॥ ઓરૈમ્ ॥

શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય શ્રીમદ્દયાનન્દ સરસ્વતી
સ્વામિ વિરચિત,

વેદાદિવિવિધસચ્છાસ્ત્રપ્રમાણસમન્વિત,

સત્યાર્થપ્રકાશ.

(મૂળ હિંદી ઉપરથી ગુર્જરભાષાનુવાદ)

અનુવાદક,

પંડિત મયાશંકર શર્મા, આર્યસમાજ, મુંબઇ.

પ્રકાશક,

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહવાળા.

પુસ્તકાધ્યક્ષ—મુંબઇ પ્રદેશ આર્ય પ્રતિનિધિ સભા.

ઠે આર્યસમાજ ગીરગામબેકરોડ-મુંબઇ.

છાપનાર

પૂર્વાર્ધના પેજ ૧ થી ૨૦૨ સુધી લુહાણામિત્ર સ્ટિમ પ્રી. પ્રેસના માલેક
વીઠ્ઠલભાઇ આશારામ ઠક્કર—ડે. સીયાપુરા વડોદરા.

ટાઇટલ, અનુક્રમણિકા અને પૂર્વાર્ધના પેજ ૨૦૩ થી ૨૫૮ તથા ઉત્તરાર્ધ પેજ ૧ થી
૨૦૦ સુધી શ્રી કૃષ્ણ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસના માલેક રતિલાલ હરજીવન પટેલ
૯, અનતવાડી, મુબઇ.

ઉત્તરાર્ધ પેજ ૨૦૧ થી ૩૦૮ સુધી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસના માલેક,
શા સોમાલાલ મગલદાસ, પાચકુવા દરવાજા, અમદાવાદ.

આવૃત્તિ } આર્યસવત ૧૯૭૨૯૪૯૦૧૬ { મૂલ્ય રૂા ૧-૮ પાકુ પૂઠું.
૦૦ } સવત ૧૯૭૧. સન ૧૯૧૫. { ,, રૂા. ૧-૪ કાચુ ,,

માટે

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજ... પીરાઈટ-સંગ્રહ
૬૧૫૩

આ પુસ્તકની પ્રથમાવૃત્તિ વૈદિક–યન્ત્રાલય–અજમેરની પ્રબન્ધકર્ત્રી સભા તરફથી
સંવત ૧૯[illegible]૧ ના વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થઇ હતી.

गूजरात विद्यापीठ ग्रंथालय

[गुजराती कॉपीराइट विभाग]

अनुक्रमांक ૬૧૫૫ वर्गांक

पुस्तकनुं नाम આચાર્ય પ્રકાશ

विषय [illegible]

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

॥ ઓ૩મ્ ॥

દ્વિતીયાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

પ્રિયવાચકો ! આ ગ્રંથની જનસમુહમા કેટલી ઉપયોગિતા છે તે વિષયમા હવે વધુ લખવુ તે આપ સજ્જનોનો અમુલ્ય સમય લેવા બરાબર છે, જેથી ઉક્ત વિષયમા વિશેષ ન લખતા એટલુજ જણાવવાની રજા લઉશ કે આ પુસ્તકની માગણી દિનપ્રતિદિન વધતીજ જાય છે અને ઘણા મહાશયો, કે જેઓ આજ ઘણા સમયથી આ પુસ્તક વાચવાને માટે ઇન્તેજાર છે, તેઓને હમારે તે પુસ્તક તૈયાર નહિ થયેલુ હોવાને લીધે નિરાશ કરવા પડયા છે જોકે આ પુસ્તક હિંદીમા તૈયાર છે અને તે ઉપલબ્ધ થઇ પણ શકે છે, પરન્તુ મુબાઇ પ્રદેશસ્થ બધુઓ તે ભાષામા ગ્રંથકર્તાનો ભાવાર્થ બરાબર સમજી શકતા નહિ હોવાને લીધે ગુજરાતી ભાષામા તે ગ્રથને વાચવા ઇચ્છે છે અને તે સ્વાભાવિકજ છે વાચકોની ગ્રથ વાચવાની ઉત્કટ ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા માટે તે ગ્રથ જે સસ્થા વા વ્યક્તિ તરફથી પ્રકટ કરવામા આવતો હોય તેણે શીઘ્રતાથી તે તૈયાર કરી તેનો પ્રચાર કરવો જોઇએ એ તેનુ કર્તવ્ય છે અને તેમ કરવાને માટે મુ પ્ર. આ પ્ર સભાએ વ્યવસ્થા કરી પણ હતી, પરન્તુ તે કાર્ય પૂર્ણ કરવામા કેટલાક અનિવાર્ય પ્રસગો આડે આવ્યા છે તે માટે હમે વાચકોની ક્ષમા માગ્યા સિવાય બીજુ શુ કરી શકીએ ? કેટલાક સમયસુધી ભાષાન્તર કર્તાઓ માટે વિચાર ચાલ્યો અને તે પછી સભાએ મ પરશુભાઇ વ્હાલાભાઇ શર્માને તે કાર્ય સોંપ્યુ પરતુ તેમણે પ્રથમ બે સમુલ્લાસના ભાષાન્તરનુ કાર્ય કર્યું તેટલામા તેમને અવકાશ નહિ મળવાના અને તેમની શારીરિક સ્થિતિ સારી નહિ રહેવાને લીધે તેમનાથી તે કાર્ય આગળ ચલાવી શકાયુ નહિ અને તે કાર્ય શ્રીમાન્ પ મયાશકર શર્માને સોપવામા આવ્યુ અને તેમણે તે ખતથી-ઉમાહથી અને બનતી શીઘ્રતાથી કરી આપ્યુ જેથી ઘણા લાબા સમયે પણ આ પુસ્તક આપ સજ્જનોની સેવામા મુકવા હમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ અને તેને માટે હમેર ભાષાન્તર કર્તાનો અને દયાનિધિ પરમાત્માનો ઉપકાર માનીએ છીએ ભાષાન્તર કર્તાઓની અગવડતા ઉપરાંત પ્રેસની પણ અગવડતા આ પુસ્તકને વિલમ્બે પ્રકટ કરવામા કારણરૂપ છે એક પ્રેસમા છાપવા આપ્યા પછી તે કામ તેણે અપૂર્ણ છોડયુ અને બીજા પ્રેસમા આપવુ પડયુ હમે પ્રસગવશાત્ એટલુ જણાવ્યા સિવાય રહીશુ નહિ કે આ કામને શીઘ્રતાથી પૂર્ણ કરવામા 'કૃષ્ણ પ્રીન્ટીગ પ્રેસ'ના માલીક મ રતિલાલ હરજીવને હમને ઘણી મદદ કરી છે અને તેને માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે

પ્રિયબધુઓ ! પુસ્તક પ્રકટ કરવામા મહત્વનુ અને વિશેષ સમય લેનારૂ કાર્ય ભૂલ સશોધક (Proof reader) નુ છે અને તેના પર પુસ્તકપ્રિયતાનો કેટલોક આધાર રહે છે આ કાર્ય મુબાઇ આર્યસમાજના મત્રી રા રા મણીલાલ દામોદરદાસ મોદીએ ઘણી સારી રીતે બજાવ્યુ છે. તેમણે એક પાઇ પણ લીધા વિના આ કાર્ય કરી આર્યકર્તવ્ય બજાવ્યુ છે તે માટે હમે તેમના અનુગ્રહિત છીએ

આર્યબધુઓ ! પરમપદારૂઢ સ્વામી શ્રી દયાનદ સરસ્વતી મહારાજની વેદ ધર્મપ્રતિની અપૂર્વ લાગણીથી આ ગ્રથ તેમણે રચ્યો છે અને તેથી આપણે તેમના ઋણી છીએ, અત આપણુ કર્તવ્ય છે કે વેદધર્મના પ્રચારથી તે ઋષિનુ ઋણ ઉતારવા ખાતર અને મનુષ્ય તરીકેનુ આપણુ કર્તવ્ય બજાવવાના હેતુથી આ ગ્રથનો આપણે આપણા કુટુબીઓમા, સગા સ્નેહીઓમા અને સમાગમમા આવતી અનેક વ્યક્તિઓમા પ્રચાર કરવો જોઇએ અને આ ગ્રથ પુન પુન. છપાવવો પડે એવી રીતે તેનો પ્રસાર કરવો જોઇએ આપ વિદ્વાનોની સેવામા આટલુ નિવેદન કરી વિરમવાની રજા લઉ છુ,

દા૦
આર્યસમાજ બીલ્ડીગ,
કાકડવાડી, ગીરગામ
મુબાઈ

લી. આર્યસેવક
ગિરિજાશકર નિર્ભયરામ.
મત્રી મુ પ્ર આ પ્ર મના

વિષયાનુક્રમણિકા.

પૂર્વાર્દ્ધ.

છઠ્ઠો સમુલ્લાસ

સાતમો સમુલ્લાસ.

આઠમો સમુલ્લાસ.

નવમો સમુલ્લાસ

દશમો સમુલ્લાસ

પૂર્વાર્દ્ધ સમ્પૂર્ણ.

ઉત્તરાર્દ્ધ.

અગીયારમો સમુલ્લાસ.

બારમો સમુલ્લાસ.

તેરમો સમુલ્લાસ.

ચૌદમો સમુલ્લાસ

ઉત્તરાર્દ્ધ સંપૂર્ણ

ઓ૩મ્

॥ सर्वेषामेवदानानाम् ब्रह्मदानं विशिष्यते ॥

ગુરૂકુળ ફંડ માટે અપીલ.

પ્રાચીન આર્ય પ્રજાને પેદા કરનારૂં ખાણ **ગુરૂકુળ** છે, બ્રહ્મચર્યાશ્રમનો પુનરૂદ્ધાર કરનારૂં આ એકનુંજ ખાતું છે કદાવર **તથા** નક્કર **શરીરના** નિરોગી પુરૂષો **તથા સ્ત્રીઓ** પેદા કરવા હોય તો બ્રહ્મચર્ય પળાવવું જોઇએ અને તે **ગુરૂકુળ સિવાય બીજે કયાં પળાશે ?** વળી વેદ, વેદાંગ, ઉપાંગ, ઉપનિષદ્, દર્શનગ્રંથોમાં ભરેલી મહાન્ આર્ય પ્રજાની તત્ત્વ વિદ્યાનો ઉદ્ધાર કોણ કરશે? **ગુરૂકુળ** માતૃભાષા સંસ્કૃત, તથા વેદનું નિયમિત અધ્યયન બીજે ક્યાં છે? સિવાય **ગુરૂકુળ**? જીતેન્દ્રિય, નીતિમાન, ધર્માત્મા, રાજભક્ત, દેશભક્ત, સ્વાર્થત્યાગી, નરનારી પેદા કોણ કરશે? **ગુરૂકુળ** આધુનીક શિક્ષણની ખામીઓ દૂર કરી, ઉત્તમ રીતનું પાશ્ચિમાત્ય વિદ્યાનું તથા ઉત્તમ પૌર્વ્ય વિદ્યાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપી શરીર, આત્મા તથા મનનો પૂરો વિકાસ કરનારૂં કયું ખાતું છે? **ગુરૂકુળ** આવું મફત શિક્ષણ આપનારૂં બીજું કોઇ ખાતું છે? નહિ આવા અદ્વિતીય ખાતાના નિભાવ અર્થે દર વર્ષે હજારો રૂપીઆનો ખર્ચ કરવો પડે છે, તેમજ તેને સ્થાયી કરવા માટે આશ્રમ શાળા વિગેરે બાંધવા માટે એક લાખ રૂપીઆના ફંડની વિશેષ જરૂર છે રૂા ૨૫૦ થી માંડીને ગમે તેટલી મોટી રકમ દાન તરીકે મકાન ફંડમાં આપી આ કાર્યમાં મદદ કરવા તથા પોતાનું નામ ચિરસ્થાયી કરવા હું આ સભા તરફથી સર્વને આગ્રહ કરૂં છું તથા ચાલુ ખર્ચ નિભાવવા માટે દાનની કંઇપણ રકમ પ્રસંગોપાત મોકલવા વિદ્યા પ્રેમી સજ્જનોને પ્રાર્થના કરૂં છું.

ડા. કલ્યાણદાસ જે. દેસાઇ.

મંત્રી આર્ય વિદ્યાસભા, કાકડવાડી-મુંબઇ.

ॐ

सच्चिदानन्देश्वराय नमोनमः ॥

भूमिका.

જે વખતે મ્હેં આ " સત્યાર્થ પ્રકાશ " ગ્રન્થ બનાવ્યો હતો, તે વખતે અને તે પૂર્વે, સંસ્કૃતમાં ભાષણ કરવાથી, ભણવા ભણાવવામાં પણ સંસ્કૃતજ બોલવાથી, અને જન્મભૂમીની ભાષા (માતૃભાષા) ગુજરાતી હોવાથી, મ્હને આ (હિંદી) ભાષાનું વધારે સારૂં જ્ઞાન નહોતું; એથી (તે વખતે આ ગ્રન્થની) ભાષા અશુદ્ધ બની ગઇ હતી. હવે (આર્ય) ભાષા બોલવા તથા લખવાનો મ્હાવરો પડી ગયો છે, એથી આ ગ્રન્થને ભાષા તથા વ્યાકરણની દૃષ્ટિથી શુદ્ધ કરીને (હવે) ફરીથી પ્રકટ કર્યો છે. (પુનરાવૃત્તિ કરતી વખતે) કોઇ કોઇ સ્થળે શબ્દ તથા વાક્ય રચનામાં ફેરફાર કરવો પડયો છે કે જેમ કરવાની જરૂર હતી,—કારણ કે એવો ફેરફાર કર્યા વિના, ભાષાની શૈલી સુધરવી મુશ્કેલ હતી. પરન્તુ અર્થમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી, ઉલટું (કંઇક) વિશેષ લખવામાં આવ્યું છે ખરૂં, તેમજ પ્રથમ મુદ્રણમા કોઇ કોઇ સ્થળે ભૂલો રહી ગઇ હતી તે કાઢી, સુધારી, ઠીક કરવામાં આવી છે.

આ ગ્રન્થ ચૌદ સમુલ્લાસ અર્થાત્ ચૌદ વિભાગમાં રચાયો છે. જેમાં પૂર્વાર્ધમાં ૧૦ દશ સમુલ્લાસ અને ઉત્તરાર્ધમાં ચાર સમુલ્લાસ રાખવામાં આવ્યા છે; પરંતુ છેલ્લા બે સમુલ્લાસ તથા તે પછીનું સ્વસિધ્ધાન્ત (પ્રકરણ) કોઇ કારણથી અગાઉ પ્રકટ થઇ શક્યું નહોતું તે આમા પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે.

૧ પ્રથમ સમુલ્લાસ		—ઇશ્વરનાં ઓંકારાદિ નામોની વ્યાખ્યા.
૨ બીજો	,,	—સન્તાનોની શિક્ષા.
૩ ત્રીજો	,,	—બ્રહ્મચર્ય, પઠનપાઠન વ્યવસ્થા, સત્યાસત્ય ગ્રંથોનાં નામ, તથા શિક્ષણ પદ્ધતિ.
૪ ચોથો	,,	—વિવાહ તથા ગૃહસ્થાશ્રમ વ્યવહાર.
૫ પાંચમો	,,	—વાનપ્રસ્થ તથા સંન્યાસાશ્રમની વિધિ.
૬ છઠ્ઠો	,,	—રાજધર્મ.

ઉક્ત ચૌદે પ્રકરણ પૂરા થયા પછી અંતમા, આર્યોના સનાતન વૈદિકધર્મની સવિસ્તર વ્યાખ્યા પ્રકટ કરવામા આવી છે, જેને હુ પોતે પણ બરોબર રીતે માનું છુ.

આ ગ્રન્થ રચવાનુ મ્હારૂં મુખ્ય પ્રયોજન, ખરેખરા (સત્ય) અર્થનો પ્રકાશ કરવો, અર્થાત્ જે સત્ય છે તેને સત્ય અને અસત્ય છે તેને અસત્ય જણાવવુ– એનેજ હુ સત્ય અર્થનો પ્રકાશ કરવો સમજુ છુ સત્યને ઠેકાણે અસત્ય અને અસત્યને ઠેકાણે સત્ય કહેવુ. એ કદાપિ સત્ય કહેવાય નહિ, પરતુ જે પદાર્થ જેવો હોય તેને તેવો કહેવો, લખવો, કે માનવો એનુ નામજ સત્ય. જે મનુષ્ય પક્ષપાતી હોય છે તે પોતાના અસત્યને પણ સત્ય, અને અન્ય વિરૂધ્ધ મતવાળાના સત્યને પણ અસત્ય સાબિત કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે, એવો મનુષ્ય સત્યને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, એથી વિદ્વાન આપ્ત પુરૂષોનું એ મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે કે, ઉપદેશ તથા લેખોદ્વારા સર્વ મનુષ્યોની સમક્ષ તેઓ સત્યાસત્યનુ ખરૂ સ્વરૂપ પ્રકટ કરે, અને તેઓ પોતે પણ પોતાનુ હિતાહિત સમજીને સત્યાર્થનુ ગ્રહણ અને મિથ્યાર્થનો ત્યાગ કરી નિરતર આનંદમા રહે (સાધારણ રીતે) મનુષ્યનો આત્મા સત્યાસત્યને જાણવાવાળો હોય છે, પરતુ પોતાના સ્વાર્થને માટે કે હઠ, દુરાગ્રહ અથવા અવિદ્યાદિ દોષોને લીધે તે સત્યને છોડી અસત્ય તરફ ઝુકી જાય છે, પરતુ આ પુસ્તકમા એવુ કરવામા આવ્યું નથી, તેમ કોઇનુ મન દુ:ખાવવુ કે કોઇને હાનિ પહોચાડવી એમ પણ નથી. પરતુ મનુષ્ય જાતિની ઉન્નતિ અને ઉપકાર થાય, તેઓ સત્યાસત્યને સમજી સત્યનુ ગ્રહણ અને અસત્યનો પરિત્યાગ કરે, (એજ આ ગ્રથનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.) કારણ કે સત્યોપદેશ વિના મનુષ્ય જાતિની ઉન્નતિનુ બીજું કોઇ કારણ (સાધન) નથી

આ ગ્રથમા, દ્દષ્ટિદોષથી, છાપવામા કે સશોધન કરતા, કોઇ સ્થળે ભૂલ રહી ગયેલી માલુમ પડે, તો તે જાણવા જણાવવાથી, તથા ખરી માલૂમ પડવાથી સુધારવામા આવશે, પરંતુ જો કોઈ પક્ષપાતથી ઉલટી શકા કે ખડનમડન કરશે તો તેનાપર ધ્યાન આપવામા આવશે નહિ હા, જો તે મનુષ્ય માત્રનો હિતૈષિ થઇ કઇ જણાવશે અને તે સત્ય માલૂમ પડશે તો તેના મતની નોંધ લેવામા આવશે જો કે આજકાલ પ્રત્યેક મતમા ઘણા વિદ્વાનો છે, પરતુ તેઓ પક્ષપાત છોડી સર્વતંત્રસિદ્ધાન્તો અર્થાત જે જે વાત સર્વને અનુકૂળ અને બધા મતોમા સત્ય ગણાય છે, તેનુ ગ્રહણ કરે અને જે જે બાબતો એક બીજાના (મત–સિદ્ધાન્તો)

થી વિરૂદ્ધ છે તેનો ત્યાગ કરી, પરસ્પર પ્રીતિથી વર્ત્તે તથા વર્ત્તાવે તો એથી જગતનુ સંપૂર્ણ હિત થઇ શકે. કારણુ કે વિદ્વાનોના વિરોધથી અવિદ્વાનોમાં વિરોધ વધી (સંસારમા) અનેક પ્રકારના દુ ખની વૃદ્ધિ તથા સુખની હાનિ થાય છે. આ હાનિ (કલેશ) કે જે સ્વાર્થી મનુષ્યોને પ્રિય હોય છે, તેણે સર્વે મનુષ્યોને દુ ખના દરિયામાં ડુબાવી દીધા છે ઉકત મનુષ્યોમાથી જે કોઇ સાર્વજનિક હિતને લક્ષમાં રાખીને તેમા પ્રવર્ત્તે છે, તેની સાથે સ્વાર્થી લોકો (હમેશા) વિરોધ કરવા માટે તૈયાર થાય છે અને અનેક પ્રકારે વિઘ્નકર્ત્તા નિવડે છે. પરંતુ,

" सत्यमेव जयते नानृतं, सत्येन पन्था विततो देवयान ॥ "

" સર્વદા સત્યનો વિજય અને અસત્યનો પરાજય (થાય છે), અને સત્યથીજ વિદ્વાનોનો માર્ગ વિસ્તૃત થાય છે. " એ દ્દઢ નિશ્ચયના આલમ્બનથી, આપ્ત પુરૂષો કદીપણુ પરોપકારના કાર્યથી ઉદાસિન થઇ સત્ય અર્થનો પ્રકાશ કરવામાં પાછા હઠતા નથી આ પણુ એક મહાન્ દ્દઢ નિશ્ચય છે કે,

" यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम "

(આ ગીતાનું વચન છે. તેનો એ અભિપ્રાય છે કે) " વિદ્યા અને ધર્મપ્રાપ્તિનાં જે જે કર્મ છે તે પ્રથમ અર્થાત્ કરતી વખતે વિષના જેવાં માલૂમ પડે છે પરંતુ પછી તે અમૃત સમાન નિવડે છે. એ સૂત્રને લક્ષમા રાખીને મ્હે આ ગ્રંથ બનાવ્યો છે. શ્રોતા તથા વાચકવૃંદ પણુ પ્રથમ તેના તરફ પ્રેમદષ્ટિથી જોઇ, આ ગ્રન્થના ખરેખરા તાત્પર્યને સમજી પોતાનુ યથાર્થ ઇષ્ટ કરે, આ (ગ્રંથ) મા એ અભિપ્રાય રાખવામાં આવ્યો છે કે, સર્વ મતોમા જે જે સત્ય વાતો છે, તે તે સર્વમા અવિરૂદ્ધ (અનુકૂળ) હોવાથી તેનો સ્વીકાર કરીને, (જુદા જુદા) મતમતાન્તરોમા જે જે અસત્ય (મિથ્યા) બાબતો છે તેનું ખંડન કર્યું છે. આમા એ પણુ અભિપ્રાય રાખવામા આવ્યો છે કે (જૂદા જૂદા) મતમતાન્તરોની પ્રસિદ્ધ વા અપ્રસિદ્ધ (સર્વે) ખરાબ વાતોને પ્રકટ કરી વિદ્વાન અવિદ્વાન સર્વસાધારણુ મનુષ્યોની સમક્ષ રજુ કરવી, જેથી તે બધાનો (એકદરે) વિચાર કરી, પરસ્પર પ્રેમી થઇ સર્વે એક સત્ય મતાવલંબી નિવડે. જો કે હુ આર્યાવર્ત્ત દેશમાં જન્મ્યો છું અને વસુ છુ તોપણુ જેમ આ દેશના મતમતાન્તરોની અસત્ય વાતોનો (પણુ) નિષ્પક્ષપાતપણે પ્રકાશ કરૂ છુ, તેવીજ રીતે અન્ય દેશ વાસીઓ અથવા ત્હેમના મતની ઉન્નતિ કરવાવાળાની, સાથે પણુ તેવીજ રીતે વર્ત્તુ છુ. જે રીતે મારા દેશવાળાઓની સાથે હુ મનુષ્યોન્નતિના વિષયમા વર્ત્તુ છુ, તેવીજ રીતે વિદેશીઓની સાથે પણુ (વર્ત્તુ છુ). અને આર્ય અને સર્વ સજ્જનોએ પણુ તેવીજ રીતે વર્ત્તવુ જોઇએ. કારણુ કે હુ પણુ જો કોઇ એકનો પક્ષપાતી હોઉ તો, જેમ આજકાલના (કેટલાકો) પોતાના મતની સ્તુતિ, મંડન અને પ્રચાર કરે છે, અને બીજાના મતની નિંદા, હાનિ, તથા તે બંધ કરાવવાની કોશીશ કરે છે, તેવો હુ પણુ હોત (ગણાત). પરન્તુ એવી વાતો મનુષ્યપણાની બહાર (અમાનુષિ) ગણાય છે. કારણુ કે જેમ એક પશુ

બળવાન હોય તો બીજા નિર્બળ પશુઓને દુ ખ દે છે, તથા મારી પણ નાખે છે, તેવીજ રીતે જો મનુષ્ય પણ એવાજ કામ કરે તો તે મનુષ્ય નહિ પરતુ પશુજ કહેવાય. જે બળવાન હોઇને નિર્બળની રક્ષા કરે છે તેજ મનુષ્ય કહેવાય છે. અને જે સ્વાર્થવશ થઇને પારકાની હાનિજ કર્યા કરે છે, તે તો માનો કે પશુઓનો પણ મ્હોટો ભાઇ છે. હવે આર્યાવર્ત્તવાસીઓના વિષયમાં વિશેપ કરોને ૧૧ મા સમુલ્લાસ સુધી લખેલું છે. આ સમુલ્લાસોમા જે સત્ય મત પ્રકટ કરવામા આવ્યો છે, તે વેદોક્ત હોવાથી મ્હને સર્વથા માન્ય છે, અને જે નવિન પુરાણ તંત્રાદિ ગ્રથોની વાતોનુ ખડન કરવામા આવ્યુ છે તે ત્યાજ્ય છે. ૧૨ મા સમુલ્લાસમા જે ચાર્વાકનો મત દર્શાવ્યો છે, તે જો કે હાલમા ક્ષીણ તથા અસ્ત પામી ગયા જેવો છે, અને તે ચાર્વાક (મત), બૌદ્ધ તથા જૈન (મત) સાથે નિરિશ્વરવાદાદિમા નિકટનો સંબધ ધરાવે છે, તે ચાર્વાક મત ભારેમા ભારે નાસ્તિક મત છે, તેથી તેની ચેષ્ટાને રોકવાની (ખાસ) આવશ્યકતા છે. કેમકે જો અસત્ય વાતોને રોકવામા ન આવે તો સંસારમાં બહુજ અનર્થ પ્રવૃત્ત થાય ચાર્વાકનો જે મત છે, તથા બૌદ્ધ અને જૈનોનો જે મત છે તે પણ ૧૨ સમુલ્લાસમા ટુકમા પ્રકટ કરવામા આવ્યો છે. બૌદ્ધો તથા જૈનીઓનો મત પણ ચાર્વાકના મત સાથે મળે છે અને થોડા કઇક વિરોધ પણ છે, અને જૈનો પણ ઘણી એક બાબતોમા ચાર્વાક તથા બૌદ્ધોની સાથે મેળ રાખે છે અને થોડીએક બાબતોમા ભેદ ધરાવે છે. આથી જૈનોની શાખા જુદી ગણાય છે, આ ભેદ ૧૨ મા સમુલ્લાસમા લખેલો છે તે ઉપરથી બરોબર સમજી લેવુ. એનું જે (ખરેખરૂ) ભિન્નત્વ છે તે ૧૨ મા સમુલ્લાસમાં દેખાડયુ છે. બૌદ્ધ તથા જૈન મતનો વિષય પણ લખેલો છે, તેમાથી બૌદ્ધોના દીપવશાદિ પ્રાચીન ગ્રંથોમા બૌદ્ધ મત સગ્રહ સર્વદર્શનસગ્રહમાં બતાવ્યુ છે તે પરથી અહીં લખ્યું છે, અને જૈનીયોના નિમ્ન લિખિત સિદ્ધાન્તોના પુસ્તકો છે તેમાથી ચાર મૂળ સૂત્ર જેમકે ૧ આવસ્યક સૂત્ર ૨ વિશેષ આવશ્યક સૂત્ર ૩ દશવૈકાલિક સૂત્ર અને ચોથું પાક્ષિક સૂત્ર. ૧૧ અગીઆર અંગ જેવા કે ૧ આચારાગ સૂત્ર, ૨ સુગડાગ સૂત્ર, ૩ થાણાગસૂત્ર ૪ સમવાયાગસૂત્ર, ૫ ભગવતીસૂત્ર, ૬ જ્ઞાતાધર્મકથા સૂત્ર, ૭ ઉપાસક દશા સૂત્ર ૮ અતગડ દશા સૂત્ર, ૯ અનુત્તરો વવાઇ સૂત્ર, ૧૦ વિપાક સૂત્ર, અને ૧૧ પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર. બાર ઉપાંગ જેમકે ૧ ઉપવાઇ સૂત્ર, ૨ રાયપસેની સૂત્ર, ૩ જીવાભિગમ સૂત્ર, ૪ પન્નવણા સૂત્ર, ૫ જમ્બુપદ્દીપન્નતિ સૂત્ર, ૬ ચન્દપન્નતિ સૂત્ર, ૭ સૂરપન્નતિસૂત્ર. ૮ નિરિયાવલી સૂત્ર, ૯ કપ્પિયાસૂત્ર, ૧૦ કપવડીસયા સૂત્ર, ૧૧ પૂપ્પિયા સૂત્ર, ૧૨ પુપ્ફચુલિયા સૂત્ર પાંચકલ્પ સૂત્ર, જેવાકે ૧ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, ૨ નિશીથ સૂત્ર, ૩ કલ્પ સૂત્ર, ૪ વ્યવહાર સૂત્ર તથા ૫ જીતકલ્પ સૂત્ર. છ છેદ જેવા કે ૧ મહાનિશિથ બૃહદ્વાચના સૂત્ર, ૨ મહા નિશીથ લઘુ વાચના સૂત્ર, ૩ મધ્યમવાચના સૂત્ર, ૪ પિડનિરૂકિત સૂત્ર, ૫ ઓઘ નિરૂક્તિ સૂત્ર, ૬ પર્યુષણા સૂત્ર દશ પયન્ના સૂત્ર, જેવાકે ૧ ચતુરસરણ સૂત્ર, ૨ પચ્ચખાણ સૂત્ર, ૩ તદુલવૈયાલિક સૂત્ર, ૪ ભક્તિ પરિજ્ઞાન સૂત્ર, ૫ મહાપ્રત્યાખ્યાન સૂત્ર, ૬ ચંદાવિજય સૂત્ર, ૭ ગણી વિજય સૂત્ર, ૮ મરણ સમાધિ સૂત્ર, ૯ દેવેન્દ્રસ્તમન સૂત્ર, તથા ૧૦ સંસાર સૂત્ર તથા નન્દી સૂત્ર. યોગોદ્ધાર સૂત્ર. પણ પ્રમાણિક માને છે પંચાંગ જેવાકે ૧ પૂર્વસર્વ ગ્રથોની ટીકા, ૨. નિરૂક્તિ, ૩ ચરણી, ૪ ભાષ્ય, એ ચાર અવયવ તથા સર્વ મૂળ મળીને પચાંસ રહે છે. એમા ઢુંઢિયા અવયવોને નથી માનતા. આ ઉપરાત પણ અનેક ગ્રંથો છે, જેને જૈન લોકો

માને છે. એમના મત સંબંધમાં વિશેષ વિવેચન ૧૨ મા સમુલ્લાસમાંથી જોઇ લેવું. જૈનોના ગ્રંથમાં લાખો પુનરૂક્ત દોષ છે. અને એમનો એ પણ સ્વભાવ છે કે જો પોતાનો ગ્રંથ બીજા મતવાળાના હાથમાં હોય અગર છપાવ્યો હોય તો કોઇ કોઇ તો તે ગ્રંથને અપ્રમાણ ઠરાવે છે. એમની એ વાત યોગ્ય નથી કેમકે જેને કોઇ માને અગર ન માને એથી તે ગ્રંથ જૈન મતનો નથી એમ થઇ શકતું નથી. હા, જેને કોઇ ન માને અથવા કોઇ પણ જૈનીએ કદી પણ ન માન્યો હોય ત્યારે તો તે ગ્રંથ અગ્રાહ્ય ગણી શકાય, પરંતુ એવો કોઇ પણ ગ્રંથ નથી કે જેને કોઇ પણ જૈન ન માનતો હોય, એથી જે જે ગ્રંથને માનતા હશે તે ગ્રંથમાંના વિષયોનું ખંડનમંડન પણ તેને માટેજ માનવામાં આવે છે પરંતુ કેટલાક એવા પણ છે કે જેઓ તે ગ્રંથને માનતા પણ જાય છે, છતાં સભા વા સંવાદમાં તેઓ બદલાઇ જાય છે, એજ હેતુથી જૈન લોકો પોતાના ગ્રંથોને છુપાવી રાખે છે, અને બીજા મતવાળાને આપતા, સંભળાવતા, કે શીખવતા નથી, કારણ કે એમાં એવી એવી અસંભવિત વાતો ભરેલી છે કે તેનો કંઇ પણ ઉત્તર તેઓ આપી શકતા નથી. જુઠી વાતો છોડી દેવી એજ તેનો ઉત્તર છે.

૧૩ મા સમુલ્લાસમાં ખ્રીસ્તીઓના મત સંબંધિ લખેલું છે. એ લોકો બાઇબલને પોતાનું ધર્મપુસ્તક માને છે તે સંબંધિ વિશેષ હકીકત ઉક્ત ૧૩ મા સમુલ્લાસમાં જોવી ૧૪ મા સમુલ્લાસમાં મુસલમાનોના મત સંબંધમાં લખેલું છે. તે લોકો કુરાનને પોતાના ધર્મનું મૂળ પુસ્તક માને છે, ત્હેમનો પણ વિશેષ વ્યવહાર ૧૪ મા સમુલ્લાસમાંથી મળશે અને તેની આગળ વૈદિક મતના વિષયમાં લખવામાં આવ્યું છે જે કોઇ ગ્રંથકર્તાના તાત્પર્યની વિરૂદ્ધ જઇને (આ પુસ્તક) વાંચશે, ત્હેમને કંઇ પણ અભિપ્રાય વિદિત થશે નહિ, કારણ કે વાકયાર્થ બોધમાં ચાર કારણો હોય છે આકાંક્ષા, યોગ્યતા, આસત્તિ અને તાત્પર્ય. ઉક્ત ચારે વાતો પર ધ્યાન દઇને પુરૂષ જ્યારે ગ્રંથને વાંચે છે, ત્યારેજ તેને તે ગ્રંથનો ખરો આશય સમજાય છે. "આકાંક્ષા" અર્થાત્ કોઇ વિષય પર વક્તાની તથા વાકયમાં આવેલા પદોની સ્હમજણ પરસ્પર થાય છે. "યોગ્યતા" એને કહેવાય કે, જેનાથી જે થઇ શકે જેમકે જળથી સીંચવું, "આસત્તિ" જે પદની સાથે જેનો સંબંધ હોય તેની સમીપ તે પદ બોલવું અથવા લખવું. "તાત્પર્ય" જેને માટે વક્તાએ શબ્દોચ્ચારણ તથા લેખ કર્યો હોય, તેની સાથે તે વચન અથવા લેખને યુક્ત કરવો. ઘણાએ મનુષ્યો હઠી તથા દુરાગ્રહી હોય છે કે જેઓ વક્તાના અભિપ્રાયથી વિરૂદ્ધ કલ્પના કર્યા કરે છે, ખાસ કરીને સાંપ્રદાયિક લોક, કેમકે મતાગ્રહથી ત્હેમની બુદ્ધિ અંધકારમાં ફસાઇ જઇ નષ્ટ થઇ જાય છે એથી જેમ હું, પુરાણ, જૈનોના ગ્રંથ, બાઇબલ, તથા કુરાનને પહેલેથી ખરાબ દ્રષ્ટિથી ન જોતા, તેમાંથી ગુણોનું ગ્રહણ તથા દોષોનો ત્યાગ કરી, અન્ય મનુષ્ય જાતિની ઉન્નતિને માટે પ્રયત્ન કરૂં છું, તેવીજ રીતે સર્વેએ કરવું ઉચિત છે. ઉક્ત મતોના થોડા થોડાજ દોષો (મ્હેં) પ્રકટ કર્યા છે, જેને જોઇને મનુષ્ય સમાજ સત્યાસત્ય મતનો નિર્ણય કરી સત્યનું ગ્રહણ તથા અસત્યનો ત્યાગ કરવા કરાવવાને શક્તિમાન થાય, કારણ કે એક મનુષ્ય જાતિમાં લોકોને બહેકાવીને (ત્હેમનામાં) વિરૂદ્ધ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરી, (ત્હેમને) એક બીજાના શત્રુ બનાવી લડાવી મારવા એ વિદ્વાનોના સ્વભાવથી વિરૂદ્ધ છે. જો કે આ ગ્રંથને જોઇને અવિદ્વાન લોક ઉલટોજ વિચાર કરશે, તથાપિ બુદ્ધિ-

માન લોક આનો આશય બરોબર રીતે જાણી શકશે એથી હું મ્હારો પરિશ્રમ સફળ સ્હમજી મ્હારો અભિપ્રાય સર્વ સજ્જનોની સન્મુખ રજુ કરૂ છુ, જેને વાચી તથા વંચાવીને (તેઓ) મ્હારો પરિશ્રમ સફળ કરે, અને એવીજ રીતે નિષ્પક્ષપાતપણે સત્ય અર્થનો પ્રકાશ કરવો એ મ્હારૂં તથા સર્વ મહાશયોનુ મુખ્ય કર્તવ્ય છે સર્વના આત્મારૂપ સર્વેના અંતરમાં રમી રહેલા સત્‌ચિત્‌ આનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મા, સ્વકૃપાથી આ આશયને વિસ્તૃત અને ચિરસ્થાયી કરે.

अलमति विस्तरेण बुद्धिमद्वरशिरोमणिषु ॥

॥ इति भूमिका ॥

સ્થાન મહારાણાજીનું ઉદયપુર
ભાદ્રપદ શુકલ પક્ષ વિક્રમાર્ક ૧૯૩૯.

(સ્વામી) દયાનંદ સરસ્વતી.

ॐ

सच्चिदानन्देश्वराय नमो नमः

अथ सत्यार्थप्रकाशः ॥

ओ३म् शन्नो मित्र शंवरुणः शन्नोभवत्वर्य्यमा । शन्नइन्द्रो बृहस्पतिः शन्नो विष्णु रुरुक्रमः ॥ नमो ब्रह्मणे नमस्ते वायो त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि ऋतं वदिष्यामि सत्यं वदिष्यामि तन्मामवतु तद्वक्तारं मवतु । अवतु मामवतु वक्तारम् । ओ३म् शान्तिश्शान्तिश्शान्तिः ॥ १ ॥

અર્થ—ओ३म આ ઓંકાર શબ્દ પરમેશ્વરનું સર્વોત્તમ નામ છે. કેમકે એમાં જે अ, उ, તથા म् ત્રણ અક્ષરો મળીને એક ओ३म् સમુદાય થયો છે, તે એક નામમાં પરમાત્માના અનેક નામ આવી જાય છે, જેમકે अकारથી વિરાટ્, અગ્નિ, તથા વિશ્વાદિ, उकारથી હિરણ્ય ગર્ભ, વાયુ તથા તેજસાદિ. मकारથી ઇશ્વર, આદિત્ય, તથા પ્રાજ્ઞાદિ નામો વચાય તથા ગ્રહણ થાય છે. વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્રોમા તેનું એવુજ સ્પષ્ટ વિવેચન કરેલુ છે કે પ્રકરણાનુકૂળ એ સર્વ નામ પરમેશ્વરનાજ છે.

પ્રશ્ન—વિરાટાદિ નામોનો પરમેશ્વર સિવાય બીજો અર્થ કેમ ન થાય ? બ્રહ્માંડ, પૃથ્વિ

આદિ (પંચ) ભૂતો, ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ, તથા વૈદકશાસ્ત્રમાં શુંઠયાદિ ઔષધિઓનાં પણ તે નામ છે કે નહિ ?

ઉત્તર—છે. પરન્તુ પરમાત્માના પણ છે.

પ્રશ્ન—(છતા) એ નામોથી કેવળ દેવોનેજ (અર્થ) ગ્રહણ કરો છો કે નહિ ?

ઉત્તર—આપના ગ્રહણ કરવામાં શુ પ્રમાણ છે ?

પ્રશ્ન—દેવ સર્વ પ્રસિદ્ધ અને ઉત્તમ પણ છે; તેથી હુ ત્હેનુ ગ્રહણ કરૂ છું.

ઉત્તર—શું પરમેશ્વર અપ્રસિદ્ધ અથવા એથી કોઇ (વધારે) ઉત્તમ પણ છે ? ત્યારે એ નામ પરમેશ્વરનાં પણ કેમ નથી માનતા ? જ્યારે પરમેશ્વર અપ્રસિદ્ધ કે તેના તુલ્ય પણ કોઇ નથી તો એથી ઉત્તમ કોઇ પણ કેવી રીતે થઇ શકે ? આથી આપનુ એ કહેવુ સત્ય નથી, કેમકે આપના આ કથનમા બહુ દોષો પણ આવે છે, જેમકે " **उपस्थितं परित्यज्यानुपस्थितंयाचत इति बाधितन्याय** ' કોઇએ કોઇને માટે ભોજનના પદાર્થ પીરસી કહ્યુ કે આપ ભોજન કરો, અને તે માણુસ ઉક્ત તૈયાર ભોજનને છોડી અપ્રાપ્ત ભોજનને માટે જ્યાં ત્યાં ભ્રમણ કરે તે બુદ્ધિમાન ગણાય નહિ, કેમકે તે ઉપસ્થિત અર્થાત્ સમીપ પ્રાપ્ત થએલા પદાર્થને છોડી અનુપસ્થિત અર્થાત્ અપ્રાપ્ત પદાર્થની પ્રાપ્તિને માટે પરિશ્રમ કરે છે, એથી તે જેમ બુદ્ધિમાન પુરૂષ નથી ગણાતો, તેવીજ જાતનુ આપનુ પણ કથન થયુ કારણ કે આપ ઉકત વિરાટાદિના જે પ્રસિદ્ધ અને પ્રમાણ સિદ્ધ પરમેશ્વર તથા બ્રહ્માંડાદિ ઉપસ્થિત અર્થોનો ત્યાગ કરી દેવાદિ અસંભવ તથા અનુપસ્થિત અર્થો માટે પરિશ્રમ કરો છો, એમા કોઇ પણ પ્રમાણ કે યુકિત નથી, જો આપ એમ કહેશો કે "જ્યા જેનુ પ્રકરણ હોય ત્યાં તેનુ ગ્રહણ કરવુ ઉચિત છે, જેમ કોઇએ કોઇને કહ્યુ કે, " **हे भृत्य ! त्वं सैन्धवमानय** " (અર્થાત્) તુ સૈંધવ લઇ આવ તો તેણે સમય અર્થાત્ પ્રકરણનો વિચાર કરવો જોઇએ, કેમકે " સૈન્ધવ " નામ બે ચીજોના છે, એક ઘોડાનુ અને બીજું મીઠાનુ, જો પોતાના માલિકનો બહાર જવાનો વખત હોય તો ઘોડો, અને ભોજનનો સમય હોય તો મીઠુ લઇ આવવુ જોઇએ. પરંતુ જો તે (બહાર) જવાને સમયે મીઠુ, અને ભોજનને સમયે ઘોડો લઇ આવે તો તો તેનો સ્વામી ત્હેના ઉપર ગુસ્સે થઇ તેને કહેશે કે તું બુદ્ધિ વિનાનો નોકર છુ, પ્રસ્થાન સમયે લવણ અને ભોજનકાળમા ઘોડો લાવવાનુ શુ પ્રયોજન હતુ ? તુ સમયને ઓળખવા વાળો મનુષ્ય નથી, નહિ તો જે વખતે જે લાવવાનુ હતુ તે લઇ આવતે, પ્રસંગનો વિચાર કરવાની જે જરૂર હતી તે ત્હેં ન કરી એથી તુ મૂર્ખ છે, મ્હારી પાસેથી ચાલ્યો જા." તો એથી શુ સિદ્ધ થયુ કે જ્યા જેનુ ગ્રહણ કરવુ ઉચિત હોય ત્યા તેજ અર્થ ગ્રહણ કરવો જોઇએ, એથી અમે તથા આપ સર્વ લોકોએ એવીજ રીતે વર્ત્તવુ જોઇએ જેમકે —

॥ अथ मन्त्रार्थः ॥

ओ३म् खम्ब्रह्म ॥ १ । यजु० अ० ४० । मं० १७ ॥

જુઓ વેદોમા, આવા આવાં પ્રકરણોમાં, **ओ३म्** આદિ પરમેશ્વરનાં નામ આવે છે,

ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत ॥२ ॥छान्दोग्य उपनिषद् मं० १ ॥

ओमित्येतदक्षरमिदꣳ सर्वं तस्योपव्याख्यानम् ॥ ३ ॥ माण्डूक्य० मं० १ ॥

सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपाꣳसि सर्वाणि च यद्वदन्ति ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्य्यं चरन्ति तत्ते पदं संग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ॥ ४ ॥
कठोपनिषत् । वल्ली २ । मं० १५ ॥

प्रशासितारं सर्वेषामणीयांसमणोरपि ।
रुक्माभं स्वप्नधीगम्यं विद्यात्तं पुरुषं परम् ॥ ५ ॥

एतमेके वदन्त्यग्निं मनुमन्ये प्रजापतिम् ।
इन्द्रमेके परे प्राणमपरे ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ६ ॥ मनु० अ० १२
श्लो० १२२ । १२३ ॥

स ब्रह्मा स विष्णुः स रुद्रस्स शिवस्सोऽक्षरस्स परमः स्वराट् ।
स इन्द्रस्स कालाग्निस्स चन्द्रमाः ॥ ७ ॥ कैवल्य उपनिषत् ॥
इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यस्स सुपर्णो गरुत्मान् ।

एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्त्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः ॥ ८ ॥ ऋ० मं० १।
अनु० २२ । सू० १६४ । मं० ४६ ॥

भूरसि भूमिरस्यदितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री । पृथिवीं यच्छ पृथिवीं दृꣳह पृथिवीं मा हिꣳसीः ॥९॥ यजु० अ० १३ । मं. १८॥

इन्द्रो मह्ना रोदसी पप्रथच्छव इन्द्रः सूर्य्यमरोचयत् ।
इन्द्रेह विश्वा भुवनानि येमिर इन्द्रे स्वानास इन्दवः ॥१०॥ सामवेद० ७।
प्र० ३ । अ० ८ । सू० १६ । अ० २ । खं० ३ । सू० २ । मं० ८ ॥

प्राणाय नमो यस्य सर्वमिदं वशे । यो भूत सर्वस्येश्वरो यस्मिन्त्सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ११ ॥ अथर्ववेदे काण्ड ११ । अ० २ । सू० ४ । मं० १ ॥

અર્થ—અહી આ પ્રમાણો લખવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે, એવા એવા પ્રમાણોમા ઓંકારાદિ નામોથી પરમાત્મા (અર્થ) નુ ગ્રહણ થાય છે તે લખ્યુ છે, જેમ જન સમાજમા દરિદ્રી આદિના ધનપતિ આદિ નામ હોય છે તેમ પરમેશ્વરનુ કોઇ પણ નામ અનર્થક (નિરર્થક) નથી. એથી એ સિદ્ધ થયું કે (ઇશ્વરનાં ઉક્ત નામો) કોઇ સ્થળે ગૌણિક,

કોઇ સ્થળે કાર્મિક અને કોઇ સ્થળે સ્વાભાવિક અર્થોના વાચક છે. **ओ३म्** આદિ નામ સાર્થક છે. જેમકે (**ओ३म् खं**) " **अवतीत्योम्, आकाशमिव व्यापकत्वात् खम्, सर्वेभ्यो बृहत्वाद् ब्रह्म** " રક્ષા કરવાથી, **ओ३म्**, આકાશવત વ્યાપક હોવાથી, **खम्**, અને સર્વથી મ્હોટા હોવાથી **ब्रह्म**, ઇશ્વરના નામો છે ૧

ओ३म् જેનુ નામ છે, અને જે કદી પણ નષ્ટ થતો નથી, ત્હેની ઉપાસના કરવી યોગ્ય છે, અન્યની નહિ ૨

ओमित्येत० સર્વ વેદાદિ શાસ્ત્રોમા, પરમેશ્વરનુ પ્રધાન તથા નિજ એટલે પોતાનુ નામ **ओ३म्** કહેલુ છે બીજા સર્વ ગૌણિક નામ છે. ૩

सर्ववेदा० કેમકે, સર્વ વેદ અને સર્વ ધર્માનુષ્ઠાન રૂપ તપશ્ચરણ, જેનુ કથન તથા માન કરે છે, અને જેની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરીને બ્રહ્મચર્યાશ્રમ કરે છે તેનુ નામ **ओ३म्** છે.

प्रशासिता० જે સર્વને શિક્ષા આપવાવાળો, સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ, સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ, સમાધિસ્થ બુદ્ધિથી જાણવા યોગ્ય છે, તેને પરમ પુરૂષ જાણવો જોઇએ ૫

અને સ્વપ્રકાશ પોતાની મેળે પ્રકાશ પામતો હોવાથી **अग्नि**, વિજ્ઞાન સ્વરૂપ હોવાથી **मनु**, સર્વનુ પાલન કરવાવાળા અને પરમ ઐશ્વર્યવાન હોવાથી **इन्द्र**, સર્વના જીવનનુ મુળ હોવાથી **प्राण** અને નિરતર વ્યાપક હોવાથી (તે) પરમેશ્વરનુ નામ **ब्रह्म** છે ૬.

सब्रह्मा सविष्णुः સર્વ જગતને બનાવવાથી **ब्रह्मा** સર્વત્ર વ્યાપક હોવાથી **विष्णु** દુષ્ટોને દડ દઇ રડાવવાથી **रुद्र** મગળમય અને સર્વના કલ્યાણ કરતા હોવાથી **शिव** " **य सर्वमश्नुते न क्षरति न विनश्यति तदक्षरम्** " " **यःस्वयं राजते स स्वराट्** " " **योऽग्निरिव काल कलयिता प्रलयकर्त्ता स कालाग्निरीश्वरः** " **अक्षर** જે સર્વત્ર વ્યાપ્ત અવિનાશી, **स्वराट्** સ્વય પ્રકાશ સ્વરૂપ તથા **कालाग्नि** પ્રલય સમયમા સર્વનો કાળ અર્થાત કાળનો પણ કાળ છે, એથી (તે) પરમેશ્વરનુ નામ કાલાગ્નિ છે ૭

इन्द्रं मित्रं જે એક અદ્વિતીય સત્ય બ્રહ્મ વસ્તુ છે, ત્હેનાજ ઇન્દ્રાદિ સર્વ નામ છે.

" **द्युषु शुद्धेषु पदार्थेषु भवो दिव्य** "

" **शोभनानि पर्णानि पालनानि पूर्णानि कर्माणि वा यस्य सः** " ॥

" **यो गुर्वात्मा सगरुत्मान्** " ॥

" **यो मातरिश्वा वायुरिव बलवान् स मातरिश्वा** "

दिव्य જે પ્રકૃતિ આદિ દિવ્ય પદાર્થોમા વ્યાપ્ત, **सुपर्ण** જેના ઉત્તમ પાલન અને પૂર્ણ કર્મ છે, **गरुत्मान्** જેના આત્મા અર્થાત્ સ્વરૂપ મહાન્ છે, **मातरिश्वा** જે વાયુ સમાન અનન્ત બલવાન છે તેથી કરીને તે પરમાત્માના દિવ્ય, સુપર્ણ, ગુરૂત્માન અને માતરિશ્વા એ નામ છે. શેષ નામોના અર્થ આગળ લખવામાં આવશે. ૮

भूरसि भूमिरसि० “ **भवन्ति भूतानि यस्यां सा भूमिः** ” ॥ જેમા સર્વ ભૂત પ્રાણી ઉત્પન્ન થાય છે તેથી કરી ઇશ્વરનુ નામ “ **भूमि** ” છે, શેષ નામોના અર્થ આગળ લખવામા આવશે. ૯

इन्द्रो मह्ना० આ મંત્રમા ઇન્દ્ર પરમેશ્વરનુંજ નામ છે તેથી કરી આ પ્રમાણ આપ્યુ છે. ૧૦

प्राणाय० જેમ પ્રાણને વશ સર્વ શરીર તથા ઇન્દ્રિઓ હોય છે, તેમ પરમેશ્વરને વશ સર્વ જગત્ રહે છે. ૧૧

ઇત્યાદિ પ્રમાણોના વાસ્તવિક અર્થો જાણવાથી આ નામોથી પરમેશ્વરનુજ ગ્રહણ થાય છે, કેમકે **ओ३म्** અને **अग्न्यादि** નામોના મુખ્ય અર્થથી પરમેશ્વરનુજ ગ્રહણ થાય છે જેવી રીતે વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, બ્રાહ્મણ અને સૂત્રાદિ, ઋષિ મુનિયોના વ્યાખ્યાનોથી પરમેશ્વર અર્થ જ લીધેલો જોવામા આવે છે તેવીજ રીતે સર્વેએ તેનો તેવો અર્થ કરવો એજ યોગ્ય છે. પરંતુ **ओ३म्** એ તો કેવલ પરમાત્માનુજ નામ છે અને અગ્નિ આદિ નામોથી પરમેશ્વરના ગ્રહણમા પ્રકરણ અને વિશેષણ નિયમ કર્ત્તા છે. એથી શુ સિધ્ધ થયુ કે જ્યા જ્યા સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના રૂપે સર્વજ્ઞ, વ્યાપક, શુદ્ધ સનાતન અને સૃષ્ટિકર્ત્તા આદિ વિશેષણ લખ્યાં છે, ત્યા ત્યા એ નામોથી પરમેશ્વરનુ ગ્રહણ થાય છે અને જ્યા એવા પ્રકરણ છે કે–

ततो॑ वि॒राड॑जायत वि॒राजो॒ अधि॒ पूरु॑षः ।
श्रोत्रा॑द्वा॒यश्च॑ प्रा॒णश्च॒ मुखा॑द॒ग्निर॑जायत ।
तेन॑ दे॒वा अय॑जन्त ।
प॒श्चाद्भूमि॒मथो॑ पु॒रः । यजुः० अ० ३१ ॥

तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः । आकाशाद्वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अद्भ्यः पृथिवी । पृथिव्या ओषधयः । ओषधिभ्योऽन्नम् । अन्नाद्रेतः । रेतसः पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः॥ तैत्तिरीयोपनिषद् ब्रह्मानन्द वल्ली प्रथमानुवाक॥

આવાં પ્રમાણોમાં વિરાટ્ પુરૂષ, દેવ, આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જલ, ભૂમિ આદિ નામ લૌકિક પદાર્થોના હોય છે, કેમકે જ્યા જ્યા ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલય અલ્પજ્ઞ, જડ, દૃશ્ય આદિ વિશેષણ પણ લખ્યા હોય ત્યાં ત્યા પરમેશ્વરનુ ગ્રહણ થતુ નથી. તે ઉત્પત્તિ આદિ વ્યવહારોથી પૃથક છે. અને ઉપર જણાવેલા મંત્રોમાં ઉત્પત્તિ આદિ વ્યવહાર છે, એથી અહી વિરાટ આદિ નામોથી પરમાત્માનુ ગ્રહણ ન થઇને સંસારી પદાર્થોનુ ગ્રહણ થાય છે. કિન્તુ જ્યા જ્યા સર્વજ્ઞાદિ, વિશેષણ હોય ત્યા ત્યા પરમાત્મા, અને જ્યા જ્યા ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન સુખ, દુઃખ અને અલ્પજ્ઞાદિ વિશેષણ હોય ત્યા ત્યાં જીવનુ ગ્રહણ થાય છે, એમ સર્વત્ર સમજવુ જોઇએ, કેમકે પરમેશ્વરનુ જન્મ મરણ કદી થતુ નથી. એથી વિરાટ આદિ નામ અને જન્માદિ વિ-

ળેપણોથી જગતના જડ અને જીવાદિ પદાર્થોનું ગ્રહણ કરવું ઉચિત છે, પરમેશ્વરનું નહી. હવે જે પ્રકારે વિરાટ્ આદિ નામોથી પરમેશ્વરનુ ગ્રહણ થાય છે, તે પ્રકાર નીચે લખ્યા પ્રમાણે જાણે।

अथ ओंकारार्थ· (**वि**) उपसर्गपूर्वक (**राजृदीप्तौ**) આ ધાતુને (**क्विप्**) પ્રત્યય લગાડવાથી **विराट्** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. **यो विविधं नाम चराऽचरम् जगद्राजयति प्रकाशयति स विराट्** ॥ વિવિધ અર્થાત જે બહુ પ્રકારના જગતને પ્રકાશિત કરે છે, તેથી તે ' વિરાટ્ " નામથી પરમેશ્વરનુ ગ્રહણ થાય છે. **अञ्चु गतिपूजनयो** ॥ **अग, अगि, इण्** ગતિ બનાવનાર ધાતુ છે એનાથી **अग्नि** શબ્દ સિધ્ધ થાય છે **गतेस्त्रयोऽर्था ज्ञानं गमनं प्राप्तिश्चेति । पूजनं नाम सत्कार "योऽञ्चति अच्यतेऽगत्यङ्गत्येति सोऽयमग्नि** ॥ જે જ્ઞાનસ્વરૂપ, સર્વજ્ઞ, જાણવા પ્રાપ્ત થવા, અને પૂજા કરવા યોગ્ય છે (તેથી) તે પરમેશ્વરનું નામ અગ્નિ છે

विश प्रवेशने એ ધાતુથી " વિશ્વ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે " **विशन्ति प्रविष्टानि सर्वाण्याकाशादीनि भूतानि यस्मिन् यो वाऽऽकाशादिषु सर्वेषु प्रविष्ट स विश्व ईश्वर** ॥ " જેમા આકાશાદિ સર્વ ભૂત પ્રવેશ કરી રહ્યા છે, અથવા જે એમા વ્યાપ્ત હોઇને પ્રવિષ્ટ થઇ રહ્યો છે (તેથી કરીને) તે પરમેશ્વરનુ નામ વિશ્વ છે, ઈત્યાદિ નામોનુ ગ્રહણ આકાર માત્રથી થાય છે

" **ज्योतिर्वै हिरण्यं तेजो वै हिरण्यमित्यैतरेये शतपथे च ब्राह्मणे** ॥ "
" **यो हिरण्यानां सूर्य्यादीनां तेजसां गर्भ उत्पत्तिनिमित्तमधिकरणं स हिरण्यगर्भ** " ॥

જેમા સૂર્યાદિ તેજવાળા લોક ઉત્પન્ન થઇને જેને આધારે રહે છે, અથવા જે સૂર્યાદિ તેજ સ્વરૂપ પદાર્થોનુ ગર્ભ અર્થાત્ ઉત્પત્તિ અને નિવાસ સ્થાન છે, (એથી) તે પરમેશ્વરનું નામ ' હિરણ્યગર્ભ ' છે, એમા યજુર્વેદના મન્ત્રનુ પ્રમાણ છે કે,

हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

यजु० अ० १३ । मं० ४ ॥

ઇત્યાદિ સ્થલોમાં " હિરણ્યગર્ભ " થી પરમશ્વરનુ જ ગ્રહણ થાય છે. **वा गतिगन्धनयो** । એ ધાતુથી " વાયુ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. **गंधनं हिंसनम्** । " **यो वाति चराऽचरञ्जगद्धरति बलिनां बलिष्टः स वायुः** " ॥ જે ચરાચર જગતનો ધારણ, જીવન અને પ્રલય કર્તા અને સર્વ બલવાનોથી પણ બલવાન છે એથી ઇશ્વરનુ નામ " વાયુ છે.

तिज निशाने । એ ધાતુથી " તેજઃ " અને એને તદ્ધિત કરવાથી " તૈજસ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. જે પોતે સ્વયપ્રકાશ અને સૂર્યાદિ તેજસ્વી લોકોના પ્રકાશ કરવાવાલા

છે, (એથી) તે ઇશ્વરનું નામ " તૈજસ " છે. વિગેરે નામાર્થો ઉકાર માત્રથી ગ્રહણ થાય છે.

ईश ऐश्वर्ये । એ ધાતુથી " ઇશ્વર " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. **य ईष्टे सर्वैश्वर्यवान् वर्त्तते स ईश्वरः** જેનુ સત્ય વિચારશીલ જ્ઞાન અને અનન્ત ઐશ્વર્ય છે, (એથી) તે પરમાત્માનું નામ " ઇશ્વર છે. "

दो अ[illegible]ने । એ ધાતુથી **अदिति** અને એને તદ્ધિત કરવાથી **आदित्य** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. **न विद्यते विनाशो यस्य सोऽयमदिति+अदितिरेव आदित्यः " ॥** જેનો વિનાશ કદી નથી થતો તે ઇશ્વરની " આદિત્ય " સંજ્ઞા છે.

ज्ञा अवबोधने । " **प्र** "– પૂર્વક, એ ધાતુથી **प्रज्ञ** અને એને તદ્ધિત કરવાથી " **प्राज्ञ** " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે " **यः प्रकृष्टतया चराऽचरस्य जगतो व्यवहारं जानाति स प्रज्ञः+प्रज्ञ एव प्राज्ञः** જે નિર્ભ્રાન્ત, જ્ઞાનયુક્ત, સર્વ ચરાચર જગત્‌ના વ્યવહારને યથાવત્ જાણે છે (એથી) તે ઇશ્વરનુ નામ " પ્રાજ્ઞ " છે. ઇત્યાદિ નામાર્થ મકારથી સિધ્ધ થાય છે જેમ એક એક માત્રાથી ત્રણ ત્રણ અર્થ અહીં લીધેલા છે તેમજ અન્ય નામાર્થ પણ ઓંકારથી જાણવામા આવે છે જે (**शन्नो मित्रः शं व०**) એ મંત્રમા **मित्रादि** નામ છે તે પણ પરમેશ્વરનાજ છે કેમકે સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના શ્રેષ્ઠનીજ કરવામા આવે છે, શ્રેષ્ઠ તેનેજ કહે છે કે જે ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને સત્ય સત્ય વ્યવહારોમા સર્વથી અધિક (ઉચ્ચ) હોય તે શ્રેષ્ઠોમા પણ જે અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે તેનેજ પરમેશ્વર કહે છે, કે જેની તુલ્ય કોઇ થયો નથી, છે નહિ, અને થનારો નથી. જ્યારે તુલ્ય નહી ત્યારે તેનાથી અધિક કેમ કરી હોઇ શકે ? જેવી રીતે પરમેશ્વરના સત્ય, ન્યાય, દયા, સર્વસામર્થ્ય અને સર્વજ્ઞત્વ આદિ અનન્ત ગુણ છે, તેવા અન્ય કોઇ જડ પદાર્થ વા જીવના નથી જે પદાર્થ સત્ય છે, તેના ગુણ, કર્મ સ્વભાવ પણ સત્ય હોય છે. એથી મનુષ્યોને માટે ઉચિત છે કે તેઓએ પરમેશ્વરનીજ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, અને ઉપાસના કરવી, તેનાથી ભિન્નની કદી નહી, કેમકે, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ નામક પૂર્વજ મહાશયો વિદ્વાન, દૈત્ય દાનવાદિ નિકૃષ્ટ મનુષ્યો, અને અન્ય સાધારણ મનુષ્યોએ પણ, પરમેશ્વર ઉપરજ વિશ્વાસ રાખીને, તેનીજ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, અને ઉપાસના કરી હતી. અન્યની નહિ. આપણે સર્વેએ પણ તેમજ કરવુ યોગ્ય છે. એ સંબંધિ વિશેષ વિચાર મુક્તિ અને ઉપાસના વિષયમા કરવામા આવશે

પ્રશ્ન—મિત્રાદિ નામોથી સખા, અને ઇન્દ્રાદિ દેવોના પ્રસિધ્ધ વ્યવહાર જોવાથી તેમનુજ ગ્રહણ કરવુ જોઇએ નહિ વારૂ ?

ઉત્તર—અહી તેનું ગ્રહણ કરવુ યોગ્ય નથી, કેમકે, જે મનુષ્ય કોઇનો મિત્ર છે, તેજ અન્યનો શત્રુ અને કોઇથી ઉદાસીન પણ જોવામા આવે છે, એથી મુખ્યાર્થમાં સખા આદિનુ ગ્રહણ તે થઇ શકતું નથી કિન્તુ જેમ પરમેશ્વર સર્વ જગત્‌નો નિશ્ચિત મિત્ર છે; કોઇનો શત્રુ, કે કોઇથી ઉદાસીન નથી. તેવી રીતે અન્ય કોઇ પણ જીવ, એ પ્રકારનો કદી

થઇ શકતો નથી, એથી અહીં પરમાત્માનુ જ ગ્રહણ થાય છે હા, ગૌણ અર્થમા મિત્રાદિ શબ્દથી સુહૃદાદિ મનુષ્યોનુ ગ્રહણ થાય છે **ञिमिदा स्नेहने**—એ ધાતુને ઔણાદિક " **क्त्र** " પ્રત્યય લગાડવાથી " **मित्र** " શબ્દ સિધ્ધ થાય છે. " **मेद्यति स्निह्यति स्निह्यते वा स मित्रः ।** " જે, સર્વ સાથે સ્નેહ કરીને, સર્વને પ્રીતિ કરવા યોગ્ય છે (એથી) તે પરમેશ્વરનું નામ " મિત્ર " છે.

वृञ् वरणे, वर ईप्सायाम्—એ ધાતુઓથી ઉણાદિ **उनन्** પ્રત્યય લગાડવાથી " **वरुण** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે " **य सर्वान् शिष्टान् मुमुक्षून्धर्मात्मनो वृणोत्यथवा य शिष्टैर्मुमुक्षुभिर्धर्मात्मभिर्व्रियते वर्य्यते वा स वरुण परमेश्वर ॥**

જે, આત્મયોગી, વિદ્વાન, મુક્તિની ઇચ્છા કરવાવાળા, અને ધર્માત્માઓના સ્વીકાર કર્તા, અર્થાત્ જે, શિષ્ટ, મુમુક્ષુ અને ધર્માત્માઓથી, ગ્રહણ કરવામા આવે છે, તે ઇશ્વરની " વરૂણ " સંજ્ઞા છે. અથવા ' **वरूणो नाम वरः श्रेष्ठ** " પરમેશ્વર સર્વથી શ્રેષ્ટ છે, તેથી ત્હેનુ નામ " વરૂણ " છે.

ऋ गतिप्रापणयो ! એ ધાતુને **यत** પ્રત્યય લગાડવાથી **अर्य्य** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે, અને **अर्य्य** પૂર્વક **माङ्‌ माने** એ ધાતુને **कनिन** પ્રત્યય લગાડવાથી **अर्यमा** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે.

" **योऽर्यान् स्वामिनो न्यायाधीशान् मिमीते मान्यान करोति सोऽर्यमा** "

જે સત્ય ન્યાયના કરનાર મનુષ્યોના માન્ય, અને પાપ તથા પુણ્ય કરનારાઓને, ત્હેમના પાપ પુણ્યના ફ્લોના યથાવત્ સત્યસત્ય નિયમન કરનાર છે તેથીજ તે પરમેશ્વરનુ નામ " અર્યમા " છે.

इदि परमैश्वर्ये—એ ધાતુને **रन्** પ્રત્યય લગાડવાથી **इन्द्र** શબ્દ સિધ્ધ થાય છે. " **य इन्दति परमैश्वर्यवान् भवति स इन्द्र परमेश्वरः** " જે, અખિલ ઐશ્વર્યયુક્ત છે, તે પરમાત્માનુ નામ " ઇન્દ્ર " છે.

बृहत् શબ્દપૂર્વક **पा रक्षणे** એ ધાતુને **डति** પ્રત્યય લગાડવાથી **बृहत्**ના **त**કારનો લોપ, અને સુડાગમ થયેથી **बृहस्पति** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે

" **यो बृहतामाकाशादीनां पति स्वामी पालयिता स बृहस्पति ।** જે મ્હોટામા મ્હોટો, અને આકાશાદિ મ્હોટા બ્રહ્માણ્ડોનો સ્વામી છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " બૃહસ્પતિ " છે.

विष्लृ व्याप्तौ એ ધાતુને " **नु** " પ્રત્યય લગાડેથી **विष्णु** શબ્દ સિધ્ધ થાય છે. " **वेवेष्टि व्याप्नोति चराऽचरं जगत् स विष्णुः** " ચર અને અચરરૂપ જગત્મા વ્યાપક હોવાથી (તે) પરમાત્માનુ નામ ' **विष्णु** ' છે.

उरुर्महान्- क्रमः पराक्रमो यस्य स उरुक्रम । અનન્ત પરાક્રમયુક્ત હોવાથી પર-

માત્માનુ નામ **उरुक्रम** છે. જે પરમાત્મા **उरुक्रम** મહત્ પરાક્રમયુક્ત, **मित्र** સર્વના સ્નેહી છે, તે **शम्** સુખકારક, તે **वरुण** સર્વોત્તમ, તે **शम्** સુખસ્વરૂપ, તે **अर्यमा** ન્યાયાધીશ, તે **शम** સુખપ્રચારક, તે **इन्द्र** સર્વૈશ્વર્યવાન્ **शम्** સકલ ઐશ્વર્યદાયક, તે **बृहस्पति** સર્વના અધિષ્ટા, **शम्** વિદ્યાપ્રદ, અને તે **विष्णु** જે સર્વમા વ્યાપક પરમેશ્વર છે, તે **न** અમારા કલ્યાણકારક **भवतु** થાઓ.

वायो ते ब्रह्मणे नमोस्तु-बृह बृहि वृद्धौ, એ ધાતુઓથી **ब्रह्म** શબ્દ સિધ્ધ થાય છે. જે સર્વના ઉપર વિરાજમાન, સર્વથી મ્હોટા, અનન્ત બલયુક્ત, પરમાત્મા છે, તે બ્રહ્મને અમે નમસ્કાર કરીએ છીયે હે પરમેશ્વર ! **त्वमेव प्रत्यक्षम्ब्रह्मासि**–આપજ અન્તર્યામી રૂપથી પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ છો **त्वामेव प्रत्यक्षम् ब्रह्म वदिष्यामि ।** હુ આપનેજ પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ કહીશ, કેમકે આપ સર્વ જગતમા વ્યાપ્ત રહી સર્વને નિત્યપ્રાપ્ત છો.

ऋतं वदिष्यामि । જે આપની વેદમા જણાવેલી યથાર્થ આજ્ઞાઓ છે તેનુ હુ પોતે આચરણ કરી, સર્વને ઉપદેશ કરીશ.

सत्यं वदिष्यामि । હુ સત્ય બોલીશ, સત્ય માનીશ અને સત્યજ કરીશ. **तन्मामवतु ।** તેથી આપ મ્હારી રક્ષા કરો.

तद्वक्तारमवतु । તેથી આપ મ્હારી સત્યવક્તાની રક્ષા કરો, કે જેથી આપની આજ્ઞામાં મ્હારી બુધ્ધિ સ્થિર રહે, અને વિરૂધ્ધ કદી ન થાય, કેમકે જે આપની આજ્ઞા છે તેજ ધર્મ અને જે તેનાથી વિરૂધ્ધ, તેજ અધર્મ છે **अवतु मामवतु वक्तारम् ।** આ પુનરૂક્તિ, વિશેષ નિર્ણયાર્થે યોજાયલી છે. જેમ "**कश्चित् कञ्चित् प्रति वदति त्वं ग्रामं गच्छ गच्छ ।**" આમા **गच्छ** બે વાર લખવાથી શીઘ્રજ ગ્રામ જા, એમ સિદ્ધ થાય છે.એમજ અહી પણ આપ મ્હારી અવશ્ય રક્ષા કરો, અર્થાત્ ધર્મપર સુનિશ્ચિત અને અધર્મપર સદા ઘૃણા કરૂ એવી કૃપા મ્હારાપર કરો, હુ આપનો મ્હોટો ઉપકાર માનીશ.

ओ३म् शान्ति शान्ति शान्ति । એમા ત્રણ વાર શાન્તિપાઠનુ એ પ્રયોજન છે કે, ત્રિવિધ તાપ અર્થાત્ આ સસારમા ત્રણ પ્રકારના દુ ખ છે એક "આધ્યાત્મિક" જે દુ ખ આત્મા શરીરમા, અવિદ્યા, રાગ, દ્વેષ, મૂર્ખતા અને જ્વર પીડાદિથી થાય છે તે, બીજુ, 'આધિભૌતિક" જે શત્રુ, વ્યાઘ્ર અને સર્પાદિથી પ્રાપ્ત થાય છે તે, ત્રીજુ "આધિદૈવિક" જે અતિવૃષ્ટિ, અતિશીત, અતિઉષ્ણતા તથા મન અને ઇન્દ્રિયોની અશાન્તિથી થાય છે તે, આ ત્રણે પ્રકારના કલેશોથી આપ અમ લોકોને દૂર કરીને, કલ્યાણકારક કર્મોમા અમને સદા પ્રવૃત્ત રાખો, કેમકે આપજ કલ્યાણ સ્વરૂપ, સર્વ સસારના કલ્યાણ કર્ત્તા, અને ધાર્મિક મુમુક્ષુઓના કલ્યાણદાતા છો, એથી આપ સ્વય. પોતાની કરૂણાથી, સર્વ જીવોના હૃદયમા પ્રકાશિત થાઓ, કે જેથી, સર્વ જીવ ધર્માચરણ કરીને, અને અધર્મને છોડીને, પરમાનન્દને પ્રાપ્ત થાય, અને દુ.ખોથી મુક્ત રહે.

"**सूर्य्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ।**" આ યજુર્વેદના મ ત્રથી, જે જગત્ **अर्थात्** જે પ્રાણી, ચેતન અને જ ગમ એટલે જે ફરે હરે છે, **तस्थुष.** અપ્રાણી **अर्थात्**

સ્થાવર, જડ પૃથિવી, આદિ છે, તે સર્વના આત્મા હોવાથી અને સ્વપ્રકાશરૂપ અર્થાત્ સર્વને પ્રકાશ કરવાથી પરમેશ્વરનુ નામ " સૂર્ય " છે. **अत सातत्यगमने ।** એ ધાતુથી, **આત્મા** શબ્દ સિધ્ધ થાય છે. " **योऽतति व्याप्नोति स आत्मा** જે સર્વ જીવાદિ જગત્માં નિરતર વ્યાપક થઇને રહ્યા છે.

" **परश्चासावात्मा च य आत्मभ्यो जीवेभ्यः सूक्ष्मेभ्यः परोऽतिसूक्ष्मः स परमात्मा** જે સર્વ જીવાદિથી ઉત્કૃષ્ટ અને જીવ, પ્રકૃતિ તથા આકાશથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ, તથા સર્વ જીવોના આત્મા છે, તે ઇશ્વરનુ નામ " પરમાત્મા ' છે

સામર્થ્યવાળાનું નામ " ઇશ્વર " છે " **य ईश्वरेषु समर्थेषु परम श्रेष्ठ स परमेश्वर** " જે ઇશ્વરોના ઇશ્વર અર્થાત્ સમર્થોમા સમર્થ અને જેના તુલ્ય કોઇ પણ નથી, (તેથી) તેનુ નામ " પરમેશ્વર ' છે

" **षुञ् अभिषवे, षूङ् प्राणिगर्भविमोचने ।** ' એ ધાતુઓથી **सविता** શબ્દ સિધ્ધ થાય છે " **अभिषव प्राणिगर्भविमोचनं चोत्पादनम् ।** " " **यश्चराचरं जगत् सुनोति सूते वोत्पादयति स सविता परमेश्वर ॥** " જે સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ કર્તા છે, તેથી પરમેશ્વરનુ નામ ' **सविता** ' છે.

दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु ॥ એ ધાતુથી **देव** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે **क्रीडा**–જે શુધ્ધ જગતને ક્રીડા કરાવવાની, **विजिगीषा**–ધાર્મિકોને જીતાવવાની ઇચ્છાયુક્ત, **व्यवहार**–સર્વ ચેષ્ટાના સાધનોપસાધનોના દાતા, **द्युति**–સ્વય પ્રકાશસ્વરૂપ–સર્વના પ્રકાશક, **स्तुति**–પ્રશસાને યોગ્ય, **मोद**–આપ આનદસ્વરૂપ અને બીજાને આનન્દ આપનારા, **मद**–મદોન્મતોને તાડન કરનારા, **स्वप्न**–સર્વના શયનાર્થ રાત્રિ અને પ્રલયના કરનારા, **कान्ति**–કામનાને યોગ્ય, અને **गति**–જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, એથી તે પરમેશ્વરનુ નામ " દેવ " છે, અથવા —" **यो दीव्यति क्रीडति स देव ।** " જે પોતાના સ્વરૂપમા આનન્દથી પોતેજ ક્રીડા કરે, અથવા કોઇની સહાયતા વિના, ક્રીડાવત્ સહજ સ્વભાવથી સર્વ જગતને બનાવે છે, વા સર્વ ક્રીડાઓના આધાર રૂપ છે " **विजिगीषते स देव** " જે સર્વને જીતનારા, સ્વય અજેય અર્થાત જેને કોઇ પણ જીતી શકે નહી, " **व्यवहारयति स देव ।** " જે ન્યાય અને અન્યાયરુપ વ્યવહારોના જાણનારા અને ઉપદેષ્ટા, " **यश्चराचरं जगत् द्योतयति** " । " જે સર્વના પ્રકાશક, **य स्तूयेत स देव** જે સર્વમનુષ્યોને પ્રશસા કરવા યોગ્ય અને નિન્દાને પાત્ર ન હોય, " **यो मोदयति स देव** " જે સ્વય આનન્દ-સ્વરૂપ અને બીજાને આનન્દ કરાવે છે, જેને લેશ પણ દુખ ન હોય " **यो माद्यति स देव** " । જે સદા હર્ષિત, શોકરહિત અને બીજાને હર્ષિત કરવા અને દુ:ખોથી પૃથક્ રાખવાવાળા " **य स्वापयति च देव** જે પ્રલય સમયે અવ્યક્તમા સર્વ જીવોને સુવાડે છે, " **य कामयते काम्यते वा स देव** ' । જેના સર્વ સત્ય કામ, અને જેની પ્રાપ્તિની કામના, સર્વ શિષ્ટ પુરૂષો કરે છે. તથા " **यो गच्छति गम्यते वा स देव.** " । જે સર્વમાં વ્યાપ્ત અને જાણવા યોગ્ય છે (એથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " દેવ " છે,

कुवि आच्छादने । એ ધાતુથી **कुबेर** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " **य सर्वं कुवति स्वव्याप्त्याच्छादयति स कुबेरो जगदीश्वर ।** " જે પોતાની વ્યાપ્તિથી સર્વનુ આચ્છાદન કરે છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનું નામ " કુબેર ' છે.

प्रथ विस्तारे એ ધાતુથી **पृथिवी** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " **य पृथते सर्वं जगद्विस्तृणाति स पृथिवी** " । જે સર્વ વિસ્તૃત જગત્નો વિસ્તાર કરનાર છે, (એથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " પૃથ્વી " છે.

जल घातने–એ ધાતુથી **जल** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે " **जलति घातयति दुष्टान्, संघातयति–अव्यक्तपरमाण्वादीन् तद् ब्रह्म जलम्** " । જે દુષ્ટોનુ તાડન અને અવ્યક્ત તથા પરમાણુઓના અન્યોન્ય સયોગ વિયોગનો કર્તા છે, તે પરમાત્માને " જલ " ની સજ્ઞા આપવામા આવે છે

काशृ दीप्तौ–એ ધાતુથી આકાશ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે " **य सर्वत सर्वं जगत्प्रकाशयति स आकाश** " । જે સર્વ દિશામા જગત્ના પ્રકાશક છે, (એથી) તે પરમાત્માનુ નામ " આકાશ " છે

अद् भक्षणे—એ ધાતુથી " **अन्न** " શબ્દ સિધ્ધ થાય છે

" अद्यतेऽत्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते " ॥ १ ॥

" अहमन्नमहमन्नमहमन्नम् । अहमन्नादोहमन्नादोहमन्नादः " ॥ २ ॥

तैत्ति० उपनि० अनु० २। १०॥

" अत्ताचराऽचरग्रहणात् " वेदान्तदर्शने अ० १ पा० २ सू० ९

જે સર્વને પોતાની અદર રાખવાવાળા, સર્વને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, અને ચરાચર જગત્ના ધારણ કરવાવાળા છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનાં " **अन्न, अन्नाद्** અને **अत्ता** " એ નામ છે એમાં જે ત્રણ વાર પાઠ છે, તે આદરને માટે છે જેમ ગૂલરનાં ફલમા કૃમિ ઉત્પન્ન થઇને, તેમાંજ રહે છે અને નષ્ટ થઇ જાય છે, તેવીજ રીતે પરમેશ્વરની વચમા (અદર) સર્વ જગત્ની અવસ્થા છે.

वस निवासे–એ ધાતુથી " **वसु** ' શબ્દ સિધ્ધ થાય છે " **वसन्ति भूतानि यस्मिन्नथवा यः सर्वेषु वसति स वसुरीश्वर** ' જેમા સર્વ આકાશાદિ ભૂત વસે છે, અને જે સર્વમાં વાસ કરી રહ્યો છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " **वसु** ' છે.

रुदिर् अश्रुविमोचने–એ ધાતુને " **णिच्** " પ્રત્યય લગાડવાથી " **रुद्र** " શબ્દ સિધ્ધ થાય છે. " **यो रोदयत्यन्यायकारिणो जनान् स रुद्र** " । જે દુષ્ટકર્મ કરનારાને રડાવે છે તે પરમેશ્વરનું નામ " રુદ્ર " છે—" **यन्मनसा ध्यायति तद्वाचा वदति यद्वाचा वदति तत्कर्मणा करोति यत्कर्मणा करोति तदभिसंपद्यते** " ॥

આ યજુર્વેદના બ્રાહ્મણનું વચન છે. જીવ મનથી જે ચિતવન કરે છે, તે વાણીથી બોલે છે, જે વાણીથી બોલે છે, તે કર્મથી કરે છે, અને જેવુ કર્મ કરે છે, તેનું ત્હેને પ્રાપ્ત

થાય છે. એથી શું સિદ્ધ થયુ ? કે જે જીવ જેવુ કર્મ કરે છે, તેવુંજ ફલ તે પામે છે. જ્યારે દુષ્ટકર્મ કરનાર જીવ ઇશ્વરની ન્યાયરૂપી વ્યવસ્થાથી દુઃખરૂપ ફલને પામે છે, ત્યારે તે રડે છે, અને એજ પ્રકારે ઇશ્વર તેને રડાવે છે, તેથી પરમેશ્વરનુ નામ " રૂદ્ર " છે—

" आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ।
ता यदस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृत ॥ " मनु० अ० १ श्लो १०

જલ અને જીવોનાં નામ "નારા" છે, તે જેનુ અયન અર્થાત્ નિવાસસ્થાન છે, એથી (તે) સર્વ જીવોમા વ્યાપક પરમાત્માનું નામ " નારાયણ " છે

चदि आल्हादे—એ ધાતુથી " ચન્દ્ર " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " यश्चन्दति चन्दयति वा स चन्द्र " । જે આનન્દસ્વરૂપ અને સર્વને આનન્દ આપવાવાળો છે, (તેથી) તે ઇશ્વરનું નામ " ચન્દ્ર " છે.

मगि गत्यर्थक ધાતુથી " मंगेरलच् " એ સૂત્રે કરીને " મગલ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " यो मङ्गति मङ्गयति वा स मङ्गलः "

જે પોતે મગળ સ્વરૂપ અને સર્વ જીવોનાં મગળનુ કારણ છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " મગલ " છે.

बुध अवगमने—એ ધાતુથી " બુધ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " यो बुध्यते बोधयति वा स बुध "॥ જે સ્વય બોધસ્વરૂપ અને સર્વ જીવોના બોધનું કારણ છે, તેથી પરમેશ્વરનુ નામ " બુધ " છે.

बृहस्पति ।—એ શબ્દનો અર્થ આગળ કહી ચુકયા છીએ. (જુઓ પૃષ્ઠ ૮).

ईशुचिर पूती भावे । એ ધાતુથી શુક્ર શબ્દ સિદ્ધ થયો છે. " यः शुच्यति शोचयति वा स शुक्र " જે અત્યત પવિત્ર અને જેના સગથી જીવ પણ પવિત્ર થઇ જાય છે, તેથી ઇશ્વરનુ નામ " શુક્ર " છે.

चर गतिभक्षणयो । એ ધાતુને " शनैस् " અવ્યય ઉપપદ હોવાથી ' शनैश्चर ' શબ્દ સિદ્ધ થયો છે " य शनैश्चराति स शनैश्चरः " જે સર્વમા સહજથી પ્રાપ્ત, ધૈર્યવાન્ છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " શનૈશ્ચર " છે.

रह त्यागे । એ ધાતુથી " राहु " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. यो रहति परित्यजति दुष्टान् राहयति त्याजयति वा स राहुरीश्वरः "॥ જે એકાન્ત સ્વરૂપ, જેના સ્વરૂપમા બીજો પદાર્થ સયુક્ત નથી, જે દુષ્ટોને છોડનાર, અને અન્યનો છોડાવનાર છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " રાહુ " છે.

कित निवासे रोगापनयने च ॥ એ ધાતુથી કેતુ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " यः केतयति चिकित्सति वा स केतुरीश्वरः ॥ જે સર્વ જગતનુ નિવાસ સ્થાન, સર્વરોગોથી રહિત, અને મુમુક્ષુઓને મુક્તિના સમયમા સર્વ રોગોથી છોડાવે છે, (તેથી) તે પરમાત્માનુ નામ " કેતુ " છે

यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु ॥ એ ધાતુથી " યજ્ઞ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. **यज्ञो वै विष्णु** ॥ એ બ્રાહ્મણ ગ્રંથનું વચન છે. **यो यजति** [illegible] **वा स यज्ञः**॥ જે સર્વ જગતના પદાર્થોના સંયુક્ત કર્તા, અને સર્વ વિદ્વાનોના પૂજ્ય છે, અને બ્રહ્માથી લઇ સર્વ ઋષિમુનિયોના પૂજ્ય હતા, છે અને રહેશે, (તેથી) તે પરમાત્માનું નામ " યજ્ઞ " છે, કેમકે તે સર્વત્ર વ્યાપક છે.

हुदानादनयोः, आदाने चेत्येके ॥ એ ધાતુથી " હોતા " શબ્દ સિદ્ધ થયો છે. **यो जुहोति स होता** ॥ જે જીવોને દેવા યોગ્ય પદાર્થોના દાતા, અને ગ્રહણ કરવા યોગ્યના ગ્રાહક છે, (એથી) તે ઇશ્વરનુ નામ " હોતા " છે.

बन्ध बन्धने ॥ એથી " બન્ધુ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " **य स्वस्मिन् चराचरं जगद् बध्नाति बन्धुवद्धर्मात्मनां सुखाय सहायो वा वर्त्तते स बन्धुः** " ॥ જેણે પોતામા સર્વ લોક લોકાન્તરોને નિયમોથી બંધ કરી રાખ્યા છે, અને જે સહોદર સમાન સહાયક છે, જેથી તે પોત પોતાની પરિધિ વા નિયમનુ ઉલ્લન્ઘન કરી શકતા નથી, જેમ ભ્રાતા પોતાના ભાઇયોના સહાયકારી હોય છે, તેમ પરમેશ્વર પણ પૃથિવ્યાદિ લોકોનું ધારણ કરવાથી, અને સુખ આપવાથી, " બન્ધુ " કહેવાય છે.

पा रक्षणे । એ ધાતુથી " પિતા " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " **यः पाति सर्वान् स पिता** " ॥ જે સર્વનો રક્ષક, જેમ પિતા પોતાના સન્તાનો પર હમેશા કૃપાલુ રહીને તેમની ઉન્નતિ ઇચ્છે છે, તેમજ પરમેશ્વર સર્વ જીવોની ઉન્નતિ ઇચ્છે છે, તેથી તેનુ નામ "પિતા" છે.

" **यः पितॄणां पिता स पितामह** " । જે પિતાઓનો પણ પિતા છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનું નામ " પિતામહ " છે. **य पितामहानां पिता स प्रपितामहः** ॥ જે પિતાઓના પિતરોના પિતા છે, (એથી) તે પરમેશ્વરનું નામ " પ્રપિતામહ " છે

" **यो मिमीते मानयति सर्वाञ्जीवान् स माता** " ॥ જેમ પૂર્ણકૃપાયુક્ત માતા પોતાના સન્તાનોનુ સુખ અને ઉન્નતિને ચાહે છે, તેમ પરમેશ્વર પણ સર્વ જીવોની ઉન્નતિ ચાહે છે, તેથી તે પરમેશ્વરનુ નામ " માતા " છે.

चर गति भक्षणयो । आङ्पूर्वक એ ધાતુથી " આચાર્ય " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " **य आचारं ग्राहयति सर्वा विद्या वा बोधयति स आचार्य्य ईश्वरः** " ॥ જે સત્ય આચારનું ગ્રહણ કરનાર છે, અને સર્વ વિદ્યાઓની પ્રાપ્તિના હેતુ હોઇને, સર્વ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાવે છે, (એથી) તે પરમેશ્વરનું નામ " આચાર્ય " છે.

गृ शब्दे । એ ધાતુથી " ગુરૂ " શબ્દ બને છે.

" **यो धर्म्यान् शब्दान् गृणात्युपदिशति स गुरुः** "

स पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात् ॥ योगसू० समाधि पादे सू० २६ ॥

જે સત્યધર્મપ્રતિપાદક, સકલ વિદ્યાયુક્ત વેદોના ઉપદેશ કર્તા, સૃષ્ટિની આદિમાં અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય, અંગિરા, અને બ્રહ્માદિ ગુરૂઓના પણ ગુરૂ, અને જેનો નાશ કદી થતો નથી. (એથી) તે પરમેશ્વરનું નામ "ગુરૂ" છે.

" **अज गतिक्षेपणयोः ।, जनी प्रादुर्भावे ।** " એ ધાતુઓથી " **અજ** " **શબ્દ બને છે.**

" **योऽजति सृष्टिं प्रति सर्वान् प्रकृत्यादीन् पदार्थान् प्रक्षिपति जानाति वा कदाचिन्न जायते सोऽज** " જે સર્વ પ્રકૃતિનાં અવયવ, આકાશાદિ ભૂત પરમાણુઓને, યથાયોગ્ય મેળવે છે, શરીર સાથે જીવોનો સંબંધ કરી જન્મ આપે છે, અને સ્વયં કદી જન્મ નથી લેતો, (એથી) તે ઇશ્વરનું નામ " અજ " છે.

बृहि वृद्धौ । એ ધાતુથી બ્રહ્મા શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. "**योऽखिलं जगन्निर्माणेन बृंहति वर्द्धयति स ब्रह्मा ॥** " જે સંપૂર્ણ જગત્‌ને રચીને વધારે છે, (તેથી)તે પરમેશ્વરનું નામ " બ્રહ્મા " છે

" **सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म ।** " तैत्ति० उ० नि०

" **सन्तीति सन्तस्तेषु सत्सु साधु तत्सत्यम् । यज्जानाति चराऽचरं जगत्तज्ज्ञानम् । न विद्यतेऽन्तोऽवधिर्मर्यादा यस्य तदनन्तम् । सर्वेभ्यो बृहत्त्वाद् ब्रह्म** "

જે પદાર્થ હસ્તી ધરાવે છે તેને " સત્ " કહે છે, તેમા સાધુ હોવાથી પરમેશ્વરનું નામ " સત્ય " છે. જે ચરાચર જગતને જાણવાવાળો છે, (એથી) પરમેશ્વરનું નામ " જ્ઞાન " છે જેનો અન્ત અવધિ, મર્યાદા અર્થાત્ આટલો લાંબો, પહોળો, ન્હાનો, મ્હોટો છે, એવું પરિમાણ નથી, એથી તે પરમેશ્વરનુ નામ " અનન્ત " છે.

डुदाञ् दान । आङ्पूर्वक । એ ધાતુથી ' આદિ " શબ્દ અને **नञ्पूर्वक** " અનાદિ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે " **यस्मात् पूर्वं नास्ति परं चास्ति स आदिरित्युच्यते, न विद्यते आदि कारणं यस्य सोऽनादिरीश्वर ॥** "

જેની પૂર્વ કંઇ ન હોય, અને પછી હોય, તેને " આદિ " કહે છે. જેનુ આદિ કારણ કોઇ પણ નથી, એથી પરમેશ્વરનુ નામ " અનાદિ " છે

टुनदि समृद्धौ । आङ्पूर्वक । એ ધાતુથી " આનન્દ ' શબ્દ બને છે. " **आनंदन्ति सर्वे मुक्ता यस्मिन् यद्वा यः सर्वान् जिवानानन्दयति स आनंदः** "

જે આનંદસ્વરૂપ, જેમા સર્વ મુક્ત જીવો આનન્દને પ્રાપ્ત થાય છે અને જે સર્વ ધર્માત્મા જીવોને આનન્દયુક્ત કરે છે, (એથી) તે ઇશ્વરનુ નામ " આનન્દ " છે.

अस् भुवि । એ ધાતુથી " સત્ ' શબ્દ સિદ્ધ થાય છે " **यदस्ति त्रिषुकालेषु न बाध्यते तत्सद् ब्रह्म** જે સદા હાજર, અર્થાત્ ભૂત, ભવિષ્યત, વર્તમાન કાળમા જેને બાધ નથી, તે પરમેશ્વરને " સત્ " કહે છે

चिती सज्ञाने । એ ધાતુથી " ચિત્ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે " **यश्चेतति चेतयति संज्ञापयति सर्वान् सज्जनान् योगिनस्तच्चित्परं ब्रह्म ॥** " જે ચેતન સ્વરૂપ, **સર્વ** જીવોને ચેતાવવાવાળા અને સત્યાસત્ય, જણાવવાવાળા છે, (એથી) તે પરમાત્માનુ નામ " ચિત્ " છે. એ ત્રણે શબ્દો વિશેષણ હોવાથી પરમેશ્વરને " સચ્ચિદાનન્દસ્વરૂપ " કહે છે

" यो नित्यध्रुवोऽचलोऽविनाशी स नित्यः । " જે નિશ્ચલ અવિનાશી છે તે " નિત્ય " શબ્દવાચ્ય ઈશ્વર છે.

शुंध शुद्धौ—એથી " શુદ્ધ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " यः शुन्धति सर्वान् शोधयति वा स शुद्ध ईश्वरः । "

જે સ્વયં પવિત્ર, સર્વ અશુદ્ધિયોથી પૃથક્, અને સર્વને શુદ્ધ કરવાવાળા છે; (તેથી) તે ઇશ્વરનું નામ " શુદ્ધ " છે

बुध अवगमने । એ ધાતુને 'क्त" પ્રત્યય લગાડવાથી "બુદ્ધ" શબ્દ સિદ્ધ થાય છે

" यो बुद्धवान् सदैव ज्ञाताऽस्ति स बुद्धो जगदीश्वर " જે સદા સર્વને જાણુવાવાળો છે (એથી) તે ઇશ્વરનુ નામ " બુદ્ધ " છે.

मुच्लृ मोचने । એ ધાતુથી " મુક્ત " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે.

" यो मुञ्चति मोचयति वा मुमुक्षून् स मुक्तो जगदीश्वरः " । જે અશુધ્ધિઓથી સર્વદા અલગ (રહેછે) અને સર્વ મુમુક્ષુઓને કલેશથી છોડવી દે છે, તેથી પરમાત્માનું નામ " મુક્ત " છે. " अत एव नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावो जगदीश्वरः " ॥ એજ કારણથી પરમેશ્વર "નિત્ય શુધ્ધ બુદ્ધ મુક્ત સ્વભાવવાળો" ગણાય છે.

निर અને आङ्पूर्वक (डुकृञ् करणे) એ ધાતુથી " નિરાકાર " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે, " निर्गत आकारात्स निराकार " । જેનો કોઇ પણ આકાર નથી, અને જે કદી શરીર ધારણ કરતો નથી એથી તે પરમેશ્વરનું નામ " નિરાકાર " છે.

" अञ्जू व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु " । એ ધાતુથી ' અંજન " શબ્દ, અને "નિર" ઉપસર્ગના યોગથી " નિરંજન " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે " अञ्जनं व्यक्तिम्रक्षणं कुकामइन्द्रियैः प्राप्तिश्चेत्यस्माद्यो निर्गत पृथग्भूत स निरञ्जन । " જે વ્યકિત અર્થાત્ આકૃતિ, મ્લેચ્છાચાર, દુષ્ટ કામના અને ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના માર્ગથી પૃથક્ છે, (તેથી) ઇશ્વરનુ નામ " નિરંજન " છે

गण संख्याने । એ ધાતુથી " ગણુ " શબ્દ સિધ્ધ થાય છે. અને એની પાછળ " ઇશ " કે " પતિ" શબ્દ રાખવાથી " ગણેશ " અથવા " ગણુપતિ " શબ્દ સિધ્ધ થાય છે.

" ये प्रकृत्यादयो जडा जीवाश्च गण्यन्ते संख्यायन्ते तेषामीशः स्वामी पतिः पालको वा " । જે, પ્રકૃત્યાદિ પ્રખ્યાત જડ પદાર્થોના અને સર્વ જીવોના સ્વામી અથવા પાલન કરવાવાળા છે, (તેથી) તે ઇશ્વરનુ નામ " ગણેશ " કે " ગણુપતિ " છે.

" यो विश्वमीष्टे स विश्वेश्वरः । " જે, સંસારના અધિષ્ઠાતા છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " વિશ્વેશ્વર " છે.

" य कूटेऽनेकविधव्यवहारे स्वस्वरूपेणैव तिष्ठति स कूटस्थः परमेश्वरः " । જે, સર્વ વ્યવહારોમાં વ્યાપ્ત, અને સર્વ વ્યવહારોના આધાર હોવા છતાં પણ, કોઇ વ્યવહારમા પોતાના સ્વરૂપને બદલતા નથી, એટલામાટે તે પરમેશ્વરનુ નામ " કૂટસ્થ " છે.

જેટલા " દેવ " શબ્દના અર્થ લખ્યા છે, તેટલાજ " દેવી " શબ્દના પણ છે. પરમેશ્વરનાં નામ ત્રણે લિંગોમા છે. જેમ–" ब्रह्म चितिरीश्वरश्चेति " । જ્યારે ઇશ્વરનું વિશેષણ હશે ત્યારે " દેવ ", જ્યારે ચિતિનું હશે ત્યારે " દેવી ", એથી ઇશ્વરનું નામ " દેવી " છે. शक्लृ शक्तौ । એ ધાતુથી " શક્તિ " શબ્દ બને છે. " यः सर्वं जगत् कर्त्तुं शक्नोति स शक्तिः " જે સર્વ જગત્‌ને બનાવવામાં સમર્થ છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " શક્તિ " છે

श्रिञ् सेवायाम् । એ ધાતુથી " શ્રી " શબ્દ સિધ્ધ થાય છે. " यः श्रीयते सेव्यते सर्वेण जगता विद्वद्भिर्योगिभिश्च स श्रीरीश्वरः । જેનુ સેવન, સર્વ જગત, વિદ્વાન અને યોગીજન કરે છે, (તેથી) તે પરમાત્માનું નામ " શ્રી " છે. लक्ष दर्शनाङ्कनयोः । એ ધાતુથી " લક્ષ્મી " શબ્દ સિધ્ધ થાય છે. " यो लक्षयति पश्यत्यङ्कते चिह्नयति चराचरं जगदथवा वेदैराप्तैर्योगिभिश्च यो लक्ष्यते स लक्ष्मीः सर्वप्रियेश्वरः" જે સર્વ ચરાચર જગત્‌ને દેખે છે, તેને ચિન્હિત અર્થાત્ દશ્ય બનાવે છે, જેમકે શરીરનાં નેત્ર, નાસિકાદિ; વૃક્ષના પત્ર, પુષ્પ, ફલ, મૂલ, પૃથિવી જળનાં કૃષ્ણ, રક્ત, શ્વેતરંગ, મૃતિકા, પાષાણ; ચંદ્રલોકના ચંદ્ર, સૂર્યાદિ ચિન્હ બનાવે છે,–અને સર્વને જોય છે, જે સર્વ શોભાઓની શોભા છે, અને જે વેદાદિ શાસ્ત્ર, વા ધાર્મિક વિદ્વાન યોગિયોના લક્ષ્ય અર્થાત્ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, (એથી) તે પરશ્વરનું નામ " લક્ષ્મી " છે

सृ गतौ એ ધાતુને " सरस् " તેને मतुप् " ङीप् " પ્રત્યય લગાડવાથી " સરસ્વતી " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " सरो विविधं ज्ञानं विद्यते यस्यां चितौ सा सरस्वती । "

જેને વિવિધ વિજ્ઞાન અર્થાત્ શબ્દ, અર્થ, સબન્ધ, પ્રયોગનુ યથાવત્ જ્ઞાન છે, (એથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " સરસ્વતી " છે.

" सर्वाः शक्तयो विद्यन्ते यस्मिन् स सर्वशक्तिमानीश्वरः " જે પોતાનું કાર્ય કરવામા કોઇ અન્યની સહાયતાની ઇચ્છા નથી કરતો, પોતાનાજ સામર્થ્યથી પોતાનુ સર્વકામ પૂરૂં કરે છે, (એથી) તે પરમાત્માનુ નામ " સર્વશક્તિમાન " છે.

णीञ् प्रापणे । એ ધાતુથી " ન્યાય " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " प्रमाणैरर्थपरीक्षणंन्यायः " એ વચન ન્યાય સૂત્રોપર વાત્સ્યાયનમુનિકૃત ભાષ્યનુ છે. " पक्षपातराहित्याचरणं न्यायः " । જે, પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોની પરીક્ષાથી ખરેખરૂં માલૂમ પડે છે, તથા પક્ષપાત રહિત, ધર્મરૂપ આચરણ છે, તે " ન્યાય " કહેવાય છે.

" न्यायं कर्त्तुं शीलमस्य स न्यायकारीश्वरः " જેનો ન્યાય અર્થાત્ પક્ષપાત રહિત ધર્મ કરવાનોજ સ્વભાવ છે, (એથી) તે ઇશ્વરનુ નામ " ન્યાયકારી " છે.

" दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु " એ ધાતુથી " દયા " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " दयते ददाति जानाति गच्छति रक्षति हिनस्ति यया सा दया । बह्वी दया विद्यते यस्य स दयालुः परमेश्वरः ॥ " જે અભયના દાતા, સત્યાસત્ય સર્વ વિદ્યાઓને જાણવા·

વાલા, સર્વ સજ્જનોની રક્ષા કરવાવાલા, અને દુષ્ટોને યથાયોગ્ય દંડ આપવાવાલા છે, (તેથી) તે પરમાત્માનું નામ " દયાળુ " છે.

" द्वयोर्भावो द्विता द्वाभ्यामितं द्वीतं वा सैव तदेव वा द्वैतम् । नाविद्यते द्वैतं द्वितीयेश्वरभावो यस्मिँस्तदद्वैतम् । अर्थात् सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यं ब्रह्म "

બેનુ હોવું, વા બન્નેથી યુક્ત હોવું, તે " દ્વિતા " " દ્વીત " અથવા " દ્વૈત, " એથી જે રહિત છે તે, **સજાતીય** (જેમ મનુષ્યનું સજાતીય બીજુ મનુષ્ય હોય છે), **વિજાતીય**, (જેમ મનુષ્યથી ભિન્ન જાતિ વાલા વૃક્ષ, પાષાણાદિ છે.) **સ્વગત** (અર્થાત્ શરીરમા જેમ આખ, નાક, કાન આદિ અવયવોના ભેદ છે, તેમ બીજા સ્વજાતીય ઇશ્વર, વિજાતીય ઇશ્વર, પોતાના આત્મામાં તત્વાન્તર વસ્તુઓથી રહિત) ભેદોથી રહિત એક પરમેશ્વર છે, એથી તે પરમાત્માનું નામ " અદ્વૈત " છે.

" गण्यन्ते ये ते गुणा वा यैर्गणयन्ति ते गुणाः यो गुणेभ्यो निर्गतः स निर्गुण ईश्वरः ।

સત્વ, રજસ, તમ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ ગન્ધાદિ જેટલા જડના ગુણ છે તેથી, તથા અવિદ્યા, અલ્પજ્ઞતા, રાગ, દ્વેષ, કલેશ અને અવિદ્યાદિ જીવના ગુણ છે, એનાથી જે પૃથક્ છે, જે વિષયમાં, " अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययम् " ॥ ઇત્યાદિ ઉપનિષદોનાં પ્રમાણ છે અર્થાત જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપાદિ ગુણ રહિત છે (એથી) તે પરમાત્માનુ નામ " નિર્ગુણ " છે.

" **यो गुणैः सह वर्त्तते स सगुणः** " । જે, સર્વનુ જ્ઞાન, સર્વ સુખ, પવિત્રતા, અનન્તબલ આદિ ગુણોથી યુકત છે, (એથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ "સગુણ" છે. જેમ પૃથિવી, ગન્ધાદિ ગુણોથી (યુકત હોવાથી) "સગુણ " અને ઇચ્છાદિ ગુણોથી રહિત હોવાથી "નિર્ગુણ" તેમજ પરમેશ્વર, જગત્ અને જીવના ગુણોથી પૃથક્ હોવાથી " નિર્ગુણ, " અને સર્વજ્ઞત્વાદિ ગુણોથી યુકત હોવાથી " સગુણ " છે. અર્થાત્ એવો કોઇ પણ પદાર્થ નથી કે જે સગુણતા અને નિર્ગુણતાથી પૃથક્ હોય, જેમ ચેતનના ગુણોથી પૃથક્ હોવાથી જડ પદાર્થ નિર્ગુણ, અને પોતાના ગુણોથી યુક્ત હોવાથી સગુણ છે, તેમજ જડના ગુણોથી પૃથક્ હોવાથી જીવ નિર્ગુણ, અને ઇચ્છાદિ પોતાના ગુણોથી યુક્ત હોવાથી તે સગુણ છે, એમજ પરમેશ્વરમા પણ સમજવું જોઇએ.

" **अन्तर्यन्तुं नियंतुं शीलं यस्य सोऽयमन्तर्यामी** " । જે સર્વ પ્રાણિ અને અપ્રાણિરૂપ જગત્ની અંદર વ્યાપક હોઇ, સર્વના નિયામક છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " અન્તર્યામી " છે.

" **यो धर्मे राजते स धर्मराज.** " । જે ધર્મમાજ પ્રકાશમાન અને અધર્મથી રહિત ધર્મનોજ પ્રકાશ કર્ત્તા છે, (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " ધર્મરાજ " છે.

यमु उपरमे । એ ધાતુથી " યમ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " **यः सर्वान् प्राणिनो नियच्छति स यमः** " । જે સર્વ પ્રાણીઓને કર્મ ફલ આપવાની વ્યવસ્થા કરે છે, અને સર્વ અન્યાયોથી પૃથક્ રહે છે, (તેથી) તે પરમાત્માનું નામ " યમ " છે,

भज सेवायाम् । એ ધાતુથી " ભગ " એને **मतुप्** પ્રત્યય લગાડવાથી " ભગવાન્ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે " **भग सकलैश्वर्य्यं सेवनं वा विद्यते यस्य स भगवान** । " જે સમગ્ર ઐશ્વર્યથી યુક્ત વા ભજવાને યોગ્ય છે (એથી) તે ઇશ્વરનુ નામ "ભગવાન" છે.

मन ज्ञाने । એ ધાતુથી " મનુ " શબ્દ બને છે " **यो मन्यते स मनुः** " । જે મનુ અર્થાત્ વિજ્ઞાનશીલ અને માનને યોગ્ય છે, (તેથી) તે ઇશ્વરનુ નામ " મનુ " છે. **पॄ पालनपूरणयो** । એ ધાતુથી " પુરૂષ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. ' **यः स्वव्याप्त्या चराऽचरं जगत् पृणाति पूरयति वा स पुरुषः** " । જે સર્વ જગતમા પૂર્ણ થઇ રહ્યા છે, (તેથી) તે પરમાત્માનું નામ " પુરૂષ " છે

डुभृञ् धारणपोषणयो । **विश्व पूर्वक** એ ધાતુથી "વિશ્વમ્ભર" શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " **यो विश्वं बिभर्ति धरति पुष्णाति वा स विश्वम्भरो जगदीश्वरः** " । જે જગતનું ધારણ અને પોષણ કર્તા છે. (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " વિશ્વભર " છે. **कल संख्याने** । એ ધાતુથી "કાલ" શબ્દ બન્યો છે. **कलयति संख्याति सर्वान् पदार्थान् स काल**. " । જે જગતના સર્વ પદાર્થ અને જીવોની સખ્યા કરે છે,(એથી) તે પરમેશ્વરનું નામ "કાલ" છે. **शिष्लृ विशेषणे** । એ ધાતુથી "શેષ " શબ્દ થાય છે " **य शिष्यते स शेषः** " । જે ઉત્પત્તિ અને પ્રલયથી " શેષ " અર્થાત્ બચી રહ્યા છે, (તેથી) તે પરમાત્માનું નામ " શેષ " છે

आप्लृ व्याप्तौ । એ ધાતુથી " આપ્ત " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે **य सर्वान् धर्मात्मन आप्नोति वा सर्वैर्धर्मात्मभिराप्यते छलादिरहितः स आप्त** " । જે સત્યના ઉપદેશ કરવાવાળા, સકલ વિદ્યાયુકત, સર્વ ધર્માત્માઓને પ્રાપ્ત થનારા, અને ધર્માત્માઓથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય તથા છલ કપટાદિથી રહિત છે, (તેથી) તે પરમાત્માનુ નામ " આપ્ત " છે.

डुकृञ् करणे । **शम्** પૂર્વક એ ધાતુથી " **शंङ्कर** " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " **य शंकल्याणं सुखं करोति स शङ्कर** " । જે કલ્યાણ અર્થાત્ સુખને કરવાવાળો છે, (તેથી) તે ઇશ્વરનું નામ " શકર " છે

महत् શબ્દ સાથે **देव** શબ્દથી **महादेव** સિદ્ધ થાય છે. "**यो महतां देव स महादेव.**"

મહાન્ દેવોના દેવ અર્થાત્ વિદ્વાનોના પણ વિદ્વાન, સૂર્યાદિ પદાર્થોના પ્રકાશક છે. તેથી તે પરમાત્માનું નામ " મહાદેવ " છે.

प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च । એ ધાતુથી " પ્રિય " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " **यः पृणाति प्रीयते वा सः प्रिय** " । જે સર્વ ધર્માત્માઓ, મુમુક્ષુઓ, અને શિષ્ટોને પ્રસન્ન કરે છે, અને સર્વને કામના કરવા યોગ્ય છે,(તેથી) તે ઇશ્વરનું નામ " પ્રિય " છે.

भू सत्तायाम् स्वयं पूर्वक એ ધાતુથી **स्वयम्भू** શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. " **य स्वयं भवा**... **स स्वयंभूरीश्वरः** " ।

જે ...તે પોતાની મેળે હસ્તી ધરાવે છે,—કોઇથી કદી ઉત્પન્ન થયો નથી, (તેથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " ' સ્વયમ્ભૂ " છે.

कु शब्दे । એ ...ધાતુથી " કવિ " શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. ' **यः कौति शब्दयीत**

सर्वा विद्याः स कविरीश्वर "। જે વેદદ્વારા, સર્વ વિદ્યાઓના ઉપદેષ્ટા અને વેત્તા છે, (તેથી) તે પરમાત્માનું નામ " કવિ " છે, शिवु कल्याणे । એ ધાતુથી शिव શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. बलमेतन्निदर्शनम् । એથી " શિવ " ધાતુ મનાય છે. જે કલ્યાણ સ્વરૂપ અને કલ્યાણનો કરવાવાળો છે, (એથી) તે પરમેશ્વરનુ નામ " શિવ " છે.

પરમેશ્વરનાં આ સર્વ નામ લખ્યા છે, પરન્તુ એનાથી ભિન્ન પરમાત્માના અસખ્ય નામો છે, કેમકે જેમ પરમેશ્વરના અનન્તગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ છે, તેમ ત્હેમના નામો પણ અગણિત છે; તેમાથી પ્રત્યેક ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવનુ એક એક નામ છે. તેથી, આ મ્હારા લખેલાં નામ સમુદ્રની સામે બિન્દુવત્ છે, કેમકે, વેદાદિ શાસ્ત્રોમા પરમાત્માના અસખ્ય ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ વર્ણવ્યા છે, જેના ભણવા ભણાવવાથી તે નામોનો બોધ થઇ શકે છે, અને જેઓ વેદાદિ શાસ્ત્રો ભણે છે, તેમને અન્ય પદાર્થોનુ જ્ઞાન પણ પૂરેપૂરૂં થઇ શકે છે.

પ્રશ્ન—જેમ અન્ય ગ્રન્થકારો આદિ, મધ્ય અથવા અન્તમાં, મગલાચરણ કરે છે, તેમ આપે કંઈ પણ ન લખ્યુ— ન કર્યું ?

ઉત્તર—એવુ અમને કરવું યોગ્ય નથી, કેમકે જે આદિ, મધ્ય અને અન્તમાજ મગલ (મગલાચરણ) કરે છે, તે, ત્હેના ગ્રન્થમા આદિ, મધ્ય અને અન્તની વચમા (અન્ય સ્થળે) જે કાઇ લખશે તે અમંગલજ રહેશે, કારણ —

" मंगलाचरणं शिष्टाचारात् फलदर्शनाच्छ्रुतितश्चेति " એ સાંખ્યશાસ્ત્રના વચનનો એ અભિપ્રાય છે કે, જે, ન્યાય, પક્ષપાત રહિત, સત્ય અને વેદોક્ત ઇશ્વરાજ્ઞા છે, તેનુ યથાવત્ સર્વત્ર અને સર્વદા આચરણ કરવુ, (તેજ) મગલાચરણ કહેવાય છે. ગ્રન્થારભથી લઇ સમાપ્તિ પર્યન્ત સત્યાચારજ કરવો એ મગલાચરણ છે—ન કે કયાક મગલ અને કયાક અમગલ લખવુ. જુઓ મહાશય મહર્ષિયોના લેખોને—" यान्यनवद्यानि कर्माणि तानि सेवितव्यानि नो इतराणि " ॥ આ તૈત્તિરીયોપનિષદ્ પ્રપાઠક, અનુ૦ ૧૧ નુ વચન છે તેનો અર્થ એવો છે કે, હે સન્તાનો ! જે " અનવદ્ય " અનિન્દનીય અર્થાત્ ધર્મયુક્ત કર્મ છે, તેજ તમારે કરવા યોગ્ય છે, અધર્મયુકત નહો એથી જે આધુનિક ગ્રથોમા " શ્રીગણેશાય નમ, " " સીતારામાભ્યા નમ " । " રાધાકૃષ્ણાભ્યામ્ નમ ", " શ્રીગુરૂચરણારવિન્દાભ્યામ્ નમઃ " " હનુમતે નમ. " " દુર્ગાયૈ નમ " " બટુકાય નમ " " ભૈરવાય નમઃ " " શિવાયનમ " " સરસ્વત્યૈનમ " " નારાયણાય નમ. " ઇત્યાદિ લેખ જોવામા આવે છે, અને બુદ્ધિમાન્ લોક, વેદ અને શાસ્ત્રોથી વિરૂદ્ધ હોવાથી, મિથ્યાજ સમજે છે, કેમકે વેદ અને ઋષિયોના ગ્રથોમા કયાય પણ એવુ મંગલાચરણ જોવામા આવતુ નથી, આર્ષ ગ્રન્થોમાં તો ओ३म् તથા अथ શબ્દ જોવામા આવે છે જુઓ:—

" अथ शब्दानुशासनम् " । " अथेत्ययं शब्दोऽधिकारार्थ प्रयुज्यते " ॥ વ્યાકરણ મહાભાષ્ય.

" अथातो धर्मजिज्ञासा " । अथेत्यानन्तर्य वेदाध्ययनानन्तरम् ॥ પૂર્વ મીમાસા.

" अथातो धर्म व्याख्यास्याम " । " अथेति धर्मकथनानन्तरं धर्मलक्षण विशेषेण व्याख्यास्याम " ॥ વૈશેષિક દર્શન.

" अथ योगानुशासनम् " " अथेत्ययमधिकारार्थ " ॥ યોગશાસ્ત્ર.

" अथ त्रिविधदुःखात्यन्तनिवृत्तिरत्यन्तपुरुषार्थ ॥ सांसारिकविषयभोगानन्तरं त्रिविधदुःखात्यन्तनिवृत्यर्थं प्रयत्नः कर्त्तव्यः । " સાંખ્યશાસ્ત્ર.

" अथातो ब्रह्मजिज्ञासा " । વેદાન્ત સૂત્ર

" ओमित्येतदक्षर मुद्गीथमुपासीत " એ છાન્દોગ્ય ઉપનિષદનુ વચન છે.

" ओमित्येतदक्षरमिदं सर्वं तस्योपव्याख्यानम् " ॥ માણ્ડૂક્ય ઉપનિષદ.

આ સર્વ તે તે શાસ્ત્રોના આરભવચનો છે એવીજ રીતે અન્ય ઋષિમુનિયોના ગ્રન્થોમા " ओ३म् " અને " अथ " શબ્દ લખ્યા છે તેમજ

अग्नि, इट्, अग्नि, ये त्रिषप्ताः परियन्ति ॥ એ શબ્દ ચારે વેદોની આદિમા લખ્યા છે " શ્રી ગણેશાયનમઃ " ઇત્યાદિ શબ્દ ક્યાય પણ નથી, અને જે વૈદિક લોક વેદના આરમ્ભમાં " हरि ओ३म् " લખે છે અને ભણે છે, એ પૌરાણિક અને તાન્ત્રિક લોકોની મિથ્યા કલ્પનાથી શિખ્યા છે, વેદાદિ શાસ્ત્રોમા " હરિ " શબ્દ આદિમા ક્યાય પણ નથી, તેથી "ओ३म्" અથવા " अथ " શબ્દજ ગ્રન્થોની આદિમા લખવા જોઇએ

આ કિંચિત્ માત્ર ઇશ્વર વિષયમા લખ્યુ છે, એની પછી શિક્ષા વિષય લખવામા આવશે.

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थप्रकाशे
सुभाषाविभूषित ईश्वरनामविषये प्रथम.
समुल्लासः सम्पूर्णः ॥

अथ द्वितीयसमुल्लासारम्भः ॥

अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामः ॥

मातृमान् पितृमानाचार्यवान् पुरूषो वेद ॥

એ શતપથ બ્રાહ્મણનુ વચન છે, તાત્પર્ય કે, જ્યારે મનુષ્યને ત્રણ ઉત્તમ શિક્ષકો,–એક માતા, બીજા પિતા, અને ત્રીજા આચાર્ય,–પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે જ્ઞાનવાન બને છે જેનાં માતાપિતા ધાર્મિક તથા વિદ્વાન હોય તે બાળકનુ અહોભાગ્ય સ્હમજવુ–તે કુળને ધન્ય છે ! માતાઓ, સંતાનોને જેવો ઉપદેશ–શિક્ષા આપી શકે, અને ત્હેમના પર ઉપકાર કરી શકે, તેવો ઉપકાર કે ઉપદેશ અન્ય કોઇથી થઇ શકે એમ નથી માતાનો, માતાના બાળકો પર જેવો પ્રેમ હોય છે, અને તે ત્હેમનું હિત કરવાની જેટલી આકાક્ષા રાખે છે, તેટલુ અન્ય કોઇ કરી શકતુ નથી; એટલા માટેજ **मातृमान्** અર્થાત્ "**प्रसस्ता धार्मिकी माता विद्यते यस्य स मातृमान्** " ગર્ભાધાનથી લઇને સપૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત થતા સુધી, જે માતા પોતાનાં સન્તાનોને સુશીક્ષતાનુ શિક્ષણ આપે છે તે માતાને અનેકવાર ધન્ય છે' !

પ્રત્યેક માતાપિતાએ, ગર્ભાધાન કરતા પૂર્વે, તે દિવસોમાં, તથા તે પછી પણ, સર્વ પ્રકારનાં માદક દ્રવ્યો, (તમાકુ, ભાગ, ગાજો, તાડી, અફીણ વિ.) દારૂ, તથા દુર્ગન્ધયુક્ત કઠોર અને બુદ્ધિનાશક પદાર્થોનો ત્યાગ કરી, આરોગ્ય, બળબુદ્ધિ, પરાક્રમ, સુશીલતા, અને સભ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકાય એવા ઘી, દૂધ, મિષ્ટ, (શર્કરા) અન્નપાન આદિ શ્રેષ્ટ (નિરામિષ) પદાર્થોનુ સેવન કરવુ. જેથી ત્હેમના રજવીર્ય પણ નિર્દોષ થઇ, અત્યત ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત બને; ઋતુગમનની વિધિ પ્રમાણે, અર્થાત્ રજોદર્શનના પાચમા દિવસથી લઇને સોળમા દિવસ પર્યંત, ઋતુદાન આપવાનો સમય છે, અર્થાત્ પ્રથમના ચાર દિવસનો ત્યાગ કરતા બાકી રહેલા બાર દિવસોમા પણ અગીયારમી તથા તેરમી રાત્રી મૂકી દઇને, બાકીની દશ રાત્રીઓ ગર્ભાધાન કરવા માટે ઉત્તમ છે, રજોદર્શનના દિવસથી ૧૬ મી રાત્રી વ્યતીત થયા બાદ કોઇ પણ દપતિએ, શરીર સંબધ કરવો નહિ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે, ફરી પાછો ઋતુદાનનો સમય પ્રાપ્ત ન થાય, અથવા ગર્ભસ્થિત થયો હોય તો ત્યારથી એક વરસ વ્યતીત ન થાય ત્યા સુધી

ઉક્ત દંપતિ પરસ્પરના શરીરસબંધથી મુક્ત રહે. જેમ ચરક તથા સુશ્રુતમા અહાર વિહારાદિના નિયમો જણાવ્યા છે, તથા મનુસ્મૃતિમા દંપતિની પ્રસન્નતાની રીતિ લખી છે, તે પ્રમાણે ઉભયના શરીરમા આરોગ્ય, પરસ્પર પ્રસન્નતા, તથા કોઇ પણ પ્રકારનો કલેશ ન થાય તેવી રીતે ઉક્ત દંપતિ વર્ત્તે ગર્ભાધાન પશ્ચાત્ ગર્ભવતિ સ્ત્રીના ભોજનપાન માટે બહુજ કાળજી રાખવી જોઇએ, એક વર્ષ પર્યંત, ઉક્ત ગર્ભવતિ સ્ત્રીએ, પોતાના પતિ સાથના શારીરિક સગનો ત્યાગ કરવો જોઇએ અને સન્તાનનો જન્મ થાય ત્યા સુધી હ્‌હેણે બુદ્ધિ, બળ, રૂપ, આરોગ્ય, પરાક્રમ અને શાન્તિ આદિ ગુણને ધારણ કરાવવા વાળા દ્રવ્યોનું સેવન કરવુ.

બાળકનો જન્મ થાય ત્યારે સુગધિ યુક્ત ઉત્તમ જળથી બાળકને સ્નાન તથા નાડીછેદન કરાવવુ તત્પશ્ચાત્ સુગન્ધિયુક્ત ઘૃતાદિ સામગ્રીથી હોમ * કરવો અને પ્રસૂતાને પણ સ્નાન કરાવી હ્‌હેના ભોજનાદિનો યથાયોગ્ય પ્રબંધ કરવો, જેથી નવુ જન્મેલું બાળક તથા હ્‌હેની માતાનાં શરીર ક્રમશ આરોગ્ય તથા પુષ્ટ થતાં જાય. બાળકની માતા અથવા ધાવ એવા પદાર્થો ખાય કે જેથી તેમના દૂધમા પણ ઉત્તમ ગુણો પ્રાપ્ત થાય પ્રસૂતાનુ દૂધ છ દિવસ સુધી બાળકને પાવું, પછી ધાવ ધવરાવે, પરંતુ બાળકના માતા પિતાએ, તે ધાવને ખાવાપીવા માટે, ઉત્તમ પદાર્થો આપવા જો કોઇ ગરીબ માણસ ધાવ ન રાખી શકે તો તેણે ગાય અથવા બકરીના દૂધમા, તેટલુંજ શુદ્ધ જળ મેળવવુ, કે જે જળમા, બુદ્ધિ, પરાક્રમ તથા આરોગ્ય વધારનારી ઉત્તમ ઔષધિઓ ભીજાવી અને ઘુટી હોય, આવી રીતે ગાળી તૈયાર કરેલુ ઔષધિયુક્ત જળમિશ્રિત દૂધ બાળકને પાવુ પ્રસવ થયા બાદ, બાળક તથા હ્‌હેની માતાને શુદ્ધ વાયુવાળા બીજા સ્થળમા રાખવા તથા હ્‌હેમની સમીપ સુગન્ધ તથા સૌંદર્યયુક્ત પદાર્થો રાખવા અને જે દેશનાં હવાપાણી શુદ્ધ હોય, એવા સ્થળે હ્‌હેમને ભ્રમણ માટે લઇ જવા જ્યા ધાવ, ગાય, કે બકરી આદિનુ દૂધ ન મળી શકે એમ હોય ત્યા જેમ ઉચિત લાગે તેમ કરવું; કારણ કે, પ્રસુતા સ્ત્રીના શરીરના અશથી બાળકનુ શરીર થાય છે તેથી પ્રસુતા સ્ત્રી પ્રસવ સમયે નિર્બળ થઇ જાય છે, માટે ઉક્ત સ્ત્રી બાળકને ધવરાવે નહિ. દૂધ રોકવા માટે સ્તનના છિદ્રો ઉપર એવી ઓષધિનો લેપ કરવો કે જેથી દૂધ નિકળી શકે નહિ આવી રીતે કરવાથી સ્ત્રી બીજા મહિનામા પાછી યુવતિ થઇ જાય છે, પુરૂષે પણ ત્યા સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું. આ પ્રકારે જે સ્ત્રી અગર પુરૂષ કરશે હ્‌હેના સતાન ઉત્તમ, દીર્ઘાયુ થઇ હ્‌હેમના બળ પરાક્રમની વૃદ્ધિ થતાજ રહેશે, અને એથી હ્‌હેમના સર્વ સતાન ઉત્તમ બળવાળા પરાક્રમી, દીર્ઘાયુ, અને ધાર્મિક નિવડશે. સ્ત્રીએ યોનિ સકોચન અને શોધન તથા પુરૂષે વીર્યનુ સ્તભન કરવુ. (એથી) પુન: જેટલા સતાન થશે તે સર્વ ઉત્તમ નિવડશે.

માતાએ પોતાના બાળકોને હમેશાં ઉત્તમ શિક્ષા આપવી, જેથી તેઓ સભ્ય થઇ, શરીરના કોઇ પણ અગથી કુચેષ્ટા કરતા શીખે નહિ બાળક જ્યારે બોલતાં શીખતું હોય ત્યારે હ્‌હેની જીભ જેમ કોમળ થાય અને જે વર્ણ (અક્ષરોનું) જે સ્થાન હોય, તે પ્રમાણે તે સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ કરી શકે, એવા ઉપાયો યોજવા, જેમકે " પ " નુ સ્થાન ઓષ્ટ છે, અને

* બાળકના જન્મ સમય, જાતકર્મ સસ્કાર કરાવવામા આવે છે, જેમા હવનાદિ વેદોક્ત કર્મ કરવાના હોય છે, તેની વિધિ " સસ્કાર વિધિ "મા સવિસ્તર લખવામા આવી છે

તે બોલવા માટેનો સ્પષ્ટ પ્રયત્ન બે ઓષ્ટ ભેગા કરીને બોલવુ, બીજી રીતે, હ્રસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત, અક્ષરોનો બરોબર ઉચ્ચાર કરવો, અને મધુર, ગમ્ભીર, સુદર, સ્વર, અક્ષર, માત્રા, વાક્ય, સંહિતા, અવસાન, આદિ ભિન્ન ભિન્ન સાભળી શકાય એવી રીતે બોલવુ; જ્યારે બાળક કંઇ કઇ બોલવા તથા સ્હમઝવા માંડે ત્યારે ત્હેને સુંદર વાણી તથા ન્હાના મ્હોટાનુ સન્માન કરતા અને પિતા, માતા, રાજા, વિદ્વાન, આદિ સાથે સભાષણ કરતાં શીખવવુ. ત્હેમની હાજરીમા તથા ત્હેમની ભગિની તથા નોકરાદિ સાથે કેવી રીતે વર્તવુ એ સંબધિ જ્ઞાન મળે તે માટે એ બાબતના મત્રો, શ્લોકો, સુત્રો, ગદ્યો, પદ્યો અર્થ સહિત કઠસ્થ કરાવવા. જેથી ત્હેમના સન્તાન કોઇ ધૂર્ત્તના પાશમાં ન ફસાય; એ શિવાય, ભ્રાન્તિજાળમા સપડાવવાવાળા વિદ્યા તથા ધર્મ વિરૂદ્ધના જે જે વ્યવહારો છે, ત્હેનુ પણ બાળકોને ભાન કરાવવું જેથી તેઓ ભૂત પ્રેતાદિ મિથ્યા વાતોને માને નહિ.

गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमेधं समाचरन् ।
प्रेतहारैः समं तत्र दशरात्रेण शुध्यति ॥ मनु० अ० ५ । ६५ ॥

અર્થ:—જ્યારે ગુરૂનો દેહાન્ત થાય ત્યારે ત્હેમનુ મૃતક શરીર તે પ્રેત છે. ત્હેનો અગ્નિદાહ કરનાર શિષ્ય–પ્રેતહાર અર્થાત્ શબને ઉઠાવવાવાળો–તથા અન્ય ડાઘુઓ (પ્રેતહારો) દશમે દિવસે શુદ્ધ થાય છે. જ્યારથી તે શરીર–શબ–ભસ્મ થઇ ચુકયું ત્યારથી તે ભૂત–તે અમૂક પુરૂષ હતો–એમ કહેવાય છે. ઉત્પન્ન થએલા તમામ મનુષ્યો જે હાલમા જીવિત નથી, તે સર્વના નામ ભૂત છે, એવો બ્રહ્માથી માંડીને આજ પર્યંતના તમામ વિદ્વાનોનો મત છે, પરતુ જેમને શકા, કુસગ તથા કુસસ્કાર પ્રાપ્ત છે, ત્હેમને ભય તથા શકા રૂપી ભૂત, પ્રેત, ડાકણ, શાકણ આદિ અનેક દુઃખદાયક ભ્રમજાળ લાગુ પડે છે. જુઓને જ્યારે કોઇ પણ પ્રાણી મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે ત્હેનો જીવ પાપ પુણ્યને વશ થઇને, પરમેશ્વરની વ્યવસ્થા પ્રમાણે, સુખ દુખાદિ ભોગવવા માટે અન્ય જન્મ ધારણ કરે છે, શુ પરમાત્માની ઉકત વ્યવસ્થાનો કોઇ ભગ કરી શકે એમ છે? અજ્ઞાની લોક વૈદ્યકશાસ્ત્ર અથવા પદાર્થવિદ્યાને જાણ્યા સાભળ્યા કે વિચાર્યા વિના, સન્નિપાત જ્વરાદિ શારીરિક તથા ઉન્માદક માનસિક રોગોને ભૂત પ્રેતનુ નામ આપે છે! તેઓ એવા રોગીઓને, યોગ્ય ઔષધ તથા પથ્ય (કરી) આદિનુ સેવન કરાવવાને બદલે, ધૂર્ત્ત, પાખડી મહામૂર્ખ, અનાચારી, સ્વાર્થી, ભગી, ચમાર, શૂદ્ર, મ્લેચ્છાદિ પર વિશ્વાસ રાખી, અનેક પ્રકારના ઢોંગ, છળ, કપટ, ઉચ્છિષ્ટ ભોજન, દોરા, ધાગા વિગેરે મિથ્યા મંત્ર તત્ર બાંધે બધાવે છે, અને એવી રીતે, તેઓ પોતાના ધનનો નાશ સન્તાનાદિની દુર્દશા, અને રોગોની વૃદ્ધિ કરી નાહક દુખ પ્રાપ્ત કરે છે!

જ્યારે "આખના અધા અને ગાઠના પૂરા" ઉકત દુર્બુદ્ધિ સ્વાર્થી પાપીઓની પાસે જઇને કોઇ પૂછે છે કે, મહારાજ! આ છોકરા છોકરી, સ્ત્રી કે પુરૂષને કોણ જાણે શુ યે થઇ ગયુ છે! ત્યારે તે જણાવે છે કે, "એના શરીરમા ભયકર ભૂત, પ્રેત, ભૈરવ, શીતલાદિ દેવી પેસી ગયેલ છે, જ્યા સુધી ત્હમે ત્હેનો ઉપાય નહિ કરો ત્યા સુધી તે છુટશે નહિ અને કદાચ પ્રાણ પણ લેશે જો ત્હમે મલીદો અથવા આટલી ભેટ કરશો તો અમે તેને મન્ત્ર જપ, પુર-

શ્રરણુથી ઝાડીને ત્હેને કાઢી મૂકીશું." આવું સાભળીને તે આધળા (બુધ્ધિશૂન્ય) મનુષ્યો તથા ત્હેમના સબધિઓ કહે છે કે "મહારાજ! ભલે અમારૂ સર્વસ્વ જાય પરતુ આપ એને સારૂ કરી દો ' આવુ કહ્યું કે એમનુ ગાડુ ચાલ્યુ. તુરતજ એ ધૂર્ત લોકો કહે છે કે "ઠીક ત્યારે આટલી સામગ્રી, આટલી દક્ષિણા, દેવતાની ભેટ લાવો, અને અમુક ગ્રહોનુ દાન કરાવો." પશ્ચાત આ લોકો ઝાઝ, મૃદંગ, ઢોલ, થાળી આદિ લઇને નાચતા કૂદતા કહે છે કે, "હુ એનો પ્રાણુ લઇશ" આ સાભળતામા તે અજ્ઞાન લોકો, તે ભગી ચમાર આદિ નીચ મનુષ્યોના પગમાં પડીને કહેછે કે "આપ જોઇએ તે લઇને પણ એને બચાવશો," એ વખતે તે પાખંડી જણાવે છે કે "હુ હનુમાન છુ, પાકી મીઠાઇ, તેલ, સીંદુર, સવામણના રોટલા અને લાલ લગોટ લાવો." "હુ દેવી અથવા ભૈરવ છુ (મ્હારે માટે) પાચ બાટલી દારૂની, વીશ મરઘી, પાચ બકરા, મીઠાઇ તથા વસ્ત્ર લાવો." જ્યારે પેલા લોકો કહે છે કે "જે જોઇએ તે લ્યો" ત્યારે તો તે દુષ્ટો ખુબ નાચવા કૂદવા માડે છે પરંતુ જો કોઇ બુધ્ધિમાન એવાઓને, પાચ જોડા, દડા, તમાચા કે લાતો ખેચી કાઢે તોતુરતજ ત્હેના હનુમાન, દેવી કે ભૈરવ, રાજીખુશીથી ત્યાથી પલાયન કરી જાય છે, કારણુ કે કેવળ ધનાદિ લેવા માટે એ લોકોએ આ ઢોગ માડેલા હોય છે. વળી જ્યારે એ લોકો કોઇ ગ્રહગ્રસ્ત ગ્રહરૂપ ઢોગી જોશી પાસે જઇને પૂછે છે કે "મહારાજ! એને શું થયું છે?" ત્યારે જોશી મહારાજ જવાબ આપે છે કે "એને સૂર્યાદિ ક્રૂર ગ્રહ નડે છે. જો ત્હમે પાઠપૂજા દાનાદિથી એની શાન્તિ કરાવો તો એને આરામ થઇ જશે, નહિ તો બહુ દુઃખ પામી આખરે મરી જાય તો ત્હેમાં કઇ નવાઇ નથી." આનો એ ઉત્તર આપવામા આવે કે, કહો જોશી મહારાજ! આ પૃથ્વિની માફક જ્યારે સૂર્યાદિ લોક પણ જડ છે, અને તે તડકો તથા પ્રકાશ આપવા શિવાય બીજુ કંઇ કરી શકતા નથી, તો પછી તે શુ ચેતન છે કે, તેઓ ગુસ્સે થઇને કોઇને દુઃખ આપે અથવા શાન્ત થવાથી સુખી કરી શકે? આવુ કહેતા જોશી મહારાજ એવો પ્રશ્ન કરે છે કે "ત્યારે આ સસારમા રાજા પ્રજા સુખી દુઃખી થાય છે તે ગ્રહોનુ ફળ નથી?" જવાબ એ છે કે "નહિ, એ સર્વ પાપ પૂન્યોનુ ફળ છે," ફરી જોશી મહારાજ પૂછે છે કે, "ત્યારે શુ જોતિષ શાસ્ત્ર જૂઠુ છે?"

ઉત્તર—નહિ, એમા જે અંક, બીજ, રેખાગણિતાદિ વિદ્યાઓ છે, તે સર્વ ખરી છે, પણ જે ફળની લીલા બતાવવામા આવે છે તે સર્વ જૂઠી છે.

પ્રશ્ન—ત્યારે શુ જન્મ પત્ર પણ નિષ્ફળ છે?

ઉત્તર—હા. એને જન્મ પત્ર કહેવા કરતા શોક પત્ર કહેવુ એ વધારે બધબેસ્તુ છે, કારણુ કે જ્યારે બાળકનો જન્મ થાય છે, ત્યારે ત્હેનાં માતાપિતાને આનદ થાય છે, પરન્તુ તે આનદ, જન્મફળ બનાવી ગ્રહોનુ ફળ સાભળતા સુધીજ રહે છે. જ્યારે પુરોહિતને જન્મ પત્ર બનાવવાનું કહેવામાં આવે છે ત્યારે બાળકના માબાપ કહે છે કે મહારાજ ઘણુજ સરસ જન્મપત્ર બનાવજો. જો (યજમાન) ધનિક હોય તો પુરોહિતજી લાલ પીળી રેખાઓથી ચિત્ર વિચિત્ર જન્મપત્ર બનાવે છે, અને જો નિર્ધન હોય તો, સાધારણ જન્મપત્રી બનાવીને તેઓ બાળકના માતા પિતાને સભળાવવા આવે છે માબાપ જોશી મહારાજની સ્હામે આવીને બેસે છે, અને પૂછે છે કે "આવુ જન્મપત્ર સારૂ છે ને?" જોશી મહારાજ કહે છે કે, "જે છે તે

(હમણા) સંભળાવું છું. બાળકના જન્મગ્રહ ઘણા સારા છે, મિત્રગ્રહ પણ બહુજ ઉત્તમ છે, જેનું ફળ એ છે કે, તે ધનાઢય તથા પ્રતિષ્ઠાવાન નિવડી, જે રાજસભામાં પ્રવેશ કરશે, ત્યાં હેનું તેજ પડશે; વળી તે શરીરે આરોગ્ય અને રાજ્યાદિનું માન મેળવશે" આવી વાતો સાંભળીને બાળકના પિતાદિ કહે છે કે, "વાહ વાહ જોશી મહારાજ! આપ બહુજ ઉત્તમ છો." પરંતુ એમાં કંઇ આપણું બરોબર વળવાનું નથી એમ સમજીને જોશી મહારાજ જણાવે છે કે, "ગ્રહતો બહુજ ઉત્તમ છે, પરન્તુ આ ગ્રહ કુર છે, અર્થાત્ અમુક અમુક ગ્રહના યોગથી ૨૦ વર્ષમાં બાળકનો મૃત્યુ યોગ છે" આ સાભળીને માતા પિતાદિ પુત્ર જન્મનો આનદ છે ને શોક સાગરમાં ડુબી જાય છે, તેઓ જોશી મહારાજને પૂછે છે કે, "મહારાજ! હવે અમારે શું કરવું?" ત્યારે જોશી મહારાજ કહે છે કે "ઉપાય કરો." ગૃહસ્થ પૂછે છે "શુ ઉપાય કરીએ?" જ્યોતિષીજી પછી સલાહ આપે છે કે "આમ દાન કરો, ગ્રહના મંત્રનો જપ કરાવો તથા નિત્ય બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવો, અનુમાન છે કે નવે ગ્રહોના વિઘ્ન ટળી જશે." અનુમાન શબ્દ એટલા માટે બોલે છે કે, જો મરી જાય તો એમ કહે કે અમે શુ કરીએ? પરમેશ્વરની આગળ કોઇનો ઇલાજ નથી, અમે તો ઘણાએ યત્ન કર્યા અને હમે કરાવ્યા, એનાં કર્મજ એવાં હશે. જો બચી જાય તો કહેશે કે, જુઓ અમારા મંત્ર દેવતા તથા બ્રાહ્મણોની કેવી શકિત છે? જેણે હમારા પુત્રને બચાવી દીધો! અહીયા એટલુ જણાવી દેવુ જોઇએ કે જો આવા લોકોના જપ પાઠથી કઇ લાભ ન થાય તો એ ધૂર્તોને આપ્યા હોય તે'નાથી બમણા ત્રમણા રૂપૈયા પાછા લઇ લેવા જોઇએ. અને બચી જાય તો પણ લઇ લેવા જોઇએ, કારણ કે જોશી મહારાજના કહેવા પ્રમાણે "મનુષ્યના કર્મ તથા પરમેશ્વરના નિયમોને તોડવાનુ કોઇનુ સામર્થ્ય નથી," તો તે મુજબ ઉકત ગૃહસ્થે પણ કહેવુ જોઇએ કે, "એ બાળક પોતાના કર્મ તથા પરમેશ્વરના નિયમાનુસાર બચ્યો છે હમારા પ્રયત્નથી નહિ." ગુરૂ આદિ પુણ્યદાન કરાવીને જે કઇ લઇ જાય છે, હેમને પણ જોશીને જે ઉત્તર ઉપર આપ્યો તેજ ઉત્તર આપવો જોઇએ.

શીતળા તથા મંત્ર તન્ત્રાદિની બાબત રહી ગઇ; તેમા પણ એવોજ ઢોંગ મચાવવામા આવે છે. કેટલાક કહે છે કે જો અમે મંત્ર ભણીને દોરા અથવા યંત્ર બનાવી આપશુ તો અમારા દેવતા અથવા પીર એ જંતર મંતરના પ્રતાપથી એને કઇ પણ વિઘ્ન થવા દેશે નહિ. એવાને પણ એજ ઉત્તર આપવો જોઇએ કે શુ હમે પરમેશ્વરના નિયમ તથા કર્મ ફળથી પણ કોઇને બચાવી શકો છો? હમે જેની ઉપર આવા પ્રયોગો કરેલા એવા ઘણાએ છોકરા મરી ગયા છે, અને હમારા પોતાના ઘરમા પણ કઇ મરી જાય છે, હમે પોતે પણ શુ મરણથી બચી શકશો? જવાબ કંઇ મળતો નથી અને એ ધૂર્તો જાણી જાય છે કે અહી અમારી 'દાઢ ગળે' એમ નથી. આથી એવા સર્વ મિથ્યા વ્યવહારોને છોડીને ધાર્મિક, દેશોપકારક, નિષ્કપટથી સર્વને વિદ્યાદાન આપનારા, ઉત્તમ વિદ્વાનો જેમ જગતનો ઉપકાર કરે છે, તેમ હેમનો પ્રત્યુપકાર વાળવો. અને રસાયણ, મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન, વશીકરણ આદિ જેજે લીલા કરવાનું કહેવામા આવે છે તેને પણ મહા પામર સમજી લેવી જોઇએ. આવી બાબતોનો ઉપદેશ માતા પિતાએ બાલ્યાવસ્થામાથી સન્તાનોના હૃદયમા દાખલ કરવો જોઇએ, જેથી પોતાના બાળકો કોઇ હેમની જાળમાં ફસાઇને દુઃખી થાય નહિ. વળી વીર્યની રક્ષા કરવામા આનદ અને હેનો નાશ કરૂ.

વાથી દુ:ખ થાય છે, એ પણ બાળકોને સ્હમજાવી દેવું જોઇએ; એવી રીતે કે, જુઓ જેના શરીરમા વીર્ય સુરક્ષિત રહે છે, તેને આરોગ્ય, બુધ્ધિ, બળ, પરાક્રમ, વધવાથી બહુજ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. વીર્ય્ય રક્ષણ માટે, બ્રહ્મચારીઓએ વિષયી કથા, વિષયી લોકોનો સગ, વિષયોનુ ધ્યાન, સ્ત્રીનુ દર્શન, એકાન્ત સેવન, સભાષણ, તથા સ્પર્ષાદિ કર્મથી અલગ રહીને ઉત્તમ શિક્ષા તથા પૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ. જેમના શરીરમા વીર્ય હોતુ નથી તે નપુંસક મહાખરાબ લક્ષણવાળો નિવડે છે, અને જેને પ્રમેહ (રોગ) થાય છે, તે દુર્બળ, નિસ્તેજ, મૂર્ખ, તથા ઉત્સાહ, સાહસ, ધૈર્ય, બળ, પરાક્રમાદિ ગુણોથી રહિત થઇને નષ્ટ થાય છે. જો ત્હમે લોક આ વખતે ઉત્તમ શિક્ષા તથા વિદ્યાનું ગ્રહણ કરવામા અને વીર્યની રક્ષા કરવામાં બેદરકાર રહેશો તો આ જન્મમા ફરીથી ત્હમને આવો અમુલ્ય અવસર પ્રાપ્ત થનાર નથી. જ્યા સુધી અમે (માતા પિતા) ઘરનુ કામકાજ કરનારા તરીકે જીવિત છીએ, ત્યા સુધી ત્હમારે વિદ્યાગ્રહણ કરવુ તથા શારીરિક બળ વધારવુ જોઇએ. ” આ પ્રકારની બીજી પણ શીખામણો માતા પિતા આપ્યા કરે તે માટેજ ઉક્ત વચનમા “ **मातृमान् पितृमान्** શબ્દ આપવામા આવેલ છે. અર્થાત્ જન્મથી પાચમા વર્ષ સુધી બાળકને માતાએ, તથા ૬ થી ૮ વર્ષ સુધી પિતાએ શિક્ષણ આપવુ જોઇએ, અને નવમા વર્ષના આરંભથી હરેક દ્વિજ પોતાના સન્તાનોનો ઉપનયન સંસ્કાર કરાવીને ત્હેમને આચાર્યકુળમા અર્થાત્ જ્યા વિદ્યાદાન આપનાર પૂર્ણ વિદ્વાન, તથા સ્ત્રી શિક્ષણ આપનાર પૂર્ણ વિદુષિઓ હોય, ત્યા પુત્ર તથા પુત્રીઓને વિદ્યાભ્યાસ કરવા મોકલે. શુદ્રાદિ વર્ણ ઉપનયન કર્યા વિના પોતાના બાળકોને ગુરૂકુળમા મોકલે. જે લોકો કેળવણી આપવામા પોતાના બાળકો પ્રતિ લાડ કરતાં નથી પરંતુ જરૂર પડે તાડન કરેછે, ત્હેમના સન્તાનોજ, વિદ્વાન, સભ્ય તથા સુશિક્ષિત નિવડે છે, વ્યાકરણ મહાભાષ્યનુ એ સંબંધમા પ્રમાણ છે કે,

सामृतैः पाणिभिर्घ्नन्ति गुरवो न विषोक्षितैः ।
लालनाश्रयिणो दोषास्ताडनाश्रयिणो गुणाः ॥ अ० ८।१।८ ॥

અર્થ—જે માતા પિતા તથા આચાર્ય, સન્તાન તથા શિષ્યોને તાડન કરે છે, તે માનો કે પોતાના સતાનતથા શિષ્યોને, પોતાના હાથથી અમૃત પીવરાવી રહ્યાછે. અને જે પોતાના સન્તાનો અથવા શિષ્યોને લાડ લડાવે છે તે ત્હેમને વિષ પાઇને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરી નાખેછે. કારણકે લાડ કરવાથી બાળકો અથવા વિદ્યાર્થીઓ દોષ યુક્ત તથા શિક્ષા કરવાથી ગુણી બને છે સતાન તથા શિષ્યો એ પણ એટલા માટે શિક્ષા મળવાથી પ્રસન્ન અને લાડ કરવાથી અપ્રસન્ન રહેવું જોઇએ. (એ લક્ષમાં રાખવાનુ છે કે) માતા પિતા તથા અધ્યાપકો, બાળક તથા શિષ્યને ઇર્ષા અથવા દ્વેષથી કંઇ પણ શિક્ષા કરે નહિ, પરંતુ ઉપરથી ભય બતાવી અતઃકરણમા હમેશાં કૃપાદૃષ્ટિ રાખ્યાં કરે. બીજી શિખામણોની માફક, ચોરી, જારી, આળસ, પ્રમાદ, માદક દ્રવ્યોનુ વ્યસન, મિથ્યા ભાષણ, હિસા, ક્રુરતા, ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, મોહ આદિ દોષોથી બચવાનો અને સદાચારી થવાનો પણ બાળકને ઉપદેશ કરવો કેમકે જે પુરૂષે જેની સ્હામે એક વખત ચોરી જારી મિથ્યાભાષણાદિ કર્મ કર્યું ત્હેની, તે મનુષ્ય સમક્ષ મરણ પર્યંત પણ પ્રતિષ્ઠા થતી નથી. પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરનારની જેટલી અપ્રતિષ્ઠા થાય છે, તેટલી બીજા કોઇની થતી નથી; એથી જેની સાથે

જેવી પ્રતિજ્ઞા કરી હોય, ત્હેની સાથે તે મુજબ વર્ત્તવું જોઇએ, અર્થાત્ હું ત્હમને અમુક વખતે મળીશ, વા ત્હમે મ્હને અમુક સમયે મળજો અથવા અમુક વસ્તુ હું ત્હમને અમુક વખતે આપીશ" એવું કોઇએ કોઇને કહ્યું હોય તો ત્હેનું બરોબર પાલન કરવું જોઇએ, કારણ કે પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરનારનો વિશ્વાસ કોઇ પણ મનુષ્ય રાખતું નથી. એથી સર્વેએ, હમેશાં સત્યભાષી, તથા સત્યપ્રતિજ્ઞાશાળી થવું જોઇએ કોઇએ અભિમાન કરવું નહિ છળ કપટ તથા કૃતઘ્નતાથી જ્યાં પોતાનુંજ હૃદય દુખી થાય છે, તો બીજાની તો વાતજ શી કરવી ? "હૃદયમાં કંઇક અને બહાર કંઇક રાખી, બીજાને મોહમાં નાખી, ત્હેના નુકશાનનો વિચાર કર્યા વિના સ્વાર્થ સાધી લેવો," એનું નામ છળ કપટ, અને કૃતઘ્નતા એટલે, કોઇએ આપણા ઉપર કરેલા ઉપકારોને ન માનવા તે ક્રોધાદિ દોષ તથા કટુવચનને છોડી શાન્ત તથા મધુરબોલા થવું, અને બહુ બકવાદ ન કરવો જેટલું બોલવું જોઇએ તેથી વધારે વા ઓછું ન બોલવું વડિલોને માન આપવું બેઠા હોઇએ ત્યાંથી ઉઠીને ત્હેમના મ્હામે જઇ ત્હેમને લાવીને ઉચ્ચાસન પર બેસાડવા ત્હેમને પ્રથમ નમસ્તે કરવા તેમની રૂબરૂમાં ઉત્તમ આસન પર બેસવું નહિ સભામાં જેવી પોતાની યોગ્યતા હોય એવા આસન પર બેસવું જેથી બીજો કોઇ પોતાને ઉઠાડે નહિ કોઇનો વિરોધ કરવો નહિ સંપન્ન થઇને ગુણોનું ગ્રહણ તથા દોષોનો ત્યાગ કરવો સજ્જનોનો સંગ તથા દુષ્ટોનો ત્યાગ અને માતા પિતા તથા આચાર્યની તનમન ધનાદિ ઉત્તમ પદાર્થોથી પ્રીતિપૂર્વક સેવા કરવી

यान्यस्माक ॅं सुचरितानि तानि त्वयोपास्यानि नो इतराणि ॥

तैत्ति० प्रपा० ७ अनु० २२ ॥

એનો અર્થ એ છે કે, માતા પિતા આચાર્ય પોતાના સંતાન તથા શિષ્યોને હમેશાં સત્ય ઉપદેશ કરે, તથા એ પણ કહી રાખે કે જેજે અમારા ધર્મયુક્ત કર્મો છે, તે ત્હમારે ગ્રહણ કરવા, અને જેજે દુષ્ટ કર્મ હોય ત્હેનો ત્યાગ કરવો જેજે સત્ય ત્હમે જાણો તેનો પ્રકાશ તથા પ્રચાર કરો કોઇ પાખંડી, દુષ્ટાચારી મનુષ્ય પર વિશ્વાસ ન રાખો અને જેજે ઉત્તમ કર્મને માટે માતા પિતા તથા આચાર્ય આજ્ઞા આપે ત્હેનું બરોબર પાલન કરો માતા પિતાએ ધર્મ, વિદ્યા, તથા ઉત્તમ આચરણવાળા શ્લોકો, નિઘણ્ટુ, નિરૂક્ત, અષ્ટાધ્યાયી અથવા અન્ય સૂત્ર અથવા વેદમંત્ર કંઠસ્થ કરાવ્યા હોય તો ત્હેના અર્થ કરી કરીને વિદ્યાર્થીઓને શિખવવા જેમ પ્રથમ સમુલ્લાસમાં પરમેશ્વર વિષયમાં વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે માનીને ત્હેની ઉપાસના કરવી, જે પ્રમાણે આરોગ્ય, વિદ્યા તથા બળની પ્રાપ્તિ થાય એ પ્રમાણે ભોજન આચ્છાદન તથા વ્યવહાર કરવો કરાવવો, અર્થાત્ જેટલી ભૂખ હોય તેનાથી કંઇક થોડું જમવું, મદ્યમાંસાદિના સેવનથી અલગ રહેવું અજાણ્યા ગંભીર જળમાં પ્રવેશ કરવો નહિ, કારણ કે એવી કોઇ જળ જન્તુ વા અન્ય પદાર્થથી દુખ થાય છે અને તરતાં ન આવડતું હોય તો ડુબી મરાય છે "**नाविज्ञाते जलाशये**" એ મનુનું વચન છે, અર્થાત્ અવિજ્ઞાત જળમાં પ્રવિષ્ટ થઇને સ્નાન કરવું નહિ, વળી બ્રહ્મચારી —

दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ।

सत्यपूतां वदेद्वाचं, मनःपूतं समाचरेत् ॥ मनु० अ० ६।४६ ॥

" નીચી દૃષ્ટિ કરી ઉંચુ નીચુ સ્થાન જોઇને ચાલે, વસ્ત્રથી ગાળી જળ પિયે, સત્યે પવિત્ર કરી વચન બોલે, અને મનથી વિચાર કરી આચરણ કરે " (એવી શીક્ષા પણ આપવી જોઇએ).

माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ।

न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥ चा० नि० अ० २। ११ ॥

તે માતા પિતા પોતાના સન્તાનોના વૈરી છે, કે જેમણે તેમને વિદ્યા પ્રાપ્તિ નથી કરાવી, તે (અવિદ્વાન બાળક) વિદ્વાનોની સભામા તેવોજ તિરસ્કૃત અને કુશોભિત થાય છે, જેવો કે હંસોની વચમા બગલો

પોતાનાં સન્તાનોને તન, મન, ધન, વિદ્યા, ધર્મ, સભ્યતા અને ઉત્તમ શિક્ષાયુક્ત કરવાં. એજ માતા પીતાનુ કર્તવ્ય કર્મ, પરમ ધર્મ અને કીર્તિનુ કામ છે આ બાલશિક્ષામા થોડુંક કહ્યુ, એટલાથીજ બુદ્ધિમાનો વિશેષ સમજી લેશે

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थप्रकाशे

सुभाषाविभूषिते बालशिक्षाविषये द्वितीयः

समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ २ ॥

अथ तृतीय समुल्लासारम्भः ॥

अथाध्ययनाध्यापनविधिं व्याख्यास्यामः ॥

હવે ત્રીજા સમુલ્લાસમા પઠન પાઠનનો ક્રમ (પ્રકાર) લખવામાં આવે છે. બાળકોને ઉત્તમ વિદ્યા, શિક્ષા, ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવરૂપી અલકારો ધારણ કરાવવા, એ, માતા પિતા, આચાર્ય અને કુટુબીઓનુ પ્રથમ કર્ત્તવ્ય છે. સોના, ચાદી, માણેક, મોતી અને (મૂગા) પરવાળા આદિ રત્નોથી જડિત અલકારો ધારણ કરવાથી આત્મા કદિ પણ સુશોભિત થઇ શકતો નથી, કારણ કે અલકારો ધારણ કરવાથી (પ્રાય) કેવળ શરીરનુ અભિમાન અને વિષયના ઉપભોગની પ્રબળ ઇચ્છા (આસક્તિ) થાય છે તથા (કદાચિત્) ચોર આદિનો ભય અને (કવચિત્) મરણ પણ નીપજે છે ઘરેણાના લોભથી દુષ્ટ લોકો બાળક આદિને મારી નાખે છે, એમ ઘણી વાર સાભળવામા તથા જોવામા આવે છે.

विद्याविलास मनसो धृत शील शिक्षाः । सत्यव्रता रहित मानमलापहाराः ॥
संसार दुःख दलनेन सुभूषिता ये । धन्या नरा विहितकर्मपरोपकाराः ॥

જેઓ વિદ્યાના વિલાસમાં તત્પર રહી સુદર શીલ અને સ્વભાવ–યુક્ત છે, સત્ય વાદિતા આદિ નિયમ પાળવામા તત્પર રહી અભિમાન અને અપવિત્રતા આદિ દોષોથી રહિત છે, સત્ય ઉપદેશ અને વિદ્યા–દાનથી સાસારિક મનુષ્યોના દુ.ખને દૂર કરનારા થઇ, પવિત્ર વૈદિક કર્મોથી અન્યના ઉપકાર કરવામા તત્પર રહે છે, તે નર અને નારીઓને ધન્યવાદ છે. માટે બાલક જ્યારે આઠ વરસનુ થાય ત્યારે છોકરાને છોકરાની નિશાળમાં અને કન્યાને કન્યાશાળામા મોકલી આપવા જો અધ્યાપક અથવા અધ્યાપિકા દુષ્ટ આચરણવાળાં હોય તો તેમની પાસેથી શિક્ષણ અપાવવુ નહિ કારણ કે, જે પૂર્ણ વિદ્વાન્ અને ધાર્મિક હોય તેજ ભણાવવાને અને શિક્ષા આપવાને લાયક છે. દ્વિજે (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યે) પોતાને ઘેર પુત્રોનો યજ્ઞોપવીત અને કન્યાઓનો પણ યથાયોગ્ય સસ્કાર કરી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આચાર્ય કુલ એટલે પુત્રને પુત્રોની પાઠશાળામા અને કન્યાને કન્યાશાળામા મોકલી આપવા.

વિદ્યા ભણવાનુ સ્થાન એકાન્ત (સારા હવા પાણીવાળા) દેશમા હોવુ જોઇએ. બાળક અને બાલિકાઓની પાઠશાળા એક બે કોશ (ગાઉ) એક બીજાથી દૂર હોવી જોઇએ. ત્યાં (પાઠશાળામાં) અધ્યાપિકા, અધ્યાપક, નોકર ચાકર આદિ રાખવા તે કન્યા વિદ્યાલયમા સર્વ સ્ત્રીઓજ અને કુમાર-વિદ્યાલયમા સર્વ પુરૂષોજ હોવા જોઇએ. કન્યા વિદ્યાલયમા પાચ વર્ષનો બાલક તથા કુમાર-વિદ્યાલયમા પાચ વર્ષની બાલિકા પણ જવા પામવી ન જોઇએ. એટલે જ્યા સુધી બ્રહ્મચારી અને બ્રહ્મચારિણી રહે ત્યા સુધી સ્ત્રી અને પુરૂષનુ દર્શન, સ્પર્શન, વિષય-કથન, પરસ્પર ક્રીડન (રમત), વિષયનુ ધ્યાન અને સગમન (એકઠા થવુ) આ આઠ પ્રકારના મૈથુનોથી દૂર રહેવુ. અને અધ્યાપકોએ પણ તેને (બ્રહ્મચારી અને બ્રહ્મચારિણીને) ઉક્ત-પ્રસગોથી બચાવવા ધ્યાન આપવુ, જેથી બ્રહ્મચારી અને બ્રહ્મચારિણી શરીરમા પુષ્ટ થતા ઉત્તમ વિદ્યા, શિક્ષા, શીલ અને સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરી પૂર્ણ આનન્દને નિત્ય પામે. વિદ્યાલયથી એક યોજન એટલે ચાર ગાઉ દૂર ગામ અથવા નગર હોવુ જોઇએ સર્વને સમાન વસ્ત્ર, ખાન, પાન અને આસન આપવા. ભલે રાજકુમાર, રાજકુમારી અથવા દરિદ્રકુમાર દરિદ્ર કુમારી હોય પરતુ સર્વેએ તપસ્વી થવુ જોઇએ બ્રહ્મચારીઓના માતા પિતા પોતાના બ્રહ્મચારીઓને અથવા બ્રહ્મચારીઓ પોતાના માતા પિતાને મળી શકે નહિ, તથા એક બીજા ઉપર પત્રવ્યવહાર પણ કરી શકે નહિ, તેવો પ્રબન્ધ કરવો, જેથી સાસારિક ચિન્તાથી રહિત થઇને કેવળ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાજ ચિત્ત રાખી શકે જ્યારે ભ્રમણ કરવા જાય ત્યારે પણ કોઇ પણ પ્રકારની કુચેષ્ટા અથવા આલસ્ય, પ્રમાદ ન કરી શકે તેટલા માટે ભ્રમણમા પણ અધ્યાપકોએ સાથેજ રહેવુ

कन्यानां सम्प्रदानं च कुमाराणां च रक्षणम् ॥ मनु० अ, १९२

આ (અર્ધશ્લોક) નો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે કે ઉક્ત પઠન પાઠનના પ્રકારમા રાજ નિયમ અને જાત નિયમ હોવો જોઇએ, કે પાચ વર્ષ અથવા આઠ વર્ષ પછી માતા પિતા પુત્રને અથવા પુત્રીને ઘેર રાખી શકે નહિ પાઠશાળામા અવશ્ય મોકલવાજ જોઇએ અને જો ન મોકલે તો તેનો યથોચિત દડ કરવો પ્રથમ બાળકને યજ્ઞોપવીત સસ્કાર ઘેર થવો જોઇએ અને બીજો પાઠશાળામા (આચાર્યકુલમા) થવો જોઇએ માતા, પિતા અધ્યાપક, પુત્ર તથા પુત્રીને અર્થ સહિત ગાયત્રી મત્રનો ઉપદેશ કરે તે મત્ર આ પ્રમાણે છે.

ओ३म् भूर्भवः स्वः । तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य
धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

આ મત્રમા જે પ્રથમ (**ओ३म्**) છે તેનો અર્થ પ્રથમ સમુલ્લાસમા કરી દીધો છે. માટે ત્યાંથીજ જાણી લેવો ત્રણ મહાવ્યાહતિનો અ[illegible] અત્ર સક્ષેપથી લખીએ છીએ "**भुरिति** [illegible] **प्राण** " "**यः प्राणयति चराचरं जगत् स भूः स्वयम्भूरीश्वरः.**" । જે સર્વ જગતના [illegible]વન ॥ આધાર પ્રાણથી પણ પ્રિય, અને **स्वयम्भू છે** તે પ્રાણનો વાચક થઇને "**भूः**" પરમેશ્વરનુ નામ છે "**भुवरित्यपानः**" "**यः सर्वं दुःखमपानयति सोऽपानः**" જે સર્વ દુઃખોથી રહિત જેના સગથી જીવ સર્વ દુઃખથી અલગ થઇ શકે છે, માટે તે પરમે-

શ્વરનુ નામ " **भुव** " છે. " **स्वरितिव्यान** " " **यो विविधं जगद् व्यानयति व्याप्नोति स व्यान** " જે અનેક પ્રકારવાળા જગતમા વ્યાપક થઇને સર્વનો ધારણ કરનાર છે માટે પરમાત્માનુ નામ " **स्वः** " છે આ ત્રણે વચનો તૈત્તિરીયક આરણ્યકના છે. (**सवितु**) " **यः सुनोत्युत्पादयति सर्वं जगत् स सविता तस्य** " જે સર્વ જગતનો ઉત્પાદક અને ઐશ્વર્યનો દાતા છે (**देवस्य**) "**यो दीव्यति दीव्यते वा स देव** " જે સર્વ સુખોનો આપનાર, અને જેને પ્રાપ્ત કરવાને સર્વ લોકો ઇચ્છે છે તે પરમાત્માનુ જે (**वरेण्यम्**) " **वर्त्तुमर्हम्** " સ્વીકાર કરવાને યોગ્ય ઘણુજ શ્રેષ્ઠ (ભર્ગ) " **शुद्धस्वरूपम्** " શુદ્ધ સ્વરૂપ અને પવિત્ર કરનાર ચેતન બ્રહ્મસ્વરૂપ છે (**तत्**) તેજ પરમાત્માના સ્વરૂપને અમે (**धीमहि**) " **धरेमहि** " ધારણ કરીએ કારણ કે (**य**) " **जगदीश्वर** " જે સવિતા દેવ પરમાત્મા (**न**) અમારી (**धिय**) બુદ્ધિને (**प्रचोदयात्**) " **प्रेरयेत्** " પ્રેરિત કરે એટલે ખરાબ કામોમાથી દૂર કરી સારા કામોમા પ્રવૃત્ત કરે " **हे परमेश्वर ! हे सच्चिदानन्द स्वरूप ! हेनित्य शुद्धबुद्धमुक्तस्वभाव ! हे निरंजन ! निर्विकार ! हे सर्वान्तर्यामिन् ! हे सर्वाधार ! जगत्पते ! सकलजगदुत्पादक ! हे अनादे ! विश्वंभर ! सर्व व्यापिन् ! हे करूणामृतवारिधे ! सवितुर्देवस्य तव यदों भूर्भुवः स्वर्वरेण्यं भर्गोऽस्ति तद्वयं धीमहि दधीमहि धरेमहि ध्यायेमहि वा कस्मै प्रयोजनायेत्यत्राह । हे भगवन् य सविता देव परमेश्वरो भवानस्माकं धिय प्रचोदयात् पवास्माकं पूज्य उपासनीयः इष्टदेवो भवतु नातोऽन्यं भवत्तुल्यं भवतोऽधिकंच कंचित्कदाचित् मन्यामहे**" હે મનુષ્યો સર્વ સમર્થ પુરૂષોમા તે વધારે સમર્થ સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ, નિત્ય શુદ્ધબુદ્ધ, મુક્ત સ્વભાવવાળો, કૃપાસમુદ્ર, યોગ્ય રીતે ન્યાય કરનાર, જન્મ મરણ આદિ દુખોથી રહિત, આકાર રહિત, સર્વના અન્ત કરણને જાણનાર, સર્વનો ધારણ કરનાર પિતા, ઉત્પાદક, અનાજ આદિથી સસારનુ પોષણ કરનાર, સપૂર્ણ ઐશ્વર્ય સહિત, જગતનો બનાવનાર, શુદ્ધ સ્વરૂપ, અને જેની પ્રાપ્તિ (મેળાપ) ઇચ્છવા યોગ્ય છે, તે પરમાત્માનુ જે શુદ્ધ ચેતન સ્વરૂપ છે તેનેજ અમે ધારણ કરીએ-એ પ્રયોજનને માટે કે તે પરમેશ્વર અમારા આત્મા અને બુદ્ધિનો અન્તર્યામી સ્વરૂપ, અમને ખરાબ આચરણ અને અધર્મવાળા માર્ગથી દૂર કરી, સારાં આચરણ અને સત્યમાર્ગમા ચલાવે તેને મૂકી દઇ બીજી કોઇ વસ્તુનુ ધ્યાન અમે નહીં કરીએ કારણ કે તેના જેવો અથવા અધિક બીજો કોઇ નથી, તેજ અમારો પિતા, રાજા, ન્યાયાધીશ અને સર્વ સુખોને આપનાર છે.

આ પ્રમાણે ગાયત્રી મત્રનો ઉપદેશ કરી સન્ધ્યા-ઉપાસના, સ્નાન, આચમન, અને પ્રાણાયામ આદિની રીત શીખવે. સ્નાન કરવાથી શરીરના બહારના અવયવોની શુદ્ધિ અને નીરોગતા (આરોગ્ય) આદિ લાભ થાય છે તેમા પ્રમાણ—

अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति, मनः सत्येन शुध्यति ।
विद्या तपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥

આ મનુસ્મૃતિનો શ્લો છે જળથી શરીરના બાહ્ય અવયવો સદાચરણથી મન, વિદ્યા અને તપ સર્વ પ્રકારનાં દુખોને સહન કરી ધર્મનુજ અનુષ્ઠાન કરવાથી જીવાત્મા, જ્ઞાન

અર્થાત્ પૃથિવીથી લઇ પરમેશ્વર સુધીના પદાર્થોના વિવેકથી બુદ્ધિ (દૃઢ નિશ્ચય) પવિત્ર થાય છે. માટે ભોજન કર્યા પ્હેલા સ્નાન અવશ્ય કરવુ.

પ્રાણાયામ કરવો તેમા પ્રમાણ—" **प्राणायामादशुद्धि क्षये ज्ञानदीप्तिराविवेकख्यातेः** " આ યોગશાસ્ત્રનુ સૂત્ર છે. જ્યારે મનુષ્ય પ્રાણાયામ કરે છે ત્યારે દરેક ક્ષણે ઉત્તરોત્તર કાળમા અશુદ્ધિનો નાશ અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ થતો જાય છે. મુક્તિ જ્યા સુધી નથી થતી ત્યાં સુધી પ્રાણાયામ કરનારના આત્મામા બરાબર જ્ઞાન વધતુ જ જાય છે.

दह्यन्ते ध्मायमानानां धातूनां हि यथा मलाः ।
तथेन्द्रियाणां दह्यन्ते दोषाः प्राणस्य निग्रहात् ॥

આ મનુસ્મૃતિનો શ્લોક છે—જેમ અગ્નિમાં તપાવવાથી સોના આદિ ધાતુનો મેલ નીકળી જઇ સોનુ શુદ્ધ થાય છે, તેમ પ્રાણાયામ કરવાથી મન આદિ ઇંદ્રિયો દોષોથી દૂર થઇ નિર્મળ થાય છે. "**प्रच्छर्दन विधारणाभ्यां वा प्राणस्य**" **योगसूत्र १।३४** જેમ ઘણા વેગથી ઉલટી થઇ અન્ન અને જળ બ્હાર નીકળી જાય છે તેમ પ્રાણવાયુને જોરથી બ્હાર કાઢી બને ત્યાં સુધી બ્હારજ રોકવો. જ્યા સુધી પ્રાણ-વાયુને બ્હાર રાખી શકાય ત્યા સુધી મૂળ-ઇન્દ્રિય ઉપર ખેચી રાખવી, જ્યારે ગભરાટ થવા માડે ત્યારે બ્હારના પ્રાણ-વાયુને ધીમે ધીમે અન્દર લેવો. આવી રીતે અભ્યાસ કરવાથી પ્રાણ વધારેવાર બ્હાર રાખી શકાય છે. પ્રાણાયામ કરતી વખતે **ओ३म्** નો જપ કરવો આ પ્રમાણે પ્રાણાયામ કરવાથી આત્મામાં અને મનમા પવિત્રતા સ્થિર રહે છે. પ્રાણાયામ ચાર પ્રકારના છે.—

१ बाह्य विषय—પ્રાણ વાયુને બ્હારજ વધારે રોકવો.

२ आभ्यन्तर—અન્દર જેટલો પ્રાણ રોકી શકાય તેટલો રોકવો.

३ स्तम्भवृत्ति—પ્રાણ જ્યા હોય ત્યા એકદમ રોકી દેવો.

४ बाह्याभ्यन्तराक्षेपी—પ્રાણ જ્યારે અન્દરથી બ્હાર નીકળવા માડે ત્યારે તે (પ્રાણ) નીકળી શકે નહિ માટે ઉલટો બ્હારનો પ્રાણ અન્દર લેવો, અને જ્યારે બ્હારનો પ્રાણ અન્દર આવવા માડે ત્યારે અન્દરથી ધક્કા મારી બ્હાર રોકવાનો પ્રયત્ન કરવો આવી રીતે એક-બીજા (પ્રાણ) થી ઉલટી ક્રિયા કરવાથી પ્રાણ પોતાને વશ થઇ જાય છે અને પ્રાણ વશ થવાથી મન અને ઇન્દ્રિયો પણ વશ થઇ જાય છે.

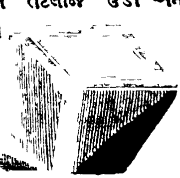
પ્રાણાયામ કરવાથી બલ અને પુરૂષાર્થ વધે છે અને બુદ્ધિ ઘણી સૂક્ષ્મ થઇ, અતિ કઠિન અને સૂક્ષ્મ વિષયોને પણ જલદી સમજી શકે છે. પ્રાણાયામ કરવાથી મનુષ્ય, વીર્યવાન્ બલવાન, પરાક્રમી અને જીતેન્દ્રિય થઇ થોડાજ સમયમાં સર્વ શાસ્ત્રને સમજી યાદ કરી શકે છે. સ્ત્રીઓ પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણેજ યોગાભ્યાસ કરે. ભોજન, આચ્છાદન, બેસવુ, ઉઠવુ, બોલવુ, ચાલવુ, મ્હોટા ન્હાનાની સાથે યથાયોગ્ય વ્યવહાર આદિનો ઉપદેશ કરવો. " **सन्ध्योपासन** " જેને બ્રહ્મયજ્ઞ પણ કહે છે " આચમન " હથેળીમાં તેટલુ જળ લેવું

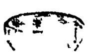
કે, હથેળીમાંના જળને મૂળમાં અને મધ્યભાગમાં ઓષ્ઠ લગાડીને પીધુ એટલે તે (જળ) ગળાની નીચે હૃદય સુધી પહોચે–બસ, તેથી વધારે કે ઓછુ લેવુ નહિ. ” આવી રીતે આચમન કરવાથી કંઠમાં રહેલ કફ અને પિત્તની થોડીક નિવૃત્તિ થાય છે. “ માર્જન ” એટલે મધ્યમા (વચલી અને અનામિકા) વચલીની જમણી બાજુમાં રહેલી આંગળીના અગ્રભાગ વડે નેત્રાદિ અગો ઉપર જળ છાટવુ. આમ કરવાથી આલસ્ય (આળસ) દૂર થાય છે. પણ જો આલસ્ય અથવા જળ ન હોય તો માર્જન ન કરવુ. પછી મંત્ર સહિત પ્રાણાયામ, મનસાપરિક્રમણ અને ઉપસ્થાન કર્યા પછી પરમેશ્વરની સ્તુતિ, પ્રાર્થના અને ઉપાસનાની રીતિ શીખવવી. ત્યાર બાદ “ અઘમર્ષણ ” એટલે પાપ કરવાની ઇચ્છા કદિ પણ કરવી નહિ તે સમજાવવુ સન્ધ્યોપાસન એકાન્ત દેશમાં એકાગ્ર ચિત્તથી કરવુ

अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमास्थित ।
सावित्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहित ॥ मनु. अ. २ । १०४ ।

આ મનુસ્મૃતિનો શ્લોક છે—જગલમાં અથવા એકાન્ત દેશમાં જળની સામે સાવધાન થઇને નિત્ય કર્મ કરવુ. અને સાવિત્રી એટલે ગાયત્રી મંત્રનુ ઉચ્ચારણ અર્થજ્ઞાન તથા તદનુસાર પોતાનુ આચારણ કરવુ પરન્તુ એ જપ મનથી કરવો ઉત્તમ છે બીજો “દેવયજ્ઞ” કે જે વિદ્વાનોના સમાગમથી સિદ્ધ થાય છે–સંધ્યા અને અગ્નિહોત્ર પ્રાતઃકાળે અને સાયંકાળે કરવા, કારણ કે રાત અને દિવસની બેજ સંધ્યા છે ત્રીજી કોઇ સંધ્યા નથી ઓછામા ઓછુ એક કલાક તો અવશ્ય ધ્યાન કરવુ જેવા રીતે સમાધિસ્થ યોગી લોકો પરમાત્માનુ ધ્યાન કરે છે તેવી રીતે સંધ્યોપાસન પણ કરવુ

સૂર્યના ઉદય થયા પછી અને અસ્ત થયા પ્હેલા પણ અગ્નિહોત્ર કરી શકાય છે. તેને માટે કોઇ એક ધાતુ યા માટીની ઉપર ચોતરફ ૧૨ અથવા ૧૬ આગળ અને તેટલીજ ઉંડી અને નીચે ૩ અથવા ૪ આગળ પરિમાણ વાળી વેદી આ પ્રમાણે બનાવ, અર્થાત ઉપર જેટલી પ્હોળી હોય તેના કરતાં ચોથા ભાગની નીચે પ્હોળી જોઇએ. તેમાં (વેદીમા) સુખડનાં, પિપળાના અને આંબાના સારાં કાષ્ઠો વેદીના પરિમાણ પ્રમાણે ન્હાના મ્હોટા કડકા કરી વેદીમા મૂકવા. તેની વચમા અગ્નિ રાખી તેના ઉપર ઉક્ત સમિધા (લાકડા) રાખે.

એક પ્રોક્ષણી પાત્ર આવું અને ત્રીજું પ્રણીતાપાત્ર આવા પ્રકારનું અને એક આવી આજ્યસ્થાલી એટલે ઘી રાખવાનું પાત્ર

ચમસ આવો સોનાનો અથવા ચાંદીનો અથવા કાષ્ઠનો બનાવી પ્રણીતા અને પ્રોક્ષણીમાં જળ તથા ઘૃતપાત્રમાં ઘી રાખી ઘીને તપાવી લેવુ. પ્રણીતા અને પ્રોક્ષણીમાં જળ રાખવાનુ એ પ્રયોજન છે કે હાથ ધોવાને પાણી લેવુ સુગમ થઇ પડે. પછી ઘીને સારી રીતે તપાસીને નીચેના મંત્રોથી હોમ કરવો.

ओ३म् भूरग्नये प्राणाय स्वाहा । ओ३म् भुववार्यवेऽपानाय स्वाहा । स्वरादित्याय व्यानाय स्वाहा । भूर्भुवः स्वरग्निवाय्वादित्येभ्यः प्राणापान-व्यानेभ्यः स्वाहा ॥

ઇત્યાદિ અગ્નિહોત્રના એક એક મત્ર બોલી એક એક આહુતિ અને જો વધારે આ-પવી હોય તો **विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परासुव यद्भद्रं तन्न आसुव ।** આ મત્ર અને પૂર્વોક્ત ગાયત્રી મત્રથી આહુતિ આપવી " **ओ३म्** " " **भू** ' અને " **प्राणः** " આદિ બધા નામો પરમેશ્વરના વાચક છે એનો અર્થ કહેવામા આવી ગયો છે **स्वाहा** શબ્દનો અર્થ–જેવુ જ્ઞાન આત્મામા હોય તેવુ જ જીભથી બોલે–વિપરીત નહિ જેમ પરમેશ્વરે સર્વ પ્રાણી-ઓના સુખને માટે આ જગત્મા દરેક પદાર્થો રચ્યા છે તેમ મનુષ્યોએ પણ પરોપકાર કરવો જોઇએ

(**પ્રશ્ન**) હવન કરવાથી શો ઉપકાર થાય છે ? (**ઉત્તર**) સર્વ લોક જાણી શકે છે કે દુર્ગન્ધ વાયુ અને જળથી રોગ, અને રોગથી પ્રાણીઓને દુખ, અને સુગન્ધિત–વાયુ તથા જળથી આરોગ્ય અને રોગનાશ થવાથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે (**પ્રશ્ન**) ચન્દન આદિ ઘસીને કોઇને લગાવે તથા ઘી આદિ કોઇને ખાવા આપે તો મ્હોટા ઉપકાર થાય, પરન્તુ અગ્નિ-મા નાખી વ્યર્થ નષ્ટ કરવુ એ બુદ્ધિમાનનુ કામ નથી (**ઉત્તર**) જો તમે પદાર્થવિદ્યા જાણતા હોત તો કોઇ દિવસ એવી વાત કહેત નહિ, કારણ કે કોઇ પણ દ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી, જેમ દૂર રહેલા મનુષ્યો દુર્ગન્ધનુ ગ્રહણ કરે છે તેમ દૂર રહેલા મનુષ્યો હવનથી સુગન્ધિત થયેલા વાયુનુ પણ ગ્રહણ કરે છે આટલાથી જ સમજી લ્યો કે અગ્નિમા નાખેલો પદાર્થ સૂક્ષ્મરૂપે ફેલાઇ વાયુની સાથે દૂરદૂર દેશમા જઇ દુર્ગન્ધનો નાશ કરે છે (**પ્રશ્ન**) જો એમ છે તો કેશર, કસ્તૂરી, સુગન્ધિત ફુલ અને અત્તર આદિ ઘરમા રાખવાથી વાયુ સુગન્ધિત થઇ ઉપકાર થશે (**ઉત્તર**) તે સુગન્ધની તે શક્તિ નથી કે ગૃહસ્થિત વાયુને બ્હાર કાઢી શુદ્ધ વાયુને ગૃહમા પ્રવેશ કરાવી શકે, કારણ કે તેમા ભેદક શક્તિ નથી તે અગ્નિમાજ શક્તિ છે કે વાયુ અને દુર્ગન્ધવાળા પદાર્થોને છિન્નભિન્ન તથા હલકા કરી બ્હાર કાઢી પવિત્ર વાયુને પ્રવેશ કરાવે (**પ્રશ્ન**) ત્યારે મત્ર બોલીને હોમ કરવાનુ શુ પ્રયોજન છે ? (**ઉત્તર**) હોમ કરવાથી શો લાભ છે તેનો અર્થ તે મત્રોમા છે, મત્રોના વારવાર બોલવાથી મત્રો કઠસ્થ થાય છે, વેદ ગ્રથનુ પઠન પાઠન અને રક્ષા પણ થાય છે (**પ્રશ્ન**) શુ હવન ન કરવાથી પાપ થાય છે ? (**ઉત્તર**) હા, જે મનુષ્યના શરીરમાથી જેટલી દુર્ગન્ધ નીકળી વાયુ અને જળને બગાડી રોગની ઉત્પત્તિમા નિમિત્ત થઇ પ્રાણિઓને કષ્ટદાયક થઇ પડે છે તેટલુ પાપ તે મનુષ્યને લાગે છે માટે તે પાપના વિનાશને માટે તેટલી અથવા તેનાથી વધારે સુગન્ધ વાયુ અને જળમા ફેલાવવી જોઇએ ખવરાવવા પીવરાવવાથી એક માણસને સુખ થાય છે જેટલુ ઘી અથવા ઉત્તમ દ્રવ્ય એક મનુષ્ય ખાય છે તેટલાજ ઘી અથવા દ્રવ્યને અગ્નિમા હોમવાથી લાખો માણસોનો ઉપકાર થાય છે હા ! જો મનુષ્ય ઘી આદિ ઉત્તમ પદાર્થ ન ખાય તો તેના શરીર અને આત્માની ઉન્નતિ થઇ શકે નહિ માટે ખવરાવવુ પીવરાવવુ પણ જોઇએ પરન્તુ તેથી હોમમા અનાદર કરવો તે યોગ્ય નથી માટે હોમ અવશ્ય કરવો જોઇએ (**પ્રશ્ન**) પ્રત્યેક

મનુષ્યે કેટલી આહુતિ આપવી જોઇએ અને એક એક આહુતિનું કેટલું પરિમાણ છે ? (ઉત્તર) દરેક મનુષ્યે સોળ સોળ આહુતિ આપવી જોઇએ, અને એક આહુતિનું પરિમાણ ઓછામાં ઓછું ૬ માસાનું હોવુ જોઇએ અને જો તેનાથી વધારે કરે તો વધારે સારૂં. તેટલા માટે આર્યવર શિરોમણિ મહાશય ઋષિ મહર્ષિ, રાજામહારાજાઓ ઘણા યજ્ઞો કરતા, કરાવતા હતા. જ્યાં સુધી હોમનો પ્રચાર રહ્યો ત્યાં સુધી આર્યાવર્ત્તદેશ રોગોથી દૂર અને સુખોથી પૂર્ણ હતો. હાલમાં પણ જો યજ્ઞોનો પ્રચાર થાય તો દેશ તેજોજ થઇ જાય. આ બે યજ્ઞો–એટલે (૧) "બ્રહ્મયજ્ઞ" ભણવું ભણાવવું, સંધ્યા ઉપાસના ઇશ્વર સ્તુતિ કરવી, અને (૨) "દેવયજ્ઞ" અગ્નિહોત્રથી લઇ અશ્વમેધ પર્યન્ત યજ્ઞ અને વિદ્વાનોની સેવા, સંગતિ–થવાં જોઇએ, પરન્તુ બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં કેવળ બ્રહ્મયજ્ઞ અને અગ્નિહોત્રજ કરવા પડે છે.

ब्राह्मण-त्रयाणां वर्णानामुपनयनं कर्त्तुमर्हति
राजन्यो द्वयस्य । वैश्यो वैश्यस्यैवेति ।
शूद्र मपि कुलगुणसम्पन्नं मंत्रवर्जम- पनोतमध्यापयेत्

આ સુશ્રુતના સૂત્રસ્થાનના બીજા અધ્યાયનુ વચન છે. **અર્થ**—બ્રાહ્મણ ત્રણે વર્ણ–બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈસ્યને, ક્ષત્રિય, ક્ષત્રિય અને વૈસ્યને અને વૈસ્ય, વૈસ્યને યજ્ઞોપવીત કરી ભણાવી શકે છે. અને જો કુલીન સારા લક્ષણવાળો (સદાચારી) શૂદ્ર હોય તો તેને મંત્ર સંહિતા વિના સર્વ શાસ્ત્ર ભણાવે. શૂદ્ર ભણે, પણ તેનો ઉપનયન સંસ્કાર ન કરવો, એવો અનેક આચાર્યોનો મત છે. પશ્ચાત્ (ઉપનયન સંસ્કાર થયા પછી) પાંચમે વર્ષે અથવા આઠમે વર્ષે પુત્ર, પુત્રોની પાઠશાળામા અને પુત્રી, પુત્રીઓની પાઠશાળામાં જાય. અને નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે નિયમપૂર્વક અધ્યયનનો આરંભ કરે.

षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्य्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम् ।
तदर्धिकं पादिकं वा ग्रहणान्तिकमेव वा ॥

આઠમા વર્ષથી લઇ છત્રીશ એટલે ૩૬ + ૮ = ૪૪ વરસ બ્રહ્મચર્ય પાળી વેદાધ્યયન કરવુ અથવા આઠમા વર્ષથી લઇ અરાઢ વરસ એટલે ૧૮ + ૮ = ૨૬ વરસ બ્રહ્મચર્ય પાળી વેદાધ્યયન કરવુ.

અથવા આઠમા વર્ષથી લઇ નવ વરસ એટલે ૮ + ૯ = ૧૭ વરસ બ્રહ્મચર્ય પાળી વેદાધ્યયન કરવુ.

અથવા જ્યાં સુધી વિદ્યા પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી બ્રહ્મચર્ય રાખવું. પ્રત્યેક, એટલે એક એક વેદ ભણતાં બાર બાર વરસ લાગે છે.

" पुरुषो वाव यज्ञः तस्य यानि चतुर्विंशति वर्षाणि तत्प्रातःसवनम् "
चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्रं प्रातः सवनम् । तदस्य वसवो अन्वायत्ताः प्राणावाव वसवः एत हीदं सर्वं वासयन्ति ॥ १ ॥

तं चेदेतस्मिन् वयसि किंचित् उपतपेत् स ब्रूयात् प्राणाः वसवः इदं मे प्रातःसवनं माध्यंदिनं सवनम् अनुसंतनुतेति माहं प्राणानां वसूनां मध्ये यज्ञो विलोप्सीय इत्युद्धैव तत एत्यगदो ह भवति ॥ २ ॥

अथ यानि चतुश्चत्त्वारिंशद्वर्षाणि तन्माध्यंदिनं सवनं चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं तदस्य रुद्रा अन्वायत्ताः प्राणा वाव रुद्रा एते हीदं सर्वं रोदयन्ति ॥ ३ ॥

तं चेदेतस्मिन् वयसि किंचित् उपतपेत् स ब्रूयात् प्राणा रुद्रा इदं मे माध्यंदिनं सवनं तृतीयसवनम् अनुसन्तनुतेति माहं प्राणानां रुद्राणां मध्ये यज्ञो विलोप्सीय इत्युद्धैव तत एत्यगदो ह भवति ॥ ४ ॥

अथ यानि अष्टचत्त्वारिंशद्वर्षाणि तृतीयसवनम् अष्टचत्वारिंशदक्षरा जगती जागतं तृतीयसवनं तदस्यादित्या अन्वायत्ताः प्राणा वावादित्या एते हीदं सर्वमाददते ॥ ५ ॥

तं चेदेतस्मिन् वयसि किंचित् उपतपेत् स ब्रूयात् प्राणा आदित्याः इदं मे तृतीयसवनम् आयुरनुसंतनुतेति माहं प्राणानाम् आदित्यानां मध्ये यज्ञो विलोप्सीय इत्युद्धैव तत एत्यगदो हैव भवति ॥ ६ ॥

આ છાન્દોગ્યોપનિષદ્ પ્રપાઠક ૩ ખંડ ૧૬ નુ વચન છે. બ્રહ્મચર્ય ત્રણ પ્રકારનું હોય છે. કનિષ્ઠ, મધ્યમ અને ઉત્તમ. પુરૂષે (અન્ન રસમય પુરી એટલે દેહમાં શયન કરનાર જીવાત્માએ) જિતેન્દ્રિય અને બ્રહ્મચારી રહી વેદાદિ સત્ય વિદ્યા અને સુશિક્ષાનુ ગ્રહણ કરી અતિ પવિત્ર કર્મો કરવાં વિવાહ કરીને પણ જે વિષય લમ્પટ થતો નથી તેના શરીરમાં પ્રાણ બળવાન્ થઈને સારા ગુણોને વસાવનારો થાય છે આ પ્હેલી ઉમ્મરમાં બ્રહ્મચારીને વિદ્યાભ્યાસ કરવામા કષ્ટ પડશે; પરતુ આચાર્ય તેને સારો ઉપદેશ આપ્યા કરે અને બ્રહ્મચારી પણ તેવોજ નિશ્ચય કરે કે જો હુ પ્હેલી અવસ્થામાં બરાબર બ્રહ્મચારી રહીશ તો મ્હારૂં શરીર નીરોગ અને બલવાન થઇ શુભ ગુણોને વસાવનાર પ્રાણનુ ધારણ કરશે. હે મનુષ્યો તમે એ પ્રમાણે સુખને વધારો. જો હુ ૨૪ વર્ષ સુધી, બ્રહ્મચર્યનો લોપ ન કરી, ગૃહાશ્રમમાં પ્રવેશ કરીશ તો મ્હારી આયુ ૭૦ કે ૮૦ વર્ષની થશે એ નિશ્ચય છે.

મધ્યમ બ્રહ્મચર્ય—જે માણસ ૪૪ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળતો વેદાભ્યાસ કરતો રહે છે, તેના પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો, અન્તઃકરણ અને આત્મા બળવાન્ થઇ સર્વ દુષ્ટોને રડાવનાર અને શ્રેષ્ઠને પાળનાર થાય છે. જો હું આ પ્રથમ વયમા જેવી રીતે આપ કહો છો તેવી.

રીતે કાંઇક તપશ્ચર્યા કરૂં તો મારો આ રૂદ્ર રૂપ પ્રાણુ મધ્યમ બ્રહ્મચર્ય સિદ્ધ કરી શકે. બ્રહ્મચારીઓ ! તમે આ બ્રહ્મચર્યને વધારો. જેવી રીતે હું બ્રહ્મચર્યનો લોપ નહિ કરી યતસ્વરૂપ થયો છું તથા તેજ ગુરૂકુળમાંથી આવી નીરોગ થયો છું, તથા જેવી રીતે આ બ્રહ્મચારી સારાં કામ કરે છે તેવી રીતે તમે કર્યા કરો.

ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય ૪૮ વર્ષ સુધીનું છે જેવી રીતે ૪૮ અક્ષરનો જગતી છન્દ છે તેવીજ રીતે ૪૮ વરસનુ બ્રહ્મચર્ય છે. જેઓએ ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું છે તેઓનો પ્રાણ બલિષ્ઠ અને અનુકૂળ થઇ સર્વ વિદ્યાનું ગ્રહણ કરી શકે છે. જે આચાર્ય અને માતા પિતા પોતાના સન્તાનોને વિદ્યા અને ગુણ કર્મ શીખવવાને તપસ્વી બનાવે છે અને ઉપદેશ આપે છે તે સન્તાનો પોતાની મેળેજ અખંડિત ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય સેવી પૂર્ણ ચારસો વરસની આયુ વધારી શકે છે; કારણ કે જેઓએ ઉત્તમ પ્રકારનુ બ્રહ્મચર્ય સેવ્યું છે તેઓ સર્વ પ્રકારના રોગોથી રહિત થાય છે અને તેઓ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

चत्वारोऽवस्थाः शरीरस्य वृद्धिर्यौवनं संपूर्णता किंचित्परिहाणिश्चेति आषोडशाद्वृद्धिः । आपंचविंशतेर्यौवनम् । आचत्वारिंशतः संपूर्णता । ततः किंचित्परिहाणिश्च ॥

पञ्चविंशे ततो वर्षे पुमान्नारी तु षोडशे ।
समत्वागतवीर्यौ तौ जानीयात् कुशलो भिषक् ॥

આ સુશ્રુતના સૂત્ર સ્થાન ૩૫ મા અધ્યાયનુ વાક્ય છે, આ શરીરની ચાર અવસ્થા છે. વૃદ્ધિ, યૌવન, સંપૂર્ણતા અને કિંચિત્પરિહાણિ. ૧૬ થી લઇ ૨૫ મા વર્ષ સુધી વૃદ્ધિ એટલે શરીરની સર્વધાતુઓ વધવા માડે છે. ૨૫ મા વર્ષથી યૌવન શરૂ થાય છે, ૪૦ મા વર્ષ પર્યંત સંપૂર્ણતા રહે છે અને ત્યાર પછી કિંચિત્પરિહાણિ એટલે શરીરમાં નિર્બળતા આવવા માડે છે. ૪૦ મુ વર્ષ વિવાહને માટે ઉત્તમ છે. અને ઉત્તમોત્તમ સમય તો ૪૮ વર્ષનોજ છે (**પ્રશ્ન**) શુ, આ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો નિયમ સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્નેને માટે સમાન છે ? (**ઉત્તર**) નહિ. જો પુરૂષ ૨૫ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળે તો કન્યા ૧૬ વર્ષ સુધી પાળે. જો પુરૂષ ૩૦ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળે તો કન્યા ૧૭ વર્ષ સુધી. જો પુરૂષ ૩૬ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળે તો કન્યા ૧૮ વર્ષ સુધી, જો પુરૂષ ૪૦ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળે તો કન્યા ૨૦ વર્ષ સુધી, જો પુરૂષ ૪૪ વર્ષ સુધી પાળે તો કન્યા ૨૨ વર્ષ સુધી. જો પુરૂષ ૪૮ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળે તો કન્યા ૨૪ વર્ષ સુધી. ૪૮ વર્ષથી આગળ (વધારે) પુરૂષે અને ૨૪ વર્ષથી વધારે કન્યાએ બ્રહ્મચર્ય પાળવું ન જોઇએ. જો કે આ નિયમ વિવાહ કરવાની ઇચ્છા રાખનાર કન્યા અને પુરૂષને માટે છે, પરન્તુ જે કન્યા અથવા પુરૂષ વિવાહ કરવાની ઇચ્છાજ ન રાખતાં હોય તેઓ તો મરણ સુધી બ્રહ્મચર્ય રાખી શકે છે. પરન્તુ એ પૂર્ણ વિદ્વાન, જિતેન્દ્રિય અને નિર્દોષ યોગી અથવા યોગિનીઓનું કામ છે-કામના પ્રબળ વેગને રોકી ઇન્દ્રિયોને વશ કરી લેવી એ ઘણુંજ કઠિન કામ છે.

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च । सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च ॥
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च । दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च ॥
शमश्च स्वाध्यायप्रवचने च । अग्नयश्च स्वाध्याय प्रवचने च ॥
अग्निहोत्रं च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्याय प्रवचनेच॥
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च ॥
प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च ॥

આ તૈત્તિરીયોપનિષદ્ પ્રપા૦ ૭ અનુ૦ ૯ નું વચન છે. શિક્ષક અને શિષ્યનો એ નિયમ છે કે, ઉત્તમ આચરણથી ભણે અને ભણાવે, સત્ય આચરણથી સત્ય વિદ્યાને ભણે અને ભણાવે. (**तप.**) ધર્માનુષ્ઠાન કરતા ભણે અને ભણાવે. (**दम**) ઇન્દ્રિયોને ખરાબ કામમાથી રોકી ભણે અને ભણાવે. (**कामः**) મનને સર્વ પ્રકારના દોષોથી અલગ રાખી ભણે અને ભણાવે. (**अग्नय**) આહવનીયાદિ અગ્નિ અને વિદ્યુત્ આદિને જાણતા ભણે અને ભણાવે (**अग्निहोत्रम्**) અગ્નિહોત્ર કરતા ભણે અને ભણાવે. (**अतिथय**) અતિથિઓની સેવા કરતા ભણે અને ભણાવે. (**मानुषं**) મનુષ્યને હિતકર વ્યવહાર કરતા ભણે અને ભણાવે, (**प्रजा**) સન્તાન અને રાજ્યને પાલન કરતા ભણે અને ભણાવે. (**प्रजन०**) વીર્યનું રક્ષણ કરતા ભણે અને ભણાવે. (**प्रजाति.**) પોતાના સન્તાન અને શિષ્યનુ પાલન કરતા ભણે અને ભણાવે.

यमान् सेवेत सततं न नियमान् केवलान् बुधः ।
यमान्पतत्य कुर्वाणो नियमान् केवलान् भजन् ॥

मनु० अ० ४–२०४

યમોને છોડીને નિયમોનુ સેવન કરવુ નહિ. એટલે બન્નેનુ સાથે સેવન કરવુ. જે માણસ યમોનો ત્યાગ કરી કેવળ નિયમોનુજ સેવન કરે છે તે ઉન્નત્તિને પ્રાપ્ત ન થઇ અધોગતિમાં જાય છે અર્થાત્ સસારમા દુ.ખી રહે છે.

યમ પાચ પ્રકારના છે.

तत्राहिंसासत्याऽस्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः ।

योग साधनपादे सूत्र ३०

(**अहिंसा**) વૈર છોડવું (**सत्य**) સત્ય માનવુ, સત્ય બોલવુ, અને સત્ય કરવું. (**अस्तेय**) મન, વચન અને શરીરથી ચોરી નહિ કરવી, (**ब्रह्मचर्य**) ઉપસ્થ-ઇન્દ્રિયનો નિરોધ અથવા વીર્યનુ રક્ષણ કરવુ, (**अपरिग्रह**) અત્યન્ત લોભનો ત્યાગ કરી, " આ મારૂજ છે " એવો અભિમાનનો ત્યાગ કરી વર્ત્તવુ એ પાચ યમોને હમેશાં સેવવા. નિયમ—

शौचसन्तोषतपः स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः ।

योग० साधनपादे सू० ३२

(**शौच**) સ્નાન આદિથી શરીરની પવિત્રતા રાખવી, (**संतोष**) સારી રીતે પ્રસન્નતાથી પુરૂષાર્થ જેટલો બને તેટલો કરવો પણ લાભ અને હાનિમાં હર્ષ તથા શોક કરવો નહિ તે સંતોષ–ન કે નિરૂદ્યમી થઇ બેસી રહેવુ. (**तप**) કષ્ટ સહન કરીને પણ ધર્મનું પાલન કરવું, (**स्वाध्याय**) ભણવું અને ભણાવવું. (**ईश्वरप्रणिधान**) આત્મામાં સદા ઇશ્વર ભક્તિ રાખવી.

कामात्मता नप्रशस्ता नचैवेहास्त्यकामता ।
काम्यो हि वेदाधिगमः कर्म योगश्च वैदिकः ॥

मनु० अ. २–२८

અર્થ—ઇચ્છા કરવામાં અત્યન્ત આસક્તિ તથા અત્યન્ત ઉપેક્ષા (બેદરકારી) કોઇને માટે લાભદાયક નથી. કારણ કે જો ઇચ્છા ન કરે તો વેદોનું જ્ઞાન મળી શકે નહિ તેમ વૈદિક કર્મ પણ કરી શકે નહિ. માટે—

स्वाध्यायेन व्रतैर्होमैस्त्रैविद्येनेज्यया सुतैः ।
महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयं क्रियते तनुः ॥ मनु० अ० २ । २८ ॥

(**स्वाध्याय**) સર્વ વિદ્યા ભણવાથી અને ભણાવવાથી (**व्रत**) બ્રહ્મચર્ય સત્યભાષણ આદિ નિયમ પાળવાથી (**होम**) અગ્નિહોત્રાદિ હોમ સત્યનું ગ્રહણ અને અસત્યનું વર્જન (**त्याग**) કરવાથી અને સત્યવિદ્યાના દાનથી (**त्रैविद्येन**) વેદોક્ત કર્મ–ઉપાસના અને જ્ઞાનના ગ્રહણથી (**इज्यया**) પાક્ષિક ઇષ્ટિ આદિ કરવાથી (**सुतैः**) સારા સન્તાનોને ઉત્પન્ન કરવાથી (**महायज्ञैः**) બ્રહ્મ, દેવ, પિતૃ, વૈશ્વદેવ અને અતિથિયોનું સેવન રૂપ પાંચ મહાયજ્ઞો કરવાથી (**यज्ञैः**) અગ્નિષ્ટોમ આદિ તથા શિલ્પવિદ્યા વિજ્ઞાન રૂપ યજ્ઞોના સેવનથી, આ શરીર (**ब्राह्मी**) વેદ અને પરમેશ્વરની ભક્તિના આધાર રૂપ બ્રાહ્મણનું થઇ શકે છે. એટલા સાધન વિના બ્રાહ્મણશરીર કદિ પણ બની શકતું નથી.

इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिषु ।
संयमे यत्नमातिष्ठेद्विद्वान् यन्तेव वाजिनाम् ॥ मनु० २–८८

જેવી રીતે વિદ્વાન્ સારથિ (રથહાંકનાર) ઘોડાઓને નિયમમાં રાખે છે. તેમ મન અને આત્માને ખરાબ માર્ગમાં ખેંચનાર વિષયોમાં જનારી ઇન્દ્રિયોને રોકવામાં સર્વ પ્રકારથી પ્રયત્ન કરવો.

इन्द्रियाणां प्रसंगेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।
सन्नियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ मनु. २–९३

જીવાત્મા ઇન્દ્રિયોને તાબે થઇ જરૂર દોષભાગી થાય છે. અને જ્યારે ઇન્દ્રિયોને પોતાને તાબે કરે છે ત્યારે સિદ્ધિ (ઇષ્ટસુખ) ને મેળવે છે.

वेदास्त्यागश्चयज्ञाश्च नियमाश्च तपांसि च ।
न विप्रदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छन्ति कर्हिचित् ॥ मनु. २-९७

જે દુષ્ટ આચરણવાળો છે, તે વેદ, ત્યાગ (દાન), યજ્ઞ, નિયમ અને તપ તથા બીજાં સારાં કામો પણ કદિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

वेदोपकरणे चैव स्वाध्याये चैव नैत्यिके ।
नानुरोधोऽस्त्यनध्याये होममंत्रेषु चैव हि ॥ १ ॥
नैत्यिके नास्त्यनध्यायो ब्रह्मसत्रं हि तत्स्मृतम् ।
ब्रह्माहुतिहुतं पुण्यमनध्यायवषट्कृतम् ॥ २ ॥

વેદના ભણવામાં, ભણાવવામા, સન્ધ્યા ઉપાસના કરવામાં, હોમ કરવામાં, મંત્રો ભણવામાં " અનધ્યાય " નો એટલે અમુક દિવસે નજ ભણવું જોઇએ એવો કોઇ આગ્રહ નથી. નિત્યકર્મ કરવાને અનધ્યાય (રજા) હોતી નથી, જેમ શ્વાસ પ્રશ્વાસ સર્વદા લેવાય છે, તેવી રીતે નિત્યકર્મો હમેશાં કરવા જોઇએ, કદિ પણ છોડવાં નહિ. કારણ કે અનધ્યાયમાં (રજાના દિવસમા) પણ જો અગ્નિહોત્રાદિ ઉત્તમ કર્મ કરવામાં આવે તો ઉત્તમ ફળ થાય છે. જેમ અસત્ય બોલવાથી સદા પાપ અને સત્ય બોલવાથી સદા પુણ્ય થાય છે તેવીજ રીતે ખરાબ કર્મ કરવાને સદા અનધ્યાય અને પવિત્ર કર્મ કરવાને સદા સ્વાધ્યાય જ છે.

अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्यायशोबलम् ॥

मनु० २-१२१

જે માણસ હમેશાં નમ્ર સુશીલ વિદ્વાન અને વૃદ્ધ પુરૂષોની સેવા કરે છે તેની આયુ, કીર્તિ, વિદ્યા અને બળ એ ચાર હમેશાં વંધતાં રહે છે. જે ઉપર પ્રમાણેં નથી ચાલતો તેના આયુ આદિ ચારે નષ્ટ થાય છે.

अहिंसयैव भूतानां कार्यं श्रेयोऽनुशासनम् ।
वाक् चैव मधुराश्लक्ष्णा प्रयोज्या धर्ममिच्छता ॥ १ ॥
यस्य वाङ्मनसे शुद्धे सम्यग्गुप्ते च सर्वदा ।
स वै सर्वमवाप्नोति वेदान्तोपगतं फलम् ॥ २ ॥

मनु० २-१५९-१६०

જેઓ ધર્મને ઇચ્છે છે તેઓએ પક્ષપાત બુદ્ધિને છોડી સર્વ સાધારણના હિતને માટે ઉત્તમ ઉપદેશ કરવો, તથા સુશીલ થઇ મધુર વાણી બોલવી, સત્યમાં ચાલવું અને સત્યજ બોલવું. જે માણસનાં વાણી અને મન શુદ્ધ અને નિયમિત નિત્ય રહે છે તેજ માણસ સર્વ વેદોનું સિદ્ધાન્ત રૂપ ફળ મેળવી શકે છે.

सम्मानाद् ब्राह्मणो नित्यमुद्विजेत विषादिव ।
अमृतस्यैव चाकांक्षे दवमानस्य सर्वदा ॥ मनु० २–१६२

બ્રાહ્મણ પ્રતિષ્ઠાથી (માનથી) જેમ વિષથી ડરતો હોય તેમ ડરતો રહે, અને સર્વદા અપમાનને અમૃતના જેવું માને તેજ સમ્પૂર્ણ વેદ અને ઇશ્વરને જાણી શકે છે.

अनेन क्रमयोगेन संस्कृतात्मा द्विजः शनैः ।
गुरौ वसन् संचिनुयाद् ब्रह्माधिगमिकं तपः ॥
मनु० २–१६४ ॥

આ પ્રમાણે (કૃતોપનયન) જેનો ઉપનયન સંસ્કાર થઇ ગયો છે, તે બ્રહ્મચારી કુમાર અને બ્રહ્મચારિણી કન્યા ગુરુકુળમાં રહી, ધીમે ધીમે વેદાર્થના જ્ઞાનરૂપ ઉત્તમ તપને વધારતા રહે.

योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम् ।
स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥
मनु० २ । १६८ ॥

જે દ્વિજ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, અથવા વૈશ્ય) વેદ નહિં ભણી બીજામાં પરિશ્રમ કરે છે, તે પુત્ર પૌત્ર સહિત શૂદ્રત્વને પ્રાપ્ત થાય છે.

वर्जयेन्मधु मांसं च गन्धं माल्यं रसान् स्त्रियः ।
शुक्तानि यानि सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंसनम् ॥ १ ॥
अभ्यङ्गमञ्जनं चाक्ष्णोरुपानच्छत्रधारणम् ।
कामं क्रोधं च लोभं च नर्तनं गीतवादनम् ॥ २ ॥
द्यूतं च जनवादं च परिवादं तथाऽनृतम् ।
स्त्रीणां च प्रेक्षणालम्भमुपघातं परस्य च ॥ ३ ॥
एकः शयीत सर्वत्र न रेतः स्कन्दयेत्क्वचित् ।
कामाद्धि स्कन्दयन्रेतो हिनस्ति व्रतमात्मनः ॥ ४ ॥
मनु० २ । १७७–१८० ॥

બ્રહ્મચારી અને બ્રહ્મચારિણીએ મદ્ય, (દારૂ) માંસ, ગન્ધ, માળા, સ્ત્રી અને પુરૂષનો સંગ, બધી ખાટી વસ્તુ, જીવોની હિંસા (૧) અંગોનુ મર્દન, વિનાકારણે ઉપસ્થ-ઇન્દ્રિયનો સ્પર્શ કરવો, આંખમાં અંજન (કાજળ) બુટ, છત્રી, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ભય, શોક ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, નાચવુ, ગાવુ, અને વાજું વગાડવુ. (૨) દ્યુત, જેની તેની વ્યર્થ વાતો, નિન્દા મિથ્યા ભાષણ, સ્ત્રીઓનું દર્શન, કોઇનો અપકાર, આદિ કુકર્મોનો સર્વદા ત્યાગ કરવો. (૩) સર્વત્ર એકલાજ સુવુ, કદી વીર્યનો નાશ કરવો નહિં, જો કોઇ દિવસ કામનાથી વીર્ય નાશ કરે તો સમજી લ્યો કે તેણે પોતાના વ્રતનો નાશ કર્યો.

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति । सत्यं वद । धर्मं चर । स्वाध्यायान्मा प्रमदः । आचार्य्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः । सत्यान्न प्रमदितव्यम् । धर्मान्न प्रमदितव्यम् । कुशलान्न प्रमदितव्यम् । भूत्यै न प्रमदितव्यम् । स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम् । देवपितृकार्य्याभ्यां न प्रमदितव्यम् । मातृदेवो भव । पितृदेवो भव । आचार्य्यदेवो भव । अतिथिदेवो भव । यान्यनवद्यानि कर्माणि तानि सेवितव्यानि नो इतराणि । यान्यस्माकꣳ सुचरितानि तानि त्वयोपास्यानि नो इतराणि । ये के चास्मच्छ्रेयाꣳसो ब्राह्मणास्तेषां त्वयासनेन प्रश्वसितव्यम् । श्रद्धया देयम् । अश्रद्धया देयम् । श्रिया देयम् । ह्रिया देयम् । भिया देयम् । संविदा देयम् । अथयदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात् । ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनो युक्ता अयुक्ता अलूक्षा धर्मकामाः स्युर्यथा ते तत्र वर्त्तेरन् । तथातत्र वर्त्तेथाः । एष आदेश एष उपदेश एषा वेदोपनिषत् । एतदनुशासनम् एवमुपासितव्यम् । एवमु चैतदुपास्यम् ॥ तैत्तिरीय० प्रपा० ७ । अनु० ११ । कं० १ । २ । ३ । ४ ॥

આચાર્ય અન્તેવાસી એટલે શિષ્ય અને શિષ્યાઓને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે. તું સદા સત્ય બોલ, ધર્મનુ આચરણ કર, અભ્યાસ કરવામાં પ્રમાદ (આળસ) ન કર, બ્રહ્મચર્યનું ધારણ કરી સંપૂર્ણ વિદ્યા ગ્રહણ કર, આચાર્યને ઇષ્ટ (આચાર્યને જોઇએ તે) આપી (પ્રજાતન્તુ) સન્તાનોત્પત્તિ કરવાના કારણ વીર્યને વિનષ્ટ ન કર, પ્રમાદ કરી ધર્મને ન ભૂલ, આરોગ્ય અને વિનય શીખવામાં પ્રમાદ ન કર, ધન મેળવવામાં અથવા વિદ્યાથી પ્રાપ્ત થતી કીર્તિમાં પ્રમાદ ન કર, ભણવામા અને ભણાવવામાં પ્રમાદ ન કર, દેવ–વિદ્વાન્ અને માતા પિતાની સેવામા પ્રમાદ ન કર, માતા મ્હારો દેવ છે એમ સમજ, પિતા મ્હારો દેવ છે એમ સમજ, આચાર્ય મ્હારો દેવ છે એમ સમજ, જે અનિન્દનીય અને ધાર્મિક કર્મો છે, તેજ કર; બીજાં નહિં. જે અમારાં પવિત્ર ધાર્મિક અને નૈતિક કર્મો છે તેનેજ ગ્રહણ કર બીજાં પાપ કર્મોની સામું પણ ન જો, અમારામા જે કોઇ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ હોય તેનીજ પાંસે બેસ અને તેનો જ વિશ્વાસ કર. શ્રદ્ધાથી આપવું, અશ્રદ્ધાથી પણ (દાન) આપવું, શોભાથી આપવું,

લજ્જાથી આપવું, ભયથી આપવું, અને પ્રતિજ્ઞાથી પણ (જ્ઞાનપૂર્વક પાત્રાપાત્રનો વિચાર કરીને) આપવું જ્યારે તને કર્મ, ઉપાસના અથવા જ્ઞાનમાં કોઇ પણ પ્રકારનો સંશય થાય ત્યારે, તેવે પ્રસંગે વિચારશીલ પક્ષપાત રહિત યોગી અથવા અયોગી પવિત્ર હૃદયવાળા ધર્મને ચાહવાવાળા ધાર્મિક (વેદ જાણનારા) બ્રાહ્મણો જેવી રીતે ધર્મમાર્ગમાં વર્ત્તે, તેવી રીતે વર્ત્તજે. બસ એજ આજ્ઞા, એજ ઉપદેશ, એજ વેદનું (આચરણ સંબંધી) રહસ્ય, એજ શિક્ષા-એજ પ્રમાણે વર્ત્તન કરી આચરણ સુધારતો રહેજે.

अकामस्य क्रिया काचिद् दृश्यते नेह कर्हिचित् ।

यद्यद्धि कुरुते किञ्चित् तत्तत्कामस्य चेष्टितम् ॥ मनु० २ । ४ ॥

મનુષ્યોએ અવશ્ય જાણવું જોઇએ કે, કોઇ પણ માણસ ઇચ્છા કર્યા વગર રહી શકતો નથી, સંસારમા જોવામા આવે છે કે જેમા કોઇ પણ પ્રકારની ઇચ્છા નથી, તેમાં કોઇ પણ પ્રકારની ક્રિયા નથી. જે જે કંઇ (નેત્રનું મીચવું ઉઘાડવું) કરે છે તે બધું કોઇ પણ જાતની ઇચ્છાનું ચેષ્ટિત (ચાળો) છે.

आचारः परमो धर्मः श्रुत्युक्तः स्मार्त्त एव च ।

तस्मादस्मिन्सदा युक्तो नित्यं स्यादात्मवान् द्विजः ॥ १ ॥

आचाराद्विच्युतो विप्रो न वेदफलमश्नुते ।

आचारेण तु संयुक्तः सम्पूर्णफलभाग्भवेत् ॥ २ ॥

मनु० १ । १०८ । १०९ ॥

બોલવું, સાંભળવું, સંભળાવવુ, ભણવું, ભણાવવુ તે બધાનું એજ ફળ છે કે વેદ અને વેદાનુકૂળ સ્મૃતિમાં (પ્રતિપાદિત) કરેલા ધર્મનું આચરણ કરવું, માટે ધર્માચાર પાળવામાં સદા તૈયાર રહેવુ. (૧) કારણ કે જે ધર્માચારથી પતિત થાય છે તે વૈદિક ધર્મથી પ્રાપ્ત થનાર સુખને મેળવી શકતો નથી, જે વિદ્યા ભણી ધર્માચરણ કરે છે તેજ સંપૂર્ણ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૨)

योऽवमन्येत ते मूले हेतुशास्त्राश्रयाद् द्विजः ।

स साधुभिर्बहिष्कार्यो नास्तिको वेदनिन्दकः ॥ मनु । २ ॥ ११ ॥

જે વેદ અને વેદાનુકૂળ આપ્ત પુરૂષોએ બનાવેલ સ્મૃતિઓનુ અપમાન કરે છે, તે વેદનિન્દક નાસ્તિકને સાધુ-સમાજ (જ્ઞાતિ, પંક્તિ અને દેશની) બહાર કરવો જોઇએ. કારણ કેઃ—

वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्धर्मस्य लक्षणम् ॥ मनु० २ । १२ ।

વેદ અને વેદાનુકૂળ આપ્તોક્ત મનુસ્મૃતિ આદિ શાસ્ત્રો, સત્પુરૂષનો આચાર, જે સનાતન અર્થાત્ વેદદ્વારા ઇશ્વરોક્ત કર્મ, અને આત્માને પ્રિય એટલે જેને આત્મા ચાહે છે-જેમકે સત્ય બોલવુ-એ ચાર ધર્મનાં લક્ષણો છે; એટલે કે એનાથી ધર્મ અને અધર્મનો નિશ્ચય થાય છે જે પક્ષપાત રહિત, ન્યાય, સત્યના ગ્રહણ અને અસત્યના સર્વથા પરિત્યાગ રૂપ, આચાર છે, તેનુ નામજ ધર્મ છે. એનાથી ઉલટો આચાર અધર્મ કહેવાય છે.

अर्थकामेष्वसक्त नां धर्मज्ञानं विधीयते ।
धर्मं जिज्ञासमानानां प्रमाणं परमं श्रुतिः ॥ मनु० २ । १३ ॥

જે પુરૂષ (અર્થ) કનક અને (કામ) કાન્તા સેવન આદિમા આસક્ત થતો નથી તેનેજ ધર્મનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે જે ધર્મને જાણવાની ઇચ્છા કરે, તેણે વેદથી ધર્મનો નિશ્ચય કરવો, કારણ કે ધર્મનો નિશ્ચય વેદ વિના ઉત્તમ રીતે થઇ શકતો નથી.

આ પ્રમાણે આચાર્ય શિષ્યને ઉપદેશ આપે અને વિશેષ કરી રાજા તથા બીજા ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને ઉત્તમ શૂદ્રને પણ વિદ્યાનો અભ્યાસ અવશ્ય કરાવવો કારણ કે જો બ્રાહ્મણજ વિદ્યાભ્યાસ કરે અને ક્ષત્રિય આદિ ન કરે તો વિદ્યા, ધર્મ, રાજ્ય અને ધન આદિની વૃદ્ધિ કદિ પણ થઇ શકશે નહિ. તથા જો ક્ષત્રિય આદિ ત્રણ વર્ણો અજ્ઞાન (મૂર્ખ) રહેશે તો, આજ્ઞા દાતા, અને યથાવત્ (બરાબર) પરીક્ષા કરી દંડ આપનાર કોઇ ક્ષત્રિય (રાજા) નહિ હોવાથી બ્રાહ્મણ આદી બધા વર્ણો પાખડમાં ફસાઈ જશે કારણ કે અવિદ્વાન રાજા અને પ્રજામાં વિવેક ન હોવાથી સ્વાર્થી લોક મરજીમા આવે તેમ વર્ત્તી શકે છે પરન્તુ જો ક્ષત્રિય આદિ વિદ્વાન્ હશે તો બ્રાહ્મણો પણ સાવધાન થઇ વધારે વિદ્યાભ્યાસ કરી ધર્મમાર્ગમાં ચાલશે. કારણ કે, વિદ્વાન્ ક્ષત્રીય (રાજા) પાસે પાખડ, અસત્ય વ્યવહાર કદિપણ ચાલી શકતો નથી. માટે બ્રાહ્મણોએ પોતાના કલ્યાણાર્થ પણ ક્ષત્રિયાદિને વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ વધારે પ્રયત્નથી કરાવવો, કારણ કે ક્ષત્રિયાદિજ વિદ્યા, ધર્મ, રાજ્ય અને લક્ષ્મીની વિશેષ વૃદ્ધિ કરનાર છે. તેઓ ભિક્ષાવૃત્તિ નથી કરતા, અતએવ વિદ્યાવ્યવહારમા પક્ષપાત પણ નહિ કરે. જ્યારે પ્રત્યેક વર્ણમા સુશિક્ષા અને વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે કોઇ પણ માણસ પાખડ-રૂપ અસત્ય વ્યવહાર ચલાવી શકતો નથી એથી સિદ્ધ એ થાય છે કે જેમ ક્ષત્રિયાદિને સુનિયમમા ચલાવનારા બ્રાહ્મણ અને સન્યાસીઓ છે, તેમજ બ્રાહ્મણ અને સન્યાસીઓને સુનિયમમા ચલાવનાર વિદ્વાન્ ક્ષત્રિયાદિ છે; માટે દરેક વર્ણમાં પુરૂષ અને સ્ત્રી વર્ગમા વિદ્યા અને ધર્મપ્રચાર અવશ્ય હોવો જોઇએ જે જે ભણવુ અથવા ભણાવવુ હોય તેની ઉત્તમ રીતે પરીક્ષા થવી યોગ્ય છે. પરીક્ષા પાચ પ્રકારથી થઇ શકે છે:— (૧) જે કઇ, ઇશ્વરના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવને અનુકૂળ તથા વેદને અનુકૂળ હોય તે સત્ય અને તેનાથી વિરૂદ્ધ

હોય તે અસત્ય. (૨) સૃષ્ટિક્રમને અનુકૂળ હોય તે સત્ય અને તેનાથી વિરૂદ્ધ હોય તે અસત્ય. જેમ કોઇ કહે કે માતા પિતા વિના પુત્રનો જન્મ થયો આ કથન સૃષ્ટિક્રમવિરૂદ્ધ હોવાથી અસત્ય છે. (૩) " આપ્ત " અર્થાત્ જે ધાર્મિક, વિદ્વાન્, સત્યવાદી, નિષ્કપટી મહાત્માઓના ઉપદેશને અનુકૂળ હોય તે (ગ્રાહ્ય) ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અને જે પ્રતિકૂળ હોય તે અગ્રાહ્ય છે. (૪) પોતાના આત્માની પવિત્રતા અને વિદ્યાને અનુકૂળ અર્થાત્ જેવી રીતે પોતાને સુખ પ્રિય અને દુઃખ અપ્રિય છે, તેવીજ રીતે બીજાને પણ સુખ પ્રિય અને દુઃખ અપ્રિય હશે એમ સમજી લેવુ. (૫) આઠ પ્રમાણ; અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, શબ્દ, ઐતિહ્ય, અર્થાપત્તિ, સંભવ અને અભાવથી. આ પ્રમાણમાંનુ પ્રથમ પ્રત્યક્ષ છે તેનાં લક્ષણ:—

इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नं ज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारी व्यवसायात्मकम्प्रत्यक्षम् ॥

न्याय० । अ० १ । आन्हिक १ । सूत्र ४ ॥

શ્રોત્ર, ત્વચા, ચક્ષુ, જીવ્હા અને ઘ્રાણ રૂપ પાંચ ઇન્દ્રિયોને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગન્ધ રૂપ અર્થોની સાથે સંબંધ થવાથી, તથા ઇન્દ્રિયોનો મનની સાથે અને મનનો આત્મા સાથે સંબંધ થવાથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે. પરન્તુ જે સંજ્ઞાસંજ્ઞી (નામ અને નામી) ના સંબન્ધથી ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્ઞાન ન હોવુ જોઇએ. કોઇને કહ્યુ કે " તુ જળ લાવ " તેણે લાવી પાસે રાખ્યું અને બોલ્યો કે આ " જળ છે " પરન્તુ ત્યાં " જળ " જે બે અક્ષરોની સંજ્ઞા છે, તે (જળવસ્તુ) લાવનાર તથા મંગાવનાર જોઇ શકતા નથી. પરન્તુ જળ એ પદાર્થનુ નામ છે તે પદાર્થજ પ્રત્યક્ષ થાય છે; માટે જે શબ્દથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે શબ્દપ્રમાણનો વિષય છે. " **अव्यभिचारी** " જેમ કોઇએ રાત્રિએ સ્તંભ (થાંભલા) ને પુરૂષનો નિશ્ચય કરી લીધો પણ જ્યારે દિવસે તેને જોયો તો પુરૂષજ્ઞાન નષ્ટ થઇ સ્તંભજ્ઞાન થયુ એવા વિનાશી જ્ઞાનનુ નામ " વ્યભિચારી " છે. " **व्यवसायात्मक** " કોઇએ દૂરથી નદીની રેતી જોઇને કહ્યું કે ત્યાં વસ્ત્ર સુકાઇ રહ્યુ છે, અથવા જળ છે, અથવા કાંઇ છે. તે દેવદત્ત ઉભો છે અથવા યજ્ઞદત્ત એનો જ્યાં સુધી નિશ્ચય ન થાય ત્યાં સુધી તે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ નથી. ત્યારે જે અવ્યપદેશ્ય, અવ્યભિચારી અને નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન છે તેજ પ્રત્યક્ષ છે. (૨) અનુમાન:—

अथ तत्पूर्वकं त्रिविधमनुमानं पूर्ववच्छेषवत्सामान्यतो दृष्टञ्च ॥

न्याय० । अ० १ । आ० १ सू० ५ ॥

જે "પ્રત્યક્ષ પૂર્વક" અર્થાત્ જેનો કોઇ એક ભાગ અથવા સંપૂર્ણ પદાર્થ કોઇ સ્થાન અથવા કોઇ સમયમાં પ્રત્યક્ષ થયો હોય, તેના સહચારીનો એક ભાગ બીજે સમયે યા સ્થાનમાં પ્રત્યક્ષ થવાથી તે અદ્રષ્ટ અવયવીનું જ્ઞાન થવું તેનું નામ અનુમાન છે. જેમ પુત્રને જોઇ પિતાનું, પર્વતાદિમાં ધૂમ જોઇ અગ્નિનુ, સંસારમા સુખ દુઃખ જોઇ પૂર્વજન્મનુ-જ્ઞાન થાય છે તે અનુમાનજ છે. અનુમાન ત્રણ પ્રકારનુ છે: એક " પૂર્વવત્ " જેમ વાદળાને જોઇ વૃષ્ટિનું, વિવાહને જોઇ

સન્તાનોત્પત્તિનું, ભણનાર વિદ્યાર્થીને જોઇ વિદ્યાનુ નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય છે ઇત્યાદિ. જ્યાં જ્યાં કારણને જોઇ કાર્યનુ જ્ઞાન થાય છે તે સર્વ " પૂર્વવત્ " અનુમાન કહેવાય છે. બીજું " શેષવત્ " અર્થાત્ જ્યાં જ્યા કાર્યને જોઇ કારણનુ જ્ઞાન થાય છે જેવી રીતે નદીના પ્રવાહની વૃદ્ધિ જોઇ ઉપર થયેલ વૃષ્ટિનુ, પુત્રને જોઇ પિતાનું, સૃષ્ટિને જોઇ અનાદિ કારણનુ તથા કર્ત્તા ઇશ્વરનું, સુખ દુઃખ જોઇ પાપ પુણ્ય આચરણનુ જે જ્ઞાન થાય છે તેને " શેષવત્ " અનુમાન કહે છે. ત્રીજુ " સામાન્યતોદૃષ્ટમ્ " જે કોઇ, કોઇનું કાર્ય અથવા કારણ ન હોય, પરન્તુ એક બીજા સાથે કોઇ પણ પ્રકારનુ સાધર્મ્ય હોય, જેમ ચાલ્યા વિના બીજે સ્થાને કોઇ પણ જઇ શકતો નથી, તેવીજ રીતે બીજાને પણ બીજા સ્થાનમાં જવુ તે ગમન વગર થઇ શકે નહિં, આ પ્રકારના અનુમાનને " સામાન્યતોદૃષ્ટ " અનુમાન કહે છે અનુમાન શબ્દનો અર્થ—**अनु अर्थात् प्रत्यक्षस्य पश्चात् मीयते ज्ञायते येन तदनुमानम्** જે પ્રત્યક્ષની પછી ઉત્પન્ન થાય છે તે અનુમાન. જેવી રીતે ધૂમનું પ્રત્યક્ષ થયા વિના અદૃષ્ટ અગ્નિનુ જ્ઞાન કાદ પણ થઇ શકતુ નથી

ત્રીજું ઉપમાનઃ—

प्रसिद्धसाधर्म्यात्साध्यसाधनमुपमानम् ॥ न्याय० ।
अ० १ । आ० १ । सू० ६ ॥

જે " પ્રસિદ્ધ " પ્રત્યક્ષના સાધર્મ્યથી, સાધ્ય અર્થાત્ સિદ્ધ કરવાને યોગ્ય જ્ઞાનની સિદ્ધિ કરવાનુ જે સાધન છે તેને ઉપમાન કહે છે " **उपमीयते येन तदुपमानम्** " યથા કોઇએ, કોઇ ચાકરને કહ્યુ કે " તુ વિષ્ણુમિત્રને બોલાવી લાવ " ચાકર બોલ્યો કે મેં તેને કોઇ દિવસ જોયો નથી. ત્યારે તેના શેઠે કહ્યું કે " જેવો દેવદત્ત છે તેવોજ તે વિષ્ણુમિત્ર છે " અથવા " જેવી આ ગાય છે તેવોજ ગવય છે." (જંગલી ગાય-ઘણુ કરીને કાઠીયાવાડના કેટલાક ભાગમા તેને લીલ કહે છે). જ્યારે તે ત્યા ગયો ત્યારે દેવદત્તના જેવો તેને જોઇને નિશ્ચય કરી લીધો કે આ વિષ્ણુમિત્રજ છે અને તેને લઇ ગયો. અથવા કોઇ જંગલમાં ગાયના જેવુ પશુ જોઇ નિશ્ચય કરી લીધો કે આ " ગવય " છે.

ચોથું શબ્દ પ્રમાણ—

आप्तोपदेशः शब्दः ॥ न्या० । अ० १ । आ० १ । सू० ७ ॥

જે આપ્ત એટલે પૂર્ણ વિદ્વાન્, ધર્માત્મા, પરોપકારપ્રિય, સત્યવાદી, પુરૂષાર્થી જિતેન્દ્રિ પુરૂષ, જેવુ પોતાના આત્મામા જાણતો હોય, અને જેનાથી સુખ પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેના કથનની ઇચ્છાથી પ્રેરાયલો સર્વ મનુષ્યોના કલ્યાણને માટે ઉપદેશક હોય અર્થાત્ જે પૃથ્વીથી લઇ પરમેશ્વર સુધીનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ઉપદેષ્ટા હોય, એવા મહાપુરૂષના અને પૂર્ણ આપ્ત પરમેશ્વરના ઉપદેશને શબ્દ પ્રમાણ કહે છે.

પાચમું એતિહ્યઃ—

न च ऽऽवमैतिह्यार्थापत्तिसम्भवाभावप्रामाण्यात् ॥
न्याय० । अ० २ । आ० २। सू० १ ॥

જે ઇતિહ આ પ્રકારનુ હતુ, તેણે આ પ્રકારે કર્યું અથવા કોઇના જીવન ચરિત્રનું નામ ઐતિહ્ય છે.

છઠ્ઠું અર્થાપત્તિ—

" **अर्थादापद्यते सा** " **अर्थापत्ति केनचिदुच्यते " सत्सु घनेषु वृष्टिः सति कारणे कार्यं भवतीति किमत्र प्रसज्यते असत्सु घनेषु वृष्टि रसति कारणे च कार्यं न भवति** " જેમ કોઇએ, કોઇને કહ્યુ કે "વાદળાં થવાથી વૃષ્ટિ અને કારણ હોવાથી કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે." આથી કહ્યા વગર પણ બીજી વાત સિદ્ધ થાય છે કે વાદળ વિના વૃષ્ટિ તથા કારણ વિના કાર્ય થતુ નથી.

સાતમુ સભવઃ—

संभवति यस्मिन् स संभवः કોઇ કહે છે કે માતા પિતા વિના સન્તાન પેદા થયું, કોઇએ શવ (મૃતક) સજીવન કર્યું, પર્વત ઉઠાવ્યો, સમુદ્રમાં પત્થરો તાર્યા, ચંદ્રમાના કડકા કર્યા, પરમેશ્વરનો અવતાર થયો, મનુષ્યને શિગ જોયુ, વન્ધ્યાના પુત્ર અને પુત્રીનું લગ્ન કર્યું ઇત્યાદિ સર્વ અસભવ છે, કારણકે એ બધી વાત સૃષ્ટિક્રમથી વિરૂધ્ધ છે, જે વાત સૃષ્ટિક્રમને અનુકૂલ હોય તેજ સભવ છે.

આઠમું અભાવઃ—

" **न भवन्ति यस्मिन् सोऽभावः** " જેમ કોઇએ, કોઇને કહ્યું કે (અમુક સ્થાનેથી) હાથી લઇ આવ તે ત્યાં હાથીનો અભાવ જોઇ જ્યા હાથી હતો ત્યાંથી લાવ્યો. એ પ્રકારે આઠ પ્રમાણ છે. એમાથી જો શબ્દમા ઐતિહ્ય, અને અનુમાનમા અર્થાપત્તિ, સભવ અને અભાવની ગણના કરે તો બાકી ચાર પ્રમાણ રહે છે.

આ (વેદ, સ્રાષ્ટકમાદિ પૃ. ૪૪–૪૫ મા વર્ણવેલ) પાંચ પ્રકારની પરીક્ષાથી મનુષ્ય સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરી શકે છે, બીજી રીતે નહિ.

धर्मविशेषप्रसूताद् द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायानां पदार्थानां साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसम् ॥ वै० । अ० १ । सू० ४ ॥

જ્યારે મનુષ્ય ધર્મનું યોગ્ય રીતે અનુષ્ઠાન કરી પવિત્ર થાય છે, અને " **साधर्म्य** " જે તુલ્ય ધર્મ છે જેમ પૃથ્વી જડ તેમ જળ પણ જડ. " **वैधर्म्य** " પૃથ્વી કઠોર અને જળ કોમળ એજ પ્રમાણે દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ અને સમવાયનુ તત્ત્વજ્ઞાન એટલે તે તે પદાર્થના સ્વરૂપજ્ઞાનને પાપ્ત થાય છે ત્યારે તેને મોક્ષ મળે છે—

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशं कालो दिगात्मा मन इति द्रव्याणि ॥ वै० । अ० १ । आ० १ । सू० ५ ॥

પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, કાલ, દિશા, આત્મા, અને મન, એ નવ દ્રવ્ય છે–

क्रियागुणवत्समवायिकारणमिति द्रव्यलक्षणम् ॥
वै० । अ० १ । आ० १ । सू० १५ ॥

क्रियाश्च गुणाश्च विद्यन्ते यस्मिन् तत्क्रियागुणवत् જેમા ક્રિયા અને ગુણ અથવા કેવળ ગુણ રહે છે તેને દ્રવ્ય કહે છે તેમા પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, મન, અને આત્મા એ દ્રવ્ય ક્રિયા અને ગુણવાળા છે, અને આકાશ, કાળ, અને દિશા એ ત્રણ ક્રિયારહિત ગુણ-વાળા છે. (समवायि) समवेतुंशीलं यस्य तत् समवायि, प्राग्वृत्तित्वं कारणं समवायिच तत्कारणं च समवायिकारणम्. लक्ष्यते अनेन तल्लक्षणं. જે મળવાના સ્વભાવયુક્ત અને જે પહેલા (પૂર્વ કાળમા) હોય તેને સમવાયિકારણ દ્રવ્ય કહે છે જેનાથી લક્ષ્ય જાણી શકાય તેને લક્ષણ કહે છે જેમ આખથી રૂપ જાણી શકાય છે–માટે માત્ર ચક્ષુ-ર્ગ્રાહ્યત્વમ્ રૂપનુ લક્ષણ છે.

रूपरसगन्धस्पर्शवती पृथिवी ॥ वै० । अ० २ । आ० १ । सू० १॥

રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શવાળી પૃથ્વી છે. એમાં રૂપ, રસ અને સ્પર્શ અગ્નિ, જળ અને વાયુના સબંધથી પૃથ્વીમા આવેલ છે.

व्यवस्थित पृथिव्यां गन्धः ॥ वै० । अ० २ । आ० २ । सू० २॥

પૃથ્વીમાં ગન્ધ સ્વાભાવિક છે તેવીજ રીતે જળમાં રસ, અગ્નિમા રૂપ વાયુમાં સ્પર્શ અને આકાશમા શબ્દ સ્વાભાવિક છે.

रूपरसस्पर्शवत्य आपो द्रवाः स्निग्धाः ॥ वै० । अ० २ । आ० १ । सू० २ ॥

રૂપ રસ અને સ્પર્શવાન દ્રવીભૂત અને કોમલ જલ હોય છે પરન્તુ એમાં જળનો 'રસ' સ્વાભાવિક ગુણ છે અને રૂપ અને સ્પર્શ અગ્નિ અને વાયુના સબધથી છે.

अप्सु शीतता ॥ वै० । अ० २ । आ० २ । सू० ५ ॥

અને જળમાં શીતળ ગુણ પણ સ્વભાવિક છે.

तेजो रूपस्पर्शवत् ॥ वै० अ० २ । आ० १ । सू० ३ ॥

જે રૂપ અને સ્પર્શ વાળુ છે તે "તેજ" છે. પણ તેમાં રૂપ સ્વાભાવિક અને સ્પર્શ વાયુના સંબધથી છે.

स्पर्शवान् वायुः ॥ वै० । अ० २ । आ० १ । सू० ४ ॥

સ્પર્શ ગુણુવાળો વાયુ છે. પરન્તુ તેમાં પણ ઉષ્ણતા છે તે, શીતતા, તેજ અને જળના સંયોગથી છે.

त आकाशे न विद्यन्ते ॥ वै० । अ० २ । आ० १ । सू० ५ ॥

રૂપ, રસ, ગન્ધ અને સ્પર્શ આકાશમા નથી કિન્તુ શબ્દજ આકાશનો ગુણ છે.

निष्क्रमणं प्रवेशनमित्याकाशस्य लिङ्गम् ॥ वै० । अ० २ । आ० १ । सू० २० ॥

જેમા પ્રવેશ કરી શકાય છે અને નીકળી શકાય છે તે આકાશનુ લિંગ છે.

कार्यान्तराप्रादुर्भावाच्च शब्दः स्पर्शवतामगुणः ॥
वै० । अ० २ । आ० १ । सू० २५ ॥

અન્ય પૃથ્વી આદિ કાર્યોથી ઉત્પન્ન ન થવાથી "શબ્દ" સ્પર્શ આદિ ગુણુવાળી પૃથ્વીનો ગુણ નથી કિન્તુ આકાશનોજ ગુણ છે.

अपरस्मिन्परं युगपच्चिरं क्षिप्रमिति काललिङ्गानि ॥
वै० । अ० २ । आ० २ । सू० ६ ॥

જેમાં અપર, પર (**युगप**) એકવાર (**चिरम्**) વિલબ (**क्षिप्रम्**) જલદી ઇત્યાદિ શબ્દ પ્રયોગ થાય છે તેને કાળ કહે છે.

नित्येष्वभावादनित्येषु भावात्कारणे कालाख्येति ॥
वै० । अ० २ । आ० २ । सू० ९ ॥

નિત્ય પદાર્થોમાં નથી અને અનિત્યમાં છે માટે કારણમાજ કાળ સંજ્ઞા છે. (નિત્ય એટલે આકાશ, દિશા, આત્મા અને મન આદિમા, યુગપત્ એકવાર, ઘણીવાર પછી ઉત્પન્ન થયો, હમણાં ઉત્પન્ન થયો, દિવસે ઉત્પન્ન થયો, રાત્રે ઉત્પન્ન થયો ઇત્યાદિ જ્ઞાન થતુ નથી અને અનિત્ય ઘટ, પટ આદિમા થાય છે માટે યૌગપદ્ય આદિ બુદ્ધિનુ કારણ કાળ છે).

इत इदमिति यतस्तद्दिश्यं लिङ्गम् ॥ वै० । अ० २ । आ० २ । सू० १० ॥

અહિંથી પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, ઉપર, નીચે એ વ્યવહાર જેમા થાય છે તેને દિશા કહે છે.

आदित्यसंयोगाद् भूतपूर्वाद् भविष्यतो भूताच्च प्राची ॥
वै० । अ० २ । आ० २ । सू० १४ ॥

જેની તરફ સૂર્યનો પ્રથમ સમાગમ થાય છે અને થશે તેને પૂર્વ દિશા કહે છે. અને જ્યાં અસ્ત (આથમવુ) થાય છે તેને પશ્ચિમ કહે છે. પૂર્વ તરફ મ્હોં કરીને ઉભા રહેનાર પુરૂષની જમણી બાજુ દક્ષિણ અને ડાબી બાજુ ઉત્તર દિશા છે.

एतेन दिगन्तरालानि व्याख्यातानि ॥ वै० । अ० २ । आ० २ । सू० १६ ॥

પૂર્વ અને દક્ષિણ વચ્ચેની દિશાને " આગ્નેયી " દિશા કહે છે, દક્ષિણ અને પશ્ચિમની વચ્ચેની દિશાને " નૈઋર્ંતિ, " પશ્ચિમ અને ઉત્તરની વચ્ચેની દિશાને " વાયવી " અને ઉત્તર અને પૂર્વની વચ્ચેની દિશાને " ઐશાની " દિશા કહે છે.

इच्छाद्वेषप्रयत्न सुखदुःखज्ञानान्यात्मनोलिङ्गमिति ॥ न्याय० । अ० १ । सू० १०॥

જેમા ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન, સુખ, દુ:ખ અને જ્ઞાન હોય તેને જીવાત્મા કહેવાય છે. વૈશેષિક દર્શનમાં આટલુ વધારે છે—

प्राणाऽपाननिमेषोन्मेषजीवनमनोगतीन्द्रियान्तर्विकाराः सुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नाश्चात्मनो लिङ्गानि ॥ वै० । अ० ३ । आ० २ । सू० ४ ॥

(**प्राण**) બ્હારથી વાયુને અન્દર લેવો (**अपान**) અન્દરના વાયુને બ્હાર કાઢવો (**निमेष**) આંખનુ મીચવુ (**उन्मेष**) આંખનુ ઉઘાડવુ (**जीवन**) પ્રાણને ધારણ કરવો (**मन**) મનન. વિચાર, જ્ઞાન (**गति**) યથેષ્ટ ગમન કરવુ (**इन्द्रिय**) ઇન્દ્રિઓને ચલાવવી અથવા ઇન્દ્રિયોથી વિષયોનુ ગ્રહણ કરવુ (**अन्तर्विकार**) ભૂખ, તૃષા, જ્વર, પીડા આદિ વિકારો થવા સુખ, દુ:ખ, દ્વેષ અને પ્રયત્ન એ બધા આત્માના ચિન્હો છે એટલે ગુણ અને કર્મો છે.

युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्गम् ॥ न्याय० । अ० १ । आ० १ । सू० १६ ॥

જે વડે એક કાલમા બે પદાર્થોનુ જ્ઞાન નથી થતુ તેને મન કહે છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ અને લક્ષણ છે, હવે ગુણો કહેવામા આવે છે.

रूपरसगन्धस्पर्शाः संख्यापरिमाणानि पृथक्त्वं संयोगविभागौ परत्वाऽपरत्वे बुद्धयः सुखदुःखे इच्छाद्वेषौ प्रयत्नाश्च गुणाः ॥ वै० । अ० १ । आ० १ । सू० ६ ॥

રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ, સંખ્યા, પરિમાણ પૃથકત્વ, સંયોગ, વિભાગ, પરત્વ, અપરત્વ, બુદ્ધિ, સુખ, દુ:ખ, ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન, ગુરૂત્વ, દ્રવત્વ, સ્નેહ, સંસ્કાર, ધર્મ, અધર્મ અને શબ્દ એ ૨૪ ગુણો કહેવાય છે.

**द्रव्याश्रय्यगुणवान् संयोगविभागेष्वकारणमनपेक्ष इति गुणलक्षणम् ॥
वै० । अ० १ । आ० २ । सू० १६ ॥**

ગુણુ તેને કહે છે કે જે દ્રવ્યને આધીન રહે છે અને બીજા ગુણોનું ધારણુ નથી કરતો તથા સંયોગ અને વિભાગમા કારણુ નથી તથા અનપેક્ષ–એક બીજાની અપેક્ષા નથી કરતો.

श्रोत्रोपलब्धिर्बुद्धिनिर्ग्राह्यः प्रयोगणाऽभिज्वलित आकाशदेशः शब्दः ॥ महाभाष्ये ॥

જે શ્રોત્રવડે પ્રાપ્ય છે, જે બુદ્ધિવડે ગ્રાહ્ય છે, જે પ્રયોગ કરવાથી પ્રકાશિત થાય છે તથા આકાશ જેનો દેશ (ઉપાદાન કારણુ) છે તે શબ્દ કહેવાય છે.

નેત્રથી જેનુ ગ્રહણુ થાય તે રૂપ, જીભથી જે મિષ્ટાદિ અનેક પદાર્થનુ ગ્રહણુ થાય છે તે રસ, નાસિકા (નાક) થી જેનુ ગ્રહણુ થાય તે ગન્ધ, ત્વચાથી જેનુ ગ્રહણુ થાય તે સ્પર્શ, એક, બે, ઇત્યાદિ ગણુના જેનાથી થાય છે તે સખ્યા, જેનાથી તોલ એટલે ભારીપણુ હલકાપણુ માલુમ થાય છે તે પરિમાણુ, એક બીજાથી અલગ થવુ તેનું નામ પૃથકત્વ, એક બીજાની સાથે મળવુ તેનુ નામ સયોગ, એક બીજા સાથે મળેલાના કડકા થવા તેનું નામ વિભાગ, એકથી બીજુ દૂર તે પર છે, એકની સન્નિધિમાં હોવું અપર છે, જેનાથી સારૂ અથવા ખરાબ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે બુદ્ધિ, આનન્દનુ નામ સુખ, કલેશનુ નામ દુ:ખ, ઇચ્છા–રાગ, દ્વેષ–વિરોધ, અનેક પ્રકારના બળ પુરૂષાર્થ તે પ્રયત્ન, ભારીપણુ તે ગુરૂત્વ, દ્રવત્વ એટલે પિગળી જવુ, (સ્નેહ) પ્રીતિ, ચિકણાપણુ, બીજાના સબધથી વાસના થવી તે સસ્કાર (ધર્મ) ન્યાયાચરણુ અને કઠિનત્વાદિ (અધર્મ) અન્યાયાચરણુ અને કઠિન· તાથી વિરૂદ્ધ કોમળતા; એ ૨૪ ગુણુ છે.

**उत्क्षेपणमवक्षेपणमाकुञ्चनं प्रसारणं गमनमिति कर्माणि ॥
वै० । अ० १ । आ० १ । सू० ७ ॥**

(**उत्क्षेपण**) ઉપર ફેંકવું, (**अवक्षेपण**) નીચે ફેંકવુ, (**आकुञ्चन**) સંકોચ કરવો, (**प्रसारण**) ફેલાવવુ, (**गमन**) આવવુ જવું ઘૂમવુ આદિ એ કર્મ કહેવાય છે. હવે કર્મનું લક્ષણુ કહેવામાં આવે છે.

**एकद्रव्यमगुण संयोगविभागेष्वनपेक्षकारणमिति कर्मलक्षणम् ।
वै० । अ० १ । आ० १ । सूं० १७ ॥**

एकद्रव्यमाश्रय आधारो यस्य तदेकद्रव्यम् । न विद्यते गुणो यस्य यस्मिन् वा तदगुणम् । संयोगेषु विभागेषु चाऽपेक्षारहितं कारणम् [illegible]णम् । अथवा यत्क्रियते तत्कर्म लक्ष्यते येन तल्लक्षणम्, कर्मणोलक्षणम् कर्म लक्षणम् દ્રવ્યના આશ્રિત ગણોથી રહિત. સંયોગ અને વિભાગમાં અપેક્ષા રહિત જે કારણ હોય તેને કર્મ કહે છે.

द्रव्यगुणकर्मणां द्रव्यं कारणं सामान्यम् ॥ वै० । अ० १ । आ० १ । सू० १८ ॥

જે કાર્ય દ્રવ્ય ગુણ અને કર્મનુ કારણદ્રવ્ય છે તે સામાન્ય દ્રવ્ય છે.

द्रव्याणां द्रव्यं कार्यं सामान्यम् ॥ वै० । अ० १ । आ० १ । सू० २३ ॥

જે દ્રવ્યોનુ કાર્ય દ્રવ્ય છે તે કાર્યપણાથી સર્વ કાર્યોમાં સામાન્ય છે.

द्रव्यत्वं गुणत्वं कर्मत्वञ्च सामान्यानि विशेषाश्च ॥ वै०। अ० १। आ० २ ।सू ५॥

દ્રવ્યોમાં દ્રવ્યપણુ, ગુણોમા ગુણપણુ, કર્મોમાં કર્મપણુ, એ બધા સામાન્ય છે. (એટલે દ્રવ્યત્વ, ગુણત્વ અને કર્મત્વ એ સામાન્ય છે.) અને વિશેષ પણ છે. કારણકે દ્રવ્યોમાં દ્રવ્યત્વ સામાન્ય તથા ગુણત્વ અને કર્મત્વ અપેક્ષા વિશેષ છે, એ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજવુ.

सामान्यं विशेष इति बुद्ध्यपेक्षम् ॥ वै० । अ० १ । आ० २ । सू० ३ ॥

સામાન્ય અને વિશેષ, બુદ્ધિની અપેક્ષાથી સિદ્ધ થાય છે. જેમ મનુષ્ય વ્યક્તિમાં મનુષ્યત્વ સામાન્ય છે તે (સામાન્ય) પશુત્વની અપેક્ષાએ વિશેષ છે. તેવીજ રીતે સ્ત્રીત્વ, પુરૂષત્વ, બ્રાહ્મણત્વ, ક્ષત્રિયત્વ, વૈશ્યત્વ અને શૂદ્રત્વ પણ વિશેષ છે. બ્રાહ્મણ વ્યક્તિઓમા બ્રાહ્મણત્વ સામાન્ય, ક્ષત્રિયત્વાદિથી વિશેષ છે એ પ્રમાણે સર્વ ઠેકાણે સમજવુ.

इहेदमिति यतः कार्यकारणयोः स समवायः ॥ वै० । अ० ७ । आ०२ । सू०२६॥

અવયવોમાં અવયવી ઇત્યાદિ બુદ્ધિ થવાથી, અવયવ અને અવયવી, ક્રિયા અને ક્રિયાવાન, ગુણ અને ગુણી, કાર્ય અને કારણ, જાતિ અને વ્યકિત, એના નિત્ય સબધ હોવાથી તે સંબધને સમવાય કહે છે, અને જે બીજા દ્રવ્યોનો સબધ છે, તેને સયોગ કહે છે.

द्रव्यगुणयोः सजातीयारम्भकत्वं साधर्म्यम् ॥ वै०। अ० १ । आ० १ । सू०९॥

જે દ્રવ્ય અને ગુણનો સમાન જાતીયક કાર્યનો આરભ થાય છે, તેને સાધર્મ્ય કહે છે, જેવી રીતે પૃથ્વીમા જડત્ત્વ ધર્મ અને ઘટાદિ જનકત્ત્વ સ્વસદશ ધર્મ છે. તેવીજ રીતે જળમાં પણ જડત્ત્વ અને હિમ આદિ સ્વસદશ કાર્યનો આરભ પૃથ્વી સાથે જળનો અને જલનો પૃથ્વીસાથેનો તુલ્ય ધર્મ છે. અર્થાત્ "**द्रव्यगुणयोर्विजातीयारंभकत्वं वैधर्म्यम्**" એ જણાઇ ચૂકયુ કે જે દ્રવ્ય અને ગુણનો વિરૂદ્ધ ધર્મ અને કાર્યનો આરભ છે તેને વૈધર્મ્ય કહે છે જેમકે પૃથ્વીમા કઠિનત્ત્વ શુષ્કત્ત્વ અને ગધત્ત્વ ધર્મ જળથી વિરૂદ્ધ અને જળનો દ્રવત્ત્વ કોમલત્ત્વ અને રસગુણયુક્તત્ત્વ પૃથ્વીથી વિરૂદ્ધ છે. (દ્રવ્ય અને ગુણનુ સાધર્મ્ય, સમાનજાતીયારભકત્ત્વ છે. જેમકે દ્રવ્ય સદા દ્રવ્યને ઉત્પન્ન કરે છે અને ગુણ ગુણને ઉત્પન્ન કરે છે એ ટુંકો, મૂળ સૂત્રનો અર્થ છે)

कारणभावात्कार्यभावः ॥ वै० । अ० ४ । आ० १ । सू० ३ ॥

કારણના હોવાથી જ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

नतु कार्याभावात् कारणाभावः ॥ वै० । अ० १ । आ० २ । सू० २ ॥

કાર્યના અભાવથી કારણનો અભાવ થતો નથી.

कारणाऽभावात्कार्याऽभाव· ॥ वै० । अ० १ । आ० २ । सू० १ ॥

કારણ ન હોવાથી કાર્ય કદિપણ ઉત્પન્ન થતુ નથી.

कारणगुणपूर्वकः कार्यगुणो दृष्टः ॥ वै० । अ० २ । आ० १ । सू० २४ ॥

કારણમા જેવા ગુણ હોય છે તેવાજ ગુણ કાર્યમાં આવે છે.

પરિમાણ બે પ્રકારના છે.

अणुमहदिति तस्मिन्विशेषभावाद्विशेषाभावाच्च ॥ वै० । अ० ७ । आ० १ । सू० ११॥

(**अणु**) સૂક્ષ્મ (**महत्**) મ્હોટું જેમકે-ત્રસરેણુ લીખથી સૂક્ષ્મ, અને દ્વ્યણુકથી મ્હોટુ છે.

सदिति यतो द्रव्यगुणकर्मसु सा सत्ता ॥ वै० । अ० १ । आ० २ । सू० ७ ॥

દ્રવ્ય, ગુણ અને કર્મમાં સત્‌શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. જેમકે, **सद्द्रव्यम्, सत् गुणः सत् कर्म** માટે સત શબ્દનો પ્રયોગ જેને લઇને થાય છે, તેજ સત્તા છે. એટલે સત્ શબ્દનો જે વાચ્ય છે તેજ સત્તા છે.

भावोनुवृत्तेरेव हेतुत्वात्सामान्यमेव ॥ वै० । अ० १ । आ० २ । सू० ४ ॥

(**भाव**) સત્તા અનુવૃત્તિનોજ હેતુ હોવાથી સામાન્યજ કહેવાય છે, વિશેષ કહેવાતો નથી. (ઘટ, ઘટ, ઘટ, આવી એકાકાર બુદ્ધિને અનુવૃત્તિ કહે છે.)

હવે અભાવનુ નિરૂપણ કરવામા આવેછે. અભાવ પાચ પ્રકારનો છે.

क्रियागुणव्यपदेशाभावात्प्रागसत् ॥ वै० । अ० ९ । आ० १ । सू० १ ॥

(૧) કાર્યની ઉત્પત્તિ પ્હેલાં કાર્યનો અભાવ હોય છે તેમાં યુક્તિ આ છે કે— **क्रियागुणव्यपदेशाभावात्** ॥ ઘટાદિ કાર્યની ઉત્પત્તિ પહેલા "ઘટ છે, ઘટ કાળો છે"

આવો વ્યવહાર થતો નથી, જો ઉત્પત્તિની પહેલાં ઘટ હોય તો, ઉક્ત વ્યવહાર થવો જોઇએ પણ થતો નથી માટે કાર્યની ઉત્પત્તિ પહેલાં કાર્યનો અભાવ છે. એ અભાવને " પ્રાગભાવ" કહે છે.

બીજો અભાવ—

सदसत् ॥ वै० । अ० ९ । आ० १ । सू० २ ॥

ઉત્પન્ન થયેલ પદાર્થનો જે અભાવ, તેને " પ્રધ્વસા ભાવ " કહે છે જેમકે " **घटो ध्वस्तः** " ઘડો ફુટયો. અહિઆં ઘડાનો જે અભાવ થયો તે પ્રધ્વંસાભાવ છે.

ત્રીજો અભાવ—

सच्चासत् ॥ वै० । अ० ९ । आ० १ । सू० ४ ॥

વિદ્યમાન વસ્તુનોજ બીજાના સ્વરૂપથી જે " અભાવ " બોલાય છે તે અન્યોઅન્યાભાવ કહેવાય છે. જેમકે—" **अगौरश्व अनश्वो गौः** ॥ ગાય, અશ્વના સ્વરૂપે ગાય નથી, અને અશ્વ, ગાયના સ્વરૂપે અશ્વ નથી.

ચોથો અભાવ—

यच्चान्यदसदतस्तदसत् ॥ वै० अ० ९ । आ० १ । सू० ५ ॥

પૂર્વે જે ત્રણ અભાવો કહેવામાં આવ્યા છે તેનાથી ભિન્ન જે અભાવ છે તેને અત્યંતાભાવ કહે છે જેમકે—" **नरशृङ्ग** " મનુષ્યનુ શીંગ " **खपुष्प** " આકાશનુ ફુલ અને " **वन्ध्यापुत्र** " વન્ધ્યાનો પુત્ર ઇત્યાદિમાં જે અભાવ જણાય છે તે અત્યન્તાભાવ છે.

પાંચમો અભાવ—

नास्ति घटो गेह इति सतो घटस्य गेहसंसर्गप्रतिषेधः ॥ वै० । अ० ९ । आ० १ । सू० १० ॥

ઘરમાં ઘડો નથી, અર્થાત્ બીજે ઠેકાણે છે. ઘરની સાથે જે ઘડાનો સંબંધ નથી એ પાંચ પ્રકારના અભાવો કહેવાય છે.

इन्द्रियदोषात्संस्कारदोषाच्चाविद्या ॥ वै० । अ० ९ । आ० २ । सू० १० ॥

ઇંદ્રિયોના દોષથી અને સંસ્કારના દોષથી અવિદ્યા ઉત્પન્ન થાય છે.

तद्दुष्टज्ञानम् ॥ वै० । अ० ९ । आ० २ । सू० ११ ॥

જે દુષ્ટ (વિપરીત) ઉલટું જ્ઞાન છે તેને અવિદ્યા કહે છે.

अदुष्टं विद्या ॥ वै० । अ० ९ । आ० २ । सू० १२ ॥

જે અદુષ્ટ અર્થાત્ યથાર્થ જ્ઞાન છે તેને વિદ્યા કહે છે.

पृथिव्यादिरूपरसगन्धस्पर्शा द्रव्यानित्यत्वादनित्याश्च ॥ वै० । अ० ७ । आ० १ । सू० २ ॥
एतेननित्येषुनित्यत्वमुक्तम् ॥ वै० । अ० ७ । आ० १ । सू० ३ ॥

કાર્ય રૂપ પૃથિવ્યાદિ પદાર્થોમાં જે રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ ગુણો છે એ બધા કાર્ય દ્રવ્યોની અનિત્યતા હોવાથી અનિત્ય છે, પરંતુ જે કારણ રૂપ પૃથ્વ્યાદિ નિત્ય દ્રવ્યો છે તેમા રહેનાર ગન્ધાદિગુણ તો નિત્ય છે.

सदकारणवन्नित्यम् ॥ वै० । अ० ४ । आ० १ । सू० १ ॥

જે વિદ્યમાન છે અને જેનુ કારણ કોઇ નથી, તે નિત્ય છે. અર્થાત् **सत्कारणवदनित्यम्** જે કારણવાળું (કાર્ય) છે તે અનિત્ય છે.

अस्येदं कार्यं कारणं संयोगि विरोधि समवायि चेति लैङ्गिकम् ।
वै० । अ० ९ । आ० २ । सू० १ ॥

આનું આ કાર્ય અથવા કારણ છે, ઇત્યાદિ સમવાયિ, સંયોગિ, એકાર્થસમવાયિ અને વિરોધી એ ચાર પ્રકારનું લૈંગિક અર્થાત લિંગ અને લિંગીના સબંધથી જ્ઞાન થાય છે. " સમવાયિ " જેમકે, આકાશ પરિમાણ વાળુ છે. (આકાશ અને પરિમાણનો સમવાય સંબંધ છે માટે) " સયોગિ " જેમકે શરીર ત્વચાવાળુ છે. (શરીર અને ત્વચાનો સયોગ સંબધ છે માટે) " એકાર્થ સમવાયિ " એક અર્થમાં બેનું રહેવું જેમ કાર્યરૂપ સ્પર્શ કાર્યનુ લિંગ અર્થાત્ જણાવનાર છે. " વિરોધિ " જેમકે થઇ ગયેલ વૃષ્ટિ થનાર વૃષ્ટિનું વિરોધિ લિંગ છે. વ્યાપ્તિઃ—

नियतधर्मसाहित्यमुभयोरेकतरस्य वा व्याप्तिः ॥ निजशक्त्युद्भवमित्याचार्याः ॥
आधेयशक्तियोग इति पञ्चशिखः ॥ सांख्य० ॥ अ० ५ । सू० २९ । ३१ । ३२ ॥

સાધ્ય અને સાધન (જે સિદ્ધ કરવાને યોગ્ય છે તે સાધ્ય અને જેનાથી સિદ્ધ કરી શકાય તે સાધન) બન્નેનો અથવા કેવળ સાધનનો જે નિશ્ચિત સહચાર (સાહચર્ય) છે તેને વ્યાપ્તિ કહે છે. જેમ ધૂમ અને અગ્નિનો સહચાર (વ્યાપ્તિ કહેવાય છે ૨૯.) વ્યાપ્ય-ધુમ પોતાની શક્તિથી ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ ધુમ જ્યારે અગ્નિથી દૂર જાય છે ત્યારે અગ્નિના સંબધ વિના પણ રહી શકે છે. (૩૧) મહત્તત્વાદિમા પ્રકૃતિની વ્યાપકતા અને બુદ્ધ્યાદિમા વ્યાપ્યતારૂપ ધર્મના સબધનુ નામ વ્યાપ્તિ છે. તથા શકિત આધેયરૂપ અને શક્તિમાન આધાર રૂપ એ બન્નેના સબધને " વ્યાપ્તિ " કહેછે. ઇત્યાદિ શાસ્ત્રોના પ્રમાણોથી પરીક્ષા કરી ભણે

અને ભણાવે અન્યથા વિદ્યાર્થિઓને સત્ય જ્ઞાન કદિ પણ થઇ શકશે નહિ. જે જે ગ્રન્થો ભણાવવાના હોય તેની ઉપરોકત પ્રકારથી પરીક્ષા કરવી, પછી જે સત્ય જણાય તે ભણાવવાના ઉપયોગમાં લેવા અને જે ગ્રન્થો ઉક્ત પાંચ પ્રકારની પરીક્ષાથી વિરૂધ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરવો. કેમકેઃ—

लक्षणप्रमाणाभ्यां वस्तुसिद्धिः ॥

લક્ષણ–જેમકે–" **गन्धवती पृथिवी** " જે ગન્ધવાળી છે તે પૃથ્વી છે. એવી રીતે લક્ષણ અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી સર્વ સત્ય અને અસત્ય પદાર્થોનો નિર્ણય થાય છે, તેના વિના કંઇ પણ થઇ શકતુ નથી.

अथ पठन—पाठन विधिः ॥

હવે પઠન–પાઠનનો પ્રકાર લખવામા આવે છે પ્રથમ પાણિની મુનિએ બનાવેલી સૂત્રાત્મક શિક્ષા ભણવી. તેમા અક્ષરોના સ્થાન તથા પ્રયત્ન આદિ બતાવવામા આવ્યા છે, જેમકે " **प** " નું સ્થાન ઓષ્ઠ અને પ્રયત્ન સ્પૃષ્ટ, (પ્રાણ અને જીભની ક્રિયાને કરણ – પ્રયત્ન – કહે છે) એ પ્રમાણે યથાયોગ્ય સર્વ અક્ષરોના સ્થાન—પ્રયત્નો શિખવાડવા. ત્યારબાદ વ્યાકરણ એટલે અષ્ટાધ્યાયી સૂત્ર પાઠ, જેમકે— " **वृद्धिरादैच्** " ઇત્યાદિ. ત્યાર બાદ પદચ્છેદ જેમ–**वृद्धि आत्, ऐच्** અથવા **आदैच्**; ત્યાર બાદ સમાસ જેમ–**आच्च ऐच्च आदैच्** અર્થ–" **आदैचां वृद्धि संज्ञा क्रियते** " આ, ઐ, અને ઔની વૃદ્ધિ સંજ્ઞા કરાય છે. " **तःपरो यस्मात्स तपरस्तादपि परस्तपर** " તકાર જે વર્ણની પછી આવ્યો હોય અને તકારની પછી જે વર્ણ આવ્યો હોય તે બન્ને "તપર" કહેવાય છે. માટે " **आदैच्** " મા **आ**ની પછી **त्** છે અને **त्**ની પછી **ऐच** છે માટે **आ** અને **ऐ** બન્ને " તપર " કહેવાયા. " તપર " કરવાનુ પ્રયોજન એ છે કે " **आदैच्** " મા હ્રસ્વ **अ** અને પ્લુત **अ३**ની વૃદ્ધિ ન થઇ. ઉદાહરણ (**भाग**) અહિઆ **भज्** ધાતુને **घञ्** પ્રત્યય લગાડયા પછી " **घ्** અને **ञ्**ની **इत्संज्ञा** કરી લોપ કરવો. બાકી " **भज्+अ** " અહિઆ **ज्**ની પહેલા અને **भ**ની પછી જે **अ** છે તેનો વૃદ્ધિ સંજ્ઞાવાળો **आ** થયો એથી **भज्**ને બદલે " **भाज्** " થયો પછી " **ज्** " નો **ग्** કરી તેમા "**अ**" મેળવવાથી "**भाग**" શબ્દ સિદ્ધ થયો બીજુ ઉદાહરણ " **अध्यायः** " અહિઆ **अधि** ઉપસર્ગ પછી "**इ**" ધાતુને **यञ्** પ્રત્યય લગાડયા પછી **इ** ની વૃદ્ધિ **ऐ** કરી તેના સ્થાનમા **आय्** કરવો એટલે **अध्याय** શબ્દ સિદ્ધ થયો " **नामकः** " "**नी**" ધાતુને **ण्वुल्** પ્રત્યય લગાડી **नी** ધાતુસ્થ **ई**ની વૃદ્ધિ **ऐ** કરી **आय्** કરવો એટલે " **नायक** " શબ્દ સિદ્ધ થયો " **स्तावक** " **स्तु** ધાતુને **ण्वुल्** પ્રત્યય લગાડી **स्तु** ધાતુના **उ**ની વૃદ્ધિ **औ** કર્યા પછી તેના સ્થળમા **आव्** કરવો. **ण्वु**ઽમા " **ल्** " ની **इत्संज्ञा** કરી લોપ કરવો અને **व**ના સ્થાનમા **अक** આદેશ કરવો. **कृञ्** ધાતુને **ण्वुल्** પ્રત્યય લગાડવો એટલે "**कृ+ण्वुल्** **कृ** ધાતુના **ऋ**ની વૃદ્ધિ **आर** કરવી એટલે " **कारक** " શબ્દ સિધ્ધ થયો જે જે સૂત્રો આગળ પાછળના પ્રયોગમા લાગે તેનુ બધુ કાર્ય બતાવવુ, સ્લેટ અથવા લાકડાના પાટીઆ ઉપર કાચુ રૂપ બનાવવુ જેમકે **भज्+घञ्+सु**મા **ञ्** લોપ

કરી भज्+य+सु લખી બતાવવું પછી भज् ધાતુસ્થ अ ની વૃદ્ધિ તથા ज् નો ग् કરી भाग्+अ+सु લખવુ પછી अ ને ग् મેળવી " भाग+सु " લખવુ પછી उ ની उत्संज्ञा " स् " ના સ્થાનમા " रु " કરી ફરીથી उ ની इत्संज्ञा કરી લોપ કરવો પછી " भागर् " લખી र् (:) વિસર્જનીય કરી भागः સિદ્ધ રૂપ લખવુ. જે જે સૂત્રથી જે જે કામ થાય તે તે સુત્ર બોલાવી લખાવી કાર્ય કરાવવુ. એ પ્રકારે જો ભણાય અથવા ભણાવાય તો જલદી બોધ થઇ જાય. એક વાર એ પ્રમાણે અષ્ટાધ્યાયી ભણાવી અર્થ સહિત ધાતુપાઠ અને દશ લકારના રૂપો પ્રક્રિયા સહિત સમજાવવા. પછી ઉત્સર્ગ=સામાન્ય અને અપવાદ સૂત્રો સમજાવવા જેમકે સામાન્ય સૂત્ર " कर्मण्यण् " કર્મ ઉપપદ (પદની પાસે) હોય તો ધાતુને अण् પ્રત્યય લાગે છે ઉદાહરણ " कुम्भकार. " અપવાદ સૂત્ર " आतानुपसर्गे क. " ઉપસર્ગ ભિન્ન કર્મ ઉપપદ હોય તો આકારાન્ત ધાતુને " क " પ્રત્યય લાગે છે. (ઉદાહરણ गोद कम्बलद:) જે બહુ વ્યાપક હોય (તે ઉત્સર્ગ સૂત્ર કહેવાય) જેમકે–કર્મ ઉપપદ હોય તો સર્વ ધાતુને अण् પ્રત્યય લાગે છે (ઉત્સર્ગ સૂત્રના થોડાજ વિષયમા જે સૂત્રની પ્રવૃત્તિ હોય તે અપવાદ સૂત્ર કહેવાય) જેમકે આકારાન્ત ધાતુને " क " પ્રત્યય લાગે છે જેમ ઉત્સર્ગના સૂત્રના વિષયમા અપવાદ સૂત્રની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમ, અપવાદ સૂત્રના વિષયમાં ઉત્સર્ગ સૂત્રની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. જેમ ચક્રવર્તિ રાજાના રાજ્યમા માડળિક અને ભુમિવાળાની પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમ માડળિક રાજા આદિના વિષયમા ચક્રવર્ત્તિની પ્રવૃત્તિ થતી નથી એ પ્રમાણે મહર્ષિ પાણિનિજીએ ૧૦૦૦ શ્લોકમા સર્વ શબ્દ, અર્થ અને સંબધોની વિદ્યા બતાવી આપી છે. ધાતુપાઠ પૂર્ણ થયા પછી ઉણાદિગણ ભણાવવો તે વખતે સુબન્તનો વિષય સારી રીતે સમજાવવો આ પ્રમાણે અષ્ટાધ્યાયી એકવાર ભણાવ્યા પછી ફરીથી શકા, સમાધાન, વાર્તિક, કારિકા, અને પરિભાષાની ઘટના પૂર્વક અષ્ટાધ્યાયીની બીજી આવૃત્તિ ભણાવવી. ત્યારબાદ મહાભાષ્ય ભણાવવુ. વિદ્યાર્થી બુદ્ધિમાન, પુરૂષાર્થી, નિષ્કપટી, વિદ્યાવૃદ્ધિને ઇચ્છનાર નિયમ પૂર્વક અભ્યાસ કરે તો દોઢ વર્ષમા અષ્ટાધ્યાયી અને દોઢ વર્ષમા મહાભાષ્ય ભણી પૂર્ણ વૈયાકરણ થઇ શકે. વ્યાકરણ દ્વારા લૌકિક અને વૈદિક શબ્દોનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી બીજા શાસ્ત્રો જલદી અને સહેલાઇથી ભણી શકે છે. વ્યાકરણમા જે મોટો પરિશ્રમ કરવો પડે છે તે પરિશ્રમ બીજા શાસ્ત્રોમા કરવો પડતો નથી. ઉક્ત ગ્રન્થોના ભણવાથી જેટલો બોધ થાય છે તેટલો બોધ, સારસ્વત, ચન્દ્રિકા, કૌમુદી અને મનોરમાદિ કુગ્રન્થોનો પચાસ વર્ષ પર્યન્ત અભ્યાસ કરવા છતાં પણ થઇ સકતો નથી, કારણકે મહાશય મહર્ષિ લોકોએ સરળપણાથી જે મહાન વિષયને પોતાના ગ્રન્થમા પ્રકાશિત કર્યો છે, તે સરળપણુ અને તે મહાન વિષય ક્ષુદ્રાશય મનુષ્યોના કલ્પિત ગ્રન્થોમાં કેવી રીતે આવી શકે ? મહર્ષિ લોકોનો આશય, " જેમ બને તેમ ગ્રન્થ સુગમ અને થોડા સમયમા ગ્રહણ કરી શકાય " તેવો હોય છે જ્યારે ક્ષુદ્રાશય લોકોનો આશય, " ગ્રન્થ જેમ બને તેમ કઠણ, અલ્પફળવાળો અને ઘણાજ પરિશ્રમે ગ્રહણ કરી શકાય " તેવો હોય છે. એ, " મ્હોટો પહાડ ખોદી કોડીનો લાભ કરવો " તેની બરોબર છે. પરન્તુ ઋષિ લોકોના બનાવેલ ગ્રન્થોનુ ભણવુ " એક ડુબકી મારવી અને બહુ મૂલ્ય મોતીનો લાભ કરવો " તેની બરોબર છે. વ્યાકરણ ભણ્યા પછી યાસ્ક મુનિએ બનાવેલા (૧) નિઘંટુ અને (૨) નિરૂક્ત. છ અથવા આઠ મા-

સમાં અર્થ સહિત ભણવાં તથા ભણાવવાં પરન્તુ બીજા નાસ્તિક લોકોએ બનાવેલ અમરકોષ આદિ ભણી વ્યર્થ સમયનો વ્યય કરવો નહિ. ત્યારબાદ વૈદિક અને લૌકિક છન્દોનું જ્ઞાન બતાવનાર, તથા નવીન શ્લોકોની રચના બતાવનાર પિંગલાચાર્ય કૃત છન્દોગ્રન્થ પણ ભણે, એ ગ્રન્થથી શ્લોકોની રચના તથા પ્રસ્તાર ચાર માસમાં શિખી શકાય છે પરન્તુ અલ્પબુદ્ધિવાળા લોકોએ બનાવેલ વૃત્તરત્નાકર આદિ ગ્રન્થોના અભ્યાસમા અનેક વર્ષો નષ્ટ કરવાં નહિ. ત્યારબાદ જેનાથી દુષ્ટ વ્યસન દુર થાય અને ઉત્તમતા, સભ્યતા અને વકતૃતા આદિ પ્રાપ્ત કરી શકાય એવાં વાલ્મીકીય રામાયણ મહાભારતના ઉદ્યોગ પર્વમાથી વિદુર નીતિ આદિ સારાં સારાં પ્રકરણો કાવ્યની રીતિથી (એટલે પદચ્છેદ, સમાસ, અન્વય, વિશેષ્ય, વિશેષણ અને ભાવાર્થ સહિત) ભણે અને ભણાવે. એ વિદ્યા (કાવ્યજ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરવામા એક વરસ વાગે છે ત્યાર બાદ પૂર્વમીમાંસા, વૈશેષિક, ન્યાય, સાંખ્ય અને વેદાન્ત એ છ શાસ્ત્રો ઋષિકૃત વ્યાખ્યા સહિત અથવા ઉત્તમ વિદ્વાનોની સરળ વ્યાખ્યા સહિત ભણે અને ભણાવે, પરતુ વેદાન્ત સૂત્રો ભણ્યા પહેલાં ઇશ, કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુડક, માંડુકય, ઐતરેય, તૈત્તિરીય, છાન્દોગ્ય અને બૃહદારણ્યક એ દસ ઉપનિષદો ભણવાં. ત્યારબાદ ઐતરેય, શતપથ, સામ અને ગોપથ એ ચાર બ્રાહ્મણ ગ્રન્થ સહિત ચાર વેદો, સ્વર અને શબ્દાર્થ સબધ સહિત તથા કર્મકાંડની રીતિ સહિત છ વર્ષની અદર ભણવા તથા ભણાવવા. અર્થ સહિત વેદ ભણવામા પ્રમાણ

स्थाणुरयंभारहारः किलाभूदधीत्य वे न विजानाति योऽर्थम् । योऽर्थज्ञ इत्सकलं भद्रमश्नुते नाकमेति ज्ञानविधूतपाप्मा ॥ निरुक्त १ । १८॥

જે લોકો વેદનો અર્થ રહિત પાઠજ કરે છે, તેઓ જેમ વૃક્ષ, શાખા, પાંદડાં, ફળ અને પુષ્પોને ધારણ કરે છે તથા પશુઓ જેમ ધાન્ય આદિ ભાર ઉઠાવે છે બસ તેવીજ રીતે ભારવાહક (બોજો ઉઠાવનાર) છે, પરન્તુ જેઓ અર્થ સહિત વેદોને ભણે છે તેઓ તો વૈદિક જ્ઞાન દ્વારા ઐહિક સપૂર્ણ આનન્દ ભોગવી દેહાન્ત થયા પછી સર્વાનન્દ (મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત થાય છે.

उत त्वः पश्यन्न ददर्श वाचमुत त्वः शृण्वन्न शृणोत्येनाम् । उतो त्वस्मै तन्वं१ विसस्रे जायेव पत्य उशती सुवासाः ॥ ऋ० ॥ मं० १० । सू० ७१ । मं० ४ ॥

જે અવિદ્વાન છે તે સાંભળતાં છતાં નથી સાંભળતો, દેખતાં છતાં નથી દેખતો, બોલતાં છતાં નથી બોલતો એટલે કે અવિદ્વાન માણસ એ વાણી (વેદવાણી) નું રહસ્ય (ખરોઅર્થ) સમજી શકતો નથી. પરન્તુ જે શબ્દ, અર્થ અને સબધને જાણનાર છે તેને તો વિદ્યાદેવી જેમ પતિને ઇચ્છનારી પતિવ્રતા સ્ત્રી સુદર વસ્ત્ર તથા આભુષણાદિ પહેરી પતિની પાસે પોતાનો અભિપ્રાય પ્રકટ કરે છે તેમ પોતાનો અભિપ્રાય તથા અંગ પ્રત્યંગો પ્રકટ કરે છે.

ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधिविश्वे निषेदुः । यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समासते ॥ ऋ० । मं० १ । सू० १६४ । मं० ३९ ॥

વ્યાપક, અવિનાશી, સર્વોત્કૃષ્ટ પરમેશ્વરમા વિદ્વાન, પૃથ્વી અને સૂર્યાદિ સર્વ વિદ્યમાન છે-જેમા વેદોનુ મુખ્ય તાત્પર્ય રહ્યુ છે, તે બ્રહ્મને જે નથી જાણતો તેને ઋગ્વેદ આદિ ચારે વેદો શુ કઇ પણ સુખ આપી શકે છે? અર્થાત્ કઇ નહિ, પરન્તુ જે વેદોનો અભ્યાસ કરી ધર્માત્મા અને યોગી થઇ તે બ્રહ્મને જાણે છે, તે પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરી મુક્તિ રૂપી આનન્દને ભોગવે છે. માટે જે કઇ પણ ભણવુ અથવા ભણાવવુ તે સઘળુ અર્થ સહિત હોવુ જોઇએ. એ પ્રમાણે ચારે વેદો ભણી (૧) "**આયુર્વેદ**" એટલે જે ચરક, સુશ્રુત આદિ ઋષિમુનિ પ્રણીત વૈદ્યક શાસ્ત્ર છે તેને અર્થ, ક્રિયા, શસ્ત્ર, છેદન, ભેદન, લેપ, ચિકિત્સા, નિદાન. ઔષધ, પથ્ય, શરીર, દેશ, કાલ અને વસ્તુના ગુણ એ જ્ઞાનપૂર્વક ૪ (ચાર) વર્ષમા ભણે તથા ભણાવે. ત્યાર પછી (૨) "**ધનુર્વેદ**" એટલે જે રાજ સબધી કામ છે જેના બે ભેદ છે-એક સ્વય રાજપુરૂષ સબધી અને બીજો પ્રજા સબધી રાજકાર્યમાં સર્વ સેનાના અધ્યક્ષ (સેનાપતિનું) કામ શસ્ત્રાસ્ત્ર વિદ્યા, અનેક પ્રકારના વ્યૂહોનો અભ્યાસ (કવાયદ જે ક્રિયા લડાઇ વખતે કરવી પડે છે તે) એ સારી રીતે શિખવે બીજો પ્રજા સબધી એટલે પ્રજાનુ પાલન કેમ કરવુ તથા પ્રજાની વૃદ્ધિ કેમ કરવી? એ કામ બરાબર શિખી ન્યાયપૂર્વક પ્રજાને સતુષ્ટ રાખવી દુષ્ટોને યોગ્ય દડ તથા શ્રેષ્ઠનુ યોગ્ય પાલન ઇત્યાદિનો સાંગ અભ્યાસ બે વરસમા કરી લેવો ત્યાર પછી (૩) "**ગાન્ધર્વવેદ**" જેને ગાન વિદ્યા કહે છે, તેમા સ્વર, રાગ, રાગિણી, સમય, તાલ, ગ્રામ, તાન, વાદિત્ર, નૃત્ય અને ગીત આદિને સારી રીતે શિખવા, સામવેદનુ ગાન વાદિત્ર-વાદન પૂર્વક શિખવુ નારદ સહિતા આદિ જે આર્ષ ગ્રન્થો છે તેને ભણવાના ઉપયોગમાં લેવા પરતુ ભાંડ, વેસ્યા અને વિષયાસક્તિ કરાવનાર વૈરાગિઓના ગર્દભ શબ્દની માફક ખોટા આલાપ કદિ પણ કરવો નહિ. (૪) "**અર્થવેદ**" — જેમા શિલ્પ વિદ્યા ભરી છે તેમાથી પદાર્થોના ગુણો, વિજ્ઞાન, ક્રિયા, કૌશલ નાના પ્રકારના આવિષ્કારો (નવીન શોધખોળ) કરવાનુ જ્ઞાન આદિ પ્રાપ્ત કરવુ, ઐશ્વર્ય વૃદ્ધિકારક જે જે ઉપાયો છે તે તેમાથી (અર્થવેદમાથી) શીખવા ત્યાર પછી બે વરસમા જ્યોતિષ્ શાસ્ત્ર ભણવુ જ્યોતિષ્ ગ્રન્થો સૂર્યસિદ્ધાન્તાદિ કે જેમા બીજ ગણિત, અકગણિત, ભૂગોલ, ખગોલ અને ભૂગર્ભ વિદ્યા છે તેને સારી રીતે ભણવા ત્યાર પછી સર્વ પ્રકારની યત્રકળા આદિ શીખવુ, પરન્તુ જે ગ્રહ, નક્ષત્ર, જન્મપત્રિકા, રાશિ, મુહૂર્ત્ત આદિ ફલદર્શક ગ્રન્થો છે તેને અસત્ય સમજી કદિ પણ ભણવા અને ભણાવવા નહિ ભણનાર અને ભણાવનારે એવો પ્રયત્ન કરવો કે વીસ એકવીસ વર્ષમાં સમગ્ર ઉત્તમ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, કરાવી સર્વદા આનન્દમા રહેવાય. ઉક્ત પ્રકારથી વીસ અથવા એકવીસ વરસમા જેટલી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તેટલી વિદ્યા બીજા પ્રકારથી સો વર્ષમા પણ મળી શકતી નથી.

ઋષિ લોકો મહાસમર્થ વિદ્વાન્, શાસ્ત્રને જાણનારા તથા ધર્માત્મા હતા માટે તેમના બનાવેલા ગ્રન્થો ભણવા અનૃષિ એટલે શાસ્ત્રનો પૂરેપૂરો મર્મ ન જાણનાર અને આત્માને પક્ષપાતી બનાવનારના બનાવેલ ગ્રન્થ પણ, અર્થબોધ રહિત તથા પક્ષપાત સહિત હોવાથી ત્યાજ્ય છે.

પૂર્વમીમાંસા ઉપર વ્યાસમુનિકૃત વ્યાખ્યા, વૈશેષિક ઉપર ગૌતમમુનિકૃત વ્યાખ્યા, ન્યાયસૂત્ર ઉપર વાત્સ્યાયનકૃત ભાષ્ય, પતજલિમુનિકૃત યોગસૂત્ર ઉપર વ્યાસમુનિકૃત ભાષ્ય, કપિલ મુનિકૃત સાખ્ય સૂત્ર ઉપર ભાગુરિમુનિકૃત ભાષ્ય, વેદાન્ત સૂત્ર ઉપર વાત્સ્યાયન મુનિકૃત ભાષ્ય અથવા બૌદ્ધાયનકૃત ભાષ્ય વૃત્તિ સહિત, ભણે અને ભણાવે. ઇત્યાદિ સૂત્રોને કલ્પ અગમા પણ ગણવા જોઇએ જેમ ઋગ્ યજુ, સામ અને અથર્વવેદ ઇશ્વરકૃત છે, તેમ ઐતરેય, શતપથ, સામ, અને ગોપથ, એ ચાર બ્રાહ્મણ, શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિઘ ટુ, નિરૂકત, છન્દ અને જ્યોતિષ્ એ છ વેદોના અગો અને છ શાસ્ત્ર* વેદોના ઉપાગો, આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાન્ધર્વવેદ, અને અર્થવેદ એ ચાર ઉપવેદ ઇત્યાદિ બધા ઋષિ મુનિઓએ બનાવ્યા છે. તેમા પણ જે જે વેદ વિરૂદ્ધ લાગે તે તે છોડી દેવુ, કારણ કે વેદ ઇશ્વરકૃત હોવાથી નિર્ભ્રાન્ત અને સ્વતઃ પ્રમાણ છે (એટલે વેદનુ પ્રમાણ વેદથીજ થાય છે) બ્રાહ્મણ આદિ સર્વ ગ્રથો પરત પ્રમાણ છે (એટલે તેનુ પ્રમાણ વેદને આધીન છે) વેદની વિશેષ વ્યાખ્યા ઋગ્વેદાદિ ભાષ્યભૂમિકામા જોઇ લેવી તથા આ ગ્રથમા પણ આગળ લખીશું.

હવે જે ગ્રન્થો ત્યાજ્ય છે તે સક્ષેપથી બતાવવામા આવે છે, જેને જાળગ્રન્થ સમજી તેનુ પઠનપાઠન ન કરવુ.

વ્યાકરણમા—કાતંત્ર, સારસ્વત, ચદ્રિકા, મુગ્ધબોધ, કૌમુદી, શેખર, મનોરમાદિ

કોષમા—અમરકોષાદિ

છન્દોગ્રન્થમા—વૃત્તરત્નાકરાદિ.

શિક્ષામા—**अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि पाणिनीयमतं यथा इत्यादि.**

જ્યોતિષમા—શીઘ્રબોધ, મુહૂર્ત્તચિન્તામણિ આદિ

કાવ્યમા—નાયિકા ભેદ, કુવલયાનન્દ, રઘુવશ, માઘ, કિરાતાર્જુનીય, ઇત્યાદિ

મીમાસામા—ધર્મસિધુ, વ્રતાર્ક આદિ

વૈશેષિકમા—તર્કસગ્રહ આદિ.

ન્યાયમા—જાગદીશી આદિ.

યોગમા—હઠપ્રદીપિકા આદિ.

સાખ્યમા—સાખ્યતત્ત્વ કૌમુદી આદિ.

વેદાન્તમા—યોગવાસિષ્ઠ, પચદશી આદિ.

વૈદ્યકમા—શાર્ઙ્ગધર, આદિ.

સ્મૃતિઓમા—મનુસ્મૃતિમાના પ્રક્ષિપ્ત શ્લોક તથા બીજી બધી સ્મૃતિઓ, બધા તત્ર ગ્રન્થો, બધા પુરાણો, બધા ઉપપુરાણો, તુલસીદાસ કૃત રામાયણ, રુક્મિણીમગલ આદિ અને સર્વ ભાષાગ્રન્થો.

એ બધા કપોલકલ્પિત હોવાથી મિથ્યા છે. (**પ્રશ્ન**) શું એ ગ્રન્થોમાં જરા પણ સત્ય નથી ? (**ઉત્તર**) થોડુ સત્ય તો છે પરન્તુ સાથ સથ અસત્ય પણ ઘણુજ છે. માટે

* (આ ઠેકાણે છ શાસ્ત્રોને કલ્પથી અલગ ગણ્યા છ અને પહેલા કલ્પ અગમા ગણ્યા છે આથી અનુમાન થઇ શકે છે કે છ શાસ્ત્રોને કલ્પ ગણવાં એ સ્વામીજીનો મત નથી)

" **विषसम्पृक्तान्नवत् त्याज्याः** " જેમ વિષ સાથે મળેલુ ઉત્તમ અન્ન પણ ત્યાજ્ય છે તેમ ઉક્ત ગ્રન્થો ત્યાજ્ય સમજવા. (**પ્રશ્ન**) શુ આપ પુરાણ, ઇતિહાસને નથી માનતા ? (**ઉત્તર**) માનુ છું પણ સત્યને , અસત્યને નહિ. (**પ્રશ્ન**) શુ સત્ય ? અને શુ અસત્ય ? (**ઉત્તર**) **ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान् गाथा नाराशंसीरिति ॥**

એ ગૃહ્ય સૂત્રનું વચન છે. ઉપર લખેલા ઐતરેય, શતપથ આદિ બ્રાહ્મણ ગ્રન્થોનાજ ઇતિહાસ, પુરાણ, કલ્પ, ગાથા અને નારાશસી એ પાચ નામ છે શ્રીમદ્ ભાગવત આદિનુ નામ પુરાણ નથી.

પ્રશ્ન—જે ત્યાજ્ય ગ્રન્થોમાં સત્ય છે તેનુ ગ્રહણ શા માટે ન કરવુ ?

ઉત્તર—એ ગ્રન્થોમા જે જે સત્ય છે તે તે વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોનુ છે અને જે મિથ્યા (ખોટુ) છે તે તેનુ પોતાનુ છે. માટે વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોનો સ્વીકાર કરવાથી સર્વ સત્યનો સ્વીકાર થઇ જાય છે. માટે **असत्यमिश्रं सत्यं दूरतस्त्यजेत् ॥** અસત્ય મિશ્રિત ગ્રન્થોમાના સત્યનો દૂરથી ત્યાગ કરવો જે લોકો અસત્ય મિશ્રિત ગ્રન્થોમાથી સત્યને લેવા ઇચ્છે છે તે અસત્યની જાળમા સપડાઇ જાય છે. માટે વિષવાળા અન્નની માફક એવા ગ્રન્થોનો ત્યાગ કરવો.

પ્રશ્ન—તમારો શો મત છે ?

ઉત્તર—વેદમા જે જે કરવાની અને છોડવાની શિક્ષા [illegible] છે તેને અનુસરી કરવુ અને છોડવુ, એ મને માન્ય છે, માટે મારો મત, જે વેદમા છે તેજ છે, સર્વ મનુષ્યોએ પણ વેદની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી પરમ આર્ય બનવુ જોઇએ

પ્રશ્ન—અસત્ય મિશ્રિત સત્ય, અને વિરોધની દૃષ્ટિએ બીજા ગ્રન્થો ત્યાજ્ય હોય તો, ૭ દર્શનોમાં પણ વિરોધ હોવાથી તમારા કથન પ્રમાણે ત્યાજ્ય થવા જોઇએ મીમાસા કર્મથી, વૈશેષિક કાળથી, ન્યાય પરમાણુઓથી, યોગ પુરૂષાર્થથી, સાખ્ય પ્રકૃતિથી અને વેદાન્ત બ્રહ્મથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ માને છે શુ એ વિરોધ નથી ?

ઉત્તર—પ્રથમ તો સાખ્ય અને વેદાન્ત સિવાય બાકી રહેલ ચાર દર્શનોમા પ્રસિદ્ધ રીતે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ લખેલ નથી. બીજુ જો તમે વિરોધનો અર્થ જાણતા હોત તો ૭ દર્શનોમા વિરોધ છે એમ કહેત નહિ. (હવે ઉત્તરદાતા પોતે પ્રશ્નકાર બને છે) —

પ્રશ્ન—હુ તમને પૂછુ છુ કે વિરોધ કયે સ્થળે થાય છે ? એક વિષયમા કે ભિન્ન ભિન્ન વિષયમા ?

ઉત્તર—એક વિષયમાં અનેક માણસોનું જે પરસ્પર ઉલટુ કથન છે તેને હુ "વિરોધ" સમજુ છુ. ૭ દર્શનોનુ પણ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ રૂપ એક વિષયમા પરસ્પર ઉલટુ કથન છે માટે દર્શનોમાં વિરોધ છે.

પ્રશ્ન—વિદ્યા એક છે કે અનેક ?

ઉત્તર—એક.

પ્રશ્ન—તો પછી વ્યાકરણ, વૈદ્યક, જ્યોતિષ, આદિના ભિન્ન ભિન્ન વિષય કેમ છે?

ઉત્તર—એ એકજ વિદ્યાના ભિન્ન ભિન્ન વિષયને બતાવનારા ભિન્ન ભિન્ન અંગો છે.

સમાધાન—બસ, તેવીજ રીતે સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિની વિદ્યાના ભિન્ન ભિન્ન છ અંગોને બતાવનારા છ શાસ્ત્રો છે. જેમ ઘડાની ઉત્પત્તિમાં કર્મ, સમય, માટી, વિચાર, સંયોગ, વિભાગ આદિ કરવાને પુરૂષાર્થ, પ્રકૃતિના ગુણો અને કુંભાર કારણ છે તેમજ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિમા પણ જે કર્મની જરૂર છે તેની વ્યાખ્યા મીમાંસામા, સમયની વ્યાખ્યા વૈશેષિકમા, ઉપાદાન કારણની વ્યાખ્યા ન્યાયમા, પુરૂષાર્થની વ્યાખ્યા યોગમા, તત્વોના અનુક્રમે ગણના સાંખ્યમા, અને નિમિત્ત કારણ પરમેશ્વરની વ્યાખ્યા વેદાન્તમા છે જેમ વૈદ્યક શાસ્ત્રમા નિદાન, ચિકિત્સા, ઔષધિ, દાન અને પથ્ય આદિના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકરણો હોવા છતા, બધાનો સિદ્ધાન્ત તો રોગ દૂર કરવાનોજ હોય છે તેમ સૃષ્ટિના છ અંગોમાથી એક એક અંગની વ્યાખ્યા કરનાર છ દર્શનોનો સિદ્ધાન્ત તો એકજ છે માટે દર્શનોમા કોઇ પણ પ્રકારનો વિરોધ નથી એ વિષયની વધારે વ્યાખ્યા સૃષ્ટિ પ્રકરણમા કરીશું

વિદ્યા ભણવામા તથા ભણાવવામા ઘણા વિઘ્નો આવે છે તેમાથી થોડાક અત્રે જણાવીએ છિયે. (૧) દુષ્ટ વિષયી માણસોનો સંગ, (૨) મદ્યાદિ સેવન તથા વેશ્યાગમનાદિ દુષ્ટ વ્યસન, (૩) બાલ્યાવસ્થામા વિવાહ, (પચ્ચીસ વર્ષ પહેલા પુરૂષનો અને સોળ વર્ષ પહેલા સ્ત્રીનો વિવાહ બાલવિવાહ કહેવાય છે) (૪) પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય ન રાખવુ, (૫) રાજા, માતા, પિતા અને વિદ્વાનોનો વેદાદિ શાસ્ત્ર પ્રચારમા પ્રેમ ન હોવો, (૬) ગુરૂકુલ જેવી આદર્શ સંસ્થાનો અભાવ, (૭) અતિ ભોજન, (૮) અતિ જાગરણ, (૯) પઠન પાઠનમા પરીક્ષા લેવા દેવામા આલસ્ય, (૧૦) કપટ, (૧૧) ઉત્તમ વિદ્યાનો લાભ ન સમજવો, (૧૨) બ્રહ્મચર્યથી બળ, બુદ્ધિ, પરાક્રમ, આરોગ્ય, રાજ્ય અને ધનની વૃદ્ધિ ન માનવી, (૧૩) ઇશ્વરનુ ધ્યાન છોડી પાષાણ આદિ જડમૂર્ત્તિના દર્શન અને પૂજનમા વ્યર્થ કાલક્ષેપ કરવો, (૧૪) માતા, પિતા, અતિથિ, આચાર્ય અને વિદ્વાનોની સત્ય મૂર્ત્તિ ન માની સેવા અને સત્સંગતિ ન કરવી, (૧૫) વર્ણાશ્રમ ધર્મનો ત્યાગ કરી ઊર્ધ્વપુંડ્ર, ત્રિપુંડ્ર, તિલક, કંઠી, માળા પહેરવી, એકાદશી અને ત્રયોદશી આદિના વ્રતો કરવા, (૧૬) કાશી આદિમા તીર્થબુદ્ધિ કરી અભ્યાસનો ત્યાગ કરી ભટકવુ, (૧૭) રામ, કૃષ્ણ, નારાયણ, શિવ, ભગવતી, ગણેશાદિના નામ સ્મરણથી પાપ દૂર થવાનો વિશ્વાસ, (૧૮) પાખંડીઓના ઉપદેશથી વિદ્યા ભણવામા અશ્રદ્ધા થવી, (૧૯) વિદ્યા, ધર્મ, યોગ અને પરમેશ્વરની ઉપાસના વિના ભાગવતાદિ પુરાણોની મિથ્યા કથાથી મુક્તિ માનવી, (૨૦) લોભથી ધન આદિ મેળવવામા પ્રવૃત્ત થઇ વિદ્યામા પ્રીતિ ન રાખવી, (૨૧) જ્યા ત્યા વ્યર્થ ભટકવુ ઇત્યાદિ અસત્ય વ્યવહારો કરવાથી બ્રહ્મચર્ય અને વિદ્યાના લાભથી રહિત થઇ, રોગી અને મૂર્ખ બને છે

આજકાલ સંપ્રદાય ચલાવનારા લોકો તથા સ્વાર્થી બ્રાહ્મણો બીજાઓને વિદ્યા તથા સત્સંગથી અલગ રાખી પોતાની જાળમા ફસાવી તન મન અને ધન હરી લે છે. તેઓની ઇચ્છા હોય છે કે જો ક્ષત્રિય આદિ વર્ણો ભણશે તો અમારૂ કપટ જાણી, અમારી જાળ-

માથી છૂટી જશે અને અમારૂ અપમાન કરશે. આવા પણ દેશમા વિઘ્નોજ છે માટે રાજા તથા પ્રજાએ ઉપરનાં વિઘ્નોને દૂર કરી પોતાની પ્રજા અને સન્તાનોને વિદ્વાન બનાવવામા તન, મન, ધનથી પ્રયત્ન કરવો

પ્રશ્ન—શું સ્ત્રી અને શૂદ્રો પણ વેદો ભણે ? જો, એ ભણશે તો પછી અમે શુ કરશું ? સ્ત્રી અને શૂદ્રોને નહિ ભણવામા પ્રમાણ પણ છે.—

स्त्रीशूद्रौ नाधीयाताम् इति श्रुतेः ॥

સ્ત્રી અને શૂદ્રોએ ન ભણવુ, એ શ્રુતિ છે

(**ઉત્તર**)—સર્વ સ્ત્રી અને પુરૂષને ભણવાનો અધિકાર છે. તમે જોઇએ તે કરો' ઉક્ત શ્રુતિ પણ તમારી કપોલકલ્પિત છે, કોઇ પ્રામાણિક ગ્રન્થની નથી. સર્વ મનુષ્યોએ ભણવુ જોઇએ, તેમા યજુર્વેદનુ પ્રમાણ છે

यथेमां वाचं कल्याणीमावदानि जनेभ्यः । ब्रह्मराजन्याभ्याꣳ
शूद्राय चार्याय च स्वाय चारणाय ॥ यजु० अ० । २६ । २ ॥

પરમેશ્વર કહે છે કે (**यथा**) જેમ હુ (**जनेभ्यः**) સર્વ મનુષ્યોને માટે (**इमाम्**) આ (**कल्याणीम्**) સસારના અને મુક્તિના સુખને આપનારી (**वाचम्**) ઋગ્વેદાદિ ચાર વેદોની વાણીનો (**आवदानि**) ઉપદેશ કરૂ છુ તેમ તમે પણ કર્યા કરો અહિ આ કોઇ એમ શકા કરે કે " જન " શબ્દથી માત્ર દ્વિજો જ સમજવા, કારણ કે સ્મૃતિ આદિ ગ્રન્થોમા બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને જ વેદ ભણવાનો અધિકાર લખ્યો છે, શૂદ્રાદિને નહિ. (ઉત્તર) (**ब्रह्मराजन्याभ्यां**) પરમેશ્વર સ્વય કહે છે કે મે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય (**अर्याय**) વૈશ્ય (**शूद्राय**) શૂદ્ર (**स्वाय**) પોતાના નોકર ચાકર સ્ત્રી આદિ (**अरणाय**) અને અતિશૂદ્રોને માટે પણ વેદનો પ્રકાશ કર્યો છે માટે સર્વ મનુષ્યોએ વેદ ભણી ભણાવી વિજ્ઞાન વધારી સારી વાતનુ ગ્રહણ અને ખરાબ વાતનુ વર્જન (ત્યાગ) કરી દુ:ખોને દૂર કરી આનન્દને પ્રાપ્ત કરવો

કહો હવે તમારી વાત માનવી કે પરમેશ્વરની ? પરમેશ્વરની વાત જરૂર માનવી જોઇએ. એટલું છતાં (પ્રમાણ હોવા છતા) યદિ કોઇ ન માને તો તે નાસ્તિક હોવો જોઇએ; કારણ કે " **नास्तिकोवेद निन्दक.** " **मनु०** વેદની આજ્ઞાને ન માનનાર માણસ નાસ્તિક કહેવાય છે. શુ પરમેશ્વર શૂદ્રોનુ ભલુ નથી ઇચ્છતો ? શુ પરમેશ્વર પક્ષપાતી છે ? કે જેથી શૂદ્રોને વેદ ભણવાની મનાઇ, અને દ્વિજોને આજ્ઞા આપે પરમેશ્વરનો અભિપ્રાય હોત કે શૂદ્ર આદિને ભણાવવા નહિ તથા વેદો સભળાવવા નહિ તો તેના શરીરમા વાણી અને શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય રચત નહિ પરમાત્માએ જેમ પૃથિવી, જલ, અગ્નિ વાયુ, ચન્દ્ર, સૂર્ય અને અન્નાદિ પદાર્થો સર્વને માટે બનાવ્યા છે, તેવીજ રીતે વેદો પણ સર્વને માટે પ્રકાશિત કર્યા છે, અને જ્યા કાઇ નિષેધ કર્યો છે તેનો અભિપ્રાય એ છે કે જેને ભણાવતાં

પણ ન આવડે તે બુદ્ધિ હીન; મૂર્ખ હોવાથી શદ્ર કહેવાય છે, તેઓને ભણાવવુ વ્યર્થ છે. અને જે તમે સ્ત્રીઓને ભણવાનો નિષેધ કરો છો તે તમારી મૂર્ખતા, સ્વાર્થતા અને નિર્બુદ્ધતાનો પ્રભાવ છે જુઓ વેદોમા કન્યાઓને ભણવાનુ વિધાન છે

ब्रह्मचर्य्येण कन्या ३ युवानं विन्दते पतिम्॥ अथर्व०
कां० ११। प्र० २४। अ० ३। मं० १८॥

જેમ કુમાર બ્રહ્મચર્યના સેવનથી પૂર્ણ વિદ્યા અને સુશિક્ષા પ્રાપ્ત કરી પોતાને અનુકુળ વિદુષી યુવતી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરે છે, તેમ (**कन्या**) કુમારી (**ब्रह्मचर्येण**) બ્રહ્મચર્યના સેવનથી વેદાદિ શાસ્ત્રોને ભણી, પૂર્ણ વિદ્યા અને ઉત્તમ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરી, યુવતી થઇ પોતાના સદૃશ વિદ્વાન્ (**युवानम्**) પૂર્ણ યુવાન પુરૂષને (**विन्दते**) પ્રાપ્ત કરે. માટે સ્ત્રીઓએ પણ બ્રહ્મચર્ય સાથ વિદ્યા ગ્રહણ અવશ્ય કરવુ જોઇએ.

પ્રશ્ન—શુ સ્ત્રીઓ પણ વેદો ભણે ? । । ।

ઉત્તર—જરૂર જુઓ શ્રૌતસૂત્રાદિમા—"**इमं मंत्रं पत्नी पठेत्**" યજ્ઞમા સ્ત્રી આ (અમુક બોલવા કહેલો) મત્ર બોલે જો સ્ત્રી વેદાદિ શાસ્ત્રો ન ભણી હોય તો યજ્ઞમા સ્વર સહિત મત્રોનુ ઉચ્ચારણ અને સસ્કૃત ભાષણ કેવી રીતે કરી શકે ? ભારત વર્ષની સ્ત્રીઓમા ભૂષણરૂપ ગાર્ગી આદિ વેદાદિ શાસ્ત્રો ભણી પૂર્ણ વિદુષી થઇ હતી, એ શતપથ બ્રાહ્મણમા સ્પષ્ટ લખ્યુ છે. જો પુરૂષ વિદ્વાન્ અને સ્ત્રી અવિદુષી અથવા સ્ત્રી વિદુષી અને પુરૂષ અવિદ્વાન્ હોય તો ઘરમા દેવાસુરસગ્રામ નિત્ય ચાલુ રહે તો પછી એ ઘરમા સુખની આશા ક્યાથી બધાય ? જો સ્ત્રી ન ભણે તો કન્યાશાળામા સ્ત્રી અધ્યાપિકા કેમ થઇ શકે ? સ્વજનો પ્રતિ યોગ્ય વર્તાવ રાખી સ્ત્રીએ પતિને પ્રસન્ન રાખવો, પતિએ સ્ત્રીને પ્રસન્ન રાખવી, ઘરનુ સર્વ કામ સ્ત્રીએ સભાળવુ ઇત્યાદિ ગૃહાશ્રમના કાર્યો વિદ્યા વિના સારી રીતે થઇ શકતા નથી

આર્યાવર્ત્તની રાણીઓ ધનુર્વેદ—યુદ્ધ વિદ્યામા ઘણી નીપુણ હતી ! જો એમ ન હોય તો કૈકયી આદિ મહારાજા દશરથ આદિની સાથે યુદ્ધમા કેવી રીતે જઇ શકત, અને યુદ્ધ કરી શકત ! બ્રાહ્મણી અને ક્ષત્રીયાણીએ, સર્વ વિદ્યા, વૈસ્યાએ વ્યવહાર વિદ્યા, શૂદ્રાએ પાક આદિ સેવાની વિદ્યા જરૂર ભણવી જોઇએ. જેમ પુરૂષે વ્યાકરણ ધર્મ અને વ્યવહારનુ જ્ઞાન અવસ્ય મેળવવુ જોઇએ, તેમ સ્ત્રીઓએ પણ વ્યાકરણ, ધર્મ, વૈદક, ગણિત, શિલ્પવિદ્યા આદિ અવસ્ય શીખવા પડે છે, કારણ કે તે શીખ્યા સિવાય સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય, પતિ આદિને અનુકૂળ રહેવુ, યથાયોગ્ય સન્તાનોત્પતિ કરવી, સન્તાનોને સુશિક્ષા આપવી, પાલન કરવુ, વર્ધન કરવુ, ઘરના સર્વ કાર્યો યોગ્ય રીતે કરવા કરાવવા, વૈદક નિયમ પ્રમા[illegible] પથ્ય માફક અન્નપાન બનાવવુ, બનાવરાવવુ, આદિ થઇ શકતા નથી ઘરમા રોગ ન પેસે [illegible] અને કેમ સ્વચ્છ રાખવુ ? ઘરના લોકોને કેમ આનન્દિત રાખવા એ, વૈદક જ્ઞાન વિના અશ[illegible] છે શિલ્પ વિદ્યા જાણ્યા વિના ઘર બધાવવુ, વસ્ત્ર, આભૂષણ આદિ કરવા કરાવવા એ [illegible] અશક્ય છે ગણિત ભણ્યા શિવાય હિસાબ રાખી શકાતો નથી, વેદાદિ શાસ્ત્ર ભણ્યા શિવાય ઇશ્વર અને ધર્મ મા અજ્ઞાન રહી અધર્મથી કદિ પણ બચી શકાતુ નથી. માટે જે લોકો પોતાના

સંતાનોને ઉત્તમ શિક્ષા અને વિદ્યા આપી આત્મિક અને શારીરક દશામા ઉન્નતિશાલી બનાવે છે, તે ધન્યવાદને પાત્ર છે ઉત્તમ શિક્ષા આપવાથી સન્તાન માતા, પિતા, પતિ, સાસુ, શ્વશુર, રાજા, પ્રજા, પાડોશી અને મિત્રોની સાથે યોગ્ય વ્યવહાર કરતા શીખે છે ઉત્તમ વિદ્યા એજ એક અક્ષય (નહિ ખુટવાવાળો) કોશ છે જેમ જેમ વ્યય થાય છે તેમ તેમ એ કોશ વધતોજ જાય છે, જ્યારે બીજા કોશો વ્યય કરવાથી ઘટવા માડે છે. વિદ્યા રૂપી કોશમા ભાગીદાર ભાગ પડાવી શકતો નથી, ચોર ચોરી કરી શકતો નથી. રાજા અને પ્રજા પણ એ કોશનો આદર કરે છે

कन्यानां सम्प्रदानंच कुमाराणां च रक्षणम्   मनु० ७–१५२

રાજાનુ એ કર્ત્તવ્ય છે કે-બાલક અને બાલિકાને ગુરૂકુળમાં રખાવી બ્રહ્મચર્યના નિયમ પૂર્વક વિદ્યાદાન અપાવવુ જે કોઇ માતા, પિતા, રાજાજ્ઞા ન માને તો તેનો દંડ કરવો. અર્થાત્ રાજ્યમા આઠ વર્ષનો બાળક અથવા બાલિકા ઘેર રહેવાં ન જોઇએ કિન્તુ ગુરૂકુળમાજ રહે, તથા જ્યા સુધી સમાવર્તન સસ્કાર ન થાય ત્યા સુધી વિવાહ પણ ન કરી શકે.

सर्वेषामेव दानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते ।
वार्यन्नगोमहीवासास्तिलकाञ्चनसर्पिषाम् ॥ मनु० ४ । २३३ ॥

જળ, અન્ન, પૃથ્વી, ગાય, વસ્ત્ર, તલ, સુવર્ણ અને ઘી આદિ જેટલા સસારમાં દાનો છે તે સર્વમા વિદ્યા દાન અતિ શ્રેષ્ઠ છે માટે તન, મન, અને ધન દઇ વિદ્યાવૃદ્ધિમા અવશ્ય પ્રયત્ન જારી રાખવો. જે દેશમા યથાયોગ્ય બ્રહ્મચર્ય અને વિદ્યાની વૃદ્ધિ હોય છ તેજ દેશ સૌભાગ્યવાન્ (સમૃદ્ધિમાન્) હોય છે એ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યની શિક્ષા સક્ષેપથી લખી છે. હવે આગળ ચોથા સમુલ્લાસમા સમાવર્ત્તન (ગુરૂકુળમાથી ભણીને પાછુ આવવુ તે) અને ગૃહાશ્રમની શિક્ષા લખવામા આવશે.

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थप्रकाशे
सुभाषाविभूषिते शिक्षाविषये तृतीयः
समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थसमुल्लासारम्भः ॥

अथ समावर्त्तनविवाहगृहाश्रमविधिं वक्ष्यामः ॥

वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमम्
अविप्लुतब्रह्मचर्यो गृहस्थाश्रममाविशेत् ॥ मनु० ३ । २ ॥

ગુરૂકુળમાં રહી બ્રહ્મચર્ય-વ્રત સહિત ચાર, ત્રણ, બે અથવા એક વેદનો અંગ-ઉપાંગ સહિત, પૂર્ણ અભ્યાસ કરી, અખંડિત બ્રહ્મચારી અથવા બ્રહ્મચારિણીએ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવો.

तं प्रतीतं स्वधर्मेण ब्रह्मदायहरं पितुः ।
स्रग्विणं तल्प आसीनमर्हयेत्प्रथमं गवा ॥ मनु० ३ । ३ ॥

બ્રહ્મચારીના ધર્મપાલન વડે પ્રસિદ્ધ થયેલ, પિતા અથવા ગુરૂની પાસેથી (**दाय**= ભાગ) વિદ્યારૂપ ભાગને ગ્રહણ કરી ચાલનાર, માળાને ધારણ કરી પલંગ ઉપર બેસનાર, બ્રહ્મચારીનો આચાર્ય પ્રથમ ગોદાન વડે સત્કાર કરે તેમજ કન્યાનો પિતા પણ આવા ગુણયુક્ત વિદ્યાર્થીનો સત્કાર કરે.

गुरुणानुमत स्नात्वा समावृत्तो यथाविधि ।
उद्वहेत द्विजो भार्यां सवर्णां लक्षणान्विताम् ॥ मनु० ३ । ४ ॥

ગુરૂની આજ્ઞાથી સ્નાન કરી વિધિ પ્રમાણે સમાવર્ત્તન સંસ્કાર કરી, (દ્વિજ) બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્યે પોતાના વર્ણને અનુકૂળ સારા લક્ષણવાળી કન્યા સાથે વિવાહ કરવો.

असपिण्डा च या मातुरसगोत्रा च या पितुः ।
सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ॥ मनु० ३ । ५ ॥

જે કન્યા માતાના કુળની છ પેઢીની ન હોય, તથા પિતાના ગોત્રની ન હોય, તેની સાથે વિવાહ કરવો યોગ્ય છે. એનું પ્રયોજન એ છે કે—

परा ।मिवा इव हि देवाः प्रत्यक्षद्विषः । शतपथ.

પરોક્ષ પદાર્થમાં જેવી પ્રીતિ થાય છે, તેવી પ્રત્યક્ષ પદાર્થમાં થતી નથી એ વાત નિશ્ચિત છે. જેમ કોઇએ સાકર ખાધી ન હોય અને સાકરના ગુણો સાંભળ્યા હોય તો તેનું મન સાકરમાંજ લાગ્યુ રહે છે; અથવા જેમ કોઇ પરોક્ષ વસ્તુની પ્રશંસા સાંભળી તેને મળવાની ઉત્કટ ઇચ્છા રહે છે, તેમ પોતાના ગોત્રની સાથે અથવા માતાના કુળની સાથે નિકટ સબંધ ન ધરાવનાર કન્યાની સાથે વિવાહ કરવો જોઇએ.

સાથે રહેનાર બાળક અને બાલિકાનો પ્રેમ-જનક વિવાહ નથી નિવડતો, તેના કારણો.

(૧) ન્હાનપણથી પરસ્પર સાથે રમવુ. (અતિ પરિચય પ્રેમને ન્યૂન કરનાર છે)

(૨) ન્હાનપણના ગુણ, દોષ અને સ્વાભાવનુ ભાન થવુ.

(૩) ન્હાનપણમાં એક બીજાની નગ્નાવસ્થાનુ દર્શન.

સમાન ગોત્રની તથા માતાના કુળની છ પેઢીમાંની કન્યા લેવાથી ઉત્તમ સન્તાન ન થવાનું યુક્તિ-અર્પિત દૃષ્ટાન્ત.

(૧) પાણીમા પાણી મળવાથી જેમ [illegible] ([illegible]) ગુણ પેદા થતો નથી તેમ સમાન ગોત્રની અથવા માતૃપક્ષની છ પેઢીમાની કન્યા સાથ .... થવાથી ઉત્તમ સંતાન પેદા થતુ નથી, કારણ કે ધાતુનુ યોગ્ય રીતે પરિવર્તન થતુ નથી.

કન્યાનું ઘર સમીપ હોવાથી ગેરલાભ.

(૧) એક બીજાનું ઘર પાસે હોવાથી વિરોધ થવાનો સંભવ અને એક બીજાના સુખદુઃખનું ભાન.

(૨) દૂર દેશના સમાચાર તથા નવીન નવીન પદાર્થોની અપ્રાપ્તિ.

(૩) કન્યાના વારંવાર પિતાને ઘેર જવાથી પિતાએ અવશ્યમેવ કંઇને કંઇ આપવુજ પડશે જેને લઇ પિતાના ઘરમાં દરિદ્રતાનો સંભવ.

(૪) કન્યાના મનમાં એ ગર્વ રહેવો સ્વાભાવિક છે કે મારી સહાયતા કરનારા મારા માતાપિતા આદિ નજીકમાં છે, જેથી સાધારણ કજીઓ થવાથી પણ કન્યા જલદી બાપને ઘેર ચાલી જશે. કારણ કે સ્ત્રીઓમા તીક્ષ્ણતા અને મૃદુતા સ્વાભાવિક હોય છે, જેથી બન્ને પક્ષની નિન્દા થવી સંભવનીય છે.

ઇત્યાદિ કારણોથી સમાન ગોત્રની અથવા માતાના કુળની છ પેઢીમાંની કન્યા સાથે લગ્ન કરવું ઉત્તમ નથી, તેમજ સમીપ દેશમાં પણ લગ્ન થવું અયોગ્ય છે.

અસમાન ગોત્રની તથા માતૃપક્ષની છ પેઢીની બ્હારની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાથી થતો લાભ.—

(૧) દુધમાં સાકર તથા સુઠ આદિ ઓસડીયા નાખવાથી જેમ ઉત્તમતા આવે છે, તેમ ઉક્ત પ્રકારની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાથી ઉત્તમતા આવે છે.

દૂર દેશની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાથી લાભ —

(૧) એક દેશમાથી બીજા દેશમાં જઇ, હવા પાણી ખાનપાન આદિ બદલવાથી જેમ રોગી નિરોગી થાય છે, તેવા પ્રકારનો લાભ દૂર દેશની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાથી લઇ શકાય છે

(૨) દૂર દેશમાં લગ્ન કરવાથી પ્રેમની દોરી લબાય છે

(૩) દૂર દૂર દેશના નવીન નવીન સમાચાર તથા પદાર્થની પ્રાપ્તિ સહેલાઇથી થઇ શકે છે.

માટે

॥ दुहिता दुर्हिता दुरेहिता दोग्धेर्वा ॥ निरु० ३ । ४ ॥

કન્યાનુ નામ દુહિતા આ કારણથી છે કે—તેનો વિવાહ દૂર દેશમા હોવાથી હિતકારી છે, સમીપમા નહિ

महान्त्यपि समृद्धानि गोऽजाविधनधान्यतः ।
स्त्रीसम्बन्धे दशैतानि कुलानि परिवर्जयेत ॥ मनु० ३ । ६ ॥

નીચે લખેલા દોષવાળાં દશ કુળ જો કે ધન, ધાન્ય, ગાય, બકરી, હાથી, ઘોડા અને રાજ્ય લક્ષ્મી આદિથી સમૃધ્ધ હોય તોપણ તેમાથી કન્યા લાવવી નહિ.

हीनक्रियं निष्पुरुषं निश्छन्दो रोमशार्शसम् ।
क्षय्यामयाव्यपस्मारिश्वितृकुष्ठिकुलानि च ॥ मनु० ३ । ७ ॥

(૧) હીનક્રિય=સત્ક્રિયાથી રહિત, (૨) નિષ્પુરૂષ=સારા પુરૂષો જેમાં ન હોય, (૩) નિશ્છન્દ=જેમા વેદનુ અધ્યયન ન હોય, (૪) રોમશ=બહુ રોમ (વાળ) વાળુ, (૫) અર્શસ=અર્શ (હરસ) નામના રોગવાળુ, (૬) ક્ષયિ=ક્ષય રોગવાળુ, (૭) આમયાવિ=આમાશય રોગવાળ, (૮) અપસ્મારિ=જેમા વઇ (મૃગી) નો રોગ હોય (૯) શ્વિ[1]તૃ=સફેદ કોઢવાળું (૧૦) કુષ્ઠિ=ગલિત કોઢ (પત) વાળુ. એ દશ કુળમા વિવાહ ન કરવો. કારણકે એ કુળમા જેટલા નઠારા અને રોગો છે તે બધા વિવાહ કરનારના કુળમા પ્રવિષ્ટ થઇ જાય છે માટે ઉત્તમ કુળની કન્યા સાથે ઉત્તમ કુળના કુમારનો વિવાહ થવો જોઇએ.

૧ નિર્ણય સાગરમા ત્રીજીવાર છપાયલી મનુસ્મૃતિમા “ શ્વિત્રિ ’ એવો પાઠ છે.

नोद्वहेत्कपिलां कन्यां नाऽधिकाङ्गीं न रोगिणीम् ।
नालोमिकां नातिलोमां न वाचाटान्न पिङ्गलाम् ॥ मनु० ३ । ८ ॥

પીળા વર્ણવાળી, વધારે અંગવાળી, (કોઇ અંગ વધારે હોય અથવા વિવાહ્ય પુરુષથી ઉંચી, જાડી) રોગવાળી, બીલકુલ વાળ વગરની, બહુ લોમવાળી, બહુ બકવાદ કરનારી અને ભૂરા નેત્રવાળી કન્યાની સાથે લગ્ન કરવું નહિ.

नर्क्षवृक्षनदीनाम्नीं नान्त्यपर्वतनामिकाम् ।
न पक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नीं न च भीषणनामिकाम् ॥ मनु० ३ । ९ ॥

અશ્વિની, ભરણી, રોહિણીબાઇ, રેવતીબાઇ, ચિત્રાબાઇ આદિ નક્ષત્ર નામવાળી, તુલસીબાઇ, ગેંદાબાઇ, ગુલાબીબાઇ, ચંપાબાઇ, ચમેલીબાઇ આદિ વૃક્ષ નામવાળી, ગંગાબાઇ યમુનાબાઇ આદિ નદીઓના નામવાળી, ચાડાલી આદિ અંત્યજના નામવાળી, વિન્ધ્યા, હિમાલયા, પાર્વતી આદિ પર્વતના નામવાળી, કોકીલા, મેના આદિ પક્ષી નામવાળી, નાગી ભુજંગા આદિ સર્પ નામવાળી, માધોદાસી, મીરાંદાસી, આદિ પ્રેષ્ય (દાસ) નામવાળી અને ભીમકુંવારી, ચંડિકા, કાળી આદિ ભયંકર નામવાળી કન્યાની સાથે વિવાહ કરવો ન જોઇએ કારણ એ બધા નામો નિન્દનીય છે.

अव्यङ्गाङ्गीं सौम्यनाम्नीं हंसवारणगामिनीम् ।
तनुलोमकेशदशनां मृद्वङ्गीमुद्वहेत्स्त्रियम् ॥ मनु० ३ । १० ॥

જેનાં અંગ સરળ કોમલ અને સીધાં છે, યશોદા, સુખદા આદિ સુંદર નામ છે, હંસ અને હાથીની ચાલની માફક જેની ચાલ છે સૂક્ષ્મવાળ, કેશ અને દાંતવાળી હોય તેવી કન્યાની સાથે લગ્ન કરવું.

(**પ્રશ્ન**) વિવાહનો ઉત્તમ સમય કયો ?

(**ઉત્તર**) કન્યાનો ૧૬ મા વરસથી લઇ ૨૪ મા વરસ સુધીનો અને પુરૂષનો ૨૫ મા વરસથી લઇ ૪૮ વરસ સુધીનો લગ્ન સમય ઉત્તમ છે, સોળમે વરસે કન્યાનો અને પચ્ચીસમા વરસે પુરૂષનો જે લગ્ન સમય છે તે નિકૃષ્ટ છે અઢાર વીસ વરસની કન્યાનો અને ત્રીશ, પાંત્રીશ અથવા ચાલીસ વરસના પુરૂષનો જે લગ્ન સમય છે તે મધ્યમ છે ચોવીસ વરસની કન્યાનો અને અડતાળીસ વરસના પુરૂષનો જે લગ્ન સમય છે તે ઉત્તમ છે જે દેશમાં એ પ્રમાણે ઉત્તમ વિવાહ, બ્રહ્મચર્ય અને વિદ્યાભ્યાસ અધિક થાય છે તે દેશ સુખી હોય છે અને જે દેશમાં યોગ્ય રીતે બ્રહ્મચર્ય પળાતુ નથી, વિદ્યાભ્યાસ થતો નથી અને ઉક્ત પ્રકારના વિવાહો થતા નથી, તે દેશ દુઃખમાં ડુબી જાય છે. કારણ કે બ્રહ્મચર્ય અને વિદ્યાભ્યાસના સુધારાથીજ દેશનો સુધાર થાય છે, અને તેના બગાડથી દેશનો બગાડ થાય છે.

(પ્રશ્ન)

अष्टवर्षा भवेद् गौरी नववर्षा च रोहिणी ॥
दशवर्षा भवेत्कन्या तत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ १ ॥
माता चैव पिता तस्या ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ॥
त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ २ ॥

એ શ્લોકો પારાશરી તથા શીઘ્રબોધમા લખ્યા છે. અર્થ=કન્યાની આઠમે વરસે ગૌરી સંજ્ઞા (નામ) થાય છે. નવમે વરસે રોહિણી અને દસમે વરસે કન્યા થાય છે ત્યારબાદ રજસ્વલા સંજ્ઞા થાય છે. જો દસમા વરસ સુધીમાં વિવાહ ન કરે તો, કન્યાનો મ્હોટો ભાઇ, માતા અને પિતા નરકમા જાય છે.

(ઉત્તર)

ब्रह्मोवाच ।

एकक्षणा भवेद् गौरी द्विक्षणेयन्तु रोहिणी ॥
त्रिक्षणा सा भवेत्कन्या ह्यत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ १ ॥
माता [illegible] भ्राता मातुलो भगिनी स्वका ॥
सर्वे ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ २ ॥

એ સદ્યોનિર્મિત પુરાણનું વચન છે. અર્થ—પરમાણુને ફરતાં જેટલો સમય થાય તેને ક્ષણ કહે છે. કન્યા જન્મતી વખતે પ્રથમ ક્ષણમા ગૌરી, બીજા ક્ષણમાં રોહિણી ત્રીજા ક્ષણમા કન્યા અને ચોથા ક્ષણમા રજસ્વલા થાય છે. (૧) તે રજસ્વલા કન્યાને જોઇને માતા, પિતા, ભાઇ, મામા અને બ્હેન એ બધા નરકમા જાય છે (૨)

(**પ્રશ્ન**) એ શ્લોક પ્રમાણિક નથી. (**ઉત્તર**) પ્રમાણ કેમ નહિ. ? જો બ્રહ્માજીના શ્લોકો પ્રમાણ નથી તો તમારા પણ પ્રમાણ નથી. (**પ્રશ્ન**) વાહ વાહ, પરાશર અને કાશીનાથનુ પણ પ્રમાણ નથી માનતા ! ! ! (**ઉત્તર**) જો તમે બ્રહ્માજીના વચનને પ્રમાણ નથી માનતા તો અમે પરાશર અને કાશીનાથના વચનને પણ પ્રમાણ નથી માનતા. (**પ્રશ્ન**) તમારા શ્લોકો અસંભવ હોવાથી પ્રમાણ નથી, કારણ જન્મતી વખતેજ હજારો ક્ષણ વ્યતીત થઇ જાય છે, તો પછી વિવાહ કેવી રીતે થઇ શકે અને તે વખતે વિવાહ કરવાનું કઇ ફળ પણ દેખાતુ નથી (**ઉત્તર**) જો હમારા શ્લોકો અસંભવ છે તો તમારા પણ અસંભવ છે. કારણ કે આઠ, નવ અથવા દસમે વરસે વિવાહ કરવો નિષ્ફળ છે. કારણ કે સોળમા વરસથી લઇ પચ્ચીસમા વરસ સુધી પુરૂષનુ વીર્ય પરિપક્વ થાય છે તથા શરીર બલિષ્ઠ બને છે ગર્ભાશય પૂર્ણ અને શરીર બલયુક્ત થયા પછીજ ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરવાને લાયક બને છે.

ऊनषोडशवर्षायामप्राप्तः पञ्चविंशतिम् ॥
यद्याधत्ते पुमान् गर्भं कुक्षिस्थः स विपद्यते ॥ १ ॥
जातो वा न चिरञ्जीवेज्जीवेद्वा दुर्बलेन्द्रियः ॥
तस्मादत्यन्तबालायां गर्भाधानं न कारयेत् ॥ २ ॥

सुश्रुत शारीरस्थाने ॥ अ० १० । श्लो० ४७ । ४८ ॥

સોળ વરસથી કમ સ્ત્રીમા પચ્ચીસ વરસથી કમ પુરૂષ જો ગર્ભાધાન કરે તો તે ગર્ભ પેટમાંજ નષ્ટ થઇ જાય છે કદાચિત્ ઉત્પન્ન થાય તોપણુ ચિરકાળ સુધી જીવી શકતો નથી. કદાચિત્ જીવે તો દુર્બલ ઇન્દ્રિયવાળો થાય, તે માટે અત્યન્ત બાલ્યાવસ્થામા ગર્ભાધાન કરવુ નહિ. માટે જેમ આઠ વરસની કન્યામા સતાનોત્પત્તિ થવી અસભવનીય છે તેમ ગૌરી, રો-હિણી આદિનામ રાખવા પણુ અયોગ્ય છે. બીજો દોષ એ છે કે ગૌરી મહાદેવની સ્ત્રીનું નામ, રોહિણી વાસુદેવની સ્ત્રીનુ નામ છે, માટે તમે ગૌરી અને રોહિણીને માતા સમાન માનો છો, જ્યારે કન્યા માત્રમા ગૌરી આદિની ભાવના કરો છો તો પછી માતા સમાન કન્યાના સાથ વિવાહ [illegible] જેવી રીતે ગણી શકાય ? માટે તમારા અને અમારા બન્ને શ્લોકો અસત્ય છે. કારણુ અમે જેવી રીત [illegible] શ્લોકો બનાવી લીધા, તેવીજ રીતે તમારા શ્લોકો પણુ પરાશર આદિનુ નામ લઇ કોઇએ બનાવી લીધા છે, માટે એ બધાનું પ્રામાણ્ય દૂર કરી વેદોનુજ પ્રમાણ્ય માનો. જુઓ મનુ શુ બતાવે છે ?

त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती ।
ऊर्ध्वं तु कालादेतस्माद्विंदेत सदृशं पतिम् ॥ मनु० ९ । ९० ॥

કન્યા રજસ્વલા થયા પછી ત્રણુ વરસ યોગ્ય વરની પરીક્ષા કરતી રહે; ત્યારબાદ પોતાને યોગ્ય વર પ્રાપ્ત કરી લગ્ન કરી લે જો કન્યાને પ્રત્યેક માસે રજો દર્શન થાય તો ત્રણુ વરસે છત્રીશ વાર રજસ્વલા થાય માટે છત્રીશ વાર રજસ્વલા થયા પછી લગ્ન કરવુ યોગ્ય છે. તેની પૂર્વ નહિ.

काममामरणात्तिष्ठेद् गृहे कन्यर्तुमत्यपि ।
न चैवैनां प्रयच्छेत्तु गुण हीनाय कर्हिचित् ॥ मनु० ९ । ८९ ॥

ભલે પુત્ર, અથવા પુત્રી (રજસ્વલા થતી હોય તોપણુ) મરણુ સુધી કુવારા રહે પરતુ એક બીજાના વિરૂધ્ધ સ્વભાવવાળાનો વિવાહ થવો ન જોઇએ. એથી સિદ્ધ એ થાય છે કે પૂર્વોક્ત સમયની પહેલાં તથા અસદૃશ વિવાહ થવો યોગ્ય નથી.

(**પ્રશ્ન**) વિવાહ માતા પિતાની મરજી પ્રમાણે થવો જોઇએ કે પુત્ર પુત્રીની મરજી પ્રમાણે

(**ઉત્તર**) પુત્ર અને પુત્રીની મરજી પ્રમાણે કદાચિત્ માતાપિતા સન્તાનોનો વિવાહ કરવા ઇચ્છે તોપણ સન્તાનોની સમતિ અને પ્રસન્નતા વગર ન કરે કારણ કે એક બીજાની પ્રસન્નતાથી થયેલ વિવાહમા વિરોધ ઘણો ઓછો થાય છે અને સતાન સારા થવાનો સભવ છે વિવાહમા વરકન્યાનુ મુખ્ય પ્રયોજન હોય છે, માતા પિતાનુ નહિ જો ઉત્તમ વિવાહ થાય તો વર કન્યાને સુખ મળે છે અને ખરાબ થાય તો વરકન્યાનેજ દુઃખ થાય છે. માટે વર કન્યાની પ્રસન્નતાનો નાશ કરવો નહિ.

सन्तुष्टो भार्यया भर्त्ता भर्त्रा भार्य्या तथैव च ।
यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ॥ मनु० ३ । ६० ॥

જે ઘરમા સ્ત્રીથી પતિ અને પતિથી સ્ત્રી સતુષ્ટ રહે છે તેજ ઘરમા આનન્દ, લક્ષ્મી અને કીર્તિ નિવાસ કરે છે, અને જ્યા વિરોધ, કજીઓ થાય છે ત્યાં દુખ, દરિદ્રતા અને નિન્દાનો જ નિવાસ થાય છે, માટે જે સ્વયવરની રીતિ આર્યાવર્ત્તમા પરપરાથી ચાલી આવે છે તેજ રીતિ વિવાહને માટે ઉત્તમ છે [illegible] કુનાર વિવાહ કરવાને ઇચ્છે ત્યારે વિદ્યા [illegible] બલ, કુલ અને શરીરનુ પરિમાણ આદિ યોગ્ય હોવુ [illegible] ગુણો ઉભયમા યથાયોગ્ય ન હોય તો વિવાહ સુખજનક થઇ શકતો નથી. બાલ્યાવસ્થામા વિવાહ ન કરવો, તેમા વેદના પ્રમાણો —

युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः ।
तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाध्यो३ मनसा देवयन्तः ॥१॥
ऋ० ॥ मं० ३ । सू० ८ । मं० ४ ॥

आधेनवो धुनयन्तामशिश्वीः शबर्दुघाः शशया अप्रदुग्धाः ।
नव्यानव्या युवतयो भवन्तीर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २ ॥
ऋ० ॥ मं० ३ । सू० ५५ । मं० १६ ॥

पूर्वीरहं शरदः शश्रमाणा दोषावस्तोरुषसो जरयन्तीः । मिनाति
श्रियं जरिमा तनूनामप्यू नु पत्नीर्वृषणो जगम्युः ॥ ३ ॥
ऋ० ॥ मं० १ । सू० १७९ । मं० १ ॥

જે પુરુષ (**परिवीतः**) યજ્ઞોપવીત, બ્રહ્મચર્ય, ઉત્તમશિક્ષા અને વિદ્યાથીયુક્ત

(**युवा**) પૂર્ણ યુવાન વિદ્યાગ્રહણ કરી ગૃહાશ્રમમાં (**आगात्**) આવે છે (**सउ**) તથા બીજા એટલે વિદ્યાજન્મમા (**जायमानः**) પ્રસિદ્ધ થઇને (**श्रेयान्**) અતિશય શોભાયુક્ત મંગળકારી (**भवति**) થાય છે (**स्वाध्य·**) સારી રીતે ધ્યાનયુક્ત (**मनसा**) વિજ્ઞાનથી (**देवयन्तः**) વિદ્યા વૃદ્ધિની ઇચ્છા સહિત (**धीरास**) ધૈર્યવાળા (**कवय**) વિદ્વાન લોકો (**तम्**) તે પુરૂષને (**उन्नयन्ति**) ઉન્નતિશીલ કરી પ્રતિષ્ઠિત કરે છે અને જે બ્રહ્મચર્ય, ઉત્તમ શિક્ષા તથા વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા વગર બાલ્યાવસ્થામા વિવાહ કરે છે તે સ્ત્રી અથવા પુરૂષ નષ્ટભ્રષ્ટ થઈ વિદ્વાનોમા નિન્દાને પાત્ર થાય છે.

(**अप्रदुग्धा.**) કોઇએ નહિ દોહેલી એવી (**धेनवः**) ગાયોનીસમાન (**अशिश्विः**) બાલ્ય અવસ્થાથી રહિત (**शबर्दुघा**) સર્વ વ્યવહારોને ઉત્તમ વ્યવહારથી પૂર્ણ કરવાવાળી (**शशयाः**) કુમારાવસ્થાનુ ઉલ્લંઘન કરનારી (**नव्या नव्या**) નવીન નવીન શિક્ષા અને અવસ્થાથી પૂર્ણ (**भवन्ती.**) વર્ત્તમાન (**युवतय·**) પૂર્ણ યુવાવસ્થા યુક્ત સ્ત્રીઓ (**देवानाम्**) બ્રહ્મચર્ય અને સુનિયમોથી પૂર્ણ વિદ્વાનોના (**एकम्**) અદ્વિતીય (**महत्**) મોટા (**असुरत्वम्**) શિક્ષાયુક્ત પ્રજ્ઞામા આનન્દ પ્રાપ્ત કરતી, તત્વનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારી, તરૂણ પતિઓને પ્રાપ્ત થઇ (**आधुनयन्ताम्**) ગર્ભ ધારણ કરે. ભૂલથી પણ બાલ્યાવસ્થામા પતિનુ ધ્યાન ન કરવુ, કારણ બ્રહ્મચર્ય રૂપ કર્મજ આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ આપનારૂ છે બાલ્યાવસ્થાના વિવાહથી જેટલો નાશ પુરૂષનો થાય છે તેના કરતાં વધારે સ્ત્રીનો નાશ થાય છે ॥ ૨ ॥

જેમ (**नु**) જલદી (**शश्रमाणाः**) અત્યન્ત પરિશ્રમ કરનાર (**वृषणः**) પ્રજોત્પત્તિ કરવાને સમર્થ યુવાન્ પુરૂષ (**पत्नी**) હૃદય પ્રિય યુવતી સ્ત્રીને (**उगम्यु**) પ્રાપ્ત થઇને પૂર્ણ સો વરસ અથવા તેનાથી પણ વધારે વરસની ઉમ્મર પ્રાપ્ત કરી આનન્દ ભોગવતા પુત્ર પૌત્રાદિનુ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે તેવીજ રીતે સર્વ સ્ત્રી પુરૂષે વર્તવુ જોઇએ (**पूर्वी**) પૂર્વ વર્તમાન (**शरदः**) શરદ્ ઋતુઓ અને (**जरयन्ती.**) વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરાવનાર (**उषस.**) પ્રાતકાળ (**दोषा**) રાત્રી (**वस्तोः**) અને દિવસ, (**तनुनाम्**) શરીરની (**श्रियम्**) શોભાને (**जरिमा**) જીર્ણ કરે છે તેમ (**अहम्**) હુ (સ્ત્રી અથવા પુરૂષ) (**उ**) સારી રીતે (**अपि**) નિશ્ચયથી બ્રહ્મચર્ય પાળી શરીરનો નાશ ન કરૂં પરન્તુ સારી શિક્ષા અને આત્મામા બલ પ્રાપ્ત કરી વિવાહ કરૂ. જો એમ ન કરૂ તો વેદ વિરૂદ્ધ હોવાથી કદિ પણ બાળ વિવાહ સુખદાયક થઇ પડશે નહિ. જ્યા સુધી એ પ્રમાણે સર્વ ઋષિ, મુનિ, રાજા મહારાજાઓ બ્રહ્મચર્ય પાળી સ્વયવર વિવાહ કરતા હતા, ત્યા સુધી આ દેશની ઉન્નતિ થતી રહી જ્યારથી એ રીતિ બધ થઇ અને સન્તાનોનો વિવાહ માતા પિતાને હાથ ગયો તથા બાલ વિવાહના અકુરો ફુટવા લાગ્યા, ત્યારથી આ આર્યાવર્ત્ત દેશ અધોગતિમા આવવા લાગ્યો પરન્તુ હવે પ્રત્યેક આર્ય સન્તાનો સમજી ગુણ કર્માનુસાર વર્ણ વ્યવસ્થા માની, બ્રહ્મચર્ય પાળી, શારીરીક અને માનસિક સ્થિતિ ઘણી મજબુત કરી, પોત પોતાના વર્ણમા સ્વયવર વિવાહ શરૂ કરે તો પૂર્વના જેવીજ આ દેશની ઉન્નત સ્થિતિ થાય

પ્રશ્નઃ—જ્યારે તમે ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ પ્રમાણે વર્ણવ્યવસ્થા સ્વીકારો છો ત્યારે માતાપિતા ભિન્ન વર્ણના હોય અને પુત્રના ગુણ કર્મ બ્રાહ્મણ વર્ણને મળતા આવતા હોય તો તે શું બ્રાહ્મણ થઇ શકે ?

ઉત્તરઃ—હા, ઘણાયે થઇ ગયા, થાય છે અને થશે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદ્‌માં લખ્યું છે કે–જાબાલ ઋષિ અજ્ઞાત કુળના હતા પણ બ્રાહ્મણ કહેવાયા. મહાભારતમાં લખ્યુ છે કે–વિશ્વામિત્ર ક્ષત્રિય વર્ણના હતા અને પછી બ્રાહ્મણ થયા. તેમજ માતગ ઋષિ ચડાળ કુળમાંથી બ્રાહ્મણ થયા. હાલમા પણ જે ઉત્તમ વિદ્યા અને સ્વભાવવાળો છે તે બ્રાહ્મણ યોગ્ય છે અને જે મૂર્ખ છે તે શૂદ્રને યોગ્ય છે તથા આગળ પણ તેમજ થશે.

પ્રશ્નઃ—જરા વિચારો તો ખરા, જે રજવીર્યથી શરીર ઉત્પન્ન થયુ છે તે શરીર બદલાઇ બીજા વર્ણનુ કેવી રીતે થઇ શકે ?

ઉત્તર—રજ અને વીર્ય વડે બ્રાહ્મણનુ શરીર બનતુ નથી પણ.—

स्वाध्यायेन जपैर्होमैस्त्रैविद्येनेज्यया सुतैः ।
महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयं क्रियते तनुः ॥ मनु० २ । २८ ॥

એ શ્લોકનો અર્થ ત્રીજા સમુલ્લાસમાં કરી આવ્યા છીએ, તો પણ ટુકમાં કહીએ છિયે. (**स्वाध्यायेन**) પઠન [illegible]) વિચાર કરવાથી તથા વિચાર કરાવવાથી, અનેક નાના યજ્ઞો કરવાથી, સંપૂર્ણ વેદના શબ્દ, અર્થ અને સબધનુ જ્ઞાન કરવાથી અને સ્વર સહિત ઉચ્ચારણ કરવાથી તથા કરાવવાથી, (**इज्यया**) પૌર્ણમાસી=પુનમને દિવસે યજ્ઞ કરવાથી તથા નિયમ પાળી (**सुतैः**) સારા સન્તાન પેદા કરવાથી (**महायज्ञैश्च**) પ્રથમ કહેલા બ્રહ્મયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ, વૈશ્વદેવ યજ્ઞ અને અતિથિ યજ્ઞ (**यज्ञैश्च**) અગ્નિષ્ટોમ આદિ યજ્ઞો, વિદ્વાનોનો સગ કરવાથી, સત્ય બોલવાથી, પરોપકાર આદિ ઉત્તમ કર્મ તથા શિલ્પવિદ્યા આદિ ભણી દુષ્ટ આચારનો ત્યાગ કરી શ્રેષ્ઠ આચાર ગ્રહણ કરવાથી (**इयम्**) આ (**तनुः**) શરીર (**ब्राह्मी**) બ્રાહ્મણનુ (**क्रियते**) કરાય છે. એ શ્લોક શું તમે નથી માનતા ? (**ઉ.**) માનીએ છિયે, (**પ્ર.**) તો પછી શા માટે રજ અને વીર્યથી વર્ણવ્યવસ્થા માનો છો. (**ઉ.**) હુ એકલો નથી માનતો પણ ઘણા લોકો પરપરાથી એવીજ રીતે માનતા આવ્યા છે.

પ્રશ્ન—શુ તમે પરપરાનુ પણ ખડન કરશો ?

ઉત્તર—નહિ, પરન્તુ તમે પરપરાને ઉલટી સમજી બેઠા છો માટે એવી ખોટી પરંપરાનુ ખડન કરવુ પડે છે

પ્રશ્ન—અમે પરપરાને ઉલટી સમજ્યા અને તમે સુલટી સમજ્યા તેમાં શું પ્રમાણ ?

ઉત્તર—આજ પ્રમાણ છે કે તમે પાચ સાત પેઢીથી ચાલતા વ્યવહારને સનાતન માની બેઠા છો અને અમે વેદ તથા સૃષ્ટિના આરભથી ચાલતા વ્યવહારને સનાતન કહીએ છિયે. જુઓ જે પિતા શ્રેષ્ઠ હોય છે તેનો પુત્ર દુષ્ટ અને જેનો પુત્ર શ્રેષ્ઠ હોય છે તેનો પિતા

દુષ્ટ અને કોઇ જગ્યાપર બંન્ને શ્રેષ્ટ વા દુષ્ટ જોવામાં આવે છે. માટે એ આગ પેઢીથી ચાલતા વ્યવહારને પરંપરા (સનાતન) માનવી ભૂલ છે. જુઓ મનુ મહારાજ શું કહે છે—

येनास्य पितरो याता येन याता पितामहः।
तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन्न रिष्यते ॥ मनु० ४ । १७८ ॥

જે માર્ગમાં પિતા અને પિતામહ ચાલ્યા છે તેજ માર્ગમા સન્તાનોએ ચાલવુ, પરન્તુ (**सताम्**) જો સત્પુરૂષ પિતા પિતામહ હોય તો જ તેના માર્ગમા ચાલવુ અને જો દુષ્ટ હોય તો તેના માર્ગમા ચાલવુ નહિ. કારણ ઉત્તમ ધર્માત્માના માર્ગમા ચાલવાથી દુઃખી થવાતું નથી, માટે તેજ ધાર્મિક વિદ્વાન્ માતા પિતાના માર્ગમાં ચાલવુ . તમે માનો છો કે નહિ ? હા, હા, માનીએ છિયે.

વારૂ,

બીજું એ છે કે પરમેશ્વરે બનાવેલ વેદની જે જે વાતો છે તેજ સનાતન, અને તેનાથી વિરૂદ્ધ છે તે સનાતન નહિ, એમ સર્વ લોકોએ માનવું જોઇએ કે નહિ ?

અવશ્ય માનવુ જોઇએ.

બસ, હવે જો ઉક્ત પ્રકારના વ્યવહારને સનાતન કોઇ માને તો, આપણે તેને કહી શકીએ કે જેનો પુત્ર ધનવાન્ હોય તેણે પોતાના પિતાની દરિદ્રતા જોઇ પોતાનુ ધન ફેંકી દેવું કે કેમ ? પિતા જો આંધળો હોય તો પુત્રએ પોતાના પિતાની માફક આંધળા થવુ કે કેમ ? પિતા ખરાબ ચાલનો હોય તો પુત્રે પણ ખરાબ ચાલના થવુ કે કેમ ? જો ઉત્તર નકારમાં જ મળે તો સિદ્ધ છે કે કોઇ પણ પુરૂષના ઉત્તમ ગુણકર્મોજ ગ્ર[illegible] કરવા અને દુષ્ટ હોય તો ત્યાગ કરી દેવા એ આવશ્યક છે.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે વર્ણવ્યવસ્થા ગુણકર્મને અનુસરીને જ હોવી જોઇએ: કોઈ જન્મથી જ વર્ણવ્યવસ્થા માને તો તેને પૂછવુ જોઇએ કે—કોઇ બ્રાહ્મણ પોતાના વર્ણને છોડી અન્ત્યજ, ક્રિશ્ચીયન અથવા મુસલમાન થઇ ગયો હોય, તેને બ્રાહ્મણ શા માટે નથી માનતા ? જ્યારે નથી માનતા તો સિદ્ધ થાય છે કે જે બ્રાહ્મણ આદિના કર્મો કરે તે જ બ્રાહ્મણ રહી શકે. તેવીજ રીતે નીચ કુલોત્પન્ન ઉત્તમ બ્રાહ્મણ આદિના કર્મો કરે તો તેને ઉત્તમ બ્રાહ્મણ આદિ માનવો તથા ઉત્તમ વર્ણનો થઇ નીચ કર્મો કરે તો તે ની વર્ણનો માનવો આવશ્યક છે.

(પ્રશ્ન)

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः ।
ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥

આ યજુર્વેદના ૩૧ મા અધ્યાયનો ૧૧ મો મંત્ર છે. એનો અર્થ—બ્રાહ્મણ ઇશ્વરના મુખમાંથી, ક્ષત્રિય બાહુમાંથી, વૈશ્ય ઊરૂમાંથી અને શૂદ્ર પગમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે. માટે જેમ મુખ

બાહુ થઇ શકતું નથી અને બાહુ મુખ થઇ શકતા નથી, તેમ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય થઇ શકે નહિ અને ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણ થઇ શકતો નથી.

(ઉત્તર) એ મંત્રનો જે તમે અર્થ કર્યો છે તે ઠીક નથી. કારણ કે અહિં આ પુરૂષ (નિરાકાર, વ્યાપક પરમાત્મા) ની અનુવૃત્તિ આવે છે જ્યારે પરમાત્મા નિરાકાર છે તો પછી મુખ આદિ અંગો ક્યાંથી આવ્યા ? અને જો મુખ આદિ અંગવાળો માનો તો તે "પુરૂષ" વ્યાપક નહિ રહી શકે, અને જે વ્યાપક નથી તે સર્વ શક્તિમાન્, જગતનો સ્રષ્ટા, ધર્ત્તા, પ્રલયકર્ત્તા, જીવોના પુણ્ય પાપોની વ્યવસ્થા કરનાર, સર્વજ્ઞ, અજન્મા અને મૃત્યુરહિત આદિ વિશેષણવાળો થઇ શકતો નથી, માટે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. (**अस्य**) પૂર્ણ વ્યાપક પરમાત્માની સૃષ્ટિમા મુખ સમાન સર્વમા જે મુખ્ય ઉત્તમ હોય તે (**ब्राह्मण**) બ્રાહ્મણ (**बाहू**) " **बाहुर्वै बलम्** " " **बाहुर्वै वीर्यम्** " શતપથ બ્રાહ્મણમા બલ અને વીર્યનુ નામ બાહુ છે, માટે બલવીર્ય જેમા વધારે હોય તેનુ નામ (**राजन्य**) ક્ષત્રિય, (**ऊरू**) કટિની નીચેના અને જાનુની ઉપરના ભાગનુ નામ ઊરૂ છે જે સર્વ દેશમા ઊરૂના બળથી જાય આવે અને પ્રવેશ કરે તે (**वैश्य.**) વૈશ્ય અને (**पद्भ्याम्**) જે પગ (નીચેના અંગ) સદશ એટલે મૂર્ખત્વાદિ ગુણવાળો હોય તે શૂદ્ર છે. શતપથમા બીજે ઠકાણે પણ એ મંત્રનો એવોજ અર્થ કર્યો છે.

॥ यस्मादेते मुख्यास्तस्मान्मुखतोह्यसृज्यन्त ॥ इत्यादि

એ બ્રાહ્મણ મુખ્ય છે માટે " મુખથી ઉત્પન્ન થયા " એ કથન સંગત થાય છે. જેમ સર્વ અંગોમા મુખ શ્રેષ્ઠ છે, તેમ મનુષ્ય જાતિમા ઉત્તમ ગુણ કર્મ સ્વભાવવાળો બ્રાહ્મણ કહેવાય છે જ્યારે પરમાત્મા નિરાકાર છે તો પછી મુખાદિ અંગો હોવા એ વન્ધ્યાના પુત્રના વિવાહ માફક અસંભાવત છે જો મુખ આદિ અંગોથી બ્રાહ્મણોની ઉત્પત્તિ હોત, તો ઉપદાન કારણ તુલ્ય બ્રાહ્મણ આદિની આકૃતિ અવશ્ય હોત જેમ મુખની આકૃતિ ગોળ છે તેવીજ રીતે બ્રાહ્મણ આદિના શરીરોની આકૃતિ મુખાકૃતિ સમાન ગોળ હોવી જોઇએ ક્ષત્રિયોનુ શરીર ભુજાની સદશ, વૈશ્યોનુ ઊરૂ સમાન અને શૂદ્રોનુ શરીર પગ સમાન હોવુ જોઇએ પરન્તુ એવુ નથી-વળી તમને કોઇ કહેશે કે જે જે મુખમાથી ઉત્પન્ન થયા હોય તેજ બ્રાહ્મણ-પણ તમારૂં નામ બ્રાહ્મણ નથી, કારણ કે જેમ બધા માણસ ગર્ભાશયમાથી ઉત્પન્ન થાય છે તેમ તમે પણ ગર્ભાશયમાથીજ ઉત્પન્ન થાવ છો—મુખમાથી નહિ માટે તમે જે બ્રાહ્મણ હોવાનુ અભિમાન કરો છો તે વ્યર્થ છે ઇત્યાદિ દોષ યુક્ત જે તમે અર્થ કર્યો તે અસત્ય છે અને જે અમે કર્યો છે તે સત્ય છે મનુમા પણ લખ્યુ છે કે -

शूद्रो ब्राह्मणतामेति ब्राह्मणश्चेति शूद्रताम् ।
क्षत्रियाज्जातमेवंन्तु विद्याद्वैश्यात्तथैवच ॥ मनु० १० । ६५ ॥

શૂદ્ર કુળમા ઉત્પન્ન થયેલો માણસ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યની સમાન ગુણ કર્મ અને સ્વભાવવાળો હોય તો તે શૂદ્ર કુળમા જન્મ લેનાર માણસ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય

થઇ જાય છે. તેવીજ રીતે બ્રાહ્મણ કુળમા ઉત્પન્ન થનાર, ક્ષત્રિય કુળમા ઉત્પન્ન થનાર અથવા વૈશ્ય કુળમા ઉત્પન્ન થનાર માણસ શૂદ્રના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવવાળો હોય તો તે શૂદ્ર થઇ જાય છે અર્થાત ચારે વર્ણમા જે જે વર્ણસમાન જે પુરૂષ અથવા સ્ત્રી હોય તેતે તેજ વર્ણમા ગણાવા જોઇએ.

धर्मचर्य्यया जघन्यो वर्णः पूर्वं पूर्वं वर्णमापद्यते जातिपरिवृत्तौ ॥ १ ॥
अधर्मचर्यया पूर्वो वर्णो जघन्यं जघन्यं वर्णमापद्यते जातिपरिवृत्तौ ॥२॥

એ આપસ્તબનાં સૂત્રો છે ધર્માચરણથી નિકૃષ્ટ વર્ણવાળો માણસ ઉત્તમ ઉત્તમ વર્ણમા જઇ શકે છે, અને તેજ વર્ણમા તેની ગણતરી થવી જોઇએ, (૧)

તેવીજ રીતે અધર્માચરણથી ઉત્તમ વર્ણવાળો માણસ નિકૃષ્ટ વર્ણને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે અને તેજ વર્ણમા તેની ગણતરી થવી જોઇએ (૨) વર્ણ સબધી જે વ્યવસ્થા પુરૂષની છે તેજ વ્યવસ્થા સ્ત્રીની પણ સમજવી જોઇએ આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા થવાથી પ્રત્યેક વર્ણનો માણસ પોત પોતાના ગુણ કર્મ અને સ્વભાવયુક્ત થઇ, શુદ્ધતાપૂર્વક રહી શકે છે એટલે બ્રાહ્મણ કુળમા કોઇપણ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા શદ્ર તુલ્ય રહેશે નહિ. તેવીજ રીતે ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર પણ શુદ્ધ રહી શકશે, જેથી વર્ણસકરતા પ્રાપ્ત થશે નહિ. આવી રીતે વર્તવાથી કોઇ વર્ણની નિન્દા અથવા અયોગ્યતા પણ થશે નહિ.

(પ્રશ્ન) યદિ કોઇને એકજ પુત્ર અથવા પુત્રી હોય અને તે જો ગુણકર્માનુસાર બીજા વર્ણમાં જાય તો પછી માબાપની સેવા કોણ કરશે તથા વશોચ્છેદન પણ થઇ જાય ! માટે તેની વ્યવસ્થા શી કરવી ?

(ઉત્તર) કોઇની સેવાનો ભંગ તથા કોઇનુ વશોચ્છેદન નહિ થાય કારણ કે તેના પુત્ર અથવા પુત્રીને બદલે પોતાના વર્ણને યોગ્ય બીજો પુત્ર અથવા બીજી પુત્રી વિદ્યાસભા અને રાજ્યસભાની વ્યવસ્થાથી મળશે માટે કોઇ પણ પ્રકારની અવ્યવસ્થા થશે નહિ. આ ગુણ કર્મની પરીક્ષા કન્યાના સોળમે વરસે અને પુત્રના પચ્ચીસમે વરસે નિયત થવી જોઇએ. આ વર્ણવ્યવસ્થા પ્રમાણે બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણીની સાથે, ક્ષત્રિએ ક્ષત્રિયાની સાથે, વૈશ્યે વૈશ્યાની સાથે અને શૂદ્રે શદ્રાની સાથે વિવાહ કરવો. તોજ પોતપોતાના વર્ણના કર્મો અને પરસ્પર પ્રીતિ યથાયોગ્ય રહેશે. એ ચાર વર્ણોના ગુણ અને કર્મ --

अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहश्चैव ब्राह्मणानामकल्पयत् ॥ १ ॥ मनु० १ । ८८ ॥
शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ २ ॥
भ० गी० अध्याय १८ । श्लोक ४२ ॥

ભણવું ભણાવવું, યજ્ઞ કરવો અને કરાવવો, દાન દેવુ અને લેવું એ છ કર્મો બ્રાહ્મણનાં છે. પરન્તુ "**प्रतिग्रह प्रत्यवरः**" **मनु०** । પ્રતિગ્રહ કરવો એ અધમ કાર્ય છે. (**शमः**) મનથી ખરાબ કામની ઇચ્છા કદિ પણ કરવી નહિ તથા મનને ખરાબ કામમાં કદિ પણ જવા દેવુ નહિ. (**दमः**) શ્રોત્ર અને ચક્ષુ આદિ ઇંદ્રિયોને અન્યાયાચરણથી રોકી ધર્મમાં ચલાવવી (**तपः**) સદા બ્રહ્મચારી જીતેન્દ્રિય થઇ ધર્માનુષ્ઠાન કરવું (**शौचः**):—

अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति ।
विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति । मनु० ५ । १०९ ॥

જળથી બહારના અંગો, સત્યાચારથી મન, વિદ્યા અને ધર્માનુષ્ઠાનથી જીવાત્મા અને જ્ઞાન બુધ્ધિ પવિત્ર થાય છે. અન્દરના રાગ દ્વેષ આદિ દોષ તથા બહારનો મેલ દૂર કરવાથી (અર્થાત્ સત્યાસત્યના વિવેક પૂર્વક સત્યનુ ગ્રહણ અને અસત્યનુ વર્જન કરવાથી) જરૂર મનુષ્ય પવિત્ર થાય છે. (**क्षान्ति**) નિન્દા, સ્તુતિ, ક્ષુધા, તૃષા, હાનિ, લાભ, સુખ, દુઃખ, શીત, ઉષ્ણ માન, અપમાન, આદિ સહન કરી હર્ષ અને શોકનો ત્યાગ કરી ધર્મમા દ્રઢ રહેવુ; (**आर्जव**) કોમલતા, નિરભિમાન સરળતા રાખવી અને કુટિલતાનો ત્યાગ કરવો; (**ज्ञान**) વેદાદિ સર્વ સત્ય શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરી ભણાવવાનુ સામર્થ્ય, સત્યનો નિર્ણય–જડને જડ અને ચેતનને ચેતન માનવુ; (**विज्ञान**) પૃથિવીથી લઇ પરમેશ્વર પર્યન્ત પદાર્થોને વિશેષતાથી જાણી તેનાથી યથાયોગ્ય ઉપયોગ લેવો; (**आस्तिक्य**) વેદ, ઇશ્વર, મુક્તિ પૂર્વ પર જન્મ, વિદ્યા સત્સંગ, માતા, પિતા, આચાર્ય અને અતિથિઓની સેવા કદિ પણ છોડવી નહિ તેમ નિન્દા પણ કરવી નહિ. એ પંદર ગુણ કર્મો બ્રાહ્મણ વર્ણસ્થ મનુષ્યમાં જરૂર હોવાં જોઇએ.

प्रजानां रक्षणं दानमिज्याध्ययनमेव च ।
विषयेष्वप्रसक्तिश्च क्षत्रियस्य समासतः ॥ १ ॥ मनु० १ । ८९ ॥
शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ २ ॥
भ० गी० अध्याय १८ । श्लोक ४३ ॥

ન્યાયથી પૃથ્વીની રક્ષા અર્થાત્ પક્ષપાતનો ત્યાગ કરી શ્રેષ્ઠનું પાલન તથા દુષ્ટોનો તિરસ્કાર કરવો (**दान**) વિદ્યા અને ધર્મની પ્રવૃત્તિ તથા સુપાત્રમા ધનનો વ્યય કરવો (**इज्या**) અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞો કરવા, (**अध्ययन**) વેદાદિ શાસ્ત્રોનુ અધ્યયન, (**विषयेषु०**) વિષયોમા આસક્તિ ન રાખવી, જિતેન્દ્રિય રહી સદા આત્મા અને શરીરને બલયુક્ત બનાવવા ॥ १ ॥

(**शौर्य**) હજારો લડવૈયાની સાથે પણ એકલાને લડવાનો ભય ન હોવો (**तेज**) સદા તેજસ્વી અર્થાત્ દીનતા રહિત પ્રગલ્ભ–દ્રઢ રહેવું, (**धृति**) ધૈર્યવાન્ હોવું, (**दाक्ष्य**)

રાજા અને પ્રજા સબંધીના વ્યવહારમાં અને સર્વ શાસ્ત્રમાં નિપુણ થવુ, (**युद्धे०**) યુદ્ધમા પણ દ્રઢ રહી કદિપણ પાછું ન હટવુ અર્થાત્ એવી રીતે લડવુ કે જેથી નિશ્ચિત વિજય જ થાય, જો ભાગવાથી અને શત્રુને છેતરવાથી પોતાની જીત થાય તો તેમ પણ કરવુ. (**दान**) દાનશીલતા રાખવી, (**ईश्वरभावः**) પક્ષપાત રહીત થઇ સર્વની સાથે યથાયોગ્ય વર્ત્તવુ, વિચારીને આપવુ, પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવી તથા પ્રતિજ્ઞાનો ભગ કદિપણ કરવો નહિ. એ અગ્યાર કર્મો ક્ષત્રિય વર્ણના છે.

पशूनां रक्षणं दानमिज्याध्ययनमेव च ।

वणिक्पथं कुसीदं च वैश्यस्य कृषिमेव च ॥ मनु० १ । ९० ॥

(**पशुरक्षा**) ગાય આદિ પશુઓનુ પાલન તથા વર્ધન કરવું, (**दान**) વિદ્યા અને ધર્મની વૃદ્ધિ કરવામાં ધનાદિનો વ્યય કરવો (**इज्या**) અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞો કરવા (**अध्ययन**) વેદાદિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો (**वणिक्पथ**) સર્વ પ્રકારનો વ્યાપાર કરવો (**कुसीद**) એક સેકડામાં ચાર, છ, આઠ, બાર, સોળ અથવા વીશ આનાથી અધિક વ્યાજ ન લેવું. તથા સો વર્ષે પણ મૂળ રકમથી બમણી લેવી તેનાથી વધારે ન લેવી તેમ ન દેવી (**कृषिः**) ખેતી કરવી એ વૈશ્યના ગુણ કર્મો છે.

एकमेव तु शूद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत् ।

एतेषामेव वर्णानां शुश्रूषामनसूयया ॥ मनु० १ । ९१ ॥

શૂદ્રને યોગ્ય છે કે નિન્દા, ઇર્ષા, અભિમાન આદિ દોષોનો ત્યાગ કરી, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યની યથાયોગ્ય સેવા કરવી તેનાથીજ (સેવાથીજ) પોતાની જીવિકા ચલાવવી, એ એકજ શૂદ્રનુ કર્મ છે એ પ્રમાણે સક્ષેપથી વર્ણોના ગુણ અને કર્મ લખ્યા છે. જે જે પુરૂષમા જે જે વર્ણના ગુણ કર્મો હોય તે તે વર્ણનો અધિકાર તેને આપવોઃ એવી વ્યવસ્થા રાખવાથી સર્વ મનુષ્યની ઉન્નતિ થાય છે. કારણ કે ઉત્તમ વર્ણને ભય રહેશે કે જો આપણાં સન્તાનો મૂર્ખત્વાદિ દોષવાળા થશે તો શૂદ્ર થઇ જશે, અને સન્તાનો પણ ડરતા રહેશે કે જો આપણે સદાચાર તથા વિદ્યાવાન્ નહિ થઇએ તો શૂદ્ર થવુ પડશે. અને નીચ વર્ણને ઉત્તમ વર્ણમા આવવાની ઉત્કંઠા વધતી રહેશે વિદ્યાનો અને ધર્મનો અધિકાર બ્રાહ્મણને આપવો કારણ કે તે પૂર્ણ વિદ્વાન્ અને ધાર્મિક હોવાથી તે કામને સારી રીતે કરી શકશે. ક્ષત્રિયોને રાજ્યનો અધિકાર આપવાથી કદિ પણ રાજ્યની હાનિ અથવા વિઘ્ન થશે નહિ. પશુપાલન આદિ કામ વૈશ્યોને આપવુ, કારણ કે તે કામને તે સારી રીતે કરી શકશે શૂદ્રને સેવાનો અધિકાર એ કારણથી છે કે તે વિદ્યા સબંધી કામ જરાપણ કરી શકતો નથી, પરન્તુ શરીરનું સર્વ કામ કરી સકે છે. એ પ્રમાણે દરેક વર્ણને પોત પોતાના અધિકારમા યોજવા એ રાજા તથા સભ્ય પુરૂષોનું કર્ત્તવ્ય છે.

વિવાહનાં લક્ષણો.

ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथाऽसुरः ।
गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ मनु० ३ । २१॥

વિવાહ આઠ પ્રકારના હોય છે. (૧) બ્રાહ્મ, (૨) દૈવ, (૩) આર્ષ, (૪) પ્રાજાપત્ય, (૫) આસુર, (૬) ગાંધર્વ, (૭) રાક્ષસ, (૮) પૈશાચ એ વિવાહોના અર્થ આ પ્રમાણે છે.

બ્રાહ્મ—વર અને કન્યાએ સારી રીતે બ્રહ્મચર્ય પાળી પૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, સુશીલ થઇ, એક બીજાની પ્રસન્નતા પૂર્વક કરેવામા આવતો જે વિવાહ તે "બ્રાહ્મ વિવાહ" કહેવાય છે

દૈવ—જેમા ઋત્વિગ્ લોકો વિધિ પ્રમાણે કર્મો કરી રહ્યા છે તેવા મ્હોટા યજ્ઞમા અલ-કારોથી ભૂષિત થયેલી કન્યાનું જમાઇને દાન આપવુ તે "દૈવ વિવાહ" કહેવાય છે.

આર્ષ—વરની પાસેથી કઇ લઇને જે વિવાહ કરવામાં આવે છે તે "આર્ષ વિવાહ" કહેવામા આવે છે

પ્રાજાપત્ય—ધર્મની વૃદ્ધિને માટે, જે વર કન્યાનો વિવાહ કરાય છે તે "પ્રાજાપત્ય વિવાહ" કહેવાય છે.

આસુર—વર યા કન્યાને કઇ આપી, જે વિવાહ થાય છે તે "આસુર વિવાહ" કહેવાય છે.

ગાન્ધર્વ—કોઇ પણ નિયમ વિના તથા કોઇ પણ નિશ્ચિત સમય વિના વર અને કન્યાની ઇચ્છા પ્રમાણે પરસ્પર જે અકસ્માત્ સયોગ થવો તે "ગાન્ધર્વ વિવાહ" કહેવાય છે

રાક્ષસ—લડાઇ કરી બલાત્કારથી અથવા કપટથી કન્યાનુ હરણ કરી સયોગ કરવો તે "રાક્ષસ વિવાહ" કહેવાય છે

પૈશાચ—સુતેલી અથવા મદ્યાદિના પાનથી મત્ત (ગાડી–બેભાન) બનેલી કન્યા સાથે બલાત્કારથી જે સયોગ કરવો તે "પૈશાચ વિવાહ" કહેવાય છે

એ આઠ પ્રકારના વિવાહોમા બ્રાહ્મ સર્વથી ઉત્તમ, દૈવ અને પ્રાજાપત્ય મધ્યમ, આર્ષ, આસુર અને ગાન્ધર્વ નિકૃષ્ટ, રાક્ષસ અધમ અને પૈશાચ મહા ભ્રષ્ટ છે. આ વાત ધ્યાનમાં અવશ્ય રાખવી કે યુવવસ્થા ભોગવનાર સ્ત્રી અને પુરૂષનો એકાન્તવાસ વિવાહ થયા પહેલા થવા દેવો નહિ કારણ કે-યુવાન્ સ્ત્રી પુરૂષનો એકાન્તવાસ ઘણો દૂષણકારક છે ગુરૂકુળમા વસનારી કન્યાની બ્રહ્મચર્યાવસ્થા પૂરી થવાને એક વરસ અથવા છ માસ બાકી રહે ત્યારે કન્યાનો ફોટોગ્રાફ (પ્રતિકૃતિ) પડાવી બ્રહ્મચારીઓના અધ્યાપક પાસે મોકલાવી આપવો. તેવીજ રીતે બ્રહ્મચારીનો ફોટો પડાવી કન્યા ગુરૂકુળમા કન્યાઓની અધ્યાપિકા પાસે મોકલાવી આપવો. પછી સૂક્ષ્મ રીતે નિરીક્ષણ કરતા અધ્યાપિકાને જે બ્રહ્મચારીની જે બ્રહ્મચારિણી

સાથે આકૃતિ મળતી લાગે તે બન્નેનાં જન્મથી લઇ વિવાહના દિવસ સુધીના જીવનચરિત્રના પુસ્તકો (અથવા નોંધ) મગાવી વાચવાં, જો બન્નેના ગુણ કર્મ અને સ્વભાવ મળતા આવતા હોય તો, અધ્યાપકે બ્રહ્મચારીના હાથમાં પહેલો કન્યાનો ફોટો અને તેણીનુ જીવન-ચરિત્ર આપવુ, તેવીજ રીતે અધ્યાપિકાએ કન્યાના હાથમાં બ્રહ્મચારીનો ફોટો અને જીવન-ચરિત્ર આપવા અને પછી પૂછવુ કે આમા જે અભિપ્રાય હોય તે કહો. જો એક બીજાનો એક બીજા ઉપર પ્રીતિ-સૂચક અભિપ્રાય મળે તો એકજ સમયમાં બન્નેનો સમાવર્ત્તન સસ્કાર કરવો. ત્યારબાદ અધ્યાપક અને અધ્યાપિકાની ઉપસ્થિતિમા વર અને કન્યાની વિવાહિત થવાની ઇચ્છા હોય તો ત્યા, નહિ તો કન્યાના માતા પિતાને ઘેર ઉત્તમ ઉત્તમ વિદ્વાન્ તથા સદ્‌ગૃહ-સ્થોની દૃષ્ટિસીમાની અન્દર વિવાહ કરવો. પછી માતા પિતા અને ભદ્ર પુરૂષોની સમક્ષ વરકન્યાએ પરસ્પર વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક શાસ્ત્રીય વિષયોના પ્રશ્નોત્તરો કરવા, તે વખતે જો કોઇ ગુપ્ત વિષયના પ્રશ્નોત્તરો કરવા હોય તો સભા સમક્ષ પત્રમા લખીને કરવા વિવાહ કરતી વખતેજ બન્નેનો દૃઢ પ્રેમ થઇ ગયા પછી વર કન્યાએ ખાવા પીવાનો ઉત્તમ પ્રબન્ધ રાખવો, જેથી વિદ્યાધ્યયન રૂપ તપશ્ચર્યાથી ક્ષીણ થયેલુ શરીર પ્રતિદિન ચદ્રમાની કળાની માફક વધતુ જાય. પછી સ્ત્રી રજસ્વલા થઇને જે દિવસ શુદ્ધ થાય તે દિવસે વેદિ અને મડપ બનાવી અનેક સુગધિ દ્રવ્યોનો હોમ અને વિદ્વાનોનો સત્કાર કરવો. પછી જે દિવસ ઋતુદાન દેવાને યોગ્ય હોય તે દિવસે સસ્કારવિધિ પુસ્તકસ્થ ગર્ભાધાન સસ્કારની વિધિ અનુસાર દરેક કર્મ કરી અર્ધી રાત્રિએ અથવા રાત્રિના દસ વાગે અતિ પ્રસન્નતાથી સર્વની સામે પાણિગ્રહણપૂર્વક વિવાહનો વિધિ પૂરો કરી એકાન્ત સેવન કરવુ. જ્યા સુધી બને ત્યા સુધી વીર્યને વ્યર્થ જવા દેવુ નહિ, કારણ કે તે રજ અને વીર્યથી સતાનનુ ઉત્તમ શરીર બને છે જ્યારે વીર્ય ગર્ભાશયમા પડવા આવે ત્યારે સ્ત્રીએ અને પતિએ સ્થિર રહેવુ, અને નાસિકા સામે નાસિકા, નેત્રની સામે નેત્ર એક સીધી લીટીમાં બન્ને શરીર સ્થિર કરી જરા પણ કમ્પને અવકાશ ન આપી પતિએ પોતાના શરીરને ઢીલુ મૂકવું અને સ્ત્રીએ વીર્યના ગ્રહણ વખતે અપાન વાયુને ઉપર ખેચી, યોનિના ઉપર ભાગમા સકોચ કરી, વીર્યનુ ઉપર આકર્ષણ કરી ગર્ભાશયમા વીર્યને સ્થિર કરવુ * પછી દપતિએ શુદ્ધ જલવડે સ્નાન કરવુ વિદુષી સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યાનુ જ્ઞાન તેજ વખતે થઇ જાય છે, પરન્તુ એનો વધારે નિશ્ચય એક માસ થયા પછી સ્ત્રી રજસ્વલા ન થાય ત્યારે સર્વને થાય છે સભોગ કર્યા પછી, સૂઠ, કેસર, આસન, ન્હાની એલચી, સાલમ અને સાકર નાખી ગરમ કરેલુ દુગ્ધ ઠડુ કરી પોતાની રૂચિ પ્રમાણે પીવુ પછી અલગ અલગ પોત પોતાની શય્યા (પલગ-અથવા-પથારી) મા શાન્તિથી સુવુ. જ્યારે જ્યારે ગર્ભાધાન કરે ત્યારે ત્યારે એ પ્રમાણે વિધિ કરવી ગર્ભ રહી ગયો છે એવો જ્યારથી નિશ્ચય થાય ત્યારથી એક વરસ પર્યન્ત પતિ અને પત્નિએ સમાગમ કરવો નહિ. એવો વર્તાવ કરવાથી સતાન ઉત્તમ થાય છે બીજા સતાનો પણ ઉકત વિધિનુ પાલન કરવાથી ઉત્તમજ થાય છે. ઉપર કહેલ વિધિને ન અનુસરવાથી સ્ત્રી અને પુરૂષની આયુ ઘટી જાય છે, અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે ગર્ભવતી સ્ત્રી સાથે પ્રેમથી સભાષણ આદિ વ્યવહાર જરૂર કરવો. પુરૂષે વીર્યની સ્થિતિ તથા

* આ વાત રહસ્યની હોવાથી વધારે લખવુ ઉચિત નથી માટે આટલાથીજ બધીવાત સમજી લેવી.

સ્ત્રીએ ગર્ભની રક્ષા, ભોજન, છાદન, એવા પ્રકારથી કરવા કે, જેથી પુરૂષનું વીર્ય સ્વપ્નમાં પણ નષ્ટ ન થાય અને ગર્ભમાં બાળકનુ શરીર અત્યુત્તમ રૂપ, લાવણ્ય, પુષ્ટિ, બળ અને પરાક્રમ યુક્ત થઇ દસમે મહિને બાળકનો જન્મ થાય. ગર્ભની વિશેષ રક્ષા ચોથે મહિનેથી અને અતિવિશેષ રક્ષા આઠમે માસથી કરવી ગર્ભવતી સ્ત્રીએ રેચક, રૂક્ષ, માદક, બુદ્ધિ બળ નાશક પદાર્થોનુ સેવન કદિ પણ કરવુ નહિ, અને ઘી, દુધ, ઉત્તમ ચોખા, ઘઉ, મગ, અડદ આદિનો ખોરાક રાખવો તથા દેશકાળનુ પણ સેવન વિચારીને કરવુ (એટલે ખરાબ હવાવાળી જગ્યામા ન રહેતા ઉત્તમ હવાવાળા, પ્રકાશવાળા સ્થાનમા રહેવુ) ગર્ભવતી સ્ત્રીના બે સસ્કાર હોય છે (૧) ચોથે મહિને પુસવન અને (૨) આઠમે મહિને સીમતોન્નયન, એ બન્ને વિધિ પ્રમાણે કરવા. જ્યારે બાળકનો પ્રસવ થાય ત્યારે સ્ત્રીની અને બાળકની રક્ષા કરવામાં ઘણુ સાવધાન રહેવુ. સ્ત્રી પ્રસુતા થયા પહેલાં " શુંઠીપાક " બનાવી રાખવો બાળકનો પ્રસવ થયા પછી સ્ત્રીને અને બાલકને સહેજ ગરમ પાણી વડે સ્નાન કરાવવુ પછી નાડી છેદન કરવુ–એટલે બાળકની નાભિના મૂળમા નાળને કોમળ સુતરના દોરા વડે બાધી ચાર આગળને છોડી નાળને કાપી નાખવો. નાળને એવી રીતે બાધવો કે શરીરમાથી લોહીનુ ટીપુ પણ બ્હાર આવી શકે નહિ. ત્યાર બાદ તે સ્થાનને શુદ્ધ કરી દ્વારમા સુગન્ધિ દ્રવ્યો અને ઉત્તમ ઘી વડે હોમ કરવો. ત્યારબાદ બાળકના કાનમા " **वेदोऽसि** " તારૂ નામ વેદ છે એમ પિતાએ સભળાવી ઘી અને મધને એક વાટકીમા એકઠા કરી સોનાની સળીથી બાળકની જીભ ઉપર "**ओ३म्**" શબ્દ લખી મધ અને ઘી સોનાની સળીથી બાળકને ચટાડવુ. પછી બાળકને માતાના હાથમા આપવુ, જો બાળક દૂધ પીવાને ઇચ્છતો હોય તો માતાએ સ્તન પાન કરાવવું. જો માતાને દૂધ ન હોય તો કોઇ સારી સ્ત્રીની પરીક્ષા કરી તેનુ સ્તનપાન કરાવવુ. સારી હવાવાળી ઓરડીમાં પ્રસુતા સ્ત્રીનો ખાટલો રાખવો અને ત્યા પ્રાતઃકાળે અને સાયકાળે હોમ કરતા રહેવુ. પ્રથમ બાળકને છ દિવસ માતાનુ દૂધ પીવરાવવું. બાળકની માતાએ પોતાના શરીરની પુષ્ટિ માટે અનેક પ્રકારનાં સારાં સારાં ભોજનો કરવાં તથા યોનિ સકોચ આદિ પણ કરવું. છઠ્ઠે દિવસે સ્ત્રીએ બ્હાર નિકળવુ. બાળકને દૂધ પીવરાવવાને જે ધાવ રાખી હોય તેને સારૂં સારૂ ભોજન આપવુ. તેણીએ બાળકને નિયમસર દૂધ પાવુ અને બાળકને રમાડવુ. પાલનમાં કોઇ પ્રકારનો અનુચિત વ્યવહાર ન થાય માટે માતાએ પણ બરાબર તપાસ રાખવી સ્તનના અગ્રભાગ ઉપર એવો લેપ કરવો કે જેથી દૂધનો સ્રાવ ન થાય. તેમજ ખાવા પીવામાં બરાબર ધ્યાન આપવુ. ત્યારબાદ નામકરણ આદિ સસ્કારો " સસ્કાર વિધિ " મા લખેલી રીતિ પ્રમાણે યથાસમય કરતા રહેવું. જ્યારે સ્ત્રી પાછી રજસ્વલા થઇ શુદ્ધ થાય ત્યારે ઉપર બતાવેલી રીતિ પ્રમાણે ફરીથી ઋતુદાન કરવું.

ऋतुकालाभिगामी स्यात्स्वदारनिरतः सदा ।
पर्ववर्जं व्रजेच्चैनां तद्व्रतो रतिकाम्यया ॥ मनु० ३ । ४९ ॥

निन्द्यास्वष्टासु चान्यासु स्त्रियो रात्रिषु वर्जयन् ।
ब्रह्मचार्य्येव भवति यत्र तत्राश्रमे वसन् ॥ मनु० ३ । ५० ॥

જે પુરૂષ પોતાનીજ સ્ત્રીમા પ્રસન્ન રહી, જે જે રાત્રિઓમાં સમાગમ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે તે તે રાત્રિઓમાં સ્ત્રીથી અલગ રહી અને ઋતુગામી થાય છે, તે ગૃહસ્થ બ્રહ્મચારી સદશ છે.

सन्तुष्टो भार्यया भर्त्ता भर्त्रा भार्या तथैव च ।
यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ॥ १ ॥
यदि हि स्त्री न रोचेत पुमांसन्न प्रमोदयेत् ।
अप्रमोदात्पुनः पुंसः प्रजनं न प्रवर्त्तते ॥ २ ॥
स्त्रियां तु रोचमानायां सर्वं तद्रोचते कुलम् ।
तस्यां त्वरोचमानायां सर्वमेव न रोचते ॥ ३ ॥

मनु० ३ । श्लो० ६०-६२ ॥

જે કુળમાં પત્નીથી પતિ અને પતિથી પત્ની સતુષ્ટ રહે છે, તેજ કુળમા સર્વ સૌભાગ્ય અને ઐશ્વર્ય આવી સ્થિર થાય છે જ્યા કલેશ થાય છે ત્યા દરિદ્રતા અને દૌર્ભાગ્યનો વાસ થાય છે. (૧) જો સ્ત્રી પતિની સાથે પ્રીતિ ન કરી પતિને પ્રસન્ન ન કરે તો પતિ અપ્રસન્ન રહેવાથી કામની ઉત્પત્તિ થતી નથી (૨) સ્ત્રીની પ્રસન્નતામા સર્વ કુળ પ્રસન્ન થાય છે અને સ્ત્રીની અપ્રસન્નતામા સર્વ અપ્રસન્ન (દુખી) થઇ જાય છે

पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताः पतिभिर्देवरैस्तथा ।
पूज्या भूषयितव्याश्च बहुकल्याणमीप्सुभिः ॥ १ ॥
यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।
यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तत्राऽफलाः क्रियाः ॥ २ ॥
शोचन्ति जामयो यत्र विनश्यत्याशु तत्कुलम् ।
न शोचन्ति तु यत्रैता वर्द्धते तद्धि सर्वदा ॥ ३ ॥
तस्मादेताः सदा पूज्या भूषणाच्छादनाशनैः ।
भूतिकामैर्नरैर्नित्यं सत्कारेषूत्सवेषु च ॥ ४ ॥

मनु० ३ । श्लो० ५५-५७-५९ ॥

બહુ કલ્યાણની ઇચ્છા રાખનાર પિતા, ભ્રાતા, પતિ અને દિયરે સ્ત્રીઓનો સત્કાર કરવો જોઇએ અને અલકારોથી સતુષ્ટ કરવી જોઇએ (૧) જે ઘરમા સ્ત્રીઓનો સત્કાર થાય છે તે ઘરમા સારા વિદ્વાન્ પુરૂષો પેદા થઇ, દેવ નામને ધારણ કરનાર થઇ શકે છે અને સર્વ-ક્રિયા સફળ થાય છે, પરન્તુ જે ઘરમાં સ્ત્રીઓનો સત્કાર થતો નથી ત્યા સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે (૨)

જે કુળમા સ્ત્રીઓ શોકથી વ્યાકુળ રહી દુ ખી થાય છે તે કુળ જલદી નષ્ટભ્રષ્ટ થઇ જાય છે, અને જે કુળમા તેઓ આનન્દી અને ઉત્સાહી રહે છે તે કુળનો સદા અભ્યુદય થાય છે (૩) માટે ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિને ઇચ્છનાર મનુષ્યે યાદ રાખવુ કે ઉત્સવ આદિ ઉત્તમ પ્રસગમાં સ્ત્રીઓનો વસ્ત્ર અને આભૂષણો આદિથી સત્કાર કરવો " **तस्मादेता· सदा पूज्या** " " સ્ત્રીઓની સદા પૂજા કરવી " સર્વત્ર એ ધ્યાનમા રાખવુ કે પૂજાનો અર્થ સત્કાર છે. જ્યારે દિવસમા અથવા રાત્રિમા પ્રથમ મળે ત્યારે એક બીજાએ " નમસ્તે " કહેવા.

सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया ।
सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ मनु० ५ । १५० ॥

સ્ત્રીઓએ સદા પ્રસન્ન રહી ઘરના કામમા ચતુરાઇ રાખવી, ઘરના દરેક પદાર્થો સ્વચ્છ રાખવા, વ્યય કરવામા ઉડાઉ ન બનવુ, ઉપયોગી વસ્તુ જ લેવી, અને પાત્ર અપાત્રનો વિચાર કરીને આપવુ. રસોઇ વખતસર અતિ સ્વચ્છતાથી બનાવવી, રાધવામા આવતા પદાર્થો ઔષધિરૂપ થઇ શરીરને નિરોગી રાખી પુષ્ટ કરનાર હોવા જોઇએ, ઘરનો લેણુંદેણુનો હિસાબ રાખી પતિને બતાવવો, નોકર ચાકર પાસેથી બરાબર કામ લેવુ, ઘરનુ કોઇ પણ કામ બગડે નહિ તેમ કરવુ

स्त्रि ो रत्नान्यथो विद्या सत्यं शौचं सुभाषितम् ।
विविधानि च शिल्पानि समादेयानि सर्वतः ॥ मनु० २ । २४० ॥

ઉત્તમ સ્ત્રી જુદી જુદી જાતના રત્નો, વિદ્યા, સત્ય, પવિત્રતા, ઉત્તમ ભાષણ, અનેક પ્રકારની કારીગીરી એ સર્વ દેશમાથી અને સર્વ માણસ પાસેથી શીખવા

सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात् सत्यमप्रियम ॥
प्रियं च नानृतं ब्रूयादेष धर्मः सनातनः ॥ १ ॥
भद्रं भद्रमिति ब्रूयाद्भद्रमित्येव वा वदेत् ।
शुष्कवैरं विवादं च न कुर्यात्केनचित्सह ॥ २ ॥
मनु० ४ ॥ १३८–१३९ ॥

સદા સત્ય બોલવુ, બીજાને હિતકારક વચન કહેવુ, પરન્તુ અપ્રિયસત્ય (એટલે કાણાને કાણો કહેવા જેવુ) કદિ પણ બોલવુ નહિ તથા બીજાને પ્રસન્ન કરવાને વાસ્તે પણ અસત્ય બોલવુ નહિ (૧) સદા ભદ્ર હિતકારી–બોલવુ, શુષ્ક (વિના કારણનુ) વૈર ન કરવુ, શ્રોતાને હિતકર હોય અને શ્રોતાને તે ખરાબ લાગતુ હોય તોપણ કહ્યા વિના રહેવુ નહિ.

पुरुषा बहवो राजन सततं प्रियवादिनः ।
अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ उद्योगपर्व विदुरनीति०

હે ધૃતરાષ્ટ્ર આ સંસારમાં બીજાને પ્રસન્ન રાખવા વાસ્તે પ્રિય બોલનાર પ્રશંસક લોકો ઘણા છે, પરન્તુ સાભળનારને અપ્રિય લાગે પણ હિતકર હોય એવું બોલનાર તથા સાભળનારા લોકો થોડાજ છે મનુષ્યના દોષો તેની સામેજ કહેવા, પોતાના દોષો સાભળવા અને જે ગુણ હોય તે પરોક્ષમાં કહેવા એ સત્પુરૂષનો સ્વભાવ છે, પરંતુ પ્રત્યક્ષમા તો ગુણ કહેવા અને પરોક્ષમાં દોષો બતાવવા એ દુષ્ટ પુરૂષની રીતિ છે જે મનુષ્યના દોષો હોય તે જ્યા સુધી તેની સામે કહેવામા ન આવે ત્યા સુધી તે માણસ દોષોથી રહિત થઇ ગુણી થઇ શકતો નથી

નિન્દા અને સ્તુતિનો અર્થ—" **गुणेषु दोषारोपणमसूया** " अर्थात् " **दोषेषु गुणारोपणमप्यसूया** " " **गुणेषु गुणारोपणं स्तुतिः** " ગુણોમા દોષ અથવા દોષમા ગુણ લગાવવો તેનુ નામ નિન્દા અને ગુણોમા ગુણનુ અને દોષોમા દોષનુ કથન કરવુ તેનુ નામ " સ્તુતિ " છે, એટલે અસત્ય ભાષણનુ નામ નિન્દા અને સત્ય ભાષણનુ નામ સ્તુતિ છે.

बुद्धिवृद्धिकराण्याशु धन्यानि च हितानि च ।
नित्यं शास्त्राण्यवेक्षेत निगमांश्चैव वैदिकान् ॥ १ ॥
यथा यथा हि पुरुषः शास्त्रं समधिगच्छति ।
तथा तथा विजानाति विज्ञानं चास्य रोचते ॥ २ ॥

मनु० ४ ॥ १९ । २० ॥

બુદ્ધિ, ધન અને હિતની વૃદ્ધિ કરનાર વેદ અને શાસ્ત્રોનો નિત્ય અભ્યાસ કરે, બ્રહ્મચર્યાશ્રમમા જે અધ્યયન સંપાદિત કર્યુ હોય તેનો નિત્ય વિચાર કરવો તથા અધ્યાપન કરવુ (૧) જેમ જેમ મનુષ્ય ઉત્તમ ઉત્તમ શાસ્ત્રને જાણે છે તેમ તેમ તેનુ વિજ્ઞાન વધતુ જ જાય છે તથા વાચવામા રુચિ અધિક થાય છે (૨)

ऋषियज्ञं देवयज्ञं भूतयज्ञं च सर्वदा ।
नृयज्ञं पितृयज्ञं च यथाशक्ति न हापयेत् ॥ १ ॥ मनु० ४ । २१ ॥
अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञश्च तर्प्पणम् ।
होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ २ ॥ मनु० ३ । ७० ॥
स्वाध्यायेनार्चयेदृषीन् होमैर्देवान् यथाविधि ।
पितॄन् श्राद्धैश्च नॄनन्नैर्भूतानि बलिकर्मणा ॥ ३ ॥ मनु० ३। ८१ ॥

બે યજ્ઞો કે જે બ્રહ્મચર્ય પ્રકરણમાં લખી આવ્યા છીએ તે અર્થાત વેદાદિ શાસ્ત્રોનું ભણવુ અને ભણાવવુ, સન્ધ્યોપાસન-યોગાભ્યાસ, બીજો દેવયજ્ઞ—વિદ્વાનોનો સંગ, સેવા, પવિત્રતા, દિવ્ય ગુણોનુ ધારણ, દાતૃત્વ અને વિદ્યાની ઉન્નતિ કરવી. એ બે સાયંકાળે અને પ્રાતઃકાળે કરવા.

सायंसायं गृहपतिर्नो अग्निः प्रातःप्रातः सौमनसस्य दाता ॥ १ ॥
प्रातः प्रातर्गृहपतिर्नो अग्निः सायं सायं सौमनसस्य दाता ॥ २ ॥
अ० कां० १९ । अनु० ७ । मं० ३ । ४ ॥

तस्मादहोरात्रस्य संयोगे ब्राह्मणः सन्ध्यामुपासीत ।
उद्यन्तमस्तं यान्तमादित्यमभिध्यायन् ॥ ३ ॥
षड्विंशब्राह्मणे प्र० ४ । खं० ५ ॥

न तिष्ठति तु यः पूर्वां नोपास्ते यस्तु पश्चिमाम् ।
स शूद्रवद् बहिष्कार्यः सर्वस्माद् द्विजकर्मणः ॥ ४ ॥ मनु २।१०३ ॥

સાયંકાળના હોમમાં જે દ્રવ્યોનો હોમ કર્યો હોય તે દ્રવ્યો પ્રાતઃકાળ સુધી વાયુને શુદ્ધ રાખે છે, (૧) જે દ્રવ્યો વડે પ્રાતઃકાળે હોમ કર્યો હોય, તે દ્રવ્યો સાયંકાળ સુધી વાયુને શુદ્ધ રાખે છે, (૨) માટે દિવસ અને રાત્રિની સન્ધિમાં એટલે સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત સમયમાં પરમેશ્વરનું ધ્યાન અને અગ્નિહોત્ર અવશ્ય કરવા જોઇએ જે માણસ સવાર અને સાંજે સન્ધ્યા અને અગ્નિહોત્ર નથી કરતો તેને સજ્જન પુરૂષોએ દ્વિજના કર્મોમાંથી શૂદ્ર ગણી બહાર કરવો જોઇએ (**પ્રશ્ન**) ત્રિકાળ સન્ધ્યા કેમ ન કરવી ? (**ઉત્તર**) ત્રણ સમયમાં સન્ધિ થતી નથી, પ્રકાશ અને અન્ધકારની સન્ધિ સવારે અને સાંજેજ થાય છે. જો એ વાત ન માની મધ્યાન્હકાળ (બપોર) માં ત્રીજી સન્ધ્યા માનો તો મધ્ય રાત્રિમાં પણ સન્ધ્યા કેમ ન કરવી ? જો મધ્યરાત્રિમાં સન્ધ્યા કરવાનો સ્વીકાર કરો તો, પ્રહરે પ્રહરે, ઘડીએ ઘડીએ, પળે પળે અને ક્ષણે ક્ષણે સન્ધિ થાય છે તો તેને સમયમાં સન્ધ્યોપાસન કરવું જોઇએ જો તેનો પણ સ્વીકાર કરતા હો તો એમ બનવું અસંભવિત છે, વળી કોઇ પણ શાસ્ત્ર, મધ્યાન્હ સન્ધ્યા કરવાનો આદેશ પણ આપતું નથી માટે બે જ કાળમાં સન્ધ્યોપાસન તથા અગ્નિહોત્ર કરવા એજ યોગ્ય છે અને જે ત્રણ કાળ થાય છે તે પણ ભૂત, ભવિષ્યત્ અને વર્ત્તમાનના ભેદથી-સન્ધ્યોપાસનના ભેદથી નહિ ત્રીજો "પિતૃયજ્ઞ" જેનો અર્થ વિદ્વાન, ઋષિ, અધ્યાપક, માતા, પિતા આદિ જ્ઞાની અને પરમયોગીઓની સેવા કરવી—એ થાય છે શ્રાદ્ધ અર્થાત્ શ્રત્ સત્યનું નામ છે "**श्रत् सत्यं दधाति यया क्रियया सा श्रद्धा श्रद्धया यत्क्रियते तच्छ्राद्धम्**" જે ક્રિયા વડે સત્યનું ગ્રહણ કરાય છે તેને શ્રદ્ધા કહે છે અને શ્રદ્ધાથી જે કર્મ કરાય છે તેને શ્રાદ્ધ કહે છે. તર્પણનો અર્થ—"**तृप्यन्ति तर्पयन्ति येन पितॄन् तत्तर्पणम्**" જે કર્મથી તૃપ્ત અર્થાત્ વિદ્યમાન માતા પિતાદિ પિતૃ પ્રસન્ન થાય છે અથવા જે કર્મથી પ્રસન્ન કરવામાં આવે છે તે "તર્પણ" કહેવાય છે ઉક્ત તર્પણ જીવિતોને માટે છે—મૃતકને માટે નહિ

ओं ब्रह्मादयो देवास्तृप्यन्ताम् । ब्रह्मादिदेवपत्न्यस्तृप्यन्ताम् ।
ब्रह्मादिदेवसुतास्तृप्यन्ताम् । ब्रह्मादिदेवगणास्तृप्यन्ताम् ।
इति देवतर्पणम् ॥

" **विद्वा ૐ हि देवा:** " આ શતપથ બ્રાહ્મણનુ વચન છે. જે વિદ્વાનો છે તેને દેવ કહે છે. જે સાંગોપાગ ચાર વેદોને જાણે છે તે બ્રહ્મા કહેવાય છે. જે કઇ ન્યુન જાણે છે તેનુ નામ પણ દેવ એટલે વિદ્વાન્ છે. બ્રહ્માની સ્ત્રી પણ ચારે વેદોને જાણતી હોય તો તે બ્રાહ્મણી દેવી કહેવાય છે તેમજ તેના સન્તાન, શિષ્યો જો તેવાજ વિદ્વાન્ હોય તો તેમની સેવા કરવી તેનુ નામજ શ્રાદ્ધ અને તર્પણ છે.

अथर्षितर्प्पणम् ॥

ओं मरीच्यादय ऋषयस्तृप्यन्ताम् । मरीच्याद्यृषिपत्न्यस्तृप्यन्ताम् । मरीच्याद्यृषिसुतास्तृप्यन्ताम् । मरीच्याद्यृषिगणास्तृप्यन्ताम् । इति ऋषितर्प्पणम् ॥

જે બ્રહ્માના પ્રપૌત્ર મરીચિના જેવા વિદ્વાન્ થઇ લોકોને શિક્ષણ આપતા હોય તથા તેના જેવી તેની સ્ત્રીઓ કન્યાઓને વિદ્યાદાન આપતી હોય, તથા તેના વિદ્વાન પુત્ર અને શિષ્યો, તેમજ તેના ઉત્તમ સેવકો હોય તો તેઓનો સત્કાર કરવો તે ઋષિતર્પણ કહેવાય છે.

अथ पितृतर्प्पणम् ॥

ओं सोमसदः पितरस्तृप्यन्ताम् । अग्निष्वात्ताः पितरस्तृप्यन्ताम् । बर्हिषदः पितरस्तृप्यन्ताम् । सोमपाः पितरस्तृप्यन्ताम् । हविर्भुजः पितरस्तृप्यन्ता[म्] । आज्यपाः पितरस्तृप्यन्ताम् । सुकालिनः पितरस्तृप्यन्ताम् । यमादिभ्यो नमः यमादींस्तर्पयामि । पित्रे स्वधा नमः पितरं तर्पयामि । पितामहाय स्वधा नमः पितामहं तर्पयामि । प्रपितामहाय स्वधा नमः प्रपितामहं तर्पयामि । मात्रे स्वधा नमो मातरं तर्प्पयामि । पितामह्यै स्वधा नमः पितामहीं तर्प्पयामि । प्रपितामह्यै स्वधा नमः प्रपितामही तर्प्पयामि । स्वपत्न्यै स्वधा नमः स्वपत्नीं तर्प्पयामि । सम्बन्धिभ्यः स्वधा नमः सम्बन्धिनस्तर्प्पयामि। सगोत्रेभ्यः स्वधा नमः सगोत्रां तर्प्पयामि। इति पितृतर्प्पणम् ॥

" **ये सोमे जगदीश्वरे पदार्थविद्यायां च सीदन्ति ते सोमसदः** " જે પરમાત્મામા અને પદાર્થ વિદ્યામા નિપુણ છે તે સોમસદ કહેવાય છે. " **यैरग्नेर्विद्युतो विद्या गृहीता ते अग्निष्वात्ता** " જે અગ્નિ, વિદ્યુત આદિ પદાર્થોને જાણે છે તે અગ્નિષ્વાત્ત કહેવાય છે. " **ये बर्हिषि उत्तमे व्यवहारे सीदन्ति ते बर्हिषद** " જે ઉત્તમ વિદ્યા અને ઉત્તમ વ્યવહારમા સ્થિત છે તે બર્હિષદ કહેવાય છે. " **ये सोममैश्वर्यमोषधिरसं वा पान्ति पिबन्ति वा ते सोमपा** " જે ઐશ્વર્યનુ રક્ષણ કરી ઉત્તમ ઓષધિઓનુ પાન કરી નિરોગી રહી બીજાના ઐશ્વર્યના રક્ષક થઇ બીજાઓને ઔષધ આપી રોગોનો નાશ કરે છે તે સોમપા

કહેવાય છે **" ये हविर्होतुमत्तुमर्हं भुञ्जते भोजयन्ति वा ते हविर्भुज "** જેઓ માદક અને હિંસાકારક દ્રવ્યોનો ત્યાગ કરી ભોજન કરે છે તે હવિભુજ કહેવાય છે. **" य आज्यं ज्ञातुं प्राप्तुं वा योग्यं रक्षन्ति वा पिबन्ति त आज्यपाः "** જે જાણવા યોગ્ય વસ્તુનુ રક્ષણ કરે છે અને ઘી દૂધ આદિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે છે તે આજ્યપા કહેવાય છે **"शोभनः कालो विद्यते येषां ते सुकालिनः"** જેને ઉત્તમ ધર્મ કરવાને સમય મળ્યો હોય તે સુકાલિન કહેવાય છે. **" ये दुष्टान् यच्छन्ति निगृह्णन्ति ते यमा न्यायाधीशा "** જેઓ દુષ્ટોનો દંડ કરી શ્રેષ્ઠોનુ પાલન કરે છે તે યમ કહેવાય છે ॥ **य पाति स पिता** ॥ જેઓ સંતાનોનુ અન્ન વિદ્યા આપી રક્ષણ કરે છે તથા જે ઉત્પન્ન કરે છે તે પિતા. ॥ **पितुः पिता स पितामह पितामहस्य पिता प्रपितामहः** ॥ જે પિતાનો પિતા હોય તે પિતામહ અને જે પિતામહનો પિતા હોય તે પ્રતિતામહ, **या मानयति सा माता** જે અન્ન આદિથી સંતાનોનુ રક્ષણ કરી માન આપે છે તે માતા **या पितुर्माता सा पितामही पितामहस्य माता प्रपितामही** ॥ જે પિતાની માતા હોય તે પિતામહી અને જે પિતામહની માતા હોય તે પ્રપિતામહી પોતાની સ્ત્રી, ભગિની, સંબંધી, પોતાના ગોત્રનો અથવા ભિન્ન ગોત્રનો જે ભદ્રપુરૂષ હોય અથવા વૃદ્ધ હોય તેઓને અત્યન્ત શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉત્તમ વસ્ત્ર, સુન્દર અન્ન, પાન આદિ આપી સારી રીતે તૃપ્ત કરવા અથવા જે જે વસ્તુથી એઓના આત્મા તૃપ્ત થાય અને શરીર સ્વસ્થ થાય તે તે વસ્તુ પ્રીતિપૂર્વક આપવી તે શ્રાદ્ધ અને તર્પણ કહેવાય છે.

ચોથો વૈશ્વદેવ—જ્યારે રસોઇ તૈયાર થઇ જાય ત્યારે તેમાથી ખાટો એટલે જેમા આમલી અથવા કોકમ આદિ પડયા હોય તથા જેમા મીઠું પડયુ હોય તેવા પદાર્થોને છોડી ઘી વાળા પદાર્થો લઇ ચુલામાથી અગ્નિ બહાર કાઢી નિમ્ન લિખિત મનુ વાક્યાનુસાર કરવુ.–

वैश्वदेवस्य सिद्धस्य गृहेऽग्नौ विधिपूर्वकम् ।
आभ्यः कुर्याद्देवताभ्यो ब्राह्मणो होममन्वहम् ॥ मनु० ३।८४ ॥

પાકશાળામા જે કંઇ બન્યુ હોય તેમાથી ખટાશ તથા મીઠાવાળા પદાર્થનો ત્યાગ કરી, દિવ્યગુણની પ્રાપ્તિને માટે પાકાગ્નિમા (જે અગ્નિએ રસોઇ બની હોય તેમા) નીચે લખેલા મંત્રોથી વિધિને અનુસરીને હોમ કરવો

ओं अग्नये स्वाहा । सोमाय स्वाहा । अग्नीषोमाभ्यां स्वाहा । विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा । धन्वन्तरये स्वाहा । कुह्वै स्वाहा । अनुमत्यै स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । सह द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा । स्विष्टकृते स्वाहा ॥

એ મંત્રો વડે પ્રજ્વલિત અગ્નિમા એક એક મંત્ર વડે એક એક આહુતિ આપવી, પછી થાળીમા અથવા ભૂમિ ઉપર પાટલુ રાખી પૂર્વદિશાના અનુક્રમે નીચે લખેલા મંત્રો બોલી એક એક ભાગ રાખવો.

ओं सानुगायेन्द्राय नमः । सानुगाय यमाय नमः । सानुगाय वरुणाय नमः । सानुगाय सोमाय नमः। मरुद्भ्यो नमः ।अद्भ्यो नम ।वनस्पतिभ्योनमः। श्रियै नमः । भद्रकाल्यै नमः। ब्रह्मपतये नमः। वास्तुपतये नमः। विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः। दिवाचरेभ्यो भूतेभ्यो नमः। नक्तञ्चारिभ्यो भूतेभ्यो नमः। सर्वात्मभूतये नमः॥

પછી એ ભાગો કોઇ અતિથિને ભોજન વાસ્તે આપી દેવા, અથવા અગ્નિમાં નાખી દેવા. ત્યાર બાદ લવણાન્ન એટલે દાળ, ભાત, શાક, રોટલી આદિ લઇ ૬ ભાગ કરી ભૂમિ ઉપર મૂકવા એમાં પ્રમાણ —

शुनां च पतितानां च श्वपचां पापरोगिणाम् ॥
वायसानां कृमीणां च शनकैर्निर्वपेद्भुवि ॥ मनु० ३ । ९२ ॥

" **श्वभ्यो नम , पतितेभ्यो नमः, श्वपग्भ्यो नम , पापरोगिभ्यो नमः, वायसेभ्यो नम , कृमिभ्यो नमः** " એ પ્રમાણે બોલી ૬ ભાગ મૂકી કોઇ દુ:ખી ભૂખ્યા પ્રાણિને અથવા કૂતરા કાગડાને ખવરાવી દેવા અહીંઆ " **नमः** " નો અર્થ અન્ન છે. એટલે કૂતરા, પાપી, ચંડાલ, પાપરોગી, કાગડા, કૃમિ અને કીડી આદિને અન્ન આપવું એ મનુસ્મૃતિ આદિનું વિધાન છે હવન કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે વાયુનું શોધન તથા અજ્ઞાત અદ્રષ્ટ જીવોની જે હત્યા થાય છે તેનો પ્રત્યુપકાર કરવો.

પાંચમી અતિથિ સેવા—અતિથિ એને કહેવામાં આવે છે કે જેનો કોઇ તિથિ નિર્ણીત ન હોય પણ અકસ્માત કોઇ ધાર્મિક, સત્યોપદેશક, સર્વના ઉપકારને માટે દેશાટન કરનાર, પૂર્ણ વિદ્વાન, પરમયોગી સંન્યાસી, ગૃહસ્થને ઘેર આવે છે તે આવો અતિથિ જ્યારે ઘેર આવે ત્યારે ગૃહસ્થે પ્રથમ ત્રણ પ્રકારનું જળ આપવું (૧) પાદ્ય જળ (૨) અર્ઘ જળ (૩) આચમનીય જળ. ત્યારબાદ આસન ઉપર ઘણા આદરભાવથી બેસાડી, ઉત્તમ ભોજન આદિથી સેવા કરવી જ્યારે જમીને પ્રસન્ન શાન્તિથી બેસે ત્યારે તેની પાસે એવો ઉપદેશ સાભળે કે જેથી જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય આવી રીતે સત્ય ઉપદેશદ્વારા પોતાના આચરણો સુધારવા માટે, અતિથી સેવા કરવી એ દરેક રાજાથી લઇ રંક ગૃહસ્થનું પરમ કર્ત્તવ્ય છે પરન્તુ —

पाषण्डिनो विकर्मस्थान् बैडालवृत्तिकान् शठान् ।
हैतुकान् बकवृत्तींश्च वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥ मनु० ४ । ३० ॥

(**पाषंडी**) વેદ નિન્દક વેદ વિરૂદ્ધ આચરણ કરનાર (**विकर्मस्थ**) કુકર્મમા પ્રીતિ કરનાર, અસત્યવાદી, જેમ બિલાડો સ્થિર રહી તાકતો તાકતો ઝટ દઇ ઉંદર આદિ પ્રાણીને મારી પોતાનું પેટ ભરી લેછે. એવી રીતે વર્ત્તનાર મનુષ્યને બૈડાલવૃત્તિક કહે છે. (**शठ**) હઠી,

દુરાગ્રહી, અભિમાની પોતે જાણે નહિ અને બીજાનુ કથન માને નહિ એવો(**हैतुक**) કુતર્કી,વ્યર્થ બકવાદ કરનાર-જેમ આજકાલના વેદાન્તીઓ બકવાદ કરે છે કે અમેજ બ્રહ્મ છીએ, વેદાદિ શાસ્ત્ર અને ઇશ્વર પણ કલ્પિત છે એવી રીતે ગપોડા હાકનાર (**बकवृत्ति**) જેમ બગલો એક પગે ઉપર ઉભો રહી ધ્યાનાવસ્થિત મુનિના જેવો થઇ ઝટ લઇ માછલીને પકડી પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરે છે તેવાજ આજકાલના બાબી, વેરાગી આદિ હઠી દુરાગ્રહી અને વેદ વિરોધી છે. એવા લોકોનો વાણી માત્રથી પણ સત્કાર કરવો નહિ કારણકે એવા લોકોનો સત્કાર કરવાથી તેઓ બળવાન્ થઇ સંસારને ધર્મભ્રષ્ટ કરી નાખે છે પોતે અવિદ્યા રૂપ મહાસાગરમા ડુબે છે અને સાથે રહેલા શિષ્ય આદિને પણ ડુબાવે છે ઉપર્યોક્ત પાચ મહાયજ્ઞો કરવાના ફળ.–

(૧) બ્રહ્મયજ્ઞ કરવાથી વિદ્યા, શિક્ષા, ધર્મ અને સભ્યતા આદિ શુભ ગુણોના પ્રાપ્તિ.

(૨) અગ્નિહોત્ર કરવાથી વાયુ, વૃષ્ટિ અને જળની શુદ્ધિ થાય છે તેથી નિયમ પ્રમાણે વૃષ્ટિ થાય છે, જગત્મા પવિત્ર હવા ફેલાય છે જેથી લોકો નિરોગી થઇ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના સાધનોનુ બરાબર અનુષ્ઠાન કરી શકે છે, માટે વિદ્વાન્ લોકો તેને દેવયજ્ઞ પણ કહે છે.

(૩) પિતૃયજ્ઞ કરવાથી માતા પિતા અને જ્ઞાની મહાત્મા સતુષ્ટ થઇ ઉત્તમ જ્ઞાન આપે છે તેથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે, જેથી સત્યાસત્યનો વિચાર કરી સત્યનુ ગ્રહણ અને અસત્યનો પરિત્યાગ થઇ શકે છે. બીજુ ફળ એ છે કે માતાપિતા અને આચાર્યે જે ઉપકાર કર્યો છે તેનો પ્રત્યુપકાર થવાથી કૃતજ્ઞતા સિદ્ધ થાયછે.

(૪) બલિ વૈશ્વદેવનુ ફળ ઉપર કહ્યુ છે

(૫) અતિથિયજ્ઞ કરવાથી, સત્ય ઉપદેશ મળે છે પાખડની નિવૃત્તિ થાય છે, ગૃહસ્થોને સહેલથી વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે આત્મામા એકજ સત્ય ધર્મ સ્થિર રહે છે. ઉત્તમ વિદ્વાન ધાર્મિક અતિથિના આગમન વિના સદેહની નિવૃત્તિ થતી નથી અને સદેહની નિવૃત્તિ વિના દૃઢ નિશ્ચય થતો નથી, દૃઢ નિશ્ચય વિના સુખની આશા પણ રાખી શકાતી નથી

ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थौ चानुचिन्तयेत् ।
कायक्लेशांश्च तन्मूलान् वेदतत्त्वार्थमेव च ॥ मनु० ४ । ९२ ॥

રાત્રિના ચોથા પ્રહરે (પહોરે) ઉઠી નિત્યના આવશ્યક શૌચાદિ કાર્યોથી પરવારી ધર્મ અર્થ, શરીરના રોગોનુ કારણ, પરમાત્માનુ ધ્યાન અને વેદાર્થનો વિચાર કરવો, કદિ પણ અધર્માચરણ કરવુ નહિ કારણકે—

नाधर्मश्चरितो लोके सद्यः फलति गौरिव ।
शनैरावर्त्तमानस्तु कर्त्तुर्मूलानि कृन्तति ॥ मनु० ४ । १७२ ॥

જે અધર્મ કરાય છે તે કદિ પણ નિષ્ફળ થતો નથી, પરન્તુ અધર્મ તરતજ

આપતો નથી માટે અજ્ઞાની લોકો અધર્મથી ભય પામતા નથી, પણ નિશ્ચય રાખજો કે તે અધર્મ તમારા સુખના મૂળીઆ કાપતો જાય છે.

अधर्मेणैधते तावत्ततो भद्राणि पश्यति ।
ततः सपत्नाञ्जयति समूलस्तु विनश्यति ॥ मनु० ४ । १७४ ॥

અધર્માત્મા મનુષ્ય ધર્મની મર્યાદાને (જેમ તળાવના બંધને તોડી જળ ચારે તરફ ફરી વળે છે તેમ) છોડી અસત્ય ભાષણ, કપટ, પાખંડ, વેદોનું ખંડન, વિશ્વાસઘાત તથા ધૂર્ત્તતા કરી, પહેલા તો અભ્યુદય પ્રાપ્ત કરે છે, અન્યાયથી શત્રુઓને પણ જીતે છે, પણ પછી એકદમ નષ્ટ થાય છે જેમ મૂળથી કપાયલ વૃક્ષ એકદમ નષ્ટ થાય છે તેમ અધર્મી પણ નષ્ટ થાય છે.

सत्यधर्मार्यवृत्तेषु शौचे चैवारमेत्सदा ।
शिष्यांश्च शिष्याद्धर्मेण वाग्बाहूदरसंयतः ॥ मनु० ४ । १७५ ॥

વિદ્વાન્, સત્યવાદી, અસ્વાર્થી, દુષ્ટપરિગ્રહથી રહિત થઇ, પવિત્ર વૈદિક ધર્મનું પાલન કરતો સત્યનું ગ્રહણ અને અસત્યનો પરિત્યાગ કરી શ્રેષ્ઠ આચરણમા આનન્દી રહે અને શિષ્યોને ઉત્તમ ધર્મ સમજાવે.

ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मातुलातिथिसंश्रितैः ।
बालवृद्धातुरैर्वैद्यैर्ज्ञातिसम्बन्धिबान्धवैः ॥ १ ॥
मातापितृभ्यां यामीभिर्भ्रात्रा पुत्रेण भार्यया ।
दुहित्रा दासवर्गेण विवादं न समाचरेत् ॥ २ ॥
मनु० ४ । १७९ । १८० ॥

(**ऋत्विक्**) યજ્ઞ કરનાર (**पुरोहित**) સદાચારની શિક્ષા આપનાર (**आचार्य**) વિદ્યા ભણાવનાર, (**मातुल**) મામો (**अतिथि**) જેના આગમનની કોઇ નિશ્ચિત તિથિ ન હોય (**संश्रित**) આશ્રિત (**बाल**) બાળક (**वृद्ध**) ઘરડો (**आतुर**) પીડિત (**वैद्य**) આયુર્વેદનો જાણનાર (**ज्ञाति**) સ્વગોત્ર અથવા પોતાના વર્ણનો (**संबन्धी**) શ્વશુર આદિ (**बान्धव**) મિત્રાદિ (१) (**माता**) મા (**पिता**) બાપ (**यामी**) બહેન (**भ्राता**) ભાઇ (**भार्या**) સ્ત્રી (**दुहिता**) પુત્રી અને સેવક લોકો એઓની સાથે કદિ પણ વિવાદ કરવો નહિ.

अतपास्त्वनधीयानः प्रतिग्रहरुचिर्द्विजः ।
अम्भस्यश्मप्लवेनेव सह तेनैव मज्जति ॥ मनु० ४ । १९० ॥

(१) (**अतपा**) બ્રહ્મચર્ય અને સત્યભાષણ આદિ તપથી રહિત.

(૨) (**अनधीयानः**) વેદાદિ નહિ ભણનાર.
(૩) (**प्रतिग्रहरुचि**) બીજાની પાસેથી દાન લેવામાંજ જેની પ્રીતિ છે—એ ત્રણે પાણીમાં પત્થરની નૌકાની માફક દુ:ખસાગરમા ડુબી જાય છે-પોતે ડુબે છે અને બીજાને પણ ડુબાડે છે

त्रिष्वप्येतेषु दत्तं हि विधिनाप्यर्जितं धनम्।
दातुर्भवत्यनर्थाय परत्रादातुरेव च ॥ मनु० ४ । १९३ ॥

ધર્મથી મેળવેલુ ધન જો એ ત્રણને આપવામા આવે, તો દાતા આ જન્મમાં નાશ (અધોગતિ) પામે છે અને લેનાર આગામી જન્મમા નષ્ટ (દુ:ખી) થાય છે.

यथा प्लवेनौपलेन निमज्जत्युदके तरन् ।
तथा निमज्जतोऽधस्तादज्ञौ दातृप्रतीच्छकौ । मनु० ४। १९४ ॥

પત્થરની નૌકામા બેસી તરનાર જેમ પાણીમા ડુબી જાય છે તેમ અજ્ઞાની દાતા અને અજ્ઞાન ગ્રહીતા બન્ને અધોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

પાખંડીઓનાં લક્ષણો.

धर्मध्वजी सदालुब्धश्छाद्मिको लोकदम्भकः ।
बैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धकः ॥ १ ॥
अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ।
शठो मिथ्याविनीतश्च बकव्रतचरो द्विजः ॥ २ ॥
मनु० ४ ॥ १९५ । १९६ ॥

(**धर्मध्वजी**) ધર્મનુ આચરણ જરા પણ ન કરે પરન્તુ બીજા લોકોને ઠગે, (**सदालुब्ध**) સર્વદા લોભ કરે, (**छाद्मिकः**) કપટી, (**लोकदम्भक**) અજ્ઞાની લોકો સામે પોતાની ખોટી બડાઇ કર્યા કરે. (**हिंस्र**) પ્રાણીઓનો વિનાશ કરનાર બીજાની સાથે વૈર બુદ્ધિ રાખનારો, (**सर्वाभिसंधकः**) સર્વ પ્રકારના લોકને બહેકાવનાર (૧) (**अधोदृष्टिः**) કીર્તિને માટે નીચે દ્રષ્ટિ રાખનાર, (**नैष्कृतिक**) ઇર્ષ્યા રાખનાર, કોઇએ એક પૈસાનુ નુકશાન કર્યુ હોય તો તેનો પ્રાણ લેવાને પણ તૈયાર થનાર, (**स्वार्थसाधनतत्पर**) કપટ, અધર્મ અને વિશ્વાસઘાતથી પણ પોતાના સ્વાર્થને સિદ્ધ કરનાર (**शठ**) પોતાની અસત્ય વાતને પણ આગ્રહથી ન છોડનાર (**मिथ्याविनीत**) ખોટો વિનય બતાવનાર (**बकव्रत.**) બગલાના જેવી વૃત્તિ રાખનાર, એવા લોકોને (**बैडालव्रतिक**) પાખંડી કહેવાય છે. માટે એવ લોકોનો વિશ્વાસ કદિ પણ કરવો નહિ તથા સેવા પણ કરવી નહિ.

धर्मं शनैः सञ्चिनुयाद् वल्मीकमिव पुत्तिकाः ।
परलोकसहायार्थं सर्वभूतान्यपीडयन् ॥ १ ॥

नामुत्र हि सहायार्थं पिता माता च तिष्ठतः ।
न पुत्रदारं न ज्ञातिर्धर्मस्तिष्ठति केवलः ॥ २ ॥

एकः प्रजायते जन्तुरेक एव प्रलीयते ।
एकोनुभुङ्क्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥ ३ ॥
मनु० ४ ॥ २३८–२४० ॥

एकः पापानि कुरुते फलं भुङ्क्ते महाजनः ।
भोक्तारो विप्रमुच्यन्ते कर्त्ता दोषेण लिप्यते ॥ ४ ॥
महाभारते । उद्योगप० [illegible] ॥ अ० ३२ ॥

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्ठसमं क्षितौ ।
विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥ ५ ॥मनु० ५ । २४१॥

પુત્તિકા (ઉધાઇ) જેમ રાફડો બનાવે છે તેમ કોઇપણ જીવની હિંસા ન કરી ધીમે ધીમે ધર્મનો સંચય કરવો (૧) પરલોકમાં માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી તથા જ્ઞાતિ સહાયતા કરી શકતા નથી. ત્યાં માત્ર ધર્મજ સહાય કરી શકે છે; માટે ધર્મનો અવશ્ય સંચય કરવો. (૨) પ્રાણી એકલુંજ જન્મે છે અને એકલુંજ મરે છે તેમજ સુખ અને દુઃખ પણ તે એકલુંજ ભોગવે છે. (૩) મનુષ્ય એકલોજ પાપ કરી પદાર્થો લાવે છે અને સર્વ કુટુંબ મળી ખાય છે તેમાં ખાનારા પાપના ભાગી થતા નથી–માત્ર પાપ કરનારજ દોષનો ભાગી બને છે. (૪) જ્યારે કોઇ સંબંધી મરી જાય છે ત્યારે મરનારના સંબંધીઓ ભૂમિમાં દાટી અથવા બાળીને પાછા ચાલ્યા આવે છે મરનાર સાથે કોઇ પણ જતું નથી. યદિ કોઇ જતું હોય તો માત્ર ધર્મજ જાય છે. (૫)

तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं सञ्चिनुयाच्छनैः ।
धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥ १ ॥
धर्मप्रधानं पुरुषं तपसा हतकिल्बिषम् ।
परलोकं नयत्याशु भास्वन्तं खशरीरिणम् ॥ २ ॥
मनु० ४ ॥ २४२ । २४३ ॥

પરલોકમાં માત્ર ધર્મજ સહાયક હોવાથી તેની સહાયતા માટે ધીમે ધીમે ધર્મને ગ્રહણ કરવો, કારણ કે ધર્મની સહાયતાથીજ મોટા મોટા દુઃખસાગરો તરી શકાય છે. (૧) જે પુરૂષ ધર્મનેજ મુખ્ય માને છે અને જેણે ધર્મના આચરણો વડે પોતાના તમામ પાપ દૂર કર્યા છે તે પુરૂષને, ધર્મ આકાશ સમાન વ્યાપક ચોતરફ પ્રકાશમાન પરમાત્મા પાસે જલદી લઇ જાય છે.

दृढकारी मृदुर्दान्तः क्रूराचारैरसंवसन् ।
अहिंस्रो दमदानाभ्यां जयेत्स्वर्गं तथाव्रतः ॥ १ ॥
वाच्यर्था नियताः सर्वे वाङ्मूला वाग्विनिःसृताः ।
तान्तु यः स्तेनयेद्वाचं स सर्वस्तेयकृन्नरः ॥ २ ॥
आचाराल्लभते ह्यायुराचारादीप्सिताः प्रजाः ।
आचाराद्धनमक्षय्यमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥ ३ ॥
मनु० ४। २४६ । २५६ । १५६ ॥

જે ધર્મના કઠિન કઠિન પણ કાર્યો કરી શકે છે, સ્વભાવે ઘણો સરલ છે, જિતેન્દ્રિય છે, હિંસક ક્રૂર અને દુષ્ટાચારી પુરૂષોથી અલગ રહેનાર છે, તેજ પવિત્ર નર ઇંદ્રિયોનુ દમન કરી ઉત્તમ ઉત્તમ કાર્યોમા દાન કરી ઉત્તમ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકે છે (૧) જેટલા સંસારમા વ્યવહારો છે તે બધા વાણીમાજ રહેલા છે—અર્થાત્ જેટલા દેશ પરદેશમા વ્યવહારો થાય છે તે બધાનુ મૂળ વાણી જ છે, તે વાણીને જે ચોરે છે—અર્થાત્ અસત્ય બોલે છે તે અધમતમ માણસે સર્વ પદાર્થની ચોરી કરી લીધી છે, અર્થાત્ અસત્યવાદી જ સર્વથી મ્હોટો ચોર છે. (૨) માટે અસત્ય વાક્યનો ત્યાગ કરી, ધાર્મિક આચારમા પ્રવૃત્ત થઇ, ઇંદ્રિયોને નિયમમા રાખી, ઉત્તમ સંતાન પેદા કરી, પૂર્ણ આયુષ્યને પ્રાપ્ત કરવુ, પવિત્ર ધાર્મિક આચરણોજ સર્વ કુલક્ષણોનો નાશ કરે છે

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।
दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥ मनु० ४ । १५७ ॥

દુષ્ટ પુરૂષ, મહાદુઃખી સર્વદા વ્યાધિગ્રસ્ત થઇ અલ્પાયુ બને છે અને સભ્ય મનુષ્યોમા નિન્દાપાત્ર બને છે

यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत् ।
यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नत ॥ १ ॥
सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ २ ॥
मनु० ४ ॥ १५९ । १६० ॥

જે જે પરાધીન કર્મ છે તેને પ્રયત્ન કરીને છોડવું જોઇએ અને જે જે સ્વાધીન કર્મ છે તેનુ પ્રયત્નથી સેવન કરવું જોઇએ. (૧) કારણ કે જે પરાધીનતા છે તેજ દુઃખ છે અને જે સ્વાધીનતા છે તેજ સુખ છે, એજ ટુકામા દુઃખ અને સુખનુ લક્ષણ છે. (૨) પરન્તુ જે વ્યવહાર પરસ્પરાશ્રયથીજ સુખ કરનાર હોય તેવા વ્યવહારને તેવીજ રીતે

કરવો-જેમકે સ્ત્રી પુરૂષનો વ્યવહાર, સ્ત્રીએ પુરૂષને અને પુરૂષે સ્ત્રીને અનુકૂળ જ રહેવુ, વ્યભિચાર અથવા વિરોધ કદિ પણ કરવો નહિ, ઘરનાં તમામ કામ સ્ત્રીએ પુરૂષની આજ્ઞા માનીને કરવા અને બહારના કામ પુરૂષે કરવા. એક બીજાએ એક બીજાને દુષ્ટ કામથી રોકવા. એ નિશ્ચયથી સમજી લેવુ કે વિવાહ વખતે સ્ત્રીની સાથે પુરૂષ અને પુરૂષની સાથે સ્ત્રી વેચાઇ ચુકી છે અર્થાત્ સ્ત્રીના સ્નેહ સૌંદર્યાદિ પતિને માટે છે અને પુરૂષની પ્રજાજનકત્વાદિ શક્તિ સ્ત્રીને માટે છે દપતી એક બીજાની પ્રસન્નતા વિના કઇ પણ ન કરે. વેશ્યાગમન તથા પર પુરૂષ ગમન મહા અનર્થકારી છે માટે એનો ત્યાગ કરી સ્ત્રીની સાથે પાત અને પતિની સાથે સ્ત્રી સદા પ્રસન્ન રહે જો પતિ બ્રાહ્મણ હોય તો તેમણે બાળકોને ભણાવવા અને તેમની સુશિક્ષિતા ધર્મપત્ની બ્રાહ્મણીએ બાલિકાઓને ભણાવવી, તથા નાના પ્રકારના ઉપદેશો આપી બાલક અને બાલિકાને વિદ્વાન્ બનાવવા. પત્નીનો પૂજનીય દેવ પતિ છે અને પતિની ઇષ્ટા દેવી સત્કારણીય પત્ની છે. બાળક અથવા બાલિકા જ્યાં સુધી ગુરૂકુલમા રહે ત્યા સુધી અધ્યાપક અને અધ્યાપિકાને પિતા તથા માતા તુલ્ય સમજે અને અધ્યાપકોએ પોતાના સતાન સમાન શિષ્યોને સમજવા

અધ્યાપક અને અધ્યાપિકાઓ કેવા હોવા જોઇએ તે વિષે મહાભારત ઉદ્યોગ પર્વ વિદુર પ્રજાગરના ૩૨ મા અધ્યાયમાં લખ્યુ છે કે—

आत्मज्ञानं समारम्भस्तितिक्षा धर्मनित्यता ।
यमर्था नापकर्षन्ति स वै पण्डित उच्यते ॥ १ ॥
निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानि न सेवते ।
अनास्तिकः श्रद्दधान एतत्पण्डितलक्षणम् ॥ २ ॥
क्षिप्रं विजानाति चिरं शृणोति, विज्ञाय चार्थं भजते न कामात् ।
नासम्पृष्टो ह्युपयुङ्क्ते परार्थे, तत्प्रज्ञानं प्रथमं पण्डितस्य ॥ ३ ॥
नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् ।
आपत्सु च न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः ॥ ४ ॥
प्रवृत्तवाक् चित्रकथ ऊहवान् प्रतिभानवान् ।
आशु ग्रन्थस्य वक्ता च यः स पण्डित उच्यते ॥ ५ ॥
श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव श्रुतानुगा ।
असंभिन्नार्यमर्यादः पण्डिताख्यां लभेत सः ॥ ६ ॥

જેનું જ્ઞાન આરભ અર્થાત્ ક્રિયા વગરનુ કદિ ન હોય, જે સુખ દુઃખ હાનિ લાભ માન અપમાન નિન્દા અને સ્તુતિમા હર્ષ શોક ન કરતો હોય, જે ધર્મમા દ્દઢ હોય, જેના મનને વિષયી વસ્તુઓ ખેચતી ન હોય તે પડિત કહેવાય છે. (૧)

સદા ધાર્મિક કાર્યો કરતો હોય, અધાર્મિક કાર્યોનો ત્યાગ કરતો હોય. ઇશ્વર વેદ અને

સત્યાચારની નિન્દા ન કરતો હોય, ઇશ્વર આદિમાં અત્યન્ત શ્રધ્ધાવાન હોય,તેજ પંડિતનુ કર્ત્તવ્ય અને અકર્તવ્ય છે. (૨)

કઠણથી કઠણ વિષયને પણ જે શીઘ્ર જાણી શકતો હોય, લાબા કાળ સુધી શાસ્ત્રોનો અભ્યાસી હોય, શ્રવણ અને મનન કરતો હોય, પોતાના જ્ઞાનનો પરોપકારમાં ઉપયોગ કરતો હોય, સ્વાર્થમાજ અન્ધ ન હોય, પૂછ્યા વિના તથા યોગ્ય સમજ્યા વિના સંમતિ ન આપતો હોય તે પડિત કહેવાય છે (૩)

જે અયોગ્ય પદાર્થની ઇચ્છા ન કરતો હોય, નાશ પામેલ પદાર્થનો જે શોક ન કરતો હોય, અને આપત્ કાળમા જે મોહ ન પામતો હોય તેજ પડિત કહેવાય છે. (૪)

જેની વાણી પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવામા મધુર હોય, ચિત્ર વિચિત્ર શાસ્ત્રોને સારી રીતે સમજાવી શકતો હોય, સ્મૃતિમાન્ હોય, ગ્રન્થોનો યથાર્થ શીઘ્ર વક્તા હોય તે પડિત કહેવાય છે. (૫)

જેની બુદ્ધિ સાંભળેલા સત્ય અર્થને અનુસરીને હોય, જે કઇ સાભળ્યું હોય તે બુદ્ધિમા સ્થિર હોય, શ્રેષ્ઠ ધાર્મિક પુરૂષોની મર્યાદાનું ઉલ્લઘન ન કરતો હોય તેજ પંડિત કહેવાય છે. (૬)

જ્યા એવા સ્ત્રી-પુરૂષો ભણાવનારા હોય ત્યાં વિદ્યા, ધર્મ અને ઉત્તમ આચારની વૃદ્ધિ થઇ આનન્દ વધતો રહે છે.

ભણવામાં અસમર્થ અને મૂર્ખનાં લક્ષણો.

अश्रुतश्च समुन्नद्धो दरिद्रश्च महामनाः ।
अर्थांश्चाऽकर्मणा प्रेप्सुर्मूढ इत्युच्यते बुधैः ॥ १ ॥
अनाहूतः प्रविशति ह्यपृष्टो बहु भाषते ।
अविश्वस्ते विश्वसिति मूढचेता नराधम· ॥ २ ॥

એ શ્લોકો મહાભારત-ઉદ્યોગ પર્વના વિદુર પ્રજાગર ૩૨ મા અધ્યાયના છે. અર્થ - જેણે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો ન હોય, અને ઘમડી હોય, દરિદ્ર હોઇને મ્હોટા મ્હોટા મનોરથો કરતો હોય, મહેનત કર્યા વગર અર્થને ઇચ્છનાર હોય, તેવા માણસને પડિત લોકો મૂઢ (મૂર્ખ) કહે છે (૧)

બોલાવ્યા વિના સભામા અથવા કોઇને ઘેર જઇ ઉચ્ચ આસન ઉપર બેસવાને ઇચ્છતો હોય, પૂછ્યા વિના સમાજમા ઉભો થઇ અસબદ્ધ બકવાદ કરવા માંડે, અવિશ્વસની કોઇ વસ્તુ અથવા મનુષ્યમા વિશ્વાસ કરતો હોય તે મૂર્ખ અને અધમ ગણાય છે.

વિદ્યાર્થીઓનાં લક્ષણો.

आलस्यं मदमोहौ च चापलं गोष्ठिरेव च ।
स्तब्धता चाभिमानित्वं तथाऽत्यागित्वमेव च ।

एते वै सप्त दोषाः स्युः सदा विद्यार्थिनां मताः ॥ १ ॥
सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ।
सुखार्थी वा त्यजेद्विद्यां विद्यार्थी वा त्यजेत्सुखम् ॥ २ ॥

એ પણ વિદુર પ્રજાગરના ૩૯ મા અધ્યાયના શ્લોકો છે. (आलस्य) શરીર અને અને બુદ્ધિમાં અકર્મણ્યતા, નિશો, કોઇ વસ્તુમાં આસક્ત થવુ, જ્યા ત્યા વ્યર્થ ભટકવુ, અભ્યાસ કરતાં કરાવતા અટકી જવુ (ગેર હાજરી કરવી) અભિમાન, વ્યસનોનો ત્યાગ ન કરવો એ સાત વિદ્યાર્થીઓના દોષો કહેવાય છે. (૧) જે ઉક્ત દોષયુક્ત છે તેને વિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી, જે વિષયસુખાર્થી હોય તેને વિદ્યા મળી શકતી નથી અને વિદ્યાર્થી હોય છે તે વિષમ-સુખ મેળવી શકતો નથી. માટે વિદ્યાર્થીઓએ વિષય સુખની ઇચ્છા પણ કરવી નહિ, જ્યા સુધી એ પ્રમાણે વર્ત્તવામા ન આવે ત્યા સુધી વિદ્યા પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી.

सत्ये रतानां सततं दान्तानामूर्ध्वरेतसाम् ।
ब्रह्मचर्यं दहेद्राजन् सर्वपापान्युपासितम् ॥

જે હમેશાં સદાચારી છે, જિતેન્દ્રિય છે, જેનુ બ્રહ્મચર્ય કદિ ખંડિત થયુ નથી, તેજ ખરો બ્રહ્મચારી છે અને તેજ વિદ્વાન્ થઇ શકે છે. માટે અધ્યાપક લોકોએ એવોજ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ કે જેથી વિદ્યાર્થી સત્યવાદી, સત્યમાની, સત્યકારી, સભ્યતાગ્રહી, જિતેન્દ્રિયતા-શાલી અને સુશીલ થાય, ઉત્તમ ગુણોને ધારણ કરી શારીરક અને આત્મિક ઉન્નતિમા પુષ્ટ થઇ વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્રોમા પૂર્ણ વિદ્વાન્ થાય, તથા વિદ્યાર્થીઓએ પણ એવાજ બની પૂર્ણ વિદ્વાન્ થવુ એ સર્વ અધ્યાપન આદિ બ્રાહ્મણોના કર્મો છે. ક્ષત્રિયોનાં કર્મો રાજપ્રકરણમાં કહીશુ. વૈશ્યોના કર્મો બ્રહ્મચર્ય આદિ નિયમો પાળી વિદ્યાધ્યયન કરી, વિવાહ કરી, દેશ દેશની ભાષા તથા વ્યાપાર આદિ શીખી, દ્વિપ દ્વિપાન્તરમા જવુ આવવુ, વ્યાપારના કામમા ઉન્નત્તિ કરવી, પશુઓનુ પાલન કરવુ, ખેતીવાડી ઉત્તમ રીતે કરવી, ધનની વૃદ્ધિ કરી વિદ્યા અને ધર્મ પ્રચારને ઉત્તેજન આપવુ, સત્યવાદી તથા નિષ્કપટી થઇ સર્વ વ્યવહારો કરવા, સર્વ વસ્તુઓની રક્ષા કરવી એ સર્વ કાર્યો વૈશ્યોના છે. શૂદ્રોએ સેવા તથા પાક આદિ બનાવવામા ચતુર બનવુ, સર્વની સાથે પ્રેમથી વર્ત્તવુ, દ્વિજોના સેવા કરી તેમની પાસે પોતાની જીવિકા ચલાવવી અને દ્વિજ લોકોએ તેને ખાન, પાન, વસ્ત્ર, રહેવાને વાસ્તે ઘર તથા વિવાહ આદિમા જે વ્યય થાય તે આપવો-અથવા અમુક માસિક પગાર આપવો. ચારે વર્ણોએ પરસ્પર પ્રેમ-ઉપકાર, સજ્જનતા, સુખ, દુઃખ, હાનિ લાભ આદિમાં એકમત થઇ રાજ્ય અને પ્રજાની ઉન્નતિમા તન, મન અને ધનનો વ્યય કરવો. સ્ત્રી અને પુરૂષનો વિયોગ કદિ થવો ન જોઇએ

पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् ।
स्वप्नोन्यगेहवासश्च नारीसन्दूषणानि । मनु० ९ । १३ ॥

મદ્ય, ભાગ, આદિ માદક દ્રવ્યોનુ સેવન, દુષ્ટોનો સગ, પતિનો વિયોગ એકલી થઇ જ્યાં ત્યા પાખડી આદિના દર્શનના મિષથી ફરતુ રહેવું અને બીજાના ઘરમાં જઇ શયન કરવુ અથવા વાસ કરવો એ છ સ્ત્રીઓમા દૂષણો છે. તથા એ પુરૂષોના પણ દૂષણો છે. પતિ અને સ્ત્રીઓનો વિયોગ બે પ્રકારે થઇ શકે છે. એક તો વ્યાપાર આદિ કાર્યને માટે દેશાન્તરમા જવુ, અને બીજો બેમાથી એકનુ મરણ થવાથી તેમા પ્રથમ પ્રકારનો ઉપાય એ છે કે દૂર દેશમા યાત્રાર્થે જવુ પડે તો સ્ત્રીને સાથે લઇ જવી. એનો ભાવાર્થ એ છે કે ઘણા સમય સુધી સ્ત્રીનો વિયોગ ન રહેવો જોઇએ.

(**પ્રશ્ન**) સ્ત્રી અને પુરૂષના બહુ વિવાહ થવા યોગ્ય છે કે નહિ ?

(**ઉત્તર**) યુગપત્ નહિ અર્થાત્ એકજ સમયમા નહિ.

(**પ્રશ્ન**) શુ ભિન્ન ભિન્ન સમયમા અનેક વિવાહ થવા જોઇએ ?

(**ઉત્તર**) હા, જેમકે—

सा चेदक्षतयोनिः स्याद्गतप्रत्यागतापि वा ।
पौनर्भवेन भर्त्रा सा पुनः संस्कारमर्हति ॥ मनु० ९। १७६ ।

જે સ્ત્રી અથવા પુરૂષનો પાણિ ગ્રહણ સસ્કાર થયો હોય અને સયોગ ન થયો હોય એટલે અક્ષતયોનિ સ્ત્રી અને અક્ષત વીર્ય પુરૂષનો પુનર્વિવાહ થવો જોઇએ, પરન્તુ જો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય વર્ણમા ક્ષત વીર્ય પુરૂષ અથવા ક્ષતયોનિ સ્ત્રી હોય તો તેનો પુનર્વિવાહ ન થવો જોઇએ.

(**પ્રશ્ન**) પુનર્વિવાહમા શો દોષ છે ?

(**ઉત્તર**) ૧ જ્યારે મરજીમા આવે ત્યારે પુરૂષ સ્ત્રીને છોડી બીજી સ્ત્રી કરી શકે અને સ્ત્રી પણ એક પુરૂષને છોડી બીજા પુરૂષને કરી શકે, ત્યા પરસ્પર પ્રેમ દૃઢ થઇ શકતો નથી.

૨ પતિના મરી જવા પછી પુનર્વિવાહ કરવા ઇચ્છનાર સ્ત્રી મૃતપતિનું સઘળુ ધન ઉડાવી નાખશે, કુટુબીઓની સાથે કજીયો કરશે.

૩ દેશ હિતકારી ભદ્ર પુરૂષનુ નામ પણ નહિ રહે અને તેના બધા પદાર્થો છિન્ન ભિન્ન થઇ જશે.

૪ પાતિવ્રત્ય અને સ્ત્રી વ્રત ધર્મનો નાશ થઇ જશે ઇત્યાદિ દોષોને લઇ પુનર્વિવાહ અથવા અનેક વિવાહ કદિ પણ ન થવા જોઇએ.

(**પ્રશ્ન**) જ્યારે વશોચ્છેદન (નિર્વંશતા) થઇ જશે ત્યારે તેનુ કુલ તો નષ્ટ થવાનુ જ. સ્ત્રી વ્યભિચાર આદિ દોષમાં પ્રવૃત્ત થઇ ગર્ભપાત આદિ દુષ્ટ કર્મ કરે તેના કરતા પુનર્વિવાહ શુ ખરાબ છે ?

(**ઉત્તર**) નહિ નહિ, જો સ્ત્રી અથવા પુરૂષ બ્રહ્મચર્ય પાલનમાં સ્થિર રહે તો કોઇ પણ ઉપદ્રવ થવાનો સભવ નથી. કુળ પરપરા ચલાવવાને પોતાની જાતિના

કોઇ છોકરાને દત્તક (ખોળે) લેવો તેથી કુલોચ્છેદ અથવા વ્યભિચાર નહિ થાય. જો બ્રહ્મચર્ય ન રાખી શકે તો નિયોગ કરી સતાનોત્પત્તિ કરી લેવી

(પ્રશ્ન) પુનર્વિવાહ અને નિયોગમા શો ભેદ છે ?

(ઉત્તર) ૧ જેમ કન્યા વિવાહ થયા પછી પિતાના ઘરને છોડી પતિનેજ ઘેર રહે છે તેમ વિવાહિત વિધવા સ્રીને વર્ત્તવુ પડે છે, પણ નિયોગમા તેમ હોતુ નથી

૨ વિવાહિત સ્રીના પુત્રોજ વિવાહિત પતિના દાયભાગી થાય છે. નિયુક્ત પતિથી નિયુક્તા વિધવા સ્રીમા જે પુત્રો ઉત્પન્ન થાય છે, તે નિયુક્ત પતિના ન પુત્રો ગણાય, તેમ ન તેના ગોત્રના ગણાય, તથા નિયુક્ત પતિનુ સ્વત્વ–અધિકાર પણ પુત્રો ઉપર રહી શકતો નથી, પરતુ તે પુત્રો મૃતપતિનાજ ગણાય છે અને તેનાજ ગોત્રના કહેવાય છે, તથા તેનાજ ધનના દાયભાગી બને છે

૩ વિવાહિત સ્રી અને પુરૂષે પરસ્પર સેવા કરવી આવશ્યક છે પણ નિ-યુક્તમા તેવુ કાઇ નથી,

૪ વિવાહિત સ્રી પુરૂષનો સબધ મરણ સુધી રહે છે પણ નિયુક્ત સ્રી પુરૂ-ષનો સબધ કાર્યપૂર્ણ થતા સમાપ્ત થાય છે

૫ વિવાહિત દપતિએ પરસ્પર ગૃહકાર્યો કરવાના છે અને નિયુક્ત સ્રીપુરૂષે પોતપોતાનાં ગૃહકાર્યો કરવાના છે.

(પ્રશ્ન) વિવાહ અને નિયોગના નિયમો એક રીતે છે અથવા ભિન્ન રીતે ?

(ઉત્તર) થોડોક ભેદ છે તેમા કેટલોક તો ઉપર કહેલો છે, બાકી આ પ્રમાણે છે. વિવાહિત સ્રીપુરૂષ પરસ્પર મળી દશ સતાન પેદા કરી શકે છે, જ્યારે નિયુક્ત સ્રી અથવા પુરૂષ બે અથવા ચારથી વધારે ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી વિવાહ. કુમાર અને કુમારીનોજ થઇ શકે છે જ્યારે નિયોગ, મૃતપતિક સ્રી અથવા મૃતપત્નીક પુરૂષનો થઇ શકે છે વિવાહિત સ્રીપુરૂષ સર્વદા સાથેજ રહે છે જ્યારે નિયુક્ત સ્રીપુરૂષ ઋતુદાનના સમય વિના સાથે રહી શકતા નથી. નિયુક્ત સ્રીએ બે ત્રણ વરસ સુધી બાળકને ઉછેરી પાળીપોષી નિયુક્ત પુરૂષને આપી દેવુ એક સ્રીને દશ સન્તાન ઉત્પન્ન કરવાની આજ્ઞા વેદમા છે, દશ સન્તાનોમાથી બે સ્રીને માટે અને બબ્બે ચાર નિયુક્ત પુરૂષને માટે છે તેવીજ રીતે મૃતસ્રીક પુરૂષ પણ દશ સન્તાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, તેમાથી બે પોતાને માટે અને બબ્બે ચાર વિધવાઓને માટે. દશ સન્તાનો ઉત્પન્ન કરવા તેમાં વેદનુ પ્રમાણ.—

इमां त्वमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्रां सुभगां कृणु ।
दशास्यां पुत्रानाधेहि पतिमेकादशं कृधि ॥
ऋ० ॥ मं० १० । सू० ८५ । मं० ४५ ॥

હે (**मीढ्व**) વીર્યવાન્ ઐશ્વર્યયુક્ત પુરૂષ ! તુ આ વિવાહિત સ્ત્રી અથવા વિધવા સ્ત્રીઓને શ્રેષ્ઠ પુત્ર અને સૌભાગ્ય યુક્ત કર, અને આ વિવાહિત સ્ત્રીમા દશ સતાન ઉત્પન્ન કર– અને અગ્યારમી સ્ત્રી છે એમ સમજ હે સ્ત્રી ! તુ પણ વિવાહિત પુરૂષ અથવા નિયુક્ત પુરૂષોથી દશ સતાન ઉત્પન્ન કર અને અગ્યારમો પતિ છે એમ સમજ આ વૈદિક આજ્ઞાને સ્વીકારી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્ય વર્ણસ્થ સ્ત્રી અને પુરૂષે દશ સતાનોથી વધારે સતાનો ઉત્પન્ન કરવા નહિ, કારણ કે વધારે ઉત્પન્ન કરવાથી સતાન નિર્બળ,નિર્બુદ્ધિ અને અલ્પાયુ થાય છે સ્ત્રી અને પુરૂષ પણ નિર્બળ બને છે તથા રોગી થઇ વૃદ્ધાવસ્થામા ઘણુ દુ ખ પામે છે (**પ્રશ્ન**) નિયોગની વાત વ્યભિચાર જેવી લાગે છે (**ઉત્તર**) જેમ અવિવાહિત સ્ત્રી પુરૂષના સયોગ વ્યભિચાર કહેવાય છે તેમ અનિયુક્ત સ્ત્રી પુરૂષનોજ સયોગ વ્યભિચાર કહેવાય છે એથી સિદ્ધ એ થયુ કે નિયમથી વિવાહ થયા પછી જેમ વ્યભિચાર કહેવાતો નથી, તેમ વેદ શાસ્ત્રોક્ત નિયોગ થયા પછી વ્યભિચાર, પાપ, અથવા લજ્જા માનવી જોઇએ નહિ (**પ્રશ્ન**) છે તો ઠીક પણ એ કામ વેશ્યાના જેવુ લાગે છે (**ઉત્તર**) નહીં, કારણકે વેશ્યાના સમાગમમા કોઇ નિશ્ચિત પુરૂષ નથી તેમ કોઇ નિયમ નથી, પરતુ નિયોગમા તો વિવાહની માફક નિયમ હોય છે જેમ વિવાહની વિધિ પ્રમાણે જમાઇને કન્યાદાન આપ્યા પછી કન્યા અને જમાઇનો સમાગમ લજ્જાકારક નથી, તેમ નિયમ પ્રમાણે નિયોગ થયા પછી નિયુક્ત સ્ત્રીપુરૂષનો સમાગમ લજ્જાકારક ન હોવો જોઇએ (**પ્રશ્ન**) અમને તો નિયોગ પાપજનક લાગે છે (**ઉત્તર**) જો નિયોગ પાપ જનક લાગે છે તો વિવાહ કેમ નથી લાગતો ? ખરી રીતે જોતા તો નિયોગ ન કરવાથીજ પાપ છે કારણ કે ઇશ્વરીય સૃષ્ટિક્રમાનુસાર સ્ત્રીપુરૂષનો સ્વાભાવિક સબધ કદિ પણ રોકી શકાતોજ નથી કામવેગ રોકવો એ પૂર્ણ વૈરાગ્યવાન્–પણ વિદ્વાન્ યોગીઓનુજ કામ છે શુ ગર્ભપાતન રૂપ ભ્રૂણહત્યા, વિધવા સ્ત્રી અને મૃતસ્ત્રીક પુરૂષના મહા સતાપને પાપ નથી સમજતા ? સતાન અને વિષયને ચાહનાર વિધુર યુવાન્ પુરૂષ અથવા વિધવા યુવતી સ્ત્રીને કોઇપણ રાજવ્યવહારથી અથવા જાતિ વ્યવહારથી રોકવામા આવ્યાથીજ ગુપ્ત કુકર્મી અને મહા દુરાચારી બને છે એ વ્યભિચાર અને કુકર્મોને રોકવાને વાસ્તે એ (નિયોગ)જ એક શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે **પરન્તુ જે જિતેન્દ્રિય રહી શકે છે તેને નિયોગની અથવા વિવાહની પણ આવશ્યકતા નથી;** માટે અજિતેન્દ્રિય પુરૂષે વિવાહ અથવા **આપત્કાલમાં** નિયોગ અવશ્ય કરવો જોઇએ એ પ્રમાણે ચાલવાથી વ્યભિચાર ન્યૂન થશે, પ્રેમથી સન્તાન પેદા થશે, ગર્ભહત્યા સર્વથા નાશ પામશે, નીચ પુરૂષોથી ઉત્તમ સ્ત્રીઓ સાથે અને નીચ સ્ત્રીઓનો ઉત્તમ પુરૂષો સાથે વ્યભિચાર રૂપ કુકર્મ, ઉત્તમ કુળમા કલક, વશનો નાશ, સ્ત્રી પુરૂષોનો સતાપ અને ગર્ભહત્યા આદિકુકર્મ વિવાહ અને નિયોગથી નાશ પામે છે માટે નિયોગની જરૂર છે (**પ્રશ્ન**) નિયોગ કેવી રીતે કરવો ? (**ઉત્તર**) વિવાહ જેમ પ્રસિદ્ધ રીતે કરાય છે તેમ નિયોગ પણ પ્રસિદ્ધ રીતે થવો જોઇએ વિવાહમા જેમ ભદ્રપુરૂ-

યોની અનુમતિ અને વરકન્યાની પ્રસન્નતા અપેક્ષિત છે તેમ નિયોગમા પણ હોવી જોઇએ પોતાના કુટુબના પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ સામે સ્પષ્ટ કહેવુ કે અમે બન્ને સતાનોત્પત્તિને માટે નિયોગ કરીએ છીએ જ્યારે નિયોગનો નિયમ પુરો થશે ત્યારે અમે સયોગ કરીશુ નહિ જો આ નિયમનો અમે ભગ કરીએ તો અમે રાજદડ તથા જાતિ દડના ભાગી તથા મહા પાપી પણ છીએ મહિનામા એકજવાર ગર્ભાધાન કરવુ. અને ગર્ભ રહ્યા પછી એક વરસ અલગ રહેવુ (**પ્રશ્ન**) નિયોગ પોતાના વર્ણમા થવો જોઇએ અથવા ભિન્ન વર્ણમા ? (**ઉત્તર**) પોતપોતાના વર્ણમા અથવા ઉત્તમ વર્ણસ્થ પુરૂષની સાથે અર્થાત્ વૈસ્યા, વૈસ્ય, ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણની સાથે, ક્ષત્રિયા ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણની સાથે અને બ્રાહ્મણી બ્રાહ્મણની સાથેજ નિયોગ કરે એનુ તાત્પર્ય એ છે કે સમાન વર્ણવાળા અથવા ઉત્તમ વર્ણવાળાનુ વીર્ય હોવુ જોઇએ (**પ્રશ્ન**) પુરૂષે નિયોગ કરવાની શી જરૂર છે ? કારણકે તેતો પુનર્લગ્ન કરી શકે છે (**ઉત્તર**) અમે ઉપર લખી આવ્યા છીએ કે દ્વિજોનો એકજ વાર વિવાહ થવો જોઇએ ભલે પછી સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય એજ પ્રમાણે વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્રમા લખ્યુ છે. કુમાર કુમારીનો વિવાહ ન્યાય્યજ અને વિધવા સ્ત્રીનો કુમાર પુરૂષ સાથે અથવા મૃતસ્ત્રીક પુરૂષનો કુમારી સાથે જે વિવાહ થાય છે તે અન્યાય્ય છે-અધર્મ છે વિધવા સ્ત્રીની સાથે જેમ પુરૂષ વિવાહ કરવા નથી ચાહાતો તેમજ વિવાહિત (જેણે સ્ત્રીની સાથે સમાગમ કર્યો છે) પુરૂષની સાથે કુમારી પણ જ્યારે ઇચ્છા નહિ કરે, જ્યારે વિધુર પુરૂષને કોઇ કન્યા, અને વિધવાને કોઇ કુમારપતિ નહિ મળે, ત્યારે નિયોગની આવશ્યકતા જણાઇ આવશે. યોગ્યની સાથે યોગ્યનો સબધ થવો એજ ધર્મ છે (**પ્રશ્ન**) જેમ વિવાહમા વેદાદિ શાસ્ત્રોનુ પ્રમાણ છે તેમ નિયોગમા છે કે નહિ ? (**ઉત્તર**) એમા ઘણા પ્રમાણો છે જુઓ —

कुहस्विद्दोषा कुह वस्तोरश्विना कुहाभिपित्वं करतः कुहोषतुः ।
को वां शयुत्रा विधवेव देवरं मर्यं न योषा कृणुते सधस्थ आ ॥ १ ॥
ऋ० ॥ मं० १० । सू० ४० । मं० २ ॥

उदीर्ष्व नार्यभिजीवलोकं गतासुमेतमुप शेष एहि । हस्तग्राभस्य दिधिषोस्तवेदं पत्युर्जनित्वमभि सं बभूथ ॥२॥
ऋ० ॥ मं० १० । सू० १८ । मं० ८ ॥

(૧) હે (**अश्विनौ**) સ્ત્રી પુરૂષો ! (**देवरं विधवेव**) જેમ વિધવા દિયરને અને (**योषामर्यम् न**) વિવાહિતા સ્ત્રી પોતાના પતિને પ્રાપ્ત થઇ (**सधस्थे**) એક ઠકાણે એકજ શય્યામા સતાનોને (**आ, कृणुते**) ઉત્પન્ન કરે છે તેમ, તમે સ્ત્રી પુરૂષો (**कुहस्विद् दोषा**) રાત્રિમા ક્યા ? અને (**कुहवस्त**) દિવસમા ક્યા હતા ? (**कुहाभिपित्वम्**) પદાર્થોની પ્રાપ્તિ ક્યા (**करत.**) કરી ? અને (**कुहोषतु**) કયે વખતે ક્યા વાસ કરતા હતા ? (**कोवां शयुत्रा**) તમારૂ શયનસ્થાન ક્યા છે ! કોણ છો ? ક્યા દેશના રહેવાવાળા છો ?

.થી એ સિદ્ધ થાય છે કે દેશપરદેશમા સ્ત્રીએ સાથેજ રહેવુ. અને વિવાહિત પતિની ાકક નિયુક્ત પતિને ગ્રહણ કરી વિધવા સ્ત્રી પણ સતાનોત્પત્તિ કરી લે.

(**પ્રશ્ન**) યદિ કોઇને ન્હાનો ભાઇજ ન હોય તો વિધવાએ નિયોગ કોની સાથે કરવો !

(**ઉત્તર**) દિયરની સાથે, પણ દિયરનો અર્થ જેવો તમે કરો છો તેવો નથી. જુઓ નિરૂક્તમા

देवरः कस्माद् द्वितीयो वर उच्यते ॥ निरु०॥ अ० ३ । खं० १५ ॥

વિધવાનો જે બીજો પતિ થાય છે તેને દિયર કહે છે, પછી ભલે તે ન્હાનો ભાઇ હો થવા મ્હોટો ભાઇ, પોતાના વર્ણનો હોય અથવા અન્ય ઉત્તમ વર્ણનો હોય, જેની સાથે યોગ કરે તે દિયર કહેવાય છે.

(૨) હે (**नारि**) વિધવે ! તુ. (**एत गतासुम्**) આ મૃત પતિની આશા છોડી શેષ) બાકી પુરૂષોમાથી (**अभि जीवलोकम्**) બીજા જીવિત પતિને (**उपैहि**) પ્રાપ્ત થા, અને દ્દોષ્ત્ર) આ વાત નિશ્ચયથી ધ્યાનમા રાખ કે (**हस्त ग्राभस्य दिधिषो.**) તુજ વિધવાનુ ણિ ગ્રહણ કરનાર નિયુક્ત પતિના સબધ માટે નિયોગ થશે તો (**इदम्**) આ (**जनित्वम्**) પન્ન થયેલુ બાળક, તે નિયુક્ત (**पत्यु**) પતિનુ ગણાશે અને જો તુ પોતાને માટેજ નિયોગ 'શ તો આ સન્તાન (**तव**) તારૂજ ગણાશે એવા નિશ્ચયવાળી (**अभि. सम्, बभूथ**) અને પુરૂષે પણ એ નિશ્ચિત સમજી નિયમોનુ પાલન કરવુ.

अदेवृघ्न्यपतिघ्नी हैधि शिवा पशुभ्यः सुयमाः सुवर्चाः ।
प्रजावती वीरसूर्देवृकामा स्योनेममग्निं गार्हपत्यं सपर्य ॥
अथर्व० ॥ कां० १४ । अनु० २ । मं० १८ ॥

હે (**अदेवृघ्न्यपति घ्नी**) પતિ અને દિયરને દુઃખ ન આપનારી સ્ત્રી તુ (**इह**) આ ાશ્રમમા (**पशुभ्य**) પશુઓને માટ (**शिवा**) કલ્યાણ કરનારી (**सुयमाः**) સારી તે નિયમ પાળનારી (**सुवर्चा**) રૂપ અને સર્વ શાસ્ત્ર વિદ્યાયુક્ત (**प्रजावति**) ત્તમ પુત્રપૌત્રાદિ સહિત (**वीरसू**) શૂરવીર પુત્રોને ઉત્પન્ન કરનારી (**देवृकामा**) વરની ઇચ્છા કરનારી (**स्योना**) સુખ આપનારી થા (**इमम्**) આ (**गार्हपत्यम्**) હસ્થ સબધી (**अग्निम्**) અગ્નિહોત્રનુ (**सपर्य**) સેવન કર

तामनेन विधानेन निजो विन्देत देवरः ॥ मनु० ९ । ६९ ॥

અક્ષત યોનિ વિધવા સ્ત્રીની સાથે પતિના ન્હાના ભાઇ લગ્ન કરી શકે છે. (**પ્રશ્ન**) ાક સ્ત્રી અથવા પુરૂષ કેટલા નિયોગો કરી શકે છે અને વિવાહિત નિયુક્ત પતિના નામો થાય છે ?

(ઉત્તર)

सोमः प्रथमो विविदे गन्धर्वो विविद उत्तरः ।
तृतीयो अग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजाः ॥
ऋ० ॥ मं० १० । सू० ८५ । मं० ४० ॥

હે સ્ત્રી ! જે (**ते**) તારો (**प्रथम**) પહેલો વિવાહિત (**पति**) પતિ તને (**विविदे**) પ્રાપ્ત થાય છે તેનુ નામ (**सोम**) સુકુમારતાદિ ગુણવાળો હોવાથી "સોમ" કહેવાય છે બીજો જે નિયોગથી (**विविदे**) પ્રાપ્ત થાય છે તે (**गन्धर्वः**) એક સ્ત્રીની સાથે સભોગ કરવાથી "ગન્ધર્વ" કહેવાય છે. (**तृतीय उत्तरः**) ત્રીજો (**अग्निः**) અતિ શક્તિવાળો હોવાથી "અગ્નિ" નામવાળો થાય છે. અને જે (**ते**) તારો (**तुरीयः**) ચોથાથી લઇ અગ્યારમા સુધી પતિઓ છે તે (**मनुष्यजा**) મનુષ્ય નામવાળા થાય છે જેમ (**इमां त्वमिन्द्र**) એ મત્રથી અગ્યારમા પુરૂષ સુધી સ્ત્રી નિયોગ કરી શકે છે તેમ પુરૂષ પણ અગ્યારમી સ્ત્રી સુધી નિયોગ કરી શકે છે (પ્રશ્ન) '**एकादश**" શબ્દથી દશ પુત્રો અને અગ્યારમો પતિ, એમ કેમ ન ગણાય ? (ઉત્તર) જો એમ અર્થ કરશો તો, "**विधवेव देवरम्**" "**देवर कस्माद् द्वितीयो वर उच्यते ' अदेवृघ्नि**" અને "**गन्धर्वो विविद उत्तरः**" ઇત્યાદિ વેદ પ્રમાણોથી વિરૂધ્ધ અર્થ થશે, કારણ તમારા અર્થથી બીજો પતિ પણ પ્રાપ્ત થતો નથી.

देवराद्वा सपिण्डाद्वा स्त्रिया सम्यङ् नियुक्तया ।
प्रजेप्सिताधिगन्तव्या सन्तानस्य परिक्षये ॥ १ ॥
ज्येष्ठो यवीयसो भार्य्यां यवीयान्वाग्रजस्त्रियम् ।
पतितौ भवतो गत्वा नियुक्तावप्यनापदि ॥ २ ॥
औरसः क्षेत्रजश्चैव ॥ ३ ॥ मनु० ९ ॥ ५९ । ५८ । १५९ ॥

ઇત્યાદિ મહર્ષિ મનુજીએ લખ્યુ છે કે (**सपिंड**) પતિની ૭ પેઢીમાનો, પતિથી ન્હાની ઉમરનો હોય અથવા મ્હોટી ઉમ્મરનો હોય, સ્વજાતીય હોય અથવા ઉત્તમ વર્ણવાળો હોય તેની સાથે વિધવાએ નિયોગ કરવો જોઇએ.

પરન્તુ એ ધ્યાનમા રાખવુ કે જ્યારે કોઇ પણ સન્તાન ન હોય, અને વિધુર તથા વિધવાને જો સન્તાનની ઇચ્છા હોય તોજ નિયોગ કરે. સતાનોની ઇચ્છાએ મ્હોટા ભાઇની સ્ત્રી સાથે ન્હાના ભાઇનો અને ન્હાના ભાઇની સ્ત્રી સાથે મ્હોટા ભાઇનો નિયોગ થયો, અને સતાનો પણ થયા, પછી જો તે નિયુક્ત સ્ત્રીપુરૂષો સમાગમ કરે તો પાપી સમજવા એટલે બીજા પુત્રનો ગર્ભ રહે ત્યા સુધીજ નિયોગની અવધિ છે, એ અવધિ પૂર્ણ થયા પછી સમાગમ કરવો નહિ, અને જો સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેએ સન્તાનાર્થી થઇ નિયોગ કર્યો હોય તો ચોથા ગર્ભ સુધી અવધિ સમજવી. અથવા ઉપર કહેલી રીતિ પ્રમાણે દશ સન્તાન સુધી અવધિ માની શકાય છે. જો તેનાથી પણ આગળ વધે તો પછી વિષયાસક્તિ ગણાય છે. વિષયાસક્તિ

વાળો મનુષ્ય પતિત ગણાય છે વિવાહિત સ્ત્રીપુરૂષે પણ દશ સન્તાનો થયા પછી સમાગમ ન કરવો અધિક સમાગમ કરનાર માણસ પાપી અને નિન્દિત થાય છે. અર્થાત્ વિવાહ અને નિયોગ સન્તાનોને માટેજ કરાય છે, પશુઓની માફક ક્રીડાને વાસ્તે નહિં.

(**પ્રશ્ન**) પતિના મરણ પછીજ નિયોગ થાય છે કે પતિ જીવતાં છતા પણ?

(**ઉત્તર**) પતિ જીવતો હોય તો પણ નિયોગ થઇ શકે છે—

अन्यमिच्छस्व सुभगे पतिं मत् ॥ ऋ० मं० १०। मं० १० ॥

જ્યારે પતિ સતાનોત્પત્તિ કરવામા અસમર્થ થાય ત્યારે પોતાની સ્ત્રીને આજ્ઞા આપવી કે હે સુભગે ! સૌભાગ્યની ઇચ્છા કરનારી સ્ત્રી તુ (**मत्**) મારાથી (**अन्यम्**) બીજા પતિની (**इच्छस्व**) ઇચ્છા કર. કારણકે હવે મારાથી સતાનોત્પત્તિ નહિ થઇ શકે, ત્યારે સ્ત્રીએ બીજાની સાથે નિયોગ કરી સતાનોત્પત્તિ કરી લેવી, પરન્તુ વિવાહિત પતિની સેવામા તત્પર રહેવુ તેમજ સ્ત્રી પણ જ્યારે રોગાદિથી ગ્રસ્ત થઇ સન્તાન પેદા કરવાને અસમર્થ થાય ત્યારે પતિને આજ્ઞા આપવી કે હે સ્વામિન્ આપ મારાથી સતાનોત્પત્તિની આશા છોડી કોઇ બીજી વિધવા સ્ત્રીની સાથે નિયોગ કરી સન્તાનોત્પત્તિ કરી લ્યો જેમ પાડુરાજાની સ્ત્રી કુન્તી અને માદ્રીએ નિયોગ કર્યો, તથા ચિત્રાગદ અને વીચીત્રવીર્યના મરણ પછી તેની સ્ત્રીઓ સાથે વ્યાસજીએ નિયોગ કરી (અબિકા) અબામા ધૃતરાષ્ટ્ર, અબાલિકામા પાડુ અને દાસીમા વિદુરને ઉત્પન્ન કર્યા ઇત્યાદિ ઇતિહાસ પણ એ વાતમા પ્રમાણ છે

प्रोषितो धर्मकार्यार्थं प्रतीक्ष्योऽष्टौ नरः समाः ।
विद्यार्थं षड् यशोर्थं वा कामार्थं त्रींस्तु वत्सरान् ॥ १ ॥
वन्ध्याष्टमेऽधिवेद्याब्दे दशमे तु मृतप्रजा ।
एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्त्वप्रियवादिनी । २ । मनु० ९।७९।८१॥

વિવાહિત પતિ ધર્મને માટે જો પ્રદેશ ગયો હોય તો આઠ વરસ સુધી, વિદ્યા અને કીર્તિને માટે ગયો હોય તો છ વરસ સુધી, ધનાદિને માટે ગયો હોય તો ત્રણ વરસ સુધી વાટ જોઇ સ્ત્રીએ નિયોગ કરી સન્તાન પેદા કરી લેવા, જ્યારે વિવાહિત પતિ પાછો આવે ત્યારે નિયુક્ત પતિને રજા આપે (૧) તેવીજ રીતે પુરૂષને માટે નિયમ છે. સ્ત્રી જો વન્ધ્યા હોય અર્થાત્ વિવાહ કર્યા પછી આઠ વરસ સુધીમા ગર્ભવતી ન થાય, તો આઠમે વરસે; અથવા જે સ્ત્રીના સતાનો જીવતા ન રહેતા હોય તેણીના પતિએ દશમે વરસે, અથવા જે સ્ત્રી કન્યાજ ઉત્પન્ન કરનારી હોય તેણીના પતિએ અથવા જે સ્ત્રી અપ્રિય બોલનારી હોય તો તેણીના પતિએ તરતજ ત્યાગ કરી બીજી સ્ત્રી સાથે નિયોગ કરી સન્તાનોત્પત્તિ કરી લેવી. (૨) તેવીજ રીતે જો પુરૂષ દુખદાયક હોય તો સ્ત્રીએ તરતજ પતિને છોડી બીજા પુરૂષની સાથે નિયોગ કરી સન્તાનોત્પત્તિ કરી લેવી અને સન્તાનોને વિવાહિત પતિના દાયભાગી બનાવવા ઇત્યાદિ પ્રમાણ અને યુકિત દ્વારા સ્વયવર વિવાહ અને નિયોગથી પોતપોતાના કુળની ઉન્નતિ કરવી.

જેમ વિવાહિત પતિથી ઉત્પન્ન થનાર " ઔરસ " પુત્ર પિતાના ધનનો સ્વામી થાય છે તેમજ નિયોગથી ઉત્પન્ન થનાર " ક્ષેત્રજ " પુત્ર પણ મૃતપિતાના ધનનો ભાગીદાર થાય છે આ ઉપરથી સ્ત્રી અને પુરૂષે ધ્યાનમા રાખવુ કે રજ અને વીર્ય અમૂલ્ય છે જે કોઇ આ અમૂલ્ય પદાર્થને પરસ્ત્રી અથવા વેશ્યા અથવા દુષ્ટ પુરૂષોના સંગમા નષ્ટ કરે છે તેઓ મહા-મૂર્ખ છે કારણ કે ખેડુત અને માળી મૂર્ખ હોઇને પણ પોતાના સાધારણ બીજને પણ બીજા-ના ખેતરમા વાવતા નથી તો જે બીજથી સર્વોત્તમ શરીર બને છે તેને બીજાના ક્ષેત્રમા વ્યર્થ ગુમાવનારને મહામૂર્ખ ન કહેવામા આવે તો પછી બીજુ શુ કહેવુ ?

બીજાના ક્ષેત્રમા વાવેલ બીજનુ ફળ પોતાને મળતુ નથી. અને " **आत्मा वै जाय ते पुत्र** " એ બ્રાહ્મણ ગ્રંથનુ વચન છે.

अङ्गादङ्गात्सम्भवसि हृदयादधिजायसे ।
आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥ निरु० ३ । ४ ॥

હે પુત્ર તુ મ્હારા પ્રત્યેક અંગમાથી ઉત્પન્ન થનાર વીર્ય અને હૃદયથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તુ મ્હારો આત્મા છે, મ્હારાથી પહેલા મૃત્યુને પ્રાપ્ત ન થા સો વર્ષ સુધી સુખપૂર્વક જીવ. જેનાથી મ્હોટા મ્હોટા મહાત્માઓ પેદા થાય છે તે બીજને વેશ્યા આદિ દુષ્ટક્ષેત્રમા વાવવુ અથવા દુષ્ટ બીજ ઉત્તમ ક્ષેત્રમા વાવવુ એ મહાપાપ છે (**પ્રશ્ન**) વિવાહ શા માટે કરવો ? કારણ કે એનાથી સ્ત્રી–પુરૂષને બંધનમા પડી ઘણો સંકોચ અને દુઃખો ભોગવવા પડે છે માટે જેની સાથે જેની પ્રીતિ થાય તેણે તેની સાથે સંબંધ કરી લેવો અને પ્રીતિ જ્યારે છૂટી જાય, ત્યારે છોડી દેવો (**ઉત્તર**) એ વ્યવહાર મનુષ્યોનો નથી પરંતુ પશુ પક્ષીઓનો છે જો મનુષ્યોમા વિવાહનો નિયમ ન હોય તો ગૃહસ્થાશ્રમના જેટલા ઉત્તમ ઉત્તમ વ્યવહારો છે તે બધા નષ્ટભ્રષ્ટ થઇ જાય કોઇ કોઇની સેવા પણ ન કરે અને લોકો વ્યભિચારમા પડી રોગી, નિર્બળ અને અલ્પાયુ થઇ શીઘ્ર નષ્ટ થઇ જાય કોઇ કોઇના ધનનો માલીક અથવા દાયભાગી થઇ શકશે નહિ લાંબાકાળ સુધી કોઇ કોઇના પદાર્થ ઉપર સ્વત્વ રાખી શકશે નહિ ઇત્યાદિ દોષોના નિવારણને માટે વિવાહ કરવો એ યોગ્યજ છે (**પ્રશ્ન**) જો એક વિવાહ હોય અને એક પુરૂષને એકજ સ્ત્રી હોય અને એક સ્ત્રીને એકજ પતિ હોય તેવી સ્થિતિમા જો સ્ત્રી ગર્ભવતી હોય અથવા સ્થિર રોગિણી હોય અથવા પુરૂષ દીર્ઘ રોગી હોય અને બન્નેની યુવાવસ્થાને લઇને કામવેગ ન રોકી શકાતો હોય તો શું કરવુ ? (**ઉત્તર**) એનો ઉત્તર નિયોગ વિષયમા આપી દીધો છે. ગર્ભવતી સ્ત્રી સાથે એક વર્ષ સુધી સમાગમ ન કરવો તે દરમીયાનમા જો પુરૂષથી (જીતેંદ્રિય) ન જ રહી શકાય, તો નિયોગ કરી સંતા-નોત્પાત કરી લેવી તેમજ દીર્ઘ રોગી પુરૂષની સ્ત્રીએ પણ તેવા સંજોગમા નિયોગ કરી લેવો. પરંતુ વેશ્યાગમન અથવા પરપુરૂષ ગમન કરી વ્યભિચાર કદિ પણ કરવો નહિ જેમ બને તેમ અપ્રાપ્ત વસ્તુની ઇચ્છા, પ્રાપ્તની રક્ષા, રક્ષિતની વૃદ્ધિ, અને વૃદ્ધિ પામેલ ધનનો દેશોપકારક કાર્યોમા સદા વ્યય કરતા રહેવુ પોતપોતાના વર્ણના કર્મને અત્યુત્સાહપૂર્વક તન, મન, ધનથી પરમાર્થને માટે કરવા પિતા, સાસુ, સ્વશુર આદિની શુશ્રૂષા (સેવા) કરવી. આડોસીપાડોશી સાથે કજિયો ન કરી તે-

અને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો. રાજા, વિદ્વાન્, વૈદ્ય અને સત્પુરૂષની સાથે પ્રીતિ કરવી. દુષ્ટોને સુધારવાનો યત્ન કરવો સન્તાનોને ભણાવવામા પૈસાનો વ્યય કરવો જેથી સતાનો પૂર્ણવિદ્વાન્ સુશિક્ષાયુક્ત, સદાચારિ, ધાર્મિક થઇ મોક્ષ સાધનોનુ અનુષ્ઠાન કરી પરમાનન્દને પ્રાપ્ત કરે. જો સન્તાનોમા ઉતમ વિવેક આવશે તો આવા શ્લોકો કદિ પણ માનશે નહિ જેમકેઃ—

पतितोपि द्विजः श्रेष्ठो न च शूद्रो जितेन्द्रियः ।
निर्दुग्धा चापि गौः पूज्या न च दुग्धवती खरी ॥
अश्वालम्भं गवालम्भं संन्यासं पलपैत्रिकम् ।
देवराच्च सुतोत्पत्तिं कलौ पञ्च विवर्जयेत् ॥
नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीबे च पतिते पतौ ।
पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो विधीयते ॥

એ કપોલ કલ્પિત પારાશરીના શ્લોકો છે જો દુષ્ટકર્મકારી દ્વિજને શ્રેષ્ઠ અને શ્રેષ્ઠ કર્મકારી શૂદ્રને નીચ માને તો તેના જેવો પક્ષપાત, અન્યાય, અધર્મ બીજો શો હોઇ શકે ? દુધ આપનારી અથવા ન આપનારી ગાય જેમ ગોપાલને પાલનીય હોય છે તેમ ગધેડી શુ કુભારને પાલનીય નથી ? વળી એ દ્રષ્ટાન્ત પણ વિષમ છે, કારણ કે દ્વિજ અને શૂદ્રની મનુષ્ય જાતિ છે અને ગાય અને ગધેડીની ભિન્ન જાતિ છે કથમપિ પશુ જાતિથી દૃષ્ટાતનો એક દેશ દાર્ષ્ટાન્તમા મળી આવે તોપણ આનો (શ્લોકકારનો) આશય અયુક્ત હોવાથી વિદ્વાનોને માનવાલાયક નથી. (૧) જયારે " **अश्वालम्भ** " અર્થાત્ ઘોડાને મારીને " **गवालम्भं** " અર્થાત્ ગાયને મારીને હોમ કરવો એ વેદ-વિહિતજ નથી તો પછી કલિયુગમા તેનો નિષેધ કરવો એ શું વેદ વિરૂદ્ધ નથી ? જો કલિયુગમા એવા દુષ્ટકર્મોનો નિષેધ મનાય તો અર્થાપત્તિથી ત્રેતાયુગમા વિધિ મનાય જો ત્રેતાદિ પવિત્ર યુગોમા એવા દુષ્ટ કર્મો થાય તો તેમને શ્રેષ્ઠ યુગો માનવા એ સર્વથા અસભવનીય છે સન્યાસનો વેદાદિ શાસ્ત્રોમા વિધિ છે માટે તેનો પણ નિષેધ કરવો એ નિર્મૂલ (પ્રમાણ વગરનો) છે જો માસનો નિષેધ છે તો સર્વદાને માટે છે. જો દિયરથી પુત્રોત્પત્તિ કરવી એ વેદમા લખ્યુ છે તો પછી એ શ્લોકોનો બનાવનાર શા માટે ભુસી નાખે છે

(**પ્રશ્ન**)—" **नष्टे** " અર્થાત્ પતિ દેશ દેશાન્તરમા ગયો હોય અને ઘરમા સ્ત્રી નિયોગ કરી લે અને તેજ વખતે વિવાહિત પતિ આવી જાય તો તે સ્ત્રી કોની કહેવાય ? જો કોઇ કહે કે વિવાહિત પતિની. અમે માની લીધુ, પણ એવી વ્યવસ્થા પારાશરીમા નથી લખી

(**ઉત્તર**) શુ સ્ત્રીને પાચજ આપત્કાળ છે ? રોગી પડયો હોય, લડાઇ થઇ ગઇ હોય, ઇત્યાદિ આપત્કાળ પાચથી વધારે પણ છે માટે એવા શ્લોકોને કદિ પણ માનવા નહિ.

(**પ્રશ્ન**) શુ તમે પારાશર મુનિના વચનને પણ નથી માનતા ! ! !

(**ઉત્તર**) ગમે તેનુ વચન હોય પરતુ વેદ વિરૂદ્ધ હોવાથી હુ નથી માનતો. એતો પારાશરનુ વચન પણ નથી. કારણ કે " **ब्रह्मोवाच** " " **वशिष्ठ उवाच** " " **राम उवाच** " " **शिव उवाच** " " **विष्णु उवाच** " " **देव्युवाच** " ઇત્યાદિ શ્રેષ્ઠોના નામો લખી

ગ્રન્થ રચના એ માટે કરે છે કે સર્વમાન્યના નામથી આ ગ્રંથોને સર્વ કોઇ માની લે અને તેમની પુષ્કળ આજીવિકા ચાલે માટે અનર્થગાથાવાળા ગ્રન્થો લખે છે. કોઇ કોઇ જગ્યાએ જે પ્રક્ષિપ્ત શ્લોકો છે તેનો ત્યાગ કરી માત્ર મનુસ્મૃતિજ વેદાનુકુળ માનવી, બીજી નહિં. તેવીજ રીતે બીજા જાળ ગ્રંથોની વ્યવસ્થા સમજવી.

(પ્રશ્ન) ગૃહાશ્રમ સવથી ન્હાનો છે કે મ્હોટો ?

(ઉત્તર) પોતપોતાના કર્તવ્ય કર્મોમાં સર્વે મ્હોટા છે. પરંતુ—

यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् ।
तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥१॥ मनु० ६ ।९० ॥
यथा वायुं समाश्रित्य वर्त्तन्ते सर्वजन्तवः ।
तथा गृहस्थमाश्रित्य वर्त्तन्ते सर्व आश्रमाः ॥ २ ॥
यस्मात्त्रयोप्याश्रमिणो दानेनान्नेन चान्वहम् ।
गृहस्थेनैव धार्य्यन्ते तस्माज्ज्येष्ठाश्रमो गृही ॥ ३ ॥
स संधार्य्यः प्रयत्नेन स्वर्गमक्षयमिच्छता ।
सुखं चेहेच्छता नित्यं योऽधार्यो दुर्बलेन्द्रियैः ॥ ४ ॥
मनु० ३ । ७७–७९ ॥

જેમ ન્હાની મ્હોટી નદીઓ ત્યાં સુધીજ ભટકયા કરે છે, કે જ્યા સુધી તે સમુદ્રમાં નથી મળી, પણ જ્યારે સમુદ્રમાં મળી જાય છે ત્યારે શાન્ત થઇ જાય છે. તેમ ગૃહસ્થાશ્રમના આશ્રમથીજ સર્વ આશ્રમો સ્થિર રહે છે. ગૃહસ્થાશ્રમ વિના કોઇ પણ આશ્રમનો વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી. બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી એ ત્રણેને અન્ન આપી જીવાડનાર ગૃહસ્થાશ્રમજ છે. માટે ગૃહસ્થાશ્રમ જયેષ્ઠાશ્રમ (મ્હોટો આશ્રમ) છે–અર્થાત્ સર્વ આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ ધુર ધર છે. મોક્ષ અને સાંસારિક સુખને ઇચ્છનારે પ્રયત્નથી ગૃહસ્થાશ્રમને ધારણ કરવો. જે દુર્બલ અને બીરૂ છે તે ગૃહસ્થાશ્રમને માટે અયોગ્ય છે માટે દરેક બલવાન્ પુરૂષેજ નિયમથી ગૃહસ્થાશ્રમ ધારણ કરવો. સંસારમાં જેટલા વ્યવહારો છે તેમાંથી અર્ધા તો ગૃહસ્થાશ્રમમાંજ આવી જાય છે; જો ગૃહસ્થાશ્રમ ન હોત તો, સંતાનોત્પત્તિ ન થવાથી બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ, અને સંન્યાસાશ્રમ ક્યાંથી થાત? જે કોઇ ગૃહસ્થાશ્રમની નિન્દા કરે છે તેજ નિન્દનીય છે, અને જે પ્રશંસા કરે છે તે પ્રશંસનીય છે. પરન્તુ ગૃહસ્થાશ્રમમા સુખ ત્યારેજ મળી શકે છે કે જ્યારે સ્ત્રીપુરૂષ બન્ને પરસ્પર વિદ્વાન્ પુરૂષાર્થી અને સર્વ પ્રકારના વ્યવહારોને જાણતા હોય. માટે ગૃહાશ્રમના સુખનું મુખ્ય કારણ બ્રહ્મચર્ય અને પૂર્વોક્ત સ્વયંવર વિવાહ છે. એ પ્રમાણે સમાવર્તન, વિવાહ અને ગૃહાશ્રમના વિષયમા સંક્ષેપથી શિક્ષા લખી છે. હવે પાંચમા સમુલ્લાસમાં વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસનો વિષય લખવામાં આવશે

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थप्रकाशे
सुभाषाविभूषिते समावर्त्तनविवाहगृहाश्रमविषये
चतुर्थः समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमसमुल्लासारम्भः ॥

अथ वानप्रस्थसंन्यासविधिं वक्ष्यामः ॥

ब्रह्मचर्य्याश्रमं समाप्य गृही भवेत् गृही भूत्वा
वनी भवेद्वनी भूत्वा प्रव्रजेत् ॥ शत० कां० १४ ॥

બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપૂર્ણ કરી ગૃહસ્થ થવું, ગૃહસ્થાશ્રમ નિયમ પ્રમાણે પાળી વાનપ્રસ્થ થવું, અને વાનપ્રસ્થાશ્રમ પૂર્ણ કરી સંન્યાસી થવું, એ પ્રમાણે મનુષ્યોને આશ્રમોનું વિધાન છે.

एवं गृहाश्रमे स्थित्वा विधिवत्स्नातको द्विजः ।
वने वसेत्तु नियतो यथावद्विजितेन्द्रियः ॥ १ ॥
गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः ।
अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ २ ॥
संत्यज्य ग्राम्यमाहारं सर्वं चैव परिच्छदम् ।
पुत्रेषु भार्यां निःक्षिप्य वनं गच्छेत्सहैव वा ॥ ३ ॥
अग्निहोत्रं समादाय गृह्यं चाग्निपरिच्छदम् ।
ग्रामादरण्यं निःसृत्य निवसेन्नियतेन्द्रियः ॥ ४ ॥
मुन्यन्नैर्विविधैर्मेध्यैः शाकमूलफलेन वा ।
एतानेव महायज्ञान्निर्वपेद्विधिपूर्वकम् ॥ ५ ॥ मनु० ६ । १-५ ॥

એ પ્રમાણે સ્નાતક (બ્રહ્મચર્ય પાળ્યા પછી જેણે ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યો છે તે) ગૃહસ્થ દ્વિજે ગૃહાશ્રમ પાળી, નિયમ પાળવામાં અપ્રમત્ત થઇ વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં જિતેન્દ્ર થઇ રહેવું (૧)

વાળ ધોળા થઇ જાય, ચામડી ઉપર કરચલી પડી જાય, અને પુત્રના પણ પુત્ર થઇ જાય ત્યારે ગૃહસ્થે અરણ્યમાં જઇ રહેવું. (૨)

ગ્રામ્ય આહાર (ગામમાં બનાવવામાં આવતાં શિરા પુરી બાસુદી આદિ સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો) ગામનો દેખાવવાળો પહેરવેશ અને બીજા મોહક પદાર્થોનો ત્યાગ કરી સ્ત્રીને તેણીના પુત્રોને સ્વાધીન કરી અથવા સાથે લઇ વનમા રહેવુ (૩)

અગ્નિહોત્ર કરવાના સાધનો સાથે લઇ ઇંદ્રિયોને કાબુમા રાખી અરણ્યમા નિવાસ કરવો. (૪)

સામો (જંગલમાં ઉત્પન્ન થનારૂ એક જાતનુ ધાન્ય) આદિ વન્ય ધાન્યો અને શુદ્ધ તાજા શાક, ફળ, ફુલ અને કંદાદિ વડે પાંચમહાયજ્ઞો કરવા અને અતિથિઓનો પણ તેનાથીજ સત્કાર કરવો. (૫)

स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्याद्दान्तो मैत्रः समाहितः ।
दाता नित्यमनादाता सर्वभूतानुकम्पकः ॥ १ ॥
अप्रयत्नः सुखार्थेषु ब्रह्मचारी धराशयः
शरणेष्वममश्चैव वृक्षमूलनिकेतनः ॥ २ ॥ मनु० । ६ । ८ । २६ ॥

(સ્વાધ્યાય) ભણવા ભણાવવામા તત્પર રહેવુ, ઇંદ્રિયોનુ દમન કરવુ, સર્વની સાથે મૈત્રી કરવી, નિત્ય પ્રાણાયામ કરવો, સર્વ પ્રાણી ઉપર દયા રાખવી અને કોઇની પાસેથી કાઇ લેવુ નહિ. (૧)

શરીરને વધારે સુખમાં નાખવા પ્રયત્ન કરવો નહિ, સ્ત્રી સાથે હોય તોપણ વિષયની ઇચ્છા પણ કરવી નહિ, દઢનિશ્ચયવાળા થઇ, સાથે રહેલા પદાર્થો ઉપર મમતા રાખવી નહિ, નિર્ભય સુદર વૃક્ષનો આશ્રય કરી ભૂમી ઉપર સૂવુ. (૨)

तपःश्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये शान्ता विद्वांसो भैक्षचर्य्यां चरन्त ।
सूर्य्यद्वारेण ते विरजाः प्रयान्ति यत्राऽमृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मा ॥
मुण्ड० ॥ खं० २ । मं० ११ ॥

જે શાન્ત વિદ્વાન્ લોકો તપ, ધર્માચરણ, અને સત્ય ઉપર શ્રદ્ધાવાન્ થઇ ભિક્ષાચરણ કરી વનમા રહે છે, તેઓ નિર્મળ થઇ પ્રાણદ્વારથી અવિનાશી અવિકારી પરમાત્માને પ્રાપ્ત થઇ સદાનન્દને પ્રાપ્ત થાય છે.

अभ्यादधामि समिधमग्ने व्रतपते त्वयि ।
व्रतञ्च श्रद्धां चोपैमीन्धे त्वा दीक्षितो अहम् ॥
यजुर्वेदे ॥ अध्याय २० । मं० २४ ॥

હું અગ્નિમાં હોમ કરી દીક્ષિત થઇ વ્રત, સત્યાચરણ અને શ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત કરૂં એવી ઇચ્છા કરી ગૃહસ્થે વાનપ્રસ્થ થવુ, અને વાનપ્રસ્થાશ્રમમા અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યા સત્સંગ, યોગાભ્યાસ અને પવિત્ર વિચાર વડે વિજ્ઞાનમા પરિપકવ થઇ પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરવી. ત્યારબાદ જ્યારે સન્યાસ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે સ્ત્રીને પુત્ર પાસે મોકલી દઇ સંન્યાસ ગ્રહણ કરવું.

" इति संक्षेपेण वानप्रस्थविधिः ॥

अथ संन्यासविधिः ॥

वनेषु च विहृत्यैवं तृतीयं भागमायुषः ।
चतुर्थमायुषो भागं त्यक्त्वा सङ्गान् परिव्रजेत् ॥ मनु० ६ । ३३ ॥

એ પ્રમાણે આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ (પચાસમા વર્ષથી લઇ પચોતેરમા વર્ષ સુધી) વનમાં ગાળવો. ત્યારબાદ આયુષ્યના ચોથા ભાગમા સર્વ સગોને છોડી પરિવ્રાટ્-સંન્યાસી થવું.

(પ્રશ્ન) ગૃહસ્થાશ્રમ અને વાનપ્રસ્થાશ્રમ ન પાળી જે સંન્યાસાશ્રમમા પ્રવેશ કરે તો શું પાપ લાગે?

(ઉત્તર) લાગે છે અને નથી પણ લાગતુ.

(પ્રશ્ન) એવી બે પ્રકારની વાત કેમ કહોછો?

(ઉત્તર) બે પ્રકારની વાત કહેવામાં વિરોધ આવતો નથી. સાભળો, બાલ્યાવસ્થામાં વિરક્ત (સંન્યાસી) થઇ પાછો જો વિષયોમા ફસાઈ જાય, તો, મહાપાપી થાય અને જો ન ફસે તો મહા પુણ્યાત્મા સત્પુરૂષ થાય છે. બ્રાહ્મણ ગ્રથનુ વચન છે કે:—

" यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेद्वनाद्वा गृहाद्वा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेत् "

અર્થાત્ જે દિવસે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય તેજ દિવસે ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી અથવા વાનપ્રસ્થાશ્રમમાથી સન્યાસ ગ્રહણ કરવો પ્રથમ સન્યાસનો પક્ષક્રમ કહ્યો અને પછી વિકલ્પ કહ્યો-એટલે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાથી સન્યાસ ગ્રહણ કરવો, ગ્રહસ્થાશ્રમમાંથી સન્યાસ ગ્રહણ કરવો અને ત્રીજો પક્ષ આ છે કે જે પુરૂષ પૂર્ણ વિદ્વાન્ જિતેદ્રિય, વિષયભોગની ઇચ્છાથી રહિત અને પરોપકારાર્થી હોય તો તેણે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાથીજ સન્યાસ ગ્રહણ કરવો. વેદોમાં પણ કહ્યું છે કે " यतयः ब्राह्मणस्य विजानत. " વિદ્વાન્ પુરૂષ યતિ-સંન્યાસી થાય છે. ઇત્યાદિ પદોથી સંન્યાસનુ વિધાન છે. પરતુ.—

नाविरतो दुश्चरितान्नाशान्तो नासमाहितः
नाशान्तमानसो वापि प्रज्ञानेनैनमाप्नुयात् ॥ कठ० । वल्ली २ । मं० २३ ॥

જે દુષ્ટાચારથી પાછો હટયો નથી, જે શાન્ત નથી, જે સમાહિત (યોગી) નથી, જેનું મન સ્થિર થયું નથી તે સંન્યાસ લઇને પણ, માત્રજ્ઞાનથીજ પરમાત્માને પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી; માટે—

यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञान आत्मनि ॥
ज्ञानमात्मनि महति नियच्छेत्तद्यच्छेच्छान्त आत्मनि ॥

कठ० । वल्ली ३ । मं० १३ ॥

બુદ્ધિમાન્ સંન્યાસીએ અધર્મમાં જતાં વાણી અને મનને રોકી જ્ઞાન અને આત્મામાં લગાડવાં અને જ્ઞાનાધાર આત્માને પરમાત્મામાં લગાડવો અને તે વિજ્ઞાનને શાન્ત સ્વરૂપ આત્મામાં સ્થિર કરવું.

परीक्ष्य लोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन ।
तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥

मुण्ड० खं २ । मं० १२ ॥

સર્વ લૌકિક ઉપભોગ, કર્મોથીજ સંચિત થયાં છે એમ સમજી બ્રાહ્મણ-સંન્યાસીએ વૈરાગ્યવાન્ થવું; કારણ અકૃત એટલે જે નથી કરવામાં આવ્યો તેવો (નિત્ય) પરમાત્મા, તે કૃત એટલે કેવળ કર્મથી પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી. માટે કાંઇ પણ અર્પણાર્થ (ગુરૂના સત્કાર માટે) હાથમાં કાંઇ લઇ પરમાત્માને જાણનાર વેદજ્ઞ ગુરૂની પાસે વિજ્ઞાન પ્રાપ્તિને માટે જવું અને સર્વ સંદેહોનું નિવર્ત્તન કરવું. પરંતુ સર્વદા તેમનો સંગ છોડી દેવો કે જેઓઃ—

अविद्यायामन्तरे वर्त्तमानाः स्वयं धीराः पण्डितम्मन्यमानाः ।
जङ्घन्यमानाः परियन्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः ॥ १ ॥
अविद्यायां बहुधा वर्त्तमाना वयं कृतार्था इत्यभिमन्यन्ति बालाः ।
यत्कर्मिणो न प्रवेदयन्ति रागात् तेनातुराः क्षीणलोकाश्च्यवन्ते ॥ २ ॥

मुण्ड० । खं० २ । मं० ८।९ ॥

અવિદ્યાની અન્દર વર્ત્તમાન છે અને પોતાને ધીર અને પંડિત માની બેઠા છે તેઓ નીચ ગતિમાં જનારા મૂઢ છે. જેમ અન્ધની પાછળ જનાર અન્ધની દુર્દશા થાય છે તેમ એવા લોકોની પાછળ જનારા દુઃખિત થાય છે.

જેઓ અવિદ્યાની અન્દર અનેક પ્રકારથી રમણ કરી રહ્યા છે, અમે કૃતાર્થ છીએ એમ અલ્પ બુદ્ધિવાળા માને છે. રાગથી મુગ્ધ બનેલા કર્મકાંડી લોકો જેને જાણી શકતા નથી તેમ જણાવી શકતા નથી તેથી તે લોકો આતુર થઇ (ગભરાઇ) જન્મમરણરૂપ દુઃખમાં પડ્યા રહે છે. સંન્યાસીએ એવા લોકોનો સંગ સર્વદા ત્યાગ કરવો.

वेदान्तविज्ञान- निश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्वाः ।
ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृताः परिमुच्यन्ति सर्वे ॥
मुण्ड०। खं० २। मं० ६॥

જેઓ વેદાન્ત એટલે પરમેશ્વર બોધક વેદ મંત્રોના અર્થજ્ઞાનમાં અને પવિત્ર આચારમાં અવિચલ રહી સંન્યાસ વડે અન્તઃકરણને વિશુદ્ધ કરી સન્યાસીઓ થાય છે, તેઓ પરમાત્મામાં મોક્ષ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. અને જ્યારે મોક્ષ–સુખની અવધિ પૂરી થાય છે ત્યારે ત્યાંથી છૂટી પાછા સંસારમા આવે છે.

મુક્તિ વિના દુઃખનો વિનાશ થતો નથી. કારણકે—

न वै सशरीरस्य सतः प्रियाप्रिययोरपहतिरस्त्यशरीरं वावसन्तं न प्रियाप्रिये स्पृशतः ॥ छान्दो० ॥ प्र० ८। खं० १२ ॥

જે દેહધારી છે તે સુખ અથવા દુઃખ વગર કદિ પણ રહી શકતો નથી પરન્તુ જ્યારે મુક્ત શરીર રહિત જીવાત્મા સર્વવ્યાપક પરમેશ્વરની સાથે શુદ્ધ થઇ રહે છે ત્યારે તેને સાંસારિક સુખ દુઃખો પ્રાપ્ત થતાં નથી, માટેઃ—

पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाथभिक्षाचर्यं चरन्ति ॥ शत० कां० १४। प्र० ५। ब्रा० २। कं० १ ॥

સંન્યાસીઓએ લોકમાં પ્રતિષ્ઠાના લોભને ધનના લોભને અને માન પુત્રાદિના મોહને છોડી, ભિક્ષુક થઇ, દિન રાત મોક્ષના સાધનમા તત્પર રહેવુ

प्रजापत्यां निरूप्येष्टिं तस्यां सर्ववेदसं हुत्वा ब्राह्मणः प्रव्रजेत् ॥ १ ॥
यजुर्वेदब्राह्मणे ॥

प्राजापत्यां निरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ।
आत्मन्यग्नीन्समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद् गृहात् ॥ २ ॥
यो दत्वा सर्वभूतेभ्यः प्रव्रजत्यभयं गृहात् ।
तस्य तेजोमया लोका भवन्ति ब्रह्मवादिनः ॥ ३ ॥
मनु० ६ ॥ ३८। ३९ ॥

પ્રજાપતિ એટલે પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ માટે (इष्टिम्) યજ્ઞ કરી યજ્ઞોપવીત શિખા આદિ ચિન્હો યજ્ઞમા નાંખી આહવનીય આદિ પાચ અગ્નિઓને પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને સમાન એ પાંચ પ્રાણોમાં આરોપિત કરી, બ્રહ્મજ્ઞ બ્રાહ્મણે ઘરમાથી નિકળી સંન્યાસી થવુ. જે સર્વ પ્રાણીઓને અભયદાન આપી ઘરમાંથી નિકળી સંન્યાસી થાય છે, તે બ્રહ્મવાદી

એટલે પરમેશ્વરે પ્રકાશિત કરેલા વૈદિક ધર્મનો અને વિદ્યાદિનો ઉપદેશ કરનાર સંન્યાસી પ્રકાશમય એટલે આનંદ સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે.

(પ્રશ્ન) સન્યાસીઓનો ધર્મ શો છે ?

(ઉત્તર) ધર્મ તો ન્યાય્ય આચરણ, પક્ષપાતનો અભાવ, સત્યનું ગ્રહણ, અસત્યનો પરિત્યાગ, વેદોક્ત ઇશ્વરીય આજ્ઞાનુ પાલન, પરોપકાર, સત્ય ભાષણ આદિ સર્વ આશ્રમીઓને (મનુષ્ય માત્રને) માટે સમાન છે. પરન્તુ સન્યાસીઓનો વિશેષ ધર્મ આ પ્રમાણે છે.

दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ।
सत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥ १ ॥

क्रुद्ध्यन्तं न प्रतिक्रुध्येदाक्रुष्टः कुशलं वदेत् ।
सप्तद्वारावकीर्णां च न वाचमनृतां वदेत् ॥ २ ॥

अध्यात्मरतिरासीनो निरपेक्षो निरामिषः ।
आत्मनैव सहायेन सुखार्थी विचरेदिह ॥ ३ ॥

क्लृप्तकेशनखश्मश्रुः पात्री दण्डी कुसुम्भवान् ।
विचरेन्नियतो नित्यं सर्वभूतान्यपीडयन् ॥ ४ ॥

इन्द्रियाणां निरोधेन रागद्वेषक्षयेण च ।
अहिंसया च भूतानाममृतत्वाय कल्पते ॥ ५ ॥

दूषितोऽपि चरेद्धर्मं यत्र तत्राश्रमे रतः ।
समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्म्मकारणम् ॥ ६ ॥

फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम् ।
न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ ७ ॥

प्राणायामा ब्राह्मणस्य त्रयोपि विधिवत्कृताः ।
व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विज्ञेयं परमन्तपः ॥ ८ ॥

दह्यन्ते ध्मायमानानां धातूनां हि यथा मलाः ।
तथेन्द्रियाणां दह्यन्ते दोषाः प्राणस्य निग्रहात् ॥ ९ ॥

प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किल्विषम् ।
प्रत्याहारेण संसर्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥ १० ॥

उच्चावचे भूतेषु दुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः ।
ध्यानयोगेन संपश्येद् गतिमस्यान्तरात्मनः ॥ ११ ॥
अहिंसयेन्द्रियासङ्गैर्वैदिकैश्चैव कर्म्मभिः ।
तपसश्चरणैश्चोग्रैस्साधयन्तीह तत्पदम् ॥ १२ ॥
यदा भावेन भवति सर्वभावेषु निस्पृहः ।
तदा सुखमवाप्नोति प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥ १३ ॥
चतुर्भिरपि चैवैतैर्नित्यमाश्रमिभिर्द्विजैः ।
दशलक्षणको धर्मः सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥ १४ ॥
धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥ १५ ॥
अनेन विधिना सर्वांस्त्यक्त्वा संगाञ्छनैः शनैः ।
सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तो ब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥ १६ ॥
मनु० अ० ६ । ४६ । ४८ । ४९ । ५२ । ६० । ६६ । ६७ ।
७०–७३ । ७५ । ८० । ९१ । ९२ । ८१ ॥

માર્ગમાં ચાલતી વખતે આડુ અવળુ જોવુ નહિ, નીચે પૃથ્વી તરફ દ્રષ્ટિ રાખી ચાલવુ, સર્વદા કપડાથી ગાળીને પાણી પીવુ, સર્વદા સત્ય બોલવું, મનથી પૂર્ણ વિચાર કરી સત્યનુ ગ્રહણ અને અસત્યનો પરિત્યાગ કરવો. ૧

ઉપદેશ અથવા સવાદ કરતી સમય, યદિ કોઇ, સંન્યાસી ઉપર ક્રોધ અથવા નિન્દા કરે તો સન્યાસીએ સામો ક્રોધ અથવા નિન્દા ન કરવી એજ સંન્યાસીઓને યોગ્ય છે. સર્વના હિતાર્થ ઉપદેશ કરવો ૧ મુખ ૨ નાસિકા (નસકોરાં) ૨ આખ અને ૨ કાન એ સાત છિદ્રમા ફેલાયલી વાણીને કોઇ પણ કારણથી અસત્ય યુક્ત કરવી નહિ ૨

પોતાના આત્મામા અને પરમાત્મામા સ્થિર થઇ કોઇની પણ અપેક્ષા નહિ કરી, (સ્વતત્રતા પૂર્વક રહી) મદ્ય અને માંસ આદિનો ત્યાગ કરી, આત્માની સહાયતા વડેજ સુખાર્થી થઇ, આ સસારમા ધર્મ અને વિદ્યાની વૃદ્ધિને માટે ઉપદેશ આપતો ફરતો રહે. ૩

કેશ, નખ, દાઢી અને મૂછને (જ્યારે જ્યારે હજામત કરાવે ત્યારે ત્યારે) કપાવતો રહે સુદર પાત્ર અને દડ તથા કસુબાના રગથી રંગેલા વસ્ત્રોને ધારણ કરે; આત્માનો નિશ્ચય કરી કોઇ પણ પ્રાણીને દુઃખ નહિ દેતા વિચરતો રહે. ૪

ઇન્દ્રિયોને અધર્મ તરફ જવા દેવી નહિ, રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી સર્વ પ્રાણીઓની સાથે નિર્વૈરપણાથી વર્ત્તી મોક્ષ મેળવવાને માટે સામર્થ્ય વધારતા રહેવું. ५

કોઇનાથી દૂષિત અથવા ભૂર્જિત થયો હોય અને ગમે તે આશ્રમમા રહેતો હોય તોપણ, સર્વ પ્રાણી ઉપર દયા કરી પોતે ધર્માત્મા થાય અને બીજાને ધર્માત્મા થવાનો ઉપદેશ આપે. અને મનમાં આ નિશ્ચય રાખવો કે દંડ કમંડળ અને કષાયવસ્ત્ર આદિ ચિન્હોજ ધર્મના કારણ નથી સર્વ જીવોની ઉપદેશ તથા વિદ્યા પ્રાપ્તિથી ઉન્નતિ કરવી એજ સન્યાસીઓનુ મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે. ૬

જો કે નિર્મળી ઝાડના ફળનુ ચૂર્ણ કરી ગંદા પાણીમા નાખ્યુ હોય તો અવશ્ય જળનુ શોધન થાય છે પરન્તુ તેમ જો ન કરે અને માત્ર તે ફળનુ નામજ લીધા કરે તો તેથી કાંઇ જળ શુદ્ધ થતુ નથી. ૭

માટે બ્રહ્મજ્ઞ સંન્યાસીએ પ્રથમ ઓંકારનો ઉચ્ચાર કરી સાત વ્યાહૃતિઓથી વિધિપ્રમાણે પોતાની શક્તિ હોય ત્યા સુધી પ્રાણાયામ કરવો, પરન્તુ ત્રણ પ્રાણાયામોથી ઓછા પ્રાણાયામ કદિ પણ કરવા નહિ—એજ સન્યાસીઓનુ પરમ તપ છે. ૮

અગ્નિમા તપાવવાથી અથવા ગાળવાથી જેમ ધાતુઓનો મેલ દુર થઇ જાય છે તેમ પ્રાણાયામ વડે મન અને ઇંદ્રિયોના દોષો બળીને ભસ્મ થઇ જાય છે ૯

અતએવ સન્યાસીઓએ પ્રતિદિન આત્માના અન્તઃકરણના અને ઇંદ્રિયોના દોષોને પ્રાણાયામ દ્વારા દૂર કરવા, ધારણાઓથી પાપને, પ્રત્યાહારથી સંગદોષને, ધ્યાનથી અનીશ્વર ગુણોને એટલે હર્ષ શોક અને અવિદ્યા આદિ દોષોને ભસ્મીભૂત કરવા ૧૦

અયોગી અને અવિદ્વાનો જેને નથી જાણી શકતા એવી સર્વ પદાર્થમા રહેલી પરમાત્માની વ્યાપ્તિને (સંબંધને) પોતાના આત્માની તથા પરમાત્માની ગતિને એજ ધ્યાન યોગથી જાણવી. ૧૧

સર્વ પ્રાણીઓમાં નિર્વૈરતાથી રહેવુ, વિષયોનો ત્યાગ કરવો, વેદોક્ત કર્મોનુ અનુષ્ઠાન કરવુ, તથા મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ કરવી એ ઉપર કહેલ સન્યાસીઓથીજ બની શકે છે. ૧૨

જ્યારે સંન્યાસી સર્વ પદાર્થોમાં નિસ્પૃહી તથા બ્હારના અને અન્દરના વ્યવહારમા ભાવથી પવિત્ર થાય છે ત્યારેજ ઐહિક અને પારલૌકિક સુખોની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. ૧૩

માટે બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસીઓએ દશ લક્ષણવાળો ધર્મ અવશ્ય પાળવો; જે દશ લક્ષણો આ પ્રમાણે છેઃ— ૧૪

ધૃતિઃ=સદા ધૈર્ય રાખવું.

ક્ષમા=નિન્દા, સ્તુતિ, માન, અપમાન, હાનિ, લાભ, આદિ દુખોમા સહનશીલતા રાખવી.

દમઃ=મનને અધર્મમાથી રોકી સદા ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરાવવું એટલે કદિ પણ અધર્મ કરવાની ઇચ્છા થવી જોઇએ નહિ.

અસ્તેયમ્=ચોરી કરવી નહિ. એટલે આજ્ઞા વગર કોઇની વસ્તુ લેવી, છળ અથવા વિશ્વાસઘાત કરવો, વેદ વિરૂદ્ધ ઉપદેસ કરી બીજાના પૈસા લેવા એ બધી ચોરી કહેવાય છે અને તેનો ત્યાગ કરવો એજ "અસ્તેય" છે.

शौचम्=રાગ દ્વેષ અને પક્ષપાતને છોડી અન્દરની અને મૃત્તિકા માટી (સાબુ) આદિથી બ્હારની શુદ્ધિ રાખવી.

इन्द्रियनिग्रहः=અધર્મમાં જતી ઇંદ્રિયોને રોકી ધર્મમાંજ ચલાવવી

धी=બુદ્ધિનાશક-માદક દ્રવ્યનો ત્યાગ કરી તથા દુષ્ટ સંગ અને આળસને છોડી પવિત્ર પદાર્થોનું સેવન, સત્સંગથી અને યોગાભ્યાસથી બુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરવી.

विद्या=પૃથ્વીથી લઇ પરમાત્મા સુધીનું યથાર્થ જ્ઞાન અને તેનાથી યથાયોગ્ય ઉપકાર લેવો. જેવું મનમાં તેવું વાણીમા, જેવું વાણીમા તેવુંજ કર્મમા લાવવું તેનું-નામ વિદ્યા અને તેનાથી વિરૂદ્ધ હોય તે અવિદ્યા.

सत्यम्=જે પદાર્થ જેવો હોય તેનોજ માનવો, તેવુંજ બોલવું અને તેવુંજ કરવું.

अक्रोधः=ક્રોધાદિ દોષોને છોડી શાન્તિ આદિ ગુણોનું ગ્રહણ કરવું

એ દશ લક્ષણયુક્ત ધર્મનું સેવન, પક્ષપાત છોડીને તથા ન્યાય્ય પૂર્વક ચારે આશ્રમીઓએ કરવું. વેદોક્ત ધર્મમાં ચાલવું અને બીજાને સમજાવી ચલાવવા એ સન્યાસીઓને માટે વિશેષ ધર્મ છે. એ પ્રમાણે ધીમે ધીમે સર્વ સંગદોષોનો ત્યાગ કરી શોકાદિ સર્વ દ્વન્દ્વોથી વિમુક્ત થઇ, સન્યાસી બ્રહ્મમાંજ અવસ્થિત થાય છે. સંન્યાસીઓનું મુખ્ય કાર્ય એજ છે કે સર્વ ગૃહસ્થાદિ આશ્રમીઓને સર્વ પ્રકારના વ્યવહારોના સત્યનો નિશ્ચય કરાવી અધાર્મિક વ્યવહારોથી દૂર કરવા અને સર્વ સંશયોને દૂર કરી સત્ય-ધાર્મિક વ્યવહાર માર્ગમા લાવવા.

(**પ્રશ્ન**) સન્યાસ-ગ્રહણ કરવું એ બ્રાહ્મણનું કામ છે કે ક્ષત્રિઓનું પણ?

(**ઉત્તર**) બ્રાહ્મણોનોજ અધિકાર છે કારણ કે જેઓ સર્વ વર્ણમા પૂર્ણ વિદ્વાન્ ધાર્મિક અને પરોપકાર પ્રિય છે તેઓનુંજ નામ બ્રાહ્મણ છે. પૂર્ણવિદ્યા, ધર્મ, પરમેશ્વર ઉપર સત્ય શ્રદ્ધા અને વૈરાગ્ય વગર સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાથી સંસારનો કોઇ વિશેષ ઉપકાર થતો નથી માટે એવી લોકશ્રુતિ છે કે સંન્યાસનો અધિકાર બ્રાહ્મણનેજ છે-બીજાને નહિ.

એમાં મનુનું પ્રમાણ પણ છે.

एष वोऽभिहितो धर्मो ब्राह्मणस्य चतुर्विधः ।
पुण्योऽक्षयफलः प्रेत्य राजधर्मान् निबोधत ॥ मनु० ६ । ९७ ॥

હે ઋષિઓ! બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસ એ આશ્રમો પાળવા એ બ્રાહ્મણોનો ધર્મ છે એ પવિત્ર સન્યાસ ધર્મ આ લોકમાં સુખ આપી મુક્તિ સ્વરૂપ અક્ષય આનન્દ આપનાર છે. હવે રાજાઓનો ધર્મ સાંભળો. આથી એ સિદ્ધ થયું કે સંન્યાસનો અધિકાર મુખ્યતયા બ્રાહ્મણને છે અને બ્રહ્મચર્યાશ્રમ આદિનો અધિકાર ક્ષત્રિયાદિઓને છે.×

× આ વાક્યનું તાત્પર્ય ઉપરનો ઉત્તર બરાબર સમજવાથી જણાશે

(પ્રશ્ન) સંન્યાસ લેવાની શી આવશ્યકતા છે?

(ઉત્તર) જેમ શરીરમાં માથાની જરૂર છે તેમ આશ્રમોમાં સન્યાસાશ્રમની જરૂર છે; કારણ કે સન્યાસાશ્રમ વિના, વિદ્યા અને ધર્મની વૃદ્ધિ કદિ પણ થઇ શકતી નથી. બીજા આશ્રમીઓને વિદ્યોપાર્જન, ગૃહકર્મ અને તપશ્ચર્યાદિ પાળવાના હોવાથી ઉપદેશ કરવાનો સમય ઘણોજ ઓછો મળે છે, ત્હેમને પક્ષપાત છોડવો એ પણ કઠણ થઇ પડે છે, માટે સર્વ ત્યાગી સંન્યાસીઓજ પુષ્કળ નવરાશ લઇ, સતત્ ઉપદેશ આપી, વિદ્યા અને પદાર્થ વિજ્ઞાનની વિશેષ ઉન્નતિ કરી શકે છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમથી સન્યાસ-ધારી પુરૂષ જેટલી જગતની ઉન્નતિ કરે છે તેટલી ગૃહસ્થાશ્રમથી અથવા વાનપ્રસ્થાશ્રમ પછી સંન્યાસ-ધારી કરી શકતો નથી.

(પ્રશ્ન) સન્યાસ-ગ્રહણ કરવું એક ઇશ્વરના અભિપ્રાયથી વિરૂદ્ધ છે. ઇશ્વરનો અભિપ્રાય મનુષ્યોની વૃદ્ધિ કરવામા છે. જો ગૃહાશ્રમ ન કરે તો સન્તાન નહિ થાય. સન્યાસ મુખ્ય છે આવી બુદ્ધિથી જો પ્રત્યેક મનુષ્ય સન્યાસ લેવા મડી જાય તો મનુષ્યોનો મૂલોચ્છેદ થઈ જાય.

(ઉત્તર) ઠીક, ઘણા વિવાહિત મનુષ્યોને પણ સન્તાનો થતા નથી-ઘણાઓને થઇને મરી જાય છે, તો તેઓ પણ તમારા મત પ્રમાણે ઇશ્વરના અભિપ્રાયથી વિરૂદ્ધ કરનારા થયા. જો કહો કે—"**यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः** ? એ કોઇ કવિનું વચન છે-અર્થાત્ યત્ન કરવા છતા પણ જો કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો આમા શો દોષ ? અર્થાત્ કશો પણ નહિ." તો અમે તમને પૂછીએ છીએ કે—ગૃહાશ્રમ કરવાથી ઘણા સતાનો પેદા થઇ એક બીજાથી વિરૂદ્ધ ચાલી લડી મરે છે. એ હાનિ શુ ઓછી છે? ગેર સમજથી લડાઇ ઘણી થાય છે એ ગેર સમજને સન્યાસી જો વેદોક્ત ધર્મ સમજાવી દૂર કરે તો પરસ્પર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય અને લાખો માણસોનો જીવ બચે. સહસ્રો ગૃહસ્થો સતાન પેદા કરે છે, જ્યારે સન્યાસીઓ પવિત્ર જ્ઞાન આપી તેમને પરસ્પર પ્રીતિ ઉપજાવી બચાવી શકે છે. અને સર્વ મનુષ્યો સન્યાસ લઇ પણ શકતા નથી; કારણ કે સર્વેની વિષયાસક્તિ કદિ પણ છુટી શકતી નથી. સન્યાસીઓના ઉપદેશથી જે જે મનુષ્યો ધાર્મિક થશે તે તે માનો કે સંન્યાસીઓના પુત્ર તુલ્ય છે

(પ્રશ્ન) સન્યાસી લોકો કહે છે કે, " અમારે કાંઈ કરવાનું નથી. અમારે તો અન્ન વસ્ત્ર લઇ આનન્દમાં રહેવુ. અવિદ્યા-રૂપ સસારની સાથે માથાફોડ કરવાની અમને શી જરૂર છે? અમે તો અમને બ્રહ્મ માની આનન્દમાં રહેનારા. અમને કોઇ આવીને પૂછે તો અમે તેને આજ ઉત્તર આપવાના, કે તું પણ બ્રહ્મ છે. તને પાપ અને પુણ્ય નથી લાગતા, ઠંડી અને ગરમી

એ શરીરનો ધર્મ છે, ભૂખ અને તરસ એ પ્રાણનો ધર્મ છે, સુખ અને દુઃખ એ મનના ધર્મ છે, અને જગત્ ખોટુ છે અને જગત્ વ્યવહારો પણ ખોટા છે, માટે એમા ફસાવુ એ બુદ્ધિમાનનું કામ નથી. જે કાંઇ પાપ અથવા પુણ્ય થાય છે તે દેહ અને ઇંદ્રિયોના ધર્મ છે. આત્માના નહિ ઈ.” પણ તમે તો આજે કોઇ જુદોજ સંન્યાસ–ધમ બતાવ્યો. તો અમારે હવે કોનુ સાચુ માનવુ અને કોનું જૂઠું માનવું ?

(ઉત્તર) શું સંન્યાસીઓને સારા કર્મો પણ કર્ત્તવ્ય નથી ? જુઓ:—

वैदिकैश्चैव कर्मभिः* मनु० ६–७५.

પવિત્ર વૈદિક કર્મો સન્યાસીઓએ પણ અવશ્ય કરવાં. શુ ભોજન છાદન (વસ્ત્ર પ્હેરવા તે) આદિ કર્મો તેઓ છોડી શકશે ? જો તે કર્મો નથી છૂટી શકતા, તો ઉત્તમ કર્મ છોડવાથી તેઓ પાપભાગી થાય છે જ્યારે તેઓ ગૃહસ્થ પાસેથી અન્ન વસ્ત્ર લે છે અને તેનો પ્રત્યુપકાર નથી કરતા તો શુ તેથી તેઓ મહાપાપી નહિ થાય ? જો આખથી દેખાય નહિ અને કાનથી સંભળાય નહિ તો આખ કાનનુ અસ્તિત્વ વ્યર્થ છે. તેવીજ રીતે સન્યાસીઓ જો વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોનો વિચાર અને સત્ય ઉપદેશ દ્વારા પ્રચાર ન કરે તો તેઓ સસારમાં નકામા ભાર રૂપ છે. અવિદ્યારૂપ સસારમા માથાફોડ શા માટે કરવી ? ઇત્યાદિ જેઓ કહે છે અને લખે છે તેઓજ મિથ્યાવી અને પાપને વધારનારા છે શરીર આદિથી જે કાંઇ કર્મ કરવામા આવે છે તે આત્માનુજ છે અને તેના ફલનો ભોક્તા પણ આત્માજ છે જેઓ જીવને બ્રહ્મ બતાવે છે તેઓ અવિદ્યા નિદ્રામા સૂતા છે, કારણ કે જીવ અલ્પ અને અલ્પજ્ઞ છે જ્યારે, બ્રહ્મ સર્વવ્યાપક અને સર્વજ્ઞ છે બ્રહ્મ શુદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત સ્વભાવ છે, જ્યારે જીવ કોઇ દિવસ બદ્ધ અને કોઇ દિવસ મુક્ત રહે છે બ્રહ્મને સર્વવ્યાપકતા અને સર્વજ્ઞતા હોવાથી કદીપણ ભ્રમ અથવા અવિદ્યા થતી નથી, પરન્તુ જીવને કોઇ દિવસ વિદ્યા અને કોઇ દિવસ અવિદ્યા થાય છે. બ્રહ્મ જન્મ–મરણ અને દુખોને કદિ પણ પ્રાપ્ત થતો નથી પરંતુ જીવ તો પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તેઓનો ઉપદેશ મિથ્યા છે

(પ્રશ્ન) સર્વકર્મનો ત્યાગ કરનારા સન્યાસીઓ (રાંધવા માટે) અગ્નિનો અને ધાતુઓ (દ્રવ્યાદિ) નો સ્પર્શ કરતા નથી એ વાત સાચી છે ?

(ઉત્તર) નહિ જે પુરૂષ બ્રહ્મને જાણે છે અને —

“ सम्यङ् नित्यमास्ते यस्मिन् यद्वा सम्यङ् न्यस्यन्ति दुःखानि कर्माणि येन स संन्यासः सप्रशस्तो विद्यते यस्य स संन्यासी ”

---

* अहिंसयेन्द्रियासङ्गैर्वैदिकैश्चैव कर्मभिः ।
तपश्चरणैश्चोग्रैः साधयन्तीह तत्पदम् ॥ मनु० ६.

અર્થાત્ જે વડે દુષ્ટકર્મોનો નાશ કરી શકાય એવો સ્વભાવ જેની અંદર હોય તે સન્યાસી કહેવાય છે માટે જે સુકર્મોનો કરનાર અને દુષ્કર્મોનો નાશકર હોય તે સન્યાસી છે.*

(પ્રશ્ન) અધ્યાપન અને ઉપદેશ ગૃહસ્થો કર્યા કરે છે તો પછી સન્યાસીનુ શું પ્રયોજન છે?

(ઉત્તર) સર્વ આશ્રમીઓ સત્ય ઉપદેશ ભલે સાંભળે અને કરે પરન્તુ જેટલો અવકાશ અને પક્ષપાતનો અભાવ સન્યાસીઓને હોય છે તેટલો ગૃહસ્થોને હોતો નથી; જો બ્રાહ્મણ દંપતિ ઉપદેશ આપતાં હોય તો ભલે પુરૂષ પુરૂષોને અને સ્ત્રી સ્ત્રીઓને ઉપદેશ કરે અને વિદ્યા ભણાવે. પરન્તુ ભ્રમણનો અવકાશ જેટલો સંન્યાસીઓને મળે છે તેટલો ગ્રહસ્થ બ્રાહ્મણ આદિને મળી શકતો નથી જ્યારે બ્રાહ્મણ વેદ વિરૂદ્ધ વર્ત્તન કરે છે, ત્યારે તેનો નિયન્તા સંન્યાસી હોય છે, માટે સન્યાસનુ હોવુ યોગ્ય છે.

(પ્રશ્ન) "एक रात्रिं वसेद् ग्रामे" ઇત્યાદિ વચનોથી સન્યાસીઓએ એક જગ્યા પર એક રાતથી વધારે ન રહેવુ જોઇએ?

(ઉત્તર) એ વાત કેટલેક અંશે ઠીક છે, કારણ કે એક જગ્યા પર રહેવાથી જગતનો વધારે ઉપકાર થઇ શકતો નથી અને સ્થાનનું પણ અભિમાન થાય છે, રાગદ્વેષની પણ વૃદ્ધિ થાય છે, પરન્તુ જો એક જગ્યાએ રહેવાથી વધારે ઉપકાર થાય તો રહેવુ. જેમ જનક રાજાને ત્યા પંચશિખ આદિ ચાર ચાર માસ સુધી રહેતા હતા, તેમજ સન્યાસીઓ પણ કેટલાએક વર્ષો સુધી રહેતા હતા ' એક જગ્યાએ ન રહેવુ એ વાત આજકાલના પાખંડી સાંપ્રદાયિકોએ બનાવી છે, કારણકે સન્યાસીઓ જો એક જગ્યાએ રહેશે તો અમારૂં પાખંડ ખંડિત થઇ જશે અને આગળ ચાલશે નહિ"

---

* काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयोविदु । गीता० १८–२

ફલની ઇચ્છા રાખીનેજ કામ કરવામા આવે છે તેનો ત્યાગ કરવો તેનુ નામ સંન્યાસ છે.

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिण ।
यज्ञ दान तपः कर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ॥ १८–३

एतान्यपि तु कर्माणि संङ्गं त्यक्त्वा फलानिच ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ १८–६

દોષવાળા કર્મોનો ત્યાગ કરવો એમ વિદ્વાનોએ કહ્યુ છે યજ્ઞ, દાન, તપ અને કર્મનો ત્યાગ ન જ કરવો. સંગને છોડીને ફળની ઇચ્છા રાખ્યા વગર તપ આદિ કર્મો તો કરવાજ જોઇએ. હે પાર્થ એવું મારૂં માનવુ છે. અનુવાદક.

(પ્રશ્ન)

यतीनां काञ्चनं दद्यात्ताम्बूलं ब्रह्मचारिणाम् ।
चौराणामभयं दद्यात्स नरो नरकं व्रजेत् ॥

ઇત્યાદિ વચનોનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે—સન્યાસીઓને જો સુવર્ણ આદિનું દાન આપે તો દાતા નરકમા જાય છે

(ઉત્તર) એ વાત પણ વર્ણાશ્રમ-વિરોધી સંપ્રદાયી અને સ્વાર્થસાગર પૌરાણિકોની બનાવટી છે, કારણ કે જો સન્યાસીને ધન મળશે તો તેઓ અમારૂં ખંડન ખૂબ કરશે જેથી અમારી હાનિ થશે તથા અમારે આધીન પણ તેઓ રહેશે નહિ, પણ જો ભિક્ષાદિ વ્યવહાર અમારે આધીન રહેશે તો બ્હીતા રહેશે મૂર્ખ અને સ્વાર્થીઓને દાન દેવું યોગ્ય સમજોછો તો પછી વિદ્વાન્ પરોપકારી સન્યાસીઓને દાન દેવામા કોઇપણ પ્રકારનો દોષ નથી.

विविधानि च रत्नानि विविक्तेषूपपादयेत् ॥ *

નાના પ્રકારના રત્ન અને સુવર્ણાદિ ધન (**विविक्त**) સન્યાસીઓને આપવા. ઉપર જે તમે (**यतिनां॰**) શ્લોક કહ્યો તે ઠીક નથી કારણ કે સન્યાસીઓને સુવર્ણ આપે તો યજમાન નરકમા જાય તો શુ ચાંદી મોતી હીરા આદિ આપવાથી સ્વર્ગમા જશે ?

(પ્રશ્ન) આ પંડિતજી આના પાઠ બોલતા ભૂલી ગયા. આ પાઠ આવો છે કે "**यति हस्ते धनं दद्यात्**" જો સંન્યાસીઓના હાથમા ધન આપે તો નરકમા જાય છે

(ઉત્તર) એ વચન પણ મૂર્ખોની કપોલકલ્પનાથી રચાયુ છે; કારણ કે હાથમાં ધન આપવાથી દાતા જો નરકમા જાય તો પગમા ધરવાથી અથવા ગાસડી બાંધીને આપવાથી શુ સ્વર્ગમા જશે ? માટે એવી કલ્પના માનવા જેવી નથી હા, એ વાત તો ઠીક છે કે જો સન્યાસી જેટલાથી નિર્વાહ થઇ શકે તેટલાથી વધારે રાખે તો ચોર આદિથી પીડીત અને મોહિત પણ થઇ જાય પરન્તુ જે વિદ્વાન છે તે અયુક્ત વ્યવહાર કદિપણ કરતો નથી તેમ મોહમા પણ ફસાતો નથી, કારણ કે તે ગ્રહાશ્રમના અને બ્રહ્મચર્યના સર્વ ભોગો ભોગવી ચુકયો છે અને જે બ્રહ્મચર્યાશ્રમથી સન્યાસી થાય છે તે પૂર્ણ વૈરાગ્યવાન્ હોવાથી કદિપણ ફસાતો નથી.

---

* મુબઇમા નિર્ણય સાગરમા ત્રીજી આવૃતિની મનુસ્મૃતિમા આ પ્રમાણે શ્લોક છે.

धनानि तु यथाशक्ति विप्रेषु प्रतिपादयेत्
वेदवित्सु विविक्तेषु प्रेत्य स्वर्गं समश्नुते ॥ ११-६

સંભવ છે કે સ્વામીજીને કોઇ જુદી પ્રતમા એવો પાઠ મળ્યો હોય અથવા ગ્રન્થાંતર-ભ્રમથી આમ થયો હોય.

(પ્રશ્ન) લોકો કહે છે કે શ્રાધ્ધમા સન્યાસી આવે તો અથવા જમાડે તો પિતૃ ન્હાસી જઇ નરકમા પડેછે.

(ઉત્તર) પ્રથમ તો મરેલા પિતૃઓનુ આવવુ તથા કરવામા આવેલુ શ્રાધ્ધ મૃતક પિતૃઓને પહોચવુજ અસભવનિય છે, માટે વેદ અને શ્રુતિ વિરૂધ્ધ હોવાથી તે અસત્ય છે. માટે જ્યારે પિતૃ આવતાજ નથી તો ન્હાશી કોણ જશે ? ઇશ્વરીય વ્યવસ્થાવડે પોતાના પાપપુણ્યરૂપ હેતુથી, મરણ પછી જીવ જન્મ લે છે. તો પછી એઓનુ આવવુ કેવી રીતે બની શકે ? માટે એ વાત પણ ઉદર-ભરિ પુરાણી અને વૈરાગીઓની બનાવટી છે એ વાત તો ઠીક છે કે જ્યાં સંન્યાસીઓ જશે ત્યા મૃતક શ્રાધ્ધ વેદાદિ શાસ્ત્રોથી વિરૂદ્ધ હોવાથી પાખડ દૂર થશે.

(પ્રશ્ન) જો બ્રહ્મચર્યાશ્રમથીજ સંન્યાસ લેશે તો તેનો નિર્વાહ થવો મુશ્કીલ થઇ પડશે. કામને રોકવો પણ અતિ કઠિન છે માટે ગૃહસ્થાશ્રમ અને વાનપ્રસ્થાશ્રમ કર્યા પછી વૃધ્ધાવસ્થામાં સંન્યાસ લેવો યોગ્ય છે.

(ઉત્તર) જે નિર્વાહ ન કરી શકે, ઇદ્રિયોને ન રોકી શકે તેણે બ્રહ્મચર્યાશ્રમથી સન્યાસ ન લેવો, પણ જે રોકી શકે છે તેણે શા માટે ન લેવો ? જે પુરૂષે વિષયોના દોષો અને વીર્ય સરક્ષણના ગુણો જાણ્યા છે, તે વિષયાસક્ત કદિ પણ થઇ શકતો નથી અને તેનુ વીર્ય વિચારરૂપઅગ્નિમા ઇન્ધિનવત્ થઇ જાય છે એટલે વિચારમાંજ વીર્યનો વ્યય થાય છે વૈદ્ય અને ઔષધિઓની આવશ્યક્તા રોગીઓને હોય છે નિરોગીઓને નહિ. માટે જે પુરૂષને અથવા સ્ત્રીને વિદ્યા અને ધર્મની વૃદ્ધિ તથા સસારમા ઉપકાર કરવો એજ પરમ પ્રયોજન છે તેણે વિવાહ ન કરવો જેમ પચશિખ આદિ પુરૂષો તથા ગાર્ગી આદિ સ્ત્રીઓ અવિવાહિત રહ્યા. માટે અધિકારીઓએ સન્યાસી થવુ ઉચિત છે, પણ જો અનધિકારી સન્યાસ ગ્રહણ કરશે તો તે પોતે ડૂબશે અનેબીજાને ડૂબાવશે. જેમ " **सम्राट्** " ચક્રવર્તી રાજાહોય છે તેમજ " **परिव्राट्** " સન્યાસીઓ હોય છે. ઉલટો રાજા કરતા સન્યાસી વધારે માન્ય છે, કારણ કે રાજા પોતાના દેશમાં અને પોતાના સબધીઓમાજ સત્કારપાત્ર હોય છે, પણ સન્યાસી તો સર્વત્ર પૂજાય છે

विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदा न ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥

એ ચાણક્ય નીતિશાસ્ત્રનો શ્લોક છે વિદ્વાન અને રાજા પરસ્પર કદિ પણ તુલ્ય થઇ શકતા નથી; કારણ કે રાજા પોતાના રાજ્યમાજ માન અને સત્કાર પામે છે પણ વિદ્વાન સર્વત્ર માન અને પ્રતિષ્ઠાપાત્ર થાય છે, માટે વિદ્યા ભણવાને, સુશિક્ષા લેવાને બલવાન થવાને બ્રહ્મચર્યાશ્રમ; સર્વ પ્રકારના ઉત્તમ વ્યવહાર કરવાને માટે ગૃહસ્થાશ્રમ, વિજ્ઞાન, વિચાર, ધ્યાન

વધારવાને અને તપશ્ચર્યા કરવાને માટે વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્રના પ્રચાર માટે ધાર્મિક-વ્યવહારના ગ્રહણ માટે, દુષ્ટ વ્યવહારના ત્યાગ માટે, સત્ય ઉપદેશ અને બધાને નિઃસંદેહ કરવાને માટે સન્યાસાશ્રમ છે પરંતુ જેઓ આ સંન્યાસના મુખ્ય ધર્મ અને સત્યોપદેશ આદિ નથી કરતા તેઓ પતિત થઇ નરકગામી થાય છે માટે સન્યાસીઓને ઉચિત છે કે સત્ય-ઉપદેશ, શંકાસમાધાન વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોનું અધ્યાપન અને વેદોક્ત ધર્મની વૃદ્ધિ પ્રયત્નથી કરી સંસારની ઉન્નતિ કર્યા કરવી.

(પ્રશ્ન) જેઓ સન્યાસીઓથી ભિન્ન સાધુ, વૈરાગી, ગુસાંઇ, ખાખી આદિ છે તેઓ સન્યાસાશ્રમમાં ગણાય કે નહિ ?

(ઉત્તર) નહિ, કારણ કે એઓમાં સન્યાસનું એક પણ લક્ષણ નથી. તેઓ વેદ વિરૂદ્ધ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઇ પોતાના સંપ્રદાયના આચાર્યના વચનને વેદથી પણ વધારે માને છે અને પોતાનાજ મતની પ્રશંસા કરી ખોટા પ્રપંચમાં ફસાઇ જઈ, સ્વાર્થને માટે બીજાઓને પોતપોતાના મતમાં ફસાવે છે. સુધાર કરવો તો દૂર રહ્યો પણ ઉલટું સંસારને બહેકાવી (ભ્રમમાં નાંખી) અધોગતિમાં પહોંચાડી પોતાનું પ્રયોજન સિધ્ધ કરે છે; માટે તેઓને સન્યાસાશ્રમમાં ગણી શકતા નથી પરંતુ તેઓ સ્વાર્થાશ્રમી તો પાકા છે તેમાં કોઇ પણ પ્રકારનો સંદેહ નથી. જેઓ પોતે ધર્મમાં ચાલે છે અને બીજાને ચલાવે છે, આ લોકમાં અને પરલોકમાં સુખ ભોગવે છે અને બીજાને ભોગવાવે છે-તેઓજ ધર્માત્માઓ, સન્યાસીઓ અને મહાત્માઓ છે. એ પ્રમાણે સંક્ષેપથી સન્યાસાશ્રમની શિક્ષા લખી છે. હવે આગળ (છઠ્ઠા સમુલ્લાસમાં) રાજધર્મનો વિષય લખવામાં આવશે.

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थप्रकाशे
सुभाषाविभूषिते वानप्रस्थसंन्यासाश्रमविषये
पञ्चमः समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठसमुल्लासारम्भः ॥

अथ राजधर्मान् व्याख्यास्यामः ॥

राजधर्मान् प्रवक्ष्यामि यथावृत्तो भवेन्नृपः ।
संभवश्च यथा तस्य सिद्धिश्च परमा यथा ॥ १ ॥
ब्राह्मं प्राप्तेन संस्कारं क्षत्रियेण यथाविधि ।
सर्वस्यास्य यथान्यायं कर्त्तव्यं परिरक्षणम् ॥ २ ॥ मनु० ७।१।२

મહારાજ મનુજી કહે છે કે, હે ઋષિઓ ! મેં તમને ચાર વર્ણો અને ચાર આશ્રમો પ્રકારસહિત કહી સમજાવ્યા હવે રાજધર્મ કહું છું. રાજા કેવો હોવો જોઇએ ? અને તેની ઉપત્તિ શા માટે છે ? તથા તેને પરમ સિદ્ધિ કેવી રીતે મળી શકે છે ? એ બધું કહું છું ૧

જેમ પરમ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ વર્ત્તન કરે છે તેમ સુશિક્ષિત અને વિદ્વાન્ ક્ષત્રિયે આ સર્વ રાજ્યવ્યવસ્થાનું પાલન યથાયોગ્ય કરવું ૨

રાજ્યવ્યવસ્થાનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—

त्रीणि राजाना विदथे पुरूणि परि विश्वानि भूषथः
सदांसि ॥ ऋ० ॥ मं० ३ । सू० ३८ । मं० ६ ॥

ઇશ્વર ઉપદેશ આપે છે કે—(**राजाना**) રાજા, રાજપુરૂષ અને પ્રજા એ બધાયે મળીને (**विदथे**) સુખની પ્રાપ્તિને માટે, વિજ્ઞાનની વૃદ્ધિને માટે અને રાજા તથા પ્રજા વચ્ચેના પવિત્ર ચિરસ્થાયી સંબંધના રક્ષણને માટે (**त्रीणि सदांसि**) ત્રણ સભાઓ નિયત કરવી. એક વિદ્યાર્યસભા, બીજી ધર્માર્યસભા. અને ત્રીજી રાજાર્યસભા (**पुरूणि**) અને બહુ પ્રકારના (**विश्वानि**) સર્વ પ્રજાકીય મનુષ્યો તથા પ્રાણીઓને (**परिभूषथः**) સર્વ પ્રકારની વિદ્યા, સુશિક્ષા, ધાર્મિકશિક્ષા, અને યોગ્ય સ્વાતંત્ર્યની શિક્ષા આપી ધનાદિથી સુખી કરવા.

तं सभा च समितिश्च सेनां च ॥ १ ॥ अथर्व० कां० १५ । अनु० २ । व० ९ । मं० २ ॥

सभ्यं सभां मे पाहि ये च सभ्याः सभासदः ॥ २ ॥ अथर्व० कां० १९ । अनु० ७ । व० ५५ । मं० ६ ॥

(**तम्**)[1] તે રાજધર્મને (**सभा च**) ત્રણે સભાએ (**समितिश्च**) સંગ્રામાદિની વ્યવસ્થા અને (**सेना च**) સેનાએ મળી રક્ષિત કરવો. ૧

રાજાએ દરેક સભાસદ્‌ને આજ્ઞા કરવી કે (**सभ्य**) સભાને યોગ્ય હે મુખ્ય સભાસદ્ તુ (**मे**) મ્હારી (**सभाम्**) સભાનુ ધાર્મિક અને નૈતિક વ્યવસ્થા વડે (**पाहि**) રક્ષણ કર, અને (**येच**) જે (**सभ्या**) સભાને લાયક (**सभासद्**) બીજા સભાસદો છે તે પણ વ્યવસ્થા વડે સભાનુ પાલન કરે ૨

એનો અભિપ્રાય એ છે કે રાજ્યનો અધિકાર એકને આપવો નહિ. પરતુ રાજા પ્રધાન અને પ્રજા એ ત્રણેને આધીન હોવો જોઇએ અને એ ત્રણેની વ્યવસ્થા આવા પ્રકારની હોવી જોઇએ રાજાને આધીન પ્રધાન, પ્રધાનને આધીન રાજા. રાજા અને પ્રધાનને આધીન પ્રજા અને પ્રજાને આધીન રાજા અને પ્રધાન જો આ પ્રમાણે રાખવામા ન આવે તો —

राष्ट्रमेव विश्याहन्ति तस्माद्राष्ट्री विशं घातुकः । विशमेव राष्ट्रायाद्यां करोति तस्माद्राष्ट्री विशमत्ति न पुष्टं पशुं मन्यत इति ॥ शत० कां० १३ । प्र० २ । ब्रा० ३ । कं० ७ । ८ ॥

જો રાજા, પ્રધાન મડળ તથા પ્રજાને અનુકૂળ ન રહી સ્વતત્ર રહે તો (**राष्ट्रमेव विश्याहन्ति**) સ્વતત્ર થયેલા રાજા રાજ્યમા પ્રવેશ કરી પ્રજાનો નાશ કરશે માટે સ્વાધીન ઉન્મત્ત રાજા (**राष्ट्री विशं घातुक**) પ્રજાનો ઘાતક થાય છે અર્થાત્ (**विशमेव राष्ट्रा याद्यां करोति**) તે રાજા પ્રજાને ખાઇ જાય છે (અત્યન્ત પીડા કરે છે) માટે કોઇ એકને રાજ્યમા સ્વતત્ર બનાવવો નહિ જેમ સિહ અથવા માસાહારી કોઇ બીજુ પશુ ગરીબ પશુઓને મારીને ખાઇ જાય છે તેમ (**राष्ट्री विशमत्ति**) સ્વતત્ર રાજા પ્રજાનો નાશ કરી નાખે છે અર્થાત્ કોઇને સમૃદ્ધિવાન થવા દેતો નથી લક્ષ્મીવાનને લુટી ઝુટી દડ લઇ પોતાનુ પ્રયોજન સિદ્ધ કરે છે

इन्द्रो जयाति न परा जयाता अधिराजो राजसु राजयातै । चर्कृत्य

---

૧ (**सभा च**) પ્રધાન આદિ મડળે તથા (**समिति**) યુધ્ધ આદિની વ્યવસ્થા કરવાને વાસ્તે નિમવામા આવેલી સભાએ અને (**सेना च**) લશ્કર એ ત્રણે મળી (**तम्**) તે રાજધર્મનુ રક્ષણુ કરવુ એવો શ્રી સ્વામિજીનો ભાવાર્થ લાગે છે.—અનુવાદક.

ईड्यो वन्द्यश्चोपसद्यो नमस्यो भवेह ॥ अथर्व० । कां० ६ । अनु० १० । व० ९८ । मं० १ ॥

હે મનુષ્યો જે (**इह**) આ મનુષ્ય સમુદાયમા (**इन्द्रः**) પરમ ઐશ્વર્યનો કર્તા અને શત્રુઓને (**जयाति**) જીતી શકે, (**न पराजयाति**) શત્રુઓથી પરાજય પામનાર ન હોય, (**राजसु**) રાજાઓમા સર્વોપરિ (**राजयातै**) પ્રકાશિત હોય, (**चर्कृत्य**) સભાપતિ થવાને સુયોગ્ય હોય, (**ईड्यः**) પ્રશસનીય ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવથી યુક્ત હોય, (**वन्द्यः**) સત્કાર કરવાને યોગ્ય હોય, (**चोपसद्य**) શરણ લેવાને યોગ્ય હોય, (**नमस्य**) સર્વને માન્ય (**भव**) હોય તેને જ રાજાએ સભાપતિ બનાવવો.

इमन्देवा असपत्न सुवध्वं महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय महते जानराज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय ॥ यजु० ॥ अ० ९ । मं० ४० ॥

હે (**देवा**) વિદ્વાનો રાજા અને પ્રજાજનો ! તમે (**इमम्**) આવા પ્રકારના પુરૂષને (**महते क्षत्राय**) મ્હોટા ચક્રવર્ત્તી થવાને (**म.तेज्यैष्ठ्याय**) સર્વથી મહાન્ થવાને (**महते जानराज्याय**) મ્હોટા મ્હોટા વિદ્વાનો યુક્ત રાજ્યનુ પાલન કરવાને તથા (**इन्द्रस्येन्द्राय**) પરમૈશ્વર્ય-યુકત રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવાને (**असपत्न सुवध्वम्**) સમતિ કરી સર્વાધીશ માનો અને એવા વિદ્યાવિનયસપન્ન નિષ્પક્ષપાત પુરૂષની સહાયતા વડે સર્વ રાજ્યને શત્રુ રહિત કરો

स्थिरा वः सन्त्वायुधा पराणुदे वीळू उत प्रतिष्कभे ।
युष्माकमस्तु तविषी पनीयसी मा मर्त्यस्य मायिनः ॥
ऋ० ॥ मं० १ । सू० ३९ । मं० २ ॥

ઇશ્વર ઉપદેશ આપે છે કે હે રાજપુરૂષો ! (**वः**) તમારા (**आयुधा**) આગ્નેયાદિ અસ્ત્રો, શતઘ્ની (તોપ) ધનુષ, બાણ, તલવાર આદિ હથિયારો શત્રુઓનો (**पुराणुदे**) પરાજય કરવાને (**उत प्रतिष्कभे**) અને રક્ષણ કરવાને (**वीळु**) પ્રશસિત અને (**स्थिरा**) મજબૂત (**सन्तु**) રહેવા જોઇએ. અને (**युष्माकम्**) તમારી (**तविषी**) સેના (**पनीयसी**) પ્રશસનીય (**अस्तु**) હોવી જોઇએ. જેથી તમે સદા વિજયી રહેશો પરન્તુ (**मा मर्त्यस्य मायिनः**) જે નિન્દિત અન્યાયરૂપ કામ કરે છે તેને માટે ઉપર કહેલી વસ્તુ ન રહેવી જોઇએ અર્થાત્ મનુષ્ય જ્યાં સુધી ધાર્મિક રહે છે ત્યાં સુધીજ રાજ્યની વૃદ્ધિ રહ્યા કરે છે અને જ્યારે દુષ્ટાચારી થાય છે ત્યારે નષ્ટભ્રષ્ટ થઇ જાય છે મહાન્ વિદ્વાનને વિદ્યાસભાધિકારી, ધાર્મિક વિદ્વાનને ધર્મસભાધિકારી, પ્રશસનીય ધાર્મિક પુરૂષને રાજસભાના સભાસદ અને જે એ બધામાં સર્વોત્તમ ગુણકર્મ સ્વભાવયુક્ત મહાપુરૂષ હોય તેને રાજસભાનુ પ્રતિરૂપ (પ્રતિબિમ્બ) માની સર્વ પ્રકારથી ઉન્નતિ કરવી. ત્રણે સભાઓની સમતિથી રાજનીતિના ઉત્તમ નિયમો બાધવા અને તે નિયમોને આધીન સર્વ પ્રજાને ચલાવવી. સર્વના

હિતકારક કામોમાં સલાહ આપવી, સર્વનાં હિતકામ કરવાને માટે પરતંત્ર રહેવું અને પોતાનાજ હિતકામને માટે સ્વતંત્ર રહેવું. આવા પ્રકારના સભાપતિના ગુણો હોવા જોઇએ.

> इन्द्राऽनिलयमार्काणामग्नेश्च वरुणस्य च ।
> चन्द्रवित्तेशयोश्चैव मात्रा निर्हृत्य शाश्वतीः ॥ १ ॥
> तप[illegible] चक्षूंषि च मनांसि च ।
> नचैनं भुवि शक्नोति कश्चिदप्यभिवीक्षितुम् ॥ २ ॥
> सोऽग्निर्भवति वायुश्च सोऽर्कः सोमः स धर्मराट् ।
> स कुबेरः स वरुणः स महेन्द्रः प्रभावतः ॥ ३ ॥
>
> मनु० ७ ॥ ४ । ६ । ७ ॥

તે સભાપતિ વિદ્યુત્‌ની માફક જલદી ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ કરનાર, વાયુની માફક સર્વને પ્રાણવત્ પ્રિય, હૃદયની વાતને જાણનાર પક્ષપાતરહિત ન્યાયાધીશની માફક વર્તન કરનાર, સૂર્યની માફક અવિદ્યા-અન્યાયરૂપ અન્ધકારને દૂર કરી ન્યાય અને વિદ્યાનો પ્રકાશક, અગ્નિની માફક દુષ્ટોને ભસ્મ કરનાર, વરૂણ અર્થાત્ બાંધનારની માફક દુષ્ટોને સર્વ પ્રકારથી બાંધનાર, ચન્દ્રની માફક શ્રેષ્ઠ પવિત્ર પુરુષોને આનન્દ આપનાર, ધનાધ્યક્ષની માફક કોશોને (ભંડાર અને તિજોરીઓ) પૂર્ણ રાખનાર, સભાપતિ હોવો જોઇએ (૧)

જે સૂર્યની માફક પ્રતાપી સર્વના અંતઃકરણોને પોતાના તેજથી તપાવનાર, જેને કરડી નજરથી જોનાર જગતમાં કોઇ પણ ન હોય તે સભાપતિ થવાને લાયક છે. ૨

જે પોતાના પ્રભાવથી અગ્નિ વાયુ, સૂર્ય, ચન્દ્ર, ધર્મરાજ, ધનવર્ધક, દુષ્ટોને બન્ધન કરનાર અને ઐશ્વર્યને વધારનાર છે તેજ સભાપતિ થવાને યોગ્ય છે ૩

સાચો રાજા કોણ છે ?

> स राजा पुरुषो दण्डः स नेता शासिता च सः ।
> चतुर्णामाश्रमाणां च धर्मस्य प्रतिभूः स्मृतः ॥ १ ॥
> दण्डः शास्ति प्रजाः सर्वा दण्ड एवाभिरक्षति ।
> दण्डः सुप्तेषु जागर्त्ति दण्डं धर्मं विदुर्बुधाः ॥ २ ॥
> समीक्ष्य स धृतः सम्यक् सर्वा रञ्जयति प्रजाः ।
> असमीक्ष्य प्रणीतस्तु विनाशयति सर्वतः ॥ ३ ॥
> दुष्येयुः सर्ववर्णाश्च भिद्येरन्सर्वसेतवः ।
> सर्वलोक प्रकोपश्च भवेद्दण्डस्य विभ्रमात् ॥ ४ ॥
> यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति पापहा ।

प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु पश्यति ॥ ५ ॥
तस्याहुः संप्रणेतारं राजानं सत्यवादिनम् ।
समीक्ष्य कारिणं प्राज्ञं धर्मकामार्थकोविदम् ॥ ६ ॥
तं राजा प्रणयन्सम्यक् त्रिवर्गेणाभिवर्द्धते ।
कामात्मा विषमः क्षुद्रो दण्डेनैव निहन्यते ॥ ७ ॥
दण्डो हि सुमहत्तेजो दुर्धरश्चाकृतात्मभिः ।
धर्माद्विचलितं हन्ति नृपमेव सबान्धवम् ॥ ८ ॥
सोऽसहायेन मूढेन लुब्धेनाकृतबुद्धिना ।
न शक्यो न्यायतो नेतुं सक्तेन विषयेषु च ॥ ९ ॥
शुचिना सत्यसन्धेन यथा शास्त्रानुसारिणा ।
प्रणेतुं शक्यते दण्डः सुसहायेन धीमता ॥ १० ॥
मनु० ७ ॥ १७–१९ । २४–२८ । ३० । ३१ ॥

જે દંડ છે તેજ પુરૂષ, તેજ રાજા, તેજ ન્યાય કર્ત્તા, તેજ સર્વ ઉપર શાસન ચલાવનાર અને તેજ ચાર વર્ણાશ્રમ ધર્મનો જામિનગાર છે. ૧

તેજ પ્રજાનું શાસન કરનાર છે, તેજ પ્રજાનો રક્ષક છે, સુતેલી પ્રજામાં તેજ જાગે છે માટે બુદ્ધિમાન્ માણસો દંડનેજ ધર્મ કહે છે. ૨

જો દંડ સારી રીતે વિચારપૂર્વક કરવામાં આવે તો પ્રજાને આનન્દપ્રદ થઇ પડે છે પરન્તુ જો વગર વિચારે દંડ ચલાવવામાં આવે તો રાજાનો સર્વ પ્રકારથી વિનાશ થઈ જાય છે. ૩

દંડ વિના સર્વ વર્ણો દૂષિત થઇ જાય છે, સર્વ મર્યાદા છિન્નભિન્ન થઇ જાય છે, દંડ યથાયોગ્ય ન થવાથી ચોરી, સાહસ બીજાનો અપકાર આદિ પ્રજામાં સર્વત્ર ક્ષોભ ફેલાઇ જાય છે. ૪

જ્યાં કાળા, લાલ આંખવાળા ભયકર પુરૂષની સમાન પાપોનો નાશ કરનાર દંડ પ્રચલિત છે, ત્યાંની પ્રજા અજ્ઞાનમાં ન રહી આનન્દિત થઇ જાય છે, પરન્તુ એ દંડનેતા પક્ષપાત રહિત હોય તોજ થઇ શકે છે. ૫

જે દંડનેતા સત્યવાદી મનસ્વી બુદ્ધિમાન ધર્મ અર્થ અને કામની સિદ્ધિ કરવામાં પંડિત હોય તેનેજ રાજા સમજવો. ૬

જે રાજા દંડને બરાબર ચલાવે છે તેજ ધર્મ અર્થ અને કામની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે; અને જે વિષયલંપટ, ઇર્ષ્યા કરનાર, આડે માર્ગે ચાલનાર, ક્ષુદ્ર નીચ બુદ્ધિ રાજા છે તે દંડથીજ માર્યો જાય છે. ૭

દંડ ચલાવવો ઘણોજ કઠણ છે માટે તેને અવિદ્વાન્ અધર્માત્મા ચલાવી શકતો નથી. જો અધર્મથી (અન્યાયથી) દંડ કરવામાં આવે તો રાજાનો નાશ થઇ જાય છે. ૮

જેની પાસે પવિત્ર સહાયકો નથી, જેણે સુશિક્ષા પ્રાપ્ત કરી નથી, વિષયમાં જે આસક્ત છે, તે ન્યાયથી દંડ કદી પણ ચલાવી શકતો નથી ૯

જે પવિત્ર છે, જેને આપ્ત પુરૂષોની સહાયના છે, જેને નીતિશાસ્ત્રનું પૂર્ણ જ્ઞાન છે અને તેજ પ્રમાણે ચાલે છે તે ઉત્તમ પુરૂષોની સહાયતાથી દંડ ચલાવી શકે છે. ૧૦

सैनापत्यं च राज्यं च दण्डनेतृत्वमेव च ।
सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविदर्हति ॥ १ ॥
दशावरा वा परिषद्यं धर्मं परिकल्पयेत् ।
त्र्यवरा वापि वृत्तस्था तं धर्मं न विचालयेत् ।
त्रैविद्यो हैतुकस्तर्की नैरुक्तो धर्म्मपाठकः ।
त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वे परिषत्स्याद्दशावरा ॥ ३ ॥
ऋग्वेदविद्यजुर्विच्च सामवेदविदेव च ।
त्र्यवरा परिषज्ज्ञेया धर्मसंशयनिर्णये ॥ ४ ॥
एकोपि वेदविद्धर्मं यं व्यवस्येद् द्विजोत्तमः ।
स विज्ञेयः परो धर्मो नाज्ञानामुदितोऽयुतैः ॥ ५ ॥
अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ ६ ॥
यं वदन्ति तमोभूता मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तॄननुगच्छति ॥ ७ ॥

मनु० १२ ॥ १०० । ११०–११५ ॥

સેનાઓનો અધિકાર, રાજ્યનો અધિકાર, દંડ દેવાની વ્યવસ્થાના સર્વ કાર્યોનો અધિકાર, અને સર્વની ઉપર સર્વ રાજ્યનો સર્વાધીશ રાજ્યાધિકાર એ ચારે અધિકારોમાં સંપૂર્ણ, વેદશાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ, પૂર્ણ વિદ્યાવાન, ધર્માત્મા, જિતેન્દ્રિય અને સુશીલ એવા મનુષ્યને નિયુક્ત કરવો ૧

વધારામાં વધારે દશ વિદ્વાનોની સભાએ અથવા ઓછામા ઓછા ત્રણ વિદ્વાનોની સભાએ જે વ્યવસ્થા કરી હોય તેનું ઉલ્લંઘન કરવુ નહિ. ૨

એ સભામાં ચારે વેદ, ન્યાયશાસ્ત્ર, નિરૂક્ત, ધર્મશાસ્ત્ર આદિ ગ્રન્થોનો જાણનાર વિદ્વાન્ માણસ જ સભાસદ હોવો જોઇએ અને તે સભાસદ બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થ અથવા વાનપ્રસ્થ હોવો જોઇએ. ૩

જે સભામા ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ એ ત્રણ વેદને જાણનારા ત્રણ સભાસદોએ જે વ્યવસ્થા કરી હોય તેનું પણ ઉલ્લંઘન કરવુ નહિ. ૪

અથવા સર્વ વેદોને જાણનાર દ્વિજોમા ઉત્તમ એકલા સંન્યાસીએ ધર્મની જે વ્યવસ્થા કરી હોય તેજ ધર્મ છે એમ સમજવુ. પરંતુ લાખો અજ્ઞાનીઓની બનાવેલી વ્યવસ્થાને કોઇ પણ ધર્મ સમજવો નહિ. ૫

જેઓ બ્રહ્મચર્ય સત્યભાષણ આદિ વ્રત વેદવિદ્યા અને ઉત્તમ વિચારથી રહિત છે, જેઓ કેવળ શુદ્રજ છે તેવા હજારો મનુષ્યો એકત્રિત થાય તોપણ તેને સભા કહેવાતી નથી ૬

અવિદ્વાન્-મૂર્ખ-વેદોને નહિ જાણનારા મનુષ્યો જેને ધર્મ કહે છે તેને કદિપણ ધર્મ માનવો નહિ. જેઓ મૂર્ખોના કહેલા માર્ગ ઉપર ચાલે છે તેમને સેંકડો દુ.ખો ભોગવવા પડે છે ૭

માટે વિદ્યાસભા, ધર્મસભા અને રાજસભા એ ત્રણે સભામાં કદિપણ મૂર્ખને પેસવા દેવો નહિ. સર્વદા વિદ્વાન્ ધાર્મિક પુરૂષોનેજ સભાસદ્ બનાવવા.

त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यां दण्डनीतिं च शाश्वतीम् ।
आन्वीक्षिकीं चात्मविद्यां वार्तारम्भाँश्च लोकतः ॥ १ ॥
इन्द्रियाणां जये योगं समातिष्ठेद्दिवानिशम् ।
जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं प्रजाः ॥ २ ॥
दश कामसमुत्थानि तथाष्टौ क्रोधजानि च ।
व्यसनानि दुरन्तानि प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ३ ॥
कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः ।
वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजेष्वात्मनैव तु ॥ ४ ॥
मृगयाक्षो दिवास्वप्नः परीवादः स्त्रियो मदः ।
तौर्य्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः ॥ ५ ॥
पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् ।
वाग्दण्डजं च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥ ६ ॥
द्वयोरप्येतयोर्मूलं यं सर्वे कवयो विदुः ।
तं यत्नेन जयेल्लोभं तज्जावेतावुभौ गणौ ॥ ७ ॥
पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमम् ।
एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजे गणे ॥ ८ ॥
दण्डस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे ।
क्रोधजेऽपि गणे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकं सदा ॥ ९ ॥
सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुषङ्गिणः ।
पूर्वं पूर्वं गुरुतरं विद्याद्व्यसनमात्मवान् ॥ १० ॥

व्यसनस्य च मृत्योश्च व्यसनं कष्टमुच्यते ।
व्यसन्यधोऽधो व्रजति स्वर्यात्यव्यसनी मृतः ॥ ११ ॥
मनु० ७ । ४३—५३ ॥

રાજા અને રાજસભાનો સભાસદ ત્યારે થઇ શકે છે કે જ્યારે વેદત્રયીના જાણનાર પાસેથી વૈદિક જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસનાનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે, સનાતન દંડનીતિનો ન્યાયવિધાનો પૂર્ણ અભ્યાસી હોય, આત્માના ગુણ કર્મ અને સ્વભાવ તથા પરમાત્માના ગુણકર્મ સ્વભાવથી પૂર્ણતયા વાકેફ હોય અને લોકોની સાથે વાતચિત કરવામાં પૂર્ણ ચાલાક હોય. ૧

દરેક સભાસદનુ અને સભાપતિનુ એ મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે કે ઇંદ્રિયોને જીતી પોતાના વશમા રાખવી, અધર્મને દૂર કરી ધર્મમા સર્વદા પ્રવૃત્ત રહેવુ, માટે રાત દિવસ યોગાભ્યાસ ચાલુ રાખવો કારણ કે જે જિતેન્દ્રિય છે તેજ પોતાની પ્રજાને વશમા રાખી શકે છે. ૨

દઢ ઉત્સાહી થઇ કામથી ઉત્પન્ન થનારા દસ અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારા આઠ મહા દુષ્ટ વ્યસનોને છોડવામાં પૂર્ણ પ્રયત્ન કરવો. ૩

કારણ કે જે મહીપતિ કામથી ઉત્પન્ન થનારા દસ વ્યસનોમા ફસાય છે તથા જે મહીપતિ ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારા આઠ વ્યસનોમા ફસાય છે તે ધર્મ અને અર્થથી રહિત થઇ જાય છે તથા શરીરથી પણ રહિત થઇ જાય છે ૪

મૃગયા, (શીકાર) અક્ષ (સોગઠા બાજી અથવા જુગાર) દિવસમા સુવુ, બીજાની નિન્દા કરવી, સ્ત્રીઓનો વધારે સંગ, માદક (દારૂ ભાંગ આદિ) દ્રવ્યનુ સેવન, નૃત્ય ગીત, વાદિત્રોનુ સેવન, ફોગટનુ જ્યા ત્યા ફરવુ, એ દશ કામથી ઉત્પન્ન થનારા વ્યસનો છે ૫

(**पैशुन्य**) ચાડી ખાવી, કોઇની સ્ત્રી ઉપર વગર વિચારે બલાત્કાર કરવો, દ્રોહ કરવો, બીજાની ઉન્નતિ જોઇ આત્મામા બળ્યા કરવુ, દોષોમા ગુણોનુ આરોપણ અને ગુણોમા દોષોનુ આરોપણ, અધર્મમા ધનનો વ્યય કરવો કઠોર વચનનું બોલવુ, અપરાધ વિના કોઇને ખરાબ વચન કહેવુ અથવા વિશેષ દંડ કરવો એ આઠ ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારા વ્યસનો છે ૬

કામથી ઉત્પન્ન થનારા વ્યસનો અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારાં વ્યસનોનુ મૂળ જે વિદ્વાનો જાણે છે તે લોભ છે માટે લોભને જીતવાને વાસ્તે પૂર્ણ પ્રયત્ન કરવો, કારણ કે લોભથીજ કામજ અને ક્રોધજ વ્યસનો ઉત્પન્ન થાય છે ૭

કામજ—(કામથી ઉત્પન્ન થનારા) વ્યસનોમાં આ ચાર યથાક્રમ દુઃખદાયક છે. મદ્યાદિનુ સેવન, જુગાર. સ્ત્રીઓનો વધારે સંગ અને શીકાર. ૮

ક્રોધજ—(ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારાં) પણ ત્રણ વ્યસનો દુઃખદાયક છે. અપરાધ વિના દંડ, કઠોર વચન બોલવું અને અન્યાયથી ધનાદિનો વ્યય કરવો. ૯

કામજ અને ક્રોધજમા જે સાત દોષો બતાવવામાં આવ્યા છે, તેમાં ઉત્તરોત્તર વિશેષ દુષ્ટ છે એમ સમજવુ-અર્થાત્ વ્યર્થ વ્યયથી કઠોર વચન, કઠોર વચનથી અન્યાય,

અન્યાયથી, વ્યર્થ દંડ કરવો, વ્યર્થ દંડથી શીકાર, શીકારથી સ્ત્રીઓનો સંગ, સ્ત્રી સંગથી જુગાર અને જુગારથી મદ્યનું સેવન ૧૦

દુષ્ટ વ્યસનમાં ફસાવું તેના કરતાં મરી જવું ઉત્તમ છે. કારણ કે દુષ્ટાચારી પુરૂષ વધારે જીવશે તો વધારે પાપ કરી વધારે અધોગતિમાં જશે. પરન્તુ જે સદાચારી પુરૂષ છે તે મર્યા પછી પણ વધારે ઉત્તમ ગતિને પ્રાપ્ત થશે માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે અને વિશેષ કરી રાજાએ મૃગયા અને મદ્યપાનથી દૂર રહેવુ ધાર્મિક કાર્યોમાં ઉત્સાહ રાખી ઉત્તમ કાર્યો પ્રતિદિન કરતા રહેવાં. ૧૧

મંત્રી અને રાજ સભાસદ કેવા હોવા જોઇએ ?

मौलान् शास्त्रविदः शूराँल्लब्धलक्षान् कुलोद्गतान् ।
साचेवान्सप्त चाष्टौ वा प्रकुर्वीत परीक्षितान् ॥ १ ॥
अपि यत्सुकरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम् ।
विशेषतोऽसहायेन किन्तु राज्यं महोदयम् ॥ २ ॥
तैः सार्द्धं चिन्तयेन्नित्यं सामान्यं सन्धिविग्रहम् ।
स्थानं समुदयं गुप्तिं लब्धप्रशमनानि च ॥ ३ ॥
तेषां स्वं स्वमभिप्रायमुपलभ्य पृथक् पृथक् ।
समस्तानाञ्च कार्य्येषु विदध्याद्धितमात्मनः ॥ ४ ॥
अन्यानपि प्रकुर्वीत शुचीन् प्राज्ञानवस्थितान् ।
सम्यगर्थसमाहर्तॄनमात्यान्सुपरीक्षितान् ॥ ५ ॥
निवर्त्ततास्य यावद्भिरिति कर्तव्यता नृभिः ।
तावतोऽतन्द्रितान् दक्षान् प्रकुर्वीत विचक्षणान् ॥ ६ ॥
तेषामर्थे नियुञ्जीत शूरान् दक्षान् कुलोद्गतान् ।
शुचीनाकरकर्मान्ते भीरूनन्तर्निवेशने ॥ ७ ॥
दूतं चैव प्रकुर्वीत सर्वशास्त्रविशारदम् ।
इङ्गिताकारचेष्टज्ञं शुचिं दक्षं कुलोद्गतम् ॥ ८ ॥
अनुरक्तः शुचिर्दक्षः स्मृतिमान् देशकालवित् ।
वपुष्मान्वीतभीर्वाग्मी दूतो राज्ञः प्रशस्यते ॥ ९ ॥

मनु० ७ ।५४–५७ । ६०–६४ ॥

સ્વરાજ્ય અને સ્વદેશમા ઉત્પન્ન થયેલ વેદાદિ શાસ્ત્રોને જાણનાર શૂરવીર, જેઓનો લક્ષ (વિચાર) કદિ પણ નિષ્ફળ ન થતો હોય, કુલીન હોય, સુપરીક્ષિત હોય એવા સાત અથવા આઠ ધાર્મિક બાહોશ મંત્રીઓ નિમવા. ૧

કારણકે એક સહેલુ કાર્ય પણ એકલાથી થઇ શકતું નથી તો પછી મ્હોટું રાજ્યકાર્ય એકલાથી કેવી રીતે થઇ શકે? માટે એકલા રાજા ઉપર અથવા એકલા મંત્રી ઉપર રાજ્યને નિર્ભર રાખવો નહિ. ૨

સભાપતિએ હમેશાં રાજ્ય કર્મમા કુશળ વિદ્વાન્ મત્રીઓની સાથે સામાન્યત. કોઇની સાથે સન્ધિ, કોઇની સાથે લડાઇ (**સ્થાન**) સ્થિતિનો સમય જોઇને ચુપચાપ બેશી રહીને સ્વરાજ્યની રક્ષા કરવી (**समुदयम्**) જ્યારે પોતાનો ઉદય દેખાય ત્યારે બીજા ઉપર ચડાઇ કરવી, (**गुप्तिम्**) મૂળ રાજસેના અને કોશ આદિનો રક્ષા કરવી, (**लब्ध प्रशमनानि**) જે જે દેશ પ્રાપ્ત કર્યા હોય તેમા શાતિ સ્થાપન કરવી, એ ૭ ગુણોનો પ્રતિદિન વિચાર કરવો ૩–૪ પવિત્રાત્મા, બુદ્ધિમાન્, નિશ્ચયવાન્ પદાર્થોના સગ્રહમા અતિચતુર હોય તેવા બીજા પણ (આઠથી વધારે) મત્રીઓ નિમવા ૫

જેટલા મનુષ્યોથી કાર્ય સિદ્ધ થઇ શકે તેટલા પ્રમાદવિનાના ઘણા બાહોશ અધિકારીઓ નિમવા. ૬

શૂરવીર, પ્રવીણ, કુલીન અને પવિત્ર અધિકારીઓને સુવર્ણાદિની ખાણો ઉપર, અને ધાન્યાદિના સગ્રહમા નિમવા તથા જેઓ બ્હીકણ હોય તેઓને ભોજન શયન આદિ ઘરના કામોમા નિમવા ૭

જે સર્વ શાસ્ત્રમા નિપુણ હોય, ઇંગિત, (શબ્દ–આદિ) આકાર અને ચેષ્ટાથી બીજાના હૃદયના ભાવને જાણનાર હોય પ્રશસિત કુળમા ઉત્પન્ન થયેલો હોય, લાભ રહિત અને બાહોશ હોય તેને દૂત બનાવવો ૮

જે રાજ્ય કાર્ય કરવામા ઉત્સાહ અને પ્રીતિ રાખનો હોય, પવિત્ર, ચતુર, સારી સ્મરણશક્તિવાળો, દેશકાળને જાણનાર, સુદર અને બળવાન્ શરીર યુક્ત હોય, નિર્ભય અને પ્રગલ્ભ વક્તા હોય તેજ રાજાનો દૂત થવાને યોગ્ય છે

अमात्ये दण्ड आयत्तो दण्डे वैनयिकी क्रिया ।
नृपतौ कोशराष्ट्रे च दूते सन्धिविपर्ययौ ॥ १ ॥
दूत एव हि संधत्ते भिनत्त्येव च संहतान ।
दूतस्तत्कुरुते कर्म भिद्यन्ते येन वा न वा ॥ २ ॥
बुद्ध्वा च सर्वं तत्त्वेन परराजचिकीर्षितम् ।
तथा प्रयत्नमातिष्ठेद्यथात्मानं न पीडयेत् ॥ ३ ॥
धनुर्दुर्गं महीदुर्गमब्दुर्गं वार्क्षमेव वा ।
नृदुर्गं गिरिदुर्गं वा समाश्रित्य वसेत्पुरम् ॥ ४ ॥
एकः शतं योधयति प्राकारस्थो धनुर्धरः ।
शतं दश सहस्राणि तस्माद्दुर्गं विधीयते ॥ ५ ॥
तत्स्यादायुधसम्पन्नं धनधान्येन वाहनैः ।
ब्राह्मणैः शिल्पिभिर्यन्त्रैर्यवसेनोदकेन च ॥ ६ ॥

तस्य मध्ये सुपर्याप्तं कारयेद्गृहमात्मनः ।
गुप्तं सर्वर्तुकं शुभ्रं जलवृक्षसमन्वितम् ॥ ७ ॥
तदध्यास्योद्वहेद्भार्यां सवर्णां लक्षणान्विताम् ।
कुले महति सम्भूतां हृद्यां रूपगुणान्विताम् ॥ ८ ॥
पुरोहितं प्रकुर्वीत वृणुयादेव चर्त्विजम् ।
तेऽस्य गृह्याणि कर्माणि कुर्य्युर्वैतानि कानि च ॥ ९ ॥
मनु० ७ ॥ ६५ । ६६ । ६८ । ७० । ७४–७८ ॥

પ્રધાનને દંડ કરવાનો અધિકાર છે અને દંડ ઉપર ન્યાય ક્રિયા હોવી જોઇએ. (અર્થાત્ કોઇને અન્યાય ન મળવો જોઇએ) રાજાને આધીન કોશ અને સર્વ રાજકાર્યો હોવા જોઇએ અને સભાને આધીન સર્વ કાર્યો હોવા જોઇએ દૂતને આધીન સંધિ (સલાહ) અને વિરોધ હોવા જોઇએ. ૧

કારણ કે જેઓની અન્દર ભેદ છે તેઓને સલાહ કરી આપનાર અને જેઓ સલાહથી ચાલે છે, તેઓમા ભેદ પાડનાર દૂતજ સમર્થ છે. માટે દૂતજ શત્રુઓમા ફૂટ પાડી શકે છે ૨

સભાપતિઓએ દૂત દ્વારા વિરોધી રાજાનો ગુપ્તથી ગુપ્ત રાજવ્યવહાર અને તેનો અભિપ્રાય યથાર્થ રીતે જાણી લઇ તેવો પ્રયત્ન કરવો કે, જેથી પોતાને કશી પણ જાતની પીડા ન આવે ૩

રાજાનુ નગર દુર્ગ (જ્યા ઘણા દુ:ખથી જઇ શકાય તે) સ્થાનમા હોવુ જોઇએ

(**धनुर्दुर्गम्**) નગરની ચોતરફ ધનુર્ધર પુરુષો રાખવા (કેટલાક ધનુ૨નો અર્થ નિર્જળ ભૂમિ કરે છે એટલે નગરની ચોતરફ નિર્જળ ભૂમિ હોવી જોઇએ)

(**महीदुर्गम्**) પત્થર, ઇંટ, અને માટીથી બાધેલો નગરની ચોતરફ કોટ હોવો જોઇએ.

(**जलदुर्गम्**) નગરની ચોતરફ ગંભીર જળથી ભરેલી ખાઇ હોવી જોઇએ.

वार्क्षस–નગરની ચારે બાજુ મ્હોટુ વન હોવુ જોઇએ

नृदुर्गम्–નગરની ચારે બાજુ સૈન્ય ગોઠવેલુ રાખવું.

गिरिदुर्गम्–નગરની ચારે બાજુ પહાડો હોવા જોઇએ.

નગરની ચારે બાજુ કોટ બનાવવો કારણ કે એક શસ્ત્રધારી વીરપુરુષ કિલ્લા ઉપર ઉભો રહી સો યોધાની સાથે લડી શકે છે અને સો વીરપુરુષો દસહજાર યોધાઓની સાથે લડી શકે છે માટે અવશ્ય કિલ્લો બનાવવો. ૫

તે કિલ્લો શસ્ત્ર, અસ્ત્ર, ધન, ધાન્ય, વાહન, ઉપદેશ કરનારા બ્રાહ્મણો, કારીગર, યંત્ર, નાનાપ્રકારની કળા, ઘાસ અને જળ આદિથી પરિપૂર્ણ રાખવો. ૬

તે દુર્ગની મધ્યમાં પોતાનુ સ્વેત ગૃહ (બગલો) બનાવવું. ગૃહની આસપાસ જળ યન્ત્રો રાખવાં. સુદર પુષ્પ યુક્ત વૃક્ષો (બગીચો) રાખવા. ગૃહ એવુ બનાવવું કે દરેક ઋતુમાં સુખદાયક થઇ પડે. અને સર્વ રાજકાર્યને અનુકૂળ થઇ પડે. તથા ચોતરફથી સુરક્ષિત રાખવુ (રાત દિવસ રક્ષા કરવાને સીપાઇઓ રાખવા) ૭

બ્રહ્મચર્ય પાલન સહિત પૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી રાજકાર્યમા નિપુણ થયા પછી, સુદર, ગુણવતી પોતાના હૃદયને પ્રિયતમા થઇ પડનારી ઉત્તમ લક્ષણવાળી, વિદ્યાવતી, ક્ષત્રીય કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી, પોતાના ગુણકર્મ સ્વભાવને પૂર્ણતયા મળતી આવતી કન્યાની સાથે લગ્ન કરવું. બીજી સ્ત્રીઓને અગમ્ય સમજી કોઇ દિવસ કુદ્રષ્ટિથી જોવી પણ નહિ. ૮

રાજાએ એક પુરોહિત અને એક ઋત્વિજ રાખવો તે એને માટે કે સર્વદા અગ્નિહોત્ર અને પક્ષેષ્ટિયાગ તેઓને આધીન રહે તથા ગૃહનુ કેટલુંક કાર્ય પણ તેઓને સોપાય અને રાજાએ પોતે દરરોજ સન્ધ્યોપાસન કરી રાજકાર્યમા પ્રવૃત્ત રહેવું પ્રમાદ કરી કોઈપણ રાજકામ બગડવા દેવુ નહિ. ૮

सांवत्सारेकमा(प्त)श्च राष्ट्रादाहारयेद्बलिम् ।
स्याच्चाम्नायपरो लोके वर्त्तेत पितृवन्नृ[षु] ॥ १ ॥
अध्यक्षान् विविधान् कुर्यात् तत्र तत्र विपश्चितः ।
तेऽस्य सर्वाण्यवेक्षेरन्नृणां कार्याणि कुर्वताम् ॥ २ ॥
आवृत्तानां गुरुकुलाद्विप्राणां पूजको भवेत् ।
नृपाणामक्षयो ह्येष निधिर्ब्राह्मो विधीयते ॥ ३ ॥
समोत्तमाधमै राजा त्वाहूतः पालयन् प्रजाः ।
न निवर्त्तेत संग्रामात् क्षात्रं धर्ममनुस्मरन् ॥ ४ ॥
आहवेषु मिथोऽन्योन्यं जिघांसन्तो महीक्षितः ।
युध्यमानाः परं शक्त्या स्वर्गं यान्त्यपराङ्मुखा ॥ ५ ॥
न च हन्यात्स्थलारूढं न क्लीबं न कृताञ्जलिम् ।
न मु[क्तके]शं नासीनं न तवास्मीति वादिनाम् ॥ ६ ॥
न सुप्तं न विसन्नाहं न नग्नं न निरायुधम् ।
नायुध्यमानं पश्यन्तं न परेण समागतम् ॥ ७ ॥
नायुधव्यसनं प्राप्तं नार्त्तं नातिपरिक्षतम् ।
न भीतं न परावृत्तं सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ ८ ॥
यस्तु भीतः परावृत्तः सङ्ग्रामे हन्यते परैः ।
भर्त्तुर्यद्दुष्कृतं किञ्चित्तत्सर्वं प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥

यथास्य सुकृतं किंचिद् ...मायं पार्जितम् ।
भर्त्ता तत्सर्वमादत्ते परावृत्तहतस्य तु ॥ १० ॥
रथाश्वं हस्तिनं छत्रं धनं धान्यं पशून् स्त्रियः ।
सर्वद्रव्याणि कुप्यं च यो यज्जयति तस्य तत् ॥ ११ ॥
राज्ञश्च दद्युरुद्धारमित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।
राज्ञा च सर्वयोधेभ्यो दातव्यमपृथग्जितम् ॥ १२ ॥
मनु० ७ ॥ ८०—८२ । ८७ । ८९ । ९१—९७ ॥

આમ (પ્રામાણિક) પુરૂષો દ્વારા પ્રજા પાસેથી કર લેવો. સભાપતિ રૂપ રાજા આદિએ મળી વેદાનુકૂળ ચાલી સર્વ પ્રજાની સાથે પિતા સમાન વર્ત્તાવ કરવો. ૧

રાજ્યકાર્યને માટે જુદા જુદા અધ્યક્ષોની સભા નિયત કરવી અને તેણે એવી વ્યવસ્થા કરવી કે જે જે કાર્યમાં જે જે પુરૂષને નિયત કરવામા આવ્યો હોય તે બરાબર કામ કરતો હોવો જોઇએ. જો કરતો હોય તો તેનો સત્કાર કરવો અને જો ન કરતો હોય તો તેનો યથાયોગ્ય દંડ કરવો. ૨

રાજાઓનો વિચારવાનો અક્ષય કોષ વેદજ છે; માટે વેદપ્રચારને માટે જો કોઇ બ્રહ્મચારી વેદાદિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી ગુરૂકુળમાથી આવે તો તેનો રાજાએ તથા સભાએ યોગ્ય સત્કાર કરવો, તેમજ તે બ્રહ્મચારીના ગુરૂનો પણ સત્કાર કરવો ૩

એમ કરવાથી રાજ્યમા હમેશા ઉન્નતિ થયાં કરે છે પ્રજાનુ પાલન કરનાર રાજાને યદિ કોઇ ન્હાનો અથવા મ્હોટો રાજા રણસગ્રામમા સહાયતાર્થ બોલાવે તો પોતાના ક્ષાત્રધર્મનું સ્મરણ કરી રણસંગ્રામમાં જવાને માટે ના પાડવી નહિ. ઘણી બહાદુરીથી લડી પોતાનો વિજયજ કરવો. ૪

રણસગ્રામમા એક બીજાને મારવાની ઇચ્છાથી લડાઇ કરનારા ક્ષત્રિયો ભયને દૂર કરી પીઠ નહિ બતાવી જો યુદ્ધ કરે તો સુખી થાય છે, માટે યુદ્ધશોએ કદિપણ વિમુખ થવું નહિ, પરતુ શત્રુને જીતવાને માટે તેની પાસેથી છુપાઇ જવાનો વખત આવે તો છુપાઇ જવુ અને લાગ આવે ત્યારે અકસ્માત્ તુટી પડવુ અર્થાત્ શત્રુને જેમ જીતી શકાય તેમ પ્રયત્ન કરવો. પરંતુ જેમ સિંહ ક્રોધથી સામે આવી શસ્ત્રપ્રહાર રૂપ અગ્નિમાં ભસ્મ થઇ જાય છે તેમ ખોટી બડાઇની મૂર્ખતા કરી નષ્ટભ્રષ્ટ થવુ નહિ. ૫

યુદ્ધ સમયમાં જે અહિં તહિ ઉભો રહેલ, જે નપુંશક હોય, જે હાથ જોડીને ઉભો રહેલો હોય, જેના નિમાળા છુટા પડી ગયા હોય, જે બેઠો હોય, " હું તારે શરણે છુ " એમ બોલતો હોય. ૬

જે સુતેલો હોય, જેને મૂર્ચ્છા આવી ગઇ હોય, જેની પાસે આયુધો ન હોય, જે યુદ્ધને જોવાજ આવ્યો હોય, કોઇ બીજાની સાથે યુદ્ધ કરતો હોય.—૭

જેનાં આયુધો ભાગી ગયાં હોય, પુત્ર આદિના મરણથી જે શોકાવિષ્ટ હોય, જે અત્યન્ત ઘાયલ થઇ ગયો હોય, જેને ઘણોજ ભય લાગ્યો હોય, અને જે રણસંગ્રામમાંથી ભાગ્યો હોય, એવા પુરૂષોને વીર પુરૂષોએ સત્પુરૂષના ધર્મનું સ્મરણ કરી મારવા નહિ, પરંતુ

તેઓને પકડી જો સારા હોય તો બદીગૃહ (કેદખાના) મા રાખવા અને જો ઘાયલ થયા હોય તો ઔષધોપચાર કરવા. તેઓને કદિ પણ ચીડાવવા નહિ, કદિ દુઃખ આપવું નહિ તેને યોગ્ય હોય તેવું કામ સોપવુ તેઓની ઉપર બરાબર ધ્યાન રાખવુ. સ્ત્રી, બાળક, રોગી અને શોકાવિષ્ટ ઉપર કદિ પણ શસ્ત્ર ચલાવવુ નહિ પકડાયલા મનુષ્યોનાં બાળ બચ્ચાની પોતાના સતાનના જેવી રક્ષા કરવી તેમની સ્ત્રીઓને બ્હેનવત્ ગણી રક્ષણ કરવું. વિષયાસક્ત દ્રષ્ટિથી કદિ પણ તેઓની તરફ જોવુ નહિ. જ્યારે રાજ્ય સારી રીતે ઉન્નત દશામા આવી જાય ત્યારે યુદ્ધ કરશે એવી શકા જેઓની ઉપર ન હોય તેઓનો સત્કાર કરી છોડી મૂકવા અને જેની ઉપર ભવિષ્યમા યુદ્ધની શકા હોય તેઓને હમેશને માટે કારાગ્રહમા રાખવા. ૮

લડાઇમાથી ભય પામીને ભાગેલો માણસ જો શત્રુઓ તરફથી મરાય તો તે મરનાર રાજાના જે કાંઈ દુષ્કૃત હોય છે તેને પ્રાપ્ત થાય છે

અને તેવા પલાયન થઇ મરનારને પરલોકમા જે સુખ મળવાનુ હતુ તે તેનો રાજા લઇ લે છે અને પલાયિત મરનાર જરા પણ સુખ મેળવી શકતો નથી, તેનુ બધુ પુણ્ય નષ્ટ થઈ જાય છે તેની કીર્તિ અને પરલોકનુ સુખ યથાર્થ લડનારોજ લઇ જાય છે ૧૦ *

આ વ્યવસ્થા કદિ પણ તોડવી નહિ કે લડાઇમા જે જે માણસ રથ, ઘોડા, હાથી, છત્ર, ધન, ધાન્ય, ગાય આદિ પશુઓ, સ્ત્રીઓ તથા અન્ય પ્રકારનુ દ્રવ્ય, ઘી, તેલ તાણુ આદિ જીતી લાવ્યો હોય તેજ તેનુ ગ્રહણ કરે ૧૧

પરન્તુ સૈનિકોએ જીતેલાનો સોળમો ભાગ રાજાને આપવો અને રાજાએ પણ જો બધા મળીને માલ જીત્યો હોય તો બધાયને સોળમો સોળમો ભાગ આપવો જો કોઇ યુદ્ધમા મરી ગયો હોય તો મરનારની સ્ત્રીને અથવા તેના પુત્રોને સોળમો ભાગ આપવો. રાજાએ યુદ્ધમા મરનારની સ્ત્રી તથા તેના અસમર્થ સતાનોનુ રક્ષણ કરવુ જ્યારે તેનાં સતાનો સમર્થ થઇ જાય ત્યારે તેમને યોગ્ય અધિકાર આપવા જે કોઇ પોતાના રાજ્યની વૃદ્ધિ, કીર્તિ, વિજય અને આનન્દની વૃદ્ધિ ઇચ્છતો હોય તેમણે એ વ્યવસ્થાનુ ઉલ્લઘન કદિ પણ કરવું નહિ. ૧૨

* સાતમા અધ્યાયના ૯૪ તથા ૯૫ એ બન્ને શ્લોક **અર્થવાદ** પરક છે વાસ્તવમા પરસ્પરના પાપ પુણ્ય એક બીજામા કદી પણ સક્રમણ કરી શકતા નથી આ જ અધ્યાયના ૮૮ મા શ્લોકમા લખ્યુ છે કે સગ્રામમાથી પાછા ફરવુ નહિ પ્રજાનુ પાલન કરવુ તથા વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોની સેવા શુશ્રૂષા કરવી એ ક્ષત્રિયના મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે તદનુસાર ૯૪ તથા ૯૫ એ બન્ને શ્લોકોનો ભાવ એ છે કે જે સૈન્યનો સ્વામી અધુ ચહાય કે હુ અને મારૂ સૈન્ય શત્રુઓને જીતીએ યા અમે શત્રુઓ સાથે લડતા થકાજ રણભૂમિમા સાથેજ મરી જઇશુ પરતુ રણભૂમિમાથી ડરીને પાછી પાની કદી પણ કરીશુ નહિ સ્વામીની એવી ઇચ્છા હોવા છતા પણ તેના સૈનિક મરણના ભયથી પરાઙ્મુખ થઇને શત્રુઓથી માર્યા જાય અને સૈનિકોના સહારથી એકલાજ યા થોડા યોદ્ધાઓ સાથે રહીને યુદ્ધ કરવુ વ્યર્થ સમજી નિરૂપાય થઇ તે સ્વામીને યુદ્ધ ભૂમિથી પાછુ જવુ પડે, તો તેવા સજોગોમા પીઠ ફેરવવાના પાપનો ભાગી સ્વામી ન ગણાઈ શકાય પરતુ જેના નિમિત્તથી, તેને રણભૂમિનો ત્યાગ કરવો પડયો તે મરણ ભયથી ભાગી જનાર મૃત સૈનિકજ પાપ ભાગી છે સમર ભૂમિમા શત્રુઓને જીતી અથવા યુદ્ધ કરતાજ મરણ પ્રાપ્ત કરવામા જે પુણ્ય, સૈનિક મેળવવાના હતા, એ પુણ્યના ભાગી રણભૂમિથી ન હઠવારૂપ પોતાના ઉચ્ચ ભાવના રાજ-સ્વામીજ છે આજ અભિપ્રાયથી ઉક્ત બન્ને શ્લોકમા લખાયુ છે કે ' મરનાર ડરપોક સિપાઇ પોતાના સ્વામીનુ પાપ લઈ જન્માનરમા જાય છે અને સિપાઇના પુણ્યનો ભાગી તેનો સ્વામી થાય છે. '

अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेत्प्रयत्नतः ।
रक्षितं वर्द्धयेच्चैव वृद्धं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥ १ ॥
अलब्धमिच्छेद्दण्डेन लब्धं रक्षेदवेक्षया ।
रक्षितं वर्द्धयेद् वृद्धया वृद्धं दानेन निःक्षिपेत् ॥ २ ॥
अमाययैव वर्त्तेत न कथंचन मायया ।
बुध्येतारिप्रयुक्तां च मायान्नित्यं स्वसंवृतः॥ ३ ॥
नास्य छिद्रं परो विद्याच्छिद्रं विद्यात्परस्य तु ।
गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः ॥ ४ ॥
बकवच्चिन्तयेदर्थान् सिंहवच्च पराक्रमेत् ।
वृकवच्चावलुम्पेत शशवच्च विनिष्पतेत् ॥ ५ ॥
एवं विजयमानस्य येऽस्य स्युः परिपन्थिनः ।
तानानयेद्वशं सर्वान् सामादिभिरुपक्रमैः ॥ ६ ॥
यथोद्धरति निर्दाता कक्षं धान्यं च रक्षति ।
तथा रक्षेन्नृपो राष्ट्रं हन्याच्च परिपन्थिनः ॥ ७ ॥
मोहाद्राजा स्वराष्ट्रं यः कर्षयत्यनवेक्षया ।
सोऽचिराद् भ्रश्यते राज्याज्जीविताच्च सबान्धवः ॥ ८ ॥
शरीरकर्षणात्प्राणाः क्षीयन्ते प्राणिनां यथा ।
तथा राज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकर्षणात् ॥ ९ ॥
राष्ट्रस्य संग्रहे नित्यं विधानमिदमाचरेत् ।
सुसंगृहीतराष्ट्रो हि पार्थिवः सुखमेधते ॥ १० ॥
द्वयोस्त्रयाणां पञ्चानां मध्ये गुल्ममधिष्ठितम् ।
तथा ग्रामशतानां च कुर्य्याद्राष्ट्रस्य संग्रहम् ॥ ११ ॥
ग्रामस्याधिपतिं कुर्याद्दशग्रामपतिं तथा ।
विंशतीशं शतेशं च सहस्रपतिमेव च ॥ १२ ॥
ग्रामे दोषान्समुत्पन्नान् ग्रामिकः शनकैः स्वयम् ।
शंसेद् ग्रामदशेशाय दशेशो विंशतीशिने ॥ १३ ॥
विंशतीशस्तु तत्सर्वं शतेशाय निवेदयेत् ।
शंसेद् ग्रामशतेशस्तु सहस्रपतये स्वयम् ॥ १४ ॥
तेषां ग्राम्याणि कार्याणि पृथक्कार्याणि चैव हि ।

राज्ञोऽन्यः सचिवः स्निग्धस्तानि पश्येदतन्द्रितः ॥ १५ ॥
नगरे नगरे चैकं कुर्यात्सर्वार्थचिन्तकम् ।
उच्चैः स्थानं घोररूपं नक्षत्राणामिव ग्रहम् ॥ १६ ॥
स ताननुपरिक्रामेत्सर्वानेव सदा स्वयम् ।
तेषां वृत्तं परिणयेत्सम्यग्राष्ट्रेषु तच्चरैः ॥ १७ ॥
राज्ञो हि रक्षाधिकृताः परस्वादायिनः शठाः ।
भृत्या भवन्ति प्रायेण तेभ्यो रक्षेदिमाः प्रजाः ॥ १८ ॥
ये कार्यिकेभ्योऽर्थमेव गृह्णीयुः पापचेतसः ।
तेषां सर्वस्वमादाय राजा कुर्यात्प्रवासनम् ॥ १९ ॥
मनु० ७॥ ९९ । १०१ १०४–१०७ । ११०–११७। १२०–१२४॥

રાજાએ તથા રાજસભાએ અપ્રાપ્ત વસ્તુને મેળવવાની ઇચ્છા કરવી, પ્રાપ્ત થએલ વસ્તુની રક્ષા કરવી અને રક્ષિતની વૃદ્ધિ કરવી તથા વૃદ્ધિગત ધનનો ધર્મપ્રચારમાં અને વિદ્યાપ્રચારમાં વ્યય કરવો ૧

એ ચાર પ્રકારના પુરૂષાર્થના પ્રયોજનને સમજી, આલસ્ય આદિને દૂર કરી, હમેશા કર્મ–પરાયણ થઇ દંડ વડે અપ્રાપ્ત ધનને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છવુ. પ્રાપ્ત થયેલાની વારવાર નિરીક્ષણ વડે રક્ષા કરવી, રક્ષિતની વ્યાજ આદિવડે વૃદ્ધિ કરવી અને વધેલા ધનનો ઉત્તમ માર્ગમા વ્યય કરવો ૨

હમેશા નિષ્કપટતાથી સર્વની સાથે વ્યવહાર કરવો, કોઇ દિવસ પણ કપટથી વર્ત્તવુ નહિ, હમેશા પોતાની રક્ષા કરવી અને શત્રુ તરફથી કરવામા આવેલું કપટ દૂર કરવુ. ૩

પોતાનું છિદ્ર શત્રુને જ્ઞાત ન થવુ જોઇએ અને પોતે શત્રુનાં છિદ્રો જાણતા રહેવુ જેમ કાચબો પોતાના અંગોને ગુપ્ત રાખે છે તેમ શત્રુને પ્રવેશ કરવાનાં છિદ્રો ગુપ્ત રાખવાં. ૪

જેમ બગલો ધ્યાનાવસ્થિતનો દેખાવ કરી માછલી પકડવાને તાકે છે, તેવીજ રીતે ધન એકત્રિત કરવાનો વિચાર કરવો, આર્થિક અને શારીરક શક્તિને મજબુત કરી શત્રુ જીતવાને સિંહની માફક પરાક્રમ કરવુ, ચીત્તાની માફક ગુપ્ત રહી શત્રુને પકડવો.' શત્ર જ્યારે સામો આવે ત્યારે જો પોતામા નિર્બળતાનુ ભાન થાય તો સસલાની માફક ભાગી જવુ અને પછી શત્રુને કપટથી પકડવો ૫

તેવીજ રીતે વિજયશાલી રાજાના રાજ્યમા, જો લૂંટારા હોય તો તેઓને સામ, દામ, દંડ અને ભેદથી વશ કરી લેવા. તેમ છતા જો વશ ન થાય તો અતિ કઠિન દંડદઇ વશ કરવા. ૬

જેમ ધાન્યને કાઢનાર ખેડુત લોકો છાલાને અલગ કરી ધાન્યની રક્ષા કરે છે તેમજ ચોર લુંટારાથી રાજ્યની રક્ષા કરવી. ૭

જે રાજા મોહની જાળમા સપડાઇ-અવિચારથી પોતાના રાજ્યને દુર્બલ કરે છે, તે રાજા પોતાના કુટુંબ સહિત રાજ્યની સાથેજ નાશ પામે છે. ૮

જેવી રીતે આહાર નિદ્રા આદિને રોકવાથી પ્રાણીઓના પ્રાણો દુર્બળ થઇ જાય છે તેમજ પ્રજાને દુર્બળ કરવાથી રાજાના પ્રાણ અર્થાત્ બલ, બન્ધુ આદિ નષ્ટ થઇ જાય છે. ૯

માટે રાજાએ તથા રાજસભાએ એવો પ્રયત્ન કરવો કે જેથી રાજ્યકાર્ય બરાબર ચાલે અને રાજા રાજકાર્યમાં તત્પર થઇ સદા સુખી રહે. ૧૦

બે, ત્રણ પાચ અથવા સો ગામની વચ્ચે એક રાજસ્થાન બનાવવું. તેમાં કામદાર આદિ રાખી રાજ્યની બરાબર વ્યવસ્થા કરવી ૧૧

દરેક ગામમાં એક એક મુખ્ય પુરૂષ રાખવો. દસ ગામ ઉપર એક બીજો ઓદ્ધાદાર માણસ રાખવો. વીસ ગામો ઉપર એક ત્રીજો ઓદ્ધાદાર માણસ રાખવો, સો ગામ ઉપર એક ચોથો ઓધ્ધાદાર માણસ રાખવો, તેવીજ રીતે એક હજાર ગામ ઉપર એક પાંચમો ઓદ્ધાદાર માણસ રાખવો. જે આજકાલ એક ગામમાં એક પટેલ અને દશ ગામ ઉપર એક થાણું અને બે થાણા ઉપર એક મોટુ થાણું અને પાચ થાણા ઉપર એક તહસીલ (વહીવટ) તથા દસ તહસીલ ઉપર એક જીલ્લો નિયત કરવામા આવે છે, તે મનુ આદિ ધર્મશાસ્ત્રમાં બતાવેલી રાજનીતિનો પ્રકાર છે. ૧૨

એવા પ્રકારનો પ્રબન્ધ કરી આજ્ઞા આપવી કે ગામના મુખ્ય પુરૂષે (પટેલે) ગામમાં જે કાંઇ દોષ થયો હોય તે ગુપ્ત રીતે દશ ગામના સ્વામીને જણાવવો અને દશ ગામના સ્વામીએ વીશ ગામના સ્વામીને જણાવવો. એ પ્રમાણે પોત પોતાના ઉપરીને હમેશાં પોત પોતાના ગામના વર્તમાન જણાવવા. ૧૩

વીશ ગામના સ્વામીએ વીશ ગામોના વર્તમાનો સો ગામના સ્વામીને જણાવવા અને સો ગામના સ્વામીએ હજાર ગામના સ્વામીને સો સો ગામના વર્તમાન જણાવવા. અને વીશ વીશ ગામના અધિપતિએ સો ગામના અધ્યક્ષ અને તેણે હજાર ગામના સ્વામીને અને તેણે દશ હજાર ગામના સ્વામીને, તેણે લાખ ગામની રાજસભા અર્થાત્ સાર્વભૌમ ચક્રવર્તી મહા રાજસભામાં સર્વ ભૂગોળનાં વર્તમાનો જણાવવા. ૧૪

અને એક એક દશ દશ હજાર ગામોની ઉપર બે સભાપતિ એવા રાખવા કે જેમાંનો એક રાજસભામાં અને બીજો અધ્યક્ષ ન્યાયાધીશ આદિનાં કાર્યો સદા દેખતો રહે. ૧૫

મોટાં મોટાં નગરોમાં એક એક વિચાર કરનારી સભાનું સુંદર ઉંચું વિશાળ ચંદ્રમા સમાન ગૃહ બનાવવું. એમાં મોટા મોટા વિદ્યાવૃદ્ધ પુરૂષો કે જેમણે વિદ્યા વડે સર્વ પ્રકારની પરીક્ષા કરી છે, તેઓએ બેશી એવા વિચારો કરવા કે જે નિયમોથી રાજા અને પ્રજાની સર્વ પ્રકારથી ઉન્નતિ થાય, તેવા નિયમો અને વિદ્યાનો પ્રકાશ કરવો. ૧૬

જે નિત્ય ફરનારો સભાપતિ હોય તેને આધીન ગુપ્તચરો રાખવા. જે રાજપુરૂષ અથવા બીજી જાતિના ગુપ્તચરો રાખ્યા હોય તેની પાસેથી રાજ્યના અને રાજપુરૂષોના ગુણ દોષ જાણતા રહેવું. જેનો અપરાધ હોય તેનો દંડ કરવો અને જેનો ગુણ જણાય તેની સર્વદા પ્રતિષ્ઠા કરતા રહેવું. ૧૭

રાજા અને પ્રજા-રક્ષાનો અધિકાર આપે તે ધાર્મિક, સુપરીક્ષિત, વિદ્વાન અને કુલીન હોવો જોઇએ. તેને આધીન ઘણે ભાગે શઠ અને બીજાનું ધન હરણ કર-

નારા ચોર લુટારાને પણ નોકર રાખી તેમને દુષ્ટ કર્મોથી બચાવવા અને ચોર આદિથી પીડાતી પ્રજાનુ રક્ષણ કરવુ ૬૮

જે રાજપુરૂષ અન્યાયથી વાદી અથવા પ્રતીવાદી પાસેથી ધન લઇ પક્ષપાત કરી અન્યાય કરે તેનુ સર્વસ્વ હરણ કરી યથાયોગ્ય દંડ કરી તેને એવા દેશમા રાખવો કે પાછો આવી શકે નહિ, કારણ કે જો તેને દંડ ન દેવામા આવે તો એને જોઇ બીજો રાજપુરૂષ પણ તેવુંજ કામ કરશે, પણ જો દંડ આપવામા આવે તો એવા ગુન્હાથી બીજો બચતો રહેશે

જેટલા ધન વડે રાજ પુરૂષોનો નિર્વાહ સારી રીતે ચાલી શકે તથા સાધારણ રીતે ધનાઢ્ય પણ થઇ શકે તેટલુ ધન અથવા ભૂમિ રાજ્ય તરફથી તેઓને માસિક અથવા વાર્ષિક આપવા, અને જો તે વૃદ્ધ હોય તો તેનાથી અર્ધુ આપવું, પરન્તુ એટલુ ધ્યાનમા રાખવુ કે તે જ્યા સુધી જીવે ત્યા સુધી તે આજીવિકા તેને મળતી રહેવી જોઇએ. મરણ પછી નહિ, પરંતુ તેના સંતાનોને સત્કાર અથવા નોકરી તેના ગુણકર્મને અનુસરીને જરૂર આપવી. જેના બાળકો અથવા સ્ત્રી જ્યાં સુધી સમર્થ થાય ત્યા સુધી તેના નિર્વાહને માટે રાજ્ય તરફથી યોગ્ય સહાયતા મળતી રહેવી જોઇએ પરંતુ જો સ્ત્રી અથવા બાળક કુકર્મી થઇ જાય તો કાઇ પણ આપવુ નહિ. રાજાએ એવી નીતિ બરાબર રાખવી.

यथा फलेन युज्येत राजा कर्त्ता च कर्मणाम् ।
तथावेक्ष्य नृपो राष्ट्रे कल्पयेत्सततं करान् ॥ १ ॥

यथाल्पाऽल्पमदन्त्याऽऽद्यं वार्य्योकोवत्सषट्पदाः ।
तथाऽल्पाऽल्पो ग्रहीतव्यो राष्ट्राद्राज्ञाब्दिकः करः ॥ २ ॥

नोच्छिन्द्यादात्मनो मूलं परेषां चातितृष्णया ।
उच्छिन्दन्ह्यात्मनो मूलमात्मानं तांश्च पोडयेत् ॥ ३ ॥

तीक्ष्णश्चैव मृदुश्च स्यात्कार्यं वीक्ष्य महीपतिः ।
तीक्ष्णश्चैव मृदुश्चैव राजा भवति सम्मतः ॥ ४ ॥

एवं सर्वं विधायेदमिति कर्त्तव्यमात्मनः ।
युक्तश्चैवाप्रमत्तश्च परिरक्षेदिमाः प्रजाः ॥ ५ ॥

विक्रोशन्त्यो यस्य राष्ट्राद्ध्रियन्ते दस्युभिः प्रजाः ।
सम्पश्यतः सभृत्यस्य मृतः स न तु जीवति ॥ ६ ॥

क्षत्रियस्य परो धर्मः प्रजानामेव पालनम् ।
निर्दिष्टफलभोक्ता हि राजा धर्मेण युज्यते ॥ ७ ॥

मनु० ७ ॥ १२८ । १२९ । १३९ । १४० । १४२–१४४ ॥

રાજા રાજપુરૂષ અને પ્રજાજન જેવી રીતે સુખી થાય, તેવી રીતે રાજા અને રાજ્ય સભાએ મળી રાજ્ય ઉપર કર નાંખવો. ૧

જેમ જલૌકા (જળો) વાછરડો અને ભમરો થોડા થોડા ભોગ્ય પદાર્થનું ગ્રહણ કરે છે તેમ રાજાએ પ્રજા પાસેથી થોડો થોડો કર લેવો. ૨

અતિ લોભથી પોતાના સુખના અથવા બીજાના સુખના મુળનું ઉચ્છેદન કરવુ નહિ. જે વ્યવહાર અને સુખના મૂળનો ઉચ્છેદ કરે છે તે પોતાને અને બીજાને પીડાપ્રદજ થાય છે. ૩

જે રાજા કાર્યને જોઇને તીક્ષ્ણ અને કોમળ થાય છે તે દુષ્ટોની પ્રતિ તીક્ષ્ણ અને શ્રેષ્ઠની પ્રતિ કોમળ થવાથી અતિ માનનીય થાય છે. ૪

આ પ્રકારથી સર્વ રાજ્યનો પ્રબન્ધ કરી હમેશાં રાજ્યમા ઉધુક્ત થઇ, પ્રમાદરહિત થઇ, પોતાની પ્રજાનુ પાલન કરવું. ૫

જે રાજાના રાજ્યમા રાજપુરૂષના દેખતાં છતાં પ્રજાને ચોર અને લુટારાઓ નડે છે તથા તે રોતી કળકળતી પ્રાણ પણ વિનષ્ટ કરે છે, તે રાજા રાજપુરૂષ સહિત જીવતા છતા મરેલોજ છે એમ જાણવુ. ૬

માટે પ્રજાનુ પાલન કરવું એજ રાજાનો પરમ ધર્મ છે અને મનુસ્મૃતિના સાતમા અધ્યાયમા જે કર લેવાને લખ્યો છે તથા સભા તરફથી જે કર નિયત કરવામા આવે, તેનો ભોક્તા રાજા ધાર્મિક થઇ સુખી થાય છે, એનાથી જે વિરૂદ્ધ ચાલે છે તે દુખી થાય છે. ૭

उत्थाय पश्चिमे यामे कृतशौचः समाहितः ।
हुताग्निर्ब्राह्मणांश्चार्च्य प्रविशेत्स शुभां सभाम् ॥ १ ॥
तत्र स्थिताः प्रजाः सर्वाः प्रतिनन्द्य विसर्जयेत् ।
विसृज्य च प्रजाः सर्वा मन्त्रयेत्सह मन्त्रिभिः ॥ २ ॥
गिरिपृष्ठं समारुह्य प्रासादं वा रहोगतः ।
अरण्ये निःशलाके वा मन्त्रयेदविभावितः ॥ ३ ॥
यस्य मन्त्रं न जानन्ति समागम्य पृथग्जनाः ।
स कृत्स्नां पृथिवीं भुङ्क्ते कोशहीनोऽपि पार्थिवः ॥ ४ ॥
मनु० ७ । १४५–१४८ ॥

રાત્રિના પાછલા પહોરમાં ઉઠી શૌચ-આદિથી નિવૃત્ત થઇ સાવધાન-ચિત્તથી પરમેશ્વરનુ ધ્યાન, અગ્નિહોત્ર અને વિદ્વાનોનો સત્કાર કરી ભોજન કરવુ, પછી સભામા પ્રવેશ કરવો. ૧

ત્યા ઉભા રહી જે પ્રજાજન ઉપસ્થિત હોય તેઓને માન આપવું, તત્પશ્ચાત્ મુખ્ય મંત્રી સાથે રાજ્ય-વ્યવસ્થાનો વિચાર કરવો .

ત્યાર પછી મંત્રી સાથે ફરવા જવું, પર્વતના શિખર ઉપર, એકાન્ત ઘરમાં, વા નિર્જન જંગલમા બેસી વિરૂદ્ધ ભાવનાનો ત્યાગ કરી વિચાર કરવો. ૩

જે રાજાનો ગૂઢ વિચાર બીજાઓ જાણી શકતા નથી અર્થાત્ જેનો ગંભીર, પરોપકારાર્થે વિચાર હમેશાં ગુપ્ત રહે છે, તે રાજા ધનહીન હોય તોપણ, પૃથ્વીનું રાજ્ય કરવાને સમર્થ થાય છે. સભાસદોની અનુમતિ શિવાય પોતાના મનથી એક પણ કાર્ય કરવું નહિ. ૪

आसनं चैव यानं च संधिं विग्रहमेव च ।
कार्यं वीक्ष्य प्रयुञ्जीत द्वैधं संश्रयमेव च ॥ १ ॥
संधिं तु द्विविधं विद्याद्राजा विग्रहमेव च ।
उभे यानासने चैव द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥ २ ॥
स ानयानकर्मा च विपरीतस्तथैव च ।
तथा त्वायति संयुक्तः संधिर्ज्ञेयो द्विलक्षणः ॥ ३ ॥
स्वयंकृतश्च कार्यार्थमकाले काल एव वा ।
मित्रस्य चैवापकृते द्विविधो विग्रहः स्मृतः ॥ ४ ॥
एकाकिनश्चात्ययिके कार्ये प्राप्ते यदृच्छ ा ।
संहतस्य च मित्रेण द्विविधं यानमुच्यते ॥ ५ ॥
क्षीणस्य चैव क्रमशो दैवात्पूर्वकृतेन वा ।
मित्रस्य चानुरोधेन द्विविधं स्मृतमासनम् ॥ ६ ॥
बलस्य स्वामिनश्चैव स्थितिः कार्यार्थसिद्धये ।
द्विविधं कीर्त्यते द्वैधं षाड्गुण्यगुणवेदिभिः ॥ ७ ॥
अर्थसंपादनार्थं च पीड्यमानः स शत्रुभिः ।
साधुषु व्यपदेशार्थं द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥ ८ ॥
यदा गच्छेदायत्यामाधिक्यं ध्रुवमात्मनः ।
तदात्वे चाल्पिकां पीडां तदा सन्धिं समाश्रयेत् ॥ ९ ॥
यदा प्रहृष्टा मन्येत सर्वास्तु प्रकृतीर्भृशम् ।
अत्युच्छ्रितं तथात्मानं तदा कुर्वीत विग्रहम् ॥ १० ॥
यदा मन्येत भावेन हृष्टं पुष्टं बलं स्वकम् ।
परस्य विपरीतं च तदा यायाद्रिपुं प्रति ॥ ११ ॥
यदा तु स्यात्परिक्षीणो वाहनेन बलेन च ।
तदासीत प्रयत्नेन शनकैः सांत्वयन्नरी- ॥ १२ ॥

यन्मन्येत यदा राजा सर्वथा बलवत्तर ।
तदा द्विधा बलं कृत्वा साधयेत्कार्य्यमात्मनः ॥ १३ ॥
यदा परबलानां तु गमनीयतमो भवेत् ।
तदा तु संश्रयेत् क्षिप्रं धार्मिकं बलिनं नृपम् ॥ १४ ॥
निग्रहं प्रकृतीनां च [illegible]र्योघोरिबलस्य च ।
उपसेवेत तं नित्यं सर्वयत्नैर्गुरुं यथा ॥ १५ ॥
यदि तत्रापि संपश्ये [illegible] संश्रयकारित [illegible] ।
सुयु [illegible]मेव तत्राऽपि निर्वि[illegible]कः [illegible] ॥ १६ ॥
मनु० ७ । १६१–१७६ ॥

રાજા તથા રાજપુરૂષોએ એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે (**आसन**) સ્થિરતા (**यान**) શત્રુ સાથે લડવા જવું, (**संधि**) તેની સાથે સલાહ કરવી, (**विग्रहः**) દુષ્ટ શત્રુઓની સાથે લડાઇ કરવી, (**द्वैध**) સેનાના બે વિભાગ કરી વિજય કરી લેવો અને (**संश्रय**) પોતાની નિર્બલાવસ્થામા પ્રબળ શત્રુનો આશ્રય કરી લેવો એ છ પ્રકારના કર્મોનો નિત્ય વિચાર કરવો; અને જેમા પોતાનો ઉદય લાગે તેમા હમેશા ઉધુક્ત રહેવું. ૧

સંધિ, વિગ્રહ, યાન, આસન, દ્વૈધીભાવ અને સંશ્રય એ બધાં બે બે પ્રકારના છે માટે તેને સારી પેઠે જાણતા રહેવું. ૨

(**संधि**)* શત્રુની સાથે સલાહ અથવા તેનાથી વિપરીતતા કરવી પરન્તુ એટલું તો જરૂર ધ્યાનમાં રાખવુ કે વર્ત્તમાન અને ભવિષ્યમાં કરવાનાં કામો બરાબર કરતા રહેવું એ બે પ્રકારની સંધિ છે. ૩

(**विग्रह**) વિગ્રહ બે પ્રકારનો છે. પોતાના કાર્યની સિદ્ધિને માટે યોગ્ય અથવા અયોગ્ય સમયમાં (શત્રુને કોઇ પણ સંકટ હોય તે વખતે) વિગ્રહ કરવો. અને બીજો મિત્રનો અપરાધ કરનારની સાથે જે વિગ્રહ કરવામા આવે છે તે. ૪

(**यान**) બે પ્રકારનુ યાન—એક તો અકસ્માત્ કોઇ પણ જરૂરનું કામ પ્રાપ્ત થવા પછી પોતે એકલાએ શત્રુ ઉપર ચડાઇ કરવી અને બીજુ પોતાના મિત્રો સાથે મળીને ચડાઇ કરવી. ૫

(**आसन**) બે પ્રકારનુ આસનઃ-

* સંધિ બે પ્રકારની હોય છે (૧) સમાન યાન કર્મા (૨) અસમાન યાન કર્મા
સમાન યાન કર્મા—જે શત્રુની સાથે સંધિ કરી હોય તેને સાથે લઈ બીજા શત્રુ તરફ ચડાઈ કરવી
અસમાન યાન કર્મા—પોતે પૃથક્ ચડાઈ કરવી અને જેના સાથે સલાહ કરી છે તેને પણ પૃથક્ ચડાઈ કરાવવી

આ સંધિનુ ફળ કોઇ તાત્કાલિક હોય છે અને ઔત્તરકાલિક હોય છે એ મૂળ શ્લોકનું તાત્પર્ય છે.
અનુવાદક.

(૧) કોઈ પણ કારણથી પોતાની થયેલી નિર્બલતા પરત્વે લક્ષ આપી લડાઇની ઉપેક્ષા કરવી.

(૨) પોતે સમૃદ્ધ અને બળવાન્ હોય પરન્તુ મિત્રોના કહેવાથી લડાઇની ઉપેક્ષા કરવી. ૬

(**દ્વૈધ**) બે પ્રકારનું દ્વૈધ –

પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થાય તેને માટે સેનાના બે વિભાગ કરવા, અને પોતાનો વિજય કરી લેવો.[1] ૭

(**સંશ્રય**) બે પ્રકારનો સંશ્રયઃ–

કોઇ પણ અર્થની સિદ્ધિને માટે (શત્રુઓથી પીડિત થઇ) કોઇ કોઈ બલવાન્ રાજાનો આશ્રય કરવો અથવા ભવિષ્યમાં શત્રુ તરફથી પીડા ન આવે એવી બુદ્ધિથી કોઇ પણ મહાત્માનો આશ્રય કરવો ૮

જ્યારે એવુ જાણવામાં આવે કે આ વખતે યુદ્ધ કરવાથી હાનિ થશે અને અમુક વખત પછી કરવાથી લાભ થશે ત્યારે શત્રુની સાથે સલાહ કરી સમય આવે ત્યાં સુધી ધૈર્ય ધારણ કરવું. ૯

જ્યારે પોતાનું સૈન્ય બલિષ્ઠ અને પ્ર । ધન ધાન્યથી પૂર્ણ જોવામા આવે તથા પોતે પણ અતિ પ્રસન્ન ચિત્ત હોય ત્યારેજ શત્રુ સાથે લડાઇ કરવી. ૧૦

જ્યારે પોતાનું સૈન્ય હૃષ્ટ પુષ્ટ અને પ્રસન્ન જોવામા આવે અને શત્રુનું સૈન્ય તેનાથી વિપરીત એટલે નિર્બળ જોવામા આવે ત્યારે શત્રુ ઉપર ચડાઈ કરવી. ૧૧

જ્યારે લશ્કર અને વાહન (હસ્તિ અશ્વાદિ) ક્ષીણ થઇ જાય ત્યારે ધીમે ધીમે શત્રુઓને શાન્ત કરવા અને પોતાના રાજ્યમા બેશી રહેવુ. ૧૨

જ્યારે શત્રુ અત્યન્ત બલવાન્ જોવામા આવે ત્યારે બે પ્રકારની સેના બનાવી પોતાનુ કાર્ય સિદ્ધ કરી લેવું (જુઓ શ્લોક ૭) ૧૩

જ્યારે પોતાને ચોકસ રીતે જણાઇ આવે કે હવે શત્રુની ચડાઇ મારા ઉપર જલદી આવશે, ત્યારે કોઇ ધાર્મિક બળવાન્ રાજાનો આશ્રય જલદી લઇ લેવો ૧૪

જે પ્રજાના કોઇ પણ જાતના દોષથી રાજા ઉપર વિપત્તિ આવી હોય અને જે શત્રુ સૈન્યથી મ્હોટો ભય ઉત્પન્ન થયો હોય તે બન્નેનો જે નિગ્રહ કરે તે રાજાની યત્નથી ગુરૂની માફક સેવા કરવી ૧૫

જે પુરૂષનો આશ્રય કરે તે પુરૂષનો કોઇ પણ જાતનો દોષ (કપટ) જોવામાં આવે તો ત્યા તેજ વખતે નિર્ભય થઈ સારી રીતે લડાઇ કરવી. ૧૬

જે ધાર્મિક રાજા હોય તેની સાથે કોઇ દિવસ વિરોધ કરવો નહિ. હમેશા મળીને ચાલવુ અને જે પ્રબલ દુષ્ટ રાજા હોય તો તેને જીતવાને વાસ્તે ઉપર બતાવેલી યુક્તિ વાપરવી. ૧૭

---

[1] એક સૈન્ય શત્રુના ઉપદ્રવનું નિવારણ કરવા માટે શત્રુ સામે મોકલવુ અને બીજું કિલ્લામા રાખવુ.

सर्वोपायैस्तथा कुर्यान्नीतिज्ञः पृथिवीपतिः ।
यथास्याभ्यधिका न स्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ॥ १ ॥
आयतिं सर्वकार्याणां तदात्वं च विचारयेत् ।
अतीतानां च सर्वेषां गुणदोषौ च तत्त्वतः ॥ २ ॥
आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्वे क्षिप्रनिश्चयः ।
अतीते कार्य्यशेषज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ ३ ॥
यथैनं नाभिसंदध्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ।
तथा सर्वं संविदध्यादेष सामासिको नयः ॥४॥मनु० ७ । १७७–१८० ॥

નીતિજ્ઞ પૃથ્વીપતી રાજાએ સામ દામ આદિ ઉપાયથી એવો વર્તાવ કરવો કે પોતાના વધારે મિત્રો શત્રુઓ ને ઉદાસીનો ન થાય ૧

ભૂતકાળમાં જે જે કામો કર્યા હોય, વર્ત્તમાનમાં જે જે કામો કરતો હોય અને ભવિષ્યમાં જે જે કામો કરવાના હોય, તે બધાના ગુણદોષ ઉપર વિચાર કરવો ૨

દોષોના નિવારણ માટે અને ગુણોના સ્થૈર્યને માટે પૂર્ણ યત્ન કરવો જે રાજા આગામિ કાર્યોના ગુણદોષો જાણે છે, પ્રાપ્ત કાર્યને કેમ કરવું તેનો જલદી નિશ્ચય કરવાવાળો અને થઇ ગયેલા કાર્યનુ જે શેષ હોય તેને જાણનાર હોય, તે શત્રુઓ વડે કદિપણ પરાજિત થતો નથી. ૩

રાજપુરૂષે, સભાપતિએ અને રાજાએ એવો પ્રયત્ન કરવો કે, મિત્ર ઉદાસીન અને શત્રુઓ રાજા સાથે ખરાબ વર્તાવ ન કરે. રાજા આદિએ કદિ પણ મોહમાં સપડાવવું નહિ. એજ ટુકમાં રાજનીતિ કહેવામાં આવે છે. ૪

कृत्वा विधानं मूले तु यात्रिकं च यथाविधि ।
उपगृह्यास्पदं चैव चारान् सम्यग्विधाय च ॥ १ ॥
संशोध्य त्रिविधं मार्गं षड्विधं च बलं स्वकम् ।
सांपरायिककल्पेन यायादरिपुरं शनैः ॥ २ ॥
शत्रुसेविनि मित्रे च गूढे युक्ततरो भवेत् ।
गतप्रत्यागते चैव स हि कष्टतरो रिपुः ॥ ३ ॥
दण्डव्यूहेन तन्मार्गं यायात्तु शकटेन वा ।
वराहमकराभ्यां वा सूच्या वा गरुडेन वा ॥ ४ ॥
यतश्च भयमाशंकेत्ततो विस्तारयेद् बलम् ।
पद्मेन चैव व्यूहेन निविशेत सदा स्वयम् ॥ ५ ॥

सेनापतिबलाध्यक्षौ सर्वदिक्षु निवेशयेत् ।
यतश्च भयमाशङ्केत् प्राचीं तां कल्पयेद्दिशम् ॥ ६ ॥
गुल्मांश्च स्थापयेदाप्तान् कृतसंज्ञान् समन्ततः ।
स्थाने युद्धे च कुशलानभीरूनविकारिणः ॥ ७ ॥
संहतान् योधयेदल्पान् कामं विस्तारयेद् बहून् ।
सूच्या वज्रेण चैवैतान् व्यूहेन व्यूह्य योधयेत् ॥ ८ ॥
स्यन्दनाश्वैः समे युध्येदनूपे नौद्विपैस्तथा ।
वृक्षगुल्मावृते चापैरसिचर्मायुधैः स्थले ॥ ९ ॥
प्रहर्षयेद् बलं व्यूह्य तांश्च सम्यक् परीक्षयेत् ।
चेष्टाश्चैव विजानीयादरीन् योधयतामपि ॥ १० ॥
उपरुध्यारिमासीत राष्ट्रं चास्योपपीडयेत् ।
दूषयेच्चास्य सततं यवसान्नोदकेन्धनम् ॥ ११ ॥
भिन्द्याच्चैव तडागानि प्राकारपरिखास्तथा ।
समवस्कन्दयेच्चैनं रात्रौ वित्रासयेत्तथा ॥ १२ ॥
प्रमाणानि च कुर्वीत तेषां धर्म्यान्यथोदितान् ।
रत्नैश्च पूजयेदेनं प्रधानपुरुषैः सह ॥ १३ ॥
आदानमप्रियकरं दानञ्च प्रियकारकम् ।
अभीप्सितानामर्थानां काले युक्तं प्रशस्यते ॥ १४ ॥
मनु० ७ । १८४–१९२ । १९४–१९६ । २०३ । २०४ ॥

જ્યારે રાજા શત્રુની સાથે યુદ્ધ કરવા જાય, ત્યારે પોતાના રાજ્યની રક્ષાને માટે પ્રબન્ધ કરી, લડવા જવાની તૈયારી કરવી. સર્વત્ર ગુપ્ત રીતે પોતાના ગુપ્તચરો (ખાનગી રીતે સમાચાર આપનારા ડીટેકટીવો) રાખવા અને પછી યાન, વાહન, શસ્ત્રાસ્ત્રાદિથી પૂર્ણ સેનાને લઇ શત્રુઓ તરફ યુદ્ધ કરવાને જવુ. ૧

ત્રણ પ્રકારનો માર્ગ છે. સ્થલ (ભુમિ), જલ (સમુદ્ર નદી આદિ) અને આકાશ એ ત્રણે માર્ગોને શુદ્ધ કરી જો સ્થલ માર્ગે જવું હોય તો રથ, અશ્વ અને હાથીઓને લેવા. જો જળ માર્ગે જવું હોય તો નૌકા આદિ સાથે લેવા અને આકાશ માર્ગે જવું હોય તો વિમાન આદિ સાથે લેવાં. પાયદળ, રથ, હાથી ઘોડાઓ શસ્ત્ર અસ્ત્ર ભોજનાદિની સામગ્રી સાથે લઇ લશ્કરને બલિષ્ઠ બનાવી કોઇ એક નિમિત્તને પ્રસિદ્ધ કરી શત્રુના નગર તરફ ધીમે ધીમે જવું. ૨

જે અન્દર તો શત્રુતા રાખતો હોય અને બ્હાર મિત્રતા બતાવતો હોય, પોતાનો ભેદ

શત્રુને ક્હી દેતો હોય, તેના જવા આવવા ઉપર અને તેની સાથે વાતચિત કરવામાં સાવધાન રહેવું. કારણ કે જે અન્દર શત્રુ છે અને બ્હાર મિત્ર છે તેજ મોટો શત્રુ છે. ૩

સર્વ રાજપુરૂષોને યુદ્ધવિદ્યા શીખવવી અને પોતે શીખવી તથા પ્રજાઓને પણ યુદ્ધવિદ્યાનું શિક્ષણ આપવું. જેઓ પ્રથમ યુદ્ધવિદ્યા શિખ્યા છે તેઓજ સારી રીતે લડી શકે છે. જ્યારે શિક્ષા આપે ત્યારે (**दंडव्यूह**) દંડની માફક સેનાને ચલાવવી, (**शकटव्यूह**) ગાડાની પેઠે ચલાવવી, (**वराहव्यूह**) જેમ ડુક્કર એક પછી એક દોડે છે અને કોઇ વખતે સાથે મળીને ચાલે છે તેમ સેનાને ચલાવવી, (**मकरव्यूह**) જેમ મગર પાણીમા ચાલે છે તેમ સેનાને ચલાવવી, (**सूचीव्यूह**) જેમ સોય અગ્રભાગમા સૂક્ષ્મ અને પશ્ચાત્ ભાગમા સ્થૂલ તથા તેનાથી સ્થૂલ દોરો હોય છે તેમ સેનાને ચલાવવી. (**गरुडव्यूह**) જેમ ગરૂડ ઉપર અને નીચે ઝાપટ મારે છે તેવા પ્રકારની સેના ગોઠવી લડાવવી. ૪

જે તરફ ભય હોય તે તરફ સેનાને ફેલાવવી. સેનાની ચારે તરફ પાયદળો રાખવાં. (**पद्मव्यूह**) ચારે તરફ સેનાને પક્ષાકાર બનાવી પોતે મધ્યમા રહેવુ. ૫

સેનાપતિ અને બલાધ્યક્ષ એટલે સેનાને આજ્ઞા આપનાર લડવા લડાવવામા પ્રવીણ વીરોને આઠે દિશામાં રાખવા. જે તરફ લડાઇ થતી હોય તે તરફ સેનાનુ મુખ રાખવુ, પીઠ તરફ પણ પાકો બંદોબસ્ત રાખવો, નહિ તો પાછળથી શત્રુનો મારો થવો સંભવિત છે ૬

જેઓ ગુલ્મ એટલે *સ્તમ્ભતુલ્ય હોય, સારી રીતે યુદ્ધવિદ્યાને જાણતા હોય, ધાર્મિક, સ્થિર, યુદ્ધ કરવામા નિપુણ, નિર્ભય, મનમાં કોઇ પણ વિકારથી શૂન્ય હોય એવા પુરૂષોને સેનાની ચારે બાજુ રાખવા. ૭

જો થોડા પુરૂષોએ ઘણા પુરૂષોની સાથે યુદ્ધ કરવુ હોય તો બધાને એકત્રિત કરી લડાવવા. કારણ કે જો કામ પડે તો તેનેજ ફેલાવી દેવાય. જો નગરમાં દુર્ગમાં (કીલ્લામાં) અથવા શત્રુની સેનામા પ્રવેશ કરી લડવું હોય તો સૂચીવ્યૂહ અથવા વજ્રવ્યૂહ એટલે જેમ બે ધારવાળી તલવાર બન્ને તરફ કાપે છે. તે પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા કરતા આગળ વધવું. એવી રીતે અનેક પ્રકારના વ્યૂહો બનાવી સેનાને લડાવવી. જો સામે તોપો અથવા બન્દુકો છૂટતી હોય તો (**सर्पव्यूह**) માફક સૂતાં સૂતા જવું. જ્યારે તોપોની પાસે પહોચી જાય ત્યારે તેઓની ઉપર મારો ચલાવવો અને તોપોનાં મુખો શત્રુઓ તરફ ફેરવી નાંખવા અને તેજ તોપો તથા બંદુકોથી શત્રુઓને મારવા અથવા તોપોની આગળ ઘોડેસ્વાર વૃદ્ધ પુરૂષોને દોડાવવા અને મધ્યમાં સારા સ્વાર રાખી એક વખત મારો ચલાવી શત્રુની સેનાને છિન્ન-ભિન્ન કરી પકડી લેવી અથવા નસાડી મૂકવી. ૮

જો સમભૂમિમાં લડવુ હોય તો રથ, ઘોડા, અને પાયદળોથી; સમુદ્રમાં યુદ્ધ કરવું હોય તો નૌકા આદિથી; થોડા જળમાં યુદ્ધ કરવુ હોય તો હાથીઓ વડે અને વૃક્ષ તથા ઝાડીમાં યુદ્ધ કરવું હોય તો બાણો વડે અને સ્થુલ વાલુકાવાળા સ્થલમાં યુદ્ધ કરવું હોય તો તલવાર અને ઢાલો વડે સેનાને લડાવવી. ૯

૧. લડવામા પાછી પાની ન કરનારા

જે વખતે યુધ્ધ થતું હોય તે વખતે લડવૈયાઓને ઉત્સાહિત કરવા. જ્યારે યુદ્ધ બંધ થાય ત્યારે શૌર્ય અને ઉત્સાહ વધે તેવી વકતૃતા કરી સર્વને ખાનપાન અસ્ત્રશસ્ત્ર સહાયતા આદિ વડે પ્રસન્ન કરવા. જે વખતે સેના લડતી હોય તે વખતે સેના ઉપર ધ્યાન રાખવું કે શું તે બરાબર લડે છે કે કંઇ કપટ કરે છે. ૧૦

કોઇ વખત લાગ આવે તો શત્રુને ચારે તરફથી ઘેરી લઇ તેના રાજ્યને પીડિત કરવુ. શત્રુઓનાં ઘાસ, અન્ન, જળ, ઇન્ધન આદિ નષ્ટ કરવા. ૧૧

શત્રુનુ તળાવ, નગરનો કિલ્લો, ખાઇ આદિ તોડી ફોડી નાખવા, રાત્રિમા ત્રાસ આપવો અને જીતવાનો ઉપાય કરવો. ૧૨

જીતી લઇ તેની પાસે પ્રતિજ્ઞા લખાવી લેવી અને જો યોગ્ય લાગે તો તેના વંશના કોઇને રાજ્યાસન ઉપર બેસાડવો. અને લખાવી લેવુ કે તમારે અમારી આજ્ઞાનુસાર વર્ત્તવુ પડશે, ધર્મથી રાજનીતિ ચલાવી પ્રજાનુ પાલન કરવુ પડશે, એ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી એવો પુરૂષ તેની પાસે રાખવો કે ફરીથી તે ઉપદ્રવ ન કરે અને જેનો પરાજય થાય તેનો પ્રધાન આદિ પુરૂષોએ મળી રત્નાદિ આપી સત્કાર કરવો. પણ એમ ન કરવુ કે જેથી તેને ખાવા પીવાનુ પણ ન મળે, તેને કારાગૃહમા રાખવો પડે તોપણ તેનો યોગ્ય સત્કાર કરવો. જેથી તે પરાજયથી ઉત્પન્ન થતા શોકને દૂર કરી આનંદમા રહે ૧૩

કારણ કે સંસારમા બીજાના પદાર્થોને છીનવી લેવા એ અપ્રીતિનુ કારણ છે, કોઇ સારા સમયમા પરાજિત પુરૂષનુ મનોવાછિત પૂરૂ કરવું એ ઘણુજ ઉત્તમ છે. તેને કોઇ દિવસ ચીડાવવો નહિ ઠઠ્ઠા મશ્કરી કરવી નહિ તેની સામે અમે તમને હરાવ્યા એમ પણ કહેવુ નહિ પરંતુ તમે અમારા ભાઇ છો એવી રીતે હમેશા સાંત્વન કરવુ

हिरण्यभूमिसंप्राप्त्या पार्थिवो न तथैधते ।
यथा मित्रं ध्रुवं लब्ध्वा कृशमप्यायतिक्षमम् ॥ १ ॥
धर्मज्ञं च कृतज्ञं तुष्टप्रकृतिमेव च ।
अनुरक्तं स्थिरारम्भं लघुमित्रं प्रशस्यते ॥ २ ॥
प्राज्ञं कुलीनं शूरं च दक्षं दातारमेव च ।
कृतज्ञं धृतिमन्तञ्च कष्टमाहुररिं बुधाः ॥ ३ ॥
आर्य्यता पुरुषज्ञानं शौर्य्यं करुणवेदिता ।
स्थौललक्ष्यं च सततमुदासीनगुणोदय ॥ ४ ॥ मनु० ७। २०८–२११॥

અત્યન્ત પ્રેમી, ભાવિ કાર્યો ઉપર પૂર્ણ વિચાર કરનાર, કાર્યને સિધ્ધ કરનાર, સમર્થ મિત્રની પ્રાપ્તિથી રાજાનો જેવો ઉદય થાય છે, તેવો ઉદય સુવર્ણાદિ ધનથી અથવા ભૂમિ મળવાથી થતો નથી ૧

ધર્મજ્ઞ, કૃતજ્ઞ અર્થાત્ ઉપકારને નહિ ભૂલનાર, પ્રસન્ન સ્વભાવ, અનુરાગી, સ્થિરારંભી, એવો ન્હાનો મિત્ર હોય તોપણ તે પ્રશંસિત ગણાય છે ૨

પ્રાજ્ઞ, કુલીન, શૂર, કુશળ, દાતક (દાન આપનાર) કૃતજ્ઞ, ધૈર્યવાન પુરૂષને કદિપણુ શત્રુ કરવો નહિ, કારણુ જે મનુષ્ય એવા પુરૂષને શત્રુ કરે છે તે સદા દુઃખી થાય છે. ૩

ઉદાસીનનુ લક્ષણુ જેમાં પ્રશ સનીય ગુણો હોય, સારા અથવા ખરાબ મનુષ્યને જાણુવાની જેમા શકિત હોય, જેમા શૂરવીરતા હોય, જેમાં કરણા હોય, સ્થૌલલક્ષ્ય અર્થાત્ જે ઉપરની વાતો હમેશાં સ ભળાવ્યા કરે (જેમાં બહુ દાન આપવાનો ગુણુ હોય, એવો પણુ કેટલાકો અર્થ કરે છે અને કેટલાક લોકો અર્થમાં અસૂક્ષ્મદર્શિતા પણુ કરે છે) તેને ઉદાસીન જાણુવો. ૪

एवं सर्वमिदं राजा सह ंमन्त्र्य मन्त्रिभिः ।
व्यायाम्याप्लुत्यमध्याह्ने भोक्तमन्तःपुरं विशेत् ॥ मनु० ७ । २१६ ॥

સ્હવારમા વહેલા ઉઠી શૌચ, સ્નાન, સન્ધ્યોપાસન અગ્નિહોત્ર આદી કરી, મંત્રીઓની સાથે વિચાર કરી સૈનિક, ભૃત્ય તથા સેનાધ્યક્ષોને પ્રસન્ન કરી નાના પ્રકારના વ્યૂહ (કવાયત) કરાવી, હાથી ઘોડા અને ગાય આદિના સ્થાનો તથા અસ્ત્રશસ્ત્રોના સ્થાનો, કોશ અને વૈદ્યાલય (દવાખાનુ) તપાસવા અને તેમા કોઇ જાતનો દોષ હોય તે દૂર કરવો. વ્યાયામ શાળામા વ્યાયામ કરી મધ્યાન્હ સમયમાં ભોજનને માટે અન્તઃપુરમાં (પત્નીગૃહમા) જવું, ત્યા ભોજનની સારી રીતે પરીક્ષા કરવી અને જે બલબુદ્ધિને વધારનારૂ, રોગનો નાશ કરનારૂ, ઉત્સાહને વધારનારૂ અન્ન હોય તે ભોજનમાં લેવું, તથા અનેક પ્રકારના સુગન્ધિ સ્વાદિષ્ટ વ્યજન એટલે શાક અથાણુા વિગેરે ભોજનમા લેવા. જેમ સુખી રહેવાય તેમ સર્વ રાજ્યનાં કાર્યોમા ઉન્નતિ કરવી.

પ્રજા પાસેથી કર લેવાનો પ્રકારઃ—

प[illegible] आदेयो राज्ञा पशुहिरण्ययोः ।
धान्यानामष्टमो भागः षष्ठो द्वादश एव वा ॥ मनु० ७ । १३० ॥

વ્યાપારી અને કારીગરોને સુવર્ણુ ચાંદીનો જેટલો લાભ થાય તેમાથી પચ્ચાસમો ભાગ. ચોખા આદિ અનાજમા છઠ્ઠો ભાગ, આઠમો અથવા બારમો ભાગ લેવો અને જે ધન લેવું હોય તો પણુ તેજ પ્રકારે લેવું; કારણુ કે એમ કરવાથી ખેડુતો ધનહીન થઇ દુઃખી થશે નહિ. જો પ્રજા ધનાઢય, આરોગ્યવતી અને ખાવા પીવાથી સુખી હશે તોજ રાજાની ઉન્નતિ થશે પ્રજાને પોતાના સ તાનની માફક સુખ આપવું અને પ્રજાએ રાજાને તથા રાજપુરૂષોને પોતાના પિતા સમાન જાણુવા. ખેડુતો પરિશ્રમ કરનારા છે અને રાજા તેઓનો રક્ષક છે. જો પ્રજા ન હોય તો રાજા કોનો અને રાજા ન હોય તો પ્રજા કોની ? માટે બન્નેએ પોત પાતાના કામમા સ્વતંત્ર રહી એક બીજાની સાથે પ્રેમ રાખી બન્નેનો ઉદય કરનારાં કામોમાં પરતંત્ર રહેવુ. રાજાએ તથા રાજપુરૂષોએ પ્રજાની સાધારણુ સ મતિ વિરૂદ્ધ ન જવુ. તેમજ રાજાની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ રાજપુરૂષ તથા પ્રજાએ ન જવુ, આ રાજાનું રાજકીય કામ જેને " પોલિટિકલ " કહે છે, તે સક્ષેપથી કહી જણાવ્યુ—અને જે વધારે

જાણવાને ઇચ્છતા હોય તેમણે ચારે વેદ, મનુસ્મૃતિ, શુક્રનીતિ, મહાભારત આદિ જોઇ નિશ્ચય કરી લેવો. પ્રજાનો ન્યાય કેમ કરવો તે મનુસ્મૃતિના આઠમા અધ્યાયમાં બતાવ્યુ છે માટે ત્યાં જોઇ લેવું. સક્ષેપથી અહિં પણ લખીએ છીએઃ—

प्रत्यहं देशदृष्टैश्च शास्त्रदृष्टैश्च हेतुभिः ।
अष्टादशसु मार्गेषु निबद्धानि पृथक् पृथक् ॥ १ ॥
तेषामाद्यमृणादानं निक्षेपोऽस्वामिविक्रयः ।
संभूय च समुत्थानं दत्तस्यानपकर्म च ॥ २ ॥
वेतनस्यैव चादानं संविदश्च व्यतिक्रमः ।
क्रय[illegible]शयो विवादः स्वामिपालयोः ॥ ३ ॥
सीमाविवादधर्मश्च पारुष्ये दण्डवाचिके ।
स्तेयं च साहसं चैव स्त्रीसङ्ग्रहणमेव च ॥ ४ ।
स्त्रीपुंधर्मो विभागश्च द्यूतमाह्वय एव च ।
पदान्यष्टादशैतानि व्यवहारस्थिताविह ॥ ५ ॥
एषु स्थानेषु भूयिष्ठं विवादं चरतां नृणाम् ।
धर्मं शाश्वतमाश्रित्य कुर्यात्कार्यविनिर्णयम् ॥ ६ ॥
धर्मो विद्धस्त्वधर्मेण सभां यत्रोपतिष्ठते ।
शल्यं चास्य न कृन्तन्ति विद्धास्तत्र सभासदः ॥ ७ ॥
सभां वा न प्रवेष्टव्या वक्तव्यं वासमंजसम् ।
अब्रुवन्विब्रुवन्वापि नरो भवति किल्विषी ॥ ८ ॥
यत्र धर्मो ह्यधर्मेण सत्यं यत्रानृतेन च ।
हन्यते प्रेक्षमाणानां हतास्तत्र सभासदः ॥ ९ ॥
धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।
तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो मा नो धर्मो हतोऽवधीत् ॥ १० ॥
वृषो हि भगवान् धर्मस्तस्य यः कुरुते ह्यलम् ।
वृषलं तं विदुर्देवास्तस्माद्धर्मं न लोपयेत् ॥ ११ ॥
एक एव सुहृद्धर्मो निधनेप्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्धि गच्छति ॥ १२ ॥
पादोधर्मस्य कर्त्तारं पादः साक्षिण[illegible]च्छति ।
पादः सभासद सर्वान् पादो राजानमृच्छति ॥ १३ ॥

राजा भवत्यनेनास्तु मुच्यन्ते च सभासदः ।
एनो गच्छति कर्त्तारं निन्दार्हो यत्र निन्द्यते ॥ १४ ॥

मनु० ८ । ३–८ । १२–१९ ॥

પ્રધાન આદિ રાજપુરૂષો સાથે રાજાએ દેશાચાર તથા શાસ્ત્રમા કહેલા નિયમોને ધ્યાનમા લઇ આ અરાઢ વિવાદાસ્પદ માર્ગોમા વિવાદયુક્ત કર્મોનો નિર્ણય હમેશા કરવો. અને જે જે નિયમો શાસ્ત્રોમા જોવામા ન આવે અને તે તે નિયમોની આવશ્યકતા જણાય તો ઉત્તમ રીતે સર્વ સંજોગોપર દૃષ્ટિ રાખી નિયમો બાધવા અને રાજા તથા પ્રજાની ઉન્નતિ કરવી, ૧ તે અરાઢ માર્ગો આ પ્રમાણે છેઃ—

(**ऋणादान**) ઋણ લેવા દેવાનો વિવાદ.
(**निक्षेप**) [૧]ગિરો મુકવું અર્થાત્ કોઇને ત્યા કોઇ પદાર્થ મૂકયો હોય અને માગે ત્યારે ન આપવો.
(**अस्वामिविक्रय**) બીજાનો પદાર્થ બીજાએ વેચી નાખવો
(**संभूयच समुत्थानम्**) બધાએ મળીને કોઇની ઉપર અત્યાચાર કરવો
(**दत्तस्य अनपकर्मच**) આપેલ પદાર્થને પાછો ન આપવો. (૨)
(**वेतनस्यैच चादानम्**) વેતન (નોકરીના પૈસા) ન આપવુ અથવા ઓછું આપવુ.
(**प्रतिज्ञा**) પ્રતિજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ ચાલવુ.
(**क्रयविक्रयानुशय**) લેણ દેણમા ઝગડો કરવો
(**विवादः स्वामिपालयोः**) પશુસ્વામી અને પશુ પાલકનો ઝગડો (૩)
(**सीमाविवाद धर्मश्च**) સીમાનો વિવાદ.
(**पारुष्ये**) કઠોર દંડ આપવો
(**दंडवाचिके**) કઠોર વાણી બોલવી (કોઇને ગાળ આદિ ખરાબ શબ્દ કહેવો.)
(**स्तेयम्**) ચોરી, ધાડ પાડવી
(**साहसम्**) કોઇના કામને બલાત્કારથી કરવુ
(**स्त्रीसंग्रहणम्**) કોઇ સ્ત્રી અથવા પુરૂષનો વ્યભિચાર થવો
(**स्त्रीपुंधर्मः**) * સ્ત્રી અને પુરૂષના ધર્મમા વ્યતિક્રમ થવો
(**विभागः**) દાય ભાગમા વાંધો ઉઠાવવો
(**द्यूतमाह्वय**) જડ અથવા ચેતન પદાર્થને હોડમાં મૂકી જુગાર રમવો એ અરાઢ પરસ્પર વિરૂદ્ધ વ્યવહારના વિષયો છે. ૫

સનાતન ધર્મનો આશ્રય કરી, પક્ષપાતનો ત્યાગ કરી ઉપર કહેલા વિષયોમા વિવાદ કરનાર પુરૂષોનો ન્યાય કરવો. ૬

---

[૧] કોઇને ત્યા ગિરો મૂકવુ તેટલોજ અર્થ નિક્ષેપનો છે પાછું ન દેવુ એતો વિવાદનો વિષય છે.

* સ્ત્રીની સાથે જે પુરૂષનો ધર્મ છે તેની વ્યવસ્થા એવો પણ કેટલાક વિદ્વાનો અર્થ કરે છે—અનુવાદક

જે સભામાં અધર્મથી ઘાયલ થયેલો ધર્મ ઉપસ્થિત થાય છે અને શલ્ય અર્થાત તીરના જેવા ધર્મમાંથી કલક તથા અધર્મનુ છેદન જેઓ નથી કરતા એટલે જેઓ ધર્માત્માનુ માન અને અધર્માત્માનો દડ નથી કરતા તેઓ સભાની અન્દર ઘાયલ જેવાજ સમજવા. ૭

ધાર્મિક મનુષ્યે સભાની અદર પ્રવેશ કરવો નહિ અને જો પ્રવેશ કરવો તો સત્યજ બોલવુ, કોઇ સભાની અદર અધર્મ થતો હોય તો બોલવુ નહિ અથવા સત્યનો પક્ષ કરી બોલવું કારણ કે ન્યાય વિરૂદ્ધ બોલવાથી મનુષ્ય મહાપાપી થાય છે ૮ (ન બોલવાનુ કારણ એ છે કે કદાચિત પોતાની અજ્ઞાનતાને લઇ ન્યાય વિરૂદ્ધ બોલી જવાય અનુવાદક)

જે સભામાં સભાસદોના દેખતાં અધર્મથી ધર્મ અને અસત્યથી સત્ય હણાય છે તે સભામાં બેસનારા સભાસદો બધા મૃતક જેવાજ છે કોઇ પણ જીવતો નથી એમ સમજવું. ૯

હણાયલો ધર્મ હણનારનો નાશ કરે છે અને રક્ષિત થયલ ધર્મ, રક્ષણ કરનારનુ રક્ષણ કરે છે માટે ધર્મનુ હનન કદિપણ કરવુ નહિ હણાયલો ધર્મ અમને ન હણે (એવી બ્હીક હમેશાં રાખવી. અ. વા.) ૧૦

જે સર્વ ઐશ્વર્યોને તથા સુખોને આપનાર છે તેનો જે વિનાશ કરે છે તેને વિદ્વાન્ લોક 'વૃષલ' એટલે નીચ—શૂદ્ર કહે છે, માટે કોઇ પણ માણસે ધર્મનો વિનાશ કરવો નહિ ૧૧

આ સસારમા સાચો મિત્ર ધર્મજ છે કે જે મરણની પછી પણ સાથેજ આવે છે બાકી બીજા બધા પદાર્થો શરીરની સાથેજ નાશ પામે છે એટલે મરણ વખતે તેઓનો સગ છૂટી જાય છે ૧૨

જે સભામા અન્યાય થાય છે ત્યા અન્યાય રૂપે અધર્મના ચાર વિભાગો થાય છે તેમાનો એક ભાગ અન્યાયકર્તાને, બીજો ભાગ સાક્ષીને, ત્રીજો ભાગ સભાસદોને અને ચોથો ભાગ સભાપતિ અર્થાત્ રાજાને મળે છે.૧૩

જે સભામાં નિન્દ્યની નિન્દા, સ્તુત્યની સ્તુતિ, દંડનીયનો દડ અને માન્યનુ માન થાય છે, તે સભામાં રાજા અને સર્વ સભાસદો પવિત્ર થાય છે અને પાપ કર્ત્તાનેજ પાપ લાગે છે.૧૪

आप्ताः सर्वेषु वर्णेषु कार्य्याः कार्येषु साक्षिणः ।
सर्वधर्मविदोऽलुब्धा विपरीतांस्तु वर्जयेत् ॥ १ ॥
स्त्रीणां साक्ष्यं स्त्रियः कुर्युर्द्विजानां सदृशा द्विजाः ।
शूद्राश्च सन्तः शूद्राणामन्त्यानामन्त्ययोनयः ॥ २ ॥
साहसे च सर्वेषु स्तेयसङ्ग्रहणेषु च ।
वाग्दण्डयोश्च पारुष्ये न परीक्षेत साक्षिणः ॥ ३ ॥

बहुत्वं परिगृह्णीयात्साक्षिद्वैधे नराधिपः ।
समेषु तु गुणोत्कृष्टान् गुणद्वैधे द्विजोत्तमान् ॥ ४ ॥
समक्षदर्शनात्साक्ष्यं श्रवणाच्चैव सिध्यति ।
तत्र सत्यं ब्रुवन्साक्षी धर्मार्थाभ्यां न हीयते ॥ ५ ॥
साक्षी दृष्टश्रुतादन्यद्विब्रुवन्नार्य्यसंसदि ।
अवाङ्नरकमभ्येति प्रेत्य स्वर्गाच्च हीयते ॥ ६ ॥
स्वभावेनैव यद् ब्रूयुस्तद् ग्राह्यं व्यावहारिकम् ।
अतो यदन्यद्विब्रूयुर्धर्मार्थं तदपार्थकम् ॥ ७ ॥
सभान्तः साक्षिणः प्राप्तानर्थिप्रत्यर्थिसन्निधौ ।
प्राड्विवाकोऽनुयुञ्जीत विधिनाऽनेन सान्त्वयन् ॥ ८ ॥
यद् द्वयोरनयोर्वेत्थ कार्येऽस्मिन् चेष्टितं मिथः ।
तद् ब्रूत सर्वं सत्येन युष्माकं ह्यत्र साक्षिता ॥ ९ ॥
सत्यं साक्ष्ये ब्रुवन्साक्षी लोकानाप्नोति पुष्कलान् ।
इह चानुत्तमां कीर्तिं वागेषा ब्रह्मपूजिता ॥ १० ॥
सत्येन पूयते साक्षी धर्मः सत्येन वर्द्धते ।
तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यं सर्ववर्णेषु साक्षिभिः ॥ ११ ॥
आत्मैव ह्यात्मनः साक्षी गतिरात्मा तथात्मनः ।
मावमंस्थाः स्वमात्मानं नृणां साक्षिणमुत्तमम् ॥ १२ ॥
यस्य विद्वान् हि वदतः क्षेत्रज्ञो नाभिशङ्कते ।
तस्मान्न देवाः श्रेयांसं लोकेऽन्यं पुरुषं विदुः ॥ १३ ॥
एकोऽहमस्मीत्यात्मानं यत्त्वं कल्याण मन्यसे ।
नित्यं स्थितस्ते हृद्येष पुण्यपापेक्षिता मुनिः ॥ १४ ॥

मनु० ८ ॥ ६३ । ६८ । ७२–७५ । ७८–८१ । ८३ । ८४ । ९६ । ९१ ॥

ગમે તે વર્ણના હોય પરન્તુ જેઓ ધાર્મિક, વિદ્વાન્, નિષ્કપટી, સર્વ પ્રકારના ધર્મને જાણનારા, લોભરહિત અને સત્યવાદી હોય તેઓને ન્યાયની વ્યવસ્થા કરવામાં સાક્ષી કરવા તેનાથી વિપરીત નહિ ૧

સ્ત્રીઓનો સાક્ષી સ્ત્રી, દ્વિજોનો દ્વિજ, શૂદ્રોનો શૂદ્ર અને અન્ત્યજનો અન્ત્યજ સાક્ષી હોવો જોઇએ ૨

ચોરી (લૂટ) વ્યભિચાર, કઠોર વચન, દંડનિપાત આદિ જે બલાત્કારો છે તેમાં સાક્ષીઓની પરીક્ષા કરવી નહિ, એ કામ ગુપ્ત હોવાથી તેમાં સાક્ષીની આવશ્યકતા નથી. ૩

બે પક્ષમાંના જે પક્ષમા વધારે સાક્ષી હોય તેને અનુસરીને, જો બન્ને પક્ષમાં સરખા સાક્ષીઓ હોય તો ઉત્તમ ગુણવાન્ પુરૂષની સાક્ષ્યને અનુસરીને જો બન્ને પક્ષમાં ઉત્તમ ગુણ-વાન્ સાક્ષી હોય તો દ્વિજોત્તમ ઋષિ મહર્ષિ યતિઓની સાક્ષ્યને અનુસરીને ન્યાય કરવો. ૪

સાક્ષી બે પ્રકારના હોય છે; એક તો જેણે પ્રત્યક્ષ જોયુ હોય તે, અને બીજો જેણે સાંભળ્યુ હોય તે, સાક્ષીને જ્યારે સભામા પૂછવામા આવે ત્યારે સાક્ષીએ સત્ય બોલવું. સત્યવાદી સાક્ષી ધર્મહીનતાને તથા દડને પ્રાપ્ત થતો નથી અને મિથ્યાવાદી દડનીય થાય છે ૫

રાજસભામા અથવા ઉત્તમ પુરૂષોની સભામાં જો સાક્ષી દુષ્ટ અથવા શ્રુતથી વિરૂદ્ધ બોલે તો (**अवाङ्नरक**) જીભ કાપવાથી ઉત્પન્ન થતા દુ ખરૂપ નરકને આ જ લોકમા પામે છે અને મરણ પછી પણ સુખથી રહિત થાય છે ૬

સાક્ષી જે સ્વભાવથીજ (ભય આદિથી નહિ) બોલે તેજ વ્યવહાર નિર્ણયને માટે માનવું અને કોઇના (વકીલ આદિના) શીખવ્યાથી બોલે તે, ન્યાયાધીશે અસત્ય સમજવુ. ૭

જ્યારે સભામા અર્થી (વાદી) પ્રત્યર્થી (પ્રતિવાદી) આવે ત્યારે ન્યાયાધીશે અને પ્રાડવિવાક એટલે વકીલ અથવા બારીસ્ટરે શાન્તિથી આ પ્રમાણે પૂછવુ —૮

સાક્ષીઓ ! આ બન્નેના કર્મમા જે તમે જાણતા હો, તે સત્ય કહો કારણકે ત્હમારી આ કાર્યમા સાક્ષ્ય છે. ૯

જે સાક્ષીઓ સત્ય બોલે છે તે બીજા જન્મમા ઉત્તમ લોકને પ્રાપ્ત થાય છે. આ જન્મ તથા પરજન્મમા ઉત્તમ કીર્તિ મેળવે છે, કારણ કે વાણી, વેદોમા સત્કરણીય અને તિર-સ્કરણીય બન્ને છે, માટે સત્યવાદી સાક્ષી પ્રતિષ્ઠિત થાય છે અને મિથ્યાવાદી સાક્ષી નિન્દિત થાય છે. ૧૦

સત્ય બોલવાથી સાક્ષી પવિત્ર થાય છે સત્ય બોલવાથી ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે માટે સર્વ વર્ણોમાના સાક્ષીએ સત્યજ બોલવુ જોઇએ. ૧૧

આત્માનો સાક્ષી આત્મા અને આત્માની ગતિ આત્માજ છે માટે હે મનુષ્ય તુ ઉત્તમ સાક્ષી થઇ અસત્ય બોલી ત્હારા આત્માનુ અપમાન ન કર. જે ત્હારા આત્મામા અને મનમા છે તેજ જો વાણીમા આવે તો સત્ય છે અને જો વિરૂદ્ધ આવે તો તે મિથ્યાભાષણ છે. ૧૨

બોલતી વખતે જે વક્તાનો શરીરસ્થ અન્તરાત્મા શકિત થતો નથી, તે વક્તા (પુરૂષ) થી કોઈ બીજો પ્રશસ્તર નથી એમ વિદ્વાન્ લોકો જાણે છે. ૧૩

હે કલ્યાણેચ્છુ પુરૂષ ? " હુ એકલો છુ " એમ સમજી તુ મિથ્યા બોલે છે તે ઠીક નથી, કારણ કે ત્હારા હૃદયમા એક બીજો સર્વાન્તર્યામી પરમેશ્વર પાપ પુણ્યનો જોનારો મુનિ વિદ્યમાન છે માટે તે પરમાત્માથી ડરીને સાચુ બોલ ૧૪

लोभान्मोहाद्भयान्मैत्रात्कामात् क्रोधात्तथैव च ।
अज्ञानाद्बालभावाच्च साक्ष्यं वितथमुच्यते ॥ १ ॥

एषामन्यतमे स्थाने यः साक्ष्यमनृतं वदेत् ।
तस्य दण्डविशेषांस्तु प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ २ ॥
लोभात्सहस्रं दण्ड्यस्तु मोहात्पूर्वन्तु साहसम् ।
भयाद्द्वौ मध्यमौ दण्ड्यौ मैत्रात्पूर्वं चतुर्गुणम् ॥ ३ ॥
कामाद्दशगुणं पूर्वं क्रोधात्तु त्रिगुणं परम् ।
अज्ञानाद्द्वे शते पूर्णे बालिश्याच्छतमेव तु ॥ ४ ॥
उपस्थमुदरं जिह्वा हस्तौ पादौ च पञ्चमम् ।
चक्षुर्नासा च कर्णौ च धनं देहस्तथैव च ॥ ५ ॥
अनुबन्धं परिज्ञाय देशकालौ च तत्त्वतः ।
साराऽपराधौ चालोक्य दण्डं दण्ड्येषु पातयेत् ॥ ६ ॥
अधर्मदण्डनं लोके यशोघ्नं कीर्त्तिनाशनम् ।
अस्वर्ग्यञ्च परत्रापि तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ ७ ॥
अदण्ड्यान्दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् ।
अयशो महदाप्नोति नरकं चैव गच्छति ॥ ८ ॥
वाग्दण्डं प्रथमं कुर्याद्धिग्दण्डं तदनन्तरम् ।
तृतीयं धनदण्डं तु वधदण्डमतः परम् ॥ ९ ॥

मनु० ८ । ११८–१२१ । १२५–१२९ ॥

જે લોભથી, મોહથી, મિત્રતાથી, કામથી, ક્રોધથી, અજ્ઞાનથી અને બાળકપણાથી સાક્ષ્ય આપે છે તે બધી અસત્ય સમજવી. ૧

ઉપર કહેલા કોઇ પણ કારણથી જો સાક્ષી અસત્ય બોલે તો તેનો નીચે પ્રમાણે દંડ કરવો. ૨

જો લોભથી અસત્ય બોલે તો રૂ. ૧૫–૧૦–૦, અને જો મોહથી અસત્ય બોલે તો રૂ. ૩–૨–૦, ભયથી અસત્ય બોલે તો રૂ ૬–૪–૦, મિત્રતાથી અસત્ય બોલે તો રૂ ૧૨–૮–૦. ૩

જો [1]કામનાથી અસત્ય બોલે તો રૂ ૨૫–૦–૦, જો ક્રોધથી અસત્ય બોલે તો રૂ ૪૬–૧૪–૦, જો અજ્ઞાનતાથી અસત્ય બોલે તો રૂ. ૬–૦–૦, અને જો બાલકપણાથી અસત્ય બોલે તો રૂ ૧–૯–૦. ૪

ઉપસ્થ ઇંદ્રિય, ઉદર, જીભ, હાથ, પગ, આંખ નાક, કાન, ધન અને શરીર એ દસ દંડ દેવાનાં સ્થાનો છે. ૫

[1] સ્ત્રી સંભોગ આદિની ઇચ્છા.

જે દંડ ઉપર લખ્યો છે અને આગળ લખવામા આવશે-જેમકે ઉપર લખ્યો છે કે લોભથી અસત્યવાદીનો રૂ. ૧૫-૧૦-૦ દડ લેવો-પણ જો અત્યન્ત નિર્ધન હોય તો ઓછો લેવો અને જો ધનાઢ્ય હોય તો દ્વિગુણ, ત્રિગુણ અને ચતુર્ગુણ સુધી પણ લેવો અર્થાત્ દેશ, કાળ, અને પુરૂષને ધ્યાન રાખી જેવો અપરાધ તેવો દંડ કરવો ૬

જો અધર્મથી દંડ કરવામા આવે તો ભૂત વર્ત્તમાન અને ભાવિની કીર્તિનો નાશ થાય છે. બીજા જન્મમા થનાર કીર્તિનો પણ નાશ થાય છે અને પરજન્મમા અનેક પ્રકારનુ દુ:ખ થાય છે માટે અધર્મથી દડ કદિ પણ કરવો નહિ. ૭

જે રાજા અદડનીયનો દડ કરે છે અને દડનીયનો દડ નથી કરતો તે પોતાના જીવનમા ઘણીજ નિન્દા પામે છે અને મરણ પછી પણ અનેક પ્રકારનુ કષ્ટ ભોગવે છે માટે અપરાધીને અવશ્ય દડ આપવો અને નિરપરાધીને મુક્ત કરવો ૮

પ્રથમ વાણીથી દડ કરવો અર્થાત્ તેની નિન્દા કરવી. બીજો " ધિગ્દંડ " અર્થાત તેં આવુ કામ કર્યું માટે તને ધિક્કાર છે ત્રીજો ધનનો દડ અને ચોથો " વધદડ " એટલે ચાબુકથી અથવા નેતરની સોટીઓથી તેને મારવો, અથવા શિરચ્છેદ કરવો. ૯

येन येन यथाङ्गेन स्तेनो नृषु विचेष्टते ।
तत्तदेव हरेदस्य प्रत्यादेशाय पार्थिवः ॥ १ ॥
पिताचार्य्यः सुहृन्माता भार्य्या पुत्रः पुरोहितः ।
नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मे न तिष्ठति ॥ २ ॥
कार्षापणं भवेद्दण्ड्यो यत्रान्यः प्राकृतो जनः ।
तत्र राजा भवेद्दण्ड्यः सहस्रमिति धारणा ॥ ३ ॥
अष्टापाद्यन्तु शूद्रस्य स्तेये भवति किल्बिषम् ।
षोडशैव तु वैश्यस्य द्वात्रिंशत् क्षत्रियस्य च ॥ ४ ॥
ब्राह्मणस्य चतुःषष्टिः पूर्णं वापि शतं भवेत् ।
द्विगुणा वा चतुःषष्टिस्तद्दोषगुणविद्धि सः ॥ ५ ॥
ऐन्द्रं स्थानमभिप्रेप्सुर्यशश्चाक्षयमव्ययम् ।
नोपेक्षेत क्षणमपि राजा साहसिकं नरम् ॥ ६ ॥
वाग्दुष्टात्तस्कराच्चैव दण्डेनैव च हिंसतः ।
साहसस्य नरः कर्त्ता विज्ञेयः पापकृत्तमः ॥ ७ ॥
साहसे वर्त्तमानन्तु यो मर्षयति पार्थिवः ।
स विनाशं व्रजत्याशु विद्वेषं चाधिगच्छति ॥ ८ ॥

न मित्रकारणाद्राजा विपुलाद्वा धनागमात् ।
समुत्सृजेत् साहसिकान्सर्वभूतभयावहान् ॥ ९ ॥
गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ।
आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥ १० ॥
नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ।
प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तन्मन्युमृच्छति ॥ ११ ॥
यस्य स्तेनः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक् ।
न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक् ॥ १२ ॥
मनु० ८ । ३३४–३३८ । ३४४–३४७ । ३५० । ३५१ । ३८६ ॥

ચોર જે જે અંગથી મનુષ્યોમાં ખરાબ ચેષ્ટા (ધન હરણ આદિ) કરે તે તે અંગ રાજાએ મનુષ્યોમાં ધડો બેસાડવા માટે કાપી નાંખવું. ૧

પિતા, આચાર્ય, મિત્ર, સ્ત્રી પુત્ર અથવા પુરોહિત ગમે તે હોય પણ જો સ્વધર્મમાં ન રહે તો તે રાજાનો અદંડ્ય નથી, અર્થાત્ રાજાએ ન્યાયાસન ઉપર બેસી પક્ષપાતનો ત્યાગ કરી યોગ્ય રીતે દંડ કરવો. ૨

જે અપરાધમાં સાધારણ માણસ એક પૈસાનો દંડ ભાગી છે, તેજ અપરાધમાં જો રાજા આવ્યો હોય તો તે હજાર પૈસાનો દંડ ભાગી થાય છે અર્થાત સાધારણ મનુ૦ની અપેક્ષા રાજાનો હજારગણો દંડ થાય છે, અને મંત્રી (દીવાન) નો આઠસોગણો દંડ થાય છે, અને ઓછામાં ઓછો સાતસો અથવા તો છસો સમજવો. એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર અન્ત્યભૃત્ય ચપરાસી (ન્હાનો સીપાઇ) છે તેનો આઠગણાથી ઓછો દંડ ન થવો જોઇએ. જો પ્રજા–પુરૂષોની અપેક્ષા રાજપુરૂષોનો દંડ વધારે ન હોય તો રાજપુરૂષો, પ્રજાપુરૂષોનો નાશ કરી નાખે. જેમ સિંહ વધારે દંડથી અને બકરી ઓછા દંડથી વશ થાય છે. (તેવીજ રીતિ પ્રજાજન અને રાજજનમાં સમજવી) માટે રાજાથી લઇ ન્હાનાથી ન્હાના અપરાધી ચાકરને પ્રજાજન કરતાં વધારે દંડ હોવો જોઇએ. ૩

તેવીજ રીતે થોડો વિવેકી શૂદ્ર ચોરી કરે તો આઠગણો દંડ, વૈશ્યનો સોળગણો દંડ અને ક્ષત્રિયનો વીશગણો દંડ. ૪

બ્રાહ્મણનો ચોસઠગણો દંડ અથવા એકસોઅઠ્ઠાવીગણો હોવો જોઇએ. અર્થાત્ જેને વધારે જ્ઞાન હોય અથવા પ્રતિષ્ઠા હોય તેને અપરાધમાં વધારે દંડ હોવો જોઇએ. ૫

રાજ્યાધિકારી ધર્મ અને ઐશ્વર્યની ઇચ્છા કરનાર રાજાએ બલાત્કાર કરનારાઓ લૂટારા તથા ચોરોને દંડ આપવામાં એક ક્ષણ પણ વિલંબ કરવો નહિ. ૬

સાહસિક પુરૂષનાં લક્ષણોઃ—

દુષ્ટ વચન બોલનાર, ચોરી કરનાર, અપરાધ વગર દંડ આપનાર પુરૂષ કરતાં સાહસ કરનાર પુરૂષ વધારે પાપી છે. ૭

જે રાજા સાહસિક પુરૂષનો દંડ નથી કરતો તે અધોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રજાજનનો દ્વેષણીય થાય છે. ૮

પ્રાણિઓને દુઃખ આપનાર સાહસિક મનુષ્યને મિત્રતાથી અથવા પુષ્કળ ધનની લાલચથી મુકત કરવો નહિ. જરૂર બંધન છેદન આદિ યોગ્ય દંડ આપવો. ૯

ધર્મનો ત્યાગ કરી જે અધર્મમાં વર્ત્તમાન છે. અપરાધ વિના બીજાનું ખુન કરે છે તે હિંસક મનુષ્ય-પછી તે ગુરૂ, પુત્ર, બાળક, પિતા આદિ વૃદ્ધ, બ્રાહ્મણ, બહુશ્રુત આદિ ગમે તે હોય તોપણ-તેને પ્રાણાન્ત શિક્ષા કરવી, અને એવી શિક્ષા કર્યા પછી પશ્ચાત્તાપ (અફસોસ) કરવો નહિ. ૧૦

દુષ્ટ પુરૂષોને પ્રસિદ્ધ અથવા અપ્રસિદ્ધ રીતે મારવામાં, મારનારને પાપ થતું નથી કારણ કે ક્રોધીને ક્રોધથી મારવો એ જાણો કે ક્રોધની સાથે ક્રોધનીજ લડાઇ છે ૧૧

જે રાજાના રાજ્યમાં ચોર, પરદારાગામી, દુષ્ટ વચન બોલનાર, સાહસિક, લુંટારો અને દંડઘ્ન અર્થાત્ રાજાજ્ઞાનો ભંગ કરનાર કોઇ પણ પુરૂષ નથી તે રાજા ઘણોજ શ્રેષ્ઠ છે. ૧૨

भर्त्तारं लंघयेद्या स्त्री स्वज्ञातिगुणदर्पिता ।
तां श्वभिः खादयेद्राजा संस्थाने बहुसंस्थिते ॥ १ ॥
पुमांसं दाहयेत्पापं शयने तप्त आयसे ।
अभ्यादध्युश्च काष्ठानि तत्र दह्येत पापकृत् ॥ २ ॥
दीर्घाध्वनि यथादेशे यथाकालङ्करो भवेत् ।
नदीतीरेषु तद्विद्यात्समुद्रे नास्ति लक्षणम् ॥ ३ ॥
अहन्यहन्यवेक्षेत कर्मान्तान्वाहनानि च ।
आयव्ययौ च नियतावाकरान्कोषमेव च ॥ ४ ॥
एवं सर्वानिमान्राजा व्यवहारान्समापयन् ।
व्यपोह्य किल्बिषं सर्वं प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ५ ॥
मनु० ८ । ३७१ । ३७२ । ४०६ । ४१९ । ४२० ॥

જે સ્ત્રી પોતાની જાતિ તથા ગુણનો ઘમંડ કરી પતિનો ત્યાગ કરી વ્યભિચાર કરે તેણીને સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોના સમુદાય વચ્ચે કુતરાઓ વડે ફડાવી નાખવી. ૧

તેવીજ રીતે પુરૂષ જે પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી પર સ્ત્રી અથવા વેશ્યા ગમન કરે તો તે પાપી પુરૂષને તપાવી લાલ કરેલા લોઢાના પલંગ ઉપર સુવાડી જન સમુદાય વચ્ચે બાળી નાખવો ૨

(પ્રશ્ન) જો રાજા અથવા રાણી ન્યાયાધીશ અથવા ન્યાયાધીશની સ્ત્રી વ્યભિચાર કરે તો તેઓનો કોણ દંડ કરે ?

(ઉત્તર) સભા. તેઓને તો રાજપુરૂષોથી પણ વધારે દંડ આપવો

(પ્રશ્ન) રાજા આદિ તેનાથી (સભાથી) કેવી રીતે દંડ ગ્રહણ કરશે ?

(ઉત્તર) રાજા પણ એક પુણ્યાત્મા ભાગ્યશાલી પુરૂષ છે. જો તેને દંડ ન દેવામા આવે અથવા રાજાદિ દંડ ન લે તો પછી બીજાઓ દંડને કેવી રીતે માનશે ? અને જો સર્વ પ્રજા રાજપુરૂષો તથા સભા, ધાર્મિકતાથી દંડ આપે તો એકલો રાજા શુ કરશે. જો એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા ન રાખે તો રાજા, પ્રધાન તથા બીજા શિષ્ટ પુરૂષો અન્યાયથી ધર્મને ડુબાવી સર્વ પ્રજાનો નાશ કરી અને પોતે પણ નષ્ટ થઇ જશે પૂર્વ કહેલા શ્લોકનો અર્થ ધ્યાનમા લ્યો કે જે ન્યાયયુક્ત છે તેજ રાજા છે અને ધર્મ પણ તેજ છે. જે તેનો (ન્યાયનો) લોપ કરે છે તેનાથી અધમ બીજો કોણ હશે.

(પ્રશ્ન) ઉપર જણાવેલો દંડ ઘણોજ સખ્ત છે. કોઇપણ અંગનો બનાવનાર અથવા જીવાડનાર મનુષ્ય નથી માટે એવો દંડ ન કરવો જોઇએ.

(ઉત્તર) જે એને સખ્ત દંડ સમજે છે તે રાજનીતિ જાણતોજ નથી, કારણ કે એક પુરૂષને એવો દંડ કરવાથી બધા લોકો ડરીને ખરાબ કામથી દૂર રહેશે અને ધાર્મિક માર્ગમા પ્રવૃત્ત થશે ખરી રીતે કહીએ તો એક રાઇના દાણા જેટલો પણ એ દંડ બધાને ભાગ આવી શકશે નહિ. જો સહેલો દંડ આપવામા આવે તો દુષ્ટ કામો ઘણા પ્રમાણમા થવા માંડે. માટે જેને તમે સુગમ દંડ કહો છો તે કરોડો ગુણો વધી કરોડો ગુણો અધિક થાય છે. કારણ કે ઘણા માણસો દુષ્ટ કામો કરશે તેઓને થોડો થોડો સુગમ દંડ આપવોજ પડશે. કલ્પના કરો કે એક માણસને એક મણ દંડ આપ્યો અને બીજાઓને પાશેર પાશેર કરીને મણ આપ્યો તો તે દુષ્ટ માણસોને પાશેર એટલે (બંગાળી) વીસ રૂપિયાભાર શા હિસાબમા ? જેમકે એકને એક મણ દંડ આપ્યો અને બીજા હજાર માણસને પાશેર પાશેર આપ્યો તો હજારવાળાનો દંડ ૬। (સવા છ) મણ થશે માટે જ સુગમ દંડ છે, તેજ કડક દંડ છે. કારણ કે મનુષ્યજાતિ ઉપર એક મણની અપેક્ષા સવા છ મણ દંડ પડે છે, માટે કડક દંડજ સુગમ અને ન્યૂન છે સમુદ્રની ખાડી મોટી મોટી નદીઓ અને નદો આદિ લાંબા રસ્તાઓમા જેટલા દેશ હોય તેટલો કર નાખી શકાય છે; પણ મહા સમુદ્રમા નિશ્ચિત કર નાખી શકાતો નથી. નાવ ચલાવનાર તથા રાજાઓને જેમ અનુકૂળતા થઇ પડે તે પ્રમાણે કર નાખવો પડે છે; પરન્તુ એટલુ ધ્યાનમા રાખવું કે જેઓ કહે છે કે પહેલા આગબોટ આદિ ચાલતા ન હતા તે અસત્ય વાત છે. માટે દેશ દેશાન્તરમા દ્વીપ દ્વીપાન્તરમા નૌકા આદિ સાધનવડે જઇ પોતાની પ્રજાનુ સર્વત્ર રક્ષણ કરી કોઇપણ પ્રકારનું દુઃખ આપવુ નહિ. ૩

રાજાએ હમેશાં બધા કામોમાથી પરવારીને હાથી ઘોડા આદિનો નિયત આવક અને ખરચ, તથા " આકર " રત્નાદિની ખાણુ તથા કોષોને તપાસવા. ૪

જો એ પ્રમાણે સર્વ વ્યવહારોને રાજા પૂર્ણ કરે તથા કરાવે તો સર્વ પાપોથી મુક્ત થઇ પરમગતિ એટલે મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે. ૫

(**પ્રશ્ન**) સંસ્કૃત વિદ્યામા પૂરેપૂરી રાજવિદ્યા છે કે અધૂરી ?

(**ઉત્તર**) પૂરી. કારણુ ભૂગોળમા જે જે રાજનીતિ ચાલી છે અને ચાલશે તે બધી સંસ્કૃતમાથી ચાલી છે અને ચાલશે, જેના પ્રત્યક્ષ લેખો નથી તેને માટે

प्रत्यहं लोकदृष्टैश्च शास्त्रदृष्टैश्च हेतुभिः ॥ मनु० ८ । ३ ॥

પૂર્ણ વિદ્વાનોની રાજસભાએ, રાજાને તથા પ્રજાને હિતકારક અને ધર્મયુક્ત નિયમો બાધવા. પરન્તુ એટલુ ધ્યાનમા રાખવુ કે બને ત્યાં સુધી બાલ્યાવસ્થામા વિવાહ કરવા ન દેવો. યુવાવસ્થામા પણુ વરકન્યાની પ્રસન્નતા વિના ન થવા દેવો. યોગ્ય રીતે બ્રહ્મચર્યનુ સેવન કરાવવુ. વ્યભિચાર તથા બહુ વિવાહોને બધ કરાવવા જેથી શરીર અને આત્મા સદા બલવાન્ રહે. કારણુ કેવળ આત્મિકબળ એટલે વિદ્યા આદિ વધારવામા આવે તો એક શારીરિક બલવાન્ માણુસ સેકડો વિદ્વાનોને જીતી જશે. અને જો કેવળ શારીરિક બળ વધારવામા આવે તો વિદ્યા વિના રાજ્યની ઉત્તમ વ્યવસ્થા થઇ શકશે નહિ. ઉત્તમ વ્યવસ્થા વિના પરસ્પર ફૂટ થઇ વિરોધ, લડાઇ ઝગડો જાગશે અને બધુ નષ્ટભ્રષ્ટ થઇ જશે. માટે શરીર અને આત્મા બલથી પુષ્ટ કરવા જોઇએ. બલ અને બુદ્ધિના વિનાશક, જેવા વ્યભિચાર અને અતિ વિષયાસક્તિ છે તેવા બીજા કોઇ નથી. વિશેષ કરી ક્ષત્રિયે દૃઢાંગ અને બલિષ્ઠ રહેવુ જોઇએ; કારણુકે જો તે વિષયાસક્ત થશે તો રાજ્યધર્મજ નષ્ટ થઇ જશે અને એ વાત પર ધ્યાન રાખવુ કે ' **यथा राजा तथा प्रजा** ' જેવો રાજા હોય છે તેવીજ તેની પ્રજા હોય છે માટે રાજાએ તથા રાજપુરૂષોએ ધ્યાન રાખવુ કે કદિપણુ દુષ્ટાચાર ન કરવો. હમેશા ન્યાય રીતે ચાલી સુધારણામા દૃષ્ટાન્ત રૂપ બનવુ

આ સક્ષેપથી રાજ ધર્મનું વર્ણન કર્યુ છે વિશેષ વેદમા, મનુસ્મૃતિના સાતમા અને આઠમા અધ્યાયમા, શુક્રનીતિમા, વિદુર પ્રજાગરમા, મહાભારતના શાતિ પર્વમા, રાજધર્મ તથા આપદ્ધર્મ આદિ પુસ્તકોમા જોઇ, પૂર્ણ રાજનીતિ ધારણ કરી માંડલિક અથા ચક્રવર્તી રાજ્ય ચલાવવું; અને સમજવું કે " **वयं प्रजापतेः प्रजा अभूम** " આ યજુર્વેદનુ વચન છે ' અમે પરમેશ્વરની પ્રજા અને પરમેશ્વર અમારો રાજા છે' તે (પરમેશ્વર) ના અમે ભૃત્યજેવા છીએ તે કૃપા કરી પોતાની સૃષ્ટિમા અમને રાજ્યાધિકારી કરે અને અમારે હાથે પોતાના સત્ય ન્યાયની પ્રવૃત્તિ કરાવે. હવે આગળ ઇશ્વર અને વેદ વિષયમાં લખવામા આવશે.

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामीकृते सत्यार्थप्रकाशे

सुभाषाविभूषिते राजधर्मविषये षष्ठः

समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमसमुल्लासारम्भः ॥

अथ वरवेदविषयं व्याख्यास्यामः ॥

ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्यस्मि- देवा अधि विश्वे निषेदुः । यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समासते ॥ १ ॥ ऋ० ॥ मं० १ । सू० १६४ । मं० ३९ ॥

ईशा वास्यमिदꣳसर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् । तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मा गृधः कस्य स्विद्धनम् ॥ २ ॥ यजु० ॥ अ० ४० । मं० १ ॥

अहम्भुवं वसुनः पूर्व्यस्पतिरहं धनानि सञ्जयामि शश्वतः । मां हवन्ते पितरं न जन्तवोऽहं दाशुषे विभजामि भोजनम् ॥ ३ ॥ अहमिन्द्रो न पराजिग्य इद्धनं न मृत्यवेऽवतस्थे कदाचन । सोममिन्मा सुन्वन्तो याचता वसु न मे पूरवः सख्ये रिषाथन ॥ ४ ॥ ऋ० ॥ मं. १० । सू० ४८ । मं० १ । ५ ॥

(ऋचो अक्षरे) એ મન્ત્રનો અર્થ બ્રહ્મચર્યની શિક્ષામાં લખેલોજ છે. અર્થાત્ જે સર્વ દિવ્યગુણ કર્મસ્વભાવયુક્ત, જેમાં પૃથ્વી સૂર્યાદિ લોકો સ્થિત છે અને જે આકાશની માફક વ્યાપક છે, તે સર્વ દેવાધિદેવ પરમાત્મા છે, તેને જે લોકો નથી જાણતા, નથી માનતા, નથી ધ્યાન કરતા તે મન્દમતિ નાસ્તિક સર્વદા દુઃખ સાગરમાં નિમગ્ન રહે છે અને જેઓ જાણે છે તેઓ હંમેશાં સુખી રહે છે.

(પ્રશ્ન) વેદમાં અનેક ઇશ્વર છે એ વાત તમે માનો છો કે નહિ ?

(ઉત્તર) નહિ, કારણ કે, ચારે વેદોમાં એવું ક્યાંય પણ લખ્યું નથી કે જેથી અનેક ઇશ્વરની સિદ્ધિ થાય–સર્વત્ર એક ઇશ્વર બોધકજ લેખ છે.

(પ્રશ્ન) વેદોમા અનેક દેવતાઓ લખ્યા છે તેનો શો અભિપ્રાય છે ?

(ઉત્તર) જેમા દિવ્ય-ગુણો છે તેને દેવતા કહે છે જેમકે પૃથિવી; પરન્તુ એને (પૃથિવીને) કોઈ ઠેકાણે ઇશ્વર અથવા ઉપાસનીયપણાથી માની નથી. જુઓ આ જ મત્રમા—જેમા સર્વદેવો રહ્યા છે તેજ ઉપાસનીયપણાથી જાણવા યોગ્ય ઇશ્વર છે જેઓ દેવતા શબ્દથી ઇશ્વરને જ સમજે છે તેઓની ભૂલ છે પરમાત્મા સર્વ દેવોનો દેવ હોવાથી મહાદેવ કહેવાય છે કારણકે તે સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલય કરનાર છે. તે ન્યાયાધીશ અને અધિષ્ઠાતા છે

" त्रयस्त्रिंश त्रिशता० "

ઇત્યાદિ વેદોમા પ્રમાણ છે તેની વ્યાખ્યા શતપથમા કરી છે તે આ પ્રમાણે છે

૧ પૃથિવી	૫ આકાશ
૨ જળ	૬ ચદ્રમા
૩ અગ્નિ	૭ સૂર્ય
૪ વાયુ	૮ નક્ષત્ર.

એ બધા સૃષ્ટિના (પદાર્થોના) નિવાસ સ્થાનો હોવાથી તેઓને " વસુ " કહે છે.

અગ્યાર રુદ્રો છે તે આ છે—

૧ પ્રાણ	૫ સમાન.	૯ દેવદત્ત,
૨ અપાન.	૬ નાગ	૧૦ દેવદત્ત.
૩ વ્યાન.	૭ કૂર્મ.	૧૧ જીવાત્મા
૪ ઉદાન.	૮ કૃકલ.	

એ બધા જ્યારે શરીર છોડે છે ત્યારે રોદન કરાવે છે માટે તેઓને " રૂદ્ર " કહે છે.

બાર આદિત્યો છે. વર્ષના બાર મહિનાઓને આદિત્ય કહે છે,

૧ કાર્તિક	૫ ફાલ્ગુન	૯ અષાઢ
૨ માર્ગશીર્ષ .	૬ ચૈત્ર	૧૦ શ્રાવણ
૩ પૌષ	૭ વૈશાખ	૧૧ ભાદ્રપદ
૪ માઘ	૮ જયેષ્ઠ	૧૨ આશ્વિન.

એઓને આદિત્યો એને માટે કહે છે કે એ બધા આયુષનુ ગ્રહણ કરે છે.

૧ વિદ્યુત્-એને ઇંદ્ર કહે છે. કારણ કે તે પરમ ઐશ્વર્યનુ કારણ છે.

૧ યજ્ઞ, એને પ્રજાપતિ કહે છે કારણકે એથી વાયુ, વૃષ્ટિ, જળ, અને ઔષધિની શુદ્ધિ, વિદ્વાનોનો સત્કાર, નાના પ્રકારની શિલ્પવિદ્યા અને પ્રજાનું પાલન થાય છે.

એ તેત્રીશ પૂર્વોક્ત ગુણવાળા હોવાથી 'દેવ' કહેવાય છે.

એ બધાનો સ્વામી અને મ્હોટો હોવાથી ચોત્રીશમો પરમાત્મા ઉપાસ્ય દેવ છે. એ શતપથના ચૌદમા કાડમા સ્પષ્ટ લખ્યું છે એજ પ્રમાણે બીજે ઠેકાણે પણ લખ્યુ છે. જેઓએ એ શાસ્ત્રો જોયા હોય તેઓ વેદોમા અનેક ઇશ્વર છે એવી ભ્રમજાળમા કેવી રીતે પડે ? (૧)

હે મનુષ્ય ! આ સંસારમાં જે કંઇ જગત્ (ગતિશીલ) છે તે બધામાં જે વ્યાપક થઇ નિયન્તા છે તે ઇશ્વર કહેવાય છે. તેનાથી ડરીને તું અન્યાયથી કોઇના ધનની આકાંક્ષા કર નહિ. અન્યાયનો ત્યાગ કરી ન્યાય્ય આચરણ રૂપ ધર્મથી આનન્દનો ઉપભોગ કર. ૨

ઇશ્વર બધાને ઉપદેશ આપે છે કે હે મનુષ્યો ! હું (ઇશ્વર) સર્વ જગતની પૂર્વેથીજ વિદ્યમાન છું, સર્વ જગતનો સ્વામી છું, જગતનું સનાતન કારણ છું, સર્વ ધનનો વિજય કરનાર છું, દાતા છું, સંતાનો જેમ પિતાને પુકારે છે તેમ સર્વ જીવો મ્હને જ પુકારે છે, હું સર્વને સુખ આપનાર છું, જગતને માટે નાના પ્રકારનાં ભોજનોનો વિભાગ કરનાર હું છું. ૩

હું પરમ ઐશ્વર્યવાન્ સૂર્યસમાન સર્વ જગતનો પ્રકાશક છું, હું કદિ પણ પરાજયને પ્રાપ્ત થતો નથી. મ્હનેજ જગતનો ઉત્પાદક સમજો. હું કદિપણ મરણને પ્રાપ્ત થતો નથી. જગતરૂપ ધનનો નિર્માતા છું. હે ઐશ્વર્યની ઇચ્છા કરનારા પ્રયત્નશીલ મનુષ્ય તમે મ્હારી પાસેથીજ વિજ્ઞાન આદિ ધન માગો. મ્હારી મિત્રતાથી અલગ ન રહો. હે મનુષ્યો! સત્ય ભાષણ અને સત્ય સ્તુતિ કરનારને હું જ્ઞાન આદિ ધન આપું છું, હું બ્રહ્મ એટલે વેદને બનાવનાર છું, વેદજ મ્હને યથાર્થ રીતે વર્ણવે છે. તેનાથી (વેદથી) હું સર્વના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરૂં છું, સત્પુરૂષનો પ્રેરક (ઉત્પાદક) હું છું, યજ્ઞ કરનારને ફલ આપનાર હું છું. તથા આ સંસારમાં જે કાંઇ કાર્ય છે તેનો રચનાર અને ધારણ કરનાર હુંજ છું, માટે મ્હને છોડી મ્હારા સ્થાનમાં બીજાને પૂજવો, માનવો અથવા જાણવો નહિ ૪

हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

यजु० । अ० १३ । ४ ॥

આ યજુર્વેદનો મંત્ર છે—હે મનુષ્યો ! સૂર્યાદિને ઉત્પન્ન કરી ધારણ કરનાર ભૂત, વર્ત્તમાન અને ભાવિ પદાર્થોનો જે સર્વદા સ્વામી છે, તે સુખ સ્વરૂપ પરમાત્માની જેમ અમે ભક્તિ કરીએ છીએ તેમ તમે પણ કર્યા કરો.

(**પ્રશ્ન**) આપ ઇશ્વર ઇશ્વર કહો છો પરન્તુ તેની સિદ્ધિ કેવા પ્રકારથી કરો છો ?
(**ઉત્તર**) સર્વ પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણોથી.
(**પ્રશ્ન**) ઇશ્વરમાં પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણો કદિપણ ઘટી શકતા નથી.
(**ઉત્તર**)

इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नं ज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारि व्यवसायात्मकं प्रत्यक्षम् ॥
न्याय० अ० १ । सू० ४ ॥

આ ગૌતમ મહર્ષિ કૃત ન્યાયદર્શનનું સૂત્ર છે શ્રોત્ર, ત્વચા, ચક્ષુ, જિહ્વા, ઘ્રાણ અને મનનો શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગન્ધ, સુખ અને દુઃખ આદિ વિષયોની સાથે સંબંધ થવાથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેને પ્રત્યક્ષ કહે છે. પરન્તુ તે જ્ઞાન નિર્ભ્રમ હોવું જોઇએ. હવે

વિચારવું જોઇએ કે, ઇંદ્રિયો અને મનથી ગુણોનુ પ્રત્યક્ષ થાય છે, ગુણીનુ નહિ. તથાપિ જેમ ત્વચા આદિ ઇંદ્રિયોથી સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગન્ધનુ જ્ઞાન થવાથી ગુણી પૃથિવી આદિનુ જ્ઞાન આત્મસયુક્ત મનથી થાય છે તેમ આ પ્રત્યક્ષ સૃષ્ટિમા રચનાવિશેષ જોઇ જ્ઞાનાદિ ગુણોનું અનુમાન થવાથી (તત્સબદ્ધ) પરમાત્માનું પણ જ્ઞાન થાય છે.

જ્યારે જીવાત્મા મન અને ઇંદ્રિયોને કોઇ ચોરી આદિ ખરાબ કામમાં અથવા પરોપકાર આદિ સારા વિષયમા લગાવે છે ત્યારે ખરાબ કામ કરવાથી જીવાત્માને જે ભય શકા અને લજ્જા થાય છે અને ઉત્તમ કામ કરવાથી જે અભય નિશંકતા અને આનન્દોત્સાહ થાય છે, તે જીવાત્મા તરફથી નહિ પણ પરમાત્મા તરફથી થાય છે

જ્યારે કોઇપણ જીવાત્મા શુદ્ધ થઇ પરમાત્માનો વિચાર કરવા તત્પર થાય છે ત્યારે તેને તેજ વખતે બન્નેનુ પ્રત્યક્ષ થાય છે તોપછી પરમેશ્વરનુ અનુમાનાદિ જ્ઞાન થવામા શો સદેહ છે ? કારણ કે કાર્યને જોઇને કારણનુ અનુમાન થાય છે.

પ્રશ્ન) ઇશ્વર વ્યાપક છે અથવા કોઇ દેશવિશેષમાં રહે છે ?

ઉત્તર) વ્યાપક, કારણ કે જો એક દેશમા હોય તો સર્વાન્તર્યામી સર્વજ્ઞ, સર્વનિયન્તા, સર્વનો સ્રષ્ટા, સર્વનો ધર્ત્તા અને પ્રલય કર્તા થઇ શકે નહિ જે દેશમા કર્ત્તા નથી તે દેશમા ક્રિયા થવી અસભવિત છે

(**પ્રશ્ન**) પરમાત્મા દયાળુ અને ન્યાયકારી છે કે નહિ ?

(**ઉત્તર**) છે

(**પ્રશ્ન**) એ બન્ને ગુણો પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે માટે જો ન્યાય કરે તો દયા ન રહે અને દયા કરે તો ન્યાય ન રહે, કારણ કે ન્યાય તેને કહે છે કે જ્યા કર્માનુસાર ન્યૂનાધિકતા રહિત ફળ અપાય, અને દયા તેને કહે છે કે અપરાધીને દડ આપ્યા વિના મુક્ત કરવો

(**ઉત્તર**) ન્યાય અને દયામાં નામમાત્રનોજ ભેદ[1] છે જે પ્રયોજન ન્યાયથી સિદ્ધ થાય છે તેજ પ્રયોજન દયાથી સિદ્ધ થાય છે દડ દેવાનુ પ્રયોજન એ કે મનુષ્ય અપરાધ કરવાથી દૂર રહી દુખી ન થાય, તેજ પ્રયોજન દયાનુ છે. ન્યાય અને દયાનુ પ્રયોજન બીજાના દુખને દૂર કરવુ તેજછે.

વળી ન્યાય અને દયાનો જે અર્થ તમે કર્યો છે તે ઠીક નથી કારણકે જેણે જેટલો અને જેવો અપરાધ કર્યો હોય તેને તેટલો અપરાધાનુસાર દંડ આપવો તેનુ નામ ન્યાય છે અને જો અપરાધીને દડ ન આપવામાં આવે તો દયાનો નાશ થઇ જાય એક અપરાધી લૂંટારાને છોડી મૂકવો એ હજારો ધર્માત્માઓને દુઃખ દેવા જેવુ છે. જ્યારે એકને છોડવાથી હજારો મનુષ્યોને દુખ થાય છે તો પછી એનુ નામ દયા કેવી રીતે ?

એક લૂટારાને કારાગારમા રાખી પાપથી બચાવવામા આવે તો લૂટારા ઉપર અને એક લૂટારાને મારી નાખવાથી હજારો મનુષ્યો ઉપર દયા અભિવ્યક્ત થાય છે

1 અર્થાત્ બન્ને એકાર્થવાચી છે એવો સ્વામીજીનો અભિપ્રાય પ્રતીત થાય છે

(**પ્રશ્ન**) તો પછી બે શબ્દો કેમ થયા ? જ્યારે ન્યાય અને દયા એ બન્ને શબ્દોનો એકજ અર્થ છે તો પછી એક અર્થના બે શબ્દો હોવા વ્યર્થ છે એક અર્થને માટે એકજ શબ્દ હોવો જોઇએ, માટે બે શબ્દોના બે અર્થો હોવા જોઇએ. એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ન્યાય અને દયાનું એક પ્રયોજન નથી,

(**ઉત્તર**) શું એક અર્થના અનેક નામો અને એક નામના અનેક અર્થો નથી હોતા ?

(**પ્રશ્ન**) થાય છે.

(**ઉત્તર**) તોપછી તમને શંકા કેમ થઇ ?

(**પ્રશ્ન**) સંસારમાં સાંભળીએ છીએ માટે

(**ઉત્તર**) સંસારમાં તો સાચું અને ખોટું બન્ને સાંભળવામાં આવે છે, પરન્તુ તેનો વિચાર કરી નિશ્ચય કરવો એ પોતાનું કામ છે. જુઓ ઇશ્વરની દયા તો આ છે કે તેણે પ્રાણીઓના પ્રયોજન સિધ્ધ થવાને માટે સંસારમાં બધા પદાર્થો ઉત્પન્ન કર્યાં છે. એનાથી બીજી મ્હોટી દયા શી હોઇ શકે ? કોઇને અધિક સુખ અને કોઇને ન્યૂન સુખ તથા કોઇને અધિક દુઃખ અને કોઇને ન્યૂન દુઃખ, એવા પ્રકારની જે વ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે તેજ ન્યાયનું પ્રત્યક્ષ ફળ છે એ બન્નેમાં એટલોજ ભેદ છે કે સર્વને સુખી કરવાની તથા દુઃખથી વિમુક્ત કરવાની જે ક્રિયા મનમાં થાય છે તે દયા કહેવાય છે અને જે બાહ્ય ક્રિયા એટલે બંધન, છેદન આદિ જે યોગ્ય દંડ અપાય છે તે ન્યાય કહેવાય છે. એ બન્નેનું પ્રયોજન તો એજ છે કે સર્વને પાપ અને દુઃખથી વિમુક્ત કરવા.

(**પ્રશ્ન**) ઇશ્વર સાકાર છે કે નિરાકાર ?

(**ઉત્તર**) નિરાકાર

કારણ કે જો સાકાર હોત તો સર્વવ્યાપક ન હોત અને જો વ્યાપક ન હોત તો સર્વજ્ઞત્વાદિ ગુણો પણ ઇશ્વરમાં ઘટી શકત નહિ. કારણ કે પરિમિત વસ્તુમાં ગુણ કર્મ સ્વભાવ પણ પરિમિત હોય છે તથા જો ઇશ્વર સાકાર હોત તો શીતોષ્ણ, ક્ષુધા, તૃષા રાગ, દ્વેષ, છેદન ભેદનથી પણ રહીત થઇ શકત નહિ, માટે નિશ્ચયથી ઇશ્વર નિરાકાર છે

જો ઇશ્વર સાકાર હોય તો તેના નાક, કાન, આંખ, આદિ અવયવોનો બનાવનાર કોઇ બીજોજ હોવો જોઇએ કારણ કે જે સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે તેને સંયુક્ત કરનાર કોઇ નિરાકાર ચેતન અવશ્ય હોવો જોઇએ.

યદિ કોઇ એમ કહે કે, ઇશ્વરે પોતાની ઇચ્છાથીજ પોતાનું શરીર બનાવી લીધું ! તો પણ એ સિદ્ધ થાય છે કે શરીર બનાવ્યા પહેલાં ઇશ્વર નિરાકાર હતો માટે ઇશ્વર કદિ પણ શરીર ધારણ કરતો નથી નિરાકાર હોઇનેજ સૂક્ષ્મ કારણોથી સ્થૂલાકાર જગત્ બનાવે છે.

(**પ્રશ્ન**) ઇશ્વર સર્વ શક્તિમાન્ છે કે નહિ ?

(**ઉત્તર**) છે. પરન્તુ જેવો તમે સર્વ શક્તિમાનનો અર્થ સમજો છો તેવો નથી. ઇશ્વરીય કાર્ય એટલે જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન અને પ્રલય કરવામાં તથા

સર્વ જીવોના પાપ પુણ્યોની વ્યવસ્થા કરવામા શક્તિમાન્ છે. કોઇપણ પુરૂપાન્તરની જરા પણ સહાયતા લેતો નથી. પોતાના અનન્ત સામર્થ્ય વડેજ પોતાનુ કર્ત્તવ્ય પૂર્ણ કરે છે માટે ઇશ્વર સર્વ શક્તિમાન્ છે.

(પ્રશ્ન) અમે તો એવુ માનીએ છીએ કે ઇશ્વર ગમે તે કરે છે કારણ કે એની ઉપર બીજો કોઇ નથી.

(ઉત્તર) તે (ઇશ્વર) શુ ઇચ્છે છે ? જો તમે કહો કે તે બધુ ઇચ્છે છે તો અહિંઆ પ્રશ્ન ઉભો એ થાય છે કે, શુ પરમેશ્વર પોતાનો વિનાશ કરી અનેક ઇશ્વર બનાવી શકે છે ? તથા પોતે મૂર્ખ થઇ ચોરી વ્યભિચાર આદિ કુકર્મો કરી દુખી પણ થઇ શકે છે શુ ?

જેમ એ કામ ઇશ્વરના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવથી વિરૂદ્ધ છે, તેમ તમારૂં જે કથન છે કે ઇશ્વર બધુ કરી શકે છે તે પણ વિરૂદ્ધ છે, માટે સર્વ શક્તિમાન્‌નો જે અમે અર્થ કર્યો તેજ ઠીક છે

(પ્રશ્ન) પરમેશ્વર સાદિ (આદિવાળો) છે કે અનાદિ ?

(ઉત્તર) અનાદિ–એટલે જેનો આદિ કોઇ પણ કારણમા અથવા સમયમા ન હોય તે અનાદિ કહેવાય છે એનો સપૂર્ણ અર્થ પ્રથમ સમુલ્લાસમા આપ્યો છે માટે ત્યા જોઇ લેવો.

(પ્રશ્ન) પરમાત્મા શું ઇચ્છે છે ?

(ઉત્તર) સર્વનુ ભલુ અને સર્વને માટે સુખ. અતએવ પરમેશ્વર સ્વતંત્ર હોવા છતા કોઇને પાપવિના પરાધીન (દુખી) કરતો નથી

(પ્રશ્ન) પરમાત્માની સ્તુતિ, પ્રાર્થના અને ઉપાસના કરવી જોઇએ કે નહિ ?

(ઉત્તર) કરવી જોઇએ

(પ્રશ્ન) શુ સ્તુતિ આદિ કરવાથી ઇશ્વર પોતાના નિયમને છોડી સ્તાવક આદિને પાપથી મુક્ત કરશે ?

(ઉત્તર) નહિ.

(પ્રશ્ન) તો પછી શામાટે સ્તુતિ પ્રાર્થના કરવી ?

(ઉત્તર) તે કરવાથી બીજુ ફળ મળે છે

(પ્રશ્ન) શુ ?

(ઉત્તર) સ્તુતિ કરવાથી ઇશ્વરમા પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી ઇશ્વરીય ગુણ, કર્મ, સ્વભાવાનુસાર પોતાના ગુણ કર્મ સ્વભાવનો સુધાર થાય છે. પ્રાર્થના કરવાથી નિરભિમાનતા ઉત્સાહિતા અને સહાયતા મળે છે; અને ઉપાસનાથી પરબ્રહ્મ સાથે મેળાપ અને તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

(પ્રશ્ન) તેને સ્પષ્ટ કરી સમજાવો.

स पर्यगाच्छुक्रमकायमव्रणमस्नाविरꣳशुद्धमपापविद्धम् । कविर्मनीषी परिभूः स्वयम्भूर्याथातथ्यतोऽर्थान् व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः ॥ यजु० ॥ अ० ४० । मं० ८ ॥

(ઇશ્વરની સ્તુતિ) સર્વવ્યાપક, શીઘ્રકારી, અનન્ત બલવાન્, શુદ્ધ, સર્વજ્ઞ, સર્વાન્તર્યામી, સર્વોપરિ વિરાજમાન, સનાતન, સ્વયસિદ્ધ તે પરમાત્મા પોતાની જીવ રૂપ સનાતન પ્રજાને પોતાની સનાતન વિદ્યાથી વેદદ્વારા યોગ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન કરાવે છે. એ સગુણ સ્તુતિ કહેવાય છે એટલે જે ગુણને લઇ પરમાત્માની સ્તુતિ કરાય છે, તદ્ગુણવાન્ પરમાત્માની જે સ્તુતિ કરાય છે તે સગુણ સ્તુતિ કહેવાય છે

(**अकायम्**) જે કોઇ દિવસ પણ શરીર ધારણ કરતો નથી અતએવ તે છિદ્ર તથા નાડીઆદિના બન્ધનથી રહિત છે તે કોઇ દિવસ પાપાચરણ પણ કરતો નથી માટે ક્લેશ, દુખ અને અજ્ઞાન આદિ ગુણોથી રહિત છે, ઇત્યાદિ ગુણોથી રહિત સમજી જે ઇશ્વરની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તે નિર્ગુણ કહેવાય છે.

એનુ ફળ એ છે કે પરમાત્મા જેમ ન્યાયકારી પવિત્ર ગુણકર્મ સ્વભાવવાન્ છે તેમ પોતે થવુ પરન્તુ જેઓ ભાટની માફક પરમેશ્વરનુ ગુણ કીર્તન કરે છે અને પોતાના ચરિત્ર પવિત્ર નથી કરતા તેઓની સ્તુતિ કેવળ વ્યર્થ છે.

यां मेधां देवगणाः पितरश्चोपासते । तया मामद्य मेधयाऽग्ने मेधाविनं कुरु स्वाहा ॥ १ ॥ यजु० । अ. ३२ । मं० १४ ॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि । वीर्यमसि वीर्यं मयि धेहि । बलमसि बलं मयि धेहि । ओजोऽस्योजो मयि धेहि । मन्युरसि मन्युं मयि धेहि । सहोऽसि सहो मयि धेहि ॥ २ ॥ यजु० । अ० १९ । मं० ९ ॥

यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवं तदु सुप्तस्य तथैवैति । दूरंगमं ज्योतिषां ज्योतिरेकं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ ३ ॥

येन कर्माण्यपसो मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु धीराः । यदपूर्वं यक्षमन्तः प्रजानां तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ ४ ॥

यत्प्रज्ञानमुत चेतो धृतिश्च यज्ज्योतिरन्तरमृतं प्रजासु । यस्मान्न ऋते किंचन कर्म क्रियते तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ ५ ॥

येनेदं भूतं भुवनं भविष्यत्परिगृहीतममृतेन सर्वम् । येन यज्ञस्तायते सप्त होता तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ ६ ॥

यस्मिन्नृचः साम यजूंषि यस्मिन्प्रतिष्ठिता रथनाभाविवाराः । यस्मिंश्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ ७ ॥

सुषारथिरश्वानिव यन्मनुष्यान्नेनीयतेऽभीशुभिर्वाजिनऽइव । हृत्प्रतिष्ठं यदजिरं जविष्ठं तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ८ ॥

यजु० ॥ अ० ३४ । मं० १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ ॥

હે અગ્ને ! એટલે પ્રકાશસ્વરૂપ પરમેશ્વર, વિદ્વાન્ જ્ઞાનિ યોગીઓ જે બુદ્ધિની ઉપાસના કરે છે, તે કૃપા કરી તે બુદ્ધિથી આજ સમયમાં અમને બુદ્ધિમાન કરો ૧

આપ પ્રકાશસ્વરૂપ છો માટે કૃપા કરી મારામા પ્રકાશ સ્થાપિત કરો, આપ પરાક્રમી છો કૃપા કરી મારામા પરાક્રમ સ્થાપિત કરો, આપ અત્યન્ત બળવાન્ છો માટે મને બલવાન્ કરો, આપ અનન્ત સામર્થ્યવાન્ છો માટે મને સમર્થ કરો આપ દુષ્ટ કામો ઉપર અને દુષ્ટો ઉપર ક્રોધકારી છો માટે મારામા તેવાજ પ્રકારનો ક્રોધ મૂકો, આપ નિન્દા, સ્તુતિ અને સ્વાપરાધીઓના સહન કર્ત્તા છો માટે આપ મને તેવોજ સહનશીલ બનાવો. ૨

હે દયાનિધે દિવ્યગુણયુક્ત, સર્વ પ્રકાશક (ઇંદ્રિયો) નુ પ્રકાશક મારૂં મન આપની કૃપાથી જગત્મા દૂર દૂર ભટકયા કરે છે અને જ્યારે હુ સઇ જાઉ છુ ત્યારે સુષુપ્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. અથવા સ્વપ્નાવસ્થામા જાણે દૂર દૂર ભાગતું હોય એવું જણાય છે તે મારૂ મન બીજાને માટે કલ્યાણ સંકલ્પ કરનારૂ થાય કદિપણ કોઇને હાનિ કરનારૂ ન થાય. ૩

હે સર્વાન્તર્યામિન્ ! કર્મકર ધૈર્યવાન્ વિદ્વાન્ લોકો યજ્ઞમા અને યુદ્ધમા જે વડે કાર્ય કરે છે અને જે અપૂર્વ સામર્થ્યવાળુ પૂજનીય અને પ્રજાની અન્દર રહેનારૂ છે તે મારૂ મન ધર્મમા તત્પર થઇ અધર્મને સર્વથા છોડી દે ૪

જે પ્રકૃષ્ટજ્ઞાનસાધક, ચેતવનાર નિશ્ચયાત્મકવૃત્તિ (એટલે જેનાથી નિશ્ચય થઇ શકે છે. અનુ૦) જે પ્રજાઓની અન્દર પ્રકાશ આપનારૂ અને અવિનાશી છે જેના શિવાય કંઇ પણ કામ થઇ શકતુ નથી તે મારૂ મન પવિત્ર ગુણોમા પ્રવૃત્ત થઇ દુષ્ટગુણોથી દૂર રહે. ૫

હે જગદીશ્વર ! જેનાથી સર્વ યોગી લોકો ભૂત ભવિષ્યત્ અને વર્ત્તમાન વ્યવહારોને જાણે છે, જે પરમાત્મા સાથે મળી જીવાત્માને ત્રિકાલજ્ઞ કરે છે ! ઇંદ્રિય પંચક, બુદ્ધિ, ક્રિયા અને જીવાત્મા જેમા શાન્ત રહે છે તે યોગ રૂપ યજ્ઞ જેમા વૃદ્ધિગત થાય છે તે મારૂ મન વિજ્ઞાન સાધક થઇ અવિદ્યા આદિ ક્લેશોથી દૂર રહે ૬

હે પરમ વિદ્વાન્ પરમેશ્વર ! રથ મધ્યસ્થ ધુરામા જેમ આરા લાગેલા હોય છે તેમ આપની કૃપાથી ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ જેમા પ્રતિષ્ઠિત થાય છે અને જેમાં સર્વપ્રજા-સાક્ષી, સર્વવ્યાપક, ચિત્તજ્ઞ વિદિત થાય છે તે મારૂ મન અવિદ્યાનો અભાવ કરી વિદ્યાપ્રિય થાય. ૭

હે સર્વનિયન્તા ઇશ્વર ! જેમ સારો સારથિ બાગ-લગામ વડે ઘણા વેગવાળા ઘોડાઓને અહિં તહિં ચલાવે છે તેમ જે મન મનુષ્યોને અહિ તહિં ભમાવે છે, જે હૃદયમા પ્રતિષ્ઠિત છે, જે ગતિવાળું છે, જે અત્યન્ત વેગવાળું છે તે મારૂં મન અધર્મ માર્ગમા જતી સર્વ ઇંદ્રિયોને રોકી હમેશાં ધર્મ માર્ગમા ચલાવ્યા કરે એવી મારા ઉપર કૃપા કરો. ૮

अग्ने नय॑ सुपथा॑ रा॒येऽअ॒स्मान् विश्वा॑नि देव व॒युना॑नि वि॒द्वान्। यु॒यो॒ध्य॒स्मज्जु॑हुरा॒णमेनो॒ भूयि॑ष्ठां ते॒ नम॑ उक्तिं विधेम यजु० ॥ अ० ४० । मं० १६॥

હે સુખદાતા સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ ! આપ અમને ઉત્તમ માર્ગ વડે સંપૂર્ણ ઉત્તમ જ્ઞાનને આપો અને જે અમારામાં કુટિલ પાપાચરણો છે તેઓને દૂર કરોએ માટે અમે નમ્રતાપૂર્વક આપની ઘણી સ્તુતિ કરીએ છીએ આપ અમને પવિત્ર કરો.

मा नो॑ म॒हान्त॑मु॒त मा नो॑ऽअर्भ॒कं मा न॒ उक्ष॑न्तमु॒त मा न॑ उक्षि॒तम्। मा नो वधीः पि॒तरं॒ मोत मा॒तरं॒ मानः प्रि॒यास्त॒न्वो॒ रुद्र रीरिषः ॥ यजुः० ॥ अ० १६। मं० १५ ॥

હે રૂદ્ર ! (દુષ્ટોને પાપનુ દુ:ખરૂપ ફળ આપનાર પરમેશ્વર) આપ અમારા ન્હાના મોટા માણસો, ગર્ભ, માતા, પિતા, પ્રિય, બન્ધુવર્ગ અને શરીરોનુ હનન કરવાને વાસ્તે પ્રેરીત ન કરો. એવા માર્ગથી અમને ચલાવો કે જેથી અમે દંડનીય ન થઇએ.

असतो मा सद् गमय तमसो मा ज्योतिर्गमय मृत्योर्माऽमृतं गमयेति ॥ शतपथब्रा० १४ । ३ । १ । ३० ॥

હે પરમ ગુરૂ પરમાત્મન્ ! આપ અમને અસત્ય માર્ગથી અલગ કરી સન્માર્ગમા પ્રવૃત્ત કરો, અવિદ્યારૂપ અન્ધકારથી દુર કરી વિદ્યારૂપ સૂર્યને પ્રાપ્ત કરાવો અને મૃત્યુ (રોગ) થી અલગ કરી મોક્ષાનન્દ રૂપ અમૃતને પ્રાપ્ત કરાવો

જે જે દોષ (દુર્ગુણ) થી પરમાત્મા રહિત છે તે તે દોષથી પોતે રહિત થવાને જે પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે તે સ્તુતિ, નિષેધમુખ સ્તુતિ છે એને નિર્ગુણ સ્તુતિ કરે છે.

જે જે ગુણો પરમાત્મામા છે તે તે ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવાને જે પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે તે વિધિમુખ સ્તુતિ છે એને સગુણ સ્તુતિ કહે છે.

જે મનુષ્ય જેની પ્રાર્થના કરે છે તેણે તે પ્રમાણે ચાલવુ જોઇએ, જેમકે સર્વોત્તમ બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે તો તેને માટે પોતાથી બને તેટલો પ્રયત્ન કરવો અથવા પોતાના પુરૂષાર્થ ઉપરાત પ્રાર્થના કરવી યોગ્ય છે. પરન્તુ આવી પ્રાર્થના કદિપણ કરવી નહિ, જેમકે “ હે પરમેશ્વર ! આપ મારા શત્રુનો નાશ કરો, મ્હને સર્વથી મ્હોટો કરો, મ્હારીજ કીર્તિ થાય અને મ્હારે આધીન બધા થઇ જાય;” એવી પ્રાર્થના પરમેશ્વર સ્વીકારતો નથી કારણ કે બન્ને શત્રુ એક બીજાના નાશને માટે પ્રાર્થના કરે તો શુ પરમેશ્વરે બન્નેનો નાશ કરવો ? યદિ કોઇ કહે કે જેને ઇશ્વર ઉપર વધારે ભક્તિ હશે તેની પ્રાર્થના સફલ થશે, તો જેને ઇશ્વર ઉપર ન્યૂનભક્તિ છે તેનો ન્યૂન નાશ થવો જોઇએ એમ પણ કહી શકાય. જો એવી મૂર્ખતાભરેલી પ્રાર્થના કરવા માડે તો કોઇ એવી

પણ કરવા માંડશે કે "હે પરમેશ્વર ! આપ અમને રસોઇ કરીને જમાડો, મારા ઘરમાંથી સંજવારી (વાસીદું) કાઢો, કપડા ધોઇ આપો અને ખેતીવાડી આદિનુ પણ કામ કરી આપો." આ પ્રમાણે જે કોઇ પરમેશ્વરને ભરોસે આળસુ થઇ બેશી રહે, તો તે મહામૂર્ખ છે એમ જાણવું કારણ કે પરમેશ્વરની આજ્ઞા છે કે પુરૂષાર્થ કરો, એ આજ્ઞાને જો કોઇ તોડે તો તે કદીપણ સુખી થાય નહિ. જુઓઃ—

कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतꣳ समाः ॥ यजु० ॥

अ० ४० । मं० २ ॥

પરમેશ્વર આજ્ઞા આપે છે. મનુષ્ય સો વર્ષ સુધી અર્થાત્ જ્યા સુધી જીવે ત્યાં સુધી કર્મ કરતોજ જીવવાની ઇચ્છા કરે, આળસુ કદિ પણ ન રહે જુઓ સંસારમાં જેટલા પ્રાણી અને અપ્રાણી છે તે તે પોતપોતાના કામમાં યત્ન કરી રહ્યા છે.

જેમકે કીડી આદિ સર્વ પ્રાણી ફર્યા કરે છે તથા પૃથિવી આદિ જડ પદાર્થો પણ ફર્યા કરે છે, તેમજ વૃક્ષ આદિ સર્વે વૃદ્ધિ હ્રાસ પામ્યા કરે છે, એ દૃષ્ટાંત મનુષ્યોએ પણ લેવું યોગ્ય છે. પુરૂષાર્થી મનુષ્યોને બીજા પણ સાહાય્યકારક થાય છે. ધાર્મિક પુરૂષાર્થીને ઇશ્વર પણ સહાય થાય છે. મહેનતુ માણસનેજ નોકરી મળી શકે છે, આળસુને નહિ. દિદૃક્ષા રાખનાર નેત્રવાન્ પુરૂષ જ જોઈ શકે છે પણ આંધળો જોઇ શકતો નથી. એજ પ્રમાણે "હુ સંસારમાં ઉપકાર કરૂં" એવી ઇચ્છાથી પ્રાર્થના કરનાર પુરૂષને ઇશ્વર સહાય થાય છે. પણ અયોગ્ય કાર્યમા ઇશ્વર સહાય થતો નથી. ગોળ ગોળ કહેવાથી ગોળ મળતો નથી પણ જો તેને માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો જ વહેલા મ્હોડા મેળવી શકાય છે.

ઉપાસના.

समाधिनिर्धूतमलस्य चेतसो निवेशितस्यात्मनि यत्सुखं भवेत् । न शक्यते वर्णयितुं गिरा तदा स्वयन्तदन्तःकरणेन गृह्यते ॥

આ ઉપનિષદનુ વચન છે—સમાધિ યોગથી જે પુરૂષનો અવિદ્યા રૂપ મેલ ધોવાઇ ગયો છે તથા આત્મસ્થ થઇ જેણે પરમાત્મામા મન લગાવ્યુ છે તેને પરમાત્માના સંબંધથી જે આનન્દ થાય છે તે વાણી વડે વર્ણવાને અશક્ય છે, એવો આનન્દ તે જીવાત્મા પોતાના અન્તઃકરણથી ભોગવે છે ઉપાસના શબ્દનો અર્થ "પાસે જવુ" થાય છે અષ્ટાંગ યોગથી પરમાત્માની પાસે જઇ શકાય છે તથા સર્વવ્યાપી અને સર્વાન્તર્યામીરૂપ ઈશ્વર તેથી પ્રત્યક્ષ કરી શકાય છે.

तत्राऽहिंसासत्यास्तेय ब्रह्मचर्य परिग्रहाऽयमाः सू० ३० ॥

એ પાતંજલ યોગ શાસ્ત્રનુ સૂત્ર છે ઉપાસના કરવાવાળો આ નિયમો અવશ્ય ધારણ કરવા કોઇની સાથે વેર રાખવુ નહિ, બધાની સાથે પ્રેમથી વર્તાવ કરવો, હમેશા સત્યજ બોલવુ કદિપણ અસત્ય બોલવુ નહિ, ચોરી કરવી નહિ, હમેશા સત્યથીજ વ્યવહાર કરવો જીતેન્દ્રિય રહેવુ, અભિમાન રાખવો નહિ વિષયાસક્તિ રાખવી નહિ એ પાંચ પ્રકારના યમો છે, એ યમ (ઉપાસના) યોગનુ પ્રથમ અંગ છે.

शौचसन्तोषतपः स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः ॥
योगशा० साधनपादे । सू० ३२ ॥

રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી અન્દરથી, અને જળસ્નાન આદિ વડે બહારથી પવિત્ર રહેવું, ધર્મથી પુરૂષાર્થ કરવો, લાભમા પ્રસન્નતા અને હાનિમા અપ્રસન્નતા ન રાખવી. કદિપણ પ્રમાદી થવું નહિ, સુખ દુઃખોના દ્વન્દ્વો સહન કરી ધર્મનું આચરણ કરવુ, સર્વ સત્યશાસ્ત્રોનુ અધ્યયન અને અધ્યાપન રાખવુ, "**ओ३म्**" એ પરમાત્માના નામનો વિચાર અને જપ કરવો, પોતાના આત્માને પરમાત્માની આજ્ઞામા સમર્પિત કરવો. એ પાંચ નિયમો (ઉપાસના) યોગનુ બીજુ અંગ છે. બીજા અવશિષ્ટ ૬ અંગો યોગશાસ્ત્રમા અથવા ઋગ્વેદાદિભાષ્યભૂમિકાના ઉપાસના વિષયમા જોઇ લેવાં.

જ્યારે ઉપાસના (ધ્યાન) કરવી હોય ત્યારે એકાન્ત શુદ્ધ દેશમા જઇ આસન બાંધી બહિર્મુખવાળી ઇંદ્રિયોને અન્તર્મુખવાળી કરી, પ્રાણાયામ કરી મનને નાભિ પ્રદેશમાં, હૃદયમા, કંઠ, નેત્ર, શિખા અથવા પીઠના મધ્યભાગમાંના કોઇપણ સ્થાનમા સ્થિર કરી આત્મા અને પરમાત્માનું વિવેચન કરી પરમાત્મામા તલ્લીન થવાથી પુરૂષ સંયમી થાય છે.

જ્યારે એ સાધનો કરવા માડે છે ત્યારે મનુષ્યનો આત્મા પવિત્ર થાય છે. અન્તઃકરણ નિર્મળ થઇ સત્યથી પૂર્ણ થાય છે. દિનપ્રતિદિન જ્ઞાન વિજ્ઞાનને વધારી મુક્તિ સુધી પહોચી જાય છે. આઠ પ્રહરમાં એક ઘડી સુધી જો મનુષ્ય ઇશ્વરનું ધ્યાન કરે તો જરૂર ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

સર્વજ્ઞત્વાદિ ગુણોની સાથે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવી તે સગુણ ઉપાસના કહેવાય છે.

રાગ, દ્વેષ, રૂપ, રસ, ગન્ધ અને સ્પર્શાદિ ગુણોથી ઇશ્વરને પૃથક્ માની આત્મામાં સર્વનો વ્યાપક અતિસૂક્ષ્મ પરમેશ્વરમા દ્રઢતાથી સ્થિર થઇ જવુ, તેનુ નામ નિર્ગુણોપાસના છે.

એનુ ફળ જેમ શીતથી પીડિત થયેલો મનુષ્ય અગ્નિ પાસે જવાથી શીતથી રહિત થાય છે તેમ ઉપાસક પુરૂષ પરમાત્મા પાસે જવાથી સર્વ દુઃખોથી વિમુક્ત થાય છે. માટે પરમેશ્વરની સ્તુતિ પ્રાર્થના અને ઉપાસના જરૂર કરવી જોઇએ, આથી એનું ફળ પૃથક્ થશે પરંતુ ઉપાસના કરવાથી આત્માનુ બળ એટલુ બધુ વધે છે કે પર્વત સમાન દુખ પ્રાપ્ત થયું હોય તોપણુ ઉપાસક જરા પણુ ગભરાતો નથી. સર્વને સહન કરી શકે છે તોપછી ન્હાના દુઃખોની તો વાતજ શી ? જે માણસ પરમેશ્વરની ઉપાસના નથી કરતો તે કૃતઘ્ન અને મહા મૂર્ખ છે કારણ કે જે પરમાત્માએ સંસારમાં સર્વ પદાર્થો જીવોના સુખને માટે બનાવ્યા છે, એ ગુણને ભૂલી જવો ! ઇશ્વર ન માનવો એ કૃતઘ્નતા અને મૂર્ખતાજ છે.

(પ્રશ્ન) જ્યારે પરમેશ્વરને આંખ, કાન આદિ ઇંદ્રિયો નથી તો પછી તે ઇંદ્રિયોનું કામ કેવી રીતે કરી શકે છે ?

(ઉત્તર)

अपाणिपादो जवनो ग्रहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः ।
स वेत्ति वेद्यं न च तस्यास्ति वेत्ता तमाहुरग्र्यं पुरुषं महान्तम् ॥
श्वेताश्वतर उपनिषद् अ० ३। मं० १९

પરમાત્માને હાથ નથી પણ પોતાની શક્તિરૂપ હાથ વડે બધાને બનાવે છે અને બધા ગ્રહણ કરે છે. પગ નથી પણ વ્યાપક હોવાથી બધા કરતા વધારે વેગવાળો છે, આંખ ગોલક નથી પરન્તુ સર્વને બરાબર જુએ છે, શ્રોત્ર નથી પણ બધું સાંભળે છે, અન્તઃકરણ નથી પણ સંપૂર્ણ જગતને જાણે છે અને પરમાત્માને પૂર્ણ રીતે જાણનાર કોઈ પણ નથી સર્વ પદાર્થના તે પૂર્ણ હોવાથી શ્રેષ્ઠ સનાતન પુરૂષ કહેવાય છે ભાવાર્થ એ છે કે પરમાત્મા ઇંદ્રિયો અને અન્તઃકરણ નથી છતા તે પોતાના સામર્થ્યથી સર્વકામ કરે છે

(**પ્રશ્ન**) એને કેટલાક લોકો નિષ્ક્રિય અને નિર્ગુણ કહે છે.

(ઉત્તર)

न तस्य कार्य्यं करणं च विद्यते न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते
परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ॥
श्वेताश्वतर उपनिषद् अ० ६। मं० ८ ॥

પરમાત્માનું કોઈ પણ તદ્રુપ (એટલે પરમાત્મસ્વરૂપ) કાર્ય નથી તથા કરણ[1] (સાધકતમ) નથી, પરમાત્માની તુલ્ય અથવા અધિક કોઈ નથી, પરમાત્મા સર્વોત્તમશક્તિમાન્ છે, એટલે અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત બળ અને અનન્ત ક્રિયાવાળો છે પરમાત્મામાં સ્વાભાવિક શક્તિ છે, જો પરમાત્મા નિષ્ક્રિય એટલે ક્રિયા રહિત હોત તો જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય કેમ કરી શકત ? માટે પરમાત્મા વિભુ અને ચેતન હોવા છતાં પણ ક્રિયાવાન્ છે.

(**પ્રશ્ન**) જ્યારે પરમાત્મા ક્રિયા કરે છે ત્યારે અન્તવાળી કરે છે કે અનન્ત ?

(**ઉત્તર**) જેટલા દેશમા અને જેટલા કાળમા જેટલી ક્રિયા કરવી તે યોગ્ય સમજે તેટલા દેશકાળમાં ન્યુનાધિકતાથી રહિત ક્રિયા કરે છે કારણ તે વિદ્વાન્ છે

(**પ્રશ્ન**) પરમાત્મા પોતાનો અન્ત જાણે છે કે નહિ ?

(**ઉત્તર**) પરમાત્મા પૂર્ણ જ્ઞાની છે. કારણકે જ્ઞાન એને કહે છે કે જે પદાર્થ જેવે હોય તેને તેવોજ સમજવો, માટે પરમાત્મા અનન્ત છે તો પરમાત્મા પોતાને અનન્તજ સમજે છે અનન્તને સાન્ત જાણવું અને સાન્તને અનન્ત જાણવું એ ભ્રમ કહેવાય છે

---

૧ જેમ ઘટરૂપ કાર્ય બનાવવામા હાથ કારણ છે તેવુ કોઈ કારણ નથી ક્રિયામા જે અત્યુપયોગી કારણ હોય તેને કરણ કહે છે અનુવાદક

" यथार्थ दर्शनं ज्ञानमिति "

જે પદાર્થમા જેવા ગુણ કર્મ સ્વભાવ હોય તેને તેજ ગુણ કર્મ સ્વભાવથી જાણવો તેને જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન કહેવાય છે. તેનાથી ઉલટું જે હોય તે અજ્ઞાન કહેવાય છે.

क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः॥
योग सू० । समाधिपादे सू० २४ ॥

જે અવિદ્યા આદિ (પાચ) ક્લેશો કુશલ (ઇષ્ટ) અકુશલ (અનિષ્ટ) અને મિશ્ર ફલ-દાયક કર્મોથી રહિત છે તે સર્વ જીવોથી વિશેષ (શ્રેષ્ઠ) ઇશ્વર કહેવાય છે.

(પ્રશ્ન)

ईश्वरासिद्धेः ॥ १ ॥ सां० अ० १ सू० ९२ ॥

प्रमाणाभावान्न तत्सिद्धिः ॥ २ ॥ सां० अ० ५ । सू० १० ॥

सम्बन्धाभावान्नानुमानम् ॥ ३ ॥ सां० अ० ५ । सू० ११ ॥

ઇશ્વરની અસિદ્ધિ હોવાથી ઇશ્વરનુ પ્રત્યક્ષ હોવુ અસભવિત છે. ૧

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વડે ઇશ્વરની સિદ્ધિ થઇ શકતી નથી. ૨

*વ્યાપ્તિ રૂપ સબધ ન હોવાથી અનુમાન પ્રમાણ પણ ઇશ્વરી સિદ્ધિનુ સાધક નથી ઇશ્વર સાધક પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન ન હોવાથી શબ્દ આદિ પ્રમાણે પણ ઇશ્વર સાધક થઇ શકતા નથી માટે ઇશ્વરની સિદ્ધિ થઇ શકતી નથી ૩

(ઉત્તર) અહિઆ ઇશ્વરસિદ્ધિ વિષયક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનો નિષેધ નથી (અથાત્ **प्रमाणाभावान्नतत्सिद्धि** એ સૂત્ર ઇશ્વરસિદ્ધિમા પ્રમાણ નથી-એમ નથી કહેતુ).

ઇશ્વર જગતનુ ઉપાદાન કારણ નથી

સર્વત્ર પરિપૂર્ણ હોવાથી ઇશ્વરનુ નામ પુરૂષ છે. શરીરમાં શયન કરવાથી જીવનુ નામ પણ પુરૂષ છે.

પરમેશ્વર જગતનું ઉપાદાન કારણ નથી તેમા પ્રમાણ—

प्रधानशक्तियोगाच्चेत्सङ्गापत्तिः ॥ १ ॥ सत्तामात्राच्चेत्सर्वैश्वर्य्यम् ॥ २ ॥
श्रुतिरपि प्रधानकार्य्यत्वस्य ॥ ३ ॥ सां० अ० ५ । सू० ८ । ९ । १२ ॥

જો પુરૂષ (પરમેશ્વર)માં પ્રધાન શક્તિનો યોગ (પ્રકૃતિમા જે જગત ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તે શક્તિનો ઇશ્વરમા સબધ) હોય તો પુરૂષમા સગાપત્તિ થઇ જાય; એ-

* વ્યાપ્તિ હોવામા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અપેક્ષિત છે, માટે પ્રત્યક્ષ ન હોવાથી વ્યાપ્તિ નહિ અને વ્યાપ્તિ ન હોવાથી અનુમાન નહિ. —અનુવાદક

ટક્ષે જેમ સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિ મળીને કાર્યાકાર (સ્થૂલ) થઇ છે તેમ પરમેશ્વર પણ સ્થૂલ થઇ જાય, માટે પરમેશ્વર જગતનું ઉપાદાન કારણ નથી કિન્તુ નિમિત્ત કારણ છે ૧

જો ચેતન (પરમેશ્વર) થી જગતની ઉત્પત્તિ હોય તો જેમ પરમેશ્વર સપૂર્ણ ઐશ્વર્યવાન્ છે તેમ સસારમાં સર્વને સર્વૈશ્વર્યનો સબધ હોવો જોઇએ પરન્તુ તે જોવામાં આવતુ નથી, માટે પરમેશ્વર જગત્નુ ઉપાદાન કારણ નથી કિન્તુ નિમિત્ત કારણ છે. ૨

ઉપનિષદ્ પણ પ્રધાનનેજ જગત્નું ઉપાદાન કારણ કહે છે.

अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीः प्रजाः सृजमानां स्वरूपाः ॥
श्वेताश्वतर उपनिष अ० ४। मं० ५॥

જે જન્મ રહિત સત્વ, રજ અને તમોગુણ રૂપ પ્રકૃતિ છે તે જ સમાનરૂપથી બહુધા કાર્ય રૂપમા આવી જાય છે. અર્થાત્ પ્રકૃતિ પરિણામિની હોવાથી અવસ્થાન્તરમા આવે છે પણ પુરૂષ અપરિણામી હોવાથી અવસ્થાન્તરમા આવી શકતો નથી. પુરૂષ તો સદા કૂટસ્થ (નિર્વિકાર) રહે છે. માટે જે કોઇ કપિલાચાર્યને અનીશ્વરવાદી કહે છે તે કહેનાર પોતેજ અનીશ્વરવાદી છે કપિલાચાર્ય નહિ, તથા ધર્મ અને ધર્મી પદાર્થ માનવાથી મીમાંસા, ઇશ્વર પદાર્થ માનવાથી વૈશેષિક અને આત્મપદાર્થ માનવાથી નૈયાયિક અનીશ્વરવાદી નથી. કારણ કે સર્વજ્ઞત્વાદિ ધર્મયુક્ત અને "**अतति सर्वत्र व्याप्नोतीत्यात्मा**" જે સર્વત્ર વ્યાપક, સર્વજ્ઞત્વાદિ ધર્મયુક્ત અને સર્વ જીવોનો જે આત્મા છે તેને મીમાસા વૈશેષિક અને ન્યાય ઇશ્વર માને છે

(**પ્રશ્ન**) ઇશ્વર અવતાર લે **છે** કે નહિ ?

(**ઉત્તર**) નહિ, કારણ કે "**अज एकपात्**" "**सपर्यगाच्छुक्रमकायम्**" એ યજુર્વેદના વચનો છે એનાથી સિદ્ધ થાય છે કે પરમેશ્વર જન્મ લેતો નથી.

(**પ્રશ્ન**)

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥
भ० गी० अ० ४ । श्लो० ७ ॥

શ્રીકૃષ્ણજી કહે છે કે જ્યારે જ્યારે ધર્મનો લોપ થાય છે ત્યારે ત્યારે હુ શરીર ધારણ કરૂછું

(**ઉત્તર**) એ વાત વેદ વિરૂદ્ધ હોવાથી પ્રમાણ નથી, પરતુ શ્રીકૃષ્ણ ધર્માત્મા અને ધર્મની રક્ષા કરનારા હતા તેથી જો એમ હોય કે હુ યુગ યુગમાં જન્મ લઇ શ્રેષ્ઠોની રક્ષા અને દુષ્ટોનો વિનાશ કરૂં તો કોઇ દોષ નથી. કારણ કે "**परोपकाराय सतां विभूतयः ॥** અર્થાત પરોપકારને માટે સત્પુરૂષોના તન મન અને ધન હોય છે તોપણ શ્રીકૃષ્ણ ઇશ્વર થઇ શકતા નથી.

(**પ્રશ્ન**) જો એમ હોય તો સસારમા ઇશ્વરના ચોવીશ અવતારોને લોકો કેમ માનેછે?

(**ઉત્તર**) વેદનો અર્થ ન જાણવાથી, સાપ્રદાયિક લોકોના ભમાવ્યાથી અને પોતે અવિદ્વાન્ હોવાથી ભ્રમજાળમા પડી એવી એવી અપ્રમાણિક વાતો કરે છે અને માને છે.

(**પ્રશ્ન**) જો ઇશ્વર અવતાર ન લે તો કંસ રાવણ આદિ દુષ્ટોનો નાશ કેવી રીતે થઇ શકે ?

(**ઉત્તર**) જે જન્મ્યા છે તે અવશ્ય નાશ પામે છે, પરમાત્મા અવતાર અને શરીર નહિ ધારણ કરીને જ્યારે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરે છે તો પછી કસ રાવણ આદિ તો એક કીડી સમાન પણ નથી. તે સર્વ-વ્યાપક હોવાથી કસ રાવણ આદિના શરીરમા પરિપૂર્ણ થઇને રહ્યો છે માટે જ્યારે ઇચ્છે ત્યારે મર્મચ્છેદન કરી નાશ કરી શકે છે.

જે અનન્ત ગુણ કર્મ સ્વભાવયુક્ત પરમાત્માને એક ક્ષુદ્ર જીવને મારવાને વાસ્તે જન્મ મરણવાળો માને છે તેને મૂર્ખ શિવાય બીજી શી ઉપમા મળી શકે ?

જો કોઇ કહે કે ભકત જનોનો ઉદ્ધાર કરવાને વાસ્તે ઇશ્વર અવતાર લે છે તો પણ તે સત્ય નથી, કારણકે ઇશ્વરીય આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનાર ભકત જનોનો ઉદ્ધાર કરવાને ઇશ્વરમા પૂર્ણ સામર્થ્ય છે

પૃથ્વી, સૂર્ય, ચદ્ર આદિ જગતનુ રચન, ધારણ અને પ્રલય કરવો તેના કરતાં કંસ રાવણ આદિનો વધ, ગોવર્ધન પર્વતને ઉપાડવો આદિ કર્મો શું કઠણ છે ?

યદિ કોઇ આ સૃષ્ટિનો વિચાર કરે તો " **न भूतो न भ**[illegible]ति ' ઇશ્વર સમાન કોઇ નથી થયો અને નથી થનાર.

ઇશ્વરનો જન્મ યુકિતથી પણ સિદ્ધ થતો નથી. જવા આવવા રૂપ ગતિશૂન્ય આકાશને કોઇ કહે કે આકાશ ગર્ભમા આવ્યુ અથવા મૂઠીમા લઇ લીધુ તો તે કહેવું અસત્ય છે, તેવીજ રીતે ઉક્ત પ્રકારની ગતિશૂન્ય અનન્ત સર્વવ્યાપક પરમાત્મા જન્મ લે છે એ કહેવુ પણ અસત્ય છે. જ્યા જે ન હોય ત્યા તેનુ જવુ આવવુ થઇ શકે છે તો શુ પરમેશ્વર ગર્ભમાં ન હતો ? કે જેથી તેને અમુક સ્થાનપરથી ગર્ભમા આવવુ પડયુ ? અથવા શુ બહાર ન હતો ? કે જેથી તેને અન્દરથી બહાર આવવું પડયુ ! માટે ઇશ્વરના વિષયમાં (જન્મ લે છે) એમ કહેનાર અથવા માનનાર વિદ્યાહીન શિવાય કોણ હોઇ શકે ? અતએવ સિદ્ધ થાય છે કે ઇશ્વરનાં ગમન આગમન જન્મ અને મરણ થઇ શકતા નથી. એથી એ પણ સમજી લેવું કે " ઇસા ' આદિ પણ ઇશ્વરના અવતારો ન હતા, કારણ કે એ પણ રાગ, દ્વેષ, ક્ષુધા, તૃષા, ભય, શોક, દુ:ખ, સુખ, જન્મ અને મરણ આદિ ગુણ યુક્ત હોવાથી મનુષ્યોજ હતા.

(**પ્રશ્ન**) ઇશ્વર પોતાના ભકતોનાં પાપોને ક્ષમા કરે છે કે નહિ ?

(**ઉત્તર**) નહિ. કારણ કે જો પાપ ક્ષમા કરે તો તેનો ન્યાય નષ્ટ થઈ જાય અને બધાં મનુષ્યો પાપી થઇ જાય, કારણ કે પાપ-ક્ષમાની વાત સાભળતાંજ પાપીઓને નિર્ભયતા અને પાપકર્મમાં ઉત્સાહ થાય છે. જેમકે કોઇ રાજા અપરાધીઓના અપરાધો ક્ષમા કરતો રહે તો તેના રાજ્યમાં અપરાધીઓ

વધારે વધારે મ્હોટા મ્હોટા અપરાધો કરવા માડશે કારણ કે એઓને એ વાતનો નિશ્ચય હોય છે કે રાજા ક્ષમાશીલ છે માટે હાથ જોડી જેમ તેમ કરી અપરાધ ક્ષમા કરાવી લઇશુ. આવી બુદ્ધિથી જેઓ અપરાધ નહિ કરતા હોય તેઓ પણ અપરાધ કરી પાપમા પ્રવૃત્ત થઇ જશે. માટે કર્મનુ યોગ્ય ફળ આપવું એજ ઇશ્વરનુ કર્તવ્ય છે. ક્ષમા કરવી એ નહિ.

(પ્રશ્ન) જીવ સ્વતત્ર છે કે પરતત્ર ?

(ઉત્તર) પોતાના કર્તવ્ય કર્મોમા સ્વતત્ર અને ઇશ્વરીય વ્યવસ્થામા પરતત્ર. " **स्वतंत्र कर्त्ता** " આ પ્રાણિનીય વ્યાકરણનુ સૂત્ર છે અર્થ—જે સ્વતત્ર એટલે સ્વાધીન છે તેજ કર્તા છે

(પ્રશ્ન) સ્વતત્ર કોને કહે છે ?

(ઉત્તર) જેને આધીન શરીર, પ્રાણ, ઇંદ્રિય અને અન્તકરણ આદિ છે, જે સ્વતત્ર ન હોય તે પાપના ફલોનો ભોકતા પણ ન હોવો જોઇએ, કારણ કે જેમ સ્વામીની આજ્ઞાથી સેવક, સેનાધ્યક્ષની આજ્ઞાથી સેના રણસગ્રામમા અનેક પુરૂષોને મારી નાંખે છે પણ તે અપરાધી થતા નથી તેમ પરમેશ્વરની પ્રેરણાથી જો જીવ કામ કરતો હોય તો જીવને પાપ પુણ્ય ન લાગવા જોઇએ અને નરક સ્વર્ગ એટલે સુખ દુઃખ, પ્રેરક પરમાત્માને જ મળવા જોઇએ. કોઇ મનુષ્ય કોઇને શસ્ત્રવતી મારી નાખે તો મારનાર જ પકડાય છે અને દડ ભાગી થાય છે, શસ્ત્ર નહિ. તેવીજ રીતે પરાધીન જીવ પાપ પુણ્યનો ભાગી થઇ શકતો નથી. માટે પોતાના સામર્થ્યાનુસાર કર્મ કરવામા જીવ સ્વતત્ર છે અને કર્મ કરી ચૂકે છે ત્યારે ઇશ્વરની વ્યવસ્થામા પરાધીન થઇ પાપનુ ફળ ભોગવે છે અથાત્ કર્મ કરવામા જીવ સ્વતત્ર છે અને પાપ રૂપ ફળ ભોગવવામા પરતત્ર છે

(પ્રશ્ન) જો પરમેશ્વર જીવને ન બનાવત તથા સામર્થ્ય ન આપત તો જીવ કંઇ પણ ન કરી શકત માટે ઇશ્વરની પ્રેરણાથી જ જીવ કર્મ કરે છે

(ઉત્તર) જીવ કદિ પણ ઉત્પન્ન થતો નથી. કારણ કે જેમ ઇશ્વર અને જગતનુ ઉપાદાન કારણ (પ્રકૃતિ) અનાદિ છે તેમ જીવ અનાદિ છે જીવના શરીર ઇન્દ્રિઓ પરમેશ્વરે બનાવ્યા છે પણ તે બધા જીવોને આધીન છે માટે જે કોઇ મન વાણીથી પુણ્ય પાપ કર્મ કરે છે તેનો ભોકતા તે જ થાય છે, ઇશ્વર નહિ. જેમ કોઇએ પર્વતમાથી લો, કાઢી કોઇ વ્યાપારીને આપ્યુ, વ્યાપારીએ લુવારને આપ્યુ લુવારે તરવાર બનાવી કોઇ સીપાઇને આપી અને સીપાઇએ તે તરવારથી કોઇને મારી નાખ્યો. તો અહિ આ લોઢાનો લાવનાર, વ્યાપારી અથવા લુહાર દડ ભાગી થતા નથી કિન્તુ મારનારજ થાય છે.

જો ઇશ્વર કર્મ કરાવતો હોત તો જીવ પાપ ન કરત કારણ કે ઇશ્વર, પવિત્ર અને ધાર્મિક હોવાથી કોઈ જીવને પાપ કરવાને પ્રેરણા ન કરત. માટે જીવ સ્વકર્મમા સ્વતત્ર છે તેમ પરમેશ્વર પણ પોતાના કર્મો કરવામા સ્વતત્ર છે.

(પ્રશ્ન) જીવ અને ઇશ્વરના સ્વરૂપ ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ કેવાં છે ?

(ઉત્તર) બન્ને ચેતન છે બન્નેનો સ્વભાવ પવિત્ર, અવિનાશી અને ધાર્મિકતા આદિ છે, પરમેશ્વરના કર્મો સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવી, સ્થિતિમા રાખવી, પ્રલય કરવો, સર્વને નિયમમા રાખવા, ધર્માનુસાર જીવોને પાપપુણ્યનાં ફલો આપવા—એ છે. જ્યારે જીવનાં કર્મો સન્તાનોત્પતિ કરવી, સતાનોનુ પાલન કરવું તથા શિલ્પ વિદ્યાદિની શિક્ષા ગ્રહણ કરવી એ છે,

ઇશ્વરના ગુણો નિત્યજ્ઞાન નિત્ય આનન્દ અને અનન્ત બળ આદિ છે. જ્યારે જીવના ગુણો:-

इच्छाद्वेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानान्यात्मनो लिङ्गमिति ॥
न्यायद० अ० १ । आ० १ । सू० १० ॥

प्राणापाननिमेषोन्मेषमनोगतीन्द्रियान्तरविकाराः सुखदुःखेच्छाद्वेषौ प्रयत्नाश्चात्मनो लिङ्गानि ॥ वैशेषिक द० अ० ३ । आ० २ सू० ४ ॥

ઇચ્છા=પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવાનો અભિલાષ.
દ્વેષ=દુ ખાદિની અનિચ્છા પ્રયુક્ત વૈર
પ્રયત્ન=પુરૂષાર્થ અથવા બળ
સુખ=આનન્દ.
દુ ખ=વિલાપ અથવા અપ્રસન્નતા.
જ્ઞાન=વિવેક અથવા ઓળખાણ.

એ ન્યાય દર્શનમા છે. પરન્તુ વૈશેષિકમા —

પ્રાણ=બ્હારના વાયુને અન્દર લેવો તે.
અપાન=પ્રાણ વાયુને બહાર કાઢવો તે.
નિમેષ=આખને મીચવી તે.
ઉન્મેષ=આખને ઉઘાડવી તે.
મન=નિશ્ચય, સ્મરણ અને અહકાર કરવો.×
ગતિ=ચાલવુ.
ઇંદ્રિઓ=સર્વ ઇંદ્રિયોને ચલાવવી.
અન્તર્વિકાર=ભિન્ન ભિન્ન ક્ષુધા, તૃષા હર્ષ શોક આદિથી યુક્ત થવું.

એ જીવાત્માના ગુણો પરમાત્માના ગુણોથી ભિન્ન છે. એનાથીજ આત્માની પ્રતીતિ (અનુમાન) થાય છે કારણ કે આત્મા સ્થૂલ નથી (માટે આખનો વિષય થઇ શકતો

× નિશ્ચય આદિ કરવાનુ સાધનઃ-અનુવાદક.

નથી.) જીવ જ્યા સુધી શરીરમા રહે છે ત્યા સુધીજ એ ગુણો પ્રકાશિત રહે છે અને જ્યારે શરીર છોડી ચાલ્યો જાય છે ત્યારે ઉકતો ગુણો શરીરમા રહેતા નથી. માટે જેના રહેવાથી જે ગુણો રહે અને ન રહેવાથી ન રહે તે ગુણો તેના સમજવા. જેમ દીપક અને સૂર્યના હોવાથી પ્રકાશ રહે છે અને ન હોવાથી નથી રહેતો, માટે પ્રકાશ, દીપક અને સૂર્યના ગુણ છે; તેમજ ઉકત ગુણો જીવના છે જીવ અને પરમાત્માનુ જ્ઞાન ગુણોદ્વારા થાય છે.

(પ્રશ્ન) પરમેશ્વર ત્રિકાળદર્શી છે. તો ભવિષ્યની વાતો પણ જાણેજ છે. અત એવ ઇશ્વર જેવો નિશ્ચય કરે છે તે પ્રમાણે જ જીવ કામ કરે છે માટે જીવ સ્વતત્ર નથી. ઇશ્વરીય નિશ્ચય પ્રમાણે જીવ કામ કરતો હોવાથી ઇશ્વર જીવને દડ પણ આપી શકતો નથી (કારણુ કે ઇશ્વરે જેનો નિશ્ચય કર્યો હોય છે તેજ પ્રમાણે જીવ કરે છે).

(ઉત્તર) ઇશ્વરને ત્રિકાળદર્શી કહેવો એ મૂર્ખતાનુજ પરિણામ છે. કારણ જે થઇને ન રહે તે ભૂતકાળ અને જે ન હોયને થાય તે ભવિષ્યકાળ. તો શું ઇશ્વરને કોઇ જ્ઞાન થઇને નથી રહેતુ તથા પહેલુ ન હતુ અને પછીથી થયુ ? પરમાત્માનુ જ્ઞાન તો સદા એકરસ અખડિત વર્ત્તમાન છે. ભૂત ભવિષ્યત્ તો જીવોને માટે છે. યદિ જીવોની અપેક્ષા પરમાત્મામા ત્રિકાલજ્ઞતા માનો તો ઠીક છે. પરતુ ઇશ્વરમા સત ત્રિકાલજ્ઞતા નથી. જીવ જેમ સ્વતંત્રતાથી કરે છે તેવીજ રીતે ઇશ્વર સર્વજ્ઞતાથી જાણે છે. ઇશ્વર જાણે છે તેમ જીવાત્મા કરે છે એટલે ભૂત ભવિષ્યત્ અને વર્ત્તમાનનું જ્ઞાન અને ફળ આપવામા ઇશ્વર સ્વતત્ર છે અને જીવ (કિંચિત્ વર્ત્તમાન અને મૂલ) કર્મ કરવામા સ્વતત્ર છે. ઇશ્વરને જેમ કર્મનુ જ્ઞાન અનાદિ છે તેમ દંડ દેવાનુ જ્ઞાન પણ અનાદિ છે. બન્ને જ્ઞાનો સત્ય છે. શું કર્મનુ જ્ઞાન સત્ય અને દડ દેવાનુ જ્ઞાન મિથ્યા કદિ પણ થઇ શકે ? માટે એમાં કોઇ પણ દોષ નથી.

(પ્રશ્ન) જીવ શરીર વિભુ છે કે પરિચ્છિન્ન ?

(ઉત્તર) પરિચ્છિન્ન,

જો વિભુ હોય તો જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, મરણ, જન્મ, સંયોગ, વિભાગ જવું અને આવવુ એ કદિ પણ બની શકે નહિ માટે જીવનું સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ (પરિચ્છિન્ન) છે

પરમેશ્વર સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ, અનન્ત અને સર્વ વ્યાપક છે માટે જીવ અને ઇશ્વરનો વ્યાપ્યવ્યાપક સબધ છે.

(પ્રશ્ન) જ્યાં એક વસ્તુ રહે છે ત્યાં બીજી વસ્તુ રહી શકતી નથી માટે જીવ અને ઇશ્વરનો સયોગ સંબધ થઇ શકે છે વ્યાપ્યવ્યાપક સંબંધ નહિ.

(ઉત્તર) એ નિયમ સમાનાકારવાળામાં ઘટી શકે છે. અસમાન આકારવાળામાં નહિ. જેમ લોઢું સ્થૂલ અને અગ્નિ સૂક્ષ્મ હોય છે માટે લોઢામાં અગ્નિ વ્યાપક થઇને એકજ સ્થાનમાં બન્ને રહે છે તેવીજ રીતે જીવ પરમેશ્વરથી સ્થૂલ અને પરમેશ્વર જીવથી સૂક્ષ્મ હોવાથી પરમેશ્વર વ્યાપક અને જીવ વ્યાપ્ય છે. જેમ જીવ અને ઇશ્વરનો વ્યાપ્યવ્યાપક સંબંધ છે તેવીજ રીતે સેવ્ય સેવક, આધારાધેય, સ્વામિભૃત્ય, રાજા પ્રજા અને પિતાપુત્રાદિ પણ સંબંધ છે.

(પ્રશ્ન) જો જીવ અને ઇશ્વરને પૃથક્ માનતા હો તો

प्रज्ञानं ब्रह्म ॥ १ ॥ अहं ब्रह्मास्मि ॥ २ ॥

तत्त्वमसि ॥ ३ ॥ अयमात्मा ब्रह्म ॥ ४ ॥

એ વેદોના મહાવાકયોનો શો અર્થ કરો છો ?

(ઉત્તર) એ વેદ વાકયો નથી પણ બ્રાહ્મણ ગ્રન્થોના છે અને એ મહાન વાકયો છે એવું સત્ય શાસ્ત્રોમાં લખ્યું નથી.

એનો અર્થ આ પ્રમાણે છે (**अहम्**) હું, (**ब्रह्म**) બ્રહ્મમાં રહેનારો, (**अस्मि**) છું. અહિંઆ " તાત્સ્થ્યોપાધિ " છે, જેમકે " **मञ्चाःक्रोशन्ति** " માચડાઓ બોલે છે. માચડાઓ જડ હોવાથી તે બોલી શકતા નથી માટે માંચડાઓ ઉપર બેઠેલા માણસો બોલે છે એમ માનવુ પડે છે, તેવીજ રીતે અહિંઆ સમજવુ. કોઇ કહે કે બધાય પદાર્થો બ્રહ્મસ્થ (બ્રહ્મમા) છે તો પછી જીવ બ્રહ્મસ્થ હોવામા શું વિશેષ છે ? એનો ઉત્તર એ છે કે સર્વ પદાર્થો બ્રહ્મસ્થ છે પરંતુ જીવ જેટલો બ્રહ્મનો સમાન ધર્મવાળો સમીપસ્થ (પાસે રહેનાર) છે તેટલા બીજા પદાર્થો નથી. બ્રહ્મજ્ઞાની જીવને મુકિતમાં બ્રહ્મનો સાક્ષાત્સંબંધ થાય છે માટે બ્રહ્મની સાથે જીવનુ તાત્સ્થ્ય (બ્રહ્મમા રહેનારપણુ) છે અથવા સહચરિતોપાધિ (સહચારી) છે. માટે જીવ અને બ્રહ્મ એક નથી. જેમ કોઇ કહે કે " હુ અને આ એક છીએ " તો આ બન્ને અવિરોધી છે એમ સમજાય છે તેવીજ રીતે જે જીવ પરમેશ્વરમાં પ્રેમબદ્ધ હોઇ સમાધિસ્થ થાય છે તે કહી શકે છે કે હુ અને બ્રહ્મ એક છીએ. (પરન્તુ એનો અર્થ અવિરોધી થાય છે.) જે જીવ, પરમેશ્વરના ગુણકર્મ સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાના ગુણકર્મો અને સ્વભાવ બનાવે છે તેજ સાધર્મ્યથી બ્રહ્મની સાથે એકતા કરી શકે છે.

(પ્રશ્ન) ઠીક, " **तत्त्वमसि** " નો અર્થ શો કરો છો ? કારણકે તેનો અર્થ તો (**तत्**) તે બ્રહ્મ (**त्वम्**) તુ જીવ (**असि**) છે

અથવા

હે જીવ ! (**त्वम्**) તુ (**तत्**) તે બ્રહ્મ (**असि**) છે

(ઉત્તર) તમે " **तत्** " શબ્દનો શો અર્થ કરો છો ? જો કહો કે " બ્રહ્મ ", તો બ્રહ્મ પદની અનુવૃત્તિ કયાંથી લાવ્યા ?

सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं ब्रह्म ॥

એ વાકયમાથી

તમે એક છાન્દોગ્ય ઉપનિષદનુ દર્શન પણ કર્યુ' નથી. જો જોયુ હોય તો આવું અસત્ય કહેત નહિ. જુઓ છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ્નો પાઠ,

सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम् ॥
छां० प्र० ६ । खं० २ । मं० १ ॥

અહિ આ કયા બ્રહ્મ શબ્દ છે ?

(**પ્રશ્ન**) ત્યારે તમે " **तत्** " શબ્દનો શો અર્થ કરો છો ?

(**ઉત્તર**)

स य एषोणिमा ॥ ऐतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत्सत्यꣳस आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति ॥ छान्दो० प्र० ६ । खं० ८ । मं० ६ । ७ ॥

તે પરમાત્મા જાણવા યોગ્ય છે કે જે અત્યન્ત સૂક્ષ્મ છે અને આ સર્વ જગત્ અને જીવનો આત્મા છે તેજ સત્ય સ્વરૂપ પોતાનો આત્મા પણ પોતેજ છે હે શ્વેતકેતો=પ્રિય પુત્ર ! " **तदात्मकस्तदन्तर्यामी त्वमसि** " અર્થાત્ તે અન્તર્યામી પરમાત્મા સાથે તુ યુક્ત છે.

य आत्मनि तिष्ठन्नात्मनोन्तरोयमात्मा न वेद यस्यात्मा शरीरम् ।
आत्मनोन्तरोयमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृत ॥

આ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્નુ વચન છે મહર્ષિ યાજ્ઞવલક્ય પોતાની સ્ત્રી મૈત્રેયીને કહે છે કે જે પરમાત્મા આત્મામા (જીવમા) સ્થિત છે, જીવથી ભિન્ન છે, જેને મૂઢ જીવાત્મા જાણતો નથી કે મારામા પરમાત્મા વ્યાપક છે. જીવાત્મા પરમાત્માનુ' શરીર છે એટલે જેમ શરીરમા જીવ રહે છે તેવીજ રીતે જીવમાં પરમાત્મા વ્યાપક છે. જીવથી ભિન્ન રહી, પુણ્ય પાપનો સાક્ષી થઇ, તેના ફળો જીવોને આપી નિયમમા રાખે છે તેજ અવિનાશી તારો પણ અન્તર્યામી આત્મા એટલે તારી અન્દર વ્યાપક છે તેને તુ જાણ.

ઇત્યાદિ વચનોનો અર્થ અન્યથા કોણ કરી શકે છે ?

" **अयमात्माब्रह्म** "

અર્થાત્ સમાધિ દશામા જ્યારે યોગી પરમેશ્વરને પ્રત્યક્ષ કરી લે છે ત્યારે કહે છે કે જે મારામા વ્યાપક બ્રહ્મ છે તેજ સર્વત્ર વ્યાપક છે માટે જે આધુનિક વેદાન્તીઓ જીવ બ્રહ્મની એકતા કરે છે તેઓ વેદાન્ત શાસ્ત્રને જાણતા નથી

(પ્રશ્ન)

अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति ।
छां० प्र० ६ । खं० ३ । मं० २ ॥

तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत् । तैत्तिरीय० ब्रह्मानं० अनु० ६ ॥

પરમેશ્વર કહે છે કે હુ જગત્ અને શરીર બનાવી જગત્માં વ્યાપક થઇ જીવરૂપે શરીરમા પ્રવેશ કરી નામ અને રૂપની વ્યાખ્યા કરૂ.

પરમાત્માએ જગત્ અને શરીરને બનાવી તેમા પોતેજ પ્રવિષ્ટ થયા ઇત્યાદિ શ્રુતિઓના અર્થો ઉલટા કેમ થઇ શકે ?

(**ઉત્તર**) જો તમે પદ પદાર્થ જાણુતા હોત તો એવો અનર્થ કદિ પણુ કરત નહિ ! કારણકે અહિઆ એક પ્રવેશ છે અને બીજો અનુપ્રવેશ (પછીથી પ્રવેશ) છે એટલે શરીરમા પ્રવિષ્ટ થયેલા જીવોની સાથે પરમેશ્વર પણુ અનુપ્રવિષ્ટ થયેલા જેવા થઇને વેદદ્વારા સપૂર્ણુ નામ[1] રૂપ[2] આદિ વિદ્યાને પ્રકટ કરે છે. શરીરમાં જીવને પ્રવેશ કરાવી પોતે જીવની અન્દર અનુપ્રવિષ્ટ થઇ રહ્યો છે જો તમે અનુ શબ્દનો અર્થ જાણુતા હોત તો એવો ખોટો અર્થ કરત નહિ.

(પ્રશ્ન)

सोऽयं देवदत्तो य उष्णकाले काश्यां दृष्टः ।
स इदानीं प्रावृट्समये मथुरायां दृश्यते ॥

અર્થાત્ જે દેવદત્તને મે ઉષ્ણુકાળ (ઉન્હાળા) મા કાશીમાં જોયા હતા તેનેજ હુ વર્ષાકાળમા મથુરામા જોઉ છુ અહિઆ કાશી દેશ અને ઉષ્ણુકાળને છોડીને શરીર માત્રને લક્ષ્ય કરી દેવદત્ત લક્ષિત થાય છે તેવી રીતે આ ભાગત્યાગ-રૂપ-લક્ષણુાથી ઇશ્વરના પરીક્ષત્વ, દેશ, કાલ, માયા અને ઉપાધિનો ત્યાગ કરો તથા જીવના અમુક દેશ, કાળ, અવિદ્યા અને અલ્પજ્ઞતા રૂપ ઉપાધિનો ત્યાગ કરો અને કેવળ ચેતન માત્રને લક્ષ્ય કરો તો એકજ બ્રહ્મ બન્નેમા (જીવ અને ઇશ્વરમા) લક્ષિત થાય છે

ભાગ-ત્યાગ-લક્ષણુા એટલે અમુક ભાગ ગ્રહણુ કરવો અને અમુક ભાગનો ત્યાગ કરવો; જેમકે સર્વજ્ઞત્વ વાચ્યાર્થ ઇશ્વરનો અને અલ્પજ્ઞત્વ વાચ્યાર્થ જીવનો કરવામા આવે તો ચેતન માત્રજ લક્ષ્યાર્થ થાય છે.

માટે એ ભાગ-ત્યાગરૂપ લક્ષણુાથી અદ્વૈત સિદ્ધ થાય છે.

(**ઉત્તર**) પ્રથમ તમે એ કહો કે જીવ અને ઇશ્વર નિત્ય છે કે અનિત્ય ?

(**પ્રશ્ન**) એ બન્ને ઉપાધિજન્ય હોવાથી અમે અનિત્ય માનીએ છીએ.

---

૧ પદ, ૨ પદાર્થ

(ઉત્તર) એ ઉપાધિને નિત્ય માનો છો કે અનિત્ય.

(પ્રશ્ન) અમારા મત પ્રમાણે તો

जीवेशौ च विशुद्धाचिद्विभेदस्तु तयोर्द्वयोः ।
अविद्या तच्चितोर्योगः षडस्माकमनादयः ॥
कार्य्योपाधिरयं जीवः कारणोपाधिरीश्वरः ।
कार्य्यकारणतां हित्वा पूर्णबोधोऽवशिष्यते ॥

આ " સંક્ષેપ શારીરક " અને " શારીરક ભાષ્ય ' કારિકા છે. અર્થ —

૧ જીવ	૪ જીવ ઇશ્વરનો વિશેષ ભેદ
૨ ઇશ્વર	૫ અવિદ્યા
૩ બ્રહ્મ	૬ અવિદ્યા અને ચેતનનો યોગ

એ (૬) છ પદાર્થો વેદાન્તીઓના મતમા અનાદિ છે. એમાંથી બ્રહ્મ અનાદિ અનન્ત છે અને બીજા પાચ અનાદિ સાન્ત છે. જેમકે " પ્રાગભાવ ' (પ્રાગભાવ અનાદિ સાન્ત છે) જ્યા સુધી અવિદ્યા રહે છે ત્યા સુધી એ (બ્રહ્મ શિવાય) પાચ રહે છે અને એ પાચનો આદિ જાણવામા નથી આવતો માટે અનાદિ છે, જ્યારે જ્ઞાન થાય છે ત્યારે બ્રહ્મ ભિન્ન પાચ નષ્ટ થાય છે માટે તે પાચ સાન્ત (નાશવાળા) છે.

(ઉત્તર) એ તમારા બન્ને શ્લોકો અશુદ્ધ છે કારણ કે અવિદ્યાના યોગ વગર જીવ અને માયાના યોગ વગર ઇશ્વર તમારા મતમા સિદ્ધ થઇ શકતા નથી માટે " **तच्चितो योग.**" જે એ છઠ્ઠો પદાર્થ ગણ્યો છે તે ન રહ્યો. કારણકે અવિદ્યા માયા અને જીવ ઇશ્વરમાં ચરિતાર્થ થાય છે અને બ્રહ્મ, માયા તથા૧ અવિદ્યાના સબધ વગર ઇશ્વર બની શકતો નથી તો પછી અવિદ્યા અને બ્રહ્મથી ઇશ્વરને ભિન્ન ગણવો વ્યર્થ છે માટે તમારા મતમાં બ્રહ્મ અને અવિદ્યા બેજ પદાર્થો સિદ્ધ થાય છે. છ નહિ.

તમારા કાર્યોપાધિથી જીવ અને કારણોપાધિથી ઇશ્વર સિદ્ધ કરવા ત્યારે બની શકે છે કે જ્યારે તમે અનન્ત શુદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત સ્વભાવ સર્વ વ્યાપક બ્રહ્મમા અજ્ઞાન સિદ્ધ કરી આપો, પરન્તુ એમ કરવામા પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે બ્રહ્મમા જે તમે અજ્ઞાન માનો છો તે સ્વાશ્રય સ્વવિષયક (બ્રહ્મમા રહેનાર અને બ્રહ્મને વિષય કરનાર) અનાદિ અજ્ઞાન સર્વત્ર માનો છો કે એક દેશમા ? જો સર્વત્ર માનો તો બ્રહ્મ શુદ્ધ રહી શકતો નથી અને જો એક દેશમાં માનો તો (અજ્ઞાન) પરિચ્છિન્ન થઇ જવાથી અહિં તહિં જતું આવતુ રહેશે માટે જ્યાં તે જશે ત્યા બ્રહ્મ અજ્ઞાની અને જ્યાથી જશે ત્યા બ્રહ્મ જ્ઞાની થશે.

બ્રહ્મ અજ્ઞાનની મર્યાદામા હોવાથી અજ્ઞાનને જાણશે અને (અજ્ઞાનથી) બાહ્ય અને

૧ વિદ્યા એવો પાઠ દશમી આવૃત્તિના હિન્દી સત્યાર્થ પ્રકાશમા છે.–અનુ૰

આન્તર બ્રહ્મના વિભાગ થઇ જશે યદિ કહો કે ભલે વિભાગ રહે શી હાનિ છે? તો બ્રહ્મ અખંડ નહિ રહે અને અખંડ છે તો અજ્ઞાની નહિ

જ્ઞાનનો અભાવ તથા વિપરીત જ્ઞાન પણ ગુણજ છે અને ગુણ હોવાથી કોઇ પણ દ્રવ્યમાં નિત્ય સંબંધ કરીનેજ રહેશે અને તે સંબંધ સમવાયસંબંધ હોવાથી કદિ પણ અનિત્ય થનાર નથી. તથા જેમ શરીરના એક દેશમા ફોડલો થવાથી સર્વત્ર દુઃખ ફેલાઇ જાય છે તેવીજ રીતે બ્રહ્મના એક દેશમાં રહેલા અજ્ઞાનથી સુખ દુઃખ આદિ કલેશોની ઉપલબ્ધિ થવાથી સંપૂર્ણ બ્રહ્મ દુઃખાદિનો અનુભવિતા થશે માટે, કાર્યોપાધિ એટલે અન્તઃકરણની ઉપાધિના સંબંધથી બ્રહ્મને પણ માનશો તો અમે પૂછીએ છીએ કે બ્રહ્મ વ્યાપક છે કે પરિચ્છિન્ન? જો કહો કે બ્રહ્મ વ્યાપક છે અને ઉપાધિ પરિચ્છિન્ન (એક દેશી) છે અને પૃથક્ છે, તો શું અન્તઃકરણ હરે ફરે છે.

(**ઉત્તર**) હરે ફરે છે.

(**પ્રશ્ન**) અન્તઃકરણની સાથે બ્રહ્મ પણ હરે ફરે છે કે સ્થિર છે?

(**ઉત્તર**) સ્થિર રહે છે.

(**પ્રશ્ન**) તો પછી અન્તઃકરણ જે જે દેશને છોડે છે તે તે દેશનો બ્રહ્મ અજ્ઞાન રહિત અને જે જે દેશમાં પ્રાપ્ત થાય છે તે તે દેશનો શુદ્ધ બ્રહ્મ અજ્ઞાની થતો હશે, એ રીત પ્રમાણે તો ક્ષણ ક્ષણમા બ્રહ્મ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બનતો રહેશે અને એ પ્રમાણે મોક્ષ અને બંધ પણ ક્ષણભંગુર થશે?

જેમ અન્યનુ જોયેલુ અન્યના સ્મરણમા આવી શકતુ નથી તેમ કાલે જે વસ્તુ જોવામા તથા સાંભળવામા આવી છે તેનુ સ્મરણ પણ થઇ શકશે નહિ કારણ કે જે કાલમાં અને દેશમાં અનુભવ કર્યો હતો તેનાથી ભિન્ન દેશ કાલ સ્મરણના છે

જો કહો કે બ્રહ્મ એક છે માટે સર્વજ્ઞ કેમ નહિ? અન્તઃકરણ ભિન્ન છે માટે તેજ ભિન્ન ભિન્ન થઇ જતા હશે, એમ હોવુ અશક્ય છે, કારણ કે અન્તઃકરણ જડ છે માટે તેમા જ્ઞાન થઇ શકતુ નથી.

જો કહો કે કેવળ બ્રહ્મ અથવા કેવળ અન્તઃકરણને જ્ઞાન થઇ શકતુ નથી પરન્તુ અન્તઃકરણમાં રહેલ ચિદાભાસને જ્ઞાન થાય છે તો પણ અન્તઃકરણ દ્વારા ચેતનનેજ જ્ઞાન થયું. માટે (ઇંદ્રીયજન્ય જ્ઞાન થવાથી) તે નેત્રદ્વારા અલ્પ અને અલ્પજ્ઞ કેમ નહિ? માટે તમે કારણોપાધિ અને કાર્યોપાધિથી બ્રહ્મને જીવ અને ઇશ્વર બનાવી શકશો નહિ તેથી ઇશ્વર નામ બ્રહ્મનું છે અને અનુત્પન્ન (અનાદિ) અમૃત સ્વરૂપ (મરણ રહિત) જીવ બ્રહ્મથી ભિન્ન છે. જો તમે કહો કે ચિદાભાસનું નામ જીવ છે અને તે ક્ષણભંગુર હોવાથી નષ્ટ થઇ જશે તો પ્રશ્ન એ છે કે મોક્ષનુ સુખ કોણ ભોગવશે? માટે જીવ, બ્રહ્મ અને બ્રહ્મ, જીવ ન હતો, નથી અને થશે પણ નહિ,

(પ્રશ્ન) તો "**सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम्**" **छान्दोग्य०** (એથી) અદ્વૈત સિદ્ધિ કેવી રીતે થશે ? અમારા મતમાં તો બ્રહ્મથી ભિન્ન કોઇ સજાતીય વિજાતીય નથી તથા સ્વગત (બ્રહ્મસ્થ) અવયવોનો ભેદ ન હોવાથી બ્રહ્મજ સિદ્ધ થાય છે પરન્તુ જો જીવને અલગ માનવામા આવે તો અદ્વૈત સિધ્ધ કેવી રીતે થઇ શકે ?

(ઉત્તર) એવા ભ્રમમા શા માટે પડો છો ? વિશેષ્ય વિશેષણને સમજો. વિશેષણનું શું ફલ છે ? યદિ કહો કે "**व्यावर्त्तकं विशेषणं भवतीति**" અર્થાત્ વિશેષણ ભેદકારક હોય છે તો આટલો અર્થ વધારે સ્વીકારો કે ' **प्रवर्त्तकमपि विशेषणं भवतीति** " અર્થાત્ વિશેષણ પ્રવર્ત્તક અને પ્રકાશક પણ થાય છે માટે અદ્વૈત એ બ્રહ્મનુ વિશેષણ સમજો તેમા વ્યાવર્ત્તક ધર્મ એ છે કે જે અનેક જડ પદાર્થો અને જીવો છે તેનાથી અદ્વૈત એ વિશેષણ બ્રહ્મને અલગ કરે છે. અને વિશેષણનો પ્રકાશક ધર્મ એ છે કે બ્રહ્મ એક છે એવી પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. જેમકે " **अस्मिन्नगरेऽद्वितीयां धनाढ्यो देवदत्त** " " **अस्यांसेनायामद्वितीय शूरवीरो विक्रमसिंह** " કોઇએ અમુક માણસને કહ્યુ કે આ નગરમા અદ્વિતીય ધનાઢ્ય દેવદત્ત અને આ સેનામા અદ્વિતીય શૂરવીર વિક્રમસિંહ છે, એથી એ સિદ્ધ થયુ કે આ નગરમા દેવદત્ત જેવો કોઇ ધનવાન નથી અને વિક્રમસિંહ જેવો કોઇ શૂરવીર નથી અર્થાત્ ન્યૂનતા છે તથા અદ્વિતીય વિશેષણ દેવદત્તને આપવાથી પૃથિવી આદિ જડ પદાર્થ પશુ આદિ પ્રાણીઓ તથા વૃક્ષાદિનો નિષેધ થઇ શકતો નથી. તેવીજ રીતે બ્રહ્મની સમાન જીવ અથવા પ્રકૃતિ નથી અર્થાત્ ન્યૂન છે, એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે બ્રહ્મ સદા એક છે અને જીવ તથા પ્રકૃતિસ્થ સત્વ અનેક છે એ જીવ પ્રાકૃત પદાર્થોથી બ્રહ્મને ભિન્ન કરવાને વાસ્તે તથા બ્રહ્મનુ એકત્વ સિદ્ધ કરવાને માટે અદ્વૈત અથવા અદ્વિતીય એ વિશેષણ બ્રહ્મને લગાડવામા આવે છે. માટે જીવ તથા પ્રકૃતિના કાર્યમય જગતનો અભાવ (અથવા નિષેધ) થઇ શકતો નથી અર્થાત્ એ બધુ છે પરંતુ બ્રહ્મની સમાન કાંઇ નથી માટે ગભરાટમાં નહિ પડી વિચાર કરો.

(પ્રશ્ન) બ્રહ્મની સત્ ચિત્ અને આનંદથી તથા જીવની અસ્તિ ભાતિ પ્રિયરૂપથી એકતા સિદ્ધ થાય છે તો પછી શા માટે ખંડન કરો છો ?

(ઉત્તર) થોડુ ઘણું સાધર્મ્ય મળવાથી એકતા સિધ્ધ થતી નથી. જેમ પૃથિવી જડ અને દૃશ્ય છે તેવીજ રીતે જળ અને અગ્નિ આદિ પદાર્થો પણ જડ અને દૃશ્ય છે પરંતુ એટલાથી એકતા સિધ્ધ થતી નથી. કારણ કે એમા વૈધર્મ્ય (ભેદક ગુણ) પણ છે જેમકે પૃથિવીમા ગન્ધ, કાઠિન્ય અને રૂક્ષતા આદિ ગુણો, જળમા રસ, દ્રવત્વ અને કોમલત્વાદિ ગુણો. અને અગ્નિમા રૂપ અને દાહકત્વાદિ ગુણો. એ ભેદક ધર્મને લઇ વસ્તુઓની એકતા થતી નથી. તથા મનુષ્ય અને કીડી આંખથી દેખે છે મુખથી ખાય છે અને પગથી ચાલે છે તો પણ

મનુષ્યની આકૃતિ બે પગવાળી અને કીડીની આકૃતિ અનેક પગવાળી હોવાથી એકતા થતી નથી તેવીજ રીતે પરમેશ્વરને અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત આનન્દ અનન્ત બળ, અનન્ત ક્રિયા નિર્ભ્રાન્તત્વ અને વ્યાપકતા હોવાથી પરમેશ્વર જીવથી ભિન્ન છે અને અલ્પજ્ઞાન, અલ્પબલ, અલ્પ સ્વરૂપ, ભ્રાન્તત્વ અને પરિચ્છિન્નતા આદિ ગુણોને લઇ જીવ પણ બ્રહ્મથી ભિન્ન થાય છે. (પરમેશ્વરનુ રૂપ અતિ સૂક્ષ્મ છે અને જીવનુ સ્વરૂપ એનાથી સ્થૂલ છે) માટે સ્વરૂપ પણ બન્નેના ભિન્ન છે.

(પ્રશ્ન)

अथोदरमन्तरंकुरुते । अथतस्य भयं भवतिद्वितीयाद्वै भयं भवति ॥

આ બૃહદારણ્યકનુ વચન છે. જે બ્રહ્મ અને જીવમા થોડો પણ ભેદ માને છે તેને ભય પ્રાપ્ત થાય છે કારણકે બીજાથી ભય હોય છે.

(ઉત્તર) એનો અર્થ એ નથી. પણ આ પ્રમાણે છે કે જે જીવ પરમેશ્વરનો નિષેધ (અભાવ) કરે છે અથવા અમુક દેશમા અથવા અમુક કાળમા છે તથા પરિચ્છિન્ન છે અથવા જે એની આજ્ઞા ગુણ કર્મ અને સ્વભાવથી વિરૂદ્ધ ચાલે છે અથવા બીજા મનુષ્યથી જે વૈર કરે છે તેને ભય થાય છે. કારણ કે દ્વિતીય બુધ્ધિ એટલે ઇશ્વરની સાથે મારો કશો સબધ નથી. અથવા કોઇ અમુક મનુષ્યને કહે કે હુ તમને કાંઇ સમજતો નથી. તુ મારૂ કાંઇ પણ કરી શકે તેમ નથી. અથવા કોઇની હાનિ અથવા કોઇને દુ ખ આપે તો ભય પ્રાપ્ત થાય છે. અને કોઇ પણ પ્રકારથી વિરોધ ન હોય તો તે એક કહેવાય છે. વ્યવહારમા એમ કહેવાય છે દેવદત્ત, યજ્ઞદત્ત, અને વિષ્ણુમિત્ર એક છે એટલે અવિરૂધ્ધ છે. વિરોધ ન હોવાથી સુખ થાય છે અને વિરોધ હોવાથી દુ ખ થાય છે.

(પ્રશ્ન) બ્રહ્મ અને જીવની હમેશા અનેકતા રહે છે કે કોઇ વખત એકતા પણ થાય છે ?

(ઉત્તર) હમણા આનો કેટલોક ઉત્તર ઉપર આપી આવ્યા છીએ અને વિશેષ આ પ્રમાણે છે, સાધર્મ્યના અન્વય ભાવથી (સમાન ધર્મના સબધથી) એકતા થાય છે જેમકે આકાશની સાથે મૂર્ત્ત દ્રવ્યની જડત્વ અને સદા સંબધત્વ આદિ ગુણોથી એકતા થાય છે અને આકાશના વિભુત્વ, સૂક્ષ્મત્વ, અરૂપત્વ, અનન્તત્વ ગુણોને લઇ પરિચ્છિન્ન દશ્ય મૂર્ત્ત દ્રવ્યનો ભેદ પણ આકાશમા રહે છે. અર્થાત્ પૃથિવ આદિ દ્રવ્યો આકાશની સાથે સદા અન્વય (સબધ) ભોગવે છે અને વ્યતિરેક એટલે સ્વરૂપથી ભિન્ન હોવાથી પૃથક્ પણ છે તેવીજ રીતે બ્રહ્મ વ્યાપક હોવાથી જીવ અને પૃથ્વી આદિ દ્રવ્યોથી અલગ નથી રહેતો અને સ્વરૂપથી એક પણ થતો નથી. જેમ ઘર બનાવ્યા પહેલા ભિન્ન ભિન્ન દેશમા રહેતાં માટી, લાકડા અને લોઢું આદિ આકાશમાજ રહેતા હતા અને જ્યારે ઘર બનાવવામા આવ્યુ ત્યારે પણ

આકાશમાજ છે અને નષ્ટ થઇ ગયુ ત્યારે પણ તેના અવયવો ભિન્ન ભિન્ન સ્થળમા રહેલા આકાશમાંજ છે અર્થાત્ ત્રણે કાળમા આકાશથી ભિન્ન થઇ શકતા નથી તોપણ સ્વરૂપથી ભિન્ન હોવાથી કાલત્રયમા પણ એક થતા નથી એજ પ્રમાણે જીવ અને સંસારના સર્વ પદાર્થો પરમેશ્વરમાં વ્યાપ્ય હોવાથી ત્રણે કાળમા પરમાત્માની સાથે સંબંધ છે અને સ્વરૂપથી ભિન્ન હોવાથી કદિપણ એક થતા નથી.

આધુનિક વેદાન્તીઓની દ્રષ્ટિ કાણા પુરૂષની માફક કેવળ અન્વયદર્શિની થઇ વ્યતિરેક ભાવથી વિરૂદ્ધ થઇ ગઇ છે સંસારમા કોઈ પણ એવી વસ્તુ નથી કે જેમાં સગુણ, નિર્ગુણતા, અન્વય, વ્યતિરેક, સાધર્મ્ય, વૈધર્મ્ય અને વિશેષણ ન હોય.

(**પ્રશ્ન**) પરમેશ્વર સગુણ છે કે નિર્ગુણ ?

(**ઉત્તર**) બન્ને પ્રકારનો છે.

(**પ્રશ્ન**) એક મ્યાનમા બે તલવાર કદિ રહી શકે ખરી ? એક પદાર્થમા સગુણતા અને નિર્ગુણતા કેવી રીતે રહી શકે ?

(**ઉત્તર**) જેમ જડમા રૂપાદિ ગુણ અને ચેતનના જ્ઞાનાદિ ગુણો નથી તેવીજ રીતે ચેતનમા ઇચ્છાદિ ગુણો છે અને જડના રૂપાદિ ગુણો નથી માટે **यद् गुणैः सह वर्त्तमानं तत्सगुणम्** " " **गुणेभ्यो यन्निर्गतं पृथग्भूतं तन्निर्गुणम्** " અર્થાત્ જે ગુણો સહિત છે તે સગુણ કહેવાય છે અને જે ગુણોથી રહિત છે તે નિર્ગુણ કહેવાય છે પોત પોતાના સ્વાભાવિક ગુણો સહિત અને વિરોધી ગુણોથી રહિત હોવાથી સર્વ પદાર્થ સગુણ અને નિર્ગુણ કહેવાય છે. કોઇપણ એવો પદાર્થ નથી કે જેમાં કેવળ સગુણતા અને કેવળ નિર્ગુણતા હોય. એકજ પદાર્થમાં સગુણતા અને નિર્ગુણતા રહી શકે છે તેવીજ રીતે પરમેશ્વર, પોતાના અનન્ત જ્ઞાનબલ આદિ ગુણો હોવાથી સગુણ અને જડના રૂપાદિ તથા જીવના દ્વેષાદિ ગુણોથી રહિત હોવાથી નિર્ગુણ કહેવાય છે

(**પ્રશ્ન**) સંસારમા નિરાકારને નિર્ગુણ અને સાકારને સગુણ કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ પરમાત્મા જ્યારે જન્મ નથી લેતો ત્યારે નિર્ગુણ અને જ્યારે અવતાર ધારણ કરે છે ત્યારે સગુણ કહેવાય છે

(**ઉત્તર**) એ કલ્પના કેવળ અજ્ઞાનીઓની છે જેને વિદ્યા નથી હોતી તે પશુની માફક જેમ તેમ બગડે છે. જેમ સન્નિપાત-જ્વરયુક્ત મનુષ્ય આડ બડ બકે છે તેવીજ રીતે અવિદ્વાનનુ કહેલું અને લખેલુ સમજવુ.

(**પ્રશ્ન**) પરમેશ્વર રાગી છે કે વિરક્ત ?

(ઉત્તર) રાગી પણ નહિ તેમ વિરક્ત પણ નહિ, કારણકે રાગ એમાં થાય છે કે જે પદાર્થ પોતાથી ઉત્તમ હોય પરન્તુ પરમાત્માથી કોઇ મ્હોટો અથવા પૃથક્ (દૂર) નથી. માટે પરમાત્મામા રાગનો સભવ નથી. અને જે પ્રાપ્તનો ત્યાગ કરે છે તે વિરક્ત કહેવાય છે પરન્તુ પરમાત્મા વ્યાપક હોવાથી કોઇ પણ પદાર્થનો ત્યાગ કરી શકતો નથી માટે વિરક્ત પણ નથી.

(પ્રશ્ન) ઇશ્વરને ઇચ્છા છે કે નહિ ?

(ઉત્તર) અપ્રાપ્ત ઉત્તમ પદાર્થની અથવા જેની પ્રાપ્તિમા અધિક સુખ થાય તેવા પદાર્થની ઇચ્છા થાય છે, તો એવી ઇચ્છા ઇશ્વરમા નથી કારણકે ઇશ્વરને કોઇ અપ્રાપ્ત નથી તથા તેનાથી કોઇ ઉત્તમ પણ નથી તથા પરમેશ્વર સપૂર્ણ સુખયુક્ત હોવાથી સુખનો અભિલાષી પણ નથી.

પરન્તુ ઇક્ષણ એટલે સર્વ વિદ્યાનુ બતાવવુ તથા સર્વ સૃષ્ટિનુ રચન જેને લઇને થાય છે તે છે ઇત્યાદિ સક્ષિપ્ત (ટુકમા) વિષયોને સજ્જન મનુષ્ય ઘણા વિસ્તારથી સમજી લેશે.

એ પ્રમાણે સક્ષેપથી ઇશ્વરનો વિષય લખી વેદનો વિષય લખવામા આવે છે.

यस्मादृचो अपातक्षन् यजुर्यस्मादपाकषन् । सामानि यस्य लोमान्यथर्वाङ्गिरसो मुखम् । स्कम्भन्तं ब्रूहि कतमः स्विदेव सः । अथर्व० कां० १० । प्रपा० २३ । अनु० ४ । मं. २० ॥

(પ્રશ્ન) જે પરમાત્માથી ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ પ્રકાશિત થયા છે તે કયો દેવ છે ?

(ઉત્તર) જે સર્વને ઉત્પન્ન કરી ધારણ કરી રહ્યો છે તે પરમાત્મા છે.

स्वयम्भूर्याथातथ्यतोऽर्थान् व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः ॥ यजु० अ० ४० । मं० ८ ॥

જે સ્વયંભૂ, સર્વવ્યાપક, શુધ્ધ, સનાતન, નિરાકાર પરમેશ્વર છે તે સનાતન જીવરૂપ પ્રજાના કલ્યાણને માટે યોગ્ય રીતે વેદદ્વારા સર્વ વિદ્યાનો ઉપદેશ કરે છે

(પ્રશ્ન) પરમેશ્વરને તમે સાકાર માનો છો કે નિરાકાર ?

(ઉત્તર) નિરાકાર.

(પ્રશ્ન) જો નિરાકાર છે તો વેદ વિદ્યાનો ઉપદેશ મુખ શિવાય કેવી રીતે કરી શકે ? કારણ કે વર્ણોચ્ચારણમા તાલુ આદિ સ્થાનો તથા જીભના પ્રયત્નો અવશ્ય હોવા જોઇએ

(ઉત્તર) પરમેશ્વર સર્વ શક્તિમાન્ અને સર્વવ્યાપક હોવાથી જીવોની સાથે પોતાની વ્યાપ્તિ

(સબંધ) હોવાથી વેદ વિદ્યાના ઉપદેશ કરવામાં મુખ આદિની અપેક્ષા રહેતી નથી કારણકે મુખ અને જીભથી વર્ણોચ્ચારણ પોતાનાથી ભિન્નને બોધ કરવાને માટે અપેક્ષિત છે, પોતાને માટે નહિ, કારણકે જીભ્હાદિના વ્યાપાર શિવાય મનમા અનેક વ્યવહારોના વિચારો તથા શબ્દોચ્ચારણો થતા રહે છે. કાનને આગળા-ઓથી બંધ કરી જુઓ, સાભળો કે મૂખ જીભ્હા અને તાલુ આદિ સ્થાનો શિવાય કેવી રીતે શબ્દ હોય છે ? તેવીજ રીતે જીવોને અન્તર્યામી રૂપ પરમાત્માએ ઉપદેશ આપ્યો છે. બીજાને સમજાવવાને માટે શબ્દોચ્ચારણની જરૂર છે. નિરાકાર સર્વવ્યાપક પરમાત્મા જીવસ્થ પોતાના સ્વરૂપ વડે સંપૂર્ણ વેદ વિદ્યાનો ઉપદેશ જીવોને કરે છે અને પછી મનુષ્ય શબ્દોચ્ચારણદ્વારા બીજાને સંભળાવે છે માટે ઇશ્વરમા એ દોષ આવી શકતો નથી

(પ્રશ્ન) કોના આત્મામા ક્યારે વેદો પ્રકાશિત કર્યા ?

(ઉત્તર)

अग्नेर्ऋग्वेदो वायोर्यजुर्वेदः सूर्य्यात्सामवेदः । शत० ११ । ४ । २ । ३ ॥

સૃષ્ટિની આદિમા પરમાત્માએ અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય તથા અંગિરા ઋષિઓના આત્મામા એક એક વેદનો પ્રકાશ કર્યો.

(પ્રશ્ન)

यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ॥
श्वेताश्व० अ० ६ । मं० १८ ॥

એ વચનથી તો બ્રહ્માના હૃદયમા વેદોના પ્રકાશ કર્યોછે એવું સિધ્ધ થાય છે તો પછી અગ્નિ આદિ ઋષિઓના આત્મામા પ્રકાશ કર્યો એ કેવી રીતે ?

(ઉત્તર) બ્રહ્માના આત્મામાં અગ્નિ આદિના દ્વારા સ્થાપિત કરાવ્યા. જુઓ મનુમા શુ લખ્યુ છે:—

अग्निवायुरविभ्यस्तु त्रयं ब्रह्म सनातनम् ।
दुदोह यज्ञसिद्ध्यर्थमृग्यजुः सामलक्षणम् ॥ मनु० १ । २३ ॥

પરમાત્માએ સૃષ્ટિની આદિમા મનુષ્યોને ઉત્પન્ન કરી અગ્નિ આદિ ચાર મહર્ષિઓદ્વારા ચારે વેદો બ્રહ્માને પ્રાપ્ત કરાવ્યા અને બ્રહ્માએ અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય અને અંગિરા પાસેથી ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અને અથર્વવેદનુ ગ્રહણ કર્યુ

(પ્રશ્ન) એ ચારેમા વેદોનો પ્રકાશ કર્યો અને બીજામા નહિ એથી ઇશ્વર પક્ષપાતી પણ ઠરે છે.

(ઉત્તર) તે ચારજ સર્વ જીવો કરતા અધિક પવિત્ર હતા બીજા એમના જેવા નહિ હતા, માટે પવિત્ર વિદ્યાનો પ્રકાશ એમનામાજ કર્યો

(**પ્રશ્ન**) અમુક દેશની ભાષામા વેદોનો પ્રકાશ ન કરતાં સંસ્કૃતમાંજ કેમ કર્યો ?

(**ઉત્તર**) જો કોઇ દેશ ભાષામા પ્રકાશ કરત તો ઇશ્વર પક્ષપાતી થઇ જાત કારણ કે જે દેશની ભાષામા વેદ પ્રકાશિત થાત તે દેશના લોકોને વેદ સુગમ થાત અને વિદેશીઓને દુર્ગમ થાત માટે સંસ્કૃતમા જ પ્રકાશ કર્યો કે જે કોઇ પણ દેશની ભાષા નથી અને વેદભાષા સર્વ ભાષાનુ મૂળ છે માટે એમાજ વેદોનો પ્રકાશ કર્યો. જેમ ઇશ્વરની પૃથ્વી આદિ સર્વ સૃષ્ટિ સર્વ દેશના લોકો માટે છે અને સર્વ શિલ્પવિદ્યાનુ કારણ છે તેવીજ રીતે પરમેશ્વરીય વિદ્યાની ભાષા સર્વસમાન હોવી જોઇએ કે જેથી વેદ ભણવા ભણાવવામા સર્વને સમાન પરિશ્રમ પડે અને ઇશ્વર પક્ષપાતી ન રહે.

(**પ્રશ્ન**) વેદ ઇશ્વર કૃત છે અને અન્ય ઇશ્વરકૃત નથી એમાં શુ પ્રમાણો છે ?

(**ઉત્તર**) જેવો ઇશ્વર પવિત્ર સર્વવિદ્યાજ્ઞ, શુધ્ધ ગુણકર્મ સ્વભાવ, ન્યાયકારી દયાલુ આદિ ગુણવાળો છે તેવીજ રીતે જે પુસ્તકમા ઇશ્વરના ગુણ કર્મ અને સ્વભાવને અનુકૂળ કથન હોય તેજ ઇશ્વરકૃત છે અન્ય નહિ. અને જેમા સૃષ્ટિક્રમથી પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી અને આપ્ત એટલે પવિત્ર પુરૂષોના વ્યવહારથી વિરૂદ્ધ વાતો ન હોય તે ઇશ્વરોક્ત જેમ ઇશ્વરનુ જ્ઞાન ભ્રમતત્વ રહિત છે તેવીજ રીતે જે પુસ્તકમા ભ્રમત્વ રહિત જ્ઞાન પ્રતિપાદિત હોય તે પુસ્તક ઇશ્વરોક્ત છે. જેવો ઇશ્વર છે, જેવો સૃષ્ટિક્રમ છે તેવોજ ઇશ્વર અને સૃષ્ટિક્રમ, તથા જગદાદિનુ કારણ અને જીવોનુ પદાર્થજ્ઞાન જે પુસ્તકમા પ્રતિપાદિત છે તેજ પરમેશ્વરોક્ત કહેવાય છે. પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી અવિરૂધ્ધ વિષયોનુ તથા શુધ્ધાત્માનુ જેમા વર્ણન હોય તે પુસ્તક પરમેશ્વરોક્ત કહેવાય છે એવુ પુસ્તક વેદ જ છે. (ઉપરના કારણોના અભાવને લઇને) બાઇબલ કુરાન આદિ ઇશ્વરોક્ત નથી. આની વધારે વ્યાખ્યા બાઇબલ અને કુરાનના પ્રકરણમા એટલે તેરમા અને ચૌદમા સમુલ્લાસમા કરીશું.

(**પ્રશ્ન**) વેદ ઇશ્વરીય હોવાની કોઇ પણ આવસ્યકતા નથી કારણકે મનુષ્ય ક્રમથી જ્ઞાન વધારી પુસ્તક પણ બનાવી લેશે

(**ઉત્તર**) કદિ પણ બનાવી શકશે નહિ. કારણ કે કારણ વિના કાર્યજન્મ અસંભવ છે. જંગલી મનુષ્યો સૃષ્ટિને જોઇ વિદ્વાન્ થતા નથી. પરન્તુ જ્યારે તેને શિક્ષા આપવામાં આવે છે ત્યારેજ વિદ્વાન્ થાય છે. કોઇ મનુષ્ય શિક્ષા લીધા વગર વિદ્વાન થઇ શકતો નથી માટે જો પરમાત્મા સૃષ્ટિની આદિમાં ઋષિઓને વેદ વિદ્યા ન ભણાવત તથા તે (ઋષિઓ) બીજાઓને ન ભણાવત તો સર્વ લોકો અવિદ્વાન્ રહી જાત.

યદિ કોઇ બાળકને જન્મથી એકાન્ત દેશમાં, અવિદ્વાનોના સંગમાં અથવા પશુઓના સંગમા રાખવામા આવે તો તે જેવો સંગ તેવોજ થાય છે. આનું વધારે જ્ઞાન મેળવવુ હોય તો જંગલી ભીલ ઉપર નજર કરો. જયાસુધી આર્યાવર્ત્ત દેશમાથી અન્યદેશમા શિક્ષા

નહોતી ગઇ ત્યા સુધી મિશ્ર, (ઇજીપ્ત) યૂનાન, યુરોપ આદિ દેશના લોકોમા કશી પણ વિદ્યા ન હતી. અને ઇગ્લડના કોલબસ આદિ પુરૂષો અમેરિકામા નહોતા ગયા ત્યા સુધી તે લોકો પણ ક્રોડો વર્ષોથી મૂર્ખ હતા પછીથી સારી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી વિદ્વાન્ થઇ ગયા. માટે સૃષ્ટિની આદિમા પરમાત્મા તરફથી વિદ્યા મળ્યા પછી ઉત્તરોત્તર કાળમા વિદ્વાનો થવા લાગ્યા.

स पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात् ॥ योग सू० समाधिपादे सू० २६॥

જેમ આજ કાલ આપણે અધ્યાપકો પાસે ભણીને વિદ્વાન્ થઇએ છીએ તેમ સૃષ્ટિના આરભમા ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિ આદિ ઋષિઓના ગુરૂ પરમાત્માજ હતા. સુષુપ્તિ અને પ્રલયકાળમા જેમ જીવ જ્ઞાન રહિત હોય છે તે પરમાત્મા કદિ પણ જ્ઞાન રહિત હોતો નથી. કારણ પરમાત્માનુ જ્ઞાન નિત્ય છે માટે એ નિશ્ચય જાણવુ કે નૈમિત્તિક પદાર્થ નિમિત્ત શિવાય થઇ શકતો નથી

(પ્રશ્ન) વેદ સસ્કૃત ભાષામા પ્રકાશિત થયા અને અગ્નિ આદિ ઋષિઓ તો સંસ્કૃત ભાષા જાણતા ન હતા તો પછી તેઓ વેદના અર્થો કેવી રીતે સમજ્યા.

(ઉત્તર) પરમેશ્વરે જણાવ્યા.

ધર્માત્મા યોગી મહર્ષિ લોકો જ્યારે અમુક અમુક મંત્રના અર્થના જિજ્ઞાસુ થઇ ધ્યાનાવસ્થિત એટલે પરમાત્માના સ્વરૂપમા સમાહિત થયા ત્યારે પરમાત્માએ તેના અભીષ્ટ મત્રોના અર્થ જણાવ્યા. જ્યારે ઘણા મહાત્માઓને વેદોના અર્થો જાણવામા આવ્યા ત્યારે તે અર્થ સહ મુનિઓના ઇતિહાસગર્ભિત ગ્રન્થ બનાવ્યા. એનુ નામ બ્રાહ્મણ એટલે બ્રહ્મ (વેદ)ની વ્યાખ્યા કરનાર ગ્રન્થ

ऋषयो (मन्त्रदृष्टयः) . मन्त्रान्सम्प्राददुः ॥ निरु० १ । २० ॥

જે જે મત્રના અર્થના પ્રથમ દ્રષ્ટા જે જે ઋષિઓ થયા તથા બીજાઓને ભણાવ્યા તે તે મત્ર સાથે તે તે ઋષિનુ સ્મારક નામ અદ્યાવધિ લખવામા આવે છે માટે યદિ કોઇ ઋષિઓને મત્ર કર્તા તરીકે બતાવે તો તે મિથ્યાવાદી છે એમ સમજવું કારણ કે ઋષિઓ તો મત્રના અર્થના પ્રકાશક હતા.

(પ્રશ્ન) વેદ એ નામ કયા ગ્રન્થનુ છે ?

(ઉત્તર) ઋક્, યજુઃ, સામ અને અથર્વ (મત્રોની સંહિતાઓ) નુ, બીજા ગ્રન્થોનુ નહિ

(પ્રશ્ન)

" मंत्रब्राह्मणयो र्वेद नामधेयम् "

ઇત્યાદિ કાત્યાયનાદિ કૃત પ્રતિજ્ઞાસૂત્રાદિનો શો અર્થ કરશો ?

(ઉત્તર) જુઓ, સહિતા-પુસ્તકના આરંભમા તથા અધ્યાયની સમાપ્તિમા વેદ એવું નામ હમેશાથી લખવામા આવે છે. પરન્તુ બ્રાહ્મણ ગ્રન્થમા આરંભમા અથવા

અધ્યાયની સમાપ્તિમાં વેદ એવુ નામ લખવામા આવતુ નથી. તથા જુઓ નિરૂક્ત.

इत्यपि निगमो भवति । इति ब्राह्मणम् । नि० अ० ५ । खं० ३ । ४ ॥

छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि ॥ अष्टाध्या० ४ । २ । ६६ ॥

એથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે વેદ એ મન્ત્ર-ભાગ અને બ્રાહ્મણુ એ વ્યાખ્યા-ભાગ છે, આમા જો કોઇને વિશેષ જોવુ હોય તો તેણે મ્હારી બનાવેલી " **ऋग्वेदादिभाष्य भूमिका** " મા જોઇ લેવુ ત્યા અનેક પ્રમાણો આપી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યુ છે કે (**मंत्र ब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्**) એ વાક્ય વિરોધ હોવાથી કાત્યાયનનુ નથી.

યદિ મન્ત્ર અને બ્રાહ્મણ ગ્રન્થને વેદ માનમા આવે તો વેદો સનાતન રહી શકતા નથી કારણુ કે બ્રાહ્મણ ગ્રન્થોમા કેટલાએક ઋષિ મહર્ષિ અને રાજાઓનો ઇતિહાસ લખવામાં આવ્યો છે. અને ઇતિહાસ જન્મની પછીજ લખાય છે માટે ઇતિહાસબોધક ગ્રન્થ પણુ જન્મ પછીજ લખાય છે માટે ઐતિહાસિક ગ્રન્થમા નિત્યતા નષ્ટ થાય છે.

વેદમા (મન્ત્ર ભાગમા) કોઇનો ઇતિહાસ નથી. જે જે શબ્દથી વિશેષ બોધ થાય તે તે શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે પરન્તુ કોઇ મનુષ્યની સંજ્ઞા અથવા કથાનો પ્રસંગ (સંબંધ) વેદમાં નથી.

(પ્રશ્ન) વેદની કેટલી શાખાઓ છે ?

(ઉત્તર) અગ્યારસો સત્તાવીશ.

(પ્રશ્ન) શાખા એટલે શુ ?

(ઉત્તર) વ્યાખ્યાનને શાખા કહે છે.

(પ્રશ્ન) સંસારમા વિદ્વાન્ લોક વેદના અવયવભૂત વિભાગોને શાખા કહે છે.

(ઉત્તર) થોડાક વિચાર કરો તો સારૂ કારણુ કે જેટલી શાખાઓ છે તે આશ્વલાયન આદિ ઋષિઓના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને મન્ત્રસંહિતા પરમેશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જેમ ચારે વેદ પરમેશ્વર કૃત માનવામા આવે છે તેમ આશ્વલાયની આદિ શાખાઓ તે તે ઋષિના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આમ દરેક શાખામા મન્ત્રોની પ્રતીક રાખી વ્યાખ્યા કરે છે જેમકે તૈત્તિરીય શાખામા " **इषेत्त्वोर्जेत्वेति** " ઇત્યાદિ પ્રતીક રાખી વ્યાખ્યા કરી છે અને વેદ-સંહિતામા કોઇની પ્રતીક રાખવામા આવી નથી માટે પરમેશ્વર કૃત મૂળ ચાર વેદ વૃક્ષ અને આશ્વલાયની આદિ શાખા ઋષિ મુનિ કૃત છે આ વિષયની વિશેષ વ્યાખ્યા " **ऋग्वेदादिभाष्य भूमिका** " મા જોઇ લેવી. જેમ માતા પિતા સન્તાનો ઉપર કૃપા કરી ઉન્નતિ ઇચ્છે છે તેવીજ રીતે પરમાત્માએ મનુષ્યો ઉપર કૃપા કરી ઉન્નતિને માટે વેદોને પ્રકાશિત કર્યાં છે. જેથા અવિદ્યાન્ધકારક (ભ્રમજાળ) માથી મુક્ત થઇ વિદ્યા વિજ્ઞાન રૂપ સૂર્યને પ્રાપ્ત થઇ અત્યાનન્દમા રહે અને વિદ્યા તથા સુખોની વૃદ્ધિ કરે

(પ્રશ્ન) વેદ નિત્ય છે કે અનિત્ય ?

(ઉત્તર) નિત્ય, કારણ કે પરમેશ્વર નિત્ય હોવાથી તેના જ્ઞાન આદિ ગુણ પણ નિત્ય છે. જે પદાર્થ નિત્ય છે તેના ગુણ કર્મ સ્વભાવ પણ નિત્ય હોય છે અને અનિત્ય દ્રવ્યના અનિત્ય છે

(પ્રશ્ન) શું એ પુસ્તક પણ નિત્ય છે ?

(ઉત્તર) નહિ, કારણ કે પુસ્તક તો પત્ર અને શાહીનુ બનેલું છે તે નિત્ય કેવી રીતે થઇ શકે ? માટે જે શબ્દ અર્થ અને સબધ છે તે જ નિત્ય છે.

(પ્રશ્ન) ઇશ્વરે તે ઋષિઓને જ્ઞાન આપ્યુ હશે અને તે ઋષિઓએ વેદ બનાવી લીધા હશે. (એમ માનવામા આવે તો ?)

(ઉત્તર) જ્ઞેય શિવાય જ્ઞાન થઇ શકતુ નથી. ગાયત્ર્યાદિ છન્દો ષડ્જ આદિ તથા ઉદાત્ત અનુદાત્ત આદિ સ્વરના જ્ઞાનપૂર્વક રચવામા આવ્યા છે માટે એ પ્રમાણેનુ નિર્માણ સર્વજ્ઞ સિવાય અશક્ય છે

વ્યાકરણ, નિરૂક્ત અને છન્દ આદિ ગ્રન્થો ઋષિ મુનિઓએ વિદ્યાના પ્રકાશને માટે બનાવ્યા છે પરન્તુ જો ઇશ્વર વેદોનો પ્રકાશ ન કરે તો કોઇ કઇ પણ બનાવી શકે નહિ, માટે વેદ પરમેશ્વરોક્ત છે. અને એ (વેદાજ્ઞા) પ્રમાણે સર્વ લોકોએ વ્યવહાર કરવો જોઇએ. યદિ કોઇ પૂછે કે તમારો શો મત છે તો ઉત્તર આપવો કે અમારો મત વેદ છે અર્થાત્ વેદોમા જે કાઇ કહ્યું છે તે અમે માનીએ છીએ.

હવે આનાથી આગળ સૃષ્ટિનો વિષય લખવામાં આવશે અને ઇશ્વરનો તથા વેદનો વિષય સક્ષેપથી આ સમુલ્લાસમા લખ્યો છે ૭

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थ-
प्रकाशे सुभाषाविभूषितईश्वरवेदविषये
सप्तमः समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ ७ ॥

अथाष्टमसमुल्लासारम्भः॥

अथ सृष्ट्युत्पत्तिस्थितिप्रलयविषयान् व्याख्यास्यामः।

इयं विसृष्टिर्यत आ बभूव यदि वा दधे यदि वा न।
यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्त्सो अङ्ग वेद यदि वा न वेद॥ १॥
तम आसीत्तमसा गूढमग्रे प्रकेतं सलिलं सर्वमा इदम्।
तुच्छ्येनाभ्वपिहितं यदासीत्तपसस्तन्महिना जायतैकम्॥ २॥
ऋ० मं० १०। सू० १२९। मं० ७। ३॥
हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ ३॥
ऋ० मं० १०। सू० १२१ मं० १॥
पुरुष एवेदꣳ सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम्। उतामृतत्वस्येशानो
यदन्नेनातिरोहति॥ ४॥ यजुः अ० ३१। मं० २॥

यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्य-भिसंविशन्ति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्म॥ ५॥ तैत्तिरीयोपनि० भृगुवल्ली। अनु० १॥

હે (અङ्ग) મનુષ્ય! જેનાથી આ વિવિધ સૃષ્ટિ પ્રકાશિત થઇ છે. જે ધારણ અને પ્રલય કરે છે, જે આ જગતનો સ્વામી છે, જે વ્યાપકમા આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય થાય છે, તે પરમાત્મા છે તેને તુ સમજ અને બીજાને સૃષ્ટિ-કર્ત્તા માન નહિ. ૧

આ સર્વ જગત્ સૃષ્ટિની પહેલા અન્ધકારથી આવૃત અને રાત્રિ સ્વરૂપમાં હોવાથી જાણવાને અયોગ્ય હતુ. તથા તુચ્છ એટલે અનન્ત પરમેશ્વરની સન્મુખ એકદેશી હતું પછી પરમાત્માએ પોતાના સામર્થ્ય વડે કારણ-રૂપ જગતને કાર્ય રૂપ બનાવ્યુ. ૨

હે મનુષ્યો ! જે પરમાત્મા સર્વ સૂર્યાદિ તેજસ્વી પદાર્થોનો આધાર છે અને જે આ વર્તમાન તથા ભવિષ્યત્ જગતનો અદ્વિતીય પતિ છે તેજ જગતની ઉત્પત્તિની પહેલા વિદ્યમાન હતો અને તેણેજ પૃથિવીથી લઇ સૂર્ય પર્યન્ત પદાર્થો રચ્યા છે માટે તેજ પરમાત્મદેવની પ્રેમથી ભકિત કર્યા કરો. ૩

હે મનુષ્યો જે પુરૂષ (સર્વમા પરિપૂર્ણ) અવિનાશી કારણ (પ્રકૃતિ) અને જીવોનો સ્વામી છે તથા પ્રકૃતિ અને જીવથી ભિન્ન છે તેજ ત્રૈકાલિક જગતનો બનાવનાર છે. ૪

જે પરમાત્માની રચનાથી સર્વ પૃથિવ્યાદિ ભૂત ઉત્પન્ન થાય છે, જીવે છે અને પ્રલીન થાય છે તે બ્રહ્મ છે તેને જાણવાની ઇચ્છા કરો. ૫

जन्माद्यस्य यतः ॥ शारीरिक सू० अ० १। पा० १। सू० २॥

જેનાથી આ જગતનો જન્મ સ્થિતિ અને પ્રલય થાય છે તેજ બ્રહ્મ છે માટે તે જાણવાને યોગ્ય છે.

(**પ્રશ્ન**) આ જગત્ પરમેશ્વરથી ઉત્પન્ન થયુ છે કે કોઇ બીજાથી ?

(**ઉત્તર**) પરમાત્માથી ઉત્પન્ન થયું છે પરન્તુ તે નિમિત્ત કારણ છે અને પ્રકૃતિ ઉપાદાન કારણ છે.

(**પ્રશ્ન**) શુ પ્રકૃતિ પરમેશ્વરથી ઉત્પન્ન નથી થઇ ?

(**ઉત્તર**) નહિ, તે તો અનાદિ છે

(**પ્રશ્ન**) અનાદિ કોને કહો છો અને કેટલા પદાર્થો અનાદિ છે ?

(**ઉત્તર**) ઇશ્વર, જીવ અને જગતનુ કારણ એ ત્રણ અનાદિ છે.×

(**પ્રશ્ન**) એમા શુ પ્રમાણ છે ?

(**ઉત્તર**)

द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते ।

तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्न्यो अभि चाकशीति ॥ १ ॥

ऋ० मं० १। सू० १६४। मं० २०॥

शाश्वतीभ्यः समाभ्यः ॥२॥ यजुः० अ० ४०। मं० ८॥

(**द्वा**) બ્રહ્મ અને જીવ (**सुपर्णा**) ચેતનતા અને પાલનાદિ ગુણોને લઇ સદૃશ (**सयुजा**) વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવથી સયુક્ત (**सखाया**) પરસ્પર હમેશાં મિત્રતાવાળા છે. તેવીજ રીતે (**वृक्षम्**) અનાદિ મૂળ કારણ=પ્રકૃતિ કાર્ય રૂપ શાખાવાળુ સ્થૂલ થઇને પ્રલય

× જેનો આદિ નથી તે અનાદિ છે અનુ૦

કાળમા છિન્નભિન્ન થાય છે એવો એ ત્રીજો અનાદિ પદાર્થ છે. એ ત્રણેના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ પણ અનાદિ છે એ ત્રણમાંથી જીવ વૃક્ષરૂપ સસારમા પાપ પુણ્યના ફળોને (**स्वाद्वत्ति**) સારી રીતે ભોગવે છે અને પરમાત્મા કર્મોનાં ફળોનો અભોક્તા થઇ ચારે તરફ અન્દર અને બ્હાર પ્રકાશમાન થઇ રહ્યો છે. જીવથી ઇશ્વર અને ઇશ્વરથી જીવ ભિન્ન છે અને એ બન્નેથી પ્રકૃતિ પણ ભિન્નસ્વરૂપવાળી છે, એ ત્રણે અનાદિ છે. ૧

(शाश्वती) અનાદિ સનાતન જીવરૂપ પ્રજાને માટે પરમાત્માએ વેદદ્વારા સર્વ પદાર્થોનો બોધ કર્યો છે ૨

अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीः प्रजाः सृजमानां स्वरूपाः ।
अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः ॥
श्वेताश्वतरोपनिषदि । अ० ४ । मं० ५ ॥

પ્રકૃતિ જીવ અને પરમાત્મા એ ત્રણે 'અજ' એટલે જન્મ રહિત છે. એ ત્રણજ સર્વ જગત્નુ કારણ છે અને એ ત્રણેનુ કોઇપણ કારણ નથી અનાદિ જીવ જ અનાદિ પ્રકૃતિનો ભોગ કરતો બદ્ધ થાય છે, પરમાત્મા ભોગ નથી કરતો માટે બદ્ધ થતો નથી. ઇશ્વર અને જીવનાં લક્ષણ ઇશ્વર વિષયમા કહ્યા છે માટે હવે પ્રકૃતિનુ લક્ષણ લખવામા આવે છે.

सत्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः प्रकृतेर्महान् महतोऽहङ्कारोऽहङ्कारात् पञ्चतन्मात्राण्युभयमिन्द्रियं पञ्चतन्मात्रेभ्यः स्थूलभूतानि पुरुष इति पञ्चविंशतिर्गणः॥
साङ्ख्यसू० अ० १। सू० ६१ ॥

(सत्व) શુદ્ધ **(रज)** મધ્ય **(तम)**=જડતા એ ત્રણ વસ્તુ મળી એક સંઘાત થાય છે એનુ નામ પ્રકૃતિ છે એનાથી મહત્તત્ત્વ બુદ્ધિ થાય છે મહત્તત્ત્વથી અહંકાર, અહંકારથી પાચ તન્માત્રા, મન સહિત અગ્યાર ઇંદ્રિયો પચતન્માત્ર જન્ય પાચ ભૂતો (પૃથિવી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ) એ ચોવીસ અને પચ્ચીસમો પુરૂષ (એટલે જીવ અને ઇશ્વર) છે એમા પ્રકૃતિ અવિકારિણી છે અને મહત્તત્ત્વ, અહંકાર અને પાચ તન્માત્રા એ પ્રકૃતિના કાર્યો છે અને દશ ઇંદ્રિયો એ, એક મન અને પાચ સ્થૂલ ભૂતોના કારણો છે અને પુરૂષ કોઇનુ ઉપાદાન કારણ નથી તેમ કોઇનુ કાર્ય પણ નથી,

सदेव सोम्येदमग्र आसीत् ॥१॥ छान्दो० । प्र० ६ । खं० २ ॥
असद्वा इदमग्र आसीत् ॥२॥ तैत्तिरीयोपनि० । ब्रह्मानन्दव० अनु० ७॥
आत्मैवेदमग्र आसीत् ॥३॥ बृह० अ० १। ब्रा० ४। मं० १॥
ब्रह्म वा इदमग्र आसीत् ॥ ४ ॥ शत० ११ । १ । ११ । १ ।

હે શ્વેતકેતો ! આ જગત્ ઉત્પત્તિ પહેલા સત્ ૧, અસત્ ૨;-આત્મા ૩; અને બ્રહ્મ હતા ૪; પછી—

तदैक्षत बहुः स्यां प्रजायेयेति। सोऽकामयत बहुः स्यां प्रजायेयेति ॥
तैत्तिरीयोपनि० ब्रह्मानंदवल्ली । अनु० ६ ।

તે જ પરમાત્મા પોતાની ઇચ્છાથી બહુરૂપ થઇ ગયો છે.

सर्वं खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥

આ પણ ઉપનિષદ્‌નું વચન છે. જે આ જગત્ છે તે નિશ્ચયથી બ્રહ્મ છે. એમાં બીજા નાના પ્રકારના (અનેક પ્રકારના) પદાર્થો કોઇ નથી કિન્તુ સર્વે બ્રહ્મ રૂપજ છે.
(ઉત્તર) શા માટે એ વચનોનો અનર્થ કરો છો? કારણ કે એજ ઉપનિષદ્‌માઃ—

एवमेव खलु सोम्यान्नेन शुङ्गेनापो मूलमन्विच्छाद्भिस्सोम्य शुङ्गेन तेजोमूलमन्विच्छ तेजसा सोम्य शुङ्गेन सन्मूलमन्विच्छ सन्मूलाः सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सदायतनाः सत्प्रतिष्ठाः ॥
छान्दो० प्र० ६ । खं० ८ । मं० ४ ॥

હે શ્વેતકેતો ! અન્નરૂપ પાર્થિવ કાર્યવડે જળરૂપ મૂળ કારણને તું જાણ, કાર્યરૂપ જળવડે તેજ રૂપ મૂળ કારણને જાણ, અને તેજ રૂપ કાર્યવડે સદ્રૂપ કારણ એટલે પ્રકૃતિને જાણ આ જ સત્ય સ્વરૂપવતી પ્રકૃતિ સર્વ જગત્‌નુ મૂળ ઘર અને સ્થિતિનો આધાર છે આ સર્વ જગત્ સૃષ્ટિ (રચના) ની પહેલા અસત્ સમાન જીવાત્મા બ્રહ્મ અને પ્રકૃતિમા લીન હતુ. વાસ્તવમા જગતનો અભાવ ન હતો.

(**सर्वं खलु**) એ વચન એવું છે કે જેમ " કહીની ઇંટ અને કહીના રોડા ભાનુમતિએ કડવા જોડયાં " એવી લીલાનુ છે, કારણ કે—

सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शान्त उपासीत ॥
छान्दो० प्र० ३ । खं० १४ । मं० १ ॥
नेह नानास्ति किंचन । कठोपनि० अ० २ । वल्ली० ४। मं० ११॥

શરીરના અવયવો જ્યા સુધી શરીરની સાથે રહે છે ત્યા સુધીજ કાર્ય કરવાને લાયક રહે છે અને અલગ થયા પછી નાલાયક થાય છે તેવીજ રીતે પ્રકરણ વાક્યજ સાર્થક થઇ શકે છે પરન્તુ જો એક પ્રકરણમાંથી વાક્યને અલગ કરી પ્રકરણાન્તરમા જોડવામા આવે તો તે નિરર્થક થઇ જાય છે. સાભળો એ વાક્યોનો અર્થ—હે જીવ ! તુ બ્રહ્મની ઉપાસના કર. જે બ્રહ્મથી જગતની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ (જીવન) થાય છે જેની રચના અને ધારક શક્તિથી આ જગત્ વર્ત્તમાન છે (અથવા બ્રહ્મ સહચરિત છે) તેને છોડી બીજાની ઉપાસના કરવી નહિ. આ ચેતન માત્ર અખંડૈકરસ બ્રહ્મસ્વરૂપમા અનેક વસ્તુની મેળવણી નથી પરન્તુ એ બધી વસ્તુઓ પરમેશ્વર રૂપ આધારના ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે સ્થિત છે

(પ્રશ્ન) જગતના કેટલા કારણો છે?

(ઉત્તર) ત્રણ. ૧ નિમિત્ત, ૨ ઉપાદાન, ૩ સાધારણ. નિમિત્ત કારણ એ કહેવામા આવે છે કે જેના બનાવવાથી વસ્તુ બને અને ન બનાવવાથી ન બને. પોતે બને નહિ (અર્થાત્ પોતે રૂપાન્તરમા ન આવે. અનુ.) અને બીજાને રૂપાન્તરમા લાવે. બીજુ ઉપાદાન કારણ એ કહેવામા આવે છે કે-જેના વિના કશુંએ ન બને અને પોતેજ રૂપાન્તરમા આવી કાર્ય રૂપે થઇ જાય અને પોતાના બગડવાથી કાર્ય પણ બગડે. ત્રીજુ સાધારણ કારણ એ કહેવામા આવે છે કે જે બનાવવામા હોય અને સાધારણ નિમિત હોય.

નિમિત્ત કારણ બે પ્રકારનુ છે તેમા એક તો સર્વ સૃષ્ટિને કારણમાંથી બનાવી સ્થિતિ કરવામા પ્રલય કરવામા સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા રાખનાર મુખ્ય કારણ પરમાત્મા છે બીજુ નિમિત્ત કારણ-પરમેશ્વરની સૃષ્ટિમાથી પદાર્થોને લઇ અનેકવિધ કાર્ય બનાવનાર સાધારણ નિમિત્ત કારણ જીવ છે.

ઉપાદાન કારણ પ્રકૃતિ છે જેને પરમાણુ અથવા સર્વ જગત્ બનાવવાની સામગ્રી કહે છે, તે જડ હોવાથી પોતાની મેળે બનતી તથા બગડી શકતી નથી. બીજાના બનાવવાથી બને છે અને બગાડવાથી બગડે છે. કહીં કહીં જડના પરસ્પર સંયોગથી જડ પણ બને છે અને બગડે છે જેમકે પરમાત્મરચિત સૃષ્ટિમા પડેલુ બીજ જળાદિના સંયોગથી વૃક્ષાકાર બની જાય છે. અને અગ્નિ આદિ જડ પદાર્થના સંયોગથી બળી પણ જાય છે; પરન્તુ એનુ નિયમપૂર્વક બનવું અને બગડવુ ઇશ્વર અને જીવને આધીન છે જ્યારે કોઇ પણ વસ્તુ બનાવવામા આવે છે ત્યારે જ્ઞાન, દર્શન, બળ, હાથ, અનેક પ્રકારના સાધન, દિશા, કાળ, અને આકાશ આદિ સાધારણ કારણની જરૂર પડે છે જેમકે, એક ઘડો બનાવવો હોય તેમાં નિમિત્ત કારણ કુંભાર, ઉપાદાન કારણ માટી, દંડ, ચક્ર આદિ સામાન્ય નિમિત્ત અને દિશા, કાળ, આકાશ, પ્રકાશ, આંખ, હાથ, જ્ઞાન, ક્રિયા આદિ સાધારણ નિમિત્ત કારણની જરૂર પડે છે. એ ત્રણ કારણ શિવાય કોઇ પણ વસ્તુ બની શકતી નથી તેમ બગડી પણ શકતી નથી.

(પ્રશ્ન) નવીન વેદાન્તીઓ કેવળ પરમેશ્વરને જ અભિન્નનિમિત્તોપાદાન કારણ માને છે.

यथोर्णनाभिः सृजते गृहणते च॥ मुण्डकोपनि० मुं० १। खं० १। मं० ७॥

આ ઉપનિષદ્નું વચન છે જેમ કરોળીઓ બહારથી કોઇ પદાર્થ લેતો નથી. પોતામાંથી જન્તુઓ કાઢી તેના વતી જાળ બનાવી અને પોતેજ તેમા રમે છે તેવીજ રીતે બ્રહ્મ પોતામાથી જગત્ બનાવી એટલે પોતેજ જગદાકાર થઇ પોતે જ ક્રીડા કરી રહ્યો છે તે બ્રહ્મ કામયમાન થયો કે હુ બહુરૂપ એટલે જગદાકાર થઇ જાઉં. માત્ર સંકલ્પથીજ બ્રહ્મ જગદ્રૂપ થઇ ગયો, કારણ કે—

आदावन्ते च यन्नास्ति वर्त्तमानेऽपि तत्तथा ॥ गौड़पादीयकारिका श्लोक ३१॥
(वैतथ्य प्रकरणमां श्लोक ६)

આ માંડૂક્ય ઉપનિષદ્ ઉપર કારિકા છે. જે પ્રથમ ન હોય અને અન્તમા પણ ન રહે તે વર્ત્તમાનમાં પણ નથી માટે સૃષ્ટિની આદિમા જગત્ ન હતુ પરન્તુ બ્રહ્મ હતો અને અંતમા પણ જગત્ નહિ રહે પણ બ્રહ્મ રહેશે, તો પછી વર્ત્તમાનમાં પણ જગત્ બ્રહ્મ કેમ નહિ?

(ઉત્તર) જો તમારા કહેવા પ્રમાણે જગતનુ ઉપાદાન કારણ બ્રહ્મ માનવામાં આવે તો બ્રહ્મ પરિણામી અવસ્થાન્તર યુક્ત અને વિકારી થઇ જાય કારણ કે કારણના ગુણ કર્મ અને સ્વભાવ કાર્યમા દેખાય છે.

कारणगुणपूर्वकः कार्य्यगुणो दृष्टः ॥ वैशेषिक अ० २ । आ० १। सू० २४॥

ઉપાદાન કારણના ગુણ જેવા ગુણો કાર્યમા હોય છે હવે જો બ્રહ્મ જગતનુ ઉપાદાન કારણ હોય તો બ્રહ્મ જેવુ જગત્ હોવુ જોઇએ, પરન્તુ બ્રહ્મ સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ છે જ્યારે જગત્ કાર્યરૂપ જડ અને આનન્દ રહિત છે. બ્રહ્મ અજ છે જ્યારે જગત્ ઉત્પન્ન છે, બ્રહ્મ અદૃશ્ય છે અને જગત્ દૃશ્ય છે, બ્રહ્મ અખંડ અને જગત્ ખંડ રૂપ છે જો બ્રહ્મથી પૃથિવ્યાદિ કાર્યો ઉત્પન્ન થયા હોય તો પૃથિવી આદિમા રહેલા જડત્વાદિ ગુણો બ્રહ્મમા પણ હોવા જોઇએ જો એમ માનવામા આવે તો જેમ પૃથિવી આદિ જડ છે તેમ બ્રહ્મ પણ જડ હોવો જોઇએ અથવા જેમ પરમાત્મા ચેતન છે તેમ પૃથિવી આદિ પણ ચેતન હોવા જોઇએ તમે જે કરોળીઆનુ દૃષ્ટાન્ત આપ્યુ તે પણ તમારા મતનુ સાધક નથી પણ બાધક થાય છે કારણ કે તન્તુનુ ઉપાદાન કારણ જડ શરીર છે અને નિમિત્ત કારણ જીવાત્મા છે અને એ પણ પરમેશ્વરની અદ્‌ભુત રચનાનો પ્રભાવ છે કે બીજા જન્તુના શરીરમાથી જીવ તન્તુ કાઢી શકતો નથી

વ્યાપક બ્રહ્મ પણ કરોળીયાની પેઠે પોતામા વ્યાપ્ત પ્રકૃતિ=પરમાણુ રૂપ કારણમાથી સ્થૂલરૂપ જગત્ બનાવી પોતે તેમા વ્યાપક થઇ આનન્દમય થઇ રહ્યો છે.

પરમાત્માએ ઇક્ષણ કર્યુ એટલે દર્શન, વિચાર અને કામના કરી કે હુ જગત બનાવી પ્રસિદ્ધ થાઉ એટલે જ્યારે જગત ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જીવોના વિચારમા ધ્યાનમા જ્ઞાનમા ઉપદેશમા અને શ્રવણમા પરમેશ્વર પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને સર્વ સ્થૂલ પદાર્થોની સાથે વર્ત્તમાન થાય છે જ્યારે પ્રલય થાય છે ત્યારે એને મુક્ત જીવો શિવાય કોઇ પણ જાણી શકતુ નથી. ઉપર કહેલી કારિકા પણ ભ્રમમૂલક છે કારણ કે જ્યારે સૃષ્ટિ નથી રચાતી ત્યારે જગત્ પ્રસિદ્ધ હોતુ નથી અને અન્તમા એટલે પ્રલયના આરંભથી લઇને જ્યા સુધી સૃષ્ટિ ફરીવાર નથી રચાતી ત્યા સુધી જગત્ કારણ રૂપે સૂક્ષ્મ થઇ અપ્રસિદ્ધ રહે છે.

तम आसीत्तमसा गूढमग्रे ॥ ऋ० मं० १० । सू० १२९ । मं० ३॥
आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ मनु० १-५

આ સર્વ જગત્ પહેલાં એટલે પ્રલયકાળમા અંધકારથી ઢંકાયલુ હતું તે સમયમા કોઇપણ ઇંદ્રિય વડે જાણવાને શક્ય નહોતુ એનુ અનુમાપક પ્રસિદ્ધ ચિન્હ પણ ન હતુ તથા તર્કમાં આવવાને પણ અશક્ય હતુ માટે જગત્ સ્થિતિ કાળમાજ જગત જાણવામાં આવે છે. પ્રસિદ્ધ અનુમાપક ચિહ્નોથી પણ અનુમતિ થઇ શકે છે તથા યથાવત્ ઉપલબ્ધ પણ થાય છે માટે ઉક્ત કારિકાકારે વર્ત્તમાનમા પણ જે જગતનો અભાવ લખ્યો છે તે સર્વથા અપ્રમાણિક છે કારણકે પ્રમાતા જેને પ્રમાણોથી જાણે છે અને પ્રાપ્ત કરે છે તે કદિ પણ ઉલટુ થઇ શકતું નથી

(પ્રશ્ન) જગત્ બનાવવામાં પરમાત્માને શું પ્રયાજન છે?

(ઉત્તર) નહિ બનાવવામા શુ પ્રયોજન છે?

(પ્રશ્ન) જો ન બનાવત તો આનન્દમા રહેત અને જીવોને પણ સુખ દુ ખ પ્રાપ્ત ન થાત.

(ઉત્તર) એ કામ આળસુ અને દરિદ્ર લોકોનુ છે-પુરૂપાર્થીનુ નથી. પ્રલયસ્થ સુખ દુ.ખ વગરના જીવો કરતા દુ:ખ મિશ્રિત સુખ ભોગવનાર સંસારસ્થ જીવો ઉત્તમ છે. સસારસ્થ જીવોને બીજો એ લાભ છે કે કેટલાક પવિત્રાત્માઓ મોક્ષના સાધનો મેળવી મોક્ષના આનન્દને પણ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે સુષુપ્તિની માફક પ્રલયમા નકામા પડયા રહેવું સારૂ નથી. તથા જો પરમાત્મા સૃષ્ટિ ન બનાવત તો પ્રલય પહેલાની સૃષ્ટિમા કરેલાં જીવાત્માઓના કર્મોનુ ફળ ઇશ્વર કેવી રીતે આપી શકત અને જીવો કેવી રીતે ભોગવી શકત?

જો તમને કોઇ પૂછે કે આખ હોવાનુ શુ પ્રયોજન છે! તો તમે એજ ઉત્તર આપશો કે "જોવુ" એજ પ્રયોજન છે, તો તેજ પ્રમાણે ઇશ્વરમા જે જગત્ રચવાનુ સામાર્થ્ય અને જ્ઞાન છે તેનુ પણ જગત રચવા શિવાય શુ પ્રયોજન હોઇ શકે? જગત્ બનાવવાથીજ ઇશ્વરના ન્યાય દયા આદિ ગુણો પણ સાર્થક થઇ શકે છે. જગત્ના ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલયો કરવાથીજ ઇશ્વરનુ અનન્ત સામર્થ્ય સફલ થાય છે. માટે જેમ આખનો સ્વાભાવિક ગુણ "જોવુ" છે તેવીજ રીતે ઇશ્વરનો સ્વાભાવિક ગુણ જગતની ઉત્પત્તિ કરી સર્વ જીવોને અસખ્ય પદાર્થો આપી પરોપકાર કરવો એ છે.

(પ્રશ્ન) બીજ પહેલુ કે ફળ?

(ઉત્તર) બીજ, કારણ કે બીજ, હેતુ, નિદાન, નિમિત્ત અને કારણ ઇત્યાદિ શબ્દો એકાર્થવાચક છે અને કારણ હમેશા કાર્યની પહેલાજ હોય છે

(પ્રશ્ન) જો ઇશ્વર સર્વ શક્તિમાન્ છે તો કારણ અને જીવને પણ ઉત્પન્ન કરતો હોવો જોઇએ; નહિ તો તે સર્વ શક્તિમાન્ ન હોવો જોઇએ.

(ઉત્તર) સર્વશકિતમાન્ શબ્દનો અર્થ પહેલા લખી આપ્યો છે. શું સર્વશક્તિમાન્ તે હોઇ શકે કે જે અસભવનીયનો પણ કર્ત્તા માનવામા આવે? જો અસંભવનીય કાર્યનો કર્ત્તા ઇશ્વર માનવામાં આવે તો અમે પૂછીએ છીએ કે ઇશ્વર બીજા

ઇશ્વરને પેદા કરી પોતે મરી શકે છે કે નહિ ? તથા પોતે જડ, દુઃખી, અન્યાયકારી, અપવિત્ર અને કુકર્મી આદિ પણ થઇ શકે છે કે નહિ ? અગ્નિ જળ અને પૃથિવીના ઉષ્ણત્વ શીતત્ત્વ અને કઠિનત્વાદિ સ્વાભાવિક ગુણોને ઇશ્વર પણ ઉલટા કરી શકતો નથી તથા ઇશ્વરના નિયમો સત્ય અને પરિપૂર્ણ હોવાથી પરિવર્તિત પણ થઇ શકતા નથી. માટે સર્વશક્તિમાનનો અર્થ એટલોજ છે કે ઇશ્વર કોઇની (બીજા કર્ત્તાની) પણ સહાયતા લીધા વિના પોતાનાં સર્વ કાર્યો કરી શકે છે.

(પ્રશ્ન) ઇશ્વર સાકાર છે કે નિરાકાર ? જો નિરાકાર માનવામાં આવે તો હાથ આદિ સાધનો શિવાય ઇશ્વર જગત્ બનાવી શકે નહિ. અને જો સાકાર માનવામા આવે તો કોઇ પણ જાતનો દોષ આવતો નથી.

(ઉતર) ઇશ્વર નિરાકાર છે. જે સાકાર હોય તે ઇશ્વર થઇ શકે નહિ કારણ કે સાકાર હમેશા પરિમિતશક્તિયુક્ત, દેશ, અને કાળવડે પરિછિન્ન તથા ક્ષુધા, તૃષા, છેદન, ભેદન, શીતોષ્ણ જ્વર આદિની પીડાસહિત હોય છે જેમ આપણે સાકાર એટલે શરીરધારી હોઇ ત્રસરેણુ અણુ પરમાણુને વશમા લઇ શકતા નથી તેવીજ રીતે જો ઇશ્વર સ્થૂલ દેહધારી હોય તો ઉક્ત સૂક્ષ્મ પદાર્થોને વશમાં લઇ સ્થૂલ જગત બનાવી શકે નહિ. પરમાત્મા નિરાકાર હોવા છતા પોતાની અનન્ત શક્તિ વડે એવું મ્હોટુ કામ કરે છે કે જે જીવ અને પ્રકૃતિથી સર્વથા અશક્ય છે. પરમાત્મા નિરાકાર છે તેથીજ પ્રકૃતિમા પણ વ્યાપક હોઈ તેને જગદાકાર બનાવે છે.

(પ્રશ્ન) મનુષ્યાદિના માતા પિતા સાકાર છે તો જ મનુષ્યો સાકાર થઇ શકે છે અને જો નિરાકાર હોત તો તેના સતાનો પણ નિરાકાર જ થાત તેવી જ રીતે નિરાકાર ઇશ્વરે બનાવેલુ જગત પણ નિરાકારજ હોવુ જોઇએ.

(ઉત્તર) એ તમારો પ્રશ્ન બાળકના જેવો છે કારણ કે અમે ઉપર જણાવ્યુ છેકે ઇશ્વર જગત્‌નુ ઉપાદાન કારણ નહિ પરતુ નિમિત્ત કારણ છે. ઉપાદાન કારણ તો પરમાણુઓ છે અને તે પરમાણુઓ નિરાકાર નથી અને કાર્યવસ્તુ કરતાં સૂક્ષ્મ આકાર વાળા છે

(પ્રશ્ન) શુ કારણ વિના પરમેશ્વર કાર્ય નથી બનાવી શકતો ?

(ઉત્તર) નહિ કારણકે જેનો સર્વથા અભાવ છે તેનો ભાવ થઇ શકતો નથી કોઇ કહે કે મે વન્ધ્યાના પુત્ર અને પુત્રીનો વિવાહ જોયો. પુત્રે નરશૃંગનુ ધનુષ્ય ધારણ કર્યુ હતુ. બન્નેએ આકાશપુષ્પોની માળા પહેરી હતી અને મૃગતૃષ્ણિકાના જળમા સ્નાન કરી ગન્ધર્વ નગર (ભ્રમસ) રહેતા હતા. ત્યાં વૃષ્ટિ વગર અને પૃથિવી વગર દરેક જાતના ધાન્યો પેદા થાય છે ! એ સઘળું જેમ અસભવનીય છે તેમ કારણ વગરનુ કાર્ય હોવુ અસભવિત છે. તથા જેમ કોઇ કહે કે **मम माता पितरौ न स्तोऽहमेवमेवजातः । मम मुखे जिह्वानास्ति वदामि च ।** મારા માતા પિતા નથી હુ એમજ થઇ ગયો. મારા મોઢામાં જીભ નથી પણ હું બોલું છું. દરમાં સર્પ ન હતો પણ

નિકળી આવ્યો. હુ કયાંય પણ ન હતો અને આ પણ કયાંય ન હતો અને અમે બધા આવ્યા એ બધી અસંભવિત વાતો પ્રમત્તગીત એટલે ગાંડા મનુષ્યોની છે.

(પ્રશ્ન) જો કારણ વિના કાર્ય નથી થતું તો કારણનુ કારણ શુ છે ?

(ઉત્તર) જે કેવળ કારણ રૂપજ છે તેનુ કોઇનુ કાર્ય હોતુ નથી. જે કોઇનુ કારણ રૂપ અને કોઇનું કાર્યરૂપ હોય તે બીજુ કહેવાય છે. જેમકે પૃથવી ધરનુ તો કારણ છે અને જલનું કાર્ય છે પરન્તુ પ્રકૃતિ તો આદિ કારણ છે માટે અનાદિ છે.

मूले मूला भावाद॒ऽलं मूलम् ॥ सांख्य द. अ. १ सू. ६७

મૂળનુ મૂળ એટલે કારણનું કારણ હોતુ નથી માટે અકારણજ સર્વનુ કારણ હોય છે, કારણ કે કોઇ પણ કાર્ય બનાવવામા ત્રણ કારણની આવશ્યકતા પડેજ છે જેમકે એક કપડુ બનાવવું છે તો તેમાં વણકર, સૂતર અને નલિકા આદિ પહેલા હોવાંજ જોઇએ, તેવીજ રીતે જગતની ઉત્પત્તિ પહેલા પરમેશ્વર, પ્રકૃતિ, કાળ, આકાશ અને જીવો હોવાજ જોઇએ, જો એમાથી એક પણ ન હોય તો જગત્ કદિ પણ બની શકે નહિ.

अत्र नास्तिका आहुः—शून्यं तत्त्वं भावो विनश्यति वस्तुधर्मत्वाद्विनाशस्य ॥ १ ॥ [illegible]० अ० १ । सू० ४४ ॥
अभावात्भावोत्पत्तिर्नानुपमृद्य प्रादुर्भावात् ॥ २ ॥
ईश्वरः कारणं [illegible]षकर्माफल्यदर्शनात् ॥ ३ ॥
अनिमित्ततो भावोत्पत्तिः [illegible]तैक्ष्ण्यादिदर्शनात् ॥ ४ ॥
सर्वमनित्य[illegible]त्पत्तिविनाशधर्मकत्वा[illegible] ॥ ५ ॥
सर्वं नित्यं पञ्चभूतनित्यत्वा[illegible] ॥ ६ ॥
सर्वं पृथग् भावलक्षणपृथक्त्वात् ॥ ७ ॥
सर्वमभावो भावेष्वितरेतराभावसिद्धेः ॥८॥ न्यायसू० अ० ४ । आ०१॥

અહિંઆ નાસ્તિક લોકો એમ કહે છે કે શૂન્યજ બધા પદાર્થોનુ કારણ છે કારણ કે સૃષ્ટિ પહેલા શૂન્ય હતું, છેવટેમા પણ શૂન્ય થઇ જશે અને વર્ત્તમાન પદાર્થો પણ શૂન્યજ છે.

(ઉત્તર) શૂન્ય એટલે શુ ? કારણ કે આકાશ, અદશ્ય, અવકાશ અને બિન્દુઓનો વાચક શૂન્ય શબ્દ છે. સર્વ પદાર્થો શૂન્ય છે એનો અર્થ એજ થાય છે કે સર્વ પદાર્થો અદશ્ય છે. શૂન્યથી જગત્ બને છે તેનો અર્થ એજ છે, જેમકે શૂન્ય એટલે બિન્દુમાથી રેખા અને રેખામાથી વર્તુલાકાર થાય છે તેમજ ઇશ્વરની રચનાથી શૂન્ય એટલે અદશ્ય પ્રકૃતિમાંથી ભૂમિ પર્વત આદિ બધુ બને છે. પણ જો શૂન્ય એટશે

અભાવજ કહેવામા આવતો હોય તો " સર્વ શૂન્ય છે " એ વાક્ય બોલનાર શૂન્ય ન હોવાથી અસત્ય છે. ૧

બીજો નાસ્તિક એમ કહે છે કે અભાવથી ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે. જેમકે બીજનુ મર્દન કરીનેજ અંકુર પેદા થાય છે પરન્તુ જો બીજ તોડીને જોવામાં આવે તો તેમાં અંકુરનો અભાવજ છે માટે ઉત્પત્તિનુ કારણ અભાવજ છે.

(ઉત્તર) જે બીજનુ ઉપમર્દન કરે છે તે બીજમા પહેલીથી જ હોવો જોઇએ કારણકે જો ઉપમર્દક ન હોત તો ઉપમર્દન થઇ શકત નહિ અને તેના શિવાય અંકુર પણ ઉત્પન્ન થઇ શકત નહિ.

ત્રીજો નાસ્તિક એમ કહે છે કે કર્મોનુ ફળ મનુષ્યને કર્મ કરવાથી મળતું નથી કારણકે કેટલાક કર્મો નિષ્ફળ પણ જોવામા આવે છે એથી અનુમાન કરવામા આવે છે માટે અનુમાન કરવામા આવે છે કે ફળ મળવુ એ ઇશ્વરાધીન છે જે કર્મનુ ફળ ઇશ્વર આપવાને ઇચ્છે છે તેનુ ફળ આપે છે અને જેનુ ફળ આપવા નથી ઇચ્છતો તેનુ નથી આપતો એ કારણથી કર્મનુ ફળ ઇશ્વરને આધીન છે.

(ઉત્તર) જો કર્મનુ ફળ ઇશ્વરાધીન હોય તો કર્મ વિના ફળ કેમ નથી આપતો ! માટે ઇશ્વર સ્વતન્ત્ર થઇ કર્મ ફળ આપતો નથી પણ જીવ જેવુ કર્મ કરે છે તેવુ ફળ આપે છે.

ચોથો નાસ્તિક એમ કહે છે કે નિમિત્ત શિવાય પદાર્થોની ઉત્પત્તિ થાય છે. જેમકે બાવળ આદિ ઝાડના કાટાઓ તીક્ષ્ણ અણીવાળા થાય છે. માટે એમ અનુમાન થાય છે કે જ્યારે જ્યારે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ત્યારે શરીર આદિ પદાર્થો નિમિત્ત શિવાય પેદા થાય છે.

(ઉત્તર) જેનાથી વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે તેજ તેનુ નિમિત્ત છે જો એમ ન હોય તો કાટા વિનાના ઝાડને કાટા કેમ નથી ઉત્પન્ન થતા.

પાચમો નાસ્તિક એમ કહે છે કે, દરેક વસ્તુ ઉત્પત્તિ અને વિનાશવાળી છે માટે સર્વ વસ્તુઓ અનિત્ય છે.

श्लोकार्द्धेन प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ग्रन्थ कोटिभिः ।
ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः ॥

આ કોઇ ગ્રન્થનો શ્લોક છે નવીન વેદાન્તીઓ પાચમી નાસ્તિક કોટીમાં છે કારણકે તેઓ કહે છે કે બ્રહ્મજ સત્ય છે અને જગત્ મિથ્યા છે જીવ પણ બ્રહ્મથી અલગ નથી.

(ઉત્તર) જો સર્વની અનિત્યતા નિત્ય છે તો " સર્વ અનિત્ય છે. " એ બની શકતું નથી.

(પ્રશ્ન) સર્વની અનિત્યતા પણ અનિત્ય છે જેમકે અગ્નિ સર્વ કાષ્ઠોને બાળીને પોતે પણ વિનષ્ટ થાય છે.

(ઉત્તર) જે વસ્તુ જે કાળમા વિદ્યમાનતાથી બરોબર જાણવામાં આવે છે તે વસ્તુનો તે કાળમા વિનાશ માનવો, તથા પરમસૂક્ષ્મ કારણને અનિત્ય કહેવું એ પણ નથી.

વેદાન્તી લોકો બ્રહ્મથી જગતની ઉત્પત્તિ માને છે અને બ્રહ્મને સત્ય માને છે માટે સત્યબ્રહ્મનુ કાર્ય કદિપણ અસત્ય થઇ શકે નહિ જો સ્વપ્ન રજ્જુ સર્પાદિની માફક કલ્પિત કહે તો પણ બની શકતુ નથી, કારણ કે કલ્પના ગુણ છે અને ગુણથી દ્રવ્ય બની શકતુ નથી દ્રવ્યથી ગુણો અલગ પણ રહી શકતા નથી જો કલ્પનાનો કરનાર નિત્ય છે તો કલ્પના પણ નિત્ય હોવી જોઇએ, નહિતો કલ્પકને પણ અનિત્ય માનવો જોઇએ જેમ અદૃષ્ટ અને અશ્રુત પદાર્થો સ્વપ્નમા આવતા નથી, કિન્તુ જાગ્રદવસ્થામા સત્ય પદાર્થના સબધથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો સસ્કાર એટલે વાસનારૂપ જ્ઞાન આત્મામા સ્થિર થાય છે, તેજ પદાર્થો સ્વપ્નમા દેખવામા આવે છે, તથા સુષુપ્તિદશામા બાહ્ય પદાર્થોનુ જ્ઞાન ન હોવા છતા બાહ્ય પદાર્થોની વિદ્યમાનતા હોય છે તેમ પ્રલય કાળમા કારણ–દ્રવ્ય વિદ્યમાન રહે છે જો સસ્કાર શિવાય સ્વપ્ન આવતુ હોય તો જન્માન્ધને પણ રૂપનુ સ્વપ્ન આવવુ જોઇએ માટે ત્યા (સ્વપ્નદશામા) જ્ઞાન માત્ર રહે છે અને પદાર્થો બધા બ્હાર વિદ્યમાન્ રહે છે

પ્રશ્ન—જેમ જાગૃત્ અવસ્થાના પદાર્થો સ્વપ્નમા અને સ્વપ્ન તથા જાગૃત્ અવસ્થાના પદાર્થો સુષુપ્તિમા અનિત્ય થાય છે, તેવીજ રીતે જાગૃત્ દશાના પદાર્થોને પણ સ્વપ્નના પદાર્થો જેવા માનવા જોઇએ

ઉત્તર—એમ કદિપણ માની શકાતુ નથી, કારણ કે સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિમા બાહ્ય પદાર્થોનુ અજ્ઞાન માત્ર રહે છે, તેથી બાહ્ય પદાર્થોનો અભાવ માની શકાતો નથી. વ્યવહિત ઘણા પદાર્થો અદૃષ્ટ રહે છે એથી કાઇ તે પદાર્થોનો અભાવ માની શકાતો નથી માટે જે ઉપર કહેવામા આવ્યુ છે કે બ્રહ્મ જીવ અને જગતનુ કારણ એ અનાદિ છે તેજ સત્ય છે

છઠ્ઠો નાસ્તિક એમ કહે છે કે—પાચ ભૂતો નિત્ય હોવાથી બધુ જગત્ નિત્ય છે

ઉત્તર—એ કથન ઠીક નથી, કારણકે જે પદાર્થના ઉત્પત્તિ અને વિનાશના કારણો જોવામા આવે છે તે પણ જો નિત્ય માનવામા આવે તો સવ સ્થૂલ શરીર, ઘટ પટાદિની ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ દેખવામા ન આવવા જોઇએ માટે ઉત્પન્ન અને વિનષ્ટ પદાર્થોને નિત્ય માની શકાતા નથી.

સાતમો નાસ્તિક એમ કહે છે કે— બધુ અલગ અલગ છે કોઇ એક પદાર્થ નથી. જે જે પદાર્થ આપણે જોઇએ છીએ, તે એક નથી.

ઉત્તર—અવયવોમા અવયવી, વર્તમાન કાળ, આકાશ, પરમાત્મા અને જાતિ એક છે, પૃથક્ પૃથક્ પદાર્થોના સમૂહમા તે એકત્વથી રહે છે એમા સ્વાવધિક પૃથકત્વ નથી (પોતાનુ પૃથકત્વ પોતામા નથી) સ્વરૂપથી તે પૃથક્ છે અને પૃથક્ પૃથક્ પદાર્થોમાં તે એક છે.

આઠમો નાસ્તિક એમ કહે છે કે— દરેક વસ્તુમા ઇતરેતર અભાવની સિદ્ધિ થવાથી બધુ અભાવ રૂપ છે જેમકે- "अनश्वो गौ" "अगौरश्व" ગાય ઘોડો નથી અને ઘોડો ગાય નથી. માટે સર્વ અભાવ રૂપ માનવુ જોઇએ.

ઉત્તર—સર્વ પદાર્થોમા ઇતરેતરાભાવ રહો પરન્તુ "गवि गौ अश्वे अश्व इति भावो वर्त्तत एव" ગાયમા ગાયનો અને ઘોડામા ઘોડાનો ભાવ જ છે. અભાવ કદી નથી હોતો. જો પદાર્થનો ભાવજ ન હોય તો ઇતરેતરાભાવ શામા કહેવાય !

નવમો નાસ્તિક કહે છે કે- સ્વભાવથી જગતૂની ઉત્પત્તિ થાય છે, જેમ કે પાણી અને અન્ન એકત્રિત થઇ સડવાથી કૃમિ ઉત્પન્ન થાય છે, બીજ પૃથિવી અને જળના મળવાથી જેમ ઘાસ, વૃક્ષ અને પાષાણાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, સમુદ્ર અને વાયુના સબધથી જેમ તરગ અને તરગથી ફીણ, તથા ચૂનો, હળદર અને લીબુનો રસ મળવાથી જેમ રોરી (લાલરગ) ઉત્પન્ન થાય છે, તેવીજ રીતે જગત્, તત્ત્વોના સ્વાભાવિક ગુણોથી ઉત્પન્ન થયુ છે-એનો બનાવનાર કોઇ નથી

ઉત્તર—જગત્ની ઉત્પત્તિ જો સ્વભાવથી હોય તો વિનાશ ન થવો જોઇએ અને વિનાશ સ્વભાવથી હોય તો ઉત્પત્તિ ન થવી જોઇએ. જો બન્નેનો સ્વભાવ એકજ સમયમા માનવામા આવે તો ઉત્પત્તિ અને વિનાશની વ્યવસ્થા કદિપણ બની શકશે નહિ જો નિમિત્તથી ઉત્પત્તિ વિનાશ માનવામા આવે તો તેને ઉત્પાદ અને વિનાશવાળા દ્રવ્યોથી ભિન્ન માનવુ પડશે જો સ્વભાવથીજ ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થતા હોય, તો અમુક સમયમાજ ઉત્પત્તિ અને વિનાશનુ હોવુ અસભવિત છે અને જો સ્વભાવથીજ બધુ ઉત્પન્ન થતુ હોય, તો આ ભૂગોળની પાસે બીજા ભૂગોળ, ચદ્ર અને સૂર્ય કેમ ઉત્પન્ન થતા નથી ?

જેના જેના સબધથી જે જે ઉત્પન્ન થાય છે તે તે ઇશ્વરે બનાવેલા છે બીજ અન્ન અને જળના મળવાથી ઘાસ, વૃક્ષ અને કૃમિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેના મળ્યા શિવાય ઉત્પન્ન થતા નથી, ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનસ્થ હળદર, ચૂનો અને લીબુનો રસ એ આપોઆપ એક જગ્યાપર મળતા નથી, કોઇના મેળવવાથી મળે છે, તેમા પણ યોગ્ય રીતે મેળવવાથીજ રોરી (લાલરગ) બને છે, વધારે અથવા ઓછા પ્રમાણમા મેળવવાથી નહિ-તેવીજ રીતે જ્ઞાન અને યુક્તિ વડે પરમાત્માના મેળાવ્યા શિવાય જડ પરમાણુઓ સ્વય એકત્રિત થઇ કોઇ વિશેષ કાર્યાન્તર બની શકતા નથી, માટે સ્વભાવથી સૃષ્ટિ નથી બનતી, પરન્તુ પરમાત્માની રચનાથી બને છે

પ્રશ્ન—આ જગતૂનો કર્ત્તા કોઇ ન હતો, વર્ત્તમાનમા પણ નથી અને ભવિષ્યમા પણ કોઇ થનાર નથી, અનાદિ કાળથી આ જેવુને તેવુ જ છે, આની કદિપણ ઉત્પત્તિ થઇ નથી અને વિનાશ પણ થશે નહિ

ઉત્તર—કર્ત્તા વગર કોઇ પણ ક્રિયા અથવા ક્રિયાજન્ય પદાર્થ બની શકતો નથી જે સયોગથી બને છે તે સયોગ પહેલા હોતુ નથી અને વિયોગ પછી પણ રહેતુ નથી, આ વાત જો તમે ન માનો તો કઠણથી કઠણ પત્થર હીરો અથવા પોલાદને તોડી કટકા કરી અગ્નિમા ગાળી ભસ્મ કરી જુઓ કે એમા પૃથક્ પૃથક્ પરમાણુઓ મળ્યા છે કે નહિ, જો મળેલા છે તો કોઇ પણ સમયમા જરૂર અલગ અલગ થઇ જશે

પ્રશ્ન—અનાદિ ઇશ્વર કોઇ નથી કિન્તુ જે યોગાભ્યાસથી અણિમાદિ એશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરી સર્વજ્ઞત્વાદિ ગુણ યુક્ત થઇ કેવળજ્ઞાની થાય છે તેજ જીવ પરમેશ્વર કહેવાય છે

ઉત્તર–જો અનાદિ ઈશ્વર જગત્‌નો બનાવનાર ન હોય, તો સાધનોથી સિદ્ધ થનાર જીવોના આધારભૂત અને જીવનરૂપ જગત્, શરીર અને ઇંદ્રિયોના ગોલક કેવી રીતે બનત ! અને એના વિના જીવ સાધન કરી શકતો નથી, અને જો સાધન જ નથી તો પછી સિદ્ધ ક્યાંથી થઈ શકે ? જીવ ગમે તેવા સાધનો મેળવી સિદ્ધ થાય, પરન્તુ ઈશ્વરની જે સ્વયં સનાતન અનાદિ સિદ્ધિ છે કે જેમા અનન્ત સિદ્ધિઓ છે એવા ઈશ્વરની તુલ્ય કોઇ જીવ થઇ શકતો નથી, કારણ કે જીવનુ ગમે તેટલુ જ્ઞાન વધે તોપણ પરિમિત જ છે, અને જીવ અલ્પસામર્થ્યવાન્ છે, અનન્તજ્ઞાન અને અનન્ત સામર્થ્યવાન્ જીવ કદિપણ થઇ શકતો નથી જુઓ કોઈપણ યોગી અદ્યાવધિ ઈશ્વરકૃત સૃષ્ટિક્રમને અન્યથા કરનાર થયો નથી, વર્તમાનમા નથી અને ભવિષ્યમા થશે પણ નહિ અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્માએ આંખનો, જોવાનો અને કાનનો સાભળવાનો નિયમ બાંધ્યો છે, તેને કોઇ પણ યોગી બદલી શકતો નથી, માટે જીવ કદિપણ ઇશ્વર બની શકતો નથી.

પ્રશ્ન–ઇશ્વર કલ્પ કલ્પાન્તરમા સૃષ્ટિ વિલક્ષણ વિલક્ષણ બનાવે છે કે એક જ પ્રકારની ?

ઉત્તર–જેવી આજ કાલ છે તેવીજ પહેલા હતી અને આગળ પણ તેવીજ થશે–ભેદવાળી નહિ.

सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथा पूर्वमकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो स्वः ॥ ऋ० ॥ मं० १० । सू० १९० । मं० ३ ॥

(धाता)પરમેશ્વરે પૂર્વ કલ્પમા જેવા સૂર્ય, ચંદ્ર, વિદ્યુત્, પૃથિવી અને અન્તરિક્ષ આદિને બનાવ્યા હતા, તેવાજ આ વખતે બનાવ્યા છે અને આગળ પણ તેવાજ બનાવશે પરમાત્માના કામો ભૂલ ચૂક વિનાના હોવાથી હમેશા એકજ પ્રકારના છે જે અલ્પજ્ઞ છે અને જેના જ્ઞાનમા વૃદ્ધિ ક્ષય થયા કરે છે તેના કામમા જ ભૂલ ચૂક થાય છે, ઇશ્વરના કામમા નહિ

પ્રશ્ન–સૃષ્ટિ વિષયમા વેદાદિ શાસ્ત્રોનો અવિરોધ છે, કે વિરોધ ?

ઉત્તર–અવિરોધ છે.

પ્રશ્ન–જો અવિરોધ છે તો—

तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः । आकाशाद्वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अद्भ्यः पृथिवीः । पृथिव्या ओषधयः । ओषधिभ्योऽन्नम् । अन्नाद्रेतः । रेतसः पुरुषः । स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः ॥ तैत्तिरीयोपनि० ब्रह्मानन्दव० अनु० १ ॥

પરમેશ્વર અને પ્રકૃતિથી આકાશ અર્થાત્ કારણરૂપ દ્રવ્ય જે ચોતરફ ફેલાઇ રહ્યુ હતું, તેને એકઠુ કરવાથી અવકાશ જેવુ ઉત્પન્ન થયુ, વાસ્તવમા આકાશની ઉત્પત્તિ થતી નથી, કારણ કે જો આકાશ ન હોય તો પ્રકૃતિ પરિમાણુઓ કયા રહે ! આકાશ પછી વાયુ, વાયુ પછી અગ્નિ, અગ્નિ પછી જળ, જળ પછી પૃથિવી, પૃથિવી પછી ઓષધિ, ઓષધિઓથી અન્ન,

અન્નથી, વીર્ય અને વીર્યથી પુરૂષ એટલે શરીર ઉત્પન્ન થાય છે. અહિઆ આકાશાદિ ક્રમથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ બતાવી છે.

છાન્દોગ્યોપનિષદ્‌મા અગ્ન્યાદિથી, ઐતરેયમા જલાદિ ક્રમથી, વેદોમા કોઈ સ્થળે હિરણ્યગર્ભથી અને કોઇ સ્થળે પુરૂષાદિથી, મીમાસામા કર્મથી, વૈશેષિકમા કાળથી, ન્યાયમા પરમાણુઓથી, યોગમા પુરૂષાર્થથી, સાખ્યમા પ્રકૃતિથી અને વેદાન્તમા બ્રહ્મથી બતાવી છે એમા કોનુ સત્ય માનવુ અને કોનુ અસત્ય માનવુ ?

ઉત્તર–એ બધા સત્ય છે–કોઇ અસત્ય નથી વિપરીત (ઉલટુ) સમજનારજ જૂઠો છે, કારણ કે પરમેશ્વર જગતનુ નિમિત્તકારણ અને પ્રકૃતિ ઉપાદાનકારણ છે મહાપ્રલય થયા પછી જ્યારે સૃષ્ટિનો આરભ થાય છે, ત્યારે આકાશાદિ ક્રમથી, જ્યારે આકાશ અને વાયુનો પ્રલય નથી થતો, અને અગ્ન્યાદિનો થાય છે ત્યારે અગ્ન્યાદિ ક્રમથી સૃષ્ટિ બને છે. જ્યારે વિદ્યુત્ અગ્નિનો નાશ નથી થતો ત્યારે જલ આદિ ક્રમથી સૃષ્ટિ બને છે અર્થાત્ જે જે પ્રલયમા જ્યા જ્યા સુધી પ્રલય થાય છે ત્યા ત્યાથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો આરભ થાય છે પુરૂષ અને હિરણ્યગર્ભનો અર્થ પ્રથમ સમુલ્લાસમા કરી દીધો છે, અર્થાત્ એ બધા નામ પરમેશ્વરના છે વિરોધ ત્યા કહેવાય છે કે જ્યા એક જ વિષયમા વિરૂદ્ધવાદ હોય. શાસ્ત્રોમા પણ વિરોધ નીચે પ્રમાણે નથી —

મીમાંસા–એવુ કોઇ પણ કાર્ય જગતમા નથી કે જે બનાવવામા ક્રિયા ન કરવી પડે

વૈશેષિક–સમય લાગ્યા વગર કોઇપણ કાર્ય બની શકતુ નથી

ન્યાય–ઉપાદાન શિવાય કઈ પણ બની શકતુ નથી

યોગ–વિદ્યા, જ્ઞાન અને વિચાર કર્યા વિના કઇ પણ બની શકતુ નથી.

સાંખ્ય–તત્ત્વોના સયોગ વિના કઈ પણ બની શકતુ નથી

વેદાન્ત–બનાવનાર ન હોય તો કઇ પણ બની શકતુ નથી.

એ પ્રમાણે સૃષ્ટિ છ કારણોથી બને છે અને છ શાસ્ત્રોમાના એક એક શાસ્ત્રમા એક એક કારણની વ્યાખ્યા છે, માટે એમા કશો પણ વિરોધ નથી જેમ છ માણસ મળી એક છાપરાને ઉપાડી ભીત ઉપર ચડાવે છે તેમ સૃષ્ટિરૂપ કાર્યની વ્યાખ્યા છ શાસ્ત્રકારોએ મળી કરી છે

જેમ પાચ આધળા તથા એક ઝાખી નજરવાળાને કોઇએ હાથીનો અલગ અલગ એક એક ભાગ બતાવ્યો, અને પછી પૂછ્યુ કે હાથી કેવો છે ! એક ઉત્તર આપ્યો કે થાભલા જેવો, બીજાએ કહ્યુ કે સૂપડા જેવો, ત્રીજાએ કહ્યુ કે સાબેલા જેવો, ચોથાએ કહ્યુ કે ઝાડુ (સાવરણી) જેવો, પાચમાએ કહ્યુ કે ચોતરા (ઓટલા) જેવો અને છઠ્ઠાએ કહ્યુ કે કાળા કાળા ચાર થાભલા અને ઉપર કઇ પાડા જેવુ છે ! તેવીજ રીતે આજકાલ ઋષિપ્રણીત ગ્રન્થો નહિ ભણવાથી અને અનાર્ષ નવીન ક્ષુદ્રબુદ્ધિવાળાઓએ બનાવેલા તથા ભાષાના ગ્રન્થો ભણવાથી એક બીજાની નિન્દામા તત્પર થઇ ખોટો ઝગડો મચાવ્યો છે, બુદ્ધિમાન્ માણસોએ એઓનું કથન

નહિ માનવુ જોઇએ, કારણ કે જો આંધળાની પાછળ જવામા આવે તો દુઃખ શિવાય બીજુ શુ મળે ! તેવીજ રીતે આજ કાલના થોડી વિદ્યાવાળા, સ્વાર્થી અને ઇંદ્રિયોના પોષણમા આગમ માનનારા પુરૂષોની લીલા, સસારનો નાશ કરી રહી છે.

પ્રશ્ન—જો કારણ વિના કાર્ય નથી બનતુ તો કારણનું કારણ કેમ નથી

ઉત્તર—અરે ભોળા ભાઇઓ તમારી થોડી બુદ્ધિને તો ઉપયોગમા લાવો ! જુઓ, સસારમા બેજ પદાર્થો છે એક કારણ અને બીજુ કાર્ય જે સમયમા જે કારણ છે તે સમયમા તે કાર્ય નથી અને જે સમયમાં જે કાર્ય છે તે સમયમા તે કારણ નથી. જ્યા સુધી માણુસ સૃષ્ટિને બરાબર નથી જાણતો ત્યા સુધી તેને બરાબર જ્ઞાન થતુ નથી —

नित्यायाः सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्थायाः प्रकृतेरुत्पन्नानां परमसूक्ष्माणां पृथक् पृथग्वर्त्तमानानां तत्त्वपरमाणूनां प्रथमः संयोगारम्भः संयोगविशेषादवस्थान्तरस्य स्थूलाकारप्राप्तिः सृष्टिरुच्यते ॥

અનાદિ, નિત્યસ્વરૂપ સત્ત્વ, રજ અને તમોગુણની એકાવસ્થારૂપ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા પરમસૂક્ષ્મ, પૃથક્ પૃથક્ વિદ્યમાન તત્ત્વાવયવોનો જે પ્રાથમિક સયોગ અને એ સયોગથી બીજી અવસ્થા, એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મથી સ્થૂલ અને સ્થૂલથી સ્થૂલાન્તર એમ બનતાં બનતા જે વિચિત્રરૂપ બન્યુ છે, તે સસર્ગરૂપ હોવાથી સૃષ્ટિ કહેવાય છે પ્રાથમિક સયોગનો જે આધાર છે અને જેનો વિભાગ કદિપણ થઈ શકતો નથી, તે મૂળકારણ કહેવાય છે જે સયોગ પછી બને છે અને વિયોગ પછી રહેતુ નથી, તે કાર્ય કહેવાય છે માટે જે (મૂળ) કારણનુ કારણ, (અન્તિમ) કાર્યનુ કાર્ય, કર્ત્તાનો કર્તા, સાધનનુ સાધન અને સાધ્યનુ સાધ્ય કહે છે તે દેખતો છતા અન્ધ સાભળતો છતા બહેરો અને જાણતા છતા મૂઢ છે શુ આંખની આંખ, દીપકનો દીપક અને સૂર્યનો સૂર્ય (પ્રકાશ કરવાને) કદિપણ હોઇ શકે ? જેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે કારણ, જે ઉત્પન્ન થાય છે તે કાર્ય અને જે કારણને કાર્યરૂપ બનાવે છે, તે કર્ત્તા કહેવાય છે.

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टोन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
भगवद्गीता० अ० २ । १६ ॥

અસત્‌નો ભાવ અને સત્‌નો અભાવ કદિપણ થતો નથી, એ બન્નેનો નિર્ણય તત્ત્વદર્શી લોકોએ જાણ્યો છે. બીજા પક્ષપાતી, આગ્રહી મલીનાત્મા, અવિદ્વાન્ લોક એ વાતને સહેલાઇથી કેવી રીતે જાણી શકે ? માટે જે મનુષ્ય વિદ્વાન્ અને સત્સગી થઇ પૂરો વિચાર નથી કરતો તે હમેશા ભ્રમજાળમાં પડયો રહે છે જે સર્વ વિદ્યાના સિદ્ધાન્તોને જાણે છે અને જાણીને નિષ્કપટતાથી બીજાને જણાવવા પરિશ્રમ કરે છે તેને ધન્ય છે માટે જે કારણ વિના સૃષ્ટિ માને છે તે કશુ પણ જાણતો નથી.

જ્યારે સૃષ્ટિનો સમય આવે છે ત્યારે પરમાત્મા તે સૂક્ષ્મ પદાર્થોને એકત્રિત કરે છે, પરમ સૂક્ષ્મરૂપ પ્રકૃતિકારણથી સ્થૂલાવસ્થાનુ નામ મહત્તત્ત્વ છે મહત્તત્ત્વથી સ્થૂલાવસ્થાનુ નામ અહકાર છે અહકારથી સ્થૂલાવસ્થાનુ નામ પાચ ભૂતો, પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાચ કર્મેન્દ્રિય અને અગ્યારમુ મન છે અને પાચ તન્માત્રાથી અનેક સ્થૂલાવસ્થા થતી થતી પાચ સ્થૂલ ભૂતો બને છે-કે જે આપણી દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે તેનાથી અનેક પ્રકારની ઓષધીઓ, વૃક્ષો આદિ બને છે. ઓષધિ આદિથી અન્ન, અન્નથી વીર્ય અને વીર્યથી શરીર બને છે

આદિ સૃષ્ટિ મૈથુની નથી હોતી પણ જ્યારે પરમાત્મા સ્ત્રી પુરૂષોના શરીરો બનાવી એમા જીવોને સયુક્ત કરે છે, ત્યાર પછી મૈથુની સૃષ્ટિ થાય છે.

જુઓ શરીરમા કેવા પ્રકારની જ્ઞાનપૂર્વક સૃષ્ટિ છે, કે વિદ્વાન્ લોકો જેને જોઇ આશ્ચર્ય પામે છે ! અન્દર હાડકાની ગોઠવણ, નાડીઓનુ બન્ધન, માસનુ લેપન, ચામડીનુ ઢાકણુ, પ્લીહા, યકૃત, ફેફ્સા, પખાકળાનુ સ્થાપન, જીવનુ સયોજન, શિરોરૂપ મૂળરચન, લોમ નખાદિનું નિર્માણ, આખની અતિ સૂક્ષ્મશિરાનુ તાર જેવુ ગ્રન્થન, ઇદ્રિયોના માર્ગોનુ પ્રકાશન, જીવની જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ અવસ્થાના સ્થાન વિશેષોનુ નિર્માણ, સર્વ ધાતુઓનુ પૃથક્કરણ, કલા અને કૌશલાદિનુ સ્થાપન ઇત્યાદિ સૃષ્ટિ પરમેશ્વર શિવાય કોણ બનાવી શકે !

એના સિવાય અનેક પ્રકારના રત્નો, ધાતુ-જડિત ભૂમિ, વિવિધ પ્રકારનાં વડલા આદિ વૃક્ષોના બીજોમા અતિ સૂક્ષ્મ રચના, અસખ્ય હરિત, શ્વેત, પીત, કૃષ્ણ, ચિત્રામણા રૂપવાળા પત્ર, પુષ્પ, ફળ અને મૂળોનુ નિર્માણ, મિષ્ટ, ખારા, કડવા, તુરા, તીખા, ખાટા આદિ વિવિધ રસો અને સુગન્ધવાળા પત્ર, પુષ્પ, ફળ અને મૂળ આદિનુ રચન, અનેકાનેક કરોડો ભૂગોળ, સૂર્ય, ચદ્રાદિ લોકોનુ નિર્માણ, ધારણ, ભ્રામણ, નિયમન ઇત્યાદિ પરમેશ્વર શિવાય કોઇ પણ કરી શકે નહિ

કોઇ મનુષ્ય જ્યારે અમુક પદાર્થને જુએ છે ત્યારે તેને બે પ્રકારનુ જ્ઞાન થાય છે, એકતો તે પદાર્થ જેવો છે તેવુ અને બીજુ તે પદાર્થની રચના જોઇને તેના બનાવનારનુ જ્ઞાન જેમકે કોઇ પુરૂષને જગલમા સુદર આભૂષણ મળ્યુ અને સારી રીતે જોવાથી જ્ઞાન થયુ કે આ સુવર્ણનુ છે અને કોઇ બુધ્ધિમાન્ કારીગરે બનાવ્યુ છે, તે જ પ્રમાણે સૃષ્ટિની વિવિધ રચના પરમેશ્વરને સિધ્ધ કરે છે

પ્રશ્ન—મનુષ્યની સૃષ્ટિ પહેલા થઇ કે પૃથિવી આદિની ?

ઉત્તર—પૃથિવી આદિની, કારણુ કે પૃથિવી આદિની સૃષ્ટિ વિના મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓનુ પાલન થઇ શકે નહિ

પ્રશ્ન—સૃષ્ટિની આદિમા એક મનુષ્ય ઉત્પન્ન થયુ હતુ કે અનેક થયા હતા ?

ઉત્તર—અનેક આદ્ય ઇશ્વરીય સૃષ્ટિમા ઉત્પન્ન થવાને જે જીવોનાં કર્મો હતા તે જીવોને આદિ સૃષ્ટિમા ઇશ્વરે જન્મ આપ્યો કારણ કે " **मनुष्या ऋषयश्च ये** " " **ततो मनुष्या अजायन्त** "

એ યજુર્વેદ તથા બ્રાહ્મણ ગ્રન્થનુ વચન છે, એનાથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે સૃષ્ટિની આદિમા સેકડો અને કરોડો માણસો ઉત્પન્ન થયા, સૃષ્ટિ જોવાથી પણ એ નિશ્ચય થાય છે (મનુષ્ય અનેક માબાપોના સતાનો છે)

પ્રશ્ન–આદિ સૃષ્ટિમા મનુષ્યો બાલ્યાદિમાની કોઇ એક અવસ્થામા ઉત્પન્ન થયા કે ત્રણે અવસ્થામા ?

ઉત્તર–યુવાવસ્થામા, કારણ કે જો બાલ્યાવસ્થામા ઉત્પન્ન થાય તો તેના સરક્ષણને માટે બીજા મનુષ્યોની જરૂર પડે અને જો વૃદ્ધાવસ્થામા ઉત્પન્ન થાય તો મથુની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ શકે નહિ, માટે યુવાવસ્થામાજ ઉત્પન્ન થયા.

પ્રશ્ન–કદિપણ સૃષ્ટિનો આરભ છે કે નહિ ?

ઉતર–નહિ, જેમ દિવસ પહેલા રાત અને રાત પહેલા દિવસ દિવસ, પછી રાત અને રાત પછી દિવસ બરાબર ચાલ્યા આવે છે, એજ પ્રમાણે સૃષ્ટિ પહેલા પ્રલય અને પ્રલય પહેલા સૃષ્ટિ તથા સૃષ્ટિ પછી પ્રલય અને પ્રલય પછી સૃષ્ટિ, એવુ ચક્ર અનાદિ કાળથી ચાલ્યુ આવે છે, એનો આદિ અને અન્ત કદિપણ નથી, છતા જેમ દિવસ અને રાતનો અન્ત જોવામા આવે છે તેવીજ રીતે સૃષ્ટિનો આદિ અને અન્ત થતો રહે છે જેમ પરમાત્મા જીવ અને જગતનુ કારણ અનાદિ છે, તેમ જગત્ ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ અનાદિ છે. જેમ નદીનો પ્રવાહ કદિ અસ્તિત્વમા આવે છે અને કદિ સૂકાઈ જાય છે, પાછો વર્ષાકાળમા દેખવામા આવે છે અને ઉષ્ણકાળમા સૂકાઇ જાય છે, એવા પ્રકારની સ્થિતિને પ્રવાહ કહેવામા આવે છે. જેમ પરમેશ્વરના ગુણ કર્મ અને સ્વભાવ અનાદિ છે તેમ જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલય અનાદિ છે જેમ ઇશ્વરના ગુણ કર્મ સ્વભાવના આદિ અને અન્ત નથી તેમ તેના કર્તવ્ય કર્મોનો પણ આદિ અન્ત નથી

પ્રશ્ન–ઇશ્વરે કોઈ જીવોને મનુષ્યનો જન્મ, કોઇને ક્રૂર સિહાદિનો જન્મ, કોઇને હરિણ ગાય આદિ પશુઓનો જન્મ અને કોઇને વૃક્ષાદિ, કૃમિ, કીટ અને પતગાદિનો જન્મ આપ્યો છે તેથી ઇશ્વરમા પક્ષપાત આવે છે

ઉત્તર–પક્ષપાત નથી આવતો, કારણ કે એ વ્યવસ્થા પૂર્વ સૃષ્ટિસ્થ જીવોના કર્મોને અનુસરીને છે. જો ઇશ્વરે કર્મ વિના જન્મો આપ્યા હોત તો પક્ષપાત આવત

પ્રશ્ન–મનુષ્યોની આદિ સૃષ્ટિ કયા સ્થળમા થઇ ?

ઉત્તર–ત્રિવિષ્ટપમા એટલે ટિબેટમા,

પ્રશ્ન–આદિ સૃષ્ટિમા એક જાતિ હતી કે અનેક ?

ઉત્તર–એક મનુષ્ય જાતિ હતી પછી " विजानीह्यार्यान् ये च दस्यव " આ ઋગ્વેદનુ વચન છે શ્રેષ્ઠનુ નામ આર્ય, વિદ્વાન્ અને દેવ છે અને દુષ્ટનુ નામ દસ્યુ એ બે નામ હતા. " उत शूद्रे उतार्ये એ અથર્વ વેદનુ વચન છે, આર્યોમા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર ભેદ થયા, દ્વિજોનુ નામ આર્ય અને મુર્ખોનુ નામ શૂદ્ર અનાર્ય અને અનાડી થયુ

પ્રશ્ન-પછી તે અહિઆ કેવી રીતે આવ્યા ?

ઉત્તર-આર્ય અને દસ્યુમા એટલે વિદ્વાન્ અને અવિદ્વાન્ (અસુર) મા હમેશા લડાઇ ઝઘડા આદિ થયા કરતા હતા, જ્યારે ઘણોજ ઉપદ્રવ થવા લાગ્યો ત્યારે આર્ય લોકોએ સર્વ ભૂગોળમા આ ભૂમિખંડને ઉત્તમ સમજી આવી નિવાસ કર્યો, એથી આ દેશનુ નામ આર્યાવર્ત્ત પડ્યુ.

પ્રશ્ન-આર્યાવર્તની અવધિ કયા સુધી છે ?

ઉત્તર-

आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् ।
तयोरेवान्तरं गिर्योरार्य्यावर्त्तं विदुर्बुधाः ॥
सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् ।
तं देवनिर्मितं देशमार्यावर्त्तं प्रचक्षते ॥
मनु० २ । २२ । १७ ॥

ઉત્તરમા હિમાલય, દક્ષિણમા વિન્ધ્યાચલ, પૂર્વ અને પશ્ચિમમા સમુદ્ર તથા સરસ્વતી (એટલે) પશ્ચિમમા અટક નદી પૂર્વમા દૃષદ્વતી કે જે નેપાળના પૂર્વભાગસ્થ પર્વતમાથી નીકળી બંગાળાના આસામ પ્રાન્તની અને બ્રહ્મદેશની પશ્ચિમ બાજુમા થઇને દક્ષિણના સમુદ્રમા મળે છે જેને બ્રહ્મપુત્રા કહે છે, અને અટક દક્ષિણના પર્વતોમાથી નીકળી દક્ષિણ સમુદ્રની ખાડીમા મળી છે હિમાલયની મધ્યરેખા અને દક્ષિણના પહાડોની અન્દર તથા રામેશ્વર સુધી વિન્ધ્યાચલની અન્દર જેટલો દેશ છે તેને આર્યાવર્ત્ત કહે છે એ આર્યાવર્ત્ત દેવનિર્મિત કહેવાય છે, કારણ કે દેવ એટલે વિદ્વાનોએ વસાવ્યો છે અને આર્ય જનોનો નિવાસ હોવાથી આર્યાવર્ત્ત કહેવામા આવ્યો છે

પ્રશ્ન-પ્રથમ આ દેશનુ નામ શુ હતુ અને આમા કોણ રહેતું હતુ ?

ઉત્તર—એની પહેલા આ દેશનું નામ કઇ પણ ન હતુ અને આર્યોની પહેલા કોઈ રહેતુ પણ ન હતુ, કારણ કે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પછી થોડા જ કાળમા આર્ય લોકો સીધા આ દેશમા આવીને વસ્યા હતા.

પ્રશ્ન-કોઈ કહે છે કે એ લોકો ઇરાનથી આવ્યા માટે એનુ નામ આર્ય પડ્યુ છે. એની પહેલા અહિઆ જંગલી લોકો રહેતા હતા જેને અસુર અને રાક્ષસ કહેતા હતા આર્ય લોકો પોતાને દેવતા બતાવતા હતા અને એઓનો જે સંગ્રામ થયો તે દેવાસુર સંગ્રામ તરીકે કથામા ઓળખાવવામા આવ્યો '

ઉત્તર-એ કથન સર્વથા ખોટુ છે

विजानीह्यार्यान्ये च दस्यवो बर्हिष्मते रन्धया शासदव्रतान् ।
ऋ० मं० १ । सू० ५१ । मं० । ८ ॥

उत शूद्रे उतार्ये ॥ अथर्व० कां० १६ । व० ६२ ॥

ધાર્મિક, વિદ્વાન્ અને આપ્ત પુરૂષોનુ નામ આર્ય અને એનાથી વિપરીત મનુષ્યોનુ નામ દસ્યુ એટલે ચોર, દુષ્ટ, અધાર્મિક અને અવિદ્વાનોનુ છે; તથા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનુ નામ આર્ય અને શૂદ્રનુ નામ અનાર્ય અને અનાડી છે, એ ઉપર લખવામા આવ્યુ છે. જ્યારે વેદ જ એમ કહે છે ત્યારે વિદેશીઓની અસત્ય કલ્પનાને બુદ્ધિમાન્ લોક કદિપણુ માની શકે નહિ

હિમાલય પર્વતમા આર્યોની સાથે દસ્યુ, મ્લેચ્છ અને અસુરોનું જે યુદ્ધ થતુ હતુ તે " દેવાસુરસગ્રામ "–જેમા આર્યાવર્ત્તમા ઉત્પન્ન થનાર અર્જુન તથા મહારાજા દશરથ આદિ, દેવો (આર્યો)ની રક્ષા અને અસુરોનો પરાભવ કરવાને સહાયક હતા, એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે આર્યાવર્તની બહાર ચોર અને હિમાલયના, પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય અને ઇશાન તરફના દેશોમા મનુષ્યો રહેતા હતા. એઓનુ અસુર એ નામ સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે જ્યારે જ્યારે હિમાલય પ્રદેશસ્થ આર્યો ઉપર તેઓ ચડાઇ કરતા હતા ત્યારે ત્યારે અહિના રાજા મહારાજાઓ એ ઉત્તરના દેશોમા સહાયક થતા હતા વળી જે શ્રીરામચન્દ્રજીનુ દક્ષિણમા યુદ્ધ થયુ તેનુ નામ દેવાસુર–સગ્રામ નથી, પરન્તુ તે રામરાવણનુ યુદ્ધ અથવા આર્ય અને રાક્ષસોનો સગ્રામ કહેવાય છે કોઈ પણ સસ્કૃત ગ્રન્થ અથવા ઇતિહાસમા એવુ નથી લખ્યુ કે આર્યો ઇરાન-માથી આવ્યા અને આ દેશના જગલીઓ સાથે લડી, જય મેળવી, તેમને કાઢી મૂકી, આ દેશના રાજા થયા, તો પછી વિદેશીયોનો લેખ માનનીય કેમ થઇ શકે !

म्लेच्छवाचश्चार्यवाचः सर्वे ते दस्यवः स्मृताः। मनु० १० । ४५ ।

म्लच्छदेशस्त्वतः परः ॥ मनु० २ । २३ ॥

આર્યાવર્ત્તથી જે ભિન્ન દેશ છે તે દસ્યુ અને મ્લેચ્છ દેશ કહેવામા આવે છે એથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે આર્યાવર્ત્તથી ભિન્ન, પૂર્વ દેશને લઇ ઇશાન, ઉત્તર, વાયવ્ય અને પશ્ચિમ દિશામાં રહેનારા દસ્યુ, મ્લેચ્છ અને અસુર કહેવાતા હતા અને નૈઋત્ય, દક્ષિણ અને આગ્નેય દિશામા આર્યાવર્ત્તથી ભિન્ન દેશમા રહેનારા લોકો રાક્ષસ કહેવાતા હતા હાલમા પણ હબશી લોકોનુ ભયકર સ્વરૂપ, જેવુ રાક્ષસનુ સ્વરૂપ વર્ણિત કર્યુ છે તેવુ જોવામા આવે છે આર્યાવર્ત્તથી સીધો નીચે જે દેશ છે તે નાગ એટલે પાતાલ કહેવાય છે, કારણ કે તે દેશ આર્યાવર્ત્તીય મનુષ્યોના પગ નીચે છે, ત્યા નાગવશી (નાગ નામવાળા પુરૂષોના વશના) રાજા થતા હતા, તેમની ઉલૂપી નામની રાજ કન્યા સાથે અર્જુનનો વિવાહ થયો હતો ઇક્ષ્વાકુ રાજાથી લઈ પાડવો સુધીના સમયમા આર્યોનુ સર્વ ભૂગોળમા રાજ્ય હતુ અને આર્યાવર્ત્તથી અતિરિક્ત દેશોમા વેદોનો થોડો થોડો પ્રચાર હતો એમા એ પ્રમાણ છે કે [1]બ્રહ્માનો પુત્ર વિરાટ્, [2]વિરાટ્નો મનુ, [3]મનુના મરીચિ આદિ દશ અને એના [4]સ્વાયમ્ભવાદિ સાત અને

---

१ स विराजमसृजत्प्रभु । मनु० १–३२.

२ तपस्तप्त्वासृजद्यतु स स्वयं पुरुषोविराट्.

त मा वित्तास्य सर्वस्य स्रष्टार द्विजसत्तमा मनु० १–३३.

એનો પુત્ર ઇસ્વાકુ આદિ આર્યાવર્ત્તના પ્રથમ રાજાઓ થયા કે જેમણે આર્યવર્ત્ત વસાવ્યો આંજકાલ અભાગ્યના ઉદયથી, આર્યોના આલસ્ય (પ્રમાદ) અને પરસ્પર વિરોધથી, બીજા દેશનાં રાજ્ય કરવાની તો કથાજ શી કરવી, પરન્તુ આર્યાવર્ત્તમાં પણ આર્યોનુ અખડ સ્વતત્ર સ્વાધીન નિર્ભય રાજ્ય નથી, જે કઈ છે તે પણ વિદેશીયોના પાદથી આક્રાન્ત થઈ રહ્યુ છે થોડા રાજાઓ સ્વતત્ર છે. જ્યારે દુર્દિન આવે છે, ત્યારે દેશવાસીઓને અનેક પ્રકારના દુખો ભોગવવા પડે છે. કોઈ ગમે તેટલુ કરે પરતુ જે સ્વદેશીય રાજ્ય હોય છે, તે સર્વોપરિ ઉત્તમ હોય છે. મત મતાન્તરના આગ્રહ રહિત સ્વ-પર-પક્ષપાત શૂન્ય, માતા પિતા સમાન કૃપા, ન્યાય અને દયા રાખનારૂ વિદેશીયોનુ રાજ્ય પણ પૂર્ણ સુખદાયક નથી. અલગ અલગ ભાષા, અલગ અલગ શિક્ષા, અલગ અલગ વ્યવહારનો વિરોધ છૂટવો અતિ દુષ્કર છે, અને એના છૂટયા શિવાય એક બીજા ઉપર પૂરેપૂરો ઉપકાર અને અભિપ્રાય સિદ્ધ થવો કઠણ છે. માટે જે કઇ વેદાદિશાસ્ત્રોમા વ્યવસ્થા અને ઇતિહાસ લખવામા આવ્યો છે તેનું માન કરવુ ભદ્ર પુરૂષોનુ કામ છે.

પ્રશ્ન-જગતૂની ઉત્પત્તિ થયા કેટલા વર્ષો વ્યતીત થયા ?

ઉત્તર-એક અબજ સત્તાણુ ક્રોડ કેટલાક લાખ કેટલાક હજારો વર્ષો જગતની ઉત્પત્તિ અને વેદોનો પ્રકાશ થવામા થઇ ગયા છે એની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા મારી બનાવેલી *ભૂમિકામા લખી છે માટે ત્યા જોઈ લેવુ.

ઇત્યાદિ પ્રકાર સૃષ્ટિના બનવામા તથા બનાવવામાં થયો છે. જે સર્વથી સૂક્ષ્મ કે જેનો વિભાગ થઈ શકતો નથી તે કટકાનુ નામ પરમાણુ છે સાઠ મળેલા પરમાણુઓનુ નામ અણુ બે અણુઓનુ એક દ્વ્યણુક, ત્રણ દ્વ્યણુકનો અગ્નિ, ચાર દ્વ્યણુકનુ જળ અને પાચ દ્વ્યણુકની પૃથિવી, અર્થાત્ ત્રણ દ્વયણુકનુ એક ત્રસરેણુ અને તેનાથી બમણુ (બે ત્રસરેણુ) થવાથી પૃથિવી આદિ દૃશ્ય પદાર્થો થાય છે પરમાત્માએ એ ક્રમથી ભૂગોલાદિ બનાવ્યાં છે.

પ્રશ્ન-આ (પૃથિવી) નુ ધારણ કોણ કરે છે, કોઇ કહે છે કે શેષ એટલે સહસ્ત્ર ફેણ-વાળા સર્પના માથા ઉપર પૃથિવી રહી છે, કોઈ કહે છે કે બળદના શીંગ ઉપર છે, કોઇ કહે છે

---

३ मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्य पुलह क्रतुम् ।
प्रचेतस वसिष्ठं च भृगु नारदमेव च ॥ मनु० १-३५.

४ स्वाराचिश्चोत्तमश्च तामसो रैवतस्तथा ।
चाक्षुषश्च महातेजा विवस्वत्सुत एवच ॥ मनु० १-६२.
स्वायं भुवाद्या सप्तैते ॥ मनु० १-६३.

* ઋગ્વેદાદિ ભાષ્યભૂમિકાના વેદોત્પત્તિ વિષયમાં જુઓ. તે પ્રમાણે સ. ૧૯૭૧ મ ૧,૯૭,૨૯,૪૯,૦૧૪ થાય છે.

કે કોઈ ઉપર નથી, કોઇ કહે છે કે વાયુના આધારે છે, કોઇ કહે છે કે સૂર્યના આકર્ષણથી ખેંચાઇ પોતાના સ્થાન ઉપર સ્થિર છે, કોઇ કહે છે કે પૃથ્વી ભારે હોવાથી નીચે નીચે આકાશમા ચાલી ચાલી જાય છે. ઇત્યાદિ કથનોમા કોનુ કથન સત્ય માનવુ ?

ઉત્તર—જે શેષનાગના માથા ઉપર અને બળદના શીંગ ઉપર રહેલી પૃથિવીને માને છે તેને પૂછવુ જોઇએ કે શેષનાગ અને બળદના માબાપના જન્મ વખતે પૃથિવી શાના ઉપર હતી ? તથા શેષ નાગ અને બળદ શાના ઉપર છે ? બળદના શીંગ ઉપર માનનારા મુસલમાનો તો ચુપ થઇ જશે પરન્તુ શેષનાગ ઉપર માનનારા કહેશે કે શેષનાગ કૂર્મ ઉપર, કૂર્મ જળ ઉપર, જળ અગ્નિ ઉપર, અગ્નિ વાયુ ઉપર અને વાયુ આકાશમા રહેલ છે. પરન્તુ એને એમ પૂછવુ જોઇએ કે એ બધા કોની ઉપર છે, તો તે અવશ્ય કહેશે કે પરમેશ્વર ઉપર. જ્યારે એઓને કોઇ પૂછશે કે શેષ અને બળદ કોના બચ્ચાં છે ? તો તે કહેશે કે, શેષ કશ્યપ અને કદ્રૂનુ અને બળદ ગાયનુ.

કશ્યપ મરીચિનો, મરીચિ મનુનો, મનુ વિરાટ્નો અને વિરાટ્ બ્રહ્માનો, બ્રહ્મા આદિ સૃષ્ટિમા હતો, શેષનો જન્મ થયા પહેલા પાચ પેઢી થઇ ચૂકી હતી તે દરમિયાનમાં પૃથ્વીને કોણે ધારણ કરી હતી ! એટલે કશ્યપના સમયમા પૃથિવી કોના ઉપર હતી ! એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા તો " તારી પણ ચુપ અને મારી પણ ચુપ " કરી ઉલટા લડવા મડી જશે. પરતુ એનો સત્ય અભિપ્રાય એ છે કે જે બાકી રહે છે તેને શેષ કહેવામા આવે છે તેથી કોઇ કવિએ " शेषाधारा पृथिवी " इत्युक्तम् શેષના આધાર ઉપર પૃથિવી છે એમ કહ્યુ, બીજાએ એનો અભિપ્રાય નહિ સમજી સર્પની કલ્પના કરી લીધી, પરન્તુ ખરૂ એ છે કે ઉત્પત્તિ અને પ્રલયથી બાકી પરમેશ્વર રહે છે માટે પરમાત્મા શેષ કહેવામા આવે છે અને એનાજ આધારે પૃથિવી છે.

सत्येनोत्तभिता भूमिः ॥ अथर्व० कां० १४ । व० १ । म० १ ॥

(सत्य) ત્રૈકાલ્યાબાધ્ય જેનો કદિપણ નાશ થતો નથી તે પરમાત્માએ ભૂમિ, સૂર્ય અને સર્વ લોકોને ધારણ કર્યા છે.

उक्षा दाधार पृथिवीमुत द्याम् ॥

આ ઋગ્વેદનુ વચન છે–અહિઆ (उक्षा) શબ્દને જોઇ કોઇએ બળદનું ગ્રહણ કર્યુ હશે, કારણ ઉક્ષા બળદનુ પણ નામ છે, પરન્તુ તે મૂર્ખ એમ ન સમજ્યો કે આટલા મોટા ભૂગોળને ધારણ કરવાની શક્તિ બળદમા કયાથી આવી ! સૂર્ય વૃષ્ટિદ્વારા ભૂગોળમા સેચન કરે છે માટે ઉક્ષા એ નામ સૂર્યનુ છે સૂર્યે પોતાના આકર્ષણથી પૃથિવીને ધારણ કરી છે, પરન્તુ સૂર્યાદિને ધારણ કરનાર પરમેશ્વર શિવાય બીજો કોઈ પણ નથી

પ્રશ્ન–આટલા મોટા ભૂગોળોને ઇશ્વર કેમ ધારણ કરી શકતો હશે ?

ઉત્તર–જેમ અનન્ત આકાશ સામે મોટા ભૂગોળો, સમુદ્ર સામે જલબિન્દુના કણ તુલ્ય પણ નથી, તેમ અનન્ત પરમેશ્વર સામે અસખ્યાત લોકો પણ એક પરમાણુ તુલ્ય પણ કહી શકાય

નહિ ! તે અન્દર બહાર સર્વત્ર વ્યાપક્ અર્થાત્ " **विभु प्रजासु** " એ યજુર્વેદનુ વચન છે તે પરમાત્મા સર્વમા વ્યાપક થઇ સર્વ પ્રજાને ધારણુ કરી રહ્યો છે. જો ઇસાઇ મુસલમાન અને પૌરાણિકોના કથનાનુસાર તે વિભુ ન હોત, તો આ સર્વ સૃષ્ટિને કદિપણુ ધારણુ કરી શકત નહિ. યદિ કોઈ કહે કે આ સર્વ લોક એક બીજાના આકર્ષણથી હશે તો પછી પરમેશ્વરને ધારણ કરવાની શી જરૂર છે ? એને એ ઉત્તર આપવો કે સૃષ્ટિ અનન્ત છે કે સાન્ત ! એ અનન્ત કહે તો ઠીક નથી, કારણુ કે આકારવાળી વસ્તુ કદિપણુ અનન્ત થઈ શકે નહિ અને જો સાન્ત કહે તો જેના ઉપર ભાગ સીમા અર્થાત્ જેના પછી બીજો લોક નથી ત્યા કોના આકર્ષણથી ધારણુ હશે ?

જેમ સમષ્ટિ (જ્યારે સર્વ સમુદાયનુ નામ ' વન ' રાખવામા આવે છે ત્યારે સમષ્ટિ કહેવાય છે)

વ્યષ્ટિ (વૃક્ષ આદિને ભિન્ન ભિન્ન ગણવામાં આવે તો વ્યષ્ટિ કહેવામાં આવે છે)

તે પ્રમાણે સર્વ ભૂગોળને સમષ્ટિ રૂપ ગણી જગત્ કહેવામા આવે તો જગત્નુ ધારણુ અને આકર્ષણુ પરમાત્મા શિવાય કોઇ પણુ કરી શકે નહિ માટે જગત્નો કર્ત્તા તે જ છે.

स दाधार पृथिवी द्यामुतेमाम् ॥ यजु० अ० १३ । मं० ४ ॥

જે પૃથિવી આદિ પ્રકાશ–રહિત લોક લોકાન્તરનુ તથા સૂર્યાદિના પ્રકાશ સહિત લોકોનુ ધારણુ અને રચન કરે છે અને જે સર્વમા વ્યાપક છે, તે જ સર્વ જગત્નો કર્ત્તા ધર્ત્તા પરમાત્મા છે

પ્રશ્ન–પૃથિવી આદિ લોકો ફરે છે કે સ્થિર છે ?

ઉત્તર–ફરે છે,

પ્રશ્ન- કેટલાક લોકો કહે છે કે સૂર્ય ફરે છે અને પૃથિવી સ્થિર છે અને કેટલાક કહે છે કે પૃથિવી ફરે છે અને સૂર્ય સ્થિર છે–એમાં સાચું કોનું માનવુ ?

ઉત્તર–એ બન્ને અર્ધા અસત્ય છે કારણુ કે વેદમા લખ્યુ છે કે.–

आयं गौः पृश्निरक्रमीदसदन्मातरं पुरः । पितरं च प्रयन्त्स्वः ।
यजु० अ० ३ । मं० ६ ॥

અર્થાત્ આ ભૂગોળ જળની સાથે સૂર્યની ચારે તરફ ફરે છે, માટે પૃથિવી ફરે છે.

आकृष्णेन रजसा वर्त्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च ।
हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् ॥
यजु० अ० ३३ । मं० ४३ ॥

વરસ આદિનો બનાવનાર પ્રકાશ સ્વરૂપ, તેજોમય, રમણીય સ્વરૂપવાળો અમૃતરૂપ વૃષ્ટિ દ્વારા અથવા કિરણદ્વારા સર્વ પ્રાણીઓમા અમૃતનો પ્રવેશ કરાવનાર, સર્વ મૂર્ત્તદ્રવ્યોને દૃષ્ટિ ગોચરમાં મૂકનાર અને આકર્ષણ રૂપ કર્મ વિશિષ્ટ સૂર્ય, સર્વ લોકોની સાથે પોતાની પરિધિમા ફરે છે પરન્તુ કોઇ લોકની ચારે તરફ ફરતો નથી. તેવીજ રીતે પ્રત્યેક બ્રહ્માણ્ડમા એક સૂર્ય પ્રકાશક અને બીજા બધા લોકો પ્રકાશ્ય છે જેમકે.—

दिवि सोमो अधि श्रितः ॥ अथ० कां० १४ । अनु० १ । मं० १ ॥

જેમ આ ચન્દ્ર (લોક) સૂર્યથી પ્રકાશિત છે તેવીજ રીતે પૃથિવી આદિ લોક પણ સૂર્યથી પ્રકાશિત છે. રાત અને દિવસનુ અસ્તિત્વ હર વખત છે, કારણ કે ભ્રમણ કરનારા પૃથિવી આદિનો જેટલો ભાગ સૂર્ય સામે આવે છે તેટલામા દિવસ કહેવાય છે, અને જેટલો ભાગ પૃષ્ઠમાં (આડમા) આવે છે તેટલામા રાત્રિ અર્થાત્ ઉદય, અસ્ત, સન્ધ્યા, મધ્યાહ્ન અને મધ્ય રાત્રિ આદિ જેટલા કાલના અવયવો છે તે બધા દેશ દેશાન્તરોમા વર્ત્તમાન રહે છે. જ્યારે આર્યાવર્ત્તમા સૂર્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે "પાતાલ" એટલે અમેરિકામા અસ્ત થાય છે, જ્યારે આર્યાવર્ત્તમા સૂર્ય અસ્ત થાય છે ત્યારે પાતાલમા ઉદય પામે છે અને જ્યારે આર્યાવર્ત્તમા મધ્યદિન અને મધ્યરાત્રિ થાય છે ત્યારે ત્યારે પાતાલમાં મધ્યરાત્રિ અને મધ્યદિન થાય છે. જે લોકો કહે છે કે સૂર્ય ફરે છે અને પૃથિવી નથી ફરતી તે બધા અજ્ઞ છે. કારણ કે જો એમના કહેવા પ્રમાણે માનવામા આવે તો કેટલાએક વર્ષનો દિવસ અને રાત્રિ હોવી જોઇએ સૂર્યનુ નામ બ્રધ્ન છે કારણ કે તે પૃથિવીથી લાખ ગણો મોટો અને ક્રોડો ગાઉ દૂર છે જેમ રાઇના દાણા સામે પર્વતને ફરતા ઘણો સમય લાગે છે અને પર્વત સામે રાઇના દાણાને ફરતા થોડો સમય લાગે છે, તેવીજ રીતે પૃથિવી ફરવાથી ઠીક ઠીક રાત્રિ અને દિવસ થઈ શકે છે પરન્તુ સૂર્યના ફરવાથી યોગ્ય રીતે રાત દિવસ થઇ શકે નહિ. અને જે લોકો સૂર્યને સ્થિર માને છે તે પણ જ્યોતિષ્ શાસ્ત્રને જાણતા નથી, કારણ કે જો સૂર્ય ન ફરતો હોય તો એક રાશિ સ્થાનમાથી બીજા રાશિ સ્થાનમા ન જવો જોઇએ, અને જે પદાર્થ ગુરૂ છે તે ફર્યા વિના આકાશમા સ્થિર રહી શકતો નથી.

જૈનીઓ કહે છે કે પૃથિવી ફરતી નથી પરન્તુ નીચે નીચે ચાલી જાય છે તથા બે સૂર્ય અને બે ચન્દ્રમા કેવળ જમ્બૂદ્વીપમા છે! તેઓ તો ગભીર ભાગના નશામા છે, કારણ કે જો નીચે નીચે ચાલી જાતી હોય તો ચારે તરફ વાયુનુ ચક્ર ન બનવાથી છિન્ન ભિન્ન થઇ ગઇ હોત, તથા ઉપરના સ્થલમા રહેનારાઓને વાયુનો સ્પર્શ ન થવો જોઇએ અને નીચે રહેનારને અધિક થવો જોઇએ. વાયુની ગતિ એક જ પ્રકારની હોવી જોઇએ. જો બે સૂર્ય અને બે ચન્દ્રમા હોય તો રાત્રિ અને કૃષ્ણ પક્ષ થવા જ ન જોઇએ, માટે એક ભૂમિ પાસે એક ચન્દ્રમા અને અનેક ભૂમિઓની મધ્યમા એક સૂર્ય રહે છે.

પ્રશ્ન–સૂર્ય, ચન્દ્ર અને તારાઓ શી વસ્તુ છે અને તેમા મનુષ્ય આદિ રહે છે કે નહિ.

ઉત્તર–એ બધા ગોળાઓ લોક (કહેવાય) છે અને તેમાં મનુષ્ય આદિ પ્રજા પણ રહે છે કારણ કે.—

एतेषु हीदᳬ सर्वं वसु हितमेते हीदᳬ सर्वं वासयन्ते तद्यदिदᳬ सर्वं वासयन्ते तस्माद्वसव इति ॥ शत० कां० कां० १४ । प्र० ६ । ब्रा० ७ । कं० ४ ॥

પૃથિવી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર અને સૂર્ય એઓનુ નામ વસુ એ માટે રાખવામા આવ્યુ છે કે એમા સર્વ પદાર્થ અને પ્રજા રહે છે અને એ પૃથિવી આદિ સર્વને વસાવે છે (એમા રહી શકાય છે) માટે તે વસુ કહેવામા આવે છે. જ્યારે પૃથિવીની માફક સૂર્ય, ચંદ્ર અને નક્ષત્ર વસુ છે તો પછી પૃથિવી માફક તેમા પ્રજા હોવામા શો સંદેહ છે ?

પરમાત્માનો આ ન્હાનો લોક (ભૂમિ) મનુષ્યાદિ સૃષ્ટિથી પૂર્ણ છે તો શુ તે બધા ભૂગોળો શૂન્ય હશે ? પરમેશ્વરનુ કોઇપણ કામ નિષ્પ્રયોજન હોતુ નથી તો એ અસંખ્ય લોકો (સૂર્યાદિ) મા મનુષ્ય આદિની સૃષ્ટિ ન હોય તો શુ એ કદિપણ સફળ થઈ શકે ? માટે સર્વ ઠેકાણે મનુષ્યાદિ સૃષ્ટિ છે.

પ્રશ્ન–જેવી આ દેશમા મનુષ્યાદિની આકૃતિ તથા અવયવો છે તેવા જ બીજા લોકોમા છે કે વિપરીત (જૂદી જાતના) ?

ઉત્તર–આકૃતિમા થોડો ઘણો ભેદ હોવાનો સંભવ છે જેમ આ લોકમા ચીન, હબસ (એબીસીનીઆ) આર્યાવર્ત્ત અને યૂરોપના લોકોમા રંગ રૂપ અને આકૃતિમા થોડો ભેદ છે તેજ પ્રમાણે લોક લોકાન્તરોમા પણ ભેદ હોય છે. પરન્તુ જે જાતિની જેવી સૃષ્ટિ આ દેશમા છે, તે જાતિની તેવી સૃષ્ટિ અન્ય લોકમા પણ છે, આ લોકમા શરીરના જે જે પ્રદેશમા આંખ આદિ અંગ છે તેમ લોક લોકાન્તરમા પણ તે જાતિના અવયવો પણ તેવાજ થાય છે કારણ કે —

सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथा पूर्वमकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो स्वः ॥ ऋ० मं० १० । सू० १९० ॥

(धाता) પરમાત્માએ સૂર્ય, ચંદ્ર, દ્યૌ, ભૂમિ, અન્તરિક્ષ અને તત્રસ્થ સુખદાયક પદાર્થો જે પ્રકારથી પૂર્વકલ્પ અર્થાત્ પૂર્વ સૃષ્ટિમા રચ્યા હતા તેવી જ રીતે આ કલ્પમા પણ લોક લોકાન્તર બનાવ્યા છે જરા પણ ભેદ નથી.

પ્રશ્ન—જે વેદોનો પ્રચાર આ લોકમા છે તે જ વેદોનો પ્રચાર અન્ય લોકમા છે કે નહિ ?

ઉત્તર–એનો જ પ્રચાર છે, જેમ એક રાજાની રાજ્ય વ્યવસ્થા અને નીતિ તેના સર્વ દેશોમા સમાન હોય છે તેવીજ રીતે રાજરાજેશ્વર પરમાત્માની વેદોક્ત નીતિ સર્વ સૃષ્ટિરૂપ રાજ્યમા એક પ્રકારની છે.

પ્રશ્ન—જો જીવ અને પ્રકૃતિ અનાદિ હોય તો ઇશ્વરે ન બનાવ્યા હોવા જોઇએ અને જો એમ જ હોય તો ઇશ્વરનો અધિકાર તેના ઉપર ન હોવો જોઇએ, કારણ કે બધા સ્વતન્ત્ર (અનાદિ) છે.

ઉત્તર—જેમ રાજા અને પ્રજા સમાન કાલમા થાય છે, છતાં રાજાને આધીન પ્રજા હોય છે, તેમ જીવ અને પ્રકૃતિ પરમેશ્વરને આધીન છે. જ્યારે પરમાત્મા સર્વ સૃષ્ટિનો બનાવનાર, જીવોને કર્મોનાં ફળો આપનાર સર્વનો યથાયોગ્ય રક્ષક અને અનન્ત સામર્થ્યવાળો છે, તો જીવ અને જડ પદાર્થો એને આધીન કેમ ન હોય? માટે જીવ કર્મ કરવામાં સ્વતન્ત્ર પરન્તુ કર્મનાં ફળો ભોગવવામા ઇશ્વરની વ્યવસ્થાથી પરતન્ત્ર છે—માટે સૃષ્ટિનો ઉત્પાદક, પાલક અને સંહારક સર્વશક્તિમાન્ પરમાત્માજ છે.

હવે આગળ (નવમા સમુલ્લાસમા) અવિદ્યા, બન્ધ અને મોક્ષના વિષયમાં લખવામા આવશે.

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थप्रकाशे सुभाषाविभूषिते सृष्ट्युत्पत्तिस्थितिप्रलयविषयेऽष्टमः समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ ८ ॥

अथ नवमःसमुल्लासारम्भः

अथ विद्याऽविद्याबन्धमोक्षविषयान् व्याख्यास्यामः ॥

विद्यां चाऽविद्यां च यस्तद्वेदोभयं सह । अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥ यजु० ॥ अ० ४० । मं० १४ ॥

જે મનુષ્ય વિદ્યા અને અવિદ્યાને જાણે છે તે અવિદ્યા એટલે કર્મોપાસનાથી મૃત્યુને તરી. વિદ્યા એટલે યથાર્થ જ્ઞાનથી મોક્ષ પામે છે

અવિદ્યાનુ લક્ષણ —

अनित्याशुचिदुःखानात्मसु नित्यशुचिसुखात्मख्यातिरविद्या ।
पातं० द० साधनपादे सू० ५ ॥

આ યોગશાસ્ત્રનુ સૂત્ર છે અનિત્ય સસાર અને દેહાદિમા નિત્ય બુદ્ધિ અર્થાત્ જે આ કાર્યજગત્ દેખવામા તથા સાભળવામા આવે છે તે હમેશા રહેશે અને હમેશાથી છે, એવી જે વિપરીત બુદ્ધિ છે તે અવિદ્યાનો પ્રથમ ભાગ છે.

અશુચિ અર્થાત્ મળમય સ્ત્રીઆદિ તથા મિથ્યા ભાષણ અને ચોરી આદિ અપવિત્રમાં પવિત્ર બુદ્ધિ એ બીજો ભાગ.

અત્યન્ત વિષયસેવનરૂપ દુ ખમાં સુખબુદ્ધિ એ ત્રીજો ભાગ.

અનાત્મામા આત્મબુદ્ધિ કરવી એ ચોથો ભાગ.

એ ચાર પ્રકારના વિપરીતજ્ઞાનને અવિદ્યા કહે છે એનાથી વિપરીત અર્થાત્ અનિત્યમા અનિત્ય, નિત્યમા નિત્ય, અપવિત્રમા અપવિત્ર, પવિત્રમા પવિત્ર, દુઃખમા દુઃખ, સુખમા સુખ, અનાત્મામા અનાત્મા અને આત્મામા આત્મારૂપ જે જ્ઞાન છે તેને વિદ્યા કહે છે-અર્થાત् **वेत्ति यथावत्तत्वस्वरूप यया सा विद्या, यया तत्त्वस्वरूप न जानाति, भ्रमादन्यस्मिन्नन्यान्निश्चिनोति यया सा अविद्या।** જેનાથી પદાર્થસ્વરૂપનુ યથાર્થ જ્ઞાન થાય તે વિદ્યા, અને જેનાથી તત્ત્વસ્વરૂપ જાણવામા ન આવે-અન્યમા અન્ય બુદ્ધિ થાય તે અવિદ્યા, કર્મ અને ઉપાસના ને અવિદ્યા એટલા માટે કહેવામા આવે છે કે તે બાહ્ય અને આન્તર ક્રિયા વિશેષરૂપ છે-ન કે જ્ઞાન વિશેષ સ્વરૂપ માટે મંત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે કે શુદ્ધકર્મ અને પરમેશ્વરની ઉપાસના વિના મૃત્યુરૂપ દુઃખથી પાર ઉતરી શકાતુ નથી, અર્થાત્ પવિત્ર કર્મ, પવિત્ર ઉપાસના અને પવિત્ર જ્ઞાનથી મુક્તિ, અને અપવિત્ર મિથ્યા ભાષણ આદિ કર્મ, પાષાણ આદિ મૂર્તિની ઉપાસના અને મિથ્યા જ્ઞાનથી બન્ધ થાય છે કોઈપણ મનુષ્ય ક્ષણ માત્ર પણ કર્મ ઉપાસના અને જ્ઞાન રહિત થઇ શકતો નથી, માટે ધર્મ યુક્ત, સત્ય ભાષણ આદિ કર્મો કરવા, મિથ્યા ભાષણ આદિ અજ્ઞાનનો ત્યાગ કરવો, એ જ મુક્તિસાધક છે.

પ્રશ્ન-મુક્તિ કોને મળતી નથી ?

ઉત્તર-જે બદ્ધ છે તેને

પ્રશ્ન-બદ્ધ કોણ છે ?

ઉત્તર-જે જીવ અધર્મ અને અજ્ઞાનમા ફસાયલો છે તે

પ્રશ્ન-બંધન અને મોક્ષ સ્વભાવથી છે કે નિમિત્તથી ?

ઉત્તર-નિમિત્તથી, કારણ કે જો સ્વભાવથી હોત તો બન્ધ અને મુક્તિની નિવૃત્તિ કદિ પણ થાત નહિ

પ્રશ્ન--**न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः ।**
न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता ॥
गौडपादीयकारिका ॥ प्र० २ । कां० ३२ ॥

આ શ્લોક માંડૂકય ઉપનિષદ્ ઉપર (માંડૂક્ય ઉપનિષદ્ ઉપર રચવામા આવેલી કારિકામાનો) છે. જીવ બ્રહ્મ હોવાથી વાસ્તવમા જીવનો નિરોધ નથી અર્થાત્ જીવ કદિપણ આવરણ (અવિદ્યા) મા આવ્યો નથી, કદિપણ જન્મ લેતો નથી, તેમ તેને બન્ધ પણ નથી, સાધક નથી એટલે કશી સાધના કરનાર નથી, છૂટવાની ઇચ્છા કરતો નથી, તેમ મુક્ત પણ કદિ નથી, કારણ કે જ્યારે વાસ્તવિક બન્ધ જ નથી તો પછી મુક્તિ શાની ?

ઉત્તર–એ નવીનવેદાન્તીઓનુ કહેવું સત્ય નથી. કારણ કે જીવનુ સ્વરૂપ અલ્પ હોવાથી (અલ્પજ્ઞ) આવરણમા આવે છે શરીરની સાથે પ્રકટ થવારૂપ જન્મ પણ લે છે. દુષ્ટ કર્મોના ભોગરૂપ બન્ધન (ફલ) મા ફસાય છે તે બન્ધન દૂર કરવાને સાધન કરે છે, દુ ખમાંથી છૂટવાની ઇચ્છા પણ કરે છે, અને દુ:ખમાથી છૂટી પરમાનન્દ પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત થઇ મુક્તિને પણ ભોગવે છે.

પ્રશ્ન–એ બધા દેહ અને અન્ત કરણના ધર્મો છે, જીવના નથી, કારણ કે જીવ તો પાપ પુણ્યથી રહિત સાક્ષી માત્ર છે, શીતોષ્ણાદિ શરીરના ધર્મ છં આત્મા તો નિર્લેપ છે

ઉત્તર–દેહ અને અન્ત કરણ જડ છે તેને શીતોષ્ણ અને ભોગની પ્રાપ્તિ નથી સ્પર્શ કરનાર ચેતન પ્રાણીને જ શીતોષ્ણનુ ભાન અને ભોગ થાય છે. પ્રાણ પણ જડ છે માટે તેને પણ ભૂખ તરશ લાગતી નથી, પરન્તુ પ્રાણવાળા જીવને ભૂખ તરશ લાગે છે મન પણ જડ છે માટે તેને પણ હર્ષ શોક આદિ થતા નથી, પરન્તુ મનથી હર્ષ, શોક, દુ ખ અને સુખ આદિનો ભોગ જીવાત્મા કરે છે જેમ બાહ્યકરણ (શ્રોત્રાદિ ઈંદ્રિયો) થી વરિષ્ઠ, કનિષ્ઠ શબ્દાદિ વિષયો ને ગ્રહણ કરી જીવ સુખી દુ ખી થાય છે, તેમ અન્ત કરણ (મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહકાર) થી સકલ્પ, વિકલ્પ, નિશ્ચય, સ્મરણ અને અભિમાનનો કરનાર જ દડ અને માનનો ભાગી થાય છે જેમ તલવારથી મારનાર જ દંડનીય થાય છે–તલવાર નહિ, તેમ દેહેન્દ્રિય અન્ત કરણ અને પ્રાણરૂપ સાધનથી ઉત્તમ–અધમ કર્મનો કર્તા જીવ જ સુખ દુ ખનો ભોક્તા છે જીવ કર્મોનો સાક્ષી નથીપણ કર્તા અને ભોક્તા છે. કર્મનો સાક્ષી તો એક અદ્વિતીય પરમાત્મા જ છે. જે કર્મનો કર્તા છે તે કર્મમા લિપ્ત થાય છે માટે તે (જીવ) ઇશ્વર અને સાક્ષી થઇ શકતોનથી.

પ્રશ્ન-જીવ બ્રહ્મનુ પ્રતિબિબ છે, જેમ દર્પણના ફૂટવાથી પ્રતિબિબને કશી પણ હાનિ થતી નથી, તેમ અન્ત કરણમા બ્રહ્મનુ પ્રતિબિબ જીવ છે, જ્યા સુધી અન્ત કરણોપાધિ છે ત્યાસુધી તેમા જીવ રહે છે, પણ જ્યારે અન્ત કરણ ઉપાધિ નષ્ટ થાય છે ત્યારે જીવ મુક્ત છે

ઉત્તર–એ બાળકપણાની વાત છે, કારણ કે પ્રતિબિબ સાકારનુ સાકારમા પડી શકે છે, જેમ મુખ અને દર્પણ સાકાર છે અને પૃથક્ પણ છે–જો પૃથક્ ન હોય ૈપણ પ્રતિબિબ પડતુ નથી, માટે બ્રહ્મ નિરાકાર અને સર્વવ્યાપક હોવાથી એનુ પ્રતિબિબ [illegible] શકતુ નથી.

પ્રશ્ન–જુઓ, ગભીર જળાશયમા નિરાકાર અને આકાશનો આ[illegible] પડે છે, તેમ જ સ્વચ્છ અન્ત કરણમા પરમાત્માનો આભાસ પડે છે માટે † એને ચિદાભાસ કહે છે.

ઉત્તર–એ બાળકબુદ્ધિવાળાઓનો મિથ્યા પ્રલાપ છે, કારણ કે આકાશદશ્ય (આખનો વિષય) નથી માટે એને આખથી કોઇપણ જોઇ શકતો નથી આકાશથી સ્થૂલ વાયુને જ્યારે આખથી જોઇ શકાતો નથી તોપછી આકાશને તો કેવી રીતે જોઇ શકાય !

પ્રશ્ન–ઉપર જે આ ભૂરૂં ધૂમાડા જેવુ દેખાય છે તે આકાશ છે કે નહિ ?

---

† જીવને અનુ

ઉત્તર–નહિ.

પ્રશ્ન–ત્યારે તે શું છે.

ઉત્તર–પૃથ્વી, જળ અને અગ્નિના ભિન્ન ભિન્ન ત્રસરેણુ જોવામા આવે છે, જે નીલતા જોવામાં આવે છે તે જ વરસે છે અને જે ધૂમાડા જેવુ દેખાય છે તે પૃથિવીમાથી ઉડેલી ધૂળ વાયુમા ફરતી દેખાય છે, અને તેનુ પ્રતિબિંબ જળમા અથવા દર્પણમા દેખાય છે–આકાશનુ નહિ.

પ્રશ્ન–જેમ ઘટાકાશ, મઠાકાશ, મેઘાકાશ અને મહદાકાશ એ ભેદ વ્યવહારમા થાય છે અને જ્યારે ઘટાદિ નષ્ટ થઇ જાય છે, ત્યારે મહાકાશ જ રહે છે, તેમ બ્રહ્મને બ્રહ્માડ અને અન્ત.કરણરૂપ ઉપાધિના ભેદ હોવાથી (બ્રહ્મ જ) ઇશ્વર અને જીવ થાય છે

ઉત્તર–એ પણ વાત અવિદ્વાનોની છે, કારણ કે આકાશ કદિપણ છિન્ન ભિન્ન થતુ નથી. વ્યવહારમા પણ "ઘડો લાવો" ઇત્યાદિ વ્યવહાર થાય છે, કોઇ એમ નથી કહેતુ કે ઘડાનુ આકાશ લાવો, માટે ઉપર કહેવામા આવેલુ કથન ઠીક નથી.

પ્રશ્ન–જેમ સમુદ્રમા માછલીઓ અને કીડાઓ અને જેમ આકાશમા પક્ષિઓ ફર્યા કરે છે, તેમ ચિદાકાશ બ્રહ્મમા સર્વ અન્ત કરણો ફરે છે જો કે અન્ત કરણો પોતે જડ છે, તોપણ જેમ અગ્નિથી તપેલુ લોઢુ (અગ્નિ જેવુ દેખાય છે) તેમ પરમાત્માની સત્તાથી તેઓ ચેતન થઈ રહ્યા છે જેમ તે (અન્ત કરણો) હરે ફરે છે અને આકાશ તથા બ્રહ્મ નિશ્ચલ છે, તેમ જીવને બ્રહ્મ માનવામા કોઇપણ જાતનો દોષ આવતો નથી

ઉત્તર–તમારૂ એ પણ દ્રષ્ટાન્ત ઠીક નથી, કારણ કે જો સર્વવ્યાપક પરમાત્મા અન્ત કરણમા પ્રકાશમાન જીવ થતો હોય, તો તેમા (જીવમા) સર્વજ્ઞત્વાદિ ગુણો છે કે નહિ ? જો કહો કે આવરણ (અવિદ્યારૂપ) હોવાથી સર્વજ્ઞત્વ નથી, તો કહો કે બ્રહ્મ આવૃત અને ખડિત છે, અખડિત નહિ જો કહો કે અખડિત છે તો વચમા કોઇપણ પડદો ન હોવો જોઇએ અને જો પડદો નથી તો સર્વજ્ઞતા કેમ નહિ ? જો કહો કે પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી (બ્રહ્મ) અન્ત કરણ સાથે ચાલતા જેવો દેખાય છે–સ્વરૂપથી તે ચાલતો નથી ! યદિ સ્વરૂપથી બ્રહ્મ નથી ચાલતો તો અન્ત કરણ જેટલા જેટલા પૂર્વ પ્રાપ્ત દેશને છોડતુ આગળ આગળ સરકતુ જશે તેટલા તેટલા ત્યક્તાશમા જ્ઞાની, પવિત્ર અને મુક્ત થશે, અને ગૃહીતાશમા ભ્રાન્ત–અજ્ઞાની થશે એ પ્રમાણે સર્વત્ર સૃષ્ટિસ્થ બ્રહ્મને અન્ત કરણ બગાડયા કરશે, અને બન્ધ તથા મુક્તિ પણ ક્ષણે ક્ષણે થયા કરશે ! જો તમારા કહેવા પ્રમાણે એમ હોય તો કોઇપણ જીવને શ્રુતપૂર્વ અથવા દૃષ્ટપૂર્વ પદાર્થનુ સ્મરણ ન થવુ જોઇએ, કારણકે જે બ્રહ્મે જોયુ તે બ્રહ્મ રહેતો નથી, માટે જીવ બ્રહ્મ અને બ્રહ્મ જીવ કદિપણ થતા નથી–સર્વદા પૃથક્ પૃથક્ જ છે

પ્રશ્ન–આ બધું અધ્યારોપ માત્ર છે, "અન્ય વસ્તુનુ અન્યમા સ્થાપન કરવુ તેનુ નામ અધ્યારોપ છે" બ્રહ્મમા સર્વ જગતનો અને તેના વ્યવહારનો અધ્યારોપ કરવાથી જીજ્ઞાસુને બોધ કરી શકાય છે–બાકી વાસ્તવમા તો સર્વ બ્રહ્મ જ છે.

ઉત્તર દાતાના પ્રશ્ન—અધ્યારોપ કરનાર કોણ છે ?

ઉત્તર—જીવ

પ્રશ્ન—જીવ કોને કહેવામા આવે છે ?

ઉત્તર—અન્ત:કરણાવચ્છિન્ન ચેતનને

પ્રશ્ન—એ ચેતન કોઇ બીજુ છે કે બ્રહ્મ જ ?

ઉત્તર—તે જ બ્રહ્મ છે

પ્રશ્ન—તો શુ બ્રહ્મે જ પોતામાં જગતૂની અસત્ય કલ્પના કરી લીધી ?

ઉત્તર--હા, એમા બ્રહ્મને શી હાનિ છે ?

પ્રશ્ન—જે ખોટી કલ્પના કરે છે તે ખોટો નથી થતો ?

ઉત્તર—નહિ, કારણ કે જે મનવાણીથી કલ્પિત અથવા કથિત છે તે અસત્ય છે.

પ્રશ્ન--તો પછી મન અને વાણીથી અસત્ય કલ્પના કરનાર અને અસત્ય બોલનાર બ્રહ્મ કલ્પિત અને મિથ્યાવાદી થયો કે નહિ ?

ઉત્તર--થાઓ, અમને ઇષ્ટાપત્તિ છે.

વાહરે અસત્ય વેદાન્તીઓ ! તમે સત્યસ્વરૂપ, સત્યકામ, અને સત્યસંકલ્પ પરમાત્માને મિથ્યાચારી કરી દીધા શુ એ તમારી દુર્ગતિનુ કારણ નથી ? કયા ઉપનિષદમાં કયા સૂત્રમા અથવા કયા વેદમા લખ્યુ છે કે પરમાત્મા મિથ્યાસંકલ્પ અને મિથ્યાવાદી છે? માટે તમારૂ કથન જેમ કોઇ ચોરે કોટવાળને દંડ્યો અર્થાત્ " ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે " એવુ થયુ ચોર કોટવાળને દંડે એ વાત જેમ વિપરીત (ઉલટી) છે તેમ તમે મિથ્યાવાદી અને મિથ્યાસંકલ્પ કરનારા થઇ પોતાનો દોષ બ્રહ્મમા વ્યર્થ લગાવો છો જો બ્રહ્મ મિથ્યાજ્ઞાની, મિથ્યાવાદી અને મિથ્યાકારી હોય તો અનન્ત બ્રહ્મ તેવો જ થઇ જાય, કારણ કે તે એકરસ છે, માટે બ્રહ્મ તો સત્યસ્વરૂપ, સત્ય માની, સત્યવાદી અને સત્યકારી છે ઉક્ત સર્વ દોષો તમારામા જ છે, બ્રહ્મમા નથી જેને તમે વિદ્યા કહો છો તે અવિદ્યા છે, તમારો અધ્યારોપ પણ ખોટો છે. કારણ કે પોતે બ્રહ્મ ન હોવા છતા પોતાને બ્રહ્મ, અને બ્રહ્મને જીવ માનવો એ મિથ્યાજ્ઞાન નહિ તો શુ ? જે સર્વવ્યાપક છે તે પરિચ્છિન્ન થતો નથી, તેમ અજ્ઞાન અને બન્ધમા પણ કદિ પડતો નથી, માટે અજ્ઞાની, પરિચ્છિન્ન, એકદેશી, અલ્પ અને અલ્પજ્ઞ જીવ છે, સર્વજ્ઞ અને સર્વવ્યાપી બ્રહ્મ નહિ

हवे मुक्ति अने ब्रह्मनुं वर्णन करीए छीए.

પ્રશ્ન--મુક્તિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર-- " मुञ्चन्ति पृथग्भवन्ति जना यस्यां सा मुक्ति " જેમાં માણસો છૂટા થાય છે, તે મુક્તિ

પ્રશ્ન--કોનાથી છૂટી જવું ?

ઉત્તર--જેનાથી સર્વજીવો છૂટવાની ઇચ્છા કરે છે તેથી.

પ્રશ્ન—કોનાથી છૂટવાની ઇચ્છા કરે છે ?

ઉત્તર—દુ ખથી

પ્રશ્ન-છૂટીને કોને પ્રાપ્ત થાય છે અને કયાં રહે છે ?

ઉત્તર-સુખને પ્રાપ્ત થાય છે અને બ્રહ્મમાં રહે છે,

પ્રશ્ન-મુક્તિ અને બન્ધ કયા કયા કારણોથી થાય છે ?

ઉત્તર-પરમેશ્વરની આજ્ઞા પાળવાથી, અધર્મ, અવિદ્યા, કુસંગ, કુસંસ્કાર અને ખરાબ વ્યસનોથી દૂર રહેવાથી, સત્ય ભાષણ, પરોપકાર, વિદ્યા, પક્ષપાત રહિત ન્યાય અને ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાથી, વિદ્યા ભણવાથી, ભણાવવાથી, ધાર્મિક પુરૂષાર્થ કરી જ્ઞાનની ઉન્નતિ કરવાથી, સર્વોત્તમ સાધનો કરવાથી અને બીજુ જે કાંઇ કામ કરવુ હોય તે ન્યાય અને ધર્મ પ્રમાણે જ કરવાથી મુક્તિ મળે છે, અને એનાથી વિપરીત એટલે ઇશ્વરાજ્ઞા ભંગ આદિ કરવાથી બંધ થાય છે.

પ્રશ્ન-મુક્તિમાં જીવનો લય થાય છે કે વિદ્યમાન રહે છે ?

ઉત્તર-વિદ્યમાન રહે છે.

પ્રશ્ન-કયા રહે છે ?

ઉત્તર-બ્રહ્મમા.

પ્રશ્ન-બ્રહ્મ કયા છે, અને તે મુક્ત જીવ એક ઠેકાણે રહે છે કે સ્વેચ્છાચારી થઇ સર્વત્ર વિચરે છે ?

ઉત્તર-બ્રહ્મ સર્વત્ર પૂર્ણ છે એમા મુક્ત જીવ અવ્યાહત ગતિ એટલે પ્રતિબન્ધ રહિત, વિજ્ઞાન અને આનન્દની સાથે સ્વતંત્ર વિચરે છે.

પ્રશ્ન-મુક્ત જીવને સ્થૂલ શરીર હોય છે કે નહિ ?

ઉત્તર-નહિ.

પ્રશ્ન-તો પછી એ સુખ આનન્દનો ભોગ કેવી રીતે કરે છે ?

ઉત્તર-એના (જીવના) સત્ય સંકલ્પ આદિ સ્વાભાવિક બધા ગુણો અને સામર્થ્ય રહે છે, પણ ભૌતિક સંગ રહેતો નથી.

शृण्वन् श्रोत्रं भवति, स्पर्शयन् त्वग्भवति, पश्यन् चक्षुर्भवति, रसयन् रसना भवति, जिघ्रन् घ्राणं भवति, मन्वानो मनो भवति, बोधयन् बुद्धिर्भवति । चेतयंश्चित्तम्भवत्यहङ्कुर्वाणोऽहङ्कारो भवति ॥ शतपथ० कां० १४ ॥

મોક્ષમાં શરીર અથવા ઇન્દ્રિયોના ગોલક જીવાત્માની સાથે રહેતા નથી કિન્તુ પોતાના ૭વના) સ્વાભાવિક શુદ્ધ ગુણો રહે છે. સાંભળવાને ઇચ્છે છે ત્યારે શ્રોત્ર, સ્પર્શ કરવાને છે છે ત્યારે ત્વક્, જોવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે આંખ, સ્વાદ લેવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે ના, સુઘવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે ઘ્રાણ, સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાને મન, નિશ્ચય કરવાને દ્ધ અને અહંકાર કરવાને અહંકાર, પોતાની શક્તિથી જીવાત્માને થાય છે. અને સકલ્પ ત્રથી શરીર થાય છે જેમ શરીરને આધારે રહેલી ઇદ્રિયોવડે જીવ પોતાનુ કાર્ય કરે છે તેમ નાની શક્તિથી જીવાત્મા મુક્તિમા સર્વ આનન્દ ભોગવે છે

પ્રશ્ન—એની શક્તિ કેટલા પ્રકારની અને કેટલી છે ?

ઉત્તર—મુખ્ય તો એક પ્રકારની છે પરન્તુ બળ, પરાક્રમ, આકર્ષણ, પ્રેરણા, ગતિ, ષણ, વિવેચન, ક્રિયા, ઉત્સાહ, સ્મરણ, નિશ્ચય, ઇચ્છા, પ્રેમ, દ્વેષ, સયોગ, વિભાગ, સયોજક, ણ, સ્પર્શન, દર્શન, સ્વાદન, ગન્ધગ્રહણ અને જ્ઞાન એ ચોવીસ (અવાન્તર) પ્રકારની તવાળો જીવ છે એનાથી મુક્તિમા પણ આનન્દનો ભોગ કરે છે, જો મુક્તિમા જીવનો લય ય તો મુક્તિનુ સુખ કોણ ભોગવે ? અને જે જીવના નાશને જ મુક્તિ સમજે છે તે મહા ર્ખ છે, કારણ કે જીવની મુક્તિ એને કહેવામાં આવે છે કે સર્વ દુ ખોથી અલગ રહી આનન્દ રૂપ સર્વવ્યાપક અનન્ત પરમેશ્વરમા જીવે આનન્દમા રહેવુ

જુઓ વેદાન્ત શારીરક સૂત્રો.

अभावं बादरिराह ह्येवम् ॥ वेदान्तद० ४ । ४ । १० ॥

વ્યાસજીના પિતા બાદરિ જીવનો અને તેની સાથે મનનો ભાવ માને છે, અર્થાત્ જીવ ને મનનો લય પરાશરજી માનતા નથી.

તેવીજ રીતે—

भावं जैमिनिर्विकल्पामननात् ॥ वेदान्तद० ४ । ४ । ११ ॥

જૈમિનિ આચાર્ય મુક્ત પુરૂષ સાથે મન, સૂક્ષ્મ શરીર, ઇંદ્રિય અને પ્રાણને વિદ્યમાન ને છે, (અભાવ નહિ)

द्वादशाहवदुभयविधं बादरायणोऽतः ॥ वेदान्तद० ४ । ४ । १२ ॥

વ્યાસમુનિ મુક્તિમા ભાવ અને અભાવ બન્ને માને છે, અર્થાત્ શુદ્ધ સામર્થ્યયુક્ત ન મુક્તિમા રહે છે, અને અપવિત્રતા પાપચરણ દુ ખ અને અજ્ઞાન આદિનો અભાવ માને છે

* જેને આ સૂત્રનો વિશેષ અર્થ સમજવો હોય તેણે વેદાન્તશાસ્ત્ર જોવુ. (અનુ.)

यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह ।
बुद्धिश्च न विचेष्टते तामाहुः परमां गतिम् ॥
कठो० अ० २ । व० ६ । मं० १० ॥

જ્યારે શુદ્ધ મન સાથે પાચ ઇંદ્રિયો રહે છે, અને બુદ્ધિનો નિશ્ચય સ્થિર થાય છે, ત્યારે તેને પરમગતિ એટલે મોક્ષ કહે છે.

य आत्मा अपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोकोऽविजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसङ्कल्पः सोऽन्वेष्टव्यः स विजिज्ञासितव्यः सर्वांश्च लोकानाप्नोति सर्वांश्च कामान् यस्तमात्मानमनुविद्य विजानातीति ।
छान्दो० प्र० ८ । खं० ७ । मं० १ ॥

स वा एष एतेन दैवेन चक्षुषा मनसैतान् कामान् पश्यन् रमते ॥
य एते ब्रह्मलोके तं वा एत देवा आत्मानमुपासते तस्मात्तेषाᳪ सर्वे च लोका आत्ताः सर्वे च कामाः स सर्वाᳪश्च लोकानाप्नोति सर्वाᳪश्च कामान्यस्तमात्मानमनुविद्य विजानातीति ॥
छान्दो० प्र० ८ । खं० १२ । मं ५ । ६ ॥

मघवन्मर्त्यं वा इदᳪशरीरमात्तं मृत्युना तदस्याऽमृतस्याशरीरस्यात्मनोधिष्ठानमात्तो वै सशरीरः प्रियाप्रियाभ्यां न वै सशरीरस्य सतः प्रियाप्रियोरपहतिरस्त्यशरीरं वाव सन्तं न प्रियाप्रिये स्पृशतः ।
छान्दो० प्र० ८ । खं० १२ । मं० १ ॥

જે પરમાત્મા અપહતપાપ્મા એટલે સર્વ પાપ રહિત જરા, મૃત્યુ, શોક, ક્ષુધા અને પિપાસાથી રહિત, સત્ય કામ અને સત્ય સંકલ્પ છે તેનીજ અન્વેષણા (શોધ) અને તેને જ જાણવાની ઇચ્છા કરવી જોઇએ. જે પરમાત્માના સંબંધમાં મુક્ત જીવ સર્વ લોક અને સર્વ ઇચ્છાને મેળવે છે, જે પરમાત્માને જાણી મોક્ષના સાધનો મેળવી પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરતાં જાણે છે તે મુક્તિને પ્રાપ્ત થઈ દિવ્ય નેત્ર અને શુદ્ધ મનથી સર્વ ઇચ્છાને પૂર્ણ કરતો આનન્દ કરે છે. ૧

જે આ બ્રહ્મ લોક અર્થાત્ દર્શનીય (જ્ઞાતવ્ય) પરમાત્મામાં સ્થિત થઇ મોક્ષ સુખને ભોગવે છે અને મુમુક્ષુ લોકો જે પરમાત્માની ઉપાસના કરે છે, તેનાથી (તે પરમાત્માથી) તેને (મુક્ત જીવને) સર્વ લોક અને સર્વ ઇચ્છા સિદ્ધ થાય છે, અર્થાત્ જેનો જેનો સંકલ્પ અને ઇચ્છા કરે છે તેતે મુક્ત જીવને મળે છે મુક્ત જીવ સ્થૂલ શરીરને છોડી સંકલ્પમય શરીર વડે પરમાત્મામાં વિચરે છે. ૨

કારણ કે જેઓ શરીરી છે તેઓ સાંસારિક દુ:ખોથી રહિત થઇ શકતા નથી. જેમકે પ્રજાપતિએ ઇંદ્રને કહ્યું છે કે હે પરમ પૂજિત ધનવાન્ પુરૂષ! આ શરીર મરણધર્મા (મરણ પામનારૂ) છે, જેમ સિંહના મુખમા બકરી હોય છે તેમ આ શરીર મૃત્યુના મુખમા છે. મરણશીલ શરીર, શરીરરહિત જીવાત્માનું નિવાસસ્થાન છે, માટે આ જીવ સુખ અને દુ:ખથી હમેશા ગ્રસ્ત રહે છે જીવને સાસારિક પ્રસન્નતા (સુખ) ની નિવૃત્તિ થાય જ છે શરીર રહિત મુક્ત જીવ બ્રહ્મમા રહે છે તેને સાસારિક સુખ દુ:ખોનો સ્પર્શ પણ થતો નથી. કિન્તુ હમેશા આનન્દમા રહે છે.

પ્રશ્ન—જીવ મુક્તિને પ્રાપ્ત થઇ પાછો જન્મ મરણ રૂપ દુ ખમા આવેછે કે નહિ? કારણ કે—

न च पुनरावर्त्तते न च पुनरावर्त्तते इति । छान्दो० प्र० ८ ॥ खं० १५ ॥

अनावृत्तिः शब्दादनावृत्तिः शब्दात् ॥ वेदान्त द० । अ० ४ । पा० ४ । सू० ३३ ।

यद् गत्वा न निवर्त्तन्ते तद्धाम परमं मम । भगवद्गीता० ॥

ઇત્યાદિ વચનોથી વિદિત થાય છે કે મુક્તિ તે જ છે કે જ્યાથી ફરી સંસારમા આવવું પડતુ નથી

ઉત્તર—એ વાત ઠીક નથી, કારણ કે વેદમા એ વાતનો નિષેધ કર્યો છે

कस्य॑ नू॒नं क॑त॒मस्या॒मृता॑नां मना॑महे॒ चारु॑ दे॒वस्य॒ नाम॑ ।
को नो॑ म॒ह्या अदि॑तये॒ पुन॑र्दात् पि॒तरं॑ च दृ॒शेयं॑ मा॒तरं॑ च ॥ १ ॥
अ॒ग्नेर्व॒यं प्र॑थ॒मस्या॒मृता॑नां मना॑महे॒ चारु॑ दे॒वस्य॒ नाम॑ ।
स नो॑ म॒ह्या अदि॑तये॒ पुन॑र्दात् पि॒तरं च दृ॒शेयं॑ मा॒तरं॑ च ॥ २ ॥
ऋ० ॥ मं० १ । सू० २४ । मं० १ । २ ॥
इदानीमिव सर्वत्र नात्यन्तोच्छेदः ॥ ३ ॥ सांख्य० अ० १ ।
सू० १५९ ॥

પ્રશ્ન—અમે કોનુ નામ પવિત્ર સમજીએ! કોણ નિવાસી પદાર્થોમા સદા વર્ત્તમાન દેવ છે. અમને મુક્તિનું સુખ ભોગવાવી ફરીથી આ સસારમા કોણુ જન્મ આપે છે અને માતા પિતાનું દર્શન કરાવે છે **૧**

ઉત્તર—આપણે તે સ્વ પ્રકાશ સ્વરૂપ અનાદિ સદા મુક્ત પરમાત્માનુ નામ પવિત્ર સમજીએ કે જે આપણને મુક્તિમા આનન્દ ભોગવાવી પૃથિવીમા ફરીથી માતા પિતાનો સબધ આપી, માત પિતાનુ દર્શન કરાવે છે તેજ પરમાત્મા મુક્તિની વ્યવસ્થા કરે છે અને સર્વનો સ્વામી છે ૨

જેમ વર્તમાન સમયમાં જીવ બદ્ધ અને મુક્ત છે તેવી રીતે સર્વદા રહે છે, બન્ધ અને મુક્તિનો અત્યન્ત વિચ્છેદ (નાશ) કદિપણુ થતો નથી, માટે બન્ધ અને મુક્તિ હમેશા રહે છે. ૩

પ્રશ્ન— तदत्यन्तविमोक्षोऽपवर्गः ।

दुःखजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्तरापाये तदनन्तरापायादपवर्गः ॥
न्यायद० अ० १ । सू० २२ । २ ॥

દુ:ખનો જે અત્યન્ત વિચ્છેદ છે તે જ મુક્તિ કહેવાય છે, કારણુ કે મિથ્યાજ્ઞાન (અવિદ્યા) લોભ દ્વેષ આદિ વિષય, દુષ્ટ વ્યસનોમા પ્રવૃત્તિ જન્મ અને દુખ એ ઉત્તરોત્તર છૂટવાથી પૂર્વ પૂર્વની નિવૃત્તિ થાય છે અને એ બધા નિવૃત્ત થયા પછી મોક્ષ થાય છે કે જે હમેશા રહે છે.

ઉત્તર—અત્યન્ત શબ્દ અત્યન્તાભાવનો વાચક હોય એ આવશ્યક નથી. જેમકે—" अत्यत दु खमत्यन्त सुख चास्य वर्त्तते " આ મનુષ્યને બહુ દુખ અને બહુ સુખ છે. એથી વિદિત થાય છે કે જેમ એ ઠેકાણે અત્યન્તનો અર્થ બહુ થાય છે તેમ અહીઆ (अत्यन्तविमोक्षोऽपवर्ग) મા પણુ અત્યન્ત શબ્દનો અર્થ બહુ સમજવો

પ્રશ્ન—જો મુક્તિમાથી પણુ જીવ પાછો આવે છે તો તે મુક્તિમા કેટલો સમય રહે છે.

ઉત્તર— ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृताः परिमुच्यन्ति सर्वे ।
मुण्डक ३ । ख० २ । मं० ६ ॥

મુક્ત જીવ બ્રહ્મમા મહાકલ્પ પર્યન્ત આનન્દ ભોગવી પછી મુક્તિ સુખને છોડી પાછો સસારમા આવે છે. એની સખ્યા આ પ્રમાણે છે—તેતાળી લાખ વીસ હજાર વરસોની એક ચતુર્યુગી થાય છે, બે હજાર ચતુર્યુગીઓનો એક અહોરાત્ર, એવા ત્રીશ અહોરાત્રનો એક મહિનો, એવા બાર મહિનાનુ એક વર્ષ અને એવા સો વર્ષનો એક પરાન્ત કાળ થાય છે એને ગણિતની રીતે બરાબર સમજી લ્યો એટલો સમય મુક્તિમા સુખ ભોગવવા માટે છે

પ્રશ્ન-સર્વ સસાર અને ગ્રન્થકારોનો એવો મત છે કે જ્યાથી ફરી જન્મ મરણુ કદિપણુ થતા નથી. (તે મુક્તિ)

ઉત્તર-એ કથન ઠીક નથી. કારણુ કે જીવના સામર્થ્ય, શરીર આદિ પદાર્થો અને સાધન પરિમિત છે, તો પછી એનુ ફળ અનન્ત કેમ થઈ શકે ? અનન્ત આનન્દ ભોગવાનુ સામર્થ્ય, કર્મ અને સાધન જીવમા નથી, માટે અનન્ત સુખ ભોગવી શકતો નથી. જેનુ સાધન અનિત્ય છે, તેનુ ફળ નિત્ય કદિ થઇ શકતું નથી અને મુક્તિમાથી કોઇ પણુ જીવ પાછો સસારમા ન આવે તો સસારનો ઉચ્છેદ એટલે સસાર જીવ રહિત થઇ જાય.

પ્રશ્ન-જેટલા જીવ મુક્ત થાય છે, તેટલા બીજા નવા ઉત્પન્ન કરી ઇશ્વર સંસારમા મૂકે છે માટે સસાર જીવ રહિત થતો નથી.

ઉત્તર—જો એમ હોય તો જીવ અનિત્ય થઇ જાય, કારણ કે જેની ઉત્પત્તિ થાય છે તેનો નાશ અવશ્ય થાય છે, માટે મુક્તિમા ગયેલા જીવોનો પણ તમારા મત પ્રમાણેનાશ થવો જોઇએ (કારણ કે જીવો તમારા મત પ્રમાણે ઉત્પત્તિવાળા છે) અને જો એમ માનવામા આવે તો મુક્તિ અનિત્ય થઇ એમ સ્વીકા નુ પડશે. અને 'મુક્તિમાં ભીડ પણ ઘણી જ હોવી જોઇએ કારણ કે ત્યા આગમ ઘણો છે અને વ્યય બીલકુલ નથી, માટે ત્યા વૃદ્ધિનો પારાવાર રહેશે નહિ. બીજુ એ છે કે દુ ખના અનુભવ વિના સુખ કઈ છેજ નહિ, જેમ કે જો કડવુ ન હોય તો મધુર શુ અને મધુર ન હોય તો કડવુ શુ ? કારણ કે એક સ્વાદથી બીજો સ્વાદ અને એક રસથી બીજો રસ વિરૂદ્ધ હોય, તો જ તેની પરીક્ષા થઇ શકે છે એક માણુસ જો મધુર મધુર જ ખાતો રહે તો તેને તેવો સ્વાદ નહિ મળે કે જેવો પહેલા સર્વ રસના ભોક્તાને મળે છે વળી પણ પરમાત્મા જો અન્તવાળા કર્મ કરનારને અનન્ત ફળ આપે તો તેનો ન્યાય પણ નષ્ટ થઈ જાય જે પ્રાણી જેટલો ભાર ઉપાડી શકે તે પ્રાણી ઉપર તેટલો ભાર મૂકવો એ બુદ્ધિમાનનુ કામ છે, જેમ કે એક મણ ભાર ઉપાડનારની ઉપર દશ મણ ભાર રાખનારની નિન્દા થાય છે તેમ અલ્પજ્ઞ અને અલ્પ સામર્થ્યવાન્ જીવ ઉપર અનન્ત સુખનો બોજો નાખવો એ ઇશ્વરને માટે યોગ્ય નથી જો ઇશ્વર નવા જીવો બનાવતો હોય તો જેમાથી જીવો બનાવે છે તે કારણ (અમુક કાળે) ખૂટી જવુ જોઇએ કારણ કે ગમે તેટલો ધનકોષ હોય પરન્તુ જેમા વ્યય જ છે–આય બીલકુલ નથી, તેનુ અવશ્ય દેવાળુ નીકળી જશે, માટે એજ વ્યવસ્થા ઠીક છે કે મુક્તિમા જવુ અને ત્યાથી પાછા આવવુ શુ અમુક સમય સુધી બંદીખાના કરતા જન્મ પર્યન્ત બદીખાનાને અથવા ફાસીને કોઇ સારી માનશે ? જો મુક્તિમાથી પાછા આવવુ જ ન હોય તો જન્મકેદ અને મુક્તિમા એટલોજ ફેર છે કે જન્મકેદીને મજુરી કરવી પડે છે અને મુક્ત જીવને કરવી પડતી નથી અને જે બ્રહ્મમા લયને જ મુક્તિ માને છે તે તો સમુદ્રમા ડુબી મર્યા જેવું છે.

પ્રશ્ન—જેમ પરમેશ્વર નિત્યમુક્ત અને સુખી છે, તેવી જ રીતે જો જીવ પણ નિત્ય-મુક્ત અને સુખી રહે તો કોઇ પણ દોષ આવે નહિ

ઉત્તર—પરમેશ્વર તો અનન્ત સામર્થ્ય અને અનન્ત ગુણ કર્મવાળો હોવાથી અવિદ્યા અને દુ ખમા પડતો નથી પરન્તુ જીવ તો મુક્ત થયા પછી પણ શુદ્ધ સ્વરૂપ, અલ્પજ્ઞ અને પરિમિત ગુણ કર્મ સ્વભાવવાળો રહે છે માટે પરમેશ્વર તુલ્ય કદિ થતો નથી

પ્રશ્ન—જો એમ હોય તો મુક્તિ પણ જન્મ મરણ જેવીજ થઇ, તો પછી તેને માટે પરિશ્રમ કરવો વ્યર્થ છે

ઉત્તર—મુક્તિ જન્મ મરણ જેવી નથી, કારણ કે ૩૬૦૦૦ (છત્રીશ હજાર) વાર ઉત્પત્તિ અને પ્રલય જેટલા સમયમા થાય છે, તેટલા સમય સુધી જીવોને મુક્તિના આનન્દમા રહેવુ–દુ ખનો સ્પર્શ પણ ન હોવો, શુ એ થોડી વાત છે ! આજ ખાવ પીવો છો અને કાલ પાછી ભૂખ લાગવાની જ છે, તો પછી તેને માટે પ્રયત્ન શા માટે કરો છો ? જયારે ક્ષુધા (નિવૃત્તિ), તૃષા

' જો નાશ ન માનો તો. અનુ.

(નિવૃત્તિ), ક્ષુદ્ર ધન, રાજ્ય, પ્રતિષ્ઠા, સ્ત્રી અને સતાન આદિને માટે પરિશ્રમ કરવો આવશ્યક છે તો મુક્તિને માટે કેમ ન કરવો ? મરવુ જરૂર છે, તોપણ જીવવાનો ઉપાય કરવામા આવે છે, તેમ મુક્તિમાથી પાછું જન્મમા આવવુ છે તોપણ તેને માટે ઉપાય કરવો એ આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન—મુક્તિના શા સાધનો છે ?

ઉત્તર—કેટલાક સાધનો ઉપર લખવામા આવ્યા છે અને જે બાકી વિશેષ છે તે આ છે-મુમુક્ષુએ દુ ખફલક મિથ્યાભાષણ આદિ પાપ કર્મોનો ત્યાગ કરી સુખફલક સત્યભાષણ આદિ જરૂર આચરવા. દુ ખ જિહાસુ અને સુખ લિપ્સુએ અધર્મનો ત્યાગ કરી ધર્મનુ આચરણ કરવુ, કારણ કે દુ ખનું કારણ પાપાચરણ અને સુખનુ કારણ ધર્માચરણ છે. સત્પુરૂષોના સગથી સત્યાસત્ય, ધર્માધર્મ, કર્ત્તવ્યાકર્ત્તવ્યનો વિવેકપૂર્વક નિશ્ચય કરવો, શરીર, જીવ અને પાચ કોષોને જાણવા **પાંચ કોષો**—

અન્નમય—ત્વચાથી લઇ અસ્થિ (હાડકા) સુધીનો જે સમુદાય છે તે પૃથિવીમય (પૃથિવીનો વિકાર) છે.

પ્રાણમય-બહારના વાયુને અન્દર લેવો તે 'પ્રાણ,' અન્દરના વાયુને (મલવાહક ઇન્દ્રિયદ્વારા) બહાર કાઢવો તે 'અપાન,' જે નાભિમા રહેતો વાયુ સપૂર્ણ શરીરમા રસ પહોચાડે છે તે 'સમાન,' કઠસ્થ અન્ન પાન જેનાથી ખેચાય છે (અને બલપરાક્રમ થાય છે) તે 'ઉદાન' અને જેનાથી જીવ શરીરમા સર્વ પ્રકારની ચેષ્ટા કરે છે તે 'વ્યાન' (એ પાચ વાયુઓને પ્રાણમય કોષ કહે છે).

મનોમય-મન, અહકાર, વાક્, પાદ, પાણિ (હાથ), પાયુ ગુદા અને ઉપસ્થ એ પાચ કર્મેન્દ્રિયો.

વિજ્ઞાનમય-બુદ્ધિ, ચિત્ત, શ્રોત્ર, ત્વચા, નેત્ર, જિવ્હા અને નાસિકા એ પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો કે જેનાથી જીવ જ્ઞાનાદિનો વ્યવહાર કરી શકે છે

આનન્દમય-જેમાં પ્રીતિ, પ્રસન્નતા, ન્યૂન આનન્દ, અધિક આનન્દ અને જે આધાર કારણ રૂપ પ્રકૃતિ છે તે

એ પાચ કોષો કહેવાય છે, એનાથી જ જીવ સર્વ પ્રકારના કર્મો ઉપાસના અને જ્ઞાનાદિ વ્યવહાર કરે છે

ત્રણ અવસ્થા હોય છે જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ.

ચાર શરીર હોય છે ૧ જે આ સ્થૂલ દૃશ્યમાન છે ને, ૨ બીજુ પાંચ પ્રાણ. પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાચ સૂક્ષ્મ ભૂત, મન અને બુદ્ધિ એ સત્તરનો સમુદાય એને સૂક્ષ્મ શરીર કહે છે, એના બે ભેદ છે એક તો ભૌતિક એટલે જે સૂક્ષ્મ ભૂતોના અશોથી બન્યુ છે અને બીજુ સ્વાભાવિક કે જે જીવના સ્વાભાવિક ગુણ સ્વરૂપ છે, એ બીજુ અને ભૌતિક શરીર મુક્તિમા પણ રહે છે અને એનાથી જ મુક્તિમા જીવ સુખનો ઉપભોગ કરે છે.

૩ ત્રીજુ કારણુ શરીર જેમા સુષુપ્તિ એટલે ગાઢ નિદ્રા થાય છે તે પ્રકૃતિરૂપ હોવાથી સર્વત્ર વિભુ અને સર્વ જીવોને માટે એક છે.

૪ ચોથુ તુરીય શરીર કહેવાય છે કે જેમા જીવ સમાધિવડે પરમાત્માના આનન્દ સ્વરૂપમાં મગ્ન થાય છે. આ જ સમાધિના સસ્કારથી ઉત્પન્ન થનાર શરીરનુ પરાક્રમ મુક્તિમા પણુ યોગ્ય સહાયક થાય છે એ સર્વ કોષાદિ અવસ્થાઓથી જીવ ભિન્ન છે, કારણુ કે એ સર્વને ખબર છે કે જીવ અવસ્થાઓથી અલગ છે, જ્યારે મૃત્યુ થાય છે ત્યારે સર્વ કોઇ કહે છે કે જીવ નીકળી ગયો, એ જ જીવ સર્વ (દેહ ઇંદ્રિયાદિ) નો પ્રેરક, ધર્ત્તા, સાક્ષી, કર્ત્તા અને ભોક્તા કહેવાય છે જો કોઇ કહે કે જીવ કર્ત્તા ભોક્તા નથી તો તેને અજ્ઞાની અને અવિવેકી સમજવો, કારણુ કે જીવથી અતિરિક્ત જડ પદાર્થને સુખ દુ.ખનો ભોગ અને પાપ પુણ્યનુ કર્તૃત્વ હોઇ શકતુ નથી. જડના સબધથી જીવ જ પાપ પુણ્યનો કર્ત્તા અને સુખ દુ ખનો ભોક્તા છે જ્યારે ઇંદ્રિયો અર્થોથી, મન ઇંદ્રિયોથી અને આત્મા મનથી સયુક્ત (ભેગા) થઇ પ્રાણોને પ્રેરણા કરી ઉત્તમ અથવા અધમ કર્મમા જોડાય છે, ત્યારે (જીવાત્મા) બહિર્મુખ (વિષયાભિમુખ) કહેવાય છે, તે વખતે (ઉત્તમ કર્મ કરતી વખતે) અન્દરથી (જીવાત્માને) જે આનન્દ, ઉત્સાહ અને નિર્ભયતા થાય છે, તથા અધર્મ કર્મ કરવાથી જે ભય, શકા અને લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે, તે અન્તર્યામી પરમાત્માની શિક્ષા છે, જે કોઇ એ શિક્ષાને અનુકૂળ ચાલે છે તેને મુક્તિજન્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જે વિપરીતતાથી વર્તે છે તે બન્ધજન્ય દુ ખ ભોગવે છે.

બીજું સાધન વૈરાગ્ય છે, એટલે વિવેકથી જે સત્યાસત્ય જાણવામા આવ્યુ હોય તેમાથી સત્યનુ ગ્રહણુ અને અસત્યનુ હાન (છોડવુ) કરવુ પૃથિવીથી લઇ પરમેશ્વર પર્યન્ત નિખિલ પદાર્થોના ગુણુ, કર્મ અને સ્વભાવો જાણુવા, ઈશ્વરીય આજ્ઞાનુ પાલન અને પરમેશ્વરની ઉપાસનામા તત્પર રહેવુ, એનાથી વિરૂદ્ધ ન ચાલવુ, સૃષ્ટિથી ઉપકાર કરતા શીખવુ, એ વિવેક કહેવાય છે

ત્રીજુ સાધન ષટ્ સપત્તિ છે—અર્થાત્ શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન.

૧–શમ—આત્મા તથા અન્ત.કરણુને અધર્માચરણુથી દૂર કરી ધર્માચરણુમાં સદા પ્રવૃત્ત રાખવા.

૨–દમ—શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો અને શરીરને વ્યભિચાર આદિ ખરાબ કામમાથી દૂર કરી જિતેન્દ્રિયત્વાદિ શુભ કર્મમા પ્રવૃત્ત કરવાં

૩–ઉપરતિ-દુરાચારી પુરૂષોથી સદા દૂર રહેવું

૪ તિતિક્ષા-નિન્દા, સ્તુતિ, હાનિ અને લાભ ગમે તેટલાં હોય તોપણુ તે સંબધી હર્ષ અને શોકને છોડી મુક્તિના સાધનમા મડયા રહેવું.

૫ શ્રદ્ધા—વેદાદિ સત્યશાસ્ત્ર અને તેના બોધથી પૂર્ણ થયેલા આપ્ત, વિદ્વાન્ અને સત્યોપદેશક મહાશયોના વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખવો.

૬ **સમાધાન**-ચિત્તની એકાગ્રતા. એ છ મળી એક ત્રીજું સાધન કહેવાય છે.

ચોથુ સાધન મુમુક્ષુત્વ છે અર્થાત્ જેમ ક્ષુધાતુર માણુસને અન્ન જળ શિવાય કંઇ ણુ સારૂ લાગતુ નથી તેમ મુક્તિના સાધનોથી અતિરિક્ત કોઇપણુ પદાર્થમાં ઇચ્છા ન થવી.

એ ચાર સાધનો છે, અને બીજા ચાર અનુબંધો હોય છે-તેમાથી પ્રથમ અધિકારી છે.

અધિકારી-ઉપર કહેવામા આવેલાં ચાર સાધનોથી યુક્ત જે પુરૂષ હોય છે, તે અધિ-કારી કહેવાય છે.

સંબંધ-બ્રહ્મપ્રાપ્તિરૂપ મુક્તિ પ્રતિપાદક વેદાદિ શાસ્ત્રોને બરાબર સમજી અન્વિત (બુદ્ધિમાં સ્થિર) કરવા.

વિષયી—સર્વશાસ્ત્ર-પ્રતિપાદ્ય બ્રહ્મરૂપ વિષયની પ્રાપ્તિ કરવામાં તન્મય બનેલા પુરૂષનુ નામ વિષયી છે.

પ્રયોજન—સર્વ દુ ખોની નિવૃત્તિ કરી પરમાનન્દને પ્રાપ્ત થઇ મુક્તિ સુખનું મળવુ, એ ચાર અનુબન્ધ કહેવાય છે. તદનન્તર “ શ્રવણચતુષ્ટય ” (અર્થાત્ ચાર શ્રવણ છે)

શ્રવણ—જ્યારે કોઇ વિદ્વાન્ ઉપદેશક ઉપદેશ કરે, ત્યારે શાન્તિથી ધ્યાન દઇને સાંભ-ળવુ. વિશેષ કરીને બ્રહ્મવિદ્યામા વધારે ધ્યાન આપવુ, કારણ કે એ વિદ્યા સર્વ વિદ્યા કરતા વધારે સૂક્ષ્મ છે.

મનન—એકાન્ત દેશમાં શાન્તિથી બેસી શ્રુત અર્થનો વિચાર કરવો. જે જે અંશમાં શંકા હોય, તે તે અંશ ફરીથી વિદ્વાન્ ગુરૂ આદિને પૂછવો. વક્તાને અને શ્રોતાને યોગ્ય લાગે તો સાભળતી વખતે જ પ્રશ્ન અને સમાધાન કરવાં

નિદિધ્યાસન—જ્યારે શ્રવણમાં (શ્રુત અર્થમાં) અને મનનમાં (મત-અર્થમાં) સંદેહ ન રહે, ત્યારે સમાધિસ્થ થઇ યોગદ્વારા જોવુ કે જે સાંભળ્યુ હતુ, અને જેનુ મનન કર્યું હતુ, તે તેવુ જ છે કે કેમ ?

સાક્ષાત્કાર—જે પદાર્થ જેવા ગુણ કર્મ અને સ્વભાવવાળો હોય, તેનું તેવું જ યાથા-તથ્ય ભાન થવું.

એ ચાર “ શ્રવણચતુષ્ટય ” કહેવાય છે તમોગુણ એટલે ક્રોધ, મલિનતા, આલસ્ય અને પ્રમાદ આદિ; રજોગુણ એટલે ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, કામ, અભિમાન અને વિક્ષેપ આદિ દોષો—એ બધાને દૂર કરી શાન્ત પ્રકૃતિ, પવિત્રતા, વિદ્યા અને વિચાર આદિ ગુણોને ધારણ કરવા

મૈત્રી—સુખી જનોની સાથે મિત્રતા, (કરૂણા) દુ:ખી મનુષ્યો ઉપર દયા, (મુદિતા) પુણ્યાત્માઓને જોઈ હર્ષ અને (ઉપેક્ષા) દુષ્ટાત્માઓની સાથે ન પ્રીતિ તથા ન વૈર (એ ચાર કર્મને હમેશાં ધારણ કરવાં એ ચારને શાસ્ત્રમાં પરિકર્મ કહેલ છે)

મુમુક્ષુ માણસે હમેશા ન્યૂનથી ન્યૂન બે કલાક તો અવસ્ય ધ્યાન કરવુ કે જેથી અન્દરના મન આદિ પદાર્થનો સાક્ષાત્કાર થાય જુઓ ! આત્મા ચેતનસ્વરૂપ છે, માટે જ જ્ઞાતા છે અને મન આદિનો સાક્ષી છે જ્યારે મન શાન્ત, ચચલ, આનન્દિત અથવા વિવાદી થાય છે ત્યારે તેને યથાવત્ જુએ છે. તેમજ તે ઇન્દ્રિયોનો અને પ્રાણ આદિનો પણ જ્ઞાતા છે પૂર્વ દૃષ્ટ વસ્તુનો સ્મરણ કર્ત્તા છે, એક કાળમા અનેક પદાર્થનો જાણનાર છે, ધારણ આકર્ષણનો કર્ત્તા છે, સર્વથી પૃથક્ છે. જો પૃથક્ ન હોત તો સ્વતત્ર કર્ત્તા અને મન આદિનો પ્રેરક અધિષ્ઠાતા કદિપણ ન થઇ શકત

अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पञ्च क्लेशाः ॥
योगशास्त्रे पादे २ । सू० ३ ॥

એ સૂત્રમા જે પાચ પદાર્થો કહેવામા આવ્યા છે તેમાથી પ્રથમ અવિદ્યાનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવી ગયુ છે (અસ્મિતા) અલગ રહેનારી બુદ્ધિને આત્માથી ભિન્ન ન સમજવી, (રાગ) સુખમા પ્રીતિ (દ્વેષ) દુ ખમા અપ્રતિ અને (અભિનિવેશ) હુ સર્વદા શરીરસ્થ રહુ, કદિપણ મરૂ નહિ એવા પ્રકારનો મૃત્યુ-દુ ખથી જે ત્રાસ છે તે

એ પાચ પ્રકારના કલેશોને યોગાભ્યાસ અને વિજ્ઞાનદ્વારા દૂર કરી બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થઈ મુક્તિના પરમ આનન્દને ભોગવવો જોઇએ

પ્રશ્ન-જેવી મુક્તિ આપ માનો છો એવી કોઈ માનતા નથી જુઓ ! જૈન લોકો મોક્ષ-શિલા શિવપુરમા જઇ ચુપ ચાપ બેશી રહેવાને, ઇસાઇ લોકો ચોથા આસમાનમા કે જ્યા વિવાહ, લડાઇ, વાદિત્ર, ગાયન અને વસ્ત્ર ધારણથી આનન્દ ભોગવાય તેને તેવીજ રીતે મુસલમાન સાતમા આસમાનમા, વામમાર્ગી શ્રીપુરમા, શૈવ લોકો કૈલાસમા, વૈષ્ણવ વૈકુઠમા અને ગોકલિયા ગોસાઈ ગોલોક આદિમા જઇ ઉત્તમ સ્ત્રી, અન્ન, પાન, વસ્ત્ર અને સ્થાન આદિને પ્રાપ્ત કરી આનન્દમા રહેવુ, એને મુક્તિ માને છે પૌરાણિક લોકો (સાલોક્ય) ઇશ્વરના લોકમા નિવાસ, (સાનુજ્ય) ન્હાના ભાઇની માફક ઇશ્વર સાથે રહેવુ, (સારૂપ્ય) ઉપાસનીય દેવની જેવી આકૃતિ છે, તેવુ બની જવુ અને (સાયુજ્ય) ઇશ્વરની સાથે સયુક્ત થઇ જવુ એ ચાર પ્રકારની મુક્તિ માને છે, વેદાન્તી લોકો બ્રહ્મમા લય થવો તેને મુક્તિ સમજે છે

ઉત્તર-જૈન લોકોનો મુક્તિ આદિ વિષય (૧૨) બારમા સમુલ્લાસમા, ઇસાઇનો (૧૩) તેરમા સમુલ્લાસમા અને મુસલમાનનો (૧૪) ચૌદમા સમુલ્લાસમા લખવામા આવશે. વામમાર્ગી શ્રીપુરમા જઇ લક્ષ્મીજેવી સ્ત્રીઓ સાથે માસ મદ્યાદિના ખાન, પાન, રંગ અને રાગ આદિના ઉપભાગને મુક્તિ માને છે તે અહીથી કાઇ વિશેષ નથી મહાદેવ અને વિષ્ણુ જેવા થઇ પાર્વતી અને લક્ષ્મી જેવી સ્ત્રી સાથે થઈ આનન્દને ભોગવવો એ અહીના ધનાઢય અને રાજાઓથી એટલીજ તે વધારે બતાવે છે કે ત્યા રોગ થતો નથી અને સદા યુવાવસ્થા બની રહે છે-પરન્તુ એ કથન મિથ્યા છે, કારણ કે જ્યા ભોગ ત્યા રોગ અને જ્યા રોગ ત્યા વૃદ્ધાવસ્થા જરૂર થાય છે.

પૌરાણિકોને કહેવુ જોઇએ કે તમારી જે ચાર પ્રકારની મુક્તિ છે તેતો કૃમિ કીટ પતગ ને પશ્વાદિને પણ સ્વત સિદ્ધ છે, કારણ કે આ જેટલા લોકો છે તે બધા ઇશ્વરના છે અને માંજ બધા જીવો રહે છે માટે " સાલોક્ય " મુક્તિ અનાયાસ પ્રાપ્તજ છે ઇશ્વર સર્વત્ર ાપક હોવાથી બધુ ઇશ્વરની સમીપ જ છે માટે " સામીપ્ય " મુક્તિ પણ સિદ્ધ જ છે ઇશ્વરથી ા જીવો ન્હાના (અને ચેતન) હોવાથી દરેક જીવો ઇશ્વરના અનુજ હોવાથી " સાનુજ્ય " શુ વગર પ્રયત્ને સિદ્ધ જ છે અને સર્વવ્યાપક પરમાત્મામા સર્વ જીવ વ્યાપ્ય હોવાથી યુક્ત છે માટે સાયુજ્ય મુક્તિ પણ સિદ્ધ જ છે.

જે નાસ્તિક લોકો કહે છે કે મર્યા પછી તત્ત્વોમા તત્ત્વોનુ મળી જવુ એજ મુક્તિ છે, તો કુતરા ગધેડા આદિને પણ પ્રાપ્ત છે માટે એ મુક્તિ નથી પણ એક પ્રકારનુ બધન છે. કારણ જે લોકો શિવપુર, મોક્ષ શિલા. ચોથુ આસમાન, સાતમુ આસમાન, શ્રીપુર, કૈલાસ, ગોલોક ને વૈકુઠ ને અમુક દેશમા માને છે, તેમા જો મુક્ત જીવો તે સ્થાનથી પૃથક્ થઇ જાય તો ની મુક્તિ છૂટી જાય, જેમ ૧૨ † બાર પત્થરની અન્દર દૃષ્ટિ બધ થાય છે તેની માફક બન્ધ-મા હશે મુક્તિ તો એ છે કે જ્યા કોઇપણ જાતના પ્રતિબધ શિવાય ઇચ્છા પૂર્વક વિહાર થઇ કે, જ્યા ભય, શકા અને દુખ ન હોય જે જન્મ છે તેને ઉત્પત્તિ અને જે મરણ છે તેને લય કહે છે

પ્રશ્ન—જન્મ એક છે કે અનેક !

ઉત્તર—અનેક.

પ્રશ્ન—જો અનેક છે તો પૂર્વ જન્મની અને મરણની વાત યાદ કેમ નથી આવતી ?

ઉત્તર—જીવ અલ્પજ્ઞ છે, ત્રિકાળદર્શી નથી માટે સ્મરણ થતુ નથી અને જીવ જે મનથી જાણે છે તે મન પણ એક સમયમા બે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતુ નથી પૂર્વ જન્મ તો દૂર રહયો રન્તુ આ જ દેહમા ગર્ભાગમનથી લઇ પાચ વર્ષની અન્દરની જીવની જે સ્થિતિ હતી તેનુ જ્ઞાન મ થતુ નથી ? તથા જાગૃત અને સ્વપ્ન દશામા અનેક વ્યવહારોને પ્રત્યક્ષ કરી જ્યારે જીવ સુષુપ્તિ દશાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જાગૃત આદિ દશાના વ્યવહારોનુ સ્મરણ કેમ થતુ નથી ? ને કોઇ તમને પૂછે કે આજથી બાર વર્ષની પહેલા તેરમા વર્ષના પાચમા મહિનાના નવમા દિવસે દશ વાગ્યાથી પહેલી મીનિટે તમે શુ કર્યું હતુ ? તમારૂ મોઢુ, હાથ, કાન, નેત્ર અને શરીર કઇ તરફ અને કેવા હતા ? અને મનમા શો વિચાર હતો ? જ્યારે આ જ શરીરમા એમ છે તો પછી પૂર્વ જન્મની વાતોનુ સ્મરણ કેમ નથી થતુ ! એવી શકા કરવી એ બાળકપણુ છે એથી તો જીવ સુખી છે–નહિ તો સર્વ જન્મના દુખો જોઇ જોઇ જીવ દુખિત થઈ મરી જાય જો કોઇ પૂર્વ જન્મના વૃત્તાન્તો જાણવા માગે તોપણ જાણી શકતો નથી કારણ કે જીવનુ જ્ઞાન અને સ્વરૂપ અલ્પ છે એ વાત તો ઇશ્વરને જાણવા યોગ્ય છે.

† **નજરકેદ**, " बारह पत्थरके भीतर बन्ध करदिया " એવી હિન્દુસ્તાની ભાષામાં કહેવત છે, તેનો અર્થ નજરકેદ થાય છે.

પ્રશ્ન—જ્યારે જીવને પૂર્વ જન્મનુ જ્ઞાન નથી તો પછી ઇશ્વર જે જીવને દડ આપે છે, તેનાથી જીવનો સુધાર થવો અશક્ય છે કારણ કે જો એને જ્ઞાન થાય કે મે અમુક કામ કર્યું હતુ તેનુ આ ફલ છે તો જ તે પાપ કર્મોથી બચે.

ઉત્તર—તમે જ્ઞાન કેટલા પ્રકારનુ માનો છો !

પ્રશ્ન—પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી આઠ પ્રકારનુ.

ઉત્તર—ત્યારે તમે જન્મથી લઇ હરેક સમયમા રાજા, ધન, વિદ્યા, દારિદ્રય, નિર્બુદ્ધિ, મૂર્ખતા, સુખ અને દુ ખ સસારમા જોતા આવ્યા છો તેને ધ્યાનમાં લઇ પૂર્વ જન્મનુ જ્ઞાન કેમ નથી કરી લેતા ? જેમ કોઇ વૈદ્ય અથવા અવૈદ્યને રોગ થાય છે ત્યારે વૈદ્ય રોગનુ નિદાન જાણી લે છે અવૈદ્ય જાણી શકતો નથી, કારણ કે પહેલાએ વૈદક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો છે અને બીજાએ નથી કર્યો, તોપણ જ્વર આદિ રોગથી અવૈદ્ય પણ એટલુ તો જાણી શકે છે કે કોઇ કુપથ્ય જરૂર થઇ ગયુ છે કે જેનાથી આ રોગ થયો, તેવીજ રીતે સસારમા વિચિત્રતા સુખ દુ ખની ઉન્નતિ અને અવનતિ જોઇ પૂર્વ જન્મનુ અનુમાન કેમ નથી કરી લેતા ? જો પૂર્વ જન્મ ન માનવામા આવે તો ઇશ્વર પક્ષપાતી થઇ જાય, કારણ કે પાપ વિના અમુક જીવને દારિદ્રયાદિ દુ ખ, અમુક જીવને પૂર્વ સચિત પુણ્યાદિ વિના રાજ્ય અને ધનાઢયતા તથા અમુકને નિર્બુદ્ધિતા શા માટે આપી ? માટે જો પૂર્વ જન્મના પાપ-પુણ્યાનુસાર દુ ખ સુખ આપે તો જ ઇશ્વર ન્યાયકારી થઇ શકે છે.

પ્રશ્ન—એક જન્મ હોય તોપણ ઇશ્વર ન્યાયકારી થઇ શકે છે. જેમ સર્વનો અધિષ્ઠાતા રાજા જે કરે તે ન્યાય્ય જેમ માળી પોતાના બગીચામા ન્હાના મોટા વૃક્ષો લગાવે છે, કોઇને કાપી નાખે છે કોઇને ઉખેડી નાખે છે અને કોઇની રક્ષા કરે છે જેની જે વસ્તુ છે તેને તે ગમે તેમ કરે, તેની ઉપર બીજો કોઈ પણ ન્યાયકર્ત્તા નથી કે જે તેને (વસ્તુના સ્વામીને) દડ આપે, તેવીજ રીતે ઇશ્વર ઉપર કોઇ ન્યાયકર્ત્તા તથા ભયપ્રદાતા નથી માટે તે જે કરે તે ન્યાય્ય

ઉત્તર—પરમાત્મા ન્યાય જ કરે છે અન્યાય નહિ માટે જ મહાન્ પૂજનીય છે જો ન્યાય વિરુદ્ધ કરે તો તે ઇશ્વર જ નહિ જેમ માળી માર્ગમા અથવા અયોગ્ય ભૂમિમા વૃક્ષ રોપવાથી, નહિકાપવાયોગ્યને કાપવાથી, નહિ વધારવા યોગ્યને વધારવાથી દૂષિત થાય છે, તેવીજ રીતે કારણ વિના ફળ આપવાથી ઇશ્વરને દોષ લાગે છે ન્યાય્ય કામ કરવુ એ પરમાત્મની ઉપર જરૂરનું છે કારણ કે તે સ્વભાથી પવિત્ર અને ન્યાય કારી છે, જો ઉન્મત્તની માફક કામ કરે તો જગત્મા ઉત્તમ ન્યાયાધીશ કરતા ન્યૂન અને અપ્રતિષ્ઠિત થઈ જાય ! શુ આ જગત્મા ઉત્તમ કામ નહિ કરનાર અયોગ્ય માણસને પ્રતિષ્ટા (સત્કાર) આપનાર અને અદૃષ્ટ કામ કરનારને દડ આપનાર નિન્દનીય અને અપ્રતિષ્ઠિત નથી થતો ? ઇશ્વર અન્યાય નથી કરતો માટે જ ભય પામતો નથી

પ્રશ્ન-પરમાત્માએ પ્રથમથી જ જેને જેટલુ આપવાને વિચાર્યું છે તેને તેટલુ જ આપે છે અને જેટલુ કરવાનુ હોય છે તેટલુ જ કરે છે.

ઉત્તર—એનો વિચાર જીવોનાં કર્મ પ્રમાણે થાય છે, બીજાને આધારે નહિ, જો બીજાને આધારે કરવામા આવે તો જ તે અપરાધી અને અન્યાયી થઇ જાય

પ્રશ્ન—ન્હાના અને મ્હોટાને એક જ પ્રકારનુ સુખ દુ ખ થાય છે ન્હાનાને ન્હાની ચિન્તા અને મ્હોટાને મોટી, જેમકે કોઇ શાહુકાર એક લાખ રૂપિયાના વિવાદના નિર્ણય માટે ઘેરથી પાલખીમા બેસી બજારે થઇ કોર્ટમા જાય છે ત્યારે બજારના અજ્ઞાની લોકો કહે છે કે જુઓ, પુણ્ય પાપનુ ફળ. એક પાલખીમા આનન્દથી બેઠો છે જ્યારે બીજાઓ જોડા પહેર્યા શિવાય ઉપરની અને નીચેની (તપેલી ભૂમિની) ગરમી સહન કરતા પાલખી ઉઠાવી લઈ જાય છે પરન્તુ બુદ્ધિમાન્ લોકો કહે છે કે શાહુકાર જેમ જેમ કોર્ટ પાસે જાય છે તેમ તેમ શોક અને સન્દેહમા ડુબતો જાય છે, જ્યારે ભોઇ લોકોને આનન્દ થતો જાય છે, કોર્ટમા પહોચ્યા પછી પેલો શાહુકાર અહી તહી જવાને વાસ્તે વિચાર કરે છે 'વકીલ પાસે જાઉ કે શિરસ્તેદાર (કોર્ટનો મુખ્ય કારકુન-અધિકારી, અથવા જેઓ અરજી વાચવાનુ અને જુબાની લેવાનુ કામ કરે છે તે) પાસે જાઉ, આજે હારીશ કે જીતીશ, શુ થશે કઇ સમજાતુ નથી '। જ્યારે ભોઇ લોકો (પાલખી ઉપાડનાર) તબાકુ પીતા એક બીજા સાથે વાતચિત કરતા આનન્દથી સુઇ જાય છે શેઠ જો જીતે તો કઈ સુખ અને જો હારે તો મહા દુ ખ સાગરમા ડૂબી જાય છે પરન્તુ ભોઇ લોકો તો તેવાને તેવાજ (આનન્દમા) રહે છે, તેવીજ રીતે સુદર કોમળ શય્યામા સૂતેલા રાજાને જલદી નિદ્રા આવતી નથી જ્યારે મજુર લોકો કાકરાવાળી ખડબચડી જમીન પર સુવે છે તોપણ જલદી નિદ્રા આવી જાય છે એવીજ રીતે સર્વત્ર સમજો.

ઉત્તર—એ સમજ અજ્ઞાનીઓની છે, કારણ કે યદિ કોઇ શાહુકારને કહે તમે ભોઇ બની જાવ તો શુ શાહુકાર ભોઇ બનવાને ખુશી બતાવશે ? કદિ નહિ, પરન્તુ ભોઇ લોકોને કહેવામા આવે કે તુ શાહુકાર બની જા તો તે ખુશીથી સ્વીકારશે. જો સુખ અને દુ ખ સર્વત્ર બરાબર હોય તો પોત પોતાની અવસ્થા છોડી ઉચ્ચ સ્થિતિમા જવાને કોઇ ઇચ્છત નહિ જુઓ એક પુણ્યાત્મા જીવ શ્રીમાન્ રાજાની રાણીના ગર્ભમા આવે છે અને બીજો મહાદરિદ્ર મજુરના ગર્ભમા આવે છે, એકને તો ગર્ભથી લઈ સર્વથા સુખ અને બીજાને સર્વ પ્રકારનુ દુ ખ મળે છે. એક જ્યારે જન્મે છે ત્યારે સુગન્ધિ જળથી સ્નાન, અને યુક્તિથી નાડી છેદન યોગ્ય રીતે થાય છે, જ્યારે તે દૂધ પીવાને ઇચ્છે છે ત્યારે સાકર મેળવેલુ સારૂ દૂધ મળે છે, એને પ્રસન્ન રાખવાને માટે નોકર, ચાકર, રમકડા અને સ્વારી આદિ ઉત્તમ આનન્દોત્પાદક સ્થાન મળે છે જ્યારે બીજાનો જન્મ જગલમા થાય છે સ્નાનને માટે જળ પણ નથી મળતુ જ્યારે દૂધ પીવાને ઇચ્છે છે, ત્યારે દૂધને બદલે ઠોસા લપાટો આદિ મળે છે અત્યન્ત આર્ત્ત સ્વરથી રૂવે છે, કોઇ પૂછતુ નથી ઇત્યાદિ પાપપુણ્ય વિના જો જીવોને દુ.ખ સુખ મળે તો પરમેશ્વર ઉપર દોષ આવે છે. જો કર્મ કર્યા શિવાય સુખ દુ ખ મળતા હોય તો આગળ નરક અને સ્વર્ગ પણ ન મળવા જોઇએ, કારણ કે જેમ પરમેશ્વરે આ વખતે અકૃત કર્મ-જીવોને સુખ દુ ખ આપ્યુ છે તેવીજ રીતે મર્યા પછી પણ મરજીમા આવે તેમ ઇશ્વર કોઇને સ્વર્ગમા મોકલશે અને કોઇને નરકમા મોકલશે. જો એમ હોય તો સવ જીવો અધર્માત્મા થઇ જાય-શા માટે ધર્મ કરે ? કારણ કે ધર્મના ફળની પ્રાપ્તિમા તો સદેહ છે, તે તો પરમેશ્વરના હાથમા છે, જેવી

તેની મરજી તેવુ કરશે–આવી સમજથી સર્વ લોક પાપકર્મ કરવામા ભય રહિત થશે અને સસારમા પાપની વૃદ્ધિ અને ધર્મનો ક્ષય થઈ જશે માટે પૂર્વ જન્મના પુણ્ય પાપને અનુસરી વર્ત્તમાન જન્મ છે અને વર્ત્તમાન અવસ્થા પણ પૂર્વ જન્મના કર્મને અનુસરીને છે, તથા વર્તમાન કર્મને અનુસરીને જ ભવિષ્યત્ જન્મ થશે.

પ્રશ્ન—મનુષ્ય અને પશ્વાદિના શરીરમા એકજાતીય જીવો છે કે ભિન્નજાતીય ?

ઉત્તર—જીવ બધા એક જાતીય છે પરન્તુ કર્મના સબધથી મલિન અને પવિત્ર બને છે.

પ્રશ્ન—મનુષ્યનો જીવ પશુના શરીરમા અને પશુનો જીવ મનુષ્યના શરીરમા, સ્ત્રીનો જીવ પુરૂષમા અને પુરૂષનો જીવ સ્ત્રીમા જાય આવે છે કે નહિ ?

ઉત્તર—હા, જાય આવે છે, જ્યારે પાપ અધિક અને પુણ્ય ન્યૂન થાય છે ત્યારે મનુષ્યનો જીવ પશ્વાદિના શરીરમા જાય છે અને જ્યારે ધર્મ અધિક અને અધર્મ ન્યૂન થાય છે ત્યારે દેવ એટલે વિદ્વાનોનુ શરીર પામે છે જ્યારે પુણ્ય અને પાપ બરાબર (સમકક્ષામા) થાય છે ત્યારે સાધારણ મનુષ્યનુ શરીર મળે છે, એમા પણ પુણ્ય પાપની ઉત્તમતા, મધ્યમતા અને કનિષ્ઠતા વડે મનુષ્ય શરીરમા પણ ઉત્તમતા, મધ્યમતા અને કનિષ્ઠતા મળે છે જ્યારે અધિક પાપનુ ફળ પશુ આદિના શરીરમા ભોગવી લે છે અને પુણ્ય પાપ સમાન થાય છે, ત્યારે પાછો મનુષ્ય શરીરમા આવે છે, ત્યા પુણ્યનુ ફળ ભોગવી મધ્યસ્થ મનુષ્યના શરીરમા આવે છે. જીવનુ શરીરમાથી જે નિર્ગમન થાય છે તેને " મૃત્યુ " કહેવામા આવે છે અને શરીરની સાથે જે સયોગ થાય છે તે " જન્મ " કહેવામા આવે છે કારણ કે " यमेन वायुना " એવુ વેદમા લખ્યુ છે યમ એ નામ વાયુનુ છે ગરૂડ–પુરાણનો કલ્પિત યમ આ ઠેકાણે લેવાનો નથી ! એનુ વધારે ખડન મડન અગ્યારમા સમુલ્લાસમા કરવામા આવશે પછી ધર્મરાજ એટલે પરમેશ્વર જીવને પાપ પુણ્યાનુસાર જન્મ આપે છે તે વાયુ (જીવ) અન્ન, જળ અથવા શરીરના છિદ્રોદ્વારા શરીરમા ઇશ્વરની પ્રેરણાથી પ્રવિષ્ટ થઇ, ક્રમશ વીર્યમા અને વીર્યમાથી ગર્ભાશયમા સ્થિત થાય છે પછી શરીર ધારણ કરી બહાર આવે છે જો સ્ત્રી શરીર ધારણ કરવાને યોગ્ય કર્મ હોય તો સ્ત્રી શરીરમા અને પુરૂષ શરીર ધારણ કરવાને યોગ્ય કર્મ હોય તો પુરૂષ શરીરમા પ્રવિષ્ટ થાય છે, સ્ત્રી અને પુરૂષના સબધથી તુલ્ય રજ અને વીર્ય વડે ગર્ભની સ્થિતિ થઇ હોય તો નપુમક થાય છે એવી રીતે જ્યા સુધી ઉત્તમ કર્મ–ઉપાસના અને જ્ઞાન મેળવી જીવ મુક્ત નથી થતો ત્યા સુધી જન્મ અને મરણના ચક્રમા પડયો રહે છે મુક્તિમા મહાકલ્પપર્યન્ત જન્મ મરણના દુખોથી રહિત થઇ આનન્દમા રહે છે

પ્રશ્ન—મુક્તિ એક જન્મમા થાય છે કે અનેક જન્મમા ?

ઉત્તર—અનેક જન્મમા કારણ કે —

भिद्यन्ते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे पराऽवरे ॥

मुण्डक २ । खं० २ । मं० ८ ॥

જ્યારે આ જીવના હૃદયની અવિદ્યા (અજ્ઞાન રૂપ) ગાંઠ છૂટી જાય છે, જ્યારે સંશય છિન્ન થઇ જાય છે અને દુષ્ટ કર્મનો ક્ષય થાય છે, ત્યારે અન્તર અને બહાર વ્યાપક પરમાત્મામા જીવ નિવાસ કરે છે.

પ્રશ્ન—મુક્તિમા જીવ પરમેશ્વર સાથે એક થાય છે કે પૃથક્ રહે છે ?

ઉત્તર—પૃથક્ રહે છે, કારણ કે જો એક થઇ જાય તો મુક્તિનુ સુખ કોણ ભોગવે ? અને મુક્તિને માટે જે જે સાધનો મેળવ્યા હતા તે બધા નિષ્ફળ થઇ જાય, તે (એકતા) મુક્તિ નથી પણ જીવનો પ્રલય સમજવો જોઇએ જીવ જ્યારે પરમેશ્વરીય આજ્ઞાનુ પાલન, ઉત્તમ કર્મ, સત્સંગ, યોગાભ્યાસ અને પૂર્વોક્ત સર્વ સાધનો પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે મુક્તિ પામે છે.

सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन् ।
सोऽश्नुते सर्वान् कामान् सह ब्रह्मणा विपश्चितेति ॥
तैत्तिरी० । आनन्दवल्ली । अनु० १ ॥

જે જીવ પોતાની બુદ્ધિમા અને આત્મામા સ્થિત સત્ય અનન્તઆનન્દસ્વરૂપ પરમાત્માને જાણે છે, તે જ સર્વવ્યાપક બ્રહ્મમા સ્થિત થઇને તે "વિપશ્ચિત" અનન્તવિદ્યા-યુક્ત બ્રહ્મની સાથે સર્વ ઇચ્છાને સફળ કરે છે અર્થાત્ જે જે આનન્દને ઇચ્છે છે તે તે આનન્દ મળે છે-એજ મુક્તિ કહેવાય છે

પ્રશ્ન—જેમ શરીરવિના સાંસારિક સુખ ભોગવી શકાતુ નથી, તેમ શરીર વિના આનન્દ કેવી રીતે ભોગવી શકાય ?

ઉત્તર—એનુ સમાધાન પૂર્વ કરવામા આવ્યુ છે છતા આટલુ વધારે સાભળો-જેમ સાંસારિક સુખ શરીરના આધારથી ભોગવાય છે તેમ મુક્તિનો આનન્દ પરમાત્માના આધારથી ભોગવાય છે તે મુક્ત જીવ અનન્ત વ્યાપક બ્રહ્મમા સ્વચ્છન્દતાથી ફરે છે, શુદ્ધ જ્ઞાનથી સર્વ સૃષ્ટિ જુએ છે, બીજા મુક્ત જીવોની સાથે મળે છે, સર્વ સૃષ્ટિની વિદ્યાને ક્રમથી જોતો સર્વ લોક લોકાન્તર અર્થાત્ જે લોક દૃષ્ટ છે અને જે અદૃષ્ટ છે તે બધામા ફરે છે, તેના જ્ઞાનના વિષયીભૂત સર્વ પદાર્થને અનુભવે છે, જેને જેટલુ જ્ઞાન વધારે થાય છે તેને તેટલો વધારે આનન્દ મળે છે, મુક્તિમા જીવાત્મા નિર્મળ હોવાથી પૂર્ણ જ્ઞાની હોય છે સમીપવર્ત્તી સર્વ પદાર્થનુ અવ્યભિચારી જ્ઞાન થાય છે, સુખ વિશેષને સ્વર્ગ કહેવાય છે અને વિષયતૃષ્ણામા ફસાવાથી દુઃખ વિશેષનો જે ભોગ થાય છે તે નરક કહેવાય છે "स्व" એ સુખનુ નામ છે, "स्व. सुखं गच्छति यस्मिन् स स्वर्गः" "अतो विपरीतो दुःखभोगो नरक इति"। જે સાંસારિક સુખ છે તે સામાન્ય સ્વર્ગ અને પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિથી જે આનન્દ મળે છે તે વિશેષ સ્વર્ગ કહેવાય છે સર્વ જીવ સ્વભાવથીજ સુખની પ્રાપ્તિ અને દુઃખનો વિયુક્તિ (વિયોગ) ઇચ્છે છે પરન્તુ જ્યાસુધી ધર્મ નથી કરતો અને પાપ નથી છોડતો ત્યાસુધી તે સુખને મેળવી શકતો નથી અને દુઃખને છોડી શકતો નથી કારણ કે જેનુ મૂળ (કારણ) વિદ્યમાન્ છે તે કદાપિ નષ્ટ થતુ નથી જેમકે —

" छिन्ने मूले वृक्षो नश्यति तथा पापे क्षीणे दुःखं नश्यति "

જેમ મૂળ નષ્ટ થવાથી વૃક્ષ નષ્ટ થાય છે તેમ પાપ નષ્ટ થવાથી દુઃખ નષ્ટ થાય છે જુઓ મનુસ્મૃતિમા પાપ અને પુણ્યથી થતી અનેક ગતિઓ

मानसं मनसैवायमुपभुङ्क्ते शुभाऽशुभम् ।
वाचा वाचाकृतं कर्म कायेनैव च कायिकम् ॥ १ ॥
शरीरजैः कर्मदोषैर्याति स्थावरतां नरः ।
वाचिकैः पक्षिमृगतां मानसैरन्त्यजातिताम् ॥ २ ॥
यो यदैषां गुणो देहे साकल्येनातिरिच्यते ।
स तदा तद्गुणप्रायं तं करोति शरीरिणम् ॥ ३ ॥
सत्त्वं ज्ञान तमोऽज्ञानं रागद्वेषौ रजःस्मृतम् ।
एतद् व्याप्तिमदेतेषां सर्वभूताश्रितं वपुः ॥ ४ ॥
तत्र यत्प्रीतिसंयुक्तं किञ्चिदात्मनि लक्षयेत् ।
प्रशान्तमिव शुद्धाभं सत्त्वं तदुपधारयेत् ॥ ५ ॥
यत्तु दुःखसमायुक्तमप्रीतिकरमात्मनः ।
तद्रजोऽप्रतिप विद्यात्सततं हारि देहिनाम् ॥ ६ ॥
यत्तु स्यान्मोहसंयुक्तमव्यक्तं विषयात्मकम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेय तमस्तदुपधारयेत् ॥ ७ ॥
त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां यः फलोदयः
अग्र्यो मध्यो जघन्यश्च तं प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ८ ॥
वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
धर्मक्रियात्मचिन्ता च सात्त्विक गुणलक्षणम् ॥ ९ ॥
आरम्भरुचिताऽधैर्यमसत्कार्यपरिग्रहः ।
विषयोपसेवा चाजस्र राजस गुणलक्षणम् ॥ १० ॥
लोभः स्वप्नो धृतिः क्रौर्य नास्तिक्य भिन्नवृत्तिता ।
याचिष्णुता प्रमादश्च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ११ ॥
यत्कर्म कृत्वा कुर्वश्च करिष्यँश्चैव लज्जाति ।
तज्ज्ञेयं विदुषा सर्वं तामसं गुणलक्षणम् ॥ १२ ॥

येनास्मिन्कर्मणा लोके ख्यातिमिच्छति पुष्कलाः ।
न च शोचत्यसम्पत्तौ तद्विज्ञेयं तु राजसम् ॥ १३ ॥
यत्सर्वेणेच्छति ज्ञातुं यन्न लज्जति चाचरन् ।
येन तुष्यति चात्मास्य तत्सत्त्वगुणलक्षणम् ॥ १४ ॥
तमसो लक्षणं कामो रजसस्त्वर्थ उच्यते ।
सत्त्वस्य लक्षणं धर्मः श्रैष्ठ्यमेषां यथोत्तरम् ॥ १५ ॥
मनु० अ० १२ ॥ श्लो० ८ । ९।२५–३३ । ३५–३८ ॥

મનુષ્ય આ પ્રમાણે પોતાના શ્રેષ્ટ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ સ્વભાવને જાણી ઉત્તમ સ્વભાવનુ ગ્રહણ કરે અને મધ્યમ કનિષ્ઠનો ત્યાગ કરે. એ નિશ્ચય જાણવુ કે જે જીવ મનથી સારૂ અથવા ખરાબ કામ કરે છે તેને મનથી, વાણીથી કરે છે તેનુ વાણીથી અને શરીરથી કરે છે તેને શરીરથી સુખ દુ ખ થાય છે. ૧

જે માણસ ચોરી પરસ્ત્રીગમન અને શ્રેષ્ટનુ હનન આદિ શારીર કર્મ કરે છે તેને સ્થાવરનો જન્મ, વાણીથી પાપ કરનારને પક્ષી તથા મૃગ આદિના જન્મ અને મનથી દુષ્ટકર્મ કરનારને ચાડાળ આદિનુ શરીર મળે છે. ૨

જીવના શરીરમા જે ગુણ અધિક હોય તે ગુણ તે જીવને પોતાની સમાન કરી દે છે ૩

જ્યારે આત્મામા જ્ઞાન હોય ત્યારે સત્ત્વગુણ, જ્યારે અજ્ઞાન હોય ત્યારે તમો ગુણ અને રાગ દ્વેષ હોય ત્યારે રજો ગુણ જાણવો એ ત્રણ પ્રકૃતિગુણોવડે સર્વ સાસારિક પદાર્થો વ્યાપ્તછે ૪

એનો વિવેક આ પ્રમાણે કરવો જોઇએ –જ્યારે આત્મામા પ્રસન્નતા, મન પણ પ્રશાન્ત શુદ્ધભાવયુક્ત હોય ત્યારે સમજવુ કે સત્ત્વ ગુણ પ્રધાન છે અને રજોગુણ તથા તમો ગુણ અપ્રધાન છે. ૫.

જ્યારે આત્મામાં દુ ખ, મન પ્રસન્નતા રહિત, વિષયમાં જ્યાં ત્યાં ગમનાગમન કરે ત્યારે જાણવુ કે રજો ગુણ પ્રધાન છે અને સત્વ તથા તમો ગુણ અપ્રધાન છે. ૬

જ્યારે મોહ એટલે સાંસારિક પદાર્થમા ફસાયલો આત્મા અને મન હોય, જ્યારે આત્મામાં અને મનમા કોઇપણ જાતનો વિવેક ન રહે, તર્ક વિતર્કથી રહિત અને વિષયમાં આસક્ત હોય, ત્યારે જાણવું કે તમો ગુણ પ્રધાન છે અને સત્વ ગુણ તથા રજોગુણ અપ્રધાન છે ૭

હવે એ ત્રણ ગુણોનો ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ ફલોદય થાય છે તેને પૂર્ણ ભાવથી કહે છે — ૮

જે વેદોનો અભ્યાસ, ધર્માનુષ્ઠાન, જ્ઞાનની વૃદ્ધિ, પવિત્રતાની ઇચ્છા, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, ધર્મક્રિયા અને આત્મચિન્તન છે તે સત્ત્વગુણનું લક્ષણ છે, ૯

આરભમા રૂચિ, ધૈર્યત્યાગ, અસત્કર્મોનુ ગ્રહણ અને વિષયોમા નિરન્તર પ્રીતિ જ્યારે થાય છે ત્યારે સમજવુ કે મારામા રજો ગુણ પ્રધાન છે ૧૦

જ્યારે લોભ (જેનાથી પાપનુ મૂળ વધે છે) અત્યન્ત આલસ્ય, નિદ્રા. ધૈર્ય નાશ, ક્રૂરતા, નાસ્તિકતા અર્થાત્ વેદ તથા ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા ન રહેવી, અન્તકરણની ભિન્નભિન્નવૃત્તિઓ, એકાગ્રતાનો અભાવ અને કોઇ પણ વ્યસનમા ફસાવુ થાય છે, ત્યારે તમો ગુણનુ લક્ષણ ઉદય પામ્યુ એમ વિદ્વાન્ લોકો કહે છે. ૧૧

જ્યારે કામ કરીને અથવા કરતી વખતે અથવા કામ કરવાની ઇચ્છા વખતે આત્મામા લજ્જા, શકા અને ભય થાય છે ત્યારે જ સમજવુ કે મારામા તમોગુણ વધ્યો છે ૧૨

જીવાત્મા જે કર્મથી આ લોકમા પુષ્કળ પ્રસિદ્ધિ ઇચ્છે છે, દરિદ્ર થવા છતા પણ ચારણ ભાટ આદિને આપવુ નથી છોડતો ત્યારે સમજવુ કે મારામા રજો ગુણ પ્રબળ છે ૧૩

જ્યારે મનુષ્ય સર્વ પાસેથી જાણવા માગતો હોય, ગુણગ્રાહી હોય, પવિત્ર કર્મમા લજ્જા રહિત હોય, જે કર્મથી આત્મા પ્રસન્ન રહે અર્થાત્ ધર્માચરણ જ પ્રિય લાગતુ હોય, ત્યારે તેણે સમજવુ કે મારામા સત્વગુણ પ્રબળ છે ૧૪

તમોગુણનુ લક્ષણ કામ, રજોગુણનુ લક્ષણ ધન સગ્રહની ઇચ્છા, સત્ત્વગુણનુ લક્ષણ ધાર્મિક સેવા છે. રજોગુણ અને તમોગુણ કરતા સત્ત્વગુણ ઉત્તમ છે ૧૫

હવે જે જે ગુણથી જે જે ગતિમા જીવ જાય છે તે લખવામા આવે છે

देवत्वं सात्त्विका यान्ति मनुष्यत्वञ्च राजसाः ।
तिर्यक्त्वं तामसा नित्यमित्येषा त्रिविधा गतिः ॥ १ ॥
स्थावराः कृमिकीटाश्च मत्स्याः सर्पाश्च कच्छपाः ।
पशवश्च मृगाश्चैव जघन्या तामसी गतिः ॥ २ ॥
हस्तिनश्च तुरङ्गाश्च शूद्रा म्लेच्छाश्च गर्हिताः ।
सिंहा व्याघ्रा वराहाश्च मध्यमा तामसी गतिः ॥ ३ ॥
चारणाश्च सुपर्णाश्च पुरुषाश्चैव दाम्भिकाः ।
रक्षांसि च पिशाचाश्च तामसीषूत्तमा गतिः ॥ ४ ॥
झल्ला मल्ला नटाश्चैव पुरुषाः शस्त्रवृत्तयः ।
द्यूतपानप्रसक्ताश्च जघन्या राजसी गतिः ॥ ५ ॥
राजानः क्षत्रियाश्चैव राज्ञां चैव पुरोहिताः ।
वादयुद्धप्रधानाश्च मध्यमा राजसी गतिः ॥ ६ ॥

गन्धर्वा गुह्यका यक्षा विबुधानुचराश्च ये ।
तथैवाप्सरसः सर्वा राजसीषूत्तमा गतिः ॥ ७ ॥
तापसा यतयो विप्रा ये च वैमानिका गणाः ।
नक्षत्राणि च दैत्याश्च प्रथमा सात्त्विकी गतिः ॥ ८ ॥
यज्वान ऋषयो देवा वेदा ज्योतींषि वत्सराः ।
पितरश्चैव साध्याश्च द्वितीया सात्त्विकी गतिः ॥ ९ ॥
ब्रह्मा विश्वसृजो धर्म्मो महानव्यक्तमेव च ।
उत्तमां सात्त्विकीमेतां गतिमाहुर्मनीषिणः ॥ १० ॥
इन्द्रियाणां प्रसंगेन धर्मस्यासेवनेन च ।
पापान्संयान्ति संसारानविद्वांसो नराधमाः ॥ ११ ॥

मनु० अ० १२ । श्लो० ४० । ४२–५० । ५२ ॥

જે મનુષ્ય સાત્વિક છે તે દેવ એટલે વિદ્વાન્, જે રજોગુણી છે તે મધ્યમ મનુષ્ય અને જે તમોગુણી છે નીચ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે ૧

જે અત્યન્ત તમોગુણી છે તે સ્થાવર વૃક્ષાદિ, કૃમિ, કીટ, મત્સ્ય. સર્પ, કચ્છપ, પશુ અને મૃગ આદિના જન્મને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨

જે મધ્યમ તમોગુણી છે તે હાથી, ઘોડા, શૂદ્ર, મ્લેચ્છ, નિન્દિત–કર્મ કરનાર સિંહ, વ્યાઘ્ર અને વરાહ આદિના જન્મને પ્રાપ્ત થાય છે ૩

જે ઉત્તમ તમોગુણી છે તે ચારણ એટલે ઉત્તમ કવિત દોહા આદિ બનાવી મનુષ્યને આનન્દિત કરનાર, સુંદર પક્ષી, દાંભિક એટલે પોતાના સુખને માટે પોતાની પ્રશંસા કરનાર, રાક્ષસ (હિંસક) અને પિશાચ (અનાચારી મદ્ય માંસ આદિ ખાનાર મલિન) થાય છે ૪

જે ઉત્તમ રજો ગુણી છે તે (ભાલા આદિથી મારનાર કોદાળીઆદિથી ખોદનાર) મલ્લા (નૌકા આદિ ચલાવનાર) નટ (જે વાંસ દોરડા આદિની કસરત કરી પેટ ભરે છે તે) શસ્ત્રધારી ભૃત્ય (નોકર) મદ્યપાનમાં આસક્ત થાય છે ૫

જે મધ્યમ રજોગુણી છે તે રાજા ક્ષત્રિયવર્ણસ્થ, રાજાનો પુરોહિત, વાદવિવાદ કરનાર દૂત પ્રાડ્વિવાક (વકીલ બારિસ્ટર) અને યુદ્ધ વિભાગનો અધ્યક્ષ થાય છે. ૬

જે ઉત્તમ રજોગુણી છે તે ગન્ધર્વ (ગાનાર) ગુહ્યક (વાદિત્ર વગાડનાર) યક્ષ (ધનાઢ્ય) વિદ્વાનોનો સેવક અને અપસરા (ઉત્તમ રૂપવાળી સ્ત્રી) થાય છે. ૭

જે તપસ્વી, યતિ, સન્યાસી, વેદપાઠી, વિમાનને ચલાવનાર, જ્યોતિષી અને દૈત્ય એટલે દેહ–પોષક મનુષ્ય થાય છે જે પ્રથમ સત્ત્વગુણનુ ફળ છે ૮

જે મધ્યમ સત્ત્વગુણી છે તે જીવ યજ્ઞકર્ત્તા, વેદાર્થવિત્, વિદ્વાન્, વિદ્યુત્ આદિ વિદ્યાને જાણનાર, રક્ષક, જ્ઞાની અને સાધ્ય (કાર્ય સિદ્ધિને માટે સેવવા લાયક) અધ્યાપક થાય છે. ૯

જે ઉત્તમ સત્ત્વગુણી હોય છે તે બ્રહ્મા (ચારે વેદને જાણનાર) વિશ્વસૃજ-સર્વ સૃષ્ટિ વિદ્યાને જાણી વિમાનાદિ યાનોનો બનાવનાર ધાર્મિક, સર્વોત્તમ બુદ્ધિયુક્ત, અવ્યક્ત જન્મ અને પ્રકાશિત્વ વશિત્વ આદિ સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરનાર થાય છે. ૧૦

જે લોકો ઇન્દ્રિયોને આધીન થઈ, ધર્મનો ત્યાગ કરી અધર્મનુ સેવન કરનાર છે વિષયી હોય છે, તે મૂર્ખ નરાધમ અત્યન્ત ખરાબ યોનિમા જન્મ પામે છે ૧૧

એ પ્રમાણે સત્વ, રજ અને તમોગુણના વેગથી જીવ જેવા જેવા કર્મ છે તેવ તેવા ફળને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે જે જે મુમુક્ષુ હોય તેણે ગુણાતીત થઇ, રાજસ તામસ આદિ ગુણોમા નહિ ફસાઇ મુક્તિના સાધનો પ્રાપ્ત કરવા કારણ કે —

योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ॥ १ ॥ पा० १ । २ ॥

तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽवस्थानम् ॥ २ ॥ पा० १ । ३ ॥

આ પાતંજલ યોગશાસ્ત્રના સૂત્રો છે રજોગુણ અને તમોગુણથી મનને દૂર કરી શુદ્ધ સત્વગુણવાળા કર્મોથી પણ દૂર કરી શુદ્ધ સત્વગુણવાળા થવુ પછી નિરૂદ્ધ એટલે મનની સર્વ વૃતિઓને રોકવી ૧

જ્યારે ચિત્ત નિરૂદ્ધ થઇ એકાગ્ર થાય છે ત્યારે દ્રષ્ટા એટલે ઇશ્વરના સ્વરૂપમા જીવની સ્થિતિ થાય છે. ૨ ઈત્યાદિ સાધનો મુક્તિને માટે કરવા

अथ त्रिविधदुःखात्यन्तनिवृत्तिरत्यन्तपुरुषार्थः ।

सांख्ये अ० १ । सू० १ ॥

આધ્યાત્મિક–શરીર સબંધી પીડા, આધિભૌતિક–બીજા પ્રાણીઓથી દુખી થવુ, અને આધિદૈવિક–અતિ વૃષ્ટિ, અતિ તાપ, અતિશીત અને મન આદિની ચચલતાથી જે દુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે, એ ત્રણ દુખથી મુક્ત થઇ મુક્તિ પામવી એ અત્યન્ત પુરૂષાર્થ છે

હવે આની પછી (દશમા સમુલ્લાસમા) આચાર, અનાચાર, ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્યનો વિષય લખવામા આવશે

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिनिर्मिते सत्यार्थप्रकाशे
सुभाषाविभूषिते विद्याऽविद्याबन्धमोक्षविषये
नवमः समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ ९ ॥

अथ दशम समुल्लासारम्भः

अथाऽऽचाराऽनाचाराभक्ष्याऽभक्ष्यविषयान् व्याख्यास्यामः ।

હવે આચાર અને અનાચાર વિષયમાં લખવામા આવે છે ધાર્મિક કર્મનું આચરણ, સુશીલતા, સત્પુરૂષની સંગતિ અને સદ્વિદ્યાના ગ્રહણમા અભિલાષ, એ આચાર કહેવાય છે અને તેનાથી જે વિપરીત છે તે અનાચાર કહેવાય છે.

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ।
हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तन्निबोधत ॥ १ ॥
कामात्मता न प्रशस्ता न चैवेहास्त्यकामता ।
काम्यो हि वेदाधिगमः कर्मयोगश्च वैदिकः ॥ २ ॥
सङ्कल्पमूलः कामो वै यज्ञाः सङ्कल्पसम्भवाः ।
व्रतानि यमधर्माश्च सर्वे सङ्कल्पजाः स्मृताः ॥ ३ ॥
अकामस्य क्रिया काचिद् दृश्यते नेह कर्हिचित् ।
यद्यद्धि कुरुते किञ्चित् तत्तत्कामस्य चेष्टितम् ॥ ४ ॥
वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम् ।
आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥ ५ ॥
सर्वन्तु समवेक्ष्येदं निखिलं ज्ञानचक्षुषा ।
श्रुतिप्रामाण्यतो विद्वान् स्वधर्मे निविशेत वै ॥ ६ ॥
श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि मानवः ।

इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥ ७ ॥
योऽवमन्येत ते मूले हेतुशास्त्राश्रयाद् द्विजः ।
स साधुभिर्बहिष्कार्यो नास्तिको वेदनिन्दकः ॥ ८ ॥
वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्धर्मस्य लक्षणम् ॥ ९ ॥
अर्थकामेष्वसक्तानां धर्मज्ञानं विधीयते ।
धर्मं जिज्ञासमानानां प्रमाणं परमं श्रुतिः ॥ १० ॥
वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम् ।
कार्य्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ॥ ११ ॥
केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते ।
राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः ॥ १२ ॥
मनु० अ० २ । श्लो० १–४ । ६ । ८ । ९ । ११–१३।२६।६५॥

જે રાગ દ્વેષ રહિત ઉત્તમ વિદ્વાનો વડે સેવાયલો, હૃદયથી જાણવામા આવેલો (સંશયશૂન્ય) તે જ માનનીય અને કરણીય ધર્મ છે, એ મનુષ્યોએ સર્વદા ધ્યાનમા રાખવુ ૧

કારણ કે, આ સંસારમા અત્યન્ત કામાત્મતા (ફલાભિલાષીપણુ) અને નિષ્કામતા (બીલકુલ અભિલાષ ન રાખવો) સારા નથી (વાસ્તવમા તો નિષ્કામતા છે જ નહિ) કારણ કે વેદાર્થ જ્ઞાન અને વેદોક્ત કર્મ કામનાથી જ સિદ્ધ થાય છે ૨

જો કોઈ કહે કે હુ નિષ્કામ થઇ જાઉ તો તે કદિપણ બની શકતુ નથી, કારણ જેટલા કામ અર્થાત્ યજ્ઞ, સત્ય ભાષણાદિ વ્રત, યમ નિયમરૂપ ધર્મ આદિ છે, તે સંકલ્પથી જ થાય છે ૩

કારણ કે હસ્ત, પાદ, નેત્ર અને મન આદિમા જે જે ક્રિયા થાય છે તે બધી કામનાથી જ થાય છે જો ઇચ્છા ન હોય તો આખનુ ઉઘાડવુ અને બધ કરવુ પણ ન બની શકે ૪

માટે સંપૂર્ણ વેદ મનુસ્મૃતિ તથા ઋષિ પ્રણીત શાસ્ત્રો, સત્પુરૂષનો આચાર અને જે કાર્ય કરવામા આત્મા પ્રસન્ન રહે અર્થાત્ જે કામ કરવામા ભય શકા અને લજ્જા ન થાય તે કામ કરવુ યોગ્ય છે જુઓ, જ્યારે કોઇ મનુષ્ય અસત્ય બોલવાની અથવા ચોરી કરવાની ઇચ્છા કરે છે તે જ વખતે તેના આત્મામા ભય, શકા અને લજ્જા જરૂર થાય છે, માટે તે કાર્ય યોગ્ય નથી ૫

સર્વ શાસ્ત્રો, સત્પુરૂષનો આચાર અને જે પોતાના આત્માને અવિરૂદ્ધ હોય તે બધાનો જ્ઞાનરૂપ નેત્રવડે, વેદ પ્રમાણથી (વેદની સહાયતા લઇને) પૂર્ણ વિચાર કરવો અને પછી આત્માને હિતકારક જે ધર્મ હોય તેમા પ્રવેશ કરવો. ૬

કારણ કે જે માણસ વેદોક્ત અને વેદાનુકૂલ સ્મૃતિમા કહેલા ધર્મનુ અનુષ્ઠાન કરે છે તે આ લોકમા ઉત્તમ કીર્તિ પામી મર્યા પછી સર્વોત્તમ સુખને મેળવે છે ૭

શ્રુતિને વેદ અને ધર્મ શાસ્ત્રને સ્મૃતિ કહેવામા આવે છે, એ બેથી કર્ત્તવ્ય અને અકર્ત્તવ્યનો નિશ્ચય કરવો જો કોઈ માણસ વેદ અને વેદાનુકૂલ આપ્ત ગ્રન્થોનુ અપમાન કરે તો તેને શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ બાહ્ય કરવો કારણ કે વેદની નિન્દા કરનાર નાસ્તિક છે ૮

માટે વેદ, સ્મૃતિ, સદાચાર અને આત્મિક જ્ઞાનને અનુકૂલ પ્રિયાચરણ એ ચાર ધર્મના લક્ષણ એટલે એ ચારથી જ ધર્મ સમજાય છે. ૯

જે માણસ ધનનો લોભી નથી અને વિષયની અન્દર આસક્ત નથી, તેને જ ધર્મનુ જ્ઞાન થાય છે, જે ધર્મને જાણવાની ઇચ્છા કરે તેને માટે વેદ જ પ્રમાણ છે ૧૦

માટે સર્વ મનુષ્યને યોગ્ય છે કે વૈદિક પવિત્ર કર્મોવડે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્યે પોતાના સતાનના નિષેકાદિ સસ્કારો કરાવવા કે જે આ જન્મમા અને પર જન્મમા પવિત્ર કરનાર છે ૧૧

બ્રાહ્મણનો સોળમે વરશે, ક્ષત્રિયનો બાવીશમે વરશે અને વૈશ્યનો ચોવીશમે વર્ષ કેશાન્ત (ક્ષૌર મડન) સસ્કાર કરવો જોઇએ અર્થાત્ એ વિધિ થયા પછી કેવળ શિખા રાખી દાઢી મૂછ અને માથાના વાળ કઢાવી નાખવા જોઇએ ફરી રખાવવા નહિ. પરન્તુ શીતપ્રધાનમા (જ્યા ટાઢ વિશેષ પડતી હોય ત્યા) કામચાર-ઇચ્છા મુજબ છે અર્થાત્ મરજી પડે તેટલા કેશ રખાવવા, અને ઉષ્ણ દેશ હોય તો શિખા સહિત સર્વનુ મુડન કરાવી નાખવુ, કારણ કે માથામા વાળ રહેવાથી ગરમી વધારે થાય છે તેથી બુદ્ધિ મન્દ પડી જાય છે દાઢી મૂછ હોવાથી ખાન પાન પણ સારી રીતે થતુ નથી વાળમા ઉચ્છિષ્ટ પણ રહી જાય છે ૧૨

इन्द्रियाणां विचरतां विषयेश्वपहारिषु ।
सयमे यत्नमातिष्ठेद्विद्वान् यन्तेव वाजिनाम् ॥ १ ॥
इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।
सन्नियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ २ ॥
न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ ३ ॥
वेदास्त्यागश्च यज्ञाश्च नियमाश्च तपांसि च ।
न विप्रदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छन्ति कर्हिचित् ॥ ४ ॥
वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा ।
सर्वान् संसाधयेदर्थानाक्षिण्वन् योगतस्तनुम् ॥ ५ ॥

श्रुत्वा स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भुक्त्वा घ्रात्वा च यो नरः ।
न हृष्यति ग्लायति वा स विज्ञेयो जितेन्द्रियः ॥ ६ ॥
नापृष्टः कस्यचिद् ब्रूयान्न चान्यायेन पृच्छतः ।
जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक आचरेत् ॥ ७ ॥
वित्तं बन्धुर्वयः कर्म विद्या भवति पञ्चमी ।
एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ ८ ॥
अज्ञो भवति वै बालः पिता भवति मन्त्रदः ।
अज्ञं हि बालमित्याहुः पितेत्येव तु मन्त्रदम् ॥ ९ ॥
न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः ।
ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥ १० ॥
विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणान्तु वीर्यतः ।
वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः ॥ ११ ॥
न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः ।
यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥ १२ ॥
यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नाम बिभ्रति ॥ १३ ॥
अहिंसयैव भूतानां कार्यं श्रेयोऽनुशासनम् ।
वाक् चैव मधुरा श्लक्ष्णा प्रयोज्या धर्ममिच्छता ॥ १४ ॥
मनु० अ० २ ॥ श्लो० ८८ । ९३ । ९४ । ९७ । १०० ।
९८ । ११० । १३६ । १५३–१५७ । १५९ ॥

મનુષ્યનો મુખ્ય એ આચાર છે કે જેમ સારથિ ઘોડાઓને શુદ્ધ માર્ગમા ચલાવે છે તેમ આકર્ષક વિષયોમા જનાર ચિત્ત અને ઇંદ્રિયોને રોકીને વિદ્વાન્ પુરૂષોએ સદા ધર્મ માર્ગમા ચિત્ત અને ઇંદ્રિયોને પ્રવર્ત્તાવવી ૧

કારણ કે એ નિશ્ચિત છે કે ઇંદ્રિયોને વિષયાસક્તિમા અને અધર્મ માર્ગમાં ચલાવ્યાથી મનુષ્ય દોષને પાત્ર થાય છે અને જ્યારે એને જીતીને ધર્મ માર્ગમા ચલાવે છે ત્યારે અભીષ્ટ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે ૨

જેમ અગ્નિમા ઇન્ધન (બળતણ) અને ઘી નાંખવાથી અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે તેમ કામના ઉપભોગથી કામ શાન્ત નહિ થતાં ઉલટો વધે છે. માટે મનુષ્યે વિષયાસક્તિ કદિપણ કરવી નહિ ૩

જે પુરૂષ અજિતેન્દ્રિય છે તેને વિપ્રદુષ્ટ કહે છે વિપ્રદુષ્ટત્વવાળા મનુષ્યને વેદજ્ઞાન, ત્યાગ, યજ્ઞ, નિયમ અને ધર્માચરણ સિદ્ધ થતા નથી, કારણ કે એ બધા જિતેન્દ્રિયને મળે છે ૪

પાચ કર્મેન્દ્રિય, પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને અગ્યારમુ મન એ બધાને પોતાના વશમા કરી યુક્ત આહાર વિહાર આદિ યોગ (ઉપાય) થી શરીરની રક્ષા કરતા થકા સર્વ અર્થોને પ્રાપ્ત કરવા. ૫

જિતેન્દ્રિય એને કહેવામા આવે છે કે જે સ્તુતિ સાભળી હર્ષ ન પામે, નિન્દા સાભળી શોક ન કરે, સુન્દર સ્પર્શ પામી સુખ ન ગણે, દુષ્ટ સ્પર્શ પામી દુ ખ ન ગણે, સુન્દર રૂપ જોઈ પ્રસન્ન ન થાય, દુષ્ટ રૂપ જોઇ અપ્રસન્ન ન થાય, ઉત્તમ ભોજન કરી આનન્દિત ન થાય, નિકૃષ્ટ ભોજન કરી દુ ખિત ન થાય, સુગન્ધિમા રૂચિ ન કરે અને દુર્ગન્ધિમા અરૂચિ ન કરે. ૬

કોઇએ પૂછ્યુ ન હોય તો, અથવા કોઇએ અન્યાય (કપટ) થી પૂછ્યુ હોય તો, તેને ઉત્તર આપવો નહિ, એવા પાસે તો પોતે મેધાવી હોય તો પણ જડની માફક રહેવુ, પરન્તુ જે નિષ્કપટ અને જિજ્ઞાસુ માણસ છે તેને તો વગર પૂછ્યે ઉપદેશ આપવો ૭

ધન, બન્ધુ, (કુટુમ્બ-કુળ) અવસ્થા, ઉત્તમ કર્મ અને વિદ્યા એ પાચ માન્ય સ્થાન છે, પરન્તુ ધનથી ઉત્તમ, બન્ધુ, બન્ધુથી ઉત્તમ અવસ્થા, અવસ્થાથી ઉત્તમ શ્રેષ્ઠકર્મ અને શ્રેષ્ઠકર્મથી ઉત્તમ પવિત્ર વિદ્યા છે, માટે ઉત્તરોત્તર માનનીય છે ૮

ભલે મનુષ્ય સો વર્ષનો હોય પરન્તુ જો તે વિદ્યા અને વિજ્ઞાનથી રહિત હોય, તો તે બાળક જ છે અને જે વિદ્યા, અને વિજ્ઞાનને આપનાર છે તે બાળક હોય તોપણ વૃદ્ધ સમજવો જોઇએ, કારણ કે સર્વ શાસ્ત્ર અને આપ્ત વિદ્વાનો અજ્ઞાનીને બાળક અને જ્ઞાનીને પિતા કહે છે ૯

ઘણા વર્ષો થવાથી, ધોળા વાળ થવાથી, ઘણુ ધન હોવાથી અને બહોળુ કુટુમ્બ હોવાથી મનુષ્ય વૃદ્ધ થતો નથી. કારણ કે ઋષિ મહાત્માઓનો એ નિશ્ચય છે કે જે અમારામા વિદ્યા અને વિજ્ઞાનમા અધિક છે તે જ વૃદ્ધ પુરૂષ કહેવાય છે. ૧૦

બ્રાહ્મણ જ્ઞાનથી, ક્ષત્રિય બળથી, વૈશ્ય ધનધાન્યથી અને શૂદ્ર જન્મથી, એટલે ઘણી ઉમ્મર હોવાથી, વૃદ્ધ થાય છે. ૧૧

માથાના નિમાળા સફેદ થવાથી મનુષ્ય વૃદ્ધ થતો નથી પણ જે યુવાન્ હોય પણ વિદ્યા ભણેલો હોય તેને વિદ્વાન્ લોકો સ્થવિર (મ્હોટો) કહે છે. ૧૨

જે માણસ વિદ્યા નથી ભણતો તે કાષ્ટના હાથી જેવો અને ચામડાના મૃગ જેવો છે. એવો અવિદ્વાન્ માણસ કેવળ નામથી જ માણસ છે ૧૩

માટે વિદ્વાન્ અને ધર્માત્મા થઈ નિર્વૈરતાને ધારણ કરી સર્વ પ્રાણીને હિતાવહ ઉપદેશ કરવો, ઉપદેશમાં વાણી મધુર અને કોમળ રાખવી, જે પુરૂષ સત્યોપદેશથી ધર્મની વૃદ્ધિ અને અધર્મનો નાશ કરે છે તે પુરૂષ ધન્યવાદાર્હ છે. ૧૪

નિત્ય સ્નાન અને વસ્ત્ર, અન્ન, પાન, સ્થાન એ બધા શુદ્ધ રાખવા, કારણ કે એની શુદ્ધિ રાખવાથી ચિત્તની શુદ્ધિ અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થઇ પુરૂષાર્થ વધે છે શૌચ (શુદ્ધિ) એટલુ કરવુ યોગ્ય છે કે જેટલાથી દુર્ગન્ધ દૂર થઇ જાય.

आचारः प्रथमो धर्मः श्रुत्युक्तः स्मार्त्त एव च ॥
मनु० अ० १ । १०८ ॥

જે સત્ય ભાષણ અને સત્ય કર્મ રૂપ આચરણ છે તે જ વેદ અને સ્મૃતિમા આચાર કહયો છે

मा नो॑ वधीः पि॒तरं॒ मोत मा॒तर॑म् ॥ यजु० । अ० १६ । मं० १५ ॥
आ॒चा॒र्य्यो॑ ब्रह्म॒चर्ये॑ण ब्रह्मचा॒रिण॑मिच्छते ॥ अथर्व० कां० ११ । व० १५। मं० १७॥
मातृदेवो भव । पितृदेवो भव आचार्य्यदेवो भव ।
अतिथिदेवो भव ॥ तैत्तिरीयारण्यके ॥ प्र० ७ । अनु० ११ ॥

માતા, પિતા, આચાર્ય અને અતિથિની સેવા કરવી એ દેવ પૂજા કહેવાય છે જે જે કર્મથી જગતનો ઉપકાર થાય તે તે કર્મ કરવા અને જેનાથી હાનિ થાય તેનો ત્યાગ કરવો, એજ મનુષ્યનુ મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે કદિપણ નાસ્તિક, વિષયલમ્પટ, વિશ્વાસઘાતી, મિથ્યાવાદી, સ્વાર્થી, કપટી અને છલી આદિ દુષ્ટ મનુષ્યનો સગ કરવો નહિ, આપ્ત એટલે જે સત્યવાદી ધર્માત્મા અને પરોપકારપ્રિય માણસ છે તેનો સગ કરવો એજ શ્રેષ્ઠ આચાર છે

પ્રશ્ન—આર્યાવર્ત્ત નિવાસી લોકો જો આર્યાવર્ત્તથી ભિન્ન દેશમા જાય તો તેનો આચાર નષ્ટ થાય છે કે નહિ ?

ઉત્તર-એ કથન ખોટુ છે, કારણ કે જે આન્તરિક અને બાહ્ય પવિત્રતા તથા સત્ય ભાષણ આદિ આચરણ છે તે ગમે ત્યા કરી શકાય છે, કેવળ પરદેશમા જવાથી આચાર-ભ્રષ્ટ અથવા ધર્મ-ભ્રષ્ટ થવાતુ નથી આર્યાવર્ત્તમા રહીને પણ જો કોઇ દુષ્ટાચાર કરે તો તે ધર્મ-ભ્રષ્ટ અને આચાર-ભ્રષ્ટ કહેવાય છે જો એમ ન હોય તો —

मेरोर्हरेश्च द्वे वर्षे वर्षं हैमवतं ततः ॥
क्रमेणैव व्यतिक्रम्य भारतं वर्षमासदत् ॥
स देशान् विविधान् पश्यंश्चीनहूणनिषेवितान् ॥
महाभारत शान्ति० मोक्षध० । अ० ३२७ ॥

આ શ્લોક મહાભારત-શાન્તિ પર્વ મોક્ષ ધર્મમા વ્યાસ અને શુકના સવાદ વિષયનો છે, અર્થાત્ એક વખત વ્યાસજી પોતાના શિષ્યો અને પુત્ર શુકની સાથે પાતાલમા (જેને આજ કાલ અમેરિકા કહે છે, તેમા) રહેતા હતા, શુકાચાર્યે પિતાજીને એક પ્રશ્ન પૂછયો કે આત્મવિદ્યા આટલીજ છે કે વધારે ? વ્યાસજીએ જાણી જોઇને એ વાતનો ઉત્તર આપ્યો નહિ, કારણ કે

એ વિષયનો ઉપદેશ કરી ચૂકયા હતા, પરન્તુ બીજાને વિદિત થાય એવા હેતુથી સ્વપુત્રને કહ્યુ કે હે પુત્ર ! તુ મિથિલાંપુરીમા જઈ આ પ્રશ્ન જનક રાજાને કર એ તને બરાબર ઉત્તર આપશે. પિતાજીનુ વચન સાભળી શુકાચાર્ય પાતાલથી મિથિલા તરફ ચાલ્યા પ્રથમ મેરૂ એટલે હિમાલયના ઇશાન ખૂણામા અને વાયવ્ય ખૂણામા જે દેશ છે તેનુ નામ હરિવર્ષ હતુ (હરિ એટલે વાનર એ દેશના માણસો હાલમા પણ લાલમુખવાળા અને વાનરના જેવા ભૂરા નેત્રવાળા છે) જે આજ કાલ " યૂરોપ " નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેને જ સસ્કૃત *હરિવર્ષમા કહેતા હતા એ દેશને જોતા હૂણ-†યહુદી (જુડીઆ) દેશને જોઇ ચીનમા થઇ હિમાલયમા આવ્યા અને હિમાલયથી મિથિલાપુરીમા આવ્યા તથા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન અશ્વતરી (અગ્નિયાન-આગબોટ) મા બેસી પાતાલ ગયા હતા અને ત્યાથી મહારાજ યુધિષ્ઠિરના યજ્ઞમા ઉદ્દાલક ઋષિને તેડી લાવ્યા હતા. ધૃતરાષ્ટ્રનો વિવાહ ગાન્ધાર એટલે કદહારના રાજાની પુત્રી સાથે થયો હતો પાડુની સ્ત્રી માદ્રી ઇરાનના રાજાની પુત્રી હતી પાતાલ એટલે અમેરિકાના રાજાની પુત્રી ઉલૂપીની સાથે અર્જુનનો વિવાહ થયો હતો

જો આર્યો દેશદેશાન્તર અને દ્વીપ – દ્વીપાન્તરમા ન જતા હોત, તો ઉપરની સર્વ હકીકત કેવી રીતે બની શકત ? મનુસ્મૃતિમા જે સમુદ્રમા જનારી નૌકા ઉપર કર લેવાને લખ્યુ છે તે પણ આર્યાવર્ત્તનિવાસીઓને દ્વીપાન્તર ગમનનુ સૂચક છે

જ્યારે મહારાજ યુધિષ્ઠિરે રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો હતો ત્યારે સવ ભૂગોળના રાજાને નિમત્રણ કરવા ભીમ, અર્જુન, નિકુલ અને સહદેવ ચારે દિશામા ગયા હતા જો તેઓ પરદેશ જવામા દોષ માનતા હોત તો તો કદિ પણ જાત નહિ, પહેલા આર્યાવર્ત્ત નિવાસી લોકો વ્યાપાર, રાજકાર્ય અને ભ્રમણને માટે સર્વ ભૂગોળમા ફરતા હતા. આજ કાલ જે આભડછેટ અને ધર્મભ્રષ્ટ થવાની શકા છે, તે મૂર્ખ લોકોના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી અને અજ્ઞાનથી વૃદ્ધિ થવાથી જ છે જે માણસ દેશદેશાન્તર અને દ્વીપદ્વોપાન્તરમા જવાને શકા નથી કરતો તે દેશાન્તરમા જઇ અનેક પ્રકારના માણસોના સમાગમમા આવી અનેક પ્રકારના રીતિ રીવાજો જોઇ સ્વરાજ્ય અને વ્યવહારની વૃદ્ધિમા નિર્ભય થઇ શૌર્યાદિ ગુણની પ્રાપ્તિ કરી મહત્ ઐશ્વર્યને મેળવે છે

મહાભ્રષ્ટ મ્લેચ્છ કુલમા ઉત્પન્ન થનાર વેશ્યા આદિના સમાગમમા આચાર ભ્રષ્ટતા અને ધર્મ હીનતા થતી નથી અને દેશાન્તરમા પવિત્ર પુરૂષના સમાગમમા આભડ છેટ અને દોષ લાગે છે !! ! એ કેવળ મૂર્ખતાની વાત નહિ તો બીજુ શુ ?

હા, એ કારણ ઠીક છે કે માસાહારી અને મદ્યપાન કરનાઓના શરીર અને વીર્યાદિ ધાતુઓ દુર્ગન્ધને લઈ દૃષ્ટ હોવાથી, તેઓનો સગ કરવાથી આર્યને પણ એ કુટેવ ન પડી જાય એ ધ્યાનમા રાખવુ, પણ એઓની સાથે વ્યવહાર કરી ગુણ ગ્રહણ કરવામા કોઇ પણ દોષ નથી.

---

* હરિવર્ષ અર્થાત હરિ (કૃષ્ણના ભાઇ બલરામ જેમને ગ્રીક લોકો હરકયુલીસ કહેતા) તેમનુ વર્ષ-નિવાસસ્થાન એમ પણ ઘટાવી શકાય છે

† હનલોક એટલે હગરીના પણ હન લોકો કહેવાય.

માટે એનામા જે મદ્યપાનાદિ દોષો છે તેનો ત્યાગ કરી ગુણોનુ ગ્રહણ કરવુ પરન્તુ જ્યારે મૂર્ખ લોકો એના દર્શનમા અને સ્પર્શનમા જ પાપ માને છે તો તેની સાથે યુદ્ધ તો કયાથી જ કરે કારણ કે યુદ્ધમા તેઓનુ દર્શન અને સ્પર્શન અવશ્ય થાય છે.

રાગ, દ્વેષ, અન્યાય અને મિથ્યા ભાષણ આદિનો ત્યાગ કરી સર્વની સાથે નિર્વૈરતાથી અને પ્રીતિથી વર્ત્તી પરોપકાર અને સજ્જનતાદિ ગુણોને ધારણ કરવા એ ઉત્તમ આચાર છે, એ વાત ધ્યાનમા રાખવી કે ધર્મ અમારા આત્મામા અમારા કર્ત્તવ્યોની સાથેજ છે, જો અમે દેશાન્તરમા અથવા દ્વીપાન્તરમા પણ પવિત્ર જ કાર્યો કરીએ છીએ તો પછી દોષ શાનો ? દોષ તો દુષ્ટ કામો કરવાથી લાગે છે

પોતાને કોઇ અસત્ય નિશ્ચય ન કરાવે તેને માટે વેદોક્ત ધર્મનુ નિશ્ચય જ્ઞાન અને પાખડ મતના ખડન પ્રકારનુ જ્ઞાન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી લેવુ

દેશ દેશાન્તર અને દ્વીપદ્વીપાન્તરમા રાજ્ય અને વ્યાપાર કર્યા શિવાય શુ સ્વદેશની ઉન્નતિ કદિપણુ થઇ શકે ? સ્વદેશમા જ વ્યાપારાદિ વ્યવહાર કરે અને પરદેશી લોકો આપણા દેશમા પણ વ્યાપારાદિ કરે એવી સ્થિતિમા સ્વદેશમા દારિદ્રય અને દુ ખ શિવાય બીજુ કશુ પણ હોઇ શકે નહિ

પાખંડી લોક આમ સમજે છે કે જો આપણે એઓને ભણાવીશુ અથવા દેશાન્તરમા જવાની આજ્ઞા આપીશુ તો, એ લોકો બુદ્ધિમાન્ થઈ જશે જેથી આપણી પાખડજાળમા નહિ ફસી, આપણી પ્રતિષ્ઠા અને જીવિકાના નાશ કરવામા કારણભૂત થશે, એવી સમજને લઇ તેઓ ભોજન આદિમા બખેડા નાખે છે કે જેથી પરદેશમા ન જઇ શકાય હા, એટલુ તો જરૂર હોવુ જોઇએ કે મદ્ય માસનુ ગ્રહણ ભૂલથી પણ કદાપિ કરવુ નહિ.

શુ બુદ્ધિમાનોએ નિશ્ચય નથી કર્યો કે લડાઇમા ચોકો કરી રસોઇ બનાવીને ખાવી એ પરાજયનો જ હેતુ છે ? લડાઇમા તો એક હાથે રોટલો ખાતા અને પાણી પીતા અને બીજે હાથે શત્રુઓના હાથી ઘોડા આદિનો સહાર કરતા માગે ચાલુ રાખી વિજય પ્રાપ્ત કરી લેવો એજ ક્ષત્રિઓનો આચાર છે અને પરાજય પામવો એ અનાચાર છે, પરન્તુ એ લોકોએ પોતાની મૂઢતાથી ચોકો લગાવતા લગાવતા અને પરસ્પર વિરોધ કરતા કરાવતા સર્વ સ્વાતન્ત્ર્ય, આનન્દ, ધન, રાજ્ય, વિદ્યા અને પુરૂષાર્થ ઉપર ચોકો કરી મુકયો છે, અને તેઓ હાથ ઉપર હાથ રાખી બેઠા છે કે કાઇ મળે તો રાધીને ખાઇએ, પરન્તુ એ આશા સફળ ન થવાથી સપૂર્ણ આર્યાવર્ત્ત ઉપર ચોકો થઈ ગયો અને સર્વ નષ્ટ – ભ્રષ્ટ થઇ ગયુ હા, એટલુ જરૂર કરવુ જોઇએ કે જે ઠેકાણે રસોઇ કરવામા આવે તે જગ્યા ધોઇ, લીપી અને સાવરણીવતી કચરો કાઢી સાફ રાખવી. મુસલમાન અને ઇસાઇની માફક ભ્રષ્ટ પાકશાળા રાખવી નહિ

પ્રશ્ન—સખરી (કાચી) નિખરી (પાકી) એ શુ છે.

ઉત્તર—પાણીમા જે અન્ન રાધવામા આવે છે તે સખરી (કાચી રસોઇ) અને ઘી દૂધમા જે પકાવવામા આવે છે તે નિખરી એટલે ચોખ્ખી એ પણ એ ધૂર્તોનુ ચલાવેલુ

પાંખડ છે, કારણ કે ઘી દૂધવાળા પદાર્થોમા સ્વાદ હોય છે તેથી ઉદરમા ચીકણો (તત્વાળો) પદાર્થ વધારે જાય એને માટે તે પ્રપચ રચવામા આવ્યો છે, નહિ તો અગ્નિથી અથવા સમયથી જે પદાર્થ પાકયો છે તે પાકો અને જે નથી પાકયો તે કાચો. પાકુ ખાવુ અને કાચુ ન ખાવુ એ પણ સર્વથા ઠીક નથી, કારણ કે ચણા આદિ કાચા પણ ખવાય છે

પ્રશ્ન—દ્વિજ પોતાને હાથે રસોઇ બનાવેલી ખાય કે શૂદ્રના હાથે બનાવેલી ?

ઉત્તર—શૂદ્રના હાથે બનાવેલી, કારણ કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યવર્ણસ્થ સ્ત્રી અને પુરૂષે અધ્યાપનમા, રાજ્ય પાલનમા અને ખેતી વ્યાપાર આદિ કામમા તત્પર રહેવુ જોઇએ પરન્તુ શૂદ્રના પાત્રમા તથા એના ઘરનું રાંધેલું અન્ન આપત્કાળ વિના ખાવુ નહિ જુઓ એમા પ્રમાણ -

आर्याधिष्ठिता वा शूद्राः संस्कर्त्तारः स्युः ।
आपस्तम्ब धर्मसूत्र । प्रपाठक २ पटल २ खण्ड २ सूत्र० ४ ॥

આર્યોના ઘરમા શૂદ્ર એટલે મૂર્ખ સ્ત્રી અથવા પુરૂષ રસોઇ કરે, પરન્તુ તેઓએ શરીર અને વસ્ત્ર આદિથી પવિત્ર રહેવુ આર્યોના ઘરમા જ્યારે રસોઇ બનાવે ત્યારે મોઢુ બાંધીને બનાવે જેથી તેના મોઢામાથી નિકળેલુ ઉચ્છિષ્ટ અને શ્વાસ અન્નમા ન જાય આઠમે દિવસે ક્ષૌર (હજામત) અને નખ છેદન કરાવવુ સ્નાન કરીને રસોઇ બનાવવી, આર્યોને ખવરાવીને ખાવુ.

પ્રશ્ન—શૂદ્રથી સ્પૃષ્ટ થયેલુ પાકુ અન્ન ખાવામા જ્યારે દોષ ગણવામા આવે છે, તો પછી તેના હાથનુ રાંધેલુ તો કેમ જ ખવાય ?

ઉત્તર—એ વાત કપોલકલ્પિત (અસત્ય) છે કારણ કે જેણે ગોળ, ખાંડ, ઘી, દૂધ, (બજારનો) લોટ, શાક, ફળ, અને મૂળ (કદ) ખાધા છે, તેણે સપૂર્ણ જગતના હાથનુ બનાવેલુ અને ઉચ્છિષ્ટ ખાધુ એમ માનવુ પડશે, કારણ કે જ્યારે શૂદ્ર, ચમાર, ભગી, મુસલમાન અને ઇસાઇ આદિ લોકો ખેતરમાથી શેરડીને કાપી, છોલી અને પીલીને રસ કાઢે છે ત્યારે તે લોકો મળમૂત્ર કરી હાથને સાફ કર્યાવિના શેરડીને અડે છે, અર્ધો સાંઠો ચૂસી બાકીનો અર્ધો સાંઠો પીલવા નાખી દે છે. રસ પકાવતી વખતે તેમા રોટલા પણ પકાવી ખાય છે

જ્યારે ખાંડ બનાવે છે ત્યારે જેમા વિષ્ટા, મૂત્ર, ધૂળ અને છાણ આદિ લાગેલા હોય એવા જુના જોડાવતી તેને ઘસે છે, દૂધમા પણ પોતાના ઘરના ઉચ્છિષ્ટ પાત્રમાથી પાણી નાંખે છે. ઘી પણ ઉચ્છિષ્ટ વાસણમા નાખે છે. લોટમા તો દળનારનો પરસેવો પણ પડે છે. ફળ, મૂળ, કદ આદિમા પણ એવી જ લીલા છે. માટે એ વસ્તુઓ ખાનારે બધાના હાથનુ ખાધુ એમ કહેવામા ખોટુ શુ ?

પ્રશ્ન—ફળ, મૂળ, કદ અને રસ ઇત્યાદિ અદ્રષ્ટ વસ્તુઓમા દોષ માનવામા આવતો નથી

ઉત્તર—વાહ જી વાહ ! બરાબર, જો એવો ઉત્તર ન આપો તો શુ ધુળ રાખ ખાય, ગોળ સાકર આદિ તો ગળ્યા લાગે અને દૂધ પણ પુષ્ટિકારક છે માટે જ એ બધો સ્વાર્થસમુદ

રચવામા આવ્યો છે. ઠીક છે જો અદૃષ્ટમા દોષ નથી લાગતો તો પછી ભંગી મુસલમાન પોતાને ઘેર કોઇ ન દેખે એવે સ્થળે પોતાને હાથે રાંધી તમને આપે તો તમે ખાવ કે નહિ? જો ના કહો તો અદૃષ્ટમા પણ દોષ છે એમ સ્વીકારવુ પડશે. મુસલમાન ઇસાઇ આદિ મદ્ય માંસાહારીઓના હાથનુ ખાવામા આર્યોને મદ્ય માંસાદિ ખાવાનો અપરાધ લાગુ પડે છે પરન્તુ આર્યોનુ પરસ્પર એકત્ર સહભોજન થવામા કોઇ પણ દોષ જોવામા આવતો નથી એક બીજાને થતા હાનિ, લાભ, સુખ અને દુ ખ આદિ સમાન ન માનવામા આવે ત્યા સુધી ઉન્નતિ થવી કઠણ છે, પરન્તુ એ ધ્યાનમા લેવુ કે કેવળ ખાવા પીવામા જ ઐક્ય મેળવવાથી સુધારો થઇ શકતો નથી, માટે જ્યા સુધી ખરાબ આચરણનો ત્યાગ અને શ્રેષ્ટાચરણનુ ગ્રહણ નહિ કરવામા આવે ત્યા સુધી ઉન્નતિને બદલે અવનતિ જ થવાની પરસ્પર ફૂટ, મતભેદ, બ્રહ્મચર્યનો વિનાશ, વિદ્યાના અધ્યયન અને અધ્યાપનનો વિલોપ, બાલ્યાવસ્થામા અસ્વયવર વિવાહ, વિષયાસક્તિ, મિથ્યાભાષણાદિ કુલક્ષણ અને વેદ વિદ્યાનો અપ્રચાર ઇત્યાદિ-વિદેશીઓનુ આર્યાવર્ત્તમા રાજ્ય હોવાનુ કારણ છે. ભાઇઓમા એક બીજા સાથે જ્યારે ટટો થાય છે, ત્યારે જ ત્રીજો વિદેશી આવી પચ થઇ બેસે છે પાચ હજાર વર્ષ પહેલા થયલી મહાભારતની વાત તમે શુ ભૂલી ગયા? જુઓ મહાભારત–તેમા સ્પષ્ટ લખ્યુ છે કે સર્વ લડવૈયાલોકો સ્વારી ઉપર ખાતા પીતા હતા, પરસ્પરની ફૂટને લઇ કૌરવ પાડવ અને યાદવોનો સત્યાનાશ થઇ ગયો! તોપણ હજી તેનો તે જ રોગ પાછળ પડ્યો છે. એ ભયકર રાક્ષસ ક્યારે છૂટશે તે સમજી શકાતુ નથી એ રોગ આર્યોને સવ સુખથી અલગ કરી દુ ખ સાગરમા ડુબાવી મારી નાખશે તે દુષ્ટ, ગોત્રવિઘાતક, સ્વદેશ વિનાશક, નીચ દુર્યોધનના માર્ગમા આર્ય લોકો અદ્યાવધિ ચાલી દુ ખની વૃદ્ધિ કર્યે જાય છે. પરમેશ્વર કૃપા કરે કે જેથી એ રાજરોગ અમ આર્યોમાથી નષ્ટ થઇ જાય

ભક્ષ્યાભક્ષ્ય બે પ્રકારના હોય છે. એક ધર્મશાસ્ત્રોક્ત અને બીજુ વૈદ્યક શાસ્ત્રોક્ત — ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે–

अभक्ष्याणि द्विजातीनाममेध्यप्रभवाणिच ।

मनु० ५ । ५ ॥

દ્વિજ એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યે મલિન એટલે મળ મૂત્રાદિના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન શાક, ફળ મૂળ આદિ ન ખાવા

वर्जयेन्मधुमांसं च ॥ मनु० २ । १७७ ॥

તથા અનેક પ્રકારના મદ્ય, ગાજો, ભાગ અને અફીણ આદિ પણ ત્યાજ્ય કરવાં.

बुद्धिं लुम्पति यद्द्रव्य मदकारि तदुच्यते ॥

शार्ङ्गधर अ० ४ । श्लोक० २१ ॥

જે જે વસ્તુ બુદ્ધિનો નાશ કરે છે ત તે " મદકારિ " કહેવાય છે એવી વસ્તુનુ કદિ પણ સેવન કરવુ નહિ સડેલુ, દુર્ગંધવાળુ અને સારી રીતે નહિ પકાવવામા આવેલુ અન્ન ખાવુ નહિ, તથા મદ્ય માસાહારી અને દુર્ગન્ધ મારતા શરીરવાળા મ્લેચ્છ લોકોના હાથનુ પણ ખાવુ નહિ.

ઉપકારક ગાય આદિ પશુઓને મારવા નહિ અને મારવાની આજ્ઞા પણ દેવી નહિ, કારણ કે એક ગાય પોતાની (ગાયની) એક પેઢીમા ૪૭૫૬૦૦ ચાર લાખ પચોતેર હજાર અને છસો મનુષ્યોને એકવાર દૂધ આપી શકે છે

કલ્પના કરો કે એક ગાય પ્રતિદિન વીશ શેર દૂધ આપે છે અને બીજી બશેર આપે છે તો પ્રત્યેક ગાય દીઠ અગ્યાર શેર દૂધની રાસ થઈ, તેમજ કોઇ ગાય ૧૮ અરાઢ મહિના અને કોઈ ગાય ૬ છ મહિના દોવા દે છે, તો તેની રાસ પ્રત્યેક ગાય દીઠ બાર બાર મહિના થાય છે એ પ્રમાણે એક ગાયના જન્મ પર્યન્ત દૂધથી ૨૪૯૬૦ ચોવીસ હજાર નવસો સાઠ માણસો એકવાર તૃપ્ત થાય છે તથા એક ગાયને ૬ છ વાછડા અને છ વાછડીઓ હોય છે, તેમાથી કદાચિત્ બે મરી જાય તોપણ દશ બાકી રહે, તેમાની પાચ વાછડીઓના જન્મ પર્યન્ત દૂધથી ૧૨૪૮૦૦ એક લાખ ચોવીશ હજાર અને આઠસો માણસો એકવાર તૃપ્ત થઇ શકે છે બાકી રહ્યા પાચ બળદ તે મરણ સુધીમા ૫૦૦૦ પાચ હજાર મણ અન્ન ઓછામા ઓછુ પેદા કરી શકે છે એમાથી દરેક માણસ યદિ દોઢ શેર અનાજ ખાય તોપણ અઢી લાખ માણસોની તૃપ્તિ એક વાર થાય છે, દૂધ અને અન્ન મેળવવાથી ૩૭૪૮૦૦ ત્રણ લાખ ચુમોત્તેર હજાર અને આઠસો માણસો એકવાર તૃપ્ત થાય છે, અને બે ગાય ૪૭૫૬૦૦ ચાર લાખ પચોતેર અને છસો માણસોનુ પાલન કરી શકે છે તેવીજ રીતે પેઢીપર પેઢીનુ લેખુ કરવામા આવે તો અસખ્યાત મનુષ્યોનુ પાલન થઇ શકે છે એવુ જ્ઞાન સ્પષ્ટ થશે તે શિવાય બળદગાડી ભાર વહન આદિથી એ પ્રાણીઓ મનુષ્યને અત્યન્ત ઉપયોગી થઇ પડે છે જેમ ગાય દૂધ આપવાથી ઘણી ઉપકારક છે, તેવીજ રીતે ભેસ પણ છે ભેસના દૂધ કરતા ગાયનુ દૂધ આર્ય લોકોએ વધારે ઉત્તમ ગણ્યુ છે, કારણ કે તેમા બુદ્ધિ વર્દ્ધકત્વાદિ ગુણો સમાયલા છે બકરીના દૂધથી ૨૫૯૨૦ પચ્ચીસ હજાર નવસો વીશ માણસોનુ પાલન થાય છે તેવીજ રીતે હાથી, ઘોડા, ઉટ, મેઢા અને ગધેડા આદિથી પણ મોટો ઉપકાર થાય છે આ પશુઓ મારનાર માનો મનુષ્યનો જ નાશ કરનાર છે *

જુઓ જ્યારે આર્યોનુ રાજ્ય હતુ ત્યારે એ મહોપકારક ગાય આદિ પશુઓ મારવામા આવતા ન હતા ત્યારે આર્યાવર્ત્ત નિવાસી તથા અન્ય દેશનિવાસી લોકો ઘણા આનન્દમા રહેતા હતા કારણ કે તે વખતે દૂધ, ઘી અને બળદ આદિ પશુઓની વૃદ્ધિ હોવાથી અન્ન રસ પુષ્કળ થતા હતા, પરન્તુ જ્યારથી વિદેશીય, માસાહારી અને ગોઘાતક લોકો આ દેશમા આવી રાજ્યાધિકારી થયા ત્યારથી ક્રમવાર દુ ખની વૃદ્ધિ થતી જાય છે કારણ કે –

* આની વિશેષ વ્યાખ્યા ' ગોકરૂણાનિધિ ' મા કરી છે.

नष्टे मूले नैव फलं न पुष्पम् ।

वृद्धचाणक्य, अ० १०–१३

જો વૃક્ષને મૂળથી જ કાપવામા આવે તો ફળ મૂળ કયાથી થાય ?

પ્રશ્ન—જો બધા અહિસક થઇ જાય તો વ્યાઘ્રાદિ એટલા વધી જાય કે તેઓ ગાય વિગેરે પશુઓને મારી ખાય, જેથી તમારો બધો પુરૂષાર્થ વ્યર્થ થઇ જાય

ઉત્તર—એ રાજ પુરૂષોનુ કામ છે, કે હાનિકારક પશુ તથા માણસોને દડ આપવો. અને યોગ્ય લાગે તો પ્રાણથી પણ વિયુક્ત કરી નાખવા

પ્રશ્ન—તોપછી શુ તેનુ માસ નાખી દેવુ ?

ઉત્તર—ચાહ્ય નાખી દે અથવા કુતરા આદિ માસાહારીઓને ખવરાવી દે જો કોઇ માસાહારી ખાય તોપણ સસારની તેમા કશી હાનિ નથી, પરન્તુ તેથી તે મનુષ્યનો સ્વભાવ માસ્માહારી થવાથી તે મનુષ્ય હિસક થઇ શકે છે.

હિસા, ચોરી, વિશ્વાસઘાત, છળ અને કપટ આદિને ધારણ કરી જે જે વસ્તુનો ભોગ કરવામા આવે છે તે તે અભક્ષ્ય છે, અને અહિસા આદિ ધાર્મિક કર્મોને ધારણ કરી જેનો ઉપભોગ કરવામા આવે છે તે તે ભક્ષ્ય છે

જે પદાર્થોથી સ્વાસ્થ્ય, નૈરોગ્ય, બુધ્ધિ, બળ, પરાક્રમ અને આયુની વૃધ્ધિ થાય છે એવા જે ચોકખા, ઘઉ, ફળ, મૂળ, કદ, દૂધ, ઘી, ઉત્તમ મીઠાઇ અને ઉત્તમ પાક ભક્ષ્ય છે અને પદાર્થોનો યોગ્ય રીતે સમયાનુકૂલ મિતાહાર કરવો

જેટલા પદાર્થો પોતાના સ્વભાવને પ્રતિકૂલ હોય, અને વિકારક હોય તો તેનો ત્યાગકરવો, અને જે પદાર્થો શાસ્ત્રોમા વિહિત છે તેનુ ગ્રહણ કરવુ એ પણ ભક્ષ્ય છે.

પ્રશ્ન—એક સાથે ખાવાથી દોષ છે કે નહિ ?

ઉત્તર—દોષ છે, કારણ કે એકનીસાથે બીજાનો સ્વભાવ મળતો નથી, કોઢીયા મનુષ્યની સાથે ખાવાથી સારા મનુષ્યનુ પણ લોહી બગડે છે, તેવી જ રીતે બીજાની સાથે ખાવામા પણ કઇ ને કઇ બગાડ જ થાય છે (સુધાર નહિ) માટે

नोच्छिष्टं कस्यचिद्दद्यान्नाद्याच्चैव तथान्तरा ।

न चैवात्यशनं कुर्यान्नचोच्छिष्टः क्वचिद् व्रजेत् ॥ मनु० ॥ २।५६॥

એઠુ કોઇને આપવુ નહિ કોઇના ભોજનની વચમા † ખાવુનહિ વધારે ખાવુ નહિ અને એઠે હાથે તથા એઠે મોઢે કયાઇ પણ જવુ નહિ

† આ બીજા પાદનો અર્થ કેટલાક વિદ્વાનો એવો કરે છે કે अन्तरा એટલે સાંજ અને સવારની વચમા ન જમવુ અર્થાત્ બેવાર ભોજન કરવુ ત્રીજી વાર નહિ. અનુ.

પ્રશ્ન—" गुरो रुच्छिष्ट भोजनम् " એ વાકયનો શો અર્થ હશે ?

ઉત્તર—એ વાકયનો અર્થ આવો છે કે ગુરૂએ જમી લીધા પછી પૃથક્ રહેલુ શુદ્ધ અન્ન જમવુ, ભાવાર્થ આ છે કે શિષ્યે ગુરૂને જમાડયા પછી જમવુ

પ્રશ્ન—જો ઉચ્છિષ્ટ માત્રનો નિષેધ હોય તો માખીઓનુ એઠુ મધ, વાછડાનુ એઠુ દૂધ અને એક ગ્રાસ (કોળીઓ) ખાધા પછી પોતાનુ પણ એઠુ છે તોપછી તેપણ નહિ ખાવુ જોઇએ.

ઉત્તર--મધ તો કથન માત્ર જ એઠુ છે પણ બહુ ઓષધીઓનો સાર હોવાથી ગ્રાહ્ય છે વાછડો પોતાની માનુ બ્હારનુ દૂધ પીએ છે અન્દરનુ નહિ એટલે અન્દર દૂધ એઠુ થતુ નથી. તોપણ જ્યારે વાછડો ધાવી લે ત્યારે ગાયના સ્તનને પાણીથી ધોઈ પવિત્ર વાસણમા દોવુ જોઇએ ત્રીજાનો ઉત્તર આ છે કે પોતાનુ એઠુ પોતાને વિકારક હોતુ નથી, પોતાના મુખ, નાક, આખ, ઉપસ્થ, ગુદેન્દ્રિય અને મળ મૂત્રાદિનો સ્પર્શ પોતાને ઘૃણા (સૂગ) જનક થતો નથી, પરન્તુ બીજાના મળમૂત્રાદિનો સ્પર્શ ઘૃણા-જનક થાય છે. માટે એ વાત સ્વભાવ સિદ્ધ છે કે બીજાનુ એઠુ ખાવુ નહિ માટે કોઈપણ મનુષ્યે કોઇનુ એઠુ ખાવુ નહિ કારણ કે એ વ્યવહાર સૃષ્ટિક્રમથી વિરૂદ્ધ છે.

પ્રશ્ન—સ્ત્રી પુરૂષે પરસ્પર એઠુ ખાવુ કે નહિ ?

ઉત્તર--નહિ, કારણ કે એઓના શરીરનો સ્વભાવ પણ ભિન્ન ભિન્ન છે

પ્રશ્ન—મનુષ્ય માત્રના હાથે બનાવેલી રસોઇ ખાવામા શો દોષ છે ? કારણ કે બ્રાહ્મણથી ચાડાલ પર્યંતના શરીર હાડ માસ ચામડાના છે અને જેવુ લોહી બ્રાહ્મણમા છે તેવુ ચાડાલાદિના શરીરમા પણ છે, તો પછી કોઈપણ મનુષ્યના હાથનુ ખાવામા શો દોષ ?

ઉત્તર—દોષ છે, કારણ કે ઉત્તમ પદાર્થ ખાવાથી બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણીના શરીરમા જેવુ વીર્ય અને રજ બને છે તેવુ ચાડાલ અને ચાડાલીના શરીરમા બનતુ નથી કારણ કે ચાડાલનુ શરીર દુર્ગન્ધ-પરમાણુઓથી ભર્યુ હોય છે, માટે બ્રાહ્મણાદિ ઉત્તમ વર્ણનાજ હાથનુ ખાવુ જોઇએ, ચાડાલ, નીચ, ભગી અને ચમાર આદિના હાથનુ કદિપણ ખાવુ નહિ જો તમને કોઇ પૂછે કે માતા શ્વશૂર (સાસુ) બ્હેન, કન્યા અને પુત્રવધૂનુ જેવુ ચામડાનુ શરીર છે તેવુ જ પોતાની સ્ત્રીનુ છે તો શુ તેથી માતા આદિમા પોતાની સ્ત્રીની માફક વર્ત્તાવ કરવો ? તો તે વખતે તમારે સકુચિત થઇ ચુપ રહેવુ પડશે. જેમ હાથથી અને મુખથી ઉત્તમ અન્ન લઈ ખવાય છે તેમ દુર્ગન્ધ પદાર્થ પણ લઇને ખાઇ શકાય, પણ શુ તેથી મળ આદિ કોઇ ખાય છે ? શુ આવી વાત કોઇ કહી શકે !

પ્રશ્ન—જો ગાયના છાણથી ચોકો કરો છો તો તો પોતાના છાણથી (વિષ્ટાથી) કેમ નથી કરતા ? અને છાણ ચોકામા જવાથી ચોકો અશુદ્ધ કેમ નથી થતો ?

ઉત્તર-ગાયના છાણમા તેવી દુર્ગન્ધ હોતી નથી કે જેવી મનુષ્યના મળમા હોય છે છાણ ચીકણુ હોવાથી જલદી ઉખડતુ નથી કપડું તેનાથી મેલુ થતુ નથી, તેમ બગડતુ પણ નથી જેમ ધૂળથી મેલ ચડે છે તેમ સૂકા છાણથી ચડતો નથી માટી અને છાણથી જે સ્થાન લીપવામા આવે છે તે સ્થાન અતિ સુદર દેખાય છે જે સ્થાનમા રસોઇ તથા ભોજન થાય છે ત્યા ઘી, ગળી વસ્તુ અને એઠ પડે છે, તેથી માખીઓ અને કીડીઓ બહુ આવે છે, માટે જો એવુ મલીન સ્થાન હમેશા વાળી અને લીપવામા ન આવે તો તેનો દેખાવ પાયખાના જેવો થઈ જાય માટે હમેશા એ સ્થાને ઝાડુ કાઢી છાણવતી ચોકા કરવો. જો તે સ્થાન પાકુ (છોબન્ધ) હોય તો પાણી વતી ધોઇ સાફ રાખવુ. જો એમ કરવામા આવે તો ઉપરોક્ત દોષ પાકશાળામા રહે નહિ.

મીયાજીનુ રસોઇ સ્થાન જુઓ તો કયાય કોયલા, કયાય રાખ, કયાય લાકડુ, કયાય ફુટેલી હાડલી, કયાય એઠી રકાબી, કયાય હાડકુ અને પીછાઆદિ પડયા હોય છે, માખીઓનુ તો કહેવુ જ શુ ? એ સ્થાન એવુ તો ખરાબ લાગે છે કે જો ત્યા કોઇ સારો માણસ જઇ બેસે તો વખતે ઉલટી થઇ જાય એની ઉપમા તો તે દુર્ગન્ધ સ્થાન જ છે. મીયાજીને પૂછવામા આવે કે જો તમે છાણવતી ચોકો કરવામા દોષ માનતા હોતો ચુલામા છાણા બાળવાથી, તેના દેવતાવડે તબાકુ પીવાથી અને ઘરની ભીત છાણવતી લીપવાથી તમારો ચોકો ભ્રષ્ટ થવામા તમને કોઇ પણ સદેહ નહિ હોય

પ્રશ્ન--ચોકામા બેસીને ભોજન કરવુ એ સારૂ છે કે બહાર બેસીને ?

ઉત્તર--જ્યા ઉત્તમતા, રમણીયતા અને સુદરતા જોવામા આવે ત્યા ભોજન કરવુ, પરન્તુ યુદ્ધ આદિ પ્રસગે ઘોડા આદિ ઉપર બેસીને અથવા ઉભા ઉભા ખાવામા અત્યન્ત યોગ્યતા છે

પ્રશ્ન--શુ પોતાના હાથનુ ખાવુ અને બીજાના હાથનુ નહિ ?

ઉત્તર—કોઈ પણ આર્ય શુદ્ધતાથી બનાવે તો તેના હાથનુ ખાવામા કશી પણ હાનિ નથી, કારણ કે બ્રાહ્મણાદિ વર્ણસ્થ સ્ત્રી પુરૂષ રસોઇ બનાવવાના, ચોકો કરવાના અને વાસણ માજવા આદિના બખેડામા પડી જાય તો વિદ્યા આદિ શુભ ગુણોની વૃદ્ધિ કદિપણ થઇ શકે નહિ જુઓ મહારાજ યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞમા ભૂગોળના રાજાઓ અને ઋષિ મહર્ષિઓ આવ્યા હતા અને એકજ પાકશાળામા ભોજન કરતા હતા, જ્યારથી ઇસાઇ અને મુસલમાન આદિના મતમતાન્તરો ચાલ્યા, પરસ્પર વિરોધ થયો અને એનાથી જ મદ્યપાન અને ગોમાસ ખાવાનું થયું ત્યારથી ભોજન આદિમા બખેડો થઇ ગયો

જુઓ, કાબુલ, કદહાર, ઇરાન, અમેરિકા અને યૂરોપ આદિ દેશોના રાજાની ગાન્ધારી, માદ્રી અને ઉલૂપી આદિ કન્યાઓ સાથે આર્યાવર્ત્તના રાજાઓ વિવાહ આદિ વ્યવહાર કરતા હતા. શકુનિ આદિ કૌરવ પાડવોની સાથે ખાતા પીતા હતા કોઇ પણ જાતનો વિરોધ ન હોતો, કારણ કે તે વખતે સર્વ ભૂગોળમા વેદોક્ત મત હતો એજ મતમા સર્વની શ્રદ્ધા હતી અને એક બીજાના સુખ દુ ખ અને હાનિ લાભમા પોતાના સુખ દુ ખ અને હાનિ લાભ સમજતા હતા. તેજ વખતે

ભૂગોળમા સર્વત્ર સુખ હતુ, આજ કાલ તો અનેક મતવાળા હોવાથી અનેક પ્રકારનુ દુ ખ અને વિરોધ વધી પડયો છે, એનુ નિવારણ કરવુ એ બુધ્ધિમાનોનુ કામ છે, પરમાત્મા સર્વના મનમા સત્ય મતના એવા અકુરો નાખે કે જેથી મિથ્યા મત શીઘ્ર નષ્ટ થઇ જાય એમા સર્વ વિદ્વાન લોકો વિચાર કરી વિરોધનો ત્યાગ કરી આનન્દની વૃધ્ધિ કરે

આ દસમા સમુલ્લાસમા આચાર અનાચાર અને ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો થોડોક વિષય લખી પૂર્ણ કરવામા આવે છે અને એની જ સાથે આ ગ્રન્થનો પૂર્વાર્ધ પણ પૂર્ણ થાય છે

ઉક્ત દસ સમુલ્લાસમા વિશેષ ખડન મડન કરવામા આવ્યુ નથી કારણ કે જ્યા સુધી સત્યાસત્ય વિચારમા બુધ્ધિ પરિપકવ ન થાય ત્યાસુધી સ્થૂલ સૂક્ષ્મ ખડનનો અભિપ્રાય સમજી શકાય નહિ, માટે ઉક્ત સમુલ્લાસોમા સર્વને સત્ય શિક્ષાનો ઉપદેશ કરવામા આવ્યો છે હવે ઉત્તરાર્ધ્ધ (અગ્યાર, બાર, તેર, ચૌદ એ ચાર સમુલ્લાસ) મા વિશેષ ખડન મડન લખવામા આવશે

આ ચાર સમુલ્લાસમાના પ્રથમ સમુલ્લાસમા આર્યાવર્ત્તીય મત મતાન્તરોના, બીજા સમુલ્લાસમા જૈનીઓના મતના, ત્રીજા સમુલ્લાસમા ઇસાઇ મતના અને ચોથા સમુલ્લાસમા મુસલમાનના મતના ખડન મડનના વિષયમા લખવામા આવશે ત્યાર પછી અન્તમા સ્વમત બતાવવામા આવશે જેને વધારે ખડન મડન જોવાની ઇચ્છા હોય તેણે આ ચાર સમુલ્લાસો જોવા

ગત દસ સમુલ્લાસમા પણ સામાન્યરૂપે અમુક અમુક ઠેકાણે કિચિત્ ખડન મડન કરવામા આવ્યુ છે

જે માણસ આ ચાર સમુલ્લાસોને પક્ષપાત છોડી ન્યાયદૃષ્ટિથી વાચશે તેને સત્ય અર્થ પ્રકાશિત થવાથી આનન્દ થશે જે હઠ, દુરાગ્રહ અને ઇર્ષ્યાથી વાચશે અથવા સાભળશે તેને આ ગ્રન્થનો યથાર્થ અભિપ્રાય ધ્યાનમા આવવો ઘણોજ કઠણ થઇ પડશે

યદિ કોઈ માણસ આ ગ્રથનો બરાબર વિચાર નહિ કરે તો ખરો અભિપ્રાય શો છે ? તે નહિ મેળવી શકવાથી સસારમા ગોથા ખાધા કરશે જે ગુણ ગ્રાહક વિદ્વાન્ પુરૂષો સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી સત્યનુ ગ્રહણ અને અસત્યનો ત્યાગ કરે છે, તેજ પુરૂષો ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષને મેળવી પ્રસન્ન રહે છે.

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थप्रकाशे सुभाषाविभूषित आचाराऽनाचारभक्ष्याऽभक्ष्यविषये दशमः समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ १० ॥

પૂર્વાર્ધ સંપૂર્ણ.

उत्तरार्द्धः

अनुभूमिका ।

પાચ હજાર વર્ષ પહેલા વૈદિકમતથી અતિરિક્ત કોઇ મત ન હતો એ વાત સિદ્ધ છે વેદમા જે જે કહેવામા આવ્યુ છે તે તે વિધાને અનુકૂળ છે પરન્તુ મહાભારતના યુદ્ધ થયા પછી વૈદિક પ્રચાર અતિમન્દ પડયો અને તેની મન્દતાને લઇ જનસમાજમા અન્ધકાર ફેલાયો, જેથી મનુષ્યની બુદ્ધિ વસ્તુનુ સત્યસ્વરૂપ જાણવાને અસમર્થ થઇ, તેથી જેના મનમા જેવું આવ્યું તે પ્રમાણે મતો ચલાવ્યા જેટલા મતો ચાલ્યા છે તેઓમા મુખ્ય વેદ વિરૂદ્ધ પુરાણી, જૈની, કુરાની, અને કિરાની એ ચાર છે એઓની ઉત્પત્તિ પહેલો, બીજો, ત્રીજો અને ચોથો એ પ્રમાણે ક્રમવાર છે હાલમા એ ચારેની શાખાઓ એક હજારથી ન્યૂન નથી. એ મતના વાદીઓને, તેના શિષ્યોને અને બીજા લોકોને સત્ય અને અસત્યના વિચારમા અધિક પરિશ્રમ ન પડે તેને માટે આ ગ્રન્થ લખવામા આવ્યો છે

આ ગ્રન્થમા સત્યમતનુ મડન અને અસત્યમતનુ ખડન કરવામા આવ્યુ છે, તે બધાને જણાવવુ એજ આ ગ્રન્થનુ પ્રયોજન સમજવામા આવ્યું છે

ઉક્ત ચાર મતોના જેટલા ગ્રન્થો મારા વાચવામા આવ્યા છે અને તેનાથી મારી બુદ્ધિ અને વિદ્યા પ્રમાણે મને જેટલો બોધ થયો છે, તે જન સમાજને નિવેદિત કરી દેવો એ હુ ઉત્તમ સમજયો છું કારણ કે ગયેલુ વિજ્ઞાન પાછું મળવું સહજ નથી જો પક્ષપાત છોડીને આ ગ્રન્થ વાચવામા આવશે તો સર્વને સત્યાસત્યનુ જ્ઞાન થશે પછી પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે સત્યનુ ગ્રહણ અને અસત્યનો ત્યાગ કરવો સુગમ થઇ જશે

અગ્યારમા સમુલ્લાસમા પુરાણાદિ ગ્રન્થો દ્વારા આર્યાવર્ત્તમા જે શાખા શાખાન્તરરૂપ મતો પ્રચલિત થયા છે તેઓના સક્ષેપથી ગુણ–દોષો વર્ણવવામા આવ્યા છે મારા એ કર્મથી યદિ કોઇને ઉપકાર માનવો યોગ્ય ન લાગે તો વિરોધ પણ કરવો અયોગ્ય છે. કારણ કે કોઇની હાનિમા અથવા કોઇની સાથે વિરોધમા મારૂં તાત્પય નથી, સત્યાસત્યનો નિર્ણય થાય એમાજ મારૂ તાત્પર્ય છે મનુષ્યનો જન્મ સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવા માટે જ છે, વિવાદ કે વિરોધને માટે નહિ ઉક્ત મતમતાન્તરોથી જગત્મા અનિષ્ટ ફળ થયુ છે અને થશે, એ વાત નિષ્પક્ષપાતી વિદ્વાન્ લોકો જાણી શકે છે જ્યા સુધી મતમતાન્તરનો વિરૂદ્ધ વાદ નષ્ટ નહિ થાય ત્યાસુધી પરસ્પર આનન્દ થવો અશક્ય છે જો આપણે વિદ્વાન્ તથા અવિદ્વાન્ સર્વ ભાઇઓ ઈર્ષ્યા દ્વેષનો ત્યાગ કરી, સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી સત્યનુ ગ્રહણ અને અસત્યનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છીએ, તો તે આપણે માટે કાઇ અશક્ય નથી વિદ્વાનોની વિરોધજાળે જ બધાને ફસાવી રાખ્યા છે. જો એ લોકો પોતાના સ્વાર્થને વશ ન થાય અને સર્વના પ્રયોજનની સિદ્ધિ કરવા ઇચ્છે તો એકદમ બધા મતોનુ ઐકય થઇ જાય પરન્તુ એ કેમ થાય તે આ ગ્રન્થની પૂર્તિમા લખવામા આવશે

સર્વ શક્તિમાન્ પરમાત્મા મતૈકયકરવાની પ્રવૃત્તિમા મનુષ્યોને ઉત્સાહ આપે.

अलमतिविस्तरेण विपश्चिद्वराशिरोमणिषु ।

॥ उत्तरार्द्धः ॥

अथैकादशसमुल्लासारम्भः

अथाऽऽर्य्यावर्त्तीयमतखण्डनमण्डने विधास्यामः ॥

હવે આર્યાવર્ત્ત-નિવાસી આર્ય લોકોના મતનુ ખડન મંડન લખવામા આવશે આર્યાવર્ત્ત દેશ એવો છે કે જેના સમાન ભૂગોળમા બીજો કોઈ પણ દેશ નથી, માટે આ ભૂમિનુ નામ સુવર્ણ ભૂમિ છે, કારણ કે આ જ સુવર્ણાદિ રત્નોને પેદા કરે છે. અતએવ સૃષ્ટિની આદિમા આર્ય લોકો આ દેશમા આવીને રહ્યા એ વિષય સૃષ્ટિપ્રકરણમા લખવામા આવી ગયો છે

"આર્ય" નામ ઉત્તમ પુરૂષનુ છે અને આર્યથી ઇતરનુ નામ "દસ્યુ" છે ભૂગોળમા જેટલા દેશો છે તે બધા આ દેશની પ્રશસા કરે છે અને માને છે કે પારસમણિ પત્થરની જે વાત સાભળવામા આવે છે તે તો ખોટી છે. પરન્તુ આર્યાવર્ત્ત દેશ જ પારસમણિ છે કે જેને લોહરૂપ દરિદ્ર દેશો સ્પૃષ્ટ થતા જ સુવર્ણ અર્થાત્ ધનાઢ્ય બની જાય છે

एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ।
स्वं स्वं चरित्रंशिक्षेरन् पृथिव्यां सर्वमानवाः ॥

मनुः । २ । २० ॥

સૃષ્ટિના આરંભથી લઇ આજથી પાચ હજાર વર્ષ પૂર્વનો જે સમય હતો, તે સમયમાં આર્યોનુ સાર્વભૌમ-ચક્રવર્ત્તી રાજ્ય હતુ અન્ય ભિન્ન ભિન્ન દેશોમા માડલિક રાજાઓ હતા. અહિંના રાજ્યમા તથા રાજશાસનમા સર્વ ભૂગોળનો રાજવર્ગ તથા પ્રજાવર્ગ ચાલતો હતો,

એવો પ્રબન્ધ કૌરવ પાંડવ સુધી રહ્યો હતો, એ કથનમાં સૃષ્ટિના આરંભમા રચાયલી મનુસ્મૃતિનુ ઉક્ત પ્રમાણુ છે. એનો અર્થ એ છે કે " આ દેશમા ઉત્પન્ન થયેલા બ્રાહ્મણુ એટલે વિદ્વાનો પાસેથી દેશાન્તરનિવાસી બ્રાહ્મણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, દસ્યુ અને મ્લેચ્છ આદિ લોકો વિદ્યાભ્યાસ શીખે, અને ચરિત્ર (સંસારમાં કેમ વર્તવુ તે) નુ જ્ઞાન મેળવે " મહાભારતના યુદ્ધપર્યન્ત આર્યોનુ સાર્વભૌમ રાજ્ય હોવામા મહારાજા યુધિષ્ઠિરનો રાજસૂય યજ્ઞ પણુ પ્રમાણુ છે કારણુ કે એ રાજસૂય યજ્ઞમા ચીનનો ભગદત્ત, અમેરિકાનો બભ્રુવાહન, યૂરોપનો બિડાલાક્ષ, (બિલાડાંના નેત્ર સમાન નેત્રવાળો) યવન, (જેને યૂનાન કહે છે) અને ઇરાનનો શલ્ય આદિ રાજાઓ ઉપસ્થિત હતા અને તેઓ મહાભારતના યુદ્ધમા મહારાજાની આજ્ઞાનુસાર આવ્યા હતા.

જ્યારે રઘુવંશી રાજાઓ હતા ત્યારે રાવણુ પણુ એ રાજાઓને આધીન હતો, પણુ રામચંદ્રજીના સમયમા જ્યારે વિરૂદ્ધ થઈ ગયો ત્યારે રામચંદ્રજીએ તેને રાજ્યચ્યુત કરી દેહાન્ત દંડ આપ્યો અને તેના ભાઇ વિભીષણુને તેની ગાદીએ બેસાડયો. સ્વાયંભવ રાજાથી લઇ પાંડવ સુધી આર્યોનુ ચક્રવર્તી રાજ્ય રહ્યું, ત્યારપછીના રાજાઓ પારસ્પરિક વિરોધથી લડી નષ્ટ થઈ ગયા. પરમાત્માની સૃષ્ટિમા અભિમાની, અન્યાયકારી અને અવિદ્વાન્ લોકોનુ રાજ્ય ચિરકાળ ચાલતુ નથી. સંસારની આ એક સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ છે કે જ્યારે પ્રયોજન (ઉપયોગ) કરતા ધન ઘણુ વધી જાય છે ત્યારે આલસ્ય, પુરૂષાર્થહીનતા, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ અને વિષયાસક્તિ વધે છે, એથી દેશમા સુશિક્ષાનો લોપ થાય છે અને દુર્ગુણુ તથા દુષ્ટ વ્યસન વધે છે મદ્યમાંસેત્યાદિનુ સેવન, બાલ્યાવસ્થામા વિવાહ અને સ્વેચ્છાચાર આદિ દુર્ગુણો પણુ વધે છે જ્યારે યુદ્ધ વિભાગમા યુદ્ધવિદ્યા કૌશલ્ય, ભૂગોળના સમસ્તશત્રુધરમરા સેના અને નિષ્પ્રતિપક્ષતા વધી જાય છે ત્યારે રાજા પક્ષપાત, અભિમાન અને અન્યાયમા ઝુકી જાય છે, જ્યારે એ દોષ રાજામા આવી જાય છે ત્યારે પારસ્પરિક વિરોધ વૃદ્ધિંગત થાય છે. તે વખતે તેનાથી અધિક ન્હાના કુળમાથી પણુ કોઈ એવો સમર્થ પુરૂષ નીકળે છે કે જે એવા અનાચારી રાજાને પરાજિત કરે છે. જેમકે મુસલમાની બાદશાહી સામે શિવાજી અને ગોવિન્દસિંહ થઇ મુસલમાનોના રાજ્યને વિલૂનશીર્ણુ (છિન્નભિન્ન) કરી દીધુ.

अथ किमेतैर्वापरेऽन्येमहाधनुर्धराश्चक्रवर्तिनः केचित् सुद्युम्नभूरिद्युम्नेन्द्रद्युम्न-कुवलयाश्वयौवनाश्ववद्ध्र्यश्वाश्वपतिशशविन्दुहरिश्चन्द्राऽम्बरीषननक्तुसर्यातिययात्यनरण्याक्षसेनादयः। अथ मरुत्तभरतप्रभृतयो राजानः। मैत्र्युपनि० प्र० १। खं० ४॥

ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી સિદ્ધ થાય છે કે સૃષ્ટિના જન્મથી લઇ મહાભારત પર્યન્ત જેટલા ચક્રવર્તી રાજાઓ થયા તે બધા આર્ય કુળમા જ થયા હતા હાલમા એના સન્તાનો અભાગ્યોદયથી રાજ્યચ્યુત થઈ વિદેશીયોના પાદાક્રાન્ત થઇ રહ્યા છે અહિંઆ જેમ સાર્વભૌમ ચક્રવર્તી, સુદ્યુમ્ન, ભૂરિદ્યુમ્ન, યૌવનાશ્વ, વદ્ધ્ર્યશ્વ, અશ્વપતિ, શશબિન્દુ હરિશ્ચન્દ્ર, અમ્બરીષ, નનક્તુ, શર્યાતિ, યયાતિ, અનરણ્ય, અક્ષસેન, મરૂત્ત અને ભરત રાજાઓના નામો લખ્યા છે. તેમ

સ્વાયંભવાદિ ચક્રવર્ત્તી રાજાઓના નામો મનુસ્મૃતિ તથા મહાભારત આદિ ગ્રન્થોમા સ્પષ્ટ લખ્યા છે. એને મિથ્યા કરવા એ અજ્ઞાની અને પક્ષપાતીઓનું કામ છે.

(**પ્રશ્ન**) જે આગ્નેયાસ્ત્ર આદિ વિદ્યા લખી છે તે સત્ય છે કે નહિ ? તથા તોપ અને બંદૂકો એ વખતમા હતી કે નહિ ?

(**ઉત્તર**) એ વાત સાચી છે અને શસ્ત્રો પણ હતા કારણ કે પદાર્થજ્ઞાનથી એની ઉત્પત્તિ છે

(**પ્રશ્ન**) શું એ દેવતાઓના મંત્રોથી સિદ્ધ થતા હતા ?

(**ઉત્તર**) નહિ, એ બધા અસ્ત્ર શસ્ત્રો જેનાથી પેદા થતા હતા, તે મત્ર એટલે વિચારથી બનાવતા હતા જે મત્ર શબ્દમય છે તેનાથી કોઇપણ દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થતુ નથી. જો કોઇ કહે કે મત્રથી અગ્નિ પેદા થાય છે તો તેને કહેવું કે મંત્રના જપ કરનારની જીભ કેમ બળી જતી નથી ? જો મત્રથી દેવતા ઉત્પન્ન થાય તો શત્રુને મારતા પહેલા મત્ર જાપક જ મરી જાય માટે મત્રનામ વિચારનુ છે "રાજમત્રી" એટલે રાજકાર્યોનો વિચાર કરનાર

મત્ર અર્થાત્ વિચારથી પ્રથમ સર્વ સૃષ્ટિના પદાર્થોનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પછી તદનુસાર ક્રિયા કરવાથી અનેક પ્રકારના પદાર્થો તથા ક્રિયા કૌશલ્ય ઉત્પન્ન થાય છે જેમકે કોઇ એવા પદાર્થો અન્દર ભરીને લોઢાનો ગોળો અથવા બાણ બનાવવામા આવે કે જે અગ્નિની સાથે સબધ પામતા જ વાયુમા ધૂમાડો ફેલાઇ જાય અને સૂર્ય કિરણ અને વાયુનો સ્પર્શ મળતા અગ્નિ સળગી ઉઠે તેનુ નામ " આગ્નેયાસ્ત્ર " છે એની શાન્તિને માટે " વરુણાસ્ત્ર હોય છે, તે કોઇ એવા પદાર્થોથી બનાવવામા આવ્યું હોય કે જેનો ધૂમાડો વાયુ સાથે સ્પર્શ પામતા જ વાદળા થઇ વરસવા માડે અને અને આગ્નેયાસ્ત્રને હોલવી નાખે શત્રુની ઉપર છોડવામા આવેલુ જે બાણ શત્રુના અગોને જકડીને બાધી લે તે " નાગપાશ બાણ " કહેવાય છે જેમા નીસાની ચીજો નાખવાથી જેનો ધૂમાડો શત્રુસેનાને ગળામા લાગવાથી શત્રુસેના નિદ્રાવશ એટલે મૂર્છિત થઇ જાય તેને ' મોહનાસ્ત્ર " કહેવાય છે એ પ્રમાણે સર્વ શસ્ત્રાસ્ત્ર થતા હતા એક તારમાથી, અથવા સીસામાથી અથવા કોઈ અન્ય પદાર્થમાથી વિદ્યુત્ ઉત્પન્ન થઇ શત્રુ સેનાનો નાશ કરી નાખે તેને પણ આગ્નેયાસ્ત્ર અથવા પાશુપતાસ્ત્ર કહે છે તોપ અને બદૂક એ નામ અન્ય ભાષાના છે સંસ્કૃતમા તો તોપનુ નામ "શતઘ્ની" અને બન્દૂકનુ નામ " ભુશંડી " છે જેને સસ્કૃત-વિદ્યાનુ જ્ઞાન નથી તે કઇનુ કંઇ લખે છે અને કઇનુ કઇ બકે છે. એનુ વચન બુદ્ધિમાન્ લોકોને પ્રમાણ હોતુ નથી. સંસારમા જેટલી વિદ્યા ફેલાયલી છે તે બધી આર્યાવર્ત્ત દેશમાથી ફેલાઇ છે આર્યાવર્ત્ત દેશમાથી મિશ્રદેશમા, મિશ્રદેશમાથી યૂનાનમા, યૂનાનથી રૂમમા, રૂમથી યૂરોપમા, યૂરોપથી અમેરિકા આદિ દેશોમા ફેલાઇ છે. અદ્યાપિ સંસ્કૃત વિદ્યાનો જેટલો પ્રચાર આર્યાવર્ત્તમા છે, તેટલો કોઇ અન્ય દેશમા નથી કોઈ કહે છે કે જર્મની દેશમા સંસ્કૃતનો પ્રચાર ઘણો છે, અને મોક્ષમૂલર જેટલું સંસ્કૃત ભણ્યો હતો

એટલુ બીજુ કોઇ ભણ્યું ન હતુ એ તો કથન માત્ર છે કારણ કે — " निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते " અર્થાત્ જે દેશમા કોઇ મ્હોટુ વૃક્ષ નથી હોતુ ત્યા " એરંડો " જ મ્હોટુ વૃક્ષ માનવામા આવે છે. તેવીજ રીતે યુરોપ દેશમા સસ્કૃત વિદ્યાનો પ્રચાર ન હોવાથી જર્મન્ લોકોનુ અને મોક્ષમૂલરનુ અલ્પ સસ્કૃત અધ્યયન પણ એ દેશને માટે અધિક થઇ ગયું. પરન્તુ આર્યાવર્ત્ત દેશની અપેક્ષા તેઓ ઘણા ન્યૂન છે કારણ કે જર્મની-નિવાસી એક " પ્રીન્સીપાલ " ના પત્રદ્વારા મને વિદિત થયુ કે જર્મની દેશમા સસ્કૃત પત્રિકાનો અર્થ કરનાર પણ ઘણા ન્યૂન છે મોક્ષમૂલર સાહેબનુ સસ્કૃત સાહિત્ય કિંચિત્ વેદની વ્યાખ્યા જોઇ મે જાણ્યું કે મોક્ષમૂલર સાહેબે આર્યાવર્ત્તીય લોકોએ કરેલી વ્યાખ્યાને જોઇ થોડુ થોડુ જેમ તેમ લખ્યુ છે જેમકે — " युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं चरन्तं परितस्थुषः । रोचन्ते रोचना दिवि " એ મંત્રનો અર્થ ઘોડાપરક કર્યો છે એના કરતા તો સાયણાચાર્યે સૂર્ય અર્થ કર્યો તે સારો છે પરન્તુ એનો ઠીક અર્થ પરમાત્મા છે એનો અર્થ મારી બનાવેલી " ઋગ્વેદાદિ ભાષ્યભૂમિકામા " જોઈ લ્યો, એટલેથી જ જાણી લ્યો કે જર્મની દેશનુ અને મોક્ષમૂલરનું કેટલું પાંડિત્ય હતુ આર્યાવર્ત્તમાથી સર્વ વિદ્યા અન્ય દેશમા પ્રચલિત થઇ છે એનું બીજું પ્રમાણ— ફ્રાસ નિવાસી જેકાલયટ " બાયબલ ઇન ઇન્ડીયા " નામના ગ્રન્થમા લખે છે કે " સર્વ વિદ્યા અને ભલાઇનો ભંડાર આર્યાવર્ત્ત દેશ જ છે, અને જેટલી વિદ્યા તથા મતો છે તે એજ દેશમાથી નીકળ્યા છે " તેઓ પ્રાર્થના કરે છે કે જેવી પૂર્વકાળમા આર્યાવર્ત્તની ઉન્નતિ હતી તેવી અમારા દેશમા કરો " દારાશિકોહ " બાદશાહે પણ આજ નિશ્ચય કર્યો હતો કે જેવી પણ વિદ્યા સસ્કૃતમા છે તેવી કોઇ અન્ય ભાષામા નથી. તે ઉપનિષદ્‌ના ભાષાન્તરમા લખે છે કે " હુ અરબી આદિ ઘણી ભાષા ભણ્યો પરન્તુ મ્હારા મનના સદેહથી હુ મુક્ત થઇ આનન્દિત થયો નહિ, પરન્તુ જ્યારે સસ્કૃત સાભળ્યુ અને જોયુ ત્યારે હુ નિઃસદેહ થઇ આનન્દિત થયો. "

જુઓ, કાશીના " માનમન્દિરમા " શિશુમાર ચક્ર જો કે તે સારી રીતે રક્ષિત નથી રહ્યું, તોપણ તે કેટલું ઉત્તમ છે જેમા અદ્યાવધિ ખગોળનુ કેટલુક વૃત્તાન્ત વિદિત થાય છે. જો " સવાઇ જયપુરાધીશ " એની સારી સભાળ રાખે અને તૂટ્યા ફૂટ્યાને સમાવ્યા કરે તો ઘણુ સારૂં થશે. આવા શિરોમણિ દેશને મહાભારતના યુદ્ધે એવો ધક્કો માર્યો કે અદ્યાવધિ અપિ પોતાની પૂર્વ દશામા આવ્યો નહિ જ્યા ભાઇ ભાઇને મારવા મડે ત્યા નાશ હોવામા શો સંદેહ !

विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ वृद्धचाणक्य.

अ १६ । १७ ॥

જ્યારે નાશ થવાનો સમય નજીક આવે છે ત્યારે ઉલટી બુદ્ધિ થાય છે અને ઉલટા કામ કરાય છે સીધી સમજણ ઉલટી સમજાય છે અને ઉલટી સીધી સમજાય છે મહાભારતના

યુદ્ધમા મ્હોટા રાજાઓ, મહારાજાઓ, ઋષિઓ અને મહર્ષિઓ માર્યા ગયા, ત્યારથી વિદ્યા અને વેદોક્ત ધર્મનો પ્રચાર નષ્ટ થતો ચાલ્યો, પરસ્પર ઇર્ષ્યા, દ્વેષ અને અભિમાન થવા માડ્યા. જે બલવાન્ થયો તે દેશને દબાવીને રાજા થઈ પડયો તે પ્રમાણે આર્યાવર્ત્તમા સર્વ ઠેકાણે રાજ્ય ખંડ ખડ થઇ ગયું, તો પછી દ્વીપદ્વીપાન્તરના રાજ્યની વ્યવસ્થા તો કોણ જ કરે ! જ્યારે બ્રાહ્મણ લોકો જ વિદ્યાહીન થયા તો પછી ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર અવિદ્વાન્ રહે તેમા તો નવાઇ જ શી ! વેદાદિ શાસ્ત્રોની જે અર્થ સહિત ભણવાની પ્રણાલી હતી તે ટૂટી ગઈ બ્રાહ્મણો કેવળ જીવિકાને માટે પાઠમાત્ર ભણતા રહ્યા, તે પણ ક્ષત્રિયાદિઓને ભણાવ્યા નહિ. જ્યારે ગુરૂ અવિદ્વાન્ થયા ત્યારે તેમા છળ, કપટ અધર્મ આદિ વધતા ગયા. બ્રાહ્મણોએ વિચાર્યું કે હવે આપણે આપણી જીવિકા બાધવી જોઇએ. બધા સંમત થઇ ક્ષત્રિય, આદિને ઉપદેશ કરવા મંડ્યા કે "અમે તમારા પૂજ્ય દેવો છીએ. અમારી સેવા વિના સ્વર્ગ અથવા મુક્તિ મળશે નહિ જો તમે અમારી સેવા નહિ કરો તો ઘોર નરકમા પડશો." પૂર્ણ વિદ્યાવાન્ ધાર્મિક જનનું જે "બ્રાહ્મણ" નામ હતુ અને જે વેદ તથા ઋષિ મુનિઓના શાસ્ત્રમા બ્રાહ્મણની પ્રશસા લખી છે તેને મૂર્ખ વિષયી કપટી અને લમ્પટ લોકો ધારણ કરવા લાગ્યા આમ વિદ્વાનોનુ લક્ષણ એ મૂર્ખોમા કયાથી ઘટી શકે ? પરન્તુ ક્ષત્રિય આદિ સંસ્કૃત વિદ્યાથી રહિત થયા ત્યારે તેમની પાસે જે જે ગપ્પા માર્યા તે તે તે બિચારાઓએ માની લીધા. ત્યારે તો તે નામધારી બ્રાહ્મણોનું ચાલવા માડયું. બધાને પોતાની વચનજાળમા બાધી પોતાને આધીન કરી લીધા, અને કહેવા લાગ્યા કે—

ब्रह्मवाक्यं जनार्दनः ॥ पाण्डवगीता

અર્થાત્ જે કંઇ બ્રાહ્મણના મુખમાથી નીકળે છે, તે સાક્ષાત્ ભગવાનના મુખમાથી નીકળે છે એમ માનો. જ્યારે "આખના અંધા અને ગાઠના પૂરા" (જેને ધન ઘણુ હોય અને વિદ્યારૂપ આખ ફૂટેલી હોય તે) ક્ષત્રિયાદિ તેઓના ચેલા થયા ત્યારે તો તે કેવળ નામધારી બ્રાહ્મણોને વિષયાનન્દનો બગીચો મળી ગયો પૃથ્વીમા જે કઇ ઉત્તમ ઉત્તમ પદાર્થો છે તે બધા બ્રાહ્મણોને માટે છે એ વાત પણ તે લોકોએ ફેલાવી, એટલે ગુણ–કર્મ–સ્વભાવ–ઘટિત વર્ણવ્યવસ્થા પણ નષ્ટ કરી જન્માનુસાર વર્ણવ્યવસ્થા બાધી. યજમાન પાસેથી મૃતક પછવાડે કરવામા આવતું દાન પણ લેવા મંડ્યા જેવી પોતાની ઇચ્છા થઇ તે પ્રમાણે કરતા ચાલ્યા. "અમે ભૂદેવ છીએ અમારી સેવા સિવાય કોઇને દેવલોક મળતો નથી" એ પણ ચલાવ્યુ, પરન્તુ એઓને પૂછવુ જોઇએ કે તમે કયા લોકમા સિધાવશો ? તમારા કામ તો ઘોર નરક ભોગવવાને માટે છે. કૃમિ કીટ પતંગાદિ બનશો. ત્યારે તો તે ક્રોધિત થઇને કહે છે કે–"અમે શાપ દેઈશું તો તમારો નાશ થઇ જશે. લખ્યું છે કે — "ब्रह्मद्रोही विनश्यति" બ્રાહ્મણનો દ્રોહ કરનાર નષ્ટ થાય છે" આ વાત સાચી છે કે જે વેદજ્ઞ, બ્રહ્મજ્ઞ અને જગદુપકાર પરાયણ છે તેનો દ્વેષ કરનાર નષ્ટ થાય છે, પરન્તુ જે વાસ્તવમા બ્રાહ્મણ નથી અને બ્રાહ્મણનુ માત્ર નામ જ ધારણ કરે તેનો [1]દ્વેષ્ટા નષ્ટ થતો નથી, એવા નામધારીઓની સેવા પણ ન કરવી જોઇએ.

---

૧ દ્વેષ્ટાનો અર્થ અત્ર તેઓને સત્ય કહેનાર છે.

(પ્રશ્ન) ત્યારે અમે કોણ છીએ ?

(ઉત્તર) તમે પોપ છો.

(પ્રશ્ન) પોપ કોને કહે છે ?

(ઉત્તર) એનો અર્થ રોમન ભાષામા તો " મ્હોટો " અને " પિતા " થાય છે, પરન્તુ અહિઆ તો " છલથી બીજાને ઠગી સ્વપ્રયોજન સિદ્ધ કરનાર " છે

પ્રશ્ન—અમે તો બ્રાહ્મણ અને સાધુ છીએ, કારણ કે અમારો પિતા બ્રાહ્મણ અને અમારી માતા બ્રાહ્મણી છે તથા અમે અમુક સાધુના ચેલા છીએ

ઉત્તર—એ ઠીક છે, પરન્તુ ભાઇ જરા સાભળો, માતા પિતા બ્રાહ્મણ હોવાથી અથવા અમુક સાધુના શિષ્ય થવાથી બ્રાહ્મણ અથવા સાધુ થવાતું નથી, પરન્તુ ઉત્તમ ગુણ કર્મ અને પરોપકાર ધારણ કરવાથી બ્રાહ્મણ થવાય છે સાભળવામા આવે છે કે " પોપો પોતાના ચેલાઓને કહેતા હતા કે તમે તમારા પાપો અમને કહો, અમારી સેવા તથા આજ્ઞા સિવાય કોઇપણ સ્વર્ગમા જઇ શકતો નથી, માટે જેટલા રૂપિયા તમે અમારી પાસે જમા કરશો તેટલા રૂપિયાની સામગ્રી તમને સ્વર્ગમા મળશે એવું સાભળી યદિ કોઇ " આખના અંધા અને ગાઠના પૂરા " લોકો સ્વર્ગેચ્છુ થઇ પોપજીને યથેષ્ટ ધન આપતા હતા. ત્યારે તે પોપજી ઇસા અને મરીયમની મૂર્તિ સામે ઉભા થઇ આવા પ્રકારની હુડી લખી આપતો હતો, " હે ખુદાવિન્દ, ઇસામસીહ ! અમુક માણસે સ્વર્ગમા આવવાની ઇચ્છાથી તારા નામ ઉપર એક લાખ રૂપિયા અમારી પાસે જમા કર્યા છે, માટે જ્યારે તે સ્વર્ગમા આવે ત્યારે તુ તારા પિતાના સ્વર્ગીય રાજ્યમા એને પચ્ચીસ હજાર રૂપિઆમા બાગબગીચા અને મકાન, પચ્ચીસ હજારમા સ્વારી શીકારી, અને નોકર ચાકર, પચ્ચીસ હજારમા ખાનપાન અને લુગડા લત્તા અને પચ્ચીસ હજારમા ઇષ્ટમિત્ર અને ભાઇ બન્ધુઓને (जियाफत) મીજબાનીને માટે અપાવજે. "

પછી પોપજી તે હુડી નીચે પોતાની સહી કરી તેના હાથમા આપી કહેતો હતો કે " જ્યારે તુ મરે ત્યારે આ હુડીને કબરમા તારા માથા નીચે રાખવા કુટુમ્બીઓને કહી રાખજે પછી તને લઇ જવાને માટે ફિરસ્તા આવશે. પછી તને અને તારી પાસેની હુડીને સ્વર્ગમાં લઇ જશે, અને હુડીમા લખ્યા પ્રમાણે તને બધી ચીજો અપાવશે " જુઓ, જાણે પોપજીએ તો સ્વર્ગનો ઠેકો લીધો છે ! ! યૂરોપ દેશમા જ્યા સુધી મૂર્ખતા હતી ત્યા સુધી પોપજીની લીલા ચાલી. પરન્તુ હાલમા વિદ્યાનો પ્રચાર થવાથી પોપજીની અસત્ય લીલાનો વધારે પ્રચાર નથી તેવીજ રીતે આર્યાવર્ત્તમાં જાણે લાખો પોપોએ જન્મ લઇ પોપ લીલા ફેલાવી હોય એમ લાગે છે કારણ કે વિદ્યાધ્યયન ન કરવા દેવું, સત્સમાગમ ન કરવા દેવો અને દિનરાત છેતરવા સિવાય બીજી વાત જ ન કરવી, ઇત્યાદિ બધી પોપલીલા છે માટે

છલ કપટ આદિથી કુત્સિત વ્યવહાર કરનાર સ્વાર્થીઓનુ જ નામ "પોપ" છે જેઓ ધાર્મિક, વિદ્વાન્ અને પરોપકારી છે તેઓજ સાચા બ્રાહ્મણો અને સાધુઓ છે જો કોઇ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ અથવા સાધુ ન હોત તો વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોનુ સ્વર સહિત પઠન પાઠન કોણ કરત ? જૈન, મુસલમાન અને ઇસાઇ આદિની જાળમાથી કોણ બચાવત ? વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રમા પ્રીતિ અને વર્ણાશ્રમોનુ રક્ષણ કોણ કરત ? પોપલીલા અને જૈન આદિ મતોથી આર્યોનું બચી રહેવુ એ આર્યોમા " विषादप्यमृत ग्राह्यम् " ના જેવો ગુણ છે એમ સમજવુ જોઇએ

જ્યારે યજમાન વિદ્યાહીન થયા અને પોતે કઇક પાઠપૂજા કરી અભિમાની થયા, ત્યારે બધાયે પરસ્પર સમતિ કરી રાજા આદિને કહ્યુ કે " બ્રાહ્મણ અને સાધુ અદંડ્ય છે " જુઓ " ब्राह्मणो न हन्तव्य " " साधुर्न हन्तव्य " એવા એવા વાક્યો જે સત્યબ્રાહ્મણો અને સાધુઓના વિષયમા હતા, તે બધા પોપજીઓએ પોતાની ઉપર ઘટાવી લીધા, તથા બીજા અસત્ય વચન યુક્ત ગ્રન્થો રચી એના કર્ત્તા તરીકે ઋષિ મુનિઓના નામ દઇ એ ગ્રન્થો લોકોને સભળાવતા રહ્યા એવી યુક્તિથી પોતાના ઉપરની દંડવ્યવસ્થાને કઢાવી નાખી. પછી મરજીમા આવ્યું તેમ વર્ત્તવા માડયા યજમાન રાજા પ્રજા આદિ એ પોપો ઉપર એટલા શ્રદ્ધાળુ થયા કે એ પોપોની આજ્ઞા સિવાય બેસવુ, ઉઠવુ, જવુ આવવુ, ખાવું અને પીવું આદિ પણ કરી શકતા ન હતા રાજાઓને એવો નિશ્ચય થઇ ગયો કે એ નામધારી બ્રાહ્મણ સાધુઓ ગમે તેમ કરે, તોપણ એઓનો દડ કરવો નહિ અર્થાત એઓને દડ દેવાની ઇચ્છા પણ કરવી નહિ એ મૂર્ખતાના સમયમા પોપ લોકો યથેષ્ટ સ્વચ્છદાચારી થયા. એ બગાડ મહાભારત યુદ્ધ પહેલા એક હજાર વર્ષે પ્રવૃત્ત થયો હતો કારણ કે એ સમયમા ઋષિ મુનિઓ હોવા છતા કિચિત્ આલસ્ય, ઇર્ષ્યા અને દ્વેષના અકુરો ઉગી નિકળ્યા હતા, તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિંગત થતા ચાલ્યા જ્યારે સત્યોપદેશ ન રહ્યો ત્યારે અવિદ્યા ફેલાઇ અને પરસ્પર લડાઇ કરવા મંડ્યા કારણ કે —

उपदेश्योपदेष्टृत्वात् तत्सिद्धिः, इतरथान्धपरम्परा ।
सांख्य. अ० ३ । सू० ७९ । ८१

અર્થાત્ ઉત્તમ ઉપદેશક જ્યાસુધી રહે છે ત્યાસુધી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ યથાર્થ રીતે અનુષ્ઠેય થાય છે, પણ જ્યારે ઉત્તમ ઉપદેશક અને ઉપદેશ્ય (શ્રોતા) નથી હોતા, ત્યારે અન્ધની પરપરા ચાલે છે એ અધપરંપરા જ્યારે ઉત્તમ ઉપદેશકના ઉત્તમ ઉપદેશો પ્રચલિત થાય છે ત્યારે જ નષ્ટ થાય છે અને પ્રકાશની પરંપરા ચાલે છે

પછી એ પોપ લોકો પોતાના ચરણોની પૂજા કરાવવા લાગ્યા, અને કહેવા લાગ્યા કે " આમાજ તમારૂ કલ્યાણ છે " જ્યારે એ લોકો પોપ લોકોના વશવર્તી થઇ ગયા, ત્યારે તે પોપલોકો પ્રમાદ અને વિષયાસક્તિમા લીન થઈ ગયા ગાડરિયા પ્રવાહની પેઠે વિતથ જૂઠા ગુરૂ અને ચેલાઓ ફસાયા. વિદ્યા, બુદ્ધિ, પરાક્રમ અને શૂરવીરત્વાદિથી રહિત થતા ચાલ્યા, ત્યાર પછી તે વિષયી લોકો મદ્ય અને માસનુ સેવન નિગૂઢ રીતે કરવા લાગ્યા એઓમાથી એક

"વામમાર્ગ" નિકળ્યો તેણે "शिव उवाच" "पार्वती उवाच" "भैरव उवाच" ઇત્યાદિ નામ લખી તે ગ્રન્થનુ નામ તંત્ર રાખ્યુ એમા એવી એવી વિચિત્ર લીલાની વાત લખી છે કે —

मद्यं मांसं च मीनं च मुद्रा मैथुनमेव च ।
एते पञ्च मकाराः स्युर्मोक्षदा हि युगे युगे ॥
काली तंत्रादि० ।
प्रवृत्ते भैरवीचक्रे सर्वे वर्णा द्विजातयः ।
निवृत्ते भैरवीचक्रे सर्वे वर्णाः पृथक् पृथक् ॥
कुलार्णव तन्त्र ॥
पीत्वा पीत्वा पुनः पीत्वा यावत्पतति भूतले ।
पुनरुत्थाय वै पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥
महानिर्माण तन्त्र ॥
मातृयोनिं परित्यज्य विहरेत् सर्वयोनिषु ।
वेदशास्त्रपुराणानि सामान्यगणिका इव ॥
एकैव शाम्भवी मुद्रा गुप्ता कुलवधूरिव ।
ज्ञानसंकलनी तन्त्र ॥

જુઓ ! એ ગપ્પગંડ પોપશેકોની પોપલીલા ! જે વેદવિરૂદ્ધ અને મહા અધર્મ છે, તેને વામમાર્ગીઓએ શ્રેષ્ઠ માન્યા છે મદ્ય, માસ, મીન, મુદ્રા (એટલે પૂરી, કચોરી, મોટી રોટલી, આદિ ચર્વણ યોનિ પાત્રાધાર એ મુદ્રા) અને પાચમુ મૈથુન અર્થાત્ પુરૂષ બધા શિવસમાન અને સ્ત્રી બધી પાર્વતીસમાન માની —

अहं भैरवस्त्वं भैरवी ह्यावयोरस्तु संगमः ।

ગમે તે પુરૂષ અથવા સ્ત્રી હોય પણ ઉટપટાગ વચન બોલીને સમાગમ કરવામા તે વામમાર્ગીઓ પાપ માનતા નથી જે સ્ત્રી સર્વથા અસ્પૃશ્ય છે તે વામમાર્ગીઓએ અતિપવિત્ર માની છે. શાસ્ત્રમા રજસ્વલા સ્ત્રીનો સ્પર્શ નિષિદ્ધ છે, પણ વામમાર્ગીઓ અતિપવિત્ર માને છે જુઓ એઓનો અંડબંડ શ્લોક —

रजस्वला पुष्पकरं तीर्थं चाण्डाली तु स्वयं काशी चर्मकारी
प्रयागः स्याद्रजकी मथुरा मता । अयोध्या पुक्कसी प्रोक्ता ।
रुद्रयामल तन्त्र ॥

રજસ્વલા સાથે સમાગમ કરવો, એ પુષ્કરસ્નાન સમાન છે, ચાંડાલી સાથે સમાગમ કરવો એ કાશીયાત્રા સમાન છે, ચમારી સાથે સમાગમ કરવો એ પ્રયાગસ્નાન સમાન છે, ધોબીની સ્ત્રી સાથે સમાગમ કરવો એ મથુરાયાત્રા સમાન છે, પુક્કસી (વેશ્યા) સાથે લીલા કરવી એ અયોધ્યા તીર્થ સમાન છે. એ લોકોએ મદ્ય આદિના એવા નામ રાખ્યા છે કે જે નામો બીજાને અજ્ઞેય થઇ પડ્યા છે જેમકે —

મદ્ય=તીર્થ
માસ=શુદ્ધિ અને પુષ્પ.
મત્સ્ય=તૃતીયા અને જલતુમ્બિકા
મુદ્રા=ચતુર્થી
મૈથુન=પંચમી

બીજા ન જાણી શકે તેને માટે જ એવા નામો રાખવામા આવ્યાં છે. પોતાના નામો. કૌલ, આર્દ્રવીર, શાંભવ અને ગણ આદિ રાખવામા આવ્યા છે.

વામમાર્ગથી ભિન્નોના નામો, કંટક, વિમુખ, અને શુષ્કપશુ આદિ રાખવામા આવ્યા છે એઓ કહે છે કે જ્યારે ભૈરવચક્ર થાય છે ત્યારે બ્રાહ્મણથી ચાંડાલ સુધી બધા મનુષ્યો દ્વિજ થઇ જાય છે, અને જ્યારે ભૈરવચક્રથી અલગ થઇ જાય છે ત્યારે સ્વસ્વર્ણસ્થ થઇ જાય ભૈરવચક્રમા વામમાર્ગીઓ ભૂમિ અથવા પાટલા ઉપર એક ત્રિકોણચતુષ્કોણ અથવા વર્તુલાકાર ચિહ્ન બનાવે છે અને તેની ઉપર મદ્યનો ઘડો રાખી, એની (ઘડાની) પૂજા કરે છે પૂજા કરતી વખતે મંત્ર બોલે છે કે —

ब्रह्मशापं विमोचय.

હે મદ્ય ! તુ બ્રહ્મઆદિના શાપથી રહિત છે. પછી જ્યા વામમાર્ગીય સિવાય બીજો કોઇ ન જઇ શકે એવા ગુપ્તસ્થાનમા સ્ત્રી અને પુરૂષો એકત્રિત થાય છે ત્યા એક સ્ત્રીને નાગી કરીને પૂજે છે, અને સ્ત્રીઓ કોઇએક પુરૂષને નગ્ન કરીને પૂજે છે ત્યા તત્રસ્થ પુરૂષોમાના કોઇકની સ્ત્રી, કોઇની કન્યા, કોઇની માતા, કોઇની ભગિની અને કોઇની પુત્રવધૂ આદિ આવે છે. પછી એક પાત્રમા મદ્ય ભરી અને બીજા પાત્રમા (થાળીમા) માસ અને વડા રાખે છે, પછી એઓમા જે આચાર્ય હોય છે તે મદ્યના પ્યાલાને હાથમા લઇને બોલે છે કે:—

" भैरवोऽहम् " " शिवोऽहम् "

" હુ ભૈરવ છું અથવા શિવ છુ " એમ બોલી પી જાય છે એ એઠાં પાત્રમા પછી બધા પીએ છે પછી કોઇની સ્ત્રીને અથવા વેશ્યાને નગ્ન કરી અથવા કોઇ પુરૂષને નગ્ન કરી હાથમા તરવાર આપે છે જો તે સ્ત્રી હોય તો " દેવી " નામ રાખે છે, અને પુરૂષ હોય તો " મહાદેવ " નામ રાખે છે એની ઉપસ્થેન્દ્રિયની પૂજા કરે છે. તે વખતે તે દેવી અથવા મહાદેવને મદ્યના પ્યાલા પાય છે, અને પછી તે જ એઠા પ્યાલામા બધા એક એક પ્યાલો

પીએ છે, એ પ્રમાણે વારવાર મદ્ય પીએ છે. પછી ઉન્મત્ત બની ગમે તેની બ્હેન, કન્યા અથવા માતાની સાથે સ્વચ્છન્દત કુકર્મ કરે છે, કોઇ કોઇ વખતે નીશો વધારે ચ્હડવાથી પરસ્પર મુષ્ટામુષ્ટિ અને કેશાકેશિ યુદ્ધ થાય છે. કોઇ કોઇને તો ત્યા જ વમન થાય છે તેઓમા જે અઘોરી હોય છે, તે સિદ્ધ ગણુવામાં આવે છે. તે વાન્ત (જે વસ્તુની ઉલટી થઇ હોય તે) વસ્તુને પણ ખાઇ જાય છે ! ! અર્થાત્ એઓમા જે મહાસિદ્ધ પુરૂપ મનાય તેનુ આ કામ છે. કે—

हालां पिबति दीक्षितस्य मन्दिरे
सुप्तो निशायां गणिकागृहेषु ।
विराजते कौलवचक्रवर्त्ती ॥

જે દીક્ષિત એટલે કલાલને ઘેર જઈ મદ્યની બૅાટલ ઉપર બૅાટલ ચડાવે, રાડોના ઘરમા જઇ કુકર્મો કરી સુવે, ઇત્યાદિ કર્મો કરવામા જેને લજ્જા અથવા શકા ન હોય તે વામમાર્ગીઓમાં સર્વોપરિ મુખ્ય ચક્રવર્તી રાજા સમાન ગણાય છે. ભાવાર્થ એ છે કે જે મહાકુકર્મી છે તેજ તેનામા મ્હોટો, અને ખરાબ કામોથી ડરી સારાં કામ કરે તે તેનામા ન્હાનો ગણાય છે. કારણ કેઃ—

पाशबद्धो भवेज्जीवः पाशमुक्तः सदाशिवः ॥
ज्ञानसंकलनी तन्त्र । श्लोक ४३ ॥

જે લોકલજ્જામા, શાસ્ત્રલજ્જામા કુલલજ્જામા અને દેશલજ્જામા બંધાયલ છે તે " જીવ " છે અને જે નિર્લજ્જ થઇ મહાકુકર્મકારી હોય છે તે સદાશિવ છે

ઉડ્ડીસ તત્રાદિમા એક પ્રયોગ લખ્યો છે કે એક ઘર એવુ હોવુ જોઇએ કે જેમા ચાર આલય હોય, અને એ ચારે આલયમા મદ્યના શીશા ભરી રાખવા એક આલયમા મદ્યનો શીશો પીને બીજા આલયમા જવુ, ત્યા પીને ત્રીજા આલયમા જવુ, ત્રીજામા પીને ચોથા આલયમા જવુ. ઉભા ઉભા ત્યાસુધી મદ્ય પીવો કે જ્યાસુધી તે માણસ લાકડીની માફક પૃથિવી ઉપર ન પડે જ્યારે નીશો ઉતરી જાય ત્યારે ફરીથી પણ તે પ્રમાણે મદ્ય પીને પૃથિવી ઉપર પડે તેવીજ રીતે ત્રીજી વાર પણ પડીને ઉઠે. જો એ પ્રમાણે કરે તો તેમને પુનર્જન્મ મળતો નથી ખરી વાત તો આ છે કે એવા માણુસને ફરીથી મનુષ્ય જન્મ મળવો કઠણ છે ! એવા મનુષ્યને બહુ કાળ પર્યન્ત નીચ યોનિ ભોગવવી પડશે એ વામીઓના તન્ત્ર ગ્રન્થોમા આ નિયમ લખ્યો છે કે માતાને છોડી કોઇ પણ સ્ત્રીને છોડવી નહિ. ભલે પછી કન્યા હો અથવા ભગિની હો, સર્વની સાથે સંગમ કરવો જોઇએ. વામમાર્ગીઓમા દસ મહાવિદ્યા પ્રસિદ્ધ છે. તેમાથી એક માતગી વિદ્યાવાળો તો કહે છે કે —

मातरमपि न त्यजेत् ।

અર્થાત્ માતાને પણ સમાગમ કર્યા સિવાય છોડવી નહિ સ્ત્રી પુરૂષ સમાગમ કરતી વખતે મત્ર ભણે છે કે અમને સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ થઇ જાય. એવા પાગલ, મહામૂર્ખ મનુષ્ય સસારમા ઘણા ઓછા હશે. જે મનુષ્ય અસત્યનો પ્રચારક હોય છે તે સત્યની નિન્દા અવશ્ય કરે છે. જુઓ ! વામમાર્ગી શુ કહે છે, " વેદ, શાસ્ત્ર અને પુરાણ એ બધા સામાન્ય વેશ્યાઓ સમાન છે, અને જે આ શાભવી વામમાર્ગની મુદ્રા છે તે ગુપ્તકુલની સ્ત્રી સમાન છે." આમ એ લોકોએ કેવળ વેદ વિરૂદ્ધ મત ઉભો કર્યો છે જ્યારે એ લોકોનો પ્રચાર વિશેષ પ્રમાણમા થવા લાગ્યો, ત્યારે ધૂર્ત્તતાથી વેદોના નામથી પણ વામમાર્ગની લીલા ચલાવી અર્થાત્-

सौत्रामण्यां सुरां पिबेत् । प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसम् ।
वैदिकी हिंसा हिंसा न भवति ।
न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने ।
प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥
मनु० अ० ५ । ५६ ॥

સૌત્રામણિ યજ્ઞમા મદ્ય પીએ. (સત્ય અર્થ એ છે કે સૌત્રામણિ યજ્ઞમા સોમરસ એટલે સોમવલ્લીનો રસ પીએ)

પ્રોક્ષિત અર્થાત યજ્ઞમા માસ ખાવામાં દોષ નથી
વૈદિકીહિસા હિસા થતી નથી.

એવી પામરપણાની વાત વામમાર્ગીએ ચલાવી છે એને પૂછવુ જોઇએ કે જો વૈદિકી હિસા હિસા ન હોય તો તને અને તારા કુટુબને મારી હોમ કરવામા આવે તો શી ચિન્તા છે ? માસભક્ષણ કરવામા, મદ્ય પીવામા, પરસ્ત્રીગમન કરવામા દોષ નથી એમ કહેવુ એ બાલિશતા છે કારણ કે પ્રાણીઓને પીડા આપ્યા શિવાય માસ મળતુ નથી, અને અપરાધ વિના પીડા દેવી એ અધમ છે મદ્યપાનનો તો સર્વથા નિષેધ જ છે, કારણ કે વામમાર્ગીય સિવાય કોઇપણ ગ્રન્થમા મદ્યપાનની આજ્ઞા નથી. કિન્તુ સવત્ર નિષેધ જ છે વિવાહિત થયા પહેલા મૈથુન પણ દૂષિત છે. એને નિર્દોષ બતાવનાર સદોષ છે એવા એવા વચનો ઋષિ-ઓના ગ્રન્થમા નાખી કેટલાએક ગ્રન્થો ઋષિ મુનિઓના નામ દઇ બનાવ્યા ગોમેધ અને અશ્વમેધ યજ્ઞો પણ કરાવવા લાગ્યા હતા પશુઓને મારી હોમ કરવો એવો તેનો અર્થ કરતા હતા. એ યજ્ઞ કરવાથી યજમાન તથા મારવામા આવતુ પશુ સ્વર્ગમા જાય છે એમ સમ-જાવતા બ્રાહ્મણ ગ્રન્થોમા ગોમેધ, અશ્વમેધ અને નરમેધ આદિ શબ્દો છે, પણ એનો ખરો અર્થ એ લોકોએ જાણ્યો નથી. કારણ કે જો ખરા અર્થનુ ભાન કર્યુ હોત તો એવો અનર્થ કરત નહિ

પ્રશ્ન— ગોમેધ, અશ્વમેધ અને નરમેધ આદિ શબ્દનો અર્થ શો થાય છે ?

ઉત્તર— એનો અર્થ આ પ્રમાણે છે

राष्ट्रं वा अश्वमेधः शत० १३ । १ । ६ । ३ ॥
अन्नΨ हि गौः । शत० ४ । ३ । १ । २५ ॥
अग्निर्वा अश्वः आज्यं वा मेधः । शतपथब्राह्मणे

રાજાએ ન્યાયથી અને ધર્મથી પાલન કરવુ. વિદ્યાપ્રદાતા યજમાન, અને અગ્નિમા ઘૃતાદિનો હોમ કરવો એ અશ્વમેધ કહેવાય છે. અન્ન, ઇંદ્રિય, કિરણ અને પૃથિવી આદિને પવિત્ર રાખવાં એ "ગોમેધ" કહેવાય છે. મનુષ્ય જ્યારે મરી જાય છે ત્યારે તેના શરીરનો વિધિપૂર્વક દાહ કરવો એ "નરમેધ" કહેવાય છે.

પ્રશ્ન— યજ્ઞ કરનારાઓ કહે છે કે યજ્ઞ કરવાથી યજમાન તથા ત્રિયમાણ પશુ સ્વર્ગગામી થાય છે, અને યજ્ઞ કરનારાઓ મૃત પશુને સજીવ કરે છે એ વાત સત્ય છે કે અસત્ય ?

ઉત્તર— નહિ, જો મૃત સ્વર્ગે જતો હોય તો એવી વાત કરનારને મારી હોમ કરી સ્વર્ગમા પહોચાડવો જોઇએ મૃત સ્વર્ગમા જાય છે, એ સિદ્ધાન્ત-પ્રવર્તક મનુષ્યો પોતાના માતા, પિતા, સ્ત્રી અને પુત્રાદિને મારી હોમ કરી સ્વર્ગમા શામાટે નથી પહોચાડતા ? અથવા મૃતને તરત જ વેદીમા સજીવ કેમ નથી કરતા ?

પ્રશ્ન— જ્યારે યજ્ઞ કરે છે ત્યારે યજ્ઞ કરનારાઓ તે મંત્ર બોલે છે જો વેદોમા એ મંત્રો ન હોત તો તેઓ કયાથી બોલત ?

ઉત્તર— મંત્ર કોઇને બોલવાની નાપાડતો નથી કારણ કે તે એક શબ્દ છે, પરન્તુ એનો અર્થ એવો નથી કે પશુને મારી હોમવુ "अग्नये स्वाहा" નો અર્થ – અગ્નિગત હવિ પુષ્ટિસમ્પાદક છે, અગ્નિગત ઘૃતાદિ ઉત્તમ પદાર્થો વાયુ જળના શોધક છે, તેથી જગત્‌ને સુખકારક છે. પરન્તુ એ સત્ય અર્થને એ મૂઢ લોકો સમજતા નહતા કારણ કે એ લોકોની બુદ્ધિ સ્વાર્ગમા હતી, તેથી તે લોકો સ્વાર્થ સંપાદન સિવાય બીજું કઇપણ જાણી શકતા નહોતા

એવા પ્રકારનો અનાચાર તથા મૃતકને તૃપ્તિજનક તર્પણ તથા શ્રાદ્ધાદિ છે, એવી માન્યતા વૃદ્ધિગત થઈ ત્યારે તે જોઈ વેદાદિ શાસ્ત્રોનો મહાભયકર નિન્દક બૌદ્ધ વા જૈન મત પ્રચલિત થયો છે. સાંભળવામા આવે છે કે આ જ દેશમા ગોરખપુરના રાજાએ એ પોપો પાસે યજ્ઞ કરાવ્યો હતો, અને તેની પ્રિય રાણીનો ઘોડા સાથે સમાગમ કરાવ્યો તેથી તે રાણી મરી ગઈ એ બનાવથી એ રાજા વૈરાગ્યવાન્‌ થયો, અને પુત્રને રાજ્ય સોપી પોતે સાધુ થઇ પોપોની પોલ કાઢવા મંડયો. એની જ શાખારૂપ ચાર્વાક અને આભાણક મત પણ થયો એ લોકોએ આ પ્રમાણે શ્લોકો બનાવ્યા છે

पशुश्चेन्निहतःस्वर्गं ज्योतिष्टोमे गमिष्यति ।
स्वपिता यजमानेन तत्र कस्मान्न हिंस्यते ॥
मृतानामिह जन्तूनां श्राद्धंचेत्तृप्तिकारणम् ।
गच्छतामिह जन्तूनां व्यर्थं पाथेय कल्पनम् ॥

પશુને મારી હોમ કરવાથી એ મૃત પશુ સ્વર્ગમા જતું હોય તો યજમાન પોતાના પિતા આદિને મારી સ્વર્ગમા શામાટે નથી મોકલતો ? મરેલા માણુસોને તૃપ્તિજનક જો શ્રાદ્ધ હોય, તો વિદેશમા જનાર માણુસ માટે ભાતુ બાધવું વ્યર્થ છે કારણ કે જ્યારે મૃતકને શ્રાદ્ધ તર્પણુ આદિથી અન્ન જળ પહોચે છે તો પછી પરદેશમા રહેનાર તથા માર્ગમા ચાલનારાઓને ઘરમા બનેલી રસોઈની થાળી પીરસી પાણીનો લોટો ભરી એના નામ ઉપર રાખવાથી કેમ ન પહોચે ? અર્થાત્ જ્યારે જીવિત, પરદેશમા અથવા દસ હાથને છેટે દૂર બેઠેલને એ પ્રમાણે આપેલુ અનાજ પહોચતુ નથી, તો પછી મરેલાને કેવી રીતે પહોચે ? અર્થાત્ કોઇપણુ પ્રકારથી પહોચી શકે નહિ જ્યારે એઓનો એવો યુક્તિસિદ્ધ ઉપદેશ લોકો માનવા લાગ્યા ત્યારે તેઓનો મત વધવા લાગ્યો ઘણા રાજાઓ તથા ભૂપતિઓ તેના મતમા સમીલિત થયા પોપજી પણુ તેની તરફ ઝુકયા, કારણુ કે તેઓને તો જ્યા માલ મળે ત્યા જ ચાલ્યા જવાનુ હોય છે એકદમ જૈન બનવા લાગ્યા, જૈનોની પણુ ઓર પ્રકારની લીલા ઘણીજ છે—તે બારમા સમુલ્લાસમા લખીશુ ઘણા લોકોએ એઓનો મત સ્વીકાર્યો, પરન્તુ પર્વત, કાશી, કનોજ પશ્ચિમ અને દક્ષિણુ આદિ દેશવાળાઓમા ઘણા લોકોએ એ મતનો સ્વીકાર કર્યો નહોતો. વેદાર્થ નહિ જાણુનારા જૈની લોકો વેદ બાહ્ય પોપલીલાને ભ્રમથી વેદમા માની લઇ વેદોની નિન્દા કરવા માડ્યા પઠન પાઠન યજ્ઞોપવીત તથા બ્રહ્મચર્ય આદિ નિયમોનો નાશ કરી દીધો જ્યા જ્યા જેટલા વૈદિક પુસ્તકો મળ્યા ત્યા ત્યા તેટલા નષ્ટ કર્યાં, આર્યો ઉપર રાજસત્તા પણુ ચલાવી દુઃખ આપ્યુ જ્યારે એ લોકોને ભય અને શકા ન રહ્યા ત્યારે સ્વમતસ્થ ગૃહસ્થ અને સાધુઓની પ્રતિષ્ઠા અને વેદાનુયાયીઓનુ અપમાન કરવા લાગ્યા પક્ષપાતથી દંડ પણુ દેવા લાગ્યા આત્મસુખારામ તથા ઘમડી બની ફૂલી ફૂલી ફરવા લાગ્યા ઋષભદેવથી લઇ મહાવીર પર્યન્ત પોતાના તીર્થકરોની મ્હોટી મ્હોટી મૂર્તિઓ બનાવી પૂજવા લાગ્યા. પાષાણાદિ મૂર્તિઓની પૂજા જૈનીઓથી શરૂ થઇ અને પરમેશ્વરની માન્યતા ન્યૂન થઇ એ પ્રમાણે ત્રણુસો વર્ષ સુધી જૈનીઓનુ રાજ્ય આર્યાવર્ત્તમા રહ્યું ઘણે ભાગે લોકો વેદાર્થજ્ઞાનથી શૂન્ય થઇ ગયા હતા, એ વાતને લગભગ અઢી હજાર વર્ષ થયા, એવું અનુમાન થાય છે

બાવીસસો વર્ષ પહેલા દ્રાવિડ દેશોત્પન્ન એક બ્રાહ્મણુ નામે શકરાચાર્ય વિચારવા લાગ્યો કે "અહહ ! સત્ય આસ્તિક વેદમતનુ છૂટવુ અને નાસ્તિક જૈન મતનુ ચાલવુ એ ઘણી હાનિસૂચક વાત થઇ છે માટે એને કોઇ પણુ પ્રકારથી દૂર કરવો જોઇએ" શકરાચાર્ય શાસ્ત્રવિત્ હોવા ઉપરાન્ત જૈનમતના પુસ્તકો પણુ ભણ્યા હતા. એમની યુક્તિઓ પ્રબળ હતી. એમણે વિચાર્યું કે ઉપદેશ તથા શાસ્ત્રાર્થ કરવાથી જૈન લોકો દૂર કરી શકાશે, એમ વિચારી ઉજ્જૈન નગરીમા આવ્યા ત્યા સુધન્વા રાજ્ય કરતો હતો એ રાજાએ જૈનમતના પુસ્તકોનો

તથા કિંચિત્ સંસ્કૃતનો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો. શંકરાચાર્ય એ નગરીમા ઉપદેશ કરવા લાગ્યા અને રાજાને મળી કહ્યુ કે " આપ સંસ્કૃતજ્ઞ તથા જૈનમતના ગ્રન્થોનુ પણ જ્ઞાન ધરાવો છો તથા જૈનમતના અવલંબી પણ છો, માટે જૈનમતના પંડિતો સાથે મારો શાસ્ત્રાર્થ કરાવો. શાસ્ત્રાર્થમા એ પ્રતિજ્ઞા હોવી જોઇએ કે હારનાર જિતનારના મતનો સ્વીકાર કરે, અને આપે પણ તેજ વિજેતાના મતનો સ્વીકાર કરવો " સુધન્વા રાજા જૈનમતાવલંબી હોવા છતા સંસ્કૃત વિદ્યાના અભ્યાસથી એની બુદ્ધિમા થોડો ઘણો વિદ્યાનો પ્રકાશ પણ હતો માટે એના મતમા વિશેષ પશુતા નહતી કારણ કે જે વિદ્વાન્ હોય છે તે સત્યાસત્યનો વિવેક કરી સત્યનુ ગ્રહણ કરી અસત્યને છોડી દેછે. સુધન્વા રાજાને મહાન્ વિદ્વાન્ ઉપદેશક નહોતો મળ્યો ત્યાંસુધી પોતે સંશયશીલ હતો કે આમા શું સત્ય છે અને શુ અસત્ય છે. પરન્તુ જ્યારે શંકરાચાર્ય મળ્યા અને શાસ્ત્રાર્થની વાત સાંભળી ત્યારે તે ઘણી પ્રસન્નતાપૂર્વક બોલ્યો કે " હું શાસ્ત્રાર્થ કરાવી સત્યાસત્યનો નિર્ણય જરૂર કરાવીશ દૂર દૂર દેશમાથી જૈન પંડિતોને બોલાવ્યા, અને સભા કરાવી શાસ્ત્રાર્થ શરૂ કરાવ્યો. એમા શંકરાચાર્યનો વેદમત હતો અને જૈનીઓનો વેદવિરૂદ્ધ મત હતો. અર્થાત્ શંકરાચાર્ય વૈદિક મતનું સ્થાપન કરતા હતા, અને જૈન લોકો તે સ્થાપનનું ખંડન કરતા હતા જૈનીઓનો પક્ષ વૈદિક મતનુ ખંડન કરી પોતાના મતનુ સ્થાપન કરવુ એ હતો શાસ્ત્રાર્થ ઘણા દિવસ ચાલ્યો જૈનીઓ કહેતા હતા કે સૃષ્ટિનો કર્ત્તા અનાદિ ઇશ્વર કોઇ નથી જગત્ અને જીવ અનાદિ છે, એ બન્નેની ઉત્પત્તિ અને નાશ કદિપણ નથી. એનાથી વિરૂદ્ધ શંકરાચાર્યનો મત હતો કે અનાદિસિદ્ધ પરમાત્મા જ જગતનો કર્ત્તા છે આ જગત્ અને જીવ મિથ્યા છે કારણ કે પરમાત્માએ પોતાની માયાથી જ જગત્ બનાવ્યુ છે, અને ધર્ત્તા તથા પ્રલયકર્ત્તા પણ તેજ છે જીવ તથા આ બધો પ્રપંચ સ્વપ્નવત્ છે પરમાત્મા પોતે જ જગતરૂપ થઇ લીલા કરી રહ્યો છે. એ પ્રમાણે ઘણા દિવસ શાસ્ત્રાર્થ થયા પછી અન્તમા યુક્તિ અને પ્રમાણદ્વારા જૈનમતનુ ખંડન થયું અને શંકરાચાર્યનો મત અખંડિત રહ્યો. ત્યારબાદ તે જૈન પંડિતોએ અને સુધન્વા રાજાએ વેદમતનો સ્વીકાર કરી જૈનમતને છોડી દીધો ત્યારપછી સર્વત્ર ઘણો ખળભળાટ થયો સુધન્વા રાજાએ પોતાના ઇષ્ટ મિત્ર રાજાઓને લખ્યુ કે શંકરાચાર્ય સાથે શાસ્ત્ર કરાવો, તે પ્રમાણે જૈનીઓ સાથે શાસ્ત્રાર્થ થતો ચાલ્યો, અને જૈનીઓના પરાજય થવાથી તેઓ પરાજિત થતા ચાલ્યા, પછી આર્યાવર્ત્ત દેશમા સર્વત્ર ફરવાને માટે શંકરાચાર્યને સુધન્વા પ્રજાએ પ્રબન્ધ કરી આપ્યો. અને શંકરાચાર્યની રક્ષા માટે નોકર ચાકર પણ આપ્યા તે સમયથી યજ્ઞોપવીત થવા લાગ્યા. વેદોનું પઠન પાઠન પણ શરૂ થયુ, દસ વર્ષમા આર્યાવર્ત્તદેશમા ફરી ફરી જૈનમતનુ ખંડન અને વેદનું મંડન કર્યું. આજ કાલ કહિં કહિં જૈનીઓની ખંડિત મૂર્તિઓ તથા ક્યાંય ક્યાંય અખંડિત મૂર્તિઓ નિકળે છે તે તે જૈનમતવિધ્વંસ સમયમા જૈન લોકોએ ભૂમિમા દાટેલી હતી તે છે, મૂર્તિ ખંડિત ન થાય એવા વિચારથી કોઇ કોઇ ઠેકાણે આખીને આખી દાટી દેતા હતા.

શંકરાચાર્યના વખતમાં થોડો ઘણો શૈવ મત પણ પ્રચલિત હતો તેનું પણ ખંડન કર્યુ સાથે વામ માર્ગનું પણ ખંડન કર્યું એ વખત દેશમા ધન ઘણુ હતુ અને સ્વદેશભક્તિ

પણ હતી જૈનીઓના મન્દિરો શંકરાચાર્ય અને સુધન્વા રાજાએ તોડાવ્યા નહતા કારણ કે એમાં વૈદિક પાઠશાળા કરવાની ઇચ્છા હતી વેદમત સ્થાપિત થઇ ચુકયો હતો અને વિદ્યા પ્રચારનો વિચાર કરતાજ હતા એટલામાં બે જૈન કે જે ઉપરથી કથનમાત્ર વૈદિક મતાનુયાયી અને અન્દરથી પાકા જૈન અર્થાત્ કપટ વેષધારી હતા એમના ઉપર શંકરાચાર્ય અતિ પ્રસન્ન હતા એ બન્નેએ સમયનો લાગ જોઇ શંકરાચાર્યને એવી વિષયુકત વસ્તુ ખવરાવી કે એની ક્ષુધા મન્દ થઇ ગઇ અને શરીરમાં ફોડા આદિ થયા અને છેવટે છ માસમાં શરીરથી વિયુકત થયા. તે વખતે બધા નિરૂત્સાહી થઇ ગયા, ભાવિ વિદ્યાપ્રચાર બન્ધ થઇ ગયો એમણે જે શારીરક ભાષ્ય બનાવ્યું હતું, તેનો પ્રચાર શંકરાચાર્યના શિષ્યો કરવા મંડયા જૈનીઓના મતના ખંડન વાસ્તે જે બ્રહ્મ સત્ય, જગત્ મિથ્યા અને જીવ બ્રહ્મની એકતા, કથનમાત્ર જ હતી તેનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા દક્ષિણમાં શૃંગેરી મઠ, પૂર્વમાં ભૂગોવર્ધન, ઉત્તરમાં જોશી અને દ્વારિકામાં શારદા મઠ બાંધી શંકરાચાર્યના શિષ્યો મહન્ત બની અને શ્રીમાન્ થઈ આનન્દ કરવા લાગ્યા કારણ કે શંકરાચાર્ય પછી એમના શિષ્યોની ઘણી પ્રતિષ્ઠા થવા લાગી

જીવ બ્રહ્મની એકતા અને જગત્ મિથ્યા એ વાદ જો શંકરાચાર્યના ખાસ હોય તો ઠીક નથી પરન્તુ જો જૈનમત ખંડનને માટે જ એ વાદનો સ્વીકાર કર્યો હોય તો કંઇક ઠીક છે. નવીન વેદાન્તીઓનો મત આ પ્રમાણે છે.

(**નવીન વેદાન્તીનો પ્રશ્ન**) રજ્જુમાં સર્પ બુદ્ધિ, છિપમાં રજત બુદ્ધિ (રૂપુ છે એવી બુદ્ધિ) મૃગતૃષ્ણિકામાં જળબુદ્ધિ અને ગન્ધર્વ નગરમાં નગર બુદ્ધિ તથા ઇંદ્ર જાળની માફક સંસાર મિથ્યા છે માત્ર બ્રહ્મ જ સત્ય છે

(**સિદ્ધાન્તી**) તમે મિથ્યા કોને કહો છો ?

(**નવીન વે.**) જે વસ્તુ નથી અને પ્રતીત (જ્ઞાન ગોચર) થાય છે તે

(**સિ૦**) જ્યારે વસ્તુજ નથી તો પછી પ્રતીતિ કેવી રીતે થાય છે?

(**ન૦**) અધ્યારોપથી

(**સિ૦**) અધ્યારોપ કોને કહો છો ?

(**ન૦**) "वस्तुन्यवस्त्वारोपणमध्यास." "अध्यारोपापवादाभ्यां निष्प्रपचं प्रपच्यते" એક વસ્તુમાં બીજી વસ્તુનું આરોપણ કરવુ તેનુ નામ અધ્યાસ એટલે અધ્યારોપ કહેવાય છે. અધ્યારોપનુ નિરાકરણ કરવુ તેનુ નામ અપવાદ છે. એ એથી નિષ્પ્રપચ બ્રહ્મમાં પ્રપચાત્મક જગત્‌નો વિસ્તાર કરાય છે

(**સિ૦**) તમે રજ્જુને સર્પ અને સર્પને રજ્જુ માની એવી ભ્રમજાળમાં પડયા છો શુ સર્પ વસ્તુ નથી ? જો કહો કે રજ્જુ એ સર્પ નથી પણ તેથી શું થયું, દેશાન્તરમાં તો છે, અને દેશાન્તરમાં દૃષ્ટ સર્પનો સંસ્કાર હૃદયમાં છે. માટે સર્પ એ અવસ્તુ નથી. બસ એજ પ્રકારે છીપમાં ચાદિ અને

સ્થાણુમાં પુરૂષ આદિની વ્યવસ્થા સમજી લેવી. સ્વપ્નમા પણ જે વસ્તુનું ભાન થાય છે, તેપણ દેશાન્તરમા અવશ્ય છે અને તેનો સસ્કાર આત્મામા છે. માટે સ્વપ્નમા પણ વસ્તુમા અવસ્તુના આરોપ પ્રમાણે નથી

(ન૦) જે કદિપણ જોયુ ન હોય તેમ સાભળ્યુ પણ ન હોય તે સાચુ કેવી રીતે મનાય. જેમકે–સ્વપ્નમાં પોતાનુ શિર કપાયલું જોઇ પોતે રડે છે જળની ધારા ઉપર ચાલી જતી જોવી, ઇત્યાદિ

(સિ૦) એ દૃષ્ટાન્ત પણ તમારા મતનુ પોષક નથી, કારણ કે અદૃષ્ટ અને અશ્રુતનો સંસ્કાર થતો નથી અને સંસ્કાર વિના સ્મૃતિ થતી નથી કોઇ વખત કોઇનુ પણ શિર કપાયેલુ જોયુ હોવુ જોઇએ તથા લડાઇમા ભાઈ, બાપ, દાદા આદિને રોતા પ્રત્યક્ષ સાભળ્યા હોવા જોઈએ ફુવારાનું જળ ઉપર ચડતા દેખ્યુ હોવું જોઇએ. જે પુરૂષે જોયુ અથવા સાભળ્યું હોય તેને જ સંસ્કાર થાય છે. જ્યારે પુરૂષ જાગ્રદવસ્થામાથી નિકળી અન્યાવસ્થાસ્થ થઈ જુએ છે, ત્યારે જે દૃષ્ટ અથવા શ્રુત પદાર્થ હોય તેજ દેખાય છે, માટે પોતાનુ કપાયલુ શિર જોઇ રોવુ, જળધારાનુ ઉર્ધ્વગમન આદિ વસ્તુમા અવસ્તુના આરોપણુ સમાન નથી જેમ નકશો ચિતરનાર પૂર્વ દૃષ્ટ અથવા શ્રુતને જ ચિત્રે છે, પ્રતિબિમ્બનો ઉતારનારો બિમ્બને જોઇને જ પ્રતિબિમ્બ બનાવે છે, તેમજ દૃષ્ટ અથવા શ્રુતનુ સ્મરણ અથવા સ્વપ્ન થાય છે સ્વપ્નમા કોઇ કોઇ વખત સ્મરણયુકત પ્રતીતિ થાય છે જેમકે સ્વપ્નમાં અધ્યાપકનું દર્શન થવુ, જે મેં દેખ્યુ હતુ અથવા સાભળ્યું હતુ તેનું સ્મરણ કરૂછું એવુ ક્રમબદ્ધ સ્વપ્નમા હોતુ નથી. જન્માન્ધ પુરૂષને રૂપનુ સ્વપ્ન આવતુ નથી માટે તમારા અધ્યાસનું અને અધ્યારોપનુ લક્ષણ ખોટુ છે. માટે જે વેદાન્તીઓ વિવર્ત્તવાદ (એટલે રજ્જુમા સર્પનુ ભાન થવુ એ દૃષ્ટાન્ત) બ્રહ્મમા જગતનુ ભાન થવામા આપે છે તે પણ ઠીક નથી

(ન૦) અધિષ્ઠાન વિના અધ્યસ્તની પ્રતીતિ થતી નથી જો રજ્જુરૂપ અધિષ્ઠાન ન હોય તો સર્પરૂપ અધ્યસ્તનુ ભાન થાય નહિ. રજ્જુ એ સર્પ કદાપિ નથી પણ અન્ધકાર અને વિરલ વિરલ પ્રકાશના સંમેલનથી અકસ્માત્ રજ્જુને સર્પ જોઈ ભયથી દ્રષ્ટા કમ્પે છે, જ્યારે દીપક આદિથી એને સારી રીતે જુએ છે ત્યારે એ ભ્રમ જતો રહે છે, તેવીજ રીતે બ્રહ્મમા જગત્‌ની મિથ્યાપ્રતીતિ બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર થવાથી નિવૃત્ત થાય છે.

(સિ૦) બ્રહ્મમાં જગત્‌નું ભાન કોને થયું ?

(ન૦) જીવને.

(સિ૦) જીવ કયાંથી થયો ?

(ન૦) અજ્ઞાનથી.

(સિ૦) અજ્ઞાન કયાથી થયુ અને કયા રહે છે ?

(ન૦) અજ્ઞાન અનાદી છે અને બ્રહ્મમાં રહે છે,

(સિ૦) બ્રહ્મમા બ્રહ્મનુ અજ્ઞાન થયુ કે કોઇ બીજાનુ ? અને અજ્ઞાન કોને થયુ ?

(ન૦) ચિદાભાસને

(સિ૦) ચિદાભાસનુ સ્વરૂપ શુ છે ?

(ન૦) બ્રહ્મ, બ્રહ્મનું અજ્ઞાન બ્રહ્મને જ થયુ અર્થાત્ પોતેજ પોતાને ભૂલી જાય છે.

(સિ૦) ભૂલવાનુ કારણુ શુ છે?

(ન૦) અવિદ્યા

(સિ૦) અવિદ્યા એ સર્વવ્યાપી સર્વજ્ઞનો ગુણ છે કે અલ્પજ્ઞનો ?

(ન૦) અલ્પજ્ઞનો

(સિ૦) તમારા મતમા અનન્ત સર્વજ્ઞ ચેતન શિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ નથી, તો પછી અલ્પજ્ઞ કયાથી આવ્યો ? જો બ્રહ્મમા કોઇ અમુક ઠેકાણે સ્વરૂપનું અજ્ઞાન માનો તો તે અજ્ઞાન સર્વત્ર ફેલાઇ જશે. જેમ શરીરના અમુક ભાગમા ફોડલો થવાથી તેની પીડા સપૂર્ણ શરીરના અવયવોમા ફેલાઇ જઇ શરીરને નિષ્કર્મ કરી નાખે છે, તેમ તે વિસ્તાર પામેલુ અજ્ઞાન બ્રહ્મને અજ્ઞાની બનાવી કલેશયુકત કરી દેશે માટે બ્રહ્મ પણ અજ્ઞાની અને દુખી થઇ જશે

(ન૦) એ બધા ઉપાધીના ધર્મ છે, બ્રહ્મના નહિ

(સિ૦) ઉપાધિ જડ છે કે ચેતન ? સત્ય છે કે અસત્ય ?

(ન૦) અનિર્વચનીય છે અર્થાત્ જે જડ કે ચેતન કહી શકાય નહિ

(સિ૦) એ તમારૂં કહેવુ “ वदतो व्याघात ” સમાન છે કારણ કે તમે કહો જ છોકે અવિદ્યા છે અને વળી જડ, ચેતન, સત્ કે અસત્ કહી શકાતી નથી. એ કથન તો આના જેવું થયુ કે સોનાની સાથે પીત્તળ મેળવી કોઇ શરાફની દુકાને પરિક્ષા કરાવવા કોઇ લઇ જાય અને તેને કહે કે આ સોનુ છે કે પીત્તળ ? ત્યારે તે કહેશે કે આ સોનું પણ નથી અને પીત્તળ પણ નથી, કારણ કે આમાં બન્ને ધાતુ મળેલી છે

(ન૦) આકાશ એક હોવા છતા ઘટાકાશ, મઠાકાશ અને મેઘાકાશ આદિથી વિભક્ત છે, ઘટ, મઠ અને મેઘ આદિ આકાશને ઉપાધીઓ છે. તેવીજ રીતે માયા,

અવિદ્યા, સમષ્ટિ, વ્યષ્ટિ, અને અન્ત કરણોની ઉપાધીઓથી બ્રહ્મ અજ્ઞાનીઓને પૃથક્ પૃથક્ પ્રતીત થાયછે. વાસ્તવમા બ્રહ્મ એક જ છે. જુઓ નીચેનુ પ્રમાણ–

अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ।
एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥
कठ० उ० वल्ली ५ । मं ९ ॥

જેમ અગ્નિ કોઈપણ આકારવાળા પદાર્થમા વ્યાપક થઈ તદાકાર થયેલો જોવામા આવે છે, તેમ સર્વવ્યાપક પરમાત્મા અન્ત કરણોમા વ્યાપક થઈ અન્ત કરણાકાર થઇ રહ્યો છે, પરન્તુ વાસ્તવમા તે અલગ છે.

(સિ૦) તેપણ તમારૂ કહેવુ ખોટું છે કારણ કે, જેમ ઘટ, મઠ અને મેઘ આદિને આકાશથી ભિન્ન માનો છો તેમ કાર્યકારણરૂપ જગત્ અને જીવને બ્રહ્મથી ભિન્ન માનો.

(ન૦) જેમ અગ્નિ સર્વમા પ્રવિષ્ટ થઇ તદાકાર દેખાય છે તેમ પરમાત્મા જડ અને જીવમા વ્યાપક થયેલો અજ્ઞાનીઓને આકારવાળો દેખાય છે વાસ્તવમા બ્રહ્મ જડ નથી, તેમ જીવ પણ નથી. જેમ હજાર જળના કુડામા સૂર્યના હજાર પ્રતિબિમ્બ પડે છે, પરન્તુ સૂર્યતો એક જ છે કુડાના ફુટયાથી, જળના ચાલવાથી અથવા જળના ફેલાવાથી સૂર્ય નષ્ટ થતો નથી, અન્ત - કરણોમા બ્રહ્મનો જે આભાસ પડે છે તેને " ચિદાભાસ " કહે છે. જ્યાસુધી અન્ત કરણ છે ત્યાસુધી જીવ છે. જ્યારે જ્ઞાનદ્વારા અન્ત કરણ નષ્ટ થાય છે ત્યારે જીવ બ્રહ્મસ્વરૂપ થઇ જાય છે તે જ ચિદાભાસને બ્રહ્મસ્વરૂપનુ અજ્ઞાન છે અને તે જ કર્ત્તા, ભોકતા, સુખી, દુ ખી, પાપી, પુણ્યાત્મા અને જન્મમર- ણાન્વિત આરોપથી થાય છે જ્યાસુધી એ આરોપિત કર્તૃત્ત્વાદિ ધર્માનુરાગી છે ત્યાસુધી સંસારના બધનોથી છુટતો નથી

(સિ૦) તમારૂ એ દૃષ્ટાન્ત ખોટુ છે, કારણ કે સૂર્ય આકારવાળો છે કુંડસ્થ જળ પણ સાકાર છે, જળકુડથી ભિન્ન છે, ત્યારે જ પ્રતિબિમ્બ પડે છે, સાકારનુ પ્રતિબિમ્બ સાકારમા પડી શકે છે. પરન્તુ પરમાત્મા નિરાકાર હોવાથી તેનુ પ્રતિબિમ્બ પડી શકતું નથી. આકાશવત સર્વત્ર વ્યાપક પરમાત્માથી કોઇપણ પદાર્થ અલગ નથી. પરમાત્મા અને ઇતર પદાર્થોનો વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ સંબંધ હોવાથી તે બેનું ઐકય પણ થઈ શકતું નથી અન્વય અને વ્યતિરેકથી જોવામા આવે છે કે વ્યાપ્યવ્યાપક ભાવથી સબંદ્ધ પદાર્થો હમેશા પૃથક્ હોય છે એક વસ્તુમા વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ સંબધ કદિપણ થઇ શકતો નથી. બૃહદારણ્યકના 'અન્તર્યામી બ્રાહ્મણ'માં

સ્પષ્ટ લખ્યુ છે કે બ્રહ્મનો આભાસ પડી શકતો નથી. કારણ કે નિરાકારનો આભાસ હોવો અસંભવનીય છે. તમે જે અન્ત કરણોપાધિથી બ્રહ્મને જીવ માનો છો તે તમારી બાલિશતા છે, કારણ કે અન્ત કરણ ચલાયમાન છે, અને બ્રહ્મ અચલ અને અખંડ છે. જો તમે બ્રહ્મ અને જીવનુ ભિન્નત્વ ન માનો તો આનો ઉત્તર આપો—જ્યાં અન્ત કરણ સબદ્ધ થયુ છે ત્યાના બ્રહ્મને અજ્ઞાની અને જ્યાથી અન્તઃકરણ છુટયુ છે ત્યાના બ્રહ્મને જ્ઞાની કરશે કે નહિ. જેમ છત્રી પ્રકાશમા જ્યા જ્યા જાય છે ત્યા ત્યા પ્રકાશને આવરણયુકત કરી નાખે છે, અને જ્યાથી જ્યાથી ચાલતી જાય છે ત્યાં ત્યા પ્રકાશને આવરણ રહિત કરે છે તેમ અન્ત કરણ બ્રહ્મને ક્ષણક્ષણમા જ્ઞાની, અજ્ઞાની, બદ્ધ અને મુકત કરતુ રહેશે. અખડ બ્રહ્મના એક દેશમા રહેતું આવરણ સર્વદેશમા બ્રહ્મને અજ્ઞાની બનાવી દેશે. કારણ કે બ્રહ્મ ચેતન છે. મથુરામા જે અન્ત કરણસ્થ બ્રહ્મે જે વસ્તુ જોઇ, તેનું સ્મરણ તેજ અન્ત કરણસ્થ બ્રહ્મને કાશીમા નહિ થાય કારણ કે –

अन्यदृष्टमन्यो न स्मरति इति न्यायात्

એકના અનુભૂત અર્થનું સ્મરણ બીજાને થતું નથી મથુરામા જે ચિદાભાસે જોયું તે ચિદાભાસ કાશીમા ન રહ્યો જે મથુરાસ્થ અન્ત કરણનો પ્રકાશક છે, તે કાશીસ્થ બ્રહ્મ નથી જો જીવ જ બ્રહ્મ હોય તો બ્રહ્મ સર્વજ્ઞ હોવાથી જીવ પણ સર્વજ્ઞ હોવો જોઇએ જો બ્રહ્મનું પ્રતિબિમ્બ પૃથક્ હોય તો પ્રત્યભિજ્ઞા (પૂર્વ દૃષ્ટનુ સ્મરણ) કોઇને ન થવી જોઇએ. જો કહો કે બ્રહ્મ એક છે, માટે સ્મરણ થાય છે તો એક ઠેકાણે અજ્ઞાન અથવા દુ ખ હોવાથી સર્વ બ્રહ્મ અજ્ઞાની અથવા દુ ખી થવો જોઇએ. માટે એવા એવા દૃષ્ટાન્તોથી તમે શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત સ્વભાવ બ્રહ્મને અશુદ્ધ, અજ્ઞાની અને બદ્ધ કરી દીધો–અખડને ખંડ ખંડ કરી દીધો!

(ન૦) નિરાકારનો પણ આભાસ પડે છે આકાશ નિરાકાર હોવા છતા દર્પણ અથવા પાણીમા કાળો અથવા ગભીર જેવો આભાસ પડે છે

(સિ૦) આકાશમા રૂપનો જ અભાવ હોવાથી આખથી જોઇ શકાતુ નથી જે પદાર્થમા દૃશ્યતાજ નથી તે જળમા દૃશ્ય કેવી રીતે થઇ શકે ? ગભીર જેવુ જે કઇ જળમા દેખાય છે. તે વસ્તુ સાકાર છે. નિરાકાર નહિ.

(ન૦) ત્યારે ઉપર આ કાળા જેવું જે દેખાય છે તે કયો પદાર્થ છે ! કારણ કે તેજ જળ આદિમા આભાસજનક છે.

(સિ૦) તે જળ પૃથિવી અને અગ્નિના ત્રસરેણુઓ છે જ્યાથી વૃષ્ટિ થાય છે. જો ત્યા જળ ન હોય તો વૃષ્ટિ કયાથી થાય, માટે જે દૂર દૂર તમ્બુના આકારમા દેખાય છે. તે જળનું ચક્ર છે જેમ ધૂમસ દૂરથી ઘનાકાર દેખાય છે અને પાસે જવાથી ઝાખો અથવા તબુ જેવો દેખાય છે તે રીતે આકાશમા જળ દેખાય છે.

(ન૦) ત્યારે શું અમે આપેલાં રજ્જુ, કાર્ય અને સ્વપ્ન આદિ દૃષ્ટાન્તો ખોટાં છે ?

(સિ૦) નહિ, તમારી સમજ અવળી છે તે અમે પૂર્વ બતાવી આપ્યુ છે. ભલા, એતો કહો કે પ્રથમ અજ્ઞાન કોને થાય છે ?

(ન૦) બ્રહ્મને.

(સિ૦) બ્રહ્મ અલ્પજ્ઞ છે કે સર્વજ્ઞ ?

(ન૦) સર્વજ્ઞ નહિ તેમ અલ્પજ્ઞ પણ નહિ કારણ કે સર્વજ્ઞતા અને અલ્પજ્ઞતા સોપાધિકમા રહે છે.

(સિ૦) ઉપાધિ સહિત કોણ છે !

(ન૦) બ્રહ્મ.

(સિ૦) તો પછી બ્રહ્મજ સર્વજ્ઞ અને અલ્પજ્ઞ થયો તો પછી તમે બ્રહ્મમા સર્વજ્ઞત્વ અને અલ્પજ્ઞત્વનો નિષેધ કેમ કરો છો ! યદિ કહો કે ઉપાધિ કલ્પિત એટલે મિથ્યા છે. ત્યારે કહો કે કલ્પક એટલે કલ્પના કરનાર કોણ છે

(ન૦) જીવ બ્રહ્મ છે કે કોઈ બીજો ?

(સિ૦) જીવ ભિન્ન છે. જો જીવને બ્રહ્મસ્વરૂપ માનવામા આવે તો તે ખોટુ છે. કારણ કે મિથ્યા કલ્પના કરનાર કદિપણ બ્રહ્મ થઇ શકે નહિ જેની કલ્પના ખોટી છે તે સત્ય કેમ કહી શકાય ?

(ન૦) અમે સત્ય અને અસત્યને ખોટા માનીએ છીએ અને વાણીથી બોલવું તે પણ મિથ્યા જ છે.

(સિ૦) જ્યારે તમે મિથ્યા કહેનારા અને માનનારા છો તો પછી તમે મિથ્યાવાદી એટલું ખોટું બોલનારા કેમ નહિ !

(ન૦) રહો સાચું અને ખોટુ અમારામા કલ્પિત છે. અમે એ બન્નેના સાક્ષી છીએ

(સિ૦) જ્યારે તમે સત્ય અને અસત્યના આધાર છો તો પછી તમે શાહુકાર અને ચોર જેવા થયા માટે તમે પ્રામાણિક નથી. પ્રામાણિક તે હોઇ શકે કે જે સર્વદા સત્યજ મનન, કથન અને કર્ત્તવ્ય કરે અને અસત્યથી સદૈવ દૂર રહે. તમે પોતે જ તમને ખોટા ઠરાવો છો માટે તમે પોતે જ મિથ્યાવાદી છો

(ન૦) બ્રહ્માશ્રિત અને બ્રહ્મને આવૃત કરનારી અનાદિ માયાને માનો છો કે નહિ!

(સિ૦) નહિ, કારણ તમે માયા એને કહો છો કે જે વસ્તુ ન હોય અને ભાસ થાય તો એવી વાત તો તે માનશે કે જેનુ હૃદય ફુટ્યુ હોય કારણ કે જે વસ્તુ જ નથી તેનો ભાસ થવો સર્વથા અસભવ છે. વન્ધ્યાના પુત્રનું પ્રતિબિમ્બ કદિ પણ પડી શકતું નથી માટે એ તમારૂ કહેવું ખોટુ છે અને ઉપનિષદ્‌ના વચનોથી પણ વિરૂદ્ધ છે જુઓ.–

सन्मूलाः सोम्येमाः प्रजाः । छान्दोग्य–उप०

(**न०**) શું તમે વસિષ્ટ, શંકરાચાર્ય આદિથી લઇ નિશ્ચલદાસ પર્યન્ત વિદ્વાનો કરતાં વધારે વિદ્વાન્ થયા છો ! કે, જેથી એઓએ જે લખ્યુ છે તેનું ખંડન કરો છો ? અમે તો વસિષ્ટ, શંકરાચાર્ય અને નિશ્ચલદાસ આદિને અધિક વિદ્વાન્ સમજીએ છીએ.

(**સિ૦**) તમે વિદ્વાન્ છો કે અવિદ્વાન્ ?

(**ન૦**) અમે પણ કંઇક વિદ્વાન્ છીએ

(**સિ૦**) ઠીક છે. ત્યારે વસિષ્ટ, શકરાચાર્ય અને નિશ્ચલદાસ આદિના પક્ષને અમારી સમક્ષ સ્થાપિત કરો વિચાર કરતા જે પક્ષ સિદ્ધ થાય તે ખરો તેઓનો અને તમારો પક્ષ જો અખડનીય છે, તો તેઓની યુકિતદ્વારા અમારા પક્ષનુ ખંડન કેમ નથી કરી શકતા. જો અમારા પક્ષનું ખડન કરી તમારા પક્ષને યુકિત યુક્ત કરી આપો તો તમારો પક્ષ માનનીય થાય સ્વામી શંકરાચાર્ય આદિએ તો જૈનમતના નિરાસને માટે જ એ મત સ્વીકાર્યો હોય એવુ અનુમાન સભવનીય છે કારણુ કે દેશકાળને અનુસરી સ્વપક્ષ સિધ્યથ કતિપય સ્વાર્થી વિદ્વાન્ લોકો આત્મીય જ્ઞાનથી વિરૂદ્ધ કરે છે જીવ અને ઇશ્વિરની એકતા, જગતનુ મિથ્યાત્ત્વ અને વ્યવહારનુ કલ્પિતત્ત્વ જો એ લોકો ન માનત તો એઓનો પક્ષ સિદ્ધ થાત નહિ.

હવે નિશ્ચલદાસનુ પાડિત્ય જુઓ " जीवो ब्रह्माभिन्ना चेतनत्त्वात् " वृत्ति प्रभाकर જીવ ચેતન હોવાથી બ્રહ્મથી અભિન્ન છે પરન્તુ એ કથન અત્યલ્પમતિ પુરૂષનુ છે કારણુ કે ગમે તે સાધર્મ્યથી વિભિન્ન વસ્તુની એકતા થતી નથી. કેમકે તેમા ભેદક વૈધર્મ્ય રહે છે. યદિ કોઈ કહે કે –

पृथिवी जलाभिन्ना जडत्त्वात् ।

ઉભય સાધારણુ જડત્વરૂપ હેતુથી પૃથિવી જળથી અભિન્ન છે, તો એ વાકય જેમ સંગત થઇ શકતુ નથી તેમ નિશ્ચલદાસનુ પણુ લક્ષણુ વ્યર્થ છે જેમ ગન્ધવત્ત્વ અને કઠિનત્ત્વાદિ પૃથિવીના ધર્મ અને રસવત્ત્વ અને દ્રવત્ત્વ આદિ જલના ધર્મને લઇ પૃથિવી અને જળની એકતા થઇ શકતી નથી તેમ અલ્પજ્ઞત્ત્વ અને ભ્રાન્તત્ત્વાદિ જીવના ધર્મ અને સર્વગતત્વ, સર્વત્ત્વ અને નિર્ભાન્તિત્વાદિ ધર્મને લઇ જીવ અને બ્રહ્મની પણુ એકતા થઇ શકતી નથી બસ એટલાથીજ સમજી લ્યો કે નિશ્ચલદાસનુ કેટલુ પાડિત્ય હતુ

જે યોગવાસિષ્ટ છે, તેના રચનાર વાલ્મીકિ, વસિષ્ટ અથવા રામચંદ્ર ન હતા પરન્તુ આધુનિક કોઈ વેદાન્તી હતો કારણુ કે વાલ્મીકિ પ્રભૃતિ બધા વેદાનુયાયી હતા માટે તેઓ વેદ વિરૂદ્ધ લખી શકે નહિ,

(પ્રશ્ન) વ્યાસજીએ જે શારીરિક સૂત્રો બનાવ્યા છે તેમા પણ જીવ અને બ્રહ્મની એકતા જોવામા આવે છે. જુઓ.-

सम्पाद्याविर्भावः स्वेन शब्दात् ॥ १ ॥
ब्राह्मेण जैमिनिरुपन्यासादिभ्यः ॥ २ ॥
चितितन्मात्रेण तदात्मकत्त्वादित्यौडुलोमिः ॥ ३ ॥
एवमप्युपन्यासात् पूर्वभावादविरोध बादरायणः ॥ ४ ॥
अतएव चानन्याधिपतिः ॥ ५ ॥
वेदान्त द० अ० ४ । पा० ४ । सू० १ । ५-७ । ९ ॥

જીવ પૂર્વે જે બ્રહ્મસ્વરૂપમા હતો તે બ્રહ્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ પ્રકટ થાય છે કારણ કે " स्व " શબ્દથી બ્રહ્મસ્વરૂપનુ ગ્રહણ થાય છે. ૧

अयमात्मा अपहतपाप्मा " ઇત્યાદિ ઉપન્યાસ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્તિ પર્યન્ત હેતુઓથી જીવ બ્રહ્મ સ્વરૂપવાળો સિદ્ધ થાય છે એવો જૈમિનિ આચાર્યનો મત છે. ૨

ચૈતન્ય માત્ર સ્વરૂપે જીવ મુકિતમા રહે છે કારણ કે તદાત્મકત્ત્વ સ્વરૂપ નિરૂપક હેતુઓ બ્રહદારણ્યકમા છે. એવો ઔડુલોમિ આચાર્યનો મત છે. ૩

પૂર્વોકત ઉપન્યાસાદિ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્તિરૂપ હેતુઓથી જીવનુ બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવામા વ્યાસજી અવિરોધ માને છે. ૪.

યોગી ઐશ્વર્ય સહિત પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી અન્ય અધિપતિથી રહિત એટલે પોતે જ પોતાનો અને બીજાઓનો અધિપતિ થઇ બ્રહ્મસ્વરૂપે મુકિતમા રહે છે ૫

(ઉત્તર) એ સૂત્રોનો અર્થ એ પ્રમાણે નથી. કિન્તુ આ પ્રમાણે છે સાભળો.--જ્યાસુધી જીવ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમા મળેલા સર્વ મલોથી રહિત થઇ પવિત્ર થતો નથી, ત્યાસુધી યોગસાધ્ય ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત થઇ અન્તર્યામિ બ્રહ્માનન્દમા સ્થિત થઈ શકતો નથી ૧

પાપાદિથી રહિત થઇ યોગી સર્વૈશ્વર્યયુકત થાય છે, ત્યારે જ બ્રહ્મમા મુકિતના આનન્દને ભોગવી શકે છે એવો જૈમિનિ આચાર્યનો મત છે, ૨.

જ્યારે જીવ અવિદ્યાદિ દોષોથી રહિત થઇ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપે સ્થિર થાય છે ત્યારે " तदात्मकत्व " અર્થાત્ બ્રહ્મસ્વરૂપ સાથે સબદ્ધ થાય છે. ૩

---

૧. " सम्पद्य " વેદાન્તદર્શન શ્રીભાષ્ય.

જ્યારે જીવ શુદ્ધ વિજ્ઞાનવાળો થઇ જીવનમુકત થાય છે ત્યારે પોતાના નિર્મળ પૂર્વ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ આનન્દિત થાય છે. એવો વ્યાસમુનીજીનો મત છે. ૪

જ્યારે યોગી સત્ય સંકલ્પ થાય છે ત્યારે પોતે પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત થઇ મુકિત સુખને મેળવે છે અને ત્યા સ્વતત્ર રહે છે. જેમ સસારમાં એક પ્રધાન અને બીજો અપ્રધાન રહે છે તેમ મુકિતમા હોતુ નથી સર્વ મુકત જીવો એક સરખા હોય છે. ૫

જો એમ ન હોય તો.–

नेतरोनुपपत्तेः ॥ १ । १ । १६ ॥
भेदव्यपदेशाच्च ॥ १ । १ । १७ ॥
विशेषणभेदव्यपदेशाभ्यां च नेतरौ ॥ १ । २ । २२ ॥
अस्मिन्नस्य च तद्योगं शास्ति ॥ १ । १ । १६ ॥
अन्तस्तद्धर्मोपदेशात् । १ । १ । २० ॥
भेदव्यपदेशाच्चान्यः ॥ १ । १ । २१ ॥
गुहां प्रविष्टावात्मानौ हि तद्दर्शनात् ॥ १ । २ । ११ ॥
अनुपपत्तेस्तु न शारीरः ॥ १ । २ । ३ ॥
अन्तर्याम्यधिदैवादिषु तद्धर्मव्यपदेशात् ॥ १ । २ । १८ ॥
शारीरश्चोभयेऽपि हि भेदेनैनमधीयते ॥ १ । २ । २० ॥
व्यासमुनिकृतवेदान्तसूत्राणि ॥

બ્રહ્મથી અતિરિકત જીવ સૃષ્ટિકર્ત્તા નથી. કારણ કે અલ્પજ્ઞ અને અલ્પ સામર્થ્યવાળા જીવમા સૃષ્ટિ કર્તૃત્વ ઘટી શકે નહિ, માટે બ્રહ્મ જીવ નથી. “ रसंह्येवायं लब्ध्वानन्दी भवति ” એ ઉપનિષદનુ વચન છે જીવ અને બ્રહ્મ ભિન્ન છે કારણ કે એ બન્નેના ભેદનું પ્રતિપાદન કર્યું છે કારણ કે જો એમ ન હોય તો રસ એટલે આનન્દસ્વરૂપ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થઇ જીવ આનન્દસ્વરૂપ રહેત પ્રાપ્તિનો વિષય (પ્રાપ્ય) બ્રહ્મ અને પ્રાપ્ત થનાર જીવ એ બન્નેનું નિરૂપણ ભેદ વિના ઘટી શકે નહિ માટે જીવ અને બ્રહ્મ એક નથી.

दिव्यो ह्यमूर्त्तः पुरुषः स बाह्याभ्यन्तरो ह्यजः ।
अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रो ह्यक्षरात्परतः परः ॥
मुण्डकोपनिषदि मुं० २ । खं० १ । मं० २ ॥

દિવ્ય=શુદ્ધ મૂર્તિમત્ત્વ રહિત સર્વત્ર પૂર્ણ બહાર અને અન્દર નિરન્તર વ્યાપક અજ-જન્મરહિત, શ્વાસ, પ્રશ્વાસ, શરીર અને મનના સબધથી રહિત અને પ્રકાશ સ્વરૂપ, ઇત્યાદિ પરમાત્માના વિશેષણો હોવાથી અક્ષર એટલે અવિનાશિની પ્રકૃતિથી દૂર અર્થાત્ સૂક્ષ્મ જીવથી પણ બ્રહ્મ અતિ સૂક્ષ્મ છે, પ્રકૃતિથી અને જીવથી બ્રહ્મના ભેદપ્રતિપાદક હેતુઓથી પ્રકૃતિ, જીવ અને બ્રહ્મ પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન છે

વ્યાપક બ્રહ્મમા જીવનો યોગ અને જીવમા બ્રહ્મનો યોગ (સબંધ) પ્રતિપાદિત હોવાથી જીવ અને બ્રહ્મ પરસ્પર ભિન્ન છે. કારણ કે ભિન્ન પદાર્થોનો જ યોગ થાય છે.

બ્રહ્મના અન્તર્યામિત્વાદિ ધર્મો કથિત કર્યા છે. જીવની અન્દર બ્રહ્મ હોવાથી બ્રહ્મ વ્યાપક અને જીવ વ્યાપ્ય છે, વ્યાપ્યવ્યાપકભાવસંબધભેદ ઘટિત હોવાથી જીવ અને બ્રહ્મ ભિન્ન છે.

જેમ પરમાત્મા જીવથી ભિન્ન છે તેમ ઇન્દ્રિય, અન્તઃકરણ પૃથિવી આદિ ભૂત, દિશા, વાયુ અને સૂર્યાદિ તથા દિવ્ય ગુણોના સંબધથી દેવતા પદ વાચ્ય વિદ્વાનોથી પણ પરમાત્મા ભિન્ન છે.

" गुहा प्रविष्टौ सुकृतस्य लोके " ઇત્યાદિ ઉપનિષદ્‌ના વચનથી જીવ અને પરમાત્મા ભિન્ન છે. એજ પ્રમાણુ ઉપનીષદ્‌માં ઘણે ઠેકાણે બતાવવામા આવેલ છે.

" शरीरे भव शारीर " શરીરધારી જીવ બ્રહ્મ નથી કારણ કે બ્રહ્મના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ જીવમા ઘટી શકતા નથી

" अधिदैव " મન અને ઇંદ્રિય આદિ દિવ્ય પદાર્થો " अधिभूत " પૃથિવી આદિ ભૂત " अध्यात्म " સર્વ જીવોમા પરમાત્મા વ્યાપકત્ત્વાદિ ધર્મો ઇશ્વરમા વર્ણિત છે

ઇત્યાદિ શારીરક સૂત્રોથી પણ બ્રહ્મ અને જીવનો ભેદ સિદ્ધ થાય છે. ઉપર પ્રમાણે અર્થ કરવાથી વેદાન્તીઓનો ઉપક્રમ અને ઉપસહાર પણ ઘટી શકે છે ઉપક્રમ એટલે આરભ બ્રહ્મથી થાય છે અને ઉપસહાર એટલે સમાપ્તિ પણ બ્રહ્મમા જ થાય છે. જો બ્રહ્માતિરિક્ત કોઈ વસ્તુ માનવામા ન આવે તો ઉત્પત્તિ અને પ્રલય પણ બ્રહ્મના ધર્મ થઈ જાય અને વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રમા તો બ્રહ્મને ઉત્પત્તિ અને વિનાશથી રહિત વર્ણવ્યો છે, માટે એ સિદ્ધાન્ત નવીન વેદાન્તીઓ ઉપર કોપ કરશે કારણ કે નિર્વિકાર, અપરિણામિત્ત્વ, શુદ્ધત્ત્વ, સનાતનત્ત્વ અને નિર્ભ્રાન્તત્ત્વાદિ વિશેષણવાળા બ્રહ્મમા વિકાર, ઉત્પત્તિ અને અજ્ઞાન આદિનો સભવ કથમપિ થઈ શકે નહિ. ઉપસહાર-પ્રલય થવા પછી પણ બ્રહ્મ, કારણાત્મક જડ (પ્રકૃતિ) અને જીવ બરાબર રહે છે, માટે ઉપસહાર અને ઉપક્રમરૂપ જે વેદાન્તીઓની કલ્પના છે તે પણ ખોટી છે બીજી એવી ઘણી એઓની અશુદ્ધ વાતો છે કે જે શાસ્ત્ર અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી વિરૂદ્ધ છે.

એના પછી જૈનોના અને શકરાચાર્યના અનુયાયીઓના ઉપદેશના સસ્કારો આર્યાવર્ત્તમા ફેલાયા હતા. અને પરસ્પર ખડમડન પણ ચાલતુ હતુ શકરાચાર્યને થયા ત્રણસો વરસ થયા પછી ઉજ્જૈન નગરમા વિક્રમાદિત્ય રાજા કઈક પ્રતાપી થયો, જેણે રાજાઓમા ચાલતી લડાઇને બધ કરી શાન્તિ સ્થાપિત કરી. ત્યારપછી કાવ્યાદિ શાસ્ત્રમા સાધારણ નિપુણ ભર્તૃહરિ રાજા

થયો. એણે વૈરાગ્યવાન્ થઈ રાજ્ય છોડી દીધુ. વિક્રમાદિત્યથી પાંચસો વર્ષને અન્તરે ભોજ રાજા ઉત્પન્ન થયો. એણે વ્યાકરણ અને કાવ્યાદિ અલકારનો એટલો પ્રચાર કર્યો કે એના રાજ્યમા કાલિદાસ કે જે બકરી ચારનાર હતો, તેપણ રઘુવશાદિ કાવ્યનો નિર્માતા થયો રાજા ભોજની પાસે કોઇ પણ માણસ સારો શ્લોક બનાવીને જતો તો તેને ઘણુ ધન આપી પ્રતિષ્ઠા વધારતો હતો. ત્યારપછી રાજાઓએ અને શ્રીમાનોએ ભણવુ જ છોડી દીધુ. યદ્યપિ શકરાચાર્ય પહેલા વામમાર્ગ અને શૈવ સમ્પ્રદાયસ્થ લોકો હતા, પણ તેઓનો પ્રચાર ઘણો ન્યૂન હતો. મહારાજા વિક્રમાદિત્ય પછી શૈવોનુ બળ વધતુ ચાલ્યુ વામમાર્ગીઓની જેમ મહાવિદ્યાદિ દશ શાખાઓ છે, તેમ શૈવ મતમા પણ પાશુપતાદિ ઘણી શાખાઓ છે શકરાચાર્યને લોકોએ શિવનો અવતાર ઠરાવ્યો, એમના અનુયાયી સન્યાસીઓ પણ શૈવમતમા પ્રવૃત્ત થઈ ગયા, વામમાર્ગીઓને પણ મેળવતા ગયા, વામમાર્ગીઓ શિવની પત્ની દેવીના ઉપાસક થયા અને શૈવ લોકો મહાદેવના ઉપાસક થયા ઉભયપક્ષાવલબી રૂદ્રાક્ષ અને ભસ્મ અદ્યાવધિ ધારણ કરે છે, પરન્તુ જેટલા વામમાર્ગીઓ વેદના વિરોધી છે તેટલા શૈવ નથી

धिक् धिक् कपाल भस्मरुद्राक्षविहीनम् ॥ १ ॥
रुद्राक्षान् कण्ठदेशे दशनपरिमितान्मस्तके विंशती द्वे ।
षट् षट् कर्णप्रदेशे करयुगलगतान् द्वादशान्द्वादशैव ॥
बाह्वोरिन्दोः कलाभिः पृथगिति गदितमेकमेवं शिखायाम् ।
वक्षस्यष्टाऽधिकं यः कलयति शतक स स्वय नीलकण्ठः ॥ २ ॥

ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના શ્લોકો એ લોકોએ બનાવ્યા છે, અને કહેવા લાગ્યા કે જેના કપાળમા ભસ્મ અને કઠમા રૂદ્રાક્ષ નથી તેને ધિક્કાર છે. " त त्यजेदन्त्यजं यथा " એને ચાડાલ-વત્ ત્યાજ્ય કરવો જોઇએ ॥ ૧ ॥

કઠમા ૩૨, માથામા ૪૦, છ છ કાનોમા, બાર બાર હાથમા, સોળ સોળ ભુજામા, ૧ શિખામા અને એક હૃદયમા, બધામળી ૧૦૮ રૂદ્રાક્ષ જે ધારણ કરે છે તે સાક્ષાત્ મહાદેવ છે ૨

એ પ્રમાણે શાક્ત લોકો પણ માને છે ત્યારપછી વામમાર્ગી અને શૈવોએ સમતિ કરી ભગ લિગનુ સ્થાપન કર્યુ—જેને જલાધારી અને લિગ કહે છે. એની પૂજા કરવા મડયા એ નિર્લજ્જોને જરાપણ લજ્જા થઈ નહિ કે આ બધુ પામરપણાનુ કામ છે. કોઈ કવિએ કહ્યુ છે કે " स्वार्थी दोष न पश्यति " સ્વાર્થી લોકો સ્વાર્થસિદ્ધિ કરવામા દુષ્ટ કાર્યોને શ્રેષ્ઠ માની દોષ સમજતા નથી. એ જ પાષાણનિર્મિત ભગ–લિગની પૂજામા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આદિની સિદ્ધિ માનવા માડયા. ભોજ રાજાની પછી જૈન લોકોએ પોતાના મન્દિરમાં મૂર્તિ સ્થાપન કરી અને ત્યા દર્શનસ્પર્શનને માટે જવા માડયા ત્યારે એ પોપોના ચેલાઓ પણ ત્યા જવા લાગ્યા એક તરફ આર્યાવર્તમાં યવન લોકો પણ આવ્યા હતા ત્યારે એ પોપલોકોએ આ શ્લોક બનાવ્યો.

न वदेद्यावनीं भाषां प्राणैः कण्ठगतैरपि ।
हस्तिना ताड्यमानोऽपि नगच्छेज्जैनमन्दिरं ॥

પ્રાણુકંઠ ગત થાય તોપણ યાવની એટલે મ્લેચ્છ ભાષા બોલવી નહિ. ગાંડો હાથી સામો આવતો હોય અને જૈનમન્દિરમા જવાથી પ્રાણનો બચાવ થતો હોય, તોપણ જૈનમન્દિરમા જવુ નહિ. અર્થાત્ જૈનમન્દિરમા જવા કરતા મરવુ સારૂ છે. એવો એવો ઉપદેશ પોતાના ચેલાઓને કરવા માડયા. જ્યારે કોઈ તેઓને કહેતા હતા કે તમારી પાસે કોઇ માનનીય ગ્રન્થ છે? ત્યારે તેઓ "હા" કહી શિવપુરાણ અથવા માર્કણ્ડેય પુરાણ વાચી સભળાવતા હતા જેવુ કે દુર્ગાપાઠમા દુર્ગાદેવીનુ વર્ણન છે ભોજ રાજાના વખતમા કોઇએ શિવપુરાણ અને માર્કણ્ડેય વ્યાસજીના નામથી બનાવ્યુ હતુ, જેના સમાચાર રાજા ભોજને થયા હતા તેથી રાજા ભોજે તે પણ્ડિતોને હસ્તચ્છેદન આદિ દંડ આપ્યો હતો, અને તેણે સર્વને જણાવ્યુ હતુ કે જે કોઈ કાવ્યાદિ ગ્રન્થો બનાવે તેણે પોતાના નામથી બનાવવા ઋષિ મુનિઓના નામથી કોઇએ બનાવવા નહિ. એ વાત રાજા ભોજે બનાવેલા "સંજીવની" ગ્રન્થમા લખી છે. એ ગ્રન્થ ગ્વાલીયરના રાજ્યમા "ભિંડ" નગરમા ત્રવાડી બ્રાહ્મણોના ઘરમા છે. લખુનાના રાવસાહેબ તથા તેના ગુમાસ્તા રામદયાલે એ ગ્રન્થ જોયો છે એમા સ્પષ્ટ લખ્યુ છે કે વ્યાસજીએ ૪૪૦૦ ચાર હજાર ચારસો અને તેના શિષ્યોએ ૫૬૦૦ પાચ હજાર છસો એટલે ૧૦૦૦૦ દશ હજાર શ્લોકવાળુ મહાભારત બનાવ્યુ હતુ એ મહાભારત મહારાજા વિક્રમાદિત્યના વખતમા ૨૦૦૦૦ વીશહજાર શ્લોકવાળુ થઈ ગયુ મહારાજ ભોજ કહે છે કે મારા પિતાજીના વખતમા પચ્ચીસ હજાર શ્લોકસમિત અને મારી ઉમ્મરમા ૩૦૦૦૦ ત્રીશ હજાર શ્લોકસમિત મહાભારત પુસ્તક મળે છે. જો આવી રીતે ઉત્તરોત્તર વધતુ જ જશે તો મહાભારત એ ઊંટના બોજા જેટલુ થઈ જશે. જો આ પ્રમાણે ઋષિ મુનિઓના નામથી પુરાણાદિ બનાવનાર હશે તો આર્યાવર્ત્તના લોકો ભ્રમજાળમા પડી વૈદિકધર્મવિહીન થઈ ભ્રષ્ટ થઈ જશે. એ ઉપરથી જણાય છે કે રાજા ભોજને કિંચિત કિંચિત્ વૈદિક સસ્કારો હતા. એના ભોજ પ્રબન્ધમા લખ્યુ છે કે –

घट्यैकया क्रोशदशैकमश्वः सुकृत्रिमो गच्छति चारुगत्या ।
वायुं ददाति व्यजनं सुपुष्कलं विना मनुष्येण चलत्यजस्रम् ॥

રાજા ભોજના વખતમા એવા એવા શિલ્પિલોકો હતા કે જેઓએ એક એવો ઘોડો બનાવ્યો હતો, કે જે એક કાચી ઘડીમા અગ્યાર કોશ ચાલતો હતો, અને એક કલાકમા સાડીસત્તાવીશ કોશ ચાલતો હતો.

એક બીજો એવો પખો બનાવ્યો હતો કે જે મનુષ્યના ચલાવ્યા સિવાય સચાના બળથી હમેશા ફર્યા કરતો હતો, અને પુષ્કળ વાયુ આપતો હતો. જો એ બે વસ્તુ અદ્યાવધિ હોત તો યૂરોપીયન લોકો આટલાબધા ગર્વિષ્ઠ થાત નહિ.

પોપલોકો પોતાના ચેલાઓને જૈનમન્દિરમાં ન જવા માટે ઉપદેશ આપ્યા છતા રોકી શકયા નહિ, ઉલટા તેના ચેલાઓ જૈનની કથામા પણ જવા માડયા. જૈનપોપલોકો, પૈરાણિક

પોપલોકોના ચેલાઓને જ્યારે વચિત કરવા માડયા, ત્યારે પૌરાણિકોએ વિચાર્યું કે હવે કોઈ ઉપાય શોધવો જોઇએ, નહિ તો આપણા ચેલાઓ જૈન બની જશે. ત્યારપછી સર્વ પૌરાણિક પોપોએ સમતિ કરી કે જૈનોની માફક આપણે પણ અવતાર, મન્દિર, મૂર્ત્તિ અને કથાના ગ્રન્થો બનાવવા જોઇએ ત્યારપછી જૈનના ચોવીસ તીર્થકરની માફક ચોવીસ અવતાર, મન્દિર અને મૂર્ત્તિઓ બનાવી જેવા જૈનોના આદિ અને ઉત્તર પુરાણ છે તેવા અઢાર પુરાણ બનાવ્યા

રાજા ભોજની પછી દોઢસો વરસે વૈષ્ણવ મતનો આરભ થયો કજરવર્ણ ગામમા શઠકોપ નામનો માણસ ઉત્પન્ન થયો તેણે તે ધર્મ થોડો ઘણો ચલાવ્યો. ત્યારપછી ભગીકુળમા મુનિવાહન થયો ત્યારપછી યાવનાચાર્ય યવનકુળમા ઉત્પન્ન થયો. ત્યારપછી ચોથો રામાનુજ બ્રાહ્મણકુળમા પેદા થયો તેણે પોતાનો મત ફેલાવ્યો શૈવોએ શિવપુરાણ, શાક્તોએ દેવીભાગવતાદિ અને વૈષ્ણવોએ વિષ્ણુપુરાણ આદિ બનાવ્યા એના રચયિતાએ પોતાનુ નામ આ હેતુથી જ ન રાખ્યુ કે જો આપણા નામથી ગ્રન્થ બનાવવામા આવશે તો કોઈ પ્રમાણ કરશે નહિ. માટે વ્યાસ આદિ ઋષિ મુનીઓના નામ રાખી પુરાણો બનાવ્યા વાસ્તવમા એઓનુ નામ નવીન રાખવુ જોઇતુ હતુ પણ યદિ કોઈ દરિદ્ર પોતાના પુત્રનુ નામ મહારાજાધિરાજ રાખે અને આધુનિકનુ નામ સનાતન રાખે તો આશ્ચર્ય શુ ? જેવા એ લોકોના પરસ્પર ઝઘડા છે તેવા જ પુરાણોમા પણ રાખ્યા છે

જુઓ ભાગવતમા “ શ્રી ” નામ એક દેવીનુ રાખ્યુ છે અને તે શ્રીપુરની સ્વામિની છે એમ લખ્યુ છે તેણીએ જ આ બધુ જગત્ બનાવ્યુ છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને પણ તેણીએ જ બનાવ્યા એ દેવીને જ્યારે ઇચ્છા થઈ ત્યારે તેણીએ હાથ ઘસ્યા તેથી હાથમા છાલુ થયુ, તેનાથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા દેવીએ બ્રહ્માને કહ્યુ કે તુ મારી સાથે વિવાહ કર બ્રહ્માએ ઉત્તર આપ્યો કે તમે મારી માતા છો, માટે હુ તમારી સાથે વિવાહ કરી શકતો નથી એ સાભળી માતાને ક્રોધ ચઢયો જેથી તે બાળકને બાળી ભસ્મ કરી નાખ્યુ ફરીથી હાથ ઘસી બીજુ બાળક પેદા કર્યું તેનુ નામ વિષ્ણુ રાખ્યુ તેણે પણ એ જ પ્રમાણે કહ્યુ, બાળકે ઉત્તર નકારમા આપ્યો તેથી તેને પણ બાળી ભસ્મ કરી નાખ્યુ ત્રીજીવાર તેજ પ્રમાણે ત્રીજુ બાળક બનાવ્યુ તેનુ નામ મહાદેવ રાખ્યુ. મહાદેવને કહ્યુ કે તુ મારી સાથે વિવાહ કર મહાદેવે ઉત્તર આપ્યો કે હુ તારી સાથે વિવાહ કરી શકુ નહિ, માટે તુ બીજી સ્ત્રીનુ શરીર ધારણ કર દેવીએ તે પ્રમાણે કર્યું, ત્યારે મહાદેવે કહ્યું કે આ રાખ જેવુ શુ પડયુ છે ? દેવીએ ઉત્તર આપ્યો કે એ બન્ને તારા ભાઈઓ છે એણે મારી આજ્ઞા ન માની માટે બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યા છે મહાદેવે કહ્યુ કે હુ એકલો શુ કરૂ ? એ બન્નેને જીવતા કર અને બે સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન કર જેથી ત્રણે વિવાહિત થાય, દેવીએ એ પ્રમાણે જ કર્યું અને ત્રણે વિવાહિત થયા ! વાહરે ! માતાની સાથે વિવાહ ન કર્યો તો બ્હેનની સાથે વિવાહ કર્યો ? શુ એને યોગ્ય સમજવુ જોઇએ ? ત્યારબાદ ઇદ્રાદિને ઉત્પન્ન કર્યા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર અને ઇંદ્રને પોતાની પાલખી ઉઠાવનાર ભોઈ બનાવ્યા ઇત્યાદિ લાબા લાબા ગપા માર્યા છે પણ એઓને પૂછવુ જોઇએ કે દેવીનુ શરીર બનાવનાર, શ્રીપુરનો બનાવનાર તથા દેવીના માતાપિતા કોણ હતા ? જો કહે કે અનાદિ છે તો તે ખોટુ છે. કારણ કે સયોગ-

જન્ય વસ્તુ અનાદિ થઈ શકે નહિ. જો પુત્રને માતાની સાથે વિવાહ કરતા ભય લાગ્યો તો ભાઇને બ્હેનની સાથે વિવાહ કરતા કેમ ભય ન લાગ્યો ? જેમ દેવી ભાગવતમા મહાદેવ, વિષ્ણુ અને બ્રહ્માની ક્ષુદ્રતા અને દેવીની લડાઈ લખી છે, તેજ પ્રમાણે શિવપુરાણમા દેવી આદિની ક્ષુદ્રતા લખી છે. અર્થાત એ બધા મહાદેવના દાસ છે અને મહાદેવ સર્વના ઇશ્વર છે. રૂદ્રાક્ષ (એક વૃક્ષના ફળની ગોટલી) અને રાખ ધારણ કરવાથી મુક્તિ માનવામા આવેલ છે પણ જો એમ હોય તો રાખમા આળોટનાર ગધેડા તથા ઘણોડી આદિને ધારણ કરનાર ભીલ કંજર આદિને પણ મુક્તિ કેમ ન મળે ? ભૂડ, કૂતરા, ગધેડા આદિ પશુઓ કે જે રાખમા આળોટનારા છે તેને મુક્તિ કેમ નથી મળતી ?

(પ્રશ્ન) " કાલાગ્નિ રૂદ્રોપનિષદ્ " મા ભસ્મ લગાવવાનુ વિધાન લખ્યુ છે, અને " **त्र्यायुष जमदग्ने** " ઇત્યાદિ યુજુર્વેદનુ વચન છે. ઇત્યાદિ વેદમંત્રથી પણ ભસ્મ ધારણ વિહિત છે રૂદ્રની આખમાથી અશ્રુપાત થવાથી જે વૃક્ષ થયુ છે તેનુ નામ રૂદ્રાક્ષ છે એમ પુરાણમા લખ્યુ છે એના ધારણ કરવામા પુણ્ય લખ્યુ છે યદિ એક રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરવામા આવે તો સર્વ પાપથી મુકત થવાય છે યમરાજ અને નરકનો ભય દૂર થાય છે

(ઉત્તર) " કાલાગ્નિરૂદ્રોપનિષદ્ " કોઇ રાખોડીઆએ (રાખ ચોળનારે) બનાવ્યુ છે કારણ કે " **यस्य प्रथमा रेखा सा भूर्लोक** " ઇત્યાદિ વચન એમા અનર્થક છે જે દરરોજ હાથથી બનાવવામા આવતી રેખા ભૂલોક કેવી રીતે થઈ શકે ? અથવા એનો વાચક પણ કેવી રીતે થઈ શકે ? અને " **त्र्यायुष जमदग्ने** " ઇત્યાદિ મંત્ર ભસ્મ અથવા ત્રિપુડ ધારણ સૂચક નથી કિન્તુ " **चक्षुर्वै जमदग्नि** " **શતપથ** હે પરમાત્મન્ મારા નેત્રની જ્યોતિ **त्र्यायुष** અર્થાત્ ત્રિગુણી એટલે ત્રણસો વર્ષ પર્યન્ત રહે હુ પણ એવા કામો કરૂ કે જેથી મારી દૃષ્ટિનો નાશ ન થાય આખના અશ્રુપાતથી વૃક્ષ થયુ એ કહેવુ એ કેટલી બધી મૂર્ખતાની વાત છે શુ સૃષ્ટિક્રમને કોઈ બદલાવી શકે છે ? પરમાત્માએ જે વૃક્ષનુ જે બીજ બનાવ્યુ છે, તે બીજથી તે ઝાડ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે ઉલટુ થઇ શકતુ નથી. રૂદ્રાક્ષ, ભસ્મ, તુળશી, કમલાક્ષ, ઘાસ અને ચદન આદિ ધારણ કરવુ એ જગલી પશુ જેવા મનુષ્યોનુ કામ છે. વામમાર્ગી અને શૈવ મિથ્યાચારી, વિરોધી અને કર્ત્તવ્યથી પરાઙ્મુખ છે. એમા જે કોઈ સારો માણસ છે તે ઉપર કહેવામા આવેલી વાતો ઉપર વિશ્વાસ નહિ કરી સત્કર્મ કરે છે. જો રૂદ્રાક્ષ અને ભસ્મ ધારણ કરવાથી યમરાજના દૂતો ડરતા હોય તો પોલીસના સીપાઈ પણ ડરતા હોવા જોઇએ પણ રૂદ્રાક્ષધારી અને ભસ્મધારીથી કૂતરા, સિહ સર્પ, વીછી, માખી અને મચ્છર આદિ નથી ડરતા તો પછી ન્યાયાધીશના ગણો કેમ ડરે ?

(પ્રશ્ન) વામમાર્ગી અને શૈવ તો ઠીક નથી પણ વૈષ્ણવ મત તો ઠીક છે ને ?

(ઉત્તર) તે પણ વેદ વિરોધી હોવાથી એના કરતા પણ વધારે ખરાબ છે.

(પ્રશ્ન) " नमस्ते रुद्र मन्यवे " " वैष्णवमसि " " वामनाय च " " गणानां त्वा गणपति ँ हवामहे " " भगवती भूयाः " " सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च " ઇત્યાદિ વેદ મન્ત્રોથી શૈવાદિ મત સિદ્ધ થાય છે. તો પછી શામાટે ખડન કરો છો ?

(ઉત્તર) એ વચનોથી શૈવાદિ સમ્પ્રદાય કાંઈ સિદ્ધ થતા નથી. " રૂદ્ર " પરમેશ્વર, પ્રાણાદિ વાયુ, જીવ, અગ્નિ, આદિનુ નામ છે. જે ક્રોધકર્તા દુષ્ટોને રોવરાવનાર છે તે રૂદ્ર અર્થાત પરમાત્માને નમસ્કાર કરવો. પ્રાણ અને જઠરાગ્નિને અન્ન આપવુ (नम इति अन्ननाम–निघ० २ ७) જે મગલકારી સર્વ સસારનુ અત્યન્ત કલ્યાણ કરનાર છે તે પરમાત્માને નમસ્કાર કરવો જોઇએ " शिवस्य परमेश्वरस्याय भक्तः शैव " " विष्णोः परमात्मनोऽय भक्तो वैष्णवः " " गणपतेः सकलजगत्स्वामिनोऽय सेवको गाणपतः " भगवत्या वाण्या अय सेवकः भागवतः " सूर्यस्य चराचरात्मनोऽय सेवक. सौरः " એ સર્વ રૂદ્ર, શિવ, વિષ્ણુ, ગણપતિ અને સૂર્યાદિ પરમેશ્વરના અને ભગવતી સત્યવાણીના નામ છે એ લોકોએ સમજ્યા વિના ઝગડા મચાવ્યા છે તેનુ એક આ દૃષ્ટાન્ત છે –

કોઈ એક વૈરાગીને બે ચેલા હતા. તે બન્ને ગુરૂના હમેશા પગ દાબ્યા કરતા હતા એક જમણો પગ દાબતો અને બીજો ડાબો પગ દાબતો–એમ વહેચણી કરી લીધી હતી એક દિવસ એક શિષ્ય બજારમા લોટ લેવા ગયો બીજો શિષ્ય ગુરૂનો પોતાને સેવ્ય પગ દાબતો હતો એટલામા ગુરૂજીએ પાસુ ફેરવ્યુ એટલે ગુરૂજીનો બીજો પગ કે જે ગુરૂભાઇનો સેવ્ય હતો તે પોતે જે પગ દાબતો હતો તેના ઉપર પડયો પેલે શિષ્યે એકદમ તે પગ ઉપર લાકડી મારી ગુરૂજીએ કહ્યુ કે અરે દુષ્ટ ! તે આ શુ કર્યું ? શિષ્યે કહ્યુ કે જે પગની હુ સેવા કરી રહયો છુ તે પગ ઉપર આ પગ શા માટે આવ્યો ? એટલામા બીજો ચેલો પણ બજારમાથી લોટ લઈ આવી ગયો અને પોતાના સેવ્ય પગની સેવા કરવા માડયો પરતુ પગ સૂજેલો હતો ત્યારે તેણે ગુરૂજીને કહ્યુ કે આ (જેની હુ સેવા કરૂ છુ) પગને શુ થયુ ? ગુરૂએ બધી બનેલી હકીકત કહી જણાવી બસ એ મૂર્ખ ચેલો ન બોલ્યો અને ન ચાલ્યો એકદમ હાથમાં લાકડી લઈ ગુરૂજીના બીજા પગમા જોરથી મારી ગુરૂએ ઉચ્ચે સ્વરથી બૂમ પાડી ત્યારે બન્ને ચેલાઓ હાથમા લાકડી લઈ ગુરૂના પગમા મારવા મડયા. ત્યારે તો ઘણોજ કોલાહલ થઈ ગયો. લોકો બૂમો સાભળી આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે સાધુજી શુ થયુ ? એમાથી કોઈ

બુદ્ધિમાન્ માણસે સાધુને છોડાવ્યા. પછી એ બન્ને મૂર્ખ ચેલાઓને ઉપદેશ આપ્યો કે એ બન્ને પગ તમારા ગુરૂજીના છે. એ બન્ને પગની સેવા કરવાથી એજ ગુરૂને સુખ મળે છે. અને દુ ખ દેવાથી પણ એનેજ દુ ખ થાય છે

જેમ એક ગુરૂની સેવામા બે ચેલાએ લીલા કરી એજ પ્રમાણે અખડ સચ્ચિદાનન્દાનન્તસ્વરૂપ પરમાત્માના વિષ્ણુ રૂદ્રાદિ આદિ અનેક નામોમા આધુનિક સામ્પ્રદાયિક લોકોએ કરી છે વિષ્ણુ રૂદ્રાદિ નામોનો અર્થ પ્રથમ સમુલ્લાસમા કરી આવ્યા છીએ. એ પ્રમાણે સત્યાર્થ નહિ સમજી શૈવ, શાક્ત અને વૈષ્ણવાદિ સામ્પ્રદાયિક લોકો પરસ્પર એક બીજાની નિન્દા કર્યા કરે છે. એ મન્દ બુદ્ધિઓ જરા પણ વિચાર નથી કરતા કે વિષ્ણુ, રૂદ્ર અને શિવાદિ નામો એક અદ્વિતીય સર્વ નિયન્તા સર્વાન્તર્યામી જગદીશ્વરના અનેક ગુણ કર્મ સ્વભાવના વાચક છે. શુ એવા લોકો ઉપર ઇશ્વરનો કોપ નહિ થાય. જુઓ, ચક્રાંકિત વૈષ્ણવોની અદ્ભૂત માયા—

तापः पुण्ड्रं तथा नाम माला मन्त्रस्तथैव च ।
अमी हि पञ्च संस्काराः परमैकान्तहेतवः ॥
अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते । इति श्रुतेः ॥
रामा. जपटलपद्धतौ ॥

અર્થ-શખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મના ચિન્હોને અગ્નિમા તપાવી ભુજાના મૂળમા ડામ દઇ પછી દૂધવાળા પાણિમા ડુબાવે છે અને કોઈ એ દૂધને પણ પી જાય છે એ દૂધમા મનુષ્યના માસનો સ્વાદ પણ સ્પષ્ટ આવતો હોવો જોઇએ એવા એવા કર્મોથી પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત થવાની આશા રાખે છે. તેઓ કહે છે કે શખ ચક્રાદિથી શરીર તપાવ્યા શિવાય જીવ પરમાત્માને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી કારણ કે-(**आम**) અર્થાત્ તે કાચો છે જેમ રાજ્યના સીલ, પટો આદિ જાણી રાજ પુરૂષને સમજી તેનાથી સર્વ લોકો ડરે છે તેમ વિષ્ણુના શખ ચક્રાદિ આયુધોના ચિન્હો જોઇ યમરાજા અને તેના ગણો ડરે છે અને કહે છે કે-

दोहाः—बाना बडा दयालका, तिलक छाप और माल ।
यम डरपै कालू कहे, भय माने भूपाल ॥

ભગવાનનુ બાનુ તિલક, છાપ અને માળાનુ ધારણ કરવુ તે છે. જેનાથી યમરાજ અને રાજા પણ ભય પામે છે. (**पुण्ड्रम्**) ત્રિશૂળના જેવુ કપાળમા ચિન્હ કાઢવુ (**नाम**) નારાયણદાસ, વિષ્ણુદાસ આદિ અર્થાત્ દાસ શબ્દાન્ત નામ રાખવુ (**माला**) કમલગટ્ટાની માળા રાખવી અને પાચમો મન્ત્ર, જેવો કે-

ओं नमो नारायणाय

એ મંત્ર સાધારણ મનુષ્યોને માટે બનાવ્યો છે તથા —

श्रीमन्नारायणचरणं शरणं प्रपद्ये, श्रीमते नारायणाय नमः
श्रीमते रामानुजाय नमः ।

ઈત્યાદિ મત્ર ધનાઢય અને માન્ય પુરૂષોને માટે બનાવી રાખ્યા છે. જુઓ, એ પણ એક દુકાન જ થઈ ! જેવુ મ્હોટુ એવુ તિલક ! ચક્રાકિત લોકો એ પાચ સસ્કારોને મુકિતનો હેતુ માને છે. એ મત્રોના અર્થો આ પ્રમાણે છે.

હુ નારાયણને નમસ્કાર કરૂ છુ.

હુ લક્ષ્મી યુકત નારાયણના ચરણારવિન્દના શરણને પ્રાપ્ત થાઉ છુ

હુ શ્રીયુકત નારાયણને નમસ્કાર કરૂ છુ (શોભાવાળા નારાયણને નમસ્કાર હો) જેમ વામમાર્ગીઓ પાચ મકાર માને છે તેમ ચક્રાકિત લોકો પાચ સસ્કાર માને છે. શખ, ચક્રથી ડામ દેવામા જે વેદ મત્ર એ લોકોએ પ્રમાણિત કર્યો છે તે આ પ્રમાણે છે —

पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि विश्वतः ।
अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते शृतास इद्वहन्तस्तत्समाशत ॥ १ ॥
तपोष्पवित्रं विततं दिवस्पदे ॥ २ ॥
ऋ० मं९ सू० ८३ । मन्त्र १ । २ ॥

હે બ્રહ્માડ અને વેદોના પાલન કરનાર પ્રભો, સર્વસામર્થ્ય યુકત, સર્વશકિતમાન્ આપે મસારના સર્વ અવયવોને વ્યાપ્ત કરી રાખ્યા છે આપ વ્યાપક અને પવિત્ર સ્વરૂપ છો બ્રહ્મચર્ય સત્ય ભાષણ, શમ, દમ, યોગાભ્યાસ, જિતેન્દ્રિયત્વ, સત્સગ અને તપશ્ચર્યાથી રહિત અપરિપકવ જેનો આત્મા છે, તે તારા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી, તારા શુદ્ધ સ્વરૂપને, પૂર્વોકત તપોથો જેનો આત્મા પવિત્ર થયો છે તેજ, તપ અને સદાચરણથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, ૧

પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માની સૃષ્ટિમા જે પવિત્રાચરણ રૂપ તપ કરે છે તેજ પરમાત્માને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે ૨

હવે વિચારવુ જોઇએ કે રામાનુજીય લોકો એ મત્રથી ચક્રાકિત થવુ કેવી રીતે સિદ્ધ કરે છે ! કહો તો ખરા, એ લોકો વિદ્વાન્ હતા કે અવિદ્વાન્ ? જો કહો કે વિદ્વાન્ હતા, તો એ મત્રનો અસભવિત અર્થ કેમ કર્યો, ! એ મત્રમા "अतप्ततनू" શબ્દ છે પણ "अतप्तभुजैकदेश" નથી, "अतप्ततनू" નખ શિખાગ્રપર્યન્ત સમુદાયનો વાચક છે જો એજ પ્રમાણથી ચક્રાકિત લોકો અગ્નિથી તપાવવુ સિદ્ધ કરતા હોય તો ભાડભુજાની ભાડમા (ભઠ્ઠીમા) પોતાના શરીરને બાળી ભસ્મ કરે તો પણ એ મત્રથી વિરૂદ્ધ છે, કારણ કે એ મત્રમા તપ. પદ વાચ્ય સત્ય ભાષણાદિ પવિત્ર કર્મ છે.

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः ॥
तैत्तिरी० प्र० १० । अ० ८ ॥

ઇત્યાદિને તપ કહેલ છે. (ऋतं तप) યથાર્થ શુદ્ધ ભાવ, સત્ય માનવુ, સત્ય બોલવુ, સત્ય કરવ, મનને અધર્મમા જવા ન દેવુ, બાહ્યેન્દ્રિયોને અધર્મમા જતી રોકવી, શરીર ઇંદ્રિયો અને મનથી શુભ કર્મો આચરવા, વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્રોનુ પઠન પાઠન કરવુ, વેદાનુકૂળ આચરણ કરવુ ઇત્યાદિ ધાર્મિક કર્મોનુ નામ તપ છે ધાતુને તપાવી ચામડીને બાળવી એનુ નામ તપ નથી જુઓ ચક્રાંકિત લોકો પોતાને મ્હોટા વૈષ્ણવ માને છે પરતુ પોતાની પરમ્પરા અને કુકર્મ ઉપર ધ્યાન આપતા નથી. એનો મૂળ પુરૂષ " શઠકોપ " થયો છે ચક્રાંકિતનો ભક્તમાળ નામનો ગ્રન્થ છે જેનો બનાવનાર " નાભો ડૂમ છે[1] " તેમા લખ્યુ છે કે –

विक्रीय शूर्पं विचचार योगी ॥

શઠકોપયોગી સુપડા બનાવી વેચતો હતો. અર્થાત્ તે કંજર જાતિમા ઉત્પન્ન થયો હતો જ્યારે એણે બ્રાહ્મણો પાસ ભણવા ઇચ્છયુ હશે ત્યારે બ્રાહ્મણોએ એનો તિરસ્કાર કર્યો હશે જેથી તેણે બ્રાહ્મણોથી વિરૂદ્ધ સામ્પ્રદાયિક તિલક ચક્રાંકિત આદિ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ મનમાની વાતો ચલાવી હશે એનો ચેલો " મુનિવાહન " થયો, જે ચાડાલવર્ણમા ઉત્પન્ન થયો હતો, એનો ચેલો " યાવનાચાર્ય " થયો જે યવનકુળમા ઉત્પન્ન થયો હતો, એનુ બીજુ નામ ' યામુનાચાર્ય " પણ કહેવાય છે ત્યારપછી " રામાનુજ ' ઉત્પન્ન થયો, જે બ્રાહ્મણ કુલોત્પન્ન હોઈ ચક્રાંકિત થયો એની પહેલા થોડા ઘણા ભાષામા ગ્રન્થો રચાયા હતા, તેને રામાનુજે સસ્કૃતનો અભ્યાસ કરી સસ્કૃત શ્લોકબદ્ધ કર્યા, અને શારીરક સૂત્ર ઉપર તથા ઉપનિષદ્ ઉપર શકરાચાર્યની વિરૂદ્ધ ટીકા લખી એણે શકરાચાર્યની ઘણી નિન્દા કરી, શકરાચાર્યનો મત એવો છે કે જીવ અને બ્રહ્મ એક છે બીજી કોઈ વાસ્તવિક વસ્તુ નથી જગત્ પ્રપચાત્મક મિથ્યા એટલે માયારૂપ અનિત્ય છે

રામાનુજ એનાથી વિરૂદ્ધ કહે છે જેમકે જીવ, બ્રહ્મ અને માયા એ ત્રણે નિત્ય છે. બ્રહ્માતિરિક્ત જીવ અને કારણ વસ્તુ ન માનવી એ જેમ શકરાચાર્યનો મત ઠીક નથી. તેમજ રામાનુજનો વિશિષ્ટાદ્વૈત અર્થાત્ જીવ અને માયા સહિત ઇશ્વર એક છે–એ પ્રમાણે ત્રણ વસ્તુ માનવી અને અદ્વૈત કહેવુ સર્વથા વ્યર્થ છે ઇશ્વરને આધીન જીવને સર્વથા માનવો, તિલક, માળા, મૂર્ત્તિપૂજનાદિ પાખડ મત ચલાવવા ઇત્યાદિ ખરાબ વાતો ચક્રાંકિતમા છે જેવા ચક્રાંકિત વેદ વિરોધી છે, એવા શકરાચાર્યના મતાનુયાયીઓ વિરોધી નથી.

(પ્રશ્ન) મૂર્તિપૂજા ક્યાથી ચાલી ?

(ઉત્તર) જૈનોથી

---

૧ ડૂમનો અર્થ ભંગી થાય છે.

(પ્રશ્ન) જૈનોએ ક્યાથી ચલાવી ?

(ઉત્તર) પોતાની મૂર્ખતાથી.

(પ્રશ્ન) જૈન લોકો કહે છે કે શાન્ત ધ્યાનાવસ્થિત બેઠેલી મૂર્ત્તિને જોઈ જીવનુ એવુ જ શુભ પરિણામ થાય છે,

(ઉત્તર) જીવ ચેતન છે અને મૂર્ત્તિ જડ છે તો શુ મૂર્ત્તિની માફક જીવ પણ જડ થઈ જશે ? મૂર્ત્તિપૂજા કેવળ પાખડ છે, અને જૈનોએ ચલાવી છે માટે તેનુ ખડન બારમા સમુલ્લાસમા કરવામા આવશે.

(પ્રશ્ન) શાક્ત આદિઓની મૂર્ત્તિમા જૈનોનુ અનુકરણ નથી. કારણ કે જૈનોની મૂર્ત્તિ સદૃશ શાક્ત આદિની મૂર્ત્તિઓ નથી

(ઉત્તર) ઠીક છે જો જૈનોની મૂર્ત્તિ સમાન બનાવત તો જૈન મતમાં મળી જાત માટે જૈનોની મૂર્ત્તિઓથી વિલક્ષણ બનાવી, જૈનોથી વિરૂધ્ધ કરવુ એ એઓનું કામ હતુ, જૈનોએ મૂર્ત્તિઓ નગ્ન ધ્યાનાવસ્થિત અને વિરક્ત મનુષ્યાકાર બનાવી તો એનાથી વિરૂધ્ધ વૈષ્ણવોએ યથેષ્ટ શૃગારિત સ્ત્રીસહિત રગ રાગ, ભોગ અને વિષયાસક્તિવાળી ઉભી અને કોઇ ઠેકાણે બેઠેલી બનાવી જૈન લોકો શખ અને ઘટ આદિ વાજા નથી વગાડતા જ્યારે એ લોકો મ્હોટો કોલાહલ કરી મૂકે છે. એવી લીલા કરવાથીજ વૈષ્ણવાદિ સામ્પ્રદાયિક પોપોના ચેલાઓ જૈનોની જાળમાથી બચી એ લીલામા આવી ફસ્યા, અને વ્યાસ આદિ મહર્ષિઓના નામથી મન માન્યા અસભવિત ગાથા-યુક્ત ગ્રન્થો બનાવ્યા એનુ નામ પુરાણ રાખી કથા કરવા માડયા ત્યારબાદ એવી એવી વિલક્ષણ માયા રચવા માડયા કે પાષાણ આદિની મૂર્ત્તિઓ બનાવી પહાડ અથવા જગલમા ગુપ્ત રીતે દાટી આવ્યા પછી પોતાના ચેલાઓમા પ્રસિધ્ધ કર્યું કે મને રાતમા મહાદેવ, પાર્વતી, રાધા, કૃષ્ણ, સીતા, રામ, લક્ષ્મી, નારાયણ, ભૈરવ અથવા હનુમાન્ આદિએ કહ્યુ છે કે હુ અમુક ઠેકાણે છુ, મને ત્યાથી લાવી મન્દિરમા સ્થાપના કર, અને તુજ મ્હારો પૂજારી થા તો હુ મનોવાછિત ફળ આપીશ જ્યારે આખના આધળા અને ગાઠના પૂરા, લોકોએ પોપજીની લીલા સાભળી ત્યારે તો સાચીજ માની લીધી એવી મૂર્તિ ક્યા છે, લોકોએ પૂછ્યુ ત્યારે એ પોપજીએ કહ્યુ કે અમુક પહાડમા અથવા જગલમા છે ચાલો મારી સાથે હુ બતાવુ. ત્યારે એ આધળાઓ એ ધૂર્ત્તની સાથે ચાલ્યા અને ત્યા જઈ ને જ્યારે જોયુ ત્યારે તો તે લોકો આશ્ચર્યિત થઈ પોપોના પગમા પડી કહેવા લાગ્યા કે આપની ઉપર આ દેવતાની મહતી કૃપા છે ચાલો અમે મન્દિર બનાવી આપીએ છીએ, આપ એમા સ્થાપના કરો અને આપજ પૂજારી બનો, અમે પણ આ પ્રતાપી દેવતાના

દર્શન સ્પર્શન કરી મનોવાછિત ફળ મેળવીશુ. જ્યારે એકે આવી લીલા રચી ત્યારે તેને જોઈ બીજા પોપ લોકોએ પણ પોતાની જીવિકાને માટે છલકપટથી મૂર્તિઓ સ્થાપિત કરવા માડી

(પ્રશ્ન) પરમેશ્વર નિરાકાર છે તે ધ્યાનમા આવી શકતો નથી, માટે મૂર્તિ અવશ્ય હોવી જોઇએ કદાપિ ન કરે તેના કરતા મૂર્તિ સામે હાથ જોડી પરમેશ્વરનુ સ્મરણ કરે તો એમા શી હાનિ છે?

(ઉત્તર) જ્યારે પરમાત્મા નિરાકાર અને સર્વવ્યાપક છે તો પછી તેની મૂર્તિ બની શકે નહિ જો મૂર્તિને જોઈ પરમાત્માનુ સ્મરણ થતુ હોય તો જેનાથી મનુષ્યકૃત મૂર્તિઓ બને છે એવા અદ્ભુત રચનાયુક્ત પરમાત્માએ બનાવેલા પૃથ્વી પહાડ આદિને જોઈ શુ પરમેશ્વરનું સ્મરણ નથી થઈ શકતુ? જો તમે કહો કે મૂર્તિ જોવાથી પરમેશ્વરનુ સ્મરણ થાય છે તો એ તમારુ કહેવુ સર્વથા અસત્ય છે કારણ કે એકાંતમા મૂર્તિને ન જોવાથી ઈશ્વરનુ સ્મરણ નહિ થાય તેથી મનુષ્ય ચોરી, જારકર્મ આદિ કુકર્મ કરવામા પ્રવૃત્ત થઈ જશે કારણ કે તે સમજશે કે અત્યારે આ ઠેકાણે મને કોઈ દેખતુ નથી એમ સમજી જરૂર પાપ કરવા મંડી જશે ઈત્યાદિ પાષાણાદિ મૂર્તિ પૂજવામા અનેક દોષો છે પરન્તુ જો પાષાણાદિ મૂર્તિ ન માનવામા આવે અને સર્વ-વ્યાપક, સર્વાન્તર્યામી, ન્યાયકારી પરમાત્માને સર્વજ્ઞ સર્વત્ર પોતાની સમીપ શુભાશુભ કર્મનો દ્રષ્ટા જો માનવામા આવે તો પાપ કરવુ તો દૂર રહ્યુ, કિન્તુ ખરાબ વિચાર પણ કરી શકે નહિ જો હુ મન અને વચનથી પાપ કરીશ તો સર્વાન્તર્યામીના ન્યાયદડ ભોગવ્યા શિવાય કદિપણ છૂટીશ નહિ એમ તે નક્કી સમજે છે સાકર સાકર કરવાથી જેમ મ્હો મીઠુ થતુ નથી, તથા લીમડો લીમડો કહેવાથી મ્હો કડવુ થતુ નથી–ચાખવાથી જ મીઠાશ અને કડવાશની ખબર પડે છે તેમ ઈશ્વરના કેવળ નામસ્મરણથી કશુ પણ ફળ મળતુ નથી.

(પ્રશ્ન) શુ નામ લેવુ સર્વથા મિથ્યા છે? નામસ્મરણનુ તો સર્વ પુરાણોમા ઘણુ માહાત્મ્ય વર્ણવ્યુ છે

(ઉત્તર) તમારી નામ લેવાની રીતિ સારી નથી. જે રીતે તમે નામસ્મરણ કરો છો તે રીતિ ખોટી છે

(પ્રશ્ન) અમારી રીતિ કેવી છે?

(ઉત્તર) વેદ-વિરુદ્ધ

(પ્રશ્ન) ત્યારે તમે હવે વેદોક્ત નામસ્મરણની રીતિ બતાવો.

(ઉત્તર) નામ સ્મરણ એવા પ્રકારથી કરવુ જોઇએ કે જેમ ઇશ્વરનુ નામ 'ન્યાયકારી' છે તો એ નામનો જે અર્થ થાય છે "જેમકે પરમાત્મા સર્વનો યથાવત્ ન્યાય કરે છે" તે અર્થનુ ગ્રહણ કરી સર્વદા ન્યાય્ય વ્યવહાર કરવો અન્યાય કદિપણ ન કરવો. જો એ પ્રમાણે નામસ્મરણ થાય તોજ મનુષ્યનુ કલ્યાણ થઈ શકે છે

(પ્રશ્ન) અમે પણ જાણીએ છીએ કે પરમાત્મા નિરાકારછે પણ એમણે શિવ, વિષ્ણુ, સૂર્ય, અને દેવી આદિનુ શરીર ધારણ કરી રામકૃષ્ણાદિનો અવતાર લીધો, માટે એમની મૂર્તિ થાય છે શુ એ વાત ખોટી છે ?

(ઉત્તર) હા, ખોટી છે કારણ કે "अज एकपात्" "अकायम्" ઇત્યાદિ વિશેષણોથી વેદોમાં જન્મ મરણાદિથી રહિત વર્ણવ્યો છે યુક્તિથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે ઇશ્વર કદિ પણ અવતાર લેતો નથી, જે આકાશવત્ સર્વત્ર વ્યાપક અનન્ત અને સુખદુઃખથી રહિત છે તે ન્હાનકડા વીર્ય અને ગર્ભાશયમા કેવી રીતે આવી શકે ? જે એકદેશીય હોય તેનુજ આવવુ જવુ થઈ શકે છે જે અચલ અને અદૃશ્ય છે, જેના શિવાય પરમાણુ જેટલી પણ જગ્યા ખાલી નથી એનો અવતાર વન્ધ્યાના પુત્રનો વિવાહ કરી તેના પૌત્રનુ દર્શન કરવા બરાબર છે

(પ્રશ્ન) જ્યારે પરમાત્મા વ્યાપક છે તો મૂર્તિમા પણ છે તોપછી ગમે તે પદાર્થમા ઇશ્વર ભાવના કરી પૂજવામા આવે તો એમા ખોટુ શુ ? જુઓ —

न काष्ठे विद्यते देवो न पाषाणे न मृण्मये ।
भावे हि विद्यते देवस्तस्माद् भावो हि कारणम् ॥

પરમાત્મા લાકડામા, પાષાણમા કે માટીથી બનાવેલા પદાર્થોમા નથી, પણ ભાવનામા છે, માટે જ્યા ભાવના કરીએ ત્યા પરમાત્મા સિદ્ધ થાય છે

(ઉત્તર) જ્યારે પરમાત્મા સર્વત્ર વ્યાપક છે તો પછી અમુક વસ્તુમાજ ભાવના કરવી અને અમુકમા ન કરવી એ ચક્રવર્તી રાજાની સર્વ સત્તા ખેંચી લઈ તેને એક ન્હાની ઝુપડીના સ્વામી બનાવ્યા જેવુ થાય છે એ કેટલુ બધુ અપમાન છે'' માટે એમ કરવાથી તમે પરમાત્માનુ ઘણુ અપમાન કરો છો જો તમે પરમાત્માને સર્વવ્યાપક માનોછો તો પછી વાડીમાથી ફુલ અને પત્ર તોડી શા માટે ચડાવો છો ? ચન્દન ઘસીને શા માટે લગાવો છો ? ધૂપને શા માટે બાળો છો ? ઘટ, ઝાઝ, પખાજ આદિને લાકડીવતી શામાટે વગાડો છો ? માથામા પરમાત્મા તો છે તો પછી શામાટે માથુ નમાવો છો ? અન્ન, જળ આદિમા પણ છે તો પછી નૈવેદ્ય શામાટે ધરો છો ? તમે વ્યાપકની પૂજા કરો છો કે વ્યાપ્યની ? જો વ્યાપકની કરતા હોતો પાષાણ

અને લાકડી આદિ ઉપર ચન્દન પુષ્પાદિ શામાટે ચડાવો છો ? જો વ્યાપ્યની પૂજા કરતા હોતો "અમે પરમેશ્વરની પૂજા કરીએ છીએ" એમ ખોટુ શા માટે બોલો છો ? "અમે પાષાણ આદિના પૂજારી છીએ," એમ સાચુ શા માટે બોલતા નથી ?

કહો, "ભાવ" સાચો છે કે ખોટો ? જો કહો કે સાચો, તો પરમેશ્વર તમારા ભાવને આધીન હોવાથી બન્ધ થઈ જશે જો ભાવ સાચો હોય તો મૃત્તિકામા સુવર્ણ, રજત્ આદિની, પાષાણમા હીરા પન્ના–પરવાળા આદિની, સમુદ્રના ફીણમા મોતી આદિની, પાણીમા ઘી, દૂધ અને દહીં આદિની અને ધૂળમા મેંદો તથા સાકર આદિની ભાવના કરી મૃત્તિકા આદિને સુવર્ણાદિ શા માટે બનાવતા નથી તમે લોકો દુખની ભાવના તો કદિપણ કરતા નથી તો પછી એ કેમ થાય છે ? સુખની ભાવના તો સદૈવ કરો છો તે કેમ મળતુ નથી ? આંધળો માણસ નેત્રની ભાવના કરી શામાટે દેખતો નથી ? મરવાની ભાવના તો કોઈ નથી કરતુ શામાટે મરી જાય છે ? માટે તમારી ભાવના સાચી નથી જે પદાર્થ જેવો હોય તે પદાર્થને તેવો માનવો એ ભાવના કહેવાય છે જળને જળ માનવુ, અગ્નિને અગ્નિ માનવો તેનુ નામ ભાવના છે અને જળને અગ્નિ અને અગ્નિને જળ માનવુ એ અભાવના છે, માટે તમે ભાવનાને અભાવના અને અભાવનાને ભાવના કહો છો

(પ્રશ્ન) વેદમત્રથી જ્યા સુધી આવાહન કરવામા નથી આવતુ ત્યાસુધી દેવતા આવતા નથી પણ જ્યારે વેદમત્રથી આવાહન કરવામા આવે છે ત્યારે દેવ હાજર થાય છે, અને વિસર્જન કરવાથી ચાલ્યા જાય છે

(ઉત્તર) જો મન્ત્ર ભણી આવાહન કરવાથી દેવતા આવે છે તો પછી મૂર્ત્તિ ચેતન કેમ થતી નથી ? વિસર્જન કરવાથી પાછા ચાલ્યા કેમ નથી જતા ? દેવતા ક્યાથી આવે છે અને ક્યા જાય છે ? પરમાત્મા સર્વત્ર પૂર્ણ હોવાથી નથી આવતો અને નથી જતો જો તમે મત્ર બળથી પરમેશ્વરને બોલાવતા હો તો એજ મત્રોથી તમારા મરેલા પુત્ર આદિના શરીરમા એ જીવને શામાટે નથી બોલાવતા ? શત્રુના શરીરમા જીવાત્માનુ વિસર્જન કરી શત્રુઓને શામાટે નથી મારી નાખતા ? અરે ભોળા ભાઇઓ ! એ પોપ લોકો તમને ઠગીને પોતાનુ પ્રયોજન સિદ્ધ કરે છે વેદોમા પાષાણાદિની મૂર્ત્તિપૂજા તથા પરમેશ્વરના આવાહન અને વિસર્જન બોધક એક અક્ષર પણ નથી

(પ્રશ્ન)

प्राणा इहागच्छन्तु सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा ।
आत्मेहागच्छतु सुखं चिरं तिष्ठतु स्वाहा ।
इन्द्रियाणीहागच्छन्तु सुख चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा ॥

ઇત્યાદિ મન્ત્રો હોવા છતા કેમ કહો છો કે નથી ?

(ઉત્તર) અરે ભોળા ભાઇઓ બુદ્ધિનો થોડો તો ઉપયોગ કરો, એ વેદ મન્ત્ર નથી પણ કપોલ કલ્પિત વામ માર્ગીઓના વેદ વિરૂધ્ધ તન્ત્ર ગ્રન્થોની પંક્તિઓ છે

(પ્રશ્ન) શુ તન્ત્રો ખોટા છે ?

(ઉત્તર) હા, સર્વથા ખોટા છે આવાહન, પ્રતિષ્ઠાપનાદિ અને પાષાણાદિ મૂર્ત્તિપૂજા વિષયક એક મન્ત્ર પણ વેદમા નથી " स्नान समर्पयामि " ઇત્યાદિ વચનો પણ નથી કિબહુના આટલુ પણ વેદમા નથી કે " पाषाणादिमूर्तिं रचयित्वा मन्दिरेषु संस्थाप्य गन्धादिभिरर्चयेत् ॥ પાષાણાદિની મૂર્તિપૂજા બનાવી, મન્દિરોમા સ્થાપિત કરી અને ચદન અક્ષત આદિથી પૂજવી

(પ્રશ્ન) જો વેદમા વિધિ નથી તો ખડન પણ ન હોવુ જોઇએ કારણ કે " प्राप्तौ सत्या निषेध ॥ મૂર્ત્તિનુ વિધાન હોય તોજ ખડન થઇ શકે છે

(ઉત્તર) વિધિ તો નથી પણ પરમેશ્વરને બદલે કોઇ બીજાને ન પૂજવા, ન માનવા ઇત્યાદિ નિષેધો તો છે શુ અપૂર્વ વિધિ થતો નથી? સાભળો

अन्धन्तमः प्रविशन्ति येऽसम्भूतिमुपासते ।
ततो भूय इव ते तमो य उ सम्भूत्याꣳ रताः । १ ॥ यजु० ॥ अ० ४० ।
मं० ९ ॥ न तस्य प्रतिमा अस्ति ॥ २ ॥ यजु० ॥ अ० ३२ ।

यद्वाचानभ्युदितं येन वागभ्युद्यते
तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ३ ॥
यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनो मतम् ।
तदेव ब्रह्म त्व विद्धि नेद यदिदमुपासते ॥ ४ ॥
यच्चक्षुषा न पश्यति येन चक्षूंषि पश्यन्ति ।
तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ५ ॥
यच्छ्रोत्रेण न शृणोति येन श्रोत्रमिदꣳ श्रुतम् ।
तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ६ ॥
यत्प्राणेन न प्राणिति येन प्राणः प्रणीयते ।
तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ७ ॥ केनोपनि० ॥

જે અસભૂતિ એટલે અનાદિ પ્રકૃતિને બ્રહ્મના સ્થાનમા માની ઉપાસના કરે છે, તે અન્ધકાર એટલે અજ્ઞાન અને દુખ સાગરમા ડુબી જાય છે. અને જે પ્રકૃતિજન્ય પૃથ્વીઆદિ

ભૂત, પાષાણ, વૃક્ષ અને મનુષ્યના શરીરની ઉપાસના બ્રહ્મના સ્થાનમા કરે છે, તેઓ તો તેના કરતા પણ વધારે ઘોર દુ ખ રૂપ નરકમા પડી મહાન્ કલેશ ભોગવે છે. ૧

જે સર્વવ્યાપક નિરાકાર પરમાત્મા છે, તેની પ્રતિમા (પરિમાણ, સાદૃશ્ય અથવા મૂર્ત્તિ) નથી ૨

જે વાણીનો વિષય નથી (આ જળ છે, લ્યો, એવો વિષય નથી) પણ જેની સત્તાથી વાણીની પ્રવૃત્તિ થાય છે તેને તુ બ્રહ્મ સમજ અને તેનીજ ઉપાસના કર, તેનાથી જે ભિન્ન છે તે ઉપાસનીય નથી ૩

જે મનથી સપૂર્ણ રીતે મનનગોચર થઈ શકતો નથી અને જે મનને જાણે છે તેનેજ તુ બ્રહ્મસમજ અને તેનીજ ઉપાસના કર તેનાથી ભિન્ન જીવ અને અન્ત કરણને બ્રહ્મના સ્થાનમા ઉપાસના કર. ૪

જેને આખ જોઈ શકતી નથી પણ જેની સત્તાથી આખ જોઈ શકે છે તેને તુ બ્રહ્મ સમજ, અને તેનીજ ઉપાસના કર, તેનાથી ભિન્ન સૂર્ય, અગ્નિ અને વિદ્યુત્ આદિ જડ પદાર્થોની બ્રહ્મના સ્થાનમા ઉપાસના ન કર ૫

જે કાનથી સભળાતો નથી પણ કાન જેની સત્તાથી સાભળે છે તેનેજ તુ બ્રહ્મ સમજ અને તેનીજ ઉપાસના કર, તેનાથી ભિન્ન શબ્દાદિને બ્રહ્મના સ્થાનમા માની ઉપાસ નહિ ૬

જે પ્રાણોથી ચલાયમાન થતો નથી પણ જેનાથી પ્રાણ ચાલી શકે છે તેનેજ તુ બ્રહ્મ સમજ અને તેનીજ ઉપાસના કર, તેનાથી ભિન્ન વાયુ આદિને તેના સ્થાનમા માની ઉપાસ નહિ. ઇત્યાદિ ઘણા નિષેધો છે નિષેધ જેમ પ્રાપ્તનો થાય છે, તેમ અપ્રાપ્તનો પણ થાય છે "પ્રાપ્ત નિષેધ" એટલે જેમ કોઈ અમુક સ્થાને બેઠો તેને ત્યાથી ઉઠાડી મૂકવો, "અપ્રાપ્ત નિષેધ" જેમકે હે પુત્ર ! તુ કદીપણ ચોરી કરીશ નહિ, કુવામા પડીશ નહિ, દુષ્ટોનો સગ કરીશ નહિ અને વિદ્યાહીન રહીશ નહિ ઇત્યાદિ અપ્રાપ્ત નિષેધ કહેવાય છે. માટે મનુષ્યના જ્ઞાનમા અપ્રાપ્ત, ઇશ્વરના જ્ઞાનમા પ્રાપ્તનો નિષેધ કરવામા આવે છે માટે પાષાણાદિ મૂર્તિપૂજા અત્યન્ત નિષિદ્ધ છે

(પ્રશ્ન) જો મૂર્ત્તિપૂજાથી પુણ્ય નથી તો પાપ પણ નથી

(ઉત્તર) કર્મ બે પ્રકારના છે, એક તો વિહિત્ અર્થાત્ જે વેદમા કર્તવ્ય તથા પ્રતિપાદિત છે જેમ કે સત્ય ભાષણ આદિ, બીજુ નિષિદ્ધ એટલે જેમ વિહિતનુ અનુષ્ઠાન કરવુ અને ન કરવાથી પાપ છે તેમ નિષિદ્ધનુ અનુષ્ઠાન ન કરવુ એ ધર્મ છે, જ્યારે વેદમા નિષિદ્ધ મૂર્તિપૂજા આદિ કર્મો કરો છો તો પાપ કેમ નહિ ?

(પ્રશ્ન) વેદ અનાદિ છે માટે પહેલા મૂર્તિનુ કામ પડતુ ન હોતુ કારણ કે તે વખતે દેવતા પ્રત્યક્ષ હતા. મૂર્તિપૂજા તો પછીથી તન્ત્ર અને પુરાણને આધારે ચાલી છે. જ્યારે મનુષ્યો

અલ્પ સામર્થ્યવાળા થઈગયા, પરમાત્માનુ ધ્યાન ન કરી શકયા ત્યારે મૂર્ત્તિનુ ધ્યાન કરવા લાગ્યા માટે મૂર્ત્તિ તો અજ્ઞાનીઓને વાસ્તે છે, પગથીએ પગથીએ જો ચડવામા આવે તો માળા ઉપર ચડી શકાય પણ જો પગથીઆ ઉપર ચડયા શિવાય ઉપર જવાને ઇચ્છવામા આવે તો તો કદિપણ જઈશકાતુ નથી માટે મૂર્ત્તિપૂજા એ પ્રથમ પગથીયુ છે મૂર્ત્તિ પૂજતા પૂજતા જ્યારે જ્ઞાન થશે અને અન્તઃકરણ શુદ્ધ થશે ત્યારે પરમાત્માનુ ધ્યાન કરી શકાશે જેમ લક્ષ્યવેધી પહેલા સ્થૂલ લક્ષ્યમા તીર અથવા ગોળી મારે છે અને પછી ધીરે ધીરે સૂક્ષ્મ લક્ષ્યને પણ વીંધે છે તેમ મનુષ્ય સ્થૂલ મૂર્ત્તિની પૂજા કરતો કરતો સૂક્ષ્મ બ્રહ્મને પણ પહોચી શકશે. છોકરીઓ ઢીંગલી ઢીંગલાની રમત ત્યાસુધી કરે છે કે જ્યા સુધી સાચા પતિને પ્રાપ્ત થતી નથી એવા પ્રકારથી મૂર્ત્તિપૂજા કરવી એ કોઇ દુષ્ટ કામ નથી

(ઉત્તર) જે જે વેદવિહિત છે, તે ધર્મ છે અને જે જે વેદ નિષિદ્ધ છે તે તે અધર્મ છે તમારા કહેવાથીજ મૂર્ત્તિપૂજા કરવી એ અધર્મ ઠરે છે જે જે ગ્રન્થ વેદ વિરુદ્ધ છે તેને પ્રમાણ તરીકે માનવા એ પણ નાસ્તિકપણુ છે સાભળો

नास्तिको वेदनिन्दकः ॥ १ ॥ मनु० २ । ११ ॥

या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ।

सर्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥ २ ॥

उत्पद्यन्ते च्यवन्ते च यान्यतोन्यानि कानिचित् ।

तान्यर्वाक्कालिकतया निष्फलान्यनृतानि च ॥ ३ ॥

मनु० अ० १२ । ९५ । ९६ ॥

મનુજી કહે છે કે જે વેદોની નિન્દા કરે છે, વેદોનુ અપમાન, ત્યાગ અથવા વેદ વિરુદ્ધ કામ કરે છે, તે નાસ્તિક કહેવાય છે ૧

જે ગ્રન્થો વેદબાહ્ય છે, જે ગ્રન્થો કુત્સિત પુરુષોએ બનાવ્યા છે, જે ગ્રન્થો મનુષ્યોને તથા સમાજને દુ:ખદ છે તે બધા નિષ્ફળ, અસત્ય અને અન્ધકાર રૂપ છે આ લોક તથા પરલોકમા દુ:ખદાયક છે ૨

જે ગ્રન્થો વેદવિરુદ્ધ છે તે આધુનિક હોવાથી શીઘ્ર નષ્ટ થઈ જાય છે માટે તે નિષ્ફળ, અસત્ય અને અમાનનીય છે ૩

એ પ્રમાણે બ્રહ્માથી લઇ મહર્ષિ જૈમિનિ પર્યન્તનો મત છે કે વેદ વિરુદ્ધ ન માનવુ જે વેદાનુકૂળ છે તેજ ધર્મ છે તેનેજ અનુસરીને ચાલવુ વેદ સત્યજ અર્થનુ પ્રતિપાદન કરે છે તંત્ર અને પુરાણ વેદવિરુદ્ધ હોવાથી ત્યાજ્ય છે વેદવિરુદ્ધ પુસ્તકોમા લખેલી મૂર્ત્તિપૂજા પણ અધર્મરૂપ છે મૂર્ત્તિપૂજા કરવાથી મનુષ્યનુ જ્ઞાન વધવાને બદલે ઘટી જાય છે જ્ઞાનવૃદ્ધિનો ઉપાય તો જ્ઞાની પુરુષોની સેવા અને સંગ છે. શુ કોઈ પાષાણાદિ

મૂર્તિપૂજા કરતો પરમેશ્વરને ધ્યાનમાં લાવી શકે છે? માટે મૂર્તિપૂજા પગથીયું છેજ નહિ મૂર્તિપૂજા એક મ્હોટો ખાડો છે કે જેમા પડવાથી મનુષ્યના ભુક્કા નિકળી જાય છે એ ખાડામા પડેલો માણસ કદીપણ નીકળી શકતો નથી કિન્તુ તેમાજ મરી જાય છે જેમ માળ ઉપર ચડવાને નિસરણી હોય છે તેમ ઇશ્વરને પ્રાપ્ત કરવાને સાધારણ વિદ્વાનથી લઇ પરમવિદ્વાન્ યોગીઓનો સત્સંગ, સદ્વિદ્યા અને સત્યભાષણ આદિ છે મૂર્તિપૂજા કરતા કરતા કોઇ જ્ઞાની થયા નથી ઉલટા મૂર્તિપૂજકો અજ્ઞાની રહી મનુષ્ય જીવનને વ્યર્થ ગુમાવી મરી ગયા છે વર્ત્તમાન અને ભાવી મૂર્તિપૂજકોની પણ એજ દશા છે મૂર્તિપૂજકો મનુષ્યજન્મ ના ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ ફળોથી રહિત રહે છે મૂર્તિપૂજા બ્રહ્મપ્રાપ્તિને માટે સ્થૂલ લક્ષ્યરૂપ નથી કિન્તુ ધાર્મિક વિદ્વાન્ અને સૃષ્ટિવિદ્યા છે સૃષ્ટિવિદ્યાને વધારતા વધારતા મનુષ્ય બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે મૂર્તિપૂજા એ ઢીંગલીના ખેલ જેવી પણ નથી કિન્તુ પ્રથમાક્ષરાભ્યાસથી લઇ સુશિક્ષા પ્રાપ્ત કરવી એજ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિમા ઢીંગલીના ખેલ જેવું છે જ્યારે સત્ય શિક્ષા અને વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરશે ત્યારેજ મનુષ્ય સત્યસ્વામી પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરી શકશે

(પ્રશ્ન) નિરાકારમા મન સ્થિર થવું કઠણ હોવાથી સાકાર મૂર્તિની પૂજા કરવી એ યોગ્ય છે

(ઉત્તર) સાકારમા મન સ્થિર કદિપણ થતું નથી કારણ કે મન સાકાર વસ્તુને ગ્રહણ કરી તેના એક અવયવમાથી બીજામાં અને બીજામાથી ત્રીજામા એમ દોડયા કરે છે પરન્તુ નિરાકાર પરમાત્મા અનન્ત હોવાથી મન પોતાના સામર્થ્યાનુસાર દોડે છે પણ અન્ત પામી શકતું નથી પરમાત્મા નિરવયવ હોવાથી મન ચચલ પણ થતું નથી, તેમના ગુણ કર્મ સ્વભાવમા ફરી ફરી આનન્દમા મગ્ન થઇ સ્થિર થઇ જાય છે જો મન સાકારમા સ્થિર થતું હોત તો સમ્પૂર્ણ જગતસ્થ પ્રાણીઓના મન સ્થિર થઇ જાત શા માટે મનુષ્ય સ્ત્રીમા, પુત્રમા, ધનમા અને મિત્રાદિ સાકાર પદાર્થમા ફસ્યો રહે છે. માટે માલુમ પડે છે કે જ્યા સુધી નિરાકારમા મન ન લગાડવામા આવે ત્યા સુધી મન શાન્ત થતું નથી અતએવ મૂર્ત્તિપૂજા અધર્મ છે

૨ મૂર્તિપૂજા નિમિત્તે મન્દિરોમા કરોડો રૂપીઆનો વ્યય કરી માણસો દરિદ્ર બને છે અને પ્રમાદી થાય છે.

૩ સ્ત્રી અને પુરૂષો મન્દિરોમા ભેગા થાય છે તેથી વ્યભિચાર અને લડાઇ બખેડા થાયછે અને રોગાદિ પણ ઉત્પન્ન થાય છે

૪ એનેજ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું સાધન માની મનુષ્ય પુરૂષાર્થ રહિત થઇ માનવ જન્મ વ્યર્થ ગુમાવે છે.

૫ અનેક પ્રકારના રૂપવાળી અને દુષ્ટ ચરિત્રવાળી મૂર્તિઓના પુજારીઓના એક મત થતા નથી તેથી વિરૂદ્ધ માર્ગમા ચાલી પરસ્પર ફુટ કરી દેશનો નાશ કરી નાખે છે

૬ મૂર્તિના ભરોસે શત્રુનો પરાભવ અને પોતાનો વિજય માની બેસે છે તેથી તે મૂર્ત્તિ-વિશ્વાસક પરાજય પામી રાજ્ય અને ધન સહિત શત્રુ સ્વાધીન થાયછે. શત્રુને આધીન

થઈ પોતે ભઠીયારાના ઘોડા તથા કુંભારના ગધેડાની માફક અનેક વિધ દુઃખ ઉઠાવે છે.

૭ જ્યારે કોઈ માણસ કોઈ બીજા માણસને કહે કે હુ તારા આસન ઉપર અને તારા નામ ઉપર પત્થરો ફેંકુ છુ તો તે માણસ ક્રોધિત થઈ સામા માણસને મારે છે. અથવા ગાળી દે છે, તો પછી જે લોકો પરમેશ્વરની ઉપાસનાને ઠેકાણે પાષાણાદિ મૂર્તિઓ રાખે છે તે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા લોકોનુ પરમાત્મા સત્યાનાશ કેમ ન કરે ?

૮ માણસો ભ્રાન્ત થઈ મન્દિર મન્દિરમા અને દેશ દેશાન્તરમા ભટકતા ફરેછે, દુઃખ પામે છે, ધાર્મિક, સાસારિક અને પારમાર્થિક કામોને નષ્ટ કરેછે ચોર આદિથી પીડાયછે અને ઠગાય છે

૯ જે દુષ્ટ પુજારીઓને ધન આપવામા આવે છે તે ધન વેશ્યામા, પરસ્ત્રીગમનમા, મદ્યમા, માસાહારમા અને લડાઈ ટટામા વ્યયિત થાય છે.

૧૦ માતા પિતા આદિ માનનીયોનુ અપમાન અને પાષાણાદિ મૂર્તિઓનુ માન કરી કૃતઘ્ન થાય છે

૧૧ એ મૂર્તિઓને કોઇ તોડી નાખે છે અથવા તો ચોરીને લઇ જાય છે ત્યારે હાય હાય કરી રોતા રહે છે

૧૨ પૂજારી પરસ્ત્રીઓનો સંગ કરે છે અને પુજારણ પરપુરૂષોનો સગ કરે છે અને પરસ્પર દુષિત થઈ સ્ત્રીપુરૂષના પ્રેમને ખોઈ બેસે છે.

૧૩ સ્વામી સેવક ભાવ આજ્ઞાના ઉલ્લઘનથી બરાબર રહેતો નથી એથી પરસ્પર વિરોધ કરી નષ્ટ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે

૧૪ જડનુ ધ્યાન કરનારનો આત્મા પણ જડબુદ્ધિવાળો થઈ જાય છે કારણ કે ધ્યેયનો જે જડત્વ ધર્મ છે તે અન્તઃકરણ દ્વારા આત્મામા અવશ્ય પ્રવિષ્ટ થઇ જાય છે

૧૫ પરમાત્માએ સુગન્ધિ પુષ્પાદિ પદાર્થો વાયુ અને જળની દુર્ગન્ધનુ નિવારણ કરી આરોગ્યતા આપે તે માટે બનાવ્યા છે, પુજારીઓ તેને તોડી નાખે છે, એ પુષ્પો સુગન્ધિ વડે જળ અને વાયુની કેટલી શુદ્ધિ કરત ? તેનો ખ્યાલ તે લોકોને આવતો નથી તે વચમા નાશ પામેલા પુષ્પો કાદવ આદિમા મળી સડી ઉલટા દુર્ગન્ધ ફેલાવે છે શુ પરમાત્માએ પત્થર પર ચડાવવાને વાસ્તે પુષ્પાદિ પદાર્થોને સુગન્ધિત બનાવ્યા છે ?

૧૬ મૂર્તિ ઉપર ચડેલા પુષ્પ, ચદન, અક્ષત અને જળ આદિ બધુ ભેગુ થઇ સડી જાય છે અને તે બધુ જ્યા ભેગું થઇ કિચડ મચ્યો હોય છે ત્યા એટલી બધી દુર્ગન્ધ મારે છે કે જાણે મનુષ્યનો મળ દુર્ગન્ધ મારતો હોય, એમ જણાય છે, એ બધી દુર્ગન્ધ

વાયુ દ્વારા બહુ જગ્યામા ફેલાઇ જાય છે અને તેથી હજારો જીવો સડી સડીને મરી જાય છે. ઇત્યાદિ કારણોથી મૂર્તિપૂજા સજ્જનોએ છોડવી જોઇએ જે લોકોએ પાષાણાદિ મૂર્તિની પૂજા કરી છે તે લોકો ઉપર કહેલા દોષોથી બચ્યા નથી વર્તમાન તથા ભાવી મૂર્તિપૂજકો પણ એ દોષથી બચવાના નથી

(પ્રશ્ન) અસ્તુ, સર્વથા મૂર્તિપૂજા ત્યક્તવ્ય રહો, પણ આર્યાવર્ત્તમા "પચ દેવપૂજા" એ શબ્દ પ્રાચીન અને લાંબા કાળથી પ્રચારમાં છે એની પૂજા કરવી એ "પચાયતનપૂજા" કહેવાય છે, તો શિવ, વિષ્ણુ, અમ્બિકા, ગણેશ અને સૂર્યની મૂર્તિ બનાવી પચાયતનપૂજા કરવી કે નહિ?

(ઉત્તર) મૂર્તિ કોઇની પણ બનાવવી નહિ પરન્તુ મૂર્તિમાન્ કે જે નીચે કહેવામા આવે છે તેની પૂજા એટલે સત્કાર કરવો "પચદેવપૂજા" અને "પચાયતનપૂજા" એ શબ્દો ઘણા સારા અર્થોના બોધક છે પરન્તુ બુદ્ધિહીન મૂઢ માણસોએ ઉત્તમ અર્થ છોડી દઈ નિકૃષ્ટ અર્થ લીધો છે. આજકાલની શિવઆદિની મૂર્તિ બનાવી પૂજવી એનુ તો ખડન કરી આવ્યા છીએ પરન્તુ હવે વેદોક્ત પચાયતનપૂજા, દેવપૂજા અને મૂર્તિપૂજા આ છે સાભળો —

मा नो वधीः पितरं मोत मातरम् ॥ यजु० । अ० १६ । मं० १५ ॥

आचार्य्यो ब्रह्मचर्येण ब्रह्मचारिणमिच्छते ॥ अथर्व० । कां० ११ । व० ५ । मं० १७ ॥

अतिथिर्गृहानागच्छेत् । अथर्व० ॥ कां १५ । व० १३ । मं० ६ ॥

अर्चत प्रार्चत प्रियमेधासो अर्चत ॥ ऋग्वेदे ॥

त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि ॥ तैत्तिरीयोपनि० ॥ वल्ली० १ । अनु० १ ॥

कतम एको देव इति स ब्रह्म त्यदित्याचक्षते ॥ शतपथ० ॥ कां० १४ । प्रपाठ० ६ । ब्राह्म० ७ । कंडिका १० ॥

मातृदेवो भव पितृदेवो भव आचार्यदेवो भव अतिथिदेवो भव ॥ तैत्तिरीयोपनि० ॥ व० १ अनु० ११ ॥

पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताः पतिभिर्देवरैस्तथा ।
पूज्या भूषयितव्याश्च बहुकल्याणमीप्सुभिः ॥
मनु० अ० ३ । ५५ ॥

उपचर्यः स्त्रिया साध्व्या सततं देववत्पतिः ॥ मनुस्मृतौ ॥

૧ માતા એ મૂર્તિમતી સાક્ષાત્ પૂજનીય દેવતા છે સન્તાનોએ માતાની તન મન ધનથી સેવા કરવી હિંસા અર્થાત્ માતાને કદિપણ દુઃખ દેવુ નહિ.

૨ પિતા એ દેવ છે માટે માતાની માફક તે પણ પૂજનીય છે

૩ આચાર્ય એ દેવ છે તેની પણ તન મન ધનથી સેવા કરવી.

૪ વિદ્વાન્ ધાર્મિક નિષ્કપટી સર્વની ઉન્નતિ ઇચ્છનાર જે અતિથિ છે તે પણ દેવ છે તે જગત્મા ભ્રમણ કરતો સત્ય ઉપદેશદ્વારા સર્વને સુખી કરે છે. અતએવ તે પણ સેવનીય છે

૫ સ્ત્રીને માટે પતિ દેવ છે અને પતિને માટે સ્ત્રીપણ દેવતા છે. અતએવ પરસ્પર પૂજનીય છે.

એ પાચ મૂર્તિમાન્ દેવ છે એના સંગથી મનુષ્ય દેહની ઉત્પત્તિ, પાલન, સત્યશિક્ષા. વિદ્યા અને સત્ય ઉપદેશની પ્રાપ્તિ થાય છે એજ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનાં પગથીયા છે. જે લોકો એની સેવા નહિ કરી પાષાણાદિ મૂર્તિને પૂજે છે તે અતીવ વેદવિરોધી છે

(પ્રશ્ન) માતા પિતા આદિની સેવા કરી જો મૂર્તિપૂજા કરવામા આવે તો કોઇપણ દોષ નથી.

(ઉત્તર) પાષાણાદિ મૂર્તિપૂજાનો સર્વથા ત્યાગ કરી માતા પિતા આદિ મૂર્તિમાન્નીજ સેવા કરવામાં કલ્યાણ છે ઘણા અનર્થની વાત છે કે માતા પિતા આદિ સાક્ષાત્ સુખદાયક દેવોને છોડી પાષાણ આદિ અદેવને માથુ નમાવવુ લોકોને પસંદ પડે છે પાષાણાદિને લોકોએ દેવ એને માટે માન્યા છે કે જો માતા પિતા પાસે નૈવદ્ય અથવા ભેટ પૂજા ધરીશુ તો તે પોતે ખાઇ જશે અને ભેટ પૂજા પણ લઇ લેશે અમારા હાથમા અથવા મુખમા કઇ પણ આવશે નહિ, માટે પાષાણાદિની મૂર્તિ બનાવી તેની આગળ નૈવદ્ય ધરી ઘટાનાદ ટટ અને પૂ પૂ કરી શંખ વગાડી કોલાહલ કરી તેને અંગુઠો બતાવી માલ ખાઇ જવાની યુક્તિ રચીછે !

त्वमङ्गुष्ठ गृहाण भोजनं पदार्थं वा अहं ग्रहीष्यामि

જેમ કોઇ માણસ અમુક માણસને ચીડવે કે તુ અંગુઠો લે અને હુ તારી પાસથી બધો માલ ગટ કરી જઇશ-બસ એવીજ રીત પૂજારીઓએ કરી છે, પૂજારી શબ્દનો અર્થ પૂજા+અરિ-પૂજારિ પૂજા એટલે સત્કર્મના “ અરિ ” એટલે જે શત્રુ છે તે પૂજારી છે, ચટકતી મટકતી ચળકતી ઝળકતી મૂર્તિઓ બનાવી ઠાઠ માઠ કરી ઠગ બની એ લોકો બિચારા નિર્બુદ્ધિ અનાથોના માલ લૂટી મોજ ઉડાવે છે. આ વખતમા જો કોઇ ધાર્મિક રાજા હોત તો એ પાષાણ-પ્રિય લોકોને પત્થર તોડવાના, ઘડવાના, ઘર બનાવવાના કામમા લગાવી ખાવા પીવાનુ આપી નિર્વાહ કરાવત.

(પ્રશ્ન) જેમ પાષાણ આદિની બનાવેલી સ્ત્રી આદિની મૂર્તિ જોઇ કામોત્પત્તિ થાય છે તેમ વીતરાગ અને શાન્ત મૂર્તિને જોઇ વૈરાગ્ય અને શાન્તિ પ્રાપ્ત કેમ ન થાય?

(ઉત્તર) નથી થઇ શકતી, કારણ કે મૂર્તિનો જડત્વ ધર્મ આત્મામા આવવાથી વિચારશક્તિ ઘટી જાય છે, વિચાર વગર વિવેક, વિવેક વિના વૈરાગ્ય, વૈરાગ્ય વિના વિજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન વિના શાન્તિ મળી શકતી નથી, જે કઇ થાય છે તે સગથી તથા ઉપદેશ અને ઇતિહાસના શ્રવણથી થાય છે જેના ગુણ દોષની ખબર ન હોય તેની માત્ર મૂર્તિ દેખવાથી તેના ઉપર પ્રીતિ થતી નથી, પ્રીતિનુ કારણ ગુણનુ જ્ઞાન છે, મૂર્તિપૂજા આદિ ખરાબ કામોથી આર્યાવર્ત્તમા આળસુ અને પુરૂષાર્થ રહિત કરોડો ભિક્ષુક અને પૂજારીઓ થયા છે એ લોકોએ સમારમા મૂઢતા, વચકતા અને અસત્ય-વીદિતા બહુ ફેલાવી છે

(પ્રશ્ન) કાશીમા "લાટભૈરવ" આદિએ ઔરગજેબ બાદશાહને મ્હોટા મ્હોટા ચમત્કારો બતાવ્યા હતા, તેમાનો આ એક છે જ્યારે મુસલમાનો એને તોડવા ગયા અને એ લોકોએ જ્યારે તોપોના ગોળા છોડવા માડયા ત્યારે મ્હોટા મ્હોટા ભમરાઓ નિકળી સર્વ સેનાને વ્યાકુળ કરી ભગાવી દીધી.

(ઉત્તર) એ પાષાણનો ચમત્કાર નથી, કિન્તુ ત્યા ભમરાઓ છત્તો ને લાગી રહ્યા હશે ભમરાઓ નો સ્વભાવ જ ક્રૂર છે જ્યારે તેને છેડવામા આવે છે ત્યારે કરડવા દોડે છે, અને જે દૂધની ધારાનો ચમત્કાર થયો હતો, તે તો પૂજારીની લીલા હતી

(પ્રશ્ન) મ્લેચ્છને દર્શન ન દેવા માટે મહાદેવ કુવામા સતાઇ ગયા અને વેણીમાધવ બ્રાહ્મણના ઘરમા સતાઇ ગયા—શુ એ ચમત્કાર નથી?

(ઉત્તર) જેના કોટપાલ (કિલ્લાના રક્ષકો) કાલભૈરવ અને લાટભૈરવ આદિ છે, અને જેના ભૂત પ્રેત અને ગરૂડ આદિ ગણ છે, તેઓએ મુસલમાનોને કેમ ન હરાવ્યા? પુરાણોમા મહાદેવ અને વિષ્ણુની કથા છે કે એઓએ ત્રિપુરાસુર આદિ મહાભયકર દુષ્ટોને ભસ્મ કરી નાખ્યા, તો મુસલમાનોને કેમ ભસ્મ ન કર્યા? એથી એ સિદ્ધ થાય છે, કે તે બિચારા પત્થરાઓ શુ લડી શકવાના હતા જે વખતે મુસલમાનો મૂર્ત્તિઓ અને મન્દિરોને તોડતા તોડતા કાશીની નજદીક આવ્યા ત્યારે પૂજારીઓએ પાષાણના લિગને કુવામા સતાડયુ અને વેણીમાધવને બ્રાહ્મણના ઘરમા સતાડયા જો કાશીમા કાલભૈરવના ભયથી યમદૂતો આવતા ન હોય અને પ્રલય વખતે પણ કાશીનો નાશ થતો ન હોય, તો કાલભૈરવે મુસલમાનોને કેમ ન ડરાવ્યા? અને શામાટે પોતાના રાજાના મન્દિરનો નાશ થવા દીધો? માટે એ બધી પોપ માયા છે.

(પ્રશ્ન) ગયામા શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતૃગણ પાપથી મુક્ત થઈ ત્યાના શ્રાદ્ધ પ્રભાવથી સ્વર્ગમા જાય છે. ત્યા પિતૃઓ પોતાના હાથ લાબા કરી પિડ લે છે શુ એ વાત ખોટી છે?

(ઉત્તર) સર્વથા ખોટી છે. જો પિંડ દેવાનો એ પ્રભાવ હોય તો પિતૃને સુખ થાય એના હેતુથી પિંડ નિમિત્તે લાખો રૂપિયા આપવામા આવે છે, જે ધનનો વ્યય ગયાનિવાસી પંડાઓ વેશ્યાગમનાદિ પાપકર્મમા કરે છે તે પાપ કેમ છૂટતુ નથી ? પંડાના હાથ શિવાય આજ કાલ બીજા કોઇનો હાથ નિકળતો દેખાતો નથી હાથ નીકળવો એ પણ કોઇ ધૂર્તની આ પ્રમાણે લીલા હશે કોઈ માણસને ગુફા ખોદાવી પૂર્યો હશે અને ઉપર ડાભ ઇત્યાદિ કંઈ પાથર્યું હશે પછી ગુફાનિવાસી કપટીએ હાથ લાંબો કરી પિંડ લઈ લીધા હશે એટલે કોઈ " આખનો આંધળો અને ગાંઠનો પૂરો " આશ્ચર્યિત થયો હશે અને ઠગાયો હશે એ પ્રમાણે " રાવણ વૈજનાથને લાવ્યો " એ પણ મિથ્યા વાત છે,

(પ્રશ્ન) જુઓ, કલકત્તાની કાળી અને કામાક્ષા આદિ દેવીઓને લાખો મનુષ્યો માને છે શુ એ ચમત્કાર નથી ?

(ઉત્તર) જરા પણ નહિ એ આંધળા લોકો એક પછી એક ગાડરની પેઠે ચાલે છે અને કુવામા અથવા ખાડામા પડે છે પાછા ફરી શકતા નથી તેવીજ રીતે એક મૂર્ખ મૂર્તિ-પૂજકની પછવાડે બીજાઓ ચાલી મૂર્તિ પૂજારૂપ ખાડામા ફસાઈ દુ ખ પામે છે

(પ્રશ્ન) અસ્તુ, જવાદો બધી વાત, પણ જગન્નાથજીમા તો પ્રત્યક્ષ ચમત્કાર છે શરીર બદલવાને વખતે સમુદ્રમાથી ચદનના લાકડા આપોઆપ આવે છે ચૂલા ઉપર ઉપરાઉપરિ ભાતના સાત (હાડા) દેગો મુકવામા આવે છે અને ઉપર ઉપરની પહેલી પહેલી પાકે છે ! ! અને ત્યા જો કોઈ જગન્નાથની પ્રસાદી ન ખાય તો તે કોઢીયો થઈ જાય છે ! ! રથ આપોઆપ ચાલે છે ! ! પાપીને દર્શન થતુ નથી ! ! ઇન્દ્રદમનના રાજ્યમા દેવતાઓએ મન્દિરો બધાવ્યા છે કલેવર બદલતી વખતે એક રાજા, એક પડો અને એક સુતાર (મૂર્તિ કરનારો) મરી જાય છે ! ! ઇત્યાદિ ચમત્કારોને તમે ખોટા ઠરાવી શકશો નહિ

(ઉત્તર) જેણે બાર વરસ સુધી જગન્નાથજીની પૂજા કરી હતી, તે માણસ વિરક્ત થઈ મથુરા-મા આવ્યો હતો હુ તેને મળ્યો હતો મે ઉક્ત બધી વાતનો ઉત્તર પૂછયો હતો એણે બધી વાત ખોટી બતાવી અને કહ્યુ કે ખરી વાત આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે કલેવર બદલવાનો વખત આવે છે ત્યારે હોડીયામા ચદનના લાકડા ભરી સમુદ્રમા નાખી દે છે તે સમુદ્રની લહેરોથી કિનારા સુધી આવી જાય છે એ લાકડાને લઇ સુતાર લોકો મૂર્તિઓ બનાવે છે જ્યા રસોઈ થાય છે ત્યા કોઇને જવા દેતા નથી જે ઠેકાણે રસોઇ થાય છે ત્યા ચારે તરફ ચુલા હોય છે અને એક વચમા ચક્રના જેવો ચુલ્લો હોય છે જે હાડા ચુલ્લા ઉપર ચડાવવાના હોય છે તેને ઘી, માટી અને રાખનો પાખો દે છે અને પછી તેમા છ ચુલા ઉપર ચોખા રાધે છે પછી હાડાના તળીયા સાફ કરી નાખે છે અને વચલા હાડામા ચોખા નાખી દઈ હાડા-

ઓને ઉપરા ઉપરી ચડાવી દે છે. બીજા ચુલાઓના મોઢા લોઢાના તવાવતી બધ કરી દે છે, પછી પૈસાદાર દર્શન કરનારાઓને બોલાવી ઉપર ઉપરના હાડામાથી પાકેલા ચોખા બતાવે છે અને નીચેના હાડામાથી કાચા ચોખા બતાવે છે અને એ દેખાવ બતાવ્યા પછી કહે છે કે હાડાને માટે કઈ મુકો પછી એ આખના આધળા અને ગાઠના પુરા રૂપીઆ અથવા અશર્ફી (એક જાતનો સિક્કો) મુકે છે અને કેટલાક તો માસિક બાધી આપે છે શૂદ્ર અને નીચ લોકો મન્દિરમા નૈવેદ્ય લાવી ધરે છે, જ્યારે નૈવેદ્ય ધરાઇ રહે છે ત્યારે તે શૂદ્ર લોકો ઉચ્છિષ્ટ કરી રૂપિયા આપનારને ઘેર પહોચાડે છે ત્યાર પછી ગરીબ માણસથી લઈ સાધુ સન્ત અને અન્ત્યજ પર્યન્ત બધા લોકો એક પક્તિમા બેસી એક બીજાનુ ઉચ્છિષ્ટ ખાય છે. જ્યારે તે પક્તિ જમી રહે છે, ત્યારે તેજ એઠી પતરાવળીઓમા બીજાને જમાડે છે એ મહા અનાચાર છે, પરન્તુ કેટલાએક લોકો એઠુ ન ખાતા પોતાના હાથે બનાવી ખાઈ ચાલ્યા આવે છે પરન્તુ તેથી એઓને કુષ્ઠાદિ રોગ કઈ થતો નથી તથા એજ જગન્નાથપુરીમા કેટલાએક લોકો પ્રસાદી લેતા નથી તેને પણ કુષ્ઠ (કોઢ) નો રોગ થતો નથી જગન્નાથપુરીમા ઘણાએક કોઢીઆઓ છે અને હમેશા એઠુ ખાય છે પણ તેઓને કોઢનો રોગ તો કઈ મટતો નથી એ જગન્નાથપુરીમા વામ માર્ગીઓએ ભૈરવીચક્ર બનાવ્યુ છે, કારણ કે સુભદ્રા જે શ્રીકૃષ્ણ અને બલભદ્રની બ્હેન થાય, તેણીનેજ બન્ને ભાઇઓની વચમા સ્ત્રી અને માતાને સ્થાને બેસાડી છે. જો ભૈરવી ચક્ર ન હોત તો એમ કદિ પણ હોત નહિ

રથના પૈડાસાથે એક કળ બનાવી છે જ્યારે તેને સીધી ફેરવવામા આવે છે ત્યારે ચાલે છે જ્યારે તે રથ મેળાની વચમા આવે છે ત્યારે પેલી કળને ઉલટી ફેરવે છે એટલે રથ ઉભો રહે છે, પૂજારી લોકો મોટેથી બૂમો પાડે છે કે "દાન કરો, પુણ્ય કરો," જેથી જગન્નાથ મહારાજ પ્રસન્ન થઇ રથ ચલાવે અને આપણો ધર્મ રહે જ્યાસુધી ભેટ આવે છે ત્યાસુધી એ પ્રમાણે બૂમો પાડયા કરે છે જ્યારે ભેટ આવતી બધ થાય છે ત્યારે સારા કપડા અને દુશાલા ઓઢી સામો ઉભો રહી હાથ જોડી સ્તુતિ કરે છે કે "**हे जगन्नाथ स्वामिन्**" આપ કૃપા કરી રથને ચલાવો અને અમારો ધર્મ રાખો, ઇત્યાદિ બોલી સાક્ષાત્ દડવત્પ્રણામ કરી રથ ઉપર રહે છે તે વખતે કળને સીધી ફેરવી જય જય શબ્દ બોલે છે, પછી હજારો મનુષ્યો દોરડાને ખેચી રથ ચલાવે છે.

ત્યાનુ મન્દિર એટલુ મ્હોટુ છે કે જ્યા દિવસે પણ દીવા કરવા પડે છે એટલુ અધારૂ હોય છે એ મૂર્તિઓની આગળ ખેચીને બધ કરવાના પડદા બન્ને તરફ હોય છે જ્યારે લોકો દર્શન કરવા જાય છે ત્યારે પૂજારી પડાઓ અદર રહે છે. એક તરફવાળાએ પડદો ખેચ્યો કે તરત મૂર્તિ પડદાની આડમા આવી જાય છે ત્યારે બધા પડા અને પૂજારીઓ પોકારવા માડે છે કે તમે ભેટ ધરો તો તમારા પાપ છૂટે અને દર્શન જલદી થાય. એ બીચારા

ભોળા માણસો ધૂર્તોના હાથથી લૂટાઈ જાય છે પછી બીજો પડો તરત બીજો પડદો ખેચે છે એટલે તરત દર્શન થાય છે પછી જય શબ્દ બોલી, પ્રસન્ન થઈ, ધક્કા ખાઇ અને તિરસ્કૃત થઈ, દર્શન કરનાર પાછો ચાલ્યો આવે છે

ઇન્દ્રદમન તેજ છે કે જેના કુળના માણસો અદ્યાવધિ કલકત્તામા છે તે ધનાઢ્ય રાજા હતો અને દેવીનો ઉપાસક હતો એણે લાખો રૂપીયા ખર્ચી મન્દિરો બધાવ્યા છે એનો વિચાર હતો કે આ રીતિથી આર્યાવર્ત્તમાથી ભોજનનો બખેડો દૂર થશે પણ એ મૂર્ખો ક્યા છોડવાના હતા? જો દેવ માનતા હોતો એ દેવળ બનાવનારને• માનો કલેવર બદલતી વખતે કોઈ રાજા અથવા પડો અથવા બઢઇ (મૂર્ત્તિ કરનારો) મરતો નથી, પણ પહેના કોઈ વખત એ લોકો ન્હાના લોકોને દુખ દેતા હશે, તેથી દેવાલયમા રહેનારા લોકોએ મમતિ કરી એઓને મારી નાખ્યા હશે અને તે આ પ્રમાણે બનાવ બન્યો હશે,

મૂર્તિનુ હૃદય પોલુ હોય છે, તેમા સોનાના સપુટમા (પાત્રમા) શાલગ્રામ રાખેલો હોય છે એને ધોઈ હમેશા ચરણામૃત બનાવે છે, કલેવર બદલતી વખતે એ રાજાદિલોકો ત્યા મુખ્યતયા રહે છે એટલે તે વખતે રાત્રિ-શયનની આર્ત્તીવેળાએ શાલગ્રામ ઉપર વિષનો તેજાબ લગાવી રાખ્યો હશે અને પછી તેને ધોઈ એ લોકોને પાયુ હશે જેથી તેઓ મરી ગયા હશે, બસ એજ પ્રકારે એ ભોજનભટ્ટોએ પ્રસિદ્ધ કયુ હશે કે જગન્નાથજી શરીર બદલતી વેળાએ પોતાની સાથે પોતાના ત્રણ ભક્તોને પણ લઇ જાય છે, એવી ખોટી વાતો બીજાનુ ધન ઠગવા માટે ઘણા પ્રકારની થયા કરેછ

(પ્રશ્ન) રામેશ્વરને ગગોત્તરીનુ જળ ચઢાવવાથી લિગ વધી જાયછે શુ એ વાત પણ ખોટીછે?

(ઉત્તર) ખોટી છે કારણ કે, મન્દિરમા દિવસે પણ અધારૂ રહે છે દીવો રાત અને દિવસ બળ્યા કરે છે જ્યારે પાણીની ધારા કરવામા આવે છે ત્યારે એ પાણીની ધારામા વિજળીના જેવુ દીપકનુ પ્રતિબિબ પડે છે બીજુ કઈ હોતુ નથી પાષાણ વધતો નથી તેમ ઘટતો પણ નથી જેવડો પત્થર હોયછે તેવડો જ રહેછે એવી લીલા કરી બિચારા બુદ્ધિહીન માણસોનુ ધન હરી લે છે

(પ્રશ્ન) રામેશ્વરને રામચદ્રજીએ સ્થાપિત કર્યા છે જો મૂર્તિપૂજા વેદ વિરુદ્ધ હોત તો રામચદ્ર મૂર્તિ સ્થાપન કેવી રીતે કરત? અને વાલ્મીકિજી રામાયણમા કેમ લખત?

(ઉત્તર) રામચદ્રજીના વખતમા એ લિગનુ અથવા એ મન્દિરનુ નામ નિશાન પણ નહતુ પણ એ વાત સભવનીય છે કે દક્ષિણ દેશમા કોઈ રામનામક રાજાએ મન્દિર બનાવી લિગનુ નામ રામેશ્વર રાખ્યુ હશે જયારે રામચદ્રજી સીતાજીને લઈ હનુમાન આદિ સાથે વિમાનમા બેશી આકાશ માર્ગે ચાલતા અયોધ્યા જતા હતા ત્યારે રામચદ્રજીએ સીતાજીને કહ્યુ કે –

अत्रपूर्वं महादेवः प्रसादमकरोद्विभुः ।
सेतुबन्ध इतिख्यातम् ॥ वाल्मीकि रा०
लङ्का कां० सर्ग १२५ श्लोक २०

હે સીતા! ત્હારા વિયોગથી વ્યાકુળ થઈ અમે અહિં તહિં ભટકતા હતા અને આ ઠેકાણે ચાતુર્માસ્ય કર્યું હતુ પરમેશ્વરની ઉપાસના અને ધ્યાનપણુ કરતા હતા, તેજ વિભુ અર્થાત્ વ્યાપક દેવોના પણ દેવ એટલે મહાદેવ છે એનીજ કૃપાથી અમને બધી સામગ્રી આ ઠેકાણે મળી હતી જે, આ સેતુને અમે બાંધ્યો અને લંકામા આવી, રાવણને મારી તને લઈ આવ્યા. બસ એથી વધારે વાલ્મીકિજીએ કંઈપણ લખ્યુ નથી

(પ્રશ્ન)

" रङ्ग है कालियाकन्तको जिसने हुक्का पिलाया सन्तको "

દક્ષિણમા એક કાલિયાકન્તની મૂર્ત્તિ છે તે આજપર્યન્ત હોકો પીધા કરે છે જો મૂર્ત્તિપૂજા ખોટી હોય તો એ ચમત્કાર પણ ખોટો થઇ જાય,

(ઉત્તર) ખોટુ, એ બધી પોપલીલા છે કારણ કે મૂર્ત્તિનું મ્હોટુ પોલું હશે, અને તે મૂર્ત્તિને ભીંતની સાથે એવી રીતે ગોઠવી હશે કે ભીતનું અને મૂર્ત્તિના પાછળના ભાગનું છિદ્ર એકજ સીધી લાઇનમા આવી ગયુ હશે અને પછી તેમા એક લાંબી નળી રાખી હશે, જ્યારે પૂજારી હોકો ભરી પેચ લગાવી મૂર્ત્તિના મ્હોઢામા નળી ગોઠવી, પડદો નાખી બ્હાર આવતો હશે. પછી ભીતની પાછળ રહેલો માણસ ઘુંટ લેતો હશે ત્યારે હોકો ગડગડ બોલતો હશે, મૂર્ત્તિના મ્હોઢામા એક એવુ છિદ્ર હશે કે જેનો સંબંધ નાકની સાથે હશે તેમા પાછી ફૂંક મારતો હશે કે જેથી ધૂમાડા મૂર્ત્તિના મ્હોઢામાથી અને નાકમાથી નીકળતા હશે, તે વખતે ઘણા મૂઢ લોકો પાસેથી ધન લઇ તેઓને ધનહીન કરી મુકતા હશે

(પ્રશ્ન) જુઓ, ડાકોરજીની મૂર્ત્તિ દ્વારકામાથી એક ભગતની સાથે ચાલી આવી અને સવા રત્તી સોનામા કેટલાએક મણની મૂર્ત્તિ તોળાઇ!! શું એ પણ ચમત્કાર નથી?

(ઉત્તર) નહિ, તે ભક્ત મૂર્ત્તિને ચોરી લાવ્યો હશે અને સવા રત્તી સોનાની સાથે મૂર્ત્તિની તુલના કોઇ ભાગ પીનારે ગપ્પ મારી હશે

(પ્રશ્ન) જુઓ, સોમનાથજી પૃથ્વી ઉપર અધર રહેતા હતા એ મ્હોટો ચમત્કાર હતો શુ એ વાત પણ ખોટી છે!

ઉત્તર) હા, ખોટી છે, સાભળો, ઉપર અને નીચે લોહ ચુંબક રાખ્યા હશે તેના આધારથી મૂર્ત્તિ અધર રહેતી હશે. જ્યારે મહમૂદ ગિજની આવી લડયો ત્યારે આ પ્રમાણે ચમત્કાર થયો, મંદિર તોડી નાખ્યુ. પૂજારી અને ભકતોની દુર્દશા થઈ દશ હજાર

મેનિકોથી લાખો સૈનિકો માર્યા ગયા, પોપ પુજારી પૂજા, પુરશ્ચરણ સ્તુતિ અને પ્રાર્થના આ પ્રમાણે કરતા હતા કે, "હે મહાદેવ ! તૂ આ મ્લેચ્છને મારી નાખ અને અમારી રક્ષા કર." પુજારી લોકો પોતાના શિષ્ય રાજાઓને આશ્વાસન આપતા હતા, કે આપ નિશ્ચિન્ત રહો. મહાદેવજી ભૈરવને અથવા વીરભદ્રને મોકલી આપશે, તે સર્વ મ્લેચ્છોને મારી નાંખશે અથવા આધળા કરી મૂકશે હમણા અમારા દેવતાઓ પ્રસિદ્ધ થાય છે, હનુમાન્ ભૈરવ અને દુર્ગા અમારા સ્વપ્નમા આવ્યા હતા તેઓએ કહ્યુ કે અમે બધુ કામ કરી આપીશું એ બિચારા ભોળા રાજાઓ તથા બીજા ક્ષત્રિઓ પોપોની બહકાવટ ઉપર વિશ્વાસુ થયા કેટલાક જ્યોતિષી પોપોએ કહ્યુ કે હાલમા તમારી ચઢાઇનુ મુહૂર્ત્ત નથી એકે આઠમો ચદ્રમા બતાવ્યો, બીજાએ સામે યોગિની આવે છે એમ બતાવ્યું ઇત્યાદિ બહકાવટમા પડયા રહ્યા જ્યારે મ્લેચ્છોની ફોજોએ આવી ઘેરો નાખ્યો ત્યારે દુર્દશાથી ભાગવા માડયા કેટલાએક પોપ પુજારી તથા તેમના ચેલાઓ પકડાયા પુજારીઓએ હાથ જોડીને કહ્યું કે ત્રણ કરોડ રૂપિયા લ્યો પરન્તુ મૂર્ત્તિ અને મન્દિર ન તોડો, મુસલમાનોએ કહ્યુ કે અમે "બુત્પરસ્ત" મૂર્ત્તિપૂજક નથી પણ "બુતશિકન" મૂર્ત્તિ ભજક છીએ છેવટે મદિર તોડી નાખ્યું જ્યારે મન્દિરના ઉપરનું છત તોડયુ ત્યારે લોહચુબક ઉપર ન રહેવાથી મૂર્ત્તિ નીચે પડી જે વખતે મૂર્ત્તિ તોડવામા આવી ત્યારે અઢાર કરોડ રૂપીઆના રત્નો નીકળ્યા ! એમ સાભળવામા આવેછે. પુજારીઓ ઉપર કોરડાનો માર પડયો ત્યારે તેઓ રોવા લાગ્યા મુસલમાનોએ કહ્યુ કે બતાવો ખજાનો કયા છે ! મારના માર્યા જલદી બતાવી આપ્યો ત્યારે સર્વ ખજાનો લુટી લીધો પોપ અને તેના ચેલાઓને ગુલામ બનાવ્યા તેઓની પાસે દળણુ દળાવ્યુ, ઘાસ ખોદાવ્યુ, મળમૂત્રાદિ ઉઠાવવાનુ પણ કામ સોંપ્યુ, અને ખાવાને વાસ્તે ચણા આપ્યા !!! હાય, પત્થરની મૂર્ત્તિ પુજી સત્યાનાશ વાળી દીધુ. પરતુ પરમેશ્વરની ભકિત કરી હોત તો એ મ્લેચ્છોના દાત તોડી નાખત જેટલી મૂર્ત્તિઓ હતી તેના સ્થાનમા જો શૂરવીરોને પૂજ્યા હોત તો પણ કેટલી બધી રક્ષા થાત, પુજારીઓએ એ પાષાણોની બહુ ભકિત કરી પરતુ એક મૂર્ત્તિ પણ ઉડી શત્રુના માથા ઉપર વાગી નહિ કદિ જો એક શૂરવીરની ભક્તિ કરી હોત તો તે જરૂર પોતાના સેવકોની યથાશક્તિ રક્ષા કરત અને શત્રુઓને મારત

(પ્રશ્ન) દ્વારકાજીના રણછોડજી કે જેણે નરસિહ મહેતાને હુડી મોકલી આપી અને તેને ઋણથી મુકત કરાવ્યો શું એ વાત ખોટી છે?

ઉત્તર) કોઇ શાહુકારે રૂપીઆ આપ્યા હશે, અને કોઇએ ખોટુ નામ ઉડાવ્યું હશે કે શ્રીકૃષ્ણજીએ હુડી મોકલી આપી.

જ્યારે સ. ૧૯૧૪ મા અગ્રેજોએ તોપોના ગોળાથી મૂર્ત્તિઓ અને મન્દિરો ભાગી નાખ્યા હતા ને વખતે મૂર્ત્તિ કયા ગઇ હતી? વાઘેર લોકોએ શૂરવીરતા ધારણ

કરી શત્રુઓને માર્યા. પરન્તુ મૂર્ત્તિ તો એક માખીનો પગ પણ તોડવા સમર્થ થઇ નહિ જો કોઇ શ્રીકૃષ્ણ જેવો તે વખતે હાજર હોત તો શત્રુ સૈન્યના ભુક્કા કાઢી નાખત. જ્યા રક્ષક માર્યો જાય ત્યા રક્ષ્યની તો વાતજ શી હોય?

(પ્રશ્ન) જ્વાળામુખી તો પ્રત્યક્ષ દેવી છે, સર્વને ખાઇ જાય છે અને જો ભક્ષ્ય પદાર્થ ધરવામા આવે તો અર્ધો ખાય છે અર્ધો છોડી દે છે મુસલમાન બાદશાહે એના ઉપર પાણીની નહેર છોડાવી હતી અને લોઢાના તવા પણ જડાવ્યા હતા તોપણ જ્વાળા શાન્ત થઇ નહિ

તેવીજ રીતે હિંગળાજ પણ અર્ધી રાતે સ્વારી કરી પહાડ ઉપર દેખાય છે અને ગર્જના કરી પહાડને ગજાવી મુકે છે ચન્દ્રકૂપ બોલે છે, યોનિયન્ત્રમાથી નીકળવાથી પુનર્જન્મ થતો નથી, ઠુમરા બાધવાથી પૂર્ણ મહાપુરૂષ કહેવાય છે હિંગળાજ ન જઇ આવે ત્યાસુધી મનુષ્ય અર્ધો મહાપુરૂષ ગણાય છે, ઇત્યાદિ વાતો શુ માનવા યોગ્ય નથી !

(ઉત્તર) નહિ, કારણ કે જ્વાળામુખી પર્વતમાથી જે અગ્નિ નીકળે છે તેમા પુજારીઓની વિચિત્ર લીલા છે, જેમ ચમચામા રહેલા વઘારના ઘીમા જ્વાળા નીકળે છે અને ફૂંક મારવાથી હોલાય છે તથા થોડાક ઘીને ખાઇ જાય છે તેની માફક ત્યા પણ છે, જેમ ચુલાના અગ્નિમા જે નાખીએ છીએ તે બધું બળીને ભસ્મ થઇ જાય છે. તથા જેમ ઘરમા લાગેલો અથવા જંગલનો અગ્નિ બધુ ખાઇ જાય છે, તેમ ત્યા પણ થાય છે એમા શી નવાઇ છે?

હિંગળાજમા એક મન્દિર, એક કુંડ અને નળની રચના શિવાય કોઇ સ્વારી નથી અને જે કઇ થાય છે, તે પુજારીઓની લીલા છે બીજુ કઇ નથી એક પાણીનો અને કીચડકુંડ બનાવી રાખ્યો છે જેની નીચેથી પરપોટા નીકળે છે. ત્યા જવાથી યાત્રા સફળ થઈ એમ મૂઢ લોકો માને છે યોનિનુ યંત્ર એ લોકોએ ધન લેવા માટે બનાવી રાખ્યુ છે ઠુમરાની પણ એ પ્રકારેજ પોપ લીલા છે જો ઠુમરા પહેરવાથી મહાપુરૂષ થઇ જતો હોય તો એક પશુ ઉપર ઠુમરાનો બોજો રાખવામા આવે તો શુ તે પણ મહાપુરૂષ થઇ શકે? મહાપુરૂષ તો ઉત્તમ ધાર્મિક કાર્યને માટે પુરૂષાર્થ કરવાથી થાય છે.

(પ્રશ્ન) અમૃતસર તળાવ અમૃતરૂપ છે. એક મરેઠીનુ ફળ અર્ધુ મીઠું રહે છે. એક ભીંત કે જે નમે છે પણ પડતી નથી રેવાલસરમા બેડા તરે છે, અમરનાથમા આપો આપ લિંગ બની જાય છે, હિમાલયમાથી કબૂતરનુ જોડુ આવી બધાને દર્શન આપી ચાલ્યું જાય છે શુ એ પણ માનવા યોગ્ય નથી !

(ઉત્તર) નહિ, એ તળાવનુ નામજ અમૃતસર છે, જ્યારે કોઇ વખતમા ત્યાં જંગલ હશે ત્યારે તેનુ જળ સારૂ હશે માટે તેનુ નામ અમૃતસર રાખ્યુ હશે જો અમૃત હોત તો પૌરાણિક માન્યતાનુસાર ત્યાંનું કોઈ પણ મરવુ ન જોઇએ.

ભીંતની એવી કોઇ બનાવટ હશે જેથી નમતી હશે પણ પડતી નહિ હોય. મરેડીમા બીજા વૃક્ષની કલમ હશે અથવા ગપો પણ હશે.

રેવાલસરમા બેડા તરે છે એમા કઇ કારીગરી હશે.

અમરનાથમા જળના પહાડ બને છે, તો જળ જામી જઇ ન્હાનુ લિંગ બનવું એમા શુ મ્હોટું આશ્ચર્ય છે.

કબૂતર પાળેલા હશે પહાડની ઓથમાથી કોઇ છોડી મુકતો હશે અને પૈસા ઠગતો હશે.

(પ્રશ્ન) હરિદ્વાર સ્વર્ગનુ દ્વાર છે, હરની પેઢીમા સ્નાન કરવાથી બધાં પાપ છૂટી જાય છે. તપોવનમા રહેવાથી તપસ્વી થવાય છે દેવ પ્રયાગમા ગંગોતરીના મુખમા, ઉત્તર કાશીમા, ગુપ્ત કાશીમા અને ત્રિયુગીમા નારાયણના દર્શન થાય છે.

કેદાર અને બદ્રીનારાયણની પુજા છ માસ મનુષ્ય અને છ માસ દેવતાઓ કરે છે. મહાદેવનુ મુખ નેપાળમા પશુપતિ છે ઉપલુ ધડ કેદારમા, જાનુ (ઘુંટણ) તુંગનાથમા અને પગ અમરનાથમા છે એના દર્શન અને સ્પર્શન કરવાથી મુક્તિ મળે છે કેદાર અને બદ્રીમાથી સ્વર્ગમાં જઈ શકાય છે

(ઉત્તર) હરદ્વારની ઉત્તર પહાડોમા જવાનો એક માર્ગનો આરંભ થાય છે હરની પેઢીમા સ્નાન કરવાને માટે કુંડમા પગથીયા બનાવ્યા છે ખરૂ પુછો તો તે "હાડપેઢી" છે કારણ કે એમા દેશ દેશાન્તરમા મરેલાના હાડકા પડયા કરે છે કર્મના ફળ ભોગવ્યા શિવાય પાપ કદિ પણ છૂટી શકતા નથી.

તપોવન તો જે વખતે હશે તે વખતે હશે, હાલ તો "ભિક્ષુકવન" છે, તપોવનમા માત્ર જવાથીજ તપ થઇ શકતુ નથી તપ તો કરવાથી થાય છે કારણ કે ત્યા ઘણા જુઠ્ઠુ બોલનારા દુકાનદારો રહે છે.

"हिमवतः प्रभवति गंगा"

પહાડ ઉપરથી પાણી પડે છે ગાયના મુખનો આકાર પૈસા ધુતનાર કોઇએ બનાવ્યો હશે. તેજ પહાડ પોપ લોકોનુ સ્વર્ગ છે.

ઉત્તર કાશી આદિ સ્થાનો ધ્યાનીઓને માટે સારાં છે પણ દુકાનદારોને માટે ત્યા દુકાનદારી પણ છે.

દેવ પ્રયાગ આદિ પુરાણુના ગપોડાની લીલા છે.

અલખનન્દા અને ગગા જ્યા મળે છે ત્યા દેવતાઓ વસે છે, જો એવા ગપ્પા ન મારે તો ત્યા કોણ જાય? અને કોણ ટકા આપે? ગુપ્ત કાશી નથી તે તો પ્રસિદ્ધ કાશી છે.

ત્રણ યુગની ધૂની તો નથી દેખાતી પણ પોપોની દશ પેઢીની ધૂની હશે જેવી કે ખાખીઓની ધૂની અને પારસીઓની અગ્યારીમા હમેશા આગ બળતી રહે છે.

જે તપ્તકુડ છે તે પણ પહાડની અન્દરની ગરમીથી તપ્ત રહે છે બીજો કુડ કે જે ઠડો છે તેમા ઉપરથી પાણી આવતુ હશે અથવા જ્યા ગરમી નહિ હોય ત્યાનુ પાણી આવતુ હશે તેથી ઠડો રહેછે કેદારનુ સ્થાન છે તે ભૂમિ ઘણી સારી છે પરન્તુ ત્યા પણ જામી ગયેલા પત્થર ઉપર પુજારીઓએ તથા ચેલાઓએ મદિર બધાવી રાખ્યુ છે ત્યા રહેનારા મહન્ત, પુજારીઓ અને પડા લોકો " આખના આધળા અને ગાઠના પુરા " લોકો પાસેથી માલ લઇ વિષયાનન્દ ભોગવે છે, તેવીજ રીતે બદ્રીનારાયણમા ઠગ વિદ્યાવાળા ઘણા લોકો રહે છે ત્યા " રાવલજી " મુખ્ય છે એક સ્ત્રીને બદલે અનેક સ્ત્રીઓ કરીને રહ્યાછે પશુપતિનુ એક મન્દિર છે તેમા એક પચ-મુખી નામની મૂર્તિ સ્થાપિત કરી છે, જ્યારે કોઇ પૃચ્છનાર ન હોય ત્યારેજ એવી બલવતી લીલા થાય છે જેવા તીર્થના લોકો ઠગારા અને ધન હરણ કરનારા હોય છે તેવા પહાડમા રહેનારા લોકો હોતા નથી, ત્યાની ભૂમિ ઘણી રમણીય અને પવિત્ર છે.

(પ્રશ્ન) વિધ્યાચલમા કાલી, વિન્ધ્યેશ્વરી અને અષ્ટભુજી દેવી પ્રત્યક્ષ સત્ય છે. વિન્ધ્યેશ્વરી ત્રણ વખતમા ત્રણ રૂપ બદલે છે તેના વાડામા એક પણ માખી રહેતી નથી પ્રયાગ એ તીર્થરાજ છે ત્યા માથુ મુડાવ્યાથી સિદ્ધિ મળે છે ગગા અને યમુનાના સગમમા સ્નાન કરવાથી ઇચ્છા સફળ થાય છે, તેવી જ રીતે અયોધ્યા કેટલીક વાર વસ્તીને લઇ સ્વર્ગમા ચાલી ગઈ છે. મથુરા બધા તીર્થો કરતા અધિક છે વૃન્દાવન લીલાસ્થાન છે ગોર્વધનની યાત્રા તો મ્હોટુ ભાગ્ય હોય તોજ થઇ શકે છે. જ્યારે સૂર્ય ગ્રહણ થાય છે ત્યારે ત્યા લાખો માણસોનો મેળો ભરાય છે, શુ એ બધી વાત ખોટી છે?

(ઉત્તર) આખથી પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે પાષાણની ત્રણ મૂર્તિઓ છે. વિન્ધ્યેશ્વરીના ત્રણ વખતે ત્રણ રૂપ બદલવા તે પૂજારી લોકની વસ્ત્રઆભૂષણ આદિ પહેરાવાની ચતુરાઇ છે માખીઓ તો લાખો હોય છે એ મે મ્હારી આખેથી જોયુ છે પ્રયાગમા મુડન કરાવવાથી સિદ્ધિ થાય છે, એ તો કોઇ નાવિએ (હજામે) તે શ્લોક બનાવ્યો હશે, અથવા કોઈ પોપજીને ધન આપી બનાવી લીધો હશે જો પ્રયાગમા સ્નાન કરવાથી સ્વર્ગમા જવાતુ હોત તો કોઇપણ સ્નાન કરી

ઘેર ન આવવો જોઇએ, સીધો સ્વર્ગમાંજ ચાલ્યો જવો જોઇએ પરન્તુ જ્યારે સ્નાન કરી લોકો ઘેર આવતા જોવાય છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્નાન કરી કોઈ સ્વર્ગમા જતુ નથી. જે કોઇ ત્યા ડુબી મરતો હશે તે જીવ પણ આકાશમા વાયુ સાથે ઘૂમી ફરી જન્મ લેતો હશે. "તીર્થરાજ" એ નામ ટકા લેનાર લોકોએ પાડયુ હશે જડ પદાર્થમા રાજત્વ તથા પ્રજાત્વ હોતુ નથી. આ વાત ઘણી જ અસભવીત છે કે અયોધ્યા નગરી ત્રણ વખત પ્રજા, કૂતરા, ગધેડા, ભગીઆ, ચમાર, પાયખાના આદિ સહિત સ્વર્ગમા ગઈ સ્વર્ગમા તો નથી ગઇ જ્યા છે ત્યાજ છે. પરન્તુ પોપજીના મુખમાથી નિકળતા ગપોડારૂપ સ્વર્ગમા અયોધ્યા ઉડી ગઈ એ ચોક્કસ છે પોપજીના એ ગપોડામય શબ્દો ઉડયાજ કરે છે તેવીજ રીતે નૈમિષારણ્ય આદિની જે વાત છે તેપણ એ પોપજીની લીલા જ સમજવી "મથુરા ત્રણ લોકથી ભિન્ન" તો નથી પણ એમા ત્રણ જન્તુ વિલક્ષણ લીલાધારી રહે છે જેને લઈ જળમા સ્થળમા અને ઝાડ તથા ઘરની ઉપર પ્રાણીઓને સુખ મળતુ નથી

૧ પ્રથમ તો ચોબા કે જે સ્નાનાર્થ આવેલા મનુષ્ય પાસે પોતાના કર લેવાને ઉભા થઈ બકે છે કે હે યજમાન! લાવો, ભાગ, મર્ચી અને લાડવા ખાઈ પીને યજમાનની જય મનાવીએ

૨ જળમા મ્હોટા મ્હોટા કાચબા હોય છે, જેથી ઘાટ ઉપર સ્નાન કરવુ ઘણુજ કઠણુ થઇ પડે છે

૩ ઉપર લાલ મ્હોવાળા વાદરા કે જે પાઘડી, ટોપી, ઘરેણા, અને જોડા પણ છોડતા નથી કરડે છે અને વખતે ધક્કો મારી પાડી દેછે બસ એ ત્રણ પોપજી અને પોપજીના ચેલાના પૂજનીય છે

કાચબાઓની ચણાથી, વાદરાઓની ચણા અને ગોળથી અને ચોબાની દક્ષિણા અને લાડવાથી એના સેવકો પૂજા કર્યા કરે છે

વૃન્દાવન તો જ્યારે હતુ ત્યારે હતુ, હાલ તો વેશ્યાવન છે લલ્લા લલ્લી અને ગુરૂચેલાની લીલા ફેલાઇ રહી છે તેવા જ દીપમાલિકાનો મેળો છે

ગોવર્ધન અને વ્રજયાત્રામા પોપોને ફાવ્યુ છે કુરૂક્ષેત્રમા પણ તેજ જીવિકાની લીલા સમજી લ્યો જે કોઇ પણ ધાર્મિક પરોપકારી પુરૂષ છે, તેજ એ પોપલીલાથી અલગ રહે છે

(પ્રશ્ન) મૂર્તિપૂજા અને એ તીર્થો સનાતનથી ચાલ્યા આવે છે તે ખોટા કેમ થઈ શકે?

(ઉત્તર) તમે સનાતન કોને કહો છો? જો કહો કે જે હમેશાથી ચાલ્યુ આવતુ હોય તે તો વેદ અને ઋષિમુનિકૃત બ્રાહ્મણાદિ ગ્રન્થોમા એનુ નામ કેમ નથી?

મૂર્તિપૂજા અઢી ત્રણ હજાર વરસની અન્દર વામમાર્ગી અને જૈનોએ ચલાવી છે. તે પહેલા આર્યાવર્ત્તમા મૂર્તિપૂજા અને ઉપર બતાવવામા આવેલા તીર્થો ન હતા. જ્યારે જૈનોએ, ગિરિનાર, પાલીતાણા, શિખર, શત્રુજય અને આબુઆદિ સ્થળે તીર્થો બનાવ્યા ત્યારે તેને અનુસરી આ તરફના લોકોએ પણ બનાવી લીધા! કોઇએ પણ તેના આરભની પરીક્ષા કરવી હોય તેણે પડાઓની જુનામા જુની વહી જોવી, અને તાબાના પત્રના લેખો પણ જોવા, તો નિશ્ચય થશે કે આ બધા તીર્થો પાચસો અથવા હજાર વર્ષની અન્દરજ બન્યા છે હજાર વર્ષ પછીનો લેખ કોઈની પાસે નથી. માટે એ બધા મૂર્તિપૂજા અને તીર્થો આધુનિક છે

(પ્રશ્ન) જે જે તીર્થનુ માહાત્મ્ય છે જેમકે "अन्यक्षेत्रे कृत पाप काशीक्षेत्रे विनश्यति" ઇત્યાદિ બાબત સાચી છે કે ખોટી ?

(ઉત્તર) ખોટી છે, કારણકે જો પાપ છૂટી જતા હોત તો દરિદ્રોને ધન અને રાજપાટ મળી જાત, આધળાને આખ મળી જાત અને કોઢીઆનો કોઢ દૂર થાત, પણ જ્યારે એમ નથી થતુ માટે કોઈના પાપ છૂટતા નથી

(પ્રશ્ન)

गङ्गागङ्गेति यो ब्रूयाद् योजनानां शतैरपि ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १ ॥
हरिर्हरति पापानि हरिरित्यक्षरद्वयम् ॥ २ ॥
प्रातःकाले शिवं दृष्ट्वा निशिपाप विनश्यति ।
आजन्मकृतं मध्याह्ने सायाह्ने सप्तजन्मनाम् ॥ ३ ॥

ઇત્યાદિ શ્લોકો પોપ પુરાણના છે. જો માણસ હજારો ગાઉથી ગગા ગગા કહે તો તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ વૈકુઠમા જાય છે. ૧

॥ હરિ ॥ એ બે અક્ષરનુ નામોચ્ચારણ સર્વ પાપને હરી લેછે. એવીજ રીતે રામ, કૃષ્ણ, શિવ અને ભગવતી આદિ નામોનુ માહાત્મ્ય છે. ૨

જે મનુષ્ય પ્રાત કાળમા શિવનુ અથવા શિવલિગ દર્શન કરે છે તેનુ રાત્રિનુ પાપ, મધ્યાહ્નમા દર્શન કરે તો આખા જન્મનુ પાપ અને સાયકાળે કરે તો સાત જન્મનુ પાપ નષ્ટ થાય છે, એ દર્શનનુ માહાત્મ્ય છે. ૩ શુ એ ખોટુ થઈ જશે ?

(ઉત્તર) ખોટુ થવામા શી શકા છે ? કારણકે ગગા ગગા, હરે, રામ, કૃષ્ણ, નારાયણ, શિવ અને ભગવતીના નામસ્મરણ કદિપણ પાપ છૂટતુ નથી. જો પાપ છૂટી

જતુ હોય તો કોઇપણ દુખી રહે નહિ અને પાપ કરવાથી કોઈ ડરે પણ નહિ. આજકાલ મૂર્ખલોકો પોપજાળમાં ફસી પાપ વધારે ને વધારે કરતા જાય છે, કારણકે એઓને વિશ્વાસ છે કે અમે નામ સ્મરણથી અથવા તીર્થયાત્રા કરી પાપને નષ્ટ કરી દઇશુ એ વિશ્વાસપર રહી પાપ કરી આ લોકથી તથા પરલોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે. કરેલા પાપનુ ફળ તો અવસ્ય ભોગવવુ પડે છે.

(પ્રશ્ન) તો શુ તીર્થ અને નામ સ્મરણ સત્ય નથી ?

(ઉત્તર) વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્રોને અભ્યાસ, અધ્યયન, ધાર્મિક વિદ્વાનનો સગ પરોપકાર, ધર્માનુષ્ઠાન, યોગાભ્યાસ, નિર્વૈરતા, નિષ્કપટતા, સત્યવાદિતા, સત્યમાન્યતા, સત્યકાર્યતા, બ્રહ્મચર્યસેવન, આચાર્ય, અતિથિ, માતા અને પિતાનુ સેવન, પરમેશ્વરની સ્તુતિ પ્રાર્થના અને ઉપાસના, શાન્તતા, સુશીલતા, ધાર્મિકપુરૂષાર્થતા, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન આદિ ગુણોનુ ધારણ ઇત્યાદિ દુખમાથી તારનાર હોવાથી એ બધા તીર્થોછે પરન્તુ જે જળ અને સ્થળ છે તે કદિપણ તીર્થ થઇ શકતા નથી, કારણકે

" जनाः यैस्तरन्ति तानि तीर्थानि "

માણસ દુખમાથી જેના વડે તરી શકે છે તે તીર્થ કહેવાય છે. જલ અને સ્થલ તારક નથી પણ ડુબાવીને મારી નાખનાર છે સ્ટીમર વહાણ આદિનુ નામ તીથ થઈ શકે છે કારણ કે તેના વડે સમુદ્ર આદિ તરાય છે

समानतीर्थे वासी ॥ अ० ४ पा० ४ । १०८ ॥
नमस्तीर्थ्याय च ॥ यजुः ॥ अ० १६ ॥

જે બ્રહ્મચારીઓના અધ્યાપક એકજ આચાર્ય હોય છે, અથવા એકજ શાસ્ત્ર જેઓ ભણે છે તે બધા સતીર્થ્ય એટલે સમાનતીથસેવી કહેવાય છે જે વદાદિ શાસ્ત્રસપન્ન, સત્યવાદી અને ધાર્મિક લક્ષણયુક્ત છે તે સાધુ કહેવાય છે એમને અન્નાદિ પદાર્થો આપી વિદ્યા ગ્રહણ કરવી, માટે એવા સાધુઓ તીથ કહેવાય છે, અને નામ સ્મરણ પણ આને કહે છે

यस्य नाम महद्यशः । यजु० । अ० ३२ । म. ३ ॥

મહદ્યશ એટલે ધાર્મિક કાર્યનુ અનુષ્ઠાન કરવુ, એજ પરમાત્માનુ નામ છે બ્રહ્મ, પરમેશ્વર, ઇશ્વર, ન્યાયકારી, દયાળુ અને સર્વશક્તિમાન્ આદિ નામો પરમાત્માના ગુણ કર્માનુસારી છે અર્થાત્—

પરમાત્મા જેમ બ્રહ્મ એટલે સવથી મ્હોટો છે તેમ પોતે પણ સર્વ મહાપુરૂષોમાના એક મહાપુરૂષ બનવુ.

પરમાત્મા જેમ પરમેશ્વર એટલે ઈશ્વરનો પણ ઇશ્વર અને સામર્થ્યવાન્ છે તેમ પોતે પણ સમર્થપુરૂષોમાંના એક સમર્થ થવુ અને પ્રતિદિન સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરતા રહેવુ.

પરમાત્મા જેમ સર્વશક્તિમાન્ એટલે પોતાના સામર્થ્યથી જગત્‌ની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરે છે તેમ પોતે પણ દરેક ઉપાયોને મજબુત કરવા, શિલ્પ વિદ્યાથી અનેક પદાર્થો બનાવવા ; પરમાત્મા જેમ ન્યાયકારી એટલે અન્યાય કદિ-પણ કરતો નથી તેમ પોતે પણ સર્વદા ન્યાયપરાયણ બનવુ

પરમાત્મા જેમ દયાળુ એટલે સર્વની ઉપર દયા રાખનાર છે તેમ પોતે પણ દયાળુ બની સર્વ ઉપર દયા રાખવી

પરમાત્મા જેમ વિષ્ણુ એટલે સર્વમા વ્યાપક થઈ રક્ષા કરે છે તેમ પોતે પણ પોતાના આત્માની માફક સસારમા સર્વ ચેતનમા સુખ દુ ખની લાગણી રાખવી પરમાત્મા જેમ મહાદેવ એટલે દેવનો પણ દેવ છે તેમ પોતે પણ વિદ્વાન્ થવુ. (દેવ એટલે વિદ્વાન્)

પરમાત્મા જેમ રૂદ્ર એટલે પ્રલય કરનાર છે તેમ પોતે પણ દુષ્ટ કર્મ કર-નાર તથા દુષ્ટ કર્મ કરાવનારને દડ આપી સજ્જનની રક્ષા કરવી

એ પ્રમાણે પરમેશ્વરના નામોનો અર્થ સમજી પરમેશ્વરના ગુણકર્માનુસાર પોતાના ગુણકર્મસ્વભાવોને બનાવવા એજ પરમાત્માનુ નામસ્મરણ છે.

(પ્રશ્ન) ,

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णु गुरुर्देवो महेश्वरः ।
गुरुरेव परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥

ઇત્યાદિ ગુરૂમાહાત્મ્ય તો સાચુ છે કે ? ગુરૂના પગ ધોઇને પીવા જેવી ગુરૂજી આજ્ઞા કરે તેવી પાળવી, ગુરૂ લોભી હોય તો વામન જેવા માનવા, ક્રોધી હોય તો નરસિહ જેવા માનવા, મોહી હોય તો રામ જેવા માનવા અને કામી હોય તો કૃષ્ણ જેવા માનવા ગુરૂજી ગમે તેવુ પાપ કરે તોપણ તેમના ઉપર અશ્રદ્ધા કરવી નહિ સન્ત અથવા ગુરૂજીના દર્શન કરવાજનારને પગલે પગલે અશ્વમેધનુ ફળ મળે છે. એ બધી વાત ઠીક છે કે નહિ ?

(ઉત્તર) ઠીક નથી. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર અને પરબ્રહ્મ એ પરમેશ્વરના નામ છે એના સમાન ગુરૂ કદિપણ થઈ શકતા નથી. એ ગુરૂમાહાત્મ્ય "ગુરૂગીતા" નુ છે "ગુરૂગીતા" પણ મ્હોટી પોપલીલા છે ગુરૂ તો માતા, પિતા, આચાર્ય અને અતિથિ છે—તેઓજ સેવનીય છે. એમની પાસેથી વિદ્યા અને શિક્ષા લેવી જોઇએ

જો ગુરૂ લોભી, ક્રોધી મોહી અને કામી હોય તો તેમનો એકદમ ત્યાગ કરવો, અથવા શિક્ષા કરવી, જો થોડી શિક્ષાથી ન માને તો અર્ધ્ય અને પાદ્ય એટલે તાડના કરવી, અતિ દુરાચારી હોય તો પ્રાણ હરણ કરવામા પણ કશો દોષ નથી. જેમા વિદ્યાદિ સદ્‌ગુણો નથી અને કંઠી તિલક આદિથી કરી અસત્ય વેદવિરૂદ્ધ ઉપદેશદાતૃત્વ છે તેમા ગુરૂત્ત્વજ નથી અર્થાત્ તે ગુરૂજ નથી. કિન્તુ તે તો ભરવાડ જેવાજ છે જેમ ભરવાડ ગાડર અને બકરી પાસેથી દૂધ લઇ પોતાનુ પ્રયોજન સિદ્ધ કરે છે તેમ તે લોકો શિષ્ય અને શિષ્યાઓ પાસેથી ધન હરી પોતાનુ પ્રયોજન સિધ્ધ કરે છે.

दो०—लोभी गुरू लालची चेला दोनों खेलें दाव।
भवसागरमें डूबते बैठ पथरकी नाव॥

ગુરૂ સમજે છે કે ચેલો અથવા ચેલી કઇને કઈ આપશેજ અને ચેલો સમજે છે કે ખોટા સોગન ખાવાથી ગુરૂ આપણને પાપથી મુક્ત કરશે એવી ખોટી લાલચોથી બન્ને કપટમુનિઓ ભવસાગરના દુ ખમા એવી રીતે ડૂબે છે કે જેમ પત્થરની નૌકા ઉપર બેસનાર સમુદ્રમા ડૂબી જાય છે. એવા ગુરૂ ચેલાઓનાં મોઢામા ધૂળ પડે. એની પાસે કોઇએ પણ ઉભા રહેવુ નહિ અને જે ઉભા રહેશે તે જરૂર દુ ખસાગરમા ગોથા ખાશે.

જેવી પૌરાણિક પૂજારીઓએ લીલા ચલાવી છે તેવીજ રીતે એ ભરવાડ ગુરૂઓએ ચલાવી છે એ બધુ કામ સ્વાર્થી લોકોનુ છે. પરન્તુ જે લોકો પરમાર્થી છે તે તો પોતે દુ ખ વેઠીને પણ જગતનુ કલ્યાણ કરે છે. એજ કુકર્મી ગુરૂ લોકોએ "ગુરૂગીતા" અને "ગુરૂમાહાત્મ્ય" આદિ બનાવ્યા છે.

પ્રશ્ન)

अष्टादशपुराणानां कर्त्ता सत्यवतीसुतः॥ १॥
इतिहासपुराणाभ्यां वेदार्थमुपबृंहयेत्॥ २॥ महाभारते॥
पुराणान्यखिलानि च॥ ३॥ मनु०॥
इतिहासपुराणं पंचमं वेदानां वेदः॥ ४॥
छान्दोग्य०। प्र० ७। ख० १॥
दशमेऽहनि किंचित्पुराणमाचक्षीत॥ ५॥
पुराणविद्या वेदः॥ ६॥ सूत्रम्॥

અરાઢ પુરાણોના કર્ત્તા વ્યાસજી છે. વ્યાસજીના વચનનું પ્રામાણ્ય અવશ્ય માનવુ જોઇએ. ૧ મહાભારત આદિ ઇતિહાસ અને પુરાણોદ્વારા વેદોના અર્થો ભણવા અને ભણાવવા, ઇતિહાસ અને પુરાણો વેદોના અર્થને અનુકૂળ છે. ૨

પિતૃકર્મમાં પુરાણો અને હરિવંશની કથા સાભળવી. ૩
અશ્વમેધની સમાપ્તિમાં દશમે દિવસે થોડીક પુરાણોની કથા સાંભળવી. ૪
વેદાથ જાણવાથી પુરાણવિદ્યા વેદ છે એમ જ્ઞાન થાય છે ૫

ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી પુરાણોનુ પ્રામાણ્ય સ્થિર થાય છે, અને પ્રમાણભૂત પુરાણોના કથનથી મૂર્તિપૂજા અને તીર્થો પણ પ્રામાણિક છે.

(ઉત્તર) જો અરાઢ પુરાણ વ્યાસજી મહારાજે બનાવ્યા હોત તો એમા એટલા બધા ગપોડા ન હોત, કારણકે શારીરક–સૂત્રો અને યોગ ભાષ્ય જોતા માલુમ પડે છે કે વ્યાસજી મહારાજ મહાવિદ્વાન્, સત્યવાદી, ધાર્મિક અને યોગી હતા. માટે તેઓ એવી ખોટી કથા કદિપણ લખે નહિ, માટે ભાગવતાદિ નવીન કપોલ કલ્પિત ગ્રન્થો સામ્પ્રદાયિક લોકોએ બનાવ્યા છે. એ ગ્રન્થોમા વ્યાસજીના ગુણોનો લેશ પણ નથી. વેદશાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ અસત્ય કથાઓ લખવી એ વ્યાસજી જેવા વિદ્વાનોનુ કામ નહિ. એ કામ તો સ્વાર્થી અવિદ્વાન્ વિરોધી લોકોનુ છે.

ઇતિહાસ અને પુરાણ એ નામ શિવપુરાણાદિનુ નથી. કિન્તુ

ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान् गाथानाराशंसीरिति ॥

એ બ્રાહ્મણ અને સૂત્રગ્રન્થોનુ વચન છે ઇતિહાસ, પુરાણ, કલ્પ, ગાથા અને નારાશસી એ પાચ નામો ઐતરેય, શતપથ, સામ અને ગોપથ બ્રાહ્મણ ગ્રન્થોના છે

ઇતિહાસ–જેવો કે જનક અને યાજ્ઞવલ્ક્યનો સવાદ

પુરાણ–જગત્‌ની ઉત્પત્તિ આદિનુ વર્ણન.

કલ્પ=વૈદિક શબ્દોની શક્તિનુ વર્ણન અને અર્થ નિરૂપણ કરવું.

ગાથા=કોઇનુ દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્ત રૂપ કથાનો પ્રસગ વર્ણિત કરવો.

નારાશંસી–મનુષ્યના પ્રશસનીય અથવા અપ્રશસનીય કર્મોનુ વર્ણન કરવુ

એનાથીજ વેદાર્થનો બોધ થાય છે. પિતૃકર્મ એટલે જ્ઞાનીઓની પ્રશસામા કઈ સાંભળવુ. અશ્વમેધની સમાપ્તિમા પણ એજ સાભળવાનુ લખ્યુ છે કારણ કે વ્યાસજીકૃત ગ્રન્થોનુ શ્રવણ અથવા શ્રાવણ વ્યાસજીના જન્મ પછી થઈ શકે છે–પહેલા નહિ, કારણ કે વ્યાસજીના જન્મ પહેલા પણ વેદોનુ અધ્યયન અને અધ્યાપન થતું હતુ, માટે પ્રાચીન બ્રાહ્મણ ગ્રન્થોમાજ એ બધી વાત ઘટી શકે છે. નવીન કપોલકલ્પિત શ્રીમદ્ભાગવત શિવપુરાણ આદિ મિથ્યા અને દૂષિત ગ્રન્થોમા એ વાત ઘટી શકતી નથી.

વ્યાસજી એ વેદાધ્યયન કર્યું અને પછી વેદાર્થનો પ્રચાર કર્યો તેથીજ તેનુ નામ "વેદવ્યાસ" કહેવાયુ, આરપારની જે મધ્ય રેખા હોય છે તે "વ્યાસ" કહેવાય છે. તે મહર્ષિ ઋગ્વેદના આરંભથી લઈ અથર્વવેદ પર્યન્ત ચારે વેદો ભણ્યા હતા અને શુકદેવ તથા જૈમિનિ આદિ શિષ્યોને ભણાવ્યા હતા, તેથી એમનુ નામ વ્યાસ પડયુ, બાકી ખરૂ નામ તો **કૃષ્ણદ્વૈપાયન** હતુ, જો કોઈ કહે કે ચારે વેદ વ્યાસજીએ એકઠા (સંગ્રહીત) કર્યા છે, તો તે વાત તદ્દન ખોટી છે કારણ કે વ્યાસજીના પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ, પરાશર, શક્તિ અને વશિષ્ઠ ચારે વેદ ભણ્યા હતા જો વ્યાસજીએ એજ વેદોનો સંગ્રહ કર્યો હોય તો એ લોકોનુ વેદાધ્યયન થઈ શકે નહિ.

(પ્રશ્ન) પુરાણોમા બધી વાત ખોટી છે કે કોઈ સાચી પણ છે.

(ઉત્તર) ઘણી વાત ખોટી છે અને ઘુણાક્ષર ન્યાયથી કોઇ સાચી પણ છે. જે વાત સાચી છે, તેને વેદનો આધાર છે અને જે ખોટી છે તે પોપોના પુરાણરૂપ ઘરની છે. શિવપુરાણમા શૈવોએ શિવને પરમેશ્વર માની વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, ગણેશ, અને સૂર્ય આદિને તેના દાસ ઠરાવ્યા છે વૈષ્ણવ લોકોએ વિષ્ણુપુરાણમા વિષ્ણુને પરમેશ્વર માની શિવ આદિને દાસ ઠરાવ્યા છે. દેવીભાગવતમા દેવીને પરમેશ્વરી માની શિવ વિષ્ણુ આદિને દાસ બનાવ્યા છે. ગણેશખંડમા ગણેશને ઈશ્વર માની બાકી બધાને દાસ બનાવ્યા છે. એ બધી વાત જો એ સાંપ્રદાયિક લોકોની ન હોય તો કોની હોય? એક સાધારણ રચયિતાના ગ્રન્થમા એવી પરસ્પર વિરૂદ્ધ વાત હોતી નથી તો વિદ્વાનના ગ્રન્થમા તો ક્યાથીજ હોય? એમા જો એકની વાત સાચી માનવામા આવે તો બીજાની ખોટી, બીજાની સાચી માનવામા આવે તો ત્રીજાની ખોટી અને જો ત્રીજાની સાચી માનવામા આવે તો અવશિષ્ટ બધી ખોટી પડે છે

શિવપુરાણકારે શિવને જ, વિષ્ણુપુરાણકારે વિષ્ણુને જ, દેવીપુરાણકારે દેવીને જ, ગણેશખંડકારે ગણેશનેજ, સૂર્યપુરાણકારે સૂર્યને જ અને વાયુપુરાણકારે વાયુને જ સૃષ્ટિના ઉપાદાનત્વેન જનક પાલક અને પ્રલયકારક માન્યા છે પરન્તુ જો એને પૂછવામા આવે કે જે જેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે તેનુ કારણ કેમ થઈ શકે? તો તેઓને મૌનાવલંબન કર્યા શિવાય કોઇ પણ ઉપાય રહેતો નથી. જ્યારે તે તે દેવો તે તે શરીરોના ઉપાદાન હોવાથી પરિછિન્ન થયા તો પછી જે પરિછિન્ન હોય તે સંસારનો ઉત્પાદક કેમ થઇ શકે? વળી જગત્‌ની ઉત્પત્તિ પણ વિલક્ષણ પ્રકારથી માની છે જે સર્વથા અસંભિત છે

શિવપુરાણમા લખ્યુ છે કે "શિવે ઇચ્છા કરી કે હુ સૃષ્ટિ બનાવુ" પછી જળાશયમા નારાયણને ઉત્પન્ન કર્યા નારાયણની નાભિમા કમળ હતુ, એ કમળમાથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા બ્રહ્માએ જોયુ કે આ તો બધુ જળમય છે, પછી તેણે જળની એક અંજળી ભરી

પાણીમાં નાંખી દીધી તેથી પાણીમા પરપોટો થયો, એ પરપોટામા એક પુરૂષ ઉત્પન્ન થયો, તેણે બ્રહ્માને કહ્યુ કે હે પુત્ર! સૃષ્ટિ પેદા કર. બ્રહ્માએ તેને કહ્યુ કે હુ ત્હારો પુત્ર નથી કિન્તુ તુ મ્હારો પુત્ર છે. એ પ્રમાણે તે બન્નેની વચ્ચે એક હજાર દિવ્ય વરસ સુધી વાદવિવાદ ચાલ્યો. ત્યારે મહાદેવે વિચાર કર્યો કે જેને મે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા મોકલ્યા છે તે તો પરસ્પર લઙ્યા કરે છે. પછી તે બન્નેની વચ્ચે એક તેજોમય લિગ ઉત્પન્ન થઈ જલદી આકાશમા ખૂબ વધી ગયુ. એ જોઈ બન્નેએ આશ્ચર્યિત થઈ વિચાર્યું કે આ (લિગ) નો આદિ અને અન્ત શોધવો જોઇએ. જે આદિ અથવા અન્ત લઈ જલદી આવે તે પિતા જે પછી આવે અથવા છેડો લીધા શિવાય આવે તે પુત્ર. વિષ્ણુ કૂર્મનુ રૂપ ધારણ કરી સમુદ્રની નીચે ચાલ્યા ગયા, અને બ્રહ્મા હસનુ રૂપ ધારણ કરી મનોવેગે ઉપર ઉઙ્યા, હજાર દિવ્ય-વર્ષ સુધી બન્ને ચાલતા જ રહ્યા, તોપણ એમાથી એકકેને છેડો મળ્યો નહિ, પછી નીચે વિષ્ણુએ વિચાર્યું કે આનો તે છેડો છે કે નહિ!! ઉપર બ્રહ્માએ વિચાર્યું કે જો વિષ્ણુ છેડો લઇ આવ્યો હશે તો મારે પુત્ર બનવુ પડશે. એ વિચાર ચાલુ જ હતો એટલામા એક ગાય અને એક કેતકીનુ ઝાડ દષ્ટિગોચર થયા. બ્રહ્માએ તેઓને પૂછયુ કે તમે ક્યાથી આવો છો? એઓએ જવાબ આપ્યો અમે હજારો વર્ષો થયા આ લિગને આધારે કર્યાં કરીએ છીએ બ્રહ્માએ પૂછયુ કે આ લિંગનો ક્યાય પણ અન્ત છે કે નહિ? એઓએ ઉત્તર આપ્યો- નહિ બ્રહ્માએ કહ્યુ કે તમે મારી સાથે ચાલો, અને સાક્ષી આપો કે હુ આ લિગ ઉપર દૂધની વર્ષા કરતી હતી, અને વૃક્ષ કહે કે હુ ફુલોની વર્ષા કરતું હતુ. જો એમ કરો તો હુ તમને ઠેકાણે લઇ જાઉ ગાયે અને વૃક્ષે કહ્યુ, અમે ખોટી સાક્ષી નહિ આપીએ. બ્રહ્માએ કહ્યુ, હુ તમને બાળી નાખીશ, ત્યારે તેઓ બન્ને બોલ્યા કે જેમ તમે કહેશો એમ અમે સાક્ષી આપીશુ. ત્યાર પછી ત્રણે નીચે ઉતર્યા. વિષ્ણુ તો પ્રથમથી જ આવી ગયા હતા. બ્રહ્માએ વિષ્ણુને પૂછયુ કે શુ તમે છેડો લાવ્યા? વિષ્ણુએ કહ્યુ, આનો છેડો મને મળ્યો નથી બ્રહ્માએ કહ્યુ કે હુ તો અન્ત લઇ આવ્યો. વિષ્ણુએ કહ્યુ, કોઇ સાક્ષી છે? ગાયે અને વૃક્ષે સાક્ષી આપી કે અમે ઉપર હતા-એટલામા લિગમાથી શબ્દ નિકળ્યો અને વૃક્ષને શાપ દીધો કે તુ અસત્ય બોલ્યુ તેથી તારા ફુલો મને અથવા બીજા કોઇપણ દેવને ચ્હડશે નહિ, અને જે ચ્હડાવશે તેનુ સત્યાનાશ થઈ જશે. ગાયને શાપ દીધો કે તુ જે મ્હોથી જુઠુ બોલી તે મ્હોથી વિષ્ઠા ખાધા કરીશ, ત્હારા મુખની પૂજા કોઇપણ નહિ કરે પણ પૂછડાની કરશે. પછી બન્નેએ લિગની સ્તુતિ કરી પ્રસન્ન કર્યુ, તેથી લિગમાથી એક જટાજૂટ મૂર્ત્તિ નીકળી તેણે કહ્યુ કે મે તમને સૃષ્ટિ બનાવવા મોકલ્યા હતા, અને આ ઝઘડો શુ માંડી બેઠા છો? બ્રહ્મા અને વિષ્ણુએ કહ્યુ કે અમે સામગ્રી શિવાય કેવી રીતે સૃષ્ટિ બનાવીએ. પછી મહાદેવે પોતાની જટામાથી એક ભસ્મનો ગોળો કહાડી આપી કહ્યુ કે જાઓ આમાથી સૃષ્ટિ બનાવો ઇત્યાદિ

ભલા, એ પુરાણ બનાવનારાઓને કોઈ પૂછે કે જ્યારે સૃષ્ટિ અને પચમહાભૂતો ન હતા ત્યારે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવનાં શરીરો, જળ, કમળ, લિગ, ગાય, કેતકીનુ ઝાડ અને ભસ્મનો ગોળો એ બધા શુ તમારા દાદાના ઘરમાથી આવી પઙ્યા?

તેજ પ્રમાણે ભાગવત પુરાણુમાં લખ્યુ છે કે.-વિષ્ણુની નાભિમાંથી કમળ, કમળમાંથી બ્રહ્મા, બ્રહ્માના જમણા પગના અગુઠામાંથી સ્વાયભુવ, ડાબા પગના અગુઠામાથી સત્યરૂપા રાણી, લલાટમાથી રૂદ્ર અને મરીચિ આદિ દસ પુત્રો, એનાથી દસ પ્રજાપતિઓ, અને એની તેર છોકરીઓ. એ તેર છોકરીઓનો વિવાહ કાસ્યપની સાથે થયો. તેમાંની દિતિથી દૈત્ય, દનુથી દાનવ, અદિતિથી આદિત્ય, વનિતાથી પક્ષીઓ, કદ્રૂથી સર્પો, સરમાથી કૂતરાઓ, અને બીજી સ્ત્રીઓથી હાથી, ઘોડા, ઉટો, ગધેડાઓ, ભેશો, ઘાસ અને બાવળ આદિ કાટાવાળા વૃક્ષો ઉત્પન્ન થયા.

વાહરે વાહ ! ભાગવતના બનાવનાર લાલબુજક્કડ ! શુ ત્હને કહેવુ, એવી ખોટી વાતો લખવામા ત્હને જરા પણ શરમ ન આવી ! કેવળ આધળો જ બની ગયો.

સ્ત્રી અને પુરૂષના રજવીર્યના સબધથી તો મનુષ્યો બને જ છે, પરન્તુ પરમાત્માની સૃષ્ટિથી વિરૂદ્ધ પશુ, પક્ષી અને સર્પ આદિ તો માનુષીય રજવીર્યથી કદિપણ બનતા નથી હાથી, ઉટ, સિહ, કૂતરા, ગધેડા અને વૃક્ષ આદિને સ્ત્રીના ગર્ભાશયમા રહેવાની જગ્યા ક્યાથી આવી ? સિહ આદિ ઉત્પન્ન થઇ પોતાના માબાપને કેમ ન ખાઈ ગયા ? મનુષ્યના શરીરથી પશુ, પક્ષી અને વૃક્ષ આદિનો જન્મ થવો એ કેવી રીતે સભવિત હોઈ શકે ? એ લોકોએ બનાવેલી મહા અસભવ લીલા ઉપર શોક છે કે જેણે અદ્યાવધિ સસારને ભ્રમમાં ભમાવી રાખ્યો છે એ આધળા પોપો અને અન્દરની અને બહારની ફૂટેલી આખવાળા એના ચેલાઓ સાભળે છે અને માનેછે એજ મહા આશ્ચર્યની વાત છે. ઘણુ આશ્ચર્ય થાય છે કે એ લોકો મનુષ્ય છે અથવા કોઈ બીજા છે ! ! ! એ ભાગવત આદિ પુરાણોના બનાવનારા કેમ ગર્ભમા નષ્ટ ન થઇ ગયા ? અથવા જન્મતી વખતે જ કેમ ન મરી ગયા ? કારણ કે જો એ પોપોથી આર્યાવર્ત્ત બચત તો સમસ્ત દુખમાથી બચી જાત.

(પ્રશ્ન) એ બાબતમા કશો વિરોધ નથી કારણ કે " જેનો વિવાહ તેનુ ગીત " જ્યારે વિષ્ણુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ત્યારે વિષ્ણુને પરમેશ્વર બનાવી બીજાને દાસ બનાવ્યા, જ્યારે શિવના ગુણ ગાવા માડયા ત્યારે શિવને પરમાત્મા માની બીજાને દાસ બનાવ્યા પરમેશ્વરની માયામા બધુ બની શકે છે. પશ્વાદિની ઉત્પત્તિ મનુષ્યથી પરમેશ્વર બનાવી શકે છે જુઓ ! પરમાત્માએ પોતાની માયાથી કારણ વિના સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી, એમા શુ અઘટીત છે ? પરમાત્મા જે કરવા ધારે તે કરી શકે છે

(ઉત્તર) અરે ભોળા લોકો ! વિવાહમા જેના ગીત ગવાય છે તે બધાનો બાપ તો કહેવામા નથી આવતો ? એજ મ્હોટો અને પ્રશસ્ય છે, અને બીજા ન્હાના અને નિન્દનીય તો નથી કહેવાતા ? કહો પોપજી મહારાજ ! તમે ભાટ અને ખુશામતીઆ ચારણોથી વધારે ગપ્પા હાકનારા છો કે નહિ ? જેની પાછળ પડો છો તેને સહુથી મ્હોટો બનાવો છો અને જેનો વિરોધ કરો છો તેને સહુથી

નીચ ઠરાવો છો. તમારે ધર્મ સાથે શુ પ્રયોજન છે? તમે તો તમારા સ્વાર્થના જ સગા છો. માયા મનુષ્યમાં જ હોઇ શકે છે કારણ કે છળી અથવા કપટી હોય છે, તેને માયાવી કહે છે. પરન્તુ પરમાત્મામાં છળ કપટ આદિ દોષો ન હોવાથી તેને માયાવી કહેવો અશક્ય છે. જો આદિ સૃષ્ટિમા કસ્યપ અને કસ્યપની સ્ત્રીઓથી પશુ, પક્ષી, સર્પ, અને વૃક્ષાદિ થતા હતા તો આજકાલ પણ એવા સન્તાનો કેમ નથી થતા? માટે સૃષ્ટિક્રમ તો અમે જે પ્રથમ લખી આવ્યા છીએ તેજ ઠીક છે. અનુમાન થાય છે કે પોપજી આ ઠેકાણે ભૂલ ખાઇને બક્યા હશે.

तस्मात् काश्यप्यः इमाः प्रजाः ॥ श० ७ । ५ । १ । ५ ॥

શતપથમા એ લખ્યુ છે કે આ બધી સૃષ્ટિ કાશ્યપે બનાવી છે.

काश्यपः कस्मात् पश्यको भवतीति ॥ निरु० अ० २ । खं० २ ॥

સૃષ્ટિકર્ત્તા પરમેશ્વરનુ નામ કસ્યપ છે કારણ કે पश्यक અર્થાત્ " पश्यतीति पश्यः पश्य एव पश्यकः "

જે નિર્ભ્રમ થઈ ચરાચર જગત્, સર્વ જીવ અને તેના કર્મોને અને સકળ વિદ્યાઓને યથાવત્ જુએ છે તે પસ્યક છે, અને પછી

आद्यन्तविपर्ययश्च

એ મહાભાષ્યના વચનથી આદિનો અક્ષર અન્તે અને અન્તનો અક્ષર આદિમા આવવાથી પસ્યકને બદલે કસ્યપ બની ગયો એ પ્રમાણે અર્થ સમજ્યા વગર સૃષ્ટિવિરૂદ્ધ કથન કરી પોતાના જન્મને નષ્ટ કર્યો

માર્કંડેયપુરાણના દુર્ગાપાઠમા લખ્યુ છે કે દેવોના શરીરમાથી તેજ નીકળી એક દેવી બની તેણે મહિષાસુરને માર્યો. રક્તબીજના શરીરમાથી એક લોહીના બિન્દુનુ ભૂમિ ઉપર પડવાથી એટલા રક્તબીજો ઉત્પન્ન થયા કે બધુ જગત્ રક્તબીજોથી ભરાઇ ગયુ, લોહીની નદીઓ ચાલી. ઇત્યાદિ ઘણા ગપોડા માર્યા છે જ્યારે રક્તબીજથી બધુ જગત્ ભરાઇ ગયુ હતુ ત્યારે દેવી, દેવીનો સિહ, અને દેવીનુ બધુ લશ્કર ક્યા ગયુ હતુ? જો કહો કે રક્તબીજો દેવીથી દૂર હતા, તો સર્વ જગત્ રક્તબીજોથી ભરાયુ નહોતુ એમ માનવુ પડશે. જો ભરાઇ ગયુ હોત તો પશુ, પક્ષા, મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓ, જળ, સ્થળ, મગર, મચ્છ, કચ્છપ, મત્સ્યાદિ અને વનસ્પતિ આદિ વૃક્ષો ક્યાં રહ્યા હતા? અહીઆ એ નિશ્ચય જાણવુ જોઇએ કે એ બધા દુર્ગાપાઠ બનાવનારના ઘરમા ભાગી ગયા હશે. જુઓ! કેવો ગપોડો ભાંગની લહરીમાં લખી માર્યો છે કે જેનુ કઇ ઠામ ઠેકાણું નથી.

હવે જે " श्रीमद्भागवत " કહેવાય છે, તેની લીલા સાંભળો, નારાયણે બ્રહ્માને " ચતુ-શ્લોકી ભાગવત " નો ઉપદેશ કર્યો કે.—

ज्ञानं परमगुह्यं मे यद्विज्ञानसमन्वितम् ।
सरहस्यं तदङ्गंच गृहाण गदित मया ॥
भा० स्कं० २ । अ० ९ । श्लोक ३० ॥

હે બ્રહ્માજી ! વિજ્ઞાન અને રહસ્ય સહિત, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનુ અગ એવુ જે મારૂ પરમ ગુહ્ય જ્ઞાન છે તે તુ મારી પાસેથી લે.

જ્યારે વિજ્ઞાનયુક્ત જ્ઞાન કહ્યુ તો પછી પરમ એ વિશેષણ વ્યર્થ થઈ જાય છે ગુહ્ય. વિશેષણથી રહસ્ય વિશેષણ પણ પુનરૂક્ત થઇ જાય છે. એ પ્રમાણે જ્યારે મૂળ શ્લોક જ અનર્થક છે તો પછી ગ્રન્થ અનર્થક કેમ ન હોય બ્રહ્માને વરદાન આપ્યુ કે—

" भवान् कल्पविकल्पेषु न विमुह्यति कर्हिचित् "
भाग० स्कं० २ । अ० ९ । श्लोक ३६ ॥

આપ કલ્પ એટલે સૃષ્ટિ અને વિકલ્પ એટલે પ્રલયમા પણ મોહ પામશો નહિ, એમ લખી આગળ દસમા સ્કધમા મોહિત થઇ વત્સ હરણ કર્યુ એમ લખ્યુ છે, એથી એક વાત સાચી અને બીજી ખોટી–એમ થવાથી બન્ને ખોટી પડે છે જ્યારે વૈકુઠમા રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, ઈર્ષ્યા અને દુ ખ નથી તો પછી સનકાદિકને વૈકુઠના બારણામા ક્રોધ ક્યાથી આવ્યો ? જ્યારે ક્રોધ થયો તો પછી તે સ્વર્ગ જ નહિ જય અને વિજય દ્વારપાળ હતા, સ્વામીની આજ્ઞા અવશ્ય પાલનીય હતી માટે સનકાદિકનો તેઓએ એમા શો અપરાધ કર્યો ? અપરાધ વિના એને શાપ જ લાગી શકતો નથી જ્યારે શાપ આપ્યો કે " તમે પૃથિવી ઉપર પડો " એ કહેવાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ત્યા પૃથિવી નહિ હશે, કિન્તુ આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, અને જળ હશે, તો પછી એ દ્વાર અને મન્દિર કોને આધારે હશે ? પછી જ્યારે જય અને વિજયે સનકાદિકની સ્તુતિ કરી કે હે મહારાજ ! અમે વૈકુઠમા પાછા ક્યારે આવીશુ ? ત્યારે તેણે કહ્યુ કે જો પ્રેમથી નારાયણની ભક્તિ કરશો તો સાતમે જન્મે, અને જો વિરોધથી ભક્તિ કરશો તો ત્રીજે જન્મે વૈકુઠમા આવશો

એમા આ વિચારણીય છે કે જય અને વિજય એ નારાયણના નોકરો હતા, માટે એની રક્ષા કરવી એ નારાયણનુ કર્ત્તવ્ય હતુ જે પોતાના નોકરને અપરાધ વિના દુ ખ આપે તેને જો શેઠ દડ ન દે તો તેના નોકરોની દુર્દશા સર્વ કોઈ કરી નાખે નારાયણે આમ કરવુ ઉચિત હતુ કે જય અને વિજયનો સત્કાર કરી સનકાદિકને ખૂબ દડ દેવો. કારણ કે એમણે અન્દર આવવાની હઠ શામાટે કરી ? શામાટે તેઓ નોકરો સાથે લડ્યા ? શાપ આપનાર સનકાદિકને પૃથિવી ઉપર ઉતારી મૂકવા એ નારાયણને ઉચિત હતુ. જ્યારે નારાયણના ઘરમા જ એટલુ બધુ અધારૂ છે તો પછી એના સેવકો કે જેઓ વૈષ્ણવો કહેવાય છે એમની દુર્દશા થાય એમા નવાઇ શી ? અર્થાત જેટલી થાય તેટલી ઓછી જ છે. પછી તે જય અને વિજય

હિરણ્યાક્ષ અને હિરણ્યકસ્યપ થયા, એમાંથી "હિરણ્યાક્ષને વરાહે માર્યો, જેની કથા આ પ્રમાણે લખવામાં આવી છે. હિરણ્યાક્ષ પૃથિવીને સાદડીની માફક સકેલી ઓશીકુ બનાવી સૂઇ ગયો. વિષ્ણુએ વરાહનો અવતાર લઈ તેના માથા નીચેથી પૃથિવી-ઓશીકાને મુખમા લઈ લીધુ. હિરણ્યાક્ષ ઉઠયો અને બન્નેની લડાઈ થઇ. વરાહે હિરાણ્યાક્ષને મારી નાખ્યો." એ વાત લખનારને પૂછવુ જોઇએ કે પૃથિવી ગોળ છે કે સાદડીના જેવી! પરન્તુ તેઓ કશો પણ ઉત્તર આપી શકશે નહિ, કારણ કે પૌરાણિક લોકો ભૂગોળના શત્રુ હોય છે ભલા જો પૃથિવીને સાદડીની પેઠે સકેલી ઓશીકુ બનાવી માથા નીચે મૂકી દીધી તો પછી તે શાની ઉપર સૂતો હતો? વરાહ શાના ઉપર પગ મૂકી દોડી આવ્યો! પૃથિવીને તો વરાહજીએ મુખમા રાખી હતી તો પછી બન્ને શાની ઉપર ઉભા રહી લડ્યા? ત્યા તો કોઇપણ ઉભા રહેવાની જગ્યા ન હતી પરન્તુ ભાગવતાદિ પુરાણ બનાવનારની છાની ઉપર ઉભા રહી લડ્યા હશે? પરન્તુ એ પોપજી શાની ઉપર સૂતા હશે? એ બધી વાત આ પ્રકારની છે યથા "गप्पी के घर गप्पी आये बोले गप्पीजी" મિથ્યાવાદીઓને ઘેર જ્યારે ગપ્પીઓ આવે છે તો પછી ગપ્પા મારવામા શી ખોટ રહે? હવે હિરણ્યકસ્યપની કથા આ પ્રમાણે છે—

"હિરણ્યકસ્યપ પ્રહ્લાદનો પિતા હતો, પ્રહ્લાદ ભક્ત હતો જ્યારે પિતા તેને પાઠશાળામા મોકલતો હતો ત્યારે તે અધ્યાપકને કહેતો હતો કે મ્હારી પાટીમા "રામ રામ" લખી આપો. એ વાતની તેના પિતાને ખબર પડી ત્યારે તેણે કહ્યુ કે તુ અમારા શત્રુઓનુ ભજન શામાટે કરે છે? જ્યારે છોકરાએ ન માન્યુ ત્યારે તેણે તેને બાધી પર્વત ઉપરથી પછાડયો, કૂવામા નાખ્યો, પરન્તુ એને કશીપણ ઇજા થઈ નહિ, ત્યારપછી તેણે અગ્નિમા એક સ્તભ ધગાવી પ્રહ્લાદને કહ્યુ કે જો ત્હારો ઇષ્ટદેવ રામ સાચો હોય તો આને પકડ! પ્રહ્લાદ પકડવા તો ચાલ્યો પણ મનમા શકા થઇ, કે હુ બળવાથી બચીશ કે નહિ? નારાયણે એ સ્તભ ઉપર ન્હાની ન્હાની કીડીઓની હાર ચલાવી, ત્યારે પ્રહ્લાદની શકા દૂર થઇ અને એકદમ સ્તભને પકડયો સ્તભ ફાટયો અને તેમાથી "નૃસિહ" નિકળ્યો અને પ્રહ્લાદના પિતા હિરણ્યકસ્યપને પકડી પેટ ફાડી નાખ્યુ, પછી પ્રહ્લાદને ચાટવા લાગ્યા, અને કહ્યુ કે તુ વરદાન માગ પ્રહ્લાદે પોતાના પિતાની સદ્ગતિ માગી. નૃસિંહે વરદાન આપ્યુ કે ત્હારા એકવીશ પુરૂષો સદ્ગતિમા ગયા."

જુઓ! એ પણ એક ગપોડાનો ભાઇ જ છે કોઇ ભાગવતના વાચનાર અથવા સાભળનારને પકડી પહાડ ઉપરથી પાડવામા આવે તો તેને કોઇપણ બચાવશે નહિ ચુરેચુરા થઇ મરણ શરણ થશે. પ્રહ્લાદનો પિતા પ્રહ્લાદને નિશાળે મોકલતો હતો, એમા ખોટુ શુ હતુ? પ્રહ્લાદ પણ મહામૂર્ખ દેખાય છે કે જે ભણવાનુ છોડી વૈરાગ્યને ઇચ્છતો હતો. "તપાવેલા સ્તભ ઉપર કીડીની હાર ચાલી અને પ્રહ્લાદે તેને બાથ ભરી પણ બળ્યો નહિ," એ વાત જે સાચી માનતો હોય તેને તપાવેલા થાભલા સાથે બાથ ભરાવવી. જો એ ન બળે તો સમજવુ તેપણ બળ્યો નહિ હોય. નૃસિહ પણ કેમ ન બળ્યો? "ત્રીજે જન્મે પાછુ વૈકુઠમા આવવુ"

એવો સનકાદિકનો અનુગ્રહ હતો, એને શુ તમારો નારાયણ ભૂલી ગયો ? ભાગવતની રીતે બ્રહ્મા, પ્રજાપતિ, હિરણ્યકશ્યપ અને હિરણ્યાક્ષ) હિરણ્યાક્ષ ચોથી પેઢીએ થાય છે. પ્રહ્લાદની એકવીસ પેઢી પણ થઈ ન હતી અને કહેવુ કે ત્હારી એકવીસ પેઢી સદ્ગતિમાં ગઈ એ કેટલી બધી ભૂલ છે ! તે જ હિરણ્યાક્ષ અને હિરણ્યકશ્યપ રાવણ અને કુંભકરણ થયા, અને પછી શિશુપાલ અને દંતવક્ર થયા હવે વિચારવુ જોઇએ કે નૃસિંહનુ વરદાન ક્યા ગયુ ? એવી પ્રામાદિક વાતો પ્રમાદી પુરૂષો કરે છે વિદ્વાન્ નહિ.

હવે પૂતના અને અક્રૂરજીના વિષયમા જુઓ.

रथेन वायुवेगेन ॥ भा० स्कं० १० । अ० ३९ । श्लोक ३८ ॥
जगाम गोकुलं प्रति ॥ भा० स्कं० १० । पू० अ० ३८ । श्लोक २४ ॥

કંસે મોકલેલ વાયુવેગી ઘોડાવાળા રથમા અક્રૂરજી બેસી દિવસ ઉગ્યે ચાલ્યા અને ચાર મૈલને છેટે ગોકુળમા દિવસ અસ્ત થતા પ્હોચી ગયા.

ઘોડાઓ ભાગવત બનાવનારની પરિક્રમા કરતા રહ્યા હશે. અથવા ઘોડા હાંકનારા ગોકુળનો માર્ગ ભૂલી ભાગવત બનાવનારના ઘરમા આવી સૂતા હશે.

પૂતનાનુ શરીર ૬ ગાઉ પહોળુ અને લાંબુ પણ ઘણુ લખ્યુ છે. શ્રીકૃષ્ણે એને મારી ગોકુળ અને મથુરા વચ્ચે નાખી દીધી જો એ બધી વાત સાચી હોય તો ગોકુળ, મથુરા અને પોપજીના ઘરો દટાઈ જવા જોઇએ.

અજામેલની કથા ઉટપટાગ લખી છે " તેણે (અજામેલે) નારદના કહેવાથી પોતાના પુત્રનુ નામ નારાયણ રાખ્યુ મરણ વખતે તેણે પોતાના પુત્રને બોલાવ્યો, પરન્તુ વચમા નારાયણ કૂદી પડ્યા ' શુ નારાયણ એના અન્તઃકરણનો ભાવ સમજતા ન હતા ? કે એ તો પોતાના પુત્રને બોલાવે છે મને નહિ

જો નામનુ એવુ જ માહાત્મ્ય હોય તો આજકાલ પણ નારાયણનામ સ્મરનારને નારાયણ દુઃખથી છૂટા કરવા કેમ નથી આવતા ?

" સુમેરૂ " પર્વતનુ પરિમાણ પણ એજ પ્રમાણે ખોટુ લખ્યુ છે કે જે જ્યોતિષ શાસ્ત્રથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે.

" પ્રિયવ્રત " રાજાના રથના ચક્રના લસરકાથી સમુદ્ર થયા !!

૪૯૦૦૦૦૦૦૦ ઓગણપચ્ચાસ કોટિ યોજન વિસ્તૃત પૃથિવી લખી છે *

ઇત્યાદિ ગપોડા ભાગવતમાં એટલા બધા લખ્યા છે જેનો કોઈ પારાવાર નથી.

---

* " शतार्द्धकोटिविस्तारा पृथिवी कृत्स्नश स्मृता "

મત્સ્ય પુરાણ. અ૦ ૧૨૪–૧૨

ભાગવતનો બનાવનાર તે બોપદેવ હતો કે, જેના ભાઈ જયદેવે "गीतगोविन्द" લેખ્યુ છે. બોપદેવ પ્રણીત હિમાદ્રિનામક ગ્રન્થમાં બોપદેવ પોતે જ લખે છે કે શ્રીમદ્ ભાગવત મે બનાવ્યુ છે. એ લેખના ત્રણ પત્રો મારી પાસે હતા એમાંથી એક ખોવાઈ ગયુ. એ પત્રમાં જે આશય હતો તેને અનુસરી મેં બે શ્લોક નીચે પ્રમાણે લખ્યા છે. જેને જોવુ હોય તે હિમાદ્રિ ગ્રન્થમા જોઈ લે.

हिमाद्रेः सचिवस्यार्थे सूचना क्रियतेऽधुना।
स्कन्धाध्यायकथानां च यत्प्रमाणं समासतः ॥ १ ॥
श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं च मयेरितम्।
विदुषा बोपदेवेन श्रीष्णस्य यशोऽन्वितम् ॥ २ ॥

ગુમ થયેલા કાગળમા ઉક્તભાવના શ્લોકો હતા. હિમાદ્રિએ બોપદેવ પડિતને કહ્યુ કે તમે બનાવેલુ ભાગવત સાભળવા મને પૂર્ણ અવકાશ નથી, માટે તમે સક્ષેપમા શ્લોકબદ્ધ સૂચીપત્ર લખો જે વાચી હુ સક્ષેપથી શ્રીમદ્ભાગવતની કથાનો વિષય સમજી શકુ. પછી નીચે પ્રમાણે બોપદેવે શ્લોકો બનાવ્યા. અગ્યારમા શ્લોકથી લખવામા આવે છે. (કારણ એક પત્ર ખોવાઈગયુ છે) આ બધા શ્લોકો બોપદેવે બનાવ્યા છે—

बोधन्तीति हि प्राहुः श्रीमद्भागवतं पुनः ।
पञ्च प्रश्नाः शौनकस्य सूतस्यात्रोत्तरं त्रिषु ॥ ११ ॥
प्रश्नावतारयोश्चैव व्यासस्य निर्वृतिः कृतात् ।
नारदस्यात्र हेतूक्तिः प्रतीत्यर्थं स्वजन्म च ॥ १२ ॥
सुप्तघ्नं द्रौण्यभिभवस्तद्स्त्रात्पाण्डवा वनम् ।
भीष्मस्य स्वपदप्राप्तिः कृष्णस्य द्वारिकागमः ॥ १३ ॥
श्रोतुः परीक्षितो जन्म धृतराष्ट्रस्य निर्गमः ।
कृष्णमर्त्यत्यागसूचा ततः पार्थमहापथः ॥ १४ ॥
इत्यष्टादशभिः पादैरध्यायार्थः क्रमात् स्मृतः ।
स्वपरप्रतिबन्धोनं स्फीतं राज्यं जहौ नृपः ॥ १९ ॥
इति वैराग्ये दार्ढ्योक्तौ प्रोक्ता द्रौणिजयादयः ।
इति प्रथमः स्कन्धः ॥ १ ॥

એ પ્રમાણે બોપદેવ પડિતે બાર સ્કન્ધોનુ સૂચીપત્ર બનાવી હિમાદ્રિ સચીવને આપ્યુ. જેને વિસ્તારપૂર્વક જોવુ હોય તેણે હિમાદ્રિ ગ્રન્થ વાંચી જવો. એવી જ બીજા પુરાણોની પણ લીલા છે પરન્તુ ઓગણીસમુ, વીસમું અને એકવીસમુ એક બીજાથી ચઢીયાતા છે.

• શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર મહાભારતમાં અત્યુત્તમ વર્ણવ્યું છે. એના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને ચરિત્ર આપ્ત પુરૂષોનાં જેવાં હતાં. શ્રીકૃષ્ણનુ જન્મથી લઈ મરણ પર્યન્ત કોઇપણ આચરણ ખરાબ હોય એવું મહાભારતમા કોઇપણ સ્થળે દેખાતુ નથી. પરન્તુ ભાગવતકારે અનુચિત મનમાન્યા એ મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ઉપર દોષો લગાવ્યા છે. દૂધ, દહી, માખણ આદિની ચોરી, પરસ્ત્રીઓની સાથે રાસલીલા આદિ મિથ્યા દોષો લગાવ્યા છે.

ભાગવતના પઠન પાઠન, શ્રવણ શ્રાવણથી અન્ય મતાવલમ્બીઓ શ્રીકૃષ્ણની ઘણી જ નિન્દા કરે છે. જો એ ભાગવત ન હોત તો શ્રીકૃષ્ણ જેવા મહાત્મા નિન્દનીય ગણાત નહિ.

શિવપુરાણમા બાર જ્યોતિલિંગ લખ્યા છે. કે જેમા પ્રકાશનો લેશ પણ નથી. રાત્રિએ અંધારામા દિવો કર્યા સિવાય એ લિંગ દેખાતા નથી. એ બધી લીલા પોપજી મહારાજોની છે.

(પ્રશ્ન) વેદ ભણવાની શક્તિ ન રહી ત્યારે સ્મૃતિઓ બનાવી, જ્યારે સ્મૃતિઓ ભણવાનુ સામર્થ્ય ન રહ્યુ ત્યારે શાસ્ત્રો બનાવ્યા અને જ્યારે શાસ્ત્રો ભણવાનુ સામર્થ્ય ન રહ્યુ ત્યારે પુરાણો બનાવ્યા સ્ત્રી અને શૂદ્રોને વેદોમા અધિકાર નથી.

(ઉત્તર) એ બધી વાત ખોટી છે. કારણ કે ભણવાનુ સામર્થ્ય પઠન પાઠનથી જ આવે છે. વેદ ભણવાનો તથા સાભળવાનો અધિકાર બધાને છે, જુઓ છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ્, ગાર્ગી આદિ સ્ત્રીઓ વેદજ્ઞા હતી એમ સ્પષ્ટ જણાશે જાનશ્રુતિ શૂદ્ર પણ રૈક્ય મુનિ પાસે વેદ ભણ્યો હતો.

યજુર્વેદના છવ્વીસમા અધ્યાયના બીજા મંત્રમા સ્પષ્ટ લખ્યુ છે કે વેદ ભણવાનો અધિકાર મનુષ્યમાત્રને છે

ઇત્યાદિ પ્રમાણો વિદ્યમાન હોવા છતા જે લોકો એવા એવા મિથ્યા ગ્રંથો બનાવી, લોકોને સત્ય ગ્રન્થોથી વિમુખ રાખી, જાળમા ફસાવી પોતાનુ પ્રયોજન સિદ્ધ કરે છે તેઓ શુ મહાપાપી નથી ?

ગ્રહોનુ એવુ ચક્ર ચલાવ્યુ છે કે જેણે વિદ્યાહીન મનુષ્યોને ગ્રસ્ત કરી રાખ્યા છે.

૧ સૂર્યનો મંત્ર आकृष्णेन रजसा० ઇત્યાદિ..
૨ ચંદ્રનો મંત્ર इमं देवा असपत्न॰ सुवध्वम्० ઇત્યાદિ.
૩ મંગળનો મંત્ર अग्निमूर्द्धा दिव ककुत्पति ० ઇત્યાદિ.
૪ બુધનો મંત્ર उद्बुध्यस्वाग्ने० ઇત્યાદિ.
૫ બૃહસ્પતિનો મંત્ર बृहस्पते अतियदर्यो० ઇત્યાદિ.
૬ શુક્રનો મંત્ર शुक्रमन्धस ઇત્યાદિ.
૭ શનિનો મંત્ર शन्नोदेवीरभिष्टये० ઇત્યાદિ.
૮ રાહુનો મંત્ર कया नश्चित्र आभुव० ઇત્યાદિ.
૯ કેતુનો મંત્ર कृण्वन्न केतवे० ઇત્યાદિ. (એને કેતુની કંડિકા પણ કહે છે.)

ખરી રીતે એ મંત્રો ગ્રહોના વાચક નથી કિન્તુઃ—

પ્રથમ જે **आकृष्णेन** ઇત્યાદિ મંત્ર છે તે તે સૂર્ય અને ભૂમિના આકર્ષણ વિષયનો છે.
બીજો—રાજગુણ વિધાયક છે.
ત્રીજો—અગ્નિ સંબંધી છે.
ચોથો—યજમાન વિષયક છે.
પાંચમો—વિદ્વદ્વિષયક છે.
છઠ્ઠો—વીર્ય અને અન્ન વિષયક છે.
સાતમો—જળ, પ્રાણ અને પરમેશ્વર વિષયનો છે.
આઠમો—મિત્ર વિષયક છે.
નવમો—જ્ઞાન પ્રાપ્તિ વિષયનો છે.

ખરો અર્થ ન સમજવાથી લોકો ભ્રમજાળમાં પડે છે.

(પ્રશ્ન) ગ્રહોનું ફળ થાય છે કે નહિ?

(ઉત્તર) પોપ લોકો જેવું કહે છે તેવું નહિ. પોપ લોકો આ પ્રમાણે કહે છે " મહારાજ શેઠજી યજમાન ! તમારે આજ આઠમો ચંદ્ર અથવા સૂર્યાદિ ક્રૂર ઘરમાં પડ્યા છે, અઢી વરસનો શનૈશ્ચર પગમાં આવ્યો છે. તમને મ્હોટું વિઘ્ન આવશે ઘરબાર છોડાવી પરદેશમાં ભમાવશે, માટે જો તમારે એ દુઃખથી બચવું હોય તો ગ્રહોનું દાન કરો, જપ, પાઠ, પૂજા કરાવો."

હવે એ લોકને પૂછવું જોઇએ કે તમારો અને ગ્રહોનો શો સંબંધ છે! ગ્રહ શી વસ્તુ છે?

વાસ્તવમાં ગ્રહોનું ફળ આ પ્રમાણે છે.—સૂર્ય અને ચંદ્રમા સ્વસ્વ કિરણદ્વારા ઉષ્ણતા અને શીતતા આપે છે, તથા ઋતુ પ્રમાણે મનુષ્યોને ગરમીથી અથવા ટાઢથી જે સુખ દુઃખ થાય છે તેના નિમિત્ત થાય છે.

પોપજી—

दैवाधीनं जगत्सर्वं मन्त्राधीनाश्च देवताः ।
ते मन्त्रा ब्राह्मणाधीनास्तस्माद्ब्राह्मणदैवतम् ॥

જુઓ! કેવું પ્રમાણ છે! દેવતાઓને આધીન સર્વ જગત્, મંત્રોને આધીન દેવતાઓ અને તે મંત્રો બ્રાહ્મણોને આધીન છે, માટે બ્રાહ્મણ દેવતાઓ કહેવાય છે. ઇષ્ટ દેવતાઓને બોલાવી તેમને પ્રસન્ન કરી ઈષ્ટાર્થ સિદ્ધ કરવો એમાં બ્રાહ્મણોનો જ અધિકાર છે. યદિ એમ બ્રાહ્મણોમાં મંત્રશક્તિ ન હોત તો તમારા જેવા નાસ્તિકો અમને સંસારમાં રહેવા દેત નહિ.

સત્યવાદી—ચોર, લૂંટારા અને કુકર્મી લોકો પણ તમારા દેવતાઓને આધીન હશે. દેવતાઓ જ એને દુષ્ટ કર્મો કરાવતા હશે, જો એમજ હોય તો તમારા દેવતાઓમાં અને

રાક્ષસોમા કશો પણ ભેદ નથી. જો મન્ત્રો તમારે આધીન હોય અને તેનાથી તમે ગમે તે કરવાની શક્તિ ધરાવતા હો તો તે મંત્રો દ્વારા દેવતાઓને વશ કરી રાજાઓના ખજાનાઓ ઉપડાવી તમારા ઘરમાં લાવી બેઠા બેઠા કેમ આનન્દ ભોગવતા નથી ? શનૈશ્ચર આદિના તેલ આદિનું છાયાદાન લેવા માટે ઘેર ઘેર માર્યા માર્યા શામાટે ભટકો છો ? જેને તમે કુબેર માનો છો તેને વશમાં કરી જેટલુ જોઇએ તેટલુ ધન લીધા કરો. બિચારા ગરીબોને શામાટે લૂટો છો ? તમને દાન આપવાથી ગ્રહો પ્રસન્ન રહે છે અને ન આપવાથી અપ્રસન્ન રહે છે તો શું તમો ગ્રહોની પ્રસન્નતા અને અપ્રસન્નતા અમને પ્રત્યક્ષ કરાવી શકો છો ? જેને સૂર્ય અથવા ચદ્ર આડમો હોય તેને અને જેને ત્રીજો હોય તેને જ્યેષ્ઠ માસમા ઉઘાડે પગે સતપ્ત ભૂમિ ઉપર એક સાથે ચલાવો, જેના ઉપર ગ્રહ પ્રસન્ન હશે તેને પગે નહિ બળવા દે અને જેના ઉપર ક્રૂર હશે તેને બળવા દેશે. પોષ માસની પૂર્ણિમાની રાત્રિએ પણ એ બન્નેને આખી રાત ખુલ્લે શરીરે મેદાનમા રાખો એકને ઠડી લાગશે અને બીજાને નહિ લાગે જો એમ થાય તો માની શકાય કે ગ્રહો ક્રૂર દૃષ્ટિવાળા અને સૌમ્યદૃષ્ટિવાળા છે

ગ્રહો તમારા શુ સબધી છે ? તમારે અને ગ્રહોને કાગળ અથવા તાર આદિનો વ્યવહાર છે ? જો તમારામા મત્રશક્તિ છે તો તમે પોતે રાજા અથવા ધનાઢ્ય શામાટે થતા નથી ? શત્રુઓને વશમા કેમ નથી કરતા ?

નાસ્તિક તો તે કહેવાય છે કે જે વેદની અને ઇશ્વરની આજ્ઞા ન માને, તથા પોપ-લીલા ચલાવે જો તમને ગ્રહનુ દાન ન આપવામા આવે અને જેના ઉપર છે તેજ ગ્રહદાનનો ઉપભોગ કરે તો શી હાનિ ? જો કહો કે તે તો અમને આપવાથી જ પ્રસન્ન થાય છે, તો શુ તમે ગ્રહોનો ઇજારો લીધો છે ? જો ઇજારો લીધો હોય તો સૂર્યાદિને તમારા ઘરમા બોલાવી બળી મરો

સત્ય વાત તો એ છે કે સૂર્યાદિ ગ્રહો જડ છે, તે કોઇને સુખ અથવા દુખ આપ-વાની ચેષ્ટા કરી શકતા નથી, કિન્તુ ગ્રહોના બહાનાથી જીવિકા ચલાવનારા તમે જ ગ્રહરૂપ છો કારણ કે ગ્રહનો અર્થ —

ये गृह्णन्ति ते ग्रहाः

જે ગ્રહણ કરે છે તે ગ્રહો કહેવાય છે તમારા પગલા જ્યાસુધી શેઠ શાહૂકાર અને રાજાને ત્યા થતા નથી ત્યાંસુધી તો તેઓ કોઇને પણ નવ ગ્રહનુ ભાન થતુ નથી. પણ જ્યારે તમે પોતે જ સૂર્ય શનૈશ્ચરાદિ સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન્ ગ્રહો તેની ઉપર જઇ ચડો છો ત્યારે તો ગ્રહણ કર્યા શિવાય છોડતા નથી. જો તમારી પાસે કોઇ ન આવે તો તમે તેને નાસ્તિક આદિ શબ્દોથી નિન્દો છો.

પોપજી—જુઓ જ્યોતિષનું પ્રત્યક્ષ ફળ, આકાશસ્થ સૂર્ય, ચન્દ્ર, રાહુ અને કેતુના સંયોગથી થતુ ગ્રહણુ પ્રથમથી જ કહી આપે છે. માટે જેમ ગ્રહણુ પ્રત્યક્ષ થાય છે તેમ ગ્રહોનુ ફળ પણુ પ્રત્યક્ષ થાય છે. ધનાઢ્ય, દરિદ્ર, રાજા, અને રંક એ બધા ગ્રહોથી જ સુખી અને દુખી થાય છે.

સત્યવાદી—જે ગ્રહણુરૂપ પ્રત્યક્ષ ફળ છે તે તો ગણિત વિદ્યાનુ છે. ફલિતનુ નહિ. જે ગણિત વિદ્યા છે તે સાચી છે અને ફલિત વિદ્યા (સ્વાભાવિક સબંધ શિવાય) ખોટી છે. અનુલોમ અને પ્રતિલોમ ફરનાર પૃથિવી અને ચન્દ્રનાં ગણિતથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અમુક સમયમા અમુક દેશમા અને અમુક અવયવમા સૂર્યનુ અથવા ચન્દ્રનુ ગ્રહણુ થશે.

छादयत्यर्कमिन्दुर्विधुं भूमिभाः ॥

આ ગ્રહલાઘવનો ચોથા અધ્યાયનો ચોથો શ્લોક છે અને એજ પ્રમાણે **સિદ્ધાન્તશિરોમણિ** અને **સૂર્યસિદ્ધાન્ત**માં પણ છે. જ્યારે સૂર્ય અને ભૂમિની વચ્ચે ચન્દ્રમાં આવે છે ત્યારે સૂર્યગ્રહણુ થાય છે, અને જ્યારે સૂર્ય અને ચન્દ્રની વચ્ચે ભૂમિ આવે છે ત્યારે ચન્દ્રગ્રહણુ થાય છે. અર્થાત્ ચન્દ્રની છાયા ભૂમિ ઉપર અને ભૂમિની છાયા ચન્દ્ર ઉપર પડે છે. સૂર્ય પ્રકાશરૂપ હોવાથી એના ઉપર કોઇની છાયા પડતી નથી. જેમ દીવાથી શરીર આદિની છાયા ઉલટી જાય છે તેમ ગ્રહણુમા સમજવુ. જે ધનાઢ્ય, દરિદ્ર અને રાજા તથા પ્રજા રંક થાય છે તે પોતપોતાના કર્મનુ ફળ છે. ઘણા જ્યોતિષીઓ પોતાના પુત્ર તથા પુત્રીઓનો વિવાહ ગ્રહોની ગણિતવિદ્યાને અનુસરીને કરે છે, તથાપિ એમા વિઘ્ન આવે છે, અથવા પુત્રી વખતે વિધવા થાય છે. પુરૂષ પણુ વખતે મૃત સ્ત્રીક થઇ જાય છે. જો ફળ સાચુ હોય તો એમ કેમ થાય છે? માટે કર્મની ગતિ સાચી છે. ગ્રહો સુખદુખમા કારણુભૂત નથી. ગ્રહો અને પૃથિવી આકાશમા ઘણુજ દૂર દૂરને અન્તરે છે એનો સબંધ કર્ત્તાના કર્મ સાથે નથી. કર્મનો કર્ત્તા અને કર્મફળનો ભોક્તા જીવ છે કર્મ ફળનો ભોગવાવનાર પરમાત્મા છે. જો તમે ગ્રહોનુ ફળ માનતા હો તો આનો ઉત્તર આપો, કે જે ક્ષણુમા જે બાળકનો જન્મ થાય છે અને તેનુ તમે ધ્રુવા અને ત્રુટિ માની જન્મપત્ર બનાવો છો તેજ વખતે ભૂગોળમા બીજાનો જન્મ થાય છે કે નહિ. જો કહો કે નહિ તો તે કથન ખોટુ છે, અને જો કહો કે થાય છે તો એક ચક્રવર્તી સમાન પૃથિવીમા બીજો ચક્રવર્ત્તી રાજા કેમ થતો નથી? જો તે વખતે તમે આટલું જ કહો કે એ બધી લીલા અમારા પેટ ભરવાને વાસ્તે છે તો તો કોઇ માની પણુ શકે.

(પ્રશ્ન) શુ ગરૂડ પુરાણુ ખોટુ છે?

(ઉત્તર) હા, ખોટુ છે.

(પ્રશ્ન) ત્યારે મરેલા જીવની શી ગતિ થાય છે?

(ઉત્તર) જેવા તેના કર્મો.

(પ્રશ્ન) યમરાજા, તેનો મંત્રી ચિત્રગુપ્ત તેના કાજળના જેવા ભયંકર ગણો, તેઓ શરીરધારી જીવોને પકડીને લઇ જાય છે, પછી પાપ પુણ્યાનુસાર સ્વર્ગ અને નરકમાં નાખે છે, માટે દાન, પુણ્ય, શ્રાદ્ધ અને તર્પણ કરવું—શું એ બધી વાત ખોટી છે?

(ઉત્તર) એ બધી વાત પોપલીલાના ગપોડા છે. અન્યસ્થાનનાં જીવોને ત્યાં બોલાવી ધર્મરાજ તથા ચિત્રગુપ્ત ન્યાય કરે છે, ત્યારે યમલોકસ્થ જીવોના ન્યાયને માટે બીજો યમલોક માનવો કે ત્યાંનો ન્યાયાધીશ જ તેનો ન્યાય કરે? જો યમના ગણોના શરીર પર્વત સમાન છે તો દેખાતા કેમ નથી? મરનાર જીવને લેવા આવનાર તે ગણોની એક આંગળી પણ ન્હાના દ્વારમાં આવી શકે નહિ. તેઓ સડક અને ગલીમાં કેમ અટકી જતા નથી? જો કહો કે તેઓ સૂક્ષ્મ શરીર પણ ધારણ કરી શકે છે, તો પ્રથમ જે પર્વત જેવડા હાડપીંજરો હતા, તે પોપજીએ પોતાના ઘર શિવાય બીજે ક્યાં મૂક્યાં હોય? જ્યારે જંગલમાં આગ લાગે છે ત્યારે અસંખ્ય કીડીઓના જીવો શરીરને છોડે છે, ત્યારે તેને પકડવા અસંખ્ય યમ ગણો દોડતા હશે. તે વખતે કદાચિત્ ઠોકર પણ ખાતા હશે તો તે વખતે જેમ પહાડના મ્હોટા મ્હોટા શિખરો તુટી પૃથિવી ઉપર પડે છે, તેમ તેના શરીરના મ્હોટા મ્હોટા અવયવો ગરૂડ પુરાણના વાચનાર તથા સાભળનારના આંગણામાં પડતા હશે, તે વખતે તેઓ દબાઈ મરતા હશે. ઘરના દ્વાર અને સડક બંધ થઇ જતા હશે, તે વખતે લોકો બિચારા કેવી રીતે નીકળી અને ચાલી શકતા હશે!

શ્રાદ્ધ અને પિંડદાન મૃતજીવને તો નથી પહોચતાં પણ મૃતકોના પ્રતિનિધિ પોપજીના ઘરમાં, ઉદરમાં અને હાથમાં પહોચે છે જે વૈતરણી તરવા માટે ગૌદાન દેવામાં આવે છે તે તો પોપજીને ઘેર અથવા કસાઇને ઘેર પહોચે છે વૈતરણી નદીએ તો ગાય જાતી નથી, તો પછી કોનું પૂછડું પકડી બિચારો ગૌદાના વૈતરણીને તરશે? હાથ તો અહિંઆ જ બાળવામાં અથવા દાટવામાં આવે છે તો પછી કેવી રીતે પકડશે? આ ઠેકાણે એક દૃષ્ટાન્ત ઉક્ત વિષયને લાગુ પડે છે તે આ પ્રમાણે છે—

એક જાટ હતો, એને એક ઘણી સારી ગાય હતી કે જે વીશ શેર દૂધ આપતી હતી એનું દૂધ ઘણું જ મીઠું હતું કોઈ કોઇ વખતે પોપજીને પણ મળતું હતું. તે જાટનો પુરોહિત આશા જ કરી રહ્યો હતો કે જ્યારે આ જાટનો ઘરડો ડોસો મરણ પથારીએ પડશે ત્યારે આ ગાયનો સંકલ્પ કરાવી લઇશ થોડા દિવસ પછી દૈવયોગથી ડોસાનો મરણ વખત પણ આવ્યો. જીભ બંધ થઈ ગઇ ખાટલા ઉપરથી ભોય લીધો, જીવ નીકળવાનો વખત આવી પહોચ્યો, તે વખતે જાટના ઇષ્ટમિત્રો અને સંબંધીઓ ભેગા થયા. ત્યારે પોપજીએ કહ્યું કે યજમાન! હવે તમે આ ડોસાને હાથે ગૌદાન કરાવો, પેલે જાટે રૂ. ૧૭

કાઢી પિતાના હાથમા મૂકી કહ્યુ કે બોલો સકલ્પ. પોપજી બોલ્યા કે વાહ વાહ ! શુ બાપ વારવાર મરે છે ? આ વખતે તો સાક્ષાત્ ગાય લાવો કે જે ગાય દૂધ આપતી હોય, ઘરડી ન હોય, સર્વ પ્રકારથી ઉત્તમ હોય એવી ગાયનુ દાન કરાવવુ જોઇએ.

જાટ— મારી પાસે તો એક જ ગાય છે, એ ગાય શિવાય મારા બાળકોનો નિર્વાહ થઇ શકે તેમ નથી માટે તે તો હુ આપી શકીશ નહિ. લ્યો રૂ ૨૦) કરો સકલ્પ, આ રૂપીઆની બીજી દૂઝણી ગાય લેજો.

પોપજી— વાહજી વાહ ! શુ તમે તમારા બાપથી પણ ગાયને વધારે ગણો છો ? શુ તમે તમારા બાપને વૈતરણીમા ડુબાવી દુ ખ દેવા માગો છો ? તમે ખરા સુપુત્ર થયા !

પછી તો પોપજી તરફ બધુ કુટુબ થઇ ગયુ કારણ કે બધાને પ્રથમથી જ પોપજીએ બહેકાવી રાખ્યા હતા, અને આ વખતે પણ ઇસારો કરી દીધો બધાએ મળી એ ગાયનુ દાન એજ પોપજીને અપાવી દીધુ તે વખતે તો જાટ કશુ પણ બોલ્યો નહિ. એનો બાપ મરી ગયો પોપજી વાછડા સાથે ગાય અને તાબડી લઇ ઘેર આવ્યા ગાયને બાધી તાબડી મૂકી પાછા જાટને ઘેર આવી મૃતકની સાથે શ્મશાન ભૂમિમા જઈ દાહકર્મ કરાવ્યુ ત્યા પણ મરજી પ્રમાણે પોપલીલા ચલાવી પછી દશ ગાત્ર અને સપિડી કરાવવામા પણ તેને મૂડયો મહાબ્રાહ્મણોએ પણ લૂટયો ભૂખડાઓએ પણ ઘણો માલ પેટમા ભર્યો ક્રિયા પૂરી થઇ ત્યાસુધી જાટે જ્યા ત્યાથી દૂધ માગી ભીખી નિર્વાહ કર્યો, પણ ચૌદમે દિવસે પ્રાત કાળે ઉઠી જાટ પોપજીને ઘેર ગયો, અને જુએ છે તો પોપજી ગાય દોહી રહ્યા હતા, અને ઉઠવાની તૈયારીમા હતા જાટને જોઇ પોપજી બોલ્યા–આવો યજમાન બેસો.

જાટ— પુરોહિતજી તમે પણ અહિઆ આવો.

પોપજી— ઠીક, દૂધ મૂકીને આવુછુ

જાટ— નહિ નહિ, દૂધની તાબડી અહિઆ લાવો

પોપજી બિચારા જઈ બેઠા અને દૂધની તાબડી સામે મૂકી

જાટ— તમે ઘણા જુઠા છો

પોપજી— શુ જુઠુ કર્યુ ?

જાટ— કહો, તમને ગાય શામાટે આપી છે ?

પોપજી— તમારા પિતાને વૈતરણી નદી ઉતારવાને

જાટ— ઠીક, તો તમે વૈતરણી નદીના કીનારા ઉપર ગાયને કેમ ન પહોચાડી ? હુ તો તમારા ભરોસા ઉપર રહ્યો, અને તમે તો ઘેર બાધી બેઠા છો અરેરે મારા બાપાએ વૈતરણીમા કોણ જાણે કેટલા ગોથા ખાધા હશે ?

પોપજી— નહિ નહિ, આ દાનના પુણ્યપ્રભાવથી ત્યાં બીજી ગાય બની તમારા પિતાને ઉતારી દીધા હશે.

જાટ— વૈતરણી નદી અહિંથી કેટલી દૂર છે? ક્યા અને કઇ તરફ છે?

પોપજી— અનુમાન છે કે લગભગ ત્રીશ ક્રોડ ગાઉ દૂર છે. કારણ કે ઓગણપચ્ચાસ ક્રોડ યોજનમા પૃથિવી છે, અને નૈઋત્ય ખુણામા વૈતરણી નદી છે.

જાટ— એટલે બધે દૂર તમે જે ચીઠ્ઠી અથવા તાર મોકલ્યો હોય અને તેનો જે ઉત્તર આવ્યો હોય તે બતાવો, કે જેમાં લખ્યુ હોય કે "અહિઆ પુણ્યથી ગાય બની અમુકના પિતાને પાર ઉતારી દીધા છે."

પોપજી— અમારી પાસે ગરૂડ પુરાણુ સિવાય તારબાર કઇ નથી.

જાટ— એ ગરૂડ પુરાણને હુ કેમ સાચુ માનુ?

પોપજી— જેમ બધા માને છે તેમ.

જાટ— એ પુસ્તક તમારા બાપદાદાએ તમારી જીવિકા માટે બનાવ્યુ છે. પિતાને પુત્ર શિવાય બીજુ કઇ પણ પ્રિય હોતુ નથી જ્યારે મારા પિતા મને ચીઠ્ઠી કે તાર મોકલશે ત્યારે હુ વૈતરણીના કાંઠા ઉપર ગાયને મોકલી આપીશ અને એને પાર ઉતારી ગાયને પાછી ઘેર લાવીશ. હુ અને મારા બચ્ચાઓ દૂધ પીધા કરીશુ. લાવો દૂધની ભરેલી તાબડી, ગાય અને વાછડો

એ બધુ લઈ જાટ ઘેર ચાલ્યો.

પોપજી— તુ દાન લઈ પાછુ લે છે માટે તારૂ સત્યાનાશ થઇ જશે.

જાટ— ચૂપ રહો, નહી તો તેર દિવસ સુધી દૂધ વિના અમે જેટલું દુખ વેઠ્યુ છે તે બધાનો ખગ વાળી નાખીશ

ત્યારે પોપજી મહારાજ ચૂપ રહ્યા, અને જાટ ગાય અને વાછડો લઇ પોતાને ઘેર ગયો

જો ફક્ત જાટ જેવા લોકો દેશમા હોય તો પોપલીલાને ચાલવાનું સ્થાન રહે નહિ. એ લોકો જે કહે છે કે દશગાત્રના પિંડથી દશ અંગ સપિંડી કરવાથી જીવનો શરીર સાથે સબંધ થઇ અંગુષ્ઠ માત્ર શરીર બને છે અને પછી યમલોકમા જાય છે. જો એમ હોય તો મરણ વખતે યમદૂતોનુ આવવુ વ્યર્થ છે. ખરી રીતે ત્રયોદશાહ પછી આવવુ જોઇએ. જો શરીરી બની જતો હોય તો પોતાની સ્ત્રી, સન્તાન અને ઇષ્ટમિત્રો તરફના મોહને લઇ પાછો કેમ નથી આવતો?

(પ્રશ્ન) સ્વર્ગમા કઇ મળતુ નથી પરન્તુ જે અહિઆ દાન કરવામાં આવે છે તે જ ત્યા મળે છે, માટે દાન કરવુ જોઇએ.

(ઉત્તર) તમારા સ્વર્ગ કરતા આ જ લોક ઘણો સારો છે, જેમા ધર્મશાળા તો છે. લોકો દાન પણ આપે છે, ઇષ્ટમિત્ર અને જ્ઞાતિ તરફથી પણ નિમત્રણો હરવખત આવે છે, સારાં વસ્ત્રો પણ મળે છે. જો તમારા કહેવા પ્રમાણે સ્વર્ગમા કશુ પણ ન મળતુ હોય તો એવા નિર્દય કૃપણ સ્વર્ગમા ભલે પોપલોકો જઈ ખરાબ થાય એવી જગ્યા ઉપર સારા માણસનુ કાઇ પણ કામ નથી.

(પ્રશ્ન) તમે કહો છો કે યમ અથવા યમલોક નથી તો પછી મર્યા બાદ જીવ ક્યા જાય છે ? અને એનો ન્યાય કોણ કરે છે ?

(ઉત્તર) તમારૂ ગરૂડપુરાણ જેને યમ અથવા યમલોક કહે છે તે અમને માન્ય નથી, પણ વેદ જેને યમ અને યમલોક કહે છે તે અમને માન્ય છે. જુઓ—

" यमेन वायुना सत्यराजः "

ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી નિશ્ચિત છે કે " યમ " નામ વાયુનુ છે. શરીરનો ત્યાગ કર્યા બાદ જીવ વાયુ સાથે અન્તરિક્ષમા રહે છે સત્યકર્તા પક્ષપાતશૂન્ય જે પરમાત્મા છે તે જ યમ એટલે ધર્મરાજ છે, અને તે જ બધાનો ન્યાય કરે છે

(પ્રશ્ન) તમારા કહેવા પ્રમાણે તો કોઇને ગોદાન ન આપવુ જોઇએ, તથા કઇ દાન પુણ્ય પણ ન કરવુ જોઇએ એમ સિદ્ધ થાય છે

(ઉત્તર) તમારૂ કહેવુ તદ્દન ખોટુ છે, કારણ કે સુપાત્ર અને પરોપકારી માણસને પરોપકારને માટે સોનુ, ચાદી, હીરા, મોતી, માણેક, અન્ન, જળ, સ્થાન અને વસ્ત્રાદિનુ દાન અવશ્ય કરવુ જોઇએ. પરન્તુ કુપાત્રને કદિપણ આપવુ નહિ એવો મારો મત છે

(પ્રશ્ન) કુપાત્ર અને સુપાત્રનુ શુ લક્ષણ છે ?

(ઉત્તર) છલિત્વ, કપટિત્વ, સ્વાર્થિત્વ, વિષયિત્વ, કામિત્વ, ક્રોધિત્વ, લોભિત્વ, પરહાનિકારિત્વ, મિથ્યાવાદિત્વ, વિદ્યાવિરહિત્વ, કુસગિત્વ, અલસત્વ, દાતાની પાસે વારવાર યાચના કરવી, ના કહ્યા છતા હઠથી માગવુ, અસતોષ રાખવો, ન આપનારની નિન્દા કરવી, શાપ દેવો, ગાલિપ્રદાન કરવુ, અનેકવાર સેવા કરનાર સેવકે જો એકવાર પણ ભૂલ કરી હોય તો તેના શત્રુ થવુ, સાધુનો વેષ ધારણ કરી જનસમાજની વચના કરવી, પોતાની પાસે પદાર્થ હોવા છતા મારી પાસે નથી એમ ખોટુ બોલવુ, બીજાને છેતરી સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવો, રાત્રિદિવસ ભિક્ષાવૃત્તિથી જ જીવવુ, નિમત્રણ આપનારને ઘેર ખૂબ ભાગ આદિ માદક દ્રવ્ય ખાઇ પીને બીજાના ખૂબ માલમલિદા ખાવા, વારવાર ઉન્મત્ત બની પ્રમાદી થવુ, સત્યમાર્ગનો વિરોધ કરી ખોટા માર્ગમા પોતાની સ્વાર્થસિદ્ધિને માટે ચાલવુ અને પોતાના શિષ્યોને ચલાવવા, શિષ્યને પોતાની જ સેવા કરવાને ઉપદેશ આપવો

અન્ય યોગ્ય પુરૂષોની સેવાથી વિમુખ રાખવા, સદ્દવિદ્યાના પ્રચારને અટકાવવો, સ્ત્રી, પુરૂષ, માતા, પિતા, સતાન, રાજા, પ્રજા અને ઇષ્ટમિત્રોની ઉપર અપ્રીતિ કરાવવી, જગતનો બધો વ્યવહાર મિથ્યા છે અને જગત્ પણ મિથ્યા છે એવો ખોટો ઉપદેશ આપવો, એ બધા કુપાત્રના લક્ષણો છે.

બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવુ, જિતેન્દ્રિયત્ત્વ ધારણ કરવુ, વેદાદિવિદ્યાનુ અધ્યયન અને અધ્યાપન કરવુ, સુશીલત્ત્વ ધારણ કરવુ, સત્યવાદિત્ત્વ ધારણ કરવુ, પરોપકારપ્રિયત્ત્વ ધારણ કરવુ, પુરૂષાર્થી બનવુ, ઉદારતા ધારણ કરવી, વિદ્યા અને ધર્મની નિરન્તર ઉન્નતિ કરવી, ધર્માત્મત્ત્વ અને શાન્તત્ત્વ ધારણ કરવુ, નિન્દા અને સ્તુતિમા શોક અને હર્ષ ન કરવો, નિર્ભયત્ત્વ, ઉત્સાહિત્ત્વ, યોગિત્ત્વ, અને જ્ઞાનિત્ત્વ ધારણ કરવા, સૃષ્ટિક્રમ, વેદાજ્ઞા અને ઇશ્વરીય ગુણ કર્મો પ્રમાણે વર્ત્તવુ, ન્યાયથી અને નિષ્પક્ષપાતથી સત્ય ઉપદેશ કરવો, સત્યશાસ્ત્રના અધ્યેતા અને અધ્યાપિતાના પરીક્ષક થવુ, માખણીઆ ન થવુ, અને એવા ઉપર ધ્યાન પણ ન દેવુ, પ્રશ્નોનુ યથાર્થ સમાધાન કરવુ, આત્મવત્ સર્વને સુખ દુ ખની અને હાનિ લાભની લાગણી સમજવી, અવિદ્યાદિ જે પાચ ક્લેશો યોગશાસ્ત્રમા કહ્યા છે તેનાથી દૂર રહેવુ, હઠ, દુરાગ્રહ અને અભિમાનનો ત્યાગ કરવો, અપમાનને અમૃતવત્ અને માનને વિષવત્ સમજવુ, સતોષ ધારણ કરવો, પ્રીતિથી જે આપ્યુ હોય તેનાથી સતુષ્ટ રહેવુ, આપત્કાળમા એકવાર માગ્યા છતા જો તિરસ્કાર થાય તો દુ ખ ન લગાડવુ તથા ખરાબ ચેષ્ટા ન કરવી, ના કહેનાર પાસેથી તુરત પાછા ફરવુ, તેની નિન્દા ન કરવી, સુખી સાથે મિત્રતા, દુ ખીઓ ઉપર કરૂણા, પુણ્યાત્માને જોઈ આનન્દ પામવો, પાપીઓ ઉપર ઉપેક્ષા રાખવી, ગભીર આશયવાળા થવુ, દુષ્ટાચારનો ત્યાગ કરવો, તન, મન, અને ધનને પરોપકારમા લગાવવા, પરકીય સુખને માટે સ્વકીય પ્રાણનો પણ ત્યાગ કરવો ઇત્યાદિ સુપાત્રના લક્ષણો છે.

પરન્તુ દુર્ભિક્ષઆદિ આપત્કાળમા અન્ન, જળ, વસ્ત્ર, ઓષધી, પથ્ય અને સ્થાનના અધિકારી પ્રાણી માત્ર છે

(પ્રશ્ન) દાતા કેટલા પ્રકારના છે ?

(ઉત્તર) ત્રણ પ્રકારના. ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ

દેશ, કાળ અને પાત્રને ધ્યાનમા લઇ ધર્મ અને પરોપકારને અર્થે સત્યવિદ્યાનું જે દાન આપે છે તે " ઉત્તમદાતા " કહેવાય છે.

કીર્ત્તિ અને સ્વાર્થને માટે જે દાન આપે છે તે " મધ્યમ દાતા " કહેવાય છે.

દાન આપતી વખતે તિરસ્કાર અને કુચેષ્ટા કરનાર, પાત્ર અને કુપાત્રનો ભેદ નહિ સમજનાર, " બધુ અન્ન બાર પાચશેરી " વેચનાર જેવો, વિવાદ

અને કલહકર્ત્તા, ધર્માત્માને દુ:ખ દઈ પોતે સુખી થવા ઇચ્છિનાર, સ્વ અને પરનું કલ્યાણ નહિ સમજી વેશ્યા અને ભાડ આદિને જે આપે છે તે "કનિષ્ઠદાતા" કહેવાય છે. અર્થાત્ જે વિદ્વાન્ અને ધર્માત્મા હોઈ પરીક્ષાપૂર્વક દાતા છે તે "ઉત્તમ દાતા" છે. પરીક્ષાની ઉપેક્ષા કરી સ્વકીય પ્રશંસાને માટે જ જે દાન આપે છે તે "મધ્યમ દાતા" કહેવાય છે. અંધાધુંધ પરીક્ષાશૂન્ય અને કેવળ નિષ્ફળ દાન જે આપે છે તે "અધમ દાતા" કહેવાય છે

(પ્રશ્ન) દાનનું ફળ અહિંઆ મળે છે કે પરલોકમાં?

(ઉત્તર) સર્વત્ર મળે છે.

(પ્રશ્ન) સ્વયં મળે છે કે કોઇ આપનાર છે?

(ઉત્તર) ફળ આપનાર ઈશ્વર છે. જેમ ચોર અથવા લુટારૂ માણસ કારાગૃહમાં જવાને અનિચ્છુ હોવા છતાં રાજા આદિ તેને પરાણે ન્યાય્ય રીતે મોકલે છે, તેમ પુણ્ય પાપના સુખદુ:ખરૂપ ફળ આપનાર ઇશ્વર છે.

(પ્રશ્ન) ગરૂડ પુરાણ આદિ ગ્રન્થો વેદોને પુષ્ટિ આપનારા છે કે નહિ?

(ઉત્તર) નહિ. તે તો ઉલટા વેદના વિરોધી છે. તન્ત્રાદિ ગ્રન્થો પણ એવા જ છે. જેમ અમુક માણસ અમુકનો જ મિત્ર થઈ બાકીના બધાનો શત્રુ થાય છે તેમ પુરાણ અને તન્ત્રાદિ ગ્રન્થોનો માનનારો થાય છે કારણ એ ગ્રન્થો એકબીજા સાથે વિરોધ ઉત્પન્ન કરાવનારા છે. એ ગ્રન્થોને માનવા એ કોઈ વિદ્વાન્ માણસનું કામ નથી. પ્રત્યુત એને માનવાથી અવિદ્વત્તા પ્રતીત થાય છે. શિવપુરાણમાં ત્રયોદશી અને સોમવાર, આદિત્યપુરાણમાં રવિવાર, ચંદ્રખંડમાં સોમગ્રહવાળા–મંગળ, બુધ, બૃહસ્પતિ, શુક્ર, શનિ, રાહુ, કેતુની વૈષ્ણવ–એકાદશી, વામનદ્વાદશી, નૃસિંહ અથવા અનન્ત ચતુર્દશી, ચંદ્રમાની પૌર્ણમાસી, દિક્પાલોની દશમી, દુર્ગાની નવમી, વસુઓની અષ્ટમી, મુનિઓની સપ્તમી, સ્વામી કાર્તિકેયની ષષ્ઠી, નાગની પંચમી, ગણેશની ચતુર્થી, ગૌરીની તૃતીયા, અશ્વિની કુમારની દ્વિતીયા, આદ્યા દેવીની પ્રતિપત્ અને પિતરોની અમાવસ્યા. એ બધા દિવસો પુરાણની રીતિ પ્રમાણે ઉપવાસ કરવાના દિવસો છે, અને તે તે પુરાણોમાં લખ્યું છે કે જે માણસ ઉક્ત વારમાં અથવા ઉક્ત તિથિઓમાં અન્નપાન ગ્રહણ કરશે તે નરકમાં જશે.

હવે પોપજીએ અને પોપજીના ચેલાઓએ કોઇપણ વારમાં અથવા કોઇપણ તિથિમાં ભોજન કરવું નહિ. કારણ કે તે તે વારમાં અને તે તે તિથિમાં ભોજનકર્ત્તા માણસ પુરાણની રીતિ પ્રમાણે નરકગામી થાય છે.

નિર્ણયસિન્ધુ, ધર્મસિન્ધુ, અને વ્રતાર્ક આદિ ગ્રન્થો કે જે પ્રમાદી લોકોએ બનાવ્યા છે, એ ગ્રન્થમાં એકએક વ્રતને માટે વ્યર્થ વિવાદ કર્યો છે. જેમકે–

" એકાદશીએ શૈવ દશમી વિદ્ધા અને કોઇ દ્વાદશીમાં પણ એકાદશીવ્રત કરે છે.

વાહ વાહ ! શી લીલા રચી છે ! ! ભૂખ્યા મરવામાં પણ વાદવિવાદ ! ! ! એકાદશી વ્રતમા એ લોકોનો સ્વાર્થ સમાયલો છે. વ્રતનિરૂપણ કરવામા એ લોકોએ જરાપણ દયા વાપરી નથી. તેઓ કહે છે કે—

एकादश्यामन्ने पापानि वसन्ति

જેટલા પાપો છે તે બધા એકાદશીને દિવસે અન્નમા રહે છે, એ પોપજીને પૂછવું જોઇએ કે કોના પાપ એમા રહે છે ? તારા કે તારા બાપના ? જો બધા પાપો એકાદશીને દિવસે અન્નમા રહેતા હોય, તો તે દિવસે કોઇપણ દુખી ન રહેવુ જોઇએ પણ એમ બનતુ નથી ઉલટુ તે દિવસે તો ભૂખ્યા રહેવાથી દુખ અધિક થાય છે દુખ એ પાપનુ ફળ છે માટે ભૂખે મરવુ એ પાપ છે એનુ મ્હોટુ માહાત્મ્ય એ માટે લખ્યુ છે કે એ માહાત્મ્ય વાચવાથી ઘણા લોકોને ઠગી શકાય એમા એક કથા છે કે—

બ્રહ્મલોકમા એક વેશ્યા હતી, તેણે અમુક અપરાધ કર્યો તેથી તેને શાપ મળ્યો કે તુ પૃથિવી ઉપર પડ. વેશ્યાએ સ્તુતિ કરી કે હવે હુ ફરીથી સ્વર્ગમા કેવી રીતે આવીશ ? શાપદાતાએ કહ્યું કે જ્યારે તને કોઇ એકાદશીવ્રતનુ ફળ આપશે ત્યારે તુ સ્વર્ગમા આવીશ ત્યાર પછી તેણી વિમાન ઉપર બેસી એકાએક એક નગરમા ઉતરી પડી ત્યાના રાજાએ તેણીને પૂછ્યુ કે તુ કોણ છે ? તેણીએ પોતાનો બધો વૃત્તાન્ત સભળાવી દીધો ત્યાર પછી તેણીએ કહ્યુ કે જો કોઇ મને એકાદશીનુ ફળ આપે તો હુ પાછી સ્વર્ગમા જાઉ. રાજાએ નગરમા અન્વેષણા કરાવી પણ કોઇ એકાદશીવ્રત કરનાર મળ્યુ નહિ, પછી એક દિવસ શૂદ્રને ઘેર સ્ત્રી અને પતિમા કલહ થયો તેથી ક્રોધની મારી તે સ્ત્રી રાતદિવસ ભૂખી રહી હતી દૈવયોગથી એજ દિવસ એકાદશી હતી રાજાના નોકરોએ તેણીને પૂછ્યુ. તેણીએ ઉત્તર આપ્યો કે હુ એકાદશી સમજીને ભૂખી રહી નથી, પણ અકસ્માત્ એ દિવસ ભૂખી રહી હતી નોકરો તેણીને રાજા પાસે લઇ ગયા રાજાએ તેણીને કહ્યુ કે તુ આ વિમાનનો સ્પર્શ કર તેણે સ્પર્શ કર્યો કે તરત જ વિમાન ઉપર ઉડી ગયુ એ તો અજાણતા કરેલી એકાદશીનુ ફળ હતુ, પણ જો જાણીને કરે તો તો ફળનો કોઈ પારાવાર જ રહે નહિ ! ! !

વાહ રે વાહ આખના આધળા લોકો ! જો એ વાત સાચી હોય તો અમે એક પાનની પટ્ટી કે જે સ્વર્ગમા મળતી નથી તે મોકલવા ઇચ્છીએ છીએ બધા એકાદશીવ્રતના અનુષ્ઠાયકો ! તમે બધા પોતપોતાના એકાદશીના વ્રતનુ ફળ આપી દો જો એ પાનની પટ્ટી ઉપર ચાલી જશે તો પછી લાખો અને કરોડો પાન ત્યા મોકલ્યા કરીશુ, અને અમે પણ એકાદશીનુ વ્રત કર્યા કરીશુ. પણ જો એમ નહિ થાય તો તમને ભૂખે મરવારૂપ આપત્કાળમાથી બચાવીશુ.

ચોવીસ એકાદશીના નામો પણ ભિન્ન ભિન્ન રાખ્યા છે. કોઇનુ નામ **ધનદા**, કોઇનુ નામ **કામદા**, કોઇનુ નામ **પુત્રદા**, કોઇનુ નામ **નિર્જલા** ! ઘણા કામીઓ અને ઘણા

નિર્વંશી લોકો એકાદશી કરતાં કરતાં ધરડા થઇ મરી ગયા, પણ ધન, કામ અને પુત્ર પ્રાપ્તિ થઇ નહિ.

જ્યેષ્ઠ માસના શુક્લ પક્ષ કે જે વખતે એક ઘડીક પણ જો મનુષ્યને પાણી ન મળે તો અકળાઈ જાય છે, એમાં **નિર્જલા** એકાદશી આવે છે. તે વખતે વ્રત કરનારાઓને ઘણુ દુખ થાય છે. ઘણે ભાગે બગાળામા બધી વિધવા સ્રીઓની એ એકાદશીને દિવસે ઘણી દુર્દશા થાય છે. એ નિર્દય કસાઇને લખતી વેળા મનમાં જરાપણ દયા ન આવી ! ! ! નહિતો નિર્જલાનુ નામ સજલા રાખત અને પોષ માસના શુક્લ પક્ષની એકાદશીનુ નામ નિર્જલા રાખત. પણ એ પોપને દયાની સાથે શુ કામ હોય ! ! ! કોઇ મરો અથવા કોઇ જીવો પણ પોપજીનુ પેટ ભરો ! !

ગર્ભવતી સ્રીએ, સદ્યોવિવાહિતા સ્રીએ, બાળકોએ તથા યુવાન્ પુરૂષોએ કદિપણુ ઉપવાસ કરવો નહિ. યદિ ઉપવાસ કોઇને કરવો હોય તો જે દિવસ અજીર્ણ થાય અથવા ભૂખ ન લાગે તે દિવસે શર્કરાવત્ એટલે સરબત અથવા દૂધ પીને રહેવુ. જે ભૂખ લાગ્યા છતા ખાતો નથી અથવા ભૂખ લાગ્યા શિવાય ખાય છે તે બન્ને **રોગસાગરમાં** ગોથા ખાય છે. માટે એ પ્રમાદીઓનુ કથન અથવા લેખન કોઇએ પણુ પ્રમાણુ માનવુ નહિ.

હવે ગુરૂ શિષ્યોના મત્રોપદેશનુ અને મતમતાન્તરના ચરિત્રોનુ વર્ણુન લખવામાં આવે છે. મૂર્ત્તિપૃજક સાપ્રદાયિક લોકો પ્રશ્ન કરે છે કે વેદ અનન્ત છે. ઋગ્વેદની ૨૧, યજુર્વેદની ૧૨૧, સામવેદની ૧૦૦૦ અને અથર્વવેદની ૯ શાખાઓ છે. એમાથી થોડીક જ શાખાઓ મળે છે, અને શેષ શાખાઓનો લોપ થઈ ગયો છે. માટે લુપ્ત શાખાઓમા મૂર્ત્તિપૂજાનુ અને તીર્થોનુ પ્રમાણુ હશે. જો ન હોય તો પુરાણોમા ક્યાથી આવે? જ્યારે કાર્યને જોઇ કારણનુ અનુમાન થાય છે તો પછી પુરાણોને જોઇ મૂર્ત્તિપૂજાનુ અનુમાન કેમ ન કરવુ ?

(ઉત્તર) જે વૃક્ષની જે શાખા હોય છે તે શાખા તે વૃક્ષને અનુરૂપ હોય છે. પ્રતિરૂપ હોતી નથી. શાખાઓ ભલે ન્હાની મ્હોટી હોય, પણુ એમા વિરોધ હોતો નથી. માટે વેદની જેટલી શાખાઓ મળે છે એમા કયાંય પણુ પાષાણાદિ મૂર્ત્તિપૂજાનુ તેમ જળ અથવા સ્થળ તીર્થનુ પ્રમાણુ મળતુ નથી. તો પછી એજ અનુમાન કરવુ યોગ્ય છે કે લુપ્તશાખાઓમા પણુ નહિ હોય ચાર વેદો તો સપૂર્ણ મળે છે તો પછી એથી વિરૂદ્ધ શાખાઓ કદિપણુ હોઈ શકે નહિ અને વિરૂદ્ધ હોય તો એને શાખારૂપે કોઇપણુ સિદ્ધ કરી શકે નહિ.

જો વાત આમ છે તો પુરાણો વેદની શાખાઓ નથી પણુ સપ્રદાયી લોકોએ પરસ્પર વિરૂદ્ધ ગ્રન્થો બનાવી રાખ્યા છે. જો તમે પરમેશ્વરકૃત વેદને માનતા હો તો આશ્વલાયનાદિ ઋષિમુનિઓના નામથી પ્રસિદ્ધ ગ્રન્થોને વેદ શામાટે માનો છો ? જેમ ડાળી અને પાંદડાને જોઈ પીપળો, આમ્બો અને વડ આદિ ઝાડ જાણી

શકાય છે, તેમ ઋષિમુનિઓએ બનાવેલાં વેદાંગ, ચાર બ્રાહ્મણગ્રન્થો, અગ, ઉપાગ અને ઉપવેદ આદિ ગ્રન્થોના અભ્યાસ કરી વેદોનો અર્થ સમજી શકાય છે. માટે એ ગ્રન્થોને શાખા માનવામા આવી છે.

વેદ વિરુદ્ધ ગ્રન્થોને પ્રમાણ માનવા અને વેદાનુકૂળ ગ્રન્થોને અપ્રમાણ માનવા એ બની શકે નહિ

જો તમે લુપ્તશાખાઓમાં મૂર્તિના પ્રમાણની કલ્પના કરશો તો કોઈ એવી પણ કલ્પના કરશે કે લુપ્તશાખાઓમાં વર્ણાશ્રમની વ્યવસ્થા ઉલટી છે. અર્થાત્-અન્ત્યજ અને શૂદ્ર નામ બ્રાહ્મણ હશે, અને બ્રાહ્મણોનુ નામ અન્ત્યજાદિ હશે અગમ્યાગમન, અકર્ત્તવ્યને કર્ત્તવ્ય, મિથ્યા ભાષણને ધર્મ, અને સત્ય ભાષણને અધર્મ આદિ લખ્યુ હશે તે વખતે તેને તમે આ પ્રમાણે જ ઉત્તર આપશો કે ઉપલબ્ધ વેદ અને પ્રસિદ્ધ શાખાઓમા યદ્ગુણવિશિષ્ટને બ્રાહ્મણ અને યદ્ગુણવિશિષ્ટને શૂદ્ર કહેવામા આવ્યા છે, તેને અનુસરીને જ લુપ્ત શાખાઓમા પણ કલ્પના કરવી એ જ ન્યાય છે, અન્યથા સવ વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થાનો ક્રમ નષ્ટ થઈ જશે જૈમિનિ, વ્યાસ, અને પતજલિ ઋષિઓના અસ્તિત્વ પર્યન્ત સર્વ શાખાઓ વિદ્યમાન હતી કે નહિ? જો કહો કે હતી તો તમે એ શાખાઓ નથી એમ કહી શકો નહિ, અને જો કહો કે ન હતી તો પછી એ શાખાઓ હતાં એમા શુ પ્રમાણ છે?

જુઓ! મહર્ષિ જૈમિનિએ કર્મકાડને માટે મીમાસાશાસ્ત્ર, મહર્ષિ પતજલિએ ઉપાસના-કાડને માટે યોગશાસ્ત્ર, અને મહર્ષિ વ્યાસજીએ જ્ઞાનકાડને માટે શારીરિક સૂત્રો, વેદાનુકૂળ લખ્યા છે. એમા પાષાણાદિ મૂર્તિની પૂજા અને પ્રયાગ આદિ તીર્થોનુ નામ પણ લખ્યુ નથી ક્યાથી લખે? ક્યાય પણ હોય તો લખેને! જો હોય તો લખ્યા શિવાય રહે નહિ. માટે મૂર્તિપૂજાના અસ્તિત્વનુ અનુમાન લુપ્તશાખાઓમા કરવુ એ તદ્દન ખોટુ છે.

શાખાઓ વેદ નથી, કારણ કે એમા (શાખામા) ઇશ્વરકૃત વેદોની પ્રતીક લઇને વ્યાખ્યા કરી છે તથા મનુષ્યોના ઇતિહાસ આદિ લખ્યા છે માટે શાખા કદિપણ વેદ થઇ શકતી નથી વેદોમા તો કેવળ મનુષ્યને વિદ્યાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. મનુષ્યનુ તો વિશેષરૂપે નામ પણ નથી, માટે મૂર્તિપૂજા સર્વથા અવૈદિક જ છે

જુઓ! મૂર્તિપૂજાથી તો શ્રીમાન્ રામચદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ, નારાયણ અને શિવ આદિની નિદા અને ઉપહાસ થાય છે. સર્વકોઇ જાણે છે કે તે મ્હોટા મહારાજા હતા અને તેમની સ્ત્રીઓ કે જે સીતા, રૂકિમણી, લક્ષ્મી અને પાર્વતી હતા. તેઓ તો મહારાણીઓ હતી, પરન્તુ પૂજારી લોકો મદિર બનાવી એની અદર મૂર્તિઓ સ્થાપિત કરી, અને એઓના નામથી ભીખ માગે છે અર્થાત્ એઓને ભીખારી બનાવે છે.

આ પ્રમાણે એ લોકો ભીખ માગે છે કે આવો મહારાજ! આવો શેઠજી! દર્શન કરો.

બેસો, ચરણામૃત લ્યો, કંઇ દેવને ચ્હડાવો. મહારાજ ! સીતારામ, કૃષ્ણ અને રૂકમણી, રાધા અને કૃષ્ણ, લક્ષ્મીનારાયણ તથા મહાદેવ અને પાર્વતીજીને બાળભોગ અથવા રાજભોગ જળપાન અથવા ખાનપાન કશુ મળ્યુ નથી. સીતાજીને નથ નથી, આપ અથવા રાણીજી બનાવી આપો. અન્ન આદિ કઇ મોકલો તો ભોગ ધરીએ. જુઓને વસ્ત્ર બધાં ફાટી ગયા છે, મદિરના બધા ખુણા પડી ગયા છે. ઉપરથી ચુવે છે. દુષ્ટ ચોર લોકો બધુ લઇ ગયા છે. બાકી જે કઇ રહ્યુ હતુ તે ઉદરોએ કરડી ખાધુ છે. જુઓને એક દિવસ ઉદરોએ અનર્થ કર્યો ને મૂર્ત્તિની આખ પણ કાઢી ગયા ! ! ! હવે અમે ચાદીની આખ ક્યાથી બેસાડીએ, માટે કોડીની આખ ચ્હોટાડી છે." રામલીલા અને રાસલીલા પણ કરાવે છે સીતા અને રામ, રાધા અને કૃષ્ણ નાચે છે, અને એના સેવકો રાજા અને મહન્ત આદિ આનન્દથી જુએ છે. મદિરમા સીતા અને રામ ઉભા છે અને પૂજારીઓ અને મહન્તજી આસન અથવા ગાદી તકીઓ લગાવી બેસે છે. ઉન્હાળામા તાળુ લગાવી અદર પૂરી રાખે છે, અને પોતે બહાર સુદર હવામા પલગ પાથરી સુએ છે. ઘણા પૂજારીઓ તો પોતાના નારાયણને ડબીમાં પૂરી ઉપરથી કપડા આદિથી બાધી ગળામા વાદરી જેમ પોતાના બચ્ચાને લટકાવે છે તેમ લટકાવી રાખે છે. જ્યારે કોઈ મૂર્ત્તિને તોડી નાખે છે ત્યારે હાય ! ! હાય ! ! કરતા છાતી કૂટે છે અને બકવા માડે છે કે સીતારામજીને, રાધાકૃષ્ણજીને અને શિવ પાર્વતીજીને દુષ્ટોએ તોડી નાખ્યા ! ! ! હવે બીજી મૂર્ત્તિ કે જે સારા શિલ્પીએ સગેમરમર (આરસપત્થર) ની બનાવી હોય તેનુ સ્થાપન કરી પૂજવી જોઇએ. નારાયણને ઘી શિવાય ભોગ ધરી શકાય નહિ, માટે થોડુ ઘી તો અવસ્ય મોકલાવી આપવુ જોઇએ. ઇત્યાદિ વાતો એવે બહાને બનાવે છે રાસમડળ અને રામલીલા થઇ રહ્યા પછી સીતા રામ અથવા રાધા કૃષ્ણ પાસે ભીખ મગાવે છે. જ્યા મેળો થાય છે ત્યા છોકરાના શીર ઉપર મુકુટ મૂકી કન્હૈયો બનાવે છે, અને માર્ગમા બેસાડી ભીખ મગાવે છે. ઇત્યાદિ વાતો તમે પોતે જ વિચારો કે કેટલી બધી ખેદજનક છે. ભલા કહો તો ખરા, શુ સીતા રામ આદિ એવા દરિદ્ર હતા ? આ બધી એમની નિન્દા અને ઉપહાસ નહિ તો બીજુ શુ ? એવી એવી વાતોથી આપણા માનનીય મહાપુરૂષોની નિન્દા થાય છે જે વખતે એ મહાત્માઓ વિદ્યમાન હતા, તે વખતે આ પૂજારીઓ સીતાને, રૂકિમણીને, લક્ષ્મીને અને પાર્વતીને સડક ઉપર અથવા કોઇપણ મદિરમા ઉભા રાખી ભીખ માગતા હોય અને કહેતા હોય કે આવો સીતા આદિના દર્શન કરો અને ભેટ ધરો તો સીતા રામ આદિ એ દુષ્ટ લોકોને દડ આપ્યા વિના રહે નહિ અને ફરીથી કદિપણ એમ કરવા દેત નહિ. પરન્તુ જ્યારે એ મહાત્મા પાસેથી દડ ન મળ્યો ત્યારે મૂર્તિભજકો પાસે પૂજારીઓને કુકર્મના બદલારૂપ પ્રસાદી અપાવી અને હજી પણ મળ્યા કરે છે. અને જ્યા સુધી એવા કુકર્મો નહિ છોડે ત્યાસુધી બરાબર મળ્યા કરશે એમા શુ ખોટુ છે કે આર્યાવર્ત્તમા જે મ્હોટી હાનિ થતી રહી છે તથા પાષાણાદિ મૂર્તિપૂજકોનો જે પરાજય થયો છે તે એ જ કુકર્મોથી થયો છે. કારણ કે પાપનુ ફળ દુખ હોય છે. એ જ પાષાણાદિ મૂર્ત્તિના વિશ્વાસથી ઘણી હાનિ થઇ છે, અને જો નહિ છોડે તો ઉત્તરોત્તર અધિકને અધિક થતી જશે એ બધામા વામમાર્ગી ઘણા મ્હોટા અપરાધી છે જ્યારે તે લોકો ચેલા કરે છે ત્યારે સર્વ સાધારણને—

दं दुर्गायै नमः।
भं भैरवाय नमः।
ऐं ह्रीं क्लीं चामुण्डायै विच्चे।

ઇત્યાદિ મંત્રોનો ઉપદેશ આપે છે, અને બંગાળમાં વિશેષ કરીને એકાક્ષરી મંત્રનો ઉપદેશ કરે છે. જેવા કે—

ह्रीं।
श्रीं।
क्लीं।

शावरतं. व. मकी० म० ४४॥

ઇત્યાદિ. અને ધનાઢયોનો પૂર્ણાભિષેક કરે છે. એજ પ્રમાણે દસ મહાવિદ્યાનો મંત્ર,

ह्रॉं ह्रीँ हुं वगलामुख्यै फट् स्वाहा।

शा० मकी० म० ४१॥

ક્યાંય ક્યાંય

हूं फट् स्वाहा॥ कामरत्न तंत्र बीज मंत्र ४॥

અને મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન, વિદ્વેષણ, વશીકરણ આદિ પ્રયોગો કરે છે. તે મંત્રથી તો કઇ થતુ નથી કિન્તુ ક્રિયાથી બધુ થાય છે જ્યારે કોઇને મારવાનો પ્રયોગ કરે છે ત્યારે એ પ્રયોગ કરાવનાર પાસેથી ધન લઇ જેને તે મારવા ઇચ્છે છે તેનુ લોટનુ અથવા માટીનું પતળુ બનાવે છે પછી પૂતળાની છાતીમાં, નાભિમાં, અને કંઠમાં છરા ઘોચે છે. આંખમાં, હાથમાં, અને પગમાં ખીલા ઠોકે છે. એના ઉપર ભૈરવની અથવા દુર્ગાની મૂર્તિ બનાવી હાથમાં ત્રિશૂળ આપી પૂતળાના હૃદય ઉપર લગાવે છે. વેદી બનાવી માસ આદિનો હોમ કરવા માડે છે. એક તરફ તે માણસને દૂત આદિદ્વારા વિષ આદિ દઇ મારવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે જો પોતાના પુરશ્ચરણમાં એને મારી નખાય તો પોતાને ભૈરવ અથવા દેવી સિદ્ધ બતાવે છે "भैरवो भूतनाथश्च" ઇત્યાદિનો પાઠ કરે છે.

मारय मारय, उच्चाटय उच्चाटय, विद्वेषय विद्वेषय, छिन्धि छिन्धि, भिन्धि भिन्धि वशीकुरु वशीकुरु, खादय खादय, भक्षय भक्षय, त्रोटय त्रोटय, नाशय नाशय, मम शत्रून् वशीकुरु २, हुं फट् स्वाहा

कामरत्न तन्त्र उच्चाटन प्रकरण मं. ५-७.

ઈત્યાદિ મંત્રોનો જપ કરે છે. મદ્ય માંસ યથેષ્ટ ખાય છે. ભ્રકુટીની વચ્ચે સિન્દૂરની રેખા તાણે છે કોઈ કોઇ વખત કાળી આદિને માટે કોઇએક આદમીને પકડી મારી હોમ કરી તેનુ થોડુ થોડુ માસ ખાય છે. જો કોઈ ભૈરવીચક્રમાં જઇ માંસ મદ્યનુ ખાનપાન ન કરે, તો તેને મારીને હોમ કરી દે છે. એમા જે અઘોરી હોય છે તે મૃત માણસનુ પણ માસ ખાય છે. અજરી વજરી કરનારા તો વિષ્ઠા અને મૂત્ર પણ ખાય પીએ છે !

એક ચોલીમાર્ગી અને બીજો બીજમાર્ગી પણ હોય છે. ચોલીમાર્ગવાળા એક એકાન્ત સ્થાનમા અથવા ભૂમિગૃહ (ભોયરા) મા સ્ત્રી, પુરૂષ, બાલક, બાલિકા, બ્હેન, માતા અને પુત્રવધૂ આદિ એકઠા થાય છે ત્યા બધા ભેગા થઇ મદ્ય પીએ છે અને માસ ખાય છે એક સ્ત્રીને નગ્ન કરી બધા પુરૂષો તે સ્ત્રીની ગુપ્ત ઇંદ્રિયની પૂજા કરે છે, એનુ નામ દુર્ગાદેવી રાખે છે. એક પુરૂષને નગ્ન કરી તેની ગુપ્તેન્દ્રિયની પૂજા બધી સ્ત્રીઓ કરે છે મદ્ય પી પીને બધા ઉન્મત્ત બની જાય છે પછી બધી સ્ત્રીઓના છાતીના વસ્ત્રો જેને ચોળીઓ કહેવામાં આવે છે તે બધાને એક માટીના બનાવેલ માટલામા નાખે છે. પછી એક પછી એક પુરૂષ તે માટલામા હાથ નાખી એક એક ચોળી કાઢે છે જેની ચોળી જેના હાથમા આવી—પછી ભલે માતાની હોય, બ્હેનની હોય, કન્યાની હોય, અથવા પુત્રવધૂની હોય, પણ તે વખતે તે સ્ત્રી તે પુરૂષની તે વખતને માટે સ્ત્રી બની જાય છે. પરસ્પર કુકર્મ કરવા માડે છે ઘણો નિશો ચ્હડવાથી પરસ્પર જોડાવતી લડવા પણ માડે છે !

જ્યારે પ્રાત કાળે એટલે થોડુ થોડુ અધારૂ હોય છે તે વખતે પોતપોતાને ઘેર જાય છે ત્યારે માતા માતા થઈ જાય છે, કન્યા કન્યા થઈ જાય છે, બ્હેન બ્હેન થઈ જાય છે અને પુત્ર વધૂ પુત્ર વધૂ થઈ જાય છે.

બીજમાર્ગી લોકો સ્ત્રી પુરૂષ પરસ્પર સમાગમ કરી પાણીમા વીર્ય મેળવી પીએ છે. એવા કુકર્મોને મુક્તિનુ સાધન માને છે ! ! વિદ્યાથી, વિચારથી અને સજ્જનતાથી રહીત થાય છે.

(પ્રશ્ન) શૈવમતવાળા તો સારા હોય છે ને ?

(ઉત્તર) સારા કયાથી હોય, જેવો પ્રેતનાથ તેવો ભૂતનાથ ! જેમ વામમાર્ગીઓ મંત્રોપદેશથી ધન હરે છે તેમ શૈવ લોકો પણ "ઓ૩મ્ નમ શિવાય" ઇત્યાદિ પચાક્ષરાદિ મંત્રોનો ઉપદેશ કરે છે, રૂદ્રાક્ષ અને ભસ્મ ધારણ કરે છે, માટીના પાષાણના લિંગો બનાવી પૂજે છે અને હર હર, બ બ અને બકરાના શબ્દની પેઠે બડ બડ બડ મુખથી શબ્દ કરે છે. એનુ કારણ તે આ પ્રમાણે બતાવે છે, કે તાળી વગાડવાથી અને બ બ શબ્દ બોલવાથી પાર્વતી પ્રસન્ન અને મહાદેવ અપ્રસન્ન થાય છે કારણ કે જ્યારે ભસ્માસુર પાસેથી મહાદેવ ભાગ્યા હતા ત્યારે બ બ અને ઠઠ્ઠાની તાળીઓ પડી હતી અને ગાલ વગાડવાથી પાર્વતી અપ્રસન્ન અને મહાદેવ પ્રસન્ન થાય છે કારણ કે પાર્વતીના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિનુ શિર કાપી અગ્નિમા નાખી એના ધડ ઉપર બકરાનુ માથુ મૂકી દીધુ હતુ, માટે ગાલ વગાડવાથી તે બકરાના શબ્દનુ અનુકરણ થાય છે

શિવરાત્રિના પ્રદોષનુ વ્રત કરવુ આદિ મુક્તિનાં સાધનો માને છે. માટે જેમ વામમાર્ગી ભ્રાન્ત છે તેમ શૈવ પણ ભ્રાન્ત છે. એમાં વિશેષ કરી કાનફટા, નાથ, ગિરી, પુરી, વન, આરણ્ય, પર્વત અને સાગર તથા ગૃહસ્થ પણ શૈવ થાય છે. કોઇ કોઇ વખત બન્ને ઘોડા ઉપર ચ્હડે છે અર્થાત્ વામમત અને શૈવમત બન્ને માને છે. અને કેટલાક વૈષ્ણવ પણ રહે છે.

अन्तः शाक्ता बहिश्शैवाः सभामध्ये च वैष्णवाः ।
नानारूपधराः कौला विचरन्ति महीतले ॥

આ તંત્રગ્રન્થનો શ્લોક છે અન્દર તો શાક્ત એટલે વામમાર્ગી હોય છે, પણ શૈવ એટલે રૂદ્રાક્ષ અને ભસ્મ ધારણ કરે છે. અને સભામા પોતાને વૈષ્ણવ કહે છે એવા અનેક રૂપ ધારણ કરી વામમાર્ગીઓ પૃથિવી ઉપર ફરે છે.

(પ્રશ્ન) વૈષ્ણવ તો સારા છે કે ?

(ઉત્તર) શું ધૂળ સારા છે ! જેવા તે તેવા એ. સાંભળો વૈષ્ણવની લીલા વૈષ્ણવ લોકો પોતાને વિષ્ણુના દાસ સમજે છે. એમાં શ્રીવૈષ્ણવ કે જે ચક્રાંકિત હોય છે તેઓ પોતાને સર્વોપરિ માને છે, તે પણ કઇ નથી.

(પ્રશ્ન) કેમ કંઈ નથી ? જુઓ બધુ છે લલાટમાં નારાયણના ચરણારવિંદ જેવુ તિલક, વચમા પીળી રેખા એ "શ્રી" કહેવાય છે. માટે અમે શ્રીવૈષ્ણવ કહેવાઇએ છીએ. નારાયણ શિવાય બીજા કોઇને પણ માનતા નથી. મહાદેવના લિંગનાં દર્શન પણ નથી કરતા, કારણ કે અમારા લલાટમા "શ્રી" વિરાજ માન છે માટે એ (લીંગ)ના દર્શન કરવાથી "શ્રી" લજ્જિત થાય છે "આલમન્દારાદિ" સ્તોત્રોનો પાઠ કરીએ છીએ. નારાયણની મંત્રપૂર્વક પૂજા કરીએ છીએ. માંસ અને મદ્યનુ સેવન કરતા નથી, તો પછી અમે કેમ સારા નહિ ?

(ઉત્તર) આ તમારા તિલકને હરિના ચરણની આકૃતિ અને પીળી રેખાને શ્રી માનવી એ વ્યર્થ છે. કારણ કે આ તો હાથની કારીગરી છે અને લલાટનુ ચિત્ર છે. જેમ હાથીનુ લલાટ ચિત્રવિચિત્ર કરવામા આવે છે, તેમ તમારા લલાટમાં વિષ્ણુના પગનુ ચિન્હ ક્યાંથી આવ્યુ. શુ કોઇ વૈકુંઠમા જઈ વિષ્ણુના પગનું ચિન્હ લલાટમાં કરી આવ્યા છે ?

વિવેકી— શ્રી જડ કે ચેતન ?

વૈષ્ણવ— ચેતન છે.

વિવેકી— તો આ રેખા જડ છે માટે શ્રી નથી.
અમે પૂછીએ છીએ કે "શ્રી" બનાવેલી છે કે બનાવેલી નથી ? અર્થાત સ્વયંસિદ્ધ છે. જો કહો કે બનાવેલી નથી અર્થાત્ સ્વયંસિદ્ધ છે તો આ શ્રી

થઈ શકતી નથી કારણુ કે આને તમે રોજ તમારા હાથથી બનાવો છો, જો તમારા લલાટમાં શ્રી હોય તો કેટલાક વૈષ્ણુવોના ખરાબ મ્હોઢાઓ શોભાહીન કેમ દેખાય છે. જ્યારે લલાટમાં શ્રી છે તો પછી ઘેર ઘેર ભીખ માગી અને સદાવર્ત્ત લઈ શામાટે પેટ ભરો છે. આ વાત દુરાગ્રહી અને નિર્લજ્જોની છે કે–કપાળમાં તો શ્રી અને મહાદરિદ્રોનુ કામ કરવુ.

વૈષ્ણુવમતમા એક " પરિકાલ " નામનો ભક્ત હતો. તે ચોરી, લૂટ, અને મારામારી કરી તથા છળ કપટ કરી બીજાનુ ધન હરી લઇ વૈષ્ણુવોને ધરી પ્રસન્ન થતો હતો. એક વખત ચોરીમા તેને કશો પણુ પદાર્થ મળ્યો નહિ, કઇ લૂટ પણુ મળી નહિ, માટે વ્યાકુળ થઇ ફરતો હતો. નારાયણે વિચાર કર્યો કે મ્હારો ભક્ત દુખી થાય છે, માટે નારાયણે પોતે શેઠજીનું સ્વરૂપ ધારણુ કરી હાથમાં વીંટી આદિ આભૂષણો પ્હેરી રથમા બેશી પરિકાલ પાસે આવ્યા. પરિકાલ રથની પાસે ગયો અને કહ્યુ કે શેઠજી ! બધી વસ્તુ જલદી ઉતારી આપો, નહિ તો મારી નાખીશ. શેઠ ઉતારવા લાગ્યા, વીંટી ઉતારતા જરા વાર લાગી એટલે પરિકાલે શેઠ (નારાયણુ) ની આગળી કાપી વીટી લઇ લીધી. તેથી નારાયણુ ઘણા પ્રસન્ન થયા ! ચતુર્ભુજ શરીર બનાવી દર્શન દીધુ, અને કહ્યુ કે તુ મ્હારો પ્રિય ભક્ત છે. કારણુ કે ચોરી તથા લૂટ આદિથી મળેલા ધનથી વૈષ્ણુવોની સેવા કરે છે માટે તુ ધન્ય છે. પછી તેણે વૈષ્ણુવ પાસે જઇ બધા ઘરેણા ધર્યા !

એક વખત કોઇ સાહૂકારે પરિકાલને નોકર રાખી એક વહાણુમાં સાથે લીધો અને તે શાહૂકાર સાથે દેશાન્તરમા ગયો. વહાણુમા સોપારી ભરી હતી. પરિકાલે એક સોપારી લઇ બે કકડા કર્યા. પરિકાલે અર્ધી સોપારી લઇ શેઠને કહ્યુ કે આ અર્ધી સોપારી વહાણુમા મૂકી દો અને લખી આપો કે " અર્ધી સોપારી પરિકાલની " વાણીઆએ કહ્યુ કે એમાં શું, જોઇએ તો હજારો સોપારી લઈ લેજો. પરિકાલે કહ્યુ કે હુ અધર્મી નથી, કે જેથી હુ અસત્ય બોલુ, મ્હારે તો અર્ધી સોપારી જોઇએ. વાણીઓ બિચારો ભોળો હતો. માટે તેમ લખી આપ્યુ. જ્યારે પોતાના દેશમાં બદર ઉપર વહાણુ આવ્યુ અને સોપારી ઉતારવાની તૈયારી થઈ, ત્યારે પરિકાલે કહ્યુ કે " અમારી અર્ધી સોપારી આપો " વાણીઓ તે જ અર્ધી સોપારી આપવા લાગ્યો. ત્યારે પરિકાલ કજીઓ કરવા મડયો કે મારી તો અર્ધી સોપારી છે, માટે વહાણુમાથી અર્ધી સોપારી વહેચી આપો. ઝઘડો વધી પડયો, છેવટ રાજપુરૂષ સુધી ઝઘડો પહોંચ્યો. પરિકાલે વાણીએ લખી આપેલો લેખ બતાવ્યો. એમાં ' અર્ધી સોપારી ' આપવા લખ્યુ હતુ. વાણીઆએ ઘણુયે કહ્યુ પણુ માનવામા ન આવ્યું. પરિકાલે અર્ધી સોપારી લઈ વૈષ્ણુવોને અર્પણુ કરી. ત્યારે વૈષ્ણુવો ઘણા પ્રસન્ન થયા. અદ્યાવધિ એ લૂંટારા ચોર પરિકાલની મૂર્ત્તિ મદિરોમા રાખે છે. એ કથા ભક્તમાળમાં લખી છે એથી બુદ્ધિમાન્ લોકો સમજી લે કે વૈષ્ણુવ અને તેના સેવકો તથા નારાયણુ એ ત્રિપુટી (ત્રણુની મંડળી) ચોરની મડળી છે કે નહિ ! જો કે મતમતાન્તરોમા થોડોક ભાગ સારો પણુ હોય છે, પણુ એ મતમાં રહેવુ એ સર્વથા ઠીક નથી.

હવે જુઓ વૈષ્ણવોમાં ફૂટફાટ. એ લોકો ભિન્ન ભિન્ન તિલક અને કંઠી ધારણ કરે છે. રામાનન્દી લોકો બેઉ બાજુ ગોપીચદન અને વચમાં લાલ રેખા કહાડે છે. નીમાવત લોકો બેઉ બાજુ પાતળી રેખા અને વચમાં કાળુ બિન્દુ કરે છે. માધવ લોકો કાળી રેખા કરે છે. ગૌડ અને બગાળી લોકો કટારી જેવુ કરે છે. રામપ્રસાદવાળા બે રેખાની વચ્ચે બે ગોળ ચાલ્લા કરે છે, ઇત્યાદિ.

એ લોકોનુ કથન પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. રામાનન્દી લોકો નારાયણના હૃદયમા લાલ રેખામા લક્ષ્મીનુ ચિન્હ માને છે, અને ગોસાઇ લોકો શ્રીકૃષ્ણચદ્રજીના હૃદયમાં રાધા વિરાજમાન છે એમ કહે છે.

ભક્તમાળમા એક આ પ્રમાણે કથા લખી છે—એક માણસ વૃક્ષ નીચે સૂતો હતો સૂતા સૂતા જ મરી ગયો. તેના ઉપર કાગડે વિષ્ઠા કરી હતી, તે તેના લલાટ ઉપર તિલકાકાર થઇ ગઈ. ત્યા તેને યમના દૂતો લેવા આવ્યા એટલામા વિષ્ણુના દૂતો પણ પહોચી ગયા બન્ને પક્ષના દૂતો વિવાદ કરતા હતા એક પક્ષના કહેતા હતા કે અમારા સ્વામીની આજ્ઞા છે માટે અમે એને યમલોકમા લઇ જઇશુ. વિષ્ણુના દૂતો કહેતા હતા કે જુઓ આના લલાટમા વૈષ્ણવિ તિલક છે, તમે કેવી રીતે લઇ જશો? ત્યારે તો યમદૂતો ચૂપ થઇ ચાલ્યા ગયા પછી વિષ્ણુના દૂતો એને સુખેથી વૈકુઠમા લઈ ગયા. જ્યારે અકસ્માત્ તિલક બની જવામા એટલુ બધુ માહાત્મ્ય છે, તો પછી જે લોકો પોતાને હાથે પ્રેમથી તિલક કરે છે તેઓ નરકમા જતા અટકી વૈકુઠમા જાય એમા શુ આશ્ચર્ય છે?

અમે પૂછીએ છીએ કે જ્યારે ન્હાનુ તિલક કરવાથી વૈકુઠમા જાય છે તો સપૂર્ણ મુખ ઉપર લેપ કરવાથી, કાળુ મ્હો કરવાથી અથવા શરીર ઉપર લેપન કરવાથી વૈકુઠ કરતા દૂર જાય છે કે નહિ? વાસ્તવમા એ બધી વાતો ખોટી છે.

એમાના કેટલાક ખાખી લોકો લાકડાની લગોટી લગાવી, ધુણી તપાવી, જટા વધારી સિદ્ધનો વેષ ધારણ કરે છે બગલાની માફક ધ્યાનાવસ્થિત થાય છે. ગાજાનો, ભાગનો અને ચરસનો દમ લગાવી આખ લાલ બનાવી રાખે છે બધાની પાસે ચપટી ચપટી અન્ન, લોટ, કોડી અને પૈસા માગતા ફરે છે ગૃહસ્થોના છોકરાઓને બહકાવી ચેલા બનાવી લે છે ઘણે ભાગે એમા મજુર લોકો હોય છે, જો કોઈ વિદ્યા ભણવાને ઇચ્છિતો હોય, તો તેને ભણવા દેતા નથી, અને ઉલટુ સમજાવે છે કે—"पठितव्य तदपि मर्त्तव्य दन्तकटाकटेति किं कर्त्तव्यम्॥

સન્તોને વિદ્યા ભણવાથી શુ કામ છે? કારણ કે વિદ્યા ભણનારા પણ મરી જાય છે તો પછી દત કટાકટ શામાટે કરવુ? સાધુઓએ ચાર ધામ ફરી આવવા, સતોની સેવા કરવી અને રામજીનુ ભજન કરવુ

જો કોઇએ અવિદ્યાની મૂર્ત્તિ મૂર્ખને ન જોયા હોય તેણે ખાખાજીના દર્શન કરી લેવા. એની પાસે જે જાય છે તેને બચ્ચા, બચ્ચી કહે છે, ભલે પછી તે ખાખીજીનો બાપ હોય અથવા મા તુલ્ય હોય.

રૂખંડ, સૂખંડ, ગોદડીઆ, જમાતવાળા, સુતરેસાંઈ, અકાલી, કાનફટા, જોગી અને ઓઘડ એ બધા એક જ પ્રકારના છે.

એક ખાખીનો ચેલો હતો તે "**શ્રીગણેશાય નમ**" ગોખતો ગોખતો કુવા ઉપર પાણી ભરવા ગયો, ત્યા એક પંડિત બેઠો હતો. તેણે તે ચેલાને "**સ્રી ગનેસાજન મેં**" પાઠ કરતો જોયો. પંડિત બોલ્યો, અરે સાધુ તુ અશુદ્ધ ગોખે છે, "**શ્રી ગણેશાય નમ.**" એમ ગોખ. સાધુ પાણીનો લોટો ભરી ઝટ ગુરૂજીની પાસે ગયો અને કહ્યું કે "એક બમ્મન મેરે ગોખને કો અશુદ્ધ કહતા હૈ." એ સાંભળી ખાખીજી ઝટ ઉઠી કુવા ઉપર જઈ પંડિતને કહ્યુ કે "તૂ મેરે ચેલેકો બહકાતા હૈ ? તૂ ગુરૂ કી લડી ક્યા પઢા હૈ ? દેખ તૂં એક પ્રકારકા પાઠ જાનતા હૈ હમ તીન પ્રકારકા જાનતા હૈ "**સ્રીગનેસાજન મે**" "**સ્રીગનેસાયનમેં**" **શ્રી ગનેસાયનમેં.**"

પંડિત— સાભળો સાધુજી, વિદ્યાનો વિષય ઘણો કઠિન છે. ભણ્યા શિવાય તે સમજી શકાતો નથી.

ખાખી— ચલ બે, સબ વિદ્વાન્ કો હમને રગડ મારે, જો ભાંગ મે ઘોટ એકદમ સબ ઉડા દિયે. સંતો કા ઘર બડા હૈ તૂ બાબુડા ક્યા જાને.

પંડિત— જુઓ સાધુજી, જો તમે વિદ્યા ભણ્યા હોત તો એવો અપશબ્દ બોલત નહિ, તમને સર્વપ્રકારનુ જ્ઞાન હોત.

ખાખી— અબે તૂ હમારા ગુરૂ બનતા હૈ, તેરા ઉપદેશ હમ નહિ સુનતે

પંડિત— ક્યાથી સાભળો, બુદ્ધિ જ નથી તેને ઉપદેશ સાભળવાને તથા સમજવાની પણ બુદ્ધિ જોઇએ.

ખાખી— જો સબ વેદ શાસ્ત્ર પઢે, સંતોકો ન માને તો જાનો કિ વહ કુચ્છ નહિ પઢા.

પંડિત— અમે સંતોની સેવા કરીએ છીએ, પણ તમારા જેવા હુર્દંગોની નથી કરતા, કારણ કે સન્ત એને કહે છે કે જે સજ્જન, વિદ્વાન્, ધાર્મિક અને પરોપકારી છે.

ખાખી— દેખ હમ રાત દિન નંગે રહતે હૈ, ધૂની તાપતે હૈ, ગાજા ચરસકે સેકડો દમ લગાતે હૈ, તીન તીન લોટા ભાગ પીતે હૈ ઔર ગાજા, ભાંગ ઔર ધત્તૂરા કે પત્ત કી ભાજી બનાતે હૈં, સંખિયા ઔર અફીમ ભી ચટ નિગલ જાતે હૈ, નશામે ગર્ક રાત દિન બેગમ રહતે હૈ. દુનિયા કો કુચ્છ નહિ સમજતે. ભીખ માગકર ટિક્કડ બનાકર ખાતે હૈ, રાતભર ઐસી ખાસી આતી હૈ જો પાસમે સોવે ઉસકો ભી નીદ કભી ન આવે ઇત્યાદિ સિદ્ધિયા ઔર સાધુપન હમમે હૈ, ફિર તૂ હમારી નિન્દા ક્યોં કરતા હૈ ? ચેત્ બાબૂડે જો હમકો દિક્ક કરેગા હમ તુમકો ભસમ કર ડાલેંગે.

પંડિત— એ બધાં લક્ષણુ અસાધુ, મૂર્ખ અને ગબડગંડોનાં છે સાધુઓમાં નહિ. સાંભળો, " साघ्नोति पराणि घर्मकार्याणि स साघु " જે ઉત્તમ ધાર્મિક કાર્ય કરે, હમેશાં પરોપકારમાં પ્રવૃત્ત રહે, જેમાં કોઇપણુ દુર્ગુણુ ન હોય, વિદ્વાન્ હોય અને સત્યોપદેશથી સર્વનો ઉપકાર કરે તે સાધુ કહેવાય છે

બાબી— ચલ બે, તૂ સાધુ કે કર્મ ક્યા જાને, સન્તો કા ઘર બડા હૈ, સન્તસે અટકના નહિ, નહિ તો દેખ એક ચીમટા ઉઠાકર મારેગા કપાલ ફુડ ડાલેગા.

પંડિત— ઠીક, બાબી જાવ તમારા આસન ઉપર, મ્હારી સાથે વધારે ગુસ્સે ન થાવ. જાણો છો રાજ્ય કેવું છે ? કોઇને મારશો તો પકડાઇ જશો કેદખાનું ભોગવવું પડશે. નેતર સોટી ખાશો અથવા તમને કોઇ મારી બેસશે તો શુ કરશો ? એ સાધુનું લક્ષણુ નથી.

બાબી— ચલ બે ચેલે, કિસ રાક્ષસકા મુખ દિખલાયા

પંડિત— તમે કદિપણુ કોઇ મહાત્માનો સંગ કર્યો નથી, નહિ તો આવા જડ મૂર્ખ ન રહ્યા હોત.

બાબી— હમ આપહી મહાત્મા હૈ હમકો કિસી દૂસરેકી ગર્જ નહિ

પંડિત— જેનું ભાગ્ય ખરાબ હોય છે ત્હેને જ તમારા જેવી બુદ્ધિ અને અભિમાન થાય છે.

બાબી ચાલ્યો ગયો અને પંડિત પણુ ઘેર ગયો. સાંજે જ્યારે સંધ્યા આર્ત્તી થઇ રહી ત્યારે ઘણા બાબીઓ એ બાબીને વૃદ્ધ સમજી " ડંડોત ડંડોત " કહેતા સાષ્ટાંગ કરી બેઠા. પેલા વૃદ્ધ બાબીએ પૂછ્યુ—" અબે રામદાસિયા ! તૂ ક્યા પઢા હૈ ? "

રામદાસ— મહારાજ મૈને " વેસ્નુસહસરનામ " પઢા હૈ.

બાબી— અબે ગોવિન્દદાસિયા ! તૂ ક્યા પઢા હૈ ?

ગોવિન્દદાસિયા— મૈંને " રામસતવરાજ " પઢા હૈ, અમુક બાબીજી કે પાસસે.

ત્યારે રામદાસ બોલ્યો કે " મહારાજ આપ ક્યા પઢે હૈ ?

બાબીજી— હમ ગીતા પઢે હૈ ?

રામદાસ— કિસકે પાસ ?

બાબીજી— ચલબે છોકરે, હમ કિસીકો ગુરૂ નહિ કરતે. દેખ હમ પરાગરાજમે રહેતે થે હમકો અક્ખર નહીં આતા થા, જબ કિસી લમ્બી ધોતીવાલા પંડિત કો દેખતા થા, તબ ગીતાકે ગોટકે મે પૂછતા થા, કિ ઇસ કલંગીવાલે અક્ખર કા ક્યા નામ હૈ ? ઐસે પૂછતા પૂછતા અઢારા અધ્યાય ગીતા રગડ મારી. ગુરૂ એક ભી નહિ કીયા. "

ભલા એવા વિદ્યાના શત્રુઓમાં અવિદ્યા ઘર કરી ન રહે તો કયાં જાય ?

એ લોકો નશો, પ્રમાદ, લડવુ, ખાવુ, સુવું, ઝાઝ પીટવાં, ઘંટા, ઘડીઆળ અને શંખ વગાડવા, ધુણી અને ચિતા રાખવી, ન્હાવુ, ધોવું અને બધી દિશામા વ્યર્થ ફર્યા કરવુ એ શિવાય કંઇપણ કામ કરતા નથી. કોઇ પત્થરને પણ પીગળાવી નાખે પણ એ ખાખીઓને બોધ કરવો કઠણ છે. કારણ કે એ લોકો બહુધા શૂદ્ર, મજુર, કિસાન, (ખેડુત) કહાર (વાસણ માંજનારા–ધાટી) આદિ, મજુરીને છોડી, શરીરે રાખ ચોળી વેરાગી ખાખી બની જાય છે. એઓને વિદ્યાનુ તથા સત્સંગનુ માહાત્મ્ય ધ્યાનમાં આવતુ નથી. એઓમા 'નાથ' લોક હોય છે તેઓનો મંત્ર આ પ્રમાણે છે —

"नमः शिवाय"

ખાખીઓનો મંત્ર—

"नृसिंहाय नमः।"

રામાવતોનો મંત્ર—

"श्रीरामचन्द्राय नमः।" અથવા "सीतारामाभ्यां नमः"

કૃષ્ણોપાસકોનો મંત્ર—

"श्रीराधाकृष्णाभ्यां नमः" "नमो भगवते वासुदेवाय"

બંગાળીઓનો મંત્ર—

"गोविन्दाय नमः"

એ મંત્રો કાનમા ફૂકી–બોલી શિષ્ય કરી લે છે અને એવી એવી શિક્ષા આપે છે કે, "બચ્ચે તૂંબેકા મંત્ર પઢ લે.'

जलपवितर सथल पवितर और पवितर कुआ।
शिव कहे सुन पार्वती तूंबा पवितर हुआ॥"

ભલા એ લોકોની, સાધુ અથવા વિદ્વાન્ થવાની અથવા જગત્ ઉપર ઉપકાર કરવાની યોગ્યતા હોઇ શકે ખરી ? ખાખી લોકો રાત દિવસ લાકડા અને છાણા બાળ્યા કરે છે. એક માસમા કેટલાએક રૂપીઆનાં લાકડાં બાળી નાખે છે. જો એક માસના લાકડાની કીંમતનો એક કામળો અથવા કંઇ બીજુ વસ્ત્ર લઇ લે તો શતાંશ ધનથી આનન્દમા રહે. પણ એ લોકોને એટલી બુધ્ધિ ક્યાથી આવે ? વળી પોતાનુ નામ એજ ધુણીમા તાપવાથી "તપસ્વી" રાખ્યુ છે ! જો એ પ્રકારે તપસ્વી થવાતું હોય, તો જંગલી મનુષ્યો એના કરતા પણ વધારે તપસ્વી થઇ જાય. જો જટા વધારવાથી, રાખ લગાવાથી અને તિલક

કરવાથી તપસ્વી થવાતુ હોય તો સર્વ કોઈ એમ કરી તપસ્વી થઇ જાય એ લોકો ઉપરથી ત્યાગસ્વરૂપ બતાવે છે પણ અદરખાને મહાસગ્રહી હોય છે.

(પ્રશ્ન) કબીરપન્થી તો સારા છે ને ?

(ઉત્તર) નહિ.

(પ્રશ્ન) કેમ સારા નહિ ? એઓતો પાષાણાદિ મૂર્તિપૂજાનુ ખડન કરે છે કબીર સાહેબ ફુલમાથી ઉત્પન્ન થયા, અને અતમા ફુલ થઇ ગયા જ્યારે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવનો જન્મ નહિ હતો ત્યારે પણ કબીર સાહેબ હતા એવા મ્હોટા સિદ્ધ હતા કે જે વિષયને વેદ અને પુરાણ પણ નથી જાણી શકતા, તેને પણ કબીર જાણે છે જે સાચો રસ્તો છે તે કબીરે બતાવ્યો છે. એનો મત્ર " सत्य नाम कबीर " આદિ છે.

(ઉત્તર) પાષાણ આદિને છોડી, પલગ, ગાદી, તકીઆ, ચાખડીઓ અને જ્યોતિ એટલે દીપ આદિને પૂજવુ, એ પાષાણાદિ મૂર્તિથી ન્યૂન નથી. શું કબીર સાહેબ ભમરા હતા કે કળી હતા કે જેથી ફુલથી ઉત્પન્ન થયા ! અને અતમા ફુલ થઇ ગયા ! આ વિષયમા નીચેની કથા સભળાય છે તેજ વાસ્તવિક હશે.

" કોઇ એક વણકર કાશીમા રહેતો હતો, એને પુત્ર વા પુત્રી નહિ હતાં એક વખતે થોડી રાત્રિ બાકી હતી તે વખતે તે વણકર એક ગલ્લીમા ચાલ્યો જતો હતો ચાલતા ચાલતા તેણે સડક ઉપર જોયુ, તો સડકની એક બાજુ ફુલથી ભરેલી ટોપલીમા એ જ રાત્રિનું જન્મેલુ બાળક હતુ તેને લઇ વણકર ઘેર પોતાની સ્ત્રીને એ બાળક આપ્યું, તેણે તેનુ પાલન કર્યું. જ્યારે તે મ્હોટો થયો ત્યારે તે વણકરનુ કામ કરતો હતો એક વખત તે કોઇ પડિતની પાસે સસ્કૃત ભણવાને ગયો પણ પડિતે તેનુ અપમાન કર્યુ, અને કહ્યુ કે–' અમે વણકરને નથી ભણાવતા ' એ પ્રમાણે કેટલાએક પડિતો પાસે ગયો પરન્તુ કોઇએ ભણાવ્યો નહિ, ત્યારે તે ઉટપટાગ ભાષા બનાવી વણકર આદિ નીચ લોકોને સમજાવા લાગ્યો. તૂબર લઇને ગાતો હતો અને ભજન બનાવતો હતો વિશેષત. પડિતોની અને વેદશાસ્ત્રોની નિદા કર્યા કરતો હતો કેટલાક મૂર્ખ લોકો એની જાળમા ફસાઇ ગયા જ્યારે એ મરી ગયો ત્યારે લોકોએ એને સિદ્ધ બનાવી દીધો એણે જે જે બનાવ્યુ હતુ, તે એના ચેલાઓ ભણતા હતા કાન બધ કર્યા પછી જે શબ્દ સભળાય છે એને " અનહત શબ્દ " સિદ્ધાન્તરૂપે ઠરાવ્યો છે મનની વૃત્તિને " સુરતી " કહે છે એને (સુરતીને) એ શબ્દમા (અનહત શબ્દમા) લગાવવી એને સન્ત અને પરમેશ્વરનુ ધ્યાન કહે છે. ત્યા કાળ પહોચતો નથી. બરછીના જેવુ તિલક અને ચદનાદિ લાકડાના ગાઠા બાધે છે ભલા વિચારી જુઓ કે એમા આત્માની ઉન્નતિ શી છે અને એનાથી કઇ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે ! એ તો માત્ર બાળકોની રમતના જેવી રમત છે.

(પ્રશ્ન) પંજાબદેશમાં નાનકજીએ એક માર્ગ ચલાવ્યો છે, તે પણ મૂર્ત્તિનું ખંડન કરે છે. તેણે માણસોને મુસલમાન થતા અટકાવ્યા છે. એ લોકો સાધુ નહિ થતાં ગૃહસ્થ જ બની રહ્યા છે જુઓ એમણે આ મન્ત્રનો ઉપદેશ કર્યો છે, એથી વિદિત થાય છે કે એમનો આશય ઉમદા છે.

ओं सत्यनाम कर्ता पुरुष निर्भो निर्वैर अकालमूर्त अजोनि
सहभंगुरु प्रसाद् जप आदि सच जुगादि सच है भी सच
नानक होसी भी सच ॥ जपजी पौड़ी ॥ १ ॥

અર્થ —

(ओ३म्) જેનુ નામ સત્ય છે તે પુરૂષ કર્ત્તા છે નિર્ભય અને વેરરહિત છે કાળરહિત છે અમૂર્ત્ત છે, યોનિમા આવતો નથી, પ્રકાશમાન છે એનો જપ ગુરૂની કૃપાથી કર આદિમા જે સાચો હતો યુગોની આદિમા જે સાચો હતો, વર્ત્તમાનમા જે સાચો છે અને ભવિષ્યમા પણ સાચો જ રહેશે

(ઉત્તર) નાનકજીનો આશય તો સારો હતો, પણ વિદ્યા જરાપણ નહતી હા, એ દેશના ગામોની જે ભાષા હતી તેને જાણતા હતા વેદાદિ શાસ્ત્રો તથા સસ્કૃત કાઇપણ જાણતા નહતા. કારણ કે જો જાણતા હોત તો "નિર્ભય" શબ્દને "નિર્ભો" લખત નહિ. એનુ દૃષ્ટાન્ત એમણે બનાવેલુ સસ્કૃતિસ્તોત્ર છે. એ ઇચ્છતા હતા કે સસ્કૃતમા પણ પગ લગાવુ. પરન્તુ ભણ્યા શિવાય સસ્કૃત કયાથી આવડે ? હા, એ ગ્રામીણો કે જે સંસ્કૃત જરા પણ જાણતા નહતા અને જેણે કદિ સાભળ્યુ પણ નહતુ, એઓની સામે સંસ્કૃતિ બનાવી સંસ્કૃતમા પણ પંડિત બની ગયા હશે એ વાત પોતાની માનપ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છા સિવાય તથા પ્રખ્યાતિકામના સિવાય કદિપણ બની શકે નહિ. એમને માનપ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છા અવસ્ય હતી. નહિતો જેવી ભાષા પોતે બોલતા હતા તેવીજ બોલ્યા કરત અને લખ્યા કરત અને આમપણ કહી દેવુ ઉચિત હતુ કે હુ સસ્કૃત જાણતો નથી જ્યારે થોડુઘણુ અભિમાન હતું ત્યારે તો માનપ્રતિષ્ઠાને માટે દભ પણ કર્યો હશે. એથીજ એમના ગ્રન્થમા જ્યા ત્યા વેદોની નિદા અને સ્તુતિ છે કારણ કે જો એમ ન કરતે તો કોઇ તેમની પાસે આવી વેદનો અર્થ પૂછત અને જો ન આવડત તો પ્રતિષ્ઠા નષ્ટ થઈ જાત. માટે પ્રથમથી જ પોતાના શિષ્યો પાસે કઇ કઇ વેદોથી વિરૂધ્ધ બોલતા હતા. અને કઇ કઇ વેદને માટે સારૂ બોલતા હતા ! કારણકે જો એમ ન કહેત તો લોકો તેમને નાસ્તિક બનાવત.

જેમકે-

वेद पढ़त ब्रह्मा मरे चारों वेद कहानि ।
साधकी महिमा वेद न जाने ॥
सुखमनी पौडी ७ । चो० ८ ॥
नानक ब्रह्मज्ञानी आप परमेश्वर ॥ सु० पौ० ८ । चों० ६ ॥

શુ વેદ ભણનારા મરી ગયા ? અને નાનકજી આદિ પોતાને અમર સમજતા હતા ? શુ તે નથી મરી ગયા ? વેદ તો સર્વ વિદ્યાનો ભંડાર છે પણ જે ચારો વેદને કહાણી કહે છે તેની બધી વાત કહાણી છે. જે મૂર્ખ લોકો સાધુ થાય છે તે વેદનો મહિમા જરાપણ જાણતા નથી જો નાનકજી વેદને જ માન આપત તો એમનો સપ્રદાય કદિપણ ચાલત નહિ અને તેથી તે ગુરૂ પણ બની શકત નહિ. કારણ કે તે સસ્કૃત વિદ્યા તો ભણ્યા જ નહોતા કે જેથી બીજાને ભણાવીને શિષ્ય બનાવી શકે.

એ વાત સાચી છે કે જે વખત નાનકજી પજાબમા થયા હતા તે વખતે પજાબ સસ્કૃતવિદ્યાથી રહિત હતો અને મુસલમાનોથી પીડિત હતો, એ વખતે એમણે કેટલાક લોકોને બચાવ્યા હતા નાનકજીના અસ્તિત્વમા એમનો સપ્રદાય કઇ વિસ્તૃત ન હતો તથા શિષ્યો પણ વધારે ન હતા પરન્તુ અવિદ્વાનોની એક એવી રીત છે કે મર્યા પછી મરનારને સિદ્ધ બનાવી દેવો. પછીથી ઘણુ માહાત્મ્ય વધારી ઇશ્વર સમાન માની લેવો નાનકજી મ્હોટા ધનાઢ્ય અથવા ગરાસદાર નહિ હતા, પરન્તુ એમના ચેલાઓએ "નાનકચન્દ્રોદય" અને "જન્મશાખી" આદિમા મહાસિદ્ધ અને મહાઐશ્વર્યવાન્ લખ્યા છે. લખ્યુ છે કે—નાનકજી બ્રહ્મા આદિને મળ્યા. વાતચીત કરી બધાએ એમનું માન્ય રાખ્યુ નાનકજીના વિવાહમા અનેક હાથી, ઘોડા, રથ, સોનુ, ચાદી, મોતી, પરવાળા, રત્નજડિત દાગીના હતા અને અમૂલ્ય રત્નોનો તો કોઇ પારાવાર ન હતો, એમ લખ્યુ છે ભલા એ ગપોડા નથી તો બીજુ શુ છે ? એ લખવામા એના ચેલાનો દોષ છે નાનકજીનો નહિ. એમની પછી એમના પુત્રોથી ઉદાસી ચેલાઓ અને રામદાસ આદિથી નિર્મળા સાધુઓ થયા. કેટલાએક ગાદીવાળાઓએ ભાષાનાછદો બનાવી 'ગ્રન્થ' મા મેળવ્યા છે ગુરૂ ગોવિદસિહજી દસમા થયા એના પછી એના ગ્રન્થમા કોઇએ ભાષા મેળવી નથી. તેના વખતમા ન્હાના મ્હોટા જેટલા ગ્રન્થો હતા તે બધા એકઠા કરી બધાને પૂઠા બધાવી દીધા. એ લોકોએ નાનકજીની પછી બહુધા ભાષા બનાવી કેટલાકે તો પુરાણોની માફક મિથ્યા કથા બનાવી દીધી. પરન્તુ "બ્રહ્મજ્ઞાની આપ પરમેશ્વર" એ કથન ઉપર એમના શિષ્યો ઝુકી પડ્યા અને કર્મોપાસનાનો ત્યાગ કરી દીધો. એ લોકોએ ઘણુ બગાડી નાખ્યુ છે નાનકજીએ જે ઇશ્વરમાં વિશેષ ભક્તિ લખી છે તે પ્રમાણે જો ચાલ્યા આવ્યા હોત તો ઠીક હતુ.

હવે ઉદાસી કહે છે કે અમે મ્હોટા, નિર્મળા કહે છે કે અમે મ્હોટા, અકાળિયા સૂતરહમાઇ કહે છે કે અમે સર્વોપરિ છીએ એ બધામાં ગોવિદસિહજી શૂરવીર થયા હતા. મુસલમાન લોકોએ એના માણસોને ઘણુ દુખ આપ્યું હતુ માટે તે મુસલમાનો સાથે તેનું

વૈર લેવા ઇચ્છતા હતા પરન્તુ એમની પાસે સામગ્રી કશી ન હતી. મુસલમાની બાદશાહી પ્રજ્વલિત હતી. ગોવિંદસિંહે એક પુરશ્ચરણ કરાવી એવી પ્રસિદ્ધિ કરાવી કે દેવીએ મ્હને એક તલવાર આપી છે. અને કહ્યુ છે કે ત્હમે મુસલમાન સાથે લડો, ત્હમારો વિજય થશે. તેથી ઘણા લોકો તેમની તરફ થઇ ગયા.

જેમ વામમાર્ગીઓએ "પચમકાર" અને ચક્રાકિતોએ "પચસમ્કાર" ચલાવ્યા છે તેમ તેમણે "પચકકાર ચલાવ્યા છે. એ પચકકારો યુદ્ધોપયોગી હતા.

૧ કેશ—એ હેતુથી રાખવામા આવતા હતા કે યુધ્ધમા શિર ઉપર તલવાર અથવા લાકડી પડે તો થોડો ઘણો બચાવ થાય.

૨ કંગણ—કકણ-જે માથા ઉપર પાઘડીમા અકાલી લોકો રાખે છે

૩ કડા—કડુ-જેનાથી હાથ અને માથુ બચી શકે

૪ કાછ—કચ્છ-ઘુટણની ઉપરસુધી જાઘીઓ (તગીઓ) જે દોડવામા અને કૂદવામા અનુકૂળ છે ઘણુ કરીને અખાડાના મલ્લ અને નટલોકો પણ એ હેતુથી જ તગીઓ પ્હેરે છે, તગીઆથી મર્મસ્થાન બચી શકે છે અને પ્રતિરોધ પણ થાય છે.

કંગા—દાતીઓ, જેનાથી કેશનો સુધાર થાય છે

કર્દ—છરો જે શત્રુની સાથે ભટભટા થાય ત્યારે ઉપયોગી છે.

ગોવિંદસિંહે એ રીતિ પોતાની બુદ્ધિમત્તાથી તે વખતે ઉપયોગમા લીધી હતી પણ આ વખતે એ રાખવા ઉપયોગી નથી જે સાધનો યુદ્ધપ્રયોજનાર્થ હતા તે આજ ધર્મ-પ્રયોજનાર્થ માની લીધા છે.

એ લોકો મૂર્ત્તિપૂજા તો નથી કરતા પણ તેથી વિશેષ ગ્રન્થની પૂજા કરે છે-શુ એ એ મૂર્ત્તિપૂજા નથી? કોઇ જડ પદાર્થને માથુ નમાવવુ અથવા એની પૂજા કરવી એ બધી મૂર્ત્તિપૂજા જ છે. જેમ મૂર્ત્તિપૂજકોએ પોતાની દુકાન જમાવી આજીવિકા ઉભી કરી છે તેમ એ લોકોએ પણ કર્યુ છે. જેમ પૂજારી લોકો મૂર્ત્તિનુ દર્શન કરાવે છે અને ભેટ મૂકાવે છે તેમ નાનકપન્થી લોકો પણ ગ્રન્થની પૂજા કરે છે-કરાવે છે અને ભેટ મૂકાવે છે.

મૂર્ત્તિપૂજક લોકો જેટલો વેદનો આદર કરે છે તેટલો ગ્રન્થસાહેબવાળા કરતા નથી. એ લોકોએ વેદો સાભળ્યા નથી તેમ જોયા પણ નથી. શુ કરે! જો વેદ સાભળવામાં અથવા જોવામા આવે તો અહઠી અને અદુરાગ્રહી લોક સમ્પ્રદાયને છોડી વેદમતાવલબી થઇ જાય.

એ લોકોએ ભોજનનો ઝઘડો ઘણો દૂર કર્યો છે. જેમ ભોજનનો ઝઘડો દૂર કર્યો છે તેમ વિષયાસક્તિ અને દુરભિમાનને દૂર કરી વેદમતની ઉન્નતિ કરે તો ઘણું સારૂ થાય.

(પ્રશ્ન) દાદુપન્થીઓનો માર્ગ તો સારો છે ને?

(ઉત્તર) સારો તો વેદમાર્ગ છે જો પકડી શકાય તો પકડો નહિ તો સર્વદા ગે ખાતા રહેશો.

એના મતમા-દાદુજીનો જન્મ ગુજરાતમાં થયો હતો પછી તે જયપુરની "આમેર" મા રહેતા હતા. તેલ વેચવાનુ કામ કરતા હતા, ઇશ્વરની સૃષ્ટિ વિચિ લીલાવાળી છે કે જેમા દાદુજી પણ પૂજાવા લાગ્યા વેદશાસ્ત્રની બધી વાતનો ત્યાગ કેટલાએક લોકોએ "દાદુરામ દાદુરામ" મા જ મુક્તિ માની લીધી. જ્યારે સત્ય ઉપદે નથી હોતા ત્યારે એવા એવા બખેડા ચાલ્યા કરે છે

થોડા વખત ઉપર "રામસનેહી" મત શાહપુરાથી નીકળ્યો છે એ લોકોએ વે કતધર્મનો ત્યાગ કરી "રામ રામ" પોકારવુ સારૂં માની લીધુ છે. એમા જ જ્ઞા ધ્યાન અને મુક્તિ માને છે, પણ જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે "રામનામ" મા રોટલી શાક નીકળતા નથી કારણકે ખાનપાન તો ગૃહસ્થોના ઘરમાથી જ નીકળે તે લોકો પણ મૂર્તિપૂજાને ધિક્કારે છે પણ પોતે જ મૂર્ત્તિ થઇ રહ્યા છે સ્ત્રીઓના સ મા બહુ રહે છે કારણ કે રામજીને રામકી વિના આનન્દ નથી મળતો

એક રામચરણ નામે સાધુ હતો જેનો મત મુખ્યતયા શાહપુરાથી મેવાડ મું ચાલ્યો છે તે "રામ રામ" કહેવાને જ પરમમત્ર અને એને જ સિધ્ધાન્ત માને એનો એક ગ્રન્થ છે કે જેમા સતદાસજી આદિની વાણી છે એમા લખે છે કે—

भरम रोग तबही मिट्या, रट्या निरञ्जन राइ ।
तब जम का कागज फरया कट्या करम तब जाइ
साखी ॥ ६ ॥

હવે બુદ્ધિમાન્ લોકો વિચારી જુએ કે "રામ રામ" કહેવાથી ભ્રમ એટલે અજ્ઞા યમરાજનુ પાપનુ ફળ આપનારૂ શાસન અને કરેલા કર્મો શુ છૂટી જશે? એ મનુષ્યે પોપમા ફસાવવાનો ઉપાય છે મનુષ્ય જન્મને નષ્ટ કરવાનો ઉપાય છે

એના મુખ્ય ગુરૂ રામચરણ થઇ ગયા છે તેનુ વચન

महमा नांव प्रताप की, सुणौ सरवण चित्त लाइ ।
रामचरण रसना रटौ, क्रम सकल झड़ जाइ ॥
जिन जिन सुमरया नांव कूं, सो सब उतरया पार ।
रामचरण जो वीसर्या, सोही जमके द्वार ॥
राम बिना सब झूठ बतायो ॥
राम भजत छूट्या सब क्रम्मा । चद अरु सूर देह परकम्मा ।

राम कहे तिन कूं भै नाहीं । तीन लोक में कीरति गाहीं ॥
राम रटत जम जोर न लागै ॥
राम नाम लिख पथर तराई । भगति हेति औतार ही धरही ॥
ऊंच नीच कुल भेद विचारै । सो तो जनम आपणो हारै ॥
संता कै कुल दीसै नांहीं । राम राम कह राम सम्हांहीं ॥
ऐसो कुण जो कीरति गावै । हरि हरि जन कौ पार न पावै ॥
राम संतां अन्त न आवै । आप आपकी बुद्धि सम गावै ॥

રામચરણના ગ્રન્થો જોવાથી માલુમ પડે છે કે એ એક સાધારણ ગ્રામીણ માણુસ હતો, તે કઇ પણ ભણ્યો ન હતો કારણ કે જો ભણ્યો હોત તો એવી ગપડચોથ લખત નહિ 'રામ રામ' કહેવાથી કર્મ છૂટી જાય છે એ એનુ માનવુ ભ્રમયુક્ત છે, એવી માન્યતાથી એ લોકો પોતાનો અને બીજાનો જન્મ વ્યર્થ નષ્ટ કરે છે.

ભયકર જમના ભયનુ દૂર થવુ તો દૂર રહ્યુ પણ રાજસિપાઇ, ચોર, લુટારા, વ્યાઘ્ર, સર્પ, વીછી અને મચ્છર આદિનો ભય પણ કેવળ 'રામ રામ' કહેવાથી દૂર થતો નથી જેમ "સાકર સાકર" કહેવાથી મુખ મીઠુ થતુ નથી તેમ સત્યભાષણ આદિ કર્મ કર્યા સિવાય "રામ રામ" કહેવાથી કશુ પણ થતુ નથી. જ્યારે (એ વખત) રામ રામ કહેવાથી એનો રામ નથી સાભળતો તોપછી આખી જીદગી સુધી "રામ રામ" કહેવુ વ્યર્થ છે.

એ લોકોએ પોતાનુ પેટ ભરવાને અને બીજાના જન્મ નષ્ટ કરવાને એ પાખડ ઉભુ કર્યુ છે. એ લોકોમા આ એક અમને મ્હોટુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે નામતો રાખ્યુ "રામસનેહી" અને કામતો કરે છે રાડસનેહીનુ ! જ્યા જુઓ ત્યા સંતોને ઘેર રાડ રાડ ને રાડ જ ભરી છે ખરેખર જો એવુ પાખડ ન ચાલત તો આર્યાવર્ત્તની દુર્દશા થાત નહિ. એ લોકો પોતાના શિષ્યોને ઉચ્છિષ્ટ ખવરાવે છે અને સ્ત્રીઓ પણ લાબી થઇ દડવતપ્રણામ કરે છે એકાન્તમા પણ સ્ત્રીઓ અને સાધુઓની બેઠક થાય છે

એ લોકોની બીજી શાખા મારવાડમા "ખેડાપા" ગામમાથી નીકળી છે. એનો ઇતિહાસ આ પ્રમાણે છે —

ઢેડ જાતિમા ઉત્પન્ન થયેલો રામદાસ નામનો એક માણસ ઘણો ચાલાક હતો. એને બે સ્ત્રીઓ હતી. તે ઓઘડ બની ઘણા દિવસ સુધી કૂતરાની સાથે ખાતો રહ્યો પછી તે વામી કુડાપથી થયો અને પછી "[1]કામડીઓ" થયો પોતાની બન્ને સ્ત્રીઓની સાથે ગાતો હતો. એ ફરતો ફરતો એક દિવસ "[2]સીથલ" મા આવ્યો. તે ગામમા ઢેડોનો ગુરૂ રામદાસ રેહેતો

૧ રાજપૂતાનામા ચમાર લોકો ભગવા વસ્ત્ર પ્હેરી રામદેવ આદિના ગીતો (જેને એ લોકો શબ્દ કહે છે) ચમારોને અને બીજી જાતિઓને પણ સભળાવે છે તે "કામડીઆ" કહેવાયછે.

૨ જોધપુરના રાજ્યમા એક મ્હોટુ ગામ છે.

હતો તેને મળ્યો. રામદાસે તેને રામદેવનો પથ બતાવી પોતાનો ચેલો બનાવી લીધો. રામદાસે ખેડાપા ગામમાં જઈ જગ્યા બનાવી ત્યાં તેનો મત ચાલ્યો અને શાહપુરમા રામચરણનો મત ચાલ્યો, એનો પણ ઇતિહાસ આ પ્રમાણે છે.

રામચરણ જાતે વાણીઓ હતો દાતડા નામના ગામમાં તેણે સાધુનો વેશ ધારણ કર્યો અને એને (રામદાસને) ગુરૂ કર્યો પછી શાહપુરમા આવી મત જમાવ્યો ભોળા માણસો પાખડમા જલદી ફસાઇ જાય છે. માટે એ લોકો ત્યા ફાવી ગયા ઉપર કહેલા રામચરણના વચનને પ્રમાણ ગણી એ લોકો ઉચ્ચ નીચનો ભેદ રાખતા નથી બ્રાહ્મણથી લઇ અન્ત્યજ પર્યન્ત એ લોકોમા ચેલા બને છે, એ લોકો કુડાપથીમાથી જ નીકળ્યા છે કારણ કે એ લોકો માટીના કુડામા ખાય છે અને સાધુલોકો એઠુ ખાય છે બાળકોને વૈદિક ધર્મથી, માતાપિતાથી અને સાસારિક વ્યવહારોથી અલગ કરી ચેલાઓ બનાવી લે છે રામનામને મ્હોટો મત્ર માને છે અને એને "[1]ક્ષુચ્છમ વેદ પણ કહે છે રામ રામ કહેવાથી અનત જન્મોના પાપો છૂટી જાય છે, એના વિના કોઇની પણ મુક્તિ થતી નથી. જે શ્વાસ અને પ્રશ્વાસ સાથે "રામ રામ" કહેવુ બતાવે છે તેને સત્યગુરૂ કહે છે અને સત્યગુરૂને પરમેશ્વરથી પણ મહાન્ માને છે અને એની મૂર્ત્તિનુ ધ્યાન કરે છે સાધુઓના ચરણ ધોઇને પીએ છે જ્યારે ચેલો ગુરૂ પાસેથી જુદો પડે છે ત્યારે ચેલા ગુરૂના નખ અને દાઢી પોતાની પાસે રાખી લે છે એનુ હમેશા ચરણામૃત લે છે રામદાસ અને હરરામદાસની વાણીને વેદથી પણ અધિક માન આપે છે એની પરિક્રમા કરે છે અને આઠ દડવત્પ્રણામ કરે છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્નેને "રામ રામ" એ એક સરખો જ મત્રોપદેશ કરે છે અને નામ સ્મરણથી જ કલ્યાણ માને છે અને ભણવામા પાપ સમજે છે.

साखीः—पंडिताई पाने पडी ओ पूरब लो पाप ।
राम राम सुमर्या विना रइग्यो रीतो आप
वेद पुराण पढे पढगीता राम भजन रइ गये रीता ॥

એવા એવા પુસ્તકો બનાવ્યા છે સ્ત્રીને પતિસેવામા પાપ અને ગુરૂસેવામા ધર્મ બતાવ્યો છે વર્ણાશ્રમને માનતા નથી. જે બ્રાહ્મણ રામસ્નેહી ન હોય તેને નીચ અને ચાડાલ અને રામસ્નેહી હોય તો ઉત્તમ સમજે છે. એ લોકો ઇશ્વરનો અવતાર માનતા નથી અને રામચરણનુ વચન છે કે–

भगति हेति औतार ही धरही ॥

ભક્તિ અને સતોના હિતને અર્થે અવતાર પણ ધારણ કરે છે એ વચનથી અવતાર પણ માને છે ઇત્યાદિ જેટલા એ લોકોના પાખડ છે તે બધા આર્યાવર્ત્તને હાનિ કરનારા છે એટલાથી જ બુદ્ધિમાન્ માણસ બહુ સમજી લેશે

---

૧ ક્ષુચ્છમ=સૂક્ષ્મ.

(પ્રશ્ન) ગોકુળીઆ ગુસાંઇનો મત તો ઘણો સારો છે, જુઓ કેવુ ઐશ્વર્ય ભોગવે છે? શુ એ ઇશ્વરીય લીલા વિના થઈ શકે ખરૂં?

(ઉત્તર) એ ઐશ્વર્ય ગૃહસ્થ લોકોનુ છે, ગુસાંઇઓનુ જરા પણ નથી.

(પ્રશ્ન) વાહ વાહ! એ બધુ ગુસાઇઓના પ્રતાપથી છે નહિ તો બીજાને ઐશ્વર્ય કેમ નથી?

(ઉત્તર) જો છળ પ્રપચ રચે તો બીજાઓને પણ મળી શકે એમા શો સદેહ છે? અને જો એનાથી વધારે ધૂર્ત્તતા કરે તો વધારે પણ ઐશ્વર્ય મેળવી શકે છે.

(પ્રશ્ન) વાહજી વાહ! એમા વળી ધૂર્ત્તતા શી છે? એ તો બધી ગોલોકની લીલાછે

(ઉત્તર) ગોલોકની લીલા નથી પણ ગોકુળીઆ ગુસાઇની લીલા છે. અને જો ગોલોકની લીલા હોય તો ગોલોક પણ એવોજ હશે. એ મત તેલગ દેશમાથી નીકળ્યો છે. તેલગ દેશમા એક લક્ષ્મણ ભટ્ટ નામે બ્રાહ્મણ હતો, તે વિવાહિત થયા પછી કોઇપણ કારણને લીધે માતા પિતા અને સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી કાશીમા ગયો, ત્યા તે સન્યાસી થઇ ગયો. એના માતાપિતા અને સ્ત્રી પણ પછી કાશીએ ગયા, અને ત્યા જે સન્યાસીએ એને દીક્ષા આપી હતી તેને પૂછ્યુ કે તમે આને સન્યાસી શામાટે બનાવ્યો? જુઓ આને યુવતી સ્ત્રી છે, અને એની સ્ત્રીએ પણ કહ્યુ કે જો આપ મ્હારા પતિને મ્હારી સાથે કરવા ન ઇચ્છતા હો તો મ્હને પણ સન્યાસદીક્ષા આપો ત્યારે તે સન્યાસીએ તેને બોલાવીને પૂછ્યુ કે તુ મહા મિથ્યાવાદી છે. સન્યાસ છોડી ગૃહસ્થાશ્રમ કર, કારણ કે તે ખોટુ બોલી સન્યાસ લીધો છે. તેણે પણ સન્યાસીના કહેવા પ્રમાણે જ કર્યુ, અર્થાત્ સન્યાસનો ત્યાગ કરી સ્ત્રીસાથે થઈ ગયો જુઓ એ મતનુ મૂળ જ કપટથી રચાયુ છે! જ્યારે એ તેલગમા ગયો ત્યારે તેને જ્ઞાતિવાળાએ જ્ઞાતિમા લીધો નહિ, ત્યારે તે ત્યાંથી નીકળી ફરવા લાગ્યો. અને ફરતા ફરતા કાશીપાસે ચરણાર્ગઢ સમીપ ચપારણ્ય નામના જગલમા ચાલ્યો ગયો ત્યા કોઇ એક છોકરાને મૂકી અને ચોતરફ અગ્નિ સળગાવી ચાલ્યુ ગયુ હતુ, કારણકે અગ્નિ સળગાવનાર સમજ્યો હશે કે જો અગ્નિ નહિ સળગાવુ તો કોઇ હિસ્ત્ર જીવ એને મારી નાખશે લક્ષ્મણ ભટ્ટ અને તેની સ્ત્રીએ તેને લઇ લીધો અને પુત્ર તરીકે માની લીધો પછી તે બન્ને કાશીમા જઇ વસ્યા. જ્યારે એ છોકરો મ્હોટો થયો ત્યારે તેના માબાપ મરી ગયા એ છોકરો બાલ્યાવસ્થાથી લઇ યુવાવસ્થા સુધી અભ્યાસ કરતો રહ્યો, પછી ત્યાથી નીકળી કોઇ વિષ્ણુસ્વામીના મદિરમા ચેલો થઇ ગયો. પણ ત્યા કઇ ખટપટ થવાથી ફરીથી કાશીમા જતો રહ્યો, અને સન્યાસી થઇ ગયો કાશીમા પણ તેના જેવો જે કોઈ જ્ઞાતિબહિષ્કૃત રહેતો હતો, તેણે આ નવીન સન્યાસીને કહ્યુ કે તુ સન્યાસનો ત્યાગ કરી મ્હારી પુત્રી સાથે વિવાહ કરી લે. તેણે પણ તેમજ કર્યુ. બાપ તેવા બેટા

અર્થાત્ જેવુ બાપે કામ કર્યું તેવુ જ તેણે કામ કર્યું !! એ સ્ત્રીને સાથે લઈ પાછો તે જ વિષ્ણુસ્વામીના મદિરમા ગયો પણ આ વખતે તે વિવાહિત હોવાથી ત્યાથી તેને કહાડી મૂક્યો પછી ત્યાથી તે વ્રજદેશમા ગયો કે જ્યાં અવિદ્યાએ ઘર કરી રાખ્યુ છે ત્યા જઇ અનેક પ્રકારના છળ કપટ કરી અનેકવિધ પ્રપચ ફેલાવવા મડયો, મિથ્યા વાતોને પ્રસિદ્ધ કરવા લાગ્યો– જેવી કે શ્રીકૃષ્ણજી મ્હને મળ્યા અને મ્હને કહ્યુ કે ગોલોકમાથી "દૈવીજીવ" મર્ત્યલોકમા આવ્યા છે, એમને બ્રહ્મસબધ આદિથી પવિત્ર કરી ગોલોકમા મોકલો ઇત્યાદિ મૂર્ખોને પ્રલોભનની વાતો સભળાવી ધીમે ધીમે ૮૪ ચોરાશી વૈષ્ણવો બનાવ્યા, અને નીચે પ્રમાણે મત્ર પણ બનાવી લીધો અને એમા પણ ભેદ રાખ્યો

श्रीकृष्णः शरणं मम। क्लीं कृष्णाय गोपीजन वल्लभाय स्वाहा॥ गोपालसहस्रनाम॥

એ બન્ને સાધારણ મત્ર છે પરન્તુ આ મત્ર બ્રહ્મસબધ અને સમર્પણ કરાવવાને માટે છે.—

श्रीकृष्णः शरणं मम सहस्रपरिवत्सरमितकाल जातकृष्णवियोगजनित-तापक्लेशानन्ततिरोभावोऽहं भगवते कृष्णाय देहेन्द्रियप्राणान्तःकरण-तद्धर्मांश्च दारागारपुत्राप्त वित्तेह पराण्यात्मना सह समर्पयामि दासोऽहं कृष्ण तवास्मि॥

એ મત્રનો ઉપદેશ કરી શિષ્ય અને શિષ્યાઓ પાસે સમર્પણ કરાવે છે. "क्लीं कृष्णाय— આ ક્લિં" તત્ર ગ્રન્થનો શબ્દ છે. એથી માલુમ થાય છે કે વલ્લભ મત પણ વામમાર્ગનો ભેદ છે એથી જ ગુસાઈ લોકો સ્ત્રીસગ વધારે કરે છે. "गोपीजनवल्लभेति" શુ કૃષ્ણ ગોપીઓનેજ પ્રિય હતો બીજાને નહિ? જે સ્ત્રૈણ અર્થાત્ સ્ત્રીભોગમા ફસાયલો હોય તે જ સ્ત્રીઓને પ્રિય હોય છે તો શુ કૃષ્ણજી એવા હતા? "सहस्रपरिमित वत्सरेति" અહિઆ સહસ્ત્ર વર્ષોની ગણના વ્યર્થ છે કારણ કે વલ્લભ અથવા એના શિષ્યો કઈ સર્વજ્ઞ ન હતા શુ કૃષ્ણનો વિયોગ હજાર વર્ષથી થયો છે? આજસુધી અર્થાત્ વલ્લભમતની પહેલા અથવા વલ્લભના જન્મ પહેલા દૈવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા કેમ ન આવ્યા? તાપ અને ક્લેશ બન્ને પર્યાયવાચી છે માટે એ બેમાથી એકનુ ગ્રહણ કરવુ યોગ્ય હતુ અનન્ત શબ્દનો વિન્યાસ પણ વ્યર્થ છે, કારણ કે જો અનન્ત શબ્દ રાખો તો "સહસ્ત્ર" શબ્દનો વિન્યાસ દૂર કરવો અને સહસ્ત્ર શબ્દ રાખો તો અનન્ત શબ્દ દૂર કરો કારણ કે બન્ને પર્યાયવાચી શબ્દો છે. જે અનન્તકાલથી તિરોહિત છે તેની મુક્તિને માટે વલ્લભનો આવિર્ભાવ થવો વ્યર્થ છે કારણ કે અનન્તનો અત હોતો નથી

દેહ, ઇંદ્રિય, પ્રાણ, અતઃકરણ અને તેના ધર્મો, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન આદિનુ અર્પણ કૃષ્ણને શામાટે કરવુ? કૃષ્ણ પૂર્ણકામ હોવાથી કોઇના પણ દેહ આદિની ઇચ્છા કરતા નથી, અને

દેહાદિનુ અર્પણ પણ થઈ શકતુ નથી, કારણ કે નખથી લઇ શિખા પર્યન્ત દેહ કહેવાય છે, તો તેમા મલમૂત્રાદિ પણ આવી ગયુ–તો ત્હેનુ અર્પણ કેમ થઇ શકે ? પાપપુણ્યરૂપ કર્મનુ પણ જો કૃષ્ણાર્પણ કરશો તો એના ફળના ભાગીદાર કૃષ્ણને બનવુ પડશે ખરી વાત તો એ છે કે કૃષ્ણનુ તો નામજ લેવુ અને સમર્પણ તો પોતાનેજ કરાવે છે દેહમા જે મળમૂત્રાદિ છે ત્હેનુ પણ અર્પણ ગુસાઇઓને શામાટે નથી કરતા ! અર્થાત્ " મીઠુ મીઠુ ખાઇ જવુ અને કડવુ કડવુ થુ." એ લોકોએ એમ પણ લખ્યુ છે કે જે કંઈ અર્પણ કરવુ હોય તે ગુસાઇજીને જ અર્પણ કરવુ બીજાને નહિ–એ બધુ સ્વાર્થસાગરનુ સૂચન કરે છે, બીજાનુ ધન કેમ હરી લેવુ અને વેદોક્ત ધર્મનો કેમ નાશ કરવો એને માટેજ બધી લીલા રચી છે જુઓ —

श्रावणस्यामले पक्षे एकादश्यां महानिशि ।
साक्षाद्भगवता प्रोक्तं तदक्षरश उच्यते ॥ १ ॥
ब्रह्मसम्बन्धकरणात् सर्वेषां देहजीवयो ।
सर्वदोषनिवृत्तिर्हि दोषाः पञ्चविधाः स्मृताः ॥ २ ॥
सहजा देशकालोत्था लोकवेदनिरूपिताः ।
संयोगजाः स्पर्शजाश्च न मन्तव्याः कदाच न ॥ ३ ॥
अन्यथा सर्वदोषाणां न निवृत्तिः कथंच न ।
असमर्पितवस्तूनां तस्मात् वर्जनमाचरेत् ॥ ४ ॥
निवेदिभिः समर्प्यैव सर्वं कुर्यादिति स्थितिः ।
न मतं देवदेवस्य स्वामिभुक्तिसमर्पणम् ॥ ५ ॥
तस्मादादौ सर्वकार्ये सर्ववस्तुसमर्पणम् ।
दत्तापहारवचनं तथाच सकलं हरेः ॥ ६ ॥
न ग्राह्यमिति वाक्यं हि भिन्नमार्गपरं मतम् ।
सेवकानां यथा लोके व्यवहारः प्रसिध्यति ॥ ७ ॥
तथा कार्यं समर्प्यैव सर्वेषा ब्रह्मता ततः ।
गंगात्त्वे गुणदोषाणां गुणदोषादिवर्णनम् ॥ ८ ॥

ઇત્યાદિ શ્લોકો ગુસાંઇના સિધ્ધાન્ત રહસ્યાદિ ગ્રન્થોમા લખ્યા છે. એજ ગુસાઇના મતનુ મૂળ છે. એ લોકોને પૂછવુ જોઇએ કે કૃષ્ણના દેહાન્ત થયા લગભગ પાચ હજાર વર્ષ થઇ ગયા છે તો તે વલ્લભને શ્રાવણ માસની અર્ધી રાત્રિએ કયાથી મળ્યા ? ૧

જે ગુસાઇના ચેલા થઈ જાય છે તથા તેને જ બધા પદાર્થોનું સમર્પણ કરી દે છે એના શારીર અને માનસ દોષો નિવૃત્ત થાય છે, એ વલ્લભનો મૂર્ખોને બહકાવી પોતાના મતમાં ફસાવવાનો પ્રપચ છે. જો ગુસાઈના ચેલા અને ચેલીઓના દોષો નિવૃત્ત થઈ જતા હોય તો તે લોકો રોગોથી પીડિત શામાટે રહે છે ? તે દોષો પાચ પ્રકારના છે ૨

૧ **સહજ દોષ**—અર્થાત્ સ્વાભાવિક કામક્રોધજન્ય

૨ **દૈશિક અને કાલિક દોષ**—જે અમુક દેશમા અથવા અમુક કાળમા કરવામાં આવ્યા હોય તે.

૩ **ભક્ષ્યાભક્ષ્યજ દોષ**—અને મિથ્યા ભાષણજ દોષ.

૪ **સયોગજ દોષ**—ચોર, જાર આદિના સગથી જે દોષો પેદા થાય છે તે, અને માતૃગામિત્વ ભગિનીગામિત્વ, કન્યાગામિત્વ, પુત્રવધૂગામિત્વ અને ગુરૂપત્નીગામિત્વાદિ.

૫ **સ્પર્શજ દોષ**—અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ કરવો તે.

એ પાચ પ્રકારના દોષોને ગુસાઈ લોકોએ અને તેના મતવાળાઓએ કદિપણ માનવા નહિ અર્થાત્ યથેષ્ટ વર્તાવ કરવો ૩

ગુસાઇજીના મત સિવાય દોષોને નાશ કરવાનો બીજો કોઇ પણ ઉપાય નથી, માટે સમપણ કર્યા સિવાય ગુસાઇના ચેલાઓએ કોઇપણ પદાર્થોનો ઉપભોગ કરવો નહિ--તેથીજ એના ચેલાઓ પોતાની સ્ત્રી, કન્યા પુત્રવધૂ અને ધનાદિ પદાર્થોનુ પણ સમર્પણ કરે છે. સમર્પણનો નિયમ એટલો બધો છે કે જ્યાસુધી નવવિવાહિત ચેલો પોતાની સ્ત્રીને ગુસાઇજીના ચરણમા સમર્પિત ન કરે ત્યાસુધી એ સ્વામી પોતાની સ્ત્રીનો સ્પર્શ પણ ન કરી શકે !! ૪

માટે ગુસાઇના ચેલાઓ સમર્પણ કર્યા પછી જ પોતપોતાના પદાર્થોનો ઉપભોગ કરે છે કારણ કે સ્વામીએ ભોગવ્યા પછી ભુક્ત પદાર્થનુ સમર્પણ થઈ શક્તુ નથી !! ૫

માટે પ્રથમ સર્વ વસ્તુઓનુ સમર્પણ કરવુ ગુસાઇઓને ભાર્યાદિનુ સમર્પણ કરી પછીથી ગ્રહણ કરવુ તેવીજ રીતે હરીને બધા પદાર્થોનુ સમર્પણ કરવુ અને પછી તેનુ ગ્રહણ કરવુ ૬

ગુસાઇના મતથી અતિરિક્ત જેટલા માર્ગ છે તેને ગુસાઇના ચેલા અને ચેલીઓ કદિ પણ સાભળે નહિ તેમ ગ્રહણ પણ કરે નહિ એજ એના શિષ્યોનો પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર છે ૭

બધી વસ્તુનુ સમર્પણ કરી તેમા બ્રહ્મબુદ્ધિ કરવી, તેથી જેમ ગગામાં બીજુ પાણી મળી ગગારવરૂપ બની જાય છે, તેમ આપણા મતમા બધા ગુણો જ રહે છે, અને બીજાના મતમા બધા દોષો રહે છે, માટે આપણા મતના ગુણોનુ વર્ણન કર્યું છે. ૮

હવે જુઓ ! ગુસાઇઓનો મત, બધા મત કરતા અધિક સ્વપ્રયોજન સિદ્ધ કરનારો છે. ગુસાઇઓને પૂછવુ જોઇએ કે તમે બ્રહ્મનુ એકપણ લક્ષણ જાણતા નથી, તો પછી બ્રહ્મસબધ કેવી રીતે કરાવી_શકો છો ? જો કહો કે અમે જ બ્રહ્મ છીએ માટે અમારી સાથે સબધ

થવાથી બ્રહ્મસબધ થઇ જાય છે, તો તમારામાં તો એક પણ બ્રહ્મનું લક્ષણ નથી. ત્યારે શુ તમે કેવળ ભોગવિલાસને માટે જ બ્રહ્મ બની બેઠા છો ? શિષ્ય અને શિષ્યાઓને તો તમે પોતાને સમર્પિત કરાવી શુદ્ધ કરી લ્યો છો, પણ તમે, ત્હમારી સ્ત્રી, ત્હમારી કન્યા અને ત્હમારી પુત્રવધૂ અસમર્પિત રહી જવાથી અશુદ્ધ છો કે નહિ ? અને ત્હમે અસમર્પિત વસ્તુને અશુદ્ધ માનો છો તો અશુદ્ધોથી ઉત્પન્ન થયેલા ત્હમે અશુદ્ધ કેમ નહિ ? માટે ત્હમે પણ પોતાને, ત્હમારી સ્ત્રીને, ત્હમારી કન્યાને અને ત્હમારી પુત્રવધૂ કોઈ અન્યમતવાળાને સમર્પિત કરાવ્યા કરો તો ઠીક થશે. જો કહો કે નહિ નહિ એમ કેમ બની શકે ? તો ત્હમે પણ બીજાઓનુ સમર્પણ કરાવવુ છોડી દ્યો અત્યાર સુધી જે થયુ તે થયું પણ હવે એવી મિથ્યા પ્રપચ ભરેલી બુરાઈ છોડી દ્યો, અને ઇશ્વિરોક્ત હિતાવહ વેદવિહિત સુમાર્ગમા પ્રવૃત્ત થઈ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચતુષ્ટયના સાધનો પ્રાપ્ત કરી માનવજન્મને સફળ કરો અને સદા આનદમા રહો

એ ગુસાઇ લોકો પોતાના મતને " પુષ્ટિ " માર્ગ કહે છે, પરન્તુ જ્યારે ભગદર આદિ દુ ખદાયી રોગોથી ગ્રસ્ત થઈ ઝુરી ઝુરી મરે છે ત્યારે તે વેદના પણ એ લોકો જ જાણતા હશે. ખરી રીતે પૂછતા હો તો એ પુષ્ટિ માર્ગ નથી પણ 'કુષ્ટી' માર્ગ છે જેમ કોઢીઆના શરીરમાથી બધી ધાતુઓ પીગળી પીગળી નીકળી જાય છે અને કોઢીઓ વિલાપ કરતો કરતો મરણ પામે છે, તેવી જ એ લોકોની લીલા જોવામા આવે છે જો કોઇ નરકમાર્ગ હોય તો એજ છે કારણ દુ ખનુ નામ નરક અને સુખનુ નામ સ્વર્ગ છે, એવી રીતે ખોટી જાળ ફેલાવી બિચારા ભોળા માણસોને ફસાવી અને પોતે પોતાને શ્રીકૃષ્ણ માની બધાના સ્વામી થઈ બેસે છે.

એ લોકો કહે છે કે જેટલા દૈવી જીવ છે તે બધા ગોલોકમાથી આવ્યા છે, અને એઓનો ઉદ્ધાર કરવાને વાસ્તે અમે લીલા પુરૂષોત્તમ જન્મ્યા છીએ, માટે જ્યાં સુધી અમ્હારો ઉપદેશ નહિ ગ્રહણ કરે ત્યાસુધી ગોલોકની પ્રાપ્તિ થશે નહિ ગોલોકમા પુરૂષ કેવળ શ્રીકૃષ્ણ જ છે અને બાકી બધી સ્ત્રીઓ જ છે ! !

વાહરે વાહ ! ! શુ ત્હમારો મત ! ! ! ગુસાઇના જેટલા ચેલાઓ છે તે બધા સ્ત્રીઓ બની જશે ! ! હવે વિચારવુ જોઇએ કે જે પુરૂષને બે સ્ત્રીઓ હોય છે· ત્હેને જે દુ ખ પડે છે તે તેજ જાણે છે, ત્યારે જ્યા એક જ પુરૂષ અને કરોડો સ્ત્રીઓ છે ત્હેના દુ ખોનો તો પારાવાર ક્યાથી જ હોય ? જો કહો કે શ્રીકૃષ્ણમા અત્યન્ત શક્તિ હોવાથી બધાઓને પ્રસન્ન રાખી શકે છે, તો ત્હેની સ્ત્રી કે જેને સ્વામિનીજી કહે છે, ત્હેમા પણ શ્રીકૃષ્ણના જેટલુજ સામર્થ્ય હશે, કારણ કે તે ત્હેની અર્દ્ધાંગી છે જેમ અહીઆ પુરૂષની માફક અથવા પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને કામાવેશ વધારે હોય છે તો ગોલોકમા પણ અવશ્ય એ પ્રમાણે હોવુ જોઇએ. જો એમ હોય તો બીજી સ્ત્રીઓની સાથે સ્વામિનીજીની ઘણી લડાઇ થતી હોવી જોઇએ, કારણ કે સપત્નીભાવ ઘણો ખરાબ હોય છે, તો પછી ગોલોક સ્વર્ગને બદલે નરક જ હોવુ જોઇએ. જેમ આલોકમાં બહુસ્ત્રીગામી પુરૂષ ભગદરાદિ રોગોથી પીડિત થાય છે તેમ ગોલોકમાં પણ હોવુ જોઇએ. છી ! છી ! ! છી ! ! ! એવા ગોલોક કરતા મનુષ્યસસાર ઘણોજ સારો છે.

ગુસાંઇઓ અહિઆ પણ પોતાને શ્રીકૃષ્ણ માને છે અને ઘણી સ્ત્રીઓની સાથે લીલા કરી ભગદર તથા પ્રમેહ આદિ રોગોથી પીડિત થઈ મહાદુખ ભોગવે છે

હવે કહો કે જે (શ્રીકૃષ્ણ)નુ સ્વરૂપ ગુસાઇ, અહિઆ પીડિત થાય છે તો ગોલોકમા એનો સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ એ રોગોથી પીડિત કેમ ન હોય ? જો શ્રીકૃષ્ણ એ રોગોથી પીડિત ન થતા હોય તો એનુ સ્વરૂપ ગુસાઇજી શામાટે પીડિત થાય છે ?

(પ્રશ્ન) મર્ત્યલોકમા લીલાવતાર ધારણ કરવાથી રોગદોષ થાય છે, પણ ગોલોકમા થતા નથી, કારણ કે ત્યા રોગદોષ હોતા જ નથી

(ઉત્તર) **“ भोगे रोगभयम् ”** જ્યા ભોગ ત્યા રોગ અવસ્ય હોય જ છે

શ્રીકૃષ્ણને કરોડો સ્ત્રીઓ છે એ સ્ત્રીઓને સતાન થાય છે કે નહિ ? જો થતા હોય તો બધા છોકરા થાય છે કે છોકરીઓ થાય છે અથવા છોકરા છોકરી બન્ને થાય છે ? જો કહો કે બધી છોકરીઓ જ પેદા થાય છે તો એનો વિવાહ કોની સાથે થાય છે ? કારણ કે ત્યા શ્રીકૃષ્ણ સિવાય બીજો કોઈ પુરૂષ નથી અને જો બીજા પુરૂષો હોય તો તહમારી પ્રતિજ્ઞા નષ્ટ થાય છે કારણ કે “ ગોલોકમા પુરૂષ શ્રીકૃષ્ણ એક જ છે ” એ તહમારી પ્રતિજ્ઞા છે જો કહો કે બધા છોકરા જ પેદા થાય છે તોપણ ઉપરનો દોષ જ આવે છે અર્થાત્ વિવાહ કોની સાથે થાય છે ? અથવા શુ ઘરમા જ ગડબડ કરી લે છે ! અથવા બીજા કોઇના પુત્ર પુત્રીઓ છે જો એમ હોય તો તહમારી ઉક્ત પ્રતિજ્ઞા નષ્ટ થાય છે જો કહો કે સતાન થતા જ નથી તો શ્રીકૃષ્ણમા નપુસકતાનો અને સ્ત્રીઓમા વધ્યાત્વનો દોષ આવે છે ભલા એ ગોલોક ક્યા રહ્યો, એ તો દિલ્હીના બાદશાહની બીબીઓની સેના થઇ !

ગુસાઇ લોકો શિષ્ય અને શિષ્યા પાસે તન, મન અને ધનનુ જે સમર્પણ કરાવે છે તે જરાપણ ઠીક નથી કારણ કે વિવાહ વખતે સ્ત્રીનુ શરીર પતિને આધીન અને પતિનુ શરીર સ્ત્રીને આધીન થઇ જાય છે, તેમજ મન પણ પતિ અને પત્નીના વિનિમયિત થઇ જાય છે કારણ કે મન વગર તનનુ જે સમર્પણ છે તે વ્યભિચાર છે જ્યારે પતિનુ અથવા સ્ત્રીનુ મન જ એકબીજાને પરસ્પર સમર્પિત થઈ ચુક્યુ છે તો ધનનુ સમર્પણ કેવી રીતે થઇ શકે કારણ કે જેને મન સમર્પિત કર્યું છે તેને જ ધન પણ સમર્પિત કરેલુ હોય છે

ગુસાઈ લોકોનો આ અભિપ્રાય હોય છે કે કમાય તો અમ્હારા ચેલાઓ અને આનદ લૂટીએ અમ્હે

જેટલા વલ્લભસપ્રદાયસ્થ ગુસાઈ લોકો છે તેઓ હજી પણ તૈલગ જ્ઞાતિમા નથી, અને જો કોઇ એ લોકોને ભૂલથી દીકરી આપે છે તો તે પણ જ્ઞાતિબહિષ્કૃત થાય છે, કારણ કે એમને જ્ઞાતિબહિષ્કૃત કરવામા આવ્યા છે એ લોકો વિદ્યાશૂન્ય હોઇ સર્વદા પ્રમાદમા પડ્યા રહે છે

જ્યારે કોઇ ગુસાઇની પધરામણી કરે છે ત્યારે તે તેને ઘેર જઈ લાકડાની પૂતળીની માફક ચુપચુપ થઇ બેશી રહે છે, કશું પણ ઉપદેશ પરત્વે બોલતા નથી બિચારા શુ બોલે ! જો બોલે તો મૂર્ખ ગણાઈ જાય.

मूर्खाणां बलम् मौनम्

મૂર્ખનુ મૌન એજ બળ હોય છે, જો બોલે તો તો બધી પોલ નીકળી જાય જ્યારે એ લોકો બેઠા હોય છે ત્યારે સ્ત્રીઓ સામુ એકીટશે જોતા રહે છે. જેણીની તરફ ગુસાઇજી જુએ છે તેણી પોતાના મનમા પોતાને ભાગ્યશાલિની સ્હમજે છે. તેણીના પતિ, ભાઇ, માતા અને પિતા મૂર્ખતાને લઈ ઘણા પ્રસન્ન થાય છે બધી સ્ત્રી ગુસાઈજીના ચરણસ્પર્શ કરે છે જેણીના ઉપર ગુસાઇજી પ્રસન્ન થાય છે તેણીની આગળી પગેથી દબાવી દે છે. ત્યારે તે સ્ત્રી અને તેણીના બધુઓ પોતાને મહા ભાગ્યવાન્ સ્હમજે છે એ સ્ત્રીને તેના પતિ આદિ કહેવા લાગે છે કે તુ ગુસાઇજીની ચરણસેવામા જા યદિ કોઈ ઠેકાણે એ સ્ત્રીના પતિ આદિ પ્રસન્ન નથી ત્યા કુટ્ટિની આદિથી કામ સિદ્ધ કરી લે છે. એવા લોકો જ એના મદિરમા અને એની સેવામા રહે છે.

એ લોકોનો દક્ષિણાનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે જ્યારે કોઇની પાસે દક્ષિણા માગે છે ત્યારે કહે છે કે લાવો ગુસાઇજીની ભેટ, વહૂજીની ભેટ, લાલજીની ભેટ, બેટીજીની ભેટ, મુખ્યાજીની ભેટ, બાહિરયાજીની (દ્વારપાળ) ભેટ, ગવૈયાજીની ભેટ અને ઠાકુરજીની ભેટ એ સર્વ દ્વારથી યથેષ્ટ માલ પડાવે છે જ્યારે ગુસાઇજીનો કોઈ શિષ્ય મરવા પડે છે ત્યારે ત્હેની છાતી ઉપર ગુસાઈ પગ મૂકે છે, અને જે કઇ મળે છે તે ગુસાઇજી ગડપ કરી જાય છે શુ એ કામ મહાબ્રાહ્મણ (ચાડાલ) ના જેવુ, કર્ટિયા (કારટીઆ) મડદાવલીના જેવુ નથી ?

કોઈ ચેલો તો વિવાહમા ગુસાઈજીને બોલાવી ત્હેને હાથે બાળક અને બાળકીનુ પાણિગ્રહણ કરાવે છે કેટલાક સેવક તો ગુસાઇને કેશરીઆ સ્નાન કરાવે છે અર્થાત્ ગુસાઇને શરીરે સ્ત્રી પુરૂષ બન્ને મળી કેશર ચોળી પછી એક મ્હોટા વાસણમા પાટલો મૂકી સ્નાન કરાવે છે પરતુ ઘણે ભાગે તો સ્ત્રીઓ જ સ્નાન કરાવે છે જ્યારે ગુસાઈ સ્નાત થઈ ધોતીયુ તેજ વાસણમા મૂકી ચાખડી ઉપર ચ્હડી બ્હાર આવે છે ત્યારે તે જળનુ બધા સેવકો આચમન કરે છે ! ! પછી અનેકવિધ મસાલાવાળી પાનની પટ્ટી બનાવી ગુસાઇને આપે છે ગુસાઇ તે પાનને થોડુઘણુ ચાવી ગળે ઉતારી દે છે, અને બાકી રૂપાના કટોરામા થૂકી કહાડે છે, અને તે કટોરાને સેવકો આગળ મૂકે છે એમા પીચકારી કરે છે એની પણ પ્રસાદી વ્હેચવામા આવે છે ! ! ! એને ખાસ પ્રસાદી કહે છે !

બધુઓ, વિચારો તો ખરા કે એ મનુષ્ય કેવા પ્રકારના છે મનુષ્યમા મૂર્ખત્ત્વની જો સીમા હોય તો બસ એટલી જ હશે, અને અનાચારની પણ હદ હશે તોપણ એટલી જ હશે.

ઘણા લોકો સમર્પણ લે છે એમા કેટલાક વૈષ્ણવો તો વૈષ્ણવોના હાથનુ જ ખાય છે. બીજાના હાથનુ નહિ, અને કેટલાક તો વૈષ્ણવોના હાથનુ પણ ખાતા નથી. લાકડાને ધોઇ

ધોઇને લે છે, પરન્તુ હતભાગ્ય એના કે લોટ, ગોળ, ખાંડ, સાકર અને ઘી ધોયા વગર ખાય છે. શુ કરે બીચારા જો એ વસ્તુઓ ધોવા જાય તો ફ્રામુકી વસ્તુઓ જ ખોઈ બેસે.

એ લોકો કહે છે અમ્હે ઠાકોરજીના રગ, રાગ અને ભોગમા બહુ પૈસો વ્યતિત કરીએ છીએ, પરતુ ખરી રીતે એ રગ, રાગ અને ભોગ પોતે જ ભોગવે છે ખરૂ પૂછો તો મહાન્ અનર્થ થાય છે. હોળીને દીવસે પીચકારીઓ ભરી સ્ત્રીઓના અસ્પૃશ્ય અવયવો ઉપર અને ગુપ્તસ્થાનમા મારે છે. બ્રાહ્મણને નિષિદ્ધ રસવિક્રય પણ એ લોકો જ કરે છે

(પ્રશ્ન) ગુસાઇજી પોતે તો હાટમા બેસી રોટલી, દાળ, ભાત, કઢી અને શાક તો નથી વેચતા ને ? નોકર લોકોને પતરાવળી વ્હેચી દેવામા આવે છે એ લોકો વેચે છે, કાઈ ગુસાઇ થોડાક જ વેચવા બેસે છે !

(ઉત્તર) પણ એ ગુસાઇ લોકો નોકરોને માસિક પગાર આપે તો એ પતરાવળી શામાટે લે ? ગુસાઇજિ તો નોકરોને પગારને બદલે દાળભાત આદિની પતરાવળીઓ આપે છે, તેથી એ લોકો લઇ જઈ બજારમા વેચે છે. જો ગુસાંઇ પોતે જ બજારમા જઈ દાળ, ભાત આદિ વેચી નોકરોને માસિક પગાર આપતા હોય તો બીચારા નોકર લોકો તો રસવિક્રયમાથી મુક્ત રહે, એકલા ગુસાઈ જ પાપના ભાગી બનત પરન્તુ આતો પોતે પ્રથમ પાપમા ડુબે છે અને પછી બીજાને પાપમા ડુબાડે છે,

કોઈ કોઈ નાથદ્વાર આદિમા તો ગુસાઇજી સ્વય વેચે છે, રસવિક્રિય કરવો એ નીચનુ કામ છે, ઉત્તમનુ નહિ. એવા એવા માણસોએજ આર્યાવર્ત્તની અધોગતિ કરી નાખી છે

(પ્રશ્ન) સ્વામીનારાયણનો મત કેવો છે ?

(ઉત્તર) " यादृशी शीतला देवी तादृशो वाहन खरः "
ગુસાઇઓની ધનહરણ કરવાની જેવી વિચિત્ર લીલા છે તેવી જ સ્વામીનારાયણની પણ છે એ મતનુ ઉત્થાન આ પ્રમાણે છે—

અયોધ્યા પાસેના ગામમા એક સહજાનદ નામનો માણુસ જન્મ્યો હતો તે બ્રહ્મચારી રહી, ગુજરાત, કાઠીઆવાડ, કચ્છભુજ આદિ દેશોમા ફરતો હતો. એણે જોયુ કે આ દેશમા ભોળા અને મૂર્ખ લોકો રહે છે, ગમે તેમ કરી આ લોકોને મ્હારા મતમા ફસાવી શકીશ, આ લોકો જરૂર ફસી જશે, પછી તેણે ત્યા બે ત્રણ શિષ્યો બનાવ્યા એ લોકોએ પરસ્પર મસલત કરી બ્હાર પાડયુ કે સહજાનદ નારાયણના અવતાર છે અને મ્હોટા સિદ્ધ છે, ભક્તોને ચતુર્ભુજ મૂર્ત્તિ ધારણ કરી દર્શન આપે છે.

કાઠીઆવાડમા ગઢડા નામના ગામમા દાદાખાચર નામનો જમીનદાર કાઠી રહેતો હતો. ત્હેની પાસે સહજાનદના શિષ્યો ગયા અને કહ્યુ કે જો ત્હમે ચતુર્ભુજ મૂર્ત્તિના દર્શન કરવા

ઇચ્છિતા હો તો અમ્હે સહજાનન્દજીને પ્રાર્થના કરીએ. તેણે કહ્યુ કે બહુ સારૂ. કારણ કે તે તદ્દન ભોળો માણસ હતો પછી સહજાનન્દને મુકુટ પ્હેરાવી એક હાથમા શંખ અને બીજા હાથમાં ચક્ર આપી એક ઓરડીમા બેસાડયો, અને એક બીજો માણસ પોતાના એક હાથમા ગદા અને બીજા હાથમાં પદ્મ લઈ સહજાનન્દની પાછળ ઉભો રહી સહજાનન્દની બગલમાથી હાથ આગળ કહાડી ચતુર્ભુજના જેવો દેખાવ કર્યો. પછી સહજાનન્દના શિષ્યોએ દાદાખાચર પાસે જઇને કહ્યુ કે એક વાર આખ ઉઘાડી, જોઇ અને તરત જ મીચી દેજો અને એકદમ આ તરફ ચાલ્યા આવજો, જો વધારે વખત જોશો તો નારાયણ કોપ કરશે ચેલાઓના મનમા ખરી વાત તો આ હતી કે જો વધારે વાર જોશે તો કપટ જણાઈ આવશે

ચેલાઓ દાદાખાચરને લઈ ઓરડીએ ગયા ઓરડીમા ચોતરફ અધારૂ હતુ એની અદર સહજાનદ જરીના ચળકતા રેશમી કપડા પ્હેરી બેઠો હતો ચેલાઓએ એકદમ સહજાનદ ઉપર દીવાનો પ્રકાશ પાડયો અને દાદાખાચરે એકદમ ચતુર્ભુજ મૂર્ત્તિ જોઈ પછી એકદમ દીવાને ભીત આડો કરી દીધો અને તે બધા નીચે પડી નમસ્કાર કરી બીજી તરફ ચાલ્યા ગયા પછી બધા પરસ્પર વાતો કરવા મડયા કે ધન્ય છે તમ્હારા ભાગ્ય, હવે તો તમે મહારાજના ચેલા થઇ જાઓ. તેણે કહ્યુ કે બહુ સારૂ એમ વાતો કરતા કરતા જ્યા બીજા સ્થાન ઉપર આવે છે તે પહેલા તો સહજાનદ વસ્ત્રને બદલી બીજા સ્થાન ઉપર આવી ગાદી ઉપર બેસી ગયો ચેલા સહિત દાદા ખાચરે સહજાનદને જોયો ત્યારે ચેલાઓ કહેવા મડયા કે જુઓ ! હવે બીજુ સ્વરૂપ ધારણ કરી અહિઆ વિરાજમાન છે બસ, દાદાખાચર એની જાળમા સપડાઈ ગયો, અને એ લોકોના મતની ત્યા જડ જામી. એ કાઠી એક મ્હોટો જમીનદાર હતો તેથી એ લોકોએ ત્યા જ પોતાનો મત જમાવ્યો તે સહજાનદ આસપાસ ફરવા મડયો, અને ઉપદેશ કરવા મડયો, અને ઘણાને સાધુઓ બનાવવા લાગ્યો કોઈ કોઇને તો ગળાની નસ મસળી મૂર્છિત કરી દઇને કહેતો હતો કે મે આજે સમાધિ ચ્હડાવી દીધી છે એવી એવી ધૂર્ત્તતાથી કાઠીઆવાડના ભોળા ભોળા માણસો એની જાળમા સપડાઇ ગયા.

જ્યારે એ મરી ગયો ત્યારે એના ચેલાઓએ ઘણુ પાખડ ફેલાવ્યુ. એમા આ એક દૃષ્ટાન્ત ઘણુ ઉપયોગી છે

કોઇ માણસ ચોરી કરતા પકડાઇ ગયો હતો, ન્યાયાધીશે એનાં નાક અને કાન કાપવાની શિક્ષા કરી. જ્યારે એનુ નાક કાપવામા આવ્યુ ત્યારે તે ઘણો નાચવા અને કૂદવા લાગ્યો અને ઘણોજ હસવા લાગ્યો માણસોએ તેને પૂછયુ કે તુ શામાટે હસે છે ? એણે કહ્યુ કે કઈ વાત જ કરોમા ! ! લોકોએ ફરીથી પૂછયુ કે ભાઇ કહે તો ખરો શી વાત છે ! તેણે કહ્યુ મ્હોટુ આશ્ચર્ય છે, મ્હે કદિપણ આવુ જોયુ નહોતુ. લોકોએ કહ્યુ પણ કહોતો ખરા શી વાત છે. તેણે કહ્યું મ્હારી સામે સાક્ષાત્ ચતુર્ભુજ નારાયણ ઉભા છે. આ મૂર્ત્તિને જોઈ મ્હને આનન્દ ક્યાય માતો નથી, માટે આજે હર્ષ ઘેલો બની નાચી કૂદી મ્હારા ભાગ્યને ધન્યવાદ આપી રહ્યો છુ. આજે હુ સાક્ષાત્ નારાયણના દર્શન કરી રહ્યો છુ. લોકોએ કહ્યુ કે અમ્હને કેમ દર્શન થતા નથી ? તે ધૂર્ત્ત બોલ્યો કે નાક આડુ આવે છે ! જો નાક કપાવી નાખો

તો હમણાં નારાયણ દેખાવા લાગે, નહિ તો નહિં. એમાંના કોઇ મૂર્ખે વિચાર્યું કે નાક જાય તો ભલે જાય પણ નારાયણના દર્શન તો કરવા પછી એણે કહ્યું કે લ્યો ત્યારે મ્હારૂ નાક કાપો અને નારાયણ બતાવો એ ધૂર્તે ત્હેનુ નાક કાપ્યુ અને કાનમા ફૂક મારી કે તુ મારી માફક કર, નહિ તો ત્હારી અને મ્હારી મશ્કરી થશે. એણે વિચાર્યુ કે હવે નાક કપાયું એ તો પાછુ આવવાનુ નથી માટે એમજ કરવુ ઠીક છે. તે પણ એની માફક ત્યા જ નાચવા કૂદવા મડી પડયો અને ગાવા વગાડવા લાગ્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે મ્હને નારાયણ દેખાય છે. બસ એમ કરતાં કરતા એક હજાર માણસનું ટોળુ થઈ ગયુ, અને પછી મહાન્ કોલાહલ મચાવી દીધો, અને પોતાના સપ્રદાયનુ નામ 'નારાયણદર્શી' રાખ્યુ એ વાત ધીમે ધીમે રાજાએ સાભળી, અને રાજાએ એઓને બોલાવ્યા જ્યારે રાજા પાસે ગયા ત્યારે તો બહુ જ નાચવા કૂદવા લાગ્યા અને કોઇ હસવા લાગ્યા ત્યારે રાજાએ પૂછ્યુ કે આ બધુ શુ છે ? નારાયણદર્શીએ કહ્યુ કે અમ્હને સાક્ષાત્ નારાયણ દેખાય છે

રાજા— મ્હને કેમ દેખાતા નથી ?

નારાયણદર્શી— જયા સુધી નાક છે ત્યા સુધી નહિ દેખાય, જ્યારે નાક કપાવી નાખશો ત્યારે જ નારાયણ પ્રત્યક્ષ દેખાશે.

રાજાએ વિચાર્યું કે વાત તો ઠીક છે. બસ જ્યોતિષીજી પાસે જ બેઠા હતા. રાજાએ કહ્યુ કે જ્યોતિષીજી ! મુહૂર્ત્ત જુઓ ! નાક ક્યારે કપાવવુ જ્યોતિષીજીએ કહ્યુ કે જેવો હુકમ. અન્નદાતા દશમીને દિવસે સ્હવારે આઠ વાગે નાક કપાવવાનુ અને નારાયણના દર્શન કરવાનુ શુભ મુહૂર્ત્ત છે.

વાહરે વાહ '! પોપજી ''! ત્હમારી પોથીમા તો નાક કપાવવાનુ પણ મુહૂર્ત્ત લખ્યુ છેને શુ !!

રાજા ઘણો ખુશી થયો હજારો નકટાઓને સીધા બાધી આપ્યા ત્યારે તો એ નકટાઓ ઘણા પ્રસન્ન થયા અને બહુ જ નાચવા, કૂદવા અને ગાવા લાગ્યા એ વાત રાજાના દીવાનને તથા બીજા સારા સારા માણસોને સારી લાગી. નહિ રાજાનો ચાર પેઢીનો જુનો ૯૦ વરસનો વૃદ્ધ દીવાન હતો ત્હેને એ બધી વાત તેના પુત્રના પુત્રે કહી સભળાવી. તે છોકરો તે વખતે દીવાન હતો એ વૃદ્ધ ડોમાએ કહ્યુ કે એ બધા નકટાઓ ધૂર્ત્ત છે. તુ મ્હને રાજા પાસે લઈ જા એ એને રાજા પાસે લઇ ગયો. જ્યારે એ દીવાન રાજા પાસે બેઠો ત્યારે રાજાએ નકટાઓની વાત ઘણા હર્ષથી સભળાવી દીવાને કહ્યુ કે મહારાજ એટલી બધી ઉતાવળ ન કરવી જોઇએ જો પરીક્ષા કર્યા વગર કામ કરીએ તો પાછળથી પસ્તાવુ પડે છે

રાજા— શું આ હજારો માણસો ખોટુ બોલે છે !

દીવાન— સાચુ બોલે છે કે ખોટુ બોલે છે એ પરીક્ષા કર્યા વગર કેમ ખબર પડે.

રાજા— પરીક્ષા કેવી રીતે કરાય ?

દીવાન— વિદ્યાથી, સૃષ્ટિના ક્રમથી અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી.

રાજા— પણ જે ન ભણ્યો હોય તે કેવી રીતે પરીક્ષા કરે ?

દીવાન— વિદ્વાનોના સંગથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરીને.

રાજા— જો વિદ્વાન્ ન મળે તો ?

દીવાન— પુરૂષાર્થ કરનારને કશુ દુર્લભ નથી

રાજા— ત્યારે આપ જ કહો, શુ કરવુ જોઇએ.

દીવાન— હુ ઘરડો થયો છુ અને ઘરમાં જ બેશી રહુ છુ અને હવે થોડાક જ દિવસ જીવીશ. માટે પ્રથમ હુ જ પરીક્ષા કરી જોઉ, અને પછી જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરજો.

રાજા— ઘણી સારી વાત છે રાજાએ જ્યોતિષીજીને કહ્યુ કે દિવાનજીને માટે મુહૂર્ત જુઓ

જ્યોતિષજી—જેવી મહારાજની આજ્ઞા આવતી શુક્લ પંચમીને દિવસે ૧૦ વાગે મુહૂર્ત શુભ છે

જ્યારે પંચમી આવી ત્યારે એ બુઢ્ઢો આઠ વાગે રાજા પાસે આવ્યો, અને રાજાને કહ્યુ કે હજાર બે હજાર સેના લઇને જવુ જોઇએ.

રાજા— ત્યા સેનાનુ શુ કામ છે ?

દીવાન— આપને રાજવ્યવસ્થાની બરાબર ખબર નથી માટે જેમ હુ કહુ છુ તેમ કરો

રાજા— ઠીક, જાઓ ભાઇ સેના તૈયાર કરો.

સાડાનવ વાગે સ્વારી કરી રાજા ત્હેને ત્યા ગયો, એને જોઇ તે નકટાઓ નાચવા અને ગાવા લાગ્યા. ત્યા જઇ બેઠા પછી રાજાએ એ મહન્ત-કે જેનુ નાક પ્રથમ કાપવામા આવ્યુ હતુ અને જેણે એ મત પ્રથમ ચલાવ્યો હતો-તેને કહ્યુ કે આજ અમ્હારા દીવાનજીને નારાયણના દર્શન કરાવો. તેણે કહ્યુ કે ઘણુ સારૂ જ્યારે દસ વાગતાનો સમય થયો, ત્યારે એક માણસે દીવાનના નાક નીચે થાળી પકડી રાખી, અને તે મહન્તે તીક્ષ્ણ ચપ્પુ લઈ નાક કાપી થાળીમા મૂકી દીધુ. દીવાનજીના નાકમાથી લોહીની ધારા નીકળવા લાગી, દીવાનજીનુ મ્હોઢુ મલીન થઈ ગયુ. પછી એ ધૂર્તે દીવાનજીને કાનમા મંત્રોપદેશ કર્યો કે આપ પણ હમીને બધાને કહો કે મ્હને પણ નારાયણ દેખાય છે નાક કપાયુ તે પાછુ મળવાનુ નથી, જો નહિ કહો તો તહમારી મશ્કરી થશે. બધા લોકો હસવા માડશે. એટલુ કહી તે દૂર ગયો દીવાનજીએ હાથમા રૂમાલ લઈ નાક આડો દઇ દીધો. જ્યારે રાજાએ દીવાનજીને પૂછ્યુ કે કહો નારાયણ દેખાય છે કે નહિ ? દીવાનજીએ રાજાને કાનમા કહ્યુ કે કશુ પણ દેખાતુ નથી, વ્યર્થ આ ધૂર્તે હજારો માણસોના નાક કાપ્યા છે. રાજાએ દીવાનને પૂછ્યુ કે હવે શુ કરવુ જોઇએ ? દીવાને કહ્યુ કે એમને પકડી કઠણ દંડ આપવો જોઇએ. જ્યા સુધી જીવે ત્યા સુધી કેદખાનામાં રાખવા જોઇએ, અને જેણે આ બધાને બગાડયા છે ત્હેને ગધેડા ઉપર ચ્હડાવી ઘણી દુર્દશા કરી મારી નાખવો જોઇએ રાજા અને દીવાન કાનમા વાતો કરે છે

એટલામા પેલા લોકોએ ડરના માર્યા ભાગવાની તૈયારી કરી, પરન્તુ ચોતરફ સેના ઉભેલી હતી તેથી ભાગી શક્યા નહિ રાજાએ આજ્ઞા કરી કે આ બધાને પકડીને કેદખાનામા નાંખી દો, અને આ દુષ્ટનુ મ્હો કાળુ કરી, અને એને ગધેડા ઉપર બેસાડી, ગળામા ફાટલા જુના જોડાઓના હાર પ્હેરાવી, બધે ઠેકાણે ફેરવી, છોકરાઓ પાસે ધૂળ અને રાખ નખાવી, શેરી શેરીમા જોડાવતી માર મરાવી, કૂતરાઓ પાસે કરડાવી અને મરાવી નાખવો જોઇએ. જો એમ નહિ કરવામા આવે તો ફરીથી બીજાઓ પણ એવુ કામ કરતા બ્હીશે નહિ.

જ્યારે એ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યુ ત્યારે નકટાઓનો સપ્રદાય બધ થયો

એજ પ્રમાણે જેટલા વેદવિરોધી મતો છે તે બધા બીજાઓનુ ધન હરણ કરવામાં ચતુર છે એજ સપ્રદાયોની લીલા છે.

સ્વામીનારાયણના મતવાળા પણ ધનહરનારા છે તેથી છળ કપટવાળાં કામો કરે છે. મૂર્ખોને બ્હેકાવવાને માટે મરતી વખતે એ લોકો કહે છે કે સફેદ ઘોડા ઉપર બેસી સહજાનદજી મુક્તિમા લઈ જવા સારૂ આવ્યા છે, અને હમેશા દિવસમા એકવાર આ મંદિરમા આવ્યા કરે છે જ્યારે મેળો થાય છે ત્યારે મદિરની અન્દર પૂજારીઓ રહે છે, અને બ્હાર દુકાન લગાવી રાખે છે મદિરમાથી દુકાનમા જવાનુ દ્વાર રાખે છે જે નાળીએર ચ્હડાવે છે તે નાળીએર દુકાનમા ફેકી દેછે. એ પ્રમાણે એક નાળીએર દિવસમા હજાર વાર વેચાય છે. એજ પ્રમાણે બધા પદાર્થો વેચે છે. જે જાતનો સાધુ હોય છે તેની પાસે તેવુ કામ લેછે જો હજામ હોય તો હજામનુ કામ કરાવે છે, કુભાર હોય તો કુભારનુ, શિલ્પી હોય તો શિલ્પીનુ, વાણીઆ હોય તો વાણીઆનુ અને શૂદ્ર હોય તો શૂદ્રનુ, પોતાના ચેલાઓ ઉપર કર કરી મૂકયો છે. એ પ્રમાણે ધૂતી ધૂતી કરોડો રૂપીઆ એકત્રિત કર્યા છે, અને કર્યા જાય છે.

જે ગાદી ઉપર બેસે છે તે વિવાહ કરી ગૃહસ્થ થાય છે. આભૂષણ આદિ પ્હેરે છે, જ્યા ક્યાંય પધરામણી થાય છે ત્યા ગોકળીઆ ગુસાઈની માફક વદ્દજી આદિની ભેટ પૂજા લે છે. પોતાને સતસગી કહે છે અને બીજાને કુસગી કહે છે પોતાનાથી બીજો ગમે તેટલો વિદ્વાન્ અને ધાર્મિક હોય તોપણ ત્હેનુ માન અને સેવન કરતા નથી. બીજા મતવાળાની સેવા કરવામા પાપ સ્હમજે છે. એ લોકોના સાધુઓ પ્રસિદ્ધ રીતે સ્ત્રીઓના મુખ જોતા નથી, પરતુ ગુપ્ત કોણ જાણે શી લીલા થાય છે. એની કીર્તિ ન્યૂન થઈ છે. કોઈ કોઇ ઠેકાણે તો સાધુઓનુ પરદારાગમન પ્રસિદ્ધ થઈ ગયુ છે.

એ લોકોમાં જ્યારે જ્યારે મ્હોટા મ્હોટાએ મરણ પામે છે ત્યારે ત્હેને ગુપ્ત કૂવામાં ફેકી દે છે, અને પછી પ્રસિદ્ધ કરે છે કે અમુક મહારાજ શરીરસહિત વૈકુંઠમા ગયા. સહજાનદજી આવી એને લઇ ગયા. અમ્હે ઘણી પ્રાર્થના કરી કે મહારાજ, આને ન લઈ જાઓ; કારણ કે જો આ મહાત્મા અહિઆ રહેશે તો ઘણુ કામ કરશે. પણ સહજાનદજીએ કહ્યુ કે આની વૈકુઠમા ઘણી આવશ્યક્તા છે, માટે જરૂર લઈ જવા પડશે. અમ્હેં અમ્હારી આંખથી સહજાનદજીને જોયા, વિમાનને જોયુ. મરનાર મહાત્માને વિમાન ઉપર બેસાડયા અને ઉપર લઇ ગયા પુષ્પોનો વરસાદ પાડતા ગયા

જ્યારે કોઇ સાધુ બીમાર પડે છે, અને ચોક્કસ નિર્ણય થઇ જાય છે કે હવે હુ બચુ એમ નથી, ત્યારે કહે છે કે હું કાલે રાત્રિએ વૈકુંઠમા જઇશ, અને પ્રતિજ્ઞાત રાત્રિએ એ ન મરી ગયો હોય--માત્ર જોઓ જ આવ્યો હોય, તોપણુ એને કૂવામાં ફેકી દે છે. કારણુ કે જો એ રાત્રિએ ન ફેકી દે તો ખોટો પડે છે, માટે એ પ્રમાણે કરે છે એમ સાભળ્યુ છે.

જ્યારે ગોકુળીઆ ગુસાઇઓ મરે છે ત્યારે ત્હેના ચેલાઓ પણુ એમ જ કરે છે. એ લોકો કહે છે કે " ગુસાઇજી લીલાવિસ્તાર કરી ગયા "

ગુસાઇ અને સ્વામીનારાયણુનો ઉપદેશ કરવામા મત્ર એક જ છે. અને તે આ છે.—

श्रीकृष्णः शरणं मम ॥

એનો અર્થ એવો કરે છે કે શ્રીકૃષ્ણુ મ્હારૂ શરણુ છે. અર્થાત્ હુ શ્રીકૃષ્ણુને શરણુાગત છું, પરન્તુ એનો અથ બીજો પણુ થઇ શકે છે અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણુ મારા શરણુને પ્રાપ્ત એટલે કે શ્રીકૃષ્ણુ મ્હારા શરણુાગત થાય !

એ બધા વેદવિરૂદ્ધ જેટલા મતો છે તે બધા ઉટપટાંગ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ વાક્ય રચના કરે છે. કારણુ કે એ લોકો વિદ્યાવિરહિત હોવાથી વિદ્યાના નિયમોથી અનભિજ્ઞ હોય છે.

(પ્રશ્ન) માધ્વ મત કેવો છે ?

(ઉત્તર) જેવા બીજા મતો છે તેવો માધ્વ મત પણુ છે કારણુ કે એ લોકો પણુ ચક્રાંકિત થાય છે. ચક્રાકિત અને એનામા આટલો ફેર છે કે રામાનુજાચાર્યો એક વાર ચક્રાંકિત થાય છે, અને માધ્વ લોકો પ્રતિવર્ષ--વારવાર--ચક્રાકિત થાય છે, ચક્રાકિત લોકો કપાળમા પીળી રેખા કરે છે. માધ્વ લોકો કાળી રેખા કરે છે.

એક માધ્વ પડિતની સાથે કોઇ એક મહાત્માનો શાસ્ત્રાર્થ થયો હતો.

મહાત્મા— ત્હમે આ કાળી રેખા અને ચાંદલો શામાટે કર્યો છે ?

મા૦ પં.— એ લગાડવાથી અમ્હે વૈકુંઠમા જઇશુ શ્રીકૃષ્ણુ મહારાજનું શરીર કાળું હતું માટે અમે પણુ કાળુ તિલક કરીએ છીએ.

મહાત્મા— જો કાળી રેખા અને ચાંદલો કરવાથી વૈકુંઠમાં જઇ શકાતું હોય તો સંપૂર્ણુ મુખ કાળું કરી લેવામા આવે તો ક્યાં જવાય ? શું વૈકુંઠથી પણુ પરે જઇ શકાય ? શ્રીકૃષ્ણુનું શરીર કાળું હતું માટે તમે પણુ બધું શરીર કાળુ કરતા રહો ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણુનુ બરાબર સાદૃશ્ય થશે.

માટે એ માધ્વ મત પણુ ઉપરના મતોમાનો એકમત છે.

(પ્રશ્ન) લિંગાંકિતનો મત કેવો છે ?

(ઉત્તર) જેવો ચક્રાંકિતનો છે તેવો.

ચક્રાંકિતો ચક્રથી દઝાડવામાં આવે છે, અને નારાયણ સિવાય બીજા કોઇને માનતા નથી. તેમજ લિંગાંકિત લિંગાકૃતિથી દઝાડવામા આવે છે, અને મહાદેવ સિવાય બીજા કોઇને માનતા નથી.

એ બેમાં વિશેષ ભેદ આટલો જ છે કે લિંગાકિત લોકો પત્થરના લિંગને સોનાથી અથવા ચાંદીથી મઢાવી ગળામાં લટકાવી રાખે છે, જ્યારે પાણી પીએ છે ત્યારે એને બતાવીને પીએ છે.

એનો પણ મંત્ર શૈવના જેવો જ છે.

ब्राह्मसमाज अने प्रार्थनासमाज.

પ્રશ્ન) બ્રાહ્મસમાજ અને પ્રાર્થનાસમાજ તો સારા છે ને ?

ઉત્તર) કેટલીક વાતો ઠીક છે અને કેટલી વાતો અગ્રાહ્ય છે.

પ્રશ્ન) બ્રાહ્મસમાજ અને પ્રાર્થનાસમાજ તો સર્વથી ઉત્તમ છે. કારણ કે એના નિયમો ઘણા સારા છે.

ઉત્તર) જેટલા નિયમો છે તે બધા સર્વાંશમા સત્ય નથી કારણ કે વેદવિદ્યાવિહીન લોકોની કલ્પના સર્વથા સત્ય કેવી રીતે થઇ શકે ? બ્રાહ્મસમાજ અને પ્રાર્થનાસમાજે જેટલા અંશમા માણસોને ઇસાઇમતમા જતા અટકાવ્યા છે, પાષાણાદિ મૂર્ત્તિપૂજાથી વિમુખ કર્યા છે અને જાળગ્રન્થમા પડતા બચાવ્યા છે, તેટલા અંશમા તો ઠીક છે, પરન્તુ એ લોકોમા સ્વદેશભક્તિ ઘણી જ ન્યૂન છે. ઇસાઇઓના ઘણા આચરણ લીધા છે. ખાવા પીવાના તથા વિવાહ આદિના નિયમો બદલાવી નાખ્યા છે.

૨ પોતાના દેશની પ્રશંસા અને પૂર્વજોની મહત્તા કહેવી તો દૂર રહી, પણ ઉલટી પેટભરીને નિંદા કરે છે વ્યાખ્યાન આદિમા ઇસાઇઓની અને અંગ્રેજોની પ્રશંસા પેટભરીને કરે છે બ્રહ્માદિ મહર્ષિઓનુ તો નામ પણ લેતા નથી. પ્રત્યુત એમ કહે છે કે અંગ્રેજ સિવાય અદ્યાવધિ કોઇ વિદ્વાન્ થયા જ નથી આર્યાવર્ત્તના લોકો હમેશાથી મૂર્ખ જ થતા આવ્યા છે, એની ઉન્નતિ કદિપણ થઈ નથી

૩ વેદોની પ્રશંસા તો દૂર રહી, પણ ઉલટી નિંદા કરે છે બ્રાહ્મસમાજના ઉદ્દેશના પુસ્તકમા જ્યા સાધુઓની ગણના કરી છે, ત્યા " ઇસા " " મૂસા " " મુહમદ " " નાનક " અને " ચૈતન્ય " ના નામો લખ્યા છે, કોઈ ઋષિ મહર્ષિનુ નામ પણ લખ્યુ નથી, એથી એ માલુમ પડે છે કે એ લોકોએ જેના નામ લખ્યાં છે તેના જ મતના અનુસારી છે.

એ લોકો આર્યાવર્ત્તમાં જ ઉત્પન્ન થયા છે, અને આ જ દેશના અન્ન જળથી પુષ્ટ થયા છે અને હજી પણ થતા જાય છે, એમ હોવા છતા પોતાના માતા,

પિતા અને પિતામહના માર્ગનો ત્યાગ કરી વિદેશીય મતો ઉપર વધારે ઝુકવુ એ ઉન્નતિકારક કેવી રીતે હોઈ શકે ?

બ્રાહ્મસમાજ અને પ્રાર્થનાસમાજ એતદ્દેશસ્થ સસ્કૃતવિદ્યાથી અનભિજ્ઞ રહી પોતાને વિદ્વાન્ બતાવે છે. ઇગ્લીશ વિદ્યા ભણી પડિતાભિમાની બની સહસા એક મત ચલાવવામા પ્રવૃત્ત થઈ ગયા છે, એ વૃદ્ધિકારક કાર્ય કેવી રીતે હોઈ શકે ?

૪ એ લોકોએ અગ્રેજ, યવન અને અન્ત્યજોની સાથે ખાવા પીવામા ભેદ રાખ્યો નથી. એ લોકો એમ સમજ્યા હશે કે ખાવા પીવામાં અને જાતિભેદ તોડવામાં જ અમારા દેશનો સુધાર છે, પરંતુ એવી બાબતોમા સુધાર ક્યા છે ? ઉલટો બગાડ થાય છે

૫ **(પ્રશ્ન)** જાતિ-ભેદ ઇશ્વિરકૃત છે કે મનુષ્યકૃત ?

(ઉત્તર) ઇશ્વરકૃત છે અને મનુષ્યકૃત પણ છે.

(પ્રશ્ન) કઇ ઇશ્વિરકૃત જાતિ અને કઈ મનુષ્યકૃત ?

(ઉત્તર) જાતિ બે પ્રકારની છે. એક સામાન્યજાતિ અને બીજી વિશેષજાતિ.

સામાન્ય જાતિ — મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, વૃક્ષ અને જળજત્વાદિ જાતિઓ.

વિશેષ જાતિ —
પશુઓમાં— ગાય, અશ્વ, અને હસ્તી (હાથી) આદિ
વૃક્ષોમાં— પીપળો, વડલો, અને આંબો આદિ
પક્ષીઓમાં—હસ, કાગડા અને બગલા આદિ.
જળજંતુઓમાં— મત્સ્ય, (માછલા) અને મકર (મગર) આદિ જાતિઓ તે બધી ઇશ્વરકૃત છે

પરતુ મનુષ્ય સામાન્યજાતિમા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈસ્ય, શૂદ્ર, અને અન્ત્યજ આદિ વિશેષ જાતિભેદો તે મનુષ્યકૃત છે.

જે પ્રમાણે પૂર્વોક્ત વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થા લખી દીધી છે તે પ્રમાણે જ વર્ણવ્યવસ્થા માનવી આવસ્યક છે. પૂર્વોક્ત ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવાનુસાર બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રાદિની પરીક્ષા કરવી એ રાજા અને વિદ્વાનોનું કામ છે.

ભોજનભેદ પણ ઇશ્વિરકૃત અને મનુષ્યકૃત છે. સિંહ, માંસાહારી અને બળદ ઘાસાહારી છે, એ વ્યવસ્થા ઇશ્વિરકૃત છે, અને દેશકાળ જોઈ ભેદ કરવો એ મનુષ્યકૃત ભેદ છે.

(પ્રશ્ન) જુઓ! યૂરોપીયન લોકો બૂટ જોડા, કોટ પાટલૂન, પહેરે છે અને હૉટલમા બધા ભેગા બેશીને ખાય છે તેથી એ લોકોની ઉન્નતિ થયા કરે છે.

(ઉત્તર) એ ત્હમારી ભૂલ છે કારણ કે મુસલ્લમાન અને અન્ત્યજ બધાના હાથનુ ખાય છે તોપણ એમની ઉન્નતિ કેમ થતી નથી? એ લોકોની ઉન્નતિ થવાના કારણો તો–"બાલ્યાવસ્થામા વિવાહ નહિ કરી બાલક અને બાલિકાને સુશિક્ષિત બનાવવા, સ્વયવર વિવાહ હોવો, દુષ્ટ પુરૂષનો ઉપદેશ ન સાભળવો, વિદ્વાન્ થઈ પાખડ મતમા ન ફસાવુ, જે કઈ કરવુ તેની પહેલા ત્હેને માટે પૂર્ણ વિચાર કરવો, અને સભાની સમતિ લઇ કાર્યમા પ્રવૃત્ત થવુ, પોતાની જાતિની ઉન્નતિને માટે તન, મન અને ધનનો વ્યય કરવો, આળસનો ત્યાગ કરી હમેશા ઉદ્યોગ કરવો, જેણે પોતાના દેશમા (યૂરોપમા) બનેલા જોડા પહેર્યા હોય છે તેને જ ઓફીસમા અને કોર્ટમા જવા દે છે બસ એટલાથી સ્હમજી લ્યો કે એ લોકો પોતાના દેશમા બનેલા જોડાનુ પણ કેટલુ બધુ માન રાખે છે જેટલુ સ્વદેશમા બનેલા જોડાનુ માન રાખે છે તેટલુ અન્ય દેશસ્થ મનુષ્યોનુ પણ માન રાખતા નથી યૂરોપીયનોને આ દેશમા આવ્યા લગભગ સો વર્ષ થયા છે, પણ હજી સુધી જાડા કપડા પહેરે છે એ લોકોએ પોતાના દેશનો ચાલ છોડયો નથી, પરતુ તમે તો ઘણાઓએ એ લોકોનુ અનુકરણ કરી લીધુ છે એટલેજ નિશ્ચય થાય છે કે ત્હમે નિર્બુદ્ધિ છો, અને એ બુદ્ધિમાન્ છે અનુકરણ કરવુ એ બુદ્ધિમાન્ માણસનુ કામ નથી જેને જે કામ ઉપર નિયત કર્યો હોય છે તે તે કામ બરાબર કરે છે આજ્ઞાપાલક બરાબર છે, પોતાના દેશનિવાસીઓને વ્યાપારમા સહાયતા આપે છે." ઇત્યાદિ કારણોથી ત્હેમની ઉન્નતિ છે.

સારા સારા કર્મો કરવાથી ઉન્નતિ થાય છે કેવળ બૂટ જોડા, પાટલૂન પહેરવાથી અને સાથે મળી હોટલમા ખાવાથી ઉન્નતિ થતી નથી. ખરાબ કામ કરવાથી અથવા સાધારણ કામ કરવાથી ઉન્નતિ થતી નથી

એ લોકોમા જાતિ–ભેદ પણ છે જુઓ! જ્યારે કોઇ યૂરોપીયન અન્યદેશસ્થ (ભલે ગમે તેટલો મ્હોટો અધિકારી હોય) માણસની કન્યા લાવે છે અથવા પોતાની કન્યા બીજા દેશવાળાને આપી દે છે ત્યારે ત્હેની સાથે બેસી ભોજન કરવાનો વ્યવહાર બધ કરવામા આવે છે, એ જાતિભેદ નહિ તો બીજુ શુ?

ત્હમને ભોળા માણસોને એ લોકો બહેકાવે છે કે અમ્હારામા જાતિભેદ નથી, ત્હમે ત્હમારી મૂર્ખતાથી માની પણ લ્યો છો, માટે જે કઇ કરવુ તે ખૂબ વિચારીને કરવુ, કે જેથી ફરીથી પસ્તાવુ ન પડે.

વૈદ્ય અને ઔષધીની આવશ્યક્તા રોગીને હોય છે નીરોગીને નહિ. વિદ્યાવાન્ નીરોગી રહે છે, અને વિદ્યાહીન અવિદ્યારૂપી રોગથી ગ્રસ્ત રહે છે, એ રોગને દૂર કરવાનો ઉપાય

સત્યવિદ્યા અને સત્ય ઉપદેશ છે આર્યાવર્ત્તને અવિદ્યાથી એજ રોગ લાગુ પડયો છે કે ખાવા પીવામા જ ધર્મ રહે છે જ્યારે કોઇને ખાવા પીવામા અનાચાર કરતો જુએ છે, ત્યારે તે કહે છે અને સ્હમજે છે કે તે ધર્મભ્રષ્ટ થઇ ગયો, પછી એની વાત સાભળતા નથી, અને એની પાસે બેસતા નથી–એવી આર્યાવર્ત્તના લોકોની દશા છે હવે તમે કહો કે ત્હમારી વિદ્યા સ્વાર્થને માટે છે કે પરમાર્થને માટે પરમાર્થને માટે તો ત્યારે જ કહી શકાય કે જ્યારે ત્હમારી વિદ્યાથી એ અજ્ઞાનીઓને કઇ પણ લાભ પહોચે. જો કહો કે એ લોકો લાભ લેતા નથી અમે શુ કરીએ પણ એ દોષ એનો નથી પણ તમારો છે કારણ કે જો ત્હમારા આચરણ સારા રાખ્યા હોત તો એ લોકો ત્હમારા ઉપર પ્રેમ રાખી ઉપકૃત થાત, પરતુ ત્હમે હજારોના ઉપકારને નષ્ટ કરી પોતાનુ જ સુખ ઇચ્છયુ તેથી એ ત્હમારી ઉપર મ્હોટો અપરાધ છે પરોપકાર કરવો એ ધર્મ છે, અને પરહાનિ કરવી એ અધર્મ છે વિદ્વાનોએ તો યથાયોગ્ય વ્યવહાર કરી અજ્ઞાનીઓને તારવાને માટે નૌકા રૂપ બનવુ જોઇએ સર્વથા મૂર્ખોની માફક કમ ન કરવા જોઇએ જેમા એ લોકોની અને પોતાની ઉન્નતિ થતી હોય એવા કમ કરવા જ ઉચિત છે.

(પ્રશ્ન) અમે કોઇપણ પુસ્તકને ઇશ્વર પ્રણીત માનતા નથી, તેમ કોઇપણ પુસ્તક સર્વાશમા સત્ય પણ માનતા નથી કારણ કે માણસની બુદ્ધિ ભ્રમરહિત હોતી નથી, માટે એ લોકોએ બનાવેલા ગ્રન્થમા ભ્રમ હોવો જ જોઇએ આથી અમે બધેથી સત્ય ગ્રહણ કરીએ છીએ, અને અસત્ય છોડી દઇએ છીએ. વેદમા, બાઇબલમા અને કુરાનમા ગમે તે ઠેકાણે હો, પણ જો સત્ય હોય તો–અમને ગ્રાહ્ય છે, અસત્ય નહિ

(ઉત્તર) જે બાબતથી તમે સત્યગ્રાહી થવા માગો છો, તેજ બાબતથી અસત્યવાદી ઠરો છો કારણ કે જ્યારે કોઇપણ માણસ ભ્રાન્તિ રહિત થઇ શકતો નથી, તો તમે પણ માણસ હોવાથી ભ્રાન્તિ સહિત જ છો, અને જ્યારે ભ્રાન્તિવાળા માણસનુ સર્વાશમા સત્ય નથી માનતા તો પછી તમારૂ સર્વથા સત્ય કેમ માની શકાય ? માટે તમારૂ વચન પણ સર્વથા વિશ્વાસનીય નહિ થઇ શકે. વિષવાળા અન્નની માફક ત્યાજ્ય થઈ જશે, તોપછી ત્હમે બનાવેલા પુસ્તકો પણ કોઇને પણ માન્ય ન થવા જોઇએ

ચતુર્વેદી ચાલ્યા થવા જ્યાં છવેદી,
બન્યા ખોઈને ગાંઠના ત્યાં દ્વિવેદી.

જેમ બીજા માણસો સર્વજ્ઞ નથી તેમ ત્હમે પણ સર્વજ્ઞ નથી. કદાચિત્ ત્હમે પણ સત્યને બદલે અસત્યનુ અને અસત્યને બદલે સત્યનુ ગ્રહણ કરતા હશો, માટે સર્વજ્ઞ પરમાત્માના વચનની સહાયતા અમ અલ્પજ્ઞોને હોવી જ જોઇએ માટે જે પ્રમાણે વેદમા લખ્યુ છે તે પ્રમાણે ત્હમારે પણ અવશ્ય માનવુ જોઇએ, નહિતો अतोभ्रष्टस्ततोभ्रष्ट થઇ જશો જ્યારે વેદમા બધુ સત્ય જ છે–

અસત્યનો લેશ માત્ર પણ નથી, તો પછી એના ગ્રહણમા શકા કરવી એ સ્વ અને પરની હાનિ કર્યા જેવુ છે. એજ કારણથી ત્હમે આર્યાવર્ત્તીય લોકોને પોતાના સ્હમજતા નથી, અને એજ કારણથી ત્હમે આર્યાવર્ત્તની ઉન્નતિના કારણ પણ થઈ શકતા નથી. કારણ ત્હમે બધાના ઘરના ભિક્ષુક છો. ત્હમે સ્હમજ્યા છો કે આ કારણથી અમે સ્વ-પરનુ કલ્યાણ કરી શકીશુ, પણ યાદ રાખજો કે કદાપણ કરી શકશો નહિ જેમ કોઇ માતપિતા આખા સસારના બાળકોનુ પાલણ પોષણ કરવા ઇચ્છે તો બધાનુ પાલણ પોષણ કરવુ તો દૂર રહ્યું, પણ પોતાના બાળકોનુ પણ પાલણ પોષણ કરી શકતા નથી, તેવી જ ગતિ ત્હમારી છે. વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોને માન્યા સિવાય ત્હમે ત્હમારા વચનની સત્યતા અથવા અસત્યતાની પરીક્ષા કેવી રીતે કરી શકશો, અને આર્યાવર્ત્તની ઉન્નતિ કેવી રીતે કરી શકશો? જે દેશને જે રોગ થયો છે તે દેશની તે ઔષધી ત્હમારી પાસે નથી યૂરોપીયન લોકો ત્હમારી અપેક્ષા કરતા નથી, અને આર્યાવર્ત્તના લોકો ત્હમને અન્યમતસ્થના જેવા માને છે હજી પણ સ્હમજી જાઓ, અને વેદાદિશાસ્ત્રોને માન આપી દેશોન્નતિ કરવા મડો તો સારૂ છે.

ત્હમે કહો છો કે બધુ સત્ય પરમાત્માએ પ્રકાશિત કર્યું છે, તો પછી ઋષિઓના આત્મામા પ્રકાશિત થયેલા સત્યાર્થ વેદોને કેમ માનતા નથી? ત્હમે લોકો વેદો ભણતા નથી અને ભણવાની ઇચ્છા પણ કરતા નથી, તો ત્હમને વેદોક્ત જ્ઞાન કેવી રીતે મળી શકે?

૬ ત્હમે ઇસાઈ અને મુસલમાનની માફક જે ઉપાદાન કારણ સિવાય જગતની ઉત્પત્તિ અને જીવની પણ ઉત્પત્તિ માનો છો એનો ઉત્તર સૃષ્ટ્યુત્પત્તિ વિષયમા અને જીવેશ્વરની વ્યાખ્યામા જોઇ લ્યો. કારણ વિના કાર્ય થવુ એ અસંભવિત છે, અને ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુનો નાશ ન થવો એ પણ અસભવિત છે

૭ ત્હમારામા એક મ્હોટો દોષ છે કે પશ્ચાત્તાપ અને પ્રાર્થનાથી પાપની નિવૃત્તિ માનો છો, એજ કારણથી જગતમા ઘણા પાપ વધી ગયા છે. પૌરાણિક લોકો તીર્થાદિ યાત્રા કરવાથી, જૈન લોકો નવકારમત્રનો જપ કરવાથી અને તીર્થાદિની યાત્રા કરવાથી, ક્રમાઈ લોકો ઇસા ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી અને મુસલમાન લોકો "તોબા" કરવાથી પાપની નિવૃત્તિ માને છે, એથી પાપમા નિર્ભય થઈ પાપની પ્રવૃત્તિ બહુધા વધી ગઈ છે. એ વાતમા તો બ્રાહ્મસમાજ અને પ્રાર્થનાસમાજ પૌરાણિક જેવાજ છે જો વેદોનુ શ્રવણ કર્યુ હોત તો ભોગ વિના પાપની નિવૃત્તિ માનત નહિ, અને પાપનો ભય રાખી હમેશાં ધર્મમા પ્રવૃત્ત રહેત. જો ભોગ વિના પાપની નિવૃત્તિ થઇ જાય તો ઇશ્વર અન્યાયકારી થઈ જાય.

૮ ત્હમે જીવની જે અનત ઉન્નતિ માનો છો તે કદિપણ થઈ શક્તી નથી. કારણ કે જીવના સસીમ ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવનુ ફળ પણ સસીમ હોવુ જોઇએ.

(પ્રશ્ન) પરમાત્મા દયાળુ છે, માટે સસીમ કર્મોનું ફળ અનંત આપી દેશે.

(ઉત્તર) જો એમ કરે તો ઇશ્વિરનો ન્યાય નષ્ટ થઇ જાય, અને સત્કર્મની ઉન્નતિ પણ કદિપણ થઈ શકે નહિ. કારણ કે થોડા જ સત્કર્મોનુ અનત ફળ ઇશ્વર આપી દેશે. પશ્ચાત્તાપ અને પ્રાર્થના કરવાથી જેટલા પાપ હશે તે બધા છૂટી જશે, એવી વાતોથી ધર્મની હાની અને પાપની વૃદ્ધિ થાય છે.

(પ્રશ્ન) અમે સ્વાભાવિક જ્ઞાનને વેદ કરતા પણ વધારે માનીએ છીએ નૈમિત્તિક જ્ઞાનને વિશેષ માન આપતા નથી. કારણ કે જો પરમેશ્વરદત્ત સ્વાભાવિક જ્ઞાન અમારામાં ન હોત તો વેદોનુ અધ્યયન અને અધ્યાપન કેવી રીતે કરી શકત? માટે અમારૂ માનવુ ઘણુ ઉત્તમ છે.

(ઉત્તર) એ ત્હમારૂ માનવુ નિરર્થક છે, કારણ કે જે કોઇએ આપેલું જ્ઞાન હોય છે, તે સ્વાભાવિક થઇ શકતુ નથી જે સ્વાભાવિક જ્ઞાન હોય છે તે સહજ જ્ઞાન હોય છે, તે જ્ઞાન વધી તેમ ઘટી શકતુ નથી એનાથી કોઇપણ ઉન્નતિ કરી શકતુ નથી જગલી માણસોમા પણ સ્વાભાવિક જ્ઞાન છે, તોપણ તેઓ ઉન્નતિ કરી શકતા નથી. જે નૈમિત્તિક જ્ઞાન છે, તેજ ઉન્નતિનુ કારણ છે. જુઓ! તમે અને અમે બાલ્યાવસ્થામા કર્ત્તવ્યાકર્ત્તવ્ય અને ધર્માધર્મ જરાપણ સ્હમજી શકતા નહોતા, જ્યારે આપણે વિદ્વાનો પાસે અભ્યાસ કર્યો ત્યારે જ ધર્માધમ અને કર્ત્તવ્યાકર્ત્તવ્ય સ્હમજવા લાગ્યા, માટે સ્વાભાવિક જ્ઞાનને સર્વોપરિ માનવુ ઠીક નથી.

૯ ત્હમે જે પૂર્વજન્મ નથી માનતા તે પણ ઈસાઈ અને મુસલમાન પાસેથી લીધુ છે, પરતુ એનો ઉત્તર પૂર્વોક્ત પુનર્જન્મ વ્યાખ્યામા સ્હમજી લ્યો. આટલુ તો સ્હમજો કે જીવ નિત્ય છે, અને એના કર્મ પણ પ્રવાહરૂપથી નિત્ય છે. કર્મ અને કર્મવાનનો સબંધ પણ નિત્ય હોય છે શુ જીવ ક્યાય પણ નિષ્કર્મા થઇને બેસી રહ્યો હતો? અથવા બેસી રહેશે? ત્હમારા કહેવાથી તો પરમાત્મા પણ નિષ્કર્મા ઠરે છે પૂર્વજન્મ ન માનવાથી કૃતહાનિ, અકૃતાભ્યાગમ, નૈર્ઘૃણ્ય અને વૈષમ્ય દોષ આવે છે, કારણ જો પુનર્જન્મ ન હોય, તો કરેલા પાપ અને પુણ્યનુ ફળ નષ્ટ થઇ જાય, કારણ કે શરીર ધારણ કર્યા વગર પાપ અને પુણ્યનુ ફળ ભોગવી શકાતુ નથી. અકૃતાભ્યાગમ એટલે પૂર્વજન્મના પાપ અને પુણ્ય સિવાય સુખ અને દુઃખની પ્રાપ્તિ આ જન્મમા ક્યાથી આવી? જો ઐહિક સુખ દુઃખ, પુણ્ય અને પાપકર્માનુસાર ન હોય, તો ઇશ્વર અન્યાયકારી થઈ જાય, માટે એ વાત પણ ત્હમારી ઠીક નથી.

૧૦ ઇશ્વર સિવાય બીજા દિવ્યગુણવાળા પદાર્થોને અને વિદ્વાનોને દેવ ન માનવા, એ પણ ત્હમારી વાત ઠીક નથી. કારણ કે પરમેશ્વર મહાદેવ છે જો બીજા દેવો ન હોય, તો સર્વ દેવોનો સ્વામી=મહાદેવ કેમ થઈ શકે?

૧૧ અગ્નિહોત્રાદિ પરોપકારક કર્મો ન સ્હમજવા એ પણ ઠીક નથી

૧૨ ઋષિ મહર્ષિઓને નહિ માની ઇસા આદિની પાછળ ઝુકી પડવુ એ પણ સારૂ નથી.

૧૩ સર્વવિદ્યાનુ કારણભૂત વેદોને નહિ માની તત્કાર્યભૂત વિદ્યાઓની પ્રવૃત્તિ માનવી એ સર્વથા અસભવિત છે

૧૪ વિદ્યાના ચિહ્ન યજ્ઞોપવીત અને શિખા આદિનો ત્યાગ કરી મુસલમાન અને ઇસાઇની માફક થઇ જવુ એ પણ વ્યર્થ છે જ્યારે પાટલૂન આદિ વસ્ત્ર પહેરો છો અને " તમગો " (ચાંદ Medals) ની ઇચ્છા કરો છો ત્યારે શુ યજ્ઞોપવીત આદિનો બહુ મ્હોટો ભાર થઇ જાય છે ?

૧૫ બ્રહ્માથી લઇ જે જે આર્યાવર્ત્તમા મ્હોટા મ્હોટા વિદ્વાનો થઈ ગયા છે ત્હેની પ્રશસા નહિ કરી યૂરોપીયનની જ સ્તુતિમા ઉતરી પડવુ, એ પક્ષપાત અને ખુશામદ સિવાય બીજુ શુ કહેવાય ?

૧૬ બીજાકુરની માફક જડ અને ચેતનના સબધથી જીવની ઉત્પત્તિ માનવી, ઉત્પત્તિની પહેલા જીવતત્ત્વ ન માનવુ, અને ઉત્પન્ન થયેલાનો નાશ ન માનવો એ પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે જો ઉત્પત્તિ પહેલા ચેતન અને જડ વસ્તુ ન હતી તો જીવ ક્યાથી આવ્યો ? અને સયોગ કોનો થયો ? જો એ બન્નેને સનાતન માનતા હો તો ઠીક છે. અને જો સૃષ્ટિ પહેલા ઇશ્વર સિવાય બીજુ કોઇપણ તત્ત્વ ન માનતા હો તો એ ત્હમારો પક્ષ વ્યર્થ છે માટે જો ઉન્નતિ કરવા માગતા હો તો આર્યસમાજ સાથે મળી જાઓ, અને મળીને એના ઉદ્દેશ પ્રમાણે કાય કરવા મડી જાઓ, અને જો એ પ્રમાણે નહિ કરો તો હાથમા કંઇ પણ આવશે નહિ. આપણે માટે આ ઉચિત છે કે જે દેશના પદાર્થોથી આપણુ શરીર બન્યું છે, બનતુ જાય છે અને આગળ પણ બનશે, એની ઉન્નતિ તન, મન અને ધનથી કરવી, માટે આવો આપણે બધા પ્રેમપૂર્વક મળી દેશની ઉન્નતિ કરીએ જેવી આર્યસમાજ દેશની ઉન્નતિનુ કારણ છે, એવી બીજી કોઇપણ સસ્થા નથી. માટે જો એ સમાજને યથાર્થ સહાયતા કરીએ તો ઘણી સારી વાત છે કારણ કે સમાજનું સૌભાગ્ય વધારવુ એ સમુદાયનુ કામ છે, કોઇ એક જ વ્યક્તિનુ કામ નથી.

(પ્રશ્ન) તમે બધા મતનુ ખડન કરો છો, પણ પોતપોતાના ધર્મમા બધા સારા છે કોઇનુ ખડન ન કરવુ જોઇએ, અને જો કરો છો, તો તમે એનાથી વિશેષ શુ બતાવો છો ? અને જો બતાવતા હો તો શુ તમારાથી અધિક અથવા તમારા જેવું કોઇ બીજુ થયુ નથી, અને હાલમા પણ નથી ? તમારે અભિમાન કરવુ યોગ્ય નથી કારણ કે પરમાત્માની સૃષ્ટિમા એક એકથી અધિક અને ન્યૂન ઘણા હોય છે તથા સમાન પણ હોય છે. કોઇએ ઘમંડ કરવો સારો નથી.

(ઉત્તર) ધર્મ બધાને માટે એક છે કે અનેક ? જો કહો કે અનેક હોય છે, તો તે એક બીજાથી વિરૂદ્ધ હોય છે કે અવિરૂદ્ધ ? જો કહો કે વિરૂદ્ધ હોય છે તો એકને છોડી બીજો ધર્મ થઈ શકતો નથી, અને જો કહો કે અવિરૂદ્ધ હોય છે તો અલગ અલગ હોવા વ્યર્થ છે. માટે ધર્મ પણ એક જ છે, અને અધર્મ પણ એક જ છે–અનેક નહિ.

હુ એ જ વિશેષ કહુ છુ કે જો કોઈ રાજા બધા ધર્મના ઉપદેશોને એકઠા કરે તો એક હજારથી ન્યૂન થાય નહિ, પણ જો એના મુખ્ય ભાગ જુઓ તો જૈની, પુરાણી, કિરાની અને કુરાની એ ચાર જ છે. કારણ કે એ ચારેમા બધાનો સમાવેશ થઇ જાય છે રાજા એ બધાની સભા કરી જિજ્ઞાસુ થઇ પ્રથમ વામમાર્ગીને પૂછે કે મહારાજ ! મ્હે આજ સુધી કોઇને ગુરૂ કર્યો નથી તેમ કોઇ ધર્મ પણ ગ્રહણ કર્યો નથી, માટે કહો કે બધા ધર્મોમા ઉત્તમ ધર્મ કયો છે ? કે જેને હુ ગ્રહણ કરૂ !

વામમાર્ગી–અમારો ધર્મ ઉત્તમ છે

જિજ્ઞાસુ— આ બીજા નવસો નવાણુ કેવા છે ?

વામમાર્ગી–બધા ખોટા છે, નરકગામી છે. કારણ કે.—

कौलात् परतरं नास्ति

એ વચનના પ્રામાણ્યથી અમારા ધર્મથી કોઇપણ ધર્મ ઉત્તમ નથી

જિજ્ઞાસુ— આપનો શો ધર્મ છે ?

વામમાર્ગી–ભગવતીને માનવી, મદ્ય, માસાદિ પાચ મકારોનુ સેવન કરવુ, અને રૂદ્રયામલ આદિ ચોસઠ તત્રોને માનવા, માટે જો તુ મુક્તિની ઇચ્છા કરતો હો તો અમારો ચેલો થઇ જા.

જિજ્ઞાસુ— ઠીક છે, પણ બીજા મહાત્માઓના દર્શન કરી પૂછી આવીશ પછી મારી જેમા શ્રદ્ધા અને પ્રીતિ થશે એનો ચેલો થઇ જઇશ.

વામમાર્ગી–અરે ! શામાટે ભ્રમમા પડે છે ? એ લોકો તને બ્હેકાવી પોતાની જાળમાં ફસાવી લેશે, માટે જેની તેની પાસે જવુ રહેવા દે અને અમારે શરણાગત થઇ જા, નહિ તો પશ્ચાત્તાપ કરીશ. જો ! અમારા મતમા ભોગ અને મોક્ષ બન્ને છે

જિજ્ઞાસુ— ઠીક છે, જોઇ તો આવુ

આગળ જઇ શૈવની પાસે ગયો, અને પૂછયુ તો એણે પણ એવો જ ઉત્તર આપ્યો માત્ર આટલુ વિશેષ કહ્યુ કે શૈવ થયા વિના, રૂદ્રાક્ષ ભસ્મ ધારણ કર્યા વિના અને લિગાર્ચન કર્યા વિના મુક્તિ કદિપણ મળી શકતી નથી. તે તેને છોડી નવીન વેદાન્તી પાસે ગયો.

જિજ્ઞાસુ— કહો મહારાજ ! આપનો શો ધર્મ છે ?

વેદાન્તી— અમે ધર્માધર્મ કશું પણ માનતા નથી, અમે પોતે જ સાક્ષાત્ બ્રહ્મ છીએ. અમારામાં ધર્માધર્મ ક્યા છે ? આ બધુ જગત્ મિથ્યા છે જો તુ જ્ઞાની અને શુદ્ધ ચેતન થવા માગતો હોય તો પોતાને બ્રહ્મ માન અને જીવભાવ છોડી દે–તેથી નિત્યમુક્ત થઇ જઇશ.

જિજ્ઞાસુ— જ્યારે તમે નિત્યમુક્ત બ્રહ્મ છો, તો બ્રહ્મના ગુણકર્મ સ્વભાવ તમારામા કેમ નથી ? અને શરીરમાં શામાટે બધાયા છો ?

વેદાન્તી— તને શરીર દેખાય છે, માટે તું ભ્રાન્ત છું, અમને તો બ્રહ્મ શિવાય કશુ પણ દેખાતુ નથી.

જિજ્ઞાસુ— તમે જોનારા કોણ છો ? અને કોને જુઓ છો ?

વેદાન્તી— જોનારો બ્રહ્મ છે, અને બ્રહ્મને જુએ છે.

જિજ્ઞાસુ— શુ બે બ્રહ્મ છે ?

વેદાન્તી— નહિ, પોતે પોતાને જુએ છે.

જિજ્ઞાસુ— શુ કોઇ પોતાના ખભા ઉપર ચ્હડી શકે છે ? તમારી વાત તો કેવળ ગાડા માણસના જેવી લાગે છે

જિજ્ઞાસુએ આગળ ચાલી જૈનને પૂછ્યુ. તેણે પણ એવો જ ઉત્તર આપ્યો, માત્ર આટલુ વિશેષ કહ્યુ કે, " જિનધર્મ " સિવાય બધા ધર્મ ખોટા છે જગતૂનો કર્ત્તા કોઇ અનાદિ ઇશ્વર નથી, જગત્ અનાદિ કાળથી જેવુ ને તેવુંજ બન્યુ છે, અને એવુ જ બન્યુ રહેશે. આવ ! તુ અમારો ચેલો થઇ જા કારણ કે અમે સમ્યક્ત્વી છીએ, અને બધા પ્રકારથી સારા છીએ. સારી વાતોને માનીએ છીએ, જૈનેતર બધા મિથ્યાત્વી છે.

જિજ્ઞાસુએ આગળ ચાલી ઇસાઇને પૂછ્યુ, ત્યા વામમાર્ગીના જેવા જ ઉત્તર મળ્યા માત્ર આટલું વિશેષ બતાવ્યુ કે બધા માણસો પાપી છે, પોતાના સામર્થ્યથી પાપ છૂટતા નથી. ઇસા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યા સિવાય પવિત્ર થવાતુ નથી અને મુક્તિ પણ મેળવી શકાતી નથી ઇસાએ બધાના પ્રાયશ્ચિત્તને માટે પોતાના પ્રાણનો નાશ કરી દયા પ્રકટ કરી છે, માટે તુ અમારો ચેલો થઇ જા.

જિજ્ઞાસુ એ સાભળી આગળ મૌલવી સાહેબ પાસે ગયો ત્યા પણ એવાજ પ્રશ્નોત્તર થયા વિશેષ માત્ર આટલું કહ્યુ કે " લાશરીક ખુદા અને એના પેગમ્બર અને કુરાન શરીફ માન્યા સિવાય નિજાત (મુક્તિ) મળી શકતી નથી " જે આ મજ્હબને નથી માનતો તે દોજ્ખી (નરકગામી) કાફિર અને વાજીબુલ્ક કતલ કરવા યોગ્ય છે.

જિજ્ઞાસુ એ સાભળી વૈષ્ણવ પાસે ગયો. ત્યાપણ એવો જ સવાદ થયો. આટલુ માત્ર વિશેષ કહ્યુ કે " અમારા તિલક, છાપને જોઇ યમરાજ બ્હીએ છે " જિજ્ઞાસુ મનમા

સ્હમજ્યો કે જ્યારે એ તિલકાદિ જોઇ મચ્છર, માખી, પોલીસના સીપાઇ, ચોર લુટારા અને શત્રુઓ નથી ડરતા તો યમરાજ કેવી રીતે ડરતો હશે ?

પછી ત્યાથી આગળ ચાલ્યો. બધાએ પોતપોતાના મતને જ સાચા બતાવ્યા કોઇએ કહ્યું કે અમારો કબીર સાચો છે, કોઇએ કહ્યું કે નાનક સાચો છે, કોઇએ કહ્યુ કે દાદૂ સાચો છે, કોઇએ કહ્યું કે વલ્લભ સાચો છે, કોઇએ કહ્યુ કે સહજાનદ સાચો છે, કોઇએ માધ્વ સાચો કહ્યો, બધાએ પોતપોતાના આચાર્યને અવતાર તરીકે સ્હમજાવ્યા. એ પ્રમાણે હજાર પાસેથી સાભળી લીધુ. બધા એકબીજાથી વિરૂદ્ધ માલુમ પડ્યા. પછી નિશ્ચય કર્યો કે આમા કોઇ પણ ગુરૂ કરવા લાયક નથી. કારણુ કે એક એકને ખોટો સિદ્ધ કરવામા નવસો નવાણુ સાક્ષીઓ છે. જેમ દુકાનદાર, વેશ્યા આદિ પોતપોતાની વસ્તુની બડાઈ કરે છે અને બીજાની વસ્તુની બુરાઇ બતાવે છે. તેવી જ રીતે એ બધા છે એમ સ્હમજી—

तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत् ।
समित्पाणिः श्रोत्रियम् ब्रह्मनिष्ठम् ॥ १ ॥
तस्मै स विद्वानुपसन्नाय सम्यक्-
प्रशान्तचित्ताय शमन्विताय ।
येनाक्षरं पुरुषं वेद सत्यं प्रोवाच
तां तत्त्वतो ब्रह्मविद्याम् ॥ ॥ २ ॥
मुण्डक १ खं० २ मं० १२ । १३ ॥

તે સત્ય (બ્રહ્મ) જાણુવાને માટે તેણે (જિજ્ઞાસુએ) હાથમાં સમિધ્ લઈ વેદજ્ઞ બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરૂની પાસે જવુ જોઇએ. એ પાખંડીઓની જાળમાં ફસાવું નહિ.

જ્યારે એવો જિજ્ઞાસુ ગુરૂની પાસે જાય, ત્યારે ગુરૂએ જો તે જિજ્ઞાસુ જિતેન્દ્રિય અને શાન્તચિત્તવાળો હોય, તો તેને બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરવો. ઉપદેશ એવો કરવો કે જેથી તે (જિજ્ઞાસુ) ધર્મ, અર્થ અને કામને પ્રાપ્ત કરી અવિનાશી બ્રહ્મને જાણી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે.

જિજ્ઞાસુ સત્ય ગુરૂની પાસે જઇને કહે છે કે મહારાજ ! હવે આ સંપ્રદાયોના બખેડાથી મ્હારૂ ચિત્ત ભ્રાન્ત થઇ ગયું છે. કારણુ કે જો હું એ બધામાથી કોઇએકનો ચેલો થઇ જાઉ તો નવસો નવાણું શત્રુઓ છે અને એક જ મિત્ર છે, તો સુખ કેવી રીતે મળી શકે ? માટે આપ મ્હને યથાર્થ ઉપદેશ કરો કે જેને હું ગ્રહણ કરી સુખી થાઉં.

આપ્તવિદ્વાન—એ બધા મતો અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થયા છે, અને તે પરસ્પર વિરોધી છે. જે લોકો મૂર્ખ હોય છે તેને તેઓ બ્હેકાવી પોતાની જાળમાં ફસાવી લે છે, અને પોતાનુ પ્રયોજન સિદ્ધ કરે છે. અને તે બિચારા પોતાના મનુષ્ય જન્મનુ ફળ મેળવી શકતા નથી મનુષ્ય જન્મ વ્યર્થ ગુમાવે છે.

એ બધા મતોનુ જેમા ઐકય છે એવો વેદ મત જ ગ્રાહ્ય છે, અને જેમા પરસ્પર વિરોધ આવતો હોય તે કલ્પિત, અસત્ય અને અગ્રાહ્ય છે.

જિજ્ઞાસુ-એની પરીક્ષા કેવી રીતે કરવી ?

આપ્ત-તુ એ મતવાળાઓ પાસે જા, અને આ પ્રમાણે પૂછ. પછી એ જિજ્ઞાસુ એ હજારની મડળીમા ગયો અને ઉભો થઇને બોલ્યો કે ભાઇઓ ! સાભળો, સત્ય બોલવામા ધર્મ છે કે મિથ્યા બોલવામા, બધા એક સ્વરથી બોલ્યા કે સત્ય બોલવામા ધર્મ છે. અને અસત્ય બોલવામા અધર્મ છે.

એજ પ્રમાણે વિદ્યા ભણવાના, બ્રહ્મચર્ય પાળવાના, યૌવનાવસ્થામા વિવાહ કરવાના સત્સગ અને પુરૂષાર્થ કરવાના, સત્ય વ્યવહાર કરવાના પ્રશ્નો પૂછ્યા બધાએ કહ્યુ કે વિદ્યા ભણવા આદિમા જ ધર્મ છે

તેવીજ રીતે આ પણ પૂછ્યુ કે વિદ્યા નહિ ભણવામા બ્રહ્મચર્ય નહિ પાળવામા વ્યભિચાર કરવામા, કુસગ અને અસત્ય વ્યવહાર કરવામા, છળ, કપટ, હિસા અને પરહાનિ કરવામા ધર્મ છે કે અધર્મ ?

બધાએ એક સ્વરે ઉત્તર આપ્યો કે વિદ્યા નહિ ભણવા આદિમા અધર્મ છે જિજ્ઞાસુએ પૂછ્યુ કે તમે બધા એક મત થઈ સત્ય ધર્મની ઉન્નતિ અને મિથ્યા માર્ગની હાનિ શા માટે નથી કરતા ?

બધાએ ઉત્તર આપ્યો કે જો અમે એમ કરીએ તો અમને કોણ પૂછે ? અમારા ચેલાઓ અમારી આજ્ઞામા રહે નહિ તેથી અમારી જીવિકા નષ્ટ થઇ જાય. અને જીવિકા નષ્ટ થવાથી જે અમે આનદ ભોગવી રહ્યા છીએ, તે બધા નષ્ટ થઇ જાય, માટે અમે જાણીએ છીએ છતા સ્વ–સ્વમતનો ઉપદેશ કરીએ છીએ અને આગ્રહ પણ કરીએ છીએ કારણ કે—

રોટી ખાઇએ સાકરથી,
દુનીઆ ઠગીએ મક્કર (જાળ) થી.

જુઓ ! સસારમા સાદા અને સાચા માણસને કોઇ પણ પૂછતુ નથી જે કોઇ ઢોગ અને ધૂર્તતા કરે છે તે જ માલ ઉડાવે છે.

જિજ્ઞાસુ- ત્હમે એવી રીતે ધૂર્ત્તતા અને પાખડ ચલાવી માણસોને ઠગો છો છતા રાજા ત્હમને દડ કેમ નથી આપતા ?

મતવાળા- અમે રાજાને પણ ચેલા બનાવી રાખ્યા છે, અમે એવો પાકો પ્રબધ કર્યો છે કે તે છૂટે એમ નથી

જિજ્ઞાસુ- તમે છળ કપટ કરી માણસોને ઠગી તેમની હાનિ કરો છો પણ જ્યારે પરમાત્મા તમને પૂછશે ત્યારે શું ઉત્તર આપશો ? ખરેખર ઘોર નરકમા પડશો, ટુક જીવનને માટે એવડો મ્હોટો અપરાધ શા માટે કરો છો ?

મતવાળા- જ્યારે એમ થશે ત્યારે જોઇ લેવાશે. નરક અને પરમેશ્વરનો દંડ તો જ્યારે થાય ત્યારે ખરો, પણ હમણાં તો આનંદ ભોગવીએ છીએ એ લોકો અમને ખુશીથી ધન આપે છે, કંઇ બલાત્કાર નથી કરતા; તો પછી રાજા શા માટે દંડ આપે?

જિજ્ઞાસુ- જે કોઈ ન્હાનાં બાળકોને ફોસલાવી ધનાદિ પદાર્થ લઇ લે છે અને તેને જેમ રાજા દંડ આપે છે તેમ તમને પણ રાજા શા માટે દંડ નથી આપતા? કારણ કે

अज्ञो भवति वै बालः पिता भवति मंत्रदः ॥

मनु० अ० २ । श्लो० ५३

જે જ્ઞાન રહિત હોય છે. તે બાળક કહેવાય છે અને જ્ઞાન આપનાર પિતા કહેવાય છે,

જે બુદ્ધિમાન્ અને વિદ્વાન્ છે તે તો તમારી જાળમા ફસાતા નથી, કિન્તુ જેઓ અજ્ઞાની બાળક જેવા છે તેઓને જ તમે ઠગો છો. માટે તમને રાજા તરફથી દંડ મળવો જ જોઇએ

મતવાળા- જ્યારે રાજા અને પ્રજા બધા અમારા આધીન છે તો પછી અમને કોણ દંડ આપનાર છે? જ્યારે રાજાઓ અમને દંડ આપનારા થશે એમ અમને લાગશે ત્યારે આ કપટને છોડી કોઇ બીજી વ્યવસ્થા કરીશુ

જિજ્ઞાસુ- તમે બેઠા બેઠા વ્યર્થ માલ ઉડાવો છો તેના કરતા વિદ્યાભ્યાસ કરી ગૃહસ્થી બની બાળક અને બાલિકાઓને ભણાવો તો તમારૂં કેવુ કલ્યાણ થઇ જાય?

મતવાળા- એ વાત તો ત્યારે બની શકે કે જ્યારે અમે બાલ્યાવસ્થાથી લઇ યુવાવસ્થા સુધી અભ્યાસ કરીએ અને પછી ઉપદેશ કરીએ, પણ એટલો બધો પરિશ્રમ અમે શા માટે કરીએ, કારણ કે અમને તો ભણ્યા વગર અને ઉપદેશક થયા શિવાય એમને એમ લાખો રૂપીઆ મળી જાય છે અને આનંદ ઉડાવીએ છીએ. તો એ આનંદને છોડી પરિશ્રમ શા માટે કરીએ?

જિજ્ઞાસુ- એનુ પરિણામ તો તમને ખરાબ મળે છે જુઓ! તમને કેવા મહા ભયકર રોગો થાય છે! અને જલદી મરી જાઓ છો બુદ્ધિમાન્ માણસોમા નિંદિત થાઓ છો. એટલુ બધુ થવા છતા તમે શા માટે સમજતા નથી?

મતવાળા- અરે ભાઇ!

टका धर्मष्टका कर्म टका हि परमं पदम् ।
यस्य गृहे टका नास्ति हा ! टका टकटकायते ॥ १ ॥
आना अंशकलाः प्रोक्ता रूप्योऽसौ भगवान् स्वयम्
अतस्तं सर्व इच्छन्ति रूप्यं हि गुणवत्तमम् ॥ २ ॥

તુ બાળક છે, સસારની વાત જાણતો નથી. જો, ટકા વિના ધર્મ ટકા વિના પરમપદ નથી. જેનાઘરમા ટકા નથી તે હાય ટકા, હાય ટકા કરતો કરતો સારા સારા પદાર્થોને ટગર ટગર જોયા કરે છે, અને મનમા ધારે છે કે જો મારી પાસે પણ ટકા હોત તો હું સારા સારા પદાર્થોનો ઉપભોગ કરત ૧

સોળ કળાવાળા ભગવાનનું તો કથન માત્ર છે કારણ કે તે દેખાતા નથી, પણ સોળ આના વાળા રૂપીઆનું તો પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે, તે જ ભગવાન્ છે. માટે બધાએ રૂપીઆ મેળવવા પડી પડયા છે, કારણ કે બધા કામ રૂપીઆથીજ થાય છે ૨

જિજ્ઞાસુ– ઠીક છે તમારી અદરની લીલા બ્હાર આવી ગઇ, ત્હમે જેટલા પાખંડ કર્યા છે તે બધા સ્વસુખને માટે જ કર્યા છે, પરંતુ એમા જગતૂનો નાશ થાય છે જેમ સત્ય ઉપદેશ જગત્‌ને લાભ પહોચાડે છે, તેમ અસત્ય ઉપદેશ હાનિ પહોંચાડે છે. જ્યારે ત્હમને ધનનીજ જરૂર છે તો નોકરી અને વ્યાપાર આદિ કરી ધન શા માટે મેળવતા નથી ?

મતવાળા– એમા ઘણો પરિશ્રમ પડે છે અને હાનિ પણ થાય છે, પરતુ આ અમારી લીલામાં હાનિ કદિ પણ થતી જ નથી હમેશા લાભ લાભને લાભ જ થાય છે. જુઓ ! તુલસી પત્ર નાખી ચરણામૃત આપી કંઠી બાધી અને ચેલો મુડી લઇએ છીએ પછી એ જીવતા સુધી પશુ જેવો થઇ જાય છે, પછી અમે જેમ ચલાવીએ તેમ ચાલી શકે છે

જિજ્ઞાસુ–એ લોકો ત્હમને એટલુ બધુ ધન શામાટે આપે છે ?

મતવાળા– ધર્મ, અર્થ અને મુકિતને માટે

જિજ્ઞાસુ– જ્યારે તમે પોતેજ મુક્ત નથી તથા મુકિતનુ સ્વરૂપ અથવા સાધન પણ જાણતા નથી તો પછી તમારી સેવા કરનારને શુ મળશે ?

મતવાળા– શુ આ લોકોમા કાઇ થોડું જ ફળ છે ? એ તો પરલોકમા મળે છે એ લોકો જેટલું અમને આપે છે, અને અમારી સેવા કરે છે એનુ ફળ એ લોકોને પરલોકમા મળશે

જિજ્ઞાસુ– એ આપનારને તમને આપેલનુ ફળ મળે છે કે નહિ એ વાત તો દૂર જવા દો પણ તમે લેનારને શુ મળશે ! નરક મળશે કે કઇ બીજુ ?

મતવાળા– અમે ભજન કર્યા કરીએ છીએ એનું ફળ અમને મળશે

જિજ્ઞાસુ– ત્હમારૂ ભજન તો ટકાને માટે જ છે, પણ એ બધા ટકા તો અહિઆં જ પડયા રહેવાના છે અને જે માંસના પિંડ (શરીર) ને પોષો છે તે પણ અહિઆ જ બળીને ભસ્મ થઇ જશે

જો તમે પરમાત્માનુ ભજન કરતા હોત તો તમારો આત્મા પવિત્ર હોત.

મતવાળા–શુ અમે અશુદ્ધ છીએ !

જેજ્ઞાસુ– અદરથી ઘણા મેલા છો

તવાળા– તમે કેવી રીતે અમને મેલા જાણ્યા !

જેજ્ઞાસુ– તમારી ચાલ ચલગતથી.

તવાળા– મહાત્માનો વ્યવહાર હાથીના દાત જેવો હોય છે, જેમ હાથીના દાંત ખાવાના જુદા અને દેખાડવા જુદા હોય છે, તેવીજ રીતે અમે અદરથી તો પવિત્ર જ છીએ અને બ્હાર તો આ લીલા માત્ર જ કરીએ છીએ.

જેજ્ઞાસુ– જો તમે અંદરથી પવિત્ર હોત તો તમારા બાહ્ય કામો પણ પવિત્ર હોત, માટે અંદરથી પણ તમે મેલા છો.

તવાળા– અમે ગમે તેવા હોઇએ પણ અમારા ચેલા તો સારા છે ને !

જેજ્ઞાસુ– જેવા તમે ગુરૂ છો એવા તમારા ચેલાઓ પણ હશે.

તવાળા– એક મત કદિ પણ થઈ શકશે નહિ કારણ કે મનુષ્યોના ગુણ કર્મ અને સ્વભાવ ભિન્ન ભિન્ન છે

જજ્ઞાસુ– જો ન્હાનપણથી એકજ પ્રકારની શિક્ષા મળી હોય, સત્ય ધર્મનું ગ્રહણ અને અસત્યનો ત્યાગ કરતા શીખ્યા હોય તો એક મત જરૂર થઇ જાય.

બે મત અર્થાત્ ધર્માત્મા અને અધર્માત્મા હમેશા રહેતા હોય તો ભલે રહે, પણ ધર્માત્મા અધિક થવાથી અને અધર્માત્મા ન્યુન થવાથી સસારમા સુખની વૃદ્ધિ થાય છે. અને જ્યારે અધર્માત્માઓ વધી જાય છે, ત્યારે દુખ વધે છે જો બધા વિદ્વાનો ભેગા થઇ એક પ્રકારનો ઉપદેશ કરે તો એક મત થવામા જરા પણ સદેહ નથી.

તવાળા– આજ કાલ કલિયુગ છે તમારી તો સત્યયુગની વાત છે માટે સત્યયુગની વાત ઇચ્છવી મૂકી દો.

જ્ઞાસુ– કલિયુગ એ નામ સમય વિશેષનુ છે. સમય નિષ્ક્રિય હોવાથી ધર્મમા સાધક બાધક હોતો નથી,

કલિયુગની મૂર્ત્તિઓ તો તમે છો., જો મનુષ્યજ સત્યયુગ અને કલિયુગ ન હોય તો સસારમા કોઇ પણ ધર્માત્મા થઇ શકે નહિ એ બધા સંગના ગુણ દોષો છે સ્વાભાવિક નથી

જ્ઞાસુ–મતવાળાઓને એટલું કહી આપ્તપુરૂષ પાસે ચાલ્યો ગયો અને આપ્તગુરૂને કહ્યું કે મહારાજ તમે મારો ઉદ્ધાર કર્યો, નહિ તો હું કોઇ એક જાળમા ફસાઇ નષ્ટ–ભ્રષ્ટ થઇ જાત. હવે હુ પણ એ પાખડીઓનું ખડન અને વેદોક્ત સત્ય મતનું મંડન કર્યા કરીશ.

પ્રશ્ન— બધા મનુષ્યોનુ અને વિશેષ કરી વિદ્વાન્ અને સન્યાસીનું એજ કામ છે કે બધા માણસને સત્યમતનુ મંડન અને અસત્યમતનું ખડન કરતા શીખવાડવુ, અને સત્ય ઉપદેશ દ્વારા બધાને ઉપકાર પ્હોંચાડવો.

પ્રશ્ન) જે બ્રહ્મચારી અને સન્યાસી છે તે તો ઠીક છે ને ?

ઉત્તર) એ આશ્રમ તો સારા છે, પરંતુ આજકાલ એમા ઘણી ગડબડ મચી રહી છે. કેટલાકો બ્રહ્મચારીનુ નામ ધારણ કરી વ્યર્થ જટા વધારી સિદ્ધાઇ કરે છે, અને જપ અને પુરશ્ચરણમા ફસ્યા રહે છે, વિદ્યા ભણવાનુ નામ પણ લેતા નથી. જે હેતુથી બ્રહ્મચારી નામ છે, તે હેતુ અર્થાત્ બ્રહ્મ એટલે વેદ ભણવામાં જરાપણ પરિશ્રમ કરતા નથી, એવા બ્રહ્મચારીઓ બકરીના ગળાના સ્તન જેવા છે, અને તેવા જ સન્યાસી છે સન્યાસીઓ પણ વિદ્યાહીન રહી હાથમા કમડલ અને ભિક્ષાપાત્ર લઇ ફર્યા કરે છે.

જેઓ જરાપણ વેદની ઉન્નતિ કરતા નથી, ન્હાનપણથી સંન્યાસ લઇ અહીં તહીં ફર્યા કરે છે, વિદ્યાભ્યાસને જલાંજલી આપે છે, એવા બ્રહ્મચારી અને સન્યાસીઓ અહીં તહીં જળ, સ્થળ અને પાષાણાદિ મૂર્તિઓનાં દર્શન, સ્પર્શન અને પૂજન કરતા ફરે છે.

કેટલાક વિદ્વાને જાણીને પણ મૌન રહે છે એકાન્ત દેશમાં યથેષ્ટખાઇ પીઇને સૂઇ રહે છે, ઇર્ષ્યા અને દ્વેષમા ફસાઈ નિંદા અને કુચેષ્ટાઓ કરી નિર્વાહ કરે છે કાષાય વસ્ત્ર અને દડગ્રહણ કરવાથી જ પોતાને કૃતકૃત્ય સ્હમજીને પણ ઉત્તમ કામ કરતા નથી, એવા સન્યાસીઓ જગત્મા વ્યર્થ છે.

જેઓ સર્વ જગતનું હિત સાધે છે તે તો અલબત્ત સારા જ છે

પ્રશ્ન) ગિરી, પુરી અને ભારતી આદિ ગુસાઇ લોકો તો સારા છે ને ? કારણ કે તેનો એક ટોળુ ભેગુ કરી અહીં તહીં ફર્યા કરે છે, સેકડો સાધુઓને આનદ પમાડે છે, બધે અદ્વૈત મતનો ઉપદેશ કરે છે, અને થોડુ ઘણુ ભણે પણ છે, માટે એનો સારા હશે ?

(ઉત્તર) એ દસ નામ પાછળથી કલ્પિત થયા છે સનાતન નથી. એ લોકોનાં ટોળાં કેવળ ભોજનને માટે જ છે ઘણા સાધુઓ ભોજનને માટે જ મડળીઓમાં ફર્યા કરે છે. તેપણ દભી છે. કારણ કે એ લોકો પોતામાથી એકને મહત બનાવે છ સાયંકાળે એ મહન્ત ગાદી ઉપર બેસી જાય છે, પછી બધા બ્રાહ્મણ અને સાધુઓ ઉભા થઇ હાથમા ફુલ લઈ—

नारायणं पद्मभवं वसिष्ठं शक्तिं च
तत्पुत्रपराशर च । व्यासं शुक गौड़पदं महन्तम् ॥

ઈત્યાદિ બોલી " હર હર " કરી એના ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરે છે જો કોઈ એમ ન કરે, તો તેને ત્યાં રહેવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે સંસારને બતાવવાને માટે જ એ દંભ છે. જગત્માં પ્રતિષ્ઠા થાય અને માલમલીદા ખૂબ મળે, એને માટે એવો દંભ કરે છે

કેટલાક તો મહંસ્થ ગૃહસ્થ થઇ સંન્યાસનું કેવળ અભિમાન જ કરે છે, જરાપણ સંન્યાસાનુકૂળ કર્મ કરતા નથી સંન્યાસના કર્મ પાંચમા સમુલ્લાસમાં લખ્યા છે, એ પ્રમાણે નહિ વર્ત્તી વ્યર્થ સમયનો વ્યય કરે છે.

કોઇ ઉત્તમ ઉપદેશ આપે તો તેના પણ વિરોધી બની જાય છે એ લોકો બહુધા ભસ્મ અને રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરે છે કોઇ શૈવસંપ્રદાયનું અભિમાન કરે છે, કેટલાક ચક્રાંકિત આદિના ખંડનમાં પ્રવૃત્ત રહે છે કોઈ કોઈ વખત શાસ્ત્રાર્થ કરે છે, ત્યારે પોતાના મતને શંકરાચાર્યોક્તત્ત્વેન સ્થાપિત કરે છે, પણ વેદમાર્ગની ઉન્નતિ અને સંપૂર્ણ પાખંડમતોનું ખંડન કરતા નથી.

સંન્યાસી લોક સમજે છે કે અમારે ખંડન મંડનથી શું પ્રયોજન છે ? અમે તો મહાત્મા છીએ. એવા લોકો પણ સંસારમાં ભારરૂપ છે એવા લોકોના ઉદ્દભવથી જ વેદવિરોધી વામમાર્ગ આદિ સંપ્રદાય, ઈસાઇ, મુસલમાન અને જૈન આદિ વધી પડ્યા છે, અને હજી પણ વધ્યા જ જાય છે અને એ લોકોનો નાશ થતો જાય છે હજી પણ એ લોકની આંખ ઉઘડતી નથી ! ક્યાંથી ઉઘડે ? એ લોકોમાં પરોપકાર કરવામાં અને કર્ત્તવ્યકર્મ કરવાના અંકુરો ફૂટ્યા હોય તો ને ?

એ લોકો પોતાની પ્રતિષ્ઠા ખાવા પીવાથી અતિરિક્ત કશામાં જરાય સમજતા નથી. સંસારની નિંદાથી બહુ ભય પામે છે.

લોકૈષણા—લોકમાં પ્રતિષ્ઠા.

વિત્તૈષણા—ધનની વૃદ્ધિ કરવી, સાંસારિક વિષયોમાં ફસાવું.

પુત્રૈષણા— પુત્રની માફક શિષ્યોમાં મુગ્ધ થવું.

એ એષણાત્રયનો ત્યાગ કરવો સંન્યાસીને ઉચિત છે. જે એષણાત્રયનો ત્યાગ નથી કરી શકતો તેને સંન્યાસ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે ?

નિષ્પક્ષપાત થઈ અહર્નિશ જગતના કલ્યાણને અર્થે ઉપદેશ કરવો, એ સંન્યાસીઓનું કર્ત્તવ્ય છે.

જો પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે કામ ન થઇ શકતું હોય તો સંન્યાસ આદિ નામ રાખવાં વ્યર્થ છે. જેમ ગૃહસ્થ વ્યવહાર અને સ્વાર્થને માટે પરિશ્રમ કરે છે, તેમ સંન્યાસીઓએ અધિકતયા પરોપકારમાં પ્રવૃત્ત રહેવું જોઇએ; ત્યારે જ બધા આશ્રમો ઉન્નતિયુક્ત થશે.

જુઓ ! તમારી નજર આગળ પાખંડીમત વધતા જાય છે, ઇસાઇ અને મુસલમાન

પણ થઇ જાય છે તમારાથી જરાપણ તમારા ઘરની રક્ષા થઇ શકતી નથી, અને બીજાને પોતામા મેળવી શકતા નથી ! જો તમે કરવાને ઇચ્છો તો એ બનવુ અશક્ય નથી—જ્યાંસુધી તમે ઉન્નતિશીલ નહિ બનો ત્યાસુધી આર્યાવતની ઉન્નતિ થશે નહિ. જ્યારે અભ્યુદયના સાધન સત્યશાસ્ત્રોનુ પઠનપાઠન અને બ્રહ્મચર્યાદિનુ સેવન, વર્ણાશ્રમોનુ યથાવત્ પાલન અને સત્યોપદેશ અનવચ્છિન્ન થાય છે ત્યારે જ ઉન્નતિ થાય છે

કોઈ સાધુ તો દુકાનદાર જેવો બની પુત્રઆદિનુ ફળ બતાવે છે ઘણી સ્ત્રીઓ એવા સાધુ પાસે જાય છે, અને હાથ જોડી પુત્ર માગે છે. બાબાજી બધીઓને " પુત્ર થશે " એવો આશીર્વાદ આપે છે. ભાગ્યયોગે જેને જેને પુત્ર થાય છે તે એમ સમજે છે કે બાબાજીના વચનથી પુત્ર થયો છે, પણ તેઓએ સમજવુ જોઇએ કે ડુકરી, ગધેડી અને કુકડી આદિને કયા બાબાજીએ બચ્ચા આપ્યા ?

જો કહો કે હુ બાળકને જીવતો રાખી શકુ છુ, તો વિચારવુ જોઇએ કે એ બાવો જ શામાટે મરી જાય છે ?

કેટલાકો તો ધનસારીના ઠગની માયા રચે છે કે જેમા બુદ્ધિમાન્ માણસો પણ ઠગાય છે. પાચ સાત માણસો મળી દૂર દૂર દેશમા ચાલ્યા જાય છે એમા જેનુ શરીર દેખાવ સારૂ હોય છે તેને સિદ્ધ બનાવી લે છે જે ગામમા ધનાઢ્ય માણસો વધારે રહેતા હોય છે તે ગામના જગલમા સિદ્ધને બેસાડી સાધક ચેલાઓ નગરમા જાય છે અને અજાણ્યા થઈ જેને તેને પૂછતા રહે છે કે તમે આવા આવા પ્રકારના મહાત્માને જોયા છે કે નહિ, માણસો તેને પૂછવા માડે છે એવા મહાત્મા કોણ છે કે અને કેવા પ્રભાવવાળા છે ? સાધક કહે છે કે એ મહાત્મા તો મહા સિદ્ધ પુરૂષ છે મનની વાતો કહી દેખાડે છે અને મુખથી જે કાઇ કહે છે તે થઇ જાય છે મહાયોગિરાજ છે એ મહાત્માના દર્શન કરવા માટે તો અમે ઘરબાર છોડી રખડતા ફરીએ છીએ, અમે કોઇની પાસેથી સાભળ્યુ કે એ મહાત્મા આ તરફ આવ્યા છે. ત્યારે તે ગૃહસ્થ કહે છે કે જ્યારે તમને એ મહાત્મા મળે ત્યારે અમને ખબર આપજો, અમે પણ દર્શન કરીશુ અને મનની વાતો પૂછીશુ એ પ્રમાણે આખા દિવસ નગરમા ફર્યા કરે છે, પછી રાત્રિએ સિદ્ધ પાસે જઈ બધી વાત કહી દે છે અને પછી બધા સાથે બેસી ખાઈ પી સૂઇ રહે છે સવારે વળી પાછા નગરમા જાય છે એમ બે ત્રણ દિવસ સુધી જાય છે અને કહેતા કરે છે, પછી ચાર સાધક એક ધનાઢ્યને કહે છે કે તે મહાત્મા અમને મળી ગયા, તમારે દર્શન કરવા હોય તો ચાલો જ્યારે એ બધા તૈયાર થાય છે ત્યારે સાધક એને પૂછે છે કે તમે એને શુ પૂછવા ઇચ્છો છો ? જે ઇચ્છતા હો તે અમને કહો ત્યારે કોઈ પુત્રની ઇચ્છા બતાવે છે, અને કોઈ શત્રુને જીતવાની ઇચ્છા બતાવે છે પછી તે સાધકો એઓને સિદ્ધની પાસે લઇ જાય છે સિદ્ધ અને સાધકે પ્રથમથીજ સકેત કરી રાખ્યો હોય છે કે જેને ધનની ઇચ્છા હોય તેને જમણી બાજુથી લાવવો જેને પુત્રની ઇચ્છા હોય તેને સામેથી લાવવો, જેને રોગનિવારણની ઇચ્છા હોય તેને ડાબી બાજુએથી લાવવો અને જેને શત્રુ જીતવાની ઇચ્છા હોય તેને પાછળથી લાવી સમીપસ્થ બેઠેલા માણસોની વચમા બેસાડવો, જ્યારે એ બધા નમસ્કાર

કરે છે ત્યારે એ સિદ્ધ ઉચ્ચ સ્વરથી દમામથી કહે છે કે શુ અમારી પાસે પુત્રો રાખી મૂકયા છે ? કે જેથી તુ પુત્રની ઇચ્છા કરીને આવ્યો છે એ પ્રમાણે ધનની ઇચ્છાવાળાને કહે છે કે શુ મારી પાસે ધનની કોથળીઓ રાખી મૂકી છે! કે જેથી તુ ધનની ઇચ્છા કરીને આવ્યો છે, ફકીરોની પાસે ધન કયા રાખી મૂકયુ છે રોગીને કહે છે ? કે શુ અમે વૈદ્ય છીએ ? કે જેથી તુ રોગ છોડાવવાની ઇચ્છા કરી મારી પાસે આવ્યો છે. જો રોગ દૂર કરાવવો હોય તો કોઇ વૈદ્ય પાસે જા જો પૂછનારનો પિતા રોગી હોય તો સાધક અગુઠો ઉચો કરે છે, માતા રોગી હોય તો તર્જની આગળી ઉચી કરે છે, ભાઇ રોગી હોય તો મધ્યમા આગળી ઉચી કરે છે, સ્ત્રી રોગી હોય તો અનામિકા આગળી ઉચી કરે છે, અને કન્યા રોગી હોય તો કનિષ્ઠિકા આગળી ઉચી કરે છે એ સકેતો જોઇ સિદ્ધ કહેવા માડે છે કે તારો બાપ રોગી છે, તારી મા રોગી છે, તારો ભાઇ રોગી છે તારી સ્ત્રી રોગી, તારી કન્યા રોગી છે, એ સાભળી નગરવાસીઓ મોહિત થઇ જાય છે પછી સાધકો એ નાગર લોકોને કહે છે કે જુઓ! અમે જેવુ કહ્યુ હતુ તેવાજ છે કે નહિ ? ગૃહસ્થો કહે છે કે હા, જેવુ તમે કહ્યુ તેવાજ છે તમે અમારી ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો અને અમારૂ મહાભાગ્ય હશે કે જેથી આવા મહાત્માના દર્શન થયા અને અમે કૃતાર્થ થયા પછી સાધક કહે છે કે ભાઇઓ! આ મહાત્મા મનોગામી છે અહીઆ વધારે દિવસ રહેશે નહિ. જો એ મહાત્માના આશીર્વાદ લેવા ઇચ્છતા હો તો પોતપોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે તન મન અને ધનથી સેવા કરો કારણ કે- " સેવાથી મેવા મળે છે " જો કોઇના ઉપર પ્રસન્ન થઇ ગયા તો ન જાણે શુએ વરદાન આપી દેશે કારણ કે-- " સતોની ગતિ અપાર છે " ગૃહસ્થ લોકો એવી લલ્લાપતા–વડાઇની વાત સાભળી ઘણા રાજી થઇ એમની પ્રશસા કરવા માડે છે, ઘેર આવે છે ત્યારે સાધક પણ એ વાત ઉઘાડી ન પડે એ હેતુથી તેમની સાથેજ આવે છે ધનાઢય લોકો જ્યારે જ્યારે પોતાના મિત્રો મળે છે ત્યારે ત્યારે એ મહાત્માની પ્રશસા કરે છે સાધક લોકો નગરની બધી ચર્ચા સાજે સિદ્ધને કહી દે છે એમ કરતા કરતા નગરમા મહાન્ કોલાહલ મચી રહે છે અમુક ઠેકાણે મોટો સિદ્ધ આવ્યો છે, ચાલો આપણે એમની પાસે જઇએ. જ્યારે ટોળા ને ટોળા એની પાસે જાય છે અને પૂછવા માડે છે કે મહારાજ! મારા મનનુ વૃત્તાત્ત કહો–ત્યારે તો વ્યવસ્થા બગડી જાય છે મહાત્મા મૌન પકડી ચુપચાપ બેસી જાય છે, અને કહે છે કે અમને વધારે સતાવો નહિ એટલે ઝટ લઈ પેલા સાધક કહેવા લાગી જાય છે કે તમે એમને બહુ સતાવશો તો એઓ ચાલ્યા જશે!

જે કોઇ ધનાઢય હોય છે તે સાધકને અલગ લઇ જઇને કહે છે કે જો મારા મનની વાત કહેવરાવી ઘો તો હુ સાચુ માનુ સાધક કહે છે કે શી ઇચ્છા છે ધનાઢય એને કહી દે છે, પછી તેને નિશ્ચિત સકેત પ્રમાણે લઈ જઈ બેસાડે છે. સિદ્ધ એ સકેતને જોઇ જલદી કહી દે છે. તે વખતે તો આખા મેળામા આશ્ચર્ય આશ્ચર્ય થઇ જાય છે મહા સિદ્ધ છે એમ બધાને લાગે છે પછી તો કોઈ મીઠાઇ, કોઈ પૈસા, કોઇ રૂપીઆ, કોઈ અશર્ફી (એક જાતનો સોનાનો સિક્કો) કોઇ કપડા અને કોઈ સીધા લાવી ભેટ કરે છે જ્યાસુધી એવી માનતા ચાલે છે ત્યાસુધી યથેષ્ટ માલ લૂટે છે કોઈ કોઈ " આખના આધળા અને ગાઠના પૂરા " ને પુત્ર થવાનો

આશીર્વાદ આપે છે. અને રાખની ચપટી ભરી આપીને અને કહી દે છે કે જો તારી સાચી ભક્તિ હશે તો પુત્ર થશે

એ પ્રમાણે ઘણા પ્રકારના ઠગ લોકો હોય છે, એવા બહાદુર ઠગ હોય છે કે જેની વિદ્વાન્ લોકો જ પરીક્ષા કરી શકે છે, એ ધૂર્ત્તતાથી બચવાને માટે જ વેદ વિદ્યાના અભ્યાસ અને સત્સગની જરૂર છે જ્યારે સત્સગ પૂર્વક વેદ વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે તે કોઇનાથી ઠગાતો નથી અને બીજાઓને કપટ જાળમાથી બચાવી શકે છે.

માણસનુ ખરૂ નેત્ર વિદ્યા જ છે કારણ કે વિદ્યા અને શિક્ષણ વિના ઉત્તમ જ્ઞાન મળી શકતુ નથી, જે ન્હાનપણથી જ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે છે તે જ વિદ્વાન્ થઇ શકે છે, જે માણસ કુસગી હોય છે તે દુષ્ટ અને મહામૂર્ખ બની દુખ ભોગવે છે. માટે જ જ્ઞાનને ઉત્તમ ગણવામા આવ્યુ છે. કારણ કે જે માણસ જેને જાણે છે તે જ તેની કદર કરી શકે છે

न वेत्ति यो यस्य गुणप्रकर्ष स तस्य निन्दां सततं करोति ।
यथा किराती करिकुम्भजाता मुक्ताः परित्यज्य बिभर्ति गुञ्जाः ॥
वृ० चा० अ० ११ । श्लो० १२ ॥

જે જેનો ગુણ નથી જાણતો તે તેની હમેશા નિદા કર્યા કરે છે જગલી ભીલ ગજ મુક્તાઓનો ત્યાગ કરી ગુજા (ચણોઠી) નો હાર પહેરી લે છે તેજ પ્રમાણે જે વિદ્વાન, જ્ઞાની ધાર્મિક, સત્સગી, યોગી, પુરૂષાર્થી જિતેન્દ્રિય અને સુશીલ હોય છે તે જ ધર્મ, અથ અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

એ પ્રમાણે આર્યાવર્તીય મનુષ્યોના મત વિશે સક્ષેપથી લખવામા આવ્યુ છે

અથ આર્યાવર્ત્તીય રાજાઓનો જેટલો ઇતિહાસ મને મળ્યો છે તેટલો સજ્જનોને વિદિત થાય એ હેતુથી પ્રકાશિત કરૂ છુ

શ્રીમાન્ મહારાજ " સ્વાયભુવ " મનુથી લઈ મહારાજ " યુધિષ્ઠિર " પર્યન્ત ઇતિહાસ મહાભારતમા લખ્યો છે સજ્જન પુરૂષોને આ લેખથી મહારાજ યુધિષ્ઠિર પછીનો ઇતિહાસ થોડો ઘણો વિદિત થશે

આ લેખ મ્હે વિદ્યાર્થી સમીલિત " હરિશ્ચદ્ર ચદ્રિકા " અને " મોહનચદ્રિકા " (એ બે પાક્ષિક પત્ર જે નાથદ્વારમાથી નિકળતા હતા-જે રાજપૂતાના દેશાન્તર્ગત મેવાડરાજ ઉદયપુર ચિતોડ ગઢમા છે તે બધાને વિદિત છે) તેમાથી અનુવાદિત કર્યો છે,

જો એ પ્રમાણે આપણા સજ્જન આર્ય બન્ધુઓ ઇતિહાસ અને વિદ્યાના પુસ્તકો શોધી પ્રકાશિત કર્યા કરશે તો દેશને ઘણો લાભ થશે,

ઉક્ત પત્રિકાના સપાદક મહાશયે પોતાના મિત્ર પાસેથી એક પ્રાચીન પુસ્તક-કે જે વિક્રમ સવત્ ૧૭૮૨ (સત્તારસો બ્યાશી) નુ લખેલુ હતુ, તે લઇ પોતાના સવત્ ૧૯૩૯ માર્ગશીર્ષ શુક્લપક્ષ ૧૯-૨૦ કિરણ અર્થાત્ બે પાક્ષિક પત્રમા છપાવ્યુ છે. તે આ પ્રમાણે છે,

आयावर्त्तीय राजवंशावली.

ઇંદ્રપ્રસ્થમા શ્રીમાન્ મહારાજ " યશપાલ " પર્યંત રાજાઓએ રાજ્ય કર્યું શ્રીમાન્ મહારાજ યુધિષ્ઠિરથી લઈ મહારાજ " યશપાલ " સુધીમાં ૧૨૪ પેઢી અનુમિત થાય છે અને વર્ષ ૪૧૫૭ માસ ૯ દિવસ ૧૪ થયાં છે, તેની વિગત.—

રાજા	શક	વર્ષ	માસ	દિવસ
આર્યરાજાઓ	૧૨૪	૪૧૫૭	૯	૧૪

મહારાજ યુધિષ્ઠિરનો વંશ અનુમિત પેઢી ૩૦, વર્ષ ૧૭૭૦, માસ ૧૧, દિવસ ૧૦. તેનો અનુક્રમ —

આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ	આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ
૧ યુધિષ્ઠિર	૩૬	૮	૨૫	૧૬ સુચિરથ	૪૨	૧૧	૨
૨ પરીક્ષિત્	૬૦	૦	૦	૧૭ શૂરસેન (બીજો)	૫૮	૧૦	૮
૩ જન્મેજય	૮૪	૭	૨૩	૧૮ પર્વતસેન	૫૫	૮	૧૦
૪ અશ્વમેધ	૮૨	૮	૨૨	૧૯ મેધાવી	૫૨	૧૦	૧૦
૫ દ્વિતીયરામ	૮૮	૨	૮	૨૦ સોનચીર	૫૦	૮	૨૧
૬ છત્રમલ	૮૧	૧૧	૨૭	૨૧ ભીમદેવ	૪૭	૯	૨૦
૭ ચિત્રરથ	૭૫	૩	૧૮	૨૨ નૃહરિદેવ	૪૫	૧૧	૨૩
૮ દુષ્ટશૈલ્ય	૭૫	૧૦	૨૪	૨૩ પૂર્ણમલ	૪૪	૮	૭
૯ રાજા ઉગ્રસેન	૭૮	૭	૨૧	૨૪ કરદવી	૪૪	૧૦	૮
૧૦ રાજા શૂરસેન	૭૮	૭	૨૧	૨૫ અલમિક	૫૦	૧૧	૮
૧૧ ભુવનપતિ	૬૯	૫	૫	૨૬ ઉદયપાલ	૩૮	૯	૦
૧૨ રણજિત્	૬૫	૧૦	૪	૨૭ દુવનપાલ	૪૦	૧૦	૨૬
૧૩ ઋક્ષક	૬૪	૭	૪	૨૮ દમાત	૩૨	૦	૦
૧૪ સુખદેવ	૬૨	૦	૨૪	૨૯ ભીમપાલ	૫૮	૫	૮
૧૫ નરહરિદેવ	૫૧	૧૦	૨	૩૦ ક્ષેમક	૪૮	૧૧	૨૧

ક્ષેમક રાજાના પ્રધાન વિશ્રવાએ ક્ષેમકને મારી પોતે રાજ્ય કર્યું, તેની પેઢીઓ ૧૪. વર્ષ ૫૦૦, માસ ૩, દિવસ ૧૭ એનો વિસ્તાર —

આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ	આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ
૧ વિશ્રવા	૧૭	૩	૨૯	૮ કકુત	૪૨	૯	૨૪
૨ પુરસેની	૪૨	૮	૨૧	૯ સર્જી	૩૨	૨	૧૪
૩ વીરસેની	૫૨	૧૦	૭	૧૦ અમરચૂડ	૨૭	૩	૧૬
૪ અનગશાયી	૪૭	૮	૨૩	૧૧ અમીપાલ	૨૨	૧૧	૨૫
૫ હરિજિત્	૩૫	૯	૧૭	૧૨ દશરથ	૨૫	૪	૧૨
૬ પરમસેની	૪૪	૨	૨૩	૧૩ વીરસાલ	૩૧	૮	૧૪
૭ સુખપાતાલ	૩૦	૨	૨૧	૧૪ વીરસાલસેન	૪૭	૦	૮

રાજા વીરસાલસેનને પ્રધાન વીરમહાએ મારી રાજ્ય કર્યું તેની પેઢીઓ ૧૬, વર્ષ ૪૪૫, માસ ૫, દિવસ ૩. એનો વિસ્તાર —

આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ	આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ
રાજા વીરમહા	૩૫	૧૦	૮	૯ તેજપાલ	૨૮	૧૧	૧૦
અજિતસિંહ	૨૭	૭	૧૯	૧૦ માણેકચંદ	૩૭	૭	૨૧
સર્વદત્ત	૨૮	૩	૧૦	૧૧ કામસેની	૪૨	૫	૧૦
ભુવનપતિ	૧૫	૪	૧૦	૧૨ શત્રુમર્દન	૮	૧૧	૧૩
વીરસેન	૨૧	૨	૧૩	૧૩ જીવનલોક	૨૮	૯	૧૭
મહીપાલ	૪૦	૮	૭	૧૪ હરિરાવ	૨૬	૧૦	૨૯
શત્રુપાલ	૨૬	૪	૩	૧૫ વીરસેન (બીજો)	૩૫	૨	૧૦
સંઘરાજ	૧૭	૨	૧૦	૧૬ આદિત્યકેતુ	૨૩	૧૧	૧૩

મગધ દેશના રાજા આદિત્યકેતુને પ્રયાગના રાજા ધંધરે મારી રાજ્ય કર્યું. એની પેઢી ૯ વર્ષ ૩૭૪ માસ ૧૧ દિવસ ૨૬ એનો વિસ્તાર—

આર્ય રાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ	આર્ય રાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ
ધંધર	૪૨	૭	૨૪	૬ જીવનરાજ	૪૫	૨	૫
મહર્ષી	૪૧	૨	૨૯	૭ રૂદ્રસેન	૪૭	૪	૨૮
૩ સનરચ્ચી	૫૦	૧૦	૧૯	૮ આરીલક	૫૨	૧૦	૮
૪ મહાયુદ્ધ	૩૦	૩	૮	૯ રાજપાલ	૩૬	૦	૦
૫ દુરનાથ	૨૮	૫	૨૫				

રાજા રાજપાલને સામંત મહાનપાલે મારી રાજ્ય કર્યું પેઢી ૧ વર્ષ ૧૪ માસ ૦ દિવસ ૦ એનો વિસ્તાર આગળ ચાલ્યો નથી.

અવન્તિકા (ઉજ્જૈન) ના રાજા વિક્રમાદિત્યે રાજા મહાનપાલ ઉપર ચડાઈ કરી તેને મારી રાજ્ય કર્યું તેની પેઢી ૧ વર્ષ ૯૩ માસ ૦ દિવસ ૦ એનો વિસ્તાર આગળ ચાલ્યો નથી

શાલિવાહનના પૈઠણ વાળો ઉમરાવ સમુદ્રપાલ યોગીએ વિક્રમાદિત્યને મારી રાજ્ય કર્યું. તેની પેઢી ૧૬ વર્ષ ૩૭૨ માસ ૪ દિવસ ૨૭ એનો વિસ્તાર —

આર્ય રાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ	આર્ય રાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ
૧ સમુદ્રપાલ	૫૪	૨	૨૦	૯ અમૃતપાલ	૨૬	૧૦	૧૩
૨ ચંદ્રપાલ	૩૬	૫	૪	૧૦ બલીપાલ	૧૨	૫	૨૭
૩ સહાયપાલ	૧૧	૪	૧૧	૧૧ મહીપાલ	૧૩	૮	૪
૪ દેવપાલ	૨૭	૧	૨૮	૧૨ હરીપાલ	૧૪	૮	૪
૫ નરસિંહપાલ	૧૮	૦	૨૦	૧૩ સીસપાલ +	૧૧	૧૦	૧૭
૬ સામપાલ	૨૭	૧	૧૭	૧૪ મદનપાલ	૧૭	૧૦	૧૯
૭ રઘુપાલ	૨૨	૩	૨૫	૧૫ કર્મપાલ	૧૬	૨	૨
૮ ગોવિંદપાલ	૨૭	૧	૧૭	૧૬ વિક્રમપાલ	૨૪	૧૧	૧૩

\+ કોઈ ઇતિહાસમાં ભીમપાલ પણ લખેલ છે.

રાજા વિક્રમપાલે પશ્ચિમ દિશાના રાજા (મલુખચંદ વોહરા) ઉપર ચડાઇ કરી મેદાનમા લડાઇ કરી એમા મલુખચંદે વિક્રમપાલને મારી ઇંદ્રપ્રસ્થનુ રાજય કર્યું તેની પેઢી ૧૦ વર્ષ ૧૯૧ માસ ૧ દિવસ ૧૬ તેનો વિસ્તાર --

આર્ય રાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ	આર્ય રાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ
૧ મલુખચંદ	૫૪	૨	૧૦	૬ કલ્યાણચંદ	૧૦	૫	૪
૨ વિક્રમચંદ	૧૨	૭	૧૨	૭ ભીમચંદ	૧૬	૨	૯
૩ અમીનચંદ ×	૧૦	૦	૫	૮ લવચંદ	૨૬	૩	૨૨
૪ રામચંદ	૧૩	૧૧	૮	૯ ગોવિંદચંદ	૩૧	૭	૧૨
૫ હરીચંદ	૧૪	૯	૨૪	૧૦ રાણી પદ્માવતી *	૧	૦	૦

રાણી પદ્માવતી નિષ્પુત્રા હોવાથી તેણીના મરણ પછી બધા મુત્સદીઓ ભેગા થઇ સલાહ કરી હરિપ્રેમ વૈરાગીને ગાદીએ બેસાડયો અને મુત્સદીઓ રાજય કરવા લાગ્યા, તેની પેઢી ૪ વર્ષ ૫૦ માસ ૦ દિવસ ૨૧ તેનો વિસ્તાર--

આર્ય રાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ	આર્ય રાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ
૧ હરિપ્રેમ	૭	૫	૧૬	૩ ગોપાલપ્રેમ	૧૫	૭	૨૮
૨ ગોવિંદપ્રેમ	૨૦	૨	૮	૪ મહાબાહુ	૬	૮	૨૯

રાજા મહાબાહુ રાજયનો ત્યાગ કરી વનમા તપશ્ચર્યા કરવા ગયો એ વાત બંગાળના રાજા આધીનસેને સાભળી તેથી તે ઇંદ્રપ્રસ્થમા આવી રાજય કરવા લાગ્યો તેની પેઢી ૧૨ વર્ષ ૧૫૧ માસ ૧૧ દિવસ ૨ એનો વિસ્તાર--

આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ	આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ
૧ રાજા આધીનસેન	૧૮	૫	૨૧	૭ કલ્યાણસેન	૪	૮	૨૧
૨ વિલાવલસેન	૧૨	૪	૨	૮ હરીસેન	૧૨	૦	૨૫
૩ કેશવસેન	૧૫	૭	૧૨	૯ ક્ષેમસેન	૮	૧૧	૧૫
૪ માધસેન	૧૨	૪	૨	૧૦ નારાયણસેન	૨	૨	૨૯
૫ મયૂરસેન	૨૦	૧૧	૨૭	૧૧ લક્ષ્મીસેન	૨૬	૧૦	૦
૬ ભીમસેન	૫	૧૦	૯	૧૨ દામોદરસેન	૧૧	૫	૧૯

રાજા દામોદરસેને પોતાના ઉમરાવોને ઘણુ દુ ખ આપ્યુ, તેથી ઉમરાવોમાના દીપસિંહ નામના ઉમરાવે સેના એકત્રિત કરી લડાઇ કરી એ લડાઇમા દીપસિંહે રાજાને મારી રાજયલીધુ. અને દીપસિંહ પોતે રાજય કરવા લાગ્યો એની પેઢી ૬ વર્ષ ૧૦૭ માસ ૬ દિવસ ૨૨ એનો વિસ્તાર —

આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ	આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ
૧ દીપસિંહ	૧૭	૧	૨૬	૪ નરસિંહ	૪૫	૦	૧૫
૨ રાજસિંહ	૧૪	૫	૦	૫ હરિસિંહ	૧૩	૨	૨૯
૩ રણસિંહ	૯	૮	૧૧	૬ જીવનસિંહ	૮	૦	૧

× આનુ નામ કોઇ ઠેકાણે માણેકચંદ પણ લખ્યું છે.
* આ પદ્માવતી ગોવિંદચંદની રાણી હતી.

રાજા જીવનસિંહે કોઈ પણ કારણને લઈ પોતાની બધી સેના ઉત્તર દિશામા મોકલી આપી, એ વાત વૈરાટના રાજા પૃથ્વીરાજ ચોહાણે સાભળી અને જીવનસિંહ ઉપર ચડાઇ કરી અને લડાઇમા જીવનસિંહને મારી ઇંદ્રપ્રસ્થનુ રાજ્ય કર્યું. એની પેઢી ૫ વર્ષ ૮૬ દિવસ ૨૦. એનો વિસ્તાર–

આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ	આર્યરાજાઓ	વર્ષ	માસ	દિવસ
૧ પૃથ્વીરાજ	૧૨	૨	૧૯	૪ ઉદપાલ	૧૧	૭	૩
૨ અભયપાલ	૧૪	૫	૧૭	૫ યશપાલ	૩૬	૪	૨૭
૩ દુર્જનપાલ	૧૧	૪	૧૪				

ગઢ ગજનીથી સુલતાન શાહબુદ્દિન ઘોરીએ યશપાલ ઉપર ચડાઇ કરી અને પ્રયાગના કિલ્લામા સવત ૧૨૪૯ મા યશપાલને પકડી કેદ કર્યા પછી ઇંદ્રપ્રસ્થ દિલ્લીનુ રાજ્ય શાહબુદ્દીન ઘોરી કરવા લાગ્યો પેઢી ૫૩ વર્ષ ૭૫૪ માસ ૧ દિવસ ૧૭ સુધી એનો વિસ્તાર ચાલ્યો ઘણા ઐતિહાસિક પુસ્તકમા એ બાબત લખી છે.

હવે આગળ બૌદ્ધ અને જૈન મત વિષે લખવામા આવશે.

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिनिर्मिते सत्यार्थप्रकाशे सुभाषाविभूषिते आर्यावर्त्तीयमतखण्डन-मण्डनविषये एकादशः समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ ११ ॥

---

* આની આગળ બીજા ઇતિહાસમા આ પ્રમાણે લખ્યુ છે કે– મહારાજા પૃથ્વીરાજ ઉપર શાહબુદ્દીન ઘોરીએ ચડાઇ કરી પણ ઘણીવાર હાર ખાઇ તેને પાછા જવુ પડ્યુ હતુ છેવટ સવત્ ૧૨૪૯ પોત પોતામા ફૂટ થવાથી મહારાજ પૃથ્વીરાજે હાર ખાધી, શાહબુદ્દીને મહારાજાને આધળા કરી તેમને પોતાના દેશમા લઈ ગયો પછી ઇંદ્રપ્રસ્થ (દીલ્હી) નુ રાજ્ય પોતે કરવા લાગ્યો મુસલમાનોમા રાજ્ય પેઢી ૪૫ વર્ષ ૬૧૩ સુધી.

अनुभूमिका.

જ્યારથી આર્યાવર્ત્ત નિવાસી લોકો પાસેથી સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરાવનારી વિદ્યા છૂટી થઈ છે, ત્યારથી ભારતવર્ષમાં અવિદ્યા વિસ્તીર્ણ થતી આવી છે અને ત્યારથી જ મતમતાંતરો એક પછી એક ઉદ્દભવતા આવ્યા છે એ કારણને લઇને જ વેદ વિરોધી જૈનાદિ મતો પેદા થયા છે.

વાલ્મીકીય રામાયણ તથા મહાભારત આદિ ગ્રન્થોમા જૈનોનું નામમાત્ર પણ લખવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ જૈન ગ્રન્થોમાં વાલ્મીકીય રામાયણ અને મહાભારતમા વર્ણિત રામ કૃષ્ણ આદિની ગાથાઓ સવિસ્તર લખવામા આવી છે, એથી સિદ્ધ થાય છે કે રામાયણ અને મહાભારત લખાયા પછી જૈન મત ઉત્પન્ન થયો છે.

જૈનોના કહેવા પ્રમાણે જો એમનો મત અતિપ્રાચીન હોય તો વાલ્મીકીય રામાયણ આદિ ગ્રન્થોમાં એમનુ વૃત્તાત અવશ્ય હોવુ જોઇએ

જો જૈન તરફથી શકા કરવામાં આવે કે જૈન ગ્રન્થોમાથી કથા લઇ વાલ્મીકીય રામાયણ આદિ ગ્રન્થો બન્યા હશે. પરતુ જો એમ હોય તો વાલ્મીકીય આદિ ગ્રન્થોમાં જૈનોનું નામ નિશાન પણ કેમ નથી ? અને જૈન ગ્રન્થોમાં એઓનું નામ કેમ છે ? પિતાના જન્મનુ દર્શન પુત્ર કરી શકે ખરો કે ? કદિ નહિ ઉક્ત વાતથી સિદ્ધ થાય છે કે જૈન, બૌદ્ધ અને શાક્તાદિ ગ્રન્થો પાછળથી શરૂ થયા છે.

હવે બારમા સમુલ્લાસમાં જૈનમત સબધી જે કઇ લખવામાં આવશે, તે તેમના ગ્રન્થોનુ પ્રમાણ દઇ લખવામાં આવશે એમા જૈન લોકોએ ખોટુ લગાડવાનુ નથી, કારણ કે અમે એમના મત સંબધી જે કઇ લખીશું તે કેવળ સત્યાસત્યના નિર્ણય માટેજ લખીશુ કોઇની હાનિ કરવી અથવા કોઈ સાથે વિરોધ કરવો એ અમારૂ પ્રયોજન નથી. જૈન, બૌદ્ધ અથવા બીજો કોઇ માણસ જ્યારે આ લેખ વાચશે ત્યારે તેને સાચા ખોટાનો નિર્ણય કરવાને તક મળશે, ને તેથી ખરો બોધ મળશે.

વાદી પ્રતિવાદી બની પ્રીતિપૂર્વક જ્યાંસુધી સંવાદ કરવામા નહિ આવે ત્યાંસુધી સાચા ખોટાનો નિર્ણય થઇ શકતો નથી અને જ્યાસુધી એ નિર્ણય વિદ્વાન્ લોકોમા નથી, ત્યા સુધી મૂર્ખ લોકો અધકારમાં રહે છે એ અધકાર ભયકર દુ ખનું કારણ છે. માટે સત્યના જય માટે અને અસત્યના ક્ષય માટે મિત્રતાથી સવાદ કરવો અને લેખો લખવા-એ મનુષ્ય માત્રે પોતાનુ કર્ત્તવ્ય સમજવુ જોઇએ. જ્યાસુધી એ પ્રમાણે કરવામા નહિ આવે ત્યાસુધી ઉન્નતિ થવી અશક્ય છે

જૈન બૌદ્ધ અને તેનાથી ભિન્ન માણસોને પણ આ લેખ ઉત્તમ બોધદાયક નીવડશે, કારણ કે એ લોકો બીજા મતવાળાઓને પોતાના ગ્રન્થો અભ્યાસ કરવા અથવા વાચવા આપતા

નથી. મને એમના ગ્રન્થો ઘણા પરિશ્રમથી મળ્યા છે. એ ગ્રન્થો મેળવી આપવામા ઘણે ભાગે મુબઈ આર્ય સમાજના મત્રી શેઠ સેવકલાલનો પુરૂષાર્થ ઘણો માનાર્હ છે.

કાશીસ્થ " જૈન પ્રભાકર યત્રાલય "મા જૈન ગ્રન્થો છપાવવાથી અને મુબઇમા પ્રકરણ રત્નાકર ગ્રન્થ છપાવવાથી જૈનમત જાણવાને ઘણી અનુકૂળતા થઈ પડી છે.

પોતાના ગ્રન્થો પોતેજ વાચવા બીજાને વાચવા પણ ન આપવા એ શુ વિદ્વાનોનુ કર્ત્તવ્ય છે ? એમ કરવાથી તો વિદિત થાય છે કે એ ગ્રન્થના રચનારને પહેલેથી જ શકા હતી કે આ ગ્રન્થોમા અમે ઘણી અસભવિત વાતો લખી છે અને તે જો બીજા લોકો જાણશે તો ખડન કરશે. અને અમારા અનુયાયીઓ જો બીજાના ગ્રન્થો વાચશે તો અમારા મતમા એઓની શ્રદ્ધા રહેશે નહિ અસ્તુ—જે હોય તે

ઘણા મનુષ્યો એવા હોય છે કે જેઓ પોતાના દોષો જોઇ શકતા નથી, અને બીજાના દોષો જોવાને ઘણા ઉતાવળા હોય છે, પરતુ એ ન્યાય-આચરણ નથી પ્રથમ પોતાના દોષો જોવા અને પછી બીજાના દોષો જોવા પ્રથમ પોતાના દોષો દૂર કરવા પછી બીજાના દોષો દૂર કરવા.

હવે બૌદ્ધ અને જૈનના મતના સિદ્ધાન્તો સર્વ સજ્જનોની સામે મૂકુ છુ આશા છે કે સર્વ કોઇ તેનો યથાર્થ વિચાર કરશે.

॥ किमधिकलेखेन बुद्धिमद्वर्य्येषु ॥

अथ द्वादशसमुल्लासारम्भः

अथ नास्तिकमतान्तर्गत चार्वाक बौद्धजैनमतखण्डन विषयान् व्याख्यास्यामः ॥

કોઈ એક બૃહસ્પતિ નામે પુરૂષ થયો હતો, તે વેદ ઈશ્વર અને યજ્ઞાદિ કર્મોને પણ માનતો ન હતો. એનો મત આ પ્રમાણે છેઃ-

यावज्जीवं सुखं जीवेन्नास्ति मृत्योरगोचरः ।
भस्मीभूतस्य देहस्य पुनरागमनं कुतः ॥

મનુષ્યાદિ કોઇ પણ પ્રાણી મૃત્યુના વિષય બહાર નથી અર્થાત્ સર્વ કોઇને મરવુ છે માટે શરીરમા જ્યાસુધી જીવ છે ત્યા સુધી સુખેથી રહેવુ. જો કોઈ કહે કે ધર્માચરણમા ઘણુ કષ્ટ થાય છે, અને જો ધર્માચરણનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો પુનર્જન્મમાં ઘણું દુઃખ વેઠવુ પડે છે. એનો ઉત્તર ચાર્વાક આ પ્રમાણે આપે છે —

અરે ભોળા ભાઇઓ ! જેણે ખાધુ પીધું છે એવુ જે આ શરીર મર્યાબાદ ભસ્મ થઇ જાય છે, તે પાછુ સસારમા આવશે નહિ માટે જેમ બને તેમ આનન્દ લેવો. લોકમાં માત્ર નીતિથી ચાલો. ઐશ્વર્યને વધારો અને એ ઐશ્વર્યથી ઇષ્ટ ઉપભોગ કરો આ જ લોક છે પરલોક છે જ નહિ. જુઓ ! પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ અને વાયુ એ ચાર ભૂતોના પરિણામથી આ શરીર બને છે. અને

શરીરમાં એ ભૂતોના સબંધથી ચૈતન્ય પેદા થાય છે. જેમ માદક દ્રવ્ય ખાવા પીવાથી મદ (નિશો) ઉત્પન્ન થાય છે તેમ જીવ શરીરની સાથે ઉત્પન્ન થઇ શરીર સાથે જ પાછો નાશ પામે છે તો પછી પાપ અને પુણ્યનુ ફળ કોને મળવાનુ છે ?

तच्चैतन्यविशिष्टदेह एव आत्मा देहातिरिक्त आत्मनि प्रमाणाभावात् ॥

આ શરીરમાં ચાર ભૂતોના સંયોગથી જીવાત્મા ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીરના વિયોગ સાથે વિનષ્ટ થાય છે, કારણ કે મર્યાબાદ કોઇ પણ જીવસ્વરૂપ વસ્તુ પાર્થક્યેન પ્રત્યક્ષ જોવામા આવતી નથી અને પ્રત્યક્ષ સિવાય અનુમાન પણ થઈ શકતુ નથી, માટે મુખ્ય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની દૃષ્ટિએ અનુમાનાદિ પ્રમાણો ગૌણુ હોવાથી એઓનુ ગ્રહણુ કરવામા આવતુ નથી સુંદર સ્ત્રી સાથે આશ્લેષ કરવો એ પુરૂષાર્થનુ ફળ છે

(ઉત્તર) પૃથ્વી આદિ ભૂતો જડ હોવાથી ચેતનની ઉત્પત્તિ તેનાથી થઇ શકતી નથી જેમ આજકાલ માતા પિતાના સંયોગથી જ શરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ સૃષ્ટિની આદિમા મનુષ્યાદિ શરીરની આકૃતિ પરમેશ્વર સિવાય થઈ શકતી નથી.

મદની માફક ચેતનની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થઇ શકતો નથી. કારણુ કે મદ ચેતનને થાય છે જડને નહિ. પદાર્થો નષ્ટ થાય છે, એટલે અદૃશ્ય થાય છે. પરન્તુ અભાવ કોઇ પણુ પદાર્થનો થતો નથી, અતએવ અદૃશ્યત્વ હેતુથી જીવનો પણ અભાવ માની શકાતો નથી.

જ્યારે જીવ સદેહ થાય છે ત્યારે જ એવી પ્રકટના થાય છે, જ્યારે જીવ શરીરનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે શરીર ચેતનયુક્ત શરીરના જેવુ રહેતુ નથી. એ જ વાત બૃહદારણ્યકમા કહી છે

" नाहं मोहं ब्रवीमि अनुच्छित्तिधर्मायमात्मा "

યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે કે હે મૈત્રેયિ ! હુ ખોટી વાત કહેતો નથી. આ આત્મા અવિનાશી છે આત્માના સંયોગથી જ શરીર ચેષ્ટા કરે છે જ્યારે જીવ શરીરથી પૃથક્ થાય છે, ત્યારે શરીરમા જરા પણ જ્ઞાન રહેતુ નથી માટે જેના સંયોગથી શરીરમા ચેતનતા અને જડતા આવે છે, તે પદાર્થ શરીરથી ભિન્ન છે.

જેમ આખ બધાને જોઇ શકે છે પણ પોતાને જોઈ શકતી નથી તેમ પ્રત્યક્ષ કરનાર પોતાને ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ કરી શકતો નથી. જેમ આખ દ્વારા સર્વ ઘટ પટાદિ પદાર્થો જીવ જુએ છે, તેમ આખને પણ જ્ઞાન દ્વારા જુએ છે જે દ્રષ્ટા છે તે દ્રષ્ટા જ રહે છે દૃશ્ય કદિપણ થઈ શકતો નથી જેમ આધાર વિના આધેય, કારણુ વિના કાર્ય, અવયવી વિના અવયવ અને કર્તા વિના કર્મ નથી બની શકતા તેમ કર્તા વિના પ્રત્યક્ષ પણ બની શકતુ નથી જો સુંદર સ્ત્રીના સમાગમનેજ પુરૂષાર્થનુ ફળ માનતા, હો તો તેનાથી ક્ષણિક સુખ થાય છે. અને પછી દુઃખ થાય છે. તો તે દુઃખ પણ તમારા મત પ્રમાણે પુરૂષાર્થનુ ફળ હોવુ જોઇએ જો એમ હોય તો સ્વર્ગની હાનિ

થશે અને દુ ખ ભોગવવુ પડશે. જો કહો કે દુ ખનો ત્યાગ કરવામા અને સુખની વૃદ્ધિ કરવામા સતત પ્રયત્ન કરવો જોઇએ તો મુક્તિસુખની હાનિ થશે માટે તે પુરૂષાર્થનુ ફળ નથી

ચાર્વાક—જેઓ દુ ખ સમિશ્રિત સુખનો ત્યાગ કરે છે, તેઓ મૂર્ખ છે, જેમ ધાન્યાર્થી ધાન્યનુ ગ્રહણ કરી છોલા છોતરાંનો ત્યાગ કરે છે તેમ બુદ્ધિમાન્ માણસે સુખનુ ગ્રહણ કરી દુ ખનો ત્યાગ કરવો. અનુપસ્થિત સ્વર્ગની ઇચ્છા કરી જે લોકો ધૂર્ત-કથિત વેદોક્ત અગ્નિ હોત્રાદિ કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનકાડનુ અનુષ્ઠાન પરલોકને માટે કરે છે તેઓ અજ્ઞાની છે પરલોક જ નથી તો પછી તેની આશા કરવી એ મૂર્ખતાનુ પરિણામ છે. કારણ કે—

अग्निहोत्रं त्रयो वेदास्त्रिदण्डं भस्मगुण्ठनम् ।
बुद्धिपौरुषहीनानां जीविकेति बृहस्पतिः ॥

ચાર્વાક-મત-પ્રવર્તક બૃહસ્પતિ કહે છે કે અગ્નિહોત્ર, ત્રણ વેદો ત્રણ દડો અને ભસ્મ લગાવવી તે એ બધા બુદ્ધિ અને પૌરૂષથી રહિત માણસોની આજીવિકા છે કાટો લાગવાથી જે દુ ખ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનુ નામ નરક, લોકસિદ્ધ જે રાજા છે તે જ પરમેશ્વર છે અને શરીરનો નાશ થવો, તેનુ નામ મોક્ષ છે. બીજુ કઇ નથી.

ઉત્તર—વિષયરૂપ સુખ માત્રને પુરૂષાર્થનુ ફળ માની વિષય દુ ખના નિવારણમા જ કૃતકૃત્યતા અને સ્વર્ગ માનવુ એ મૂર્ખતા છે, અગ્નિહોત્રાદિથી વાયુ, વૃષ્ટિ અને જળની શુદ્ધિ થાય છે, તેથી આરોગ્ય થાય છે તેથી ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે એ બધી વાત નહિ સમજી વેદની, ઇશ્વરની, અને વેદોક્ત ધર્મની નિદા કરવી એ ધૂર્તતાનુ કામ છે.

ત્રિદડ ધારણનુ અને ભસ્મ લગાવવાનુ ખડન ઠીક છે. કટક જન્ય દુ ખનુ નામ જો નરક હોય તો મહારોગાદિ જન્ય દુ ખોનું નામ નરક કેમ નહિ ?

ઐશ્વર્યવાન્ હોવાથી તથા પ્રજાપાલનમા સમર્થ હોવાથી જો રાજા સર્વશ્રેષ્ઠ માનવામા આવે તો ઠીક છે, પરન્તુ અન્યાયકારી પાપી રાજાને પણ પરમેશ્વરવત્ માનવામા આવતો હોય તો તમારા જેવો બીજો કોઈ પણ મૂર્ખ નથી.

જો શરીર વિચ્છેદને જ મોક્ષ માનવામા આવે તો ગધેડા અને કૂતરા આદિમા અને તમારામા શો ભેદ રહયો ! કેવળ આકૃતિ જ ભિન્ન માનવી પડશે.

ચાર્વાક:—

अग्निरुष्णो जलं शीतं शीतस्पर्शस्तथाऽनिलः ।
केनेदं चित्रितं तस्मात्स्वभावात्तद्व्यवस्थितिः ॥ १ ॥

न स्वर्गो नाऽपवर्गो वा नैवात्मा पारलौकिकः ।
नैव वर्णाश्रमादीनां क्रियाश्च फलदायिकाः ॥ २ ॥
पशुश्चेन्निहतः स्वर्गं ज्योतिष्टोमे गमिष्यति ।
स्वपिता यजमानेन तत्र कस्मान्न हिंस्यते ॥ ३ ॥
मृतानामपि जन्तूनां श्राद्धं चेत्तृप्तिकारणम् ।
गच्छतामिह जन्तूनां व्यर्थं पाथेयकल्पनम् ॥ ४ ॥
स्वर्गस्थिता यदा तृप्तिं गच्छेयुस्तत्र दानतः ।
प्रासादस्योपरिस्थानामत्र कस्मान्न दीयते ॥ ५ ॥
यावज्जीवेत्सुखं जीवेदृणं कृत्वा घृतं पिबेत् ।
भस्मीभूतस्य देहस्य पुनरागमनं कुतः ॥ ६ ॥
यदि गच्छेत्परं लोकं देहादेष विनिर्गतः ।
कस्माद्भूयो न चायाति बन्धुस्नेहसमाकुलः ॥ ७ ॥
ततश्च जीवनोपायो ब्राह्मणैर्विहितस्त्विह ।
मृतानां प्रेतकार्याणि न त्वन्यद्विद्यते क्वचित् ॥ ८ ॥
त्रयो वेदस्य कर्त्तारो भण्डधूर्तनिशाचराः ।
जर्फरीतुर्फरीत्यादि पण्डितानां वचः स्मृतम् ॥ ९ ॥
अश्वस्यात्र हि शिश्नन्तु पत्नीग्राह्यं प्रकीर्त्तितम् ।
भण्डैस्तद्वत्परं चैव ग्राह्यजातं प्रकीर्त्तितम् ॥ १० ॥
मांसानां खादनं तद्वन्निशाचरसमीरितम् ॥ ११ ॥

ચાર્વાક, આભાણક, બૌદ્ધ અને જૈન આ લોકો જગતની ઉત્પત્તિ સ્વાભાવિક માને છે. સ્વાભાવિક ગુણસયુકત દ્રવ્યો જોડાઇને બધા પદાર્થો બને છે. જગતનો કોઈ કર્ત્તા નથી ૧ બૌદ્ધ અને જૈન લોકો પરલોક અને જીવાત્માને માને છે. પણ ચાર્વાક તે પણ માનતો નથી એ ત્રણેનો મત કોઇ કોઇ વિષયમા મળતો આવે છે.

ચાર્વાક—કોઇ સ્વર્ગ નથી કોઇ નરક નથી પરલોકમાં જનાર કોઈ આત્મા નથી ૨

યજ્ઞમાં મારવામાં આવેલા પશુનો હોમ કરવાથી મૃતપશુ જો સ્વર્ગમા જતુ હોય તો યજમાન પોતાના પિતાને મારી હોમ કરી સ્વર્ગમા કેમ નથી મોકલતો. ૩

દેહમાથી વિનિર્ગત જીવને જો શ્રાદ્ધ તૃપ્તિકારક હોય તો પરદેશમા જનાર માણસે નિર્વાહને માટે અન્ન વસ્ત્રાદિ સાથે લેવા વ્યર્થ છે, કારણ કે દેશવિનિર્ગત જીવના નામથી અર્પણ

કરેલો પદાર્થ તેને મળે છે, તેમ દેશાન્તર્ગત માણુસના નામથી અર્પણ કરી દેશાન્તરમાં પહો-ચાડી દેવુ. જો આ નથી પહોંચતુ તો પછી દેહવિનિર્ગત જીવને કેવી રીતે પહોચશે ? ૪

જો મર્ત્યલોકમાં દાન કરવાથી સ્વર્ગમાં રહેનારા જીવોને તૃપ્તિ થતી હોય તો નીચે દાન કરવાથી ઘર ઉપર બેઠેલા માણસને તૃપ્તિ કેમ થતી નથી ? ૫

માટે જ્યા સુધી જીવવું ત્યાસુધી સુખથી જીવવુ, ઘરમા ન હોય તો માથે ઋણ (દેવુ) કરીને પણ આનદ કરવો. ઋણ પાછુ આપવુ પડશે નહિ કારણ કે જે શરીરમા જીવે ખાધુ પીધુ છે તે બન્ને* પાછા આવશે નહિ પછી કોણ માગશે અને કોણ આપશે. ૬

જે લોકો કહે છે કે મૃત્યુ વખતે જીવ શરીરમાથી નિકળી પરલોકમાં જાય છે તે વાત ખોટી છે, કારણ કે જો એમ હોય તો કુટુબના મોહમા બધાઈ પાછો ઘરમા કેમ નથી આવતો ? માટે એ બધા બ્રાહ્મણોએ પોતાની આજીવિકાના ઉપાયો રચ્યા છે, અને જે દશગાત્રાદિ મૃતક ક્રિયા છે, તે પણ એ લોકોની જીવિકાર્થ લીલા છે ૮

વેદના બનાવનારા ભાડ, ધૂર્ત્ત અને નિશાચર એ ત્રણ હતા, અને **जर्फरी तुर्फरी** ઇત્યાદિ પડિતોના ધૂર્ત્તતાયુક્ત વચનો છે. ૯

જુઓ એ ધૂર્ત્તતાનો નમુનો, અશ્વના લિગને સ્ત્રી ગ્રહણ કરે, અને એની સાથે તે યજમાનની સ્ત્રીને સમાગમ કરાવવો અને કન્યાએ મશ્કરી કરવી એ બધી વાતો ધૂર્ત્તો સિવાય કોણ લખી શકે ? ૧૦

અને જેમા માસનુ ભોજન લખ્યું છે તે વેદ ભાગ રાક્ષસોનો બનાવેલો છે ૧૧.

(ઉત્તર) ચેતન નિર્માતા પરમેશ્વર સિવાય જડ પદાર્થો આપોઆપ નિયમપૂર્વક ભેગા થઈ ઉત્પન્ન થઇ શકતા નથી. જો સ્વભાવથી જ પદાર્થો બનતા હોય તો બીજા સૂર્ય ચદ્ર, પૃથ્વી અને નક્ષત્ર આદિ આપોઆપ કેમ બનતા નથી ? ૧

સુખોપભોગનુ નામ સ્વર્ગ, અને દુખોપભોગનુ નામ નરક છે. જો જીવાત્મા ન હોય તો સુખ દુખનો ઉપભોક્તા કોણ થાય ? જેમ આ વખતે સુખ દુખનો ભોક્તા જીવ છે, તેમ પરજન્મમા પણ છે શુ સત્યભાષણ અને પરોપકાર પણ વર્ણાશ્રમીઓને માટે પણ નિષ્ફળ છે ? કદિ પણ નહિ ૨

પશુ મારીને હોમ કરવો એવુ વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોમા ક્યાયપણ લખ્યુ નથી, તેમજ મૃતકોનુ શ્રાદ્ધ તર્પણ આદિ કરવુ તેપણ કપોલકલ્પિત છે, કારણ કે તે વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ હોવાથી ભાગવતાદિ પુરાણકારોનો મત છે. માટે એ વિષયનુ ખડન અખડની છે ૩–૪–૫

* બન્ને=જીવ અને શરીર,

વિદ્યમાન વસ્તુનો અભાવ કદિપણ થઇ શકતો નથી, અતએવ વિદ્યમાન જીવનો પણ અભાવ થઈ શકતો નથી દેહ ભસ્મ થાય છે, જીવ નહિ જીવ તો બીજા શરીરમાં જાય છે, માટે જે લોકો ઋણ લઇ ઉપભોગ કરી ઋણ પાછુ નથી આપતા, તેઓ અવશ્ય પાપભાગી બને છે, તેથી બીજા જન્મમાં દુ ખરૂપ નરકને ભોગવે છે, એમાં જરાપણ સદેહ નથી. ૬

બ્રાહ્મણોએ પ્રેતકર્મ પોતાની જીવિકાને માટે બનાવી રાખ્યુ છે, અતએવ તે વેદોક્ત ન હોવાથી ખડનીય છે. ૭

ચાર્વાકે જો વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રો જોયા હોત અથવા સાભળ્યા હોત તો તે વેદોની નિદા કદિપણ કરત નહિ " વેદો, ભાંડ, ધૂર્ત્ત અને નિશાચર જેવા પુરૂષોએ બનાવ્યા છે ' એમ કદિપણ કહેત નહિ હા, ભાંડ, ધૂર્ત્ત અને નિશાચર જેવા મહીધર આદિ ટીકાકારો થયા હતા, જે ધૂર્ત્તતા છે તે એ લોકોની છે વેદોની નહિ. ૮

ચાર્વાક, આભાણક. બૌદ્ધ અને જૈનો ઉપર શોક થાય છે કે એ લોકોએ વેદોની સહિતાઓ પણ સાભળી નહિ, તેમ દૃષ્ટિગોચર પણ કરી નહિ, તેમ કોઈ વિદ્વાન્ પાસે એ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ પણ કર્યો નહિ. એજ કારણથી એ લોકો વેદોની ઉટપટાગ નિદા કરવા લાગ્યા દુષ્ટ વામમાર્ગીઓની પ્રમાણશૂન્ય કપોલકલ્પિત ટીકા જોઈ વેદોથી વિરૂદ્ધ થઈ અવિદ્યારૂપ અગાધ સમુદ્રમા પડી ગયા ૯

સ્ત્રી પાસે અશ્વનુ લીગ ગ્રહણ કરાવી, અને પછી તેની સાથે સમાગમ કરાવવો તથા યજમાનની કન્યાદ્વારા મશ્કરી કરાવવી એવુ વામમાર્ગીઓ સિવાય બીજો કોઈ લખી શકે નહિ. મહાપાપી વામમાર્ગીઓ સિવાય બીજો કોઇ પણ વેદોના વિપરીત ભ્રષ્ટ અને અશુદ્ધ અર્થો કરે નહિ. વિશેષ શોક તો ચાર્વાક આદિ ઉપર છે, કે વિચાર કર્યા સિવાય એ લોકો વેદોની નિદા કરવા મડી જાય છે, જરાપણ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરતા નથી. શુ કરે બિચારા, એ લોકોમા એટલી બુદ્ધિ જ ન હતી કે જેથી સત્યાસત્યનો વિચાર કરી સત્યનુ મડન અને અસત્યનુ ખડન કરે. ૧૦

અને જે માસ ખાવાનું લખ્યુ છે તે પણ વામમાર્ગીઓની લીલા છે, માટે એ લોકોને રાક્ષસ કહેવા યોગ્ય છે, પરન્તુ વેદોમા ક્યાય પણ માસ ખાવાનુ લખ્યુ નથી, માટે એવી મિથ્યા વાતો લખવાનુ પાપ એ ટીકાકારોના શિર ઉપર છે. તથા જે લોકો વેદોને સાભળ્યા તથા સમજ્યા સિવાય નિદાપરાયણ થયા છે, તેઓ પણ નિસ્સદેહ પાપભાગી છે. ખરૂ છે કે જે લોકો વેદનો વિરોધ કરે છે તથા કરશે, તે બધા અવિદ્યારૂપ અધકારમા પડી સુખને બદલે દારૂણ દુ:ખને જેટલું ભોગવે તેટલુ જ ઓછુ છે. માટે મનુષ્ય માત્રે વેદાનુકૂળ ચાલવુ યોગ્ય છે, ૧૧,

વામમાર્ગી લોકોએ જે મિથ્યા કપોલકલ્પના કરી વેદોના નામથી યથેષ્ટ મદ્યપાન, માસભોજન, અને પરસ્ત્રીગમન આદિ દુષ્ટપ્રવૃત્તિરૂપ પોતાના પ્રયોજનને માટે વેદોમા કલક લગાવ્યુ છે. તે જ જોઇને ચાર્વાક, બૌદ્ધ અને જૈન લોકો વેદોની નિદા કરવા લાગ્યા, અને વેદવિરૂદ્ધ

એક જુદો જ અનીશ્વરવાદી નાસ્તિક વાદ ચલાવ્યો. જો ચાર્વાક આદિ લોકોએ વેદોના મૂળ અર્થનો વિચાર કર્યો હોત તો એવી ખોટી ટીકા જોઇ સત્યવેદોક્ત મતથી હાથ ધોઇ નાખ્યા ન હોત. શુ કરે બિચારા! " विनाशकाले विपरीत बुद्धि. " જ્યારે નષ્ટ ભ્રષ્ટ થવાનો વખત આવે છે, ત્યારે મનુષ્યની બુધ્ધિ ઉલટી થઈ જાય છે.

હવે જે ચાર્વાક આદિમા ભેદ છે, તે લખવામા આવે છે. ચાર્વાક આદિ લોકો ઘણી ખરી વાતોમા મળતા થાય છે. ચાર્વાકનો મત —

૧ શરીરની ઉત્પત્તિ સાથે જીવની ઉત્પત્તિ અને શરીરના નાશ સાથે જ જીવનો નાશ.
૨ પુનર્જન્મ અને પરલોક નથી.
૩ એક જ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે, અનુમાન આદિ નહિ.

ચાર્વાક શબ્દનો અર્થ જે બોલવામા પ્રગલ્ભ (બેધડક) હોય, અને વિશેષ કરી વૈતડિક હોય તે.

બૌદ્ધ અને જૈનનો મત:—

૧ પ્રત્યક્ષાદિ ચારે પ્રમાણ છે.
૨ જીવ અનાદિ છે.
૩ પુનર્જન્મ, પરલોક અને મુક્તિ પણ છે.

બૌદ્ધ અને જૈન ચાર્વાકથી ભિન્ન છે પણ નાસ્તિકતામાં, વેદની અને ઇશ્વરની નિંદા કરવાથી, પરમતનો દ્વેષ કરવાથી, છ યતના (છ કર્મ) અને જગતનો કોઈ કર્તા નથી, એ હેતુથી એક છે–એ વાતમાં એ બધા મળતા છે. એ પ્રમાણે ચાર્વાકનો મત સંક્ષેપથી બતાવવામાં આવ્યો છે,

હવે બૌધ્ધના મતના વિષયમાં સક્ષેપથી લખવામાં આવે છે.

कार्यकारणभावाद्वा स्वभावाद्वा नियामकात् ।
अविनाभावनियमो दर्शनान्तरदर्शनात् ॥

કાર્યકારણભાવ આદિ હેતુઓથી અવિનાભાવ અર્થાત્ વ્યાપ્તિને સિધ્ધ કરી વ્યાપ્તિવિશિષ્ટ હેતુદ્વારા અનુમાન થાય છે. અનુમાન પ્રમાણ માન્યા સિવાય પ્રાણીઓના સંપૂર્ણ વ્યવહારો સિધ્ધ થઇ શકતા નથી. ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી બૌધ્ધ લોકોએ અનુમાનપ્રમાણ દૃઢ કર્યું, અને પછી ચાર્વાકથી એક ભિન્ન બૌધ્ધરૂપ શાખા ઉત્પન્ન કરી.

બૌધ્ધના ચાર ભેદો છે. ૧ માધ્યમિક બૌધ્ધ ૨ યોગાચાર બૌધ્ધ. ૩ સૌત્રાન્તિક બૌધ્ધ. ૪ વૈભાષિક બૌધ્ધ.

" बुद्धया निर्वर्तते स बौद्धः " જે બુધ્ધિથી સિધ્ધ થાય છે તે, અર્થાત્ જે જે વિષય પોતાની બુધ્ધિથી સમજાય તે તે માનવા અને બીજા ન માનવા.

પ્રથમ જે " માધ્યમિક બૌધ્ધ " છે તે સર્વશૂન્યવાદી છે, અર્થાત્ જેટલા પદાર્થો છે બધા શૂન્ય છે– એટલે કે પહેલા ન હતા અને પછીથી પણ નહિ રહે. મધ્યકાળમાં જે ોત થાય છે તેપણ પ્રતીત સમયમા જ રહે છે, અને પછી શૂન્ય થઈ જાય છે, જેમકે ત્તિ પહેલાં " ઘટ " ન હતો અને પ્રધ્વસ થયા પછી નથી રહેતો, પરન્તુ ઘટજ્ઞાન સમ- ાં ઘટ ભાસે છે. પદાર્થાન્તરવિષયક જ્ઞાન થવાથી ઘટજ્ઞાન નષ્ટ થાય છે, માટે શૂન્ય જ ક તત્ત્વ છે.

બીજો " યોગાચાર બૌધ્ધ " બાહ્ય વસ્તુસમૂહને શૂન્ય માને છે, અર્થાત્ પદાથ સાથે ાન્તરજ્ઞાનમા જ ભાસે છે, બહાર નહિ. ઘટજ્ઞાન આત્મામાં જ્યારે હોય છે, ત્યારે જ મનુષ્ય ; છે કે આ ઘટ છે, પણ જો અન્દર ઘટજ્ઞાન ન હોય, તો કદિપણ કહી શકતો નથી

ત્રીજો " સૌત્રાન્તિક બૌધ્ધ " બાહ્ય સર્વ પદાર્થોને અનુમાનગમ્ય માને છે, કારણ કે ારનો કોઈપણ પદાર્થ સાગોપાગ દેખાતો નથી, પરન્તુ એક ભાગનુ પ્રત્યક્ષ થાય છે, જ્યારે જા ભાગનુ અનુમાન કરવુ પડે છે.

ચોથો " વૈભાષિક બૌધ્ધ " બાહ્ય પદાર્થને પ્રત્યક્ષ માને છે, પણ આન્તર પદાર્થને પ્રત્યક્ષ નતો નથી. જેમ " अय नीलो घट " એ પ્રતીતિમા નીલયુક્ત ઘટાકૃતિ બ્હાર પ્રતીત થાય છે

યદ્યપિ એ બધાનો આચાર્ય એક જ બુદ્ધ છે, પણ શિષ્યોની ભિન્ન ભિન્ન બુદ્ધિથી ર પ્રકારની ઉક્ત શાખા ઉત્પન્ન થઇ છે જેમ સૂર્ય અસ્ત થવા પછી જાર પુરૂષ પરસ્ત્રીગમન . છે તથા વિદ્વાન્ માણસ સત્ય ભાષણ તથા અન્ય ધાર્મિક કાર્યમા પ્રવૃત્ત થાય છે, તેવીજ તે બુદ્ધની ગેરહાજરીમા બૌદ્ધ ધર્મની દશા થઇ સમય એક હોય છે પરંતુ માણસો પોત તાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન ચેષ્ટા કરે છે. ઉક્ત ચાર પ્રકારના બૌધ્ધ ભેદોમા જે માધ્યમિક ધ્ધ છે તે સર્વને ક્ષણિક માને છે, કારણ કે બુધ્ધિનો ક્ષણ ક્ષણમા પરિણામ થાય છે. જે વસ્તુ ર્વ ક્ષણમા જ્ઞાત થાય છે, તે વસ્તુ ઉત્તર ક્ષણમા રહેતી નથી માટે બધાને ક્ષણિક માનવુ ઇએ બીજો યોગાચાર એમ માને છે કે જેટલી પ્રવૃત્તિઓ છે તે બધી દુખ સ્વરૂપ છે, રણ કે પ્રાપ્તિમા કોઈ પણ પુરૂષ સતુષ્ટ રહી શકતો નથી, કારણ કે એકની પ્રાપ્તિ થઇ એટલે ીજીની પ્રાપ્તિમા ઇચ્છા થાય છે ત્રીજો સોત્રાન્તિક કહે છે કે બધા પદાર્થો પોતપોતાના ક્ષણોથી લક્ષિત થાય છે, જેમ ગાયના ચિન્હોથી ગાય અને ઘોડાના ચિન્હોથી ઘોડો લક્ષિત ય છે તેવાજ લક્ષણો હમેશા લક્ષ્યમા રહે છે ચોથો વૈભાષિક શૂન્યને જ પદાર્થ માને છે હેલા માધ્યમિક બધાને શૂન્ય માનતો હતો, તેજ પક્ષ વૈભાષિકનો છે. ઇત્યાદિ બૌધ્ધમા રસ્પર ઘણા વિષયો વિવાદાસ્પદ છે. એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની ભાવના માને છે.

ઉત્તર—જો બધુ શૂન્ય છે એમ કહેવામા આવે તો એ ઠીક નથી, કારણ કે શૂન્ય જાણનારો શૂન્ય નથી. જો બધાને શૂન્યજ માનવામા આવે તો શૂન્ય શૂન્યને કદિ પણ જાણી શકે નહિ માટે એક શૂન્યને જાણનાર અને બીજો જ્ઞેય એટલે જે જાણુમા આવે છે તે, એવા બે પદાર્થો સિધ્ધ થાય છે. અને જે યોગાચાર બાહ્ય

શૂન્ય માને છે તો બાહ્ય પર્વત એની અંદર હોવો જોઇએ, જો કહે કે પર્વત અંદર છે તો પર્વત સમાય તેટલો અવકાશ તેના હૃદયમાં કયાં છે ? માટે પર્વત બહાર રહે છે. અને પર્વતનું જ્ઞાન આત્મામાં રહે છે. સૌત્રાન્તિક કોઇ પણ પદાર્થને પ્રત્યક્ષ માનતો નથી, તો પછી તે પોતે અને એનુ વચન પણ અનુમેય હોવુ જોઇએ જો પ્રત્યક્ષજ કોઇ વસ્તુ ન હોય તો " अयं घटः " " આ ઘડો " એવો પ્રયોગ જ ન થવો જોઇએ પરન્તુ ' अयं घटैकदेशः ' " આ ઘડાનો એક દેશ છે. " અને એક દેશનુ અનુમાન થાય છે, એવો પ્રયોગ થવો જોઇએ. ઘડાના એક દેશનુ નામ ઘડો નથી પણ સમુદાયનુ નામ ઘડો છે. માટે " આ ઘટ છે " એ પ્રયોગ પ્રત્યક્ષનો જ સાધક છે, અનુમેયનો નહિ, કારણ કે અવયવોમા અવયવી એક છે. ચોથો વૈભાષિક બાહ્ય પદાર્થોનેજ પ્રત્યક્ષ માને છે તે પણ ઠીક નથી, કારણ કે જ્યાં જ્ઞાતા અને જ્ઞાન હોય છે ત્યાં જ પ્રત્યક્ષ થાય છે. જો કે પ્રત્યક્ષનો વિષય બહાર હોય છે, પણ તદાકારીય જ્ઞાન આત્મામા થાય છે. તેવીજ રીતે જો સર્વ પદાર્થો ક્ષણિક હોય તો " પ્રત્યભિજ્ઞા " એટલે " મે તે વાત કરી હતી " એવુ સ્મરણ ન થવુ જોઇએ પરન્તુ પૂર્વ દૃષ્ટનુ સ્મરણ થાય છે, માટે ક્ષણિકવાદ પણ ઠીક નથી. જો બધું દુઃખ જ હોય અને સુખ જરા પણ નહોય તો સુખની અપેક્ષા સિવાય દુઃખ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. જેમ રાત્રિની અપેક્ષા દિવસ અને દિવસની અપેક્ષા રાત્રિ હોય છે, તેમ સાપેક્ષક દુઃખ, સુખ સિવાય બની શકે નહિ. જો એ લોકો સ્વલક્ષણ જ માનતા હોય તો નેત્ર એ રૂપનુ લક્ષણ છે અને લક્ષ્ય ઘટનુ રૂપ છે. આ ઠેકાણે ઘટનુ રૂપ લક્ષણભૂત ચક્ષુમા કેમ નથી રહેતુ ? ત્યા લક્ષ્ય અને લક્ષણ કેમ જુદા પડે છે ? અને ગન્ધ પૃથિવીથી ભિન્ન છે માટે ભિન્નાભિન્ન લક્ષણ માનવું જોઇએ. શૂન્યનો ઉત્તર ઉપર જે આપવામાં આવ્યો છે. તે અર્થાત્ શૂન્યજ્ઞ શૂન્યથી ભિન્ન થાય છે.

सर्वस्य संसारस्य दुःखात्मकत्त्वं सर्वतीर्थंकरसंमतम् ॥

સર્વ તીર્થંકરો આ સંસારને દુઃખયુક્ત માને છે.

જેઓને બૌદ્ધો તીર્થંકર માને છે તેઓનેજ જૈનો પણ માને છે, માટે તે બન્ને એકજ છે.પૂર્વ કહેવામાં આવેલી ચાર ભાવનાઓથી સકલ વાસનાની નિવૃત્તિ થાય છે અને તેથી શૂન્ય રૂપ નિર્વાણ એટલે મુક્તિ થાય છે એમ માને છે. પોતાના શિષ્યોને યોગનો અને આચારનો ઉપદેશ આપે છે ગુરૂના વચનને પ્રમાણ માનવુ, અનાદિ બુદ્ધિમાં વાસના હોવાથી બુદ્ધિ જ અનેકાકાર ભાસે છે. બૌદ્ધ લોકો પાચ સ્કંધ માને છે.

પ્રથમ સ્કંધ—ઇંદ્રિયોથી જે રૂપાદિ વિષયો ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તે " રૂપ સ્કંધ " કહેવાય છે.

બીજો સ્કંધ—આલય વિજ્ઞાન પ્રવૃત્તિને જાણવા રૂપ જે વ્યવહાર છે. તે " વિજ્ઞાનસ્કંધ " કહેવાય છે.

ત્રીજો સ્કંધ—રૂપ સ્કધ અને વિજ્ઞાન સ્કંધથી ઉત્પન્નથયેલાં સુખ દુખોની પ્રતીતિરૂપ જે વ્યવહાર છે તે " વેદના સ્કધ " કહેવાય છે.

ચોથો સ્કધ—ગૌ આદિ સજ્ઞાનો સબધ, નામી અર્થાત્ વિષયની સાથે માનવો-તદ્રૂપ વ્યવહાર " સંજ્ઞા સ્કંધ " કહેવાય છે.

પાંચમો સ્કંધ—વેદના સ્કધથી ઉત્પન્ન થતા રાગ, દ્વેષ, કલેશ, ક્ષુધા, તૃષા, ઉપકલેશ, મદ પ્રમાદ, અભિમાન, ધર્મ અને અધર્મરૂપ વ્યવહાર " સસ્કાર સ્કધ કહેવાય છે.

સસારમા બધુ દુખરૂપ છે, સસાર દુખનુ સાધન છે, એવી ભાવના કરી સસારથી છૂટા થવુ ચાર્વાક લોકો મુક્તિ તથા અનુમાનને માનતા નથી, જ્યારે બૌદ્ધ લોકો એ બે પદાર્થોને માને છે.

देशना लोकानाथानां सत्त्वाशयवशानुगाः ।
भिद्यन्ते बहुधा लोके उपायैर्बहुभिः किल ॥ १ ॥
गम्भीरोत्तानभेदेन क्वचिच्चोभयलक्षणा ।
भिन्ना हि देशना भिन्ना शून्यताद्वयलक्षणा ॥ २ ॥
अर्थानुपार्ज्य बहुशो द्वादशायतनानि वै ।
परितः पूजनीयानि किमन्यैरिह पूजितैः ॥ ३ ॥
ज्ञानेन्द्रियाणि पचैव तथा कर्मेन्द्रियाणि च ।
मनो बुद्धिरिति प्रोक्तं द्वादशायतन बुधैः ॥ ४ ॥

અર્થાત્ જ્ઞાની, વિરક્ત, જીવનમુક્ત એવા જે લોકનાથ બુધ્ધાદિ તીર્થકરોની દેશના જે પદાર્થના સ્વરૂપને બતાવનારી છે, જેમા ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થો ઉપદિશ્યમાન છે, અને બહુ ભેદોથી અને ઉપાયોથી કહેવામા આવી છે તેને માનવી. ૧

અતિગભીર અને પ્રસિધ્ધ ભેદથી ભિન્ન કોઇ કોઇ ઠેકાણે ગુપ્ત અને પ્રકટતાથી ભિન્ન ભિન્ન ગુરૂઓના ઉપદેશ કે જે પૂર્વોક્ત શૂન્યતા લક્ષણયુક્ત છે તેને માનવા ૨

જે દ્વાદશાયતન પૂજા છે, તે જ મોક્ષ આપનારી છે. એ પૂજાને માટે ઘણા દ્રવ્યા એકઠા કરી દ્વાદશાયતન પૂજા એટલે બાર પ્રકારની પૂજા કરવી. ૩

એ લોકોની દ્વાદશાયતનપૂજા આ પ્રમાણે છે—

પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો—એટલે શ્રોત્ર, ત્વક્, ચક્ષુ, જીવ્હા અને નાસિકા

પાચ કર્મેન્દ્રિયો—એટલે વાક્, હસ્ત, પાદ, ગુહ્ય (મલવિસર્જનેન્દ્રિય) અને ઉપસ્થ એ દશ ઇન્દ્રિયો તથા મન અને બુધ્ધિ એ બાર સાધનોને આનદમાં-પ્રવૃત્ત રાખવા એ ઉપર કહેલી પૂજા છે

(ઉત્તર) જો સર્વ સસાર દુ ખમય જ હોત તો તેમાં કોઇપણ જીવની પ્રવૃત્તિ થાત નહિ, પરન્તુ સસારમા જીવોની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યક્ષ જોવામા આવે છે, માટે એ સિધ્ધ થાય છે કે સર્વ સસાર દુ ખ રૂપ નથી, સસારમા સુખ અને દુ ખ બન્ને છે, જો બૌદ્ધની ઉક્ત માન્યતા બૌધ્ધો સાચી માનતા હોય તો એ લોકોએ ખાવા પીવામા પથ્યમા ઔષધ્યાદિના સેવનમા અને શરીર સરક્ષણમા પ્રવૃત્ત ન થવુ જોઇએ અને શા માટે સુખબુધ્ધિથી એમા પ્રવૃત્ત થાય છે ? જો કહે કે અમે પ્રવૃત્ત તો થઇએ છીએ પણ એને દુ ખ જ માનીએ છીએ, તો એ કથન સભવિત નથી, કારણ જીવ સુખ માનીને પ્રવૃત્ત થાય છે, અને દુ ખ માની ને નિવૃત્ત થાય છે

સસારમા ધાર્મિક ક્રિયા, સત્સગ અને શ્રેષ્ઠ વ્યવહાર આદિ સુખકારક છે એને બૌદ્ધ સિવાય કોઈ પણ વિદ્વાન્ દુ ખ સાધન માનતો નથી

જે પાચ સ્કધો તે લોકોએ માન્યા છે તે પણ બહુ અપૂર્ણ છે, કારણ કે જો એવા એવા સ્કધો ગણવામા આવે તો અનેકાનેક ભેદો થઇ શકે છે

એ લોકો જેઓને તીર્થકરો અને લોકનાથો માને છે અને જે નાથોનો પણ નાથ અનાદિ પરમાત્માને નથી માનતા, તો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે એ તીર્થકરોએ કોની પાસેથી ઉપદેશ લીધો ? જો કહે કે સ્વય તેઓને ઉપદેશ પ્રાપ્ત થયો છે, તો એ કથન સભવિત નથી કારણ કે કારણ વિના કાર્ય થઇ શકતુ નથી અગર જો એ લોકોનુ સત્ય માનવામા આવે, તો આજ કાલ પણ એ લોકોમા અભ્યાસ કર્યા વિના, કશુ પણ સાભળ્યા વિના અને જ્ઞાનીઓનો સત્સગ કર્યા વિના જ્ઞાની કેમ થતા નથી ? જ્યારે આજ કાલ નથી થતા તો એવુ માનવુ સર્વથા નિર્મૂલ, યુકિત શૂન્ય અને સન્નિપાતી મનુષ્યના બરાડા સમાન છે

" શૂન્ય એજ એક જ તત્વ છે " જો એવો બૌધ્ધનો ઉપદેશ, ઉપદેશ હોય તો તો એ તદ્દન ખોટુ છે, કારણ કે વિદ્યમાન વસ્તુ શૂન્યરૂપ કદિ પણ થઇ શકતી નથી વસ્તુની પ્રલય દશામા વસ્તુ કારણ રૂપ થઈ જાય છે માટે એ બૌધ્ધનુ કથન મિથ્યા છે જો દ્રવ્યોપાર્જન દ્વારા પૂર્વોકત દ્વાદશાયતન પૂજા મોક્ષનુ સાધન હોય તો દશ પ્રાણ અને અગ્યારમા જીવાત્માની પૂજા કેમ ન કરવી ? જો ઇદ્રિયોની અને અત કરણની પૂજા પણ મોક્ષપ્રદ હોય તો એ બૌધ્ધ અને વિષયી માણસમા શો ભેદ રહયો ? જો એનાથી એ બૌધ્ધો નથી બચી શકતા તો પછી મુક્તિ પણ કયા રહી ? જ્યા એવી એવી વાતો છે ત્યા મુકિતનુ શુ કામ ? એ લોકોએ શી પોતાની અવિદ્યાની ઉન્નતિ કરી છે ? એનુ સાદૃશ્ય એના શિવાય બીજામા ઘટી શકતુ નથી નિર્ણય તો એજ લાગે છે, કે એ લોકોએ વેદ અને ઇશ્વર સાથે વિરોધ કર્યો, તેથી તેનુ તેઓને ફળ મળ્યુ છે પ્રથમ તો સર્વ સસારને દુ ખરૂપ ભાવનામા ગણવો અને પછી દ્વાદશાયતન પૂજા પણ લગાવી દીધી ! શુ એ લોકોની દ્વાદશાયતન પૂજા સાસારિક પદાર્થોની બ્હાર છે ! કે જે પૂજા મુકિતદાત્રી થઇ શકે કોઇ માણસ આખ મીચીને રત્નની શોધ કરવા મડી જાય તો શુ તેને રત્ન પ્રાપ્તિ થશે ? વેદ અને ઇશ્વર ન માનવાથી એ લોકોની એવી લીના થઈ છે હજી પણ જો એ લોકોને સુખની

આશા હોય તો વેદ અને ઇશ્વરનો આશ્રય કરી જન્મ સફળ કરે. " વિવેક વિલાસ " નામના ગ્રન્થમાં બૌદ્ધોનો મત આ પ્રમાણે લખ્યો છે —

बौद्धानां सुगतो देवो विश्व च क्षणभंगुरम् ।
आर्य्यसत्त्वाख्ययादत्त्वचतुष्टयमिदं क्रमात् ॥ १ ॥
दुःखमायतनं चैव ततः समुदयो मतः ।
मार्गश्चेत्यस्य च व्याख्या क्रमेण श्रूयतामतः ॥ २ ॥
दुःखसंसारिणस्कन्धास्ते च पञ्च प्रकीर्त्तिताः ।
विज्ञानं वेदनासंज्ञा संस्कारो रूपमेव च ॥ ३ ॥
पञ्चेन्द्रियाणि शब्दा वा विषयाः पञ्च मानसम् ।
धर्मायतनमेतानि द्वादशायतनानि तु ॥ ४ ॥
रागादीनां गणो यः स्यात्समुदेति नृणां हृदि ।
आत्मात्मीयस्वभावाख्यः स स्यात्समुदयः पुनः ॥ ५ ॥
क्षणिकाः सर्वसंस्कारा इति या वासना स्थिरा ।
स मार्ग इति विज्ञेयः स च मोक्षोऽभिधीयते ॥ ६ ॥
प्रत्यक्षानुमानं च प्रमाणं द्वितय तथा ।
चतुः प्रस्थानिका बौद्धाः ख्याता वैभाषिकादयः ॥ ७ ॥
अथो ज्ञानान्वितो वैभाषिकेण बहु मन्यते ।
सौत्रान्तिकेन प्रत्यक्षग्राह्योऽर्थो न बहिर्मतः ॥ ८ ॥
आकारसहिता बुद्धिर्योगाचारस्य संमता ।
केवलां संविदां स्वस्थां मन्यन्ते मध्यमाः पुनः ॥ ९ ॥
रागादि ज्ञानसन्तानवासनाच्छेदसम्भवा ।
चतुर्णामपि बौद्धानां मुक्तिरेषा प्रकीर्त्तिता ॥ १० ॥
कृत्तिः कमण्डलुर्मौण्ड्यं चीरं पूर्वाह्णभोजनम् ।
सघो रक्तांबरत्वं च शिश्रिये बौद्धभिक्षुभिः ॥ ११ ॥

બૌદ્ધોને સુગતદેવ અર્થાત્ ભગવાન્ બુદ્ધ પૂજનીય દેવ છે, સંસાર બધો ક્ષણભંગુર છે આર્ય પુરૂષ તથા આર્યા સ્ત્રી, તથા તત્ત્વોની આખ્યા, એ ચાર પદાર્થો બૌદ્ધોના મન્તવ્ય છે ૧

આ સસારને દુ ખનુ ઘર સમજવુ. ત્યાર બાદ સમુદય એટલે ઉન્નતિ થાય છે. એ (સમુદય) વ્યાખ્યા ક્રમથી સાભળો. ૨

સસારમા દુ ખ જ છે ઉપર કહેવામા આવેલા પાચ સ્કન્ધોને સમજો ૩

પાંચ ઇંદ્રિયો, પાચ તેના વિષયો, મન અને બુદ્ધિ (અ ત કરણ) એ બાર ધર્મના સ્થાન છે ૪

મનુષ્યના હૃદયમા જે રાગદ્વેષાદિ સમૂહ ઉત્પન્ન થાય છે તે સમુદય કહેવાય છે આત્મા, આત્મસબધી અને સ્વભાવ તે આખ્યા કહેવાય છે, તેનાથી સમુદય ઉત્પન્ન થાય છે ૫

બધા સસ્કારો ક્ષણિક છે, માત્ર વાસના સ્થિર રહે છે એ બૌધ્ધોનો માર્ગ છે, અને તે જ શૂન્યતત્ત્વ શૂન્યરૂપે થઇ જવુ તેનુ નામ મોક્ષ છે ૬

બૌધ્ધ લોકો પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એજ પ્રમાણ માને છે, એ લોકોમા ચાર ભેદો છે વૈભાષિક સૌત્રાન્તિક, યોગાચાર અને માધ્યમિક વૈભાષિક લોકો જ્ઞાનસ્થ અર્થોને માને છે, કારણ કે જે અર્થ જ્ઞાનસ્થ નથી, તેનુ અસ્તિત્વ જ સિધ્ધ પુરૂષો માનતા નથી અને સૌત્રાન્તિક લોકો પદાર્થોનુ આન્તર પ્રત્યક્ષ માને છે બાહ્ય પ્રત્યક્ષ નહિ

યોગાચાર લોકો આકાર સહિત વિજ્ઞાનયુકત બુધ્ધને માને છે અને માધ્યમિક લોકો કેવળ પોતામા પદાર્થોનુ જ્ઞાન માત્ર માને છે, પદાર્થોને માનતા નથી ૯

રાગાદિનો તથા જ્ઞાન આદિનો જે પ્રવાહ છે તેની વાસનાનો નાશ થયાથી મુક્તિ મળે છે એમ ચારે બૌધ્ધ લોકો માને છે ૧૦

મૃગ આદિનુ ચામડુ કમડળુ, મુડિત મસ્તક, વલ્કલ વસ્ત્ર, પૂર્વાહ્ણ એટલે નવ વાગ્યા પહેલા ભોજન કરવુ, એકાકી ન રહેવુ અને રક્ત વસ્ત્ર ધારણ કરવુ એ બૌધ્ધ સાધુઓનો વેષ છે ૧૧

(ઉત્તર) જો બૌધ્ધોનો સુગત બુદ્ધ જ દેવ છે તો એનો ગુરૂ કોણ હતો ? જો વિશ્વ ક્ષણભગુર હોય તો ચિરદૃષ્ટ પદાર્થનુ " આ તેજ છે " એનુ સ્મરણ ન થવુ જોઇએ કારણ જો ક્ષણભગુર હોય તો તેજ પદાર્થ રહી શકે નહિ, તો પછી સ્મરણ કોનુ થાય ? જો બૌધ્ધોનો ક્ષણિક વાદ જ હોય તો એનો મોક્ષ પણ ક્ષણિક જ હોવો જોઇએ જો જ્ઞાનસ્થ જડ દ્રવ્ય હોય તો જડ દ્રવ્યમા પણ જ્ઞાન હોવુ જોઇએ, અને તે ચલનાદિ ક્રિયા કોના ઉપર કરે છે ? જે બહાર દેખાય છે તે મિથ્યા કેમ થઇ શકે ? જો આકારની સાથે બુદ્ધિ હોય તો તે દૃશ્ય હોવી જોઇએ જો કેવળજ્ઞાન જ આત્મસ્થ હૃદયમા માનવામા આવે અને બાહ્ય પદાર્થોને કેવળ જ્ઞાન જ માનવામા આવે તો જ્ઞેય પદાર્થ સિવાય જ્ઞાન કેમ થઇ શકે ? અર્થાત્ વિષય વિના જ્ઞાન થઇ શકતુ નથી. જો વાસનોચ્છેદ જ મુક્તિ માનવામા

આવે તો સુષુપ્તિમા પણ મુક્તિ માનવી જોઇએ. એવી રીતે માનવુ એ વિદ્યા વિરૂધ્ધ હોવાથી તિરસ્કરણીય છે ઈત્યાદિ બૌધ્ધમતના મન્તવ્ય વિષયો સક્ષેપથી પ્રદર્શિત કરી આપ્યા છે બુધ્ધિમાન્ વિચારશીલ પુરૂષો એનુ અવલોકન કરી જાણી શકશે કે એ લોકોની કેવી વિદ્યા અને કેવો મત છે એને જૈન લોકો પણ માને છે

હવે જૈનમતનુ વર્ણન લખવામાં આવે છે

પ્રકરણ રત્નાકર ભા ૧ નયચક્રસારમા નીચે લખેલા વિષયો લખ્યા છે —

બૌધ્ધ લોકો સમય સમયમા નવીનપણાથી, (૧) આકાશ, (૨) કાલ, (૩) જીવ, (૪) પુર્ગલ એ ચાર દ્રવ્ય માને છે જૈન લોકો ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુર્ગલાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને કાળ એ ૭ દ્રવ્યો માને છે એમા કાળને અસ્તિકાય નથી માનતા કારણ કે કાલ ઐાપચારિક દ્રવ્ય છે વાસ્તવમા તે દ્રવ્ય નથી

ધર્માસ્તિકાય= ગતિપરિણામીપણાથી પરિણામ પામેલા જીવ અને પુર્ગલોની ગતિને રોકવામાં જે હેતુ છે તે ધર્માસ્તિકાય, તે અસખ્ય પ્રદેશપરિણામી છે અને વ્યાપક છે

અધર્માસ્તિકાય=સ્થિરતાથી પરિણામી થયેલા જીવ અને પુર્ગલની સ્થિતિને આશ્રય આપવામા જે હેતુ છે તે.

આકાશાસ્તિકાય= જે સર્વદ્રવ્યોનો આધાર છે, જેમા અવગાહન નિર્ગમ અને પ્રવેશ આદિ ક્રિયા કરનાર જીવ અને પુર્ગલોને અવગાહન આપવામા હેતુ છે, અને જે સર્વવ્યાપી છે તે.

પુર્દ્ગલાસ્તિકાય=જે કારણરૂપ સૂક્ષ્મ છે, નિત્ય છે, એકરસ છે, રસ, વર્ણ, ગધ અને સ્પર્શરૂપ કાર્યનુ લિગ (હેતુ) છે તથા જેનો પૂરણ થવા (પૂરવા) ને અને ગળવાનો સ્વભાવ છે, તે પુર્ગલાસ્તિકાય.

જીવાસ્તિકાય=જે ચેતન લક્ષણ, જ્ઞાનદર્શનમા ઉપયુક્ત, અનન્ત પર્યાયોવડે પરિણામી, કર્ત્તા અને ભોક્તા છે, તે જીવાસ્તિકાય છે.

કાલ= પૂર્વોક્ત પચાસ્તિકાયોના પરત્વ અને અપરત્વ, નવીનત્વ અને પ્રાચીનત્વમા હેતુ છે તથા પ્રસિધ્ધ વર્ત્તમાન પર્યાયો સાથે જોડાયલો છે તે કાળ કહેવાય છે.

સમીક્ષક-ઉત્તર-બૌધ્ધોએ જે ચાર દ્રવ્યો પ્રતિસમય નવીન નવીન માન્યા છે તે ખોટા છે, કારણ કે આકાશ, કાળ, જીવ અને પરમાણુ એ નવા અથવા જુના કદિપણ થઇ શકતા નથી, કારણ કે તે અનાદિ અને કારણરૂપ હોવાથી અવિનાશી છે એમા નવીનતા અને પુરાણતા કેમ ઘટી શકે ?

જૈનોનું માનવુ પણ ઠીક નથી કારણ કે ધર્મ અને અધર્મ એ દ્રવ્ય નથી, કિન્તુ ગુણ છે. એ બન્ને જીવાસ્તિકાયમા આવી જાય છે, માટે જો

આકાશ, પરમાણુ, જીવ અને કાળ એ ચાર જ માયા હોત તો ઠીક થાત. વૈશેષિક શાસ્ત્રમા જે નવ દ્રવ્યો માન્યા છે તે જ ઠીક છે કારણ કે પૃથિવ્યાદિ પાચ તત્ત્વો, તથા કાળ, દિશા, આત્મા અને મન એ નવ દ્રવ્યો નિર્ણીત છે. એક જીવને ચેતન માની ઇશ્વરને ન માનવો એ જૈન બૌદ્ધોનો મિથ્યા પક્ષપાત છે

હવે બૌદ્ધ અને જૈન લોકો જે સપ્તભગી અને સ્યાદ્વાદ માને છે, તે આ પ્રમાણે છે —

सन् घटः= એ પ્રથમ ભગ છે કારણ કે ઘટ પોતાની વર્ત્તમાનતાથી યુક્ત છે, અર્થાત્ “ ઘડો છે ” એ વાક્યે અભાવનો વિરોધ કર્યો છે.

असन् घट = “ ઘડો નથી ” એ બીજો ભગ છે, કારણ કે પ્રથમ ઘડાના ભાવથી આ ઘડાનો અસદ્ભાવ છે.

सन्नसन्न घट = આ ઘડો છે પણ પટ નથી, કારણ કે એ બન્નેથી પૃથક્ થઈ ગયો છે, માટે તૃતીય ભગ છે

घटोऽघटः= એ ચોથો ભગ છે-અર્થાત્ જેમ अघट पट' બીજા પટના અભાવની અપેક્ષાએ ઘટ અઘટ કહેવાય છે યુગપત્ અર્થાત્ એક સાથ તેની ઘટ અને અઘટ એવી બે સજ્ઞા છે

પાચમો ભગ આ પ્રમાણે છે કે-ઘટને પટ કહેવો અયોગ્ય છે અર્થાત્ એમાં ઘટત્ત્વ વક્તવ્ય છે, અને પટત્ત્વ અવક્તવ્ય છે.

છઠ્ઠો ભગ આ પ્રમાણે છે કે જે ઘટ નથી તે કહેવાને યોગ્ય પણ નથી, અને તે છે, અને કહેવાને યોગ્ય પણ છે

સાતમો ભગ આ પ્રમાણે છે કે જે કહેવાને ઇષ્ટ હોય પરન્તુ તે નથી, અને કહેવાને યોગ્ય પણ ઘટ નથી.

એ પ્રમાણે સપ્તભગ કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે —

स्यादस्ति जीवोऽयं प्रथमो भगः ॥ १ ॥ स्यान्नास्ति जीवो द्वितयो भंगः ॥ २ ॥ स्यादवक्तव्यो जीवस्तृतीयो भगः ॥ ३ ॥ स्यादस्ति नास्ति नास्तिरूपो जीवश्चतुर्थो भंगः ॥ ४ ॥ स्यादस्ति अवक्तव्यो जीवः पंचमो भंगः ॥ ५ ॥ स्यान्नास्ति अवक्तव्यो जीवः षष्टो भगः ॥ ६ ॥ स्यादस्ति नास्ति अवक्तव्यो जीव इति सप्तमो भगः ॥ ७ ॥

અર્થાત્ “ છે જીવ ” જો એવુ કથન હોય તો જીવના વિરોધી જડ પદાર્થોનો જીવમાં અભાવ સિદ્ધ થાય છે, તે પ્રથમ ભગ કહેવાય છે.

" નથી જીવ " જડ પદાર્થોમા એવુ કથન થાય છે, એ બીજો ભગ કહેવાય છે.

" જીવ કહેવા યોગ્ય નથી " એ ત્રીજો ભગ કહેવાય છે.

" જ્યારે જીવ શરીર ધારણ કરે છે ત્યારે પ્રસિદ્ધ હોય છે, અને જ્યારે શરીર ધારણ નથી કરતો ત્યારે અપ્રસિદ્ધ હોય છે " એ ચોથો ભગ કહેવાય છે

" જીવ છે પણ કહેવા યોગ્ય નથી " એ પાચમો ભગ કહેવાય છે

" જીવ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કહેવામા નથી આવતો, માટે તે ચક્ષુપ્રત્યક્ષ નથી " જે એ વ્યવહાર છે તે છઠ્ઠો ભગ કહેવાય છે

" એક જ સમયમા અનુમાન પ્રમાણથી જીવનુ અસ્તિત્વ તે જ સમયમા અદૃશ્યપણાથી અનસ્તિત્વ તથા જીવ એકરૂપ ન હોય, ક્ષણ ક્ષણમા પરિણામી થતો રહે છે, માટે અસ્તિ નાસ્તિ વ્યવહાર થતો નથી તેમ નાસ્તિ અસ્તિ વ્યવહાર પણ થતો નથી " એ સાતમો ભંગ કહેવાય છે

એ પ્રમાણે નિત્યત્ત્વ સપ્તભગી, અનિત્યત્ત્વ સપ્તભગી, સામાન્ય ધર્મમા, વિશેષ ધર્મમા, ગુણમા અને પર્યાયમા ઇત્યાદિ પ્રત્યેકમા સપ્તભગી થાય છે દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને પર્યાયો અનત હોવાથી સપ્તભગી પણ અનત થાય છે એ પ્રમાણે બૌધ્ધ તથા જૈનોનો " સ્યાદ્વાદ " તથા " સપ્તભગી ન્યાય " કહેવાય છે.

સમીક્ષકઃ—

ઉપરનુ બધુ કહેવુ અન્યોઽન્યાભાવમા, સાધર્મ્યમા અને વૈધર્મ્યમા ચરિતાર્થ થાય છે એવુ સરલ પ્રકરણ છોડી કઠણ જાળ બાધવી એ અજ્ઞાનીઓને ફસાવવાને માટે હોય છે

જુઓ ! જીવનો અજીવમા અને અજીવનો જીવમા અભાવ રહે છે જીવમા અને જડત્વમા વર્ત્તમાનત્વરૂપ ધર્મ સાધર્મ્ય છે તથા ચેતનમા જડત્ત્વ અને જડમા ચેતનત્વ ન હોવાથી બન્નેમા અન્યોન્ય નિરૂપિત વૈધર્મ્ય છે. અર્થાત્ જીવમા ચેતનત્ત્વ (अस्ति) છે, અને જડત્વ (नास्ति) નથી એજ પ્રમાણે જડમા જડત્વ છે અને ચેતનત્ત નથી, માટે ગુણ કર્મ અને સ્વભાવના સમાનધર્મનો અને વિરૂધ્ધધર્મનો વિચાર કરવાથી એ લોકોનો સપ્તભગીન્યાય અને સ્યાદ્વાદ સહજતાથી સમજમા આવી જાય છે, તો પછી આટલો બધો પ્રપચ વધારવો એ શા કામનો છે ? એમા બૌધ્ધ અને જૈનોનો એકમત છે જૈન અને બૌધ્ધનો પૃથગ્ભાવ હોવામા થોડો જ ભેદ છે

હવે આગળ કેવળ જૈનમતના વિષયમા જ લખવામા આવે છે

चिदचिद्द्वे परे तत्त्वे विवेकस्तद्विवेचनम् ।
उपादेयमुपादेयं हेय हेयं च कुर्वतः ॥ १ ॥
हेयं हि कर्तृरागादि तत् कार्य्यमविवेकिनः ।
उपादेयं पर ज्योतिरुपयोगैकलक्षणम् ॥ २ ॥

જૈન લોકો " ચિત્ અને અચિત્ " અર્થાત્ ચેતન અને જડ એવા બે જ પદાર્થો મુખ્ય માને છે, એ બન્નેનુ જે વિવેચન છે તેનુ જ નામ વિવેક છે. ગ્રહણ કરવા યોગ્યનુ ગ્રહણ, અને ત્યાગ કરવા યોગ્યનુ ત્યજન (ત્યાગ) જે કરે છે તે વિવેકી કહેવાય છે. ૧

જગતનો કર્ત્તા, રાગાદિ તથા ઇશ્વરે જગત્ બનાવ્યુ છે એવો જે અવિવેકી મત છે તેનો ત્યાગ કરવો, અને યોગગમ્ય પરમજ્યોતિ સ્વરૂપ જે જીવ છે તેનુ ગ્રહણ કરવુ એ ઉત્તમ છે. ૨

અર્થાત્ એ લોકો જીવ સિવાય બીજો કોઇ ચેતન પદાર્થ માનતા નથી. અનાદિ સિદ્ધ કોઈ ઇશ્વર નથી, એવુ બૌદ્ધ તથા જૈનો માને છે.

રાજા શિવપ્રસાદજી " ઇતિહાસતિમિરનાશક " નામના ગ્રન્થમા લખે છે " એના બે નામ છે. એક જૈન અને બીજુ બૌદ્ધ એ બન્ને શબ્દ પર્યાયવાચી છે પરન્તુ બૌદ્ધોમા વામમાર્ગી મદ્યમાંસાહારી છે, માટે જૈનોને તેની સાથે વિરોધ થયો પરંતુ જે મહાવીર અને ગૌતમ ગણધર થયા છે એનુ નામ બૌદ્ધોએ બુદ્ધ રાખ્યુ છે, વળી જૈનોએ ગણધર અને જિનવર રાખ્યુ. જેની પરંપરા જૈનમત છે, " અને તે રાજા શિવપ્રસાદે પોતાના " ઇતિહાસતિમિરનાશક " નામના ગ્રન્થના ત્રીજા ખંડમા લખ્યુ છે કે સ્વામી શંકરાચાર્ય પહેલા જિન થયા, બધા મળી લગભગ એક હજાર થયા છે આખા ભારતવર્ષમા જૈન અને બૌદ્ધમત ફેલાયો હતો.

એના ઉપર નોટ— બૌદ્ધ કહેવાથી અમારો આશય એ મતની સાથે છે કે જે, મહાવીરના ગણધર ગૌતમસ્વામીના સમયથી લઈ શંકરસ્વામીના સમય પર્યંત, આખા ભારતમા (વેદવિરૂદ્ધ) ફેલાઇ રહ્યો હતો. એ મતનો સ્વીકાર અશોક અને સમ્પ્રતિ રાજાએ કર્યો હતો એથી (બૌદ્ધથી) જૈન કોઇ પ્રકારથી બહાર નીકળી શકે તેમ નથી જિનથી જે નીકળ્યા તે જૈન કહેવાયા, અને બુદ્ધથી જે નીકળ્યા તે બૌદ્ધ કહેવાયા બન્ને શબ્દ પર્યાયવાચી છે. કોષમા બન્ને શબ્દનો એક જ અર્થ લખ્યો છે. ગૌતમને બન્ને મતવાળા માને છે

" वर्नो, दीपवशी " ઇત્યાદિ પ્રાચીન બૌદ્ધ ગ્રન્થોમા શાક્યમુનિ ગૌતમ બુદ્ધને બહુધા મહાવીરના જ નામથી લખ્યા છે એ સમયમા એનો જ મત રહ્યો હશે. અમે જે જૈન નહિ લખી ગૌતમના મતવાળાઓને બૌદ્ધ લખ્યા છે, એનુ પ્રયોજન માત્ર આટલુ જ છે કે એઓને બીજા દેશવાળાઓએ બૌદ્ધ નામથી જ લખ્યા છે તેજ પ્રમાણે અમરકોષમા લખ્યુ છે —

सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः ।
समन्तभद्रो भगवान्मारजिल्लोकजिज्जिनः ॥ १ ॥
षडभिज्ञो दशवलोऽद्वयवादी विनायकः ।
मुनीन्द्रः श्रीघनः शास्ता मुनिः शाक्यमुनिस्तु नः ॥ २ ॥

स शाक्यसिंहः सर्वार्थः सिद्धश्शौद्धोदनिश्च सः ।
गौतमश्चार्कबन्धुश्च मायादेवी सुतश्च सः ॥ ३ ॥
अमरकोश कां० १ । वर्ग १ । श्लोक ८, ९, १० ॥

હવે જુઓ કે બુધ્ધ અને જૈન તથા બૌધ્ધ અને જૈન એ એક નામ છે કે નહિ ? શુ અમરસિહે પણ બુધ્ધ અને જિન એક લખવામા ભૂલ કરી ? જે અવિદ્વાન્ જૈન છે તેઓ તો નથી પોતાનુ જાણતા, તેમ નથી બીજાઓનુ જાણતા, કેવળ હઠને લઇને જ બબડ્યા કરે છે, પરતુ જેઓ જૈનમા વિદ્વાન્ છે તેઓ બધા જાણે છે કે " બુધ્ધ અને જિન તથા બૌધ્ધ અને જૈનપર્યાયવાચી છે " એમાં કશો સદેહ નથી

જૈન લોકો કહે છે કે જીવ એજ પરમેશ્વર થઇ જાય છે તે લોકો પોતાના તીર્થકરોને જે કેવલી મુક્તિપ્રાપ્ત તથા પરમેશ્વર માને છે, અનાદિપરમેશ્વર કોઇ નથી માનતા સર્વજ્ઞ, વીતરાગ, અર્હન્, કેવલી, તીર્થકર અને જિન એ છ નાસ્તિકોના દેવતાઓના નામ છે ચદ્રસૂરિએ આદિદેવનુ સ્વરૂપ " આપ્તનિશ્ચયાલકાર " નામ ગ્રન્થમા લખ્યુ છે કે—

सर्वज्ञो वीतरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः ।
यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥ १ ॥

તેવી જ રીતે " તૈતાતિતો " એ પણ લખ્યુ છે—

सर्वज्ञो दृश्यते तावन्नेदानीमस्मदादिभिः ।
दृष्टो न चैकदेशोऽस्ति लिङ्गं वा योऽनुमापयेत् ॥ २ ॥
न चागमविधिः कश्चिन्नित्यसर्वज्ञ बोधकः ।
न च तत्रार्थवादानां तात्पर्यमपि कल्पते ॥ ३ ॥
न चान्यार्थप्रधानैस्तैस्तदस्तित्वं विधीयते ।
न चानुवादितु शक्यः पूर्वमन्यैरबोधितः ॥ ४ ॥

જે રાગાદિ દોષોથી રહિત છે, ત્રૈલોક્યમા પૂજનીય છે, યથાર્થ પદાર્થોને સમજાવનાર છે, સર્વજ્ઞ છે, તે અર્હન્દેવ પરમેશ્વર છે ૧

આજકાલ અમે સર્વજ્ઞ કોઇ પરમાત્મા દેખતા નથી, માટે સર્વજ્ઞ અનાદિ પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ નથી જ્યારે પ્રત્યક્ષપ્રમાણ પરમાત્માનુ સાધક નથી, તો અનુમાન તો ક્યાથી જ હોય ! કારણ કે એકદેશનુ પ્રત્યક્ષ થયા સિવાય અનુમાન થઈ શકતુ નથી ૨

જ્યારે પ્રત્યક્ષ અને અનુમાનપ્રમાણ પરમેશ્વર સાધક નથી, તો પછી આગળ એટલે નિત્ય અનાદિ સર્વજ્ઞ પરમાત્માનું બોધક શબ્દપ્રમાણ પણ નથી. જ્યારે ત્રણે પ્રમાણો ઇશિસા-

ધક થતા નથી, તોપછી અર્થવાદ એટલે સ્તુતિ, નિંદા પરકૃતિ (અન્યદીય ચરિત્રનુ વર્ણન અને પુરાકલ્પ અર્થાત્ ઇતિહાસ પણ ઇશ્વિર સાધનમા ઘટી શકતા નથી. ૩

અન્યાર્થ પ્રધાન એટલે બહુવ્રીહિ સમાસની માફક પરોક્ષ પરમાત્માની સિદ્ધિનું વિધાન પણ બની શકતુ નથી, પુન અન્ય ઉપદેષ્ટાઓએ અબોધિત ઇશ્વરનો અનુવાદ પણ થઇ શકતો નથી. ૪.

ઉપરોકત પક્ષનુ પ્રત્યાખ્યાન એટલે ખડન—

જો અનાદિ ઇશ્વર ન હોત તો અર્હત્ દેવના માતા પિતા આદિના શરીરના સાચા કોણ બનાવત ? સયોજક સિવાય યથાયોગ્ય સર્વાવયવ સપન્ન, યથોચિત કાર્ય કરવામા ઉપયુકત શરીર બની શકતુ નથી જે પદાર્થોથી શરીર બન્યુ છે તે પદાર્થો જડ હોવાથી આવી ઉત્તમ રચનાવાળુ શરીર આપોઆપ બની શકતુ નથી કારણ કે એ પદાર્થોમા યથાયોગ્ય બનવાનુ જ્ઞાન નથી. જે પ્રથમ રાગાદિ દોષો સાથે સંબધ હોય છે અને પછી તે દોષોથી રહિત થઇ મુક્ત થયો છે તે કારણ નષ્ટ થવાથી તેની મુકિત છૂટી જશે–કારણ અનિત્ય હોવાથી કાર્યરૂપ મુકિત પણ અનિત્ય થઇ જશે, જે અલ્પ અને અલ્પજ્ઞ છે તે સર્વવ્યાપક અને સર્વજ્ઞ કદિ પણ બની શકતો નથી જીવ સ્વરૂપથીજ એકદેશી અને પરિમિત ગુણ કર્મ સ્વભાવવાળો હોય છે. તે સર્વવિદ્યામા સર્વથા યથાર્થ વકતા થઇ શકતો નથી માટે તમારો તીર્થંકર પરમેશ્વર નથી

શુ તમે પ્રત્યક્ષ પદાર્થોનેજ માનો છો, અપ્રત્યક્ષને નહિ ? જેમ કાનથી રૂપનુ અને આખથી શબ્દનું ગ્રહણ નથી થતુ તેમજ અનાદિ પરમેશ્વરને જોવાનુ સાધન આખ નથી કિંતુ શુદ્ધાત કરણ, વિદ્યા અને યોગાભ્યાસથી પવિત્ર થયેલો આત્મા જ પરમાત્માનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી શકે છે જેમ વિદ્યાભ્યાસ કર્યા સિવાય વિદ્યાના પ્રયોજનો મેળવી શકાતા નથી, તેમ યોગાભ્યાસ અને વિજ્ઞાન સિવાય પરમાત્મા મળી શકતો નથી. જેમ ભૂમિના રૂપાદિ ગુણો જોઈ તે ગુણની સાથે અવ્યવહિત સંબધ રાખનારી પૃથિવીનુ પ્રત્યક્ષ થાય છે, તેવીજ રીતે પરમાત્માનુ પણ સૃષ્ટિય રચનાવિશેષરૂપ હેતુને જોઇ પરમાત્માનુ જ્ઞાન થાય છે. પાપાચરણ વખતે મનમા જે ભય, શકા અને લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે તે પરમાત્મા તરફથી થાય છે એ પ્રમાણે અનુમાન હોવામાં શો સદેહ છે ૨

પરમાત્માનું પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન હોવાથી આગમપ્રમાણ પણ નિત્ય, અનાદિ, સર્વજ્ઞ ઇશ્વરનુ બોધક છે. માટે ઇશ્વરમા શબ્દ પ્રમાણ પણ ઘટી શકે છે, જ્યારે ત્રણ પ્રમાણથી જીવ ઇશ્વરને જાણી શકે છે, તો પછી અર્થવાદ એટલે પરમેશ્વરના ગુણોની પ્રશસા કરવી તે પણ યથાર્થ ઘટે છે કારણ કે જે નિત્ય છે તેના ગુણ કર્મ અને સ્વભાવ પણ નિત્ય હોય છે–એની પ્રશસા કરવામા કોઇ પણ દોષ નથી, ૩

જેમ મનુષ્યોમા જોવામા આવે છે કે કર્ત્તા સિવાય કોઈ પણ કાર્ય બનતું નથી, તો પછી આ જગતરૂપ મહત્કાર્ય, કર્ત્તા વિના થઇ જાય એ તદ્દન અસભવિત છે. જો એ પ્રમાણે છે, તો

પછી ઇશ્વર હોવામાં મૂઢને પણ સંદેહ ન થવો જોઇએ જ્યારે પરમાત્માને સમજાવનાર પાસેથી ઇશ્વર તત્વ સમજવામા આવશે ત્યારે અનુવાદ પણ સુસાધ્ય થઇ જશે. ૪

માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોદ્વારા જૈનો જે ઇશ્વરનુ ખડન કરે છે તે વ્યવહાર અનુચિત છે.

પ્રશ્ન—

अनादेरागमस्यार्थो न च सर्वज्ञ आदिमान् ।
कृत्रिमेण त्वसत्येन स कथं प्रतिपाद्यते ॥ १ ॥
अथ तद्वचनेनैव सर्वज्ञोऽन्यैः प्रतीयते ।
प्रकल्पेत कथं सिद्धिरन्योऽन्याश्रययोस्तयोः ॥ २ ॥
सर्वज्ञोक्ततया वाक्यं सत्यं तेन तदस्तिता ।
कथ तदुभयं सिध्येत् सिद्धमूलान्तरादृते ॥ ॥ ३ ॥

અનાદિ આગમ (શાસ્ત્ર) નો અર્થ આદિમાન્ નથી, અને સર્વજ્ઞ આદિમાન્ છે, અને જો શાસ્ત્રને આદિમાન્ માનો તો કૃત્રિમ અને અસત્ય શાસ્ત્રથી સર્વજ્ઞ કેમ જાણી શકાય ? ૧

જો સર્વજ્ઞના વચનથી જ સર્વજ્ઞની સર્વજ્ઞતા સિધ્ધ થતી હોય, તો અન્યોન્યાશ્રય દોષ આવે છે, કેમકે અનાદિ ઇશ્વરથી અનાદિ શાસ્ત્રની સિદ્ધિ અને અનાદિ શાસ્ત્રથી અનાદિ ઇશ્વરની સિધ્ધિ ૨

સર્વજ્ઞના વાકયથી વેદ વાકયની સત્યતા અને વેદ વાકયથી સર્વજ્ઞના વાકયની સત્યતા કરો છો તે કેમ બની શકે ? માટે તે શાસ્ત્ર અને પરમેશ્વરની સિદ્ધિને માટે કોઇ તૃતીય પ્રમાણની જરૂર છે. જો તૃતીય પ્રમાણ સ્વીકૃત કરશો તો તેની સત્યતાને માટે ચતુર્થ પ્રમાણની આવશ્યકતા પડશે અને પાછી તેની સત્યતાને માટે પ્રમાણાન્તરની અન્વેષણા કરવી પડશે. એ પ્રમાણે અનવસ્થા દોષ આવશે.

ઉત્તર—અમે પરમેશ્વરને તથા પરમેશ્વરના ગુણ કર્મ સ્વભાવને અનાદિ માનીએ છીએ. અનાદિ નિત્ય પદાર્થોમા અન્યોન્યાશ્રય દોષ આવી શકતો નથી જેમ કાર્યથી કારણનો અને કારણથી કાર્યનો બોધ થાય છે, તથા કાર્યમા કારણનો સ્વભાવ (અર્થાત્ કારણત્વ નિરૂપિત કાર્યમા કાર્યતા) અને કારણમા કાર્યનો સ્વભાવ (અર્થાત્ કાર્યત્વનિરૂપિત કારણમા કારણતા) નિત્ય છે, તેવીજ રીતે પરમેશ્વર અને પરમેશ્વરના અનન્ત વિદ્યાદિ ગુણ નિત્ય હોવાથી ઇશ્વર પ્રણીત વેદમા અનવસ્થા દોષ આવતો નથી અને તમે જે તીર્થંકરોને પરમેશ્વર માનો છો, તે કદિ પણ ઘટી શકતુ નથી નો તેઓ તપશ્ચર્યા, જ્ઞાન (ઇશ્વર થઇ શકે તેવા) અને મુક્તિ કેવી રીતે મેળવી શકે ?

સંયોગનો આદિ અવશ્ય હોય છે કારણ કે વિયોગ વિના સંયોગ બની શકતો નથી(અર્થાત્ વિયોગ પૂર્વક સંયોગ હોય છે) માટે સૃષ્ટિનો કર્ત્તા અનાદિ પરમાત્મા છે એમ માનો.

જુઓ ! કોઈ ગમે તેટલો સિદ્ધ હોય તોપણ શરીર આદિની રચના સંપૂર્ણતયા જાણી શકતો નથી. જ્યારે સિદ્ધ જીવ સુષુપ્તિ દશામાં આવે છે ત્યારે તેને જરા પણ જ્ઞાન રહેતુ નથી. અને જ્યારે જીવ દુખી થાય છે ત્યારે તેનું જ્ઞાન ઓછુ થઈ જાય છે માટે એવા પરિચ્છિન્ન (સસીમ) સામર્થ્યવાળા તથા એક દેશસ્થ જીવ વિશેષને ઈશ્વર માનવો એ ભ્રાન્તબુદ્ધિવાળા જૈનો સિવાય બીજા કોઇ માની શકે નહિ

જો તમે કહો કે તીર્થંકરો પોતાના માતા પિતાથી ઉત્પન્ન થયા હતા, તો અમારો આ પ્રશ્ન છે કે તેના માતા પિતા કોનાથી ઉત્પન્ન થયા–વળી તેના પણ કોનાથી થયા ? એ પ્રમાણે તમારા માનવામા અનવસ્થા દોષ આવશે.

આસ્તિક અને નાસ્તિકનો સંવાદ

હવે અહીંઆ પ્રકરણરત્નાકરના બીજા ભાગમાથી આસ્તિક અને નાસ્તિકના સંવાદના પ્રશ્નોત્તરો લખવામા આવે છે ઉક્ત પ્રકરણરત્નાકર ગ્રન્થ, વિદ્વાન્ જૈન સદ્ગૃહસ્થોએ પ્રમાણિક સમજી મુબઇમા છપાવ્યો છે.

નાસ્તિક–ઇશ્વરની ઇચ્છાથી કશુ થતુ નથી, જે કઇ થાય છે તે કર્મથી જ થાય છે.

આસ્તિક–જો બધુ કર્મથી જ થાય છે તો કર્મ કોનાથી થાય છે ! જો કહો કે જીવ આદિથી થાય છે, તો જીવ જે શ્રોત્રાદિ સાધનભૂત ઇન્દ્રિયોથી કર્મ કરે છે તે સાધનો કોનાથી થયા ? જો કહો કે અનાદિ કાળથી અને સ્વભાવથી થાય છે તો અનાદિનુ છૂટવુ અસંભવ[1] છે એથી તમારા મતમા મુક્તિનો અભાવ થશે જો કહો કે પ્રાગભાવની માફક અનાદિ સાન્ત છે તો યત્ન કર્યા સિવાય બધાના કર્મો નિવૃત્ત થવા જોઇએ[2] જો કર્મનું ફળ આપનાર ઇશ્વર ન હોય તો પાપનુ દુખરૂપ ફળ જીવાત્મા સ્વેચ્છાથી કદિ પણ ભોગવે નહિ જેમ ચોર ચોરીનુ દુખરૂપ ફળ પોતાની ઇચ્છાથી નથી ભોગવતો પણ રાજવ્યવસ્થાને આધીન થઈ ભોગવે છે અર્થાત્ પાપ પુણ્યનુ ફળ જીવાત્માને ઇશ્વર આપે છે જો એમ ન હોય તો કર્મનો સંકર થઇ જાય. બીજા કર્મો બીજાને ભોગવવા પડે.

નાસ્તિક–ઇશ્વર અક્રિય (ક્રિયા વગરનો) છે. કારણ કે જો ઇશ્વર કર્મ કરતો હોય તો કર્મના ફળ પણ તેને ભોગવવા પડે, માટે જેમ અમે કેવલી (અર્થાત્ જેણે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે એવા જીવો) ને અક્રિય માનીએ છીએ તેમ તમે પણ માનો.

---

૧ અર્થાત્ અનાદિ ઇન્દ્રિયો અને શરીરનો નાશ ન થવો જોઇએ

૨ પ્રાગભાવની નિવૃત્તિ જેમ અયત્ન સિદ્ધ છે તેમ (અનુવાદક)

આસ્તિક-ઇશ્વર અક્રિય નથી પણ સક્રિય છે, જ્યારે ઇશ્વર ચેતન છે તો પછી કર્ત્તા કેમ ન હોય ? અને જે કર્ત્તા હોય છે તે ક્રિયાશૂન્ય હોઇ શકતો નથી. જેમ તમે લોકો કૃત્રિમ " એટલે અમુક વખતે બનેલ તીર્થંકર કે જે અમુક વખતે સાધારણ જીવ હતો " તેને ઇશ્વર માનો છો એવા પ્રકારના ઇશ્વરને કોઇપણ વિદ્વાન્‌ગણ માનતો નથી, કારણ કે જો કોઇ પણ નિમિત્તથી બનેલો ઇશ્વર માનવામા આવે તો અનિત્ય થઇ જાય છે, અને પરાધીન પણ થઈ જાય, કારણ કે ઇશ્વર થઇ ગયો તો પછી નિમિત્ત નષ્ટ થવાથી પાછો જીવ થઈ જશે કારણ કે જીવ જીવત્ત્વરૂપ સ્વભાવને કદિ પણ છોડી શકતો નથી અનન્તકાળથી જીવ છે અને અનન્ત કાળ સુધી જીવ રહેશે, માટે અનાદિ સ્વત સિધ્ધ ઇશ્વર માનવો એજ યોગ્ય છે,

જુઓ ! જેમ જીવ વર્ત્તમાન સમયમા પાપ પુણ્ય કરે છે અને સુખ દુ ખ ભોગવે છે, તેમ ઇશ્વર કદિ પણ કરતો નથી. જો ઇશ્વર ક્રિયાવાન્ ન હોય તો આ જગત્ કેવી રીતે બની શકે ? જો કર્મને પ્રાગભાવની પેઠે અનાદિ માનતા હો તે સમવાય સંબધથી કદિ પણ રહી શકશે નહિ, અને જે સમવાય સબધથી નથી તે સંયોગજ હોઇ અનિત્ય હોય છે જો તમે મુકિતમા ક્રિયા જ ન માનતા હો તો એક પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે તમે મુકત જીવને જ્ઞાનવાળા માનો છો કે નહિ ? જો કહો કે જ્ઞાનવાળા માનીએ છીએ, તો અન્ત ક્રિયાવાળા થઇ મુકિતમા જીવો પાષાણ જેવા જડ હોય છે ? કે જેથી એક ઠેકાણે પડયા રહી કશી પણ ક્રિયા નથી કરતા ? જો એ પ્રમાણે માનતા હો તો એ મુકિત શાની થઇ-એક જાતનો અધકાર અને બધન થઇ ગયુ !

નાસ્તિક-ઇશ્વર વ્યાપક નથી, કારણ કે જો વ્યાપક હોય તો બધી વસ્તુ ચેતન થઇ જવી જોઇએ તથા જો ઇશ્વર વ્યાપક હોય તો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈસ્ય અને શૂદ્રોની ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ વ્યવસ્થા કેમ થઇ શકે ? કારણ કે સર્વમા ઇસ્વર એક રસ છે, તો પછી લઘુતા અને મહત્તા ન હોવી જોઇએ.

આસ્તિક-વ્યાપક અને વ્યાપ્ય એક હોતા નથી, પણ વ્યાપ્ય એક દેશી હોય છે અને વ્યાપક સર્વ દેશી હોય છે જેમ આકાશ વ્યાપક છે અને ભૂગોળ, ઘટ પટાદિ વ્યાપ્ય એટલે એક દેશમા રહેનારા છે, તોપણ જેમ પૃથિવી આકાશ નથી તેમ જગત્ ઇશ્વર નથી જેમ ઘટપટાદિ આકાશ હોવા છતા ઘટ પટાદિ આકાશ નથી, તેમ જ પરમેશ્વરરૂપ ચેતન બધામા હોવા છતા બધુ ચેતન થઇ શકતુ નથી જેમ વિદ્વાન્ અને અવિદ્વાન્ ધર્માત્મા અને અધર્માત્મા સરખા નથી, તેમ જડ ચેતન એક નથી. વિદ્યાદિ સદ્‌ગુણ, સત્ય ભાષણ, સત્કર્મ, સુશીલતા, સુસ્વભાવ આદિની ન્યૂનતા અને અધિકતા હોવાથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈસ્ય, શૂદ્ર અને અન્ત્યજ આદિ ન્હાના મ્હોટા માનવામા આવે છે. એ વર્ણોની વ્યાખ્યા ચતુર્થ સમુલ્લાસમાં લખી આપી છે માટે ત્યા જોઇ લેવી.

નાસ્તિક—જો ઇશ્વરની રચનાથી સૃષ્ટિ બનતી હોય તો માતા પિતાનુ શું કામ ?

આસ્તિક—ઐશ્વરી સૃષ્ટિનો કર્ત્તા ઇશ્વર છે જૈવી (જીવની) સૃષ્ટિનો કર્ત્તા ઇશ્વર નથી. જીવોના કર્ત્તવ્ય કર્મો છે એનો કર્ત્તા ઇશ્વર નથી, પણ જીવ જ છે. જેમ વૃક્ષ, ફળ, ઓષધી અને અન્નાદિ પદાર્થો ઇશ્વરે બનાવ્યા છે માટે તે ઐશ્વરી સૃષ્ટિ છે. અને મનુષ્ય તે અન્નાદિ પદાર્થોને લઇ દળે છે, ખાંડે છે, અને રોટલી આદિ પદાર્થો બનાવે છે અને પછી ખાય છે એ બધી જૈવી (જીવની) સૃષ્ટિ છે, જો દળવુ, ખાંડવુ, આદિ મનુષ્યો ન કરે તો શુ તે કામો તેને બદલે ઇશ્વર કરી આપશે ? માટે જૈવી સૃષ્ટિ જીવ જ કરે છે, અને જો જૈવી સૃષ્ટિ જીવ ન કરે તો જીવનુ જીવન કદિ પણ બની શકે નહિ સૃષ્ટિની આદિમા જીવના શરીરો અને શરીરના સાચાદિ બનવા એ ઇશ્વર આધીન હતા અને પછી એનાથી પુત્ર આદિની ઉત્પત્તિ કરવી એ જીવનુ કર્ત્તવ્ય હોય છે.

નાસ્તિક-જો પરમાત્મા શાસ્વત, અનાદિ, ચિદાનદ સ્વરૂપ છે, તો પછી તેને જગત્‌ના પ્રપચમા અને સુખ દુ ખમા પડવાની શી જરૂર પડી ? આનંદનો ત્યાગ કરી દુ ખનું ગ્રહણ કરવું એ કોઇ સાધારણ માણસ પણ નથી કરતો, પછી ઇશ્વરે શામાટે એમ કર્યું ?

આસ્તિક-પરમાત્મા કોઇ પણ પ્રપંચ અથવા દુ ખમા પડતો નથી, તથા આનદનો પણ ત્યાગ કરતો નથી પ્રપચ અને દુ ખમા પડવું એ એક દેશીનું કામ છે, સર્વ-દેશીનુ નહિ પરમાત્મા કે જે અનાદિ, ચિદાનદ, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તે જો જગત્ ન બનાવે તો બીજો કોણુ બનાવી શકે ? જગત્ બનાવવાનુ સામર્થ્ય જીવમા નથી, તેમ જડમા પણ સ્વય બનવાની શકિત નથી. માટે પરમાત્મા જ જગત્‌ને બનાવે છે અને હમેશા આનદમા રહે છે જેમ પરમાત્મા પરમાણુઓથી સૃષ્ટિ બનાવે છે, તેમ નિમિત્તકારણભૂત માતા પિતા બાળકને જન્મ આપે છે. તે જન્મનો નિયમ પણ પરમાત્માએ જ ઘડયો છે.

નાસ્તિક- ઇશ્વર મુકિતરૂપ સુખને છોડી, સૃષ્ટિને બનાવવી, ધારણ કરવી અને પ્રલીન કરવી એ બધા બખેડામા શા માટે પડયો ?

આસ્તિક-તમે માનેલા સાધનથી સિદ્ધ થયેલા તીર્થંકર જેવો એકદેશી અને બધપૂર્વક મુકત થયેલો ઇશ્વર અમે માનતા નથી, અમે તો ઇશ્વરને સદામુકત અને સનાતન માનીએ છીએ, તેમજ અનન્ત ગુણ કર્મ અને સ્વભાવવાળો માનીએ છીએ. અતએવ સૃષ્ટિનુ રચન કરે છે, ધારણ કરે છે અને પ્રલય કરે છે તો પણ બન્ધમા આવતો નથી. કારણ બધ અને મોક્ષ એ બે શબ્દો સાપેક્ષ છે બન્ધ મુકિતની અપેક્ષા રાખે છે અને મુકિત બન્ધની અપેક્ષા રાખે છે. જે કદિ પણ બદ્ધ જ નથી, તો પછી તે મુકત કેવી રીતે થઇ શકે. જે એકદેશી જીવ છે તે જ સર્વદા બદ્ધ મુકત થયા કરે છે. અનન્ત સર્વદેશી, સર્વવ્યાપક ઇશ્વર તમારા તીર્થંકરની માફક નૈમિત્તિક મુકિતના ચક્રમા પડતો નથી, માટે ઇશ્વર સદૈવ મુકત છે.

નાસ્તિક-જીવ કર્મોનું ફળ પોતાની મેળેજ ભોગવે છે. જેમ ભાગ પીનારો ભાંગના નિસાને સ્વયમેવ ભોગવે છે તેમ જીવ કર્મોનું ફળ ભોગવે છે. ફળ આપવાને માટે કોઇ પ્રેરક ચેતનની જરૂર નથી, અતએવ ઇશ્વર માનવાની કોઇ પણ જરૂર નથી.

આસ્તિક-જેમ રાજાની આજ્ઞા સિવાય ચોર, લુટારા તથા લંપટ માણસો પોતાની મેળે ફાંસીએ તથા કેદખાનામાં જતા નથી તથા જવા ઇચ્છતા પણ નથી, કિન્તુ રાજ્યની ન્યાયવ્યવસ્થાનુસાર બલાત્કાર (ઇચ્છા ન હોય તોપણ) બદ્ધ થઇ તેમને દંડ ભોગવવો પડે છે, તેવીજ રીતે જીવને ઇશ્વરની ન્યાયવ્યવસ્થા પ્રમાણે પોતાના કર્માનુસાર દંડ ભોગવવો પડે છે કોઇ પણ જીવ પોતાના દુષ્ટ કર્મોનુ ફળ ભોગવવા ઇચ્છતો નથી માટે ન્યાય દાતા પરમાત્મા જરૂર હોવો જોઇએ.

નાસ્તિક—એક જ ઇશ્વર નથી કિન્તુ જેટલા મુક્ત જીવો છે તે બધા ઇશ્વિરો છે.

આસ્તિક—એ કહેવુ કેવળ ખોટુ છે, કારણ કે જે પ્રથમ બદ્ધ હોય અને પછી મુક્ત થાય છે તે પાછો અવસ્ય બદ્ધ થાય છે, કારણ કે તે સ્વભાવથી મુક્ત નથી તમારા ચોવીસ તીર્થકરો પ્રથમ બદ્ધ હતા અને પછી મુક્ત થયા તો પછી ફરીથી બદ્ધ જરૂર થશે. જો ઘણા ઇશ્વર હોય તો જેમ જીવ એક બીજા સાથે લડયા કરે છે તેમ ઇશ્વરો પણ કરશે !

નાસ્તિક—અરે મૂઢ ! જગતનો કોઇ કર્ત્તા નથી જગત્ તો સ્વયસિદ્ધ છે

આસ્તિક—એ જૈનોની મ્હોટી ભૂલ છે શુ કર્ત્તા સિવાય કર્મ અને કર્મ સિવાય કોઇ પણ કાર્ય જગત્મા બનતુ દેખાય છે ! એ તો એવી વાત છે કે જેમ કોઇ કહે કે ઘઉના ખેતરમા સ્વયં લોટ થઇ અને રોટલી બની જૈનોના પેટમા ચાલી ગઇ ! કપાસ, સૂતર, વસ્ત્ર, અંગરખું, ઉપરણુ, ધોતીયુ, પાઘડી આદિ શુ આપો આપ બની જાય છે ? જો કહો, કે નહિ તો ઇશ્વર સિવાય આ વિવિધ રચનામય જગત્ કેમ બની શકે ? જો કેવળ હઠ ધર્મનો આશ્રય લઇ જગતને સ્વયસિદ્ધ માનતા હો તો ઉપરોક્ત વસ્ત્રાદિ કર્ત્તા સિવાય પ્રત્યક્ષ કરી બતાવો. જો એ પ્રમાણે કરવાને તમે અસમર્થ હો તો તમારૂ પ્રમાણશૂન્ય વચન કયો બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ માન્ય કરશે

નાસ્તિક— ઇશ્વર વિરક્ત છે કે મોહિત ? જો વિરક્ત છે તો જગતના પ્રપચમા શામાટે પડે છે ? જો મોહીત હોય, તો તે કદિપણ જગત્ બનાવવાને સમર્થ હોઇ શકે નહિ

આસ્તિક—પરમાત્મામા વૈરાગ્ય અથવા મોહ કદિપણ હોઇ શકતો નથી, કારણ કે જે સર્વવ્યાપક છે તે કોને છોડે અને કોને ગ્રહણ કરે ? ઇશ્વરથી કોઇ ઉત્તમ પદાર્થ નથી, તથા ઇશ્વરને કોઇપણ અપ્રાપ્ય પદાર્થ નથી, માટે ઇશ્વરમાં મોહ અથવા વૈરાગ્ય ઘટી શકતો જ નથી, મોહ અને વૈરાગ્ય તો જીવમા જ ઘટી શકે છે.

નાસ્તિક— જો ઇશ્વર જગતનો કર્ત્તા અને ફળોનો આપનાર હોય, તો પ્રપંચી થઇ દુ:ખી થઇ જાય.

આસ્તિક—અનેકવિધ કર્મનો કર્ત્તા, પ્રાણીઓનાં ફળોને આપનાર, ધાર્મિક અને વિદ્વાન્ ન્યાયાધીશ જ્યારે કર્મોમાં નથી ફસાતો તો પછી અનંત સામર્થ્યવાન્ પરમાત્મા પ્રપચી થઈ દુખી કેમ થઇ શકે ? તમે જે તમારા પોતા જેવો તથા તમારા તીર્થંકર જેવો ઇશ્વરને કલ્પો છો એ તમારી અવિદ્યાનો નમુનો છે જો તમે અવિદ્યા આદિ દોષોથી છૂટવા માગતા હો તો વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોનો આશ્રય લ્યો; શામાટે ભ્રમમાં પડ્યા પડ્યા ઠોકરો ખાઓ છો ?

હવે જૈન લોકો જગતને જે રીતે માને છે, તે રીતે સૂત્રાનુસાર સક્ષેપથી બતાવી સૂત્રોનો અર્થ પણ સંક્ષેપથી કરી, સાચી અને ખોટાની સમીક્ષા કરી બતાવવામા આવે છે —

मूल—सामिअणाई अणन्ते च नूगइ संसार घोरकान्तरे ।
मोहाई कम्मगुरु ठिइ विवाग वसनुभमइजीव रो ।
प्रकरणरत्नाकर भाग दूसरा २ । षष्ठीशतक ६० । सूत्र २ ॥

આ રત્નસારભાગ નામક ગ્રન્થના સમ્યક્ત્વપ્રકાશ પ્રકરણમા ગૌતમ અને મહાવીરનો સવાદ છે.

એનો સક્ષિપ્ત ઉપયોગી અર્થ આ પ્રમાણે છે:—

આ સંસાર અનાદિ અનન્ત છે; આ સસારની કદિપણ ઉત્પત્તિ થઇ નથી, અને કદિપણ વિનાશ થવાનો નથી, અર્થાત્ કોઇએ જગત્ બનાવ્યુ નથી. એ પ્રમાણે આસ્તિક અને નાસ્તિકના સવાદમાં લખ્યુ છે કે હે મૂઢ ! જગત્ કર્ત્તા કોઇ નથી, જગત્‌ની કદિપણ ઉત્પત્તિ થતી નથી, તેમ કદિપણ નાશ થતો નથી.

સમીક્ષક— જે સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે અનાદિ અને અનંત થઇ શકે નહિ, અને કર્મ ઉત્પત્તિવાળુ અને વિનાશવાળુ જ હોય છે. સસારમાં જેટલા પદાર્થો ઉત્પન્ન થયેલા છે, તે બધા સયોગજ અને ઉત્પત્તિ વિનાશવાળા જોવામા આવે છે, તો પછી સયોગજ જગત્ ઉત્પત્તિવાળુ અને નાશવાળું કેમ નહિ ? માટે જણાય છે કે તમારા તીર્થંકરોને સમ્યક્ બોધ ન હતો જો હોત તો એવી અસંભવિત વાતો લખત નહિ. જેવા તમારા ગુરુઓ હોય તેવા તમે શિષ્યો છો. તમારી વાત સાંભળનારને પદાર્થજ્ઞાન કદિપણ થઇ શકતુ નથી. પ્રત્યક્ષ સયુક્ત પદાર્થ દેખાય છે, છતા તેને ઉત્પત્તિવાળો અને વિનાશવાળો ન માનવો એ એક મહાશ્ચર્ય છે, અર્થાત્ એ લોકોને ભૂગોળનુ અને ખગોળનુ

જ્ઞાન ન હતુ. હાલમાં પણ એ લોકોને એ વિદ્યાનુ ભાન નથી. જો હોત તો નીચે લખેલી અસભવિત વાતો માનત નહિ.

જુઓ ! " આ સૃષ્ટિમા પૃથિવીકાય અર્થાત્ પૃથિવી પણ જીવનુ શરીર છે તથા જલકાયાદિ જીવોને પણ માને છે. " એ વાતને કોઇપણ માની શકતો નથી. વળી જુઓ એ લોકોની મિથ્યા વાતો ! જેને જૈન લોકો સમ્યક્જ્ઞાની અને પરમેશ્વર માને છે, એ લોકોની મિથ્યા વાતોના આ બધા નમૂના છે. " રત્નસારભાગ " (જે ગ્રન્થને જૈન લોકો માને છે. આ ગ્રન્થ ઇ૦ સ૦ ૧૮૭૯ એપ્રીલ તા. ૨૮ મીએ બનારસ જૈન પ્રભાકર નામના પ્રેસમા નાનકચદ યતિએ છપાવી પ્રસિધ્ધ કર્યો છે) ના ૧૪૫ પૃષ્ઠમા કાળની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરી છે–" સમયનુ નામ સૂક્ષ્મકાળ છે, અસંખ્યાત સમયોને "આવલી" કહે છે ૧૬૭૭૭૨૧૬ એક ક્રોડ સડસઠલાખ સીત્તેર હજાર બસો સોળ આવલિઓનુ એક મુહૂર્ત્ત થાય છે, ત્રીસ મુહૂર્ત્તનો એક દિવસ થાય છે, પદર દિવસનુ એક પક્ષ (પખવાડીયુ) થાય છે બે પક્ષનો એક માસ, બાર માસનું એક વરસ, સીત્તેરલાખ છપ્પન હજાર ક્રોડ વરસોનો એક પૂર્વ થાય છે, અને અસખ્યાત પૂર્વોનો એક " પલ્યોપમ " થાય છે. અસખ્યાતની વ્યાખ્યા " એક ચાર ગાઉ સમચોરસ અને તેટલો જ ઉડો કુવો ખોદવો એમા યુગલિયા મનુષ્યો કે જેના વાળ હાલના માણસના વાળ કરતાં ૪૦૯૬ ચાર હજાર અને છન્નુમાં ભાગ જેટલા સૂક્ષ્મ હોય છે અર્થાત્ યુગલિયાના શરીરના ૪૦૯૬ ચાર હજાર અને છન્નુ, વાળ એકઠા કરીએ ત્યારે હાલના મનુષ્યોના શરીરનો એક વાળ થઇ શકે છે એવા યુગલિયા મનુષ્યનો એક વાળ લઇ તેના એક આગળ (ઇચ) જેટલા કકડા કરવા પછી તેના સાત આઠ આઠ કકડા કરવાથી ૨૦૯૭૧૫૨ વીસ લાખ સતાણુ હજાર એકસો બાવન કકડા થાય છે એવા કકડાઓથી ઉપર કહેલો કુવો ભરવો પછી સો સો વરસને અંતરે એક એક કકડો કાઢવો એ પ્રમાણે જ્યારે એ કુવો ખાલી થઇ જાય ત્યારે સખ્યાત કાળ થાય છે પછી એ એક એક કકડાના અસંખ્યાત કકડા કરી તેનાથી એજ કુવાને એવી રીતે ઠસોઠસ ભરવો કે તેના ઉપર એક ચક્રવર્ત્તી રાજાની સેના ચાલી જાય તોપણ દબાય નહિ, પછી એ કકડાઓમાથી સો સો વરસને અંતરે એક એક કકડો કાઢવો, જ્યારે તે કુવો ખાલી થઇ જાય ત્યારે અસખ્યાત પૂર્વો થાય છે, એ અસખ્યાત પૂર્વોનો એક " પલ્યોપમ " કહેવાય છે

એ " પલ્યોપમ " કાલ કુવાના દૃષ્ટાંતથી સમજવો, જ્યારે દશ કોટિ ગુણિત દશ કોટી " પલ્યોપમ " વીતી જાય છે ત્યારે એક " ઉત્સર્પિણી " કાળ થાય છે, જ્યારે એક ઉત્સર્પિણી કાળ અને અવસર્પિણી કાળ વીતી જાય છે, ત્યારે એક " કાલચક્ર " થાય છે અને જ્યારે અનેક કાલચક્ર વીતી જાય છે ત્યારે એક " પુદ્ગલ પરાવૃત્ત " થાય છે. સિદ્ધાન્ત

ગ્રન્થમાં જે નવ દૃષ્ટાંતોથી કાળની સંખ્યા બતાવી છે તેના કરતાં વધારે અનન્ત કાળ કહેવાય છે. એવા " અનન્ત પુદ્‌ગલ પરાવૃત્ત કાળ " જીવને ભમતા ભમતા થયા છે ઇત્યાદિ. "

ગણિતને જાણનારા ભાઇઓ ! સાભળો, જૈનોના ગ્રન્થોમા બતાવેલી કાળ સંખ્યા તમે કરી શકશો કે નહિ ? અને એ કાળ સંખ્યાને તમે સાચી માનશો કે નહિ ? જુઓ, એ લોકોના તીર્થંકરો એવી ગણિત વિદ્યા શીખ્યા હતા એવા એવા ગુરૂ અને શિષ્યો એ લોકોના મતમા છે કે જેની અવિદ્યાનો કોઈ પારાવાર (આદિ અને અન્ત) જ નથી.

એ લોકોનો અવિદ્યાન્ધકાર વળી વધારે સાભળો. " રત્નસારભાગ " પૃષ્ઠ ૧૩૩ થી લઇ થોડા ઘણા " બૂટા બોલ " અર્થાત્ જૈનોના ઋષભદેવથી લઇ મહાવીર પર્યન્ત તીર્થકરોના વચનોનો સાર સંગ્રહ છે. રત્નસાર ભાગ પૃ૦ ૧૪૮ મા આ પ્રમાણે લખ્યુ છે કે પૃથિવી કાયના જીવો, માટી અને પાષાણાદિ પૃથિવીના ભેદો છે એમ જાણવુ એમા રહેનાર જીવોના શરીરોનું પરિમાણ, એક આગળના અસંખ્યાતમા ભાગ જેવડું છે એમ સમજવુ, અર્થાત્ અતીવ સૂક્ષ્મ છે. એ જીવોનુ આયુમાન વધારેમા વધારે ૨૨૦૦૦ બાવીશ હજાર વરસ સુધી છે, અર્થાત્ વધારેમા વધારે તેટલો સમય એ જીવો જીવી શકે છે.

રત્નસાર ભાગ પૃષ્ઠ ૧૪૯ —

એક વનસ્પતિ શરીરમા અનેક જીવ રહે છે તે સાધારણ વનસ્પતિ કહેવાય છે કે જે કન્દમૂળ આદિ છે અને અનન્તકાય પ્રમુખ (અનન્તકાય જીવવાળી વનસ્પતિ) છે, એ જીવોનું આયુમાન અન્તમુહૂર્ત્ત હોય છે " આ ઠેકાણે એ લોકોનુ ઉપર બતાવેલું મુહૂર્ત્ત લેવુ.

જે શરીરમાં એકેન્દ્રિય એટલે કેવળ સ્પર્શ-ઇન્દ્રિયવાળો જીવ રહે છે તેને વનસ્પતિ કહે છે, એનું દેહમાન એક ૧૦૦૦ હજાર યોજન છે પૌરાણિક લોકો ચાર ગાઉને યોજન કહે છે, પરંતુ જૈનોનુ યોજન ૧૦૦૦૦ દશ હજાર ગાઉનુ થાય છે એવા ચાર હજાર ગાઉ જેવડું શરીર થાય છે એનુ આયુમાન વધારેમા વધારે ૧૦૦૦૦ દશ હજાર વરસનુ હોય છે.

બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવનુ શરીર- જેવાં કે શંખ કોડી અને જુ આદિ છે, એનુ દેહમાન વધારેમા વધારે અડતાળીશ ગાઉ જેવડુ હોય છે, અને આયુમાન વધારેમાં વધારે બાર વરસનુ હોય છે. આ ઠેકાણે બહુ ભૂલ ખાધી, કારણ કે એવડા મ્હોટા શરીરનુ આયુષ્ વધારે લખવુ જોઇતુ હતુ અડતાળીશ ગાઉની લાબી જૂ જૈનોના શરીરમા પડતી હશે અને એ જૂ એ લોકોએજ જોઇ હશે, બીજાનુ તો એવુ ભાગ્ય કયાથી જ હોય કે જે એવડી મોટી જૂ જુએ ! !

રત્નસારભાગ પૃષ્ઠ ૧૫૦ મા વળી જુઓ એ લોકોની અધાધુધ ! વીછી, બગા, કસારી અને માખી એક યોજન જેવડા લાબા શરીરવાળા હોય છે એનુ આયુમાન વધારેમા વધારે ૬ છ માસનુ હોય છે જુઓ ભાઇઓ ! ચાર ગાઉનો એટલે આઠ મૈલનો વીછી અને માખી પણ તેવડી, તમે તો કદિ નહિ જોયા હોય પણ જૈનના મત પ્રમાણે થાય છે ! એવા વીછી અને માખી આદિ જૈનોના ઘરમા જ રહેતા હશે અને એ લોકોએ જ જોયા હશે સંસારમા બીજા કોઇએ નહિ જોયા હોય. કદાચિત્ એવડો મોટો વીછી જૈનને કરડતો હશે ત્યારે એનુ શુ થતુ હશે !

જળચર માછલી આદિ પ્રાણીના શરીરનુ માન એક હજાર યોજન અર્થાત્ ૧૦૦૦૦ હજાર ગાઉનુ એક યોજનને હિસાબે ૧૦૦૦૦૦૦૦ ગાઉનુ અને આયુમાન એ ક્રોડ ગાઉનુ થાય છે, અને એક ક્રોડ પૂર્વવર્ષોનુ એનુ આયુમાન હોય છે. એવુ સ્થૂલ જલચર પ્રાણી જૈનો સિવાય બીજા કોઇએ નહિ જોયુ હોય !

ચતુષ્પાદ હાથી આદિના દેહનુ માન બે ગાઉથી નવ ગાઉ જેટલુ હોય છે અને એનુ આયુમાન ચોરાશી હજાર વરસનુ હોય છે. એવા મોટા શરીરવાળા જીવો જૈનોએ જ જોયા હશે, તેથી માનતા હશે બીજો કોણ બુદ્ધિમાન્ જોઇ શકે અને માની શકે ?

રત્નસારભાગ પૃષ્ઠ ૧૫૧ મા જુઓ જળચરમા જે ગર્ભજ જીવો છે તેનુ ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન એક હજાર યોજન એટલે ૧૦૦૦૦૦૦૦ એક ક્રોડ પૂર્વવર્ષોનુ હોય છે એવડા મોટા શરીર અને આયુષવાળા જીવોને એનાજ આચાર્યોએ સ્વપ્નમા જોયા હશે. શુ એ બધી તદ્દન ખોટી વાત નથી ? કે જેનો કદિ પણ સભવ હોઇ શકે નહિ !

હવે ભૂમિનુ પરિમાણ સાભળો

રત્નસારભાગ પૃ ૧૫૨ " આ વાકા ચુકા લોકમા અસખ્યાત દ્વીપ અને અસખ્યાત સમુદ્રો છે. એ અસખ્યાતનુ પ્રમાણ અઢી સાગરોપમ કાળમા જેટલો સમય થાય છે, એટલા દ્વીપ અને સમુદ્ર આ લોકમા સમજવા હવે આ પૃથિવીમા " જબૂદ્વીપ " બધા દ્વીપોની વચમા છે એનુ પ્રમાણ એક લાખ યોજન છે, અર્થાત્ એક અબજ ગાઉનુ છે અને એને ચારે તરફ ફરતા લવણ સમુદ્રો છે એનુ પ્રમાણ બે લાખ યોજનનુ એટલે બે અબજ ગાઉનુ છે. આ જબૂદ્વીપને ચારે તરફ " ધાતકી ખડ " નામનો દ્વીપ છે, એનુ પ્રમાણ ચાર લાખ યોજનનુ એટલે ચાર અબજ ગાઉનુ છે અને એની પછી " કાલોદધિ " સમુદ્ર છે એનુ પ્રમાણ આઠ લાખનુ અર્થાત્ આઠ અબજ ગાઉનુ છે તેની પછી " પુષ્કરાવર્ત્ત " દ્વીપ છે તેનુ પ્રમાણ સોળ ગાઉનુ છે એ દ્વીપ અદર અર્ધામા ખાલી છે અને અર્ધામા માણસો રહે છે, એ સિવાય બીજા અસખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રો છે. એમા તિર્યગ્ યોનિના જીવો રહે છે "

રત્નસારભાગ પૃષ્ટ ૧૫૩ " જંબૂદ્વીપમા એક હિમવન્ત, એક ઐરડવન્ત, એક હરિ વર્ષ, એક રમ્યક, એક દેવકુરૂ અને એક ઉત્તરકુરૂ એ છ ક્ષેત્રો છે. "

સમીક્ષક-ભૂગોળ વિદ્યાના જાણનાર ભાઇઓ સાભળો ! ભૂગોળનુ પરિમાણ કરતા તમે ભૂલ્યા કે જૈન ! જો જૈન ભૂલી ગયા હોય તો તેમને તમે સમજાવો ! અને જો તમે ભૂલ્યા હો તો તેઓની પાસેથી સમજી લ્યો જરા વિચાર કરીને જોશો તો એજ નિશ્ચય થશે કે જૈન આચાર્યોએ તથા તેના શિષ્યોએ જરા પણ ભૂગોળ, ખગોળ અને ગણિતવિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો ન હતો જો કર્યો હોત તો અતિ અસભવિત વાતો લખત નહિ એવા લોકો જગતને અકર્તૃક અને ઇશ્વરનો અભાવ માને એમા શી નવાઇ ! એ લોકોના પુસ્તકોમા અસભવિત વાતો હોવાથી જ પોતાના ગ્રન્થો જૈનેતર વિદ્વાનોને તથા બીજા મતવાળાઓને વાચવા આપતા નથી. કારણ કે જેઓને એ લોકો તીર્થંકર વિરચિત સિદ્ધાન્ત ગ્રન્થો માને છે, એમા એવા પ્રકારની જ અવિદ્યા-

યુકત વાતો ભરી છે એ ગ્રન્થો જો બીજા વિદ્વાન્ વાચે તો જલદી પોલ ખુલી જાય! માટે બીજાઓને પોતાના ગ્રન્થો વાંચવા આપતા નથી! જૈનો સિવાય બીજા કોઇ પણ મનુષ્ય કે જે જરા પણ બુદ્ધિ રાખતા હશે, તે કદિ પણ એ ગપોડાધ્યાયને સાચા માની શકશે નહિ.

એ બધો પ્રપચ જૈનોએ જગત્‌ને અનાદિ માનવા માટે ઉભો કર્યો છે, પણ એ તદ્દન અસત્ય છે! જગત્તનુ કારણ અનાદિ છે કારણ તે પરમાણુસ્વરૂપ હોવાથી અકર્તૃક છે, પરતુ એમાં નિયમ પૂર્વક બગડવાનુ અને સુધરવાનુ સામર્થ્ય નથી, કારણ કે પરમાણુ એક પૃથક્ દ્રવ્ય છે અને જડ છે, માટે તે આપોઆપ બનવામા સમર્થ નથી માટે તેને કાર્યરૂપમા લાવવાને જરૂર કોઇ ચેતન હોવો જોઇએ અને તેનો બનાવનાર જ્ઞાની હોવો જોઇએ. સૂર્યાદિ સવ ગોળાઓ નિયમમા રાખવા એ અનાદિ અનન્ત ચેતન સ્વરૂપ પરમાત્માનુ કામ છે, જેની અદર સયોગ તથા રચના વિશેષ જોવામા આવે છે તે સ્થૂલ જગત્ કદિ પણ અનાદિ હોઇ શકે નહિ જો કાર્ય કારણ રૂપ થઇ જાય, જો એ પ્રમાણે તમે માનતા હો તો પોતાનુ કાર્ય અને કારણ પોતેજ હોવાથી અન્યોન્યાશ્રય અને આત્માશ્રય દોષ આવશે જેમ પોતાના ખભા ઉપર પોતે ચઢી શકતો નથી તથા જેમ પુત્ર પોતેજ પોતાનો પિતા થઈ શકતો નથી તેમ જગત્ પોતેજ જગત્‌નો કર્ત્તા ન હોવો જોઇએ માટે જગત્ કર્ત્તા જગત્‌થી ભિન્ન જ કોઈ માનવો જોઇએ.

પ્રશ્ન—જો તમે જગત્‌નો કર્ત્તા ઇશ્વર માનતા હો તો ઇશ્વરકર્ત્તા કોણ છે?

ઉત્તર—કર્તાનો કર્ત્તા અને કારણનુ કારણ હોઇ શકે નહિ જેમા સયોગ વિયોગ નથી તેજ પ્રથમ સયોગનુ કારણ હોય છે એનો કર્ત્તા અથવા કારણ કોઈ પણ હોઈ શકે નહિ. આની વિશેષ વ્યાખ્યા આઠમા સમુલ્લાસમા સૃષ્ટિ–પ્રકરણમા લખી છે, માટે ત્યા જોઈ લેવુ

જૈન લોકોને જ્યારે સ્થૂલ સૃષ્ટિનુ બરાબર ભાન નથી તો પરમ સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિનુ ભાન તો કયાથી જ હોય માટે જૈન લોકો જે સૃષ્ટિને અનાદિ અને અનત માને છે તે, તથા દ્રવ્યપર્યાયોને પણ અનાદિ માને છે તે, તથા પ્રતિ ગુણ અને પ્રતિ પર્યાયો અને પ્રતિ વસ્તુમા પણ અનત પર્યાયો માને છે તે બધુ પ્રકરણ રત્નાકરના પ્રથમ ભાગમાં લખ્યુ છે એ વાત પણ ઘટી શકતી નથી, કારણ કે જેનો અત અર્થાત્ મર્યાદા હોય છે તેના બધા સબધી મર્યાદાવાળા હોય છે જો એ લોકો અનતને અસખ્ય કહે તો પણ ઘટી શકતુ નથી. અસખ્ય અને અનન્તાદિ, જીવની અપેક્ષાએ ઘટી શકે છે, પરમેશ્વરની અપેક્ષાએ નહિ એક એક દ્રવ્યમા પોત પોતાના એક એક કાર્યકારણ સામર્થ્યને અવિભકત પર્યાયોદ્વારા અનત સામર્થ્ય માનવુ એ કેવળ અવિદ્યાની વાત છે જ્યારે એક પરમાણુ રૂપ દ્રવ્યની સીમા છે તો પછી એમાં અનત વિભાગરૂપ પર્યાયો કેવી રીતે રહી શકે! તેવીજ રીતે એક એક દ્રવ્યમા અનત ગુણ અને એક એક ગુણ પ્રદેશમા અવિભાગ રૂપ અનત પર્યાયોને પણ અનત માનવા એ કેવળ બાલકપણુ સૂચવે છે, કારણ કે જ્યારે અધિકરણનો અન્ત છે તો પછી એમા રહેનાર આધેયોનો અન્ત કેમ નહિ! એ પ્રમાણે લાબી પહોળી વાતો લખી રાખી છે.

હવે જીવ અને અજીવ એ બે પદાર્થો વિષે જૈનોનો નિશ્ચય આ પ્રમાણે છે—

चेतनालक्षणो जीवः स्यादजीवस्तदन्यकः ।
सत्कर्मपुद्गलाः पुण्यं पाप तस्य विपर्ययः ॥

આ જિનદત્તસૂરિનુ વચન છે, અને આ જ પ્રકરણરત્નાકર ભાગ પહેલામા નયચક્ર-સારમા લખ્યુ છે કે ચેતનાલક્ષણ જીવ અને ચેતના રહિત અજીવ એટલે જડ છે સત્કર્મરૂપ પુર્ગલ પુણ્ય અને પાપકર્મરૂપ પુર્ગલ પાપ કહેવાય છે

સમીક્ષક—જીવ અને જડનુ લક્ષણ તો ઠીક છે, પરન્તુ જે જડરૂપ પુર્ગલો છે તે કદિપણ પાપપુણ્યયુક્ત થતા નથી, કારણ કે પાપ અને પુણ્ય કરવાનો સ્વભાવ ચેતનમાં હોય છે જેટલા જડ પદાર્થો છે, તે બધા પાપ અને પુણ્યથી રહિત હોય છે.

જીવને જે અનાદિ માનો છો તે યોગ્ય છે. પરન્તુ એજ જીવ " કે જે અલ્પ અને અલ્પજ્ઞ છે " તેને મુક્તિદશામા સર્વજ્ઞ માનવો એ અયોગ્ય છે-કારણ કે જે અલ્પ અને અલ્પજ્ઞ છે તેનુ સામર્થ્ય સર્વદા સસીમ હોય છે.

જૈન લોકો જગત્ જીવ અને જીવના કર્મબન્ધનોને અનાદિ માને છે, અહિઆ પણ જૈનોના તીર્થકરોએ ભૂલ ખાધી છે, કારણ કે સયુક્ત (જોડાયલુ) જગત્ તથા જગતૂના કાર્યો અને જીવના કર્મબન્ધો અનાદિ થઇ શકતા નથી (કાર્ય જગત્ પ્રવાહરૂપથી અનાદિ છે) જો કર્મોના બધોને અનાદિ માનતા હો તો તે બન્ધનોનુ છૂટવુ શામાટે માનો છો ? કારણ કે અનાદિબદ્ધ પદાર્થો કદિપણ છૂટી શકતા નથી. જો અનાદિ પદાર્થોનો પણ નાશ માનશો તો તમારા સર્વ અનાદિ પદાર્થોને નાશનો પ્રસગ આવશે, અને જો અનાદિને અવિનાશી માનશો તો કર્મબન્ધનો પણ અવિનાશી થશે. તમે સર્વ કર્મો છૂટવાથી મુકિત માનો છો મુકિત થવામા સર્વ કર્મોનુ છૂટવુ એ નિમિત્ત પડે છે નિમિત્તથી થયલી મુકિત નૈમિત્તિક મુકિત કહેવાય છે અને નૈમિત્તિક મુકિત નિત્ય હોઇ શકતી નથી. બીજુ એ છે કે કમ અને કર્મકર્ત્તાને નિત્ય સબંધ હોવાથી કર્મો કદિપણ છૂટી શકતા નથી અતએવ તમે તીર્થકર અને તીર્થકરેતર જીવોની જે નિત્ય મુકિત માની છે તે બનવી અશકય છે.

(**પ્રશ્ન**) જેમ છોતરાથી રહિત થયેલા અથવા અગ્નિ સબદ્ધ થયેલાં ધાન્યો ઉગી શકતા નથી, તેમ મુકિતમાં ગયેલો જીવ પાછો આવતો નથી. અને જન્મ તથા મરણના બધનમા પાછો પડતો નથી.

(**ઉત્તર**) જીવ અને કર્મોનો જે સબધ છે તે છોતરાં અને ધાન્યના જેવો નથી, કિન્તુ કર્મ ને જીવનો સમવાય સબધ છે માટે જીવમાં કર્મોનો અને કર્તૃત્વ શકિતનો અનાદિ કાળથી સબધ છે જો તમે જીવમાં કર્મ કરવાની શકિતનો પણ નાશ માનશો, તો જીવ પાષાણ જેવો

થઈ જશે, અને મુકિત ભોગવવાનુ સામર્થ્ય પણ તેમા નહિ રહે. અનાદિ કાળના કર્મ બંધનથી છૂટી જીવ જેમ મુકિતમાં જાય છે, તેવીજ રીતે તમારી નિત્ય મુકિતથી પણ છૂટી ને બન્ધનમા પડશે. જે પદાર્થ સાધનોથી બને છે, તે કદિપણ નિત્ય હોઈ શકતો નથી, અને જો સાધન સિવાય મુકિત થાય છે એમ માનતા હો તો જેમ સાધન સિવાય મુકિત થાય છે તેમ કર્મ સિવાય બંધ પણ માનો જેમ વસ્ત્રમા લાગેલો મેલ ધોવાથી દૂર થાય છે અને ફરીથી વસ્ત્રને મેલ ચડી જાય છે તેમ મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓથી ઉત્પન્ન થયેલા રાગાદિ દોષોને લઇ જીવ કર્મ કરે છે અને તેના ફળોને ભોગવે છે, તથા સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યથી નિર્મળ થાય છે. જેમ તમે કારણથી કર્મ લાગવાં માનો છો તેમ કારણથી જ મુક્તજીવ સંસારી અને કારણથી જ સંસારી જીવ મુકત થાય છે એમ જરૂર માનવુ પડશે, કારણ કે જેમ નિમિત્તથી મલિનતા છૂટે છે અને નિમિત્તથી જ તે લાગે છે, માટે જીવને બંધ અને મુકિત પ્રવાહ રૂપથી અનાદિ માનો, અનાદિ અનન્તતાથી નહિ (અર્થાત્ જેનો કદિ પણ આદિ નથી અને અન્ત પણ નથી એવી નહિ.)

(**પ્રશ્ન**) જીવ કદિપણ નિર્મળ હતો નહિ કિન્તુ મળ (કર્મ) સહિત જ હતો.

(**ઉત્તર**) જો કદિપણ નિર્મળ ન હતો તો કદિ પણ નિર્મળ ન થવો જોઇએ, જેમ શુદ્ધ વસ્ત્રમા પછીથી લાગેલો મેલ ધોવાથી દૂર થાય છે પરંતુ તેનો સ્વાભાવિક શ્વેતવર્ણ દૂર થતો નથી અને મેલ ફરીથી પણ વસ્ત્રને લાગી જાય છે તે પ્રમાણે મુકિતમા પણ જીવને કર્મરૂપ મેલ લાગી જશે

(**પ્રશ્ન**) જીવ પોતેજ પૂર્વોપાર્જિત કર્મોથી શરીર ધારણ કરી લે છે–ઈશ્વરને માનવો વ્યર્થ છે

(**ઉત્તર**) જો કેવળ કર્મ જ શરીર ધારણ કરવામાં નિમિત્ત હોય અને ઇશ્વર નિમિત્ત ન હોય તો, જીવ ખરાબ જન્મ (જેમા ઘણુ દુ ખ હોય એવા) ને કદિપણ ધારણ કરે નહિ. (જન્મ એટલે બીજુ શરીર) અને ઉત્તમ જન્મને જ ધારણ કર્યા કરવો જોઇએ. જો એમ કહો કે કર્મ પ્રતિબંધક છે (અર્થાત્ સારો જન્મ પ્રાપ્ત કરવામા કૂકર્મ વિઘ્નરૂપ છે) તો પણ જેમ ચોર આપોઆપ કેદખાનામા જતો નથી તથા આપોઆપ ફાસીએ પણ જતો નથી અતએવ ફાસી તથા કેદખાનુ રાજાના હુકમથી જ મળે છે એજ પ્રમાણે જીવને શરીર આપવાને કર્મનુ ફળ આપવાને ઇશ્વર છે એમ પણ તમે માનો

(**પ્રશ્ન**) મદ્ય (નિસા) ની માફક કર્મ આપોઆપ ફળ આપે છે. ફળ આપવાને માટે બીજાની જરૂર નથી.

(**ઉત્તર**) જો એમ હોય તો, જેમ મદ્યપાન કરવાની જેને ટેવ પડી છે તેને મદ્ય ઓછો ચડે છે અને જેને મદ્ય પીવાની ટેવ નથી તેને વધારે ચડે છે. તે જ માફક જે વધારે પાપ પુણ્ય કરે છે (એટલે કે જેને પાપ પુણ્ય કરવાની ટેવ પડી છે) તેને ઓછુ ફળ મળવુ જોઇએ અને જેને પાપ પુણ્ય કરવાની ટેવ નથી પડી અર્થાત્ જે કદિ કદિ પાપ પુણ્ય કરે છે તેને વધારે ફળ મળવુ જોઇએ અને ન્હાનુ કર્મ કરનારને અધિક ફળ મળવુ જોઇએ.

(**પ્રશ્ન**) જેનો જેવો સ્વભાવ હોય છે તેને તેવુજ ફળ મળ્યા કરે છે.

(**ઉત્તર**) જો સ્વભાવથી જ ફળ હોય તો તેનુ છુટવુ અથવા મળવુ થઇ શકે નહિ, જેમ શુદ્ધ વસ્ત્રમાં નિમિત્તથી જ મેલ લાગે છે અને નિમિત્તથીજ મેલ છૂટે છે, તેમ જીવને પણ નિમિત્તથી જ ફળ લાગે છે અને નિમિત્તથી જ છૂટે છે, એમ માનવુ ઠીક છે

(**પ્રશ્ન**) સયોગ સિવાય કર્મનો પરિણામ થતો નથી–દૂધ અને ખટાઇના સગોગથીજ દહીં બને છે તેજ પ્રમાણે જીવ અને કર્મના સબધથી કર્મનુ પરિણામ (એટલે ફળ) થાય છે

(**ઉત્તર**) જેમ દૂધ અને ખટાઇને મેળવનાર કોઇ બીજો જ પુરૂષ હોય છે, તેમ જીવને કર્મના ફળ સાથે જોડનાર તેનાથી ભિન્ન એક ઇશ્વર હોવો જોઇએ, કારણ કે જડ પદાર્થો આપોઆપ નિયમ પૂર્વક મળી શકતા નથી, અને જીવ પણ અલ્પજ્ઞ હોવાથી પોતાના કર્મનુ ફળ પોતે પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જો ઇશ્વરે સૃષ્ટિક્રમ સ્થાપ્યો ન હોત તો કદિ પણ કર્મના ફળની વ્યવસ્થા બરાબર થઇ શકત નહિ.

(**પ્રશ્ન**) જે કર્મથી છૂટી જાય છે તેજ ઇશ્વિર કહેવાય છે.

(**ઉતર**) જ્યારે જીવ કર્મોની સાથે અનાદિ કાળથી જોડાયલો છે તો પછી તે કર્મોથી સર્વથા મુકત થવો અસભવિત છે

(**પ્રશ્ન**) કર્મોનો બધ સાદિ છે

(**ઉતર**) જો કર્મોનુ બધન સાદિ હોય તો અનાદિ બની શકે નહિ, અને બીજુ એ છે કે જ્યારે સયોગ નહિ બન્યો હોય ત્યારે જીવ નિષ્કર્મ હોવો જોઇએ. અને જો એ પ્રમાણે હોય તો જેમ નિષ્કર્મને કર્મો લાગી ગયા તેમ મુકતોને પણ કર્મ લાગી 'જશે. કર્મ અને કર્ત્તાનો સમવાયસબધ એટલે નિત્યસબધ છે, અત· કર્ત્તા કર્મથી કદિ પણ છૂટો થઇ શકતો નથી. માટે અમે જે પ્રમાણે ૯ નવમા સમુલ્લાસમા લખ્યુ છે તે પ્રમાણે માનવુ ઠીક છે. જીવ પોતાનુ ગમે તેટલુ જ્ઞાન વધારે તોપણ તેનામા પરિમિત જ્ઞાન અને હદવાળુ સામર્થ્ય રહેશે, ઇશ્વર તુલ્ય કદિ પણ થઇ શકશે નહિ જીવને જેટલુ સામર્થ્ય વધારવુ હોય તેટલુ યોગદ્વારા વધારી શકે છે.

જૈનના આર્હત્ લોકો જેવડુ શરીર તેવડો જીવ માને છે, પણ એઓને પૂછવુ જોઇએ કે જો એમ હોય તો હાથીનો જીવ કીડીમા અને કીડીનો જીવ હાથીમા કેમ જઇ શકે ? (કેવી રીતે સમાઇ શકે ?) માટે એ પણ એક મૂર્ખતાની જ વાત છે કારણ કે જીવ એક એવી સૂક્ષ્મ વસ્તુ છે કે જે પરમાણુઓમા પણ રહી શકે છે, પણ એની શક્તિઓ શરીરમા પ્રાણ, વીજળી અને નાડી આદિની સાથે સયુક્ત રહે છે, તેથી સર્વ શરીરનુ કામ જીવ જાણે છે સારા સગથી સારો, અને ખરાબ સગથી ખરાબ થઇ જાય છે.

જૈન લોકો ધર્મ આ પ્રમાણે માને છે—

मूल—रे जीव भवदुहाइं इक्कं चिय हरइ जिणमय धम्म ।
इयराणं परमं तो सुहकप्ये मूढमुसि ओसि ॥
प्रकरणरत्नाकर भाग २ । षष्ठी शतक ६० । सूत्राङ्क ॥३॥

અરે જીવ! શ્રીવીતરાગ જિન ભગવાને કહેલો ધર્મ, સસાર સબધી જન્મ મરણાદિ દુખોને નાશ કરનારો છે, જે લોકો જૈનધર્મ પાળે છે તેઓને જ સુગુરૂ માનવા, અને જૈન મતોમા કહેલા દેવો સુદેવ છે ઋષભદેવથી લઈ મહાવીર પર્યન્ત જે વીતરાગો થઇ ગયા છે, તેનાથી ભિન્ન હરિ, હર અને બ્રહ્માદિ કુદેવો છે એ દેવોની જે જીવ પોતાના કલ્યાણ માટે પૂજા કરે છે તે ઠગાય છે. એનો ભાવાર્થ એ છે કે જૈનમતના સુદેવો, સુગુરૂઓ અને સુધર્મ છોડીને બીજા કુદેવો, કુગુરૂઓ અને કુધર્મની સેવા કરવાથી કશુ પણ કલ્યાણ થતુ નથી.

સમીક્ષક—હવે વિદ્વાન્ લોકોએ વિચારવુ જોઇએ કે કેવાં નિન્દાવાળા એ લોકોના ધર્મપુસ્તકો છે.

मूल—अरिहं देवो सुगुरु सुद्धं धम्मं च पंच नवकारो ।
धन्नाणं कयच्छाणं निरन्तरं वसइ हिययम्मि ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी ६० । सू० १ ॥

ઇંદ્રાદિ દેવોમા દેવોએ કરેલી પૂજાને યોગ્ય અરિહન્ ભગવાન્ સિવાય બીજો કોઇ પણ પદાર્થ ઉત્તમ નથી, અરિહન્ ભગવાન્ શોભાયમાન દેવોના દેવ જ્ઞાનવાન્ ક્રિયાવાન્ શાસ્ત્રોના ઉપદેષ્ટા, શુદ્ધ, નિષ્કષાય, મળરહિત અને સમ્યકત્વી હતા શ્રીજિનભાષિત જે ધર્મ છે તે વિનય અને દયામૂલક છે, તે જ ધર્મ દુર્ગતિમા જનારા પ્રાણીઓને બચાવનારો છે બીજો જે હરિહર આદિનો જે ધર્મ છે તે સસારમાથી ઉધ્ધાર કરનાર નથી. અરિહન્ત આદિ પાચ પરમેષ્ઠી અને તત્સબધી તેને નમસ્કાર એ ચાર (અરિહન્ત દેવ, સુગુરૂ, શુદ્ધ ધર્મ અને નવકાર) પદાર્થ ધન્યવાદને લાયક છે, અર્થાત્ ઉત્તમ છે દયા, ક્ષમા, સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્ય એ જૈનોનો ધર્મ છે.

સમીક્ષક—મનુષ્ય માત્ર ઉપર જે દયા નથી તે દયા કહેવાતી નથી, દયા, ક્ષમા અને જ્ઞાન બદલે અજ્ઞાન, અદર્શન અને અધારૂ છે, અને ચારિત્ર્યને બદલે ભૂખે મરવુ એમા શી સારી વાત છે ?

જૈન મતના ધર્મની પ્રશસા—

मूल—जइन कुणसि तव चरणं न पढसि न गुणोसि देसिनो दाणम् ।
ता इत्तियं न सक्किसिज देवो इक्क अरिहन्तो ॥
प्रकरण० भा० २ । षष्ठी सू० २ ॥

હે મનુષ્ય ! જો તુ તપ કરવાને અશક્ત હો, ચારિત્ર્ય પાળવાને અશક્ત હો, સૂત્ર ભણવાને અશક્ત હો, પ્રકરણનો વિચાર કરવાને અશક્ત હો અને સુપાત્રમા દાન દેવાને અશક્ત હો, તોપણ અરિહન્ત દેવતા કે જે અમારા આરાધનીય છે તેની ઉપર શ્રદ્ધા રાખ, જૈનમતના સુધર્મમા અને સુગુરૂમા શ્રદ્ધા રાખ, કારણ કે તે સર્વોત્તમ છે, અને ઉદ્ધાર કરનાર છે.

સમીક્ષક--જો કે દયા અને ક્ષમા સારી વસ્તુ છે તથાપિ પક્ષપાતમા ફસાવાથી દયા અદયા અને ક્ષમા અક્ષમા થઈ જાય છે. કોઇ પણ જીવને દુ ખ ન દેવુ એ સર્વથા બની શકતુ નથી, કારણ કે દુષ્ટોને દડ આપવો એ દયામા ગણી શકાય છે. જો એક દુષ્ટને દડ આપવામા ન આવે તો હજારોને દુ ખ મળે છે, માટે એ દયા અદયા છે, અને ક્ષમા અક્ષમા છે. દયાની આ વ્યાખ્યા બરાબર છે કે સર્વ પ્રાણીઓના દુ ખનો નાશ કરવો અને સુખની પ્રાપ્તિના ઉપાયો શોધવા. માત્ર ગળીને પાણિ પીવુ, ન્હાના ન્હાના જતુઓને બચાવવા-તેમાજ દયા સમાયલી નથી એવા પ્રકારની (સર્વ પ્રાણીઓને બચાવવા રૂપ) દયા તો જૈનોનુ માત્ર કથન જ છે. કારણ તે પ્રમાણે વર્ત્તતા નથી. ગમે તે મતના માણસ ઉપર દયા કરી તેનો અન્નપાનાદિથી સત્કાર કરવો શુ એ દયા નથી ? જો એ લોકની સાચી દયા હોત તો "વિવેકસાર" પૃષ્ટ ૨૨૧ મા જુઓ શુ લખ્યુ છે એક "પરમતવાળાની સ્તુતિ" અર્થાત્ જૈનતરની સ્તુતિ એટલે ગુણ કીતન કરવુ નહિ

બીજુ એ લોકોને (જૈનેતર લોકોને) નમસ્કાર એટલે વદના કરવી નહિ.
ત્રીજુ એ લોકોની સાથે "આલાપન" થોડુ બોલવુ.
ચોથુ "સલપન" એ લોકોની સાથે વારવાર બોલવુ નહિ.

પાચમુ "એ લોકોને અન્નવસ્ત્રાદિનુ દાન" અર્થાત્ એ લોકોને ખાવા પીવાની વસ્તુ પણ આપવી નહિ

છઠ્ઠુ "ગધ પુષ્પાદિ દાન" બીજા મતવાળાની મૂર્તિપૂજાને માટે ગધ પુષ્પાદિ પણ આપવા નહિ

એ છ "યતના" કહેવાય છે અર્થાત્ એ છ કર્મો જૈન લોકોએ કદિ પણ કરવા નહિ.

સમીક્ષક—હવે બુદ્ધિમાન્ માણસોએ વિચારવુ જોઇએ કે એ જૈન લોકોને બીજા મતવાળા મનુષ્યો તરફ કેટલો બધો દયાનો અભાવ છે, કેટલી બધી કુદૃષ્ટિ અને કેટલો બધો દ્વેપ છે. બીજા મતવાળાઓપ્રતિ જૈનોને આટલી બધી અદયા છે તો પછી એ લોકોને દયાહીન કહેવા એ સભવિત છે, કારણ કે માત્ર પોતાના ઘરવાળાની જ સેવા કરવી એ કઇ વિશેષ ધર્મ નથી, એમના મતના લોકો તો એમના ઘરના જેવા છે, માટે એમની સેવા કરે છે બીજાની સેવા કરતા નથી, આવી સ્થિતિમા કયો બુદ્ધિમાન્ માણસ એ લોકોને દયાવાળા કહી શકે ?

વિવેક૦ પૃષ્ઠ ૧૦૮ માં લખ્યુ છે —

મથુરાના રાજાના નમુચી નામના દિવાનને જૈનમતવાળાઓએ પોતાનો વિરોધી સમજી મારી નાખ્યો અને પછી " આલોયણા " એટલે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શુદ્ધ થઇ ગયા.

શુ એ કર્મ પણ દયા અને ક્ષમાનુ વિનાશક નથી ? જ્યારે એ લોકો બીજાના મતવાળાઓના પ્રાણ લેવા સુધી વેર બુદ્ધિ રાખે છે ત્યારેતો એ લોકોને દયાળુને ઠેકાણે હિંસક કહેવા એજ સાર્થક છે.

સમ્યકત્વ અને દર્શનાદિના લક્ષણો " આર્હત્ પ્રવચન સગ્રહ પરમાગમન સાર " મા કહેલા છે. સમ્યક્ શ્રદ્ધાન, સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર્ય એ ચાર મોક્ષ માર્ગના સાધનો છે એની વ્યાખ્યા યોગદેવે કરી છે જે રૂપથી જીવાદિ દ્રવ્યો અવસ્થિત છે તેજ રૂપથી જિન પ્રતિપાદિત ગ્રન્થાનુસાર છે. + વિપરીત અભિનિવેશાદિ રહિત જે શ્રદ્ધા અર્થાત્ જૈન મતમા પ્રીતિ છે, તે સમ્યક્ શ્રદ્ધાન અને સમ્યક દર્શન છે.

रुचिर्जिनोक्ततत्त्वेषु सम्यक् श्रद्धानमुच्यते ।

જિન ભગવાને કહેલા તત્ત્વો ઉપર સમ્યક્ શ્રદ્ધા રાખવી જોઇએ બીજામા નહિ.

यथावस्थिततत्त्वानां संक्षेपाद्विस्तरेण वा ।
यो बोधस्तमत्राहुः सम्यग्ज्ञानं मनीषिणः ॥

જેવા પ્રકારનાં જીવાદિ તત્ત્વો છે તેનો તેવો જ સક્ષેપથી અથવા વિસ્તારથી જે બોધ થાય છે, તેને બુદ્ધિમાન્ લોકો સમ્યગજ્ઞાન કહે છે,

सर्वथा वद्ययोगानां त्यागश्चारित्रमुच्यते ।
कीर्त्तितं तदहिंसादि व्रतभेदेन पञ्चधा ॥
अहिंसासूनृतास्तेयब्रह्मचर्य्यापरिग्रहाः ।

સર્વ નિંદનીય મતનો ત્યાગ કરવો એ ચારિત્ર્ય છે. અહિસાદિ ભેદથી પાંચ પ્રકારનુ વ્રત કહેવાય છે (અહિસા) કોઇપણ પ્રાણીને મારવુ નહિ. (સૂનૃતા) પ્રિયવાણી બોલવી (અસ્તેય) ચોરી ન કરવી, (બ્રહ્મચર્ય) ઉપસ્થઇંદ્રિયનો સયમ (અપરિગ્રહ) બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો. એમાથી ઘણી વાતો સારી છે, અર્થાત્ અહિસા, અને ચોરી આદિ નિંદનીય કર્મોનો ત્યાગ કરવો-એ વાત ઘણી સારી છે, પરન્તુ એ બધી સારી વાતો બીજાની નિંદા કરવાથી દોષયુક્ત થઈ ગઇ છે હરિહરાદિનો ધર્મ સસારમા ઉદ્ધાર કરનારો નથી, આ શુ ઓછી નિંદા છે ! કે જેના ગ્રન્થો જોવાથી પૂર્ણ વિદ્યા અને ધાર્મિકતા મેળવી શકાય છે એને ખરાબ કહેવા, અને અસભવિત વાતો (કે જે પૂર્વ લખવામા આવી છે) ને કહેનારા પોતાના તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવી, એ હઠ સિવાય બીજુ શુ કહી શકાય ! યદિ કોઇ જૈન કે

+ ખોટા આગ્રહ સિવાય જે શ્રદ્ધા છે તે.

જે ચારિત્ર્ય પાળવામાં, ભણવામા અને દાન દેવામાં અસમર્થ હોય, તોપણ શુ " જૈન ધર્મ સાચો છે " એટલુ કહેવાથી જ તે ઉત્તમ થઇ શકશે ! અને બીજા મતવાળા શ્રેષ્ઠ હોય તો શુ ઉક્ત વાક્ય ના કહેવાથી અશ્રેષ્ઠ થઇ જશે ! એવુ બોલનાર માણુસ ભ્રાન્ત અને બાળબુદ્ધિ ન કહેવાય તો બીજુ શુ કહેવાય ! એથી એ જ માલુમ પડે છે કે એના આચાર્યો સ્વાર્થી હતા, અને પૂર્ણ વિદ્વાન્ પણ ન હતા જો બીજા બધાની નિંદા એ લોકો ન કરતે, તો એઓની ખોટી વાતોમા કોઇ ફસાત નહિ, અને તેથી એ લોકોનુ પ્રયોજન સિદ્ધ થાત નહિ

એ વાત તો સિદ્ધ છે કે જૈનમત ડુબાડનારો છે, અને વેદમત બધાનો ઉદ્ધાર કરનારો છે હરિહરાદિ દેવો સુદેવ, અને ઋષભાદિ દેવો કુદેવ છે, એમ જો કોઇ બીજા મતવાળા લોકો કહે તો શુ જૈનોને ખોટુ નહિ લાગે ?

જૈનોના આચાર્યોની અને તેને માનનારાઓની વળી બીજી ભૂલ જુઓ —

मूल—जिणवर आणा भंगं उमग्ग उस्सुत्तले सदेसणउ ।
आणा भंगे पावंता जिणमय दुक्करं धम्मम् ।
प्रकर० भाग २ । षष्ठीश ० । सू० ११ ॥

જો ઉન્માર્ગ એટલે અવળો માર્ગ અને ઉત્સૂત્ર એટલે સૂત્રથી વિરુદ્ધ, જરા પણ કહેવામા આવે, અને વીતરાગ તીર્થંકરોની આજ્ઞાનો ભગ કરવામા આવે તો તે દુ ખનુ કારણ થઇ પડે છે. જિનેશ્વર ભગવાને બતાવેલા સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મોનુ ગ્રહણ કરવુ એ ઘણુ જ કઠણ છે, માટે જિનભગવાનની આજ્ઞાનો ભગ જેમ ન થાય તેમ કરવુ.

સમીક્ષક—પોતાની પ્રશસા પોતે જ કરવી, પોતાના ધર્મને જ મ્હોટો માનવો અને બીજાની નિંદા કરવી એ મૂર્ખતાની વાત છે, જ્યારે બીજા વિદ્વાનો પ્રશસા કરે ત્યારે જ ખરી પ્રશસા કહેવાય છે ચોર પણ પોતાની પ્રશસા કરે છે, પણ તેથી શુ તે પ્રશસનીય કહેવાય ખરો કે ? એવી જ એ લોકોની વાત છે.

मूल—बहुगुणविजूझा निलयो उस्सुत्तभासी तहा विमुत्तब्बो ।
जइवरमणिजुतो बिहुविग्घकरो विसहरो लोए ॥
प्रकर० भा० २ । षष्टी० सू० १८ ॥

જેમ વિષધર સર્પ પાસે રહેલો મણિ છોડવા યોગ્ય છે તેમ, ગમે તેટલો ધાર્મિક અથવા પડિત હોય, પણ જો જૈનથી ભિન્ન હોય તો જનોએ તેનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે.

સમીક્ષક—જુઓ કેટલી ભૂલની વાત છે ! જો એ લોકોના ચેલાઓ અને આચાર્યો વિદ્વાન્ હોત તો વિદ્વાનો સાથે જરૂર પ્રેમ બાધત. પરતુ એઓના તીર્થંકરો જ જ્યારે અવિદ્વાન્ છે તો પછી ક્યાથી વિદ્વાનોનુ માન કરી શકે ? શુ મળમાં અથવા ધૂળમાં પડેલા

સોનાને કોઇ છોડી દે છે ? આથી સિદ્ધ થાય છે કે જૈનો સિવાય બીજા કોણ પક્ષપાતી, હઠી, દુરાગ્રહી અને વિદ્યાહીન હશે ?

मूल—अइ सयपा वियपा वाधम्मि अपव्वे सुतो विपावरया ।
न चलन्ति सुद्धधम्मा धन्ना किविपावपव्वेसु ॥
प्रकर० भा० २ । षष्ठी० सू० २६ ॥

બીજા શાસ્ત્રોને માનવાવાળા અર્થાત્ જે જૈનમત સાથે વિરોધ ધરાવે છે, એ લોકોનુ જૈનોએ દર્શન પણ કરવુ નહિ.

સમીક્ષક—બુદ્ધિમાન લોક વિચારશે કે આ કેટલી પામરપણાની વાત છે. સત્યવાત તો એ છે કે જેનો મત સત્ય છે તેને કોઇનો પણ ડર નથી હોતો, પણ જૈનાચાર્યો જાણતા હતા કે તેમનામા પોલ ઘણી છે જો બીજા ધર્મવાળા જાણશે તો ખડન કરશે, માટે સર્વની નિદા કરો અને મૂર્ખાઓને ફસાવો.

मूल—नामं पितस्सअ सुहं जेणनिदिठाइ मिच्छ वव्वाइ ।
जेसिं अणुसंगा उधम्मीण विहोइ पावमई ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी ६ ॥ सू० २७ ॥

જૈન ધર્મથી વિરુધ્ધ બીજા ધર્મો છે તે સર્વ મનુષ્યોને પાપી બનાવે છે એથી અન્ય કોઇ ધર્મને ન માની જૈન ધર્મને જ માનવો શ્રેષ્ઠ છે.

સમીક્ષક—ઉપરની વાતથી સિદ્ધ થાય છે કે બધાની સાથે વેર, વિરોધ, નિદા, ઇર્ષ્યા આદિ દુષ્ટકર્મરૂપ સાગરમા જો કોઇ ડુબાડનાર માર્ગ હોય, તો જૈન માર્ગ જ છે. જેવા જૈન લોક અન્યમતના નિદક છે, તેવા બીજા કોઇપણ મતવાળા મહાનિદક અને અધર્મી નહિ હોય. એક તરફ તો બીજા બધાની નિદા અને બીજી તરફ પોતાની પ્રશસા કરવી એ શુ શઠ માણસોની વાત નથી ? જે લોકો વિવેકી છે તે તો ગમે તે મત હોય, પણ સારાને સારો અને ખરાબને ખરાબ કહે છે.

मूल—हाहा गुरुअअ कज्जं सानीनहु अच्छिकस्स पुक्करिमो ।
कह जिण वयण कह सुगुरु सावया कहइय अकज्जं ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० ३५ ॥

સર્વજ્ઞ જિન ભગવાને કહેલું વચન, જૈનના સુગુરૂઓ અને જૈન ધર્મ ક્યાં અને એનાથી વિરૂદ્ધ કુગુરૂઓ તથા વિરૂદ્ધ માર્ગો કયા ? અર્થાત્ અમારા ગુરૂઓ, દેવો અને ધર્મ, સુગુરૂઓ, સુદેવો અને સુધર્મ છે અને બીજાના કુગુરૂઓ, કુદેવો અને કુધર્મ છે.

સમીક્ષક—આ વાત બોર વેચનારી ખારવાણીના જેવી છે. જેમ તે પોતાનાં ખાટાં બોરો મીઠાં કહે છે, અને બીજાના બોરને ખાટા અને નકામા બતાવે છે, તેમ જૈન લોકો પોતાનાથી ભિન્ન મતવાળાઓની સેવા કરવામા પણ અકાર્ય અર્થાત્ પાપ માને છે.

मूल—सप्पो इक्कं मरणं कुगुरु अणंता इदेइ मरणाइ ।
तोवरिसप्पं गहियुं मा कुगुरुसेवणं भद्दम् ॥
प्रक० भा० २ । सू० ३७ ॥

પ્રથમ લખી આવ્યા છીએ કે સર્પ પાસે મણિ હોય તોપણ ત્યાજ્ય છે, તેવીજ રીતે અન્યમતસ્થ શ્રેષ્ઠ અને ધાર્મિક પુરૂષો પણ ત્યાજ્ય છે હવે તેના કરતા પણ વધારે નિંદા કરે છે—અન્યમતવાળા બધા લોકો સર્પ કરતાં પણ ખરાબ છે. એ લોકોની સેવા અથવા સગતિ કદિ પણ કરવી નહિ, કારણ કે સર્પના સગથી એકવાર મરણ થાય છે, પણ અન્યમતસ્થ કુગુરૂઓના સગથી અનેકવાર મરણ જન્મમા પડવુ પડે છે. માટે હે ભદ્ર! બીજા માર્ગના ગુરૂઓ પાસે ઉભો પણ ન રહે, કારણ કે જો તુ બીજા માર્ગીઓની સેવા કરીશ તો દુખી થઇશ.

સમીક્ષક—જુઓ! જૈનો જેવા કઠોર, ભ્રાન્ત, દ્વેષી અને નિદક બીજા મતવાળા ભૂલથી પણ નહિ થાય! એ લોકોએ મનમા ધાર્યુ છે કે જો આપણે બીજાની નિંદા અને આપણી પ્રશસા નહિ કરીએ તો આપણી સેવા અને પ્રતિષ્ઠા થશે નહિ પરન્તુ એ વિચાર એ લોકોના દુર્ભાગ્યનુ પરિણામ છે કારણ કે જ્યા સુધી ઉત્તમ વિદ્વાનોનો સગ અને સેવા નહિ કરે ત્યાસુધી એ લોકોને યથાર્થ જ્ઞાન અને સત્ય ધર્મની પ્રાપ્તિ કદિપણ થશે નહિ. માટે જૈનોને ઉચિત છે કે પોતાની જે વિદ્યાવિરૂદ્ધ વાતો છે તેને છોડી દઈ વેદોકત સત્ય વાતોનુ ગ્રહણ કરવુ—એમા જ કલ્યાણ સમાયલુ છે.

मूल—किं भणिमो किं करिमो ताणहयासाण धिठदुठाणं ।
जे दंसि ऊण लिंगं खिवंति नरयम्मि मुद्धजणं ॥
प्रक० भा० २ । षष्टी० सू० ४० ॥

જેની કલ્યાણની આશા સર્વથા નષ્ટ થઇ ગઈ છે, એવા ધૃષ્ટ અને દુરાચારીઓને શુ કહીએ! અને શુ કરીએ? કારણ કે જે એઓનો ઉપકાર કરે છે તેનો જ નાશ કરે છે, કોઇ દયા લાવી આધળા સિહની આખ ઉઘાડવા જાય તો તે સિહ તેને જ મારી ખાય છે. તેવીજ રીતે કુગુરૂ અર્થાત્ બીજા માર્ગવાળાપર ઉપકાર કરવો એ પોતાનો નાશ કરવા બરાબર છે, અર્થાત્ એનાથી હમેશા અલગ રહેવુ.

સમીક્ષક—જૈન લોકો જેવું ધારે છે તેવું જો બીજા લોકો ધારે તો જૈનોની કેટલી બધી દુર્દશા થઇ જાય? અને જો એવો કોઇપણ પ્રકારનો કોઈપણ ઉપકાર ન કરે તો તેઓના ઘણા કામનો નાશ થઈ જાય અને તેથી તેને કેટલુ બધુ કષ્ટ વેઠવું પડે? એવીજ રીતે જૈન લોકો બીજાને માટે શામાટે નથી વિચારતા.

मूल—जहजहतुट्टइ धम्मो जहजह दुठाणहोय अइउदउ ।
समदिठिजियाण तह तह उल्लसइस मत्तं ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० ४२ ॥

દર્શનભ્રષ્ટ નિહ્નવ, પાચ્છતા, ઉસન્ના તથા કુસીલિયાદિક અને અન્ય દર્શનીય ત્રિદંડી, પરિવ્રાજક તથા વિપ્રાદિક દુષ્ટ લોકોને જેમ જેમ વધારે સત્કાર પૂજાદિક થાય છે તેમ તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા જીવોનુ સમ્યક્ત્વ વધારે પ્રકાશિત થાય તે મ્હોટું આશ્ચર્ય છે.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! જૈનોનાજેટલી ઇર્ષ્યા, દ્વેષ અને વેર બુદ્ધિ બીજા કોઇને હશે ? બીજા મતોમા પણ ઇર્ષ્યા દ્વેષ છે પણ જૈનમા છે તેટલા નથી, દ્વેષ જ પાપનુ મૂળ છે માટે જૈનોમા પાપાચાર કેમ ન હોય ?

मूल—संगो विजाण अहिउते सिंधम्माई जेपकुव्वन्ति ।
मुतूण चोरसंगं करन्ति ते चोरियं पावा ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सूत्र ७९ ॥

એનુ મુખ્ય પ્રયોજન આટલુજ છે કે જેમ કોઇ મૂઢ માણુસ ચોરનો સોબતી બની નાસિકા છેદ આદિ દંડથી નથી ડરતો તેવીજ રીતે જૈનેતર ચોર મતમાં રહેનારા માણસો પોતાના ભાવિક અકલ્યાણથી ડરતા નથી.

સમીક્ષક—મનુષ્ય જેવો હોય છે તેવોજ બીજાને પણ સમજે છે શુ આ વાત ખરી છે કે જૈનેતર બધા ચોરમત છે અને જૈન શાહુકાર છે ? મનુષ્યને જ્યાસુધી અતિ અજ્ઞાની અને કુસગીઓના સબધથી ઉત્પન્ન થયેલી ભ્રષ્ટ બુદ્ધિ દૂર નથી થતી ત્યાંસુધી તેના ઇર્ષ્યા અને દ્વેષ છૂટતા નથી. જૈનમત જેવો બીજો કોઇ મત અન્યમતનો દ્વેષી નથી.

मूल—जच्छ पसुमहिसलरका पव्वहोमन्ति पावन वमीए ।
पूअन्तितंपि सड्ढाहा ही लावी परायस्सं ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सूत्र ७६ ॥

પૂર્વ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે જૈનેતર બધા માર્ગો મિથ્યાત્વી છે અને જૈન સમ્યક્ત્વી છે અર્થાત્ જૈનેતર બધા પાપી છે અને જૈન પુણ્યાત્મા છે, માટે જે કોઇ મિથ્યાત્વીના ધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે તે પાપી છે

સમીક્ષક—જેમ બીજે ઠેકાણે ચામુંડા, કાલિકા, જવાળા, પ્રમુખ પાસે પાપનોમી અર્થાત્ દુર્ગાનવમી તિથિ આદિ ખરાબ છે તેવી રીતે શું તમારા પજોસણુ આદિ વ્રતો ખરાબ નથી કે જેનાથી ઘણુ કષ્ટ થાય છે જેમ વામમાર્ગીઓની લીલાનુ ખડન કરો છો તેમ શાસન દેવી અને મરુતદેવી આદિનું ખડન કરો તો ઘણું સારૂં. જો કહો કે અમારી દેવી હિંસા

કરનારી નથી તો એ કહેવું ખોટુ છે, કારણુ કે શાસન દેવીએ એક પુરૂષની અને એક બકરાની આંખ કાઢી લીધી હતી, તો પછી તેણી પણુ રાક્ષસી અને દુર્ગા કાલિકા આદિની સગી બહેન કેમ માનવામાં ન આવે ? પોતાના પચ્ચખાણુ આદિ વ્રતો સારા અને નવમી આદિને ખરાબ કહેવાં એ મૂઢતા ભરેલી વાત છે. બીજાના ઉપવાસોની નિંદા અને પોતાના ઉપવાસોની સ્તુતિ કરવી એ મૂર્ખતાની વાત છે. સત્ય ભાષણુ આદિ જે છે તે વ્રત છે તે સર્વ કોઇને માન્ય છે. પરન્તુ ઉપવાસો ચાહે જૈનોના હોય અથવા બીજાના હોય પણુ એ માન્ય નથી.

मूल—चेसाणवंदियाणय माहणडुं वाणजर कसिरकाणं ।
भत्ता भर कठाण वियाण जन्ति दूरेणं ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सूत्र ८२ ॥

એનો મુખ્ય અર્થ એ છે કે વેશ્યા (દેવદાસી), ચારણુ અને ભાટ આદિ લોકો બ્રાહ્મણુ, યક્ષ અને ગણેશ આદિ મિથ્યાદષ્ટિ દેવી દેવતાઓના જે ભકત છે-તેઓને જે લોકો માને છે તે બધા ડુબનારા અને ડુબાવનારા છે, કારણુ કે એની પાસે જે વસ્તુઓ છે તે બધી વીતરાગને હોતી નથી, અને તે લોકો વીતરાગથી દૂર રહે છે.

સમીક્ષક—બીજાના દેવતાઓને ખોટા કહેવા અને પોતાના દેવતાઓને સાચા કહેવા એ કેવળ પક્ષપાત છે, એ લોકો વામમાર્ગીઓની દેવીનો નિષેધ કરે છે, પણુ એ લોકોના " શ્રાદ્ધદિન કૃત્ય " ના પૃષ્ટ ૪૬ મા લખ્યુ છે કે " શાસન દેવીએ રાત્રિમાં ભોજન કરનાર અમુક માણુસને તમાચો માર્યો, જેથી તેની આખ નિકળી પડી જેથી તે આખને બદલેબકરાની આખ કહાડી તે માણુસને બેસાડી દીધી, એ દેવીને હિંસક કેમ નથી માનતા !

રત્નસાગર ભાગ ૧, પૃ. ૬૭ મા લખ્યુ છે કે મરતદેવી પત્થરની મૂર્ત્તિ થઈ મુસાફરોને રસ્તામા સહાયક થઇ પડતી હતી એને પણુ એવી કેમ નથી માનતા !

मूल—किंसोपि जणणि जाओ जाणो जणणी इकिं अगोविद्धिं ।
जईमिच्छरओ जाओ गुणे सुतमच्छरं वहइ ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सूत्र ८१ ॥

જે મિથ્યાત્વી અર્થાત્ જૈનેતર છે તે શા માટે જન્મે છે ? જો જન્મે છે તો મોટા શા માટે થાય છે ? અર્થાત્ શામાટે જલદી નથી મરી જતા ?

સમીક્ષક—જુઓ, જૈનોના વીતરાગનુ વચન ! જુઓ એઓનો દયા ધર્મ ! બીજા મતવાળાઓનુ જીવન પણુ ઇચ્છતા નથી ! ! એ લોકોનો દયા ધર્મ કેવળ શાબ્દિક છે અર્થાત્ કેવળ કથન માત્ર જ છે એ લોકોની દયા કેવળ ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓ અને પશુઓને માટે જ છે. જૈનેતર મનુષ્યને માટે નથી. (પાપીના પાપને દૂર કરવુ ઉચિત્ છે-નહિ કે તેનો પોતાનો.)

मूल—शुद्धे मग्गे जाया सुहेण मच्छन्ति सुद्धिमग्गमि ।
जे पुणअमग्गजाया मग्गे गच्छन्ति ते चुप्पं ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० ८३ ३ ॥

એનો મુખ્ય અર્થ એ છે કે જૈનકુળમાં અવતાર લઇ મુક્તિ મેળવવી એમાં કંઈ આશ્ચય નથી, પરન્તુ જૈનેતર કુળમાં જન્મ લઇ મુક્તિ મેળવવી એમાં ઘણુ આશ્ચર્ય છે, એ વાકયનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે કે જૈનમતવાળા જ મુક્તિમાં જાય છે બીજા નહિ. જે લોકો જૈનમતનુ ગ્રહણ નથી કરતા તેઓ નરકગામી બને છે.

સમીક્ષક—શુ જૈનમાનો કોઇ દુષ્ટ અથવા નરકગામી નથી થતો ? જૈન બધા મુક્તિમા જ જાય છે ? બીજો કોઇ પણ જતો નથી ? શુ આ બધી વાત ઉન્માદભરેલી નથી ? ભોળા માણસો સિવાય બીજા કોણ એવી વાતો માની શકે ?

मूल—तिच्छराणं पूआसंमत्तगुणाणकारिणी भणिया ।
सावियमिच्छत्तयरी जिण समये देसिया पूआ ॥
प्रक० भाग २ । षष्ठी० सू० ९० ॥

જિન ભગવાનની મૂર્તિ પૂજવી એમા સાર સમાયેલો છે અને બીજાની મૂર્ત્તિ પૂજવી એમાં અસાર છે અર્થાત્ સાર નથી. જિન ભગવાનની આજ્ઞા પાળનારો તત્વજ્ઞાની છે અને નહિ પાળનારો તત્વજ્ઞાની નથી

સમીક્ષક—વાહરે વાહ ! શુ કહેવુ ! ! શુ તમારી મૂર્ત્તિઓ વૈષ્ણવોની મૂર્ત્તિઓની માફક પાષાણાદિ જડ પદાર્થોની નથી બનાવવામાં આવી ? જેમ તમારી મૂર્ત્તિપૂજા મિથ્યા છે તેમ વૈષ્ણવ આદિની પણ મિથ્યા જ છે. તમે પોતાને તત્ત્વજ્ઞાની બતાવો છો અને બીજાઓને અતત્વજ્ઞાની બતાવો છો તેથી સ્પષ્ટ માલુમ થાય છે કે તમારામા જરા પણ તત્વજ્ઞાન નથી.

मूल—जिण आणा एधम्मो आणा रहि आण फुड अहमुत्ति ।
इयमुणि ऊण यतत्तंजिण आणाए कुणहु धम्मं ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० ९२ ।

જિન ભગવાને કહેલી જે દયા, ક્ષમાદર્શક આજ્ઞા છે તે જ ધર્મ છે બાકી બીજી બધી આજ્ઞાઓ અધર્મ છે.

સમીક્ષક—એ કેટલી બધી અન્યાયની વાત છે ! ! શુ જૈનેતર કોઈ પણ પુરુષ સત્યવાદી તથા ધર્માત્મા નથી ? શું જૈનેતર ધર્માત્માઓને માનવા નહિ ? જો જૈનોના મોઢા અને જીભ ચામડાના ન બન્યા હોત અને બીજાનાં ચામડાનાં બન્યા હોત તો એ વાત બની શકત અર્થાત્ જૈનનું ઉક્ત વચન સર્વથા અસંભવિત છે.

જૈન લોકોએ પોતાના મતની, પોતાના ગ્રન્થોની અને પોતાના સાધુ આદિઓની એટલી બધી પ્રશસા કરી છે કે જાણે જૈન, ભાટ-ચારોટોના મોટા ભાઇ હોય.

मूल—वणेंदिा या उविजेसिन्दुरकाइ सम्भरंताणम् ।
भव्वाण जणइ हरिहररिद्धि समिद्धी विउद्धोसं ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० ९९ ॥

એનુ મુખ્ય તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જે હરિહર આદિ દેવો છે એઓની વિભૂતિ નરકનો હેતુ છે, એને જોઇ જૈનો રોમાંચિત થઇ જાય છે જેમ રાજાની આજ્ઞા તોડનાર માણસ મરણપર્યન્ત દુખ ભોગવે છે, તેવી જ રીતે જિન ભગવાનની આજ્ઞા તોડવાથી મરણ અને જન્મના દુખો ભોગવવા પડે છે.

સમીક્ષક—જુઓ ! જૈનોના આચાર્યોની મનોવૃત્તિ, અર્થાત્ ઉપરના કપટ અને ઢોંગથી ભરેલી લીલા ! હવે તેમનો અંતકરણનો ગુપ્ત ભાવ પ્રકટ થઇ ગયો હરિહરાદિકના ઉપાસકોની ઉન્નતિ એ લોકો જોઇ પણ શકતા નથી એ રોમાંચિત એ માટે થાય છે કે બીજાની ઉન્નતિ કેમ થઇ ! ! ઘણા જૈનો આમ ઇચ્છતા હશે કે એઓનુ ઐશ્વર્ય અમને મળી જાય અને એ લોકો દરિદ્ર થઇ જાય. રાજાજ્ઞાનુ દૃષ્ટાન્ત એ માટે છે કે એ લોકો રાજાઓના ઘણા ખુશામતીઆ હોય છે, ખોટા અને ભીરૂ છે શુ રાજાની ખોટી વાત પણ માની લેવી ? જગત્મા ઇર્ષ્યા કરનાર અને દ્વેષ કરનાર જૈનોથી વધારે કોઇ નહિ હોય.

मूल—जो देइशुद्धधम्म सो परमप्पा जयम्मि नहु अन्नो ।
किं कप्पदुम्म सरिसो इयरतरू होइकइयावि ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० १०१ ॥

તે મૂર્ખ લોકો છે કે જે જૈનધર્મથી વિરૂદ્ધ છે જિનેન્દ્રે કહેલા ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા સાધુઓ અથવા ગૃહસ્થો અથવા ગ્રન્થ કર્ત્તાઓ તીર્થંકર સમાન છે એના જેવા કોઈ નથી

સમીક્ષક—કેમ ન હોય ! ! જો જૈન લોકો બાળક-બુદ્ધિ ન હોત તો એવી વાત માનત નહિ જેમ વેશ્યા પોતાના સિવાય બીજાની સ્તુતિ કરતી નથી તેના જેવી આ બધી વાતો દેખાય છે.

मूल—जे अमुणि अगुण दोषाते. कह अवुहाणन्हुन्तिमझच्छा ।
अहते विन्हुम झच्छाता विसअमि आण तुल्लत्तं ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० १०२ ॥

જિનેન્દ્ર, તથા તેણે કહેલા સિદ્ધાન્તો, અને જિનમતના ઉપદેશકોનો ત્યાગ કરવો એ જૈનોને યોગ્ય નથી.

સમીક્ષક—એ જૈનોની હઠ અને પક્ષપાત છે હઠ અને પક્ષપાત અવિદ્યાનુ પરિણામ છે. જૈનોની થોડીક જ વાતો સારવાળી છે, બાકી બધી છોડવા યોગ્ય છે. થોડી થોડી બુદ્ધિવાળો માણસ પણ જો જૈનોના દેવનો, તેના સિદ્ધાન્તોનો અને તેના ઉપદેષ્ટાનો વિચાર કરે, તો જરૂર તેજ વખતે ત્યાગ કરી દે.

मूल—वयणे विसुगुरुजिणवल्लहस्सके सिंग उल्लुस इसम्मं ।
अहकहदिण मणितेयं उल्लुआणंहरइ अन्धत्त ।
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० १०८ ॥

જે જિન ભગવાનના વચન ઉપર ચાલે છે તે પૂજનીય છે, અને જે વિરુદ્ધ ચાલે છે તે અપૂજનીય છે જૈન ગુરૂઓને જ માનવા, બીજાને માનવા નહિ.

સમીક્ષક:—જૈન લોકો જો બિચારા અજ્ઞાનીઓને પશુવત્ ચેલાઓ કરી ન બાંધત તો તેઓની જાળમાથી છૂટી, મુક્તિના સાધનો સપાદિત કરી જીવન સફળ કરત. જૈનોને જો કુમાર્ગી, કુગુરૂ, મિથ્યાત્વી અને કુઉપદેષ્ટા કહેવામા આવે તો એઓને કેટલુ બધુ દુ ખ લાગે! અતએવ જૈનોની વાણી બીજાને દુ:ખદાયિની છે. જૈનોના મતમા અસાર વાતો ઘણી ભરી છે

मूल—तिहुअण जणं मरंतं दठ्ठूण निअन्तिजेन अप्पाणं ।
विरमंतिन पावा उधिद्धी धिठत्तणं ताणम् ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० १०६ ॥

મરણ સુધી દુ:ખો આવ્યા કરે તો ભલે આવે, જૈનોએ કૃષિ (ખેડ) વ્યાપાર આદિ કામો કરવા નહિ, કારણ કે એ કામો નરકમા લઇ જનારા છે.

સમીક્ષક—જૈનોને કોઈ પૂછે કે તમે વ્યાપાર આદિ કામો શામાટે કરો છો? શામાટે એ કર્મોને નથી છોડી દેતા? જો એવા કર્મો છોડી દ્યો, તો તમારા શરીરનુ પાલન પોષણ પણ થઇ શકે નહિ જો તમારા કહેવાથી બધા લોકો વ્યાપાર ધધો છોડી દે તો તમે શુ ખાઓ? એવો અત્યાચારનો ઉપદેશ કરવો સર્વથા વ્યર્થ છે શુ કરે બિચારા વિદ્યા અને સત્સગથી રહિત હોવાથી જેમ મનમા આવ્યુ તેમ બકે છે.

मूल—तइया हमाण अहमा कारण रहिया अनाण गव्वेण ।
जेजपन्ति उशुत्तं तेसिंदिद्धिछपम्मिच्चं ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० १२१ ॥

જૈનાગમથી જે વિરૂદ્ધ શાસ્ત્રો છે તેને જેઓ માને છે તેઓ અધમથી પણ અધમ છે, ગમે તેવું પ્રયોજન સિદ્ધ થતુ હોય તો પણ જૈનમતથી વિરૂદ્ધ બોલવુ નહિ તેમ વિરૂદ્ધ માનવુ પણ નહિ, ગમે તેવુ પ્રયોજન સિદ્ધ થતુ હોય તો પણ બીજા મતનો આશ્રય લેવો નહિ

સમીક્ષક--તમારા મૂળ પુરૂષોથી લઇ આજ સુધી જેટલા પુરૂષો થઈ ગયા છે તે બધાએ બીજા મતવાળાઓને ગાળો દીધા સિવાય કઇ પણ કર્યુ નથી અને ભવિષ્યમા જેઓ થશે તેઓ પણ કઈ કરી શકશે નહિ

જૈન લોકો જ્યા પોતાનુ પ્રયોજન સિદ્ધ થતુ જુએ છે ત્યા ચેલા બની જાય છે, એવી લાબી પહોળી વાતો કરવામા જરા પણ લજ્જા થતી નથી એ ઘણા શોકની વાત છે.

मूल—जम्बीर जिणस्सजिओ विरई उस्सुत्तले सदेसणओ ।
सागर कोडा कोड़िहिं मइ अइ भी भवरणे ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० १२२ ॥

જો કોઇ માણુસ કહે કે જૈન સાધુઓમા પણ ધર્મ છે અને બીજાઓમા પણ ધર્મ છે તો તે માણસ ક્રોડાનક્રોડ વરસ સુધી નરકમા રહી ફરીથી નીચ જન્મ પામે છે,

સમીક્ષક—વાહરે વાહ !! વિદ્યાના શત્રુઓ, તમારા મનમા આ વિચાર સ્ફૂર્યો હશે કે અમારા મતનુ કોઇ ખડન ન કરે જેથી એવુ ભયકર વચન કાઢ્યુ, પણ એ વાત અસભવિત છે તમને કયા સુધી સમજાવીએ તમે તો નિદા કરવામા અને બીજાની સાથે વિરોધ કરવામા કટિબદ્ધ થઇ પ્રયોજન સિદ્ધ કરવુ એને મોહનભોગ (મિષ્ટાન્ન) સમાન માની બેઠા છો.

मूल—दूरे करणं दूरम्मि साहूणं तहयभावणा दूरे ।
जिणधम्म सद्दहाणं पितिर कदुरकाइनिठवइ ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० १२७ ॥

જે માણસ જૈન ધર્મનુ જરા પણ આચરણ ન કરી શકે તેણે પણ જૈન ધર્મ સત્ય છે એટલીજ શ્રધ્ધા રાખવી કારણ કે કેવળ શ્રધ્ધાથી પણ તે દુ ખને તરી જાય છે

સમીક્ષક—મૂર્ખોને પોતાની મતજાળમા ફસાવવાને એનાથી બીજી શી યુક્તિ હોઇ શકે ! કર્મ કઇ પણ કરવુ ન પડે અને મુક્તિ થઈ જાય !! એવો હાસ્યજનક મત બીજો કયો હશે !

मूल—कइया होही दिवसो जइया सुगुरुण पायमूलम्मि ।
उस्सुत्त सविसलवर हिलेओनिसुणे सुजिणधम्मं ॥
प्रक० भा० २ । षष्ठी० सू० १२८ ॥

જે માણસ આટલીજ ઇચ્છા કરે કે હુ જૈન આગમોનુ શ્રવણ કરીશ ઉત્સૂત્ર અર્થાત્ બીજા મતવાળાના ગ્રન્થો કદિ પણ સાભળીશ નહિ, તો તે પણ દુ ખ સાગરને તરી જાય છે.

સમીક્ષક--એ વાત પણ ભોળા માણસોને ફસાવવા માટે છે કારણ કે એવી ઇચ્છાથી દુ ખ સાગર તરી શકાતો નથી અને પૂર્વ જન્મના સચિત કુકર્મોનુ દુ ખરૂપ ફળ ભોગવ્યા

સિવાય છૂટી પણ શકતુ નથી. જો એવી અસત્ય વેદ વિરૂધ્ધ વાતો ન લખત, તો વિદ્વાનો વેદાદિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી એના વિદ્યાશૂન્ય ગ્રન્થોનો ત્યાગ કરત; એમણે અવિદ્વાનોને એવા જકડ રીતે બાંધ્યા છે કે એની જાળમાથી છૂટા થઇ શકતા નથી. જો ધારે તો બુધ્ધિમાન સત્સગી એ જાળમાથી છૂટો થઈ શકે પણ જડ બુધ્ધિવાળાઓનુ છૂટવુ અતિ કઠણ છે.

मूल—जह्मजेणं हिंभणियं सुयववहारं विसोहियतस्स ।
जायइ विसुद्ध बोही जिणआणा राह गत्ताओ ॥
प्रक० भा० २ । षष्टी० सू० १३८ ॥

જિનાચાર્યોએ જે સૂત્ર નિરૂક્તિ, વૃત્તિ અને ભાષ્યચૂર્ણી આદિ બનાવ્યા છે, તેને જેઓ માને છે, તેઓ જ દુષ્કર શુભ વ્યવહાર કરી ચારિત્ર્યવાન્ બની સુખી થઇ શકે છે, બીજાના મતના ગ્રન્થો માનવાથી નહિ

સમીક્ષક—શું ભૂખે મરવારૂપ આદિ જે કષ્ટો છે તેને પણ ચારિત્ર્ય કહો છો ? જો ભૂખે મરવુ, તરશે મરવુ આદિ ચારિત્ર્ય કહેવાતુ હોય, તો દુષ્કાળમા ઘણા માણસો ભૂખ તરસ વેઠી મરી જાય છે, તે બધા શુદ્ધ થઇ શુભ ફળને પ્રાપ્ત થવા જોઇએ, પણ એથી તેઓ શુદ્ધ થતા નથી-તેમ તમે પણ શુદ્ધ થતા નથી, ઉલટા પિત્ત આદિના પ્રકોપથી રોગી બની દુખી થાઓ છો ધમ તો ન્યાય્યાચરણ, બ્રહ્મચર્યસેવન, અને સત્યભાષણાદિમા છે, અને તેનાથી ઉલટુ કરવુ એ પાપ છે બધાની સાથે પ્રીતિથી વર્તી પરોપકાર કરવો એ શુભ ચરિત્ર કહેવાય છે ભૂખ્યા તરસ્યા રહેવુ એ ધર્મ નથી જૈનના સૂત્રાદિ ગ્રન્થો માનનાર માણુસ થોડુક સત્ય મેળવે છે, અને બાકી બધુ અસત્ય મેળવી દુ.ખસાગરમા ડુબી જાય છે

मूल—जइजाणसि जिणनाहो लोयाया राविपरकएमूओ ।
ताततं मन्नं तो कहमन्नसि लोअ आयारं ॥
प्रक० भा० २ षष्ठी० सू० १४८॥

જે ઉત્તમ ભાગ્યવાન્ મનુષ્ય હોય છે તેજ જિન ધર્મનુ ગ્રહણ કરી શકે છે, અર્થાત્ જે જિનધર્મનુ ગ્રહણ નથી કરતો તેનુ પ્રારબ્ધ નાશ પામેલુ છે

સમીક્ષક—શુ એ વાત ખોટી નથી ? શુ બીજાના મતમા સારા પ્રારબ્ધવાળો અને જૈનમતમાં ખરાબ પ્રારબ્ધવાળો કોઇ નથી ? ઉપર જે કહ્યું છે કે જૈન ધર્મવાળાઓએ પરસ્પર વિરોધ કરવો નહિ અને પ્રીતિથી રહેવુ એથી એ સિધ્ધ થાય છે કે જૈનેતર સાથે કલહ કરવામા જૈન લોકો ખરાબ માનતા નહિ હોય જો એવો ભાવ હોય તો એ ભાવ અયુક્ત છે, કારણ કે સજ્જન માણસો સજ્જનની સાથે પ્રેમ કરે છે અને દુષ્ટોને શિક્ષા કરી સુશિક્ષિત બનાવે છે ઉપર લખવામાં આવ્યુ છે કે બ્રાહ્મણ, ત્રિદડી, પરિવ્રાજકાચાર્ય અર્થાત્ સન્યાસી અને તાપસ આદિ લોકો જૈનમતના શત્રુ છે. હવે જુઓ કે જૈન લોકો બધાને શત્રુભાવથી જોઈ નિદા કરે છે

તો પછી એ લોકોનો દયા અને ક્ષમારૂપ ધર્મ ક્યાં રહયો ? બીજાની ઉપર દ્વેષ રાખવો એ તો દયા અને ક્ષમાનો નાશ કરે છે દ્વેષના જેવો બીજો કોઇ પણ હિસાત્મક દોષ નથી. જેવા જૈન લોકો સાક્ષાત્ દ્વેષની મૂર્ત્તિઓ છે, તેવા બીજા થોડાક જ હશે.

જો કોઇ ઋષભદેવથી લઇ મહાવીર પર્યંત તીર્થંકરોને રાગી, દ્વેષી અને મિથ્યાત્વી કહે, જૈનમતવાળાઓને સન્નિપાત જ્વરથી સપડાયલા કહે અને જૈનધર્મને નરક અને વિષ જેવો કહે, તો જૈનોને કેટલુ બધુ ખરાબ લાગે ?

જૈન લોકો નિંદામા અને પરમતદ્વેષરૂપ નરકમા પડી મહાન્ કલેશ ભોગવે છે. જો એ વાતને હવે પણ છોડી દે તો ઘણુ સારૂ

मूल—एगो अगरू एगो विसाव गोचे इआणि विवहाणि ।
तच्छयज जिणदव्व परुप्परन्त न विच्चन्ति ॥
प्रक० भा० २ षष्ठी० सू० १५० ॥

બધા શ્રાવકોનો ધર્મગુરૂ એકજ છે માટે જૈનોએ ચૈત્યવંદન (જિન પ્રતિબિમ્બ મૂર્ત્તિને વદન) દેવળ, જિનદ્રવ્યની રક્ષા અને મૂર્ત્તિપૂજા કરવી એ ધર્મ છે.

સમીક્ષક—જુઓ ! મૂર્ત્તિપૂજાનો જેટલો કલહ ચાલ્યો છે, તે બધો જૈનોને ત્યાથી ચાલ્યો છે. પાખડોનુ મૂળ પણ જૈનમત જ છે.

શ્રાદ્ધ દિનકૃત્યપૃષ્ટ ૧ મા મૂર્ત્તિપૂજાના પ્રમાણ—

नवकारेण विवोहो ॥ १ ॥ अनुसरणं सावउ ॥ २ ॥
वयाइं इमे ॥ ३ ॥ जोगो ॥ ४ ॥ चिय वन्दणगो ॥ ५ ॥
पच्चरखाणं तु विहि पुच्छम् ॥ ६ ॥

ઇત્યાદિ, શ્રાવકોએ પ્રથમદ્વારમા નવકારનો જપ કરવો ૧. નવકાર જપ્યા પછી બીજા દ્વારમા " હુ શ્રાવક છુ " એમ સ્મરણ કરવુ ૨ ત્રીજા દ્વારમાં અમારા અણુવ્રતાદિ કેટલા છે ૩ ચોથા દ્વારમા ચાર વર્ગમા મોક્ષ અગ્રગામી છે, અને એનુ સાધન જ્ઞાનાદિક જે યોગ કહેવાય છે એના બધા અતીચારો નિર્મળ કરવાને ૬ આવસ્યક કારણ છે તે પણ ઉપચારથી યોગ કહેવાય છે જે યોગ આગળ કહેવામા આવશે. પાચમા દ્વારમા ચૈત્યવદન અર્થાત્ મૂર્ત્તિને નમસ્કાર (દ્રવ્યભાવ પૂજા આગળ કહેવામાં આવશે) છઠ્ઠા દ્વારમા પ્રત્યાખ્યાન દ્વાર નવકારશી પ્રમુખ પૂજા વિધિપૂર્વક કરીશ. એ ગ્રન્થમા આગળ આગળ ઘણી વિધિઓ લખી છે. સધ્યાના ભોજન વખતે તીર્થંકરોની મૂર્ત્તિ પૂજવી અને દ્વાર પૂજવુ. દ્વાર પૂજામા ઘણા બખેડાઓ છે.

મદિર બનાવવાના નિયમો—

મદિર બધાવવાથી અને જુના મદિરો સુધારવાથી મુક્તિ મળે છે. મંદિરમાં આ પ્રમાણે જઇને બેસવુ, ઘણા ભાવથી અને પ્રીતિથી પૂજા કરવી.

" नमो जिनेन्द्रेभ्य: " ઈત્યાદિ મન્ત્રોથી સ્નાન કરાવવુ અને जलचन्दनपुष्पप्रदीप नैः" ઈત્યાદિ વચનોથી ગંધ આદિ ચડાવવાં.

રત્નસારભાગના ૧૨ મા પૃષ્ઠમાં મૂર્ત્તિપૂજાનુ આ પ્રમાણે ફળ લખ્યુ છે કે પૂજારીને રાજા અથવા પ્રજા કોઈપણ રોકી શકે નહિ.

સમીક્ષક:—એ બધી વાત કપોલકલ્પિત છે, કારણ કે ઘણા જૈન પૂજારીઓને રાજા આદિ રોકે છે.

રત્નસાગર પૃષ્ઠ ૩ મા લખ્યુ છે મૂર્ત્તિપૂજા કરવાથી રોગ, પીડા તથા મહાદોષ છૂટી જાય છે. કોઈ એક માણસે ૫ કોડીનું ફુલ ચડાવ્યુ હતુ તેથી તે અરાઢ દેશનો રાજા થયો જેનુ નામ કુમારપાલ હતુ.

સમીક્ષક—એ બધી વાતો ખોટી છે મૂર્ખોને લોભમાં નાખવાને જ બનાવવામા આવી છે, કારણ કે ઘણા જૈન લોકો પૂજા કરતા કરતા રોગી રહે છે, એક વીઘાની જમીનદારી પણ પાષાણ આદિ મૂત્તિની પૂજા કરવાથી મળતી નથી. જો પાચ કોડીનુ ફુલ ચડાવવાથી રાજ્ય મળતુ હોય તો પાચ-પાચ કોડીના ફુલો ચડાવી સપૂર્ણ ભૂગોળનુ રાજ્ય શા માટે નથી કરી લેતા ? શામાટે રાજદંડ ભોગવે છે ! જો મૂર્ત્તિપૂજા કરવાથી ભવસાગર તરી શકાતો હોય તો જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્ર્યની શી જરૂર છે ?

રત્નસાર પૃષ્ઠ ૧૩ માં લખ્યુ છે કે-" ગૌતમના અંગુઠામા અમૃત છે અને એનુ સ્મરણ કરવાથી મનોવાછિત ફળ મળે છે " ! ! !

સમીક્ષક—જો એમ હોય તો બધા જૈન લોકો અમર થઇ જવા જોઇએ પરન્તુ એમ નથી, તેથી એ વાત કેવળ મૂર્ખોને બહકાવવાની છે, બીજુ એમા કશુ તત્ત્વ નથી.

એની પૂજા કરવાનો શ્લોક રત્નસાર પૃષ્ઠ ૫૨ (બાવન) મા છે —

जलचन्दनधूपनैरथ दीपाक्षतकैर्नैवेद्यवस्त्रैः ।
उपचारवरैर्जिनेन्द्रान् रुचिरैरद्य यजामहे ॥

અમે જળ, ચદન, ચોખા, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, વસ્ત્ર અને અતિ શ્રેષ્ઠ ઉપચારો વડે જિનેન્દ્ર, અર્થાત્ તીર્થંકરોની પૂજા કરીએ. આ ઉપરથી મનાય છે કે મૂર્ત્તિપૂજા જૈનોથી ચાલી છે.

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૨૧–જિન મંદિરમાં મોહ થતો નથી અને તેથી ભવસાગર તરી શકાય છે.

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૫૧ થી ૫૨—મૂર્ત્તિપૂજા કરવાથી મુક્તિ મળે છે. જૈન મંદિરમાં જવાથી સદ્ગુણ આવે છે, જે માણસ જળ અને ચદનથી તીર્થંકરોની પૂજા કરે છે તે નરકમાથી છૂટી સ્વર્ગમાં જાય છે.

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૫૫—જૈન મન્દિરમા ઋષભદેવાદિની પૂજા કરવાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ મળે છે,

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૬૧-જો જગત્ જૈનમૂર્ત્તિની પૂજા કરે તો બધુ જગત્ ક્લેશથી છૂટી જાય.

સમીક્ષક—હવે જુઓ એ લોકોની અવિદ્યા ભરેલી વાતો કે જે તદ્દન અસભવિત છે જો એ પ્રમાણે પાપાદિ કર્મો છૂટી જતા હોય, મોહ ન આવતો હોય, ભવસાગર તરી જવાતો હોય, સદ્‌ગુણ પ્રાપ્ત થતા હોય, નરકને છોડી સ્વર્ગમા જવાતુ હોય, ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી હોય અને બધા ક્લેશો છુટી જતા હોય, તો શામાટે જૈન લોકો બધા પદાર્થોને મેળવી સુખી થતા નથી?

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૩-જે જિન મૂર્ત્તિનુ સ્થાપન કરે છે તેને પોતાને અને પોતાના કુટુબને આજીવિકા મળે છે.

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૨૨૫—શિવ, વિષ્ણુ આદિની મૂર્ત્તિની પૂજા કરવી એ ઘણુ ખરાબ છે અર્થાત્ એ નરકનુ સાધન છે

સમીક્ષક—જો શિવ આદિ મૂર્ત્તિઓ નરકનુ સાધન હોય તો, જૈનોની મૂર્ત્તિઓ પણ કેમ નહિ? જો કહો કે અમારી મૂર્ત્તિઓ ત્યાગી અને શાન્ત તથા શુભમુદ્રાવાળી છે, પણ શિવ આદિની મૂર્ત્તિઓ એવી નથી, માટે શિવ આદિની મૂર્ત્તિઓ ખરાબ છે પણ અમે તમને પૂછીએ છીએ કે તમારી મૂર્ત્તિઓ લાખો રૂપીઆવાળા મદિરમા રહે છે, અને ચદન કેશર આદિ ચડે છે, તો પછી ત્યાગી કેમ થઇ શકે? શિવ આદિની મૂર્ત્તિ તો છાયા વગરના પ્રદેશમા પણ રહે છે, તો પછી એ ત્યાગી કેમ નહિ? જો કહો કે અમારી મૂર્ત્તિઓ શાત છે, તો મૂર્ત્તિઓ જડ હોવાથી બધી નિશ્ચલ રહે છે અતએવ બધા મતવાળાની મૂર્ત્તિઓ શાન્ત જ છે, માટે બધા મતવાળાની મૂર્ત્તિપૂજા વ્યર્થ છે

પ્રશ્ન—અમારી મૂર્ત્તિઓ વસ્ત્ર આભૂષણ આદિ ધારણ નથી કરતી માટે સારી છે

ઉત્તર—બધા સામે મૂર્ત્તિઓ નગ્ન રાખવી એ પશુઓના જેવી લીલા છે

પ્રશ્ન—જેમ સ્ત્રીનુ ચિત્ર અથવા મૂર્ત્તિ જોવાથી કામની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ સાધુ અને યોગીઓની મૂર્ત્તિઓ જોવાથી સારા ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ઉત્તર—જો પાષાણ આદિની મૂર્ત્તિઓ જોવાથી શુભ પરિણામ માનતા હો, તો એના જડત્વ ગુણો પણ તમારામા આવી જશે જ્યારે તમે જડબુદ્ધિવાળા થશો ત્યારે સર્વથા નષ્ટ થઇ જશો બીજા વિદ્વાનોનો સગ ન કર્યાથી દઢતા અધિક થશે, અને અગ્યારમા સમુલ્લાસમા મૂર્ત્તિપૂજા કરવામા જે દોષો બતાવ્યા છે તે બધા મૂર્ત્તિપૂજકોને લાગશે

જૈનોએ જેમ મૂર્ત્તિપૂજામા ખોટો કોલાહલ મચાવ્યો છે, તેમ તેમના મત્રોમા પણ ઘણી અસભવિત વાતો લખી છે.

રત્નસારભાગ પૃ૦ ૧ —

नमो अरिहन्ताणं नमो सिद्धाणं नमो आयरियाणं नमो उवज्झायाणं नमो लोए सव्वसाहूणं । एसो पञ्च नमुक्कारो सव्व पावप्पणासणो मंगलाचरणं च सव्वे सिपढमं हवइ मगलम् ॥ १ ॥

એ મત્રનુ ઘણુ માહાત્મ્ય લખ્યુ છે. બધા જૈનોનો એ ગુરૂમત્ર છે. એનુ એટલુ ઘુ માહાત્મ્ય લખ્યુ છે કે તત્ર, પુરાણુ અને ભાટોની કથાને તેણે પરાજિત કરી મૂક્યા છે

શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય પૃ૪ ૩ —**नमुक्कार तउपढे ॥ ९ ॥**

जउकव्वं । मन्ताणमन्तो परमो इमुत्ति धेयाणधेयम् परमं इमुत्ति ।
तत्ताणतत्तं परमं पवित्तं संसारसत्ताणदुहाहयाणं ॥ १० ॥
ताण अन्नन्तु नो अत्थि । जीवाणं भवसायरे ।
बुड्डूं ताणं इमं मुत्तुं । नमुक्कारं सुपोययम् ॥ ११ ॥
कव्वं अणेगजम्मंतरसं चिआणं । दुहाणं सारीरिअमाणुसाणु साणम् ।
कत्तोय भव्वाणभविज्जनासो नजावपत्तो नवकारमंतो ॥ १२

જે આ મત્ર છે તે પવિત્ર અને પરમ મત્ર છે તે ધ્યાન કરવાને યોગ્ય છે પરમ ધ્યેય છે ત્વોમા પરમ તત્ત્વ છે, નવકાર મત્ર દુખોથી પીડિત સસારી જીવોને સમુદ્રમા ડુબનારને જેમ નૌકા છે તેવો છે. ૧૦

જે આ નવકાર મંત્ર છે તે નૌકા જેવો છે, એને જે છોડી દે છે તે ભવસાગરમા ડુબી જાય છે, અને જે એ મત્રનુ ગ્રહણ કરે છે તે દુખોને તરી જાય છે જીવોને દુખોથી અલગ રાખનાર, સર્વ પાપોનો વિનાશક અને મુક્તિ આપનાર એ મત્રના જેવો બીજો કોઇ નથી ૧૧

અનેક જન્માન્તરોમા ઉત્પન્ન થનાર શરીર સબધી દુખોથી અને ભવસાગરમાથી ભવ્ય જીવોને તારનાર એજ મત્ર છે. જ્યા સુધી નવકાર મત્ર નથી મળ્યો ત્યાસુધી જીવ ભવસાગરમાંથી તરી શકતો નથી આ અર્થ સૂત્રમા કહ્યો છે. અગ્નિ આદિ જે આઠ મહા ભય છે એમા સહાયતા કરનાર નવકાર મત્ર સિવાય બીજો કોઇ નથી. જેમ વૈદૂર્ય નામક મહારત્નનુ ગ્રહણ કરવામા આવે છે તથા જેમ શત્રુઓના ભયમા અમોઘ શસ્ત્રનુ ગ્રહણ કરવામા આવે છે તેમ શ્રુત કેવલીનુ ગ્રહણ કરવુ. બધી દ્વાદશાંગીનુ નવકાર મંત્ર રહસ્ય છે. એ મત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.—

नमो अरिहंताणम् । સર્વ તીર્થંકરોને નમસ્કાર.
नमो सिद्धाणम् । જૈન મતના બધા સાધુઓને નમસ્કાર
नमो आयरियाणम् । જૈન મતના બધા આચાર્યોને નમસ્કાર,
नमो उवज्झायाणम् । જૈન મતના બધા ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર.
नमो लोए सव्व साहूण । જેટલા જૈનમતના સાધુઓ આ લોકમાં છે તે બધાને નમસ્કાર.

જો કે મંત્રમાં જૈનપદ નથી તોપણ જૈનોના અનેક ગ્રન્થોમાં જૈનેતર કોઇને પણ નમસ્કાર કરવા નહિ એમ લખ્યુ છે, માટે એજ અર્થ ઠીક છે.

તત્વવિવેક પૃષ્ઠ ૧૬૯.—જે માણુસ લાકડાને અથવા પત્થરને દેવ બુધ્ધિ કહીને પૂજે છે તે સારાં ફળ મેળવે છે.

સમીક્ષક—જો એમ હોય તો સવ કોઇ દર્શન કરી સુખરૂપ ફળ કેમ નથી મેળવતો ?

રત્નસાર ભાગ પૃષ્ઠ ૧૦-પાર્શ્વનાથની મૂર્ત્તિના દર્શન કરવાથી પાપનો નાશ થાય છે,

કલ્પભાષ્ય પૃષ્ઠ ૫૧—સવાલાખ મદિરોનો જીર્ણોધ્ધાર કર્યો,

ઇત્યાદિ મૂર્ત્તિપૂજાના વિષયમાં એ લોકોના ઘણા લેખો છે. એથી માલુમ પડે છે કે મૂર્ત્તિપૂજાનુ મુળ કારણુ જૈનમત છે.

હવે જૈનના સાધુઓની લીલા જુઓ —

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૨૨૮—એક જૈન સાધુ કોશા નામની વેશ્યા સાથે ભોગ કરી પછી સ્વર્ગમા ગયો ! !

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૧૦-અર્ણક નામનો મુનિ ચારિત્ર્યથી ભ્રષ્ટ થયો અને પછી દત્ત-નામના શેઠને ત્યા વિષય ભોગ કરી દેવ લોકમાં ગયો !! શ્રીકૃષ્ણુના પુત્ર ઢઢણુ મુનિને સ્થાળીઓ (સ્યાલીઓ) ઉપાડી લઇ ગયો અને પછી દેવતા થયો ! !

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૧૫૬—જૈન મતનો સાધુ જો લિગધારી અર્થાત્ કેવળ વેષધારી હોય તોપણ શ્રાવકોએ તેનો સત્કાર કરવો સાધુ શુદ્ધ ચરિત્રવાળો હોય અથવા અશુદ્ધ ચરિત્રવાળો હોય તોપણ પૂજનીય છે.

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૧૬૮-જૈનમતનો સાધુ ચરિત્રહીન હોય તોપણ બીજા સાધુઓના કરતા શ્રેષ્ઠ છે

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૧૭૧—શ્રાવક લોકો જો જૈન સાધુઓને ચારિત્ર્યહીન ભ્રષ્ટાચારી જુએ તોપણ તેઓએ તેમની સેવા કરવી.

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૨૧૬-એક ચોર પાંચ મુઠી લુચન કરી સાધુ થઇ ગયો, તેણે પશ્ચાત્તાપ કર્યો અને અનેકવિધ કષ્ટ તપો કર્યા પછી છઠ્ઠે મહીને કેવળ જ્ઞાન મેળવી સિદ્ધ થઇ ગયો.

સમીક્ષક—જુઓ એમના સાધુઓની અને ગૃહસ્થોની લીલા એમના મતમાં ઘણા કુકર્મ કરનારા સાધુઓ પણ સદ્‌ગતિ પામ્યા છે ! !

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૧૦૬-શ્રીકૃષ્ણુ ત્રીજા નરકમા ગયા છે ! ! !

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૧૪૫-ધન્વંતરી નરકમાં ગયા છે ! ! !

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૪૮–જોગી, જંગમ અને મુલ્લા આદિ કેટલાએક અજ્ઞાનથી દુઃખમય તપ કરી કુગતિ પામે છે,

રત્નસાર ભા. પૃષ્ઠ ૧૭૧–નવ વાસુદેવ અર્થાત્ ૧ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ ૨ દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ ૩ સ્વયંભૂવાસુદેવ, ૪ પુરૂષોત્તમ વાસુદેવ, ૫ સિંહપુરૂષ વાસુદેવ, ૬ પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવ, ૭ દત્ત વાસુદેવ, ૮ લક્ષ્મણ વાસુદેવ અને ૯ શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ એ બધા અગ્યારમા, બારમા, ચૌદમા, પંદરમા, અરાઢમા, વીશમા અને બાવીશમા તીર્થંકરોના વખતમા નરકમાં ગયા છે.

૯ નવ પ્રતિવાસુદેવ અર્થાત્ ૧ અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ ૨ તારકદેવપ્રતિવાસુદેવ ૩ મોદક પ્રતિવાસુદેવ, ૪ મધુપ્રતિવાસુદેવ. ૫ વિશુંભપ્રતિવાસુદેવ. ૬ બલીપ્રતિવાસુદેવ, ૭ પહ્લાદ્પ્રતિ વાસુદેવ, ૮ રાવણપ્રતિવાસુદેવ અને ૯ જરાસિંધુ પ્રતિ વાસુદેવ એ બધા પણ નરકમાં ગયા છે !!

કલ્પભાષ્યમા લખ્યુ છે—ઋષભદેવથી લઇ મહાવીર પર્યંત ૨૪ ચોવીસ તીર્થંકરો મોક્ષ પામ્યા છે.

સમીક્ષક–કોઇ બુદ્ધિમાન્ માણસે જૈનોને પૂછવુ જોઇએ કે તમારા સાધુ ગૃહસ્થો અને તીર્થંકરો કે જેમા વેશ્યાગામી, પરસ્ત્રીગામી અને ચોર આદિ હતા, તે બધા જૈનમતવાળા હોવાથી સ્વર્ગમાં ગયા !! અને શ્રીકૃષ્ણ આદિ મહાધાર્મિક મહાત્માઓ નરકમા ગયા ! ! એ કેટલી બધી ખરાબ વાત છે ! ! ! જો વિચાર કરવામા આવે તો સારા માણસોએ જૈનોનો સંગ કરવો અથવા દર્શન કરવું પણ સારૂ નથી, કારણ કે એ લોકોનો સગ કરવાથી એવી એવી અસત્ય વાતોથી હૃદય રગાઇ જાય છે એ હઠી અને દુરાગ્રહી માણસોનો સંસર્ગ કરવાથી ખરાબી સિવાય બીજુ કશુ પણ મળી શકશે નહિ જૈનમા જે સારા માણસો છે તેની સાથે સગ કરવામા કશો વાધો નથી (અને તેવા જૈનમતમા પડયા પણ રહેશે નહિ)

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૫૫–ગગા આદિ તીર્થ અને કાશી આદિ ક્ષેત્રો સેવવાથી જરા પણ પરમાર્થ થઇ શકતો નથી, પણ ગિરનાર, પાલીટાણા અને આબુ આદિ તીર્થો સેવવાથી મુક્તિ મળેછે.

સમીક્ષક–અહીઆ વિચારવુ જોઇએ કે શૈવ અને વૈષ્ણવ આદિના જલાત્મક અને સ્થલાત્મક તીર્થો જડ સ્વરૂપ છે તેવાજ જૈનોના પણ છે, તો પછી એમા એકની નિંદા અને બીજાની સ્તુતિ કરવી એ મૂર્ખતાનુજ પરિણામ છે

જૈનોની મુક્તિનું વર્ણન.

રત્નસાર ભા પૃષ્ઠ ૨૩ મહાવીર ગૌતમને કહે છે કે ઉર્ધ્વલોકમાં એક સિદ્ધ શિલા છે જે સ્વર્ગપુરીની ઉપર છે. એ સિદ્ધશિલા પીસતાળીસ લાખ યોજન લાંબી છે અને તેટલીજ પહોળી છે ૮ યોજન જાડી છે સફેદ મોતીના હાર જેવી અથવા દૂધ જેવી અથવા તેના કરતા પણ વધારે ઉજળી છે, સોનાના જેવી પ્રકાશમાન છે અને સ્ફટિક જેવી નિર્મળ છે એ સિદ્ધશિલા ચૌદ લોકની શાખા ઉપર છે. એ સિધ્ધશિલા ઉપર શિવપુર ધામ છે. તેની અંદર

મુક્ત જીવ અધર રહે છે. ત્યાં મુક્ત જીવોને જન્મમરણાદિનો દોષ હોતો નથી. હમેશાં આનંદમાં રહે છે, તેઓને પુનર્જન્મ-મરણ નથી, કારણ કે તે બધા કર્મોથી છૂટેલા હોય છે. આ પ્રમાણે જૈનોની મુક્તિનુ સ્વરૂપ છે.

સમીક્ષક-પૌરાણિક લોકો જેમ મુક્તિનું સ્થાન વૈકુંઠ, કૈલાસ, ગોલોક અને શ્રીપુર આદિ માને છે. ઇસાઇ લોકો મુક્તિનુ સ્થાન ચોથુ આસમાન માને છે અને મુસલમાન લોકો સાતમુ આસમાન માને છે, તેમ જૈન લોકો પણ સિદ્ધશિલા અને શિવપુર માને છે, જેને જૈન લોકો ઉચું માને છે તેનેજ નીચે રહેનારા (જે આપણાથી નીચે રહે છે તે) નીચુ કહે છે કારણ કે ઉંચુ નીચુ એ કોઇ વ્યવસ્થિત પદાર્થ નથી આર્યાવર્ત્તનિવાસી જૈનલોકો જેને ઉંચુ સમજે છે તેને અમેરિકાવાળા નીચું સમજે છે. અને આર્યાવર્તવાસી જેને નીચુ માને છે તેને અમેરિકાવાળા ઉચુ માને છે.

ને શિલા ૪૫૦૦૦૦૦ પીસતાળીશ લાખથી બમણી લાંબી પહોળી હોય તોપણ મુક્ત જીવો બધનમા જ છે, કારણ કે તે શિલા અથવા શિવપુરમાથી બ્હાર નિકળવાથી મુકિત નષ્ટ થઇ જતી હશે, માટે હમેશા એમા રહેવામા જ પ્રીતિ અને બહાર નીકળવામા અપ્રીતિ કરતા હશે એવા બંધનસ્થાનને જૈનલોકો મુક્તિ કેમ કહેતા હશે ! મુક્તિ તો જેવી નવમા સમુલ્લાસમા વર્ણવી છે તેવી માનવી ઠીક છે જૈનલોકો પણ મુક્તિના વિષયમા ભ્રમમા પડયા છે. વેદનુ યથાર્થ જ્ઞાન થયા શિવાય મુક્તિનુ સ્વરૂપ કોઇપણ કદીપણ જાણી શકતો નથી

જૈનોની થોડી વધારે અસભવિત વાતો સાભળો --

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૭૮-જ્યારે મહાવીરનો જન્મ થયો ત્યારે તેને એક કરોડ અને સાઠ લાખ કળસ (લોટા) થી સ્નાન કરાવ્યું ! ! !

વિવેકસાર પૃષ્ઠ ૧૩૬-દશાર્ણ રાજા મહાવીરના દર્શન કરવા ગયો ત્યા તેને અભિમાન આવ્યુ તે અભિમાનને દૂર કરવા માટે ૧૬, ૭૭, ૭૨, ૧૬૦૦૦ ઇંદ્રો આવ્યા હતા અને ૧૩,૩૭,૦૫, ૭૨, ૮૦, ૦૦૦૦૦૦૦ ઇંદ્રાણીઓ આવીહતી. એને જોઇ રાજા ઘણો આશ્ચર્યિત થયો ! !

સમીક્ષક-હવે જરા વિચાર કરો કે ઇંદ્ર અને ઇંદ્રાણીઓને ઉભા રહેવાને વાસ્તે આવા કેટલા ભૂગોળો જોઇએ ?

શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય-આત્મનિંદા ભાવના પૃષ્ઠ ૩૧, વાવ, કુવા અને તળાવ બધાવવા ન જોઇએ.

સમીક્ષક-જો બધા જનમતાનુયાયીઓ થઇ જાય અને કોઇ પણ કુવા, વાવ અને તળાવ આદિ ન બંધાવે તો પાણી કયાથી પીએ !

પ્રશ્ન-તળાવ બનાવવાથી એમા જીવ પડે છે તેથી બધાવનારને પાપ લાગે છે માટે અમે જૈન લોકો એ કામ કરતા નથી.

ઉત્તર-તમારી બુધ્ધિ નષ્ટ કેમ ન થઇ ગઇ ? જેમ ક્ષુદ્ર જીવોના મરવાથી પાપ માનો છો તેમ મ્હોટા પ્રાણીઓ જેવાં કે ગાય આદિ પશુઓ અને મનુષ્યોને જળ મળવાથી મહા પુણ્ય થાય છે એમ કેમ નથી માનતા !

તત્વવિવેક પૃષ્ઠ ૧૯૬-આ નગરમા એક નદ મણિકાર નામના શેઠે વાવ ખોદાવી તેથી તે ધર્મભ્રષ્ટ થયો અને તેથી તેને સોળ મહા રોગ થયા, જેથી મરીને તે એજ વાવમા દેડકો થયો !!! મહાવીરના દર્શન કરવાથી એને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, મહાવીર કહે છે કે મ્હારૂં આગમન જાણી મને પૂર્વ જન્મનો ધર્માચાર્ય જાણી વદન કરવા આવવા લાગ્યો, પણ માર્ગમા શ્રેણિકના ઘોડાની ઠોકર લાગવાથી મરણ પામ્યો, સારા ધ્યાનમાં મરવાથી એ દર્દુરાક નામનો મહાર્ધ્ધક દેવતા થયો અવધિ જ્ઞાનથી મને અહીં આવેલો જાણી વદના કરવા આવ્યો અને રૂદ્ધિ (રિદ્ધિ) બતાવી ચાલ્યો ગયો !!!

સમીક્ષક-એવી અસભવ વાતો કરનાર મહાવીરને સર્વોત્તમ માનવો એ મોટી ભ્રાન્તિ છે.

શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય પૃ૦ ૧૬-મૃતકના વસ્ત્રો સાધુઓએ લેવા.

સમીક્ષક-જુઓ એમના સાધુઓ પણ મહાબ્રાહ્મણ (ચાડાળ) જેવા થઇ ગયા, વસ્ત્ર તો સાધુ લે પણ મૃતકના આભૂષણ કોણે લેવા ? ઘણા મૂલ્યવાળા હોવાથી ઘરમા જ રાખી મૂકતા હશે. જો એમ હોય તો પોતે કોણ થયા ?

રત્નસાર પૃ૦ ૧૦૫-ભૂજવામા, ખાડવામા, દળવામાં અને અન્ન પકાવવામા પાપ લાગે છે.

સમીક્ષક-હવે જુઓ એ લોકોનું અજ્ઞાનિપણુ. જો એ કામ ન કરવામા આવે તો મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓ કેવી રીતે જીવી શકે ? જૈન લોકો પણ પીડિત થઇ મરી જાય.

રત્નસાર પૃષ્ઠ ૧૦૪-બગીચો બનાવવાથી એક લાખ પાપ માળીને લાગે છે.

સમીક્ષક-જો માળીને એક લાખગણુ પાપ થતું હોય, તો એ બગીચાના પત્ર, ફળ અને ફુલથી અને છાયાથી જે જીવો આનદ લે છે તેને આનદ પહોચાડયાનુ કરોડગણું પુણ્ય પણ થવુ જોઇએ એની ઉપર જરા પણ ધ્યાન ન આપ્યુ ! એ કેટલુ બધુ અજ્ઞાન સૂચવે છે

તત્વ વિવેક પૃ૦ ૨-એક દિવસ લબ્ધિ નામનો સાધુ ભૂલથી વૈશ્યાને ઘેર ચાલ્યો ગયો, અને ધર્મથી ભિક્ષા માગી. વૈશ્યાએ કહ્યું કે અહીઆ ધર્મનુ કામ નથી કિતુ અર્થનું કામ છે તેથી તે લબ્ધિ સાધુએ તેણીના ઘરમા ૧૨૫૦૦૦૦ સાડા બાર લાખ અશરફીનો વરસાદ કરી દીધો !!!

સમીક્ષક-મહામૂર્ખ સિવાય એ વાતને બીજો કોણ સાચી માને !

રત્નસારભા પૃ૦ ૬૭-એક પાષાણની મૂર્તિ ઘોડા ઉપર ચડી પોતાના સ્મારક પાસે જઇ તેની રક્ષા કરે છે !!!

સમીક્ષક-જૈનો કહો, આજ કાલ પણ તમારે ઘેર ચોરી અને લુટફાટ થાય છે અને શત્રુથી ભય પણ રહે છે તો એ દેવીનું સ્મરણ કરી શામાટે પોતાનું રક્ષણ નથી કરતા ! શા માટે જ્યા ત્યાં પોલીસ આદિ રાજસ્થાનમા માર્યા માર્યા ફરો છો ?

હવે એ લોકોના સાધુઓનાં લક્ષણ:—

सरजोहरणभैक्ष्यभुजो लुश्चितमूर्द्धजाः ।
श्वेताम्बराः क्षमाशीला निःसंगा जैनसाधवः ॥ १ ॥
लुश्चिता पिच्छिकाहस्ता पाणिपात्रा दिगम्बराः ।
ऊर्ध्वासिनो गृहे दातुर्द्वितीयाः स्युर्जिनर्षयः ॥ २ ॥
भुङ्क्ते न केवलं न स्त्री मोक्षमेति दिगम्बरः ।
प्राहुरेषामयं भेदो महान् श्वेताम्बरैः सह ॥ ३ ॥

ઉપરના શ્લોકો જિનદત્તસૂરીએ લખ્યા છે તેમા જૈન સાધુઓનાં લક્ષણ બતાવવામા આવ્યાછે.

અર્થ:—(सरजोहरण) ચમરી અર્થાત્ ઓઘો, ભિક્ષા માગવી, માથાના વાળનુ લુચન કરવુ, સફેદ વસ્ત્ર ધારણ કરવા, ક્ષમાવાન્ થઇને રહેવું અને કોઇનો સંગ કરવો નહિ. એવા લક્ષણવાળા જે જૈનના સાધુઓ છે તેઓ શ્વેતાબર જૈનના સાધુઓ કહેવાય છે. ૧

બીજા દિગબરના સાધુઓ હોય છે કે જે વસ્ત્રો ધારણ કરતા નથી. માથાના વાળ કાઢી નાખે છે એક પીછીકા (ઓઘો) ઝાડુ કાઢવાને માટે રાખે છે, તેને બગલમાં રાખે છે. જો કોઇ ભિક્ષા આપે તો હાથમા લઇને ખાઇ જાય છે ૨

ભિક્ષાદાતા ગૃહસ્થ જ્યારે ભોજન કરી લે છે ત્યારે ભોજન કરે છે તે જિનર્ષિ અર્થાત્ ત્રીજા પ્રકારના સાધુ કહેવાય છે.

દિગબર અને શ્વેતામ્બરમા આટલોજ ભેદ છે કે " દિગબર લોકો સ્ત્રીને મોક્ષ નથી મળતો " એમ માને છે અને શ્વેતાબર લોકો સ્ત્રીને પણ મોક્ષ મળે છે એમ માને છે ૩

એ પ્રમાણે એ લોકોના સાધુઓમા ભેદ છે. જૈન સાધુઓનુ કેશ–લુંચન પ્રસિદ્ધ છે અને પાચ મુઠી લુચન કરવુ ઇત્યાદિ પણ લખ્યુ છે.

વિવેકસાર પૃ० ૨૧૬-પાંચ મુઠી લુચન કરી ચારિત્ર્ય ગ્રહણ કર્યું અર્થાત્ પાચ મુઠી વાળ ઉખાડી સાધુ થયો.

કલ્પ સૂત્ર ભાષ્ય પૃ० ૧૦૮—જ્યારે કેશનુ લુંચન કરે, ગાયના વાળો જેવા રાખે.

સમીક્ષક—જૈન લોકો કહો, તમારો દયા ધર્મ કયા ગયો? શુ આ હિસા નથી? પોતાને હાથે લુચન કરે અથવા ગુરૂને હાથે લુચન કરાવે, પણ તે જીવને કેટલુ બધુ કષ્ટ થતું હશે? જીવને કષ્ટ આપવુ એજ હિંસા કહેવાય છે.

વિવેકસારમાં લખ્યુ છે કે સવત ૧૬૬૩ માં શ્વેતામ્બરમાથી ઢુઢીઆ અને ઢુઢીઆમાંથી તેરાપથી આદિ ઢોંગી નીકળ્યા છે. ઢુઢીઆ લોકો પાષાણાદિ મૂર્તિઓને માનતા નથી પણ એ

લોકો ભોજન અને સ્નાન સિવાયના વખતે મોઢા ઉપર પટ્ટી (મુમતી) બાંધી રાખે છે, યતિ લોકો પણ જ્યારે પુસ્તક આદિ વાંચે છે ત્યારે તેઓ પણ મોઢા ઉપર પટ્ટી રાખે છે.

પ્રશ્ન–મોઢા ઉપર પટ્ટી જરૂર બાંધવી જોઇએ. કારણ કે એથી વાયુકાયના (વાયુમાં જે સૂક્ષ્મ જીવો રહે છે તે) જીવોનું રક્ષણ થાય છે. નહિ તો મોઢામાંથી નીકળતી બાફની ઉષ્ણતાથી એ જીવો મરી જાય અને તેથી પાપ લાગે; માટે મોઢા ઉપર પટ્ટી બાંધવી એ અમો યોગ્ય સમજીએ છીએ.

ઉત્તર–એ કથન વિદ્યા અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી વિરૂદ્ધ છે, કારણ કે જીવ અજર અને અમર છે તો પછી તે મોઢાની બાફથી કેવી રીતે મરે ! તમે જીવને અજર અને અમર માનો છો કે નહિ?

પ્રશ્ન—જીવ તો નથી મરતો પણ મોઢાના ગરમ વાયુથી એ જીવોને પીડા થાય છે, માટે મુખ ઉપર પટ્ટી બાંધવી જોઇએ.

ઉત્તર—એ વાત પણ સર્વથા અસંભવિત છે, કારણ કે પીડા દીધા સિવાય કોઇ પણ જીવનો જરા પણ નિર્વાહ થઇ શકતો નથી. જ્યારે તમારા મતમાં મોઢાના વાયુથી જીવોને પીડા થાય છે તો પછી ચાલવાથી, ફરવાથી, બેસવાથી, હાથ ઉપાડવાથી અને નેત્રાદિના ચલાવવાથી પણ પીડા જરૂર થતી હશે માટે તમે જીવોને પીડા કરવાથી જરા પણ બચી શકતા નથી.

ઉત્તર—હા, ઠીક છે. પણ જ્યા સુધી બચી શકાય ત્યાં સુધી બચવું, જ્યાં અમે નથી બચી શકતા ત્યા અમે લાચાર છીએ. કારણ કે વાયુ આદિ પદાર્થોમા જીવો ભર્યા છે, માટે જો એમ મોઢે કપડુ ન બાંધીએ તો ઘણા જીવો મરી જાય અને બાધીએ તો થોડા મરે.

ઉત્તર—એ કથન પણ તમારૂ યુક્તિ શૂન્ય છે, કારણ કે કપડુ બાધવાથી જીવને વધારે દુ ખ થાય છે જુઓ ! તમારા મત પ્રમાણે કપડુ બાધવાથી મોઢાનો વાયુ રોકાઇ જાય છે. તેમ મૌન વખતે પણ રોકાય છે. પછી તે બધા જીવો ભેગા થઈ નાકમાર્ગે વેગથી નીકળે છે તેથી વધારે ઉષ્ણતા થાય છે અને જીવોને વધારે પીડા થાય છે જેમ ઘર અથવા કોટડીના બધા બારણાં બધ કરવામા આવે અથવા પડદા નાખવામા આવે ત્યારે ઉષ્ણતા વધારે થાય છે અને ખુલ્લાં મુકવાથી ઓછી ગરમી થાય છે, તેમ મોઢે કપડુ બાધવાથી વધારે ગરમી થાય છે માટે તમારી માન્યતા પ્રમાણે ઉપરના પ્રકારે તમો જીવોને વધારે દુ ખદાતા છો. જ્યારે મોઢુ બધ કરવામાં આવે છે ત્યારે પણ રોકાયલો એકઠો થયેલો વાયુ નાક માર્ગે નીકળતાં જીવોને વધારે કલેશકારી થઇ પડતો હશે. જેમ કોઇ માણસ મોઢેથી અગ્નિને ફૂંકે છે અને કોઈ ભૂંગળવતી ફૂંકે છે, જ્યારે મોઢેથી ફૂંકે છે ત્યારે પવનમાં ઓછું બળ હોય છે અને ભૂગળવતી ફૂંકે છે ત્યારે વધારે બળ હોય છે, તેમ મોઢે પટ્ટી બાધવાથી પવન, નાક માર્ગે વધારે જોરથી ચાલે છે માટે મોઢે પટ્ટી બાધનાર કરતાં નહિ બાંધનાર વધારે ધર્માત્મા છે.

મોઢે પટ્ટી બાંધવાથી સ્થાન–પ્રયત્ન પ્રમાણે વર્ણોનું ઉચ્ચારણ પણ થઇ શકતું નથી. નિરનુનાસિક વર્ણને બદલે સાનુનાસિક વર્ણ બોલવાથી તમને દોષ લાગે છે.

મોઢે પટ્ટી બાંધવાથી દુર્ગન્ધિ પણ વધારે થાય છે, કારણ કે શરીરમાં તો દુર્ગન્ધિ જ ભરી છે.

શરીરમાંથી જેટલો વાયુ નીકળે છે તે બધો દુર્ગન્ધવાળો છે તે પ્રત્યક્ષ છે, તે જો રોકવામા આવે તો દુર્ગન્ધી વધી જઇ પાયખાના કરતા પણ વધારે દુર્ગન્ધી થઇ જાય અને ખુલ્લુ મૂકવાથી ઓછી દુર્ગંધવાળું થાય છે. તેજ પ્રમાણે મુખ પટ્ટી બાધવાથી અને ન બાંધવાથી થાયછે.

દંતધાવન, મુખપ્રક્ષાલન અને સ્નાન ન કરવાથી તથા વસ્ત્ર ન ધોવાથી તમારા શરીરમાંથી દુર્ગંધિ વધારે નીકળી સંસારમા અનેક પ્રકારના રોગો ફેલાવી જીવોને જેટલા પીડાકર થાઓ છો, તેટલું પાપ તમને વધારે લાગે છે

જેમ મેલા (વિષ્ટા) આદિમા વધારે દુર્ગંધ હોવાથી "વિશૂચિકા" કોલેરા આદિ બહુધા રોગ ઉત્પન્ન થઇ જીવોને દુ ખદાયક થાય છે, અને ઓછી દુર્ગન્ધ હોવાથી રોગો પણ ઓછા થાય છે, તેમ તમે અધિક દુર્ગંધ વધારનાર હોવાથી અપરાધી છો અને જે લોકો મોઢે પટ્ટી નથી બાધતા, દત ધાવન, મુખ પ્રક્ષાલન, અને સ્નાન કરી વસ્ત્રોને તથા સ્થાનને શુદ્ધ રાખે છે, તે તમારાથી ઘણા સારા છે જેમ અત્યજોની દુર્ગંધથી દૂર રહેનારો ઘણો સારો છે, અન્ત્યજોની દુર્ગંધની સાથે રહેનારની બુદ્ધિ નિર્મલ થતી નથી તેમ, તમારી અને તમારા સગીઓની બુદ્ધિ સારી થતી નથી જેમ રોગની વૃદ્ધિ થવાથી અને બુદ્ધિની સ્વલ્પતા હોવાથી ધર્માનુષ્ટાન થઇ શકતું નથી, તેમ તમારૂં અને તમારા સગીઓનું પણ થતું હશે.

પ્રશ્ન—જેમ બાધેલા મકાનમા સળગાવેલા અગ્નિની જ્વાળા બહાર ન નીકળવાથી બહારના જીવોને દુખ આપી શકતી નથી, તેમ અમે મોઢે પટ્ટી બાધી વાયુને રોકી બહારના જીવોને વધારે દુ ખ આપનારા થતા નથી મોઢે પટ્ટી બાધવાથી વાયુકાયના જીવોને દુ ખ પહોચતું નથી, સામે બળતી અગ્નિ તરફ આડા હાથ કરવાથી ઓછો તાપ લાગે છે વાયુના જીવો શરીરવાળા હોવાથી તેઓને જરૂર પીડા થાય છે.

ઉત્તર—એ તમારી વાત બાળકપણાની છે, કારણ કે જ્યા છિદ્ર ન હોય અને બહારના વાયુનો જરા પણ સબધ ન હોય તો ત્યા અગ્નિ સળગી શકતો નથી જો તે તમારે જોવુ હોય તો એક દીવો સળગાવી ફાનસમા મુકો અને પછી તેના બધા દ્વાર બધ કરી નાખો તો તરતજ દીવો હોલવાઇ જશે જેમ પૃથ્વી ઉપર રહેનારા માણસો બહારના વાયુ સિવાય જીવી શકતા નથી તેમ અગ્નિ પણ બહારના વાયુની મદદ સિવાય પ્રજ્વલિત થઇ શકતો નથી અને એક તરફ અગ્નિનુ જોર રોકવાથી બીજી તરફ અધિક વેગથી નીકળશે આડા હાથ કરવાથી અગ્નિની આચ મોઢે ઓછી લાગે છે પણ હાથે વધારે લાગે છે માટે તમારી વાત ઠીક નથી

પ્રશ્ન—આ વાત તો સર્વ કોઇ જાણે છે કે જ્યારે કોઇ મોટા માણસને સાધારણ માણસ કાનમા વાત કરે છે અથવા પાસે બેસીને વાત કરે છે ત્યારે મોઢા આડુ લુગડુ અથવા હાથ કરે છે, તેનો હેતુ આ જ છે કે મોઢામાથી થુંક ન ઉડે અને સામાને દુર્ગંધ ન લાગે. જ્યારે પુસ્તક વાચે છે ત્યારે થુક જરૂર ઉડે છે ને તેથી પુસ્તક ઉચ્છિષ્ટ થઈ બગડી જાય છે માટે મોઢે પટ્ટી બાધવી સારી છે.

ઉત્તર—આ તમારા કહેવાથી સિદ્ધ થાય છે કે જીવની રક્ષાને માટે મુખપટ્ટી બાંધવી વ્યર્થ છે.

મોટા માણુસની સાથે જ્યારે સાધારણ માણુસ વાત કરે છે ત્યારે મોઢે કપડું અથવા અથવા હાથ રાખે છે તેનુ પણુ કારણુ એ જ છે કે ગુપ્ત વાત કોઇ બીજો ન સાભળી જાય. જ્યારે ખુલ્લી વાત કરવી હોય ત્યારે કોઇ પણુ મોઢે હાથ અથવા કપડું રાખતું નથી. માટે ગુપ્ત વાત કરવાને માટે ઉપરનો પ્રકાર કરવો પડે છે.

દાતણુ ન કરવાથી તમારા મોઢામાંથી ઘણી દુર્ગંધ નીકળે છે, જ્યારે તમે કોઇ પાસે બેસતા હશો, ત્યારે સામા માણુસને દુર્ગંધ સિવાય બીજુ શું મળતું હશે ?

મોઢે હાથ દેવાના તથા કપડુ રાખવા બીજા ઘણાં પ્રયોજનો છે. મનુષ્યના સમવાયમાં ગુપ્ત વાત કરવા ઇચ્છનાર માણુસ જો મોઢે હાથ અથવા કપડુ ન રાખે તો બીજા તરફ વાયુ ફેલાવાથી વાત પણુ ફેલાઇ જાય. જ્યારે બે જણુ એકાન્તમા વાત કરે છે ત્યારે કોઇ પણુ મોઢે હાથ અથવા કપડું રાખતુ નથી, કારણુ કે અહીઆ ત્રીજુ કોઇ સાંભળનાર નથી. જો તમારી ઉપરની વાત માનવામા આવે તો શુ મ્હોટા ઉપર થુક ન પડવા દેવુ અને ન્હાના ઉપર દેવું ?

એ થુકથી બચી પણુ શકાતુ નથી કારણુ કે જ્યારે આપણે દૂર ઉભા રહી વાતો કરીએ અને આપણી તરફથી સામી તરફ વાયુ જતો હોય ત્યારે તે થુક સૂક્ષ્મ થઇ વાયુની સાથે બીજાના શરીર ઉપર ત્રસરેણુ રૂપે જરૂર પડે છે એને દોષ માનવો એ અવિદ્યાની વાત છે.

જો મોઢાની ઉષ્ણુતાથી જીવો મરતા હોય તો વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ માસની ઉષ્ણુતાથી વાયુકાયના જીવોમાથી એક પણુ જીવ મર્યા વિના રહી શકતો નહિ હોય, માટે ઉષ્ણુતાથી પણુ જીવ મરી શકતા નથી. ઉક્ત યુક્તિઓથી તમારો સિદ્ધાન્ત ખોટો ઠરે છે. તમારા તીર્થંકરો પૂર્ણ વિદ્વાન્ ન હતા માટે જ એવી વ્યર્થ વાતો કહી છે. પીડાતો એ જીવોને થાય છે કે જેઓની વૃત્તિ બધા અવયવોની સાથે વિદ્યમાન હોય એમાં પ્રમાણુઃ—

पञ्चावयवयोगात्सुखसंवित्तिः ॥
सांख्य० अ० ५ । सू० २७ ॥

જ્યારે પાંચે ઇંદ્રિયોનો પાચે વિષયોની સાથે સબધ થાય છે ત્યારે જ જીવને સુખ અથવા દુઃખ થાય છે જેમ બહેરો ગાલિ પ્રદાન સાભળી શકતો નથી, આધળો રૂપ જોઈ શકતો નથી અથવા પાસે થઇ જનાર ભયાનક વ્યાઘ્રાદિ પ્રાણીઓને જોઇ શકતો નથી, જેને ત્વગિંદ્રિય નથી તેને સ્પર્શ થતો નથી, પિન્નસ રોગવાળાને ગધનું ભાન થતુ નથી અને જીભ વિનાનાને રસનું જ્ઞાન થતુ નથી, તેમ જીવોની પણુ વ્યવસ્થા છે.

મનુષ્ય જ્યારે સુષુપ્તિ દશામાં હોય છે ત્યારે તેને સુખ અથવા દુઃખ કશું પણુ થતું નથી. કારણુ કે તે બખતે જીવ શરીરમાં તો છે પણુ બહારના અવયવોથી જરા પણુ સબંધ હોતો નથી અથવા જેમ વૈદ્ય અથવા આધુનિક ડાકટરો રોગીને નિશાવાળી ચીજ ખવરાવી અથવા સુંઘાડી

શરીરના અવયવોને વહાડ-કાપ કરે છે પણ તે વખતે રોગીને જરા પણ દુ ખ થતુ નથી, તેવીજ રીતે વાયુકાયના જીવોને તથા સ્થાવર વૃક્ષાદિના જીવોને સુખદુઃખ થતુ નથી. તોપછી તેને પીડામાથી બચાવવા એ વાત સિદ્ધ કેમ થઈ શકે ? જ્યારે એને સુખ દુ ખની પ્રાપ્તિ જ પ્રત્યક્ષ નથી તો પછી અનુમાનાદિ કેમ ઘટી શકે ?

પ્રશ્ન-જ્યારે તે જીવ છે તો પછી સુખ દુ ખ કેમ નહિ ?

ઉત્તર-સાભળો ! જ્યારે તમે સુષુપ્તિમા હો છો, ત્યારે તમને સુખ દુ ખ કેમ થતા નથી ? સુખ દુ ખની પ્રાપ્તિનો હેતુ તો વિષયોની સાથે પ્રસિદ્ધ સબધ જ છે. અમે ઉત્તર આપી ચુકયા છીએ કે નિશાવાળી વસ્તુ સુધાડી ડોકટરલોકો અગોની ચીર ફાડ કરે છે, અને રોગીને દુ ખ જણાતુ નથી તેમજ અતિ મૂર્ચ્છિત જીવોને સુખ દુ ખ કેવી રીતે થઇ શકે ? ત્યાં પ્રાપ્તિ (સબધ) થવાનુ કોઈ પણ સાધન નથી.

પ્રશ્ન-અમે લીલોત્રી (લીલુ શાક) અને કદ મૂળ ખાતા નથી, કારણ કે લીલોત્રીમાં ઘણા અને કદમા અસખ્યાત જીવો છે, જો અમે એ ખાઇએ તો જીવોના નાશના કારણભૂત થઇ જઇએ

ઉત્તર-એ તમારામા મોટુ અજ્ઞાન છે, કારણ કે લીલુ શાક ખાવાથી જીવોનુ મરવુ અથવા પીડા થવી એ કેમ બની શકે ? પીડા પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિ ગોચર થતી નથી જો થતી હોય તો અમને બતાવો તમે કદિ પણ પીડાને પ્રત્યક્ષ જોઇ શકવાના નથી અને અમને બતાવી શકવાના નથી. અપ્રત્યક્ષ વસ્તુનુ અનુમાન ઉપમાન અથવા શબ્દ પ્રમાણ થઈ શકતુ નથી. માટે અમે જે ઉપર આપી આવ્યા છીએ કે એ સ્થાવરસ્થ જીવો અત્યન્ત અધકાર-મહાસુષુપ્તિમા પડયા છે એ જીવોને દુ ખ થાય છે એમ માનવુ એ તમારા તીર્થંકરોની ભૂલ છે, એ લોકોએ તમને યુક્તિ શૂન્ય અને વિદ્યા વિરૂદ્ધ ઉપદેશ આપ્યો છે જે ઘર હદવાળુ છે તો પછી એમા રહેનારા અનહદ (અનન્ત) કેમ હોઇ શકે ? માટે એ તમારી મોટી ભૂલ છે

પ્રશ્ન-તમે ગરમ કર્યા વિના કાચુ પાણી પીઓ છો તેમા ઘણુ પાપ છે, માટે જેમ અમે ઉનુ પાણી પીઇએ છીએ, તેમ તમે પણ પીધા કરો

ઉત્તર-એ પણ તમારી ભ્રમજાળ છે, કારણ કે જ્યારે તમે પાણી ઉનુ કરો છો ત્યારે જરૂર જીવો મરી જતા હશે અને એ જીવોના શરીરો પણ રધાઈ વરીયાળીના અર્ક જેવો અર્ક થઇ જતો હશે, તેથી તમે જાણે શરીરનો "તેંજાબ" પીતા હો એમ દેખાય છે. માટે એમા તો તમે જ મહા પાપી છો, જે લોકો ઠડુ પાણી પીએ છે તે પાપી નથી કારણ કે તે પાણી પેટમા જવાથી અદરની થોડી ગરમી થવાથી જળસ્થ જીવો શ્વાસદ્વારા બહાર નીકળી જાય છે. વળી જલકાય જીવોને બતાવેલી યુક્તિ પ્રમાણે સુખ દુ ખ થતા પણ નથી-તો પછી એમાં કોઇને પણ પાપ થતુ નથી

પ્રશ્ન-જેમ જઠરાગ્નિમા પહોચેલા જલસ્થ જીવો બહાર નીકળી જાય છે તેમ શુ ઉષ્ણતાના સબધથી પાણીમાથી જીવો બહાર નહિ નીકળી જાય ?

ઉત્તર—હા, નીકળી જશે. પણ તમારા મત પ્રમાણે જ્યારે મુખની ઉષ્ણુતાથી જીવો મરી જાય છે તો પછી જળની ઉષ્ણુતાથી કેવી રીતે બચી શકશે ? જો નીકળશે તો પણ તમારા મત પ્રમાણે એને અધિક પીડા થવી જોઇએ અને જો નહિ નીકળે તો રંધાઈ જશે માટે તમે અધિક પાપી છો.

પ્રશ્ન—અમે અમારે હાથે ગરમ જળ કરતા નથી તથા ગૃહસ્થોને ગરમ કરવાની આજ્ઞા પણ દેતા નથી, માટે અમે પાપી નથી.

ઉત્તર—જો તમે ઉષ્ણુ જળ ન પીતા હોત તો ગૃહસ્થો શામાટે ગરમ પાણી કરે ! માટે એ પાપના ભાગી તમે જ વધારે પાપી છો, કારણુ કે જો તમે કોઇ અમુક ગૃહસ્થને પાણી ગરમ કરવાનુ કહેતા હો તો એક જ ઠેકાણે પાણી ગરમ થાય, પણુ એમ ન કરવાથી ગૃહસ્થો બીચારા ભ્રમ-જાળમા પડે છે, કે ન જાણે સાધુ કોને ઘેર પાણી લેવા આવશે, માટે બધા ગૃહસ્થો પોતપોતાને ઘેર પાણી ગરમ કરી મુકે છે, માટે એ પાપના ભાગી તમે જ છો. વળી તમારા મત પ્રમાણે લાકડા બાળવાથી બળાવવાથી, રસોઇ, ખેડ અને વ્યાપાર આદિ કરવાથી તમે વધારે પાપી થઇ નરકગામી થાઓ છો. માટે ઉષ્ણુ જળનુ પાન કરનારા અને ઠંડુ નહિ પીવાનો ઉપદેશ આપ-નારા તમે જ પાપના પ્રથમ ભાગી છો અને તમારો ઉપદેશ માની જે લોકો એમ કરે છે તે પણ પાપી છે ન્હાના ન્હાના જીવો ઉપર દયા કરવી, બીજા મતવાળાઓની નિંદા કરવી અને અનુપકાર કરવો એ બધા લક્ષણો તમારામા અવિદ્યા સૂચવે છે જો તમારા તીર્થંકરોનુ માનવુ સાચુ હોય તો ઇશ્વરે સૃષ્ટિમાં આટલી બધી નદીઓ અને આટલુ બધુ જળ શામાટે પેદા કર્યું ? તમારા મત પ્રમાણે સૂર્યને પણ ન બનાવવો જોઇએ, કારણુ કે તેમા પણ તમારે મતે ક્રોડાનક્રોડો જીવો મરી જતા હશે, જેને તમે ઇશ્વર માનો છો તેઓએ જ્યારે એ જીવતા હતા ત્યારે સૂર્યનો તાપ અને મેઘનુ પાણી બંધ કેમ ન કર્યું ? કંદ મૂળમા રહેનારા જીવોને પણ ઉપર બનાવેલી યુક્તિથી સુખ દુ ખ થતુ નથી બધા જીવો ઉપર દયા કરવી એ પણ દુ ખનુ કારણુ છે, જો બધા તમારા મતાવલંબી થઇ ચોર લુટારાઓને પણ દંડ ન આપે તો જગત્મા કેટલુ પાપ પેદા થાય ? માટે દુષ્ટોને બરાબર દંડ દેવામા અને શ્રેષ્ઠોનુ બરાબર પાલન કરવામાજ દયા છે. અને તેનાથી ઉલટુ કરવાથી, દયા—ક્ષમા—રૂપ ધર્મનો નાશ થાય છે.

ઘણા જૈન લોકો વ્યાપાર કરે છે એ વ્યવહારમા ખોટુ પણ બોલે છે, બીજાના ધનને સમજાવી લઈ લે છે, ગરીબોને ધૂતે છે ઇત્યાદિ કુકર્મો કરે છે, તો તેના નિવારણુને માટે વિશેષ ઉપદેશ આપતા નથી, અને શા માટે મોઢે પટ્ટી બાંધી ઢોંગમા પડયા રહો છો ?

તમે ચેલા અથવા ચેલી કરી કેશ લુંચન કરી ઘણા દિવસ ભૂખ્યા રહી અને બીજાને ભૂખ્યા રાખી સ્વયં પીડા ભોગવી બીજાને પીડા આપી, આત્મઘાતી અર્થાત્ આત્માને દુ ખ આપી હિંસક શા માટે બનો છો ? જ્યારે હાથી, ઘોડા, બળદ અને ઉંટ ઉપર ચડવાથી પાપ લાગે છે તો પછી જૈન લોકો માણુસો પાસે મજુરી કરાવવામા પાપ કેમ નથી ગણુતા ! જ્યારે તમારા ચેલાઓ ઉટપટાંગ વાતને સાચી કરી શકતા નથી તો પછી તમારા તીર્થંકરો પણ સત્ય કરી શકશે નહિ. જ્યારે તમે કથા વાંચો છો માર્ગે આવનાર શ્રોતાઓને પાપ લાગતુ જ હશે કારણુ કે

તમે ચાલવાથી પણ પાપ માનો છો, માટે એ પાપમાં તમે કથા વાંચનારાઓ મુખ્ય કારણ શામાટે થાઓ છો ? આ થોડા કથનથી સજ્જન લોકો વધારે સમજી લેશે કે જળ, સ્થળ અને વાયુના સ્થાવર શરીરવાળા જીવોને અત્યન્ત મૂર્ચ્છા હોવાથી, સુખ દુખ થતુ નથી.

જૈનોની થોડી વધારે અસભવ કથા લખીએ છીએ. એ ધ્યાનમા રાખવુ કે પોતાના સાડાત્રણ હાથનુ એક ધનુષ્ થાય છે. અને કાળની સખ્યા પ્રથમ જે પ્રમાણે લખી છે તે પ્રમાણે સમજવી. રત્નસાર ભા. ૧ પૃ. ૧૬૬ થી ૧૬૭

તીર્થંકરોના નામ	ધનુષ્ના પ્રમાણથી શરીરની લબાઇ.	આયુષ્.	પૂર્વ વર્ષ સખ્યા.
૧ ઋષભદેવ	૫૦૦	(ચોરાસી લાખ)	૮૪૦૦૦૦૦
૨ અજિતનાથ	૪૫૦	(બોતેર ,,)	૭૨૦૦૦૦૦
૩ સભવનાથ	૪૦૦	(સાઠ ,,)	૬૦૦૦૦૦૦
૪ અભિનદન	૩૫૦	(પચાસ ,,)	૫૦૦૦૦૦૦
૫ સુમતિનાથ	૩૦૦	(ચાલીસ ,,)	૪૦૦૦૦૦૦
૬ પદ્મપ્રભ	૧૮૦	(તીસ ,,)	૩૦૦૦૦૦૦
૭ પાર્શ્વનાથ	૨૦૦	(વીસ ,,)	૨૦૦૦૦૦૦
૮ ચદ્રપ્રભ	૧૫૦	(દસ ,,)	૧૦૦૦૦૦૦
૯ સુવિધિનાથ	૧૦૦	(બે ,,)	૨૦૦૦૦૦
૧૦ શીતળનાથ	૯૦	(એક ,,)	૧૦૦૦૦૦
૧૧ શ્રેયાસનાથ	૮૦	(ચોરાસી ,,)	૮૪૦૦૦૦૦
૧૨ વાસુપૂજ્ય	૭૦	(બોતેર ,,)	૭૨૦૦૦૦૦
૧૩ વિમળનાથ	૬૦	(સાઠ ,,)	૬૦૦૦૦૦૦
૧૪ અનતનાથ	૫૦	(ત્રીસ ,,)	૩૦૦૦૦૦૦
૧૫ ધર્મનાથ	૪૫	(દશ ,,)	૧૦૦૦૦૦૦
૧૬ શાન્તિનાથ	૪૦	(એક ,,)	૧૦૦૦૦૦
૧૭ કુથુનાથ	૩૫	(પચાણુ સહસ્ર)	૯૫૦૦૦
૧૮ અમરનાથ	૩૦	(ચોરાસી સહસ્ર)	૮૪૦૦૦
૧૯ મલ્લીનાથ	૨૫	(પચ્ચાવન સહસ્ર)	૫૫૦૦૦
૨૦ મુનિસુવ્રત	૨૦	(ત્રીસ સહસ્ર)	૩૦૦૦૦
૨૧ નમિનાથ	૧૪	(એક સહસ્ર)	૧૦૦૦
૨૨ નેમિનાથ	૧૦	(એક સહસ્ર)	૧૦૦૦
૨૩ પાર્શ્વનાથ	૯ હાથનુ	(સો)	૧૦૦
૨૪ મહાવીર	૭ હાથનુ	(બોતેર)	૭૨

એ ચોવીસ તીર્થંકરો જૈનમત ચલાવનારા આચાર્યો અને ગુરૂઓ છે. એમનેજ જૈન લોકો પરમેશ્વર માને છે. એ બધા મોક્ષમા ગયા છે

બુદ્ધિમાન્ માણસોએ વિચાર કરવો જોઇએ કે એવડાં મોટાં શરીર અને એટલું બધું આયુષ મનુષ્ય દેહને થઇ શકે ખરૂં ! (આ ભૂગોળમાં ઘણા જ થોડા માણસો રહી શકે છે) આ જ જૈનોના ગપોડા ઉપરથી પૌરાણિકોએ લાખ, દશહજાર અને હજાર વરસો લખ્યાં છે, તે પણ સંભવિત નથી. તો પછી જૈનોનુ કથન કયાથી સંભવિત હોઇ શકે ? વળી પણ જુઓ ગપ્પા.

કલ્પભાષ્ય પૃ૦ ૪–નાગકેતે ગામ જેટલી એક શિલા આગળી ઉપર રાખી !!

કલ્પભાષ્ય પૃ૦ ૩૫–મહાવીરે અંગુઠાવતી પૃથ્વીને દબાવી તેનાથી શેષનાગ કંપી ગયો !!

કલ્પભાષ્ય પૃ૦ ૪૬–સર્પ મહાવીરને કરડયો તો લોહીને બદલે દૂધ નીકળ્યુ અને તે સર્પ આઠમા સ્વર્ગમાં ગયો ! ! !

કલ્પભાષ્ય પૃ૦ ૪૭–મહાવીરના પગ ઉપર ખીર રાધી પણ પગ બળ્યા નહિ !!!

કલ્પભાષ્ય પૃ૦ ૧૬–ન્હાના વાસણમા ઊંટ બોલાવ્યો !!!

રત્નસાર ભા. ૧ પૃ૦ ૧૪–શરીર ઉપરથી મેલ કાઢવો નહિ અને ખજવાળવુ નહિ !

વિવેકસાર ભા ૧ પૃ૦ ૧૫–દમસાર નામના સાધુએ ક્રોધના આવેશમા આવી ઉદ્વેગ જનક સૂત્રો બોલી એક શહેર અગ્નિથી સળગાવ્યુ. તે સાધુ મહાવીર સ્વામીને ઘણો પ્રિય હતો !

વિવેક. ભા પૃ૦ ૧૨૭–રાજાની આજ્ઞા જરૂર માનવી જોઇએ

વિવેક૦ ભા૦ ૨ પૃ૦ ૨૭–એક કોશાનામી વેશ્યાએ થાળીમા સરસવનો ઢગલો કરી તેની ઉપર ફુલોથી ઢંકાયેલી સોય ઉપર સારી પેઠે નાચ કર્યો પણ સોય પગમા લાગી નહિ અને સરસવનો ઢગલો વીખરાયો નહિ !!!

તત્વવિવેક પૃ૦ ૨૨૮–એ જ કોશા વેશ્યા સાથે સ્થૂલમુનિએ બાર વરસ સુધી ભોગ કર્યો અને પછી દીક્ષા લઇ સદ્‌ગતિમા ગયો અને કોશા વેશ્યા પણ જૈનધર્મ પાળતી સદ્‌ગતિમા ગઈ !!!

વિવેક૦ ભા૦ પૃ૦ ૧૮૫—એક સિદ્ધની કથા કે જે ગળામા પહેરાતી હતી તે ૫૦૦ અશર્ફી એક વેશ્યને રોજ આપતી હતી !

વિવેક૦ ભા ૧ પૃ૦ ૨૨૮–બલવાનં પુરૂષની આજ્ઞા, દેવની આજ્ઞા, ઘોરવનમાં કષ્ટથી નિર્વાહ કરવો, ગુરૂની રૂકાવટ, માતા, પિતા, કુલાચાર્ય, જ્ઞાતીય લોક અને ધર્મોપદેષ્ટા, એ છના રોકવાથી ધર્મમાં ન્યૂનતા થાય તો ધર્મમા કંઇ હાનિ થતી નથી !

સમીક્ષક—જુઓ, એ લોકોની મિથ્યા વાતો ! એક માણસ ગામ જેવડી શિલા આંગળી ઉપર કદિપણ ધારણ કરી શકે ખરો કે ? પૃથ્વી ઉપર અંગુઠો દબાવવાથી પૃથ્વી દબાઇ શકે ખરી કે ? જ્યારે શેષનાગ જ નથી તો પછી કમ્પે ક્યાંથી ? શરીરને કાપવાથી દૂધ નીકળતુ કદિ કોઇએ જોયુ છે ? એ બધી ઇંદ્રજાળ સિવાય બીજી શી વાત હોઇ શકે ? તે કરડનારો સર્પ તો સ્વર્ગમા ગયો, અને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ જેવા ત્રીજા નરકમાં ગયા એ કેટલીબધી

ખોટી વાત છે ! મહાવીરના પગ ઉપર જ્યારે ખીર રાંધી ત્યારે પગ કેમ ન બળ્યા ? ન્હાના પાત્રમાં ઉટ કેવી રીતે આવી શકે ? જે લોકો શરીર ઉપરથી મેલ નહિ ઉતારતા હોય, અને નહિ ખજવાળતા હોય, તે મહાદુર્ગંધરૂપ નરક ભોગવતા હશે. જે સાધુએ નગર બાળી નાંખ્યું તેની દયા અને ક્ષમા ક્યા ગઇ ? જ્યારે મહાવીરની હયાતીમા એવો પ્રિય આત્મા પવિત્ર થયો નહિ તો એના મરવા પછી એના ઉપદેશથી જૈન લોકો કદિપણ પવિત્ર થશે નહિ. રાજાની આજ્ઞા માનવી જોઇએ એ વાત ઠીક છે, પણ જૈન લોકો વાણીઆ છે માટે ભય પામી એ વાત લખી દીધી હશે. કોશા વેશ્યાનુ ગમે તેટલુ શરીર હલકુ હો, પણ સરસવની ઢગલી ઉપર સોય ઉભી કરી એની ઉપર નાચવુ અને સોયનુ પગમા ન વાગવુ, અને સરસવની ઢગલી ન વિખરાવવી એ અતીવ અસત્ય છે. ધર્મ કોઇપણ અવસ્થાની અંદર છોડાતો નથી, ભલે ગમે તે થઇ જાય ? કથા વસ્ત્રની બને છે, એ હમેશા ૫૦૦ અશર્ફી કેવી રીતે આપી શકે ?

એ પ્રમાણે જો એ લોકોની અસંભવ વાતો લખવા માડીએ તો મોટુ જબરજસ્ત થોથુ થઈ જાય, માટે વધારે નથી લખતા, થોડી વાતો સિવાય જૈનોની બધી વાતો મિથ્યા જાળરૂપ છે.

જુઓ — **दासासि दोरवि पढमे । दुगुणा लवण मिघाय ईसं मे ।**
वारससासि वारसरवि । तत्यमि इनि दिठ ससि रविणो ।

प्रकरण० भा० ४ । संग्रहणी सूत्र ७७ ॥

જંબૂદ્વીપને લાખ યોજનનો એટલે ચાર લાખ ગાઉ જે લખ્યો છે, એમા આ પહેલો દ્વીપ કહેવાય છે. આમા બે ચંદ્ર અને બે સૂર્ય છે તેવીજ રીતે લવણ સમુદ્રમા બમણા અર્થાત ૪ ચાર ચંદ્રમા અને ચાર સૂર્ય છે, અને ધાતકી ખંડમા બાર ચંદ્રમા અને બાર સૂર્ય છે. અને ત્રણગુણા કરવાથી છત્રીસ થાય છે. એની સાથે બે જંબૂદ્વીપના અને ચાર લવણ સમુદ્રના મળી બેતાળીશ ચંદ્રમા અને બેતાળીશ સૂર્ય કાલોદધિસમુદ્રમા છે એજ રીતે આગળના દ્વીપ અને સમુદ્રોમાં બેતાળીશને ત્રિગુણ કરવાથી એકસો છવ્વીશ થાય છે તેમા ધાતકી ખંડના ૧૨ બાર, લવણ સમુદ્રના ૪ ચાર, જંબૂદ્વીપના ૨ બે એ પ્રમાણે સરવાળો કરી ૧૪૪ ચંદ્રમા અને ૧૪૪ સૂર્ય પુષ્કરદ્વીપમા છે એ પણ અર્ધા મનુષ્યક્ષેત્રની ગણના છે. પરંતુ જ્યા માણસો નથી રહેતા ત્યા સુધી ગણવામા આવે તો ઘણા સૂર્યો અને ઘણા ચંદ્રમા થઈ જાય. બાકી રહેલા અર્ધા પુષ્કરદ્વીપમાં ઘણા સૂર્યો અને ઘણા ચંદ્રમાઓ છે. ઉપર કહેલા ૧૪૪ ને ત્રિગુણા કરવાથી ૪૩૨ થાય, અને એમા પૂર્વોક્ત જંબૂદ્વીપના બે ચંદ્રમા, બે સૂર્યો, ૪ લવણસમુદ્રના અને બાર ધાતકી ખંડના, અને બેતાળીશ કાલોદધિના, બધા મળી ૪૯૨ ચંદ્રમા અને ૪૯૨ સૂર્ય પુષ્કરસમુદ્રમા છે.

એ બધી વાતો **શ્રીજિનભદ્રગણીક્ષમાશ્રમણે** મોટી **સંઘયણીમાં** તથા યોતોસકરંડક પયન્નામા, અને ચંદ્રપન્નતિ તથા સૂરપન્નતિ આદિ સિદ્ધાન્ત ગ્રન્થોમાં એ પ્રમાણે લખી છે.

સમીક્ષક—જુઓ ભૂગોળ અને ખગોળના જાણવાવાળાઓ ! આ એક ભૂગોળમાં એક પ્રકારે ૪૯૨ અને બીજે પ્રકારે અસંખ્ય ચંદ્ર અને સૂર્ય જૈન લોકો માને છે. તમારૂ મોટુ

ભાગ્ય છે કે વેદમતાનુયાયી સૂર્યસિદ્ધાન્તાદિ જ્યોતિષ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરવાથી ભૂગોળ અને ખગોળ બરાબર વિદિત થયા. જો કદાચ જૈનના મહા અંધારામા હોત તો આખી ઉમર અંધારામાં જ રહેત જેવા કે જૈન લોકો આજકાલ છે. એ અવિદ્વાનોને એ શંકા ઉભી થઇ કે જંબૂદ્વીપમાં એક સૂર્ય અને ચંદ્રમાથી કામ ચાલી શકે નહિ, કારણ આવડી મોટી પૃથિવીપર ત્રીસ ઘડીમા ચંદ્ર સૂર્ય કેવી રીતે ફરી આવી શકે ? એ લોકો પૃથ્વીને સૂર્યાદિથી મોટી માને છે, એજ એની મોટી ભૂલ છે.

दो ससि दो रवि पंती एगंतरियाछ सट्ठिसंखाया ।
मेरुं पयाहिणता । माणुसखित्ते परिअडंति ॥
प्रकरण० भा० ४ । संग्रहसूत्र० ७९ ॥

મનુષ્યલોકમાં ચંદ્રમાની અને સૂર્યની પંક્તિ કહે છે. બે ચંદ્રમાની અને બે સૂર્યની પંક્તિ (હાર) છે તે એક લાખ યોજન અર્થાત્ ચાર લાખ ગાઉને અન્તરે ચાલે છે. જેમ સૂર્યની પંક્તિને આંતરે એક ચંદ્રમાની પંક્તિ છે તેમ ચંદ્રમાની પંક્તિને આંતરે સૂર્યની પંક્તિ છે. એ પ્રમાણે ચાર પંક્તિ છે. એક એક ચંદ્રપંક્તિમા ૬૬ ચંદ્રમા છે, તેમજ એક એક સૂર્ય પંક્તિમા ૬૬ સૂર્ય છે. તે ચારે પંક્તિઓ જંબૂદ્વીપના મેરૂ પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરતી મનુષ્ય ક્ષેત્રમા પરિભ્રમણ કરે છે. જ્યારે જંબૂદ્વીપના મેરૂ પર્વતની દક્ષિણ દિશામા એક સૂર્ય વિહાર કરેછે, ત્યારે બીજો સૂર્ય ઉત્તર દિશામા ફરે છે, તેવીજ રીતે લવણ સમુદ્રની એક એક દિશામાં બબ્બે ચાલે છે. ધાતકી ખંડના ૬, કાલોદધિના ૨૧ એકવીસ, પુષ્કરાર્ધના ૩૬ છત્રીશ—એ પ્રમાણે બધા મળી ૬૬ સૂર્ય દક્ષિણ દિશામા અને ૬૬ સૂર્ય ઉત્તર દિશામાં પોતપોતાના ક્રમમાં ફરે છે. જો બન્ને દિશાના બધા સૂર્યો મેળવવામાં આવે તો ૧૩૨ સૂર્ય થાય છે, તેમજ છાસઠ છાસઠ ચંદ્રમાની બન્ને દિશાઓની પંક્તિઓ મેળવવામા આવે તો ૧૩૨ ચંદ્રમા થાય છે. એઓ મનુષ્યલોકમા ચાલ્યા કરે છે, એ પ્રમાણે ચંદ્રમાની સાથે નક્ષત્રોની પંક્તિઓ પણ ઘણી છે એમ જાણવું.

સમીક્ષક—જુઓ ભાઇઓ! આ ભૂગોળમાં ૧૩૨ સૂર્ય અને ૧૩૨ ચંદ્રમા છે એ બધા જૈનોના ઘર ઉપર તપતા હશે. જો એમ હોય તો તો તે કેવી રીતે જીવતા રહેતા હશે ? અને રાત્રિમાં જૈન લોકો ટ્હાડના માર્યા જકડાઈ જતા હશે. એવી અસંભવિત વાતોમાં ભૂગોળ અને ખગોળ નહિ જાણનારા ફસાય છે—બીજા નહિ. જ્યારે એક જ સૂર્ય આ ભૂગોળો જેવા બીજા અનેક ભૂગોળોને પ્રકાશ આપે છે તો પછી આ ન્હાના ભૂગોળની તો વાત જ શી !

જો પૃથ્વી ન ફરે અને સૂર્ય પૃથ્વીની ચારે તરફ ન ફરે તો કેટલાએક વર્ષોનો અહોરાત્ર થાય.

હિમાલયથી ભિન્ન બીજો કોઇ સુમેરૂ પર્વત નથી, એ પર્વત સૂર્યની સરખામણીમા ઘડા સામે રાઇના દાણા જેટલો પણ નથી. એ વાતોને જૈન લોકો જ્યાં સુધી એ મતમાં છે ત્યાં સુધી જાણી શકશે નહિ. કિન્તુ હમેશાં અંધારામાં જ પડયા રહેશે.

समत्तचरणसहियासव्वंलोगं फुसे निरवसेसं ।
सत्तयचउदसभाए पंचयसुपदेसविरईए ॥
प्रकरण० भाग० ४ । संग्रहसूत्र १३९ ॥

સમ્યક્ ચારિત્ર્ય સહિત જે કેવલી છે તે કેવળ સમુદ્‌ઘાત અવસ્થાથી બધા ચૌદ રાજ્ય લોકમા પોતાના આત્મ પ્રદેશ કરી ફરશે.

સમીક્ષક – જૈનલોક ચૌદ રાજ્ય માને છે એમા ચૌદમાની શિખા ઉપર સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનની ધ્વજાની ઉપર થોડેક દૂર સિદ્ધશિલા તથા દિવ્ય આકાશને શિવપુર કહે છે એમા કેવલી જીવો (જેઓએ સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરી પૂર્ણ પવિત્રતા મેળવી છે તેઓ) જાય છે, અને પોતાના આત્મ પ્રદેશથી સર્વજ્ઞ રહે છે. હવે જેના પ્રદેશ થાય છે તે વિભુ હોઈ શકતો નથી અને જે વિભુ નથી તે સર્વજ્ઞ નથી, અને જે સર્વજ્ઞ નથી તે કેવળ જ્ઞાની પણ થઇ શકતો નથી જે આત્મા એક દેશી છે તે જ આવ જા કરી શકે છે અને તે જ બદ્ધ, મુક્ત, જ્ઞાની અને અજ્ઞાની થઇ શકે છે પણ જે સર્વજ્ઞ અને સર્વ વ્યાપી છે તે કદિ પણ બદ્ધાદિ થઇ શકતો નથી જૈનોના જે તીર્થકરો જીવરૂપ અલ્પ અને અલ્પજ્ઞ હતા તેઓ સર્વવ્યાપક અને સર્વજ્ઞ કદિપણ થઇ શકતા નથી જૈન લોકો અનાદિ, અનન્ત, સર્વવ્યાપક, સર્વજ્ઞ, પવિત્ર અને જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્માને માનતા નથી અનાદિ જે પરમાત્મા છે તેમાજ સર્વજ્ઞત્વાદિ વિશેષણો ઘટી શકે છે.

गब्भनरति पलियाऊ । तिगाऊ उक्कोसते जहन्नेणं ।
मुच्छिम दुहावि अन्तमुहु । अङ्गुलअसंख भागतणू ॥ २४१ ॥

અહીંઆ મનુષ્યો બે પ્રકારના છે એક ગર્ભજ અને બીજા અગર્ભજ, ગર્ભજ મનુષ્યોનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ ત્રણ પલ્યોપમનુ છે અને ત્રણ ગાઉનુ શરીર છે

સમીક્ષક–ત્રણ પલ્યોપમ આયુષ્યવાળા અને ત્રણ ગાઉ લાબા શરીરવાળા માણસો આ ભૂગોળમા ઘણા થોડા સમાઇ શકે! પલ્યોપમનુ પ્રમાણ પ્રથમ લખી આપ્યુ છે. જો એટલા વરસ સુધી જીવે તો એના સતાનો પણ એટલી ઉમરના અને ત્રણ ગાઉવાળા લાંબા શરીરના હોવા જોઇએ જો એમ હોય તો મુબઇ જેવા શહેરમા બે અને કલકતા જેવા શહેરમા ત્રણ કે ચાર જ રહી શકે જો એમ માનવામા આવે તો જૈનોએ એક શહેરમા લાખો માણસો લખ્યા છે તો એને રહેવાને લાખો ગાઉનુ શહેર હોવુ જોઇએ તો આખા ભૂગોળમા એવુ એક પણ નગર વસી શકે નહિ

पणया ललरकयायेण । विरकंभा सिद्धिशिलफलिह बिमला ।
तदुवरि गजोंयणंते लोगन्तो तच्छसिद्धठिई ॥ २५८ ॥

સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનની ધ્વજાથી જે બાર યોજનપર સિદ્ધ શિલા છે, તે પહોળાઇમાં લબાઇમા અને પોલાણમા ૪૫૦૦૦૦૦ પીસ્તાળીશ લાખ યોજનના પ્રમાણમાં છે, તે બધી સફેદ

સ્ફાટિક જેવી નિર્મળ છે, સિદ્ધશિલા એ સિદ્ધની ભૂમિ છે. એને કોઈ "ઇષત્" પ્રાગ્ભરા " કહે છે એ સર્વાર્થ સિદ્ધશિલા વિમાનથી ૧૨ યોજન ઉપર અલોક પણ છે. એને ખરી રીતે કેવલીશ્રુત જાણી શકે છે. એ સિદ્ધશિલા સર્વાર્થ મધ્ય ભાગમાં ૮ યોજન સ્થૂલ છે. ત્યાંથી (આઠ યોજન પછી) ૪ ચાર દિશામાં અને ૪ ચાર ઉપદિશામા ઘટતી ઘટતી માખીની પાખ સદૃશ પાતલી ઉત્તાનછત્રના આકારે સિદ્ધશિલાની સ્થાપના છે. એ સિદ્ધશિલાની ઉપર એક યોજનને છેટે લોકાન્ત છે, ત્યા સિદ્ધોની સ્થિતિ છે.

સમીક્ષક—હવે વિચારવુ જોઇએ કે જૈનોની મુક્તિનુ સ્થાન સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનની ધ્વજા ઉપર ૪૫૦૦૦૦૦ યોજનની શિલા અગર જો તે ગમે તેવી સ્વચ્છ અને વિમળ હો, તોપણ ત્યાં રહેવાવાળા મુક્ત જીવો તો એક પ્રકારે બદ્ધ જ છે, કારણ કે એ શિલામાંથી બહાર નીકળવાથી મુક્તિના સુખમાંથી છૂટા થઇ જતા હશે, અને જો અંદર રહેતા હશે તો એને પવન પણ નહિ મળતો હોય ! એ બધી કલ્પના માત્ર છે–કેવળ અવિદ્વાનોને ભ્રમમાં નાખવાને જાળ રચી છે.

वितिचउरिं दिस सरीरं । वार सजोयणति कोसच उकोसं
जोयणसहस पणिंदिय । उहे वुच्छन्ति विसेसंतु ॥
प्रकरण० भा० ४ । संग्रह सू० २६७ ॥

સામાન્ય રીતે એક ઇંદ્રિયવાળાનુ ઉત્કૃષ્ટ શરીર એક હજાર યોજનનુ છે, બે ઇંદ્રિયવાળા જેવાકે શંખ આદિ એનુ શરીર બાર યોજનનુ છે, ચાર ઇંદ્રિયાવાળા જેવા કે ભ્રમર આદિ એનુ શરીર ચાર ગાઉનુ છે અને પાચ ઇંદ્રિયવાળાનુ શરીર એક હજાર યોજન અર્થાત્ ચાર હજાર ગાઉનુ છે,

સમીક્ષક—જો ચાર હજાર ગાઉવાળા શરીરધારી હોય તો ભૂગોળ સેકડો મનુષ્યોથી ઠસોઠસ ભરાઇ જાય, કોઇને ચાલવાની પણ જગ્યા ન રહે, તો પછી જૈનોને પૂછવુ જોઇએ કે રહેવાની અને ચાલવાની જગ્યા કયા છે ? જો પોતેજ લખેલુ છે તો પોતાને ઘેર રાખી લે; પણ એ જે લખ્યુ છે કે ચાર હજાર ગાઉવાળા શરીરધારી હોય છે તો તે રહેવાને માટે બત્રીશ હજાર ગાઉનુ ઘર હોવુ જોઇએ એવુ એક જ બનાવવામા જૈનોનુ બધું ધન ખરચાઇ જાય તોપણ ઘર પૂરૂ થઈ શકે નહિ. આઠ ! હજાર ગાઉની છત બધાવવાને વાસ્તે વળીઓ કયાંથી લાવશે અને જો એ ઘરમા થાભલા મુકવામાં આવે તો એ ચાર ગાઉવાળા શરીર ધારીઓ પ્રવેશ પણ કરી શકે નહિ માટે એ બધી વાતો મિથ્યા છે.

ते थूला पल्ले विहुसं खिज्जाचे वहुति सव्वेवि ।
व इक्किक असंखे सुहुमे खम्मे पकप्पेह ॥
प्रकरण० भाग० ४ लघुक्षेत्र । समास प्रकरण सूत्र ४

પૂર્વોક્ત એક આંગળ લોમ (વાળ) ના કકડાઓથી ચાર ગાઉ સમચોરસ અને તેટલો જ ઊંડો કુવો ભરવો. એક આગળ લોમના કટકા ૨૦૫૭૧૫૨ વીશ લાખ સત્તાવન હજાર અને એકસો બાવન થાય છે. વધારેમા વધારે ૩૩૦, ૭૬૨૧૦૪, ૨૪૬૫૬૨૫, ૪૨૧૯૯૬૦, ૯૭૫૩૬૦૦, ০০০০০০০ તેત્રીશ ક્રોડાક્રોડ, સાત લાખ, બાસઠ હજાર, એકસો ચાર ક્રોડાક્રોડી, ચોવીસ લાખ પાસઠ હજાર છસો પચ્ચીસ ક્રોડાક્રોડી, બેતાળીસ લાખ ઓગણીશ હજાર નવસો સાઠ ક્રોડાક્રોડી, સત્તાણુલાખ ત્રેપન હજાર અને છસો. એટલા ધન યોજન ક્ષેત્રફળમા પલ્યોપમમાં લોમના કકડા સ્થૂલ હોય છે, એ પણ સખ્યાત કાળ છે. ઉપર જણાવેલા વાળના કકડાના અસખ્યાત કકડા મનથી જ્યારે કલ્પીએ ત્યારે અસખ્યાત સૂક્ષ્મ “ રોમાણુ ” થાય છે.

સમીક્ષક--જુઓ એમની ગણુતરીની રીતિ ! એક આગળ વાળના કકડાના કેટલા કકડા કર્યા, એ ગણુતરી શુ કોઈના ધ્યાનમા આવી શકે ? અને ત્યારે પછી અસખ્યાત કકડાની કલ્પના મનથી કરવી એથી માલુમ પડે છે કે ઉપરના કકડા તો હાથથી કર્યા હશે ? જ્યારે હાથથી ન થયા ત્યારે મનથી કર્યા ! શુ એ વાત કદિપણુ સભવિત થઇ શકે ખરી ? એક આગળી જેવડા વાળના અસખ્ય કકડા થઈ શકે ?

जंबूदीपपमाणं गुलजोयाण लरक बट्टाविरकंमी ।
लवणाईयासेसा । बलया भादुगुण दुगुणाय ॥
प्रकरणर० भा० ४ लघुक्षेत्र समा० सू० १२ ॥

પ્રથમ તો જબૂદ્રીપનુ પ્રમાણુ ૧ લાખયોજનનું છે અને તે પોલુ છે બાકી લવણાદિ સાત સમુદ્રો અને સાત દ્વીપ જબૂદ્રીપના પ્રમાણથી બમણા છે. આ એક પૃથ્વીમાં જબૂદ્રીપાદિ સાતદ્વીપ છે અને સાત સમુદ્રો છે, એ વાત ઉપર લખી દીધી છે

સમીક્ષક-હવે જબૂદ્રીપથી બીજો દ્વીપ બે લાખ યોજનનો, ત્રીજો ચાર લાખ યોજનનો, ચોથો આઠ લાખ યોજનનો, પાંચમો સોળ લાખ યોજનનો, છઠો બત્રીશ લાખ યોજનનો અને સાતમો ચોસઠ લાખ યોજનનો, અને એટલા પ્રમાણુવાળા અથવા એનાથી અધિક પ્રમાણુવાળા સમુદ્રો આ ૫૬૨ હજાર ગાઉ પરિધિવાળા ભૂગોળમા કેવી રીતે સમાઇ શકે ? માટે એ બધી વાત મિથ્યા છે.

कुरुनइचुलसी सहसा । छचेवन्तनरई उपइ विजयं ।
दो दो महानईउ । चनुदस सहसा उपत्तेयं ॥
प्रकरण रत्ना० भा० ४ । लघुक्षेत्र समा० सू० ६३

કુરૂક્ષેત્રમાં ૮૪ (ચોરાશી) સહસ્ત્ર નદીઓ છે.

સમીક્ષક-કુરૂક્ષેત્ર તો ધણોજ ન્હાનો દેશ છે, એ દેશ જોયા વિના ખોટી વાત લખવામાં લખનારને લજ્જા પણુ ન થઈ ?

यामुत्तरा उताउ इगेग सिंहासणाउ अइपुव्वं ।
चउ सु वितास निआसण दिसिभवजिण मज्जणं होई ॥
प्रकरण रत्नाकर भा० ४ लघुक्षेत्र समा० सू० ११९ ॥

એ સિદ્ધશીલાની દક્ષિણ બાજુએ અને ઉત્તર બાજુએ એક એક સિંહાસન છે, દક્ષિણ દિશામાં જે સિંહાસનશિલા છે, તેનું નામ અતિપાંડુકંબલા, અને ઉતરમાં જે છે તેનું નામ અતિરક્ત કંબલા છે, એ સિંહાસનો ઉપર તીર્થંકરો છે.

સમીક્ષક—જુઓ ! તીર્થંકરોના જન્મોત્સવો કરવાને માટે એ શિલા છે; એવીજ મોક્ષ શિલા છે. એવી એ લોકોની ઘણીજ ગોલમાલ (અંડબંડ) વાતો છે તે કયાં સુધી લખીએ ! એમના મતમા ગળીને પાણી પીવું, સૂક્ષ્મ જીવો ઉપર દયા કરવી અને રાત્રિ ભોજન ન કરવુ એ ત્રણ વાતો ઠીક છે. બાકી જેટલુ એમનું કહેવુ છે તે બધુ અસંભવિત છે. આટલા લખવાથી જ બુદ્ધિમાન્ માણસો ઘણું સમજી લેશે. જે કાંઇ લખવામાં આવ્યું છે તે તો માત્ર દૃષ્ટાંત રૂપે લખ્યુ છે, પણ જો એ લોકોની બધી અસંભવિત વાતો લખવા માંડીએ તો એક પુરૂષથી આયુભરમા પણ વાંચી ન શકાય એટલા પુસ્તકો થઇ જાય, માટે સ્થાલી-પુલાક ન્યાયથી (અર્થાત્ જેમ એક તપેલામા ચડતા ચોખામાંથી એક ચોખાનો દાણો દબાવવાથી ચડયા–કાચાની ખબર પડી જાય છે તેમ) આ ન્હાના લેખ ઉપરથી સજ્જન માણસો બધી વાતો સમજી લેશે; બુદ્ધિમાન્ માણસોને બહુ લખવાની જરૂર પડતી નથી. કારણ કે બુદ્ધિમાન્ લોકો દિગ્દર્શનથી જ સંપૂર્ણ આશય સમજી લે છે. હવે આગળ ઇસાઇના મત વિષે લખવામાં આવશે.

इति श्रीमद्दयानन्द सरस्वती स्वामि निर्मिते
सुभाषा विभूषिते सत्यार्थ प्रकाशे नास्तिक
मतान्तर्गत चार्वाकबौद्धजैनमत खण्डन
मण्डन विषये द्वादशः समुल्लासः
सम्पूर्णः ॥ १२ ॥

अनुभूमिका (३)

જે આ બાઇબલનો મત છે, તે કેવળ ઇસાઇઓનો છે, એમ નથી પરન્તુ એથી યહુદી આદિ પણ એમાં આવી જાય છે; જે અહીં (૧૩) તેરમા સમુલ્લાસમાં ઇસાઇ મતના વિષયમા લખ્યુ છે, એનો એજ અભિપ્રાય છે કે આજકાલ બાઇબલના મતમાં ઇસાઇ મુખ્ય થઇ રહ્યા છે અને યાહુદી આદિ ગૌણ છે, મુખ્યના ગ્રહણથી ગૌણનું ગ્રહણ થઈ જાય છે, એથી યાહુદિયોનું પણ ગ્રહણ સમજી લેવુ. એનો જે વિષય અહીં લખ્યો છે, તે કેવળ બાઇબલમાથી લીધો છે. કે જેને ઇસાઈ અને યહુદી આદિ સર્વ માને છે અને એજ પુસ્તકને પોતાના ધર્મનું મૂળકારણ સમજે છે. એ પુસ્તકનાં ભાષાંતર ઘણાંજ થયાં છે, અને તે એમના મતમાં મોટા મોટા પાદરી છે તેમણે કર્યાં છે. તેમાંથી દેવનાગરી કે સંસ્કૃત ભાષાંતર જોઇને બાઇબલમાં ઘણી શંકા થઇ છે, તેમાથી થોડીક આ ૧૩ મા સમુલ્લાસમાં સર્વેના વિચારાર્થે લખી છે. આ લેખ કેવળ "સત્યની વૃદ્ધિ અને અસત્યનો હ્રાસ થવાને માટે છે." કોઇને દુ:ખ લગાડવા કે હાનિ કરવા અથવા મિથ્યા દોષ લગાડવા અર્થે નથી. એનો અભિપ્રાય ઉત્તર લેખમાં સર્વ કોઇ સમજી લેશે, કે એ પુસ્તક કેવું છે અને મત પણ કેવો છે? આ લેખથી એજ પ્રયોજન છે કે સર્વ મનુષ્ય માત્રને જોવુ, સાંભળવુ, લખવુ આદિ કરવુ, સહજ થશે અને પક્ષી, પ્રતિપક્ષી થઇને વિચાર કરી, ઇસાઇ મતનું આન્દોલન સર્વ કોઇ કરી શકશે. એથી એક એ પ્રયોજન સિદ્ધ થશે કે મનુષ્યોનું ધર્મવિષયક જ્ઞાન વધીને યથાયોગ્ય "સત્યાસત્ય" મત અને "કર્ત્તવ્યાકર્ત્તવ્ય" કર્મ સંબંધી વિષય વિદિત થઇ 'સત્ય' અને "કર્ત્તવ્ય કર્મ"નો સ્વીકાર, તથા અસત્ય અને અકર્ત્તવ્ય કર્મનો પરિત્યાગ કરવો સહજતાથી થઇ શકશે.

સર્વ મનુષ્યોને ઉચિત છે કે સર્વના મતવિષયક પુસ્તકોને જોઇ, સમજીને કાંઇ સમ્મતિ કે અસમ્મતિ આપે કે લખે, નહિ તો સાંભળ્યા કરે. કેમકે જેમ ભણવાથી પણ્ડિત થાય છે, તેમ સાભળવાથી બહુશ્રુત થાય છે, જો કે શ્રોતા બીજાને નહિ સમજાવી શકે, તથાપિ પોતે સ્વયં તો સમજીજ જાય છે. જે કોઇ "પક્ષપાતારૂઢ" થઇને જુએ છે તેને પોતાના અને પરાયા "ગુણદોષ" વિદિત થઇ શકતા નથી. મનુષ્યનો આત્મા યથાયોગ્ય "સત્યાસત્ય"નો નિર્ણય કરવાનુ સામર્થ્ય રાખે છે, જેટલું પોતાનું પઠિત કે શ્રુત છે તેટલું નિશ્ચય કરી શકે છે, જો એક મતવાળા બીજા મતવાળાના વિષયો જાણે અને અન્ય ન જાણે તો યથાવત્ સંવાદ થઇ શકતો નથી, કિન્તુ અજ્ઞાની કોઇક ભ્રમરૂપ વાડામાં પડી જાય છે; એવું ન થાય એટલા માટે આ ગ્રન્થમાં પ્રચરિત સર્વ મતોના વિષય થોડા થોડા લખ્યા છે, એટલાથીજ શેષ વિષયોમાં અનુમાન કરી શકે છે કે તે 'સાચા' છે કે જુઠા.

જે જે સર્વમાન્ય "સત્ય વિષય" છે તે તો સર્વમાં એક સરખા છે, ઝગડો "જુઠા વિષયો"મા થાય છે; અથવા એક સાચો અને બીજો જુઠો હોય તોપણ કાંઇક થોડોક વિવાદ ચાલે છે. જો વાદી પ્રતિવાદી "સત્યાસત્યના નિશ્ચય"ને માટે વાદ પ્રતિવાદ કરે તો અવશ્ય નિશ્ચય થઇ જાય. હવે હું આ ૧૩ મા સમુલ્લાસમાં ઇસાઇ મત વિષયક થોડુંક લખીને સર્વની સન્મુખ સ્થાપિત કરૂં છું, વિચારી જુઓ કે એ કેમ છે. अलमतिलेखेन विचक्षणवरेषु ॥

अथ त्रयोदशसमुल्लासारम्भः ॥

अथ कृश्चीनमतविषयं समीक्षिष्यामहे ॥

હવે આગળ ઇસાઇયોના મત વિષે લખીયે છિયે, જેથી સર્વને વિદિત થઇ જાય કે એમનો મત નિર્દોષ અને એમનું બાઇબલ પુસ્તક ઇશ્વરકૃત છે કે નહિ? પ્રથમ બાઇબલનો તૌરેતનો વિષય લખવામાં આવે છેઃ—

૧. આરંભમાં ઇશ્વરે આકાશ અને પૃથ્વીને સરજ્યાં અને પૃથ્વી બેડોળ અને સુની હતી, અને સપાટીપર અધારૂં હતું અને ઇશ્વરનો આત્મા જળની ઉપર ડોલતો હતો. પબ ૧, આયત ૧—૨.

સમીક્ષક—આરંભ કોને કહો છો? ઇસાઇ—સૃષ્ટિની પ્રથમોત્પત્તિને.

સમીક્ષક—શું આ જ સૃષ્ટિ પ્રથમ થઇ? એની પૂર્વે કદી નહિ થઇ હતી?

ઇસાઇ—અમે નથી જાણુતા, થઈ હતી કે નહિ, ઇશ્વર જાણે.

સમીક્ષક—જ્યારે નથી જાણુતા તો આ પુસ્તકપર વિશ્વાસ કેમ કર્યો કે જેથી સન્દેહનું નિવારણુ નથી થઇ શકતું, અને એનાજ ભરોસે લોકોને ઉપદેશ કરી, આ સન્દેહ ભર્યા મતમાં કેમ ફસાવો છો? અને નિસ્સન્દેહ, સર્વશંકાનિવારક વેદમતનો સ્વીકાર કેમ નથી કરતા? જ્યારે તમે ઈશ્વરી સૃષ્ટિનો હાલ નથી જાણુતા, તો ઈશ્વરને કેમ જાણુતા હશો? આકાશ કોને માનો છો?

ઇસાઇ—પોલ અને અવકાશને.

સમીક્ષક—પોલની ઉત્પત્તિ કેવે પ્રકારે થઇ? કેમકે એ વિભુ પદાર્થ છે અને અતિસૂક્ષ્મ છે અને ઉપર નીચે એક સરખું છે, જ્યારે આકાશ નહિ સરજ્યુ હતું ત્યારે પોલ અને અવકાશ હતાં કે નહિ? જો ન હતાં તો ઇશ્વર, જગત્‌નું કારણુ અને જીવ ક્યાં રહેતા હતા? અવકાશ વિના કોઇ પદાર્થ સ્થિત થઇ શકતો નથી, એટલા માટે તમારા બાઇબલનું કથન યુક્ત નથી. ઇશ્વર બેડોળ, અને તેના જ્ઞાન કર્મ બેડોળ હોય છે કે ડોળવાળાં?

ઇસાઇ—ડોળવાળાં હોય છે.

સમીક્ષક—તો અહિં ઇશ્વરની બનાવેલી આ પૃથ્વી બેડોળ હતી એમ કેમ લખ્યું?

ઇસાઇ—બેડોળનો અર્થ એ છે કે ઉંચી નીચી હતી. બરાબર નહિ હતી.

સમીક્ષક—પછી બરાબર કોણે કરી? અને શું હવણા પણ ઉંચી નીચી નથી? એટલા માટે ઇશ્વરનું કામ બેડોળ નથી થઇ શકતું કેમકે તે સર્વજ્ઞ છે તેના કામમાં ભૂલ

ચુક, કદી પણ હોઈ શકતી નથી અને બાઇબલમાં ઇશ્વરની સૃષ્ટિ બેડોળ લખી, એટલા માટે એ પુસ્તક ઇશ્વરકૃત નથી થઇ શકતું. પ્રથમ ઇશ્વરનો આત્મા, એ શો પદાર્થ છે?

ઇસાઇ—ચેતન.

સમીક્ષક—તે સાકાર છે કે નિરાકાર તથા વ્યાપક છે કે એકદેશી?

ઇસાઇ—ચેતન અને વ્યાપક છે, પરંતુ કોઇ એક સીનાઇ પર્વત, ચોથા આસમાન આદિ સ્થાનોમાં વિશેષ કરીને રહે છે.

સમીક્ષક—જો નિરાકાર છે તો તેને કોણે જોયો? અને વ્યાપકનું જળ ઉપર ડોલવુ કદી નથી થઈ શકતુ. વાહ જ્યારે ઇશ્વરનો આત્મા જળપર ડોલતો હતો ત્યારે ઇશ્વર કર્યાં હતો? એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ઇશ્વરનુ શરીર કંઇ અન્યત્ર સ્થિત હશે અથવા પોતાના આત્માના કોઈ એક ટુકડાને જળ ઉપર ડોલાવ્યો હશે! જો એમ હોય તો વિભુ અને સર્વજ્ઞ કદી નથી થઇ શકતો. જો વિભુ નહિ હોય તો જગતની રચના, ધારણ પાલન અને જીવોના કર્મોની વ્યવસ્થા કે પ્રલય કદી કરી શકે નહિ, કેમકે જે પદાર્થનું સ્વરૂપ એકદેશી છે, તેનાં ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ, પણ એક દેશી હોય છે, જો એમ છે તો તે ઇશ્વર હોઇ શકે નહિ. ઇશ્વર સર્વવ્યાપક, અનંત ગુણકર્મ સ્વભાવયુક્ત, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ, નિત્ય, શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્તસ્વભાવ અનાદિત્વ અનંતત્વાદિ લક્ષણયુક્ત, વેદોમાં કહ્યો છે તેને માનો, ત્યારેજ તમારૂ કલ્યાણ થશે અન્યથા નહિ.

૨. અને ઇશ્વરે કહ્યું કે અજવાળું થાઓ. અને અજવાળું થઇ ગયુ; અને ઇશ્વરે અજવાળાને જોયુ કે તે સારૂં છે, પર્વ ૧. આ. ૩, ૪.

સમીક્ષક—શું ઇશ્વરની વાત જડરૂપ અજવાળાએ સાંભળી લીધી? જો સાંભળી હોય તો આ સમયે પણ સૂર્ય અને દીપ તથા અગ્નિનો પ્રકાશ અમારી તમારી વાત કેમ નથી સાંભળતો? પ્રકાશ જડ હોય છે તે કદી કોઇની વાત સાભળી શકતો નથી. શું જ્યારે ઇશ્વરે અજવાળાને જોયુ ત્યારેજ જાણ્યુ કે અજવાળું સારૂં છે? પેહેલાં નહિ જાણતો હતો? જો જાણતો હતો તો જોઇને સારૂ કેમ કહ્યુ? જો નહિ જાણતો હતો તો તે ઈશ્વરજ નહિ. એટલા માટે તમારૂ બાઇબલ ઇશ્વરોક્ત નથી અને તેમા કહેલો ઇશ્વર સર્વજ્ઞ નથી.

૩. અને ઇશ્વરે કહ્યું કે પાણીની મધ્યમા આકાશ થાઓ અને પાણીનો પાણીથી વિભાગ થાઓ, પછી ઇશ્વરે આકાશને બનાવ્યુ અને આકાશની નીચેના પાણીને આકાશની ઉપરનાં પાણીથી વિભાગ કર્યાં અને તેમ થઇ ગયું. પછી ઇશ્વરે આકાશને સ્વર્ગ કહ્યું અને સાંજ અને વહાણું (સવાર) થઈને બીજો દિન થયો. પર્વ. ૧. આ૦ ૬—૭—૮.

સમીક્ષક—શુ આકાશ અને જળે પણ ઇશ્વરની વાત સાભળી લીધી? અને જો જળની વચ્ચે આકાશ ન હોત તો જળ રહેતજ કયાં? પ્રથમ આયતમાં આકાશને સરજ્યુ હતું—પુનઃ આકાશનું બનાવવું વ્યર્થ થયું. જો આકાશને સ્વર્ગ કહ્યું તો તે સર્વ વ્યાપક છે એટલા માટે સર્વત્ર સ્વર્ગ થયું; પછી ઉપર સ્વર્ગ છે, એમ કહેવુ તે વ્યર્થ છે, જ્યારે સૂર્ય ઉત્પન્નજ નહિ થયો હતો તો પુનઃ દિન અને રાત ક્યાંથી થઈ ગયાં? આવી અસમ્ભવ વાતો આગળી આયતોમાં ભરી છે.

૪. પછી ઇશ્વરે કહ્યું કે આદમને મારા સ્વરૂપમાં મારા જેવો બનાવુ–તેમ ઇશ્વરે આદમને પોતાના સ્વરૂપમાં ઉત્પન્ન કર્યો, તેણે તેને ઇશ્વરના સ્વરૂપમાં ઉત્પન્ન કર્યા, તેણે તેમને નર અને નારી બનાવ્યા; અને ઇશ્વરે તેમને આશીષ આપી. પર્વ ૧. આ૦ ૨૬–૨૭–૨૮.

સમીક્ષક—જો આદમને ઇશ્વરે પોતાના સ્વરૂપમાં બનાવ્યો તો ઇશ્વરનું સ્વરૂપ, પવિત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ, આનંદમય આદિ લક્ષણયુક્ત છે, તેના જેવો આદમ કેમ નહિ થયો ? જો ન થયો તો તેના સ્વરૂપમાં નહિ બન્યો અને આદમને ઉત્પન્ન કર્યો તો ઇશ્વરે પોતાના સ્વરૂપનેજ ઉત્પત્તિવાળું કર્યું. પુનઃ તે (ઇશ્વર) અનિત્ય કેમ નહિ ? અને આદમને ઉત્પન્ન કયાંથી કર્યો ?

ઇસાઇ—માટીથી બનાવ્યો.

સમીક્ષક—માટી કયાંથી બનાવી ?

ઇસાઈ—પોતાની કુદરત અર્થાત્ સામર્થ્યથી.

સમીક્ષક—ઇશ્વરનુ સામર્થ્ય અનાદિ છે કે નવીન ?

ઇસાઈ—અનાદિ છે.

સમીક્ષક—જો અનાદિ છે તો જગત્નુ કારણુ સનાતન થયુ; પછી અભાવથી ભાવ કેમ માનો છો ?

ઇસાઇ—સૃષ્ટિની પૂર્વે ઇશ્વર વિના કોઇ વસ્તુ ન હતી.

સમીક્ષક—જો ન હતી તો આ જગત્ કયાંથી બન્યુ ? અને ઇશ્વરનુ સામર્થ્ય દ્રવ્ય છે કે ગુણુ ? જો દ્રવ્ય છે તો ઇશ્વરથી ભિન્ન, બીજો પદાર્થ હતો અને જો ગુણુ છે તો–ગુણુથી દ્રવ્ય કદી બની શકતું નથી, જેમ કે રૂપથી અગ્નિ અને રસથી જળ નથી બની શકતા અને જો ઇશ્વરથી જગત્ બન્યુ હતું તો ઇશ્વરની સદશ ગુણુકર્મસ્વભાવવાળું તે હોતે. તેના ગુણુકર્મસ્વભાવના સદશ ન હોવાથી, એજ નિશ્ચય છે કે ઇશ્વરમાંથી બન્યું નથી કિન્તુ જગત્નુ કારણુ અર્થાત્ પરમાણુ આદિ નામવાળા જડ પદાર્થથી બન્યું છે. જગત્ની ઉત્પત્તિ જેવી વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં લખી છે, તેવીજ માની લો અર્થાત્ પ્રકૃતિથી ઇશ્વર જગત્ને બનાવે છે. જો આદમનુ અંદરનું સ્વરૂપ જીવ અને બહારનું શરીર, મનુષ્યની સદશ છે, તો તેવુ ઇશ્વરનું સ્વરૂપ કેમ નહિ ? કેમકે જો આદમ, ઇશ્વરની સદશ બન્યો તો ઇશ્વર આદમની સદશ અવશ્ય હોવો જોઇયે

૫. ત્યારે પરમેશ્વર ઇશ્વરે ભૂમિની ધુળથી આદમને બનાવ્યો, અને તેના નસ્કોરામા જીવનનો શ્વાસ ફુંકયો અને આદમ જીવતો પ્રાણુ થયો. અને પરમેશ્વર ઇશ્વરે ઇડનમા પૂર્વ તરફ એક વાડી બનાવી અને જે આદમને તેણે બનાવ્યો હતો તેને તેમાં રાખ્યો. અને વાડીની મધ્યમાં જીવનનું પેડ–ઝાડ અને ભલાં બુરાંના જ્ઞાનનું ઝાડ ભુમિથી ઉગાડયુ. પર્વ ૨. આયત ૭–૮–૯.

સમીક્ષક—જયારે ઇશ્વરે ઇડનમાં વાડી બનાવીને તેમાં આદમને રાખ્યો, ત્યારે ઇશ્વર નહિ જાણુતો હતો કે એને પુનઃ અહીંથી કાઢવો પડશે ? અને જયારે ઇશ્વરે આદમને ધુળથી બનાવ્યો તો ઇશ્વરનું સ્વરૂપ નહિ થયું અને જો છે તો ઇશ્વર પણુ ધુળથી બન્યો હશે ? જ્યારે તેનાં નસ્કોરામા ઇશ્વરે શ્વાસ ફુંકયો તો તે શ્વાસ ઇશ્વરનું સ્વરૂપ હતું કે ભિન્ન ? જો ભિન્ન

હવો તો ઇશ્વર આદમના સ્વરૂપમાં નહિ બન્યો. જો એક છે તો આદમ અને ઇશ્વર એકજ જેવા થયા. અને જો એકસરખા છે તો આદમની પેઠે જન્મ, મરણ, વૃદ્ધિ, ક્ષય, ક્ષુધા, તૃષા આદિ દોષો ઈશ્વરમાં આવ્યા. તે ઇશ્વર કેવી રીતે થઇ શકે છે? એટલા માટે એ તૌરેતની વાત ઠીક વિદિત થતી નથી અને એ પુસ્તક પણ ઇશ્વરકૃત નથી.

૬. અને પરમેશ્વર ઇશ્વરે આદમને મહા નિદ્રામાં નાંખ્યો અને તે ગાઢ નિદ્રામા હતો. ત્યારે તેની પાંસળીયોમાંથી એક પાંસળી કાઢી અને તેની જગોએ માંસ ભરી દીધુ. અને પરમેશ્વર ઇશ્વરે આદમની તે પાંસળીથી એક નારી બનાવી અને તેને આદમની પાસે લાવ્યો. પર્વ ૨. આ૦ ૨૧–૨૨.

સમીક્ષક—જો ઇશ્વરે આદમને ધુળથી બનાવ્યો તો તેની સ્ત્રીને ધુળથી કેમ નહિ બનાવી? અને જો નારીને હાડકાંથી બનાવી તો આદમને હાડકાંથી કેમ નહિ બનાવ્યો? અને જેમ નરમાંથી નિકળવાથી નારી નામ થયુ, તો નારીથી નર નામ પણ થવુ જોઇયે અને તેઓમાં પરસ્પર પ્રેમ પણ રહે, જેમ સ્ત્રીની સાથે પુરૂષ પ્રેમ કરે તેમ પુરૂષની સાથે સ્ત્રી પણ પ્રેમ કરે. જુઓ વિદ્વાન લોકો! ઇશ્વરની કેવી પદાર્થવિદ્યા–અર્થાત્ "ફિલસોફી" ઝળકે છે! જો આદમની એક પાંસળી કાઢીને નારી બનાવી તો સર્વ મનુષ્યોની પાંસળી ઓછી કેમ નથી હોતી? અને સ્ત્રીનાં શરીરમા એક પાંસળી હોવી જોઇયે, કેમકે તે એક પાંસળીથી બની છે. શું જે સામગ્રીથી સર્વ જગત્ બનાવ્યું તે સામગ્રીથી સ્ત્રીનુ શરીર નહોતુ બની શકતું? એટલા માટે આ બાઇબલનો સૃષ્ટિક્રમ સૃષ્ટિવિદ્યાથી વિરૂદ્ધ છે.

૭. હવે ભૂમિના હરેક પશુ કે જેમને પરમેશ્વરે બનાવ્યાં હતાં તે સર્વના કરતા સાપ ધૂર્ત હતો. અને તેણે સ્ત્રીને કહ્યું કે શુ નક્કી ઇશ્વરે કહ્યુ છે કે તારે આ વાડીના સર્વ ઝાડ ઉપરનું ના ખાવુ? ત્યારે સ્ત્રીએ સર્પને કહ્યુ કે અમે તો આ વાડીનાં ઝાડના ફળો ખાઇયે છિયે. પરંતુ તે ઝાડનુ ફળ કે જે વાડીના મધ્ય ભાગમા છે તે વિષે ઇશ્વરે કહ્યુ કે તમારે તે ન ખાવુ અને ન તેને અડકવુ, નહિ તો મરી જશો. ત્યારે સર્પે સ્ત્રીને કહ્યુ કે તમે નિશ્ચય મરશો એમ નથી, કેમકે ઇશ્વર જાણે છે કે જે દિન તમે તે ખાશો, તમારી આંખો ઉઘડી જશે અને તમે સારા અને નઠારાંની ઓળખમાં ઇશ્વરની સમાન થઇ જશો. અને જ્યારે સ્ત્રીએ જાણ્યુ કે ઝાડ ખાવામા સુસ્વાદ અને દૃષ્ટિમાં સુંદર અને બુદ્ધિ આપવાને યોગ્ય છે તો તેનાં ફળમાથી (એક) લીધુ અને ખાધુ અને પોતાના પતિને પણ આપ્યુ, અને તેણે ખાધું. ત્યારે તે બેઉની આંખો ઉઘડી ગઇ અને તેઓ જાણી ગયાં કે અમે નાગાં છિયે, તેથી તેઓએ અંજીરના પાત્રાને એકઠા કરીને સીવ્યા અને પોતાને માટે ઓઢણાં બનાવ્યાં. ત્યારે પરમેશ્વર ઇશ્વરે સર્પને કહ્યુ કે જે આ તેં કર્યુ છે તે કારણ માટે તું સર્વ ઢોર ગ્રામ પશુ અને હરેક વનનાં પશુથી અધિક શાપિત થશે, પોતાના પેટના બળથી ચાલશે અને પોતાના જીવન ભર ધુળ ખાયા કરશે, અને હુ તારામાં અને સ્ત્રીમાં અને તારા વંશમા અને તેના વંશમાં વેર નાંખીશ, તે તારા શરીરને કચડશે અને તું તેની એડીને કરડશે. અને તેણે સ્ત્રીને કહ્યુ કે હું તારી પીડા અને ગર્ભધારણને બહુજ વધારીશ તુ પીડાથી બાળક જણશે અને તારી ઇચ્છા તારા પતીપર થશે અને તે તારાપર પ્રભુતા કરશે. તેણે આદમને કહ્યુ કે તેં જે પોતાની પત્નીનો શબ્દ માન્યો છે અને જે ઝાડને મેં તારા ખાવાથી વર્જ્યું હતુ તે તે ખાધું છે એ કારણને

લીધે ભૂમિ તારે માટે શાપિત છે. પોતાના જીવન ભર તુ તેમાંથી પીડાની સાથે ખાશે. અને તે કાંટા અને ઉંટકટોર (થલો) તારે માટે ઉગાડશે અને તું ખેતરનાં શાકપાન ખાશે.

તૌરેત ઉત્પત્તિ પર્વ૦ ૩. આ૦ ૧ થી ૭ અને ૧૪ થી ૧૮.

સમીક્ષક—જો ઈસાઇયોનો ઇશ્વર સર્વજ્ઞ હોત તો એ ધૂર્તસર્પ અર્થાત્ સેતાનને કેમ બનાવત? અને જો બનાવ્યો તો તેજ ઇશ્વર અપરાધનો ભાગી છે; કેમકે જો તે તેને દુષ્ટ ન બનાવતે તો તે તેની દુષ્ટતા કેમ કરતે? અને જો તે પૂર્વ જન્મ નથી માનતા તો વિના અપરાધ તેને પાપી કેમ બનાવ્યો? અને સાચું પૂછો તો તે સર્પ નહિ હતો, કિંતુ મનુષ્ય હતો કેમકે જો મનુષ્ય ન હોત તો મનુષ્યની ભાષા કેમ કરી બોલી શકતે? અને જો પોતે જુઠો અને અન્યને જુઠામાં ચલાવે તેને સેતાન કહેવો જોઇયે પણ અહીં સેતાન સત્યવાદી છે અને તેથી તેણે તે સ્ત્રીને બહેકાવી નહિ કિંતુ સાચું કહ્યું અને ઇશ્વરે આદમ અને હવ્વાને જૂઠું કહ્યું કે એ ખાવાથી તમે મરી જશો, જ્યારે તે વૃક્ષ જ્ઞાનદાતા અને અમર કરનાર હતું તો તેનું ફળ ખાવાથી તેમને કેમ વર્જ્યું અને જો વર્જ્યું તો તે ઇશ્વર જુઠો અને બહેકાવવાળો ઠર્યો, કેમકે તે વૃક્ષનું ફળ મનુષ્યોને જ્ઞાનદ અને સુખકારક હતું, અજ્ઞાન અને મૃત્યુકારક નહિ હતું. જ્યારે ઇશ્વરે ફળ ખાવાથી વર્જ્યા તો તે વૃક્ષની ઉત્પત્તિ શા માટે કરી હતી? જો પોતાને માટે કરી તો શું પોતે અજ્ઞાની અને મૃત્યુ ધર્મવાળો હતો? અને જો બીજાને માટે બનાવ્યું તો ફળ ખાવામાં અપરાધ કાંઇ પણ ન થયો. અને આજ કાલ કોઈપણ વૃક્ષ જ્ઞાનકારક અને મૃત્યુનિવારક જોવામાં નથી આવતું. શું ઇશ્વરે તેનું બીજ પણ નષ્ટ કર્યું? એવી વાતોથી મનુષ્ય છલી કપટી થાય છે તો ઇશ્વર એવો કેમ ન થયો? કેમકે જે કોઇ બીજા સાથે છલકપટ કરે તો તે છલી કપટી કેમ ન હોય? અને આ ત્રણેને જે શાપ દીધો તે વિના અપરાધથી છે, તેથી તે ઇશ્વર અન્યાયકારી પણ થયો. અને એ શાપ ઇશ્વરનેજ હોવો જોઇએ, કેમકે તે જૂઠું બોલ્યો અને તેને બેહકાવ્યો. એ ફિલાસોફી જુઓ! શું વિના પીડા ગર્ભધારણ અને બાળકનો જન્મ થઇ શકતો હતો? અને વિના શ્રમ કોઇ પોતાની જીવિકા કરી શકે છે? શું પ્રથમ કાંટા આદિ વૃક્ષ ન હતાં? અને જ્યારે શાક પાન ખાવું એ સર્વ મનુષ્યોને ઇશ્વરના કહેવાથી ઉચિત થયુ ત્યારે તો જે આગળ ઉપર માંસ ખાવું બાઇબલમાં લખ્યુ તે જૂઠું કેમ નહિ? અને જો તે સાચું હોય તો આ જુઠું છે. જ્યારે આદમનો કાંઇ પણ અપરાધ સિદ્ધ નથી થતો તો ઇસાઇ લોક સર્વ મનુષ્યોને આદમના અપરાધથી સન્તાન થવા પર અપરાધી કેમ કહે છે? ભલા એવુ પુસ્તક અને એવો ઇશ્વર કદી બુદ્ધિમાનોની સમીપે યોગ્ય મનાઇ શકે છે?

૮. અને પરમેશ્વર ઈશ્વરે કહ્યુ કે જુઓ આદમ સારૂં નઠારૂં જાણવામાં અમારામાંથી એકના જેવો થયો અને હવે એમ ન થાય કે તે પોતાના હાથ નાંખે અને જીવનનાં વૃક્ષમાથી પણ લઇને ખાય અને અમર થઈ જાય, તેથી તેણે આદમને કાઢી મુકયો અને ઈડનની વાડીની પૂર્વ તરફ ચીરૂબીમ (દૂતો) અને ચમકતાં ખડગ મૂકી દીધાં જે ચારે બાજુ ઘુમતા હતાં જેથી જીવનના ઝાડના માર્ગની રક્ષા થાય. પર્વ૦ ૩ આ૦ ૨૨-૨૪.

સમીક્ષક—વાહ, ઇશ્વરને એવી ઇર્ષ્યા અને ભ્રમ કેમ થયો કે જ્ઞાનમાં અમારા તુલ્ય

થયો ? શું એ નઠારી વાત થઈ ? એ શંકાજ કેમ પડી ? કેમકે ઇશ્વર તુલ્ય કદી પણ કોઈ થઇ શકતો નથી ? કિન્તુ આ લેખથી એમ પણ સિદ્ધ થઇ શકે છે કે તે ઇશ્વર ન હતો, કિન્તુ મનુષ્યવિશેષ હતો; બાઈબલમાં જ્યાં કંઇ ઇશ્વરની વાત આવે છે, ત્યા મનુષ્યની માફકજ લખવામાં આવે છે; હવે જુઓ ! આદમનાં જ્ઞાનના વધારવાથી ઇશ્વર કેટલો દુઃખી થયો, અને પછી અમર વૃક્ષનું ફળ ખાવામાં કેટલી ઇર્ષ્યા કરી, અને પ્રથમ જ્યારે તેને વાડીમાં રાખ્યો ત્યારે તેને ભવિષ્યનુ જ્ઞાન ન હતુ કે એને પુનઃ કાઢવો પડશે ! એટલા માટે ઇસાઇયોનો ઇશ્વર સર્વજ્ઞ નહોતો અને ચમકતા ખડગનો જે પેહેરો રાખ્યો, એપણ મનુષ્યનુ કામ છે ઇશ્વરનુ નહિ. (કારણ તે સ્વસત્તાથીજ રક્ષા કરી શકે છે.)

૯. અને કેટલાક દિવસ પછી એમ થયું કે ' કાઇન" ભૂમિનાં ફળોમાંથી પરમેશ્વરને માટે ભેટ લાવ્યો, અને "આબીલ" પણ પોતાનાં બકરા મેંઢાંના ઝુંડમાંથી પુષ્ટ અને મોટી મોટી બકરી લાવ્યો, અને પરમેશ્વરે આબીલ તથા તેની ભેટનો આદર કર્યો, પરતુ કાઇનનો અને તેની ભેટનો આદર ન કર્યો. એટલા માટે કાઇન અતિ કુપિત થયો અને પોતાનુ મોં ફુલાવ્યુ. ત્યારે પરમેશ્વરે કાઇનને કહ્યુ કે તુ કેમ ક્રોધિત છે અને તારૂ મો કેમ ફુલી ગયુ ? તૌરેત૦ પર્વ૦ ૪ આ૦ ૩ થી ૬.

સમીક્ષક—જો ઇશ્વર માંસહારી ન હોત તો બકરાની ભેટ અને આબીલનો સત્કાર અને કાઇનનો અને તેની ભેટનો તિરસ્કાર કેમ કરતે ? અને એવો ઝગડો લગાવવાનું અને આબીલના મૃત્યુનુ કારણ પણ ઇશ્વરજ થયો અને જેમ આપસમાં મનુષ્ય લોક એક બીજા સાથે વાતો કરે છે, તેવીજ રીતે ઇસાઇયોના ઇશ્વરની વાતો છે ! બગીચામાં આવવું જવું અને તેનું બનાવવું પણ મનુષ્યોનાં કર્મ છે, એથી વિદિત થાય છે કે આ બાઇબલ મનુષ્યોનુ બનાવેલુ છે, ઇશ્વરનુ નહિ.

૧૦. જ્યારે પરમેશ્વરે કાઇનને કહ્યુ, તારો ભાઈ આબિલ ક્યાં છે ? અને તે બોલ્યો, હુ નથી જાણુતો—શુ હુ મારા ભાઇનો રખેવાળ છુ. ત્યારે તેણે કહ્યુ કે તેં શું કર્યું ?—તારા ભાઇના લોહીનો શબ્દ ભૂમિમાંથી મને પોકારે છે. અને હવે તુ પૃથ્વીથી શાપિત છે. તૌ૦ પર્વ૦ ૪ આ૦ ૯—૧૦—૧૧.

સમીક્ષક—શુ ઇશ્વર કાઈનને પૂછ્યા વિના આબિલનો હાલ નહિ જાણુતો હતો ? અને લોહીનો શબ્દ ભૂમિમાંથી કદી કોઇને પોકારી શકે છે ? આ સર્વ વાતો અવિદ્વાનોની છે, એટલા માટે એ પુસ્તક ઇશ્વર, કે કોઈ વિદ્વાનનું પણ બનાવેલુ થઇ શકતું નથી.

૧૧. અને ઇનોહ, મેથ્યુસિલહની ઉત્પત્તિ પછી ત્રણુસો વર્ષ પર્યન્ત ઇશ્વરની સાથે સાથે ચાલતો હતો. તૌ૦ પર્વ૦ ૫ આ૦ ૨૨.

સમીક્ષક—વારૂ, ઇસાઇયોનો ઇશ્વર મનુષ્ય ન હોત તો હનૂક તેની સાથે સાથે કેમ ચાલતે ? માટે જે વેદોક્ત નિરાકાર ઇશ્વર છે, તેને જ ઇસાઇ લોક માને તો તેમનું કલ્યાણ થઇ જાય.

૧૨. અને તેનાથી પુત્રિયા ઉત્પન્ન થઇ; તો ઇશ્વરના પુત્રોએ આદમની પુત્રિયોને જોઇ કે તે સુદરી છે અને તેમાથી જેણે જેને ચાહી તેનો તેની સાથે વિવાહ કર્યો, અને તે દિનોમાં

પૃથિવીપર દાનવ હતા અને તેઓ પણ જ્યારે ઇશ્વરના પુત્ર આદમની પુત્રિયો સાથે મળ્યા તો તેનાથી બાળક ઉત્પન્ન થયાં, જે બળવાન્ થયા, જે આગળથી નામી હતાં, અને ઇશ્વરે જોયું કે આદમની દુષ્ટતા પૃથિવી ઉપર બહુજ થઇ અને તેના મનની ચિન્તા અને ભાવના પ્રતિદિન કેવળ બુરી થાય છે, ત્યારે આદમીને પૃથિવી ઉપર ઉત્પન્ન કરવાથી પરમેશ્વર પસ્તાયો અને તેને અતિ શોક થયો. ત્યારે ઇશ્વરે કહ્યુ કે આદમી કે જેને મેં ઉત્પન્ન કર્યા તે આદમીથી લઇને પશુ પર્યન્ત અને આકાશના પક્ષિયોને પૃથિવી પરથી નષ્ટ કરીશ, કેમકે તેમને બનાવવાથી હું પસ્તાઉં છુ. તૌ૦ પર્વ૦ ૬ આ૦ ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭.

સમીક્ષક—ઇસાઇયોને પૂછવુ જોઇયે કે ઇશ્વરના બેટા કોણ છે ? અને ઇશ્વરની સ્ત્રી, સાસુ, શ્વસુર, સાળા અને સંબંધી કોણ છે ? કેમકે હવે તો આદમની બેટિયો સાથે વિવાહ થવાથી, ઈશ્વર એમનો સબંધી થયો, અને જે તેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે પુત્ર અને પ્રપૌત્ર થયા. શું એવી વાત ઇશ્વર અને ઇશ્વરનાં પુસ્તકની થઇ શકે છે ? કિંતુ એ સિદ્ધ થાય છે કે જંગલી મનુષ્યોએ એ પુસ્તક બનાવ્યુ છે. તે ઇશ્વરજ નહિ જે સર્વજ્ઞ ન હોય, -ન ભવિષ્યની વાત જાણે; પણ તે જીવ છે. શું જ્યારે સૃષ્ટિ કરી હતી ત્યારે આગળ મનુષ્ય દુષ્ટ થશે, એમ નહિ જાણતો હતો ? અને પસ્તાવું, અતિ શોકાદિનુ થવુ; ભૂલથી કામ કરીને પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો આદિ ઇસાઇયોના ઇશ્વરમાં ઘટી શકે છે, કેમકે ઇસાઇયોનો ઇશ્વર પૂર્ણ વિદ્વાન્ યોગી પણ ન હતો, નહિ તો શાન્તિ અને વિજ્ઞાનથી, અતિ શોકાદિથી પૃથક્ થઇ શકતે. વાહ, પશુ પક્ષી પણ દુષ્ટ થઇ ગયા. જો તે ઇશ્વર સર્વજ્ઞ હોત તો આવો વિષાદી કેમ હોત ? એટલા માટે એ ઇશ્વર અને એ ઇશ્વરકૃત પુસ્તક થઈ શકતું નથી. જેવો વેદોક્ત પરમેશ્વર સર્વ પાપ, ક્લેશ, દુઃખ શોકાદિથી રહિત "સચ્ચિદાનન્દસ્વરૂપ" છે તેને ઇસાઇ લોક માનત વા હવે પણ માને તો પોતાના મનુષ્ય જન્મને સફળ કરી શકે.

૧૩. તે નાવ-હોડીની લમ્બાઇ ત્રણસો હાથ અને પોહોળાઇ પચાસ હાથ અને ઉંચાઇ ત્રીસ હાથની હોય, ત્યારે નાવમાં જવું, તું અને તારા પુત્રો અને તારી પત્નિ અને તારા પુત્રોની પત્નિયો પણ તારી સાથે. અને સર્વ શરીરોમાંથી જીવતા જન્તુ બે બે પોતાની સાથે નાવમા લેવા, જેથી તે તારી સાથે જીવતા રહે પણ તે નર અને નારી હોય. પક્ષીમાંથી તેમની જાત જાતના અને ઢોરમાંથી તેમની જાત જાતનાં અને પૃથિવીના હરેક રેંગવૈયે—પેટ ચાલનારમાથી જાત જાતના, એમ હરેકમાંથી બે બે તારી પાસે આવે જેથી તે જીવતાં રહે. અને તું પોતાને માટે ખાવાને સર્વ સામગ્રી પોતાની પાસે એકઠી કર. તે તમારે અને તેને માટે ભોજન થશે. તે ઇશ્વરની સર્વ આજ્ઞા પ્રમાણે નૂહે કર્યું. તૌ૦ પર્વ૦ ૬ આ૦ ૧૫-૧૮-૧૯-૨૦-૨૧-૨૨.

સમીક્ષક—ભલા કોઇ પણ વિદ્વાન્ આવી વિદ્યાથીવિરૂદ્ધ અસમ્ભવ વાતના વક્તાને ઇશ્વર માની શકે છે ? કેમકે એટલી મોટી, પોહોળી, ઉંચી નાવમાં હાથી, હાથણી, ઊંટ, ઊંટડી આદિ ક્રોડો જન્તુ અને તે સર્વ કુટુંબની તેમની ખાવા પીવાની ચીજો પણ સમાઇ શકે ખરી ? આ એટલા માટેજ મનુષ્યકૃત પુસ્તક છે. જેણે એ લેખ લખ્યો છે તે વિદ્વાન્ પણ ન હતો.

૧૪. અને નૂહે પરમેશ્વરને માટે એક વેદી બનાવી, અને સઘળાં પવિત્ર પશુ અને હરેક

પવિત્ર પક્ષિયોમાંથી લીધાં અને હોમની ભેટ તે વેદાપર ચઢાવી અને પરમેશ્વરે સુગન્ધી લીધી અને પરમેશ્વરે પોતાના મનમાં કહ્યું કે આદમીને માટે હું પૃથિવીને ફરીથી કદી શાપ નહિ દઇશ. એનું કારણ એ કે આદમીના મનની ભાવના તેની નાહાની હોવાથી બુરી છે અને જે રીતિથી મેં સઘળા જીવ ધારિયોને માર્યા, તે રીતિથી કદી નહિ મારીશ. તૌરેત૦ પર્વ૦ ૮ આ૦ ૨૦–૨૧.

સમીક્ષક—વેદીના બનાવવાથી અને હોમ કરવાના લેખથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે એ વાતો વેદોમાંથી બાઇબલમાં ગઈ છે. શું પરમેશ્વરને નાક પણ છે કે જેથી સુગન્ધ સૂંઘી? શું એ ઇસાઇયોનો ઇશ્વર મનુષ્યવત્ અલ્પજ્ઞ નથી? કે કોઇવાર શાપ દેછે અને કોઇવાર પસ્તાય છે, કોઇવાર કહે છે કે શાપ નહિ દઉં. પ્રથમ દીધો હતો અને પાછો પણ દેશે. પ્રથમ સર્વને મારી નાંખ્યા અને હવે કહે છે કે કદી નહિ મારીશ!!! એ વાતો સઘળી બાળકપણાની છે, ઇશ્વરની નથી—કોઇ વિદ્વાનની પણ નહિ! કેમકે વિદ્વાનની પણ વાત અને પ્રતિજ્ઞા સ્થિરજ હોય છે.

૧૫. અને ઇશ્વરે નૂહને અને તેના છોકરાને આશીષ દીધી અને તેણે કહ્યું કે હરેક જીવતા ચાલતા જન્તુ તમારા ભોજન માટે થશે. મેં લીલી તરકારી—શાકપાન સમાન સઘળી વસ્તુ તમને આપી; કેવલ માંસ, તેના જીવ અર્થાત્ તેના લોહી સમેત ન ખાવુ. તૌરેત૦ પર્વ૦૯ આ૦૧–૩–૪.

સમીક્ષક—શું એકને પ્રાણ કષ્ટ દઇને બીજાને આનંદ કરાવવાથી, ઇસાઇયોનો ઇશ્વર દયાહીન નથી? જો માતપિતા એક બાળકને મરાવીને બીજાને ખવડાવે તો તે મહાપાપી ન થાય? એવાજ પ્રકારની આ વાત છે. કેમકે ઇશ્વરને તો સર્વ પ્રાણી પુત્રવત્ છે, પણ એવો નહિ હોવાથી એમનો ઇશ્વર કસાઇવત્ કામ કરે છે અને સર્વ મનુષ્યોને હિંસક પણ એણેજ બનાવ્યાં છે, એટલા માટે ઇસાઇયોનો ઇશ્વર નિર્દય હોવાથી પાપી કેમ નહિ?

૧૬. અને સઘળી પૃથિવીપર એકજ બોલી અને એકજ ભાષા હતી. પછી તેણે કહ્યું કે આવો આપણે એક નગર અને એક ઘુમ્મટ કે જેની ટોચ સ્વર્ગપર્યન્ત પહોચે, આપણે માટે બનાવીએ અને આપણુ નામ કરીએ, એમ નહિ થાય કે આપણે આખી પૃથિવીપર છિન્ન ભિન્ન થઇ જઇએ. ત્યાર પછી ઇશ્વર તે નગર અને તે ઘુમ્મટ કે જેને આદમના સન્તાન બનાવતા હતા, તે જોવાને ઉતર્યો: ત્યારે પરમેશ્વરે કહ્યું કે જુઓ એ લોક એકજ છે અને એ સર્વની બોલી એકજ છે; હવે તેઓ એવુ એવુ કાઇ કરવા લાગ્યા તો હવે તેઓ જે ઉપર મન લગાડશે તેનાથી જૂદા નહિ કરવામા આવશે. આવો, આપણે ઉતરીએ અને ત્યા તેમની ભાષામા ગડબડ કરીએ કે જેથી એક બીજાની બોલી ન સમજે. પછી પરમેશ્વરે તેમને ત્યાંથી આખી પૃથિવી પર છિન્ન ભિન્ન કર્યા અને તેઓ નગર બનાવવાથી અલગ રહ્યા. તૌરેત—પર્વ૦૧૧ આયાત—૧–૪–૫–૬–૭–૮.

સમીક્ષક—જ્યારે આખી પૃથિવીપર એક ભાષા અને બોલી હશે તે સમય સર્વ મનુષ્યને પરસ્પર અત્યન્ત આનન્દ પ્રાપ્ત થયો હશે, પરંતુ શું કરીએ આ ઇસાઇઓના ઇર્ષ્યક ઇશ્વરે સર્વની ભાષામાં ગડબડ કરીને, સર્વનું સત્યાનાશ કર્યું, તેણે એ મોટો અપરાધ કર્યો; શું એ સેતાનના કામથી પણ બદતર કામ નથી! અને એથી એ પણ વિદિત થાય

છે કે ઇસાઇયોનો ઇશ્વર સીનાઇ પહાડ આદિપર રહેતો હતો અને જીવોની ઉન્નતિ પણ નહિ ચાહતો હતો; એ એક અવિદ્વાન્ સિવાય ઇશ્વરની વાત અને એ ઇશ્વરોક્ત પુસ્તક કેમ જ હોઇ શકે ?

૧૭. ત્યારે તેણે પોતાની પત્ની "સરી" ને કહ્યું કે જો હું જાણું છુ કે તુ દેખાવમાં સુન્દર સ્ત્રી છે. એટલા માટે એમ થશે કે જ્યારે મિસરના લોક તને જુએ ત્યારે કહેશે કે આ તેની પત્ની છે અને મને મારી નાખશે, પરંતુ તને જીવતી રાખશે. તું કહેજે કે હું તેની બહેન છું જેથી તારે લીધે મારૂ ભલું થાય અને મારો પ્રાણ તારે લીધે જીવતો રહે.

તૌરેત. પર્વ૦ ૧૨ આયતો૦ ૧૧, ૧૨, ૧૩.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! જે અબ્રહામ મોટા પૈગમ્બર ઇસાઇ અને મુસલમાનોનો કહેવાય છે અને તેનાં કર્મ મિથ્યા ભાષણાદિ નઠારાં છે, તો વાહ જેના એવા પૈગમ્બર હોય તેને વિદ્યા કે કલ્યાણનો માર્ગ કેવી રીતે મળી શકે ?

૧૮. અને ઇશ્વરે અબ્રહામને કહ્યુ કે તુ અને તારી પાછળ તારો વંશ, તેની પેઢિઓમાં મારા નિયમને માને, મારા નિયમ જે મારાથી અને તારાથી અને તારી પાછળ તારા વંશથી છે, જેને તમે માનશો તે આ છે કે તમારામાથી હરેક પુરૂષનું ખતનઃ—સુન્નત કરવામાં આવે અને તમે પોતાના શરીરની ખાલડી–ચામડી કાપો અને તે મારા અને તમારામા નિયમનું ચિન્હ થશે, અને તમારી પેઢિયોમાં રહેલા એક આઠ દિનના પુરૂષનું ખતનઃ–સુન્નત કરવામાં આવે જે ઘરમાં ઉત્પન્ન થાય અથવા જે કોઇ પરદેશીથી જે તારા વંશનો ન હોય. રૂપીઆથી મોલ–વેચાણ લેવામા આવે જે તારા ઘરમાં ઉત્પન્ન થયો હોય અને જે તારા રૂપીયાથી વેચાતો લેવામાં આવ્યો હોય અવશ્ય તેનું ખતનઃ—સુન્નત કરવામાં આવે અને મારો નિયમ તમારા માસમાં સર્વદા નિયમને માટે રહેશે, અને જે અખતન–સુન્નત ન થયેલુ બાળક જેની ખાલડીનુ–ચામડીનું ખતનઃ–સુન્નત ન થયું હોય તે પ્રાણીને આપણા લોકથી કાપી નાખવામા આવે કે તેણે મારો નિયમ તોડયો છે. તૌરત૦ પર્વ૦ ૧૭ આ૦ ૯–૧૦–૧૧–૧૨–૧૩–૧૪.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! ઇશ્વરની અન્યથા આજ્ઞા, કે જો આ ખતનઃ–સુન્નત કરવુ ઇશ્વરને ઇષ્ટ હતુ તો તે ચામડીને આદિ સૃષ્ટિમા બનાવત જ નહિ, અને જે એ બનાવવામા આવ્યુ છે તે રક્ષાર્થ છે જેમકે આંખોની ઉપરનું ચામડુ–કેમકે તે ગુપ્તસ્થાન અતિ કોમળ છે જો તે ઉપર ચામડી ન હોય તો એક કીડીના પણ કરડવાથી અને જરાક ચોટ લાગવાથી બહુજ દુઃખ થાય. અને તે લઘુશકાની પશ્ચાત્ કાંઇ મૂત્રાંશ કપડામાં ન લાગે ઇત્યાદિ વાતોને માટે એનું કાપવુ નઠારૂં છે, અને હવણાં ઇસાઇ લોક એ આજ્ઞાને કેમ નથી પાળતા ? આજ્ઞા તો સદાને માટે છે એને ન પાળવાથી ઇસાની ગવાહી એટલે સાહેદી–જે કે વ્યવસ્થાના પુસ્તકનુ એક બીન્દુ પણ અસત્ય નથી તે–મિથ્યા થઇ ગઇ તેની સમજ વિચાર ઇસાઇયો કાંઇ પણ નથી કરતા.

૧૯. જ્યારે ઇશ્વર અબ્રહામની સાથે વાત કરી ચુકયો ત્યારે તો ઉપર ચાલ્યો ગયો. તૌ૦ પર્વ૦ ૧૭ આ૦ ૨૨

સમીક્ષક—એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ઇશ્વર મનુષ્ય કે પક્ષિવત્ હતો કે જે ઉપરથી નીચે અને નીચેથી ઉપર જતો આવતો રહેતો હતો. એ તો કોઇ ઇંદ્રજાળી પુરૂષવત્ વિદિત થાય છે.

૨૦. પછી ઈશ્વરે તેને મમરાના મેદાનમાં દેખાવ દીધો અને તે દિવસે ઘામના સમયમાં પોતાના તંબુના દ્વારપર બેઠો હતો. અને તેણે પોતાની આંખો ઉંચી કરી અને જોયુ. તે જોયું એ કે ત્રણ મનુષ્ય તેની પાસે ઉભાં છે. અને તેમને જોઇને તે તંબુના દ્વાર ઉપરથી તેમની ભેટ લેવા માટે દોડયો અને ભૂમિપર પડી દંડવત્ કર્યા અને કહ્યુ કે મારા સ્વામિ ! જો હુ હવે આપની દૃષ્ટિમાં અનુગ્રહ પામ્યો છુ તો હું આપને વિનંતિ કરૂ છુ કે આપના દાસ પાસેથી ચાલ્યા ન જશો. ઇચ્છા હોય તો થોડું જળ લાવવામાં આવે અને આપના ચરણ ધોવામાં આવે અને વૃક્ષ નીચે વિશ્રામ કરો, અને હું એકાદ કટકો રોટલી લાવુ અને આપ તૃપ્ત થાવ; પછી આગળ આવો, કેમકે આપ એટલા માટેજ આપના દાસ પાસે આવ્યા છો. ત્યારે તે બોલ્યા કે જેમ તેં કહ્યુ તેમ કર. અબ્રહામ તંબુમા "સારાહ" પાસે ઉતાવળે ગયો અને તેને કહ્યુ કે ઝડપ કર અને ત્રણ માપ સ્વચ્છ આટો લઇને ગુંદ અને તેના ફુલકા બનાવ; અને પછી અબ્રહામ ઝુંડની તરફ દોડયો ગયો અને એક સારો કોમળ વાછરડો લઇને ચાકરને આપ્યો, તેણે પણ તેને સિદ્ધ કરવામા ત્વરા કરી; અને તેણે માખણ, અને દુધ અને પેલો વાછરડો જે પકાવ્યો હતો તે લીધો અને તેમની આગળ ધર્યો અને તેમની પાસે વૃક્ષ નીચે ઉભો રહ્યો અને તેમણે ખાધુ. તૌ૦ પર્વ૦ ૧૮ આ૦ ૧–૨–૩–૪–૫–૬–૭–૮

સમીક્ષક—હવે જુઓ સજ્જન લોકો ! જેનો ઇશ્વર વાછરડાનું માસ ખાય તેના ઉપાસક ગાય, વાછરડા આદિ પશુઓને કેમ છોડે ? જેને કાઇ પણ દયા નહિ અને માંસને ખાવામાં આતુર હોય, તે હિંસક મનુષ્ય વિના ઇશ્વર કદી પણ હોઇ શકે ? અને ઇશ્વરની સાથે બે મનુષ્ય ન જાણે કોણ હતા ? એથી વિદિત થાય છે કે જગલી મનુષ્યોની એક મડળી હતી તેનો જે પ્રધાનમનુષ્ય હતો તેનું નામ બાઇબલમાં ઇશ્વર રાખ્યુ હશે ! એવી જ વાતોથી બુદ્ધિમાન્ લોક એમના પુસ્તકને ઇશ્વરકૃત નથી માની શકતા અને એવાને ઈશ્વર પણ સમજતા નથી.

૨૧. અને પરમેશ્વરે અબ્રહામને કહ્યુ કે, 'સારાહ' કેમ ! આમ કહીને મુસ્કરાઈ (મનમાં હશી) કે જો હૂં બુઢ્ઢી છું તો પણ ખરેખર બાળક જણીશ. શું પરમેશ્વરને માટે કોઇ વાત અસાધ્ય છે. તૌ૦ પર્વ૦ ૧૮ આ૦ ૧૩, ૧૪.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! કે કેવી ઈસાઇયોના ઇશ્વરની લીલા કે જે બાળક અને સ્ત્રિયોની માફક ચિડાય છે અને મેહેણા મારે છે.

૨૨. ત્યારે પરમેશ્વરે સદૂમમૂરા પર ગંધક અને આગ પરમેશ્વરની તરફથી વર્ષાવ્યાં, અને તે નગરોને અને સારાં ચોગાનને અને નગરોના સઘળા નિવાસિયોને અને જે કાંઇ ભમિપર ઉગતું હતુ તેને ઉલટાવી દીધુ. તૌ૦ ઉત્પ૦ પર્વ૦ ૧૯ આ૦ ૨૪–૨૫.

સમીક્ષક—હવે આપણ લીલા બાઇબલના ઇશ્વરની જુઓ ! કે જેને બાળક આદિ પર

પણુ કાંઇ દયા ન આવી ! શું તે સર્વ જ અપરાધી હતા ? કે સર્વને ભુમી ઉલટાવીને ડાબી માર્યા ? આ વાત ન્યાય, દયા અને વિવેકથી વિરૂદ્ધ છે; જેનો ઇશ્વર એવું કામ કરે તો તેના ઉપાસક કેમ ન કરે ?

૨૩. આવો આપણે આપણા પિતાને દ્રાક્ષરસ પિવરાવિયે અને અમે તેની સાથે શયન કરીએ આપણે આપણા પિતાથી વંશ ચલાવીએ. પછી તેમણે તે રાત્રે પોતાના પિતાને દ્રાક્ષરસ પીવરાવ્યો અને સૂઈ ગઇ અને પોતાના પિતા સાથે શયન કર્યું. આપણે એને આજ રાત્રે પણ દ્રાક્ષરસ પીવરાવીએ તું જઇને શયન કર. તેથી લૂતની બન્ને પુત્રિયો પોતાના પિતાથી ગર્ભિણી થઇ. તૌ૦ ઉત્પ૦ પર્વ૦ ૧૯ આ૦ ૩૨—૩૩—૩૪—૩૬.

સમીક્ષક—જુઓ ! પિતા પુત્રી પણ જે મદ્યપાનના નશામાં કુકર્મ કરવાથી ન બચી શકયાં, એવા દુષ્ટ મદ્યને જે ઈસાઇ આદિ પિયે છે તેની બુરાઇનો શો પારાવાર છે ? ! એટલા માટે સજ્જન લોકોએ મદ્ય પિવાનુ નામ પણ ન લેવું જોઇયે.

૨૪. અને પોતાના કહેવા પ્રમાણે પરમેશ્વરે 'સારાહ' સાથે ભેટ કરી અને પોતાના વચન પ્રમાણે પરમેશ્વરે 'સારાહ'ના વિષયમા કર્યું. અને 'સારાહ' ગર્ભિણી થઇ. તૌ૦ ઉત્પ૦ પર્વ૦૨૧ આ૦ ૧—૨

સમીક્ષક—હવે વિચારીએ કે 'સારાહ'થી ભેટ કરીને ગર્ભવતી કરી, એ કામ કેવી રીતે થયુ ? શુ પરમેશ્વર અને 'સારાહ' વિના ત્રીજો કોઇ ગર્ભસ્થાપનનું કારણુ દેખાય છે ? એવું વિદિત થાય છે કે 'સારાહ' પરમેશ્વરની કૃપાથી ગર્ભવતી થઇ !!!

૨૫. ત્યારે અબ્રહામે મળસકામા ઉઠીને રોટલી અને એક પખાલમાં જળ લીધુ અને 'હાગાર' ની ખાંધ પર મૂકયુ અને બાળકને પણુ તેને સોંપીને તેની સાથે વિદાય કર્યો. તેણે તે બાળકને એક ઝાડીતળે નાખી દીધો, અને તે તેની સન્મુખ બેસીને પોકેપોક મૂકીને રડી ત્યારે ઇશ્વરે તે બાળકનો શબ્દ સાંભળ્યો. તૌ૦ ઉત્પ૦ પર્વ૦ ૨૧ આ૦ ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ઇસાઇયોના ઇશ્વરની લીલા ! કે પ્રથમ તો 'સારાહ'નો પક્ષપાત કરીને 'હાગાર'ને ત્યાથી કહાડી મૂકાવી અને તેજ 'હાગાર' પોક મુકીમુકીને રડી અને બાળકનો શબ્દ સાંભળ્યો. આ કેવી અદ્‌ભૂત વાત છે ? એ એમ થયું હશે કે ઇશ્વરને ભ્રમ થયો હશે કે આ બાળકજ રડે છે ! તો ભલા વારૂ એ ઇશ્વર અને ઇશ્વરના પુસ્તકની વાત કદી પણ હોઇ શકે છે ? સાધારણુ મનુષ્યનાં વચન વિના આ પુસ્તકમાં થોડી વાત સત્ય અને અન્ય સર્વ અસાર ભર્યું છે.

૨૬. અને એ વાતો પછી એમ થયું કે ઇશ્વરે અબ્રહામની પરીક્ષા કરી અને તેને કહ્યું; હે અબ્રહામ ! તું પોતાના બેટા એકનો એક ઇજ્હાકને કે જેની સાથે તું પ્યાર કરે છે તે તારા બેટાને લે. તેને હોમની ભેટ માટે ચઢાવ. અને પોતાના બેટા ઇજ્હાકને બાંધીને તે વેદીમા લાકડાં ઉપર ધર. અને તે અબ્રહામે છરી લઇને પોતાના બેટાનો ઘાત કરવા માટે હાથ લંબાવ્યો. ત્યારે પરમેશ્વરના દૂતે સ્વર્ગ ઉપરથી તેને પોકાર્યો કે અબ્રહામ ! અબ્રહામ ! પોતાનો હાથ બાળકપર નહિ લંબાવ, તેને કાંઇ પણુ ના કર, કેમકે હવે હું જાણું છુ કે તું ઇશ્વરથી ડરે છે. તૌ૦ ઉ૦પ૦ પર્વ૦ ૨૨ આ૦ ૧, ૨, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨.

સમીક્ષક—હવે સ્પષ્ટ થઈ ગયું કે આ બાઇબલનો ઈશ્વર અલ્પજ્ઞ છે, સર્વજ્ઞ નથી અને અબ્રહામ પણ એક ભોળો મનુષ્ય હતો, નહિ તો આવી ચેષ્ટા શું કરવા કરતે ? અને જો બાઇબલનો ઇશ્વર સર્વજ્ઞ હોત તો તેની ભવિષ્યત્ શ્રદ્ધાને પણ સર્વજ્ઞતાથી જાણી લેત. એથી નિશ્ચિત્ થાય છે કે ઇસાઇયોનો ઇશ્વર સર્વજ્ઞ નથી.

૨૭. આપ અમારી કબરમાંથી પસંદ કરી એકમાં પોતાના મૃતકને ડાટો. જેથી કરીને તમે તમારાં મૃતકને ડાટો. તૌ૦ ઉત્પ૦ પ૦, ૨૩ આ૦ ૬.

સમીક્ષક—મુર્દાને ડાટવાથી સંસારની મોટી હાની થાય છે, કેમકે તે સડીને વાયુ દુર્ગંધમય કરીને રોગ ફેલાવી દેછે.

પ્રશ્ન—જુઓ ! જેની સાથે પ્રીતિ હોય તેને બાળવું એ સારી વાત નથી, અને દાટવું, એ તો જાણે કે તેને સુવાડી દેવા જેવું છે, એટલા માટે દાટવું સારૂં છે.

ઉત્તર—જો મૃતક સાથે પ્રીતિ કરો છો, તો પોતાના ઘરમાં કેમ નથી રાખતા ? અને દાટો છો પણ શામાટે? જે જીવાત્મા સાથે પ્રીતિ હતી તે તો નિકળી ગયો, હવે દુર્ગંધમય માટી-શરીર સાથે શી પ્રીતિ ? અને જો પ્રીતિ કરો છો તો તેને પૃથિવીમા કેમ દાટો છો ? કેમકે કોઇને કોઇ કહે કે તને ભૂમિમાં દાટી દઇએ તો તે સાંભળીને કદી પ્રસન્ન થતો નથી; વળી તેનાં મુખ, આંખ અને શરીરપર ધુળ, પત્થર, ઈંટ, ચુનો નાખવાં, છાતીપર પત્થર મૂકવા એ તે કંઇ પ્રીતિનું કામ છે ? અને પેટીમાં નાંખીને દાટવાથી બહુજ દુર્ગંધ થઇને તે પૃથિવીમાંથી બહાર નિકળી વાયુને બગાડીને દારૂણ રોગની ઉત્પત્તિ કરે છે.

બીજું, એક મુડદાં માટે ઓછામાં ઓછી ૬ હાથ લાંબી અને ૪ હાથ પોહોળી ભૂમિ જોઇયે, એ હિસાબથી સો, હજાર, લાખ કે ક્રોડો મનુષ્યો માટે કેટલી ભૂમિ વ્યર્થ રોકાઈ જાય છે; અને તે ખેતર, વાડીના કામની પણ રહેતી નથી અને મનુષ્યોને વસવાના ઉપયોગની પણ રહેતી નથી; એટલા માટે સર્વથી ખરાબ દાટવાનું છે ! એ કરતાં તો કાંઇક ઓછું નઠારૂં જળમાં નાખવું છે, કેમકે તેને જળજન્તુ તે જ સમય ચીરી ફાડીને ખાઇ જાય છે, તોપણ જે કાંઇ હાડ કે મળ, જળમાં રહેશે ને સડીને જગતને દુઃખદાયક થશે, વળી તે કરતાં તો કાંઇક વિશેષ ઓછું નઠારૂં જંગલમાં નાખવું છે. કેમકે તેને માંસાહારી પશુ પક્ષી ચુંથી ખાશે, તથાપિ જે તેનાં હાડકાં, મજ્જા અને મળ રહી જશે તે સડી જઇને જેટલી દુર્ગંધ કરશે તેટલો જગતનો અનુપકાર થશે અને જે બાળવું છે તે તો સર્વોત્તમ છે, કેમકે મૃતકના સર્વ પદાર્થો અણુ અણુ થઇને વાયુમાં ઉડી જશે.

પ્રશ્ન—બાળવાથી પણ દુર્ગંધ થાય છે.

ઉત્તર—જો અવિધિથી બાળે તો જરા દુર્ગંધ થાય છે; તોપણ દાટવા આદિ કરતાં તો ઘણીજ કમ થાય છે; અને જો વિધિપૂર્વક બાળે તો—જેમકે વેદમાં લખ્યું છે તેમ મૃતકના ત્રણ હાથ જેટલી ઉંડી સાડાત્રણ હાથ જેટલી પોહોળી, પાંચ હાથ જેટલી લાંબી તથા તળિયે દોઢ વેંત જેટલી પોહોળી ચડા ઉતરી વેદી ખોદીને, શરીર બરાબર ઘી લાવી એક શેરમાં રતીભર કસ્તુરી, અને માસાભર કેશર નાંખી તે તૈયાર કરવુ તથા ન્યૂનથી ન્યૂન અર્ધોમણ ચંદન (સુખડ) (અધિક લો ચાહે તેટલું) અને અગર, તગર, કપૂર આદિ સુગંધી દ્રવ્ય તથા પલાસ

આદિના લાકડાં લાવી વેદીમાં ગોઠવ્યા પછી તે ઉપર મૃતક શરીરને મૂકીને પછી ચારે બાજુ અને ઉપર વેદીના મુખથી એક વેંત ઉપર સુધી તે લાકડાં અને સુગંધી દ્રવ્ય ભરી પેલા ઘીની આહુતી પછી મંત્રોચ્ચારણ આપીને બાળવું જોઇએ. અને એ પ્રકારે દાહ કરે તો કાંઇ પણ દુર્ગંધ ન થાય કિંતુ એ વિધિનું નામ અન્ત્યેષ્ટિ, નરમેધ, પુરૂષમેધ, યજ્ઞ છે અને જો કોઇ દરિદ્ર હોય તોપણ ૨૦ શેરથી ઓછું ઘી ચિતામા ના હોમે; પછી તે ભીખ માગવાથી કે જાતિ બંધુની સહાયતાથી અથવા તો રાજ્યાશ્રય તરફથી પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ એજ પ્રકારે દાહ કરે. અને જો ઘૃતાદિ કોઇ પણ પ્રકારે ન મળી શકે તથાપિ દાટવા આદિ વિધિ કરતાં કેવળ લાકડાંથી પણ મૃતકને બાળવુ એ ઉત્તમ છે, કેમકે એક વિશ્વાસી ભર ભૂમિ પણ દાટવા પ્રમાણે અધિક નથી બગડતી અને કબર જોવાથી જે ભય થાય છે, તે પણ થાય નહિ એથી દાટવું વિગેરે સર્વથા નિષિદ્ધ છે.

૨૮. પરમેશ્વર મારા સ્વામી અબ્રહામના ઇશ્વર ધન્ય ! કે જેણે મારા સ્વામીને પોતાની દયા અને પોતાની સચ્ચાઇ વિના ન છોડયો. માર્ગમા પરમેશ્વરે મારા સ્વામીના ભાઇઓના ઘર તરફ મારા ભોમીઆ તરીકે કામ કર્યું. તૌ૦ ઉત્પ૦ પર્વ ૨૪ આ. ૨૭.

સમીક્ષક—શુ તે અબ્રહામનો ઈશ્વર હતો ? અને જેમ આજકાલ બિગારી કે ભોમીઆ આગળ આગળ ચાલીને માર્ગ દેખાડે છે તેમ જો ઇશ્વરે પણ કર્યું, તો આજકાલ કોઇને માર્ગ કેમ નથી દેખાડતો ? અને મનુષ્યો સાથે વાતો કેમ નથી કરતો ? એટલા માટે એવી વાતો ઇશ્વરની કે ઇશ્વરી પુસ્તકની કદીપણ હોઈ શકતી નથી, કિંતુ જંગલી માણસની છે.

૨૯. ઇસમાએલના બેટાઓના નામ એ છેઃ—ઇસમાએલનો પહેલો નીબાજોથ અને કીદાર, અને અદબિએલ, અને મિબસામ, અને મિશ્માઅ, અને દૂમઃ અને મસ્સા; હદર અને તૈમા, જીતુર નફીસ, અને કિદમ. તૌ૦ ઉત્પ૦ પર્વ૦ ૨૫ આ૦ ૧૩,૧૪,૧૫

સમીક્ષક—આ ઇસમાએલ અબ્રહામથી તેની હાગારઃ દાસીથી થયેલો પુત્ર હતો.

૩૦. હું તારા પિતાની રૂચી પ્રમાણે સ્વાદિષ્ટ ભોજન બનાવીશ અને તું તારા પિતાની પાસે લઈ જજે, જેને તે ખાય અને પોતાના મરવાથી પહેલાં તને આશીષ આપે, અને રિબેકાહે પોતાનાં ઘરમાંથી પોતાના મોટા બેટા એસોનો સારો પહેરવેશ લીધો અને તે નાના છોકરા યકુબને પહેરાવ્યો અને બકરીનું બચ્ચાનું (બચ્ચાંનું) ચામડું તેના હાથો અને ગળાની ચીકણાઇ પર લપેટયું ત્યારે યાકુબે પોતાના પિતાને કહ્યું હું આપનો પેહેલી વારનો એસો છું આપના કહ્યા પ્રમાણે મેં કર્યું છે, ઉઠીને બેસો અને મારા અહેરના માંસમાંથી ખાઓ, જેથી આપનો પ્રાણ મને આશીષ દે. તૌ૦ ઉત્પ૦ પર્વ૦ ૨૭ આ૦ ૯, ૧૦. ૧૫, ૧૬, ૧૯.

સમીક્ષક—જુઓ ! એમ જુઠ, કપટથી આશીર્વાદ લઈને પશ્ચાત્ સિદ્ધ અને પેગંબર બને છે, શુ એ આશ્ચર્યની વાત નથી ? અને એવા ઇસાઇયોના પૂર્વજો થયા છે; પુનઃ એમના મતની ગડબડમાં શી ન્યૂનતા હોય !

૩૧. અને યાકુબ સવારના મળસકે ઉઠયો અને તે પત્થરને કે જેને તેણે પોતાનું ઉસીકું કર્યું હતું તેનો થાંભલો ઉભો કર્યો અને તે ઉપર તેલ રેડયું; અને તે સ્થાનનું નામ

બૈતએલ રાખ્યું, અને આ પત્થર જેનો મેં થાંભલો ઉભો કર્યો, તે ઇશ્વરનું ઘર થશે. તૌ૦ ઉ૦પ. પર્વ ૨૮ આ. ૧૮ ૧૯, ૨૨.

સમીક્ષક—હવે જુવો ! જંગલિયોનાં કામ, એમણેજ પત્થર પૂજ્યો અને પૂજાવ્યો અને એને મુસલમાન લોક "બયતલ મુકદ્દસ" કહે છે. શું એજ પત્થર ઇશ્વરનું ઘર અને એજ પત્થર માત્રમાં ઇશ્વર રહેતો હતો ? વાહ ! વાહ ! ! જી શું કહેવુ ? ઇસાઇયો ? મહા-બુતપરસ્ત તો તમેજ છો ! !

૩૨. અને ઈશ્વરે રાહેલને યાદ કરી અને ઇશ્વરે તેનું સાંભળ્યું અને તેની કુખને ખોલી અને તે ગર્ભિણી થઇ અને બેટા જણ્યો અને બોલી કે ઇશ્વરે મારી નિંદા દૂર કરી તૌ૦ ઉ૦ પર્વ૦ ૩૦ આ૦ ૨૨, ૨૩.

સમીક્ષક—વાહ ! ઇસાઇયોનો ઈશ્વર ! કેવો મહાવૈદ્ય (ડાકટર) છે ? સ્ત્રિયોની કુખ ખોલવાને કયાં શસ્ત્ર કે ઔષધ હતાં કે જેથી ખોલી ? એ સર્વ વાતો અંધાધુન્ધુની છે!

૩૩. પરંતુ ઇશ્વર આરામી લાવનકને સ્વપ્નમા રાત્રે આવ્યો અને તેને કહ્યું કે ચોકકસ રહે તુ ઇશ્વર યઅકુબને ભલુ બુરૂં નહિ કહે કેમકે તુ પોતાના પિતાના ઘરનો નિકટ અભિલાષી છે, તેં શા માટે મારા દેવો ચોર્યા છે ? તૌ૦ ઉ૦પ૦ પર્વ ૩૧ આ. ૨૪, ૩૦

સમીક્ષક—આ અમે નમૂનો લખિયે છિયે; હજારો મનુષ્યોને સ્વપ્નમા આવ્યો, વાતો કરી, જાગૃત્ સાક્ષાત્ મળ્યો, ખાધું, પીધુ, આવ્યો, ગયો આદિ બાઇબલમા લખ્યુ છે પરંતુ હવે ન જાણે તે છે કે નહિ ? કેમકે હવે કોઇને સ્વપ્ન કે જાગૃત્માં પણ ઇશ્વર નથી મળતો, અને એ પણ વિદિત થયુ કે એ જંગલિયો પાષાણાદિ મૂર્તિયોને દેવ માનીને પૂજતા હતા, પરંતુ ઇસાઇયોનો ઇશ્વર પણ પત્થરનેજ દેવ માને છે, નહિ તો દેવોનું ચોરાવું કેમ ઘટે?

૩૪. અને યઅકુબ પોતાને માર્ગે ચાલ્યો ગયો અને ઇશ્વરના દૂત તેને આવીને મળ્યા અને યઅકુબે તેને જોઇને કહ્યું કે આ ઇશ્વરની સેના છે. તૌરેત ઉ૦પ૦ પર્વ૦ ૩૨ આયાત. ૧—૨

સમીક્ષક—હવે ઇસાઇયોનો ઇશ્વર મનુષ્ય હોવામાં કાંઇ પણ સન્દેહ નહિ રહ્યો, કેમકે સેના પણ રાખે છે ! જ્યારે સેના થઇ ત્યારે તો શસ્ત્ર પણ હશે અને જયાં ત્યાં ચઢાઇ કરીને લડાઇ પણ કરતો હશે ! નહિ તો સેના રાખવાનું શું પ્રયોજન છે !

૩૫. અને યઅકુબ એકલો રહી ગયો અને ત્યાં પોપુટતાં સુધી એક જણ તેની સાથે મલ્લયુદ્ધ કરતો રહ્યો અને જ્યારે તેણે જોયું કે તે એના ઉપર પ્રબળ ન થયો, ત્યારે તેની જાંઘને અંદરથી અડકયો ત્યારે યઅકુબના જાંઘની નસ તેની સાથે મલ્લયુદ્ધ કરવામા ચઢી ગઇ, ત્યારે તે બોલ્યો કે મને જવા દે કેમકે પગ ફાટે છે. અને તે બોલ્યો હું તને જવા નહિ દઇશ જ્યાં સુધી તું મને આશીષ ન આપે. ત્યારે તેણે તેને કહ્યુ કે તારૂં નામ શુ, અને તે બોલ્યો કે યઅકુબ. ત્યારે તેણે કહ્યું કે તારૂં નામ પૂર્વ યઅકુબ ન થશે; પરંતુ ઇસરાએલ, કેમકે તેં ઇશ્વરની આગળ અને મનુષ્યની આગળ રાજાની પેઠે મલ્લયુદ્ધ કર્યું અને જીત્યો. ત્યારે યઅકુબે આમ કહ્યું અને તેને પૂછયુ કે આપનું નામ બતાવો અને તે બોલ્યો કે તું મારૂં નામ કેમ પૂછે છે ? અને તેણે તેને ત્યા આશીષ દીધી અને યઅકુબે તે સ્થાનનું

નામ ફનુએલ રાખ્યું, કેમકે મે ઇશ્વરને પ્રત્યક્ષ જોયો અને મારો પ્રાણ બચ્યો છે. અને જ્યારે તે ફનુએલપાર ચાલ્યો, તો સૂર્યની જ્યોતિ તેના ઉપર પડી અને તે પોતાની જાંઘથી લંગડાતો હતો. એટલા માટે ઇસરાયલના વંશ તે જાંઘની નસ જે કે ચઢી ગઈ હતી તેને આજસુધી ખાતા નથી. કેમકે યઅકુબની જાંઘની નસ જે ચઢી ગઇ હતી તેને તે અડકયો હતો. તૌ૦ ઉત્પ૦ પર્વ ૩૨ આ૦ ૨૩, ૨૪, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨.

સમીક્ષક—જ્યારે ઇસાઇયોનો ઇશ્વર અખાડાનો મલ્લ છે ત્યારે તો સારાહ અને રાહેલ ઉપર પુત્ર થવાની કૃપા કરી! ભલા વારૂ એ કદી ઇશ્વર હોઈ શકે છે?! અને જુઓ, લીલા! કે એક જણ નામ પૂછે તો બીજો પોતાનું નામજ ન બતાવે. અને ઇશ્વરે તેની નસ ચઢાવી તો દીધી અને જીતી ગયો પરંતુ જો ડાકતર હોત તો જાંઘની નસને સારી પણ કરતે અને એવા ઇશ્વરની ભક્તિથી, જેમ કે યઅકૂબ લંગડાતો રહ્યો, તો અન્ય ભક્તો પણ લગડાતા હશે! જ્યારે ઇશ્વરને પ્રત્યક્ષ જોયો, અને મલ્લયુદ્ધ કર્યું, એ વાત શરીરવાળા વિના કેવી રીતે થઇ શકે છે.? એ કેવલ બાળકપણાની લીલા છે.

૩૬. અને યહુદાહનો એકનો એક એર પરમેશ્વરની દૃષ્ટિમાં દુષ્ટ હતો માટે પરમેશ્વરે તેને મારી નાંખ્યો. ત્યારે યહુદાહે ઓનાનને કહ્યુ કે તારા ભાઇની પત્ની પાસે જા અને તેની સાથે વિવાહ કર, પોતાના ભાઇને માટે વંશ ચલાવ. અને ઓનાને જાણ્યું કે આ વંશ મારો નહિ થશે, અને એમ થયું કે જ્યારે તે પોતાના ભાઇની પત્ની પાસે ગયો તો વીર્યને ભુમિપર નાંખી દીધું. અને તેનું તે કાર્ય પરમેશ્વરની દૃષ્ટિમાં નઠારૂં હતું, એટલા માટે તેણે તેને પણ મારી નાખ્યો. તૌ૦ ઉત્પ૦ પર્વ૦ ૩૮ આ૦ ૭,૮,૯,૧૦.

સમીક્ષક—હવે જોઇ લ્યો! એ મનુષ્યોનાં કામ છે કે ઇશ્વરનાં? જ્યારે તેની સાથે નિયોગ થયો, તો તેને શામાટે મારી નાખ્યો? તેની બુદ્ધિ શુદ્ધ કેમ ન કરી દીધી, અને વેદોક્ત નિયોગ પણ પ્રથમ સર્વત્ર ચાલતો હતો, એ નિશ્ચય થયો કે નિયોગની વાતો સર્વ દેશમાં ચાલતી હતી.

તૌરેત યાત્રાનું પુસ્તક.

૩૭. જ્યારે મૂસો શાણો થયો, અને પોતાના ભાઇયોમાંથી એક ઇબરાનીને જોયો કે મિસરવાસી તેને મારી રહ્યો છે: ત્યારે તેણે અહીં તહીં દૃષ્ટિ કરી, જોયું કે, કોઇ નથી ત્યારે તેણે તે મિસરવાસીને મારી નાખ્યો અને રેતીમાં તેને સન્તાડી (ગાડી) દીધો. જ્યારે તે બીજે દિવસે બહાર ગયો ત્યારે જોયુ તો બે ઇબરાની આપસમાં ઝગડો કરી રહ્યા છે ત્યારે તેણે તે અન્ધેરાને કહ્યુ કે તું પોતાના પડોસીને કેમ મારે છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે કોણે તને અમારા ઉપર અધ્યક્ષ અથવા ન્યાયકર્ત્તા ઠરાવ્યો છે? શું તું ચાહે છે કે જે રીતિયે તેં મિસરવાસીને મારી નાંખ્યો, તેજ રીતે મને પણ મારી નાખે? ત્યારે મૂસો ડર્યો અને નાસ નિકળ્યા. તૌ૦ યાત્રા૦ પર્વ૦ ૨ આ૦ ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫.

સમીક્ષક—હવે જુઓ! જે બાઇબલનો મુખ્ય સિદ્ધકર્ત્તા, મતનો આચાર્ય જે મૂસો કે જેનું ચરિત્ર ક્રોધાદિ દુર્ગુણોથી યુક્ત, મનુષ્યની હત્યા કરનારૂં, અને ચોરવત્ રાજદંડથી બચી જનારૂં અર્થાત્ જ્યારે વાતને છૂપાવતો હતો ત્યારે તો જૂઠ બોલનાર પણ અવશ્ય હશે. વળી એવાને પણ જે ઇશ્વર મળ્યો તે પેગમ્બર બન્યો, તેણે યહુદી આદિનો મત ચલાવ્યો:

તે પણ મૂસાના જેવોજ થયો. એટલા માટે ઈસાઇયોના જે મૂળ પુરૂષો થયા છે, તે સર્વ મૂસાથી આદિ લઇને જંગલી અવસ્થામા હતા, વિદ્યાવસ્થામાં નહિ ! ઈત્યાદિ.

૩૮. અને ફસહ મેમ્ના મારો. અને મુઠી જુફા લ્યો—અને તેને પેલા લોહીમાં (જે વાસણુમા છે,) બોળી ઉપરના ચોકઠાની તરફ દ્વારની બેઉ બાજુએ તેથી છાપો અને તમારામાંથી કોઇ વિવાહ કરી લ્યો, પોતાના ઘરના દ્વારથી બહાર ન જાય. કેમકે પરમેશ્વર મિશ્રને મારવા માટે આરપાર જશે અને જ્યારે તે ઉપરના ચોકઠાપર અને દ્વારની બેઉ બાજુએ લોહીને જોશે ત્યારે પરમેશ્વર દ્વાર આગળથી વટી જશે અને "નાશક" તારા ઘરોમાં નહિ જવા દેશે કે જેથી તે મારે. તૌ૦ યા૦ પર્વ૦ ૧૨ આ૦ ૨૧, ૨૨, ૨૩.

સમીક્ષક—ભલા વારૂ આ જે કામણટુમણુ કરવાવાળા સમાન છે તે ઇશ્વર સર્વજ્ઞ કદી પણ હોઈ શકે છે, જ્યારે લોહીના છાપા દેખે ત્યારે ઈસરાઇલ કુલનું ઘર જાણે અન્યથા નહિ. એ કામ તો ક્ષુદ્રબુદ્ધિવાળા મનુષ્યના જેવુ છે. એથી એ વિદિત થાય છે કે એ વાતો કોઇ જંગલી મનુષ્યોની લખેલી છે.

૩૯. અને એમ થયુ કે પરમેશ્વરે અર્ધરાત્રે મિશ્રના દેશમા સઘળા યુવાન છોકરાઓને ફિરાઉનનાં યુવાન બચ્ચાંથી લઇને કે જે પોતાના સિંહાસન પર બેસતો હતો તે બધુઆના યુવાન બાળક સૂધી જે બન્દીગૃહમા હતા, તેનો પશુ સમેત નાશ કર્યો. અને રાત્રે ફિરાઉન ઉઠયો, અને તેના સર્વ સેવક અને સઘળા મિશ્ર ઉઠયા અને મિશ્રમાં મહા વિલાપ હતો કેમકે કોઇ ઘર એવું ન રહ્યુ કે જેમાં એક પણ ન મુઓ હોય. તૌ૦ યા૦ પર્વ૦ ૧૨ આ૦ ૨૯. ૩૦.

સમીક્ષક—વાહ ! ઠીક ! ! અર્ધરાત્રે ડાકુ સમાન નિર્દયી થઇને ઇસાઇયોના ઇશ્વરે બાળબચ્ચા વૃદ્ધ, યુવાન અને પશુ પર્યન્તને પણ અપરાધ વિના મારી નાખ્યા, અને કાઇ પણ દયા ન આવી ! અને મિશ્રમા મહાવિલાપ થતો રહ્યો તો પણ શુ ઇસાઇયોના ઇશ્વરના ચિત્તથી નિષ્ઠુરતા નષ્ટ ન થઈ ? એવા કામ ઇશ્વરના તો શુ કિન્તુ કોઈ સાધારણ મનુષ્યને પણ કરવા યોગ્ય નથી. એમા આશ્ચર્ય નથી કેમકે લખ્યુ છે કે "मासाहारिण. कुतो दया" જ્યારે ઈસાઇયોનો ઇશ્વર માસાહારી છે, ત્યારે તેને દયા કરવાનુ શુ કામછે ?

૪૦. પરમેશ્વર તમારે માટે યુધ્ધ કરશે. ઇસ્રાઇલના સન્તાનને કહે કે તેઓ આગળ વધે. પરતુ તું પોતાની છડી ઉઠાવ અને સમુદ્ર ઉપર પોતાનો હાથ લંબાવ અને તેનાથી બે ભાગ કર અને ઇસ્રાઇલના સન્તાન સમુદ્રની વચ્ચોવચ્ચથી સુકી ભૂમિમા થઇને ચાલ્યાં જશે. તૌ૦ યા૦ પર્વ૦ ૧૪, આ૦ ૧૪, ૧૫, ૧૬.

સમીક્ષક—કેમ સાહેબ ! તો ઇશ્વર બકરા પાછળ રબારી ભમે તેમ ઇસ્રાઇલ કુલની પાછળ પાછળ દોડયા કરતો હતો હવે ન જાણે કયા અન્તર્હિત થઈ ગયો ? નહિ તો સમુદ્રની વચ્ચેથી ચારે તરફ રેલ ગાડિયોની સડકો બનાવી લેતે ! ! કે જેથી સઘળા સંસારનો ઉપકાર થાત અને નાવ આદિ બનાવવાનો શ્રમ છૂટી જાત ! પરતુ શુ કરે ઇસાઇયોનો ઇશ્વર કાણુ જાણે કયા છુપાઇ રહ્યો છે ' ઇત્યાદિ ઘણીજ અસભવ લીલા મૂસા સાથે બાઈબલના ઇશ્વરે કરી છે, પરંતુ આથી વિદિત થયુ કે જેવો ઇસાઇયાનો ઇશ્વર છે તેવાજ

તેના સેવકો અને તેવાંજ તેમનાં બનાવેલાં પુસ્તક છે. એવાં પુસ્તક અને એવો ઇશ્વર અમારા લોકોથી દૂર રહે તોજ સારૂં છે.

૪૧. કેમકે હું પરમેશ્વર તારો ઇશ્વર જ્વલિત્ સર્વશક્તિમાન્ છું. પિતરોના અપરાધનો દંડ તેના પુત્રોને, જે મારી સાથે વૈર રાખે છે, તેની ત્રીજી અને ચોથી પેઢીપર્યંત દેવાવાળો છુ. તૌ૦ યા૦ પર્વ૦ ૨૦ આ૦ ૫.

સમીક્ષક—ભલા આ કોના ઘરનો ન્યાય છે કે જે પિતાના અપરાધથી ચાર પેઢી સુધી દંડ દેવો સારો સમજવો. શું સારા પિતાનાં દુષ્ટ અને દુષ્ટ પિતાનાં સારા સન્તાન નથી થતા ? જો એમ છે તો ચોથી પેઢી પર્યંત દંડ કેમ આપી શકશે ? અને જે પાંચમી પેઢીથી આગળ દુષ્ટ નિવડશે તેને દડ નહિ દઇ શકશે ? અપરાધ વિના કોઇને દંડ દેવો અન્યાયકારીની વાત છે.

૪૨. વિશ્રામના દિવસને તેને પવિત્ર રાખવા માટે સ્મરણ કર. છદિવસ પર્યંત તું પરીશ્રમ કર. અને સાતમો દિવસ પરમેશ્વર તારા ઇશ્વરનો વિશ્રામ છે. પરમેશ્વરે વિશ્રામદિવસને આશીષ દીધી. તૌ૦ યા૦ પર્વ૦ ૨૦ આ૦ ૮, ૯, ૧૦, ૧૧.

સમીક્ષક—શું રવિવાર એકજ પવિત્ર અને બીજા છ દીન અપવિત્ર છે? અને શું પરમેશ્વરે છ દિન પર્યંત મહા પરિશ્રમ કર્યો હતો? કે જેથી થાકીને સાતમે દિન સુઇ ગયો? અને જો રવિવારને આશીર્વાદ દીધો તો સોમવાર આદિ છ દિવસોને શું આપ્યુ? અર્થાત્ શાપ દીધો હશે ? એવુ કામ વિદ્વાનનું નહિ, તો ઇશ્વરનું કેમ કરી થઇ શકે છે ? વાર, રવીવારમાં શું ગુણ અને સોમવાર આદિએ શો દોષ કર્યો હતો,કે જેથી એકને પવિત્ર કરી વર આપ્યો અને અન્યોને એમજ અપવિત્ર કરી દીધા !

૪૩. પોતાના પડોસી ઉપર જુઠી સાક્ષી નહિ આપ. પોતાના પડોસીની સ્ત્રી, અને તેના દાસ, તેની દાસી અને તેના બળદ અને તેનાં ગધેડા અને કોઇ વસ્તુ જે તારા પડોસીની છે, તેની લાલચ ન કર. તૌ૦ યા૦ પર્વ૦ ૨૦ આ૦ ૧૬, ૧૭.

સમીક્ષક—વાહ! ત્યારેજ તો ઇસાઇયો પરદેશીઓના માલપર એવા ઝુકે છે કે જાણે તરસ્યો જળની પર અને ભુખ્યો અન્નની પર; જેવી આ કેવળ મતલબ સિન્ધુની અને પક્ષપાતની વાતછે, તેવોજ ઇસાઇયોનો ઇશ્વર અવશ્ય હશે. જો કોઇ કહે કે અમે સર્વ મનુષ્ય માત્રને પડોસી માનીયે છિયે, તો મનુષ્યો વિના અન્ય કોણ સ્ત્રી અને દાસીવાળા છે, કે જેને અપડોસી ગણ્યા ? એટલા માટે એ વાતો સ્વાર્થી મનુષ્યોની છે, ઇશ્વરની નથી.

૪૪ માટે હવે બાળકોમાથી હરેક બેટાને અને સ્ત્રીને કે જે પુરૂષ સાથે સયુકત થઇ હોય, (તેમને) પ્રાણથી મારો. પરતુ તે છોકરી જે પુરૂષ સાથે સંયુકત નથી થઇ, તેમને પોતાને માટે જીવતી રાખો. તૌ૦ ગિનતી૦ પર્વ૦ ૩૧ આ૦ ૧૭, ૧૮.

સમીક્ષક—વાહ જી! મુસા પેગમ્બર અને તમારો ઇશ્વર, ધન્ય છો કે જે, સ્ત્રી બાળક વૃદ્ધ અને પશુ આદિની હત્યા કરવાથી પણ અલગ નહિ રહે. અને એથી સ્પષ્ટ નિશ્ચિત થાયછે કે મૂસા વિષયી હતો, કેમકે જો વિષયી ન હોતતો અક્ષત યોનિ અર્થાત્ પુરૂષો સાથે

સમાગમ ન કરેલી કન્યાઓને પોતાને માટે ન મંગાવતે. અથવા તેમને એવી નીર્દય અને વિષયીપણાની આજ્ઞા કેમ દેતે ?

૪૫. જે કોઇ કોઇ મનુષ્યોને મારે અને તે મરી જાય, તેનો નિશ્ચય ઘાત કરવામાં આવે અને તે મનુષ્ય ઘાતમાં ન લાગ્યો હોય, પરંતુ ઇશ્વરે તેના હાથમાં સોપી દીધો હોય ત્યારે હું તને નાસવાનું સ્થાન બતાવી દઇશ. તૌ૦ યા૦ પર્વ૦ ૨૧ આ૦ ૧૨, ૧૩.

સમીક્ષક—જો આ ઇશ્વરનો ન્યાય સાચો છે તો મૂસો એક આદમીને મારી, ડાટીને નાસી ગયો હતો, તેને એ દંડ કેમ ન થયો ? જો કહો, કે ઇશ્વરે મૂસાને મારવાને નિમિત્તે મોક્લ્યો હતો તો ઇશ્વર પક્ષપાતી થયો કેમકે મૂસાનો રાજાથી ન્યાય કેમ ન થવા દીધો ?

૪૬. અને કુશળનું બળિદાન બળદોથી પરમેશ્વરને માટે ચઢાવ્યું. અને મૂસાએ અર્ધું લોહી લઇને પાત્રોમાં રાખ્યુ અને અર્ધ લોહી વેદીપર છાંટયું અને મૂસાએ તે લોહીને લઇને લોકો ઉપર છાંટયુ અને કહ્યું કે આ લોહી તે નિયમનું છે કે જેથી પરમેશ્વરે આ વાતોને માટે તમારો સાથ કર્યો છે. અને પરમેશ્વરે મૂસાને કહ્યું કે પહાડપર મારી પાસે આવ અને ત્યાં રહે. અને હું તને પત્થરની પાટી અને વ્યવસ્થા અને આજ્ઞા, જે મેં લખી છે, તે આપીશ. તૌ૦ યા૦ પર્વ૦ ૨૪ આ૦ ૫, ૬, ૮, ૧૨.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! એ સર્વે જંગલી લોકોની વાતો છે કે નહિ ? અને પરમેશ્વર તે બળદોનું બળિદાન લેતો અને વેદીપર વળી લોહી છાંટતો, એ કેવી જંગલીપણા અને અસભ્યતાની વાત છે ? જ્યારે ઇસાઇયોનો ખુદા પણ બળદોનાં બળિદાન લે, તો તેના ભક્ત પણ બળદ, ગાયના બલિદાનના પ્રસાદથી પોતાનુ પેટ કેમ ના ભરે ? અને જગની હાનિ કેમ ના કરે ! એવી એવી બુરી વાતો બાઇબલમા ભરી છે, એમનાજ કુસંસ્કારોથી વેદોમા પણ એવા જુઠા દોષ લગાડવા ઇસાઇઓચાહે છે. પરતુ વેદોમાં આવી વાતોનુ નામ પણ નથી, અને એ પણ નિશ્ચય થયો કે ઇસાઇઓનો ઇશ્વર એક પહાડી મનુષ્ય હતો, પહાડપર રહેતો હતો. જ્યારે તે ખુદા સાહી, કલમ, કાગળ નહિ બનાવી જાણુતો હતો અને ન તેને તે પ્રાપ્ત થયા હતા તેટલા માટે પત્થરની પાટિયોપર લખી લખીને આપતો હતો, અને એજ જંગલિયો સામે ઇશ્વર પણ બની બેઠો હતો.

૪૭. અને બોલ્યો કે તુ મારૂ રૂપ નથી જોઇ શકતો, કેમકે મને જોઇને કોઇ મનુષ્ય નહિ જીવશે. અને પરમેશ્વરે કહ્યું કે જો એક સ્થાન મારી પાસે છે અને તુ તે પર ઉભો રહે. અને એમ થશે કે જ્યારે મારો વિભવ ચળકી નિકળશે ત્યારે તો હું તને પહાડની ખોમાં રાખીશ. અને જ્યાં સુધી નીકળીશ ત્યાં સુધી તને મારા હાથથી ઢાંકી રાખીશ. અને પોતાનો હાથ ઉઠાવી લઇશ અને મારી પીઠ જોશે, પરંતુ મારૂં રૂપ દેખાશે નહિ. તૌ૦ યા૦ પર્વ૦ ૩૩, આ૦ ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! ઇસાઇયોનો ઇશ્વર કેવળ મનુષ્યવત્ શરીરધારી અને મૂસા સાથે કેવો પ્રપંચ રચીને પોતે સ્વયં ઈશ્વર બની ગયો, જો પાછળ જોશે, રૂપ નહિ જોશે, તો હાથ-થી તેને ઢાંકી પણ દીધો નહિ હોય. જ્યારે ખુદાએ પોતાના હાથથી મૂસાને ઢાંકયો હશે ત્યારે શુ તેના હાથનુ રૂપ તેણે નહિ જોયું હોય ?

લય વ્યવસ્થાનું પુસ્તક તૌ૦

૪૮. અને પરમેશ્વરે મુસાને બોલાવ્યો, અને મંડળીના તંબુમાંથી એ વચન તેને કહ્યું કે, ઇસરાએલનાં સન્તાનમાંથી બોલાવ અને તેને કહે કે જો કોઇ તમારામાથી પરમેશ્વર માટે ભેટ જાય, તો તમે ઢોરમાંથી અર્થાત્ ગાય, બળદ, ઘેટાં, બકરીમાંથી પોતાની ભેટ લાવો. તૌ૦ લય૦ વ્ય૦ પુ૦પુર્વં૦ ૧ આ૦ ૧, ૨

સમીક્ષક—હવે વિચારો! કે ઈસાઇયોનો પરમેશ્વર ગાય બળદ આદિની ભેટ લેવાવાળો કે જે પોતાને માટે બલિદાન કરવાને માટે ઉપદેશ કરે છે. તે બળદ ગાય આદિ પશુઓના લોહી માંસનો તરસ્યો ભૂખ્યો છે કે નહિ ? એથી તે અહિંસક અને ઇશ્વર કોટીમાં કદી પણ ગણાઈ શકતો નથી કિન્તુ માંસાહારી પ્રપંચી મનુષ્યના જેવો છે.

૪૯. અને તે પેલા બળદને પરમેશ્વરની આગળ બલિ કરે, અને હારૂનનો બેટો યાજક લોહીને નિકટ લાવે અને લોહીને યજ્ઞવેદીની ચારે બાજુ જે મંડળીના તંબુના દ્વાર પર છે તે પર છાંટે. ત્યારે તે પેલા ભેટના બલિદાનની ચામડી ઉતારે અને તેના ટુકડા ટુકડા કરે. અને હારૂનનો બેટો યાજક યજ્ઞવેદી પર આગ મુકે અને તેના પર લાકડા સિંચે. અને હારૂનનો બેટો યાજક તેના ટુકડાઓને અને શિર તથા ચરબીને તે લાકડાં પર કે જે યજ્ઞવેદીની આગ પર છે તે પર વિધિથી ધરે, જેથી તે બલિદાનની ભેટ થાય કે જે આગથી પરમેશ્વરની સુગંધને માટે ભેટ કરવામાં આવ્યું છે, તૌ૦ લ૦ ય૦ પુ૦ પર્વ ૧ આ૦ ૫, ૬, ૭, ૮, ૯,

સમીક્ષક—જરાક વિચારો ! કે બળદને પરમેશ્વરની આગળ તેના ભક્ત મારે અને તે મરાવે અને લોહીને ચારે તરફ છાંટે, અગ્નિમાં હોમ કરે, ઇશ્વર સુગન્ધ લે, વાહ એ કસાઇઓના ઘર કરતાં કાંઇ પણ ઓછી લીલા છે ? એથી બાઇબલ ઇશ્વરકૃત નથી અને જંગલી મનુષ્ય જેવા તે લોકો લીલાધારી ઇશ્વર પણ થઈ શકતા નથી.

૫૦. પછી પરમેશ્વર, મૂસાને આ કહીને બોલ્યો કે જો તે અભિષેક કરવામાં આવેલો યાજક લોકોના પાપની સમાન પાપ કરે તો તે પોતાના પાપને કારણ કે જે તેણે કર્યું છે તે પોતાના પાપની ભેટ રીતે નિ:સંકટ એક વાછરડી પરમેશ્વરને માટે લાવે, અને વાછરડીના શિર પર પોતાનો હાથ રાખે અને વાછરડીને પરમેશ્વરની આગળ બલી આપે. તૌ૦ લય૦ વ્ય૦ પર્વ ૪૦ આ૦ ૧, ૩, ૪.

સમીક્ષક—હવે જુઓ, પાપોને છોડાવવાનાં પ્રાયશ્ચિત, સ્વયં પાપ કરે, ગાય આદિ ઉત્તમ પશુઓની હત્યા કરે, અને તે પરમેશ્વર કરાવે, ધન્ય છે ઇસાઇ લોકોને કે આવી વાતો કરનારને પણ ઇશ્વર માનીને પોતાની મુક્તિ આદિની આશા કરે છે !

૫૧. જ્યારે કોઇ અધ્યક્ષ પાપ કરે; ત્યારે તે નિ:સંદેહ બકરીના નર જાતિના બચ્ચાંને પોતાની ભેટ માટે લાવે, અને તેને પરમેશ્વરની આગળ બળી આપે, આ પાપની ભેટ છે. તૌ૦ લય૦ પર્વ૦ ૪ આ૦ ૨૨, ૨૩, ૨૪.

સમીક્ષક—વાહજી ! વાહ ! ! જો એમ છે તો એમના અધ્યક્ષ-અર્થાત્ ન્યાયાધીશ તથા સેનાપતિ આદિ પાપ કરવાથી કેમ ડરતા હશે ? પોતે તો યથેષ્ટ પાપ કરે અને પ્રાયશ્ચિત્તના બદલામાં ગાય, વાછરડા, બકરાં આદિના પ્રાણ લે તેથી તો ઇસાઇ લોક કોઈ પશુ

કે પક્ષીના પ્રાણ લેવામાં શક્તિમાન નથી થતા. સાંભળો ઇસાઇ લોકો ! હવે તો એ જંગલી મતને છોડીને સુસભ્ય ધર્મમય વેદમતનો સ્વીકાર કરો કે જેથી તમારૂં કલ્યાણ થાય.

પર. અને જો તેની પાસે ઘેટું લાવવા જેટલા પૈસા ન હોય તો તેણે કરેલા અપરાધને માટે બે પિંડુકીઆ (હોલા) અને કપોત (કબૂતર)નાં બે બચ્ચાં પરમેશ્વરને માટે લાવવાં અને તેનું માથું તેના ગળા ઉપરથી મરડી નાખે. પરંતુ તદ્દન અલગ ન કરે, તેના કરેલા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે અને તેને માટે ક્ષમા કરવામા આવશે પરંતુ જો તેની પાસે બે પિંડુકીઆ (હોલા) અને બે કપોતનાં બચ્ચા લાવવાને પૂંજી ન હોય તો શેર ભર ચોખ્ખાના લોટનો દશમો ભાગ પાપની ભેટને માટે લાવે* તેની ઉપર તેલ ન નાંખવુ અને તે ક્ષમા કરવામાં આવશે. તૌ. લય. પર્વ. ૫–૭–૮–૧૦–૧૧–૧૨–૧૩.

સમીક્ષક—સાંભળો, ઇસાઇઓમા કોઈ ધનાઢ્ય પણ પાપ કરવામાં બ્હીતો નહિ હોય તેમ દરિદ્ર પણ નહિ ડરતો હોય કારણ કે એના ઇશ્વરે પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત સહજ કરી રાખ્યું છે. એક આ વાત ઇસાઇઓના બાયબલમાં ઘણી ચમત્કારિણી છે, કે કષ્ટ સહ્યા સિવાય પાપથી પાપ છૂટી જાય. કારણ કે એક તો પાપ કર્યું અને બીજું જીવોની હિંસા કરી અને ઘણા આનંદથી માંસ ખાધુ અને પાપ પણ છૂટી ગયું. કપોતનું ગળું મરડવાથી તે બિચારૂં ઘણી વાર સુધી તરફડતું હશે તો પણ ઇસાઇઓને દયા ન આવી. દયા આવે ક્યાંથી ? કારણ કે તેના ઇશ્વરનો ઉપદેશજ હિંસા કરવાનો છે. જો બધાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત એવું છે તો ઇસાના વિશ્વાસથી પાપ છૂટી જાય છે એવો મ્હોટો આડંબર શા માટે કરો છો. પર.

પ૩. એ બલિદાનની ચામડી તે યાજકની થશે કે જેણે તેને ચઢાવ્યો અને સમસ્ત ભોજનની ભેટ તંદૂર (દેગ)માં રાંધવામાં આવે અને સર્વ જે કઢાઇમાં અથવા તાવી ઉપર પકાવવામાં આવે તે પણ તે યાજકની થશે. તૌ. લય. પર્વ. ૭ આ. ૮—૯

સમીક્ષક:—અમે જાણતા હતા કે અહીંઆ દેવીના ભોપા (પૂજારી) અને મંદિરોના પૂજારીઓની પોપ લીલા વિચિત્ર છે પરંતુ ઇસાઇના ઇશ્વર અને તેના પૂજારીઓની પોપ લીલા એનાથી હજાર ગણી વધેલી છે, કારણ કે ચામના દામ અને ભોજનના પદાર્થો ખાવામા આવે. પછી તો ઇસાઇઓએ ખૂબ મજા ઉડાવી હશે અને હાલમા પણ ઉડાવતા હશે. ભલા કોઇ એવો માણુસ હશે ખરો કે જે એક છોકરાને મરાવી નાખી તેનું માંસ

*એ ઇશ્વરને ધન્યવાદ છે કે જેણે વાછડો, ઘેટુ, બકરીનુ બચ્ચું, કપોત અને લોટ સુધી લેવાનો નિયમ કર્યો. અદ્ભૂત વાત તો એ છે કે કપોતના બચ્ચા "ગરદન મરડાવીને" લેતો હતો. એટલે કે ગરદન તોડવાનો પરિશ્રમ ન પડે. એ બધી વાત ઉપર વિચાર કરવાથી માલુમ પડે છે કે જંગલીઓમા કોઇ ચતુર પુરૂષ હતો તે પહાડ ઉપર જઈ બેઠો અને પોતાને ઇશ્વર તરીકે પ્રસિદ્ધ કર્યો. જે જંગલી લોકો હતા તેઓએ તેને ઈશ્વર રૂપે સ્વીકાર્યો. પોતાની યુક્તિઓથી તે પહાડ ઉપર ખાવાને માટે પશુ, પક્ષી અને અન્નાદિ મંગાવ્યા કરતો હતો અને મોજ ઉડાવ્યા કરતો હતો. એના દૂત–ફિરસ્તાઓ કામ કર્યા કરતા હતા. સજ્જન માણસોએ વિચાર કરવો જોઇએ કે કયા બાયબલમાં વાછડો, ઘેટુ, બકરીના બચ્ચાં, કપોત અને ઉત્તમ લોટનો ખાનાર ઇશ્વર અને ક્યાં સર્વવ્યાપક, અજન્મા, નિરાકાર, સર્વશક્તિમાન્ અને ન્યાયકારી ઈત્યાદિ ઉત્તમ ગુણયુક્ત વેદોક્ત ઇશ્વર ?

બીજા છોકરાને ખવરાવે. મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી આદિ બધા જીવો ઇશ્વરને પુત્રવત્ છે. પરમેશ્વર એવું કામ કદી પણ કરી શકતો નથી માટે એ બાયબલ ઇશ્વરકૃત નથી અને એમાં લખેલો ઇશ્વર થઇ શકતો નથી; તેમ એ બાયબલને માનનારા કદી પણ ધર્મજ્ઞ થઇ શકતા નથી. એવીજ વાતો લયવ્યવસ્થા આદિ પુસ્તકોમાં ભરી છે—ક્યાં સુધી ગણાવીએ.

ગણુત્રોનું પુસ્તક.

૫૪. ગધેડીએ પરમેશ્વરના દૂતને હાથમાં તલવાર ખેંચીને માર્ગમાં ઉભેલો જોયો, ત્યારે ગધેડી માર્ગથી દૂર ખેતરમાં ચાલી ગઈ તેને માર્ગમાં પાછી લાવવાને બલઆમે ગધેડીને લાકડી મારી. ત્યારે પરમેશ્વરે ગધેડીનું મ્હોં ઉઘાડયું. તેણે બલઆમને કહ્યું કે મેં તારૂં શું બગાડયુ કે તેં મને ત્રણવાર મારી. તૌ૦ ગિ. પર્વ. ૨૨ આ. ૨૩—૨૮.

સમીક્ષક:—પ્રથમ તો ગધેડા આદિ પણ ઇશ્વરના દૂતોને દેખતા હતા! અને આજકાલ વિશેષ પાદરી આદિ શ્રેષ્ઠ અથવા અશ્રેષ્ઠ માણસોને પણ ખુદા અથવા તેના દૂતો દેખાતા નથી. તો શું આજકાલ પરમેશ્વર અને તેના દૂતો છે કે નહિ. જો છે તો શું કોઇ મોટી નિદ્રામાં સૂતા છે અથવા રોગી છે કે કોઇ બીજા ભૂગોળમાં ચાલ્યા ગયા છે? અથવા કોઇ બીજા ધંધામા પડી ગયા છે કે હાલમાં ઇસાઇઓથી રૂષ્ટ થઇ ગયા છે અથવા મરી ગયા છે. ખબર નથી પડતી કે શું થયું? અનુમાન તો એવુ થાય છે કે આજકાલ નથી તેથી નથી દેખાતા. તેમજ પૂર્વે પણ નહિ હોય અને નહિ દેખાતા હોય. પરંતુ એ બધા કેવળ મનમાન્યા ગપોડા ઉડાવ્યા છે. ૫૪

સમુએલનું બીજું પુસ્તક.

૫૫. અને એજ રાતે એવું થયું કે પરમેશ્વરનું વચન એમ કહીને નાતન પહોંચ્યો. કે, જા મારા સેવક દાઉદને કહે કે પરમેશ્વર આમ કહે છે કે મારા નિવાસને માટે તું એક ઘર બનાવ કારણ કે જ્યારથી ઇસરાએલના સંતાનને મિશ્રથી કાઢી લાવ્યો ત્યારથી મેં તો આજ દિવસ સુધી ઘરમાં વાસ કર્યો નથી. માત્ર તંબુમાં અને ડેરામાં ફર્યા કર્યો છું. તૌ. સમુએલ બીજું પુ. પૂર્વ ૭ આ૦ ૪—૫—૬.

સમીક્ષક:—ઇસાઇનો ઈશ્વર મનુષ્ય જેવો દેહધારી હોવામાં હવે કશો સંદેહ રહ્યો નથી. અને ઉલહના (મેણા) દે છે કે મેં ઘણોજ પરિશ્રમ કર્યો છે. અહીં તહીં ભટકતો ફર્યો. હવે દાઉદ ઘર બંધાવી આપે તો તેમાં આરામથી રહું, એવો ઇશ્વર અને આ પુસ્તકને માનવામાં લજ્જા નથી આવતી? પરંતુ શું કરે બીચારા ફસીજ ગયા. પણ હવે નીકળવાને માટે ઘણો પરિશ્રમ કરવો જોઇએ.

રાજાઓનું પુસ્તક.

૫૬. અને બાબીલોનના રાજા નબૂખદનજરના રાજ્યના ઓગણીશમા વર્ષના પાંચમા માસની સાતમી તિથિમાં બાબીલોના રાજાનો એક સેવક નબૂઝરઅદાન જે પોતાની સેનાનો પ્રધાન (અધ્યક્ષ) હતો તે જરૂસેલમમાં આવ્યો અને તેણે પરમેશ્વરનું મંદિર અને રાજાનું ભુવન અને જરૂસલમના સઘળાં ઘર અને દરેક મોટાં ઘરને બાળી મૂક્યાં અને કસદિયોની તમામ સેનાઓ તેનીજ સેનાના અધ્યક્ષની સાથેજ જરૂસલમની ભીંતોને ચારે તરફથી ઢાળી પાડ. તૌ. રા. પર્વ. ૨૫ આ૦ ૮—૯—૧૦.

સમીક્ષકઃ—શું કરે ઇસાઇઓના ઇશ્વરે તો પોતાના આરામને માટે દાઉદ આદિથી ઘર બંધાવ્યુ હતું તેમાં આરામ કરતો હશે. પરંતુ ન સર બદાને ઇશ્વરના તે ઘરને નષ્ટભ્રષ્ટ કરી દીધુ અને ઈશ્વર અથવા તેના દૂતોની સેના કંઇપણ ન કરી શકી ! પ્રથમ તો એમનો ઇશ્વર મોટી લડાઇઓ કરતો હતો અને વિજયી થતે; તો પરંતુ હવે પોતાનું ઘર બળાવી તોડાવીને બેઠો કોણ જાણે ચુપચાપ કેમ બેસી રહ્યો ? અને કોણ જાણે તેના દૂતો કયાં નાસી ગયા ? આવે સમયે કોઇ પણ કામ ન આવ્યા ? અને ઈશ્વરનું પરાક્રમ પણ કોણ જાણે કયા ઉડી ગયુ. યદિ આ વાત સત્ય હોય તો જે જે વિજયની વાતો પ્રથમ લખી તે બધી ખોટી ઠરે છે. શુ મિશ્રના બાળક અને બાળકીઓને મારવામાંજ શૂરવીર હતો અને હવે શૂરવીરોની સામે ચુપચાપ થઇ બેઠો ! આતો ઇસાઇઓના ઇશ્વરે પોતાની નિંદા અને અપ્રતિષ્ઠા કરાવી લીધી એવીજ આ પુસ્તકમા હજારો નકામી કહાણીઓ ભરી મૂકી છે.

જબૂર બીજો ભાગ.

કાલસમાચારનું પુસ્તક.

૫૭. તે પરમેશ્વર મારા ઇશ્વરે ઇસ્રાયલ પર મરી (મરકી) મોકલી અને ઈસ્રાયલમાંથી શીત્તેર હજાર પુરૂષો મરી ગયા. કાલ. દૂ. પર્વ. ૨૧ આ૦ ૧૪.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ઇસ્રાયલના અને ઇસાઇઓના ઇશ્વરની લીલા, જેણે ઇસ્રાયલના કુળને ઘણાજ વરદાન આપ્યાં હતા અને રાત્રિદિન જેનાં પાલનમા ડોલતો હતો તે હવે ઝટ ક્રોધિત થઈ મરકી મોકલીને શીત્તેર હજાર મનુષ્યોને મારી નાખ્યા. કોઇ કવિએ લખ્યુ છે તે સત્ય છે કે—

क्षणे रुष्टः क्षणे तुष्टः रुष्टस्तुष्टः क्षणे क्षणे ।
अव्यवस्थित चित्तस्य प्रसादोऽपि भयङ्करः ॥ ९॥

જે માણસ ક્ષણમા પ્રસન્ન અને ક્ષણમાં અપ્રસન્ન થાય છે એટલે કે ક્ષણે ક્ષણે પ્રસન્ન અને અપ્રસન્ન થાય છે તેની પ્રસન્નતા ભયદાયક છે. તેવીજ લીલા ઇસાઈઓના ઇશ્વરની છે.

ઐયૂબનું પુસ્તક.

૫૮. અને એક દિવસે એવુ થયુ કે પરમેશ્વર સન્મુખ ઇશ્વરનો પુત્ર આવીને ઉભો રહ્યો. અને પરમેશ્વરે સેતાનને કહ્યું કે તુ કયાંથી આવે છે. ત્યારે સેતાને ઉત્તર આપ્યો કે પૃથ્વી ઉપર અહીં તહીં ફરતો ફરતો અહીં ચાલ્યો આવ્યો છું ત્યારે પરમેશ્વરે સેતાનને કહ્યું કે તેં મારા દાસ ઐયુબને ઓળખ્યો છે કે તેના જેવો પૃથ્વીમાં બીજો કોઇ નથી તે ખરો માણસ છે અને ઇશ્વરથી ડરી પાપથી અલગ રહે છે. અને અત્યાર સુધી પોતાની સચ્ચાઇને ધરી રાખી છે, અને તેં મને તેને વિનાકારણ નાશ કરવાને ઉશ્કેર્યો છે. ત્યારે સેતાને ઉત્તર આપ્યો કે ચામડાને માટે ચામડું હાં જે મનુષ્યનું છે તે પોતાના પ્રાણને માટે આપશે. પરંતુ હવે હાથ લંબાવ. અને તેનાં હાડમાંસને અડક ત્યારે તે નિસ્સદેહ તને તારી સામે ત્યાગશે ત્યારે પરમેશ્વરે સેતાનને કહ્યું કે જો તે તારા હાથમાં છે. કેવળ તેના

પ્રાણને બચાવ. ત્યારે સેતાન પરમેશ્વર પાસેથી ચાલ્યો ગયો અને ઐયૂબને માથાથી તળીઆં સુધી ન્ઠારા ફોલ્લાઓથી માર્યો. જબુર ઐયુ પર્વ. ૨. આ. ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭.

સમીક્ષકઃ—હવે જુઓ ઇસાઇઓના ઇશ્વરનું સામર્થ્ય કે સેતાન તેની સામે તેના ભક્તોને દુઃખ દે છે, તોપણ સેતાનને દંડ દઇને પોતાના ભક્તોને બચાવી શકતો નથી, તેમ દૂતોમાંથી કોઇ પણ તેની સામે થઇ શકતો નથી. એક સેતાને બધાને ભયભીત કરી રાખ્યા છે. અને ઈશ્વર પણ સર્વજ્ઞ નથી. જો સર્વજ્ઞ હોત તો સેતાન પાસે અયૂબની પરીક્ષા શા માટે કરાવે?

ઉપદેશનું પુસ્તક.

૫૯. હા મારા અંતઃકરણે બુદ્ધિ અને જ્ઞાન ઘણાં જોયાં છે અને બુદ્ધિ અને વૃદ્ધાવસ્થા અને મૂઢતા જાણવાને મન લગાડયું અને મેં જાણી લીધુ કે આપણા મનની લોલુપતા છે. કેમકે અધિક બુદ્ધિમાં મહાશોક છે અને જે જ્ઞાનમાં વધે છે તે દુઃખમાં વધે છે. જ. ઉ. પર્વ ૧. આ. ૧૬-૧૭-૧૮.

સમીક્ષકઃ—હવે જુઓ! જે બુદ્ધિ અને જ્ઞાન પર્યાયવાચી છે તેને બે માને છે અને બુદ્ધિવૃદ્ધિમાં શોક અને દુઃખ માનવાં એ અવિદ્વાનો વિના એવા લેખ બીજા કોણ લખી શકે! એટલા માટે આ બાયબલ ઇશ્વરની બનાવેલી તો શું પણ કોઇ વિદ્વાનની પણ બનાવેલી નથી.

આ થોડુંક તૌરેત અને જબૂરના વિષયમાં લખ્યુ આની આગળ કંઈ માત્થીરચિત આદિ ઇંજીલ વિષયમાં લખવામાં આવે છે કે જેને ઇસાઇઓ બહુજ પ્રમાણભૂત માને છે. જેનું નામ ઈંજીલ રાખ્યુ છે તેની પરીક્ષા થોડીક લખીએ છીએ કે એ કેવી છે.

માત્થીરચિત ઇંજીલ.

૬૦. ઇસુખ્રીસ્તનો ધર્મ એવી રીતે થયો છે કે તેની માતા મરિયમની યુસફ સાથે માગણી થઇ હતી. પણ તેમના સંયોગ થવાની પહેલાંજ તે જોવામાં આવી કે પવિત્ર આત્માથી ગર્ભવતી છે. જુઓ પરમેશ્વરના દૂતોએ સ્વપ્નમાં દર્શન દઇને કહ્યું કે હે! દાઉદના સંતાન યુસફ તુ તારી સ્ત્રી મરિયમને અહીં લાવવાથી ન ડર કેમકે તેને જે ગર્ભ રહ્યો છે તે પવિત્ર આત્માથી છે. ઈ. પર્વ ૧. આ. ૧૮-૨૦.

સમીક્ષકઃ—આ બાબતને કોઇ વિદ્વાન્ માની શકતા નથી કે જે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણુ અને સૃષ્ટિક્રમથી વિરૂદ્ધ છે. આ બાબત માનવી એ મૂર્ખ જંગલી મનુષ્યોનું કામ છે, સભ્ય વિદ્વાનોનું નહિ. વાહ જે પરમેશ્વરનો નિયમ છે તેને કોઇ તોડી શકે છે? જો પરમેશ્વર પણ નિયમને ઉલટપાલટ કરે તો તેની આજ્ઞાને કોઇ માને નહિ. અને તે ઈશ્વર પણ સર્વજ્ઞ અને નિર્ભય છે. આવી રીતે તો જે જે કુમારિકાને ગર્ભ રહી જાય ત્યારે સર્વ કોઇ કહી શકે છે કે એમાં ગર્ભનું રહેવું ઇશ્વર તરફથી છે, અને જૂઠમૂઠ કહી દે કે પરમેશ્વરના દૂતે મને સ્વપ્નમાં કહી દીધું કે આ ગર્ભ પરમાત્મા તરફથી છે. જેમ આ અસંભવ પ્રપંચ રચ્યો છે, તેવોજ સૂર્યથી કુન્તીનું ગર્ભવતી થવું પણ પુરાણોમાં અસંભવિત લખ્યું છે. એવી એવી વાતોને આંખના આંધળા અને ગાંઠના પૂરા લોકો માની ભ્રમજાળમાં પડે છે. આ એવી વાત થઇ હશે કે કોઇ પુરૂષની સાથે સમાગમ થવાથી મરિયમ

ગર્ભવતી થઇ હશે તેણે અથવા કોઇ બીજાએ એવી અસંભવ વાત ઉડાવી હશે કે એમાં ગર્ભ ઇશ્વર તરફથી છે.

૬૧. ત્યારે આત્મા ઈસુને જંગલમાં લઇ ગયો કે સેતાનથી તેની પરીક્ષા કરવામાં આવે. તે ચાલીસ દિવસ અને ચાલીસ રાત્રિ ઉપવાસ કરીને પછી ભૂખ્યો થયો ત્યારે પરીક્ષા કરનારે કહ્યું કે જો તું ઇશ્વરનો પુત્ર છે તો કહી દે કે આ પત્થર રોટલીઓ બની જાવ. ઇ. પર્વ. ૪. આ. ૧-૨-૩.

સમીક્ષકઃ—આથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે ઇસાઇઓનો ઈશ્વર સર્વજ્ઞ નથી કેમકે જો સર્વજ્ઞ હોત તો તેની પરીક્ષા સેતાન પાસે કેમ કરાવી? પોતેજ જાણી લેત વારૂ કોઇ ઇસાઇઓને આજકાલ ચાલીસ દિવસ અને ચાલીસ રાત્રિ ભુખ્યા રાખે તો કદિ પણ બચી શકશે? અને એથી એપણ સિદ્ધ થયું કે તે ઇશ્વરનો બેટો ન હતો અને તેમા કઇ પણ કરામત-સિદ્ધિ પણ ન હતી. નહિતો સેતાનની સન્મુખ પત્થરની રોટલીઓ કેમ ન બનાવી દીધી? અને પોતે ભૂખ્યો કેમ રહ્યો? અને સિદ્ધાન્ત એ છે કે પરમેશ્વરે જે પત્થર બનાવ્યા છે તેને રોટલી કોઇપણ બનાવી શકતો નથી-અરે ઇશ્વર પણ પૂર્વકૃત નિયમને ઉલટાવી શકતો નથી! કારણ કે તે સર્વજ્ઞ છે અને તેનાં બધા કામ ભૂલ ચૂક વિનાનાં છે.

૬૨. તેણે તેને કહ્યુ મારી પાછળ આવ. હું તમને મનુષ્યો પકડનાર માછી બનાવીશ. તે તરત જાળોને છોડી તેની પાછળ ચાલ્યા. ઇ. પર્વ ૪. આ. ૧૯-૨૦-૨૧.

સમીક્ષકઃ—વિદિત થાય છે કે તે આજ પાપ અર્થાત્ તૌરેતમાં જે દશ આજ્ઞાઓમાં લખ્યું છે કે (સંતાનો પોતાના માતા પિતાની સેવા અને સન્માન્ કરે કે જેથી તેમની ઉમર વધે) તે પ્રમાણે ઇસાએ માતા પિતાની સેવાથી છોડાવ્યા. એજ અપરાધથી તે ચિરંજીવી ન રહ્યો અને એ પણ વિદિત થયુ કે ઇસાએ મનુષ્યોને ફસાવવા માટેજ એ મત ચલાવ્યો છે, કે જાળમાં માછલીની માફક મનુષ્યોને સ્વમતમાં ફસાવીને પોતાનું પ્રયોજન સાધવુ. જ્યારે ઇસુજ એવો હતો તો આજ કાલના પાદરી લોકો પોતાની જાળમાં મનુષ્યોને ફસાવે તો તેમાં શુ આશ્ચર્ય છે? કેમકે જેમ મોટી મોટી અને ઘણી માછલીઓને જાળમાં ફસાવનારની પ્રતિષ્ઠા અને જીવિકા સારી થાય છે, તેમજ જે ઘણાઓને પોતાના મતમાં ફસાવી લે તેની અધિક પ્રતિષ્ઠા અને જીવિકા સારી થાય છે! એથીજ એ લોક જેઓ વેદ અને શાસ્ત્રો નથી ભણ્યા અને નથી સાંભળ્યા તે બિચારા ભોળા માણુસોને પોતાની જાળમા ફસાવીને તેના માબાપ અને કુટુમ્બાદિથી પૃથક્ કરી દે છે. એ ઉપરથી સર્વ વિદ્વાન્ માણુસોને ઉચિત છે કે સ્વયં એમની ભ્રમજાળમાથી બચીને બીજા પોતાના ભોળા ભાઇઓને બચાવવામાં તત્પર રહે.

૬૩. ત્યારે ઈસુ આખા ગાલીલ દેશમાં તેમની સભાઓમાં ઉપદેશ કરતો હતો અને રાજ્યના સુસમાચારનો પ્રચાર કરતો હતો અને લોકોમાં દરેક રોગ વ્યાધિઓને સારા કરતો હતો અને ફર્યા કરતો હતો. સર્વ રોગીઓ કે જે જુદા જુદા વ્યાધિઓથી દુઃખી થતા હતા તથા ભૂતગ્રસ્તો અને મૃગી (વાઇરોગ) રોગવાળા અને અર્ધાઅંગવાળાઓ (પક્ષાઘાતી)ને તેની પાસે લાવ્યા અને તેણે સારા કર્યા. ઇ. માથી. પર્વ. ૪ આ. ૨૩-૨૪-૨૫.

સમીક્ષકઃ—જો આજકાલ પોપલીલા કાઢવી, મંત્ર, પુરશ્ચરણ, આશીર્વાદ, બીજ અને

ભસ્મની ચુટકી આપવાથી ભૂતો કાઢવા, રોગો છોડાવવા એ સાચું હોય તો ઇજીલની વાત પણ સાચી હોય! એ કારણથી ભોળા મનુષ્યોને ભ્રમમાં ફસાવવા માટે એ વાતો છે. જો ઇસાઇઓ ઇસાની આવી વાતોને માને છે તો પછી અહીંના દેવી ભક્તોની વાતો કેમ નથી માનતા? કારણ કે તે વાતો પણ તેના જેવીજ છે.

૬૪. ધન્ય તે જે મનમાં દીન છે કેમકે સ્વર્ગનું રાજ્ય તેનુંજ છે. કેમકે હું તમને સાચું કહું છું કે જ્યાં સુધી આકાશ અને પૃથ્વી ટળી ન જાય ત્યાંસુધી વ્યવસ્થાથી એક માત્રા અને એક બિંદુ વિનાપૂરાથયે નહિ ટળશે. એટલા માટે આ અતિ નાની આજ્ઞાઓમાંથી એકનો પણ લોપ અને લોકોને તેવુંજ શીખવાડે તે સ્વર્ગના રાજ્યમાં સર્વથી નાનો કહેવાશે ઇ. માત્થી. પર્વ. આ૦ ૩–૪–૧૮–૧૯.

સમીક્ષકઃ—જો સ્વર્ગ એક છે તો રાજા પણ એક હોવો જોઇએ. એટલા માટે જેટલા દીન છે તે બધા સ્વર્ગે જશે તો સ્વર્ગમાં રાજ્યનો અધિકાર કોને થશે? અર્થાત્ પરસ્પર લડાઇ બખેડા કરશે અને રાજ્યવ્યવસ્થા (અસ્તવ્યસ્ત) થઈ જશે અને જો દીનનો અર્થ કંગાલ કરતા હોતો તે ઠીક નથી અને નિરભિમાની અર્થ લેશો તો પણ ઠીક નથી કારણ કે દીન અને નિરભિમાની એ બે શબ્દ એકાર્થવાચી નથી. કારણ કે જે મનમાં દીન છે તેને કદિપણ સંતોષ હોતો નથી એટલા માટે તે વાત ઠીક નથી. જો આકાશ પૃથિવી ટળી જાય તો વ્યવસ્થા પણ ટળી જાય. એવી અનિત્ય વ્યવસ્થા તો મનુષ્યોની હોય છે, સર્વજ્ઞ ઇશ્વરની નહિ. અને આ એક પ્રલોભન અને ભય માત્ર દર્શિત કર્યો છે કે જે આ આજ્ઞા નહિ માને તે સ્વર્ગમાં સૌથી નાના ગણાશે.

૬૫. અમારી દિવસ ભરની રોટલી આજ અમને આપો, પોતાને માટે પૃથ્વી ઉપર ધનનો સંચય ન કરો. ઇ૦ માત્થી૦ પર્વ. ૫ આ૦ ૧૧–૧૯.

સમીક્ષક—એથી વિદિત થાય છે કે જે સમયે ઇસાનો જન્મ થયો છે તે સમયે લોકો જંગલી અને દરિદ્ર હતા તથા ઇસુ પણ તેવોજ દરિદ્ર હતો તેથી તો દિવસ ભરની રોટલીની પ્રાપ્તિને માટે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે અને તેવુ શીખવે છે. જ્યારે એમ છે તો ઇસાઇ લોક ધનનો સંચય કેમ કરે છે? તેમને ઉચિત છે કે ઇસાના વચનથી વિરૂદ્ધ નહિ ચાલી સર્વદાન પુણ્ય કરીને દીન થઇ જાય.

૬૬. હરેક જે મને 'હે પ્રભુ' 'હે પ્રભુ' કહે છે તે સ્વર્ગના રાજ્યમાં પ્રવેશ નહિ કરે.
ઇ૦ માત્થી૦ પર્વ. ૭. આ૦ ૨૧.

સમીક્ષકઃ—હવે વિચારો કે મોટા મોટા પાદરી બિશપ સાહેબ અને ક્રિશ્ચિયન લોક જો આ ઇસાનું વચન સત્ય છે એમ સમજે તો ઇસાને પ્રભુ અર્થાત્ ઇશ્વર કદિપણ ન કહે જો એ વાતને નહિ માનશે તો પાપથી કદિપણ બચી શકશે નહિ.

૬૭. તે દિવસે ઘણાક મને કહેશે ત્યારે હું તેમને ખુલ્લું કરીને કહીશ મેં તમને કદિ પણ નથી જાણ્યા કુકર્મ કરનારાઓ મારાથી દૂર જાઓ. ઇ૦ મા૦ પર્વ. ૭ આ૦ ૨૨–૨૩.

સમીક્ષકઃ—જુઓ! ઇસુ જંગલી મનુષ્યોને વિશ્વાસ કરાવવા માટે સ્વર્ગમાં ન્યાયાધીશ બનવા માગતો હતો એ કેવળ ભોળા મનુષ્યોને પ્રલોભન આપવાની વાત છે.

૬૮. અને જુઓ એક કોઢિઆએ આવીને તેને પ્રણામ કરી કહ્યું કે હે પ્રભુ જો આપ ઇચ્છો તો મને શુદ્ધ કરી શકો છો. ઇસુએ હાથ લંબાવી તેને અડીને કહ્યું કે હું ચાહું છું કે તુ શુદ્ધ થઇજા. એટલે તેનો કોઢ તુરત શુદ્ધ થઇ ગયો. ઇ૦ મા૦ પર્વ. ૮ આ૦ ૨–૩.

સમીક્ષક—એ બધી વાતો ભોળા માણસોને ફસાવવાની છે, કેમકે જ્યારે ઇસાઇ લોક આવી વિદ્યા અને સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધ વાતોને સત્ય માને છે. તો પછી શુક્રાચાર્ય, ધન્વતરી, કશ્યપ આદિની વાત કે જે પુરાણ અને મહાભારતમાં લખી છે, જેણે અનેક દૈત્યોની મરેલી સેનાને જીવતી કરી આપી, બૃહસ્પતિના પુત્ર કચના ટુકડે ટુકડા કરીને જનાવર અને માછલીઓને ખવાડી દીધો, તોપણ તેને શુક્રાચાર્યે જીવતો કરી દીધો. પછી કચને મારી શુક્રાચાર્યને ખવડાવી દીધો પછી તેને પેટમા જીવતો કરીને બહાર કહાડયો. પોતે મરી ગયો. તેને કચે જીવતો કર્યો. કશ્યપ ઋષિએ મનુષ્ય સહિત વૃક્ષને તક્ષકથી ભસ્મ થયા પછી પુન: વૃક્ષ અને મનુષ્યને જીવિત કરી દીધા, ધન્વન્તરીએ લાખો મુડદા જીવાડયાં, લાખો કોઢિઆ આદિ રોગીઓને સારા કર્યા, લાખો આંધળા અને બહેરાને આંખ અને કાન આપ્યા ઇત્યાદિ કથાને મિથ્યા કેમ કહો છો? જો એ વાત ખોટી હોય તો ઇસાની વાતપણ ખોટી કેમ નહિ? જે બીજાની વાતને ખોટી કહે છે અને પોતાની ખોટી વાતને પણ સાચી કહે છે તે હઠી કેમ નહિ? એટલા માટે ઇસાઇઓની વાતો કેવળ હઠની અને બાળકોના જેવી છે.

૬૯. ત્યારે બે ભૂતગ્રસ્ત મનુષ્ય કબરસ્થાનમાથી નીકળી તેને આવી મળ્યા, જે એટલે સુધી અતિપ્રચંડ હતો કે તે માર્ગથી કોઇ જઇ શકતું ન હતું, અને જુઓ તેમણે જોરશોરથી કહ્યું કે ઇશુ ઇશ્વરનો પુત્ર! આપને અમારી સાથે શુ કામ છે? શું આપ સમયની પહેલા અમને પીડા દેવા અહીં આવ્યા છો. તે ભૂતોએ તેની વિનતિ કરી કહ્યું જો આપ અમને કાઢો છો તો સૂવરોના ઝુંડમાં પેસવા દો, તેણે તેને કહ્યું જાઓ અને તેઓ નીકળીને સૂવરોનાં ઝુડમા પેઠા, અને જુઓ સૂવરોનુ તમામ ઝુંડ કરાડા પરથી સમુદ્રમાં દોડી ગયુ અને પાણીમા ડુબી મર્યુ. ઇ. મા. પર્વ. ૮ આ૦ ૨૮–૨૯–૩૦–૩૧–૩૨–૩૩.

સમીક્ષક—વારૂ, અહીં જરાક વિચાર કરીએ તો એ વાત સર્વ ખોટી છે એમ માલુમ પડશે કારણ કે મરેલુ મનુષ્ય કબરસ્થાનમાથી કદિપણ નીકળી શકતું નથી, તે કોઇ તરફ જઇ શકતું નથી તેમ કોઇની સાથે સંવાદ પણ કરી શકતું નથી. એ સર્વ વાર્તા અજ્ઞાનીઓની છે—જે કે મહાજંગલી છે, તે એવી વાતો ઉપર વિશ્વાસ લાવે છે. પેલા સૂવરોની હત્યા કરાવી તેનુ અને સુવરોવાળાની હાનિ કરવાનું પાપ ઇસાને થયું હશે. અને ઇસાઇ લોક ઇસાને પાપ ક્ષમા કરનાર અને પવિત્ર કરનાર માને છે, તો પેલા ભૂતોને કેમ પવિત્ર ન કરી શકયો? અને સુવરોવાળાની હાનિ કેમ ન ભરી આપી? શું આજકાલના સુશિક્ષિત ઇસાઇ અગ્રેજો આ ગપોડાને પણ માનતા હશે. જો માને છે તો હજી ભ્રમજાળમા પડયા છે.

૭૦. જુઓ લોકો! એક અર્ધાઅંગવાળાને કે જે ખાટલા ઉપર સુતો હતો તેને પોતની પાસે આણ્યો અને ઇસુએ તેનો વિશ્વાસ જોઇને તે અર્ધા અંગવાળાને કહ્યું કે હે પુત્ર આનંદ કર તારા પાપ ક્ષમા કરવામાં આવ્યાં છે. હું ધર્મીઓને નહિ પણ પાપીઓને પશ્ચાત્તાપને માટે બોલાવવા આવ્યો છું. ઇ. મ. પર્વ. ૯ આ૦ ૨,૧૩.

સમીક્ષક:—આ વાત પણ એવીજ અસંભવિત છે, જેવી કે પૂર્વે લખી આવ્યા છીએ. અને જે પાપ ક્ષમા કરવાની વાત છે તે કેવળ ભોળા લોકોને પ્રલોભન દઇને ફસાવવાની છે, જેમ બીજાએ પીધેલુ મદ્ય અને ભાંગ તથા ખાધેલા અફીણનો નિશો બીજાને ચડતો નથી તેમ કોઇનું પાપ કોઇની પાસે જતું નથી, કિન્તુ જે કરે છે તેજ ભોગવે છે. એજ ઇશ્વરનો ન્યાય છે. જો અન્યનું કરેલું પાપ અથવા પુણ્ય અન્યને પ્રાપ્ત થતું હોય અથવા ન્યાયાધીશ સ્વયં લઇ લે અથવા કર્તાઓને યથાયોગ્ય ફળ ઇશ્વર ન આપે તો તે અન્યાયકારી થઇ જાય. જુઓ ધર્મજ કલ્યાણકારક છે, ઇસુ અથવા બીજો કોઇ નહિ. ધર્માત્માઓને માટે અથવા પાપીઓને ઇસા આદિની કશી પણ આવશકતા નથી કારણ કે પાપ કોઇનું છૂટતુ નથી.

૭૧. ઇશુએ પોતાના બાર શિષ્યોને પોતાની પાસે બોલાવીને તેમણે અશુદ્ધ ભૂતોપર અધિકાર આપ્યો કે તેમને કહાડે અને હરેક રોગ અને હરેક વ્યાધી સારા કરે. બોલનાર તો તમે નથી પણ તમારા પિતાનો આત્મા તમારામા બોલે છે. એમ નહિ સમજતા કે હુ પૃથ્વી ઉપર મેળાપ કરાવવા આવ્યો છું. પરંતુ ખડ્ગ ચલાવવા આવ્યો છું....મનુષ્યના ઘરના લોકોજ તેના વેરી થશે. આ૦ ૩૪–૩૫–૩૬ ઈ. મા. પર્વ. ૧૦ આ૦ ૧૩.

સમીક્ષક:—એ તેજ શિષ્ય છે કે જેમાંથી એક ૩૦ રૂપીઆના લોભ પર ઇસાને પકડાવશે અને બીજા બદલાઇને અલગ અલગ નાશી જશે. ભલા જ્યારે એ વાતો વિદ્યાથીજ વિરૂદ્ધ છે કે ભૂતોનું આવવું અને કાઢવુ. ઔષધવિના અથવા પથ્યવિના વ્યાધિઓનું છૂટવું સૃષ્ટિક્રમથી અસંભવ છે માટે એવી એવી વાતોને માનવી એ અજ્ઞાનીઓનું કામ છે જો જીવ બોલનાર નથી અને ઇશ્વર બોલનાર છે તો જીવ શું કામ કરે છે! અને સત્ય અથવા મિથ્યાભાષણનું ફળ સુખ અને દુઃખ ઇશ્વરજ ભોગવતો હશે અને જે ઇસુ ફુટ (વેર) કરાવવાને અને લડવાને આવ્યો હતો, તેથીજ આ લોકમાં કલહ ચાલી રહ્યો છે. એ કેટલી બધી ખરાબ વાત છે. કારણ કે ફુટ કરાવવાથી મનુષ્યોને સર્વથા દુઃખ થાય છે. પણ ઇસાઇઓએ એનેજ ગુરૂમંત્ર સમજી લીધો હશે, કારણ કે એક બીજાની ફુટ ઇસુજ સારી માનતો હતો તો એ લોકો કેમ નહિ માનતા હોય? ઇસાનુંજ કામ હશે કે ઘરના લોકોના શત્રુ ઘરના લોકોને જ બનાવવા! એ શ્રેષ્ટ પુરૂષનું કામ નથી.

૭૨. ત્યારે ઇસુએ તેને કહ્યુ, તમારી પાસે કેટલી રોટલિયો છે? તેણે કહ્યું સાત અને નાની માછલિયો, ત્યારે તેણે તે લોકોને ભૂમિપર બેસવાની આજ્ઞા આપી. ત્યારે તેણે તે સાત રોટલિયોને અને માછલિયોને ધન્ય માનીને તોડી અને પોતાના શિષ્યોને આપી, અને શિષ્યોએ લોકોને આપી તે સર્વ ખાઇને તૃપ્ત થયા અને જે કડકા શેષ રહ્યા તેના સાત ટોપલા ભરેલા ઉઠાવ્યા, જેણે ખાધું તે સ્ત્રિઓ તથા બાળકો ન ગણતાં ચાર સહસ્ર પુરૂષ હતા. ઇ૦ મા૦ પર્વ૦ ૧૬. આ૦ ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૩૭, ૩૮, ૩૯.

સમીક્ષક:—હવે જુઓ! શું આ આજકાલના જુઠા સિદ્ધો અને ઇંદ્રજાળી આદિના સમાન છળની વાતો નથી? પેલી રોટલિયોમાં બીજી રોટલિયો ક્યાંથી આવી ગઇ? જો ઇસામાં એવી સિદ્ધિયો હતી તો પોતે ભુખો થયલો ગુલરના ફળ ખાવાને કેમ ભટક્યા કરતો? પોતાને માટે માટી, પાણી અને પત્થર આદિથી મોહન ભોગ રોટલિયો કેમ ન બનાવી

લીધી ? એ સર્વ વાતો બાળકોના ખેલપણાની છે, જેમ કેટલાક સાધુ વેરાગી એવી છળની વાતો કરી ભોળા મનુષ્યોને ઠગે છે તેમજ એ પણ છે.

૭૩. અને ત્યારે તે હરેક મનુષ્યને તેના કાર્યાનુસાર ફળ આપશે. મ૦ મા૦ પર્વ૦ ૧૬ આ૦ ૨૭.

સમીક્ષક:—જ્યારે કર્માનુસાર ફળ આપવામાં આવશે, તો ઇસાઇયોનાં પાપ ક્ષમા થવાનો ઉપદેશ કરવો વ્યર્થ છે અને તે સત્ય હોય તો આ જૂઠું છે. જો કોઇ કહે કે ક્ષમા કરવા યોગ્ય ક્ષમા કરવામા આવે છે, અને ક્ષમા ન કરવા યોગ્ય ક્ષમા કરવામાં આવતું નથી, એ પણ ઠીક નથી. કેમકે સર્વ કર્મોનાં ફળ યથાયોગ્ય આપવાથીજ ન્યાય અને પૂરી દયા થાય છે.

૭૪. હે અવિશ્વાશી અને હઠીલા લોકો ! હું તમને સત્ય કહું છું કે જો તમને રાઇના એક દાણા જેટલો પણ વિશ્વાસ હોય તોપણ જો તમે આ પહાડને કહેશો કે અહીંથી ત્યા ચાલી જા, તો તે ચાલ્યો જશે, અને કોઇ કામ તમને અસાધ્ય નહિ થશે. મ૦ મા૦ પર્વ૦ ૧૭ આ૦ ૩૦.

સમીક્ષક—હમણા જે ઇસાઇયો ઉપદેશ કરતા ફરે છે કે—આવો અમારા મતમા, પાપ ક્ષમા કરાવો, મુક્તિ પામો આદિ. તે સર્વ મિથ્યા વાત છે, કેમકે જો ઇસાઇમાં પાપ છોડવવાનુ, વિશ્વાસ જમાવવાનું અને પવિત્ર કરાવવાનું સામર્થ્ય હોત તો પોતાના શિષ્યોના આત્માઓને નિષ્પાપ, વિશ્વાસી, અને પવિત્ર કેમ ન કરી દેત ? જે કે ઇસાની સાથે સાથે સદા ઘુમતા હતા, તેમને જ્યારે શુદ્ધ, વિશ્વાસી, અને તેનું કલ્યાણ નહિ કરી શક્યો ત્યારે તો તે મરવા પછી, ન જાણે કયાંય હશે ? આ સમયે કોઇને પવિત્ર નહિ કરી શકશે. જ્યારે ઇસાના ચેલા રાઇ ભર વિશ્વાસથી રહિત હતા અને તેમણે એ ઈંજીલ પુસ્તક બનાવ્યું છે, ત્યારે એ પ્રમાણભૂત નથી થઇ શકતુ કેમકે જે અવિશ્વાસી, અપવિત્રાત્મા, અધર્મી મનુષ્યોના લેખ હોય છે તે ઉપર વિશ્વાસ કરવો એ કલ્યાણની ઇચ્છા કરનાર મનુષ્યોનુ કામ નથી. અને એથી પણ સિદ્ધ થઇ શકે છે કે જો ઇસાનું વચન સાચું છે તો કોઇ ઇસાઇમાં એક રાઇના દાણા જેટલો વિશ્વાસ અર્થાત્ ઇમાન નથી. જો કોઇ કહે કે અમારામા પૂરો કે થોડો વિશ્વાસ છે તો તેને કહેવુ કે આપ આ પહાડને માર્ગમાંથી હઠાવી લ્યો; જો તેના હઠાવવાથી હઠી જાય તો પણ પૂરો વિશ્વાસ નહિ, કિન્તુ એક રાઇના દાણા બરાબર છે અને જો ન ઉઠાવી શકે તો સમજો કે એક છાંટો પણ વિશ્વાસ, ઇમાન અર્થાત્ ધર્મનો ઇસાઇયોમા નથી. યદિ કોઇ કહે કે અહીં અભિમાન આદિ દોષોનું નામ પહાડ છે તોપણ ઠીક નથી, કેમકે જો એમ હોય તો મુડદાં, આંધળા, કોઢિયા, ભૂતગ્રસ્તો ને સારા થયા કહેવા પણ ઠીક નથી. તે પણ આળસી, અજ્ઞાની, વિષયી અને ભ્રાન્તોને બોધ કરીને સચેત, કુશળ કર્યા હશે. જો એમ માને તો પણ ઠીક નથી, કેમકે જો એમ હતું તો સ્વશિષ્યોને એવા કેમ ન કરી શકત ? એટલા માટે અસમ્ભવ વાત કહેવી એ ઇસાની અજ્ઞાનતાનો પ્રકાશ કરે છે. ભલા જો કાંઇ પણ ઇસામા વિદ્યા હોત તો આવી અંધાધુંધ જંગલીપણાની વાતો કેમ કરતે ? તથાપિ—

निरस्तपादपेदेशे एरण्डोऽपि द्रुमायते। यत्र देशे द्रुमो नास्ति तत्रैरण्डो द्रुमायते ।

જેમ જે દેશમાં કોઇપણ વૃક્ષ ન હોય તો તે દેશમા એરણ્ડનુ વૃક્ષજ સર્વથી મોટુ અને સારૂ ગણાય છે તેમજ મહા જંગલી અવિદ્વાનોના દેશમાં ઇસાનું પણ થવું ઠીક હતુ પણ આજકાલ ઇસાની શું ગણના થઇ શકે છે ?

૭૫. હું તમને સાચું કહું છું જો તમે મન ન ફેરવો અને બાળકોની સમાન ન થઇ જાઓ, તોજ સ્વર્ગના રાજ્યમા પ્રવેશ કરવા પામશો. મ૦ મા૦ પર્વ૦ ૧૮ આ૦ ૩

સમીક્ષકઃ—જ્યારે પોતાની ઇચ્છાથી મનને ફેરવવું સ્વર્ગનું કારણ અને ન ફેરવવુ નર્કનું કારણ છે. તો કોઇ કોઇનું પાપપુણ્ય કદી પણ લઇ શકતું નથી એમ સિદ્ધ થાય છે અને બાળક સમાન હોવાના લેખથી એમ વિદિત થાય છે કે ઇસુની વાતો વિદ્યા અને સૃષ્ટિક્રમથી બહુજ વિરૂધ્ધ હતી અને એ પણ તેના મનમાં હતું કે લોક મારી વાતોને બાળકની સમાન માની લે. પૂછે ગાછે કંઇ પણ નહિ, આંખ મીચીને માની લે. ઘણા ઇસાઇનોની બાળબુદ્ધિ વત્ ચેષ્ટા છે, નહિ તો એવી યુક્તિ–વિદ્યાથી વિરૂધ્ધ વાતો કેમ માનતે? અને એ પણ સિદ્ધ થયુ કે જો ઇશુ પોતે વિદ્યાહીન બાળબુદ્ધિ ન હોત તો અન્યને બાલવત્ બનવાનો ઉપદેશ કેમ કરતે? કેમકે જે જેવો હોય છે તે અન્યને પણ સ્વસદૃશ બનાવવા ચાહેજ છે.

૭૬. હું તમને સાચું કહુ છું ધનવાનોને સ્વર્ગના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવા કઠીન થશે, ફરીને પણ હું તમને કહું છું કે ઇશ્વરના રાજ્યમાં ધનવાનનો પ્રવેશ કરવા કરતાં ઉંટનું સોયના નાકામાથી જવું સહજ છે. મ૦ મા૦ પર્વ૦ ૧૯ આ૦ ૨૩, ૨૪.

સમીક્ષકઃ—એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ઇસુ દરિદ્ર હતો ધનવાન્ લોક તેની પ્રતિષ્ઠા કરતા હશે એટલા માટે આ લખ્યું હશે. પરંતુ એ વાત સત્ય નથી. કેમકે ધનાઢયો અને દરિદ્રોમાં સારા નઠારા હોય છે, જે કોઇ સારૂ કામ કરે તે સારૂં અને નઠારૂ કરે તે નઠારૂં ફળ પામે છે. વળી એથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે ઇસુ ઇશ્વરનું રાજ્ય કોઇ એક દેશમાં માનતો હતો, સર્વત્ર નહિ. જ્યારે એમ છે તો તે, ઇશ્વરજ નથી. જે ઇશ્વર છે તેનું રાજ્ય સર્વત્ર છે. પુનઃ તેમા પ્રવેશ કરશે કે નહિ કરશે એ કહેવુ કેવળ અવિદ્યાની વાત છે અને એથી એ પણ આવ્યું કે જેટલા ઇસાઇ ધનાઢય છે, શું તે સર્વ નરકમાંજ જશે? અને દરિદ્ર સ્વર્ગમાં જશે? ભલા વાહ જરાક સરખો વિચાર તો ઇસામસીહ કરતે કે જેટલી સામગ્રી ધનાઢયોની પાસે હોય છે તેટલી દરિદ્રોની પાસે હોય નહિ, જો ધનાઢયો વિવેકથી ધર્મમાર્ગમા વ્યય કરે તો દરિદ્ર નીચ ગતિમા પડયા રહે અને ધનાઢય ઉત્તમ ગતિને પ્રાપ્ત થઇ શકે છે.

૭૭. ઇસુએ તેને કહ્યુ, હું તમને સાચું કહું છું કે નવી સૃષ્ટિમાં જ્યારે મનુષ્યોના પુત્ર પોતાના ઐશ્વર્યના સિંહાસનપર બેસશે, ત્યારે તમે પણ જેઓ મારા ચેલા થયલા છો, તેઓ બાર સિંહાસનો પર બેસીને ઇસ્રાએલના બાર કુલોનો ન્યાય કરશો, જેણે કોઇયે મારા નામને માટે ઘરો કે ભાઇઓ કે બેહેનો કે પિતા કે માતા કે સ્ત્રી કે બાળકો કે ભુમિને ત્યાગી છે તે સોગણું પામશે અને અનન્ત જીવનનો અધિકારી થશે. મ૦ મ૦ પર્વ૦ ૧૯. આ૦ ૨૮, ૨૯.

સમીક્ષક.— હવે જુઓ! ઇસાની આંતરીક લીલા કે મારી જાળથી મુઆ પછી પણ લોક ન નિકળી જાય. અને જેણે ૩૦ ત્રીસ રૂપિયાના લોભથી પોતાના ગુરૂને પકડી મરાવ્યો તેવા પાપી પણ તેની પાસે સિંહાસન ઉપર બેસશે અને ઇસ્રાઇલના કુલનો પક્ષપાતથી ન્યાયજ નહિ કરવામાં આવ [illegible] તુ તેમના સર્વ ગુણ માફ અને અન્ય કુલોનો ન્યાય કરશે. અનુમાન થાય છે કે આવી [illegible] ઇસાઈ લોક ઇસાઇયોનો બહુજ પક્ષપાત કરી કોઇ ગોરાએ કાળાને મારી નાખ્યો હોય, [illegible] બહુધા પક્ષપાતથી નિરપરાધી કરીને છોડી દે છે, એવોજ ઇસાના સ્વર્ગનો

પણ ન્યાય હશે અને એથી મહાદોષ આવે છે, કેમકે એક સૃષ્ટિની આદિમા મરેલો અને એક (કયામત) ની રાત્રીની લગભગમાં મરેલો; એક તો આદિથી અન્તપર્યંત આશામાંજ પડયો રહેલો કે ક્યારે ન્યાય થશે અને બીજાનો તેજ સમયે ન્યાય થઇ ગયો, એ કેટલો મોટો અન્યાય છે. અને જે નરકમા જશે તે અનતકાલપર્યંત નરક ભોગવશે અને જે સ્વર્ગમાં જશે તે સદા સ્વર્ગ ભોગવશે, એ પણ મહા અન્યાય છે. કેમકે અંતવાળાં સાધન અને કર્મોના ફળ અંતવાળા હોવા જોઇએ અને સરખાં પાપ પુણ્ય બે જીવોનાં પણ નથી થઇ શકતાં, એટલા માટે તારતમ્યથી અધિક ન્યુન સુખદુઃખવાળાં અનેક સ્વર્ગ અને નરક હોય ત્યારે સુખ દુઃખ ભોગવી શકે છે તે ઇસાઇયોનાં પુસ્તકમા કયાંયે વ્યવસ્થા નથી. એટલા માટે આ પુસ્તક ઇશ્વરકૃત કે ઇસાઇ ઇશ્વરનો બેટો કદી પણ નથી થઇ શકતો. આ મોટા અનર્થની વાત છે કે કદાપિ કોઇના માબાપ સો સો નથી થઇ શકતા કિંતુ એકની એક મા અને એકજ બાપ હોય છે, અનુમાન છે કે મુસલમાનોએ એક એક ને ૭૨ સ્રીયો બહિસ્તમા મળે છે એમ લખ્યુ છે, તે આ પુસ્તકમાંથીજ લીધેલું હોવુ જોઇએ.

૭૮. પ્રાતઃકાલે મળસ્કે જ્યારે બહમ ઘેર પાછો જતો હતો ત્યારે તેને ભૂખ લાગી અને માર્ગમાં એક ગુલરનું વૃક્ષ જોઇને તે તેની પાસે ગયો પરતુ તેમાં બીજું કાઇ ન મળ્યુ કેવળ પાત્રા, અને તેને કહ્યુ કે તને ફરી કદી પણ ફળ લાગશે નહિ, એથી ગુલરનું વૃક્ષ તરત સુકાઇ ગયુ. ઇ૦ મા૦ પર્વ૦ ૨૧. આ૦ ૧૮, ૧૯.

સમીક્ષક—સર્વ પાદરી લોક ઇસાઇ કહે છે કે ઇસુ મહાશાન્ત શમન્વિત અને ક્રોધાદિ દોષરહિત હતો પરતુ આ વાતને જોવાથી જ્ઞાત થાય છે કે ઇસુ ક્રોધી અને ઋતુના જ્ઞાન રહિત હતો. અને તે જંગલી મનુષ્યપણાના સ્વભાવયુક્ત વર્તનો હતો. ભલા વારૂ જે વૃક્ષ જડ પદાર્થ છે તેનો શો અપરાધ હતો કે તેને શાપ દીધો અને તે સુકાઇ ગયું, એના શાપથી તો નહિ સુકાયું હશે કિંતુ કોઇ એવી ઔષધી નાંખવાથી સુકાઇ ગયું હોય તો આશ્ચર્ય નથી.

૭૯. તે દિવસોએ કલેશની પછી તુરત સૂર્ય ઝાખો (શ્યામવર્ણનો) થઇ જશે અને ચન્દ્ર પોતાની જ્યોતિ નહિ આપશે, તારા આકાશથી ખરી પડશે અને આકાશની સેના ડગી જશે. ઇ૦ મા૦ પર્વ૦ ૨૪. આ૦ ૨૯.

સમીક્ષક—વાહજી ઇસા! તારાઓને ખરી પડવાનુ આપે કયી વિદ્યાથી જાણ્યું અને આકાશની સેના કયી છે? જે ડગી જશે? જો કદી ઇસુ થોડીક પણ વિદ્યા ભણતે તો અવશ્ય જાણી લેત કે આ તારા સર્વ ભૂગોળ છે તે કેમ કરીને ખરશે. એથી વિદિત થાય છે કે ઇસુ સુથાર કુલમાં ઉત્પન્ન થયો હતો. સદા લાકડાં ચીરવાં, છોલવાં, કાપવા અને જોડવાં એ કામ કરતો રહ્યો હશે, જ્યારે તરંગ ઉઠયો કે હું પણ આ જંગલી દેશમાં પેગમ્બર થઇ શકીશ ત્યારે વાતો કરવા લાગ્યો, કેટલીક વાતો તેના મુખથી સારી પણ નિકળે અને ઘણીક નઠારા પણ. ત્યાંના લોક જંગલી હતા તે સર્વ માની બેઠા. જેવો આજકાલ યુરોપ દેશ ઉન્નતિયુક્ત છે તેવો પૂર્વે હોત તો એની સિદ્ધાઇ કાંઇ પણ ચાલત નહિ. હવણા કાંઇ વિદ્યા થયા પછી પણ વ્યવહારના પેચ અને હઠથી આ પોલ મતને ન છોડીને સર્વથા સત્ય વેદ માર્ગની તરફ નથી ઝુકતા એજ એમનામાં ન્યુનતા છે.

૮૦. આકાશ અને પૃથિવી ટળી જશે પરંતુ મારી વાતો કદી ન ટળશે. ઇં૦ મા૦ ૫૦ ૨૪. આ૦ ૩૫.

સમીક્ષક:—આ પણ વાત અવિદ્યા અને મૂર્ખતાની છે. વાહ આકાશ હાલીને ક્યાં જશે? જ્યારે આકાશ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી નેત્રથી દેખાતું નથી તો એનું હાલવુ કોણ જોઇ શકે છે? અને પોતાના મુખે પોતાની બડાઇ કરવી તે સારા મનુષ્યોનું કામ નથી.

૮૧. ત્યારે તે તેનાથી જે ડાબી બાજુ છે તેમને કહેશે કે, હે શાપિત લોકો! મારી પાસેથી તે અનંત આગમાં જાઓ કે જે શેતાન અને તેના દૂતોને માટે તૈયાર કરવામાં આવી છે. ઇ૦ મા૦ પ૦ ૨૫. આ૦ ૪૧.

સમીક્ષક—ભલા વાહ, એ કેટલી મોટી પક્ષપાતની વાત છે જે પોતાના શિષ્ય છે તેમને સ્વર્ગ અને જે બીજા છે તેમને અનન્ત આગમાં નાખવા; પરંતુ જ્યારે આકાશજ નહી રહેશે ત્યારે અનંગ આગ, નરક, બહિસ્ત એ કયાં રહેશે? જો સેતાન અને તેના દૂતોને ઇશ્વર ન બનાવત તો આટલી નરકની તૈયારી કેમ કરવી પડતે? અને એક સેતાનજ ઇશ્વરના ભયથી ન ડર્યો તો તે ઇશ્વરજ શુ છે કેમકે તેનોજ દુત થઇને (બાગી) બાગવાન થઇ ગયો અને ઇશ્વર તેને પ્રથમજ પકડીને બંદીગ્રહમા ન નાખી શકયો, ન મારી શકયો પુનઃ તેની ઇશ્વરતા શું? જેણે ઇસાને પણ ચાલીસ દિવસ દુઃખ દીધું! ઇસા પણ તેને કાંઈ ન કરી શકયો તો ઇશ્વરના બેટા થવુ વ્યર્થ થયું એટલા માટે ઇસુ ઇશ્વરનો ન બેટા અને ન તો બાઇબલનો ઇશ્વર ઇશ્વર થઇ શકે છે.

૮૨. ત્યારે બાર શિષ્યોમાંથી એક યહુદાહ, ઈસકરિયોતિ નામનો એક શિષ્ય પ્રધાન યાજકોની પાસે ગયો અને કહ્યુ, જો હું ઇસુને આપ લોકોને હાથે પકડાવુ તો આપ લોક મને શુ આપશો, તેમણે તેને ત્રીસ રૂપીયા આપવા ઠરાવ્યા. ઇ૦ મ૦ પર્વ૦ ૨૬. આ૦ ૧૪, ૧૫.

સમીક્ષક—હવે જુઓ! ઇસાની સર્વ કરામત અને ઈશ્વરતા અહીં ઉઘડી ગઇ. કેમકે જે તેનો પ્રધાન શિષ્ય હતો તે પણ તેના સાક્ષાત્ સંગથી પવિત્રાત્મા ન થયો તો બીજાઓને તે મર્યા પછી પવિત્રાત્મા શું કરી શકશે? અને તેના વિશ્વાસી લોકો તેના ભરોસામાં કેટલા ઠગાયા જાય છે. કેમકે જેણે સાક્ષાત્ સંબંધમાં શિષ્યનું કાંઈ પણ કલ્યાણ ન કર્યું તે મર્યા પછી કોઇનું કલ્યાણ શું કરી શકશે?

૮૩. જ્યારે તેઓ ખાતા હતા ત્યારે ઇસુએ રોટલી લઇને ધન્યવાદ કર્યો અને તેને તોડીને શિષ્યોને આપી કહ્યું લ્યો, ખાઓ, આ મારો દેહ છે. અને તેણે કટોરો લઇને ધન્યવાદ માન્યો અને તેમને આપીને કહ્યું તમે સર્વ એને પિયો, કેમકે એ મારૂં લોહી અર્થાત્ નવા નિયમ મનું છે. ઈ૦ મ૦ પર્વ૦ ૨૬ આ ૨૬. ૨૭. ૨૮.

સમીક્ષક—ભલા વાહ આ આવી વાત, અવિદ્વાન્ જંગલી મનુષ્ય વિના કોઇ પણ સભ્ય કરી શકશે? શિષ્યોને પણ ખાવાની ચીજને પોતાનું માંસ અને પીવાની ચીજને લોહી નથી કહી શકતા અને એજ વાતને આજ કાલના ઇસાઈ લોક પ્રભુ ભોજન કહે છે અર્થાત્ ખાવા પીવાની ચીજમાં ઇસાનું માંસ અને લોહીની ભાવના કરીને ખાય પીયે છે, એ કેટલી બુરી વાત છે. જેમણે પોતાનાં ગુરનાં માંસ લોહીને પણ ખાવા પીવાની ભાવ-

નાથી ન છોડયું તો અન્યને કેમ છોડી શકે છે ?

૮૪. અને તે પિતાને અને જ્યારે એના બે પુત્રોને પોતાની સાથે લઇ ગયો અને શોક કરવા અને મહા ઉદાસ થવા લાગ્યો ત્યારે તેણે તેને કહ્યું કે મારૂં મન એટલા સુધી અતિ ઉદાસ છે કે હુ મરવા પર છુ અને થોડો આગળ ગયો કે તેનું મો નિસ્તેજ થઇ ગયુ અને પ્રાર્થના કરી કે હે મારા પિતા ! જો બની શકે તો આ કટોરો મારી પાસેથી ટળી જાય. ઇ૦ મ૦ પર્વ૦ ૩૬. આ૦ ૩૭ ૩૮ ૩૯.

સમીક્ષક—જુઓ ! જો તે કેવળ મનુષ્ય ન હોત પણ ઇશ્વરનો બેટો અને ત્રિકાળદર્શી નિસ્તેજ અને વિદ્વાન હોત તો એવી અયોગ્ય ચેષ્ટા ન કરત, એથી સ્પષ્ટ વિદિત થાય છે કે એ પ્રપંચ ઇસાએ અથવા તેના ચેલાઓએ જુઠમૂઠ બનાવ્યો છે કે તે ઇશ્વરનો બેટો ભૂત ભવિષ્યત્‌નો વેત્તા અને પાપ ક્ષમાનો કર્ત્તા છે. એથી સમજવુ જોઇએ, કે એ કેવળ સાધારણ સૂધો સાચો અવિદ્વાન હતો; ન વિદ્વાન, ન યોગી, ન સિદ્ધ હતો.

૮૫. તે બોલતોજ હતો કે જુઓ યહુદાહ જે બાર શિષ્યોમાંથી એક હતો તે આવી પહોંચ્યો અને લોકોના પ્રધાન યાજકો અને પ્રાચીનોની તરફથી બહુ લોકો ખડ્ગ અને લાકડીયો લઇને તેની સાથે ઇસુના પકડાવનારે તેમને એ પત્તો આપ્યો હતો જેને હુ ચુમી લઉં તેને પકડો અને તે તરત ઇસુ પાસે આવી બોલ્યો; હે ગુરૂ ! પ્રણામ અને તેને ચુમ્યો. ત્યારે તેમણે ઇસુપર હાથો નાખીને તેને પકડયો, ત્યારે સર્વ શિષ્યો તેને છોડીને નાઠા, અન્તમાં બે જુઠા સાક્ષી આવી બોલ્યા એણે કહ્યુ કે હુ ઇશ્વરનું મંદિર છાયી શકું છું તેને ત્રણ દિનમા પાછું બનાવી શકુ છુ. ત્યારે મહા યાજકે ઉભા થઇ ઇસુને કહ્યું કેમ તુ કાંઇ ઉત્તર નથી આપતો આ લોક તારી વિરૂદ્ધ શી સાક્ષી આપે છે; પરંતુ ઇસુ ચુપ રહ્યો. એ પર મહા યાજકે તેને કહ્યું હું તને જીવતા ઇશ્વરની કિરીયા દઉં છુ, અમને કહે તુ ઇશ્વરનો પુત્ર ખ્રીસ્ત છે કે નહી ? ઇસુએ તેને કહ્યું તુંજ તો કહી ચુકયો. ત્યારે મહા યાજકે પોતાનુ વસ્ત્ર ફાડીને કહ્યું આ ઇશ્વરની નિંદા કરી ચુકયો છે, હવે અમને સાક્ષીઓનુ અને બીજુ શુ પ્રયોજન ? જુઓ ! તમે હવણા એના મુખથી ઇશ્વરની નિન્દા સાંભળી છે, હવે શો વિચાર કરો છો ? ત્યારે તેમણે ઉત્તર આપ્યો એ વધના યોગ્ય છે ત્યારે તેઓ તેના મોહ ઉપર થુકયા અને તેને ઘુસા માર્યા બીજાઓએ તમાચા મારીને કહ્યુ હે ખ્રીસ્ત ! અમારી સાથે ભવિષ્યત્‌ વાણી બોલ કોણે તને મારયો ? પિટરસ બાહર આગણામાં બેઠો હતો અને એક દાસી તેની પાસે આવીને બોલી તુ પણ ઇસુ ગાલાલીના સાથે હતો તેણે સર્વની સમક્ષ મુખ મલકાવીને કહ્યુ હુ નથી જાણુતો તુ શુ કહે છે ? જ્યારે તે બાહાર દેવડીમાં ગયો તો બીજી દાસીએ તેને જોઇને જે લોક ત્યા હતા તેને કહ્યુ આ પણ ઇસુ નાસરીની સાથે હતો તેણે કિરીયા ખાઇને મલકાઇને કહ્યુ કે તે મનુષ્યને નથી જાણુતો ત્યારે તે ધિક્કાર આપવા અને કિરીયા ખાવા લાગ્યો કે હું તે મનુષ્યને નથી જાણુતો. ઇ૦ મ૦ પર્વ ૨૬ આ૦ ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૪, ૬૫, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૬૯, ૭૦, ૭૧, ૭૨, ૭૪.

સમીક્ષક—હવે જોઇ લો કે જેનુ એટલુ પણ સામર્થ્ય કે પ્રતાપ ન હતો કે પોતાના ચેલાને દૃઢ વિશ્વાસ કરાવી શકે અને તે ચેલા ચાહે પ્રાણ પણ કેમ ન જાય તોપણ પોતા-

ના ગુરૂને લોભથી ન પકડાવતે, ન મલકાતે ન મિથ્યા ભાષણ કરતે ન જુઠો ક્રિયા ખાતે, અને ઇસુ પણ કાંઇ કરામતી ન હતો, જેમ તૌરેતમાં લખ્યુ છે કે—લુતના ઘરપર પાહુનોને ઘણાઓ મારવાને ચઢી આવ્યા હતા; ત્યા ઇશ્વરના બે દૂત હતા તેમણે તેમને આંધળા કરી દિધા, યદ્યાપી તે પણ વાત અસમ્ભવ છે તથાપિ ઇસામાં તો એટલુ પણ સામર્થ્ય ન હતુ અને આજ કાલ કેટલા ભઠવા તેના નામપર ઇસાઇયોએ વધારી રાખ્યા છે, ભલા વારૂ દુર્દશાથી મરવા કરતા પોતે સ્વયં જુજ (ઘાત કરી) કે સમાધિ ચઢાવી અથવા કોઇ પ્રકારથી પ્રાણ છોડતે તો સારૂં હતું. પરંતુ તે બુદ્ધિ વિના કયાંથી ઉપસ્થિત થાય, તે ઈસુ એ પણ કહે છે કે;—

૮૬. હું હવણા મારા પિતાને વિનતી નથી કરતો અને તે મારી પાસે સ્વર્ગ દૂતોની બાર સેનાઓથી અધિક ન પોંહોચાડશે. ઇં૦ મ૦ પર્વ૦ ૨૬ આ૦ ૫૩.

સમીક્ષક—ધમકાવતો પણ જતો અને પોતાની તથા પોતાના પિતાની વડાઇપણ કરતો જતો હતો પણ કાંઇપણ નહી કરી શકતો, જુઓ આશ્ચર્યની વાત ! જ્યારે મહાયાજકે પૂછ્યું હતું કે આ લોક તારા વિરૂદ્ધ સાક્ષી આપે છે તેના ઉત્તર આપ ત્યારે તો ઇસો ચુપ રહ્યો, એ પણ ઇસાએ સારૂં ન કર્યું, કેમકે જે સાચું હતું તે ત્યાં અવશ્ય કહી દેતે તો સારૂં હતું. એવી ઘણીક પોતાના ઘમંડની વાતો કરવી ઉચિત નહતી, અને જેમણે ઇસા ઉપર જૂઠો દોષ લગાડીને માર્યો તેને પણ ઉચિત નહતું, કેમકે ઇસાનો તેવા પ્રકારનો અપરાધ ન હતો, કે જેમ તેના વિષયમાં તેમણે કર્યું. પરંતુ તેઓ પણ જંગલી તો હતા, ન્યાયની વાતોને શું સમજે ? જો ઇસુ જૂઠ મૂઠ ઇશ્વરનો બેટા ન બનત અને તેઓ તેની સાથે આવી બુરાઇથી ન વર્ત્તતે તો બેઉને માટે ઉત્તમ કામ હતું, પરંતુ એટલી વિદ્યા, ધર્માત્મા અને ન્યાયશીલના ક્યાંથી લાવે ?

૮૭ ઈસુ અધ્યક્ષ આગળ ઉભો થયો અને અધ્યક્ષે તેને પૂછ્યું, શું તું યહુદિયોનો રાજા છે ? ઈસુએ તેને કહ્યું, આપ પોતે તો કહો છો, જ્યારે પ્રધાન યાજક અને પ્રાચીન લોક તેના ઉપર દોષ લગાડતા હતા ત્યારે તેણે કાંઇ ઉત્તર નહી દીધો, ત્યારે પિલાતે તેને કહ્યું, શું તુ નથી સાભળતો કે એ લોક તારા વિરૂદ્ધ સાક્ષી આપે છે, પરંતુ તેણે એક વાતનો પણ તેને ઉત્તર નહી આપ્યો, એટલે કે અધ્યક્ષે ઘણો અચમ્બો કર્યો. પિલાતે તેને કહ્યુ તો હું ઇસુ કે જે ખ્રીષ્ટ કહેવડાવે છે શું કરૂં, સર્વેએ તેને કહ્યું તે ક્રૂશપર ચઢાવવામાં આવે અને ઇસુને કોરડા મારીને ક્રૂશપર ચઢાવવાને સોપી દીધો ત્યારે અધ્યક્ષના યોદ્ધાઓએ ઇસુને અધ્યક્ષ ભુવનમાં લઇ જઇને સારી પલટન તેની પાસે એકઠી કરી અને તેમણે તેના વસ્ત્ર ઉતારીને તેને લાલ વાઘો પહેરાવ્યો અને કાંટાનો મુકટ ગુંથીને તેના શિર પર મૂકયો અને તેના જમણા હાથપર નર્કટ આપ્યુ અને તેની આગળ ઘુટણ ટેકીને આમ કહીને તેની સાથે ઠઠ્ઠો કર્યો, હે યહુદિયોના રાજા ! પ્રણમ અને તેઓ તેનાપર થૂકયાં અને તે નર્કટને લઇને તેના શિરપર માર્યું જ્યારે તેઓ તેની સાથે ઠઠ્ઠા કરી ચુકયા ત્યારે તેનો વાગો ઉતારીને કાળું વસ્ત્ર પહેરાવીને તેને ક્રૂશપર ચઢાવવાને લઇ ગયા. જ્યારે તે એક સ્થાનપર, જે ગળી ગયું હતુ અર્થાત્ ખોપરીનું સ્થાન કહેવાય છે, ત્યાં પોંચ્યા ત્યારે તેમણે સરકામાં પિત્ત મેળવીને તેને પીવા આપ્યું, પરંતુ તેણે ચાખીને પીવા ન ચાહ્યું. ત્યારે તેમણે તેને ક્રૂશ પર ચઢાવ્યો અને તેમણે તેનું દોષ પત્ર તેનાં માથ પર લગાવ્યું ત્યારે બેડાકુને, એક જમણી બાજુએ અને બીજે ડાબી બાજુએ તેની સંગે ક્રૂશપર ચઢાવવામા આવ્યા. જે લોક ત્યાંથી

આવતા જતા, તેમણે તોનું શિર હલાવિને અને એમ કહીને તેની નિન્દા કરી હો મંદિરના છાવાવાળા પોતાનો બચાવકર જો તું ઇશ્વરનો પુત્ર છે તો ક્રૂશપરથી ઉતરી આવ. એવી રીતે પ્રધાન યાજકોએ પણ તથા અધ્યાપકો અને પ્રાચીનોના સભિયોએ મશ્કરી કરીને કહ્યું, એણે બીજાઓને બચાવ્યા, તે પોતાને બચાવી શકતો નથી. જો તે ઇસ્રાયલનો રાજા છે તો ક્રૂશપરથી હવે ઉતરી આવે અને અમે તેનો વિશ્વાસ કરીશું તે ઇશ્વર ઉપર ભરોસો રાખે છે, જો ઇશ્વર તેને ચાહે છે તો તેને હવે બચાવે, કેમકે તેણે કહ્યું હું ઇશ્વરનો પુત્ર છું, જે :કુઓ તેની સાથે ચઢાવવામા આવ્યા હતા તેમણે પણ એજ રીતે તેની નિન્દા કરી; બીજા પ્રહરથી ત્રીજા પ્રહર સુધી સારા દેશમાં અન્ધકાર થઇ ગયો; ત્રીજા પ્રહરની નિકટમા ઇસુએ મોટા શબ્દથી પોકારીને કહ્યુ. "એલી" "એલી લામા સવક્તની" અર્થાત્ હે મારા ઇશ્વર! હે મારા ઇશ્વર! તેં મને કેમ ત્યાગ્યો છે. જે લોક ત્યા ઉભા હતા, તેમાંથી કેટલાકોએ એ સાંભળીને કહ્યુ, તે એલિયાહને બોલાવે છે, તેમાંથી એક તુરત દોડી ને સ્પંજ (વાદળી) લઇને સિર્કામાં ભિંજાવી અને નલપર રાખીને તેને પીવા આપી ત્યારે ઇસુએ ફરીને મોટા શબ્દથી પોકારીને પ્રાણ ત્યાગ્યો. ઈ૦ મ૦ પર્વ૦ ૨૭. આ૦ ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૩, ૩૪, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૫૦.

સમીક્ષક—સર્વથા ઇસુની સાથે તે દુષ્ટોએ નઠારૂં કામ કર્યું પરંતુ ઇસુનો દોષ છે, કેમકે ઇશ્વરનો ન તો કોઇ પુત્ર અને ન તો તે કોઇનો બાપ કેમકે જો તે કોઇનો બાપ થાય, તો કોઇનો સસરો શાળો સમ્બધી આદિ પણ થાય અને જયારે અધ્યક્ષે પૂછયું હતું ત્યારે જેવુ સાચું હતુ તેવો ઉત્તર આપવો હતો. અને એ ઠીક છે કે જે જે આશ્ચર્ય કર્મ પ્રથમ કરેલાં તે સત્ય હોત તો હજી પણ ક્રોસપરથી ઉતરીને સર્વને પોતાના શિષ્ય બનાવી લેત અને જો તે ઇશ્વરનો પુત્ર હોત તો ઇશ્વર પણ તેને બચાવી લેત, જો તે ત્રિકાળદર્શી હોત તો સિર્કામાં પિત મળેલું ચાખીને કેમ છોડતે તે પહેલેથીજ જાણતો હોત અને જો તે કરામતી હોત તો પોકારી પોકારીને પ્રાણ કેમ ત્યાગત? એથી જાણવુ જોઇયે કે ચાહે કોઇ કેટલી પણ ચતુરાઇ કરે, પરંતુ અંતમાં સાચું તે સાચું અને જુઠું જુઠું થઇ જાય છે એથી એ પણ સિદ્ધ થયુ કે ઇસુ એક તે સમયના જંગલી મનુષ્યોમા કાંઇક સારો હતો. ન તે કરામતી, ન ઇશ્વરનો પુત્ર અને ન વિદ્વાન્ હતો કેમકે જો એમ હોત તો તે આવુ દુઃખ કેમ ભોગવત?

૮૮. અને જુઓ! મહા ધરતીકંપ થયો. કે પરમેશ્વરનો એક દૂત ઉતર્યો અને આવીને કબરના દ્વારપરથી પત્થર ખસેડી તેપર બેઠો. તે અહીં નથી, જેવું તેણે કહ્યુ તેવો જીવતો ઉઠયો છે, જ્યારે તે તેના શિષ્યોને સંદેશા જતા હતા જુઓ! ત્યારે ઇસુ તેમને આવી મળ્યો, અને કહ્યું કલ્યાણ થાઓ અને તેઓએ નિકટ આવીને, તેના પગ પકડીને તેને પ્રણામ કર્યા ત્યારે ઇસુએ કહ્યુ ડરો નહીં, જઇને મારા ભાઇઓ કહીદો, કે તે ગાલીલ જાય અને ત્યાં તે મને જોશે. અગ્યાર શિષ્ય ગાલીલ તે પરવતમાં ગયા, જે ઇસુએ તેમને બતાવ્યો હતો અને તેમણે તેને જોઇને તેને પ્રણામ કર્યા પણ કેટલાકોને સંદેહ થયો, ઇસુએ તેમની પાસે આવીને તેમને કહ્યુ, સ્વર્ગમાં અને પૃથિવીપર સમસ્ત અધિકાર મને આપવામા આવ્યો છે અને જુઓ હું જગતના અંત પર્યંત સર્વ દિન તમારી સાથે છુ.

ઈ૦ મ૦ પર્વ૦ ૨૮. આ૦ ૨, ૬, ૯, ૧૦, ૧૬; ૧૭, ૧૮, ૨૦.

સમીક્ષક—આ વાત પણ માનવા યોગ્ય નથી, કેમકે સૃષ્ટિક્રમ અને વિદ્યાવિરૂદ્ધ છે. પ્રથમ ઇશ્વરની પાસે દૂતોનું હોવું, તેમને જ્યાંત્યાં મોકલવા, ઉપરથી ઉતરવું; શું તહસીલદારી, કે કલેક્ટરીની સમાન ઇશ્વરને બનાવી દીધો ? શું તેજ શરીરથી સ્વર્ગે ગયો અને જીવતો ઉઠયો ? કેમકે પેલી સ્રીયોએ તેનો પગ પકડીને પ્રણામ કર્યા તો શું તેજ શરીર હતું ? અને તે ત્રણ દિવસપર્યંત સડી કેમ ન ગયો ? અને પોતાના મુખથી સર્વના અધિકારી બનવું એ કેવળ દંભની વાત છે, શિષ્યો સાથે મળવું અને તેની સાથે સર્વ વાતો કરવી અસંભવ છે. કેમકે જો એ વાત સાચી હોય તો આજકાલ પણ કોઇ કેમ નથી જીવી ઉઠતો ? અને તેજ શરીર સાથે સ્વર્ગે કેમ નથી જતો ? આ મત્તી રચિત ઈંજીલનો વિષય થઇ ચુકયો. હવે માર્ક રચિત ઈંજીલના વિષયમાં લખવામાં આવે છે.

માર્ક રચિત ઈંજીલ.

૮૯. આ શું બઢઇ (સુતાર) નહી ? ઇ૦ મા૦ પર્વ ૬. આ૦ ૩.

સમીક્ષક—વાસ્તવમા યૂસફ સુતાર હતો, તેટલા માટે ઇસુ પણ સુતાર હતો, કેટલાંક વર્ષો સુધી સુતારનું કામ કરતો હતો, પશ્ચાત્ પેગમ્બર બનતો બનતો ઇશ્વરનો બેટોજ બની ગયો. અને જંગલી લોકોએ બનાવી લીધો ત્યારે ભારી કારીગરી ચલાવી. કાટ કુટ, ફુટ ફાટ, કરવી તેનું કામ છે.

લૂક રચિત ઈંજીલ.

૯૦. ઇસુએ તેને કહ્યું, તું મને ઉત્તમ કેમ કહે છે, કોઇ ઉત્તમ નથી, એક અર્થાત્ ઇશ્વર. લુ૦ પર્વ૦ ૧૮. આ૦ ૧૯.

સમીક્ષક—જ્યારે ઈસુજ એક અદ્વિતીય ઇશ્વર કહેવાય છે તો ઇસાઇયોએ પવિત્રાત્મા પિતા અને પુત્ર, ત્રણ કયાંથી બનાવી દીધા.

૯૧. ત્યારે તેને હેરોદની પાસે મોકલ્યો. હેરોદ ઇસુને જોઇને અતિ આનંદિત થયો. કેમકે તે તેને બહુ દિન થયાં જોવા ચાહતો હતો, એટલા માટે કે તેના વિષયમાં બહુ વાતો સાંભળી હતી અને તેનું કાંઇ આશ્ચર્ય કર્મ જોવાની તેને આશા થઇ. તેણે તેને ઘણી વાતો પૂછી પરંતુ તેણે તેને કાઇ ઉત્તર ન દીધો લુક૦ પર્વ૦ ૨૬ આ૦ ૮, ૯.

સમીક્ષક—એ વાત મત્તીરચિત નથી, એટલા માટે એ સાક્ષી બગડી ગયો કેમકે સાક્ષી એક સરખા હોવા જોઇએ અને જો ઇસુ ચતુર અને કરામતી હોત તો હેરોદને ઉત્તર આપતે અને કરામત પણ દેખાડતે, એથી વિદિત થાય છે કે ઇસુમાં વિદ્યા અને કરામત કાંઇ પણ નહતી.

યોહન રચિત સુસમાચાર.

૯૨. આદિમા વચન હતું અને વચન ઇશ્વરની સાથે હતું અને વચન ઇશ્વર હતું. તે આદિમાં ઇશ્વરની સાથે હતું; સર્વ કાંઈ તેના દ્વારા સરજવામાં આવ્યું અને જે કાંઇ સરજવામાં આવ્યું છે તે કાંઇપણ તેના વિના નથી સરજવામાં આવ્યું તેમાં જીવન હતું અને તે જીવન મનુષ્યોનું અજવાળું હતું. પર્વ૦ ૧ આ૦ ૧, ૨, ૩, ૪.

સમીક્ષક—આદિમાં વચન વક્તા વિના હોઇ શકતું નથી અને જો વચન ઇશ્વરની સાથે

હતું તો એ કહેલું વ્યર્થ થયુ અને વચન ઇશ્વર કદી નથી થઈ શકતુ કેમકે જ્યારે તે આદિમાં ઇશ્વરની સાથે હતું, તો પહેલું વચન કે ઇશ્વર હતો? એ ઘટી શકતું નથી. વચન દ્વારા સૃષ્ટિ કદી થઇ શકતી નથી જ્યાંસુધી તેનું કારણ ન હોય. અને વચન વિના પણ ચુપચાપ રહીને કર્તા સૃષ્ટિ કરી શકે છે. જીવન શામા વા શુ હતું આ વચનથી જીવ અનાદિ માનશો? ત્યારે જો અનાદિ છે તો આદમના નસ્કોરામાં શ્વાસ ફુંકવો એ જુઠું થયુ. અને શું જીવન મનુષ્યોનુંજ અજવાળું છે પશ્વાદિનું નહીં?

૯૩. અને વારીના સમયમાં જ્યારે સેતાન શિમોનના પુત્ર યિહુદા ઇસ્કરિયોતીના મનમાં તેને પકડાવાનુ મત નાખી ચુકયો હતો. યો૦ પર્વ૦ ૧૩. આ૦ ૨.

સમીક્ષક—એ વાત સાચી નથી. કેમકે જ્યારે કોઇ ઇસાઇયોને પૂછશે કે સેતાન સર્વને બહેકાવે છે તો સેતાનને કોણ બહેકાવે છે. જો કહો કે સેતાન આપથી આપ બહેકે છે. તો મનુષ્ય પણ આપોઆપ બહેકી શકે છે. પુનઃ સેતાનનું શુ કામ અને જો સેતાનને બનાવનાર અને બહેકાવનાર પરમેશ્વર છે તો તેજ સેતાનનો સતાન ઈસાઇયોનો ઇશ્વર ઠર્યો. પરમેશ્વરેજ સર્વને તેના દ્વારા બહેકાવ્યા ભલા વારૂ એવા કામ ઇશ્વરનાં થઇ શકે છે. સાચુ તો એજ છે કે એ પુસ્તક ઇસાઇયોનું અને ઇસુ ઇશ્વરનો બેટો જેમણે બનાવ્યો તે સેતાન હોય, કિન્તુ ન એ ઇશ્વરકૃત પુસ્તક, ન એમાં કહેલો ઇશ્વર અને ન ઇસુ ઇશ્વરનો બેટો થઇ શકે છે.

૯૪. તમારૂં મન વ્યાકુલ ન થાય, ઇશ્વર પર વિશ્વાસ કરો અને મારા પર વિશ્વાસ કરો. મારા પિતાના ઘરમાં બહુ રહેવાનું સ્થાન છે, નહીં તો હું તમને કહેત કે હુ તમારે માટે સ્થાન તૈયાર કરવા જાઉં છું. અને જો હું જઇને તમારે માટે સ્થાન તૈયાર કરૂ તો પછી આવી તમને મારે ત્યાં લઇ જઇશ કે જ્યાં હું રહું ત્યાં તમે પણ રહો. ઇસુએ તેને કહ્યુ હુંજ માર્ગ અને સત્ય અને જીવન છું. મારાં દ્વાર વિના કોઇ પિતાની પાસે નથી પોહોંચતા. જો તમે મને જાણતે તો મારા પિતાને પણ જાણતે.

યો૦ પર્વ૦ ૧૪. આ૦ ૧, ૨, ૩, ૪, ૬, ૭.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! આ ઇશુનાં વચન શું પોપલીલાથી કમતી છે ? જો એવો પ્રપંચ ન રચે તો તેના મતમા કોણ ફસે ? ઇસુએ પોતાના પિતાને ઠેકામાં ઇજારે લઈ લીધો છે ? અને જો તે ઇસુને વશ્ય છે તો પરાધીન હોવાથી તે ઇશ્વરજ નહી ? કેમકે ઇશ્વર કોઇની ભલામણ નથી સાંભળતો. શુ ઇસુની પૂર્વે કોઇ પણ ઇશ્વરને પ્રાપ્ત નહીં થયો હશે ? એવાં સ્થાન આદિનો પ્રલોપ ન આપતે અને જે પોતાનાં મુખથી પોતે માર્ગ, સત્ય અને જીવન બને છે તે સર્વ પ્રકારે દંભી કહેવાય છે. એથી એ વાત સત્ય કદી નથી થઈ શકતી.

૯૫. હુ તમને સત્યસત્ય કહું છું જે મારાપર વિશ્વાસ કરે. જે કામ હું કરૂં છું તેને તે પણ કરશે અને એનાથી મોટું કામ કરશે. યો૦ પર્વ૦ ૧૪. આ૦ ૧૨.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! જે ઇસાઇ લોક ઈસુ પર પૂરો વિશ્વાસ રાખે છે તેમજ મુડદાં જીવાડવાં આદિ કામ કેમ નથી કરી શકતા ? અને જો વિશ્વાસથી પણ આશ્ચર્ય કામ નથી કરી શકતા તો ઇસુએ પણ આશ્ચર્ય કર્મ નહીં કર્યાં હતાં એમ નિશ્ચય જાણવું જોઇયે કેમકે સ્વયં ઇસુજ કહે છે કે તમે પણ આશ્ચર્ય કામ કરશો તોપણ આ સમય

ઇસાઇ કોઇ એક પણ નથી કરી શકતા, તો કોની હૈયાની આંખ ફૂટી ગઇ છે તે ઇસુને મુરદાં જીવડાવાં આદિનો કામ કરતા માની લે.

૯૬. જે અદ્વૈત સત્ય ઇશ્વર છે. યો૦ પર્વ ૧૭ આ૦ ૩.

સમીક્ષક—જ્યારે અદ્વૈત એક ઇશ્વર છે તો ઇસાઇયોના ત્રણ કહેવા સર્વથા મિથ્યા છે. આ પ્રકારે ઘણે સ્થળે ઇંજીલમાં અન્યથા વાતો ભરી છે.

યોહનના પ્રકાશિત વાક્યો.

હવે યોહનની અદ્દભુત વાતો સાંભળો:—

૯૭. અને પોત પોતાનાં શીર પર સોનાના મુકુટ પેહેરેલા હતા અને સાત અગ્નિ દીપક સિંહાસનની આગળ બળતા હતા જે ઇશ્વરના સાતે આત્મા છે. અને સિંહાસનની પાસે કાચનો સમુદ્ર છે અને સિંહાસનની આસપાસ ચાર પ્રાણી છે જે આગળ પાછળ નેત્રથી ભર્યાં છે. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૪ આ૦ ૪, ૫, ૬.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! એક નગરના તુલ્ય ઇસાઇઓનું સ્વર્ગ છે. અને તેનો ઇશ્વર પણ દીપકની સમાન અગ્નિ છે અને સોનાના મુકુટાદિ આભૂષણ ધારણ કરવાં અને આગળ પાછળ નેત્રોનું હોવુ એ સંભવિત છે. આ વાતોને કોણ માની શકે છે ? અને ત્યાં સિંહાદિ ચાર પશું લખ્યાં છે.

૯૮. અને મેં (સિંહાસન પર બેસનારના જમણા હાથમાં એક પુસ્તક દીઠું જે અંદર અને પીઠપર લખેલુ હતું અને સાત છાપોથી તેના ઉપર છાપ આપી હતી. આ પુસ્તક ઉઘાડવાને અને તેની છાપો તોડવાને યોગ્ય કોણ છે ? અને ન સ્વર્ગમાં, ન પૃથિવી પર અને ન પૃથિવીની નીચે કોઇ તે પુસ્તક ઉઘાડી અથવા તેને જોઇ શકતો હતો. અને હુ બહુ રડવા લાગ્યો એટલા માટે કે પુસ્તક ઉઘાડવા અને વાંચવા અથવા તેને જોવા યોગ્ય કોઇ નહી મળ્યો. યો૦ પ્ર૦ પ૦ ૫ આ૦ ૧, ૨, ૩, ૪.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! ઇસાઇયોનાં સ્વર્ગમાં સિંહાસનો અને મનુષ્યોના ઠાઠ અને પુસ્તક કંઇ છાપોથી બધ કરેલુ જેને ઉઘાડવાં આદિ કર્મ કરનાર સ્વર્ગ અને પૃથિવી પર કોઇ નહીં મળ્યુ, યોહનનું રડવું અને પશ્ચાત એક પ્રાચીને કહ્યું કે તેજ ઇસુ ઉઘાડનારો છે. પ્રયોજન એ કે જેના વિવાહ તેના ગીત ! જુઓ ઇસુનાજ ઉપર માહાત્મ્ય ઝુકાવવામાં આવે છે પરંતુ એ વાતો કેવલ કથન માત્ર છે.

૯૯. અને મેં દૃષ્ટિ કરી અને જોયું તો સિંહાસનની તરફ ચારો પ્રાણિયોની વચમાં અને પ્રાચીનોની વચમાં એક મેમ્ના જેવુ વધ કરવામાં આવેલું ઉભું છે. જેના સાતસિંગડા અને સાત નેત્ર છે જે આખી પૃથિવીમાં મોકલેલા ઇશ્વરના સાતે આત્મા છે. યો૦ પ્ર૦ પ૦ ૫. આ૦ ૬.

સમીક્ષક—હવે જુઓ ! આ યોહનના સ્વપ્નનો મનોવ્યાપાર. તે સ્વર્ગની વચમાં સર્વ ઇસાઇ અને ચાર પશુ તથા ઇસુ પણ છે. અને બીજું કોઇ નહી એ મોટી અદ્દભુત વાત

થઇ કે અહીં તો ઇસાને બે નેત્ર હતાં અને સિંગડાંનું નામ પણ ન હતુ અને સ્વર્ગમાં જઇને સાત સિંગડાં અને સાત નેત્ર વાળો થયો ! અને તે સાતે ઇશ્વરના આત્મા ઇસાના સીંગડાં અને નેત્ર બની ગયાં હતાં ! હાય એવી વાતોને ઇસાઇયોએ કેમ માની લીધી ? ભલા વારૂ કાંઇ તો બુદ્ધિ ચલાવત.

૧૦૦. અને જ્યારે તેણે પુસ્તક લીધું, ત્યારે ચારે પ્રાણી અને ચોવીસો પ્રાચીન મેષ્રાની આગળ પડી ગયા અને હરેકની પાસે વીણુ (વેણુ) હતી અને ધુપથી ભરેલા સોનાના પ્યાલા જે પવિત્ર લોકોની પ્રાર્થનાઓ છે યો૦ પ્ર૦ પ૦ ૫ આ૦ ૮.

સમીક્ષક—ભલા વારૂ જ્યારે ઈસુ સ્વર્ગમાં ન હશે ત્યારે એ બિચારા ધુપ, દીપ, નૈવેદ, આરતિ આદિ પૂજા કોની કરતા હશે ? અને અહીં પ્રોટેસ્ટન્ટ ઈસાઇયો બુતપરસ્તી (મૂર્તિપૂજા) નું ખંડન કરે છે. અને એમનું સ્વર્ગ બુતપરસ્તીનું ઘર બની રહ્યુ છે.

૧૦૧. અને જ્યારે મેષ્રે છાપોમાંથી એકને ઉઘાડયું ત્યારે મેં દૃષ્ટિ કરી ચારે પ્રાણિયોમાંથી એકને (જેમકે મેઘ ગર્જનાના શબ્દને) કહેતા સાંભળ્યો કે આવ અને જો ! અને મેં દૃષ્ટિ કરી અને જોયુ તો એક ધોળો ઘોડો છે અને જે તે ઉપર બેઠો છે, તેની પાસે ધનુષ છે અને તેને મુકુટ આપવામાં આવ્યો અને તે જય કરતો થકો અને જય કરવાને નિકળ્યો અને જ્યારે તેણે બીજી છાપ ઉઘાડી, બીજો ઘોડો જે લાલ હતો તે નિકળ્યો, તેને એ આપવામાં આવ્યુ કે પૃથ્વી પરથી સંપ ઉઠાવી દે અને જ્યારે તેણે ત્રીજી છાપ ઉઘાડી ત્યારે જોયુ તો એક કાળો ઘોડો છે. અને જ્યારે તેણે ચોથી છાપ ઉઘાડી અને જોયું તો એક પીળો સરખો ઘોડો છે. અને જે તે ઉપર બેઠો છે તેનું નામ મૃત્યુ છે. ઇત્સાદિ. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૬. આ૦ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૭, ૮.

સમીક્ષક—હવે જુઓ આ પુરાણોથી પણ અધિક મિથ્યા લીલા છે કે નહીં ? વારૂ પુસ્તકોના બંધનોના છાપની અંદર ઘોડા સવાર કેમ કરીને રહી શકયા હશે ? આ સ્વપ્નનુ બરાડવુ, જેમણે એ પણ સત્ય માન્યુ છે તેમનામ અવિદ્યા જેટલી કહિયે તેટલીજ થોડી છે.

૧૦૨. અને તે મોટા શબ્દથી પોકારતા હતા કે હે સ્વામી પવિત્ર અને સત્ય કયાં સુધી તું ન્યાય નથી કરતો અને પૃથિવીના નિવાસિયોથી અમારા લોહીનો બદલો નથી લેતો. અને હરેકને ઉજળું વસ્ત્ર આપવામાં આવ્યુ અને તેમને કહેવામાં આવ્યું કે જ્યાં સુધી તમારા સગી દાસ પણ અને તમારા ભાઇ, જે તમારી પેઠે વધ કરવાની તૈયારીપર છે, તે પૂરા ન થાય ત્યાં સુધી જરા થોડીવાર વિશ્રામ કરો.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૬ આ૦ ૧૦, ૧૧.

સમીક્ષક—જે કોઇ ઇસાઈ હશે તે દોડા દોડી કરીને થઇને એવા ન્યાય કરાવવાને માટે રડયા કરશે. જે વેદમાર્ગનો સ્વીકાર કરશે, તેનો ન્યાય હોવામાં કાંઇ પણ ઢીલ ન થશે. ઇસાઇયોને પૂછવુ જોઇએ શું ઇશ્વરની કચેરી આજકાલ બન્ધ છે ? અને ન્યાયનું કામ નથી થતું, ન્યાયાધીશ નકામા બેઠા છે ? તો કાંઇ પણ ઠીક ઠીક ઉત્તર ન આપી શકશે. અને એમનો ઇશ્વર બેહેકી પણ જાય છે કેમકે એના કહેવાથી ઝટ એમના શત્રુ સાથે બદલો લેવા લાગે છે અને ડંખિલા સ્વભાવવાળા છે કે મર્યા પછી સ્વવેર લયા કરે છે. શાન્તિ કાંઈ પણ નહી અને જ્યાં શાતિ નહી ત્યાં દુઃખનો શો પારાવાર હશે !!

૧૦૩. અને જેમ ઘણુંજ હલાવવાથી ગુલરના વૃક્ષ પરથી તેનાં કાચાં ગુલર ખરી પડે છે તેમ આકાશના તારા પૃથ્વિપર ખરી પડયા અને આકાશ પત્રપત્ જે લપેટવામાં આવે છે, તે અલગ થઇ ગયું. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૬. આ૦ ૧૩, ૧૪.

સમીક્ષક—હવે જુઓ યોહન ભવિષ્યત્ વક્તાને, જ્યારે વિદ્યા નથી ત્યારે તો આવી અંડબંડ કથા ગાઇ. વારૂ તારા સર્વ ભૂગોળ છે, તે એક પૃથિવીપર કેવી રીતે ગરી શકે ? અને સૂર્યાદિનું આકર્ષણ તેને અહીં તહીં કેમ આવવા જવા દેશે ? અને શું આકાશને ચટાઇ–સાદડી સમાન સમજે છે ? આ આકાશ સાકાર પદાર્થ નથી કે જેને કોઈ લપેટે કે એકઠું કરી શકે. એટલા માટે યોહન આદિ સર્વ જંગલી મનુષ્ય હતા તેમને એ વાતોની શી ખબર !

૧૦૪. મેં તેની સંખ્યા સાભળી. ઇસ્રાયેલના સન્તાનોના સમસ્ત કુળમાંથી એક લાખ ચુમાલીસ સહસ્ર પર છાપ મારવામાં આવી, યહુદાના કુળમાંથી બાર સહસ્રપર છાપ આપવામાં આવી. યો૦ પ્ર૦ પર્વ. ૭ આ૦ ૪, ૫.

સમીક્ષક—શું જે બાયબલમાં ઇશ્વર લખ્યો છે, તે ઇસ્રાયલ આદિ કુળોનો સ્વામી છે કે સર્વ સસારનો ? એમ ન હોત તો તે જંગલિયોનો સાથ કેમ કરત ? અને તેમનોજ સહાય કરતો હતો અને બીજાનું નામ નિશાન પણ નહીં લેતો હતો. એથી તે ઇશ્વર નહી. અને ઇસ્રાયલ કુળાદિના મનુષ્યોપર છાપ લગાડવી એ અલ્પજ્ઞતા અથવા યોહનની મિથ્યા કલ્પના છે.

૧૦૫. એ કારણથી તેઓ ઇશ્વરના સિંહાસનના આગળ છે અને તેનાં મન્દિરમાં રાત દિવસ તેની સેવા કરે છે. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૭. આ૦ ૧૫.

સમીક્ષ—શુ આ મહામૂર્તિપુજક નથી ? અથવા તેનો ઇશ્વર દેહધારી મનુષ્યય તુલ્ય એક દેશી નથી ? અને ઇસાઇયોનો ઇશ્વર રાત્રિએ સુતો પણ નથી અને જો સુએ છે, તો રાત્રે પૂજા કેમ કરતા હશે ? તથા તેનાં નિદ્રા પણ ઉડી જતી હશે અને જો રાત દીવસ જાગતો હશે તો વિક્ષિપ્ત કે અતિરોગી હશે.

૧૦૬. અને બીજો દુત આવીને વેદીની નિકટ ઉભો રહ્યો જેની પાસે સોનાની ધુપદાની હતી, અને તેને બહુજ ધુપ દેવામાં આવ્યો. અને ધુપનો ધુમાડો પવિત્ર લોકોની પ્રાર્થનાઓની સાથે દુતના હાથમાંથી ઇશ્વરની આગળ ચઢી ગયો. અને દુતે તે ધુપદાની લઇને તે વેદીની આગ ભરીને તેને પૃથ્વીપર નાખી અને શબ્દ અને ગર્જના અને વિજળિયો અને ભૂમિકંપ થયો. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૮. આ૦ ૩, ૪, ૫.

સમીક્ષય—હવે જુઓ, સ્વર્ગ પર્યંત વેદી, ધુપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તુરઇના શબ્દ થાય છે. શું વેરાગિયોનાં મન્દિર કરતાં ઇસાઇયોનું સ્વર્ગ કમ છે ? કાંઇક ધુમધામ અધિકજ છે.

૧૦૭ હેલા દુતે તુરઇ ફુંકી અને લાહીથી મળેલા ઓળા અને અગ્નિ થયાં અને તેને પૃથિવીપર નાંખવામા આવ્યા અને પૃથિવીનો એક તૃતીયાંશ ભાગ બળી ગયો. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૮, આ૦ ૭.

સમીક્ષક—વાહ રે ઇસાઇયોના ભવિષ્યત્ વક્તા ! ઇશ્વર, ઇશ્વરના દુત, તુરઇના શબ્દ અને પ્રલયની લીલા એ કેવળ બાળકોનાજ ખેલ દેખાય છે.

૧૦૮. અને પાંચમાં દુતે તુરઇ ફુંકી અને મેં એક તારાને જોયો. જે સ્વર્ગમાંથી પૃથિવીપર પડયો હતો અને અથાહ કુણ્ડના કૂપની કુંચી તેને આપવામાં આવી. અને તેણે અથાહ કુણ્ડનો કૂપ ઉઘાડયો અને કૂપમાંથી મોટી ભઠ્ઠીના ધુમાડાની પેઠે ધુમાડો નિકળ્યો. અને તે ધુમાડામાથી ટિડિયાં (તીડો) પૃથિવીપર નિકળી આવ્યાં અને જેવો પૃથિવીના વિછુ-ઓને અધિકાર હોય છે તેવો તેને અધિકાર આપવામાં આવ્યો અને તેમને કહેવામાં આ-વ્યું કે તે મનુષ્યોને કે જેમના માથાપર ઇશ્વરની છાપ નથી, પાંચ માસ તેમને પીડા દેવામાં આવે. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૯ આ૦ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫.

સમીક્ષક—શું તુરઇનો શબ્દ સાંભળીને તારો તે દૂતોપર અને તેજ સ્વર્ગમા પડયો હશે ? અહીં તો નહીં પડયો ? ભલા વારૂ તે કુપ વા ટિડ્ડિયો પણ પ્રલયને માટે ઇશ્વરે પાળ્યા હશે અને છાપને જોઇને વાંચી પણ લેતી હશે કે છાપવાળાને નહીં કરડો ? એ કેવળ ભોળા મનુશ્યોને ડરાવીને ઇસાઇ બનાવી લેવાની ધોકા બાજી જેવું છે, કે જો તમે ઈસાઇ ન થશો તો તમને તીડો કરડશે, એવી વાતો વિદ્યાહીન દેશમાં ચાલી શકે છે, આ-ર્યાવર્તમાં નહીં. શું તે પ્રલયની વાત થઇ શકે છે ?

૧૦૯. અને ઘુડચઢોની (ઘોડેસ્વારોની) સેનાઓની સંખ્યા વીસક્રોડ હતી. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૯ આ૦ ૧૬.

સમીક્ષક—ભલા વારૂ એટલા ઘોડા સ્વર્ગમાં કયાં રહેતા, કયાં ચરતા, અને કેટલી લાદ કરતા હતા ? અને તેની દુર્ગન્ધ પણ સ્વર્ગમાં કેટલી થઇ હશે ? બસ, એવુ સ્વર્ગ, એવો ઇશ્વર અને એવા મતને માટે અમે સર્વે આર્યોએ તિલાંજલી આપી દીધી છે. એવા બ-ખેડા ઇસાઇયોના શિરપરથી પણ સર્વ શક્તિમાનની કૃપાથી દુર થઇ જાય તો બહુજ સારૂ થાય છે.

૧૧૦. અને મેં બીજા પરાક્રમી દુતને સ્વર્ગથી ઉતરતાં જોયો, જેણે મેઘને ઓઢેલો હતો અને તેના શિરપર મેઘ ધનુષ હતું અને તેનુ મો સુર્યના અને તેના પગ આગના થાંભલા જેવા હતા અને તેણે પોતાનો જમણો પગ સમુદ્રપર અને ડાબો પૃથિવીપર રાખ્યો. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૦ આ૦ ૧, ૨, ૩.

સમીક્ષક—હવે જુઓ એ દુતોની કથા, કે જે પુરાણોની વા ભાટોની કથાઓથી પણ ચઢીઆતી છે !!

૧૧૧. અને લગ્ગીના સમાન એક નર્કટ મને આપવામાં આવ્યું અને કહેવામાં આવ્યું કે ઉઠ, ઇશ્વરના મન્દિરને અને વેદી અને તેમાંના ભજન કરનારને (નાપ) માપ. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૧ આ૦ ૧.

સમીક્ષક—અહીં તો શું પરંતુ ઇસાઇયોનાં તો સ્વર્ગમાં પણ મંદિર બનાવ્યાં અને માપવામાં આવે છે. સારૂં, તેમનું જેવુ સ્વર્ગ છે તેવીજ વાતો છે, એટલા માટે અહીં પ્રભુભોજનમાં ઇસુના શરીરાવયવ, માંસ, લોહીની ભાવના કરીને ખાય, પિયે છે, અને ગિર્જા–મંદિરમાં પણ ક્રૂશ આદિના આકાર બનાવવા આદિ પણ બુતપરસ્તી છે.

૧૧૨. અને સ્વર્ગમાં ઇશ્વરનું મન્દિર ખોલવામાં આવ્યું અને તેના નિયમની સન્દુક (પેટી) તેના મંદિરમાં જોવામાં આવી. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૧ આ૦ ૧૯.

સમીક્ષક—સ્વર્ગમાં જે મંદિર છે, તે હર સમય બન્ધ રહેતું હશે કદી કદી ઉઘાડવામાં આવતું હશે. શું પરમેશ્વરનું પણ કોઇ મંદિર થઇ શકે છે? જે વેદોક્ત પરમાત્મા સર્વ વ્યાપક છે તેનું કોઇ પણ મંદિર નથી થઇ શકતુ. હા, ઇસાઇયોનો જે પરમેશ્વર આકાર વાળો છે, તેનું ચાહે સ્વર્ગમાં હોય ચાહે પૃથિવીમાં અને જેવી લીલા ટન્ટન પમ્પૂંની અહીં થાય છે તેમજ ઇસાઇયોનાં સ્વર્ગમાં પણ. અને નિયમ સન્દુક (પેટી) પણ કદી કદી ઇસાઇ લોક જોતા હશે, તેથી ન જાણે શું પ્રયોજન સિદ્ધ કરતા હશે. સત્ય તો એ છે કે એ સર્વ વાતો મનુષ્યોને લલચાવાની છે.

૧૧૩. અને એક મહા આશ્ચર્ય સ્વર્ગમાં જોવામાં આવ્યું અર્થાત્ એક સ્ત્રી જેણે સૂર્યને પહેર્યો છે અને ચદ્ર તેનાં પગ તળે છે અને તેનાં શીર પર બાર તારાનો મુકુટ છે. અને તે ગર્ભવતી હોઇને ચીસો પાડે છે કેમકે પ્રસવની પીડા તેને લાગી છે, અને તે જણવાને પીડિત છે. અને બીજું આશ્ચર્ય સ્વર્ગમાં જોવામાં આવ્યુ. અને જુઓ એક મોટો લાલ અજગર છે, જેનાં સાત માથાં અને દસ સીંગડા છે, અને તેના મસ્તક પર સાત રાજમુકુટ છે અને તેનાં પૂછડાએ આકાશના તારાના એક તૃતિયાંશને ખેંચીને તેને પૃથિવી પર નાખ્યા. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૨. આ૦ ૧, ૨, ૩ ૪,

સમીક્ષક—હવે જુઓ, લાંમ્બા, ચોડા ગપોડા! એમનાં સ્વર્ગમાં પણ બિચારી સ્ત્રી ચીસ પાડે છે તેનું દુ:ખ કોઇ નથી સાંભળતું, નથી મટાડી શકતું. અને તે અજગરની પૂછડી કેટલી મોટી હતી, જેણે તૃતિયાંશ તારાઓને પૃથિવી ઉપર નાખ્યા. ભલા વાર પૃથિવી તો નાની છે અને તારા તો મોટા મોટા લોક છે. આ પૃથિવી ઉપર એક પણ ન સમઇ શકે. કિંતુ અહીં એ અનુમાન કરવુ જોઇયે કે એ તારાનો એક તૃતિયાશ એ વાતના લખનારના ઘર પર પડયો હશે. અને જે અજગરની પૂંછડી એટલી મોટી હતી, જેથી સર્વ તારાનો એક તૃતિયાંશ લપેટીને તે ભૂમિ પર નાખી દીધો તે અજગર પણ તેમનાં ઘરમાં રહેતો હશે!

૧૧૪. અને સ્વર્ગમાં યુધ્ધ થયુ, મીખાએલ અને તેના દૂત અજગર સાથે લડયા અને અજગર અને તેના દુત લડયા. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૨ આ૦ ૭.

સમીક્ષક—જે કોઇ ઇસાઇયોનાં સ્વર્ગમાં જતા હશે તે પણ લડાઇમાં દુ:ખ પામતા હશે એવાં સ્વર્ગની અહીંથી આશા છોડીને હાથ જોડી બેસી રહો. જ્યાં શાંતિ ભંગ અને ઉપદ્રવ મચી રહે તે ઇસાઇયોનેજ યોગ્ય છે.

૧૧૫, અને તે મોટાં અજગરને પાડવામાં આવ્યો. હાં તે પ્રાચીન સાંપ જે દિયાબલ અને સેતાન કહેવડાવે છે તે સારા સંસારને ભરમાવનાર છે.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૨ આ૦ ૯

સમીક્ષક—શું જ્યારે સેતાન સ્વર્ગમાં હતો ત્યારે લોકોને નહી ભમાવતો હતો? અને તેને જન્મભર બંદીખાને નાખી અથવા મારી કેમ ન નાખ્યો! તેને પૃથિવી પર કેમ નાંખી દીધો? જો સર્વ સંસારને ભમાવનાર સેતાન છે તો સેતાનને ભમાવનાર કોણ છે? જો સેતાન સ્વયં ભરમ્યો છે તો સેતાન વિના ભરમાઇ જનાર ભરમસે અને જો તેને ભરમ-

વનાર પરમેશ્વર છે તો તે ઇશ્વરજ નહી ઠર્યો વિદિત તો એ થાય છે કે ઇસાઇયોનો ઇશ્વર પણ સેતાનથી ડરતો હશે કેમકે જો સેતાનથી પ્રબલ છે તો ઇશ્વરે તેને અપરાધ કરતી સમયજ દંડ કેમ ન દીધો ? જગત્માં સેતાનનું જેટલું રાજ છે તેની સામે સહસ્રાંશ પણ ઇસાઇયોના ઇશ્વરનું રાજ્ય નથી એટલા માટે ઇસાઇયોનો ઇશ્વર તેને હઠાવી નહી શકતો હસે. એથી એ સિદ્ધ થયુ કે જેમ આ સમયના રાજ્યધિકારી ઇસાઇ ડાકુ, ચોર આદિને શીઘ્ર દંડ દે છે તેવો પણ ઇસાઇયોનો ઇશ્વર નથી. પુનઃ કોણ એવો નિરબુદ્ધિ મનુષ્ય છે જે વૈદિક મતને છોડીને આ કપોલ કલ્પિત પોકળ ઇસાઇ મતનો સ્વીકાર કરે ?

૧૧૬. હાય ! પૃથિવી અને સમુદ્રના નિવાસિયો, કેમકે સેતાન તમારી પાસે ઉતર્યો છે.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ ૧૨ આ૦ ૧૨.

સમીક્ષક—શું તે ઇશ્વર ત્યાંનોજ રક્ષક અને સ્વામી છે ? પૃથિવી, મનુષ્યાદિ પ્રાણિયો નો રક્ષક અને સ્વામી નથી ? જો ભૂમિનો પણ રાજા છે તો સેતાનને કેમ મારી ન શક્યો ? ઇશ્વર જોતો રહે છે અને સેતાન બહેકાવતો ફરે છે તો પણ તેને વરજતો નથી વિદિત તો એ થાય છે કે એક સારો ઇશ્વર અને એક સમર્થ દુષ્ટ બીજો ઇશ્વર બની રહ્યો છે.

૧૧૭. અને બેતાળીસ માસ પર્યંત યુદ્ધ કરવાનો અધિકાર તેને આપવામા આવ્યો અને તેણે ઇશ્વરની વિરૂદ્ધ નિંદા કરવાને પોતાનું મોં ઉઘાડયુ કે તેના નામની અને તેના તંબુની અને સ્વર્ગમાં વાસ કરનારાની નિન્દા કરે. અને તેને એ આપવામાં આવ્યું કે પવિત્ર લોકો સાથે યુદ્ધ કરે, અને તેના પર જય કરે અને હરેક કુળ અને ભાષા અને દેશ પર તેને અધિકાર આપવામાં આવ્યો.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ ૧૩. આ૦ ૫, ૬, ૭,

સમીક્ષક—ભલા વાહ ! જે પૃથિવીના લોકોને બહેકાવવા માટે સેતાન અને પશુ આદિને મોકલે અને પવિત્ર મનુષ્યો સાથે યુદ્ધ કરાવે, તેનું કામ ડાકુઓના સરદાર સમાન છે કે નહીં એવુ કામ ઇશ્વર કે ઇશ્વરના ભકતોનું નથી હોઈ શકતું.

૧૧૮. અને મેં દષ્ટિ કરી અને જોયું તો મેમ્નો સિયોન પર્વત પર ઉભો છે અને તેની સાથે એક લાખ ચુમાલિસ સહસ્ર હતા. જેમના માથાંપર તેમનું નામ અને તેના પિતાનું નામ લખ્યુ છે.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૪ આ૦ ૧.

સમીક્ષક—હવે જુઓ, જ્યાં ઇસુનો બાપ રહેતો હતો, ત્યાં તેજ સિયોન પહાડ પર તેનો પુત્ર પણ રહેતો હતો, પરંતુ એક લાખ ચુમાલિસ સહસ્ર મનુષ્યોની ગણના કેવી રીતે કરી ? એક લાખ ચુમાલિસ સહસ્રજ સ્વર્ગના વાસી થયા, શું ત્યારે શેષ કરોડો ઇસાઇયોનાં શિરપર મોહર ન લાગી, શુ તે સર્વ નરકમા ગયા ? ઇસાઇયોને ઘટે છે કે સિયોન પરવત જઇને જુએ કે ઇસુનો બાપ અને તેની સેના ત્યાં છે કે નહી ? જો હોય તો આ લેખ ઠીક છે, નહી તો મિથ્યા, જો કોઈપણ જગ્યાથી ત્યાં આવ્યા તો તે કયાંથી આવ્યા ! જો કહો કે સ્વર્ગથી તો શું તેઓ પક્ષી છે કે એવડી મોટી સેના અને પોતે ઉપર નીચે ઉડીને આવ જા કર્યા કરે ? જો તે આવ જા કર્યા કરે છે તો એક જિલ્લાના ન્યાયાધીશની સમાન થયો

અને તે એક, બે, કે ત્રણ હોય તો નહી બની શકશે, કિંતુ ન્યૂનથી ન્યૂન એક એક ભુગોળ-માં એક એક ઇશ્વર જોઇયે, કેમકે એક, બે, ત્રણ એવાં અનેક બ્રહ્માંડોના ન્યાય કરવાને અને સર્વત્ર યુગપત્ ઘુમવામાં સમર્થ કદી પણ નથી થઇ શકતા.

૧૧૯. આત્મા કહે છે હા, કે, તે પોતાના પરિશ્રમથી વિશ્રામ કરશે, પરંતુ તેનાં કાર્ય તેની સાથે જ થઈ જાય છે. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૪ આ૦ ૧૩.

સમીક્ષક—જુઓ ઇસાઇયોનો ઈશ્વર તો કહે છે કે તેનાં કર્મ તેની સાથે રહેશે, અર્થાત કર્માનુસાર ફળ સર્વને આપવામા આવશે. અને એ લોક કહે છે કે ઇસુ પાપને લઇ લેશે અને ક્ષમા પણ કરવામાં આવશે. આ જગોએ બુદ્ધિમાન્ વિચારે કે ઇશ્વરનું વચન સાચું કે ઇસાઇયોનું ? એક વાતમા બેઉ તો સાચા હોઇજ શકતા નથી એમાંથી એક જુઠું અવશ્ય હશે, અમને શું ? જોઇયે તો ઇસાઇયોનો ઇશ્વર જુઠો હોય કે ઇસાઇ લોક !

૧૨૦. અને તેને ઇશ્વરના કોપનાં મહારસના કુણ્ડમાં નાખ્યો અને રસના કુણ્ડનું રૌન્દન નગરની બહાર કરવામાં આવ્યું અને રસના કુણ્ડમાંથી ઘોડાની લગામ પર્યંત લોહી એકસો કોસ સુધી વહી નિકળ્યું. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૪ આ૦ ૧૯,૨૦.

સમીક્ષક—હવે જુઓ, એના ગપોડા પુરાણોથી પણ ચઢીયાતા છે કે નહી ? ઇસાઇનો ઇશ્વર કોપ કરતી સમયે બહુજ દુ:ખિત થઇ જતો હશે, અને જે તેના કોપના કુણ્ડો ભર્યા છે, શુ તેનો કોપ જળ છે ? કે અન્ય દ્રવિત પદાર્થ છે કે જેના કુણ્ડ ભર્યા છે ? અને સો કોશ સુધી રૂધિરનું વહેવુ અસમ્ભવ છે, કેમકે રૂધિર વાયુ લાગવાથી ઝટ જામી જાય છે. પુન: કેમ કરી વહી શકે ? એટલા માટે એવી વાતો મિથ્યા ઠરે છે.

૧૨૧. અને જુઓ, સ્વર્ગમા સાક્ષીના તમ્બુનું મન્દિર ઉઘાડવામાં આવ્યું.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૫ આ૦ ૫.

સમીક્ષક—જો ઇસાઇયોનો ઇશ્વર સર્વજ્ઞ હોત તો સાક્ષિયોનું શુ કામ ? કેમકે તે સ્વયં સર્વ કાંઇ જાણતો હોત, એથી સર્વથા એજ નિશ્ચય થાય છે કે એમનો ઇશ્વર સર્વજ્ઞ નથી કેમકે મનુષ્યવત્ અલ્પજ્ઞ છે, તે ઇશ્વરતાનું શુ કામ કરી શકે છે ? નહીં, નહીં, નહીં અને એજ પ્રકરણમાં દૂતોની મોટી મોટી અસંભવ વાતો લખી છે, તેને સત્ય કોઇ માની શકતા નથી. કયાં સુધી લખિયે. આ પ્રકરણમાં સર્વથા એવીજ વાતો ભરી છે.

૧૨૨. અને ઈશ્વરે તેનાં કુકર્મોનું સ્મરણ કર્યું છે, જેવું તમને તેણે આપ્યું છે, તેવું તેને ભરી આપો, અને તેનાં કર્માનુસાર બમણું તેને આપી દો.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૮ આ૦ ૫, ૬.

સમીક્ષક—જુઓ, પ્રત્યક્ષ ઇસાઇયોનો ઈશ્વર અન્યાયકારી છે, કેમકે ન્યાય તેનેજ કહે છે કે જેણે જેવું કે જેટલુ કર્મ કર્યું તેને તેવુ અને તેટલુંજ ફળ આપવુ, તેનાથી અધિક ન્યૂન આપવુ અન્યાય છે, જે અન્યાયકારીની ઉપાસના કરે છે તેઓ અન્યાયકારી કેમ ન હોય ?

૧૨૩. કેમકે મેમ્નાનો વિવાહ આવી પોંચ્યો છે; અને તેની સ્ત્રીએ પોતાને તૈયાર કરી છે.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૧૯. આ૦ ૭.

સમીક્ષક—હવે સાભળો ! ઇસાઇયોના સ્વર્ગમા વિવાહ પણ થાય છે ! કેમકે ઇસુનો વિવાહ ઇશ્વરે ત્યાંજ કર્યો, પૂછવુ જોઇયે કે તેના સસરો સાસુ, શાલાદિ કોણ હતા ? અને બાળ બચ્ચા કેટલાં થયા ? અને વીર્યનો નાશ થવાથી બલ, બુદ્ધિ, પરાક્રમ, આયુ આદિના પણ ન્યૂન હોવાથી આજસુધી ઇસુએ ત્યાં શરીરત્યાગ્ કર્યો હશે, કેમક સંયોગ જન્ય પદાર્થ નો વિયોગ અવસ્ય થાય છે, આજપર્યંત ઇસાઇયોએ તેના વિશ્વાસમાં ધોખા ખાધા અને ન જાણે કયા સુધી ધોખામાં રહેશે.

૧૨૪. અને તેણે અજગરને અર્થાત્ પ્રાચીન સાપને જે દિયાબલ અને સેતાનછે, તેને પકડીને સહસ્ર વર્ષ પર્યંત બાધી રાખ્યો અને તેને અથાગ કુણ્ડમા નાખ્યો અને બધ કરીને તેને છાપ મારી, જેથી તે જ્યાંસુધી સહસ્ર વર્ષ પૂરાં ન થાય ત્યાસુધી પાછો દેશોના લોકોને ન ભરમાવે. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૨૦. આ૦ ૨. ૩.

સમીક્ષક—જુઓ, મરૂં મરૂ કરીને સેતાનને પકડયો અને સહસ્ર વર્ષ પર્યંત બન્ધ કર્યો, પાછો પણ છુટશે, શું પાછો ન ભરમાવશે, એવા દુષ્ટને તો બન્દી ગૃહમાજ રાખવો કે માર્યા વિના છોડવોજ નહી. પરતુ એ સેતાનનું હોવું એ ઇસાઇયોનો ભ્રમ માત્રછે, વાસ્તવમાં કાઇપણ્ નથી, કેવળ લોકોને ડરાવીને પોતાની જાળમાં લાવવાનો ઉપાય રચ્યો છે. જેમ કોઇ ધૂર્તે કોઇ ભોળા મનુષ્યને કહ્યું કે ચાલો તમને દેવતાના દર્શન કરાવુ; કોઇ એકાંત દેશસ્થળમા લઇ જઇને એક મનુષ્યને ચુતુરભુજ બનાવીને રાખ્યો તેને ઝાડીમાં ઉભો કરીને કહ્યુ કે આંખ મીંચી લ્યો, જ્યારે હું કહુ ત્યારે ઉઘાડવી અને ફરીને જ્યારે કહું ત્યારેપણ મીંચી લેવી, જે નહીં મીંચશે તે આધળો થઇ જશે એવી આ મતવાળાની વાતો છે, કે જે અમારો મજહબ ન માનસે, ને સેતાનનો બહેકાવેલો છે, જ્યારે તે સામો આવ્યો ત્યારે કહ્યુ. જુઓ ' અને પુન: શીઘ્ર કહ્યુ કે મીંચી લ્યો, જ્યારે પાછો ઝાડીમા સંતાઇ ગયો, ત્યારે કહ્યુ, ઉત્રાડો ! જુઓ ! નરાયણને જોયા, સરવેએ દરશન કર્યા, એવી લીલા મજહબિયોની છે. એટલા માટે એમની માયામા કોઇયે ન ફસવુ જોઇયે.

૧૨૫. જેના સન્મુખથી પૃથિવી અને આકાશ નાસી ગયા અને તેને માટે જગા ન મળી. અને મેં શુ નાના, શુ મોટા, સર્વ મૃતકોને ઇશ્વરની સન્મુખ ઉભેલા જોયા અને પુસ્તકો ઉઘાડવામા આવ્યાં અને બીજુ પુસ્તક અર્થાત્ જીવનનુ પુસ્તક ઉઘાડવામાં આવ્યું અને પુસ્તકોમા લખેલી વાતોથી મૃતકોના વિચાર તેમના કર્માનુસાર કરવામા આવ્યા.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૨૦, આ૦ ૧૧, ૧૨.

સમીક્ષક—આ જુઓ બાળકપણાની વાત ! ભલા વાહ પૃથિવી અને આકાશ કેવી રીતે નાશી શકે ? અને તે કોના ઉપર ઠરશે ? જેની સામેથી નાસી ગયાં, તેનું સિંહાસન અને તે કયાં ઠરીને રહ્યા ? અને મુર્દા પરમેશ્વરની સામે ઉભાં કરવામાં આવ્યા તો પરમેશ્વર પણ બેઠો કે ઉભો હશે ? શુ અહીંની કચેરી અને દુકાનની સમાન ઇશ્વરનો વ્યવહાર છે જે કે પુસ્તક લેખાનુસાર હોય છે અને સર્વ જીવોનો હાલ ઇશ્વરે લખ્યો કે તેના ગુમાસ્તાએ ? એવી એવી વાતોથી અનીશ્વરને ઇશ્વર અને ઇશ્વરને અનીશ્વર ઇસાઇ આદિ મતવાળાઓએ બનાવી દીધો.

૧૨૬. તેમામાં એક મારી પાસે આવ્યો અને મારી સાથે બોલ્યો કે આવ હું દુલ્હિન અર્થાત્ મેમ્નાની સ્ત્રી તને દેખાડીશ. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૨૧ આ૦ ૯.

સમીક્ષક–ભલા વાહ ઇસુએ સ્વર્ગમાં દુલ્હિન અર્થાત સ્ત્રી સારી મેળવી; મોજ કરતો હશે ! જે જે ઇસાઇ ત્યા જતા હશે, તેને પણ સ્ત્રિયો મળતી હશે અને છોકરાં છૈયાં થતા હશે અને ઘણી ભીડ થઇ જવાથી રોગોત્પત્તી થઇને મરતા પણ હશે, એવા સ્વર્ગને દૂરથી હાથજ જોડવા સારા છે.

૧૨૭. અને તેણે તે નળથી નગરને માપ્યુ, કે સાડી સાતસો કોશનું છે. તેની લમ્બાઈ પોહોળાઇ અને ઉંચાઇ એક સમાન છે. એક તેણે તેના ભીંતને મનુષ્યના અર્થાત્ દૂતના માપથી માપી, કે તે એકસો ચુમાલીશ હાથની છે. અને તેની ભીંતની જોડાઇ સુર્યકાંતની હતી અને નગર નિર્મલ સોનાનું હતું જે નિર્મલ કાચના સમાન હતુ અને નગરની ભીંતનાં નેવા હરેક બહુમુલ્ય પત્થરથી સમારેલાં હતાં પેહેલી નેવાણી સૂર્યકાંતની હતી, બીજી નીલમણિની ત્રીજી લાલડીની, ચોથી મરકતની, પાચમી ગોમેદકની, છટ્ઠી માણિક્યની, સાતમી પીતમણિની, આઠમી પીરોજની, નવમી પુખરાજની, દસમી લહસનિયાની, અગ્યારમી ધુમ્રકાતની, બારમી મર્ટાષની, અને બાર ફાટક (દરવાજા) બાર મોતી હતાં. એક એક મોતીથી એક એક ફાટક બન્યો હતો, અને નગરની સડક સ્વચ્છ કાચના જેવી નિર્મળ સોનાની હતી.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૨૧. આ૦ ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧.

શમીક્ષક—સાંભળો ઇસાઇયોનાં સ્વર્ગનુ વર્ણન ! જો ઇસાઇ મરતા જાય છે અને ત્યા જન્મતા જાય છે તો આટલા મોટા શહેરમાં કેવી રીતે સમાઇ શકશે ? કેમકે તેમા મનુષ્યોનુ આગમ થાય છે અને ત્યાંથી નિકળતા નથી અને જે આ બહુમૂલ્ય રત્નોની બનેલી નગરી માની છે, અને સર્વ સોનાની છે ઇત્યાદિ લેખ કેવળ ભોળા ભોળા મનુષ્યોને બહેકાવીને ફ-સાવવાની લીલા છે. ભલા વાહ લમ્બાઇ, ચોડાઇ તો તે નગરની લખી તે હોઇ શકે છે પરંતુ ઉંચાઇ સાડી ત્રણસો કોશ કેમ કરીને હોઇ શકે છે. એ તો સર્વથા મિથ્યા કપોલ કલ્પનાની વાત છે અને એવડા મોટા મોતી ક્યાંથી આવ્યાં હશે ? આ લેખના લખનારના ઘરના ઘ-ડામાંથી ? આ ગપોડા પુરાણના પણ બાપ છે !

૧૨૮. અને કોઈ અપવિત્ર વસ્તુ અથવા ધૃણિત કર્મ કરનારા અથવા અસત્યપર ચા-લનારા, તેમાં કોઇ રીત્યે પ્રવેશ ન કરશે. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૨૦. આ૦ ૨૭.

સમીક્ષક—જો એવી વાત છે તો ઇસાઇલોક કેમ કહે છે કે પાપી લોક પણ સ્વર્ગમા ઇસાઇ થવાથી જઇ શકે છે ? એ ઠીક વાત નથી, જો એમ છે, તો યોહનના સ્વપ્નની મિથ્યા વાતોનો કહેનારો સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કદી પણ ન કરી શકયો હશે અને ઇસુ પણ સ્વર્ગમાં ન ગયો કેમકે જ્યારે એકલો પાપી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો તો જે અનેક પાપિયોના પાપના ભારથી યુક્ત છે તે કેમ કરી સ્વર્ગવાસી થઈ શકે છે !

૧૨૯. અને હવે કોઇ શ્રાપ ન હશે અને ઇશ્વરના અને મેમ્નોના સિંહાસન તેમાં હશે અને તેના દાસ તેની સેવા કરશે. અને તેનું મોં જોશે અને તેનું નામ તેના માથાપર હશે, અને ત્યા રાત્ર થશે અને તેને દીપકનું અથવા સર્યની જોતિનું પ્રયોજન

નથી. કેમકે પરમેશ્વર ઇશ્વર તેને જ્યોતિ આપશે તે સદા રાજ્ય કરશે.

યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૨૨. આ૦ ૩, ૪, ૫.

સમીક્ષક—જુઓ આજ ઇસાઇયોનો સ્વર્ગવાસ ! શું ઇશ્વર અને ઇસુ સિંહાસન પર નિરંતર બેસી રહેશે ? અને તેના દાસ તેની સામે સદા મો જોયા કરશે ? હવે એ તો કહોકે તમારા ઇશ્વરનું મો યુરોપિયનની સદૃશ ગોરૂ કે આફ્રિકાવાળાની સદશ કાળું અથવા અન્ય દેશવાળાની સમાન છે ? આ તમારૂ સ્વર્ગ પણ બન્ધન છે. કેમકે જ્યાં નાનાઇ મોટાઇ છે અને તે એક નગરમાં રહેવું અવશ્ય છે તો ત્યાં દુખ કેમ ન થતુ હશે ? જે મુખવાળો છે તે ઇશ્વર સર્વજ્ઞ સર્વેશ્વર કદી નથી શકતો.

૧૩૦. જો હુ શીઘ્ર આવુ છુ અને મારૂ પ્રતિફલ મારી સાથે છે, જેથી હરેક ને જેવુ તેનું કાર્ય ઠરશે તેવું ફળ આપીશ. યો૦ પ્ર૦ પર્વ૦ ૨૨ આ૦ ૧૨.

સમીક્ષક—જ્યારે એજ વાત છે કે. કર્માનુસાર ફળ પામે છે તો પાપોની ક્ષમા કદી નથી થતી, અરે જો ક્ષમા થાય છે તો ઇંજીલની વાતો જુઠી. જો કોઇ કહે કે ક્ષમા કરવી એ પણ ઇંજીલમાં લખ્યું છે, તો પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ અર્થાત્ "હલફદરોગી" થઇ તે જુઠું છે. એક માનવું છોડી દો. હવે ક્યાં સુધી લખિયે ?

એમનાં બાઇબલમાં લાખો વાતો ખણ્ડનીય છે. આ તો થોડાક ચિન્હ માત્ર ઇસાઇયોના બાઈબલ પુસ્તકમાં દર્શાવ્યા છે, એટલાથી બુધ્ધિમાન્ લોક બહુ સમજી લેશે. થોડિક વાતોને છોડીને શેષ સર્વ અસત્ય ભર્યું છે. જે અસત્યના સંગથી સત્ય પણ શુદ્ધ નથી રહેતુ તો તેમજ બાઇબલ પુસ્તક પણ માનનીય નથી થઇ શકતુ. કિન્તુ તે સત્ય તો વેદોનાં સ્વીકારમાં ગૃહિત થાય છે.

इतिश्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिनिर्मिते सत्यार्थप्रकाशे
सुभाषाविभूषिते कृश्चीनमतविषये त्रयोदशः
समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ १३ ॥

ओ३म् ॥

अनुभूमिका ॥ (४)

જે આ ૧૪ ચૌદમો સમુલ્લાસ મુસલમાનોના મત વિષયમાં લખ્યો છે તે કેવળ કુરાનના અભિપ્રાયથી, અન્ય ગ્રંથના મતથી નહી, કેમકે મુસલમાન કુરાનપરજ પૂરે પૂરો વિશ્વાસ રાખે છે યદ્યપિ મતાંતર હોવાના કારણથી, કોઇ શબ્દ અર્થ આદિ વિષયમાં વિરૂદ્ધ વાત છે, તથાપિ કુરાનપર સર્વ ઐકયમત છે, જે કુરાન અર્બી ભાષામાં છે તે ઉપર મૌલવિયોએ ઉર્દુંમાં અર્થ લખ્યા છે, તે અર્થના દેવનાગરી અક્ષર અને આર્ય્યભાષાંતર કરવા પછી અર્બીના મોટા મોટા વિદ્વાનો પાસે શુદ્ધ કરાવીને લખવામાં આવ્યું છે. જો કોઇ કહે કે આ અર્થ ઠીક નથી તો તેમને ઉચિત છે કે મોલવી સાહેબોના તરજુમાઓનું પ્રથમ ખણ્ડન કરે પશ્ચાત આ વિષયપર લખે. કેમકે આ લેખ કેવળ મનુષ્યોની ઉન્નતિ અને સત્યાસત્યના નિર્ણયને માટે સર્વ મતોના વિષયોનુ થોડું થોડું જ્ઞાન થાય; અને તેથી મનુષ્યોને પરસ્પર વિચાર કરવાનો સમય મળે અને એક બીજાના દોષોનું ખંડન કરી ગુણોનું ગ્રહણ કરે. કોઇ અન્ય મતવાળાને જુઠમૂઠ સારૂં કે ખોટું લગાડવાનું પ્રયોજન નથી કિન્તુ જે જે ભલાઇ છે તેજ ભલાઇ અને જે બુરાઇ છે તેજ બુરાઇ સર્વને વિદિત થાય, ન કોઇ કોઈ પર જુઠ ચલાવી શકે અને ન સત્યને રોકી શકે અને સત્યાસત્ય વિષય પ્રકાશિત કર્યા છતાં પણ જેની ઇચ્છા હોય તે માને કે ન માને, કોઇના પર બલાત્કાર નથી કરવ માં આવતો. અને એજ સજ્જનોની રીતિ છે કે પોતાના કે પરાયા દોષોને દોષ અને ગુણોનું ગ્રહણ તથા દોષોનો ત્યાગ કરે અને હઠિલાનો હઠ દુરાગ્રહ ન્યુન કરે ને કરાવે. કેમકે પક્ષપાતથી શુ શું અનર્થ જગત્માં નથી થયા અને નથી થતા? સત્યતો એ છે કે આ અનિશ્ચિત ક્ષણભંગ જીવનમાં પરાઇ હાની કરીને, લાભની પ્રાપ્તિથી સ્વયં દૂર રહેવુ અને અન્યને રાખવા તે મનુષ્યત્વની બહાર છે. એમાં જે કોઇ વિરૂદ્ધ લખવામાં આવ્યું હોય તો તેને સજ્જન લોક વિદિત કરી દેશે, તત્પશ્ચાત્ જે ઉચિત હશે તે માનવામાં આવશે કેમકે આ લેખ હઠ, દુરાગ્રહ, ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, વાદ વિવાદ અને વિરોધ ઘટાડવા માટે કરવામાં આવ્યો છે, નહિ કે એને વધારવાને અર્થે કેમકે એક બીજાની હાની કરવાથી પૃથક કરીને પરસ્પરમા લાભ પહોંચાડવો અમારૂં મુખ્ય કર્મ છે.

હવે આ ચૌદમાં સમુલ્લાસમાં મુસલમાનોના મત વિષે સર્વ સજ્જનોની સામે નિવેદન કરૂં છું કે તેમણે વિચાર કરીને ઇષ્ટનું ગ્રહણ ને અનિષ્ટનો પરિત્યાગ કરવો.

अलमतिविस्तरेण बुद्धिमद्वर्य्येषु ॥ इत्यनुभूमिका ॥

अथ चतुर्दशसमुल्लासारम्भः ॥

अथ यवनमतविषयं समीक्षिष्यामहे ॥

ઇસ કે આગે મુસલમાનોંકે મત વિષયમેં લિખેંગે ॥

૧. આરંભ સાથ નામ અલ્લાહકે ક્ષમા કરને વાલા દયાલુ ॥ મંજિલ ૧ । સિપારા ૧ । સુરત ૧ ॥

સમીક્ષક—મુસલમાન લોગ ઐસા કહતે હૈં કિ યહ કુરાન ખુદાકા કહા હૈ પરંતુ ઇસ વચન સે વિદિત હોતા હૈ કિ ઇસકા બનાનેવાલા કોઇ દૂસરા હૈ. ક્યોંકિ જો પરમેશ્વરકા બનાયા હોતા તો "આરંભ સાથ નામ અલ્લાહ કે" ઐસા ન કહતા કિન્તુ "આરંભ વાસ્તે ઉપદેશ મનુષ્યોંકે" ઐસા કહતા। યદિ મનુષ્યોંકો શિક્ષા કરતા હૈ કિ તુમ ઐસા કહો તો ભી ઠીક નહીં, ક્યોંકિ ઇસસે પાપકા આરંભ ભી ખુદાકે નામસે હો કર ઉસકા નામ ભી દૂષિત હો જાયગા. જો વહ ક્ષમા ઔર દયા કરને હારા હૈ તો ઉસને અપની સૃષ્ટિમેં મનુષ્યોંકે સુખાર્થ અન્ય પ્રાણિયોંકો માર, દારૂણ પીડા દિલાકર મરવા કે માંસ ખાનેકી આજ્ઞા ક્યોં દી? ક્યા વે પ્રાણી અનપરાધી ઔર પરમેશ્વરકે બનાયે હુએ નહીં હૈ? ઔર યહ ભી કહનાથા કિ "પરમેશ્વરકે નામપર અચ્છી બાતોંકા આરંભ" બુરી બાતોંકા નહીં ઇસ કથનમેં ગોલમાલ હૈ, ક્યા ચોરી, જારી, મિથ્યાભાષણાદિ અધર્મકા ભી આરંભ પરમેશ્વરકે નામપર કિયા જાય? ઇસીસે દેખ લો કસાઇ આદિ મુસલમાન, ગાય આદિ કે ગલે કાટનેમેં ભી "બિસ્મિલ્લાહ" ઇસ વચનકો પઢતે હૈં, જો યહી ઇસકા પૂર્વોક્ત અર્થ હૈ તો બુરાઇયોંકા આરંભ ભી પરમેશ્વરકે નામપર મુસલમાન કરતે હૈ; ઔર મુસલમાનોંકા "ખુદા" દયાલુ ભી ન રહેગા ક્યોંકિ ઉસકી દયા ઉન પશુઓંપર ન રહી। ઔર જો મુસલમાન લોગ ઇસકા અર્થ નહીં જાનતે તો ઇસ વચનકા પ્રગટ હોના વ્યર્થ હૈ. યદિ મુસલમાન લોગ ઇસકા અર્થ ઔર કરતે હૈ તો ઇ[સ]કા અર્થ ક્યા હૈ? ઇત્યાદિ ॥ ૧ ॥

૨. સબ સ્તુતિ પરમેશ્વર કે વાસ્તે હૈં જો પરવર દિગાર અર્થાત્ પાલન કરને હારા હૈ સબ સંસારકા. ક્ષમા કરને વાલા દયાળુ હૈ

॥ મં० ૧ સિ० ૧ । સૂરતુલફાતિહા । આયત ૧ । ૨ ।

સમીક્ષક—જો કુરાનકા ખુદા સંસારકા પાલન કરને હારા હોતા ઔર સબ પર ક્ષમા ઔર દયા કરતા હોતા તો અન્ય મતવાલે ઔર પશુ આદિકો ભી મુસલમાનો કે હાથ સે- મરવાનેકા હુકમ ન દેતા. જો ક્ષમા કરને હારા હૈ તો ક્યા પાપિયો પર ભી ક્ષમા કરેગા? ઔર જો વૈસા હૈ તો આગે લિખેંગે કિ "કાફિરોં કો કતલ કરો" અર્થાત્ જો કુરાન ઔર પૈગંબર કો ન માનેં વે કાફિર હૈં ઐસા ક્યોં કહતા? ઈસલિયે કુરાન ઇશ્વરકૃત નહીં દીખતા ॥ ૨ ॥

૩. માલિક દિન ન્યાયકા ॥ તુઝ હી કો હમ ભક્તિ કરતે હૈં ઔર તુઝ હી સે સહાય ચાહતે હૈં ॥ દિખા હમકો સીધા રસ્તા । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૧ । આ૦ ૩ । ૪ । ૫ ।

સમીક્ષક—ક્યા ખુદા નિત્ય ન્યાય નહીં કરતા? કિસી એક દિન ન્યાય કરતા હૈ ઇસ સે તો અંધેર વિદિત હોતા હૈ! ઉસીકી ભક્તિ કરના ઔર ઉસી સે સહાય ચાહના તો ઠીક પરંતુ ક્યા બુરી બાત કા ભી સહાય ચાહના? ઔર સૂધા માર્ગ એક મુસલમાનો હી કા હૈ વા દૂસરેકા ભી? સૂધે માર્ગ કો મુસલમાન ક્યોં નહીં ગ્રહણ કરતે? ક્યા સૂધા રાસ્તા બુરાઇકી ઔરકા તો નહીં ચાહતે? યદિ ભલાઇ સબકી એક હૈ તો ફિર મુસલમાનોં હી મેં વિશેષ કુછ ન રહા ઔર જો દૂસરોંકી ભલાઇ નહીં માનતે તો પક્ષપાતી હૈં ॥ ૩ ॥

૪. ઉન લોગોંકા રાસ્તા કિ જિન પર તુને નિઆમતકી ઔર ઉનકા માર્ગ મત દિખા કિ જિનકે ઊપર તુ ગજબ અર્થાત્ અત્યંત ક્રોધ કી દૃષ્ટિ કી ઔર ન ગુમરાહોંકા માર્ગ હમ કો દિખા । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૧ । આ૦ ૬ । ૭ ।

સમીક્ષક—જબ મુસલમાન લોગ પૂર્વ જન્મ ઔર કૃત પાપ પુણ્ય નહીં માનતે તો કિન્હીં પર નિઆમત અર્થાત્ ફઝલ વા દયા કરને ઔર કિન્હીં પર ન કરનેસે ખુદા પક્ષ પાતી હો જાયગા, ક્યોંકિ વિના પાપ પુણ્ય સુખ દુઃખ દેના કેવલ અન્યાયકી બાત હૈ ઔર વિનાકારણ કિસીપર ક્રોધ દૃષ્ટિ કરના ભી સ્વભાવ સે બહિ. હૈ તે વહ દયા અથવા ક્રોધ નહીં કર શકતા. ઔર જબ ઉનકે પૂર્વ સંચિત પુણ્ય પાપ હી નહીં તો કિસી પર દયા ઔર કિસીપર ક્રોધ કરના નહીં હો સકતા. ઔર ઇસ સૂરતકી ટિપ્પન "યહ સૂરઃ અલ્લાહ સાહબ ને મનુષ્યોંકે મુખસે કહલાઇ કિ સદા ઇસ પ્રકાર સે કહા કરેં" જો યહ બાત હૈ તો "અલિફ્ બે" આદિ અક્ષર ખુદા હી ને પઢાયે હોંગે. જો કહો કિ વિના અક્ષર જ્ઞાનકે ઇસ સૂરઃકો કૈસે પઢ સકે, ક્યા કંઠ હી સે બુલાએ ઔર બોલતે ગએ? જો ઐસા હૈ તો સબ કુરાન હી કંઠસે પઢાયા હોગા ઇસસે ઐસા સમઝના ચાહિયે કિ જીસ પુસ્તકમેં પક્ષ પાતકી બાતેં પાઇ જાય વહ પુસ્તક ઇશ્વરકૃત નહીં હો સકતા, જૈસા કિ અરબી ભાષામેં ઉતારનેસે અરબ વાલોંકો ઇસકા પઢના સુગમ. અન્ય ભાષા બોલને વાલોં કો કઠિન હોતા હૈ ઇસીમે ખુદામેં પક્ષપાત આતા હૈ. ઔર જૈસે પરમેશ્વરને સૃષ્ટિસ્થ સબ દેશસ્થ મનુષ્યો પર ન્યાય દૃષ્ટિસે સબ દેશ ભાષાઓસે વિલક્ષણ સંસ્કૃત ભાષાકિ જો; સબ દેશવાલોંકે લિયે એકસે પરિશ્રમસે વિદિત હોતીહૈ ઉસીમેં વેદોંકા પ્રકાશ કિયાહૈ. કરતા તો યહ દોષ નહીં હોતા. ॥ ૪ ॥

૫. યહ પુસ્તક કિ જિસમેં સંદેહ નહીં પરહેજગારોં કો માર્ગ દિખલાતી હૈ । જો ઇમાન લાતે હૈ સાથ ગૈબ (પરોક્ષ) કે નમાજ પઢતે. ઔર ઉસ વસ્તુસે જો હમને દી ખર્ચ

કરતે હૈં ॥ ઔર વે લોગ જો ઉસ કિતાબ પર ઇમાન લાતે હૈ જો રખતે હૈ તેરી ઔર વા તુઝસે પહિલે ઉતારી ગઇ ઔર વિશ્વાસ ક્યામત પર રખતે હૈ યે લોગ અપને માલિકકી શિક્ષાપર હૈ, ઔર યે હી છુટકારા પાને વાલે હૈ ॥ નિશ્ચય, જો કાફિર હુએ ઔર ઉન પર તેરા ડરાના ન ડરાના સમાન હૈ. વે ઇમાન ન લાવેગે ॥ અલ્લાહ ને ઉનકે દિલોં. કાનોં પર મોહર કર દી ઔર ઉનકી આંખોપર પર્દા હૈ ઔર ઉનકે વાસ્તે બડા અઝાબ હૈ ॥ મં૰ ૧ । સિ૦ ૧૦ । સૂર: ૨ । આ૦ ૧ । ૨। ૩ । ૪ । ૫ । ૬ ॥

સમીક્ષક—ક્યા અપને હી મુખસે અપની કિતાબકી પ્રશંસા કરના ખુદા કી દંભ કી બાત નહીં, જબ (પરહેજગાર) અર્થાત્ ધાર્મિક લોગ હૈ વે તો સ્વતઃ સચ્ચે માર્ગમેં હૈ, ઔર જો જુઠ માર્ગપર હૈ ઉનકો યહ કુરાન માર્ગહી નહીં દિખલા શકતા. ફિર કિસ કામકા રહા ? ક્યા પાપ પુણ્ય ઔર પુરૂષાર્થકે વિના ખુદા અપનેહી ખજાનેસે ખર્ચ કરનેકો દેતાહૈ? જો દેતા હૈ તો સબકો ક્યો નહીં દેતા ? ઔર મુસલમાન લોગ પરિશ્રમ ક્યોં કરતે હૈ. ઔર જો બાઇબિલ ઇંજીલ આદિપર વિશ્વાસ કરના યોગ્ય હૈ તો મુસલમાન ઇંજીલ આદિ પર ઇમાન જૈસા કુરાનપર હૈ વૈસા ક્યોં નહીં લાતે? ઔર જો લાતે હૈ તો *કુરાનકા હોના કિસ લિયે ? જો નહીં કહેં કિ કુરાનમેં અધિક વાતે હૈ તો પહિલી કિતાબમે લિખના ખુદા ભૂલ ગયા હોગા ? ઔર જો ભૂલા તો નહીં કુરાનકા બનાના નિષ્પ્રયોજન હૈ ઔર હમ દેખતે હૈ તો બાઇબિલ ઔર કુરાનકી બાતે કોઇ ૨ ન મિલતી હોંગી નહીં તો સબ મિલતી હૈ. એકહી પુસ્તક જૈસા કિ વેદ હૈ ક્યોં ન બનાયા ? ક્યામતપર હી વિશ્વાસ રખના ચાહિયે અન્ય પર નહીં ? ॥ ૩ ॥ ક્યા ઇસાઇ ઔર મુસલમાન હી ખુદા કી શિક્ષા પર હૈ ઉનમે કોઇ ભી પાપી નહીં હૈ ? ક્યા ઇસાઇ ઔર મુસલમાન અધર્મી હૈ વે ભી છુટકારા પાવેં ઔર દુસરે ધર્માત્મા ભી ન પાવેં તો બડે અન્યાય ઔર અન્ધેર કી બાત નહીં હૈ ॥ ૪ ॥ ઔર ક્યા જો લોગ મુસલમાની મતકો ન માનેં ઉનહીં કો કાફિર કહના યહ એક તરફી ડિગરી નહીં હૈ ? ॥ જો પરમેશ્વર હી ને ઉનકે અંતઃકરણ ઔર કાનો પર મોહર લગાઇ ઔર ઉસીસે વે પાપ કરતે હૈ તો ઉનકા કુછ ભી દોષ નહીં યહ દોષ ખુદાહી કા હૈ. ફિર ઉનપર સુખ દુઃખ વા પાપ પુણ્ય નહી હો શકતા પુન ઉનકો સજા ક્યો કરતા હૈ ? ક્યો કિ ઉન્હોને પાપ વા પુણ્ય સ્વતન્ત્રતાસે નહીં કિયા ॥ ૫ ॥ ૬ ॥

૬. ઉનકે દિલોમેં રોગ હૈ અલ્લાહને ઉનકો રોગ બઢા દિયા । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ સૂ૦ ૨ । આ૦ ૯ ॥

સમીક્ષક—ભલા વિના અપરાધ ખુદાને ઉનકો રોગ બઢાયા દયા ન આઇ ઉન બિચારોં કો બડા દુઃખ હુઆ હોગા । ક્યા યહ સેતાનસે બઢકર સેતાનપનકા કામ નહીં હૈ । કિસી કે મનપર મોહર લગાના કિસીકો રોગ બઢાના યહ ખુદાકા કામ નહી હો શકતા. ક્યોંકી રોગકા બઢના અપને પાપોસે હૈ ॥ ૬ ॥

૭. જીસને તુમ્હારે વાસ્તે પૃથિવી બિછોના ઔર આસમાનકી છતકો બનાયા । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૨૧ ॥

* વાસ્તવમેં યહ શબ્દ "કુરઆન" હૈ પરંતુ ભાષામેં લોગોંકે બોલનેમે કુરાન આતા હૈ ઇસ લિયે ઐસા હી લિખા હૈ ।

સમીક્ષક—ભલા આસમાન છત કિસીકી હો શકતી હૈ યહ અવિદ્યાકી બાત હૈ આકાશકા છતકે સમાન માનના હંસીકી બાત હૈ યદિ કિસી પ્રકારકી પૃથિવીકા આસમાન માનતે હોં તો ઉનકે ઘરકી બાત હૈ ॥ ૭ ॥

૮. જો તુમ ઉસ વસ્તુસે સંદેહમેં હો જો હમને અપને પૈગંબરકે ઉપર ઉતારી તો ઉસકે સી એક સૂરત લે આઓ ઔર સાક્ષિયોં અપનેકો પુકારો અલ્લાહકે વિના તુમ સચ્ચે હો જો તુમ ॥ ઔર કભી ન કરોગે તો ઉસ આગસે ડરો કિ જિસકા ઇન્ધન મનુષ્ય હૈ ઔર કાફિરોંકે વાસ્તે પત્થર તૈયાર કિયે ગયે હૈ । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ આ૦ ૨૨ । ૨૩ ॥

સમીક્ષક—ભલા યહ કોઇ બાત હૈ કિ ઉસકે સદૃષ કોઇ સૂરત ન બને । ક્યા અકબર બાદશાહકે સમયમેં મૌલવી ફૈજી ને બિના નુકતેકા કુરાન નહીં બના લીયાથા । વહ કોનસી દોજખકી આગ હૈ ? ક્યા ઇસ આગસે ન ડરના ચાહિયે ! ઇસકાભી ઇન્ધન જો કુછ પડે સબ હૈ । જૈસે કુરાનમેં લિખા હૈ કિ કાફિરોંકે વાસ્તે પત્થર તૈયાર કિયે ગયે હૈં તો વૈસે પુરાણોંમેં લિખા હૈ કિ મ્લેચ્છોંકે લિયે ઘોર નરક બના હૈ ! અબ કહિયે કિસકી બાત સચી માની જાય? અપને અપને બચનસે દોનો સ્વર્ગગામી ઔર દૂસરેકે મતસે દોનોં નરકગામી હોતે હૈ ઇસ લિયે ઇન સબકા ઝગડા ઝુઠા હૈ કિંતુ જો જો ધાર્મિક હૈ વે સુખ ઔર જો પાપી હૈ વે સબ મતોમેં દુઃખ પાવેગે. । ૮ ॥

૯. ઔર આનંદકા સંન્દેસા દે કી ઉન લોગોંકો કિ ઇમાન લાએ ઔર કામ કિએ અચ્છે યહ કિ ઉનકે વાસ્તે બહિશ્તે હૈં જીનકે નીચેસે ચલતી હૈ નહરેં જબ ઉસમેંસે મેવોંકે ભોજન દિયે જાવેંગે તબ કહેંગે કિ વહ વે બસ્તુ હૈ જો હમ પહિલે ઇસસે દિયે ગયે થે ઔર ઉનકે લિયે પવિત્ર બીબિયાં સદૈવ વહાં રહને વાલી હૈ । મં૦ ૧ । સિ૦૧ । સુ૦ । આ૦ ૨ । ૨૪ ॥

સમીક્ષક—ભલા યહ કુરાનકા બહિસ્ત સંસારસે કૌનસી ઉત્તમ બાતવાલા હૈં ક્યો કિ જો પદાર્થ સંસારમેં હૈ વે હી મુસલમાનોકે સ્વર્ગમેં હૈ ! ઔર ઇતના વિશેષ હૈ કિ યહાં જૈસે પુરૂષ જન્મતે મરતે ઔર આતે જાતે હૈં ઉસી પ્રકાર સ્વર્ગમેં નહીં કિંતુ યહાંકી સ્ત્રિયાં સદા નહીં રહતી ઔર વહાં બિબિયાં અર્થાત્ ઉત્તમ સ્રિયાં સદા કાલ રહતી હૈ તો જબ તક કયામતકી રાત ન આવેગી તબ તૂક ઉન બિચારિયોંકે દિન કૈસે કટતે હોંગે ? હાં જો ખુદાકી ઉનપર કૃપા હોતી હોગી ! ઔર ખુદાહિકે આશ્રય સમય કાટતી હોંગી તો ઠીક હૈ કયોંકી યહ મુસલમાનોકા સ્વર્ગ ગોકુલિયે ગુસાઇયોકે ગોલોક ઔર મંદિરકે સદશ દીખતા હૈ કયોંકી વહાં સ્રિયોંકા માન્ય બહુત પુરૂષોંકા નહીં વૈસે હી ખુદાકે ઘરમેં સ્રિયોંકા માન્ય અધિક ઔર ઉન પર ખુદાકા પ્રેમભી બહુત હૈ ઉન પુરૂષોં પર નહીં કયોંકિ બિબિયોંકો ખુદાને બહિશ્તમેં સદા રખ્ખા ઔર પુરૂષોંકો નહીં, વે બિબીયાં બિના ખુદાકી મરજી સ્વર્ગમેં કેસે ઠહર શકતી ! જો યહ બાત ઐસીહી હો તો ખુદા સ્રિયો મેં ફંસ જાય. ॥ ૯ ॥

૧૦. આદમકો સારેં નામ સિખાયે ફિર ફિરસ્તોંકે સામને કરકે કહા જો તુમ સચ્ચે હો મુઝે ઉનકે નામ બતાઓ । કહા હૈ આદમ ઉનકો ઉનકે નામ બતાદે તબ ઉસને બતા

દિયે (તો ખુદાને ફરિસ્તોસે) કહાકિ ક્યા મૈંને તુમસે નહી કહા થા કિ નિશ્ચય મૈં પૃથિવી ઔર આસમાનકી છિપી બસ્તુઓંકો ઔર પ્રકટ છિપે કર્મોંકો જાનતા હુ । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સ૦ ૨ । આ૦ ૨૯ । ૩૧ ॥

સમીક્ષક—ભલા ઐસે ફરિસ્તોંકો ધોખા દેકર અપની બડાઇ કરના ખુદાકા કામ હો શકતા હૈ । યહ તો એક દંભકી બાત હૈ ઇસકો વિદ્વાન્ નહીં માન શકતા ઔર ન ઐસા અભિમાન કરતા । ક્યા ઐસી બાતોંસે હી ખુદા અપની સિદ્ધાઇ જમાના ચાહતા હૈ હાં જંગલી લોગોમેં કોઇ કૈસા હી પાખંડ ચલા લેવે ચલ શકતા હૈ સભ્ય જનોમે નહીં ॥ ૧૦ ॥

૧૧. જબ હમને ફરિસ્તોસે કહા કિ બાબા આદમકો દણ્ડવત્ કરો દેખા સબોને દંડવત્ કિયા પરંતુ સેતાનને ન માના ઔર અભિમાન કિયા ક્યોંકિ વહ ભી એક કાફિર થા । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૩૨ ॥

સમીક્ષક—ઇસસે ખુદા સર્વજ્ઞ નહીં અર્થાત્ ભૂત, ભવિષ્યત્ ઔર વર્ત્તમાનકી પૂરી બાતે નહીં જાનતા જો જાનતા હો તો સેતાનકો પૈદા હી ક્યોં કિયા ઔર ખુદામેં કુછ તેજ ભી નહીં હૈ ક્યોંકિ શયતાનને ખુદાકા હુકમ હી ન માના ઔર ખુદા ઉસકા કુછ ભી ન કર શકા ! ઔર દેખિયે એક સેતાન કાફિરને ખુદાકા ભી છક્કા છુડા દિયા તો મુસલમાનોંકે કથનાનુસાર ભિન્ન જહાં કોડોં કાફિર હૈં વહા મુસલમાનોંકે ખુદા ઔર મુસલમાનોંકી ક્યા ચલ શકતી હૈ ! કભી કભી ખુદા ભી કિસીકો રોગ બઢા દેતા કિસીકો ગુમરાહ કર દેતા હૈ ખુદાને યે બાતેં શયતાનસે સીખી હોગી. ઔર શયતાનને ખુદાસે ક્યોંકિ બિના ખુદાકે શયતાનકા ઉસ્તાદ ઔર કોઇ નહીં હો સકતા. ॥ ૧૧ ॥

૧૨. હમને કહા કિ ઓ આદમ તુ ઔર તેરી જોરૂ બહિસ્તમેં રહકર આનંદ મેં જહાં ચાહો ખાઓ પરંતુ મત સમીપ જાઓ ઉસ વૃક્ષકે કિ પાપી હો જાઓગે શયતાનને ઉનકો ડિગાયા ઔર ઉનકો બહિસ્તકે આનંદસે ખોદિયા તબ હમને કહાકિ ઉતરો તુમ્હારે મેં કોઈ પરસ્પર શત્રુ હૈ તુમ્હારા ઠિકાના પૃથિવી હૈ ઔર એક સમય તક લાભ હૈ આદમ અપને માલિકકી કુછ બાતેં સીખ કર પૃથિવી પર આગયા ।

મં૦ । ૧ । સિ૦ । ૧ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૩૩ । ૩૪ । ૩૫ ॥

સમીક્ષક—અબ દેખિયે ખુદાકી અલ્પજ્ઞતા અભી તો સ્વર્ગ મેં રહનેકા આશીર્વાદ દિયા ઔર પુનઃ થોડી દેરમેં કહાકિ નિકલો જો ભવિષ્યત્ બાતોંકો જાનતા હોતા તો વર હી ક્યો દેતા ? ઔર બહકાને વાલે શયતાનકો દંડ દેનેસે અસમર્થ ભી દીખ પડતા હૈં ઔર વહ વૃક્ષ કિસકે લિયે ઉત્પન્ન કિયા થા ? ક્યા અપને લિયે વા દૂસરેકે જો દુસરેકે લિયે તો ક્યોં રોકા ? ઇસ લિયે ઐસી બાતેં ન ખુદાકી ઔર ન ઉસકે બનાયે પુસ્તકમેં હો સકતી હૈ । આદમ સાહબ ખુદાસે કિતની બાતેં સીખ આયે ? ઔર જબ પૃથિવી પર આદમ સાહબ આયે તબ કિસ પ્રકાર આયે ? ક્યા વહ બહિસ્ત પહાડ પર હૈં વા આકાશ પર ? ઉસસે કૈસે ઉતર આયે અથવા પક્ષીકે તુલ્ય આયે અથવા જૈસે ઊપરસે પત્થર ગિર પડે ? ઇસમેં યહ વિદિત હોતા હૈ કિ જબ આદમ સાહબ મટ્ટીસે બનાયે ગયે તો ઇનકે

સ્વર્ગ મેં ભી મટ્ટી હોગી? ઔર જીતને વહાં ઔર હૈં વે ભી વૈસેહી ફરિશ્તે આદિ હોંગે। ક્યોંકિ મટ્ટીકે શરીર બિના ઇંદ્રિય ભોગ નહીં હો સકતા જબ પાર્થિવ શરીર હૈ તો મૃત્યુ ભી અવશ્ય હોના ચાહિયે યદિ મૃત્યુ હોતા હૈ તો વે વહાંસે કહાં જાતે હૈં ? ઔર મૃત્યુ નહીં હોતા તો ઉનકા જન્મ ભી નહીં હુઆ ! જબ જન્મ હૈ તો મૃત્યુ અવશ્ય હી હૈ યદિ ઐસા હૈ તો કુરાન મેં લિખા હૈં કિ બીબિયાં સદૈવ બહિસ્તમેં રહતી હૈં સો ઝુઠા હો જાયગા ક્યોંકિ ઉનકા ભી મૃત્યુ અવશ્ય હોગા જબ ઐસા હૈ તો બહિસ્તમેં જાને વાલોંકા ભી મૃત્યુ અવશ્ય હોગા ॥ ૧૨ ॥

૧૩. ઉસ દિનસે ડરો કિ જબ કોઇ જીવ કિસી જીવસે ભરોસા ન રખેગા ન ઉસકી સફારસ સ્વીકાર કી જાવેગી ન ઉસસે બદલા લિયા જાવેગા ઔર ન વે સહાય પાવેંગે ॥

મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । આ૦ ૪૬ ॥

સમીક્ષક—ક્યા વર્તમાન દિનોમેં ન ડરે બુરાઇ કરને મેં સબ દિન ડરના ચાહિયે જબ સિફારિશ ન માની જાવેગી તો ફિર પૈગંબર કી ગવાહી વા શિફારિશસે ખુદા સ્વર્ગ દેગા યહ બાત ક્યોંકર સચ હો સકેગી? ક્યા ખુદા બહિસ્ત વાલોં હીકા સહાયક હૈ દોજખ વાલોંકા નહીં? યદિ ઐસા હૈ તો ખુદા પક્ષપાતી હૈ ॥ ૧૩ ॥

૧૪. હમને મૂસાકો કિતાબ ઔર મોજિજે દિયે । હમને ઉનકો કહા કિ તુમ નિંદિત બન્દર હો જાઓ યહ એક ભય દિયા જો ઉનકે સામને ઔર પીછે થે ઉનકો ઔર શિક્ષા ઇમાનદારો કો ॥ મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૫૦ ॥ ૬૧ ॥

સમીક્ષક—જો મૂસાકો કિતાબ દી તો કુરાનકા હોના નિરર્થક હ ઔર ઉસકો આશ્ચર્ય શક્તિ દી યહ બાયબિલ ઔર કુરાનમેં ભી લિખા હૈ પરંતુ યહ બાત માનને યોગ્ય નહીં ક્યોંકિ જો ઐસા હોતા તો અબ ભી હોતા જો અબ નહીં તો પહિલે ભી ન થા, જૈસે સ્વાર્થી લોગ આજ કલ ભી અવિદ્વાનોં કે સામને વિદ્વાન્ બન જાતે હૈં વૈસે ઉસ સમય ભી કપટ કિયા હોગા ક્યોકિ ખુદા ઔર ઉસકે સેવક અબ ભી વિદ્યમાન હૈં પુનઃ ઇસ સમય ખુદા આશ્ચર્ય શકિત ક્યોં નહીં દેતા? ઔર નહીં કર સકતે જો મૂસાકો કિતાબ દી થી તો પુનઃ કુરાનકા દેના ક્યા આવશ્યક થા ક્યોં ક જો ભલાઇ બુરાઇ કરને ન કરનેકા ઉપદેશ સર્વત્ર એકસા હો તો પુન ભિન્ન ભિન્ન પુસ્તક કરનેસે પુનરૂક્ત દોષ હોતા હ ક્યા મૂસાજી આદિ કો દી હુઇ પુસ્તકોંમેં ખુદા ભૂલ ગયા થા? જો ખુદાને નિન્દિત બંદર હો જાના કેવલ ભય દેનેકે લિયે કહા થા તો ઉસકા કહના મિથ્યા હુઆ વા છલ કિયા જો ઐસી બાતેં કરતા હૈ ઔર જિસમેં સી બાતે હૈ વહ ન ખુદા ઔર ન યહ પુસ્તક ખુદાકા બનાયા હો સકતા હૈ ॥ ૧૪ ॥

૧૫. ઇસ તરહ ખુદા મુર્દોંકો જિલાતા હૈ ઔર તુમકો અપની નિશાનિયાં દિખલાતા હૈ કિ તુમ સમઝો । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૬૭ ॥

સમીક્ષક—ક્યા મુર્દોંકો ખુદા જીલાતા થા તો અબ ક્યોં નહીં જીલાતા ! ક્યા ક્યામત કી રાત તક કબરોંમે પડે રહેંગે? આજ કલ દૌરા સુપુર્દ હૈ? ક્યા ઇતની હી ઇશ્-

રકી નિશાનિયાં હૈ ? પૃથિવી, સૂર્ય, ચન્દ્રાદિ નિશાનિયાં નહીં હૈ ક્યા સંસારમેં જો વિવિધ રચના વિશેષ પ્રત્યક્ષ દીખતી હૈ યે નિશાનિયાં કમ હૈ ? ॥ ૧૫ ॥

૧૬. વે સર્વ કાલ બહિસ્ત અર્થાત્ વૈકુંઠમેં વાસ કરને વાલે હૈ ।

મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ સૂ૦ ૨ । આ૦ ૭૬ ॥

સમીક્ષક—કોઈભી જીવ અનન્ત પુણ્ય પાપ કરનેકા સામર્થ્ય નહીં રખતા ઇસલિયે સદૈવ સ્વર્ગ નરકમેં નહીં રહ સકતે ઔર જો ખુદા ઐસા કરે તો વહ અન્યાયકારી ઔર અવિદ્વાન્ હો જાવે ક્યા મતકી રાત ન્યાય હોગા ! તો મનુષ્યોંકે પાપ પુણ્ય બરાબર હોના ઉચિત હૈ જો કર્મ અનંત નહીં હૈ ઉસકા ફલ અનંત કૈસે હો સકતા હૈ ! ઔર સૃષ્ટિ હુએ સાત આઠ હજાર વર્ષોંસે ઇધર હી બતલાતે હૈ ક્યા ઇસકે પૂર્વ ખુદા નિકમ્મા બૈઠા થા । ઔર કયામતકે પીછે ભી નિકમ્મા રહેગા ! યે બાતેં સબ લડકોંકે સમાન હૈ ક્યોંકિ પરમેશ્વરકે કામ સદૈવ વર્ત્તમાન રહતે હૈ ઔર જિતને જિસ કે પાપ પુણ્ય હૈ ઉતના હી ઉસકો ફલ દેતા હૈ ઇસ લિયે કુરાનકી યહ બાત સચ્ચી નહીં ॥ ૧૬ ॥

૧૭ જબ હમને તુમસે પ્રતિજ્ઞા કરાઈ ન બહાના લોહુ અપને આપસકે ઔર કિસી અપને આપસકો ઘરોંસે ન નિકાલના ફિર પ્રતિજ્ઞાકી તુમને ઇસકે તુમ હી સાક્ષી હો ॥ ફિર તુમ વે લોગ હો કિ અપને આપસ કો માર ડાલતે હો એક ફિરકેકો આપ મેં સે ઘરો ઉન કે સે નિકાલ દેતે હો । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૭૭ । ૭૮ ॥

સમીક્ષક—ભલા પ્રતિજ્ઞા કરાની ઔર કરની અલ્પજ્ઞોંકી બાત હૈ વા પરમાત્માકી ? જબ પરમેશ્વર સર્વજ્ઞ હૈ તો ઐસી કડાકુટ સંસારી મનુષ્ય કે સમાન ક્યોં કરેગા ? ભલા યહ કૌન સી ભલી બાત હૈ કિ આપસકા લોહૂ ન બહાના અપને મતવાલોંકો ઘરસે ન નિકાલના અર્થાત્ દૂસરે મતવાલોં કા લોહૂ બહાના ઔર ઘર સે નિકાલ દેના યહ મિથ્યા મૂર્ખતા ઔર પક્ષપાતકી બાત હૈ । ક્યા પરમેશ્વર પ્રથમહીસે નહીં જાનતા થા કિ યે પ્રતિજ્ઞાંમે વિરૂદ્ધ કરેંગે ? ઇસસે વિદિત હોતા હૈ કિ મુસલમાનોંકા ખુદાભી ઈસાઇયોંકી બહુતસી ઉપમા રખતા હૈ ઔર યહ કુરાન સ્વતંત્ર નહીં બન સકતા ક્યોંકિ ઇસમેંસે થોડીસી બાતોંકો છોડ કર બાકી સબ બાત બાયબિલકી હૈ ॥

૧૮. યે વે લોગ હૈ કિ જિન્હોંને આખરતકે બદલે જિન્દગી યહાંકી મોલ લેલી ઉનસે પાપ કભી હલકા ન કિયા જાવેગા ઔર ન ઉનકો સહાયતા દી જાવેગી ॥ મં૦ ૧ સ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૭૯ ॥

સમીક્ષક—ભલા ઐસી ઇર્ષ્યા દ્વેષકી બાતેં કભી ઇશ્વરકી ઓરસે હો સકતી હૈ ? જિન લોગોંકે પાપ હલકે કિયે જાયંગે વા જિનકો સહાયતા દી જાવેગી વે કૌન હૈ ? યદિ વે પાપી હૈ ઔર પાપોંકા દંડ દિયે વિના હલકે કિયે જાવેગે તો અન્યાય હોગા જો સજા દેકર હલકે કિયે જાવેગે તો જિનકા બયાન ઇસ આયતમેં હૈ ગેભી સજા પા કે હલકે હો સકતે હૈં । ઔર દંડ દેકર ભી હલકે ન કિયે જાયંગે તો ભી અન્યાય હોગા । જો પાપોંસે હલકે કિયે જાને વાલોંસે પ્રયોજન ધર્માત્માઓંકા હૈ તો ઉનકે પાપ તો આપહીં હલકે હૈ ખુદા ક્યા કરેગા ? ઇસસે યહ લેખ વિદ્વાનકા નહીં । ઔર વાસ્તવમેં ધર્માત્માઓંકો સુખ ઔર અધર્મિયોંકો દુઃખ ઉનકે કર્મોંકે અનુસાર સદૈવ દેના ચાહિયે ॥ ૧૮ ॥

૧૯. નિશ્ચય હમને મૂસાકો કિતાબ દી ઔર ઉસકે પીછે હમ પૈગંબરકો લાયે ઔર મરિયમકે પુત્ર ઇસાકો પ્રકટ મૌજિજે અર્થાત્ દૈવી શક્તિ ઔર સામર્થ્ય દિયે ઉસકે સાથ રૂહુલકુદસ *કે જબ તુમ્હારે પાસ ઉસ વસ્તુ સહિત પૈગંબર આયા કિ જિસકો તુમ્હારા જી ચાહતા નહીં ફિર તુમને અભિમાન કિયા એક મતકો ઝુઠલાયા ઔર એકકો માર ડાલતે હો. મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૮૦ ॥

સમીક્ષક—જબ કુરાન મેં સાક્ષી હૈ કિ મૂસાકો કિતાબ દી તો ઉસકો માનના મુસલમાનોંકો આવશ્યક હુઆ ઔર જો જો ઉસ પુસ્તકમેં દોષ હૈ વે ભી મુસલમાનોંકે મત મેં આ ગિરે ઔર મૌજિજે અર્થાત્ દૈવી શક્તિકી બાતેં સબ અન્યથા હૈ ભોલે ભાલે મનુષ્યોંકો બહકાનેકે લિયે ઝૂઠ મૂઠ ચલા લી હૈ ક્યોંકિ સૃષ્ટિક્રમ ઔર વિદ્યાસે વિરુદ્ધ સબ બાતે ઝૂઠીહી હોતી હૈ જો ઉસ સમય મૌજિજે થે તો ઇસ સમય ક્યોં નહીં! જો ઇસ સમય નહીં તો ઉસ સમય ભી ન થે ઇસમેં કુછ ભી સંદેહ નહીં ॥ ૧૯ ॥

૨૦. ઔર ઇસસે પહિલે કાફિરોં પર વિજય ચાહતે થે જો કુછ પહિચાના થા જબ ઉન કે પાસ વહ આયા ઝટ કાફિર હો ગએ કાફિરોં પર લાનત હૈ અલ્લાહ કી ॥ મ૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૮૨ ॥

સમીક્ષક—ક્યા જૈસે તુમ અન્ય મત વાલોંકો કાફિર કહતે હો વૈસે વે તુમકો કાફિર નહીં કહતે હૈ! ઔર ઉનકે મતકે ઇશ્વરકી ઓરસે ધિક્કાર દેતે હૈ ફિર કહો કૌન સચ્ચા ઔર કૌન ઝૂંઠા જો વિચાર કર દેખતે હૈ તો સબ મતવાલોંમે ઝૂઠ પાયા જાતા હૈ ઔર જો સચ હૈ સો સબ એકસા હૈ યે સબ લડાઇયાં મૂર્ખતાકી હૈ ॥ ૨૦ ॥

૨૧. આનંદકા સંદેસા ઇમાનદારોંકો અલ્લાહ, ફરિસ્તોં પૈગંબરોં જીબરઇલ ઔર મીકાઇલકા જો શત્રુ હૈ અલ્લાહ ભી એસે કાફિરોંકા શત્રુ હૈ । મં૦૧। સિ૦૧। સૂ૦૨ આ૦ ૯૦

સમીક્ષક—જબ મુસલમાન કહતે હૈ કિ (ખુદા લાશરીક) હૈ ફિર યહ ફૌજ કી ફૌજ (શરીર) કહાંસે કર દી ક્યા જો ઔરોંકા શત્રુ ખુદાકા ભી શત્રુ હૈ યદિ ઐસા હૈ તો ઠીક નહીં ક્યોંકિ ઇશ્વર કિસીકા શત્રુ નહીં હો સકતા ॥ ૨૧ ॥

૨૨. ઔર કહો કિ ક્ષમા માંગતે હૈ હમ ક્ષમા કરેંગે તુમારે પાપ ઔર અધિક ભલાઇ કરને વાલોં કે । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૫૪ ॥

સમીક્ષક—ભલા યહ ખુદાકા ઉપદેશ સબકો પાપી બનાને વાલા હૈ વા નહીં ક્યોંકિ જબ પાપ ક્ષમા હોનેકા આશ્રય મનુષ્યોંકો મિલતા હૈ તબ પાપોંસે કોઇ ભી નહીં ડરતા ઇસલિયે એસા કહને વાલા ખુદા ઔર ખુદાકા બનાયા હુઆ પુસ્તક નહીં હો સકતા ક્યોંકિ વહ ન્યાયકારી હૈ અન્યાય કભી નહીં કરતા ઔર પાપ ક્ષમા કરનેમેં અન્યાયકારી હો સકતા હૈ ॥૨૨॥

૨૩. જબ મૂસાને અપની કૌમકે લિયે પાની માંગા હમને કહા કિ અપના અસા (દંડ) પત્થર પર માર ઉસમેંસે બારહ ચશ્મે બહ નિકલે । મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સૂ૦ ૨ આ૦૫૬॥

સમીક્ષક—અબ દેખિયે ઇન અસંભવ બાતોંકે તુલ્ય દૂસરા કોઇ કહેગા એક પત્થરકી

*રૂહુલકુદસ કહતે હૈ જબરઇલકો જો કિ હરદમ મસીહકે સાથ રહતા થા ॥

શિલામેં ડંડા મારનેસે બારહ ઝરનોંકા નિકલના સર્વથા અસંભવ હૈ, હાં ઉસ પત્થરકો ભીતરસેં પોલા કર ઉસમેં પાની ભર બારહ છિદ્ર કરનેસે સંભવ હૈ અન્યથા નહીં ॥ ૨૩ ॥

૨૪. ઔર અલ્લાહ ખાસ કરતા હૈ જિસકો ચાહતા હૈ સાથ દયા અપનીકે. મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સુ૦ ૨ । આ૦ ૯૭ ॥

સમીક્ષક--ક્યા જો મુખ્ય ઔર દયા કરનેકે યોગ્ય ન હો ઉસકોભી પ્રધાન બનાતા ઔર ઉસ પર દયા કરતા હૈ ? જો ઐસા હૈ તો ખુદા બડા ગડબડિયા હૈ ક્યોંકિ ફિર અચ્છા કામ કૌન કરેગા ? ઔર બુરે કર્મ કૌન છોડેગા ? ક્યોંકિ ખુદાકિ પ્રસન્નતા પર નિર્ભર કરતે હૈ કર્મફલ પર નહીં ઇસસે સબકો અનાસ્થા હોકર કર્મોચ્છેદપ્રસંગ હોગા ॥ ૨૪ ॥

૨૫. ઐસા ન હોકિ કાફિર લોગ ઇર્ષ્યા કરકે તુમકો ઇમાનસે ફેર દેવે ક્યોંકિ ઉનમેસે ઇમાન વાલોંકે બહુતસે દોસ્ત હૈ । મં૦૧। સિ૦ ૧। સુ૦ ૨ । આ૦ ૧૦૧ ॥

સમીક્ષક—અબ દેખિયે ખુદા હી ઉનકો ચિતાતા હૈ કિ તુહ્મારે ઇમાનકો કાફિર લોગ ન ડિગા દેવેં ક્યા વહ સર્વજ્ઞ નહીં હૈ ? ઐસી બાતેં ખુદાકી નહીં હો સકતી હૈ ॥૨૫॥

૨૬. તુમ જિધર મુહ કરો ઉધર હી મુંહ અલ્લાહકા હૈ ।

મં૦ ૧। સિ૦ ૧। સુ૦ ૨। આ૦ ૧૦૭॥

સમીક્ષક—જો યહ બાત સચ્ચી હૈ તો મુસલમાન (કિબલે) કી ઔર મુંહ ક્યોં કરતે હૈં ? જો કહે કિ હમકો કિબલેકી ઓર મુંહ કરનેકા હુકમ હૈ તો યહભી હુકમ હૈ કિ ચાહેં જિધર કી ઓર મુખ કરો, ક્યા એક બાત સચ્ચી ઔર દૂસરી ઝુઠી હોગી. ઔર જો અલ્લાહકા મુખ હૈ તો વહ સબ ઓર હોહી નહી સકતા ક્યોંકિ એક મુખ એક ઔર રહેગા સબ ઓર ક્યોં કર રહ સકેગા ? ઈસલિયે યહ સંગત નહી ॥૨૬॥

૨૭ જો આસમાન ઔર ભૂમિકા ઉત્પન્ન કરનેવાલા હૈ જબ વો કુછ કરના ચાહતા હૈ યહ નહીં કિ ઉસકો કરના પડતા હૈ કિન્તુ ઉસે કહતા હૈ કી હોજા બસ હોજાતા હૈ ।

મં૦ ૧। સિ૦ ૧। સુ૦ ૨ । આ૦ ૧૦૯ ।

સમીક્ષક—ભલા ખુદાને હુકમ દિયા કિ હોજા તો હુકમ કિસને સુના ? ઔર કિસકો સુનાયા ? ઔર કૌન બન ગયા ? કિસ કારણ બનાયા ? જબ યહ લિખતે હૈ કિ સૃષ્ટિકે પૂર્વ સિવાય ખુદાકે કોઇભી સરા વસ્તુ ન થા તો યહ સસાર કહાસે આયા ? વિના કારણ કે કોઇભી કાર્ય્ય નહીં હોતા તો ઇતના બડા જગત્ કારણકે વિના કહાંસે હુઆ ? વહ બાત કેવલ લડકપનકી હૈ (પૂર્વપક્ષી) નહીં નહિ ખુદાકી ઇચ્છાસે. (ઉત્તરપક્ષી) ક્યા તુહ્મારી ઈચ્છાસે એક મકખીકી ટાગ ભી બન જા સકતી હૈ ? જો તે હો કિ ખુદાકી ઇચ્છાસે યહ સબ કુચ્છ જગત્ બન ગયા (પૂર્વ૦) ખુદા સર્વશક્તિમાન્ હૈ ઈસલિયે જો ચાહે સો કરલેતા હૈં. (ઉત્તર) સર્વશક્તિમાનકા ક્યા અર્થ હૈ ? (પૂર્વ) જો ચાહેસો કરસકે. (ઉત્તર૦) ક્યા ખુદા દૂસરા ખુદાભી બના સકતા હૈ ? અપને આપ મર સકતા હૈ ? મૂર્ખ રોગી ઔર અજ્ઞાની ભી બન શકતા હૈ (પૂર્વ૦ ઐસા કભી નહીં બન સકતા (ઉત્તર૦) ઇસલિયે પરમેશ્વર અપને ઔર દૂસરોંકે ગુણ કર્મ સ્વભાવકે વિરૂદ્ધ કુછ ભી નહીં કર સકતા જૈસે સંસારમેં કિસી વસ્તુકે બનને બનાનેમે તીન પદાર્થ પ્રથમ અવશ્ય હોતે હ—એક બનાનેવાલા જૈસે કુહાર,

દૂસરી ઘડા બનનેવાલી મિટ્ટી ઔર તીસરા ઉસકા સાધન જિસસે ઘડા બનાયા જાતા હૈ. ૈસે કુમ્હાર, મિટ્ટી ઔર સાધન સે ઘડા બનતા હ ઓર બનનેસે પૂર્વ જગત્‌કા કારણ પ્રકૃત ઔર ઉનકે ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અનાદિ હૈ ઇસલિયે યહ કુરાનકી બાત સર્વથા અસમ્ભવ હૈ ॥ ૨૭ ॥

૨૮. જબ હમને લોગોંકે લિયે કાબેકો પવિત્રસ્થાન સુખ દેનેવાલા બનાયા તુમ નમાજકે લિયે ઇબરાહીમ કે સ્થાનકો પકડો । મં૦૧ । સિ૦ ૧ । સુ૦ ૨ । આ૦ ૧૧૭॥

સમીક્ષક—ક્યા કાબે કે પહિલે પવિત્ર સ્થાન ખુદાને કોઇ ભી ન બનાયા થા ? જો બનાયા થા તો કાબેકે બનાનેકી કુછ આવશ્યકતા ન થી, જો નહીં બનાયા થા તો બિચારે પૂર્વોત્પન્નોંકો પવિત્રસ્થાનકે વિના હી રક્ખા થા. પહિલે ઇશ્વરકો પવિત્રસ્થાનકા સ્મરણ ન રહા હોગા ॥ ૨૮ ॥

૨૯. વે કૌન મનુષ્ય હૈ જો ઇબરાહીમ કે દીનસે ફિર જાવેં પરંતુ જિસને અપની જાનકો મૂર્ખ બનાયા ઔર નિશ્ચય હમને દુનિયામેં ઉસીકો પસંદ કિયા ઔર નિશ્ચય આખરતમેં વો હી નેક હ ॥ મં૦ ૧ । સિ૦ ૧ । સુ૦ ૨ । આ૦ ૧૨૨ ॥

સમીક્ષક—યહ કૈસે સંભવ હૈ કિ ઇબરાહીમકે દીનકો નહી માનતે વે સબ મૂર્ખ હૈ? ઇબરાહીમકો હી ખુદાને પસંદ કિયા ઇસકા ક્યા કારણ હૈ ? યદિ ધર્માત્મા હોનેકે કારણસે કિયા તો ધર્માત્મા ઔર ભી બહુત હો સકતે હૈ ? યદિ વિના ધર્માત્મા હોનેકે હી પસંદ કિયા તો અન્યાય હુઆ હાં યહતો ઠીક હૈ કી જો ધર્માત્મા હૈ વેહી ઇશ્વરકો પ્રિય હોતા હૈ અધર્મી નહીં ॥ ૨૯ ॥

૩૦. નિશ્ચય હમ તેરે મુખકો આસમાનમેં ફિરતા દેખતે હૈ અવશ્ય હમ તુઝે ઉસ કિબલેકો ફેરેંગે કિ પસન્દ કરે ઉસકો બસ બસ અપના મુખ મસ્જિદુલ્હરામકી ઓર ફેર જહા કહી તુમ હો અપના મુખકી ઓર ફેર લો. મં૦ ૧। સિ૦ ૨। આ૦ ૧૩૫ ॥

સમીક્ષક—ક્યા યહ છોટી બુતપરસ્તી હૈ ? નહીં બડી । (પૂર્વપક્ષી) હમ મુસલમાન લોગ બુતપરસ્ત નહી હૈ કિન્તુ બુતશિકન અર્થાત્ મૂર્તોકો તોડને હારે હૈં કયોકી હમ કિબલે કો ખુદા નહી સમઝતે । (ઉત્તરપક્ષી) જિનકો તુમ બુતપરસ્ત સમઝતે હો વે ભી ઉન ૨ મૂર્તોકો ઇશ્વર નહીં સમઝતે કિતુ ઉનકે સામને પરમેશ્વરકી ભક્તિ કરતે હૈ । યદિ બુતોંકો તોડને હારે હો તો ઉસ મસ્જિત કિબલે બડે બુતકો ક્યોં ન તોડા ? (પૂર્વ૦) વાહજી હમારે તો કિબલેકી ઓર મુખ ફેરનેકા કુરાનમેં હુકમ હૈ ઔર ઇનકો વેદમે નહીં હૈ ફિર વે બુતપરસ્ત ક્યો નહીં ? ઔર હમ ક્યોં ? ક્યોંકી હમકો ખુદાકા હુકમ બજાના અવશ્ય હૈ । (ઉત્તર૦) જૈસે તુમ્હારે લિયે કુરાનમેં હુકમ હૈ વૈસે ઇનકે લિયે પુરાણમેં આજ્ઞા હૈ જૈસે તુમ કુરાનકો ખુદાકા કલામ સમજતે હો વૈસે પુરાણી પુરાણોંકો ખુદાકે અવતાર વ્યાસજીકા વચન સમજાતે હૈ, તુમમેં ઔર ઇનમેં બુતપરસ્તીકા કુછ ભિન્ન ભાવ નહી હૈ પ્રત્યુત તુમ બડે બુતપરસ્ત ઔર યે છોટે હૈ ક્યોંકી જબ તક કોઇ મનુષ્ય અપને ઘરમેસે પ્રવિષ્ટ હુઇ બિલ્લીકો નિકાલને લગે તબ તક ઉસકે ઘરમેં ઊંટ પ્રવિષ્ટ હો જાય વૈસી હી મુહમ્મદ સાહેબને છોટે બુતકો મુસલમાનોકે મતસે નિકાલા પરતુ બડે બુત ! જોકી પહાડ સદશ મક્કેકી મસ્જિદ હૈ વહ

સબ મુસલમાનોકે મતમેં પ્રવિષ્ઠ કરાદી । ક્યા યહ છોટી બુતપરસ્તી હૈ હાંજી હમ લોગ વૈદિક હૈ વૈસે હી તુમ લોગ ભી વૈદિક હો જાઓ તો બુતપરસ્તી આદિ બુરાઇયોંસે બચ સકો અન્યથા નહીં । તુમકો જબ તક અપની બડી બુતપરસ્તીકો ન નિકાલ દો તબ તક દૂસરે છોટે બુતપરસ્તોકે ખડનસે લજ્જિત હોકે નિવૃત્ત રહના ચાહિયે ઔર અપનેકો બુતપરસ્તીસે પૃથક કરકે પવિત્ર કરના ચાહિયે ॥ ૩૦ ॥

૩૧. જો લોગ અલ્લાહકે માર્ગમેં મારે જાતે હૈ ઉનકે લિયે યહ મત કહો કી વે મૃતક હૈ કિંતુ વે જીવિત્ત હે, મં० ૧, સિ. ૨, આ० ૧૪૪.

સમીક્ષક—ભલા ઇશ્વરકે માર્ગમેં મરને મારનેકી ક્યા અવશ્યક્તા હૈ ? યહ ક્યોં નહીં કહતે હો કી યહ બાત અપને મતલબ સિદ્ધ કરનેકે લિયે હૈ કી યહ લોભ દેંગે તો લોગ ખુબ લડેંગે, અપના વિજય હોગા, મારનેસે ન ડરેંગે, લુટ માર કરનેસે ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત હોગા, પશ્ચાત્ વિષયાનંદ કરેંગે ઇત્યાદિ સ્વપ્રયોજનકે લિયે યહ વિપરીત વ્યવહાર કિયા હૈ. ૩૧.

૩૨. ઔર યહ કિ અલ્લાહ કઠોર દુઃખ દેનેવાલા હૈ, શયતાનકે પીછે મત ચલો નિશ્ચય વો તુમ્હારા પ્રત્યક્ષ શત્રૂ હૈ ઉસકે વિના ઔર કુછ નહીં કી બુરાઇ ઔર નિર્લજ્જતાકી આજ્ઞા દે ઔર યહ કી તુમ કહો અલ્લાહ પર જો નહીં જાનતે. મ० ૧, સિ० સૂર, ० ૨, આ. ૧૫૧, ૧૫૪, ૧૫૫.

સમીક્ષક—ક્યા કઠોર દુઃખ દેનેવાલા, દયાળુ ખુદા પાપિયોં પુણ્યાત્માઓંપર હૈ અથવા મુસલમાનોપર દયાળુ ઔર અન્યપર દયાહીન હૈ જો ઐસા હૈ તો વહ ઇશ્વરહી નહીં હો સક્તા ઔર પક્ષપાતી નહીં હૈ તો મનુષ્ય કહીં ધર્મ કરેગા ઉસપર ઇશ્વર દયાળુ ઔર જો અધર્મ કરેગા ઉસપર દંડ દાતા હોતા તો ફિર બીચમે મુહંમદ સાહબ ઔર કુરાનકો માનના આવશ્યક ન રહા. ઔર જો સબકો બુરાઈ કરાનેવાલા મનુષ્યમાત્રકા શત્રુ શયતાન હૈ ઉસકો ખુદાને ઉત્પન્ન હી ક્યોં કિયા વહ ભવિષ્યતકી બાત નહીં જાનતા થા ? જો કહો કી જાનતા થા પરંતુ પરીક્ષાકે લિયે બનાયા તો ભી નહીં બન સકતા ક્યોંકી પરીક્ષા કરના અલ્પજ્ઞકા કામ હૈ, સર્વજ્ઞ તો સબ જીવોકે અચ્છે બુરે કર્મોકો સદાસે ઠીક૨ જાનતા હે ઔર શયતાન સબ કો બહકાતા હૈ તો શયતાનકો કિસને બહકાયા ? જો કહો કિ શયતાન આપ બહકતા હૈ તો અન્ય ભી આપસે આપ બહક સકતે હૈ, બીચમેં શયતાનકા ક્યા કામ ? ઔર જો જો ખુદાહીને શયતાનકો બહકાયા તો ખુદા શયતાનકા ભી શયતાન ઠહરેગા. ઐસી બાત ઇશ્વરકી નહીં હો સકતી ઔર જો બહકાતા હૈ વહ કુસંગ તથા અવિદ્યાસે ભ્રાન્ત હોતા હૈ ૩૨.

૩૩. તુમપર મુર્દાર, લોહૂ ઔર ગોસ્ત સુઅરકા હરામ હૈ ઔર અલ્લાહકે વિના જિસપર કુછ પુકારા જાવે, મં. સિ. ૨, સુ. ૨. આ. ૧૫૯.

સમીક્ષક—યહાં વિચારના ચાહિયે કિ મુર્દા ચાહે આપસે આપ મરે વા કિસીકે મારનેસે દોનો બરાબર હૈં હાં ઇન મેં કુછ ભેદ ભી હૈ તથાપિ મૃતકપન મેં કુછ ભેદ નહીં ઔર જબ એક સુઅરકા નિષેધ કિયા તો ક્યા મનુષ્યકા માંસ ખાના ઉચિત હૈ ? ક્યા યહ બાત અચ્છી હો સકતી હૈ કિ પરમેશ્વરકે નામ પર શત્રુ આદિ અત્યંત દુઃખ દેકે પ્રાણહત્યા કરની ? ઇસસે ઇશ્વરકા નામ કલંકિત હો જાતા હૈ હાં ઇશ્વર વિના પૂર્વજન્મકે અપરાધકે મુસલમા-

નોકે હાથ સે દારૂણ દુઃખ ક્યોં દિલાયા ક્યા ઉનપર દયાલુ નહીં હૈ? ઉનકો પુત્રવત્ નહીં માનતા? જિસ વસ્તુસે અધિક ઉપકાર હોવે ઉન ગાય આદિકે મારનેકા નિષેધ ન કરના જાનો હત્યા કરા કર ખુદા જગત્કા હાનિકારક હિંસારૂપ પાપસે કલંકિત ભી હો જાતા હ ઔર ખુદાકે પુસ્તક કી કભી નહીં હો સકતી ॥ ૩૩ ॥

૩૪. રોજેકી રાત તુહ્મારે લિયે હલાલકી ગઇ કિ મદનોત્સવ કરના અપની બીબિયોસે વો તુહ્મારે વાસ્તે પર્દા હૈ ઔર તુમ ઉનકે લિયે પર્દાહો અલ્લાહને જાનાકિ તુમ ચોરી કરતે હો અર્થાત્ વ્યભિચાર બસ ફિર અલ્લાહને ક્ષમા કિયા તુમકો બસ ઉનસે મિલો ઔર ઢુંડો જો અલ્લાહને તુહ્મારે લિયે લિખ દિયા હૈ અર્થાત્ સંતાન ખાઓ પીઓ યહાં તકકિ પ્રગટ હો તુહ્મારે લિયે કાલે ધાગેસે સફેદ વા રાતસે જબદિન નિકલે મં. ૧, સિ. ૨, સૂ. ૨, આ. ૧૭૨.

સમીક્ષક—યહાં યહ નિશ્ચિત્ હોતા હૈ કિ જબ મુસલમાનોંકા મત ચલાયા ઉસકે પહિલે કિસી ન કિસી પૌરાણિકકો પૂછા હોગા કિ ચાંદ્રાયણ વ્રત જો એક મહીનેભરકા હોતા હૈ ઉસકી વિધિ ક્યા? વહ શાસ્ત્ર વિધિ જો કિ મધ્યાન્હમેં ચંદ્રકી કલા ઘટને બઢનેકે અનુસાર ગ્રાસોંકો ઘટાના બઢાના ઔર મધ્યાન્હ દિનમેં ખાના લિખા હૈ ઉસકો ન જાનકર કહા હોગા કિ ચંદ્રમાકા દર્શન કરકે ખાના ઉસકો ઇન મુસલમાન લોગોને ઇસ પ્રકારકા કર લિયા પરંતુ વ્રતમેં સ્ત્રી સમાગમકા ત્યાગ હૈ એક બાત ખુદાને બઢકર કહદીકિ તુમ સ્ત્રિયોંકા ભી સમાગમ ભલે હી કિયા કરો ઔર રાતમેં ચાહે અનેક વાર ખાઓ, ભલા યહ વ્રત ક્યા હુઆ. દિનકો ન ખાયા રાતકે ખાતે રહે યહ સૃષ્ટિક્રમસે વિપરીત હૈ કિ દિનમેં ન ખાના રાતમેં ખાના. ૩૪.

૩૫. અલ્લાહકે માર્ગમેં લડો ઉનસે જો તુમસે લડતે હૈ. માર ડાલો તુમ ઉનકો જહા પાઓ. કતલસે કુફ્ર બુરા હ. યહાં હક ઉનસે લડો કિ કુફ્ર ન રહે ઔર હોવે દીન અલ્લાહકા ઉન્હોંને જિતની જિયાદતી કરી તુમપર ઉતની હી તુમ ઉનકે સાથ કરો. મં. ૧ । સી. ૨ । સૂ ૨ । આ. ૭૪ । ૧૭૫ । ૧૭૬ । ૧૭૮ । ૧૭૯ ॥

સમીક્ષક. જો કુરાનમેં ઐસી બાતેં ન હોતીં તો મુસલમાન લોગ ઇતના બડા અપરાધ જો કિ અન્ય મતવાલોંપર કિયા હૈ ન કરતે ઔર વિના અપરાધિયોંકો મારના ઉનપર બડા પાપ હૈ। જો મુસલમાનકે મતકા ગ્રહણ ન કરતા હૈ ઉસકો કુફ્ર કહતે હૈ અર્થાત્ કુફ્રસે કતલકો મુસલમાન લોગ અચ્છા માનતે હૈ અર્થાત્ જો હમારે દીનકો ન માનેગા ઉસકો હમ કતલ કરેંગે સો કરતે હી આયે મજહબપર લડતે ૨ આપ હી રાજ્ય આદિસે નષ્ટ હો ગયે ઔર ઉનકા મત અન્ય મતવાલોંપર અંત કઠોર રહતા હૈ ક્યા ચોરીકા બદલા ચોરી હૈ. કિ જિતના અપરાધ હમારા ચોર આદિ કરેં ક્યાં હમ ભી ચોરી કરેં। યહ સર્વથા અન્યાયકી બાત હૈ ક્યા કોઈ અજ્ઞાની હમકો ગાલિયાં દે ક્યા હમ ભી ઉનકો ગાલિ દેવેં! યહ બાત ન ઇશ્વરકે ભક્ત વિદ્વાન કી ઔર ન ઇશ્વરોક્ત પુસ્તકકી હો સકતી હૈ યહ તો કેવલ સ્વાર્થી જ્ઞાન રહિત મનુષ્ય કી હૈ. ૩૫.

૩૬. અલ્લાહ ઝગડેકો મિત્ર નહીં રખતા. એ લોગો જો લાયે હો ઇસલામમેં પ્રવેશ કરો. મં. ૧, સિ. ૨, આ. ૧૯૦, ૧૯૩.

સમીક્ષક. જો ઝગડા કરનેકો ખુદા મિત્ર નહીં સમઝતા તો ક્યા આપ હી મુસલમાનોંકો ઝગડા કરનેમેં પ્રેરણા કરતા! ઔર ઝગડાલૂ મુસલમાનોંસે મિત્રતા ક્યોં કરતા હૈ। ક્યા

મુસલમાનોંકે મતમેં મિલનેહીસે ખુદા રાજી હૈ તો યહ મુસલમાનોંહીકા પક્ષપાતી હૈ સબ સંસારકા ઇશ્વર નહીં ઇસસે યહાં યહ વિદિત હોતા હૈ કિ ન કુરાન ઇશ્વરકૃત ઔર ન ઇસમેં કહા હુઆ ઇશ્વર હો સકતા હૈ ॥ ૩૬ ॥

૩૭. ખુદા જિસકો ચાહે અનંત રિજ્ક દેવે । મં૦ ૧ । સિ૦ ૨ । સૂ૦૨ । આ૦ । ૧૯૭ ॥

સમીક્ષક. ક્યા વિના પાપપુણ્યકે ખુદા ઐસે હી રિજ્ક દેતા હૈ ! ફિર ભલાઇ બુરાઇકા કરના એકસાહી હુઆ ક્યોંકિ સુખ દુઃખ પ્રાપ્ત હોના ઉસકી ઇચ્છાપર હૈ ઇસસે ધર્મસે વિમુખ હોકર મુસલમાન લોગ યથેષ્ટાચાર કરતે હૈં ઔર કોઇ ૨ ઇસ કુરાનોક્તપર વિશ્વાસ ન કરકે ધર્માત્માભી હોતે હૈં ॥ ૩૭ ॥

૩૮, (પ્રશ્ન) કરતે હૈ તુઝસે રજસ્વલાકો કહ વો અપવિત્ર હૈ પૃથક રહો ઋતુ સમયમેં ઉન સમીપ મત જાઓ જબ તક કી વે પવિત્ર ન હોં જબ નહા લેવેં ઉનકે પાસ ઉસ સ્થાનસે જાઓ ખુદાને આજ્ઞા દી ॥ તુમ્હારી બિબીયાં તુમ્હારે લિયે ખેતિયાં હૈ બસ જાઓ જિસ તરહ ચાહો અપને ખેતમેં । તુમકો અલ્લાહ લગ્ન (વેકાર વ્યર્થ) શપથમેં નહીં પકડતા । મંત્ર ૧ । સિ૦ ૨ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૨૦૫ । ૨૦૬ । ૨૦૮ ॥

સમીક્ષક—જો યહ રજસ્વલાકા સ્પર્શ સંગ ન કરના લિખા હૈ વહ અચ્છી બાત હે પરંતુ જો યહ સ્ત્રિયોકો ખેતીકે તુલ્ય લિખા ઔર જૈસા જીસ તરહસે ચાહો જાઓ યહ મનુષ્યોંકો વિષયી કરનેકા કારણ હૈ જો ખુદા બેકારી શપથ પર નહીં પકડના તો સબ ઝુઠ બોલેંગે શપથ તોડેંગે ઇસસે ખુદા ઝુઠકા પ્રવર્ત્તક હોગા ॥ ૩૮ ॥

૩૯—વો કૌન મનુષ્ય હૈ જો અલ્લાહકો ઉધાર દેવે અચ્છા બસ અલ્લાહ દ્વિગુણ કરે ઉસકો ઉસકે વાસ્તે । મં ૧ । સિ૦ ૨ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૨૨૭ ॥

સમીક્ષક—ભલા ખુદાકો કર્જ (ઉધાર) * લેનેસે ક્યા પ્રયોજન ? જિસને સંસારકો બનાના વહ મનુષ્યસે કર્જ લેતા હૈ? કદાપિ નહીં । ઐસા તો બિના સમઝે કહા જા સકતા હૈ. ક્યા ઉસકે ખજાના ખાલી હો ગયા થા ? ક્યા વહ હુંડી પુડિયા વ્યાપારાદિમેં મગ્ન હોનેસે ટોટેમેં ફસ ગયા થા જો ઉધાર લેને લગા ? ઔર એકકા દો ૨ દેના સ્વીકાર કરતા હૈ ક્યા યહ સાહૂકારોકા કામ હૈ? કિન્તુ ઐસા કામ દિવાલિયોં વા ખર્ચ અધિક કરને વાલે ઔર આય ન્યુન હોનેવાલોંકો કરના પડતા હૈ ઇશ્વરકો નહીં ॥ ૩૯ ॥

૪૦. ઉનમેસે કોઇ ઇમાન ન લાયા ઔર કોઇ કાફિર હુઆ જો અલ્લાહ ચહાતા ન લડતે જો ચાહતા હૈ અલ્લાહ કરતા હૈ ।મં૦ ૧ । સિ૦ ૩ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૨૩૫ ॥

સમીક્ષક—ક્યા જિતની લડાઇ હોતી હૈ વહ ઇશ્વર હીકી ઇચ્છાસે ? ક્યા વહ અધર્મ કરના ચાહે તો કર સકતા હૈ ? જો ઐસી બાત હૈ તો વહ ખુદા હી નહીં ક્યોંકિ

* ઇસી આયતકે ભાષ્યમેં તફસીર હુસેનીમેં લિખી હૈ કિ એક મનુષ્ય મુહમ્મદ સાહબકે પાસ આયા ઉસને કહાકિ એ રસૂલલ્લાહ ખુદાહ ખર્ચ ખુદાહ ખર્ચ ક્યોં માંગતા હે ? ઉન્હોંને ઉત્તર દિયાકી તુમકો બહિસ્તમેં જાનેકે લિયે ઉસને કહા જો આપ જમાનતલેં તો મૈં દું મુહમ્મદસાહબ ઉસકી જમાનત લેલી. ખુદાકા ભરોંસા ન હુઆ ઉસકે દૂતકા હુઆ.

ભલે મનુષ્યોંકા યહ કર્મ નહીં કિ શાંતિભંગ કરકે લડાઇ કરાવેં ઇસસે વિદિત હોતા હૈ કિ યહ કુરાન ન ઇશ્વરકા બનાયા ઔર ન કિસી ધાર્મિક વિદ્વાન્કા રચિત હૈ ॥ ૪૦ ॥

૪૧. જો કુછ આસમાન ઔર પૃથિવીપર હૈ સબ ઉસીકે લિયે હૈ ચાહે ઉસકી કુરસીને આસમાન ઔર પૃથિવીકો સમા લિયા હૈ । મં૦ ૧ । સિ૦ ૩ સ૦ ૨ । આ૦ ૨૩૭ ।

સમીક્ષક—જો આકાશ ભૂમિમે પદાર્થ હૈ વે સબ જીવોંકે લિયે પરમાત્માને ઉત્પન્ન કિયે હૈ અપને લિયે નહીં ક્યોં કિ વહ પૂર્ણકામ હૈ ઉસકો કિસી પદાર્થકી અપેક્ષા નહીં જબ ઉસકી કુર્સી હૈ તો વહ એકદેશી હૈ જો એકદેશી હોતા હૈ વહ ઇશ્વર નહીં કહાતા ક્યોંકિ ઇશ્વર તો વ્યાપક હૈ ॥ ૪૧ ॥

૪૨. અલ્લાહ સુર્યકો પૂર્વસે લાત હૈ બસ તુ પશ્ચિમસે લેઆ બસ જો કાફિર હૈરાન હુઆ થા નિશ્ચય અલ્લાહ પાપિયોંકો માર્ગ નહીં દિખલાતા ।

મ૦ ૧ । સિ૦ ૩ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૨૪૦ ।

સમીક્ષક—દેખિયે યહ અવિદ્યાકી બાત? સૂર્ય ન પૂર્વસે પશ્ચિમ ઔર ન પશ્ચિમસે પૂર્વ કભી આતા જાતા હૈ વહ તો અપની પરિધિમેં ઘુમતા રહતા હૈ ઇસસે નિશ્ચિત જાના જાતા હૈ કિ કુરાનકે કર્તા કો ન ખગોલ ઔર ભૂગોલ વિદ્યા આતી થી. જો પાપિયોંકો માર્ગ નહીં બતલાતા તો પુણ્યાત્માઓંકે લિયે ભી મુસલમાનોંકે ખુદાકી આવશ્યકતા નહીં ક્યોંકિ ધર્માત્મા તો ધર્મમાર્ગ મેં હી હોતે હૈ માર્ગ તો ધર્મસે ભૂલે હુએ મનુષ્યોંકો બતલાના હોતા હૈ સો કર્તવ્યકે ન કરનેસે કુરાનકે કર્તાકી બડી ભૂલ હૈ ॥ ૪૨ ॥

૪૩—કહા ચાર જાનવરોંસે લે ઉનકી સૂરત પહિચાન રખ ફિર હર પહાડપર ઉનમેંસે એક ૨ ટુકડા રખ દે ફિર ઉનકો બુલા દૌડતે તેરે પાસ ચલે આવેંગે ॥ મં. ૧। સિ૦ ૩ । સ૦ ૨ । આ૦ ૨૪૨ ।

સમીક્ષક—વાહ ૨ દેખોજી મુસલમાનોંકા ખુદા ભાનમતીકે સમાન ખેલકર રહા હૈ! ક્યા ઐસી હી બાતોંસે ખુદાકી ખુદાઇ હૈ? બુદ્ધિમાન લોગ ઐસે ખુદાકો તિલાંજલી દેકર દૂર રહેંગે ઔર મૂર્ખ લોગ ફસેંગે ઇસસે ખુદાકી બડાઇ કે બદલે બુરાઇ ઉસકે પલ્લે પડેગી. ॥ ૪૩ ॥

૪૪. જીસકો ચાહે નીતિ દેતા હૈ । મં૦ ૧ । સિ૦ ૩ । સૂ૦ ૨૫૧ ।

સમીક્ષક—જબ જિસકો ચાહતા હૈ ઉસકો નીતિ દેતા હૈ તો જિસકો નહીં ચાહતા હૈ ઉસકો અનીતિ દેતા હોગા યહ બાત ઈશ્વરતા કી નહીં, કિંતુ જો પક્ષપાત છોડ સબકો નીતિકા ઉપદેશ કરતા હૈ વહી ઇશ્વર ઔર આપ્ત હો સકતા હૈ અન્ય નહીં ॥ ૪૪ ॥

૪૫. વહ કી જિસકો ચાહેગા ક્ષમા કરેગા જિસકો ચાહે દંડ દેગા ક્યોંકિ વહ સબ વસ્તુ પર બલવાન્ હૈ । મં૦ ૧ । સિ૦ ૩ । સૂ૦ ૨ । આ૦ ૨૬૬ ॥

સમીક્ષક—ક્યા ક્ષમાકે યોગ્યપર ક્ષમા ન કરના અયોગ્યપર ક્ષમા કરના ગબર ગંડરાજા કે તુલ્ય યહ કર્મ નહીં હૈ? યદિ ઇશ્વર જિસકો ચાહતા પાપી વા પુણ્યાત્મા બનાતા હૈ તો જીવ કો પાપ પુણ્ય ન લગાના ચાહિયે જબ ઇશ્વરને ઉસકો વૈસાહી કિયા તો જીવકો દુઃખ સુખ ભી હોના ન ચાહિયે જૈસે સેનાપતિ કી આજ્ઞાસે કિસી ભૃત્યને કિસીકો મારા તો ઉસકા ફલભાગી વહ નહીં હોતા વૈસે વે ભી નહીં, ॥ ૪૫ ॥

૪૬—કહ ઇસસે અચ્છી ઔર ક્યા પરહેજગારોંકો ખબર દૂં કી અલ્લાહકી ઓર બહિસ્તે હૈં જિનમેં નહરે ચલતી હૈં ઉન્હીં મેં સદૈવ રહને વાલી શુદ્ધ બીબિયાં હૈં અલ્લાહ ઉનકો દેખને વાલા હૈ સાથ બન્દોંકે । મં૦ ૧ । સિ૦ ૩ । ૦ ૩ । આ૦ ૧૨ ।

સમીક્ષક—ભલા યહ સ્વર્ગ હૈ કિવા વેશ્યાવન ! ઇસકો ઈશ્વર કહના વા સ્ત્રૈણ ? કોઇ ભી બુદ્ધિવાન્ ઐસી બાતેં જિસમેં હો ઉસકો પરમેશ્વરકા કિયા પુસ્તક માન સકતા હૈ ? યહ પક્ષપાત ક્યો કરતા હૈ જો બીબિયાં બહિસ્તમેં સદા રહતી હૈં વે યહાં જન્મ પાકે વહાં ગઇ હૈં વા વહીં ઉત્પન્ન હુઇ હૈં ? યદિ યહ જન્મ પાકર વહાં ગઇ હૈ ઔર જો કયામતકી રાતશે પહિલે હી વહાં બીબિયાંકો બુલા લિયા તો ઉનકે ખાવિન્દોંકો કયો ન બુલા લિયા ? ઔર કયામત કી રાતમેં સબકા ન્યાય હોગા ઇસ નિયમકો કયોં તોડા ? યદિ વહીં જન્મી હૈં તો કયામત તક વે કયોં કર નિર્વાહ કરતી હૈં ? જો ઉનકે લિયે પુરૂષ ભી હૈં તો યહાસે બહિસ્તમેં જાને વાલે મુસલમાનોંકો ખુદા બીબિયાં કહાંસે દેગા ? ઔર જૈસે બીબિયા બહિસ્તમેં સદા રહને વાલી બનાઇ વૈસે પુરૂષોંકો વહાં સદા રહને વાલે કયોં નહીં બનાયા ? ઇસલિયે મુસલમાનોકા ખુદા અન્યાયકારી બેસમઝ હૈ ॥ ૪૬ ॥

૪૭—નિશ્ચય અલ્લાહકી ઓર સે દીન ઇસલામ હૈ, મં૦ ૧ । સિં૦ ૩ । સૂ૦ ૩ । ॥ આ ૧૬ ॥

સમીક્ષક—ક્યા અલ્લાહ મુસલમાનોં હી કા હૈ ઔરોંકા નહીં ! ક્યા તેરહ સૌ વર્ષો કે પૂર્વ ઈશ્વરીય મત થાહી નહીં ઇસી સે યહ કુરાન ઇશ્વરકા બનાયા તો નહીં કિંતુ કિસી પક્ષ પાતીકા બનાયા હૈ ॥ ॥

૪૮—પ્રત્યેક જીવકો પૂરા દિયા જાવેગા જો કુછ ઉસને કમાયા ઔર ન વે અન્યાય કિયે જાવેંગે । કહ યા અલ્લાહ તુ હી મુલ્કકા માલિક હૈ જિસકો ચાહે દેતા હૈ જિસકો ચાહે છીનતા હૈ જિસકો ચાહે પ્રતિષ્ઠા દેતા હૈ જિસકો ચાહે અપ્રતિષ્ઠા દેતા હૈ સબ કુછ તેરે હાથમે હૈ પ્રત્યેક વસ્તુપર તુ હી બલવાન્ હૈ । રાતકો દિનમેં ઔર દિનકો રાતમેં પૈઠાતા હૈ ઔર મૃતકકો જીવિતસે જીવિતકો મૃતક સે નિકાલતા હૈ ઔર જિસકો ચાહે અનન્ત અન્ન દેતા હૈ । મુસલમાનોંકો ઉચિત હૈ કિ કાફિરોંકો મિત્ર ન બનાવેં સિવાય મુસલમાનોં કે જો કોઇ યહ કરે બસ વહ અલ્લાહકી ઓરસે નહીં । કહ જો તુમ ચાહતે હો અલ્લાહ કો તો પક્ષ કરો મેરા અલ્લાહ ચાહેગા તુમકો ઔર તુમ્હારે પાપ ક્ષમા કરેગા નિશ્ચય કરૂણામય હૈ ॥ મં૦ ૧ । સિ૦ ૩ । ૦ ૩ । આ૦ ૨૧ । ૨૨ । ૨૩ । ૨૪ । ૨૭ ॥

સમીક્ષક—જબ પ્રત્યેક જીવકો કર્મોંકા પૂરા પૂરા ફલ દિયા જાવેગા તો ક્ષમા નહીં કિયા જાયગા, ઔર જો ક્ષમા કિયા જાયગા તો પૂરા ફલ નહીં દિયા જાયગા ઔર અન્યાય હોગા જબ વિના ઉત્તમ કર્મોં કે રાજ્ય દેગા તો ભી અન્યાયકારી હો જાયગા ! ભલા જીવિતસે મૃતક ઔર મૃતકસે જીવિત કભી હો સકતા હૈ ? ક્યોંકિ ઇશ્વરકી વ્યવસ્થા અછેદ્ય અભેદ્ય હૈ કભી અદલ બદલ નહીં હો સકતી । અબ દેખિયે પક્ષપાતકી બાતેં કી જો મુસલમાન કે મજહબ મેં નહીં હૈં ઉનકો કાફિર ઠહરાના ઉનમેં શ્રેષ્ઠોંસે ભી મિત્રતા ન રખને ઔર મુસલમાનોં મેં દુષ્ટોં સે ભી મિત્રતા રખને કે લિયે ઉપદેશ કરના ઇશ્વરકો ઇશ્વરતાસે બહિઃ કર દેતા હૈ । ઇસસે યહ કુરાન, કુરાનકા ખુદા ઔર મુસલમાન લોગ કેવલ પક્ષ

પાત અવિદ્યા કે ભરે હુએ હૈં ઇસી લિયે મુસલમાન લોગ અન્ધેરમેં હૈં ઔર દેખિયે મુહમ્મદ સાહેબકી લીલા કિ જો તુમ મેરા પક્ષ કરોગે તો ખુદા તુમ્હારા પક્ષ કરેગા ઔર જો તુમ પક્ષપાતરૂપ પાપ કરોગે તો ખુદા તુમ્હારા પક્ષ કરેગા ઔર જો તુમ પક્ષપાતરૂપ પાપ કરોગે ઉસકી ક્ષમા ભી કરેગા ઇસસે સિદ્ધ હોતા હૈ કિ મુહમ્મદ સાહબકા અન્તઃકરણ શુદ્ધ નહીં થા ઇસીલિયે અપને મતલબ સિધ્ધ કરને કે લિયે મુહમ્મદ સાહબને કુરાન બનાયા ઐસા વિદિત હોતા હૈ ॥

૪૯. જિસ સમય કહા ફરિશતોંને કિ એ મર્યમ તુઝકો અલ્લાહને પસન્દ કિયા હૈ ઔર પવિત્ર કિયા ઉપર જગત્ કી સ્ત્રિયોં કે । મ૦ ૧ । સ૦ ૩ સૂ૦ આ૦ ૩૫ ॥

સમીક્ષક—ભલા જબ આજ કલ ખુદાકે ફરિશ્તે ઔર ખુદા કિસીસે બાતેં કરનેકો નહીં આતે તો પ્રથમ કૈસે આયે હોંગે ! જો કહોકિ પહિલેકે મનુષ્ય પુણ્યાત્મા થે અબ નહીં તો યહ બાત મિથ્યા હૈ કિન્તુ જિસ સમય ઇસાઇ ઔર મુસલમાનોંકા મત ચલાથા ઉસ સમય ઉન દેશોંમેં જંગલી ઔર વિદ્યાહીન મનુષ્ય અધિક થે ઇસીલિયે ઐસે વિદ્યાવિરૂદ્ધ મત ચલગયે અબ વિદ્વાન અધિક હૈં ઇસીલિયે નહીં ચલ સકતા કિન્તુ જો ૨ ઐસે પોકલ મજહબ હૈં વે ભી અસ્ત હોને જાને હૈં વૃદ્ધિકી તો કથા હી કયા હૈ ॥ ૪૯ ॥

૫૦. ઉસકો કહતા હૈ કિ હો જાતા હૈ ॥ કાફિરો ને ધોખા દિયા, ઇશ્વરને ધોખા દિયા ઇશ્વર બહુત મકર કરનેવાલા હૈ । મ૦ ૧ । સિ૦ ૩ સુ૦ ૩ । આ૦ ૩૯ । ૪૬ ॥

સમીક્ષક—જબ મુસલમાન લોગ ખુદાકે સિવાય દુસરી ચીજ નહીં માનતે તો ખુદાને કિસસે કહા ? ઔર ઉસકે કહનેસે કૌન હોગયા ? ઇસકા ઉત્તર મુસલમાન સાત જન્મમેં ભી નહીં દે સકેગે કયોંકિ વિના ઉપાદાન કારણકે કાર્ય કભી નહીં હો સકતા વિના કારણ કે કાર્ય કહના જાનો અપને મા બાપકે વિના મેરા શરીર હો ગયા ઐસી બાત હૈ. જો ધોખા ખાતા અર્થાત્ છલ ઔર દંભ કરતા હૈ વહ ઇશ્વર તો કભી નહીં હો સકતા કિન્તુ ઉત્તમ મનુષ્ય ભી ઐસા કામ નહીં કરતા ॥ ૫૦ ॥

૫૧. કયા તુમકો યહ બહુત ન હોગા કિ અલ્લાહ તુમકો તીન હજાર ફરિસ્તોંકે સાથ સહાય દેવે ॥ મં૦ ૧ । સિ૦ ૪ । સૂ૦ ૩ । આ૦ ૧૧૦ ॥

સમીક્ષક—જો મુસલમાનો કી તીન હજાર ફરિસ્તોંકે સાથ સહાય દેતા થા તો અબ મુસલમાનોંકી બાદશાહી બહુતસી નષ્ટ હો ગઇ ઔર હોતી હૈ કયોં સહાય નહીં દેતા ? ઇસલિયે યહ બાત કેવલ ભોગ દે કે મૂર્ખોંકો ફસાનેકે લિયે મહા અન્યાયકી હૈ ॥ ૫૧ ॥

૫૨. ઔર કાફિરોપર હમકો સહાય કર. અલ્લાહ તમ્હારા ઉત્તમ સહાયક ઔર સહાયક ઔર કારસાજ હૈ. જો તુમ અલ્લાહકે માર્ગમેં મારે જાઓ વા મર જાઓ અલ્લાહકી દયા બહુત અચ્છી હૈં ॥ મં૦ ૧ । સિ૦ ૪ । સૂ૦ ૩ । ૧૩૦ । ૧૩૩ । ૧૪૦ ॥

સમીક્ષક—અબ દેખિયે મુસલમાનોંકી ભૂલ કિ જો અપને મતસે ભિન્ન હૈં ઉનકે મારનેકે લિયે ખુદાકી પ્રાર્થના કરતે હૈં કયા પરમેશ્વર ભોલા હૈ જો ઇનકી વાત માન લેવે? યદિ મુસલમાનોંકા કારસાજ અલ્લાહી હૈ તો ફિર મુસલમાનોંકે કાર્ય નષ્ટ કયોં હોતે હૈ ? ઔર ખુદા ભી મુસલમાનોંકે સાથ મોહસે ફંસા હુઆ દીખ પડતા હૈ. જો ઐસા પક્ષપાતી ખુદા હૈ તો ધર્માત્મા પુરૂષોંકા ઉપાસનીય કભી નહીં હો સકતા ॥ ૫૨ ॥

૫૩. ઔર અલ્લાહ તુમકો પરોક્ષજ્ઞ નહીં કરતા પરતુ અપને પૈગમ્બરોંસે જિસકો ચાહે પસંદ કરે બસ અલ્લાહ ઔર ઉસકે ર લકે સાથ ઇમાન લાઓ ॥

મં૦ ૧ । સિ૦ ૪ ૦ ૩ । આ૦ ૧૫૯ ॥

સમીક્ષક—જબ મુસલમાન લોગ સિવાય ખુદાકે કિસીકે સાથ ઇમાન નહીં લાતે ઔર ન કિસીકો ખુદાકા સાઝી માનતે હૈં તો પૈગમ્બર સાહબકો કયો ઇમાનમેં ખુદાકે સાથ શરીક કિયા ? અલ્લાહને પૈગમ્બરકે સાથ ઇમાન લાના લિખા ઇસીસે પૈગમ્બર ભી શરીક હો ગયા પુનઃ લાશરીક કહના ઠીક ન હુઆ. યદિ ઇસકા અર્થ યહ સમઝા જાયકિ મુહમ્મદ સાહબકે પૈગમ્બર હોનેપર વિશ્વાસ લાના ચાહિયે તો યહ પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ મુહમ્મદ સાહબ કે હોનેકી કયા આવશ્યકતા હૈ ? યદિ ખુદા ઉનકો પૈગમ્બર કિયે બિના અપના અભીષ્ટ કાર્ય નહીં કર સકતા તો અવશ્ય અસમર્થ હુઆ ॥ ૫૩ ॥

૫૪. એ ઇમાનવાલો સંતોષ કરો પરસ્પર થામે રકખો ઔર લડાઇમેં લગે રહો અલ્લાહસે ડરો કિ તુમ છુટકારા પાઓ ॥ મં૦ ૧ । સિ૦ ૪ । ૦ ૩ । આ૦ ૧૭૮ ।

સમીક્ષક—યહ કુરાનકા ખુદા ઔર પૈગમ્બર દોનો લડાઇબાજ થે, જો લડાઇકી આજ્ઞા દેતા હૈં વહ શાંત ભંગ કરનેવાલા હોતા હૈ. કયા નામ માત્ર ખુદાસે ડરનેસે છુટકારા પાયા જાતા હૈ ? વા અધર્મયુક્ત લડાઈ આદિસે ડરનેસે, જો પ્રથમપક્ષ હ તો ડરના ન ડરના બરાબર, જો દ્વિતીય પક્ષ તો ઠીક હૈ ॥ ૫૪ ॥

૫૫. યે અલ્લાહકી હદેં હૈં જો અલ્લાહ ઔર ઉસકે રસૂલકા કહા માનેગા વહ બહિશ્તમેં પહુચેગા જિનમેં નહરેં ચલતી હૈં ઔર યહી બડા પ્રયોજન હૈ જો અલ્લાહકી ઔર ઉસકે રસૂલકી આજ્ઞા ભંગ કરેગા ઔર ઉસકી હદોંસે બાહર હો જાયગા વહ સદૈવ રહનેવાલી આગમે જલાયા જાયગા ઔર ઉસકે લિયે ખરાબ કરનેવાલા દુઃખ હૈ ।

મં૦ ૧ । સિ૦ ૪। સૂ૦ ૪ । આ૦ ૧૩ । ૧૪ ।

સમીક્ષક—ખુદા હીને મુહમ્મદ સાહબ પૈગમ્બરકો અપના શરીક કર લિયા હૈ, ઔર ખુદા કુરાન હીમે લિખા હૈ ઔર દેખો ખુદા પૈગંબર સાહબ કે સાથ કૈસા ફસા હૈ કિ જિસને બહિશ્ત મેં રસૂલકા સાઝા કર દિયા હૈ । કિસી એક બાત મેં ભી મુસલમાનોકા ખુદા ખુદ સ્વતન્ત્ર નહીં તો લાશરીક કહના વ્યર્થ હૈ । ઐસી ૨ બાતેં ઇશ્વરોકત પુસ્તક મેં નહીં હો સકતી ॥ ૫૫ ॥

૫૬. ઔર એક ત્રસરેણુકી બરાબર ભી અલ્લાહ અન્યાય નહી કરતા ઔર જો ભલાઇ હોવે ઉસકા દુગુણુ કરેગા ઉસકો । મં૦ ૧ । સિ૦ ૫ । સૂ૦ ૪ । આ૦ ૩૭ ॥

સમીક્ષક— જો એક ત્રસરેણુ ભી ખુદા અન્યાય નહી કરતા તો પુણ્ય કો દ્વિગુણુ કયો દેતા ઔર મુસલમાનોંકા પક્ષપાત કયોં કરતા હૈ ? વાસ્તવ મે દ્વિગુણુ વા ન્યૂન ફલ કર્મોકા દેવે તો ખુદા અન્યાયી હો જાવે ॥ ૫૬ ॥

૫૭. જબ તેરે પાસ સેં બાહર નિકલતે હૈ તો તેરે કહને કે સિવાય (વિપરીત) સોચતે હૈ અલ્લાહ ઉનકી સલાહકો લિખતા હૈ ॥ અલ્લાહ ને ઉનકી કમાઇ વસ્તુકે કારણુસે ઉનકો ઉલટા કિયા કયા તુમ ચાહતે હો કિ અલ્લાહકે ગુમરાહ કિયે હુએકો માર્ગપર લાવો. બસ જિસકો અલ્લાહ ગુમરાહ કરે ઉસકો કદાપિ માર્ગ ન પાવેગા ॥

મં૦ ૧ । સિ૦ ૫ । સૂ૦ ૫ । સૂ૦ ૪ । આ૦ ૮૦ । ૮૭ ॥

સમીક્ષક—જો અલ્લાહ બાતોંકો લિખ બહી ખાતા બનાતા જાતા હૈ તો સર્વજ્ઞ નહીં ! જો સર્વજ્ઞ હૈ તો લિખનેકા કયા કામ ? ઔર જો મુસલ્માન કહતે હૈં કિ શયતાન હી સબકો બહકાનેસે દુષ્ટ હુઆ હૈ તો જબ ખુદા હી જીવોંકો ગુમરાહ કરતા હૈ તો ખુદા ઔર શયતાન મેં કયા ભેદ રહા ? હાં ઇતના ભેદ કહ સકતે હૈં કિ ખુદા બડા શયતાન વહ છોટા શયતાન કયોં કિ મુસલમાનોહી કા કૌલ હૈ કિ જો બહકાતા હૈ વહી શયતાન હૈ તો ઇસ પ્રતિજ્ઞા સે ખુદાકો ભી શયતાન બના દિયા ॥ ૫૭ ॥

૫૮. ઔર અપને હાથોંકો ન રોકેં તો ઉનકો પકડલો ઔર જહાં પાઓ માર ડાલો ॥ મુસલમાનકો મુસલમાનકા મારના યોગ્ય નહીં જો કોઇ અનજાનોંસે માર ડાલે બસ એક ગર્દન મુસલમાનકા છોડના હૈ ઔર ખુન બહા ઉન લોગકી ઓરસે હુઇ જો ઉસ કૌમ સે હોવેં તુમ્હારે લિયે દાન કર દેંગે જો દુશ્મન કી કૌમસે હૈ ॥ ઔર જો કોઇ મુસલમાનકો જાનકર માર ડાલે વહ સદૈવકાલ દોજખમેં રહેગા ઉસપર અલ્લાહકા ક્રોધ ઔર લાનતહૈ ।
મં૦ ૧ । સિ૦ ૫ । સૂ૦ ૪ । આ૦ ૯૦ । ૯૧ । ૯૨ ॥

સમીક્ષક—અબ દેખિયે મહાપક્ષપાતકી બાત હૈ કિ જો મુસલ્માન ન હો ઉસકો જહાં પાઓ માર ડાલો ઔર મુસલમાનોંકો ન મારના ભૂલસે મુસલમાનોકે મારનેમેં પ્રાયશ્ચિત ઔર અન્યકો મારનેસે બહિશ્ત મિલેગા ઐસે ઉપદેશકો કૂપમેં ડાલના ચાહિયે ઐસે ૨ પુસ્તક ઐસે ૨ પૈગમ્બર ઐસે ૨ ખુદા ઔર ઐસે ૨ મતસે સિવાય હાનિકે લાભ કુછ ભી નહીં. ઐસોં કા ન હોના અચ્છા ઔર ઐસે પ્રામાદિક મતોંસે બુદ્ધિમાનોંકો અલગ રહકર વેદોક્ત સબ બાતો કો માનના ચાહિયે કયોંકિ ઉસમેં અસત્ય કિંચિત્ માત્ર ભી નહીં હૈ ઔર જો મુસલમાનકો મારે તો સ્વર્ગ મિલે. અબ કહો ઇન દોનોં મતોંમેંસે કિસકો માનેં કિસકો છોડેં કિન્તુ ઐસે મૂઢ પ્રકલ્પિત મતોંકો છોડકર વેદોકત મત સ્વીકાર કરને યોગ્ય સબ મનુષ્યોંકે લિયે હૈ કિ જિસમેં આર્ય્ય માર્ગ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ પુરૂષોંકે માર્ગમેં ચલના ઔર દસ્યુ અર્થાત્ દુષ્ટોંકે માર્ગસે અલગ રહના લિખા હૈ સર્વોત્તમ હૈ ॥ ૫૮ ॥

૫૯. ઔર શિક્ષા પ્રકટ હોનેકે પીછે જિસને રસૂલસે વિરોધ કિયા ઔર મુસલમાનોસે વિરૂદ્ધ પક્ષ કિયા અવશ્ય હમ ઉસકો દોજખમેં ભેજેંગે । મં૦ ૧ । સિ૦ ૫ । સૂ૦ ૪ । આ૦ ૧૧૩ ॥

સમીક્ષક—અબ દેખિયે ખુદા ઔર રસૂલકી પક્ષપાતકી બાત મુહમ્મદ સાહેબ આદિ સમઝતે થે કિ જો ખુદાકે નામસે ઐસી હમ ન લિખેંગે તો અપના મજહબ ન બઢેગા ઔર પદાર્થ ન મિલેંગે આનંદ ભોગ ન હોગા ઇસીસે વિદિત હોતા હૈ કિ વે અપને મતલબ કરને મેં પૂરે થે. ઔર અન્ય કે પ્રયોજન બિગાડનેમેં. ઇસમે યે અનાપ્ત થે ઇનકી બાતકા પ્રમાણ આપ્ત વિદ્વાનોંકે સામને કભી નહીં હો સકતા. ॥ ૫૯ ॥

૬૦. જો અલ્લાહ ફરિશ્તો કિતાબો રસુલ ઔર કયામતકે સાથ કુફ્ર કરે નિશ્ચય વહ ગુમરાહ હૈ ॥ નિશ્ચય જો લોગ ઇમાન લાયે ફિર કાફિર હુએ ફિર ૨ ઇમાન લાયે પુનઃ ફિર ગયે કુફ્ર મેં અધિક બઢે અલ્લાહ ઉનકો કભી ક્ષમા ન કરેગા ઔર ન માર્ગ દિખલાવેગા.
મં૦ ૧ । સિ૦ ૫ સૂ૦ ૪ । આ૦ ૧૦૪ । ૧૩૫ ॥

સમીક્ષક—કયા અબ ભી ખુદા લાશરીક રહ સકતા હૈ ? કયા લાશરીક કહતે જાના ઔર ઉસકે સાથ બહુતસે શરીક ભી માનતે જાના યહ પરસ્પર વિરૂદ્ધ બાત હૈ ? કયા તીન

બાર ક્ષમા કે પશ્ચાત્ ક્ષમા નહીં કરતા ? ઔર તીન બાર કુફ્ર કરને પર રાસ્તા દિખલાતા હે ? વા ચોથી બારસે આગે નહીં દિખલાતા. યદિ ચાર ૨ બાર ભી કુફ્ર સબ લોગ કરેં તો કુફ્ર બહુત હી બઢ જાયે ॥ ૬૦ ॥

૬૧. નિશ્ચય અલ્લાહ બુરે લોગો ઔર કાફિરોંકો જમા કરેગા દોજખમેં॥ નિશ્ચય બુરે લોગ ધોખા દેતે હૈ અલ્લાહકો ઔર ઉનકો વહ ધોખા દેતા હૈ એ ઇમાન વાલોં મુસલમાનોં કો છોડ કાફિરોંકો મિત્ર મત બનાઓ । મં૦ ૧ । સિ૦ ૫ । સૂ૦ ૪ । આ૦ ૧૩૮ ॥ ૧૪૧ । ૧૪૩ ॥

સમીક્ષક—મુસલમાનોકે બહિસ્ત ઔર અન્ય લોગો કે દોજખમેં જાનેકા કયા પ્રમાણ ? વાહજી વાહ । જો બુરે લોગો કે ધોખેમે આતા ઔર અન્યકો ધોખા દેતા હૈ ઐસા ખુદા હમસે અલગ રહે કિંતુ જો ધોખેબાજ હૈં ઉનસે જા કર મેલ કરે ઔર વે ઉસસે મેલ કરેં કયોકિઃ—

यादृशी शीतलादेवी तादृशः खरवाहनः

જૈસેકો તૈસા મિલે તભી નિર્વાહ હોતા હૈ જિસકા ખુદા ધોખેબાજ હૈ ઉસકે ઉપાસક લોગ ધોખેબાજ કયોં ન હો ? કયા દુષ્ટ મુસલમાન હો ઉસસે મિત્રતા ઔર અન્ય શ્રેષ્ઠ મુસલ્દમાનસે શત્રુતા કરના કિસીકો ઉચિત હો સકતી હૈ॥ ૬૧ ॥

૬૨. ઐ લોગો નિશ્ચય તુમ્હારે પાસ સત્યકે સાથ ખુદા કી ઓર સે પૈગંબર આયા બસ તુમ ઉનપર ઇમાન લાઓ ॥ અલ્લાહ માબુદ અકેલા હૈ । મં૦ ૧ । સિ૦ ૬ । સૂ૦ ૪ । આ૦ ૧૬૭ । ૧૬૮ ॥

સમીક્ષક—કયા જબ પૈગંબરો પર ઇમાન લાના લિખા તો ઇમાન મેં પૈગંબર ખુદાક શરીક અર્થાત સાઝી હુઆ વા નહીં ? જબ અલ્લાહ એકદેશી હૈ વ્યાપક નહીં તભી તો ઉસકે પાસસે પૈગંબર આતે જાતે હૈ તો વહ ઇશ્વર ભી નહીં હો સકતા । કહીં સર્વદેશી લિખતે હૈ કહીં એકદેશી ઇસસે વિદિત હોતા હૈ કિ કુરાન એક કા બનાયા નહીં કિન્તુ બહુતોને બનાયા હૈ.॥ ૬૨ ॥

૬૩. તુમ પર હરામ કિયા ગયા મુર્દારલોહૂ, સૂઅરકા માસ જિસપર અલ્લાહકે બિના કુછ ઔર પઢા જાવે, ગલા ઘોટે, લાઠી મારે, ઉપરસે ગિર પડે, સીંગ મારે ઔર દર્દકા ખાયા હુઆ ॥ મ૦ ૨ । સિ૦ ૬ । સૂ૦ ૫ । આ૦ ૩ ।

સમીક્ષક—કયા ઇતનેહી પદાર્થ હરામ હૈ અન્ય બહુત સે ,પશુ તથા તિર્યક જીવ કીડી આદિ મુસલમાનોંકો હલાલ હોંગે ? ઈસ વાસ્તે યહ મનુષ્યોકી કલ્પના હૈ ઇશ્વરકી નહિ ઇસ સે ઇસકા પ્રમાણ ભી નહી. ॥ ૬૩ ॥

૬૪. ઔર અલ્લાહકો અચ્છા ઉધાર દો અવશ્ય મૈં તુમ્હારી બુરાઇ દૂર કરૂંગા ઔર તુમ્હેં બહિશ્તોમેં ભેજુગા ॥ મં૦ ૨ । સિ૦ ૬ । સૂ૦ ૫ । આ૦ ૧૦ ।

સમીક્ષક—વાહજી । મુસલમાનોકે ખુદાકે ઘરમેં કુછ ભી ધન વિશેષ નહી રહા હોગા જો વિશેષ હોતા તો ઉધાર કયો માગતા ? ઔર ઉનકો કયોં બહકાતા કિ તુમ્હારી બુરાઇ છુડા કે તુમકો સ્વર્ગમેં ભેજુગા ? યહાં વિદિત હોતા હૈ કિ ખુદાકે નામસે મુહમદ સાહબને અપના મતલબ સાધા હૈ ॥ ૬૪ ॥

૬૫. જિસકો ચાહતા હૈ ક્ષમા કરતા હૈ જિસકો ચાહે દુઃખ દેતા હૈ જો કુછ કિસીકો ભી ન દિયા વહ તુમ્હેં દિયા ॥ મં૦ ૫ । સિ૦ ૬ । સૂ૦ ૫ । આ૦ ૧૬ । ૧૮ ॥

સમીક્ષક—જૈસે શયતાન જિસકો ચાહતા હૈ પાપી બનાતા વૈસે હી મુસલમાનોંકા ખુદા ભી શયતાનકા કામ કરતા હૈ ? જો ઐસા હૈ તો ફિર બહિસ્ત ઔર દોજખમેં ખુદા જાવે ક્યોંકિ વહ પાપ પુણ્ય કરનેવાલા હુઆ જીવ પરાધીન હૈ જૈસી સેના સેનાપતિકે આધીન રક્ષા કરતી ઔર કિસીકો મારતી હૈ ઉસકી ભલાઇ બુરાઈ સેનાપતિકો હોતી હૈ સેનાપર નહીં ॥ ૬૫ ॥

૬૬. આજ્ઞા માનો અલ્લાહકી ઔર આજ્ઞા માનો રસૂલકી ॥ મં૦ ૨ । સિ૦ ૭ । સૂ૦ ૫ । આ૦ ૮૯ ॥

સમીક્ષક—દેખિયે યહ બાત ખુદાકે શરીક હોને કી હૈ ફિર ખુદાકેઃ ‘ લાસરીક ’ માનના વ્યર્થ હૈ. ॥ ૬૬ ॥

૬૭. અલ્લાહને માફ કિયા જો હો ચુકા જો કોઇ ફિર કરેગા અલ્લાહ ઉસસે બદલા લેગા. મં૦ ૨ । સિ૦ ૭ । સૂ૦ ૫ । આ૦ ૯૨ ॥

સમીક્ષક—કિએ હુએ પાપોકા ક્ષમા કરના જાનો પાપોંકો કરનેકી આજ્ઞા દે કે બઢાતા હૈ પાપ ક્ષમા કરને કી બાત જિસ પુસ્તકમેં હો વહ ન ઇશ્વર ઔર ન કિસી વિદ્વાનકા બનાયા હૈ કિંતુ પાપવર્ધક હૈ હાં આગામી પાપ છુડાનેકે લિયે કિસીસે પ્રાર્થના ઔર છોડનેકે લિયે પુરૂષાર્થ પશ્ચાત્તાપ કરના ઉચિત હૈ પરંતુ કેવલ પશ્ચાત્તાપ કરતા રહે છોડે નહીં તો કુછ નહીં હો સકતા ॥ ૬૭ ॥

૬૮. ઔર ઉસ મનુષ્યસે અધિક પાપી કૌન હૈ જો અલ્લાહ પર ઝૂઠ બાન્ધ લેતા હૈ ઔર કહતા હૈ કિ મેરી ઓર વહી કી ગઇ પરંતુ વહી ઉસકી ઓર નહીં કી ગઇ ઔર જો કહતા હૈ કિ મેં ભી ઉતારૂંગા કિ જૈસે અલ્લાહ ઉતારતા હૈ । મં૦ ૨ સિ૦ ૭ । સૂ૦ ૬ । આ૦ ૧૪ ।

સમીક્ષક—ઇસ બાતસે સિદ્ધ હોતા હૈ કિ જબ મુહમદ સાહેબ કહતે થે કિ મેરે પાસ ખુદાકી ઓરસે આયતેં આતી હૈ તબ કિસી દૂસરેને ભી મુહમ્મદ સાહબ કે તુલ્ય લીલા રચી હોગી કિ મેરે પાસ ભી આયતે ઉતરતી હૈ મુઝકો પૈગમ્બર માનો ઇસકો હટાને ઔર અપની પ્રતિષ્ટા બઢાનેકે લિયે મુહમદ સાહબને યહ ઉપાય કિયા હોગા ॥ ૬૮ ॥

૬૯. અવશ્ય હમને તુમકો ઉત્પન્ન કિયા ફિર તુમ્હારી સૂરતેં બનાઇ ફરિશ્તોંને કહાકી આદમકો સિજદા કરો બસ ઉન્હોંને સિજદા કિયા પરંતુ શયતાન સિજદા કરને વાલોં-મેંસે ન હુઆ । કહા જબ મૈંને તુઝે આજ્ઞા દી ફિર કિસને રોકા કિ તુને સિજદા ન કિયા કહા મેં ઉસસે અચ્છા હું તુને મુઝકો આગસે ઔર ઉસકો મિટ્ટીસે ઉત્પન્ન કિયા । કહા બસ ઉસમેંસે ઉત્તર યહ તેરે યોગ્ય નહીં હૈ કિ તુ ઉસમેં અભિમાન કરે. કહા ઉસ દિનતક ઢીલ દે કિ કબરોમેંસે ઉઠાયે જાવેં. કહા નિશ્ચય તુ ઢીલ દિયે ગયોંસે હૈ, કહા બસ ઇસકી કસમ હૈ કિ તુને મુઝકો ગુમરાહ કિયા અવશ્ય મેં ઉનકે લિયે તેરે સીધે માર્ગ પર બૈઠૂંગા ઔર પ્રાયઃ તુ ઉનકો ધન્યવાદ કરનેવાલા ન પાવેગા. કહા ઉસસે દુર્દશાકે સાથ [illegible] જો કોઇ ઉનમેંસે તેરા પક્ષ કરેગા તુમ સબસે દોજખકો ભરૂગા । મં૦ ૨ । [illegible] ૭ । આ૦ ૧૦ । ૧૧ । ૧૨ । ૧૩ । ૧૪ । ૧૫ । [illegible] ૧૭ ।

સમીક્ષક—અબ ધ્યાન દેકર સુનો ઔર શયતાનકે ઝગડેકો એક ફરિશ્તા જૈસેકિ ચપરાસી હો, થા વહભી ખુદાસે ન દબા ઔર ખુદા ઉસકે આત્માકો પવિત્ર ભી ન કરસકા, ફિર ઐસે બાગીકો જો પાપી બનાકર ગદર કરનેવાલા થા ઉસકો ખુદાને છોડ દિયા. ખુદાકી યહ બડી ભૂલ હૈ, શયતાન તો સબકો બહકાનેવાલા ઔર ખુદા તાનકો બહકાનેવાલા હોનેસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ સયતાનકા ભી શયતાન ખુદા હૈ કયોકિ શયતાન પ્રત્યક્ષ કહતા હૈ કિ તુને મુઝે ગુમરાહ કિયા ઇસસે ખુદામેં પવિત્રતા ભી નહીં પાઇ જાતી ઔર સબ બુરાઇયોકા ચલાનેવાલા મૂલકારણ ખુદા હુઆ. ઐસા ખુદા મુસલમાનોહીકા હો સકતા હૈ અન્ય શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોંકા નહીં ઔર ફરિશ્તોસે મનુષ્યવત્ વાર્તાલાપ કરનેસે દેહધારી, અલ્પજ્ઞ ન્યાય રહિત, મુસલમાનોકા ખુદા હૈ ઇસીસે વિદ્વાન લોગ ઇસલામકે મજહબકો પ્રસન્ન નહીં કરતે ॥ ૬૯ ॥

૭૦. નિશ્ચય તુહ્મારા માલિક અલ્લાહ હૈ જિસને આસમાનોં ઔર પૃથિવીકો છ: દિનમેં ઉત્પન્ન કિયા ફિર કરાર પકડા અર્શપર. દીનતાસે અપને માલિકકો પુકારો ।

મં૦ ૨ । સિ૦ ૮ । સૂ૦ ૭ । આ૦ ૫૩ । ૫૪ ।

સમીક્ષક—ભલા જો છ: દિનમેં જગત્કો બનાવે (અર્શ) અર્થાત્ ઉપરકે આકાશમેં સિંહાસન પર આરામ કરે વહ ઇશ્વર સર્વશક્તિમાન્ ઔર વ્યાપક કભી હો શકતા હૈ? ઇસકે ન હોનેસે વહ ખુદા ભી નહીં કહા સકતા, કયા તુહ્મારા ખુદા બાધર હૈ જો પુકારનેસે સુનતા હૈ? યે સબ બાતેં અનીશ્વરકૃત હૈં ઇસસે કુરાન ઇશ્વરકૃત નહીં હો સકતા યદિ છ: દિનોંમેં જગત્ બનાયા સાતવેં દિન અર્શપર આરામ કિયા તો થક ભી ગયા હોગા ઔર અબતક સોતા હૈ યદિ જાગતા હૈ તો અબ કુછ કામ કરતા હૈ વા નિકમ્મા સૈલ સપટ્ટા ઔર ઐશ કરતા ફિરતા હૈં ॥ ૭૦ ॥

૭૧. મત ફિરો પૃથિવીપર ઝગડા કરતે! મં૦ ૨ । સિ ૮ । સૂ૦ ૭ । આ૦ ૭૩ ।

સમીક્ષક—યહ બાત તો અચ્છી હૈ પરંતુ ઇસસે વિપરીત દૂસરે સ્થાનોમેં જિહાદ કરના ઔર કાફિરોકો મારના ભી લિખા હૈ અબ કહો પૂર્વાપર વિરુદ્ધ નહીં હૈ? ઇસસે યહ વિદિત હોતા હૈ જબ મહુમ્મદ સાહબ નિર્બલ હુએ હોગે તબ ઉન્હોંને યહ ઉપાય રચા હોગા ઔર જબ સબલ હુએ હોગે તબ ઝગડા મચાયા હોગા ઇસીસે યે બાતેં પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોનેસે દોનોં સત્ય નહીં હૈં ॥ ૭૧ ॥

૭૨. બસ એકહી બાર અપના અસા ડાલ દિયા ઔર વહ અજગર થા પ્રત્યક્ષ ।

મં૦ ૨ । સિ૦ ૯ । સૂ૦ ૭ । આ૦ ૧૦૫ ।

સમીક્ષક—અબ ઇસકે લિખનેસે વિદિત હોતા હૈ કિ સી ઝુઠી બાતોકો ખુદા ઔર મુહમ્મદ સાહબ ભી માનતે થે જો ઐસા હૈ તો દોનોં વિદ્વાન્ નહીં થે કયોંકિ જૈસે આખસે દેખને ઔર કાનસે સુનનેકો અન્યથા કોઇ નહીં કર સકતા ઇસીસે યે ઇંદ્રજાલકી બાતેં હૈ ॥ ૭૨ ॥

૭૩. પસ હમને ઊસપર મેહકા તુફાન ભેજા ટીઢી ચિચડી ઔર મેઢક ઔર લોહૂ, બઅર્શ્ફનરે ાને બદલા લિયા ઔર ઉનકો ડબો દિયા દરિયાવમેં, ઔર હમને બની ઇસરાઇલકો દો ો પાર ઉતાર દિયા. નિશ્ચય વહ દીન ઝુઠા હૈ કિ જિસમેં હૈ ઔર ઉનકા કાર્ય ભી ઝુઠા । મં૦ ૨ । સિ૦ ૯ । સૂ૦ ૭ । આ૦ ૧૩૦ ॥ ૧૩૩ । ૧૩૭ । ૧૩૮ ।

સમીક્ષક—અબ દેખિયે જૈસા કોઇ પાખણ્ડી કિસીકો ડરપાવે કિ હમ તુઝપર સર્પોંકો મારનેકે લિયે ભેજેંગે ઐસી યહભી બાત હે ભલાજો ઐસા પક્ષપાતી કિ એકકો ડુબા દે ઔર દૂસરેકો પાર ઉત્તારે વહ અધર્મી ખુદા ક્યો નહીં ? જો દૂસરે મતોકા કિ જિસમેં હજારોં ક્રોડોં મનુષ્ય હો ઝુઠા બતલાવે ઔર અપનેકો સચ્ચા ઉસસે પરે ઝૂઠા દુસરા મત કૌન હો શકતા હૈ ? ક્યોંકિ કિસી મતમે સબ મનુષ્ય બુરે ઔર ભલે નહીં હો સકતે યહ ઇકતર્ફી ડિગરી કરના મહા-મુર્ખોંકા મત હૈ ક્યા તોરેત જબુરકા દીન જોકિ ઉનકા થા જૂંઠ હોગયા ? વા ઉનકા કોઇ અન્ય મજહબ થા કિ જિસકો જૂઠા કહા ઔર જો વહ અન્ય મજહબ થા તો કૌનસા થા કહોકિ જિસકા નામ કુરાનમેં હો ॥ ૭૩ ॥

૭૪. બસ તુઝકો અસ્બત્ત દેખ સકેગા જબ પ્રકાશ કિયા ઉસકે માલિકને પહાડકી ઔર ઉસકો પરમાણુ૨ કિયા ગિરપડા મૂસા બેહોશ । મં૦ ૨ । સિ૦ ૯ । સૂ૦ ૭ । આ૦ ૧૪૨ ।

સમીક્ષક—જો દેખનેમેં આતા હૈ વહ વ્યાપક નહીં હો સકતા ઔર ઐસે ચમત્કાર કરતા ફિરતાથા તો ખુદા ઇસ સમય ઐસા ચમત્કાર કિસીકો ક્યો નહીં દિખલાતા ? સર્વથા વિરૂદ્ધ હોનેસે યહ બાત માનને યોગ્ય નહી ॥ ૭૪ ॥

૭૫. ઔર અપને માલિકકો દીનતા ઔર ડરસે મનમેં યાદ કર ધીમી આવાજસે સુવહ કો ઔર શામકો । મં૦ ૨ । સિ૦ ૯ । સૂ૦ ૭ । આ૦ ૨૦૪ ।

સમીક્ષક—કહીં ૨ કુરાનમેં લિખા હૈ કિ બડી આવાજસે અપને માલિકકો પુકાર ઔર કહીં ૨ ધીરે ૨ ઇશ્વરકા સ્મરણ કર અબ કહિયે કૌનસી બાત સચ્ચી ? ઔર કૌનસી બાતે ઝૂઠી ? જો એક દૂસરી બાતસે વિરોધ કરતી હૈ વહ બાત પ્રમત્ત ગીત કે સમાન હોતી હૈ યદિ કોઇ બાત ભ્રમસે વિરૂદ્ધ નિકલ જાય ઉસકો માન લે તો કુછ ચિંતા નહીં ॥૭૫॥

૭૬. પ્રશ્ન કરતે હૈ તુઝકો લુટેરેસે કહ લુટેં વાસ્તે અલ્લાહકો ઔર રસુલકે ડરો અલ્લાહસે. । મં૦ ૨ । સિ૦ ૯ । સૂ૦ ૮ । આ૦ ૧ ।

સમીક્ષક—જો લુંટ મચાવેં, ડાકુકે કર્મ કરેં કરાવેં ખુદા તથા પેગંબર ઔર ઇમાનદાર ભી બનેં યહ બડે આશ્ચર્ય કી બાત હૈ ઔર અલ્લાહકા ડર બતલાતે ઔર ડાકાદિ બુરે કામ ભી કરતે જાયેં ઔર "ઉત્તમ મત હમારા હૈ" કહતે લજ્જા ભી નહીં । હઠ છોડકે સત્ય વેદમતકા ગ્રહણ ન કરે ઇસસે અધિક કોઇ બુરાઇ દુસરી હોગી ॥ ૭૬ ॥

૭૭. ઔર કાટે જડ કાફિરે કી । મૈ તુમકો સહાય દૂંગા સાથ સહસ્ર ફરિશ્તો કે પીછે આને વાલે । અવશ્ય મૈં કાફિરોંકે દિલો મેં ભય ડાલુંગા બસ મારો ઉપર ગર્દનોંકે મારો ઉનમેસે પ્રત્યેક પોરી (સંધિ) પર । મં૦ ૨ । સિ૦ ૯ । સૂ૦ ૮ । આ૦ ૭ । ૯।૧૨।

સમીક્ષક—વાહજી વાહ ! કૈસા ખુદા ઔર કૈસે પૈગંબર દયાહીન જો મુસલમાની મતસે ભિન્ન કાફિરોં કી જડ કટવાવે આર ખુદા આજ્ઞા દેવે ઉનકી ગરદન મારો ઔર હાથ પગ કે જોડોં કો કાટનેકા સહાય ઔર સમ્મતિ દેવે ઐસા ખુદા લંકેશસે ક્યા કુછ કમ હૈ ? યહ સબ પ્રપંચ કુરાન કે કર્ત્તાકા હૈ ખુદાકા નહીં, યદિ ખુદાકા હો તો ઐસા ખુદા હમસે દૂર ઔર હમ ઉસસે દૂર ॥ ૭૭ ॥

૭૮. અલ્લાહ મુસલમાનોંકે સાથ હૈ । એ લોગો જો ઇમાન લાયે હો પુકારના સ્વીકાર કરો વાસ્તે અલ્લાહકે ઔર વાસ્તે રસુલ કે । એ લોગો જો ઇમાન લાયે હો મત ચોરી કરો અલ્લાહકી રસુલકી મત ચોરી કરો અમાનત અપની કો ઔર મકર કરતા થા અલ્લાહ

ઔર અલ્લાહ ભલા મકર કરને વાલોં સે હૈ । મં૦ ૨ । સિ૦ ૯ । સૂ૦ ૮ । આ૦ ૧૯ । ૨૪ । ૨૭ । ૩૦ ॥

સમીક્ષક—ક્યા અલ્લાહ મુસલમાનોંકા પક્ષપાતી હૈ ? જો ઐસા હૈ તો અધર્મ કરતા હૈ નહીં તો ઇશ્વર સબ સૃષ્ટિ ભરકા હૈ । કયા ખુદા વિના પુકારે નહી સુન સકતા ? બધિર હૈ ઔર ઉનકે સાથ રસુલ કો શરીક કરના બહુત બુરી બાત હૈ ? અલ્લાહકા કૌનસા ખજાના ભરા હૈ જો ચોરી કરેગા કયા રસુલ ઔર અપને અમાનત કી ચોરી છોડ કર અન્ય સબકી ચોરી કિયા કરે ઐસા ઉપદેશ અવિદ્વાન ઔર અધર્મિયોંકા હો સક્તા હૈ । ભલા જો મકર કરતા ઔર જો મકર કરને વાલોંકા સંગી હૈ વહ ખુદા કપટી છલી ઔર અધર્મિ કયો નહીં ઇસ લિયે યહ કુરાન ખુદાકા બનાયા હુઆ નહીં હૈં કિસી કપટી છલીકા બનાયા હોગા, નહીં તો ઐસી અન્યથા બાત લિખિત કયોં હોતી ? ॥ ૭૮ ॥

૭૯. ઔર લડો ઉનસેં યહા તક કિ ન રહૈ ફિતના અર્થાત્ બલ કાફિરોંકા ઔર હોવે દીન તમામ વાસ્તે અલ્લાહકે ઔર જાનો તુમ યહ કિ જો કુછ તુમ લુટો કિસી વસ્તુસે નિશ્ચય વાસ્તે અલ્લાહકે હૈ પાચવા હિસ્સા ઉસકા ઔર વાસ્તે રસુલ કે । મ૦ ૨ । સિ૦ ૯ । સૂ૦ ૮ । આ૦ ૩૯ । ૪૧ ॥

સમીક્ષક—ઐસે અન્યાયસે લડને લડાનેવાલા મુસલમાનોંકે ખુદાસે ભિન્ન શાંતિ ભગ કરતા દૂસરા કૌન હોગા ? અબ દેખિયે યહ મજહબ કિ અલ્લાહ ઔર રસુલકે વાસ્તે સબ જગત કો લૂટના લુટાવાના લુટેરોંકા કામ નહીં હૈ ? ઔર લુટકે માલ મેં ખુદાકા હિસ્સેદાર બનના જાનો ડાકુ બનના હૈ ઔર ઐસે લુટેરોંકા પક્ષપાતી બનના ખુદા અપની ખુદાઇ મેં બટ્ટા લગાતા હૈ । બડે આશ્ચર્યકી બાત હૈ કિ ઐસા પુસ્ત ખુદા ઔર ઐસા પૈગંબર સંસાર મેં ઐસી ઉપાધિ ઔર શાંતિ ભગ કરકે મનુષ્યોંકો દુખ દેને કે લિયે કહાં સે આયા ? જો ઐસે મત જગત્ મેં પ્રચલિત ન હોતે તો સબ જગત્ આનંદમેં બના રહતા ॥ ૭૯ ॥

૮૦. ઔર કભી દેખે જબ કાફિરોંકો ફરિશ્તે કબ્જ કરતે હૈં મારતે હૈં મુખ ઉનકે ઔર પીટે ઉનકી ઔર કહતે ચખો અજાબ જલનેકા । હમને ઉનકે પાપસેં ઉનકો મારા ઔર હમને ફિરઔનકી કૌમકો ડુબા દીયા । ઔર તૈયારી કરો વાસ્તે ઉનકે જો કુછ તુમ કર સકો ॥ મં૦ ૨ । સિ૦ ૯ । સૂ૦ ૮ । આ૦ ૫૦ । ૫૪ । ૫૯ ॥

સમીક્ષક—કયોં જી આજ કલ રૂસને રૂમ આદિ ઔર ઈંગ્લંડને મિશ્ર કી દુર્દશા કરડાલી ફરિસ્તે કહાં સોગયે ? ઔર અપને સેવકોંકે શત્રુઓંકો ખુદા પૂર્વ મારતા ડુબાતા થા યહ બાત સચ્ચી હોતો આજકલ ભી ઐસા કરેં જિસસે ઐસા નહીં હોતા ઇસલિયે યહ બાત માનને યોગ્ય નહીં અબ દેખિયે યહ કૈસી બુરી આજ્ઞા હૈ કિ જો કુછ તુમ કર સકો વહ ભિન્નમત વાલોંકે લિયે દુઃખદાયક કર્મ કરો. ઐસી આજ્ઞા વિદ્વાન ઔર ધાર્મિક દયાલુકી નહીં હો સકતી ફિર લિખતે હૈં. કિ ખુદા દયાલુ ઔર ન્યાયકારી હૈ. ઐસી બાતોંસે મુસલમાનોંકે ખુદાસે ન્યાય ઔર દયાદિ સદ્ગુણ દુર બસતેં હૈં ॥ ૮૦ ॥

૮૧. ઐ નબી ! કિફાયત હૈ મુઝકો અલ્લાહ ઔર ઉનકો જિન્હોંને મુસલમાનોંસે તેરા પક્ષ કિયા. ઐ નબી ! રગબત અર્થાત્ ચાહ ચસકાદે મુસલમાનોંકો ઉપર લડાઇકે જો હો તુમસે ૨૦ આદમી સંતોષ કરનેવાલે તો પરાજય કરેં દોસૌકા બસ ખાઓ ઉસ વસ્તુસ

-કિ લૂટા હૈ તુમને હલાલ પવિત્ર ઔર ડરો અલ્લાહસે વહ ક્ષમા કરને વાલા દયાલુ હૈ ।
મં૦ ૨ । સિ૦ ૧૦ । સૂ૦ ૮ । આ૦ ૬૩ । ૬૪ । ૬૮ ॥

સમીક્ષક—ભલા યહ કૌનસી ન્યાય વિદ્વતા ઔર ધર્મકી બાત હૈ કિ જો અપના પક્ષ કરે ઔર ચાહે અન્યાયભી કરે ઉસકા પક્ષ કરેં ઔર ઉસીકો લાભ પહુંચાવે ? ઔર જો પ્રજામેં શાંતિ ભંગ કરકે લડાઇ કરે કરાવે ઔર લુટ મારકે પદાર્થોંકો હલાલ બતલાવે ઔર ફિર ઉસીકા નામ ક્ષમાવાન દયાલુ લિખેં યહ બાત ખુદાકી તો ક્યા કિન્તુ કિસી ભલે આદમી કીભી નહીં હો સકતી. ઐસી ૨ બાતોંસે કુરાન ઇશ્વરવાક્ય કભી નહીં હો સકતા ॥ ૮૧ ॥

૮૨. સદા રહેંગે બીચ ઉસકે અલ્લાહ સમીપ હૈ ઉસકે પુણ્ય બડા । એ લોગો જો ઇમાન લાયે હો મત પકડો બાપો અપનેકો ઔર ભાઇયો અપનેકો મિત્ર જો દોસ્ત રક્ખેં કુફ્રકો ઉપર ઇમાનકે. ફિર ઉતારી અલ્લાહને તસલ્લી અપની ઉપર રસુલ અપનેકે ઔર ઉપર મુસલમાનોંકે ઔર ઉતારે લશ્કર નહીં દેખા તુમને ઉનકો ઔર અજાબ કિયા ઉન લોગોંકો ઔર યહી સજા હૈ કાફિરોંકો. ફિર ફિર આવેગા અલ્લાહ પીછે ઉસકે ઉપર॥ ઔર લડાઇ કરો ઉન લોગોંસે જો ઇમાન નહી લાતે। મં૦ ૨। સિ૦ ૧૦। સૂ૦ ૯। આ૦ ૨૧।૨૨।૨૫।૨૬।૨૮॥

સમીક્ષક—ભલા જો બહિસ્તવાલો કે સમીપ અલ્લાહ રહતા હૈ તો સર્વવ્યાપક ક્યોં કર હો સકતા હૈ? જો સર્વવ્યાપક નહીં તો સૃષ્ટિકર્ત્તા ઔર ન્યાયાધીશ નહીં હો સકતા ઔર અપને મા, બાપ, ભાઇ ઔર મિત્રકો છુડવાના કેવલ અન્યાયકી બાત હૈ। હાં જો વે બુરા ઉપદેશ કરેં, ન માનના પરંતુ ઉનકી સેવા સદ કરની ચાહિયે. જો પહિલે ખુદા મુસલમાનોપર સંતોષી થા ઔર ઉનકે સહાયકે લિયે લશ્કર ઉતારતા થા સચ હો તો અબ ઐસા ક્યોં નહીં કરતા? ઔર જો પ્રથમ કાફિરોંકો દણ્ડ દેતા ઔર પુનઃ ઉસકે ઉપર આતા થા તો અબ કહાં ગયા? ક્યા વિના લડાઇકે ઇમાન ખુદા નહીં બન સકતા? ઐસે ખુદાકો હમારી ઔરસે સદા તિલાજલિ હૈ. ખુદા ક્યા હૈ એક ખિલાડી હૈ? ॥ ૮૨ ॥

૮૩. ઔર હમ બાટ દેખનેવાલે હૈ વાસ્તે તુહ્માંરે યહ કિ પહુંચાવે તુમકો અલ્લાહ અજાબ અપને પાસસે વા હમારે હાથોંસે । મં૦ ૨ । સિ૦ ૧૦ । સૂ૦ ૯ । આ૦ ૫૨॥

સમીક્ષક—ક્યા, મુસલમાનહીં ઇશ્વરકી પુલિસ બન ગયે હૈ કિ અપને હાથ વા મુસલમાનોંકે હાથસે અન્ય કિસી મતવાલોંકો પકડ દેતા હૈ? ક્યા દૂસરે ક્રોડોં મનુષ્ય ઇશ્વરકો અપ્રિય હૈ? મુસલમાનોંમેં પાપીભી પ્રિય હ? યદિ ઐસા હૈ તો અંધેર નગરી ગબરગણ્ડ રાજા કીસી વ્યવસ્થા દીખતી હૈ આશ્ચર્ય હૈ કિ જો બુદ્ધિમાન મુસલમાન હૈ વે ભી ઇસ નિર્મૂલ અયુક્ત મતકો માનતે ॥ ૮૩ ॥

૮૪. પ્રતિજ્ઞાકી હૈ અલ્લાહને ઇમાનવાલોંસે ઔર ઇમાનવાલિયોંસે બહિસ્તમેં ચલતી હૈં નીચે ઉનકેસે નહરેં સદૈવ રહનેવાલી બીચ ઉસકે ઔર ઘર પવિત્ર બહિસ્તોં અદનકે ઔર પ્રસન્નતા અલ્લાહકી ઔર બડી હૈ ઔર યહકી વહ મુરાદ પાના બડા. સબ ઠઠ્ઠા કરતે હૈ ઉનકે ઠઠ્ઠા કિયા અલ્લાહને ઉનસે । મં૦ ૨ । સિ૦ ૧૦ । સૂ૦ ૯ । આ૦ ૭૨ । ૮૦॥

સમીક્ષક—યહ ખુદાકે નામસે સ્ત્રીપુરૂષોંકો અપને મતલબકે લિયે લોભ દેના હૈ ક્યોંકિ જો ઐસા પ્રલોભ ન દેતે તો કોઇ મહુમ્મદસાહબકે જાલમેં ન ફસતા ઐસેહી અન્ય મતવાલેભી કિયા કરતે હૈ. મનુષ્ય લોગનો આપસમેં ઠઠ્ઠા કિયાહિ કરતે હૈં પરંતુ ખુદાકો

કિસીસે ઠઠ્ઠા કરના ઉચિત નહીં હૈ. યહ કુરાન કયા હૈ બડા ખેલ હૈ ॥ ૮૪ ॥

૮૫. પરંતુ રસુલ ઔર જો લોગકિ સાથ ઉસકે ઇમાન લાયે જિહાદ કિયા ઉન્હોને સાથ ધન અપનેકે તથા જાન અપનીકે ઔર ઇન્હી લોગોંકે લિયે ભલાઇ હૈ. ઔર મોહર રક્ખી અલ્લાહને ઉપર દિલોં ઉનકે કે બસ વે નહીં જાનતે ।

મં૦ ૨ । સિ૦ ૧૦ । સૂ૦ ૯ । આ૦ ૮૯ । ૯૨ ॥

સમીક્ષક—અબ દેખિયે મતલબ સિંધુકી બાત કિ વે હી ભલે હૈ જો મુહમદ સાહબ કે સાથ ઇમાન લાયે ઔર જો નહીં લાયે વે બુરે હૈ! કયા યહ બાત પક્ષપાત ઔર અવિદ્યા સે ભરી હુઇ, જબ ખુદાને મોહર લગાદી તો ઉનકા અપરાધ પાપ કરને મેં કોઇ ભી નહીં હૈ કિંતુ ખુદાહીકા અપરાધ હૈ કયોં કે ઉન વિચારોં કો ભલાઇસે દિલો પર મોહર લગાકર રોક દિયે યહ કિતના બડા અન્યાય હૈ!!! ॥ ૮૫ ॥

૮૬. લે માલ ઉનકે સે ખેરાત કિ પવિત્ર કરે તુ ઉનકો અર્થાત્ બાહરી ઔર શુદ્ધ કર તું ઉનકો સાથ ઉસકે અર્થાત્ ગુપ્ત મેં નિશ્ચય । અલ્લાહને મોલ લી હૈ મુસલમાનોસે જાનેં ઉનકી ઔર માલ ઉનકે બદલે કિ વાસ્તે ઉનકે બહિસ્ત હૈ । લડેંગે બીચ માર્ગ અલ્લાહ કે બસ મારેગે ઔર મર જાવેગે ।

મં૦ ૨ । સિ૦ ૧૧ । સૂ૦ ૯ । આ૦ ૧૦૨ । ૧૧૦ ॥

સમીક્ષક—વાહજી વાહ। મુહમ્મદસાહબ। આપને તો ગોકુલિયે ગુસાઇયોકી બરાબરી કરલી કયોંકિ ઉનકા માલ લેના ઔર ઉનકો પવિત્ર કરના યહી બાત તો ગુસાઇયોંકી હૈ. વાહ ખુદાજી! આપને અચ્છી સૌદાગરી લગાઇ કિ મુસલમાનો કે હાથસે અન્ય ગરીબોકે પ્રાણુ લેનાહિ લાભ સમઝા ઔર ઉન અનાથો કો મરવાકર ઉન નિર્દયી મનુષ્યોંકો સ્વર્ગ દેનેસે દયા ઔર ન્યાયસેં મુસલમાનોંકા ખુદા હાથ ધો બેઠા ઔર અપની ખુદાઇસેં બટ્ટા લગાકિ બુદ્ધિમાન ધાર્મિકોંમેં ઘૃણિત હોગયા ॥ ૮૬ ॥

૮૭. ઐ લોગો! જો ઇમાન લાયે હો લડો ઉન લોગોસે કિ પાસ તુમ્હારે હૈ કાફિરોસે ઔર ચહિયે કિ પાવેં બીચ તુહ્મારે દઢતા કયા નહીં દેખતે યહકિ બે બલાઓમેં ડાલે જાતે હૈં હર વર્ષકે એકવાર વા દો બાર ફિર વે નહીં તોબા કરતે ઔર ન વે શિક્ષા પકડતે હૈ ।

મં૦ ૨ । સિ૦ ૧૧ । સૂ૦ ૯ । આ૦ ૧૨૨ । ૧૨૫

સમીક્ષક—દેખિયે! યે ભી એક વિશ્વાસઘાતકી બાતેં ખુદા મુસલમાનોંકો સિખલાતા હૈ કિ ચાહે પડૌસી હો વા કિસીકા નોકર હો જબ અવસર પાવે તભી લડાઇ વ ઘાત કરે ઐસી બાતેં મુસલમાનોંસે બહુત બન ગઇ હૈ ઇસી કુરાનકે લેખસે અબ તો મુસલમાન સમઝકે કુરાનોકત બુરાઇયોકો છોડ દે તો બહુત અચ્છા હૈ ॥ ૮૭ ॥

૮૮. નિશ્ચય પરવરદિગાર તુહ્મારા અલ્લાહ હૈ જિસને પૈદા કિયા આસમાનો ઔર પૃથિવીકો બીચ છઃ દિનકે ફિર કરાર પકડા ઉપર અર્શકે તદબીર કરતા હૈ કામકી ।

મં૦ ૩ । સિ૦ ૧૨ । સૂ૦ ૧૦ । આ૦ ૩ ॥

સમીક્ષક—આસમાન (આકાશ) એક ઔર વિના બના અનાદિ હૈ ઉસકા બનાના લિખનેસે નિશ્ચય હુઆ કિ વહ કુરાન કર્ત્તા પદાર્થ વિદ્યાકો નહીં જાનતા થા કયા પરમેશ્વરકે સામને છઃ દિન તક બનાના પડતા હૈ? તો જો "હો મેરે હુકમસે તૈયાર હોયગા." જબ કુરાનમેં ઐસા લિખા હૈ ફિર છઃ દિન કભી નહીં લગ સકતે, ઇસસે છઃ દિન લગના ઝુઠ હૈ

જો વહ વ્યાપક હોતા તો ઉપર આકાશકે ક્યોં ઠહરતા ? ઔર જબ કામકી તદબીર કરતા હૈ તો ઠીક તુમ્હારા ખુદા મનુષ્યકે સમાન હૈ ક્યોંકિ જો સર્વજ્ઞ હૈ વહ બૈઠા ૨ ક્યા તદબીર કરેગા ? ઇસસે વિદિત હોતા હૈ કિ ઇશ્વરકો ન જાનનેવાલે જંગલી લોગોંને યહ પુસ્તક બનાયા હોગા. ॥ ૮૮ ॥

૮૯. શિક્ષા ઔર દયા વાસ્તે મુસલમાનોંકે । મં૦ ૩ । સિ૦ ૧૧ । સૂ૦ ૧૦ । આ૦ ૫૫ ॥

સમી૦—ક્યા યહ ખુદા મુસલમાનોંહીકા હૈ દૂસરોંકા નહીં ? ઔર પક્ષપાતી હૈ, જો મુસલમાનોંહીપર દયા કરે અન્ય મનુષ્યોંપર નહીં ? યદિ મુસલમાન ઇમાનદારોંકો કહતે હૈં તો ઉનકે લિયે શિક્ષાકી આવશ્યકતાહી આર નહીં મુસલમાનોસે ભિન્નોંકો ઉપદેશ નહીં કરતા તો ખુદાકી વિદ્યાહી વ્યર્થ હૈ ॥ ૮૯ ॥

૯૦. પરીક્ષા લેવે તુમકો કૌન તુમમેંસે અચ્છા હૈ કર્મોંમેં જો કહે તું અવશ્ય ઉઠાયે જાઓગે તુમ પીછે મૃત્યુકે । મં૦ ૩ । સિ૦ ૧૧ । સ૦ ૧૧ । આ૦ ૭ ॥

સમીક્ષક—જબ કર્મોંકી પરીક્ષા કરતા હૈ તો સર્વજ્ઞહી નહીં ઔર જો મૃત્યુ પીછે ઉઠાના હૈ યહ ખુદાકો બટ્ટા લગાના હૈ ॥ ૯૦ ॥

૯૧. ઔર કહા ગયા ઔર એ પૃથિવી અપના પાની નિગલજા ઔર એ આસમાન બસકર ઔર પાની સુખ ગયા. ઔર એ કૌમ યહ હૈ નિશાની ઉટજા અલ્લાહકી વાસ્તે તુમ્હારે બસ છોડ દો ઉસકો બીચ પૃથિવી અલ્લાહકે ખાતી ફિરે ।

મં૦ ૩ । સિ૦ ૧૧ । સૂ૦ ૧૧ । આ૦ ૪૩ । ૬૩ ॥

સમીક્ષક—ક્યા લડકપનકી બાત હૈ । પૃથિવી ઔર આકાશ કભી બાત સુન સકતે હૈં ? વાહજી વાહ ! ખુદાકે ઉંટની ભી હૈ તો ઉંટભી હોગા ? તો હાથી, ઘોડે, ગધે આદિભી હોંગે ? ઔર ખુદાકા ઉંટનીસે ખેત ખિલાના ક્યા અચ્છી બાત હૈ ? ક્યા ઉંટનીપર ચઢતાભી હૈ. જો ઐસી બાતે હૈ તો નવાબીકીસી ધસડ ફસડ ખુદાકે ઘરમેં ભી હુઇ ॥ ૯૧ ॥

૯૨. ઔર સદૈવ રહનેવાલે બીચ ઉસકે જબ તક કિ રહેં આસમાન ઔર પૃથિવી. ઔર જો લોગ સુભાગી હુએ બસ બહિસ્તકે સદા રહનેવાલે હૈ જબતક રહેં આસમાન ઔર પૃથિવી । મં૦ ૩ । સિ૦ ૧૨ । સૂ૦ ૧૧ । આ૦ ૧૦૫ । ૧૦૬ ॥

સમીક્ષક—જબ દોજખ ઔર બહિસ્તમેં કયામતકે પશ્ચાત્ સબલોગ જાવેંગે ફિર આસમાન ઔર પૃથિવી કિસ લિયે રહેગી ? ઔર જબ દોજખ ઔર બહિસ્તકે રહનેકી આસમાન પૃથિવીકે રહને તક અધિક હુઇ તો સદા રહેંગે બહિસ્ત વા દોજખમેં યહ બાત ઝુઠી હુઈ ઐસા કથન અવિદ્વાનોંકા હોતા હૈ ઇશ્વર વા વિદ્વાનોંકા નહીં ॥ ૯૨ ॥

૯૩. જબ યૂસુફને અપને બાપસે કહાકિ ઐ બાપ મેરે મૈને એક સ્વપ્ન મેં દેખા ।

મં૦ ૩ । સિ૦ ૧૨ । સૂ૦ ૧૨ । આ૦ ૪ સે ૫૯ તક ॥

સમીક્ષક—ઇસ પ્રકરણમેં પિતા પુત્રકા સંવાદરૂપ કિસ્સા કહાની ભરી હૈ ઇસ લિયે કુરાન ઇશ્વરકા બનાયા નહીં કિસી મનુષ્યને મનુષ્યોંકા ઇતિહાસ લિખ દિયા હૈ. ॥ ૯૩ ॥

૯૪. અલ્લાહ વહ હૈ કિ જિસને ખડા કિયા આસમાનોંકો વિના ખંભેકે દેખતે હો તુમ ઉસકો ફિર ઠહરા ઉપર અર્શકે આજ્ઞા વર્ત્તનેવાલા કિયા સૂરજ ઔર ચાંદકો. ઔર વહી હૈ.

જિસને બિછાયા પૃથિવીકો. ઉતારા આસમાનસે પાની બસ બહે નાલે સાથ અન્દાજ અપનેકે અલ્લાહ ખોલતા હૈ ભોજનકો વાસ્તે જિસકો ચાહે ઔર તંગ કરતા હૈ ।

મં૦ ૩ । સિ૦ ૧૩ । સૂ૦ ૧૩ । આ૦ ૨ । ૩ । ૧૭ । ૧૬ ॥

સમીક્ષક—મુસલમાનોંકા ખુદા પદાર્થવિદ્યા કુછ ભી નહીં જાનતા થા જો જાનતા તો ગુરૂત્વ ન હોનેસે આસમાનકી ખમ્ભે લગાનેકી કથા (કહાની) કુછ ભી ન લિખતા । યદિ ખુદા અર્શરૂપ એક સ્થાનમે રહતા હૈ તો વહ સર્વશક્તિમાન ઔર સર્વવ્યાપક નહીં હો સકતા. ઔર જો ખુદા મેઘવિદ્યા જાનતા તો આકાશસે પાની ઉતારા લિખા, પુનઃ યહ ક્યોં ન લિખાકિ પૃથિવીસે પાની ઉપર ચઢાયા ઇસમે નિશ્ચય હુઆ કિ કુરાનકા બનાનેવાલા મેઘકી વિદ્યાકો ભી નહીં જાનતા. ઔર જો વિના અચ્છે બુરે કામોકે સુખ દુઃખ દેતા હૈ તો પક્ષપાતી અન્યાયકારી નિરક્ષર ભટ્ટ હૈ ॥ ૯૪ ॥

૯૫. કહ નિશ્ચય અલ્લાહ ગુમરાહ કરતા હૈ જિસકો ચાહતા હૈ ઔર માર્ગ દિખલાતા હૈ તર્ફ અપની ઉસ મનુષ્યકો રૂજૂ કરતા હૈ । મં૦ ૩ । સિ૦ ૧૩ । સૂ૦ ૧૩ । ૨૭ ॥

સમીક્ષક—જબ અલ્લાહ ગુમરાહ કરતા હૈ તો ખુદા ઔર શયતાનમેં ક્યા ભેદ હુઆ? જબકિ શયતાન દુસરોકો ગુમરાહ અર્થાત્ બહકાનેસે બુરા કહાતા હૈ તો ખુદાભી વૈસાહી કામ કરનેસે બુરા શયતાન ક્યો નહીં ઔર બહાકાનેકે પાપસે દોજખી ક્યોં નહીં હોના ચાહિયે ॥૯૫॥

૯૬. ઇસી પ્રકાર ઉતારા હમને ઇસ કુરાનકો અભી જો પક્ષ કરેગા તું ઉનકી ઇચ્છાકા પીછે ઇસકે આઇ તેરે પાસ વિદ્યાસે. બસ સિવાય ઇસકે નહીં કિ ઉપર તેરે પૈગામ પહુંચાના હૈ ઔર ઉપર હમારે હૈ હિસાબ લેના । મં૦ ૩ । સિ૦ ૧૩ । સૂ૦ ૧૩ । આ૦ ૩૭ । ૪૦ ॥

સમીક્ષક—કુરાન કિધરકકી ઓરસે ઉતારા? ક્યા ખુદા ઉપર રહતા હૈ? જો યહ બાત સચ્ચ હૈ તો વહ એકદેશી હોનેસે ઇશ્વરહી નહીં હો સકતા ક્યોકિ ઇશ્વર સબ ઠિકાને એક રસ વ્યાપક હૈ. પૈગામ પહુંચાના હલ્કારેકા કામ હૈ ઔર હલ્કારેકી આવશ્યકતા ઉસીકો હોતી હૈ જો મનુષ્યવત્ એકદેશી હો ઔર હિસાબ લેના દેનાભી મનુષ્યકા કામ હ ઇશ્વરકા નહીં ક્યોકિ વહ સર્વજ્ઞ હૈ યહ નિશ્ચય હોતા હૈ કિ કિસી અલ્પજ્ઞ મનુષ્યકા બનાયા કુરાન હો॥૯૬॥

૯૭. ઔર કિયા સૂર્ય ચંદ્રકો સદૈવ ફિરનેવાલે. નિશ્ચય આદમી અન્યાય ઔર પાપ કરનેવાલા હૈ. મ ૩ । સિ૦ ૧૩ । સૂ૦ ૧૪ । આ ૩૩ । ૩૪ ॥

સમીક્ષક—ક્યા ચંદ્ર સૂર્ય સદા ફિરતે ઔર પૃથિવી નહીં ફિરતી ? જો પૃથિવી નહીં ફિરે તો કઇ વર્ષોકા દિન રાત હોવે. ઔર જો મનુષ્ય નિશ્ચય અન્યાય ઔર પાપ કરનેવાલા હૈ તો કુરાનસે શિક્ષા કરના વ્યર્થ હૈ ક્યોકિ જિનકા સ્વભાવ પાપહી કરનેકા હૈ તો ઉનમેં પુણ્યાત્મા કભી ન હોગા ઔર સંસારમેં પુણ્યાત્મા ઔર પાપાત્મા સદા દીખતે હૈ ઇસલિયે ઐસી બાત ઇશ્વરકૃત પુસ્તકકી નહીં હો શકતી ॥ ૯૭ ॥

૯૮. બસ ઠીક કરૂ ઉસકો ઔર ફૂંક દું બીચ ઉસકે રૂહ અપનીસે ગિર પડો વાસ્તે ઉસકે સિજદા કરતે હુએ. કહા એ રબ મેરે ઇસ કારણ કિ ગુમરાહ કિયા તુને મુઝકો અવશ્ય જ઼નત દુંગા મૈ વાસ્તે ઉસકે બીચ પૃથિવી કે ઔર ગુમરાહ કરૂંગા । મ૦ ૩ । સિ૦ ૧૪ । સૂ૦ ૧૫ । આ૦ ૩૯ સે ૪૬ તક ॥

સમીક્ષક—જો ખુદાને અપની રૂહ આદમ સાહબ મેં ડાલી તો વહ ભી ખુદા હુઆ ઔર જો વહ ખુદા ન થા તો સિજદા અર્થાત્ નમસ્કારાદિ ભક્તિ કરને મેં અપના શરીક ક્યોં કિયા? જબ શયતાનકો ગુમરાહ કરનેવાલા ખુદાહી હૈ તો ભી વહ શયતાનકા ભી શયતાન બડા ભાઇ ગુરૂ ક્યોં નહીં? ક્યોંકિ તુમ લોગ બહકાને વાલેકો શયતાન માનતે હો તો ખુદાને ભી શયતાન કો બહકાયા ઔર પ્રત્યક્ષ શયતાનને કહા કી મૈં બહકાઉંગા ફિર ભી ઉસકો દણ્ડ દે કર કૈદ ક્યોં ન કિયા? ઔર માર ક્યોં ન ડાલા? ॥ ૯૮ ॥

૯૯. ઔર નિશ્ચય ભેજે હમને બીચ હર ઉમ્મતકે પૈગંબર। જબ ચાહતે હૈં હમ ઉસકો યહ કહતે હૈં હમ ઉસકો હો બસ હો જાતી હૈ। મં૦ ૩। સિ૦ ૧૪। સૂ૦ ૧૬ આ૦ ૩૫। ૩૯॥

સમીક્ષક—જો સબ કૌમોં પર પૈગંબરે ભેજે હૈ તો સબ લોગ જો કિ પૈગબરકી રાય પર ચલતે હૈં વે કાફિર ક્યોં? ક્યા દૂસરે પૈગંબરકા માન્ય નહીં સિવાય તુમ્હારે પૈગબરકે યહસર્વથા પક્ષપાતકી બાત હૈ જો સબ દેશમેં પૈગંબર ભેજે તો આર્યાવર્ત્તમેં કૌનસા ભેજા? ઇસ લિયે યહ બાત માનને યોગ્ય નહીં। જબ ખુદા ચાહતા હૈ ઔર કહતા હૈં કી પૃથિવી હો જા. વહ જડ કભી નહીં સુન સકતી ખુદાકા હુકમ ક્યોં કર બન સકેગા ઔર સિવાય ખુદા કે દૂસરી ચીજ નહીં માનતે તો સુના કિસને? ઔર હો કૌનસા ગયા? યે સબ અવિદ્યાકી બાતેં હૈં ઐસી બાતોંકો અનજાન લોગ માન લેતે હૈ ॥ ૯૯ ॥

૧૦૦. ઔર નિયમ કરતે હૈં વાસ્તે અલ્લાહકે બૈટિયા પવિત્રતા હૈં ઉસકો ઔર વાસ્તે ઉનકે હૈ જો કુછ ચાહૈં। કસમ અલ્લાહકી અવશ્ય ભેજે હમને પૈગબર મં૦ ૩। સિ૦ ૧૪। સૂ૦ ૧૬। આ૦ ૫૬। ૬૨ ॥

સમીક્ષક—અલ્લાહ બેટિયોસે ક્યા કરેગા? બેટિયાં તો કિસી મનુષ્યકો ચાહિયે ક્યો બેટે નિયત નહીં કિયે જાતે? ઔર બેટિયા નિયત કી જાતી હૈ ઇસકા ક્યા કારણ હૈ? બતાઇયે કસમ ખાના ઝુઠોકા કામ હૈ ખુદાકી બાત નહીં ક્યોંકિ બહુધા સંસાર મેં ઐસા દેખને મેં આતા હૈ કિ જો જુઠા હોતા હૈ વહી કસમ ખાતા હૈ, સચ્ચા સોગધ ક્યો ખાવેં ॥ ૧૦૦ ॥

૧૦૧. યે લોગ વે હૈ કિ મોહર રકખી અલ્લાહને ઉપર દિલોં ઉનકે ઔર કાનોં ઉનકે ઔર આખો ઉનકી કે ઔર યે લોગ વે હૈ બેખબર। ઔર પૂરા દિયા જાવેગા હર જીવકો જો કુછ કિયા હૈ ઔર વે અન્યાય ન કિય જાવેંગે ॥

મં૦ ૩। સિ૦ ૧૪। સૂ૦ ૧૬। આ૦ ૧૧૫। ૧૧૮ ॥

સમીક્ષક—જબ ખુદાહીને મોહર લગા દી તો વે બિચારે વિના અપરાધ મારે ગયે? ક્યોંકિ ઉનકો પરાધીન કર દિયા યહ કિતના બડા અપરાધ હૈ ઔર ફિર કહતે હૈ કિ જિસને જિતના કિયા હૈ ઉતનાહી ઉસકો દિયા જાયગા ન્યુનાધિક નહીં ભલા ઉન્હોને સ્વતંત્રતાસે પાપ કિયે હી નહી કિન્તુ ખુદાકે કરાનેસે કિયે પુનઃ ઉનકા અપરાધહી ન હુઆ ઉનકો ફલ ન મિલના ચાહિયે ઇસકા ફલ ખુદાકો મિલના ઉચિત હૈ ઔર જો પૂરા દિયા જાતા હૈ તો ક્ષમા કિસ બાતકી કી જાતી હૈ ઔર જો ક્ષમા કી જાતી હૈ તો ન્યાય ઉડ જાતાહૈ। ઐસા ગડબડાધ્યાય ઇશ્વરકા કભી નહીં હો સકતા કિંતુ નિર્બુદ્ધિ છોકરોંકા હોતાહૈ ॥૧૦૧॥

૧૦૨. ઔર કિયા હમને દોજખકો વાસ્તે કાફિરોં કે ઘેરનેવાલા સ્થાન। ઔર હર

આદમીકો લગા દિયા હમને ઉસકો અમલનામા ઉસકા બીચ ગર્દન ઉસકીકે ઔર નિકાલેંગે હમ વાસ્તે ઉસકે દિન કયામતકે એક કિતાબ કિ દેખેગા ઉસકો ખુલા હુઆ । ઔર બહુત મારે હમને કુરનુનસે પીછે નુહકે ॥

મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૫ । સૂ૦ ૧૭ । આ૦ । ૧૨ । ૧૬ ॥

સમીક્ષક—યદિ કાફિર વે હી હૈ કિ જો કુરાન પૈગંબર ઔર કુરાનકે કહે ખુદા સાતવેં આસમાન ઔર નમાજ આદિકો ન માનેં ઔર ઉન્હોંકે લિયે દોજખ હોવે તો યહ બાત કેવલ પક્ષપાતકી ઠહરે ક્યોંકિ કુરાનહીકે માનનેવાલે સબ અચ્છે ઔર અન્ય કે માનને વાલે સબ બુરે કભી હો સકતે હૈ ? યહ બડી લડકપનકી બાત હૈ કી પ્રત્યેકકી ગરદનમેં કર્મ પુસ્તક, હમ તો કિસી એક કી ભી ગરદન મેં નહી દેખતે । યદિ ઇસકા પ્રયોજન કર્મોકા ફલ દેના હૈ તો ફિર મનુષ્યો કે દિલો નેત્રો આદિ પર મોહર રખના ઔર પાપોકા ક્ષમા કરના કયા ખેલ મચાય હૈ કયામતકી રાતકો કિતાબ નિકલેગા તો ખુદા તો આજ કલ વહ કિતાબ કહાં હૈ ? કયા સાહૂકાર કી બહી સમાન લિખતા રહતા હૈ ? યહાં યહ વિચારના ચાહિયે કિ જો પૂર્વ જન્મ નહીં તો જીવો કે કર્મહી નહીં હો સકતે ફિર કર્મ કી રેખા કયા લિખી ? ઔર જો વિના કર્મકે લિખા તો ઉનપર અન્યાય કિયા ક્યોંકિ વિના અચ્છે બુરે કર્મોકે ઉનકો દુઃખ સુખ કયો દિયા ? જો કહો કિ ખુદાકી મરજી તો ભી ઉસને અન્યાય કિયા અન્યાય ઉસકો કહતે હૈ કિ વિના બુરે ભલે કર્મ કિયે દુઃખ-સુખરૂપ ફલ ન્યુનાધિક દેના ઔર ઉસી સમય ખુદાહી કિતાબ બાંચેગા વા કોઇ સીરસ્તેદાર સુનાવેગા ! જો ખુદાહીને દીર્ઘ કાલ સંબંધી જીવો કો વિના અપરાધ મારા વહ અન્યાયકારી હો ગયા જો અન્યાયકારી હોતા હૈ વહ ખુદાહી નહી હો સકતા ॥ ૧૦૨ ॥

૧૦૩. ઔર દિયા હમને સમુન્દકો ઉંટની પ્રમાણ ॥ ઔર બહકા જિસકો બહકા સકે જીસ દિન બુલાવેંગે હમ સબ લોગોકો સાથ પેશવાઓ ઉનકે કે બસ જો કોઇ દિયા ગયા અમલનામા ઉનકા બીચ દહિને હાથ ઉસકે કે ॥ મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૫ સૂ૦ ૧૭ । આ૦ ૧૧.

સમીક્ષક—વાહજી જિતની ખુદાકી સાશ્ચર્ય નિશાની હૈ ઉનમેંસે એક ઊંટની ભી ખુદા કે હોને મેં પ્રમાણ અથવા પરીક્ષામેં સાધક હૈ । યદિ ખુદાને શયતાનકો બહકાનેકા હુકમ દિયા તો ખુદા હી શયતાનકા સરદાર ઔર સબ પાપ કરાનેવાલા ઠહરા । ઐસેકો ખુદા કહના કેવલ કમસમજકી બાત હૈ. જબ કયામતકી અર્થાત્ પ્રલય હી મેં ન્યાય કરને કરાને કે લિયે પૈગંબર ઔર ઉનકે ઉપદેશ માનનેવાલોકો ખુદા બુલાવેગા તો જબ તક પ્રલય ન હોગા તબ તક સબ દોરા સુપુર્દ રહેંગે ઔર દોરા સુપુર્દ સબકો દુઃખદાયક હૈ, જબ તક ન્યાય ન કિયા જાય । ઇસ લિયે શીઘ્ર ન્યાય કરના ન્યાયાધીશકા ઉત્તમ કામ હૈ. યહ તો પોપાંબાઇકા ન્યાય ઠહરા જૈસે કોઇ ન્યાયાધીશ કહે કિ જબ તક પચાસ વર્ષ તક કે ચોર ઔર સાહૂકાર ઇકઠ્ઠા ન હો તબ તક ઉનકો દંડ વા પ્રતિષ્ટા ન કરની ચાહિયે ઐસી હી યહ હુઆ કિ એક તો પચાસ વર્ષ તક દૌરા સુપર્દ રહા ઔર એક આજહી પકડા ગયા ઐસા ન્યાય કા કામ નહીં હો સકતા ન્યાય તો વેદ ઔર મનુસ્મૃતિ દેખો જિસમે ક્ષણમાત્ર ભી વિલમ્બ નહીં હોતા ઔર અપને ૨ કર્માનુસાર દંડ વા પ્રતિષ્ટા સદા પાતે રહતે હૈ । દૂસરા પૈગંબરોકો ગવાહીકે તુલ્ય રખનેસે ઇશ્વરકી સર્વજ્ઞતાકી હાનિ

હૈ । ભલા ઐસા પુસ્તક ઇશ્વરકૃત ઔર ઐસે પુસ્તકકા ઉપદેશ કરને વાલા ઇશ્વર કભી હો સકતા હૈ ? કભી નહીં ॥ ૧૦૩ ॥

૧૦૪ યે લોગવાસ્તે ઉનકે હૈં બાગ હમેશહ રહનેકે, ચલતી હૈ નીચે ઉનકેસે નહરેં ગહિના પહિરાયે જાવેંગે બીચ ઉસકે કંગન સોનેકે સે ઔર પોશાક પહિનેંગે વસ્ત્ર હરિત લાહીકીસે ઔર તાફ્તેકીસે તકિયે કિયે હુએ બીચ ઉસકે ઉપર તખતોંકે અચ્છા હૈ પુણ્ય ઔર અચ્છી હૈ બહિસ્ત લાભ ઉઠાનેકી । મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૫ । સૂ૦ ૧૮ । આ૦ ૩૦॥

સમીક્ષક—વાહ જી વાહ ! ક્યા કુરાનકા સ્વર્ગ હૈ જીસમેં બાગ, ગહને, કપડે, ગદ્દી, તકિયે આનંદકે લિયે હૈં । ભલા કોઇ બુદ્ધિમાન્ યહાં વિચાર કરે તો યહાંસે વહાં મુસલ માનોંકે બહિસ્તમેં અધીક કુછભી નહીં હૈ સિવાય અન્યાયકે । વહ યહ હૈ કિ કર્મ ઉનકે અન્તવાલે ઔર ફલ ઉનકા અનંત ઔર જો મીઠા નિત્ય ખાવે તો થોડે દિનમેં વિષકે સમાન પ્રતીત હોતા હૈ । જબ સદા વે સુખ ભોગેંગે તો ઉનકો સુખ હી દુ:ખરૂપ હો જાયગા ઇસલિયે મહાકલ્પ પર્યન્ત મુકિત સુખ ભોગકે પુનર્જન્મ પાનાહી સત્ય સિદ્ધાન્ત હૈ॥૧૦૪॥

૧૦૫. ઔર યહ બસ્તિયાં હૈ કિ મારા હમને ઉનકો જબ અન્યાય કિયા ઉન્હોંને ઔર હમને ઉનકે મારનેકી પ્રતિજ્ઞા સ્થાપન કી । મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૫ । સૂ૦ ૧૮ । આ૦ ૫૭

સમીક્ષક—ભલા સબ બસ્તી ભર પાપી ભી હો સકતી હૈ ? ઔર પીછે સે પ્રતિજ્ઞા કરનેમેં ઇશ્વર સર્વજ્ઞ નહીં રહા ક્યોંકિ જબ ઉનકા અન્યાય દેખા તો પ્રતિજ્ઞા કી, પહિલે નહીં જાનતા થા ઇસસે દયાહીન ભી ઠહરા ॥ ૧૦૫ ॥

૧૦૬. ઔર વહ જો લડકા બસ થે મા બાપ ઉસકે ઇમાનવાલે બસ ડરે હમ યહ કિ પકડે ઉનકો સરકસીમેં ઔર કુફ્ર મેં ॥ યહાં તક કી પહુચા જગહ ડુબને સૂર્યકી પાયા ઉસકો ડુબતા થા બીચ ચશ્મેં કીચડકે ૧ કહા ઉનને ઐજુલકરનૈન નિશ્ચય યાજૂજ માજૂજ ફિસાદ કરને વાલે હૈં બીચ પૃથિવીકે । મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૬ । સૂ૦ ૧૮ । આ૦ ૭૮ । ૮૪ । ૯૨ ॥

સમીક્ષક—ભલા યહ ખુદાકી કિતની બેસમઝ હૈ ? શંકાસે ડરા કિ લડકોંકે માબાપ કહીં મેરે માર્ગસે બહકા કર ઉલટે ન કર દિયે જાવેં । યહ કભી ઇશ્વરકી બાત નહીં હો સકતી । અબ આગેકી અવિદ્યાકી બાત દેખિયે કિ કિતાબ બનાનેવાલા સૂર્યકો એક ઝીલમેં રાત્રિકો ડૂબા જાનતા હૈ ફિર પ્રાત:કાલ નિકાલતા હૈ । ભલા સૂર્ય તો પૃથિવીસે બહુત બડા હૈવહ નદી વા ઝીલ વા સમુદ્રમેં કૈસે ડૂબ સકેગા ? ઇસસે યહ વિદિત હુઆ કિ કુરાનકે બનાને વાલેકો ભૂગોળ ખગોલકી વિદ્યા નહીં થી જો હોતી તો ઐસી વિદ્યા વિરૂદ્ધ બાત ક્યોં લિખ દેતે ? ઔર ઇસ પુસ્તકકે માનનેવાલોંકા ભી વિદ્યા નહિ હે જો હોતી તો ઐસી મિથ્યા બાતોંસે યુકત પુસ્તકકો ક્યોં માનતે ? અબ દેખિયે ખુદાકા અન્યાય આપ હી પૃથિવીકા બનાનેવાલા રાજા ન્યાયાધીશ હૈ ઔર યાજૂજ માજૂજકો પૃથિવીમે ફસાદ ભી કરને દેતા હૈ વહ ઇશ્વરતાકી બાતસે વિરૂદ્ધ હૈ ઇસસે ઐસી પુસ્તકકો જંગલી લોગ માના કરતે હૈ વિદ્વાન્ નહીં ॥ ૧૦૬ ॥

૧૦૭—ઔર યાદ કરો બીચ કિતાબકે મર્યમકો જબ જા પડી લોગો અપનેસે મકાન પૂર્વીમેં, બસ પડા ઉનસે ઇધર પર્દા બસ ભેજા હમને રૂહ અપનીકો અર્થાત્ ફરિશ્તે. બસ સૂરત પકડી વાસ્તે ઉસકે આદમી પુષ્ટકી કહનેલગી નિશ્ચય મૈ શરણ પકડતી રહેમાનકી જો

તુઝસે હૈ તુ પરહેજગાર. કહને લગા સિવાય ઇસકે નહીં કિ મૈ ભેજા હુઆ હૂં માલિક તેરેકે સેતા કિ દે જાઉંમેં તુઝકો લડકા પવિત્ર. કહા કૈસે હોગા વાસ્તે મેરે લડકા નહીં હાથ લગાયા મુઝકો આદમાને નહી મૈં બુરાકામ કરનેવાલી. બસ ગર્ભિત હોગઇ સામ ઉસકે મકાન દૂર અર્થાત્ જંગલમેં મં૦ ૧૪ । સિ૦ ૧૬ । સૂ૦ ૧૯ આ૦ ૧૫ । ૧૬ । ૧૭ । ૧૮ । ૧૯ । ૨૧ ।

સમીક્ષક—અબ બુદ્ધિમાન્ વિચાર લેંકે ફરિશ્તે સબ ખુદાકી દેહ હૈં તો ખુદાસે અલગ પદાર્થ નહીં હો સકતે. દુસરા યહ અન્યાયકિ વહ મર્યમ કુમારીકે લડકા હોના કિસીકા સંગ કરના નહીં ચાહતીથી પરંતુ ખુદાકે હુકમસે ફરિશ્તેને ઉસકો ગર્ભવતી કિયા યહ ન્યાયસે વિરુદ્ધ બાત હૈ. યહાં અન્યભી અસભ્યતાકી બાતેં બહુત લિખી હૈં ઉનકો લિખના ઉચિત નહીં સમઝા ॥ ૧૦૭ ॥

૧૦૮. ક્યા નહીં દેખા તુને યહકિ હમને છોડ રક્ખે હૈં શૈતાન કાફિરોંપર બહકાતે હૈ ઉનકો ઉભાર કર । મં૦ ૪ સિ૦ ૧૬ । સૂ૦ ૧૯ । આ૦ ૮૧ ।

સમીક્ષક—જબ ખુદાહી શયતાનોકો બહકાનેકે લિયે ભેજતા હૈ તો બહકાનેવાલોંકા કુછ દોષ નહીં હો સકતા ઔર ન ઉનકો દણ્ડ હો સકતા ઔર ન શયતાનોંકો ક્યોંકિ યહ ખુદાકે હુકમ સબ હોતા હૈ ઇસકા ફલ ખુદાકો હોના ચાહિયે જો સચ્ચા ન્યાયકારી હૈ તો ઉસકા ફલ દોજખ આપહી ભોગે ઔર જો ન્યાયકો છોડકે અન્યાય કરે તો અન્યાયકારી હી પાપી કહાતા હૈ ॥ ૧૦૮ ॥

૧૦૯. ઔર નિશ્ચય ક્ષમા કરનેવાલા હૂં વાસ્તે ઉસ મનુષ્યકે તોબાકી ઔર ઇમાન લાયા કર્મ કિયે અચ્છે ફિર માર્ગ પાયા । મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૬ । સૂ૦ ૨૦ । આ૦ ૭૮ ।

સમીક્ષક—જો તોબાઃસે પાપ ક્ષમા કરનેકી બાત કુરાનમેં હૈ યહ સબકો પાપી કરાને વાલી હૈ ક્યોંકિ પાપિયોંકો ઇસસે પાપ કરનેકા સાહસ બહુત બઢ જાતા હૈ ઇસસે યહ પુસ્તક ઔર ઇસકો બનાનેવાલા પાપિયોંકો પાપ કરાનેમેં હૌસલા બઢાનેવાલે હૈં ઇસસે યહ પુસ્તક પરમેશ્વરકૃત ઔર ઇસમેં કહા હુઆ પરમેશ્વર ભી નહીં હો સકતા ॥ ૧૦૯ ॥

૧૧૦. ઔર કિયે હમને બીચ પૃથિવીકે પહાડ ઐસા ન હો કિ હિલ જાવે ।
મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૭ । સૂ૦ ૨૧ । આ૦ ૩૦ ।

સમીક્ષક—યદિ કુરાનકા બનાનેવાલા પૃથિવીકા ઘુમના આદિ જાનતા તો યહ બાત નહીં કહતા કિ પહાડોંકે ધરનેસે પૃથિવી નહીં હિલતી શકા હુઇ કિ જો પહાડ નહીં ધરતા તો હિલજાતી ઇતને કહનેપરભી ભૂકંપમેં ક્યોં ડિગ જાતી હૈ ॥ ૧૧૦ ॥

૧૧૧. ઔર શિક્ષાદિ હમને ઉસ ઔરતકો ઔર રક્ષાકી ઉસને ગુહ્ય અંગ ની બસ ફુંક દિયા હમને બીચ ઉસકે રૂહ અપનીકો ।
મં૦ ૪ । સ૦ ૧૭ । સૂ૦ ૨૧ । આ૦ ૮૮ ।

સમીક્ષક—ઐસી અશ્લીલ બાતેં ખુદાકી પુસ્તકમેં ખુદાકી ક્યા ઔર સભ્ય મનુષ્યકી ભી નહીં હોતી, જબ ક મનુષ્યોંમેં ઐસી બાતોંકા લિખના અચ્છા નહીં તો પરમેશ્વરકે સામને ક્યોં કર અચ્છા હો સકતા હૈ? ઐસી બાતોંસે કુરાન દુષિત હોતા હૈ યદિ અચ્છી બાત હોતી તો અતિ પ્રશંસા હોતી જૈસે વેદોંકી ॥ ૧૧૧ ॥

૧૧૨. ક્યા નહીં દેખા તુને કિ અલ્લાહકો સિજ્દા કરતે હૈ જો કોઇ બીચ આસમાનોં ઔર પૃથિવીકે હૈ સૂર્ય ઔર ચન્દ્ર તારે ઔર પહાડ વૃક્ષ ઔર જાનવર. પાહનાયે જાવેગે બીચ ઉસકે કંગન સોનેસે ઔર મોતી ઔર પહિનાવા ઉનકા બીચ ઉસકે રેશમી હૈ. ઔર પવિત્ર રખ ઘર મેરેકો વાસ્તે ગિર્દ ફિરનેવાલોંકે ઔર ખડે રહનેવાલોંકે. ફિર ચાહિયે કિ દુર કરેં મૈલ અપને ઔર પૂરી કરેં ભેંટેં અપની ઔર ચારોં ઓર ફિર ઘર કદીમકો તો નામ અલ્લાહકા યાદ કરે ।

મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૭ । સૂ૦ ૨૨ ॥ આ૦ ૧૯ । ૨૩ । ૨૫ । ૨૮ । ૩૩ ।

સમીક્ષક—ભલા જો જડ વસ્તુ હૈં પરમેશ્વરકે જાનહી નહી સકતે ફિર વે ઉસકી ભક્તિ ક્યોં કર કર સકતે હૈ? ઇસસે યહ પુસ્તક ઇશ્વરકૃત તો કભી નહીં હો સકતા કિન્તુ કિસી ભ્રાંતકા બનાયા આ દીખતા હૈ, વાહ! બડા અચ્છા સ્વર્ગ હૈ જહા સોને મોતીકે ગહને ઔર રેશમી કપડે પહિરનેકો મલેં યહ બહિસ્ત યહાંકે રાજાએ કે ઘરસે અધિક નહીં દીખ પડતા. ઔર જબ પરમેશ્વરકા ઘર હૈ તો વહ ઉસી ઘરમેં રહતાભી હોગા ફિર બુતપરિસ્તી ક્યો ન હુઇ? ઔર દુસરે બુતપરસ્તોકા ખંડન કરતે હૈં? જબ ખુદા ભેટ લેતા અપને ઘરકી પરિક્રમા કરનેકી આજ્ઞા દેતા હૈ ઔર પશુઓંકો મરવાકે ખિલાતા હૈ યહ ખુદા મન્દિરવાલા ઔર ભૈરવ દુર્ગાકે સદશ હુઆ ઔર મહાબુતપરસ્તીકા ચલાનેવાલા હુઆ ક્યોંકિ મૂર્તિયોંસે મસજિદ બડા બુત હૈ ઇસસે ખુદા ઔર મુસલમાન બડે બુતપરસ્ત પુરાણી તથા જૈની છોટે બુતપરસ્ત હૈ ॥૧૧૨ ॥

૧૧૩—ફિર નિશ્ચય તુમ દિન કયામતકે ઉઠાયે જાઓગે ॥મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૮ સૂ૦ ૨૩ । આ૦ ૧૬ ॥

સમીક્ષક—કયામત તક મુર્દે કબરમેં રહેગે વા કિસી અન્ય જગહ જો ઉન્હીં મેં રહેગે તો સડે હુએ દુર્ગન્ધરૂપ શરીરમેં રહ કર પુણ્યાત્માભી દુઃખ ભોગ કરેંગે ? યહ ન્યાય અન્યાય હૈ ઔર દુર્ગન્ધ હોકર રોગોત્પત્તિ કરનેમેં ખુદા ઔર મુસલમાન પાપ ભાગી હોગે ।૧૧૩।

૧૧૪—ઉસ દિનકી ગવાહી દેવેગે ઉપર ઉનકે જબાને ઉનકી ઔર હાથ ઉનકે ઔર પાવ ઉનકે સાથ ઉસ વસ્તુકે કિ થે કરતે । અલ્લાહ નુર હૈ આસમાનોંકા ઔર પૃથિવીકા નુર ઉસકે કિ માનિન્દ તાકકી હૈ બીચ ઉસકે દીપ ઔર દીપ બીચ કંદીલ શીસોંકે હૈ વહ કંદીલ માનો કિ તારા હૈ ચમકતા રોશન કિયા જાતા હૈ દીપક વૃક્ષ મુબારિક જૈતુનકેમે ન પૂર્વકી ઓર હૈ ન પશ્ચિમ કી સમીપ હૈ તેલ ઉસકા રોશન હો જાવે જો ન લગે ઉપર રોશની કે માર્ગ દિખતા હૈં અલ્લાહ નુર અપને કે જિસકો ચાહતા હૈ । મં૦ ૪ સિ૦ ૧૮। સૂ૦ ૨૪ । આ૦ ૨૩ । ૩૪ ॥

સમીક્ષક—હાથ પગ આદિ જડ હોને સે ગવાહી કભી નહી દે સકતે યહ બાત સૃષ્ટિ ક્રમસે વિરૂદ્ધ હોનેસે મિથ્યા હૈ ક્યા ખુદા આગ વિજુલી હૈ ? જૈસા કિ દૃષ્ટાત દેવે હૈ ઐસા દૃષ્ટાત ઇશ્વર મેં નહીં ઘટ સકતા હાં કિસી સાકાર વસ્તુ મેં ઘટ સકતા હૈ ॥૧૧૪॥

૧૧૫—ઓર અલ્લાહને ઉત્પન્ન કિયા હર જાનવર કો પાનીસે બસ કોઇ ઉનમેંસે વહ હૈ કિ જો ચલતા હૈ પેટ અપને કે । ઔર જો કોઇ આજ્ઞા પાલન કરે અલ્લાહકી

સૂલ ઉસકે કી, કહ આજ્ઞા પાલન કરે ખુદાકી રસૂલ ઉસકે કી, ઔર આજ્ઞા પાલન કરો
ાલકી તો કિ દયા કિયે જાઓ । મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૮ । સૂ૦ ૨૪ । આ૦ ૪૪ । ૫૧ ।
૩ । ૫૫ ॥

સમીક્ષક—યહ કૌનસી ફિલોસોફી હૈ કિ જિન જાનવરોંકે શરીરમેં સબ તત્વ દીખતે
ઔર કહના કિ કેવલ પાનીસે ઉત્પન્ન કિયા યહ કેવલ અવિદ્યાકી બાત હૈ જબ અલ્લાહ
ાથ પૈગંબરકી આજ્ઞા પાલન કરના હોતા હૈ તો ખુદાકા શરીક હો ગયા વા નહીં ? યદિ
ઐસા હૈ તો ક્યોં ખુદાકો લાશરીક કુરાનમેં લિખા ઔર કહતે હો ? ॥ ૧૧૫ ॥

૧૧૬—ઔર જિસ દિન કી ફટ જાવેગા આસમાન સાથ બદલી કે ઔર ઉતારે જા-
ંગે ફરિશ્તે બસ મત કહા માન કાફિરોંકા ઔર ઝગડાકર ઉસસે સાથ ઝગડા બડા, ઔર
દલ ડાલતા હૈ અલ્લાહ બુરાઇયો ઉનકીકો ભલાઇયોંસેં ઔર જો કોઇ તોબા કરે ઔર કર્મ
રે અચ્છે બસ નિશ્ચય આતા હૈં તરફ અલ્લાહકી । મં૦ ૪ । સિ૦ ૧૯ । સૂ૦ ૨૫
ા૦ ૨૪ । ૪૯ । ૬૭ । ૬૮ ॥

સમીક્ષક—યહ બાત કભી સચ નહીં હો સક્તી હૈ કિ આકાશ બદલોંકે સાથ ફટ જાવે.
દે આકાશ કોઇ મૂર્તિમાન પદાર્થ હો તો ફટ સકતા હૈ. યહ મુસલમાનોંકા કુરાન શાંતિ
ંગ કર ગદર ઝગડા મચાનેવાલા હૈ ઇસીલિયે ધાર્મિક વિદ્વાન્ લોગ ઇસકો નહીં માનતે.
ભી અચ્છા ન્યાય હૈ કિ જો પાપ ઔર પુણ્યકા અદલા બદલા હો જાય ક્યા યહ તિલ
ાર ઉડદ કીસી બાત જો પલટા હોજાવે તોબા કરનેસે છુટે ઔર ઇશ્વર મિલે તો કોઇભી
પ કરનેસે ન ડરે ઇસલિયે યે સબ બાતેં વિદ્યાસે વિરૂદ્ધ હૈ ॥ ૧૧૬ ॥

૧૧૭. વહી કી હમને તર્ફ મૂસાકી યહકિ લે ચલ રાતકો બન્દોં મેરેકો નિશ્ચય તુમ
ચ્છા કિયે જાઓગે. સબ ભેજે લોગ ફિરોનને બીચ નગરોંકે જમા કરનેવાલે. ઔર વહ
રૂપ કિ જિસને પૈદા કિયા મુઝકો ઔર વહ પુરૂષકી આશા રખના હૂ મૈં યહ ક્ષમા કરે
રતે મેરા અપરાધ મેરા દિન કયામતકે ॥

મં૦ ૫ । સિ૦ ૧૯ । સૂ૦ ૨૬ । આ૦ ૫૦ । ૫૧ । ૭૬ । ૭૭ । ૮૦ ॥

સમીક્ષક—જબ ખુદાને મૂસાકી ઔર વહી ભેજી પુનઃ દાઉદ ઇસા ઔર મુહમ્મદ
ાહબકી ઔર કિતાબ ક્યોં ભેજી ? ક્યોંકી પરમેશ્વરકી બાત સદા એકસી ઔર બેભૂલ
ાતી હૈ ઔર ઉસકે પીછે કુરાન તક પુસ્તકોંકા ભેજના પહિલી પુસ્તકકો અપૂર્ણ ભૂલયુક્ત
ાના જાયગા. યદિ યે તીન પુસ્તક સચ્ચે હૈં તો યહ કુરાન ઝૂઠા હોગા ચારોંકા જો કિ
રસ્પર પ્રાય. વિરોધ રખતે હૈ ઉનકા સર્વથા સત્ય હોના નહીં હો સકતા. યદિ ખુદાને રૂહ
ર્થાત્ જીવ પૈદા કિયે હૈં તો વે મરભી જાયંગે અર્થાત્ ઉનકા કભી અભાવભી હોગા. જો
રમેશ્વરહી મનુષ્યાદિ પ્રાણિયોંકો ખિલાતા પિલાતા હૈ તો કિસીકો રોગ હોના ન ચાહિયે
ૌર સબકા તુલ્ય ભોજન દેના ચાહિયે, પક્ષપાતસે એકકો ઉત્તમ ઔર દૂસરેકો નિકૃષ્ટ
જૈસાકિ રાજા ઔર કંગલેકો શ્રેષ્ઠ નિકૃષ્ટ ભોજન મિલતા હૈ ન હોના ચાહિયે, જબ પરમે-
શ્વરહી ખિલાને પિલાને ઔર પથ્ય કરાનેવાલા હૈ તો રોગહી ન હોના ચાહિયે પરંતુ મુસ-
માન આદિકોભી રોગ હોતે હૈં. યદિ ખુદાહી રોગ છુડાકર આરામ કરને વાલા હૈ તો
સલમાનોંકે શરીરમેં રોગ ન રહના ચાહિયે. યદિ રહતા હૈ તો ખુદા પૂરા વૈદ્ય હૈ તો

મુસલમાનોંકે શરીરમેં રોમ કર્યો રહતે હૈ. યદિ વહી મારતા ઔર જિલાતા હૈ તો ઉસી ખુદાકો પાપપુણ્ય લગતા હોગા. યદિ જન્મ જન્માતરકે કર્માનુસાર વ્યવસ્થા કરતા હૈ તો ઉસકા કુછ ભી અપરાધ નહીં. યદિ વહ પાપ ક્ષમા ઔર ન્યાય કયામતકી રાતમેં કરતા હૈ તો ખુદા પાપ બઢાનેવાલા હોકર પાપયુક્ત હોગા યદિ ક્ષમા નહીં કરતા તો યહ કુરાનકી બાત ઝૂઠી હોનેસે બચ નહીં સકતી હૈ ॥ ૧૧૭ ॥

૧૧૮. નહીં તુ આદમી માનંદ હમારી બસ લે આ કુછ નિશાની જો હૈ તુ સચ્ચોંસે કહા યહ ઉંટની હૈ વાસ્તે ઉસકે પાની પીતા હૈ એક બાર.

મં૦ ૫ । સિ૦ ૧૯ । સૂ૦ ૨૬ । આ૦ ૧૫૦ । ૧૫૧ ॥

સમીક્ષક—ભલા ઇસ બાતકો કોઇ માન સકતા હૈ કિ પત્થરસે ઉંટની નિકલે વે લોગ જંગલી થે કિ જિન્હોને ઇસ બાતકો માન લીયા ઔર ઉંટનીકી નિશાની દેની કેવલ જંગલી વ્યવહાર હૈ. ઇશ્વરકૃત નહીં. યદિ યહ કિતાબ ઇશ્વરકૃત હોતી તો ઐસી વ્યર્થ બાત ઇસમેં ન હોતી ॥ ૧૧૮ ॥

૧૧૯—ઐ મૂસા બાત યહ હૈ નિશ્ચયમેં અલ્લાહ હું ગાલિબ. ઔર ડાલ દે અસા અપના બસ જબકિ દેખા ઉસકો હિલતા થા માનોકિ વહ સાંપ હૈ. ઐ મૂસા! મત ડર નિશ્ચય નહીં ડરતે સમીપ મેરે પૈગંબર. અલ્લાહ નહીં કોઇ માબુદ પરંતુ વહ માલિક અર્શ બડેકા. યહ કિ મત સરકશી કરો ઉપર મેરે ઔર ચલે આઓ મેરે પાસ મુસલમાન હોકરા

મં૦ ૫ । સિ૦ ૧૯ । સૂ૦ ૨૭ । આ૦ ૯ । ૧૦ । ૨૬ । ૩૧ ॥

સમીક્ષક—ઔરભી દેખિયે અપને મુખ આપ અલ્લાહ બડા જબર્દસ્ત બનતા હૈં. અપને મુખસે અપની પ્રશંસા કરના શ્રેષ્ઠ પુરૂષકાભી કામ નહીં તો ખુદાકો કર્યો કર હો સકતા હૈ? તભી તો ઇંદ્રજાલકા લટકા દિખલા જંગલી મનુષ્યોકો વશકર આપ જંગલસ્થ ખુદા બન બૈઠા. ઐસી બાત ઇશ્વરકે પુસ્તકમેં કભી નહીં હો સકતી. યદિ વહ બડે અર્શ અર્થાત્ સાતવેં આસમાનકા માલિક હૈ તો વહ એકદેશી હોનેસે ઇશ્વર નહીં હો સકતા હૈ યદિ સરકશી કરના બુરા હૈ તો ખુદા ઔર મુહમ્મદ સાહબને અપની સ્તુતિસે પુસ્તક કર્યો ભરદિયે? મુહંમદ સાહબને અનેકોંકો મારે ઇસસે સરકશી હુઇ વા નહીં. યહ કુરાન પુનરૂકત ઔર પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ બાતોસે ભરા હુઆ હૈ ॥ ૧૧૯ ॥

૧૨૦. ઔર દેખેગા તુ પહાડોંકો અનુમાન કરતા હૈ તુ ઉનકો જમે હુએ ઔર વે ચલે જાતે હૈ માનિંદ ચલને બાદલોકો કારીગરી અલ્લાહકિ જિસને દ્રઢ કિયા હર વસ્તુકો નિશ્ચય વહ ખબરદાર હૈ ઉસ વસ્તુકે કિ કરતે હો ॥

મં૦ ૫ । સિ૦ ૨૦ । સૂ૦ ૨૭ । આ૦ ૮૮ ॥

સમીક્ષક—બદલોકિ સમાન પહાડકા ચલના કુરાન બનાનેવાલોંકે દેશમેં હોતા હોગા અન્યત્ર નહીં. ઔર ખુદાકી ખબરદારી શયતાન બાગીકો ન પકડને ઔર ન દણ્ડ દેનેસેહી વિદિત હોતી હૈ કિ જિસને એક બાગીકો ભી અબતક ન પકડ પાયા ન દંડ દિયા ઇસસે અધિક અસાવધાની કયા હોગી! ॥ ૧૨૦ ॥

૧૨૧. બસ મુષ્ટ મારા ઉસકા મૂસાને બસ પૂરીકી આયુ ઉસકી. કહા એ રબ

મેરે નિશ્ચય મૈને અન્યાય કિયા જાન અપનીકો બસ ક્ષમા કર મુઝકો બસ ક્ષમાકર દિયા ઉસકો નિશ્ચય વહ ક્ષમા કરનેવાલા દયાલુ હૈ ઔર માલિક તેરા ઉત્પન્ન કરતા હૈ જો કુછ ચાહતા ઔર પસંદ કરતા હૈ ॥ મં૦ ૫ । સિ૦ ૨૦ । સૂ૦ ૨૮ । આ૦ ૧૪।૧૫।૧૬ ॥

સમીક્ષક—અબ અન્યભી દેખિયે મુસલમાન ઔર ઇસાઇયોકે પૈગંબર ઔર ખુદા કિ મૂસા પૈગબર મનુષ્યકી હત્યા કિયા કરે ઔર ખુદા ક્ષમા કિયા કરે યે દોના અન્યાયકારી હૈ વા નહીં ? કયા અપની ઇચ્છાહીસે જૈસા ચાહતા હૈ વૈસી ઉત્પત્તિ કરતા હૈ? કયા ઉસને અપની ઇચ્છાહીસે એકકો રાજા દૂસરેકો કંગાલ ઔર એકકો વિદ્વાન ઔર દુસરેકો મૂર્ખ આદિ કિયા હૈ? યદિ ઐસા હૈ તો ન કુરાન સત્ય ઔર ન અન્યાયકારી હોનેસે યહ ખુદાહી હો સકતા હૈ ॥ ૧૨૧ ॥

૧૨૨. ઔર આજ્ઞા દી હમને મનુષ્યકો સાથ મા બાપકે ભલાઇ કરના જો ઝગડના કરેં તુઝસે દોનોં યહ કિ શરીક લાવે તુ સાથ મેરે ઉસ વસ્તુકો કિ નહીં વાસ્તે તેરે સાથ ઉસકે જ્ઞાન બસ મત કહા માન ઉન દોનોકા તર્ફ મેરા હૈ ઔર અવશ્ય ભેજા હમને નુહકો તર્ફ કૌમ ઉસકે કિ બસ રહા બીચ ઉનકે હજાર વર્ષ પરતુ પચાસ વર્ષ કમ ।

મ૦ ૫ । સિ૦ ૨૦ । ૨૧ । સૂ૦ ૨૯ । આ૦ ૭ । ૧૩ ॥

સમી૦—માતા પિતાકી સેવા કરના તો અચ્છાહી હૈ જો ખુદાકે સાથ શરીક કરનેકે લિયે કહે તો ઉનકા કહા ન માનના યહભી ઠીક હૈ પરંતુ યદિ માતાપિતા મિથ્યાભાષણાદિ કરનેકી આજ્ઞા દેવેં તો કયા માન લેના ચાહિયે ? ઇસ લિયે યહ બાત આધી અચ્છી ઔર આધી બુરી હૈ. કયા નૂર આદિ પૈગબરોંહીકો ખુદા સંસારમેં ભેજતાહૈ તો અન્ય જીવોકો કૌન ભેજતા હૈ ? યદિ સબકો વહી ભેજતા હૈ તો સભી પૈગમ્બર કયો નહી ? ઔર પ્રથમ મનુષ્યોંકી હજાર વર્ષકી આયુ હોતીથી તો અબ કયોં નહીં હોતી ? ઇસલિયે યહ બાત ઠીક નહીં ॥ ૧૨૨ ॥

૧૨૩—અલ્લાહ પહિલી બાર કરતા હૈ ઉત્પત્તિ ફિર દૂસરી બાર કરેગા ઉસકો ફિર ઉસીકી ઓર ફેર જાઓગે. ઔર જિસ દિન બર્પા અર્થાત્ ખડી હોગી કયામત નિરાશ હોગે પાપી । બસ જો લોગ કિ ઇમાન લાયે ઔર કામ કિયે અચ્છે બસ વે બીચ બાગ કે સિગાર કિયે જાવેગે । ઔર જો ભેજદેં હમ એકબાવ બસ દેખેં ઉસ ખેતીકો પીલી હુઇ । ઇસી પ્રકાર મોહર રખતા હૈ અલ્લાહ ઉપર દિલો ઉન લોગોકે કિ નહીં જાનતે । મં૦ ૫ । સિ૦ ૨૧ । સૂ૦ ૩૦ । આ૦ ૧૦ । ૧૧ । ૫૦ । ૫૮ ॥

સમી૦—યદિ અલ્લાહ દો બાર ઉત્પત્તિ કરતા હૈ તીસરી બાર નહીં તો ઉત્પત્તિકી આદિ ઔર દૂસરી બારકે અન્ત મેં નિકમ્મા બેઠા રહતા હોગા ? ઔર એક તથા દો બાર ઉત્પત્તિકે પશ્ચાત્ ઉસકા સામર્થ્ય નિકમ્મા ઔર વ્યર્થ હો જાયગા યદિ ન્યાય કરનેકે દિન પાપી લોગ નિરાશ હો તો અચ્છી બાત હૈ પરંતુ ઇસકા પ્રયોજન યહ તો કહીં નહીં હૈ કિ મુસલમાનોકે સિવાય સબ પાપી સમઝ કર નિરાશ કિયે જાય ? કયોંકિ કુરાનમે કઇ સ્થાનોમેં પાપિયોસે ઔરોંકા હી પ્રયોજન હૈ । યદિ બગીચેમેં રખના ઔર શૃંગાર પહિરાનાહી મુસલમાનોંકા સ્વર્ગ હૈ તો ઇસ સંસારકે તુલ્ય હુઆ ઔર વહાં માલી ઔર સુનાર

ભી હોંગે અથવા ખુદા હી માલી ઔર સુનાર આદિકા કામ કરતા હોગા. યદિ કિસીકો કમ ગહના મિલતા હોગા તો ચોરીભી હોતી હોગી ઔર બહિસ્તસેં ચોરી કરનેવાલોકો દોજખમેં ભી ડાલતા હોગા, યદિ ઐસા હોતા હોગા તો સદા બહિસ્તમેં રહેંગે યહ બાત ઝુંઠે હો જાયગી. જો કિસાનોંકી ખેતી પરભી ખુદા કી દષ્ટિ હૈ સો યહ વિદ્યા ખેતી કરનેકે અનુભવ હી સે હોતી હૈ ઔર યદિ માના જાય કિ ખુદાને અપની વિદ્યાસે સબ બાત જાનલી હૈ તો ઐસા ભય દેના અપના ઘમંડ પ્રસિદ્ધ કરના હૈ યદિ અલ્લાહને જીવોંકે દિલોં પર મોહર લગા પાપ કરાયા તો ઉસ પાપકા ભાગી વહી હોવે, જીવ નહીં હો શકતે જૈસે જય પરાજય સેનાધીશકા હોતા હૈ વૈસે યે સબ પાપ ખુદાહીકો પ્રાપ્ત હોવેં ॥ ૧૨૩ ॥

૧૨૪—યે આયતે હૈ કિતાબ હિકમત વાલે કી । ઉત્પન્ન કિયા આસ્માનોંકો વિના સિતૂન અર્થાત્ ખંભેકે દેખતે હો તુમ ઉસકો ઔર ડાલે બીચ પૃથિવીકે પહાડ ઐસા ન હો કિ હિલ જાવે । કયા નહીં દેખા તુને યહ કિ અલ્લાહ પ્રવેશ કરાતા હૈ રાતકો બીચ દિનકે ઔર પ્રવેશ કરાતા હૈ દિનકો બીચ રાતકે । કયા નહીં દેખા કિ કિસ્તિયા ચલતી હૈં બીચ દર્યાકે સાથ નિઆમતો અલ્લાહકે તાકી દિખલાવે તુમકો નિશાનિયાં અપની । મં૦ ૫ । સિ૦ ૨૧ । સૂ૦ ૩૧ । આ૦ ૧ । ૯ । ૨૮ । ૩૦ ॥

સમીક્ષક—વાહજી વાહ ? હિકમત વાલો કિતાબ ? કિ જિસમેં સર્વથા વિદ્યાસે વિરૂદ્ધ આકાશકી ઉત્પત્તિ ઔર ઉસમે ખંભે લગાનેકી શંકા ઔર પૃથિવીકે સ્થિર રખનેકે લિયે પહાડ રખના, થોડીસી વિદ્યાવાલા ભી ઐસા લેખ કભી નહીં કરતા ઔર ન માનતા ઔર હિમ્મત દેખો કિ જહાં દિન વહાં રાત નહીં ઔર જહાં રાત હૈ વહાં દિન નહીં ઉસકો એક દૂસરેમેં પ્રવેશ કરાના લિખાતા હૈ યહ બડે અવિદ્વાનોંકી બાત હૈ ઇસ લિયે યહ કુરાન વિદ્યાકી પુસ્તક નહી હો શકતી. કયા યહ વિદ્યા વિરૂદ્ધ બાત નહી હૈ નૌકા મનુષ્ય ઔર કિયા કૌશલાદિસે ચલતી હૈ વા ખુદાકી કૃપાસે. યદિ લોહે વા પત્થરોં કી નૌકા બનાકર સમુદ્રમેં ચલાવે તો ખુદાકિ નિશાનો ડૂબ જાય વા નહી ? ઇસ લિયે યહ પુસ્તક ન વિદ્વાન ઔર ન ઇશ્વરકા બનાયા હુઆ હો શકતા હૈ ॥ ૧૨૪ ॥

૧૨૫—તદબીર કરતા હૈ કામકો આસમાનસે તર્ફ પૃથિવીકી ફિર ચઢ જાતા હૈ તર્ફ ઉસકી બીચ એક દિનકે કિ હૈ અવધિ ઉસકી સહસ્ર વર્ષ ઉન વર્ષોસે કિ ગિનતે હો તુમ । યહ હૈ જાનને વાલા ગૈબકા ઔર પ્રત્યક્ષકા ગાલિબ દયાલુ ! ફિર પુષ્ટ કિયા ઉસકો ઔર ફૂંકા બીચ રૂહ અપની કે ॥ કહ કબ્જ કરેગા તુમકો ફરિસ્તા મૌતકા વહ જો નિયત કિયા ગયા હૈ સાથ તુમ્હારે ઔર જો ચાહતે હમ અવસ્ય દેતે હમ હર એક જીવકો શિક્ષા ઉસકી પરંતુ સિદ્ધ હુઇ બાત મેરી ઓરસે કિ અવસ્ય ભરૂંગા જો દોજખ જિનોં ઔર આદમિયોંસે ઇકઠ્ઠે । મં૦ ૫ । સિ૦ ૨૧ । સુ૦ ૩૨ । આ૦ ૪ । ૫ । ૭ । ૯ । ૧૧ ॥

સમીક્ષક—અબ ઠીક સિદ્ધ હોગયા કિ મુસલમાનોંકા ખુદા મનુષ્યવત્ એકદેશીહૈ કયોંકિ જો વ્યાપક હોતા તો એક દેશસે પ્રબન્ધ કરના ઔર ઉતરના ચઢના નહીં હો શકતા. યદિ ખુદા ફરિસ્તેકો ભેજતા હૈ તોભી આપ એક દેશી હો ગયા ! આપ આસ્માન પર ટંગા બૈઠા હૈ ઔર ફરિસ્તોકો દૌડાતા હૈ. યદિ ફરિસ્તે રિસ્વત લેકર કોઇ મામલા બિગાડ દેં વા

કિસી મુર્દેકો છોડ જાય તો ખુદાકો ક્યા માલુમ હો શકતા હૈ ? માલુમ તો ઉસકો હો કિ જો સર્વજ્ઞ તથા સર્વવ્યાપક હો. સો તો હૈ હી નહી. હોતા તો ફરિશ્તોં કે ભેજકે તથા કંઇ લોગો કી કંઇ પ્રકારસે પરીક્ષા લેનેકા ક્યા કામ થા ? ઔર એક હજાર વર્ષોમેં તથા આને જાને પ્રબન્ધ કરનેસે સર્વ શક્તિમાન ભી નહીં । યદિ મૌતકા ફરિશ્તા હૈ તો ઉસ ફરિશ્તેકા મારનેવાલા કૌનસા મૃત્યુ હૈ? યદિ વહ નિત્ય હૈ તો અમરપનમેં ખુદાકે બરાબર શરીક હુઆ. એક ફરિશ્તા એક સમયમેં દો દોજખ ભરને કે લિયે જીવોકો શિક્ષા નહીં કર શકતા ઔર ઉનકો વિના પાપ કિયે અપની મરજીસે દોજખ ભરકે ઉનકો દુઃખ દેકર તમાસા દેખતા હૈ તો વહ ખુદા પાપી અન્યાકારી ઔર દયાહીન હૈ ઐસી બાતેં જિસ પુસ્તકમેં હો ન વહ વિદ્વાન ઔર ઇશ્વરકૃત ઔર જો દયા ન્યાયહીન હૈ વહ ઇશ્વર ભી કભી નહીં હો શકતા ॥૧૨૫॥

૧૨૬—કહ કિ કભી ન લાભ દેગા ભાગના તુમકો જો ભાગો તુમ મૃત્યુ વા કતલસે । એ બિબિયો નબીકી જો કોઇ આવૈ તુમમેંસે કામ નિર્લજ્જતાકા પ્રત્યક્ષ દુગુણ કિયા જાવેગા વાસ્તે ઉસકે અજાબ ઔર હૈ યહ ઉપર અલ્લાહ કે સહલ । મં૦ ૫ । સિ૦ ૨૧ । સૂ૦ ૩૩ । આ૦ ૧૬ । ૨૦ ॥

સમીક્ષક—યહ મુહમ્મદ સાહબને ઇસ લીયે લિખા લિખવાયા હોગા કિ લડાઇમેં કોઇ ન ભાગે હમારા વિજય હોવે મરનેસેભી ન ડરે ઐશ્વર્ય બઢે મહજબ બઢા લેવેં । ઔર યદિ બીબી નિર્લજતાસે ન આવે તો ક્યા પૈગંબર સાહબ નિર્લજ્જ હોકર આવેં ! બિબિયોં પર અજબ હો ઔર પૈગંબર સાહબ પર અજાબ ન હોવે યહ કિસ ઘરકા ન્યાય હૈ? ॥ ૧૨૬ ॥

૧૨૭. ઔર અટકીં રહો બીચ ઘરો અપનેકે આજ્ઞા પાલન કરો અલ્લાહ ઔર રસૂલકી સિવાય ઇસકે નહીં । બસ જબ અદા કરલી જૈદને હાજિત ઉસે બ્યાહ દિયા હમને તુઝસે ઉસકો તાકિ ન હોવે ઉપર ઇમાનવાલોકે તંગી બીચ બીબિયોં લેપાલકોં ઉનકે કે જબ અદા કરલેં ઉનસે હાજિત ઔર હૈ આજ્ઞા ખુદાકી કી ગઇ. નહીં હૈ ઉપર નબીકે કુછ તંગી બીચ ઉસ વસ્તુકે નહીં હૈ મહુમ્મદ બાપ કિસી મર્દકા. ઔર હલાલકી સ્ત્રી ઇમાનવાલી જો દેવે બિના મિહરકે જાન અપની વાસ્તે નબીકે. ઢીલ દેવે તુ જિસકો ચાહે ઉનમેંસે ઔર જગહ દેવે તર્ફ અપની જિસકો ચાહે નહીં પાપ ઉપર તેરે. એ લોગો જો ઇમાન લાયેહો મત પ્રવેશ કરો ઘરોમે પૈગંબરકે ।

મ૦ ૫ । સિ૦ ૨૨ । સૂ૦ ૩૩ । આ૦ ૩૩ । ૩૭ । ૩૮ । ૪૦ । ૪૭ । ૪૮ । ૫૦ ।

સમીક્ષક—યહ બડે અન્યાયકી બાત હૈ કિ સ્ત્રી ઘરમેં કૈદીકે સમાન રહે ઔર પુરૂષ ખુલે રહેં ક્યા સ્રિયોંકા ચિત્ત શુદ્ધ વાયુ, શુદ્ધ દેસમેં ભ્રમણ કરના, સૃષ્ટિકે અનેક પદાર્થ દેખના નહીં ચાહતા હોગા ? ઇસી અપરાધસે મુસલમાનોંકે લડકે બિશેષ કર સયલાની ઔર વિષયી હોતે હૈ. અલ્લાહ ઔર રસૂલકી એક વિરૂદ્ધ આજ્ઞા હ વા ભિન્ન ર વિરૂદ્ધ? યદિ એક હૈ તો દોનોંકી આજ્ઞા પાલન કરો કહના વ્યર્થ હૈ ઔર જો ભિન્ન ૩ વિરૂદ્ધ હૈ તો એક સચ્ચી ઔર દૂસરી ઝુઠી? એક ખુદા દુસરા શયતાન હો જાયગા. ઔર શરીક ભી હોગા વાહ કુરાનકા ખુદા ઔર પૈગમ્બર તથા કુરાનકો જિસકો દુસરેકા મતલબ નષ્ટકર અપના મતલબ સિદ્ધ

કરના ઇષ્ટ હો ઐસા લીલા અવશ્ય રચતા હૈ ઇસસે યહ ભી સિધ્ધ હુઆ કિ મુહમ્મદ સાહબ બડે વિષયી થે યદિ ન હોતે તો (પાલક) બેટેકી સ્ત્રીકો જો પુત્રકી સ્ત્રીથી અપની સ્ત્રી ક્યોં કરલેતે ! ઔર ફિર ઐસી બાતે કરને વાલેકા ખુદાભી પક્ષપાતી બના ઔર અન્યાયકો ન્યાય ઠહરાયા । મનુષ્યોંમેં જો જંગલીભી હોગા વહભી બેટેકી સ્ત્રીકો છોડતા હૈ યહ કિતની બડી અન્યાયકી બાત હૈ કિ નબીકો વિષયાસક્તિ કી લીલા કરનેમેં કુછભી અટકાવ નહી હોના ! યદિ નબી કિસીકા બાપ ન થાતો જૈદ (લેપાલક) બેટા કિસકા ? ઔર ક્યોં લિખા ? યહ ઉસી મતલબકી બાત હૈ કિ જિસસે બેટેકી સ્ત્રીકોભી ઘરમેં ડાલનેસે પૈગંબર સાહબ ન બચે અન્યસે ક્યોં કર બચે હોગે ? ઐસી ચતુરાઇસે ભી બુરી બાતમેં નિંદા હોના કભી નહીં છુટ સકતા ! ક્યા જો કોઇ પરાઇ સ્ત્રીભી નબી જિસ સ્ત્રીકો ચાહે તોભી હલાલ હૈ ? ઔર યહ મહા અધર્મકી બાત હૈ કિ નબી જિસ સ્ત્રીકો ચાહે છોડ દેવે ઔર મુહમ્મદ સાહબકી સ્ત્રી લોગ યદિ પૈગંબર અપરાધીભી હો તો કભી ન છોડ સકે ॥ જૈસે પૈગંબરકે ઘરોંમેં અન્ય કોઈ વ્યભિચાર દૃષ્ટિસે પ્રવેશ ન કરેં તો વૈસે પૈગંબર સાહબ ભી કિસીકે ઘરમેં પ્રવેશ ન કરે ક્યા નબી જિસ કિસીકે ઘરમેં ચાહે. નિશ્શંક પ્રવેશ કરે ઔર માનનીય ભી રહેં ? ભલા કૌન ઐસા હૃદયકા અંધા હૈ કિ જો ઇસ કુરાનકો ઇશ્વરકૃત ઔર મુહમ્મદ સાહબકો પૈગંબર ઔર કુરાનોક્ત ઇશ્વરકો પરમેશ્વર માન સકે, બડે આશ્ચર્યકી બાત હ કિ ઐસે યુક્તિ શુન્ય ધર્મવિરૂદ્ધ બાતોસે યુક્ત ઇસ મતકો આર્યદેશનિવાસી આદિ મનુષ્યોને માન લિયા. ॥ ૧૨૭ ॥

૧૨૮. નહીં યોગ્ય વાસ્તે તુહ્મારે યહ કિ દુઃખ દો રસૂલકો યહ કિ નિકાહ કરો બીબિયોં ઉસકીકો પાછે ઉસકે કભી નિશ્ચય યહ હૈ સમીપ અલ્લાહકે બડા પાપ નિશ્ચય જો લોગ કિ દુઃખ દેતે હૈ અલ્લાહકે ઔર રસૂલ ઉસકે કો લાનતકી હૈ ઉનકો અલ્લાહને । ઔર વે લોગ કિ દુઃખ દેતે હૈ મુસલમાનોંકો મુસલમાન ઔરતોંકો વિના ઇસકે બુરા કિયા હૈ ઉન્હોંને બસ નિશ્ચય ઉઠાયા ઉન્હોંને બોહતાન અર્થાત્ ઝૂંઠ ઔર પ્રત્યક્ષ પાપ। લાનત મારે જહાં પાયે જાવેં પકડે જાવેં કતલ કિયે જાવેં ખુબ મારા જાના । એ રબ હમારે દે ઉનકો દ્વિગુણા અજાબસે ઔર લાનસે બડી લાનત કર । મં૦ ૫। સિ૦ ૨૨। સૂ૦ ૩૩। આ૦ ૫૦। ૫૪। ૫૫। ૫૮। ૬૧ ॥

સમી૦—વાહ ક્યા ખુદા અપની ખુદાઇકો ધર્મકે સાથ દિખલા રહા હૈ ? જૈસે રસૂલકો દુઃખ દેનેકા નિષેધ કરના તો ઠીક હ પરંતુ દૂસરેકો દુઃખ દેનેમેં રસૂલકો ભી રોકના યોગ્ય થા સો ક્યોં ન રોકા ? ક્યા કિસીકે દુઃખ દેનેસે અલ્લાહ ભી દુઃખી હો જાતા હૈ ? યદિ ઐસા હૈ તો વહ ઇશ્વરહી નહી હો સકતા. ક્યા અલ્લાહ ઔર રસૂલકો દુઃખ દેનેકા નિષેધ કરનેસે યહ યહ નહીં સિદ્ધ હોતા કિ અલ્લાહ ઔર રસૂલ જિસકો ચાહે દુઃખ દેવેં ? અન્ય સબકો દુઃખ દેના ચાહિયે ? જૈસ મુસલમાનોં ઔર મુસલમાનોકી સ્ત્રિયોંકો દુઃખ દેના બુરા હૈ તો ઇનસે અન્ય મનુષ્યોંકો દુઃખ દેનાભી અવશ્ય બુરા હે. જો ઐસા ન માનેં તો ઉસકી યહ બાતભી પક્ષપાતકી હૈ. વાહ ગદર મચાનેવાલે ખુદા ઔર નબી જૈસે યે નિર્દયી સંસારમેં હૈ વૈસે ઔર બહુત થોડે હોંગે જૈસા યહ કિ અન્ય લોગ જહાં પાયે જાવેં મારે જાવેં પકડે જાવેં લિખા હૈ વૈસીહી મુસલમાનોપર કોઇ આજ્ઞા દેવે તો મુસલમાનોંકો

યહ બાત બુરી લગેગી વા નહીં ? વાહ ક્યા હિંસક પૈગંમર આદિ હૈ કિ જો પરમેશ્વરસે પ્રાર્થના કરકે અપનેસે દુસરોંકો દુગુણ દુઃખ દેનેકે લિયે પ્રાર્થના કરના લિખા હૈ. યહ ભી પક્ષપાત મતલબ સિન્ધુપન ઔર મહા અધર્મકી બાત હૈ ઇસીસે અબ તક ભી મુસલમાન લોગોંમેં બહુતસે શઠ લોગ ઐસાહી કર્મ કરનેમેં નહીં ડરતે યહ ઠીક હૈ કિ શિક્ષાકે વિના મનુષ્ય પશુકે સમાન રહતા હૈ ॥ ૧૨૮ ॥

૧૨૯. ઔર અલ્લાહ વહ પુરૂષ હૈ કિ ભેજતા હૈ હવાઓંકો બસ ઉઠાતિ હૈ બાદલોંકો હાંક લેતે હૈ તર્ફ શહર મુર્દેકી બસ જીવિત કિયા હમને સાથ ઉસકે પૃથિવીકો પીછે મૃત્યુ ઉસકાં કે ઇસી પ્રકાર કબરોંમેંસે નિકલના હૈ. જિસને ઉતારા બીચ ઘર સદા રહનેકે દયા અપનીસે નહીં લગતી હમકો બીચ ઉસકે મહનત ઔર નહીં લગતી બીચ ઉસકે માંદગી।

મં૰ ૫ સિ૰ ૨૨ । સૂ૰ ૨૫ । આ૰ ૯ । ૩૫ ।

સમીક્ષક—વાહ ફિલોસોફી ખુદાકી હૈ ભેજતા હૈ વાયુકો વહ ઉઠાતા ફિરતા હૈ બદલોંકો ઔર ખુદા ઉસકે મુર્દોકો જિલાતા ફિરતા હૈ યહ બાત ઇશ્વર સમ્બંધી કભી નહીં હો શકતી ક્યોંકિ ઇશ્વરકા કામ નિરંતર એકસા હોતા રહતા હૈ. જો ઘર હોંગે વે વિના બનાવટકે નહીં હો સકતે ઔર જો બનાવટકા હૈ વહ સદા નહીં રહ સકતા. જિસકે શરીર હૈ વહ પરિશ્રમકે વિના દુઃખી હોતા ઔર શરીરવાલા રોગી હુએ વિના કભી નહીં બચતા. જો એક સ્ત્રીસે સમાગમ કરતા હૈ વહ બિના રોગકે નહીં બચતા તો જો બહુત સ્ત્રિયોંસે વિષય ભોગ કરતા હૈ ઉસકી ક્યાહી દુર્દશા હોતી હોગી ? ઇસલિયે મુસલમાનોંકા રહના બહિસ્તમેં ભી સુખદાયક સદા નહીં હો શકતા ॥ ૧૨૯ ॥

૧૩૦—કસમ હૈ કુરાન દૃઢકી નિશ્ચય તુ જો હુઓંસે હૈ. ઉસપર માર્ગ સીધેકે ઉતારા હૈ ગાબિલ દયાવાનને મં પા સિ૰ ૨૩। સૂ૰ ૩૭। આ૰ ૧। ૨॥

સમીક્ષક—અબ દેખિયે યહ કુરાન ખુદાકા બનાયા હોતા વહ ઇસકી સોગધ ક્યો ખાતા ? યદિ નબી ખુદાકા ભેજા હોતા તો (લેપાલક) બેટેકી સ્ત્રીપર મોહિત ક્યોં હોતા? યહ કથન માત્રહૈ કિ કુરાનકે માનનેવાલે સીધે માર્ગપર હૈ ક્યોંકિ સીધા માર્ગ વહી હોતા હૈ જિસમેં સત્ય માનના, સત્ય બોલના, સત્ય કરના, પક્ષપાતરહિત ન્યાય ધર્મકા આચરણ કરના આદિ હૈ ઔર ઇસસે વિપરીતકા ત્યાગ કરના, સો ન કુરાનમેં ન મુસલમાનોંને ઔર ન ઇનકે ખુદામેં ઐસા સ્વભાવ હૈ. યદિ સબપર પ્રબલ પૈગમ્બર મહુમ્મદ સાહબ હોતે તો સબસે અધિક વિદ્યાવાન ઔર શુભ ગુણયુક્ત ક્યો ન હોતે ? ઇસલિયે જૈસી કુંજડી અપને બેરોંકો ખટ્ટા નહીં બતલાતી વૈસી યહ બાતભી હૈ. ॥૧૩૦॥

૧૩૧—ઔર ફુંકા જાવેગા બી સુરકે બસ નાગહાં વહ કબરોંમેં સે માલિક અપનેકી દૌડેંગે. ઔર ગવાહી દેંગે પાંવ ઉનકે સાથ ઉસ વસ્તુકે કમાતેથે સિવાય ઇસકે નહીં કિ આજ્ઞા ઉસકી જબ ચાહે ઉત્પન્ન કરના કિસી વસ્તુકા યહ કિ કહતા વાસ્તે ઉસકે કિ હોજા બસ હો જાતા હૈ ।

મં૰ ૫ । સિ૰ ૨૩ । સૂ૰ ૩૬ આ૰ ૪૮ । ૬૧ । ૭૮ ॥

સમીક્ષક—અબ સુનિયે ઉટપટાંગ બાતેં, પગ કભી ગવાહી દે શકતે હૈ ? ખુદાકે સિ-

વાય ઉસ સમય કૌન થા જિસકો આજ્ઞા દી ? કિસને સુની ? ઔર કૌન બન ગયા ? યદિ ન થી તો યહ બાત ઝુઠી ઔર થી તો વહ વાત જો સિવાય ખુદા કે કુછ ચીજ નહીંથી આર ખુદાને સબ કુછ બના દિયા વહ ઝુઠી ॥ ૧૩૧ ॥

૧૩૨—ફિરાયા જાવેગા ઉસકે ઉપર પિયાલા શરાબ શુદ્ધકા । સપૈદ મજા દેને વાલી વાસ્તે પીને વાલોંકે । સમીપ ઉનકે બૈઠી હોગી નીચે આખ રખનેવાલિયા સુંદર આંખોં વાલિયા । માનોંકિ યે અંડે હૈ છિપાયે હુએ । ક્યા બસ હમ નહીં મરેંગે । ઔર અવશ્ય લૂત નિશ્ચય પૈગમ્બરોંસે થા । જબ કિ મુક્તિ દી હમને ઉસકો ઔર લોગોં ઉસકે સબકો । પરંતુ એક બુઢિયા પીછે રહનેવાલો મે હૈ ॥ ફિર મારા હમને ઔરોંકો । મં૦ ૬ । સિ૦ ૨૩ । સૂ૦ ૩૭ । આ૦ ૪૩ । ૪૪ । ૪૬ । ૪૭ । ૫૬ । ૧૨૬ । ૧૨૭ । ૧૨૮ ૧૨૯ ॥

સમીક્ષક—ક્યો જી યહાં તો મુસલમાન લોગ શરાબકો બુરા બતલાતે હૈ પરંતુ ઇનકે સ્વર્ગ મે તો નદિયા કી નદિયા બહતી હૈ ઇતનાં અચ્છા હૈ કિ યહા તો કિસી પ્રકાર મદ્ય પીના છુડાયા પરંતુ યહાં કે બદલે વહા ઉનકે સ્વર્ગ મે બડી ખરાબી હૈ । મારે સ્ત્રિયોંકે વહાં કિસીકા ચિત્ત સ્થિર નહીં રહતા હોગા ? ઔર બડે રોગભી હોતે હોંગે યદિ શરીર વાલે હોગે તો અવશ્ય મરેગે ઔર જો શરીરવાલે ન હોગે તો ભોગવિલાસ હી ન કર શકેંગે ફિર, ઉનકો સ્વર્ગમેં જાનાં વ્યર્થ । યદિ લુતકો પૈગમ્બર માનતે હો જો બાઇબલમે લિખા હૈ કિ ઉસસે ઉસકી લડકિયો ને સમાગમ કરકે દો લડકે પૈદા કિયે ઇસ બાતકોભી માનતે હો વા નહી ? જો માનતે હો તો ઐસેકો પૈગમ્બર માનના વ્યર્થ હૈ આર જો ઐસે ઔર ઐસેકે સંગિયોકો ખુદા મુક્તિ દેતા હૈ તો વહ ખુદાભી વૈસાહી હૈ ક્યોંકિ બુઢિયા કી કહાની કહનેવાલા ઔર પક્ષપાતસે દુસરોંકો મારનેવાલા ખુદા કભી નહી તો શકતા ઐસા ખુદા મુસલમાનો હી કે ઘરમેં રહ શકતા હૈ અન્યત્ર નહીં. ॥ ૧૩૨ ॥

૧૩૩—બહિસ્તે હૈ સદા રહનેકી ખુલે હુએ હૈ દર ઉનકે વાસ્તે ઉનકે તકિયે કિયે હુએ બીચ ઉનકે મંગાવેંગે બીચ ઇસકે મેવે ઔર પીનેકી વસ્તુ. ઔર સમીપ હોગી ઉનકો નીચે રખને વાલિયા દ્રષ્ટિઔર દુસરોંસે સમાયુ । બસ સિજદા કિયા ફરિસ્તોને સબને પરંતુ શયતાનને ન માના અભિમાન કિયા ઔર થા કાફિરોંસે । એ શયતાન કિસ વસ્તુને રોકા તુઝકો યહ કિ સિજદા કરે વાસ્તે ઉસ વસ્તુકે કિ બનાયા મૈંને સાથ દોનું હાથ અપનેકે ક્યા અભિમાન કિયા તુને વા થા બડે અધિકાર વાલોંસે । કહા કિ મૈ અચ્છા હુ ઉસ વસ્તુસે ઉત્પન્ન કિયા તુને મુઝકો આગસે ઉસકો મટ્ટી સે । કહા બસ નિકલ ઇન આસમાનોમેંસે બસ નિશ્ચય તુ ચલાયા ગયા હૈ । નિશ્ચય ઉપર તેરે લાનત હૈ મેરી દિન જજા તક । કહા એ માલિક મેરે ઢીલ દે ઉસ દિન તક કિ ઉઠાયે જાવેંગે મુર્દે । કહા કિ બસ નિશ્ચય તુ ઢીલ દિયે ગયોંસે હૈ ઉસ દિન સમય જ્ઞાત તક । કહા કિ બસ કસમ હૈ પ્રતિષ્ટા તેરી કિ અવસ્ય ગુમરાહ કરૂંગા ઉનકો મેં ઇકઠે ॥ મં૦ ૬ સિ૦ ૨૩ । સૂ૦ ૩૮ । આ૦ ૪૩ । ૪૪ । ૪૫ । ૬૩ । ૬૪ । ૬૫ । ૬૬ । ૬૭ । ૬૮ । ૬૯ । ૭૦ । ૭૧ । ૭૨ ॥

સમીક્ષક—યદિ વહા જૈસે કિ કુરાનમેં બાગ 'બગીચે નહર મકાનાદિ લિખે હૈ વૈસે હૈ તો વે ન સદાસેથે ન સદા રહ શકતે હૈ કયોંકિ જો સંયોગસે પદાર્થ હોતા હૈ વહ સંયોગ કે પૂર્વ ન થા અવસ્વ ભાવી વિયોગકે અન્તમેં ન રહેગા. જબ વહ બહિસ્તહી ન રહેગા તો ઉસમેં રહનેવાલે સદા કયો કર રહ શકતે હૈ ? કયોંકી લિખા હૈ કિ ગાદી તકિયે મેવે ઔર પીનેકે પદાર્થ વહાં મિલેગે ઇસસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ જીસ સમય મુસલમાનોકા મજહબ ચલા ઉસ સમય અર્બદેશ વિશેષ ધનાઢચ ન થા ઇસી લિયે મુહમ્મદ સાહબને તકિયે આદિકી કથા સુનાકર ગરીબોંકો અપને મતમેં ફસા લિયા ઔર જહાં સ્ત્રિયાં હૈ વહાં નિરંતર સુખ કહાં ? વે સ્ત્રિયા વહાં કહાંસે આઇ હૈ ? અથવા બહિસ્તકી રહને વાલી હૈ ? યદિ આઇ હૈ તો જાવેંગી ઔર જો વહીકી રહને વાલી હૈ તો કયામતકે પૂર્વ કયા કરતીથી કયા નિકમ્મી અપની ઉમરકો બહા રહી થી અબ દેખિયે ખુદાકા તેજ કી જિસકા હુકમ અન્ય સબ ફરિશ્તે ને મના ઔર આદમ સાહબકો નમસ્કાર કિયા ઔર શયતાનને ન માના ખુદાને શયતાનસે પૂછા કહા કિ મૈને ઉસકો અપને દોનોં હાથોસે બનાયા તુ અભિમાન મત કર. ઇસસે સિદ્ધ હોતા હૈ કિ કુરાનકા ખુદા દો હાથવાલા મનુષ્ય થા ઇસ લિયે વહ વ્યાપક વા સર્વ શક્તિમાન કભી નહીં હો સકતા ઔર શયતાનને સત્ય કહા કિ મૈ આદમસે ઉત્તમ હું ઇસપર ખુદાને ગુસ્સા કયો કિયા ? કયા આસમાનહીમેં ખુદાકા ઘર હૈ ? પૃથિવીમેં નહીં ? તો કાબેકો ખુદાકા ઘર પ્રથમ કયો લિખા ? ભલા પરમેશ્વર અપનેમેસે વા સૃષ્ટિમેંસે અલગ કૈસે નિકાલ સકતા હૈ ? ઔર વહ સૃષ્ટિ સબ પરમેશ્વરકી હૈ. ઇસસે વિદિત હુઆ કિ કુરાનકા ખુદા બહિ તકા જિમ્મેદાર થા. ખુદાને ઉસકો લાનત ધિક્કાર દિયા ઔર કૈદ કરલિયા ઔર શયતાનને કહાકિ હે માલિક ! મુઝકો કયામત તક છોડ દે ખુદાને ખુશામતસે કયામતકે દિન તક છોડ દિયા । જબ શયતાન છુટા તો ખુદાસે કહતા હૈ કિ અબ મેં ખુબ બહકાઉંગા ઔર ગદર મચાઉંગા તબ ખુદાને કહા કિ જિતને કો તુ બહકાવેગા મૈં ઉનકો દોજખમેં ડાલ દૂંગા ઔર તુઝકો ભી । અબ સજ્જન લોગો વિચારિયે કિ શયતાનકો બહકાનેવાલા ખુદા હૈ વા આપસે વહ બહકા ? યદિ ખુદાને બહકાયા તો વહ શયતાનકા શયતાન ઠહરા યદિ શયતાન સ્વયં બહકા તો અન્ય જીવ ભી સ્વયં બહકેગે શયતાનકી જરૂરત નહીં ઔર જિસસે ઇસ શયતાન બાગીકો ખુદાને ખુલા છોડ દિયા ઇસસે વિદિત હુઆકી વહ ભી શયતાનકા શરીર અધર્મ કરાનેમેં હુઆ યદિ સ્વયં ચોરી કરાકે દડ દેવે તો ઉસકે અન્યાયકા કુછ ભી પારાવાર નહીં ॥ ૧૩૩ ॥

૧૩૪. અલ્લાહ ક્ષમા કરતા હૈ પાપ સારે નિશ્ચય વહ હૈ ક્ષમા કરનેવાલા દયાલુ ઔર પૃથ્વી સારી મૂઠીમેં હૈ ઉસકી દિન કયામતકે ઔર આસમાન લપટે હુએ હૈ બીચ દાહને હાથ ઉસકે ॥ ઔર ચમક જાવેગી પૃથિવી સાથ પ્રકાશ માલિક અપનેકે ઔર રકખે જાવેગે કર્મપત્ર ઔર લાયા જાવેગા પૈગમ્બરોંકો ઔર ગવાહોંકો ઔર ફૈસલા કિયા જાવેગા ।

મં૦ ૬ । સિ૦ ૨૪ । સૂ૦ ૩૯ । આ૦ ૫૪ । ૬૮ । ૭૦ ॥

સમીક્ષક—યદિ સમગ્ર પાપોંકો ખુદા ક્ષમા કરતા હૈ તો જાનો સબ સંસારકો પાપી બનાતા હૈ ઔર દયાહીન હૈ કયોંકિ એક દુષ્ટપર દયા ઔર ક્ષમા કરનેસે વહ અધિક દુષ્ટતા કરેગા ઔર અન્ય બહુત ધર્માત્માઓકો દુઃખ પહુંચાવેગા યદિ કિંચિંત્ ભી અપરાધ ક્ષમા

ક્રિયા જાવે તો અપરાધહી અપરાધ જગત્‌મેં છા જાવે. ક્યા પરમેશ્વર અગ્નિવત્ પ્રકાશવાલા હૈ ? ઔર કર્મપત્ર કહાં જમા રહતે હૈં ? ઔર કૌન લિખતા હૈ ? યદિ પૈગમ્બરોં ઔર ગવાહોંકે ભરોસે ખુદા ન્યાય કરતા હૈ તો વહ અસર્વજ્ઞ ઔર અસમર્થ હૈ, યદિ વહ અન્યાય નહીં કરતા હૈ તો કર્મોંકે અનુસાર કરતા હોગા વે કર્મ પૂર્વાપર વર્ત્તમાન જન્મોંકે હો સકતે હૈં તો ફિર ક્ષમા કરતા, દિલોંપર તાલા લગાતા, ઔર શિક્ષા ન કરના, શયતાનસે બહકવાના, દૌરા સુપુર્દ રખના કેવલ અન્યાય હૈ ॥ ૧૩૪ ।

૧૩૫. ઉત્તરના કિતાબકા અલ્લાહ ગાલિબ જાનને વાલેકી ઔરસે હૈં. ક્ષમાકરનેવાલા પાપોંકા ઔર સ્વીકાર કરનેવાલા તોબાઃ કા । મં૦ ૬ । સિ૦ ૨૪ । સૂ૦ ૪૦ । આ૦ ૧ ।૨॥

સમીક્ષક—યહ બાત ઇસલિયે હૈ કિ ભોલે લોગ અલ્લાહકે નામસે ઇસ પુસ્તકકો માન લેવેં કિ જિસમેં થોડા સત્ય છોડ અસત્યકે સાથ મિલકર બિગડાસા હૈ. ઇસીલિયે કુરાન ઔર કુરાનકા ખુદા ઔર ઇસકો માનનેવાલે પાપ બઢાને હારે ઔર પાપ કરને કરાનેવાલે હૈં । ક્યોંકિ પાપકા ક્ષમા કરના અત્યત અધર્મ હૈ કિંતુ ઇસીસે મુસલમાન લોગ પાપ ઔર ઉપદ્રવ કરનેમેં કમ ડરતે હૈં ॥ ૧૩૫ ॥

૧૩૬. બસ નિયત કિયા ઉસકો સાથ આસમાન બીચ દો દિનકે ઔર ડાલ દિયા બીચ હમને ઉસકે કામ ઉસકા ॥ યહાંતક કિ જબ જાવેંગે ઉસકે પાસ સાક્ષી દેંગે ઉપર ઉનકે કાન ઉનકે ઔર આંખેં ઉનકી ઔર ચમડે ઉનકે ૨ કર્મસે ॥ ઔર કહેંગે વાસ્તે ચમડે અપનેકે ક્યોં સાક્ષી દી તુને ઉપર હમારે કહેંગે કિ બુલાયા હૈ હમકો અલ્લાહને જિસને બુલાયા હર વસ્તુકો ॥ અવશ્ય જિલાનેવાલા હૈ મુર્દોંકો ॥ મં૦ ૬ । સિ૦ ૨૪ । સૂ૦ ૪૧ । આ૦ ૧૨ । ૨૦ । ૨૧ । ૩૯ ॥

સમી૦—વાહજી વાહ મુસલમાનો ! તુહ્મારા ખુદા જિસકો તુમ સર્વશક્તિમાન્ માનતે હો વહ સાત આસમાનોંકો દો દિનમેં બના સકા ? વસ્તુત. જો સર્વશક્તિમાન્ હૈ વહ ક્ષણમાત્રમેં સબકો બના સકતા હૈ. ભલા કાન આંખ ઔર ચમડેકો ઇશ્વરને જડ બનાયા હૈ વે સાક્ષી કૈસે દે સકેંગે ? યદિ સાક્ષી દિલાવેં તો ઉસને પ્રથમ જડ ક્યોં બનાયે ? ઔર અપના પૂર્વાપર નિયમ વિરુદ્ધ ક્યો કિયા ? એક ઇસસે ભી બઢકર મિથ્યા બાત યહ કિ જબ જીવોંપર સાક્ષી દી તબ વે જીવ અપને ૨ ચમડેસે પૂંછને લગેકિ તુને હમારેપર સાક્ષી ક્યો દી ? ચમડા બોલેગા કિ ખુદાને દિલાયી મૈં ક્યા કરૂં ? ભલા યહ કભી હો સકતા હૈ જૈસે કોઇ કહે કિ બન્ધ્યા કે પુત્રકા મુખ મૈંને દેખા યદિ પુત્ર હૈ તો બંધ્યા ક્યોં ? જો બંધ્યા હૈ તો ઉસકો પુત્રહી હોનાઅસંભવ હૈ । સી પ્રકારકી યહભી મિથ્યા બાત હૈ યદિ વહ મુર્દોંકો જિલાતા હૈ તો પ્રથમ મારાહી ક્યોં ? ક્યા આપ બી મુર્દા હો શકતા હૈ વા નહીં ? યદિ નહીં હો શકતા તો મુર્દેપનકો બુરા ક્યોં સમજતા હૈ ? ઔર કયામતકી રાત તક મૃતક જીવ કિસ મુસલમાનકે ઘરમેં રહેંગે ? ઔર ખુદાને વિના અપરાધે ક્યોં દૌરા સુપુર્દ રકખા ? શીઘ્ર ન્યાય ક્યોં ન કિયા ? ઐસી ૨ બાતોંસે ઇશ્વરતામેં બટ્ટા લગતા હૈ ॥ ૧૩૬ ॥

૧૩૭. વાસ્તે ઉસકે કુંજિયાં હૈ આસમાનોંકી ઔર પૃથિવીકી ખોલતા હૈ ભોજન જિસકે વાસ્તે ચાહતા હૈ ઔર તંગ કરતા હૈ. ઉત્પન્ન કરતા હૈ જો કુછ ચાહતા હૈ ઔર દેતા જિસકો ચાહે બેટિયાં ઔર દેતા હૈ જિસકો ચાહે બેટે વા મિલા દેતા હૈ ઉનકો બેટે ઔર બેટિયોંકો દેતા

હૈ જિસકો ચાહે બાંઝ. ઔર નહીં હૈ શક્તિ કિસી આદમીકો કિ બાત કરે ઉસસે અલ્લાહપરંતુ જીમેં ડાલનેકર વા પીછે પરદે*કેસે વા ભેજે ફરિસ્તે પૈગામ લાનેવાલા ॥

મં૦ ૬ । સિ૦ ૨૫ । સૂ૦ ૪૨ । આ૦ ૧૦ । ૪૭ । ૪૮ । ૪૯ ॥

સમીક્ષક—ખુદાકે પાસ કુંજિયોંકા ભંડાર ભરા હોગા । ક્યોંકિ સબ ઠિકાનેકે તાલે ખોલને હોતે હોંગે યહ લડકપનકી બાત હૈ । ક્યા જિસકો ચાહતા હૈ ઉસકો વિના પુણ્ય કર્મકે ઐશ્વર્ય દેતા ઔર તંગ કરતા હૈં ? યદિ ઐસા હૈ તો વહ બડા અન્યાયકારી હૈ । અબ દેખિયે કુરાન બનાનેવાલેકી ચતુરાઇ કિ જિસસે સ્ત્રી જન ભી મોહિત હો કે ફસેં યદિ જો કુછ ચાહતા હૈ ઉત્પન્ન કરતા હૈ તો દૂસરે ખુદાકો ભી ઉત્પન્ન કર શકતા હૈ વા નહીં ? યદિ નહીં કર શકતા તો સર્વશક્તિમત્તા યહાં પર અટક ગઇ । ભલા મનુષ્યોંકો તો જિસકો ચાહે બેટે બેટિ ખુદા દેતા હૈ પરંતુ મુરગે, મચ્છી, સૂઅર આદિ જિનકે બહુત બેટા બેટિયાં હોતી હૈ કૌન દેતા હૈ ? ઔર સ્ત્રી પુરૂષ કે સમાગમ વિના ક્યો નહીં દેતા ? કિસી કો અપની ઇચ્છાસે બાઝ રખ કે દુખ ક્યોં દેતા હૈ ? । વાહ ક્યા ખુદા તેજસ્વી હૈ કિ ઉસકે સામને કોઇ બાતહી નહીં કર સકતા ! પરંતુ ઉસને પહિલે કહાહે કિ પરદા ડાલકે બાત કર સકતા હૈ વા ફરિશ્તે લોગ ખુદાસે બાત કરતે હૈ અથવા પૈગંબર, જો ઐસી બાત હૈ તો ફરિશ્તે ઔર પૈગંબર ખુબ અપના મતલબ કરતે હોંગે ! યદિ કોઇ કહે ખુદા સર્વજ્ઞ સર્વવ્યાપક હૈ તો પરદેસે બાત કરના અથવા ડાંકકે તુલ્ય ખબર મંગાકે જાનના લિખના વ્યર્થ હૈ ઔર જો ઐસા હૈ તો વહ ખુદા હી નહ કિંતુ કોઇ ચાલાક મનુષ્ય હોગા ઇસ લિયે યહ કુરાન ઇશ્વરકૃત કભી નહીં હો શકતા ॥ ૧૩૭ ॥

૧૩૮. ઔર જબ આયા ઇસા સાથ પ્રમાણુ પ્રત્યક્ષ કે ॥ મં૦ ૬ । સિ૦ ૨૫ । સૂ૦ ૪૩ । આ૦ ॥ ૬૨ ॥

સમીક્ષક—યદિ ઇસા ભી ભેજા હુઆ ખુદાકા હૈ તો ઉસકે ઉપદેશ સેં વિરૂદ્ધ કુરાન ખુદાને ક્યો બનાયા ઔર કુરાનસે વિરૂધ્ધ અંજીલ હૈ ઇસલિયે યે કિતાબેં ઇશ્વરકૃત નહી હૈ ॥ ૧૩૮ ॥

૧૩૯. પકડો ઉસકો બસ ઘસીટો, ઉસકો બીચો બીચ દોજખકે ॥ ઇસી પ્રકાર રહેગે ઔર વિઆહ દેગેં ઉનકો સાથ ગોરિયો અચ્છી આખવાલિયોંકે । મં૦ ૬ । સિ૦ ૨૫ । સૂ૦ ૪૪ । આ૦ ૪૪ । ૫૧ ।

* ઇસ આયતકે ભાષ્ય "તફસીર હુસૈની" મેં લિખા હૈ કિ મહુમ્મદ સાહબ દો પરદોંમે થે ઓર ખુદાકી આબાજ સુની, એક પરદા જરીકા થા દૂસરા સ્વેત મોતિયોંકા ઔર દોનો પરદોં કે બીચ મેં સત્તર વર્ષ ચલને યોગ્ય માર્ગ થા ! બુદ્ધિમાન લોગ ઇસ બાતકો વિચારેં કિ યહ ખુદા હૈ વા પરદેકી ઓટસે બાત કરને વાલી સ્ત્રી ? ઇન લોગોંને તો ઇશ્વરહીકી દુર્દશા કર ડાલી. કહાં વેદ તથા ઉપનિષદાદિ સદ્ગ્રંથોમેં પ્રતિપાદિત શુદ્ધ પરમાત્મા ઔર કહાં કુરાનોક્ત પરકી ઓટસે બાત કરને વાલા ખુદા. સચ તો યહ હૈ કિ અરબકે અવિદ્વાન લોગ થે ઉત્તમ બાત લાતે કિસકે ઘરસે ? ॥

સમીક્ષક—વાહ કયા ખુદા ન્યાયકારી હોકર પ્રાણિયોંકો પકડાતા ઔર ઘસીટવાતા હૈ। જબ મુસલમાનોકા ખુદાહી ઐસાહૈ તો ઉસકે ઉપાસક મુસલમાન અનાથ નિર્બલોં કો પકડે ઘસીટેં તો ઇસમેં કયા આશ્ચર્ય હૈ ? ઔર વહ સંસારી મનુષ્યોકે સમાન વિવાહ ભી કરાતા હૈં જાનો કિ મુસલમાનોકા પુરોહિત હી હૈ ॥ ૧૧૯ ॥

૧૪૦. બસ જબ તુમ મિલો ઉન લોગોસે કિ કાફિર હુએ બસ મારો ગર્દન ઉનકી યહા તક કિ જબ ચુર કરદો ઉનકો બસ દૃઢ કરો કૈંદ કરના ॥ ઔર બહુત બસ્તિયાં હૈ કે વે બહુત કઠીન થી શકિતમેં બસ્તી તેરીસે જિસને નિકા દિયા તુઝકો મારા હમને ઉસ કો બસ ન કોઇ હુઆ સહાય દેનેવાલા ઉનકા. તારીફ઼ ઉસ બહિસ્તકી કિ પ્રતિજ્ઞા કિયે ગયે હૈ પરહેજગાર બીચ ઉસકે નહરે હૈં બિન બિગડે પાનીકી ઔર નહરેં હૈ દૂધકી કિ નહીં બદલા મજા ઉનકા ઔર નહરેં હૈં શરાબકી મજા દેને વાલી પીને વાલોકો શહદ સાફ઼ કિયે ગયે કી ઔર વાસ્તે ઉનકે બીચ ઉસકે મેવે હૈ પ્રત્યેક પ્રકારસે દાન માલિક ઉન કે સે

॥ મં૦ ૬ । સિ૦ ૨૬ । સૂ૦ ૪૭ । આ૦ ૪ । ૧૩ । ૧૫ ॥

સમીક્ષક—ઇસીસે યહ કુરાન, ખુદા ઔર મુસલમાન ગદર મચાને સબકો દુઃખ દેને ઔર અપના મતલબ સાધનેવાલે દયાહીન હૈ જૈસા યહા લિખા હૈ વૈસાહી દૂસરા કોઇ દુસરે મતવાલા મુસલમાનોં પર કરે તો મુસલમાનોકો વૈસાહી દુઃખ જૈસા કિ અન્યકો દેતે હૈ હો વા નહીં ? ઔર ખુદા બડા પક્ષપાતી હૈ કિ જિન્હો ને મહંમદ સાહબકો નિકાલ દિયા ઉનકો ખુદાને મારા । ભલા જિસમેં શુદ્ધ પાની, દૂધ, મદ્ય ઔર શહતકી નહરેં હૈ વહ સંસારસે અધિક હો સકતા હૈ ? ઔર દૂધકી નહરેં કભી હો શકતી હૈ કયોકિ વહ થોડે સમય મેં બિગડ જાતાહૈ ઇસી લિયે બુદ્ધિમાન લોગ કુરાનકે મતકો નહીં માનતે ॥ ૧૪૦ ॥

૧૪૧. જબ કિ હલાઇ જાવેગી પૃથિવી હિલાયે જાને કર ॥ ઔર ઉડાએ જાવેંગે પહાડ ઉડાયે જાનેકર. બસ હો જાવેંગે ભુનગે ટુકડે ૨. બસ સાહબ દાહની ઔર વાલે કયા હૈ સાહબ દાહની ઓરકે. ઔર બાંઇ ઓરવાલે કયા હૈ બાઇ ઓરકે. ઉપર પલંગ સોનેકે તારોસે બુને હુએ હૈ. તકિયે કિયે હુએ હૈ ઉપર ઉનકે આમને સામને. ઔર ફિરેંગે ઉપર ઉનકે લડકે સદા રહનેવાલે. સાથ આબખારોકે ઔર આફ઼તાબોકે. ઔર પ્યાલોકે શરાબ સાફ઼સે. નહીં માથા દુખાયે જાવેંગે ઉસસે ઔર ન વિરૂદ્ધ બોલેંગે. ઔર મેવે ઉસ કિસ્મસે કિ પસંદ કરેં ઔર ગોસ્ત જાનવર પક્ષિયોકે ઉસ કિસ્મસે કિ પસંદ કરેં. ઔર વાસ્તે ઉનકે ઔરતેં હૈ અચ્છી આંખોવાલી. માનંદ મોતિયોં છિપાયે હુઓંકી. ઓર બિછૌને બડે. નિશ્ચય હમને ઉત્પન્ન કિયા હૈ ઓરતોકો એક પ્રકારકા ઉત્પન્ન કરના હૈ બસ કિયા હૈ હમને ઉનકો કુમારી. સુહાગ બાલિયાં બસ ભરનેવાલે હો ઉસસે પેટોંકો, બસ કસમ ખાતા હું મૈ સાથ ગિરને તારોંકે । મં૦ ૯ સિ૦ ૨૭ । સૂ૦ ૫૬ । આ૦ ૪ । ૫ । ૬ । ૮ । ૯ । ૧૫ । ૧૬ । ૧૭ । ૧૮ । ૧૯ । ૨૦ । ૨૧ । ૨૨ । ૨૩ । ૨૪ । ૩૫ । ૩૬ । ૩૭ । ૩૮ । ૫૪ । ૭૫

સમીક્ષક—અબ દેખિયે કુરાન બનાનેવાલેકી લીલાકો, સભા પૃથિવી તો હિલતીહી રહતી

હૈ ઇસ સમયભી હિલતી રહેગી. ઇસસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ કુરાન બનાનેવાલા પૃથિવીકો સ્થિર જાનતા થા. ભલા પહાડોંકો ક્યા પક્ષીવત્ ઉડા દેગા ? યદિ ભુનગે હો જાવેંગે તોભી સૂક્ષ્મ શરીરધારી રહેંગે તો ફિર ઉનકા દુસરા જન્મ ક્યોં નહીં । વાહજી ? ખુદા શરીરધારી ન હોતા તો ઉસકે દાહિની ઓર ઔર બાંઈ ઓર કૈસે ખડે હો સકતે ? જબ વહાં પલંગ સૈનેકે તારોંસે બુને હુએ હૈં તો બઢઇ સુનારભી વહાં રહતે હોંગે ઔર ખટમલ કાટતે હોંગે જો ઉનકો રાત્રિમેં સોનેભી નહીં દેતે હોંગે ક્યા વે તકિયે લગાકર નિકમ્મે બહિસ્તમે બૈઠેહી રહતે હૈ ? વા કુછ કામ કિયા કરતે હૈ ? યદિ બૈઠેહી રહતે હોગે તો ઉનકો અન્નપચન ન હોનેસે વે રોગી હોકર શીઘ્ર મરભી જાતે હોંગે ? ઔર જો કામ કિયા કરતે હોગે તો જૈસે મિહનત મજદુરી યહાં કરતે હૈ વૈસેહી વહાં પરિશ્રમ કરકે; નિર્વાહ કરતે હોંગે ફિર યહાંસે વહા બહિસ્તમેં વિશેષ ક્યા હૈ ? કુછભી નહીં. યદિ વહા લડકે સદા રહતે હૈં તો ઉનકે મા બાપભી રહતે હોંગે ઔર સાસૂ શ્વશુરભી રહતે હોગે તબ તો બડા ભારી શહર બસતા હોગા. ફિર મલમૂત્રાદિકે બઢનેસે રોગભી બહુતસે હોતે હોગે ક્યોંકિ જબ મેવે ખાવેંગે, ગિલાસોંમેં પાની પીવેંગે ઔર પ્યાલોંસે મદ્ય પીવેંગે ન ઉનકા સિર દુઃખેગા ઔર ન કોઇ વિરુદ્ધ બોલેગા યથેષ્ટ મેવા ખાવેંગે ઔર જાનવરોં તથા પક્ષિયોંકે માંસભી ખાવેંગે તો અનેક પ્રકારકે દુખ, પક્ષી જાનવર વહાં હોગે હત્યા હોગી ઔર હાડ જહાં તહાં બિખરે રહેગે ઔર કસાઇયોંકી દુકાનભી હોંગી. વાહ ક્યા કહના ઇનકે બહિસ્તકી પ્રશંસા કિ વહ અરબદેશ સે ભી બઢકર દીખતા હૈ ! ! ! ઔર જો મદ્ય, માંસ પી ખાકે ઉન્મત્ત હોતે હૈ ઇસલિયે અચ્છી ૨ સ્ત્રિયાં ઔર લૌડે ભી વહા અવશ્ય રહને ચાહિયે, નહીં તો ઐસે નશેબાજોંકે શિરમેં ગરમી ચઢકે પ્રમત્ત હો જાવેં અવશ્ય બહુત સ્ત્રી પુરૂષોંકે બૈઠને સોવેંકે લિયે બિછૌને બડે ૨ ચાહિયે જબ ખુદા કુમારિયોંકો બહિસ્તમેં ઉત્પન્ન કરતા હૈ તભી તો કુમારે લડકોંકો ભી ઉત્પન્ન કરતા હૈ, ભલા કુમારિયોંકે તો વિવાહ જો યહાંસે ઉમ્મેદવાર હોકર ગયે હૈ ઉનકે સાથ ખુદાને લિખા પર ઉન સદા રહનેવાલે લડકોંકા હિન્દી કુમારિયોંકે સાથ વિવાહ ન લખા તો ક્યા વેં ભી ઉન્હીં ઉમ્મેદવારોંકે સાથ કુમારીવત્ દે દિયે જાયગે ? ઇસકી વ્યવસ્થા કુછ ભી ન લિખી યહ ખુદામેં બડી ભુલ ક્યોં હુઇ ? યદિ બરાબર અવસ્થાવાલી સુહાગિન સ્ત્રિયા પતિયોંકો પાકે બહિસ્તમેં રહતી હૈ તો ઠીક નહીં હુઆ ક્યોંકિ સ્ત્રિયોંસે પુરૂષકા આયુ દુના ઢાઇ ગુના ચાહિયે યહ તો મુસલમાનોંકે બહિસ્તકી કથા હે. ઔર નરકવાલે સિહોડ અર્થાત્ થોરકે વૃક્ષોંકો ખાકે પેટ ભરેંગે તો કણ્ટક વૃક્ષભી દોજખ મેં હોંગે તો કાંટેભી લગતે હોંગે ઔર ગર્મ પાની પીયેગે ઇત્યાદિ દુખ દોજખમે પાવેંગે. કસમકા ખાના પ્રાય ઝુંઠોંકા સચ્ચોંકા નહીં યદિ ખુદાહી કસમ ખાતા હે તો વહ ભી ઝુંઠસે અલગ નહીં હો સકતા ॥૧૪૧ ॥

૧૪૨—નિશ્ચય અલ્લાહ મિત્ર રખતા હૈ ઉન લોગોંકો કિ લડતે હૈં બીચ માર્ગ ઉસકે કે ।

મં૦ ૭ । સિ૦ ૨૮ । સૂ૦ ૫૯ । આ૦ ૪ ॥

સમી૦—વાહ ! ઠીક હૈ ઐસી ૨ બાતોંકો ઉપદેશ કરકે બિચારે અબદેશવાસિયોંકો સબસે લડાકે શત્રુ બનાકર પરસ્પર દુઃખ દિલાયા ઔર મજહબકા ઝણ્ડા ખડા કરકે લડાઇ

ફૈલાવે એસેકો કોઇ બુદ્ધિમાન્ ઇશ્વર કભી નહીં માન શકતે. જો જાતિમેં વિરોધ બઢાવે વહી સબકો દુઃખ દાતા હોતા હૈ ॥ ૧૪૨ ॥

૧૪૩—એ નબી કયોં હરામ હૈ ઉસકો કિ હલાલ કિયા હૈ ખુદાને તેરે લિએ ચાહતા હૈ તુ પ્રસન્નતા બીબિયોં અપનીકી ઔર અલ્લાહ ક્ષમા કરને વાલા દયાલુ હૈ. જલ્દી હૈ માલિક ઉસકા જો વહ તુમકો છોડ દેતે તો યહ કિ ઉસકો તુમસે અચ્છી મુસલમાન ઔર ઇમાનવાલિયા બીબિયા બદલ દે સેવા કરને વાલિયાં તોબા કરનેવાલિયાં રોજા રખનેવાલિયાં પુરૂષ દેખી હુઇ ઔર બિન દેખી હુઇ । મં૦ ૭ । સિ૦ ૨૮ । ૬૬ । આ૦ ૧ । ૫ ॥

સમીક્ષક—ધ્યાન દેકર દેખના ચાહિયે કિ ખુદા કયા હુઆ મુહમ્મદ સાહબકે ઘરકા ભીતરી ઔર બાહરી પ્રબંધ કરનેવાલા ભૃત્ય ઠહરા !! પ્રથમ આયતપર દો કહાનિયાં હૈ એક તો યહકિ મુહમ્મદસાહેબકો શહદકા શર્બત પ્રિય થા. ઉનકી કઇ બીબિયાં થી. ઉનમેંસે એકકે ઘર પીનેમેં દેર લગી તો દુસરિયોંકો અસહ્ય પ્રતીત હુઆ ઉનકે કહને સુનનેકે પીછે મુહંમદ સાહબ સૌગંદ ખા ગએ કિ હમ ન પીવેગે. દુસરી યહ કિ ઉનકી કઇ બીબિયોમેંસે એકકી બારીથી ઉસકે યહા રાત્રિકો ગયે તો વહ નથી અપને બાપકે યહાં ગઇથી. મુહંમદ-સાહબને એક લૌડી અર્થાત્ દાસીકો બુલાકર પવિત્ર કિયા. જબ બીબીકો ઇસકી ખબર મિલી તો અપ્રસન્ન હોગઇ તબ મુહંમદ સાહબને સૌગંદ ખાઇ કિ મૈં ઐસા ન કરૂગા. ઔર બીબીસે ભી કહ દિયા કિ તુમ કિસીસે યહ બાત મત કહના. બીબીને સ્વીકાર કિયા કિ ન કહૂંગી. ફિર ઉન્હોને દુસરી બીબીસે જા કહા. ઇસપર યહ આયત ખુદાને ઉતારી જિસ વસ્તુકો હમને તેરેપર હલાલ કિયા ઉસકો તુ હરામ કયોં કરતા હૈ ? બુદ્ધિમાન લોગ વિચારેં કિ ભલા કહીં ખુદાભી કિસીકે ઘરકા નિમટેરા કરતા ફિરતા હૈ ? ઔર મુહંમદ સાહબકે તો આચરણ ઇન બાતોસે પ્રકટહી હૈં કયોંકિ જો અનેક સ્ત્રિયોંકો રકખે વહ ઇશ્વરકા ભક્ત વા પૈગમ્બર કૈસે હો સકે ? ઔર જો એક સ્ત્રીકા પક્ષપાતસે અપમાન કરે ઔર દુસરીકા માન્ય કરે વહ પક્ષપાતી હોકર અધમી કયોં નહીં ? ઔર જો બહુતસી સ્ત્રિયોસે ભી સંતુષ્ટ ન હોકર બાંદિયોં કે સાથ ફસે ઉસકો લજ્જા ભય ઔર ધર્મ કહાસે રહે ? કિસીને કહા હૈ કિ:—

कामातुराणां न भयं न लज्जा ॥

જો કામી મનુષ્ય હૈં ઉનકો અધર્મ સે ભય વા લજ્જા નહીં હોતી. ઔર ઇનકા ખુદા ભી મુહંમદ સાહબકી સ્ત્રિયો ઔર પૈગમ્બર કે ઝગડેકા ફૈસલા કરનેમેં જાનો સરપંચ બના હૈ. અબ બુદ્ધિમાન લોગ વિચારલેં કિ યહ કુરાન વિદ્વાન વા ઇશ્વરકૃત હૈ વા કિસી અવિદ્વાન મતલબસિંધુકા બનાયા ? સ્પષ્ટ વિદિત હોજાયગા ઔર દુસરી આયતસે પ્રતીત હોતા હૈ કિ મહંમદ સાહબસે ઉનકી કોઇ બીબી અપ્રસન્ન હોગઇ હોગી ઉસપર ખુદાને યહ આયત ઉતારકર ઉસકો ધમકાયા હોગા કિ યદિ તૂ ગડબડ કરેગી ઔર મહુમદ સાહબ તુઝે છોડ દેંગે તો ઉનકા ખુદા તુઝસે અચ્છી બીબિયાં દેગા કિ જો પુરૂષસે ન મિલી હોં, જિસમનુષ્યકી તનિકસી બુદ્ધિ હૈ વહ વિચાર સકતા હૈ કિ યે ખુદાકે કામ હૈં વા અપને પ્રયોજન સિદ્ધિકે, ઐસી ર બાતોંમે ઠીક સિદ્ધ હૈ કિ ખુદા કોઇ નહીં કહતા થા, કેવલ દેશકાલ દેખકર અપને પ્રયોજન

કે સિદ્ધ હોનેકે લિયે ખુદાકી તર્ફસે મહુંમદ સાહબ કહ દેતેથે. જો લોગ ખુદાહીકી તર્ફ લગતા હૈ ઉનકો હમ ક્યા, સબ બુદ્ધિમાન યહી કહેંગે કિ ખુદા ક્યા ઠહરા જાનો મુહમ્મદ સાહબ કે લિયે બીબિયા લાને વાલા નાઇ ઠહરા ॥ ૧૪૩ ॥

૧૪૪—ઐ નબી ઝગડા કર કાફ્રોં ઔર ગુપ્ત શત્રુઓસે ઔર સખ્તીકર ઊપર ઉનકો મં૦ ૭ । સિ૦ ૨૮ । સૂ૦ ૬૬ । આ૦ ૯ ॥

સમીક્ષક—દેખિયે મુસલમાનોંકે ખુદાકી લીલા ! અન્ય મતવાલોંસે લડનેકે લિયે પૈગંબર ઔર મુસલમાનોંકો ઉચકાતા હૈ ઇસલિયે મુસલમાન લોગ ઉપદ્રવ કરનેમેં પ્રવૃત્ત રહતે હું । પરમાત્મા મુસલમાનોંપર કૃપા દ્રિ કરૈં જિસમે યે લોગ ઉપદ્રવ કરના છોડકે સબસે મિત્રતાસે વર્ત્તે ॥ ૧૪૪ ।

૧૪૫—ફટ જાવેગા આસમાન બસ ઉસ દિન સુસ્ત હોગા । ઔર ફ્રિસ્તે હોંગે ઊપર કિનારોં ઉસકેકે ઔર ઉઠાવેંગે તખ્ત માલિક તેરેકા ઊપર અપને ઉસ દિન આઠ જન । ઉસ દિન સામને લાયે જાઓગે તુમ ન છિપી રહેગી કોઇ બાત છિપી હુઇ । બસ જો કોઇ દિયા ગયા કર્મપત્ર અપના બીચ દાહીને હાથ અપનેકે બસ કહેગા લો પઢો કર્મપત્ર મેરા । ઔર જો કોઇ દિન ગયા કર્મપત્ર બીચ બાયે હાથ અપનેકે બસ કહેગા હાય ન દિન ગયા હોતા મૈ કર્મપત્ર અપના । મં૦ ૭ । સિ૦ ૨૯ । સૂ૦ । ૬૯ । આ૦ ૧૬ ૧૭ । ૧૯ । ૨૫॥

સમીક્ષક—વાહ ક્યા ફિલોસફી ઔર ન્યાયકી બાત હૈ, ભલા આકાશભી કભી ફટ સકતા હૈ ? ક્યા વહ વસ્ત્રકે સમાન હૈ જો ફટ જાવે ? યદિ ઊપરકે લોકકોં આસમાન કહતે હૈ તો યહ બાત વિદ્યાસે વિરુદ્ધ હૈ । અબ કુરાનકા ખુદા શરીરધારી હોનેમેં કુછ સન્દેહ ન રહા ક્યોંકિ તખ્ત પર બૈઠના આઠ કહારોંસે ઉઠવાના વિના મૂર્તીમાનકે કુછભી નહીં હો સકતા ? ઔર સામને વા પીછેભી આના જાના મૂર્તિમાનહીકા હો સકતા હૈ જબ વહ મૂર્તીમાન્ હૈ તો એકદેશી હોનેસે સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપક, સર્વસકિતમાન્ નહીં હો સકતા ઔર સબ જીવોંકે સબ કર્મોંકો કભી નહીં જાન સકતા યહ બડે આશ્ચર્યકી બાત હૈ કિ પુણ્યાત્માઓંકે દાહને હાથમેં પત્ર દેના, બચવાના, બાહસ્તમેં ભેજના ઔર પાપાત્માઓંકે બાયેં હાથમે દેના કર્મપત્રકા નરકમેં ભેજના, કર્મપત્ર બાંચકે ન્યાય કરના ભલા યહ વ્યવહાર સર્વજ્ઞ હો સકતા હૈ ? કદાપિ નહીં. યહ સબ લીલા લડકપનકી હૈ ॥ ૧૪૫ ॥

૧૪૬—ચઢતે હૈ ફ્રિસ્તે ઔર રૂહ તર્ફ ઉસકી વહ અજાબ હોગા બીચ ઉસ દિનકે કિ હૈ પરિમાણ ઉસકા પચાસ હજાર વર્ષ । જબ કિ નિકલેંગે કબરોંમેંસે દૌડતે હુએ માનો કિ વહ બુતોંકે સ્થાનોંકી ઓર દૌડતે હૈં । મં૦ ૭ । સિ૦ ૨૯ । સૂ૦ ૭૦ । આ૦ ૪ । ૪૨ ॥

સમીક્ષક—યદિ પચાસ વર્ષ દિનકા પરિમાણ હૈ તો પચાસ હજાર વર્ષકી રાત્રિ ક્યોં નહી ? યદિ ઉતની બડી રાત્રિ નહીં હૈં તો ઉતના બડા દિન કભી નહીં હો સકતા. ક્યા પચાસ હજાર વર્ષો તક ખુદા ફ્રિસ્તે ઔર કર્મપત્રવાલે ખડે વા બૈઠે અથવા જાગતે હી રહેંગે ? યદિ ઐસા હૈ તો સબ રોગી હોકર પુનઃ મરહી જાયંગે. ક્યા કબરોંસે નિકલકર ખુદાકી કચહરીકી ઓર દૌડેંગે ? ઉનકે પાસ સમ્મન કબરોંમેં ક્યોં કર પહૂંચેંગે ! ઔર ઉન બિચારોંકો જો કિ પુણ્યાત્મા વા પાપાત્મા હૈ ઇતને સમય તક સભીકો કબરોંમે સુપુર્દ કૈદ ક્યો રકખા ઔર આજ કલ ખુદાકી કચહરી બન્દ હોગી ઔર ખુદા તથા ફ્રિસ્તે નિકમ્મે બૈઠે હોંગે અથવા ક્યા કામ કરતે હોંગે અપને સ્થનામે બૈઠે ઇધર ઉધર ઘુમતે હોંગે, નાચ તમાશા

દેખતે વા ઐશ આરામ કરતે હોંગે ઐસા અંધેર કિસી રાજ્યમેં ન હોગા! ઐસી ઐસી બાતોંકો સિવાય જંગલિયોંકે દુસરા કૌન માનેગા ॥ ૧૪૬ ॥

૧૪૭. નિશ્ચય ઉત્પન્ન કિયા તુમકો કઇ પ્રકા સે ક્યા નહીં દેખા તુમને કૈસે ઉત્પન્ન કિયા અલ્લાહને સાત આસમાનોંકો ઉપર તલે ઔર કિયા ચાંદકો બીચ ઉસકે પ્રકાશક ઔર કિયા સૂર્યકો દીપક । મં૦ ૭ । સિ૦ ૨૯ । સૂ૦ ૭૧ । આ૦ ૧૪ । ૧૫ । ૧૬ ॥

સમીક્ષક—યદિ જીવોંકો ખુદાને ઉત્પન્ન કિયા હૈ તો વે નિત્ય અમર કભી નહીં રહ સકતે. ફિર બહિસ્તમેં સદા ક્યો કર રહ સકેંગે ? જો ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ વસ્તુ અવશ્ય નષ્ટ હો જાતી હૈ. આસમાનકો ઉપર તલે કૈસે બના સકતા હૈ ક્યોંકિ વહ નિરાકાર ઔર વિભુ પદાર્થ હૈ. યદિ દુસરી ચીજકા નામ આકાશ રખતે હો તો ભી ઉસકા આકાશ નામ રખના વ્યર્થ હૈ. યદિ ઉપર તલે આસમાનોંકો બનાયા હૈ તો ઉન સબકે બીચમેં ચાંદ સૂર્ય કભી નહીં રહ સકતે. જો બીચમેં રક્ખા જાય તો એક ઉપર ઔર એક નીચેકા પદાર્થ પ્રકાશિત હૈ દૂસરેસે લેકર સબમેં અંધકાર રહના ચાહિયે ઐસા નહીં દીખતા, ઇસ લિયે યહ બાત સર્વથા મિથ્યા હૈ ॥ ૧૪૭ ॥

૧૪૮. યહ કિ મસજિદેં વાસ્તે અલ્લાહકે હૈ બસ મત પૂકારો સાથ અલ્લાહકે કિસીકો । મં૦ ૭ । સિ૦ ૨૯ । સૂ૦ ૭૨ । આ૦ ૧૮ ॥

સમીક્ષક—યદિ યહ બાત સત્ય હૈ તો મુસલમાન લોગ "લાઇલાહ ઇલ્લિલ્લાઃ મહમ્મદર્રસૂલલ્લાઃ" ઇસ કલમેમે ખુદાકે સાથી મહમ્મદ સાહબકો ક્યોં પુકારતે હૈ ? યહ બાત કુરાનસે વિરૂદ્ધ હૈ ઔર જો વિરૂદ્ધ નહીં કરતે તો ઇસ કુરાનકી બાતકો જૂંઠ કરતે હૈં જબ મસજિદેં ખુદાકે ઘર હૈ તો મુસલમાન મહાબુત્પરસ્ત હુએ ક્યોંકિ જૈની પુરાની જૈસે છોટીસી મૂર્તિકો ઇશ્વરકા ઘર માનનેસે બુત્પરસ્ત ઠહરતે હૈં તો યે લોગ ક્યો નહીં ? ॥ ૧૪૮ ॥

૧૪૯. ઇકટઠા કિયા જાવેગા સૂર્ય ઔર ચાંદ મં૦ ૭ । સિ૦ ૨૯ । ૭૫ । આ૦ ૯ ॥

સમીક્ષક—ભલા સૂર્ય ચાંદ કભી ઇકટ્ઠે હો સકતે હૈં ? દેખીયે યહ કિતની બેસમઝકી બાત હૈ ઔર સૂર્ય ચન્દ્રહીકે ઇકટ્ઠે કરનેમેં ક્યા પ્રયોજન થા અન્ય સબ લોકોંકો ઇકટ્ઠે ન કરનેમેં યુક્તિ હૈ ? ઐસી ૨ અસંભવ બાતેં પરમેશ્વરકૃત કભી હો સકતી હૈ ? વિના અવિદ્વાનોંકે અન્ય કિસી વિદ્વાનકીભી નહીં હોતી ॥ ૧૪૯ ॥

૧૫૦. ઔર ફિરેંગે ઉપર ઉનકે લડકે સદા રહનેવાલે જબ દેખેગા તુ ઉનકો અનુમાન કરેગા તુ ઉનકો મોતી બિખરે હુએ । ઔર પહનાયે જાવેંગે કંગન આદીકે ઔર પિલાવેગા ઉનકો રબ ઉનકા શરાબ પવિત્ર । મં૦ ૭ । સિ૦ ૨૯ । સૂ૦ ૭૬ । આ૦ ૧૯ । ૨૧ ॥

સમીક્ષક—ક્યો જી મોતીકે વર્ણસે લડકે કિસ લિયે વહાં રક્ખે જાતે હૈં, ક્યા જવાન લોગ સેવાસે વા સ્ત્રી જન ઉનકો તૃપ્ત નહીં કર સકિત ? ક્યા આશ્ચર્ય હૈ કિ જો યહ મહા બુરા કર્મ લડકોંકે સાથ દુષ્ટ જન કરતે હૈં ઇસકા મૂલ યહી કુરાનકા વચન હો ? ઔર બહિસ્તમેં સ્વામી સેવક ભાવ હોનેસે સ્વામીકો આનંદ ઔર સેવકકો પરિશ્રમ હોનેસે દુઃખ તથા પક્ષપાત ક્યોં હૈ ! ઔર જબ ખુદાહી મદ્ય પિલાવેગા તો વહભી ઉનકા સેવવત્ ઠહરેગા ફિર ખુદાકી બડાઇ ક્યોં કર રહ સકેગી ? ઔર વહાં બહિસ્તમેં સ્ત્રી પુરૂષકા સમાગમ ઔર ગર્ભસ્થિત ઔર લડકેવાલેભી હોતે હૈ વા નહીં ? યદિ નહીં હોતે ઉનકા વિષય સેવન કરના

વ્યર્થ હુઆ ઔર જો હોતે હૈં તો વે જીવ કહાંસે આયે? ઔર વિના ખુદાકી ભક્તિ કરનેસે બહિશ્ત મુફ્ત મિલગયા. કિન્હીં બિચારોંકો ઇમાન લાને ઔર કિન્હીંકો વિના ધર્મકે સુખ મિલ જાય ઇસસે દુસરા બડા અન્યાય કૌનસા હોગા? ॥ ૧૫૦ ॥

૧૫૧. બદલા દિયે જાવેંગે કર્માનુસાર. ઔર પ્યાલે હૈ ભરે હુએ. જિસ દિન ખડે હોંગે રુહ ઔર ફરિશ્તે સફ બાંધકર। મ૦ ૭। સિ૦ ૩૦। સૂ૦ ૭૮। આ૦ ૨૬।૩૪।૩૮।

સમીક્ષક—યદિ કર્માનુસાર ફલ દિયા જાતા તો સદા બહિસ્તમેં રહેનેવાલે હૂરે ફરિસ્તે ઔર મોતીકે સદશ લડકોંકો કૌન કર્મકે અનુસાર સદાકે લિયે બહિશ્ત મિલા?। જબ પ્યાલે ભરભર શરાબ પીયેંગે તો મસ્ત હો હો કર કયો ન લડેંગે? રુહ નામ યહાં એક ફરિસ્તેકા હૈ જો સબ ફરિસ્તોંસે બડા હૈ. કયા ખુદા રૂહ તથા અન્ય ફરિસ્તોંકો પંક્તિબંધ ખડે કરકે પલટન બાંધેગા યદિ પલટનસે સબ જીવોંકો સજા દિલાવેગા? ઔર ખુદા ઉસ સમય ખડા હોગા વા બેઠા? કયામત તક ખુદા અપની સબ પલટન એકત્ર કરકે શયતાનકો પકડ લે તો ઉસકા રાજ્ય નિષ્કંટક હો જાય ઇસકા નામ ખુદા હૈ ॥ ૧૫૧ ॥

૧૫૨. જબકિ સૂર્ય લપેટા જાવે. ઔર જબકિ તારે ગદલે હો જાવેં. ઔર જબકિ પહાડ ચલાયે જાવે ઔર જબ આસમાનકી ખાલ ઉતારી જાવે ॥

મં૦ ૭। સિ૦ ૩૦। સૂ૦ ૧૮। આ૦ ૧।૨।૩।૧૧।

સમીક્ષક—યહ બડી બેસમઝકી બાત હૈ કિ ગોલ સૂર્ય લોક લપેટા જાવેગા? ઔર તારે ગદલે કયોંકર હો સકેંગે? ઔર પહાડ જડ હોનેસે કૈસે ચલેંગે? ઔર આકાશકો કયા પશુ સમઝા કિ ઉસકી ખાલ નિકાલી જાવેગી? યહ બડીહી બેસમઝ ઔર જંગલીપનકી બાત હૈ ॥ ૧૫૨ ॥

૧૫૩. ઔર જબકિ આસમાન ફટ જાવેં. ઔર જબ તારે ઝડ જાવેં. ઔર જબ દર્યા ચીરે જાવે. ઔર જબ કબરેં જિલાકર ઉઠાઇ જાવેં। મં૦ ૭। સિ૦ ૩૦। સૂ૦ ૮૧। આ૦ ૧।૨।૩।૪।

સમીક્ષક—વાહજી કુરાનકે બનાનેવાલે ફિલોસૉફર! આકાશકો કયોંકર ફાડ સકેગા ઔર તારોંકો કૈસે ઝાડ સકેગા? ઔર દર્યા કયા લકડી હૈ જો ચીર ડાલેગા? ઔર કબરે કયા મુર્દે હૈ જો જિલા સકેગા? યે સબ બાતેં લડકોંકે સદશ હૈ ॥ ૧૫૩ ॥

૧૫૪. કસમ હૈ આસમાન બુર્જોવાલેકી કિન્તુ યહ કુરાન હૈ બડા બીચ લૌહ મહફુજ (રક્ષા) કે મં૦ ૭। સિ૦ ૩૦। સૂ૦ ૮૫। ૧। ૨૧।

સમીક્ષક—ઇસ કુરાનકે બનાનેવાલેને ભૂગોળ ખગોળ કુછ ભી નહીં પઢા થા નહીં તો આકાશકો કિલેકે સમાન બુર્જોવાલા કયોં કહતા. કદિ મેષાદી રાસિયોંકો બુર્જ કહેતા હૈ તો અન્ય બુર્જ કયો નહીં ઇસલિયે બુર્જ નહીં કિન્તુ સબ તારે લોક હૈં. યા વહ કુરાન ખુદાકે પાસ હૈ? યદિ યહ કુરાન ઉસકા કિયા હૈ તો વહભી વિદ્યા ઔર યુક્તસે વિરૂદ્ધ અવિદ્યાસે અધિક ભરા હોગા ॥ ૧૫૪ ॥

૧૫૫. નિશ્ચય વે મકર કરતે હૈ એક મકર. ઔર મૈભી મકર કરતા હૂં એક મકર।
મં૦ ૭। સિ૦ ૩૦। સૂ૦ ૮૬। આ૦ ૧૫।૧૬।

સમીક્ષક—મકર કહતે હૈ ઠગપનકો. ક્યા ખુદાભી ઠગ હૈ ? ઔર ક્યા ચોરીકા જવાબ ચોરી ઔર ઝૂઠકા જવાબ ઝૂઠ હૈ ? ક્યા કોઇ ચોર ભલે આદમીકે ઘરમેં ચોરી કરે તો ક્યા ભલે આદમીકો ચાહિયે કિ ઉસકે ઘરમેં જાકર ચોરી કરે ? વાહ વાહ ! ! જી કુરાનકે બનાનેવાલે ॥ ૧૫૫ ॥

૧૫૬. ઔર જબ આવેગા માલિક તેરા ઔર ફરિસ્તે પંક્તિ બાંધકે ઔર લાયા જાવેગા ઉસ દિન દોઝખકો । મં૦ ૭ । સિ૦ ૩૦ । સૂ૦ ૮૯ । આ૦ ૨૧ ? ૨૨ ॥

સમીક્ષક—કહો જી જૈસે કોટવાલ વા સેનાધ્યક્ષ અપની સેનાકો લેકર પંક્તિ બાંધ ફિરા કરે વૈસાહી ઇનકા ખુદા હૈ ? ક્યા દોજખકો ઘડાસા સમઝા હૈ જિસકો ઉઠાકર જહાં ચાહે વહાં લે જાવેં યદિ ઇતના છોટા હૈ તો અસંખ્ય કૈદી ઉસમેં કૈસે સમા સકેંગે ? ॥ ૧૫૬ ॥

૧૫૭. બસ કહાથા વાસ્તે પૈગમ્બર ખુદાકે ને રક્ષા કરો ઉટની ખુદાકીકો ઔર પાની પિલાના ઉસકેકો. બસ ઝુઠલાયા ઉસકો બસ પાંવ કાટે ઉસકે બસ મરી ડાલી ઉપર ઉનકે રબ ઉનકે ને । મં૦ ૭ । સિ૦ ૩૦ । સૂ૦ ૯૧ । આ૦ ૧૩ । ૧૪ ॥

સમીક્ષક—ક્યા ખુદાભી ઉંટનીપર ચઢકે સૈર કિયા કરતા હૈ ? નહીં તો કિસ લિયે રકખી ઔર વિના કયામતકે અપના નિયમ તોડ ઉનપર મરી રોગ ક્યો ડાલા ? યદિ ડાલા તો ઉનકો દંડ કિયા ફિર કયામતકી રાતમેં ન્યાય ઔર ઉસ રાતકા હોના ઝુઠ સમઝા જાયગા. ઇસ ઉટનીકે લેખસે યહ અનુમાન હોતા હૈકિ અરબ દેશમેં ઉટ ઉંટનીકે સિવાય દુસરી સવારી કમ હોતી હૈ ઇસસે સિદ્ધ હોતા હૈ ।ક કિસી અબરદેશીને કુરાન બનાયા હૈ ॥ ૧૫૭ ॥

૧૫૮. યોં જો ન રૂકેગા અવશ્ય ઘસીટેંગે હમ સાથવાલોં માથેકે । વહ માથા ।ક ઝુંઠા હૈ ઔર અપરાધી । હમ બુલાવેંગે ફરિસ્તે દોજખકે કો । મં૦ ૭ । સિ૦ ૩૦ । સૂ૦ ૯૬ । આ૦ ૧૫ । ૧૬ । ૧૮ ॥

સમીક્ષક—ઇસ નીચ ચપરાસિયો કે કામ ઘસિટનેસેભી ખુદા ન બચા । ભલા માથાભી કભી ઝુઠા ઔર અપરાધી હો સકતા હૈ ? સિવાય જીવકે; ભલા યહ કભી ખુદા હો સકતા હૈ કિ જૈસે જેલખાને કે દરોગાકો બુલાવા ભેજે .॥ ૧૫૮ ॥

૧૫૯. નિશ્ચય ઉતારા હમને કુરાનકો બીચ રાત કદર કે ઔર ક્યા જાને તુ ક્યા હૈ રાત કદરકી । ઉતરતે હૈં ફરિસ્તે ઔર પવિત્રાત્મા બીચ ઉસકે સાથ આજ્ઞા માલિક અપને કે વાસ્તે હર કામ કે. । મં૦ ૭ । સિ૦ ૩૦ । સૂ૦ ૯૭ । આ૦ ૧ । ૨ ૪ ॥

સમીક્ષક—યદિ એક રાતમેં કુરાન ઉતારા તો વહ આયત અર્થાત્ ઉસ સમય મેં ઉતરી ઔર ધીરે ધીરે ઉતારા યહ બાત સત્ય ક્યોકર હો સકેગી ? ઔર રાત્રી અંધેરી હૈ ઇસમેં ક્યા પૂછના હૈ હમ લિખ આયે હૈ ઉપર નીચે કુછ ભી નહીં હો સકતા ઔર યહા લિખતે હૈ કિ ફરિસ્તે ઔર પવિત્રાત્મા ખુદાકે હુકમસે સંસારકા પ્રબન્ધ કરનેકે લિયે આતે હૈ ઇસસે સ્પષ્ટ હુઆ કિ ખુદા મનુષ્યવત્ એકદેશી હૈ । અબ તબ દેખાથા કિ ખુદા ફરિસ્તે ઔર પૈગંબર તીનકી કથા હૈં અબ એક પવિત્રાત્મા ચોથા નીકલ પડા અબ ન જાને યહ ચૌથા પવિત્રાત્મા ક્યા હૈ ? યહ તો ઇંસાઇયોં કે મત અર્થાત્ પિતા પુત્ર ઔર પવિત્રાત્મા તીન કે માનનેસે ચૌથા બઢ ગયા । યદિ કહો કિ હમ ઇન તીનોંકો ખુદા નહીં માનતે ઐસા ભી હો પરંતુ જબ પવિત્રાત્મા હૈ તો એકહી કા નામ પવિત્રાત્મા ક્યોં ? ઔર ઘોડે આદિ

જાનવર રાત દિન ઔર કુરાન આદિકે ખુદા કસમ ખાત હૈ । કસમેં ખાના ભલે લોગોંકા કામ નહીં ॥ ૧૬૯ ॥

અબ ઇસ કુરાનકે વિષયકો લિખકે બુદ્ધિમાનોંકે સન્મુખ સ્થાપતિ કરતા હુ કિ યહ પુસ્તક કૈસા હૈ ? મુઝસે પૂછો તો યહ કિતાબ ન ઇશ્વર ન વિદ્વાનકી બનાઇ ઔર ન વિદ્યાકી હો સકતી હૈ । યહ તો બહુત થોડાસા દોષ પ્રકટ કિયા ઇસ લિયે કિ લોગ ધોખેમેં પડ કર અપના જન્મ વ્યર્થ ન ગમાવે. જો કુછ ઇસમે થોડાસા સત્ય હૈ વહ વેદાદિ વિદ્યા પુસ્તકોંકે અનુકુળ હોને સે જૈસે મુઝકો ગ્રાહ્ય હૈ વૈસે અન્યભી મજહબકે હઠ ઔર પક્ષપાતરહિત બુદ્ધિમાનોંકો ગ્રાહ્ય હૈ. ઇસકે વિના જો કુછ ઇસમેં હૈ વહ સબ અવિદ્યા ભ્રમજાલ ઔર મનુષ્ય કે આત્માકો પશુવત્ બનાકર શાંતિ ભંગ કરાકે ઉપદ્રવ મચા મનુષ્યોમેં વિદ્રોહ ફૈલા પરસ્પર દુખોન્નતિ કરનેવાલા વિષય હૈ. ઔર પુનરૂક્ત દોષકા તો કુરાન જાનો ભણ્ડારહી હૈ. પરમાત્મા સબ મનુષ્યોંપર કૃપા કરેકી સબમે સબ પ્રીતી પરસ્પર મેલ ઔર એક દૂસરેકે કે સુખકી ઉન્નતિ કરનેમેં પ્રવૃત્ત હો. જૈસે મૈ અપના વા દૂસરે મતમતાન્તરોંકા દોષ પક્ષપાત રહિત હોકર પ્રકાશિત કરતા હુ ઇસી પ્રકાર યદિ સબ વિદ્વાન લોક કરેં તો કયા કઠિનતા હૈ કિ પરસ્પરકા વિરોધ છુટ મેલ હોકર આનંદમેં એક મત હોકે સત્યકી પ્રાપ્તી સિદ્ધ હો ! યહ થોડાસા કુરાનકે વિષયમે લિખા ઇસકો બુદ્ધિમાન ધાર્મિક લોગ ગ્રંથકારકે અભિપ્રાયકો સમઝ લાભ લેવેં । યદી ભ્રમસે અન્યથા લિખ ગયા હો તો ઉસકો શુદ્ધ કર લેવે ॥

અબ એક બાત યહ શેષ હૈ કિ બહુતસે મુસલમાન ઐસા કહા કરતે ઔર લિખા વા છપવાયા કરતે હૈં કિ હમારે મજહબકી બાત અથર્વવેદમે લિખી હૈ. ઇસકા યહ ઉત્તર હૈ કિ અથર્વવેદમેં ઇસ બાતકા નામ નિશાનભી નહિ હૈં (પ્રશ્ન) કયા તુમને સબ અથર્વવેદ દેખા હે ? યદિ દેખા હૈ તો અલ્લોપનિષદ્ દેખો. યહ સાક્ષાત્ ઉસમે લિખી હૈ ફિર કયોં કહતે હો કિ અથર્વવેદમેં મુસલમાનોંકા નામ નિશાનભી નહીં ॥

अस्माल्लां इल्ले मित्रावरुणा दिव्यानि धत्ते । इल्लल्ले वरुणो राजा पुनर्ददुः । हया मित्रो इल्लां इल्लल्ले इल्लां वरुणो मित्रस्तेजस्कामः ॥ १ ॥ होतारमिन्द्रो होतारमिन्द्र महासुरिन्द्राः ॥ अल्लो ज्येष्ठं श्रेष्ठं परमं पूर्णं ब्रह्माणं अल्लाम् ॥२॥ अल्लोरसूल महामदरकबरस्य अल्लो अल्लाम् ॥ ३ ॥ आदल्लाबूकमेककम् ॥ अल्लाबूक निखातकम् ॥४॥ अल्लो यज्ञेन हुतहुत्वा ॥ अल्ला सूर्य चंद्र सर्व नक्षत्राः ॥ ५ ॥ अल्ला ऋषीणां सर्व दिव्यां इन्द्राय पूर्वं माया परममन्तरिक्षाः ॥६॥ अल्लः पृथिव्या अन्तरिक्षं विश्वरूपम् ॥७॥ इल्लां कबर इल्लां कबर इल्लां इल्लल्ले ति इल्लल्लाः ॥८॥ ओम् अल्ला इल्लल्ला अनादिस्वरूपाय अथर्वणाश्याम । हुं ह्रीं जनानपशूनासिद्धान् जलचरान् अदृष्टं कुरु कुरु फट ॥ ९ ॥ असुरसंहारिणी हुं ह्रीं अल्लोरसूल महमदकबरस्य अल्लो अल्लाम इल्लल्लेति इल्लल्लाः ॥ १० ॥

इत्यल्लोपनिषत् समाप्ता ॥

જો ઇસમેં પ્રત્યક્ષ મુહમ્મદ સાહબ રસૂલ લિખા હૈ ઇસસે સિદ્ધ હોતા હૈ કિ મુસલ્માનોંકા મત વેદમૂલક હૈ ॥ (ઉત્તર) યદિ તુમને અથર્વવેદ ન દેખાહો તો હમારે પાસ આઓ આદિસે પૂર્તિ તક દેખો અથવા જિસ કિસી અથર્વવેદીકે પાસ બીસ કાણ્ડયુક્ત મંત્રસંહિતા અથર્વવેદકો દેખ લો કહીં તુમ્હારે પૈગંમ્બર સાહબકા નામ વા મતકા નિશાન ન દેખોગે. ઔર જો યહ અલ્લોપનિષદ્ હૈ વહ ન અથર્વવેદમેં ન ઉસકે ગોપથબ્રાહ્મણ વા કિસી શાખામેં હૈ યહ તો અકબરશાહકે સમયમે અનુમાન હૈ કિસીને બનાઇ હૈ ઇસકા બનાનેવાલા કુછ અર્બી ઔર કુછ સંસ્કૃતભી પઢા હુઆ દીખતા હૈ ક્યોંકિ ઇસમેં અરબી ઔર સંસ્કૃતકે પદ લિખે હુએ દીખતે હૈ દેખો (અસ્માલ્લાં ઇલ્લે મિત્રા વરૂણા દિવ્યાની ધત્તે) ઇત્યાદિમેં જો કિ દશ અંકમેં લિખા હૈ જૈસે ઇસમેં (અસ્માલ્લાં ઔર ઇલ્લે) અર્બી ઔર (મિત્રાવરુણા દિવ્યાનિ ધત્તે) યહ સસ્કૃત પદ લિખે હૈં. વૈસેહી સર્વત્ર દેખનેંમેં આનેસે કિસી સંસ્કૃત ઔર અર્બીકે પઢે હુએને બનાઇ હૈ. યદિ ઇસકા અર્થ દેખા જાતા હૈ તો યહ કૃત્રિમ અયુક્ત વેદ ઔર વ્યાકરણ રીતિસે વિરૂદ્ધ હૈ. જૈસી યહ ઉપનાષદ્ બનાઇ હૈ વૈસી બહુતસી ઉપનિષદે મતમતાન્તરવાલે પક્ષપાતિયોંને બના લી હૈં (પ્રશ્ન) આજ તક કિસીને ઐસા નહીં કહા અબ તુમ કહતે હો, હમ તુમ્હારી બાત કૈસે માને? (ઉત્તર) તુમ્હારે માનને વા ન માનનેસે હમારી બાત જૂઠ નહીં હો સકતી હૈ! જિસ પ્રકારસે મૈને ઇસકો અયુક્ત ઠહરાઇ હૈ ઇસી પ્રકારસે જબ તુમ અથર્વવેદ ગોપથ વા ઇસકી શાખાઓસે પ્રાચીન લિખિત પુસ્તકોમેં ઐસા લેખ દિખલાઓ ઔર અર્થસંગતિસેભી શુદ્ધ કરો તબ તો સપ્રમાણ હો સકતી હૈં. (પ્રશ્ન) દેખો હમારા મત કૈસા અચ્છા હૈ કિ જિસમે સબ પ્રકારકા સુખ ઔર અંતમે મુક્તિ હોતી હૈ। (ઉત્તર) ઐસેહી અપને ૨ મતવાલે સબ કહતે હૈ કિ હમારાહી મત અચ્છા હૈ બાકી સબ બુરે, બિના હમારે મતકે દુસરે મતમેં મુક્તિ નહીં હોતી। અબ હમ તુમ્હારી બાતકો સચ્ચી માનેં વા ઉનકી? હમ તો યહી માનતે હૈં કિ સત્યભાષણ અહિંસા દયા આદિ શુભ ગુણ સબ મતોંમેં અચ્છે હૈં ઔર બાકી વાદ, ઇર્ષા, દ્વેષ મિથ્યાભાષણાદિ કર્મ સબ મતોમેં બુરે હૈ। યદિ તુમકો સત્યમત ગ્રહણકી ઇચ્છા હો તો વૈદિક મતકો ગ્રહણ કરો ॥

ઇસકે આગે સ્વમન્તવ્યાઽમન્તવ્યકા પ્રકાશ સંક્ષેપસે લિખા જાયગા.

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थप्रकाशे
सुभाषाविभूषिते यवनमतविषये चतुर्दशः
समुल्लासः संपूर्णः ॥ १४ ॥

ओ३म्

स्वमन्तव्यामन्तव्य प्रकाशः ॥

સર્વતન્ત્રસિદ્ધાન્ત અર્થાત્ સામ્રાજ્ય સાર્વજનિક ધર્મ જેને સદાથી સર્વ માનતા આવ્યા, માને છે અને માનશે પણ, તેટલા માટે તેને સનાતન નિત્યધર્મ કહે છે, કે જેના વિરોધી કોઇ પણ હોઇ શકે નહીં, જો અવિદ્યાયુક્તજન અથવા કોઇ મતવાળાનો ભ્રમાયલો મનુષ્ય જેને અન્યથા જાણે કે માને, જેનો સ્વીકાર કોઇ પણ બુદ્ધિમાન નથી કરતા, કિન્તુ જેને આપ્ત અર્થાત્ સત્યમાની, સત્યવાદી, સત્યકારી, પરોપકારી, પક્ષપાતરહિત વિદ્વાન્ માને છે, તેજ સર્વને મન્તવ્ય અને જેને નથી માનતા તે અમન્તવ્ય હોવાથી પ્રમાણ યોગ્ય નથી હોતુ.

હવે જે વેદાદિ સત્યશાસ્ત્ર અને બ્રહ્માથી લઇ જૈમિનિમુનિ પર્યંતોએ માનેલા ઇશ્વરાદિ પદાર્થ છે-જેને હુ પણ માનુ છુ, તે સર્વ સજ્જન મહાશયોની સામે પ્રકાશિત કરૂં છુ હુ પોતાનું મન્તવ્ય તેનેજ જાણું છુ કે જે ત્રણ કાળમા સર્વને એક સરખું માનવા યોગ્ય છે. મારો કોઇ નવીન કલ્પના કે મતમતાન્તર ચલાવવાનો લેશ માત્ર પણ અભિપ્રાય નથી. કિન્તુ જે સત્ય છે તેને માનવુ, મનાવવું અને જે અસત્ય છે તેને છોડવુ અને છોડાવવુ મને અ-ભિષ્ટ છે. જો હું પક્ષપાત કરત તો આર્યાવર્તના પ્રચરિત મતોમાંથી કોઇ એક મતનો આગ્રહી હોત; કિન્તુ જે જે આર્યવર્ત કે અન્ય દેશોમા અધર્મયુક્ત ચાલ ચલણ છે, તેનો સ્વીકાર અને જે ધર્મયુક્ત વાતો છે તેનો ત્યાગ નથી કરતો, અને નથી કરવા ચાહતો. કેમકે એમ કરવું મનુષ્ય ધર્મથી બહાર છે. મનુષ્ય તેનેજ કહેવો કે જે મનનશીલ થઇ સ્વાત્મવત્ અન્યોના સુખ દુ ખ અને હાનિ લાભ સમજે. અન્યાયકારી બળવાન્થી પણ ન ડરે અને ધર્માત્મા નિર્બળથી પણ ડરતો રહે, એટલુજ નહી કિંતુ પોતાના સર્વ સામર્થ્ય-થી ધર્માત્માઓની (ચાહે તે મહા અનાથ નિર્બળ અને ગુણરહિત કેમ ન હોય તોપણ તેની રક્ષા, ઉન્નતિ, પ્રિયા ચરણ, અને અધર્મી ચાહે ચક્રવર્તી સનાથ, મહાબળવાન્ અને ગુણવાન પણ હોય તથાપિ તેના નાશ, અવનતિ અને અપ્રિયાચરણ-સદા કર્યા કરે અર્થાત્ જ્યાંસુધી બની શકે ત્યાંસુધી અન્યાયકારિયોના બળની હાનિ અને ન્યાયકારિયોના બળની ઉન્નતિ સર્વથા કર્યા કરે, એ કામમાં ચાહે તેને કેટલુએ દારૂણ દુ:ખ પ્રાપ્ત થાય, ચાહે પ્રાણ પણ ભલે જાય, પરંતુ આ મનુષ્યરુપ ધર્મથી પૃથક્ કદી ન થાય. એ વિષે શ્રીમાન્ મહારાજા ભર્તૃ-હરીજી આદિયે શ્લોક કહ્યા છે. તેમનું લખવું ઉપયુક્ત સમજી લખું છું:—

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।

अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ १ ॥ भर्तृहरिः ॥
न जातु कामान्न भयान्न लोभाद्
धर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि हेतोः ।
धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये
जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः ॥ २ ॥ महाभारते ॥
एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्धि गच्छति ॥ ३ ॥ मनुः ॥
सत्यमेव जयते नानृतं सत्येन पन्था विततो देवयानः ॥
येनाऽऽक्रमन्त्यषयो ह्याप्तकामा यत्र तत्सत्यस्य परमं निधानम् ॥४॥
नहि सत्यात्परो धर्मो नानृतात्पातकं परम् ।
नहि सत्यापरं ज्ञानं तस्मात् सत्यं समाचरेत् ॥ ५ ॥ उ० नि०

આજ મહાશયોના શ્લોકોના અભિપ્રાયાનુકૂલ સર્વેએ નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

હવે હુ જે જે પદાર્થોને જેવા જેવા માનુ છુ, તેનુ તેનું વર્ણન સંક્ષપથી અહીં કરૂ છુ—કે જેનું વિશેષ વ્યાખ્યાન આ ગ્રંથમાં તે તે પ્રકરણમા કરી દીધું છે. તેમાંથીઃ—

૧. પ્રથમ "ईश्वर" કે જેના બ્રહ્મ, પરમાત્માદિ નામ છે, જે સચ્ચિદાનંદાદિ લક્ષણયુક્ત છે જેના ગુણ, કર્મ સ્વભાવ પવિત્ર છે; જે સર્વજ્ઞ, નિરાકાર, સર્વવ્યાપક, અજન્મા, અનન્ત, સર્વશક્તિમાન, દયાળુ, ન્યાયકારી, સર્વ સૃષ્ટિનો કર્ત્તા, ધર્ત્તા, હર્ત્તા, સર્વ જીવોને કર્માનુસાર સત્યન્યાયથી ફળદાતા આદિ લક્ષણયુક્ત છે તેનેજ પરમેશ્વર માનુ છુ.

૨. ચારે "वेद" (વિદ્યા ધર્મયુક્ત ઇશ્વરપ્રણીત સંહિતા મંત્ર ભાગ)ને નિર્ભ્રાંત સ્વત પ્રમાણ માનુ છુ. એ સ્વયં પ્રમાણરૂપ છે, કે જેનાં પ્રમાણ હોવામા કોઇ અન્ય ગ્રંથની અપેક્ષા નથી. જેમ સૂર્ય કે પ્રદીપ પોતાના સ્વરૂપના સ્વત પ્રકાશક હોય છે તેમજ ચારે વેદ છે. અને ચારે વેદોના બ્રાહ્મણ છ અંગ, છ ઉપાંગ, ચાર ઉપવેદ, અને ૧૧૨૭ અગ્યારસો સત્તાવીશ વેદોની શાખા જે કે વેદોના વ્યાખ્યાનરૂપ બ્રહ્માદ મહર્ષિયોએ બનાવેલ ગ્રથ છે, તેને પરતઃ પ્રમાણ અર્થાત્ વેદાનુકૂલ હોવાથી પ્રમાણ અને જે એમા વેદ વિરૂદ્ધ વચન છે તેનુ અપ્રમાણ કરૂ છુ.

૩. જે પક્ષપાત રહિત, ન્યાયાચરણ, સત્યભાષણાદિ યુક્ત ઇશ્વરાજ્ઞા વેદોથી અવિરૂદ્ધ છે તેને ધર્મ અને જે પક્ષપાત સહિત અન્યાયાચરણ મિથ્યાભાષણાદિ ઇશ્વરાજ્ઞા ભંગ વેદ વિરૂદ્ધ છે તેને अधर्म મ 'નુ છુ.

૪. જે ઇચ્છા, દ્વેષ સુખ, દુઃખ અને જ્ઞાનાદિ ગુણ યુક્ત અલ્પજ્ઞ નિત્ય છે તેને जीव માનું છું.

૫. जीव અને ईश्वर સ્વરૂપ અને વૈધર્મ્યથી ભિન્ન અને વ્યાપ્ય વ્યાપક અને સાધ-

ર્યથી અભિન્ન છે, અર્થાત્ જેવી રીતે આકાશથી મૂર્તિમાન્ દ્રવ્ય કદી ભિન્ન ન હતા, ન છે, ન થશે અને ન કદી એક હતા, ન છે, અને ન થશે—એજ પ્રકારે **પરમેશ્વર** અને **જીવ** ને વ્યાપ્ય વ્યાપક, ઉપાસ્ય ઉપાસક અને પિતા પુત્ર આદિ સંબંધ યુક્ત માનુ છુ.

૬. **અનાદિ પદાર્થ** ત્રણ છે. એક ઇશ્વર, બીજો જીવ, ત્રીજી પ્રકૃતિ અર્થાત્ જગત્‌નું કારણ; એમને નિત્ય પણ કહે છે. જે નિત્ય પદાર્થ છે તેમના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ પણ નિત્ય છે.

૭. "**પ્રવાહથી અનાદિ**" જે સંયોગથી દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે તે વિયોગ પશ્ચાત્ નથી રહેતા, પરંતુ જેનાથી પ્રથમ સંયોગ થાય છે તે સામર્થ્ય તેનામાં અનાદિ છે અને તેનાથી પુનરપિ સયોગ થશે તથા વિયોગ પણ, એ ત્રણને પ્રવાહથી અનાદિ માનુ છુ.

૮ "**સૃષ્ટિ**" તેને કહે છે જે પૃથક્ દ્રવ્યોનુ જ્ઞાન યુક્તિપૂર્વક મેળ થઇ નાના રૂપ બનવુ.

૯. "**સૃષ્ટિનુ પ્રયોજન**" એજ છે કે જેમા ઇશ્વરના સૃષ્ટિ નિમિત્ત ગુણ, કર્મ, સ્વભાવનુ સાફલ્ય થવુ. જેમ કોઇએ કોઇને પૂછ્યુ કે નેત્ર શામાટે છે? તેને કહ્યુ જોવા માટે. તેમજ સૃષ્ટી કરવાના ઇશ્વરના સામર્થ્યની સફળતા સૃષ્ટિ કરવામા છે અને જીવોના કર્મોનો યથાવત્ ભોગ કરવો આદિ પણ.

૧૦. "**સૃષ્ટિ સકર્તૃક**" છે એનો કર્તા પૂર્વોક્ત ઇશ્વર છે, કેમકે સૃષ્ટિની રચના જોવાથી અને જડ પદાર્થોમા આપો આપ યથાયોગ્ય બીજાદિ સ્વરૂપ બનવાનુ સામર્થ્ય ન હોવાથી **સૃષ્ટિકર્ત્તા** અવશ્ય છે.

૧૧. "**બન્ધ**" સનિમિત્તક અર્થાત્ અવિદ્યા નિમિત્તથી છે. જે જે પાપકર્મ ઇશ્વર ભિન્નોપાસના અજ્ઞાનાદિ સર્વ દુઃખ ફળ કરવાવાળા છે એટલા માટે આ **બન્ધ** છે કે જેની ઇચ્છા નહી અને ભોગવવાં પડે છે.

૧૨. "**મુક્તિ**" અર્થાત્ સર્વ દુઃખ છુટી બન્ધ રહિત સર્વવ્યાપક ઇશ્વર અને તેની સૃષ્ટિમાં સ્વેચ્છાથી વિચરવુ, નિયત્ સમય પર્યન્ત મુક્તિના આનંદને ભોગવી પુનઃ સંસારમાં આવવુ.

૧૩. "**મુક્તિસાધન**" ઇશ્વરોપાસના અર્થાત્ યોગાભ્યાસ ધર્માનુષ્ઠાન, બ્રહ્મચર્યથી વિદ્યા પ્રાપ્તિ, આપ્ત વિદ્વાનોનો સંગ, સત્યવિદ્યા, સુવિચાર અને પુરૂષાર્થ આદિ છે.

૧૪. "**અર્થ**" તે છે કે જે ધર્મથીજ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે અને જે અધર્મથી સિદ્ધ થાય છે તેને "**અનર્થ**" કહે છે.

૧૫. "**કામ**" તે છે કે જે ધર્મથીજ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે.

૧૬. "**વર્ણાશ્રમ**" ગુણ, કર્મોની યોગ્યતાથી માનું છું.

૧૭. "**રાજા**" તેને કહે છે કે જે શુભગુણ કર્મ સ્વભાવથી પ્રકાશમાન પક્ષપાત રહિત, ન્યાયધર્મનો સેવી પ્રજાઓમાં પિતૃવત્ વર્ત્તે અને તેમને પુત્રવત્ માની તેમની, ઉન્નતિ અને સુખ વધારવામાં સદા યત્ન કર્યા કરે.

૧૮. "પ્રજા" તેને કહે છે કે જે પવિત્રગુણ, કર્મ, સ્વભાવ ધારણ કરી પક્ષપાત રહિત ન્યાય ધર્મના સેવનથી રાજા અને પ્રજાની ઉન્નતિ ચાહતી થકી રાજવિદ્રોહ રહિત રાજા સાથે પુત્રવત્ વર્તે.

૧૯. જે સદા વિચાર કરી અસત્ય છોડી, સત્ય ગ્રહણ કરે, અન્યાયકારિયોને હઠાવે અને ન્યાયકારિયોને વધારે, સ્વ આત્મા સમાન સર્વનું સુખ ઇચ્છે તે "ન્યાયકારી" છે, તેને હું પણ ઠીક માનું છુ.

૨૦. "દેવ" વિદ્વાનોને અને અવિદ્વાનોને "અસુર" પાપિયોને "રાક્ષસ" અને અનાચારિયોને "પિશાચ" માનુ છુ.

૨૧ તેજ વિદ્વાનો, માતા, પિતા, આચાર્ય, અતિથિ, ન્યાયકારી રાજા અને ધર્માત્મા જન, પતિવ્રતા સ્ત્રી અને સ્ત્રી વ્રતપતિનો સત્કાર કરવો "દેવપૂજા" કહેવાય છે: એનાથી વિપરીત "અદેવપૂજા". વિદ્વાનાદિની મૂર્તિયોને પૂજ્ય અને ઇતર પાષણાદિ જડ મૂર્તિયોને સર્વથા અપૂજ્ય સમજુ છુ.

૨૨. "શિક્ષા" જેથી વિદ્યા, સભ્યતા, ધર્માત્મતા, જિતેન્દ્રિયતાદિની વૃદ્ધિ થાય અને અવિદ્યાદિ દોષ છુટે તેને શિક્ષા કહે છે.

૨૩. "પુરાણ" જે બ્રહ્માદિના બનાવેલાં ઐતરેયાદિ બ્રાહ્મણ પુસ્તક છે, તેમનેજ પુરાણ, ઇતિહાસ, કલ્પ, ગાથા અને નારાશસી નામથી માનું છું—અન્ય ભાગવતાદિને નહી.

૨૪. "તીર્થ" જેનાથી દુઃખસાગરથી પાર ઉતરાય કે જે સત્યભાષણ, વિદ્યા, સત્સંગ, યમાદિ યોગાભ્યાસ, પુરૂષાર્થ, વિદ્યાદાનાદિ શુભ કર્મ છે તેને તીર્થ સમજું છું. ઇતર જલ–સ્થલાદિને નહી.

૨૫. "પુરુષાર્થ પ્રારબ્ધથી શ્રેષ્ઠ" એટલા માટે છે કે જેથી સંચિત્ પ્રારબ્ધ બને છે. જેના સુધરવાથી સર્વ સુધરે છે અને જેના બગડવાથી સર્વ બગડે છે, એથી પ્રારબ્ધની અપેક્ષા પુરૂષાર્થ શ્રેષ્ઠ છે.

૨૬. મનુષ્યે સર્વ સાથે યથાયોગ્ય સ્વાત્મવત્ સુખદુઃખ, હાનિ લાભમાં વર્તવું શ્રેષ્ઠ અને અન્યથા વર્તવુ બુરૂં–અધમ સમજું છું.

૨૭. "સંસ્કાર" તેને કહે છે કે જેનાથી શરીર, મન અને આત્મા ઉત્તમ બને, તે નિષેકાદિ શ્મશાનાન્ત સોળ પ્રકારના છે. એને કર્તવ્ય સમજું છું, અને દહન્ પશ્ચાત્ મૃતક માટે કાંઇ પણ ન કરવું જોઇયે.

૨૮. "યજ્ઞ" તેને કહે છે કે જેમાં વિદ્વાનોનો સત્કાર યથાયોગ્ય શિલ્પ અર્થાત્ રસાયન જે કે પદાર્થવિદ્યા, તેથી ઉપયોગ અને વિદ્યાદિ શુભ ગુણોના દાન, અગ્નિહોત્રાદિ જેનાથી વાયુ વૃષ્ટિ જલ ઔષધીની પવિત્રતા કરી, સર્વ જીવોને સુખ પહોંચાડવું છે. તેને ઉત્તમ સમજું છું.

૨૯. જેવી રીતે "આર્ય" શ્રેષ્ટ અને "દસ્યુ" દુષ્ટ મનુષ્યોને કહે છે તેમજ હું પણ માનું છું.

૩૦. "**આર્ય્યાવર્ત્ત**" દેશ આ ભૂમિનું નામ એટલા માટે છે કે એમાં આદિ સૃષ્ટિથી આર્ય લોક નિવાસ કરે છે કે પરંતુ એની અવધિ ઉત્તરમા હિમાલય, દક્ષિણમાં વિન્ધ્યાચળ, પશ્ચિમમા અટક અને પૂર્વમાં બ્રહ્મપુત્રા નદી છે. આ ચારેના મધ્યે જેટલો દેશ છે તેને "**આર્ય્યાવર્ત્ત**" કહે છે. અને જે એમાં સદા રહે છે તેને "**આર્ય્ય**" કહે છે.

૩૧. જે સાંગોપાંગ વેદ વિદ્યાઓના અધ્યાપક, સત્યાચારનું ગ્રહણ અને મિથ્યાચારનો ત્યાગ કરાવે તે "**आचार्य्य**" કહેવાય છે.

૩૨. "**शिष्य**" તેને કહે છે કે જે સત્યશિક્ષા અને વિદ્યા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્માત્મા વિદ્યા ગ્રહણની ઇચ્છા અને આચાર્ય પ્રય કરવાવાળા છે.

૩૩. "**गुरू**" માતા પિતા અને જે સત્યનું ગ્રહણ કરાવે અને અસત્યને છોડાવે તે પણ "ગુરૂ" કહેવાય છે.

૩૪. "**पुरोहित**" જે યજમાનના હિતકારી સત્યોપદેષ્ટા હોય.

૩૫. "**उपाध्याय**" તેને કહે છે કે જે વેદોનો એક દેશ અથવા અંગોને ભણાવતો હોય.

૩૬. "**शिष्टाचार**" જે ધર્માચરણ પૂર્વક બ્રહ્મચર્યથી વિદ્યાગ્રહણ કરી પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી, સત્યનું ગ્રહણ, અસત્યનો પરિત્યાગ કરવું છે એજ શિષ્ટાચાર અને જે એ કરે છે તે શિષ્ટ કહેવાય છે

૩૭. પ્રત્યક્ષાદિ "**आठप्रमाण**" ને પણ માનું છુ.

૩૮. "**आप्त**" જે યથાર્થ વક્તા, ધર્માત્મા સર્વના સુખાર્થે પ્રયત્ન કર્તા છે તેનેજ "આપ્ત" કહું છુ.

૩૯. "**परीक्षा**" પાંચ પ્રકારની છે, તેમાથી પ્રથમ જે ઇશ્વર તેના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને વેદવિદ્યા, ૨–પ્રત્યક્ષાદિ આઠ પ્રમાણ, ૩–સૃષ્ટિક્રમ, ૪–આપ્તોના વ્યવહાર, અને ૫–સ્વ આત્માની પવિત્રતા–વિદ્યા, એ પાંચ પરિક્ષાઓથી સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી સત્યનુ ગ્રહણ અને અસત્યનો પરિત્યાગ કરવો જોઇયે.

૪૦ '**परोपकार**" જેથી સર્વ મનુષ્યોના દુરાચાર દુઃખ છુટી શ્રેષ્ટાચાર અને સુખ વધે તે કરવાને પરોપકાર કહું છુ.

૪૨. "**स्वतन्त्र परतन्त्र**" જીવ પોતાના કર્મોમા સ્વતંત્ર અને કર્મફળ ભોગવવાને ઇશ્વરની વ્યવસ્થાથી પરતન્ત્ર, તેમજ ઇશ્વર પોતાના સત્યાચ આદિ કામ કરવામા સ્વતંત્ર છે.

૪૨. "**स्वर्ग**" નામ સુખવિશેષ ભોગ અને તેની સામગ્રીની પ્રાપ્તિનુ છે.

૪૩. "**नरक**" જે દુઃખ વિશેષ ભોગ અને તેની સામગ્રીને પ્રાપ્ત થવુ છે.

૪૪. "**जन्म**" જે શરીર ધારણ કરી પ્રગટ થવુ, તે પૂર્વ પર અને મધ્ય ભેદથી ત્રણે પ્રકારના માનું છું.

૪૫. શરીરના સંયોગનું નામ "**जन्म**" અને વિયોગ માત્રને "**मृत्यु**" કહે છે.

૪૬. "**विवाह**" જે નિયમ પૂર્વક પ્રસિદ્ધિથી પોતાની ઇચ્છાથી પાણિ ગ્રહણ કરવુ તે "વિવાહ" કહેવાય છે.